

MALATYA
TURGUT ÖZAL
ÜNİVERSİTESİ

İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ

5.ULUSLARARASI TURGUT ÖZAL EKONOMİ VE SİYASET KONGRESİ

17-18-19 Ekim 2024
Malatya

KÜRESEL VE BÖLGESEL
TARTIŞMALAR

ozal.congress@inonu.edu.tr

PAYDAŞLARIMIZ

BATTALGAZİ KAYMAKAMLIĞI

Editör

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA

MALATYA 2025

İnönü Üniversitesi Yayınları: 182

**5. ULUSLARARASI
TURGUT ÖZAL
EKONOMİ VE SİYASET
KONGRESİ**

TAM METİN BİLDİRİ

Editör

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA

ISBN

978-625-8293-62-3

Sertifika No

78962

Genel Yayın Yönetmeni

Öğr. Gör. Bünyamin Bayram

Yayınevi Müdürü

Necati Bay

Adres

Merkez Kampüs, 44280 Battalgazi/MALATYA
0422 377 32 24 e-posta: yayinevi@inonu.edu.tr

Baskı

İnönü Üniversitesi Matbaası
Ocak 2025

Bu kitabın yayım hakkı İnönü Üniversitesine aittir. 5846, 2936 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereği herhangi bir bölümü, resmi veya yazısı, yazarların, yayımcısının yazılı izni alınmadan tekrarlanamaz, basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz, hiçbir biçimde, hiçbir yolla çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yazıların ve görsellerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

5. ULUSLARARASI TURGUT ÖZAL EKONOMİ VE SİYASET KONGRESİ

- *İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü*
- *Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü*

Editörler:
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA

| 17-19 Ekim 2024 |

Tam Metin Bildiri Kitapçığının Hazırlanmasında Emeği Geçenler:

Arş. Gör. Kaan POLAT
Arş. Gör. Gül Nihal TÜRKMEN

TAM METİN BİLDİRİ KİTAPÇIĞI

ÖN SÖZ

Küresel ve Bölgesel Tartışmalar ana temasıyla İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi ev sahipliğinde, paydaşların katkılarıyla 17-19 Ekim 2024 tarihlerinde düzenlenen 5. Uluslararası Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi'nde 2 gün boyunca 27 oturum ve bir açılış oturum düzenlenmiş ve toplamda 89 bildiri sunulmuştur. Yüz yüze yapılması planlanan Kongre, 16 Ekim 2024 tarihinde Malatya'da yaşanan deprem nedeniyle çevrim içi tamamlanmıştır. Bu süreçte özverili çalışmaları ile Kongre'nin sorunsuz devam edebilmesini sağlayan düzenleme kuruluna, katılımcılara ve davetlilerimize teşekkürü bir borç biliriz.

Küreselleşme; son yüzyılda birey ve toplum yaşamında önemi ve etkisini açık bir şekilde görebildiğimiz temel olgulardan biridir. Sanayi Devrimiyle başlayan süreçte, dünya genelinde bilginin hızlı bir şekilde yayılmaya başlaması, iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimlerle birleştiğinde dünyanın küresel bir köye dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Bu değişim yeni, yoğun ve karmaşık ilişki biçimleri ile ağlarının ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. İçinde bulunduğumuz dönemde dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir gelişme veya sorun, etki düzeyi değişse de dünyanın diğer bölgelerini de olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Küreselleşmenin yarattığı genel tartışmalar dışında bölgelerin de kendi içerisinde çözilemeyen sorunları olduğu aşikârdır. Özellikle ülkemizin de içerisinde bulunduğu coğrafyada, birey ve toplum yaşamını etkileyen bölgesel sorunlar sıklıkla görülmektedir. 21. yüzyıl insanı; savaş, iç savaş, terör, siyasi istikrarsızlık, ekonomik kriz, doğal afet, salgın hastalık gibi sorunlarla kuşatılmış durumdadır. Yurtta sulh cihanda sulh gittikçe zorlaşmaktadır.

Elbette sorunların nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel olarak ele alınması, çözüm önerileri sunulması, karar vericilere ve uygulayıcılara yol gösterilmesi bilim dünyasının görevidir. Bu bağlamda; küreselleşme, küreselleşmenin geri çevrilmesi, küresel ara dönem, post-truth siyaset, bölgeselleşme, dijitalleşme, yapay zeka, ekolojik kriz, iklim değişikliği, yeşil dönüşüm, uluslararası ve bölgesel örgütler, çatışmalar ve savaşlar, siyasi istikrarsızlık, terör ve güvenlik, radikalizm, İslamofobi, uluslararası göç, insan hakları, ekonomik büyüme, finansallaşma, yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği, küresel eşitsizlikler, sanayi politikaları, kamu yönetiminde kurumsal iletişim gibi alt temalar üzerine odaklanan 5. Uluslararası Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi tartışmalara önemli bir katkı sağlamıştır.

İş birliğine vurgu yapılarak, bilgiye katılımın ve erişimin herkesin hakkı olduğu düşüncesiyle, ulusal ve uluslararası seviyede, lisans düzeyinden doktora düzeyine tüm öğrencilerin, onlara yol gösteren akademisyenlerin, karar vericilerin ve uygulayıcıların kongreye katılımları önemsenmiştir. Özellikle lisans ve lisansüstü düzeydeki birçok öğrencinin gerek hazırlık gerekse sunum aşamasında yer alması akademik ve kişisel gelişimleri açısından katkı sağlamış ve geleceğimizi emanet ettiğimiz gençlere karşı sorumluluğumuzu yerine getirmemize vesile olmuştur.

İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi işbirliği ile bu sene beşincisini düzenlediğimiz Uluslararası Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi'ne destek olan tüm katılımcılara, paydaşlarımıza ve düzenleme kuruluna teşekkür eder; gerçekleştirilen çalışmaların bilime ve gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sunmasını temenni ederiz.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
İnönü Üniversitesi İİBF Dekanı

Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Malatya Turgut Özal Üniversitesi SBBF Dekanı

BİLİM VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir Baharçipek (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Karadağ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Uğur (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yatkın (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahadır Yüzbaşı (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz Toraman (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Zeren (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret Birdişli (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan Tuncel (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülizar Çakır Sümer (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Özdemir (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Kartalcı (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Kahraman Çatı (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mihriban Şengül (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan Derin (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat Akbıyık (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuzhan Göktolga (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Karabulut (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Selahaddin Bakan (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan Benk (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Suzan Ergün (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ender Akyol (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra Canpolat Gökçe (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Firdevs Koç Baykara (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Yılmaz (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Sezik (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazlı Nalcı Arıbaş (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman Ağır (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ozan Saray (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga ORAL (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Canan Emek İnan (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emin Gitmez (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fırat Kargioğlu (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ekici (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Umut Turgut Yıldırım (İnönü Üniversitesi)

DÜZENLEME KURULU

KONGRE ONURSAL BAŞKANLARI

PROF. DR. NUSRET AKPOLAT / PROF. DR. RECEP BENTLİ
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ / MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ

DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

PROF. DR. GÖKHAN TUNCEL / PROF. DR. OĞUZHAN GÖKTOLGA
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ İİBF DEKANI / MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ SBBF DEKANI

DÜZENLEME KURULU

PROF. DR. ABDULKADİR BAHARÇİÇEK
PROF. DR. AHMET YATKIN
PROF. DR. GÖKHAN TUNCEL
PROF. DR. OĞUZHAN GÖKTOLGA
PROF. DR. SELAHADDİN BAKAN
DOÇ. DR. AHMET ŞİT
DOÇ. DR. HASAN YILMAZ
DOÇ. DR. MERAL ÇALIŞ DUMAN
DOÇ. DR. MURAT SEZİK
DOÇ. DR. NAZLI NALCI ARIBAŞ
DOÇ. DR. OSMAN AĞIR
DOÇ. DR. ÖZGE KORKMAZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ARİF GÜMÜŞ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ARİF YILDIZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ FIRAT KARGIOĞLU
DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN EKİCİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ UMUT TURGUT YILDIRIM
ARŞ. GÖR. ALİ EMRE ALADAĞ
ARŞ. GÖR. ELMİRANUR KARADEMİR
ARŞ. GÖR. DR. FATİH TEKİN
ARŞ. GÖR. GÜLNIHAL TÜRKMEN
ARŞ. GÖR. KAAAN POLAT
ARŞ. GÖR. MEHMET EMİN GÜVEN
ARŞ. GÖR. ONUR ÖZKAN
ARŞ. GÖR. DR. PINAR KAHYA AYDIN
ARŞ. GÖR. SENA ŞAHİN
DR. FATMA NUR ÖZDEMİR
CANAN KATILMIŞ

MALATYA
TURGUT ÖZAL
ÜNİVERSİTESİ

İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ

TURGUT ÖZAL
EKONOMİ VE
SİYASET
KONGRESİ
27-29 Ekim 2024 - Malatya

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

17-19 Ekim 2024 tarihlerinde yüz yüze gerçekleştirilmesi planlanan 5. Uluslararası Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi, 16 Ekim 2024 tarihinde saat 10.46'da yaşanan Kale (Malatya) merkezli 5,9 büyüklüğündeki deprem nedeniyle Google Meet üzerinden çevrim içi olarak gerçekleştirilecektir.

10.30 - 12.00 Açılış Konferansı/Opening Conference

Google Meet **AÇILIŞ OTURUMUNA BAĞLANMAK İÇİN LINK**

<https://meet.google.com/rbp-ojsy-heq>

Doç. Dr. Cihat YAYCI

(İstanbul Topkapı Üniversitesi Öğretim Üyesi / E. Tümamiral)

Mavi Vatan Bağlamında Hukuki, Siyasi, Ekonomik

Gelişmeler

ve Jeopolitik Öneriler

TURGUT ÖZAL
EKONOMİ VE SİYASET
KONGRESİ

ULUSLARARASI

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/icx-qvpi-yyw Saat: 14:30-16:00 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL		1
Doç. Dr. Yeliz POLAT Şuhide İlayda YAVUZ KILIÇ	Türkiye'deki Ukraynalıların Uluslararası Göç Kapsamında Sosyokültürel Uyum Süreçleri: Yazın İncelemesi	
Öğr. Gör. Dr. Hatice BAŞAR	Misafir İşçilikten Vatandaşlığa Bir Göç Hikâyesi "Avustralya Türk Göçü"	
Doç. Dr. Osman AĞIR Merve Nur ÖZCAN	Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Radikal Milliyetçi Tepkiler: Zafer Partisi Örneği	
Arş. Gör. Rabia Sare ASLIYÜKSEK	Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Göç	

Salon Linki: https://meet.google.com/img-wzvg-fbt Saat: 14:30-16:00 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR		2
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SIDAL	Aşırı Sağ ve Göç: Fransa ve Eric Zemmour Örneği	
Hatice DÖNMEZ	Avrupa'da Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi: Fransa Ulusal Cephe Hareketi (Fn) Örneği	
Dr. Öğr. Üyesi Kübra Betül BİÇEN GÖREN	Gençler Arasında Aşırı Sağın Güçlenmesinde Medyanın Rolü Dijital Platformların Etkisi ve Stratejik Yaklaşımlar	
Sümeyra GÜVEN	Evanjelizm Bağlamında Din Savaşları	

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

Salon Linki: <https://meet.google.com/fup-skpn-rjv>

Saat: 14:30-16:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ender AKYOL

3

Dr. Öğr. Üyesi Fırat KARGIOĞLU Arş. Gör. Ali Emre ALADAĞ	"Post-Truth" (Hakikat-Sonrası) Kavramının Politik İçeriği: Modern Mi, Postmodern Mi?
Dr. Öğr. Üyesi Emin GİTMEZ	Kripto Varlıkların Seçmen Tercihine Etkisi: Amerikan Seçimleri Üzerinden Bir Değerlendirme
Dr. Öğr. Üyesi Umut Turgut YILDIRIM Halil İbrahim ADA Younoussa Kouke BOUBE	Yapay Zekânın Siyasi Partiler Üzerindeki Dönüştürücü Etkisi Gelecekteki Beklentiler, İmkânlar
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul Buğra ORHAN Dr. Öğr. Üyesi Seda İŞGÜZAR Ayşe CEYLAN	Deepfake İçeriklerinin Siyasal Etkisine Yönelik Potansiyeli Anlama

Salon Linki: <https://meet.google.com/qve-drdz-mia>

Saat: 14:30-16:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. S. Serdar KARACA

4

Doç. Dr. Hasan YILMAZ	Demokratik İlkelerin Yönetmel Yapılarda Kurumsallaşmaya Etkisi
Özer ELKIRMIŞ	Liderlik Davranışında Kurumsal İletişimin Çalışan Performansına Etkisi
Aşena ÇAKMAK	İnsan Kaynakları Yönetiminde Dijitalleşme
Aysel ÇAMCI Ecem ARIK Seda Coşkun KAKŞA Fırat BOLAT	Evaluation of OBOR Initiative and Aggressive Port Purchasing Policies of China on Global and Regional Perspectives

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

Salon Linki: <https://meet.google.com/hry-yncz-vfs>

Saat: 14:30-16:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Kadir KARTALCI

5

Prof. Dr. Serkan BENK Nazlı DURAK	Yeşil Vergileme Türkiye Örneği
Elanur SERTKAYA Prof. Dr. Kadir KARTALCI	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Gelir İdaresi Ne Kadar Etkin?
Doç. Dr. Ahmet ŞİT Arş. Gör. Nehir TIRPAN Doç. Dr. Milos MILOSAVLJEVIĆ	The Effect of Political Stability of Countries on Their Financial Markets: A Study on European Union Member and Candidate Countries
Arş. Gör. Nuriye GÜNEY Doç. Dr. Ahmet GÜNEY	Türkiye’de Kur Korumalı Mevduat Sistemi Güncel Tartışmalar ve Geleceğe Dair Değerlendirmeler

Salon Linki: <https://meet.google.com/hdp-vrgk-hba>

Saat: 14:30-16:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Selahaddin BAKAN

6

Tuğba KARAGÜL	Muhafazakarlık İdeolojisi ve Nurettin Topçu Açısından Muhafazakarlığın Yorumlanması
Dr. Ramazan LEVENT Prof. Dr. Selahaddin BAKAN	Malatya’da Sağ Sol Hareketleri
Eda Buse SEKİZKARDEŞ	Seccadeye Basma Vakasının Bilişsel Çelişki Kuramı Üzerinden İncelenmesi
Dr. Öğr. Üyesi Birce BEŞGÜL	Çocukların Radikalleşmesi Bir Vaka Çalışması Olarak PKK

16.00 - 16.15 ARA

ULUSLARARASI

TURGUT ÖZAL
EKONOMİ VE SİYASET
KONGRESİ

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/yqd-dnnq-opm Saat: 16:15-17:45 Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ahmet ŞİT		7
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	Türkiye’de Sivil Toplumun Siyasala Dönüşüm Sürecinin Boykot Faaliyetleri Bağlamında Değerlendirilmesi	
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ Dr. Alpcan ACAR	Dijital Dönemin Yansımaları Filtre Balonları ve Yankı Odaları	
M. Sencer AYDEMİR Doç. Dr. Ender AKYOL	Kişiyi Özel Seçim Beyannamesi Dijital Demokrasi mi, Rızanın Dijital İmalatı mı?	

Salon Linki: https://meet.google.com/qmt-kyqb-xbz Saat: 16:15-17:45 Oturum Başkanı: Doç. Dr. Müslüme AKYÜZ		8
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Emre KARAKAŞ Arş. Gör. Elmiranur KARADEMİR	Pazarlamada Rekabet Avantajı Sağlamanın Bir Unsuru Olarak Kurumsal Web Siteleri Malatya Otel İşletmeleri	
Dr. Ayşegül HAN	Türkiye’de Dijitalleşme ve Küreselleşmenin İnsani Gelişim Üzerindeki Etkilerinin Fourier Yaklaşımı ile İncelenmesi	
Senem ÇELİK	Dijitalleşmenin Cinsiyet Ayrımcılığı	
Filiz ASLAN Doç. Dr. Kadir TUTKAVUL	Akıllı Fabrikaların Geleneksel Üretim Ortamlarına Etkisi İşgücü ve Maliyet Perspektifinden Bir Bakış	

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

Salon Linki: <https://meet.google.com/xuk-mczv-xhq>

Saat: 16:15-17:45

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Serkan BENK

9

Dr. Nevzat NARÇİÇEK Prof. Dr. Selahaddin BAKAN	Devletçi Politikalar ile Serbest Piyasa Ekonomilerinin Ekonomik ve Siyasal Etkileri
Doç. Dr. Özge KORKMAZ	Gelişmekte Olan Ülkelerde Demokratikleşmeyi Etkileyen Faktörler
Dr. Öğr. Üyesi Sıla SABANCILAR EREN	Demokrasiden Uzaklaşma Eğilimi ve Hibrit Rejim Kategorileri Üzerine Bir Karşılaştırma
Meryem YILMAZ	Emeğin Bir Sonucu Olarak Devlet

Salon Linki: <https://meet.google.com/spo-gvhm-nco>

Saat: 16:15-17:45

Oturum Başkanı: Prof. Dr. S. Mustafa ÖNEN

10

Arş. Gör. Gül Nihal TÜRKMEN Öğr. Gör. Serkan AÇIKGÖZ	Yapay Zeka ve Dijital Yönetişim Çalışmaları: Malatya Büyükşehir Belediyesi Örneği
Doç. Dr. Firdevs Koç BAYKARA Buket AKIN	Dijital Dönüşümün Kamu Hizmetlerine Etkisi
Doç. Dr. Nihat ALTUNTEPE	Yapay Zekanın Emek Piyasası Etkisi İstihdam ve İşsizlik Paradoksu
Esra TUNÇ	Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşüm Yapay Zekanın Varlığı

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

17 Ekim 2024

Salon Linki: <https://meet.google.com/sjp-dpei-pxb>

Saat: 16:15-17:45

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Suzan ERGÜN

11

Dr. Öğr. Üyesi Ceren PEHLİVAN	Türkiye’de Yaşanan Doğal Afetlerin Ekonomik Büyümeye Etkisi
Feride EFE	Afet Yönetiminde Sürdürülebilirlik İl Afet Riski Azaltma Planı (İRAP) Üzerinden Değerlendirme
Nur ÇELİK EFŞAN	Afet Sonrası İyileştirme Aşamasında Bir Yerel Kalkınma Ajansı Olarak Ticaret ve Sanayi Odalarının Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Malatya Ticaret ve Sanayi Odası

Salon Linki: <https://meet.google.com/ezp-fmpf-wco>

Saat: 16:15-17:45

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Osman AĞIR

12

Doç. Dr. Osman AĞIR	Türk Dünyası’nda İş Birliğinin Geliştirilmesinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriyya AKDAĞ	Türkiye’nin Asya Açılımlarının Sebep ve Sonuçları Yönünden Karşılaştırılması
Yüksel ARIKAN	Dağlık Karabağ Sorununun Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/wth-wanq-ipn Saat: 10:00-11:30 Oturum Başkanı: Doç. Dr. Abdullah TORUN		13
Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ Karahan ÇİÇEK	Orta Doğu'da Terörizm, İstihbarat Faaliyetleri ve Bölgesel Güvenlik Politikaları Arasındaki İlişkinin Analizi	
Dr. Fatma Nur ÖZDEMİR	Başarısız Devletlerin Bölgesel Güvenliğe Etkileri Suriye Örneği	
Prof. Dr. Yusuf KARAKILÇIK Öğr. Gör. Furkan SAİTOĞLU	Orta Doğu Ülkelerinin Su Politikaları: Ürdün ve Lübnan Karşılaştırması	
Arş. Gör. Dr. Abdullah ÖZÇELİK	Körfez Ülkelerinde Gıda Güvenliğinin Sağlanmasında Afrika'daki GCC Yatırımlarının Rolü (2008-2024)	

Salon Linki: https://meet.google.com/syt-qhbr-ojf Saat: 10:00-11:30 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ		14
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	İslamcı Siyasetin İktidar Pratiği: Kazanım ve Kayıplar	
Arş. Gör. Dr. Fatih TEKİN	Türkiye'de Radikal İslamcılığın Dünü, Bugünü ve Yarını	
Kemal ASİLTÜRK	İŞİD Terör Örgütünün Türkiye'deki Faaliyetleri, Yapılanması ve Eylemleri	

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/bek-tiqi-tmj Saat: 10:00-11:30 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet YATKIN		15
Dr. Öğr. Üyesi Adem CEREN	Türkiye’de Afet İletişiminde Sosyal Medyanın Etkisi	
Özge DELEN ULAŞ	Sosyal Medyada Kriz İletişimi: Patisswiss Krizi Örneği	
Ayşe Nur DOĞAN	Dijital Çağda Gazeteciliğin Dönüşümü: Mobil Gazetecilik	

Salon Linki: https://meet.google.com/did-qqqy-dti Saat: 10:00-11:30 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER		16
Doç. Dr. Murat SEZİK	“Yavaş Kent” (Cittaslow) Yaklaşımının Yerel Kalkınmadaki Yeri: Arapgir Belediyesi Örneği	
Mehdi PEKEDİS	Moderniteyle Çevresel-Ekolojik Bir Eleştiri Alter-Modernite	
Arş. Gör. Gökberk URAY Arş. Gör. Onur ÖZKAN	Yoldaş Türlerin Kent Hakkı: Türkiye’de Sokak Hayvanlarına Yönelik Biyopolitik Müdahale ve Yerel Yönetimler	
Dicle ÖZKAPLAN	“Halkın Gıda Egemenliği” Mücadelesi ve Agroekoloji	

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: <https://meet.google.com/opi-opggg-keo>

Saat: 10:00-11:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tayfur BAYAT

17

Öğr. Gör. Dr. Yusuf Zakir BASKIN	Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliğinin Sağlanması Noktasında Fırsatlar ve Engeller
Dr. Zehra AKSU Dr. Meram TATLI	Enerji Güvenliği ve Algi Yönetimi Rusya-Ukrayna Savaşı Sonrası Almanya'nın Tutumu
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih ÖZKAN	Bir Petrol Üreticisi Olarak Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin Farklı Ülkelerdeki Yenilenebilir Enerji Yatırımları
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL Dr. Yahya GENÇAY Canan KATILMIŞ	Terörle Mücadelede Politika Transferi Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme

Salon Linki: <https://meet.google.com/jum-virc-wke>

Saat: 10:00-11:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Fatma ZEREN

18

Doç. Dr. Meral ÇALIŞ DUMAN	Çalışanların Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi Gayrimenkul Sektörü Örneği
Doç. Dr. Hasan YILMAZ Öğr. Gör. Tanık YÜCEL	Doğal Afetlerde Afet Yönetimi Anlayışının Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Etkisi
Arş. Gör. Sena ŞAHİN	Sürdürülebilir Kentiçi Ulaşım Politikaları Bağlamında Malatya İlinin Değerlendirilmesi Hafif Raylı Sistem ve Trambüs Karşılaştırması
Mahire Gül YİĞİT Prof. Dr. Recep KARABULUT	6 Şubat 2023 Tarihli Deprem Bölgesinde Bulunan Elazığ İlinin Bölge Ekonomisindeki Etkisi

ÖĞLE ARASI

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/fve-oyrc-tek Saat:14:00-15:30 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK		19
Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ Merve TEMİZ	İsrail – Filistin Anlaşmazlığında Uluslararası Toplumun Rolü: Başarılar ve Başarısızlıklar	
Dr. Nevzat NARÇİÇEK Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKAY	İsrail'in Filistin Halkına Yönelik Hukuksuz Uygulamaları ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi: İhlallerin Analizi	
Furkan Nuri SEZİK	Uluslararası Hukuk Bağlamında İsrail'in Gazze'de Gerçekleştirdiği İnsan Hakları İhlalleri	
Arş. Gör. Kaan POLAT	İsrail'in Filistin'e Yönelik İşlediği Suçların Yargılaması Bakımından Türk Ceza Mahkemelerinin Yetkili Olup Olmadığı Sorununa İlişkin Değerlendirme	

Salon Linki: https://meet.google.com/jkf-tbtj-fjy Saat:14:00-15:30 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ		20
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ	Güvenlik Tipolojisinde Epistemolojik Zorluğu Aşmak: Ulusal, Uluslararası, Küresel ve Ontolojik Güvenlik Kavramlarının Metateorisi	
Dr. Meram TATLI Dr. Zehra AKSU	Hibrit Savaş Çağında Transatlantik Enerji Güvenliği Rusya- Ukrayna Savaşı Örneği	
Muhammed Resul EROĞLU	Neoklasik Realizm Bağlamında Rusya'nın Ukrayna'ya Müdahalesi	
Öğr. Gör. Dr. Yusuf Zakir BASKIN	Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Ekonomi Güvenliği	

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/tof-frof-gmy Saat:14:00-15:30 Oturum Başkanı: Doç. Dr. Meral ÇALIŞ DUMAN 21	
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU Muhammed Hamza ERGEN	Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politika Yapım Sürecindeki Rolü
Arş. Gör. Dr. Fatih TEKİN	Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm: Schweller'in Metaforu Üzerinden Bir Değerlendirme
Arş. Gör. Mehmet Emin GÜVEN	Bölgesel Sorunların Çözümünde Lider Diplomasisi Rusya-Ukrayna Krizi'nde Türkiye'nin Rolü
Dr. Yahya GENÇAY Canan KATILMIŞ	Türkiye'nin Küreselleşmeye Bağlı Değişen İç Tehdit Algısında Jeopolitiğin Önemi

Salon Linki: https://meet.google.com/cyi-igjd-csd Saat:14:00-15:30 Oturum Başkanı: Prof. Dr. İbrahim AKSU 22	
Dr. Öğr. Üyesi Metin KETBOĞA	Çin'in "Kuşak Yol" Projesinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerinde Oluşturacağı Etki
Arş. Gör. Dr. Pınar KAHYA	Finansallaşma Neden Önemli?
Nur ÇELİK EFŞAN	Avrupa Birliği İklim Değişikliği Politikası'nda Yumuşak Güç (Soft Power) Unsuru
Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk ARSLAN	Yerel Kalkınma ve Yerel Aktörler Ülke Geneline Bir Araştırma

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/huy-puve-cqq Saat: 14:00-15:30		Oturum Başkanı: Prof. Dr. Recep KARABULUT	23
Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU Prof. Dr. Kahraman ÇATI Nurefşan AKBAYIR	Tüketim Karşıtlığı ve Duygusal Dengenin İrrasyonel Tüketime Etkisi		
Mahire Gül YİĞİT Prof. Dr. Recep KARABULUT	6 Şubat 2023 Deprem Bölgesinde Bankacılık Faaliyetlerinin İncelenmesi		
Eyüp Mithat AÇIKGÖZ	Çok Uluslu ve Ulusötesi Şirketler Kapsamında Marka Bağımlılığının Gençler Üzerindeki Etkisi		
Mehmet Hanifi KAYA	Covid-19'un Küreselleşmeye Etkisi Üzerine Bir Literatür İncelemesi		

Salon Linki: https://meet.google.com/ryy-vati-aeg Saat: 14:00-15:30		Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet UĞUR	24
Dr. Nergis TOSUN	Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Uzun Vadeli İlişkiler Bir Ampirik İnceleme		
Doç. Dr. Bilal SOLAK Mahmut AKTAŞ	Sürdürülebilirlik Uygulamalarına İlişkin Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Metodolojik Olarak İncelenmesi		
Öğr. Gör. Meliha Elif GÜVEN Prof. Dr. Kahraman ÇATI Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU	İnovasyon ve İhracat İlişkisini İnceleyen Çalışmaların Bibliyometrik Analizi		

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

Salon Linki: https://meet.google.com/aex-nmxz-mgz Saat: 14:00-15:30 Oturum Başkanı: Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA		25
Dr. Öğr. Üyesi Yahya AYYILDIZ	Büyük Ayrışma Tartışması ve Osmanlı	
Dr. Mehmet TAŞ Dr. Mevlüt Anıl FİDAN	Osmanlı Dönemi Sakız Adası ve Batı Anadolu Ekonomisi İçindeki Yeri	
Prof. Dr. Hakan EVİN Arş. Gör. Hasan PEKDEMİR	1921 ve 1924 Anayasalarında Modern Devlet İradesinin Yerel Yönetimler Kavrayışından Değerlendirilmesi	

ONLINE PROGRAM Time (GMT+3): 14:00-15:30 Link: meet.google.com/wjx-vpir-dwe Chair: Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA		26
Dr. Turkan ABDULLAYEVA	Karabağ Üniversitesi'nin Kimlik İnşası Post-Savaş Döneminde Bir Eğitim Kurumunun Marka Stratejileri	
Kamal SELİMOV	Fransız ve Azerbaycan Basınında Yeni Kaledonya Müdahale İddialarının Kolonyal Perspektiften Değerlendirilmesi ve Çerçevesi: Karşılaştırmalı Bir Medya Analizi	
Anuj GOYAL	'Going Online' Schooling Experience of Disabled Students in India during COVID-19	
Najam ul HASSAN Simran SAEED	Balancing Progress and Sustainability: China's Social Contract in the 21st Century	

KONGRE PROGRAMI / CONGRESS PROGRAM

18 Ekim 2024

İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ONLINE PROGRAM	
Time (GMT+3): 15:45-17:15 Chair: Doç. Dr. Yeliz Gedik	
Link: meet.google.com/ffw-upxn-for	
Anuj GOYAL	Disability and the Debates of the Constituent Assembly of India
Najam ul HASSAN Dr. Houma SİDDİQİ	Instrumental Use of Transnational Repression for Domestic Order Creation: Analysing the Role of Pakistan's Civil Society
Prof. Dr. Arshi KHAN	Politics of Subterfuge and Deception: Reflections on the Ongoing Israeli Invasion of the Gaza Strip
Hormoz KAZEMİGHALİNGHİEH	İran ve Türkiye'de Meşrutiyet Hareketi Üzerinde Cemaleddin Afgani'nin Etkisi

BİLDİRİ ÖZETLERİ

1. Oturum

TÜRKİYE'DEKİ UKRAYNALILARIN ULUSLARARASI GÖÇ KAPSAMINDA SOSYOKÜLTÜREL UYUM SÜREÇLERİ: YAZIN İNCELEMESİ

Doç. Dr. Yeliz POLAT¹
Şuhide İlayda YAVUZ KILIÇ²

Özet

İnsanlık tarihi boyunca savaşlar ve kuraklık gibi nedenlerle pek çok kitlesel göç yaşanmıştır. Yakın dönemde Anadolu toprakları da bir çok kitlesel göçe ev sahipliği yapmıştır. Son dönemde Suriye'de yaşanan iç savaş sonrası kitleler halinde Suriyeli göçmenler Türkiye'ye sığınmıştır. Son olarak Ukrayna-Rusya savaşı sonrası Ukraynalı göçmenler Türkiye'ye gelmiş ve özellikle Antalya'da yaşamaya başlamıştır. Bu kitlesel göç hareketleri, Türkiye'nin demografik yapısını ve kültürel çeşitliliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Göç ve uyum süreçlerinin çalışılması, toplumsal entegrasyonun sağlanması, etkili göç politikalarının geliştirilmesi, göçmenlerin ekonomik hayata entegrasyonu ve eğitim ile sağlık hizmetlerine erişimlerinin iyileştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışmalar, göçmenlerin karşılaştığı ayrımcılık ve dışlanma gibi sosyal adalet ve insan hakları sorunlarını belirleyerek çözüm yolları sunar. Ayrıca, kültürel çeşitliliğin desteklenmesi ve toplumun kültürel zenginliğinin artırılması amacıyla, farklı kültürlerin bir arada yaşaması konusunda yol gösterir. Göçmenlerin psikolojik ve sosyal sağlığı, uyum süreçlerinde önemli bir rol oynadığından, bu alanda yapılan araştırmalar, göçmenlerin karşılaştığı stres ve travma gibi psikososyal sorunların tespit edilmesine ve başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesine olanak tanır. Göç ve uyum süreçlerinin incelenmesi, uluslararası ilişkiler ve güvenlik politikalarının şekillendirilmesine de katkıda bulunur. Bu bağlamda, göç ve uyum süreçlerinin araştırılması, hem akademik bilgi birikimini artırmakta hem de pratik uygulamalarda kullanılabilecek stratejiler ve politikalar geliştirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de ve Türkçe yazılmış akademik eserler üzerinde yazın incelemesi yapılacaktır. Bu çalışmanın amacı, pek çok zamanda çeşitli kitlesel göç hareketlerinin yaşandığı Türkiye'de, 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşı sonucunda yaşanan Ukraynalı göçünü ve Ukraynalı göçmenlerin uyum süreçlerini konu edinen bilimsel çalışmaların yazın incelemesinin yapılmasıdır. Türkiye'deki uluslararası göç konusunda akademik anlamda yapılan çalışmaların Ukraynalı mültecilerin uyum süreçleri özelinde az olması sebebiyle akademik literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Türkiye, uluslararası göç.

¹ Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye, ylzaktas@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6980-5742.

² Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye, av.suhideilaydayavuz@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2768-9517.

SOCIOCULTURAL ADAPTATION PROCESSES OF UKRAINIANS IN TURKEY WITHIN THE SCOPE OF INTERNATIONAL MIGRATION: A LITERATURE REVIEW

Abstract

Throughout human history, there have been many mass migrations due to reasons such as wars and droughts. In the recent period, Anatolian lands have also hosted many mass migrations. Recently, after the civil war in Syria, masses of Syrian migrants took refuge in Turkey. Finally, after the Ukraine-Russia war, Ukrainian immigrants came to Turkey and started to live especially in Antalya. These mass migration movements have significantly affected Turkey's demographic structure and cultural diversity. The study of migration and integration processes is critical for ensuring social integration, developing effective migration policies, integrating migrants into economic life and improving their access to education and health services. These studies identify social justice and human rights problems such as discrimination and exclusion faced by migrants and offer solutions. It also provides guidance on the coexistence of different cultures in order to promote cultural diversity and increase the cultural richness of society. Since the psychological and social health of migrants plays an important role in integration processes, research in this field enables the identification of psychosocial problems such as stress and trauma faced by migrants and the development of coping strategies. The study of migration and integration processes also contributes to the shaping of international relations and security policies. In this context, the study of migration and integration processes both increases academic knowledge and enables the development of strategies and policies that can be used in practical applications. In this study, a literature review will be conducted on academic works written in Turkey and Turkish. The aim of this study is to conduct a literature review of scientific studies on Ukrainian migration and the adaptation processes of Ukrainian migrants in Turkey, where various mass migration movements have been experienced at various times, as a result of the Russian-Ukrainian War in 2022. It is aimed to contribute to the academic literature due to the lack of academic studies on international migration in Turkey in terms of the adaptation processes of Ukrainian refugees.

Keywords: Ukraine, Turkey, international migration.

GİRİŞ

Giriş bölümü toplamda dört alt başlıktan oluşmaktadır ve bu alt başlıklarda da sırasıyla çalışmanın konusu ve öneminden, çalışmanın amacından, çalışmanın kapsamı ve yönteminden bahsedilecektir.

1.1. Konu ve Önemi

Türk toprakları tarihin her aşamasında göç dalgalarının yaşandığı topraklar olmuştur. Göç, bireylerin veya grupların ekonomik, sosyal, politik veya çevresel nedenlerle bir yerden başka bir yere taşınması sürecidir. Göç hareketleri, insanların yaşam koşullarını iyileştirmek, güvenliklerini sağlamak veya yeni fırsatlar aramak amacıyla gerçekleştirilir. Göç, sadece bireyler ve aileler için değil, aynı zamanda göç veren ve alan toplumlar için de geniş kapsamlı etkilere sahiptir.

Göçün önemi birkaç başlık altında incelenebilir. İlk olarak, ekonomik açıdan göç, hem göç alan hem de göç veren ülkeler için önemli fırsatlar ve zorluklar sunar. Göçmenler, iş gücü piyasasında önemli roller oynayarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir ve belirli sektörlerde iş gücü açığını kapatabilir (Castles, de Haas, & Miller, 2014). Göçmenlerin geldikleri ülkelere gönderdiği dövizler de göç veren ülkelerin ekonomilerine önemli katkılar sağlar.

İkinci olarak, demografik değişimler açısından göç, nüfus yapısının dengelenmesine yardımcı olabilir. Yaşlanan nüfus problemi yaşayan ülkeler için genç göçmen iş gücü, sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir (United Nations, 2017). Göç, aynı zamanda kültürel çeşitlilik ve zenginlik yaratır. Farklı kültürlerin etkileşimi, toplumsal zenginliğe ve anlayışa katkıda bulunur (Vertovec, 2007).

Sosyal ve siyasi dinamikler bağlamında, göç, toplumsal uyum ve entegrasyon konularını gündeme getirir. Göçmenlerin hakları, vatandaşlık ve siyasi temsil gibi konular, politika yapıcılar için önemli gündem maddeleri arasında yer alır. Güvenlik ve düzen açısından ise göç hareketleri, sınır güvenliği, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı gibi konuları da gündeme getirir (Massey et al., 1998).

Göç aynı zamanda insan hakları ve mülteci sorunlarıyla da yakından ilişkilidir. Zorunlu göç, savaş, iç çatışma, doğal afetler ve insan hakları ihlalleri gibi sebeplerle evlerini terk etmek zorunda kalan insanlar için hayati bir konudur. Mültecilerin korunması ve insan haklarının gözetilmesi, uluslararası toplumun sorumluluğu altındadır (UNHCR, 2021).

Bu çalışmada göç başlığı altında özel olarak, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Donbas bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesiyle başlayan ve 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya geniş çaplı bir askeri harekâtı ile devam eden savaş sürecinde yaşanan Ukraynalı göçü hakkındaki literatür taraması yapılacaktır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, pek çok zamanda çeşitli göç dalgalarının yaşandığı Türkiye'de, 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşı sonucunda yaşanan Ukraynalı göçünü konu edinen bilimsel çalışmaların literatür taramasının yapılmasıdır. Türkiye'deki uluslararası göç konusunda akademik anlamda yapılan çalışmaların Ukrayna ve Ukraynalılar özelinde az olması sebebiyle akademik literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.3. Varsayım

Ukrayna ve Türkiye arasında özellikle turizm sektöründen dolayı yıllardır sıkı ikili ilişkiler vardır. Ancak turizm sektörünün önemli aktörleri olan Ukraynalıların kısa süreli tatil için geldikleri dönemlerin akademik literatüre önemli ölçüde katkı sağlaması beklenemez. Özellikle de uyum süreçlerine dair bir çalışma yapılması beklenemez. Ancak 2022 yılında

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan savaştan dolayı ülkemize artık tatil amacının dışında giriş yapan Ukraynalıların artışı ile Ukraynalıların uyum süreçleri hakkında daha çok çalışma yapılması beklenebilir. Aynı zamanda tatil amacı dışında eğitim ve iş hayatına yönelik olarak Türkiye’de bulunma durumlarından dolayı bu alanda çalışma yapanların Ukrayna uyruklu olması beklenebilir.

1.4. Kapsam ve Yöntem

Bu çalışma toplam dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde giriş yapılmıştır ve çalışmanın önemi, amacı, metodu ve sınırları çizilmiştir. İkinci bölümde ise sosyokültürel uyum kuramları anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise öncelikle literatürdeki Ukrayna konulu çalışmaların bir nicel analizi yapılmıştır. Çalışmalar yıllarına, konularına ve yüksek lisans tezi mi doktora tezi mi olduklarına göre incelenmiştir. Bölümün devamında spesifik olarak uluslararası göç çalışılan on çalışma detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmaların amacı, kullanılan yöntemler ve çalışmaların sonuçları incelenmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise çalışmanın sonucu yazılmıştır.

Bu çalışmada, nitel bir araştırma tasarımı benimsenerek literatür çözümlemesi yöntemi kullanılacaktır. Literatür çözümlemesinin, mevcut akademik çalışmaların, raporların ve diğer ilgili kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesi ve analiz edilmesi yoluyla bilgi toplama ve değerlendirme süreci olarak adlandırılması mümkündür. Doküman taraması; dokümanları elde etme, dokümanlarının orijinalliğini tespit etme, dokümanlarını kavrama, verileri çözümleme ve elde edilen verilerden yararlanma olmak üzere beş aşamadan oluşmaktadır (Forster’den aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2011: 193).

Bu çalışma, yalnızca mevcut literatüre dayandığı için, birincil veri toplama yöntemleri olan anket ve mülakatlar kullanılarak elde edilen verilerden yoksundur. Dolayısıyla, araştırmanın bulguları, mevcut literatürün kapsadığı bilgilerle sınırlı olacaktır. Ayrıca, literatürdeki bazı çalışmaların erişilebilir olmaması veya dil engelleri gibi faktörler de araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Bu çalışmada Türkiye’de ve Türkçe yazılmış akademik eserler üzerinde literatür taraması yapılmıştır. Bu bağlamda “YÖK Tez Merkezi” sitesindeki Ukraynalı göçüne dair çalışmalar taranmıştır.

SOSYOKÜLTÜREL UYUM KURAMLARI

Sosyokültürel uyum, göçmenlerin yeni bir toplumun sosyal ve kültürel normlarına entegrasyon süreçlerini tanımlayan bir kavramdır. Bu süreç, göçmenlerin hem kültürel kimliklerini koruyarak hem de ev sahibi toplumun normlarına uyum sağlayarak dengeyi nasıl kurduklarını inceler. Sosyokültürel uyum kuramları, bu dinamikleri anlamak için çeşitli perspektifler sunar.

2.1. Berry’nin Uyum Stratejileri Kuramı

John Berry’nin (1997) uyum stratejileri kuramı, göçmenlerin ev sahibi toplumla ilişkilerini dört farklı strateji ile açıkladığı bir model sunar: entegrasyon, asimilasyon, ayrılma ve marjinalleşme. Berry’ye göre entegrasyon, göçmenlerin kendi kültürel kimliklerini korurken ev sahibi toplumun kültürel normlarını da benimsediği bir süreçtir. Asimilasyon ise göçmenlerin kendi kültürlerini tamamen terk ederek ev sahibi toplumun kültürüne uyum sağlamasını ifade eder. Ayrılma stratejisinde göçmenler kendi kültürlerini korur ve ev sahibi toplumdan uzak dururlar. Marjinalleşme ise göçmenlerin hem kendi kültürlerinden hem de ev sahibi toplumun kültüründen uzaklaşmaları durumudur (Berry, 1997).

2.2. Sosyal Kimlik Teorisi

Tajfel ve Turner’ın (1986) sosyal kimlik teorisi, bireylerin sosyal kimliklerinin, grup üyeliği ve grup içi/dışı dinamikler tarafından şekillendiğini öne sürer. Göçmenler, ev sahibi

toplumda yeni sosyal gruplara dahil oldukça, bu gruplar arası etkileşimler sosyokültürel uyum sürecinde önemli rol oynar. Sosyal kimlik teorisi, göçmenlerin kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu kimliklerin uyum süreçlerini nasıl etkilediği üzerinde durur (Tajfel & Turner, 1986).

2.3. Çift Kültürlülük

Çift kültürlülük kuramı, göçmenlerin iki farklı kültürü aynı anda benimseyerek yaşamlarını sürdürebileceğini savunur. LaFromboise, Coleman ve Gerton (1993), çift kültürlülüğün bireylere her iki kültürün de olumlu yanlarını deneyimleme ve bu deneyimleri kişisel gelişimleri için kullanma fırsatı sunduğunu belirtir. Bu kuram, göçmenlerin hem kendi kültürel kimliklerini hem de ev sahibi toplumun kültürel normlarını içselleştirerek daha esnek ve adaptif bir yaşam tarzı geliştirebileceklerini savunur (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993).

TÜRKİYE'DEKİ UKRAYNALILARIN SOSYOKÜLTÜREL UYUMLARI BAĞLAMINDA LİTERATÜR ÇÖZÜMLEMESİ

3.1. Türkiye'deki Ukraynalıların Sosyokültürel Uyumları Bağlamında Literatürün Nicel Çözümlemesi

YÖK Tez Merkezinde Ukrayna kelimesi ile tarama yapıldığı zaman karşımıza 213 adet eser çıkmaktadır. Bu tarama sonucunda nicel bir analiz yapıldığı zaman 213 eserden; 183 tanesinin yüksek lisans tezi, 29 tanesinin doktora tezi, 1 tanesinin de sanatta yeterlilik tezi olduğu görülmektedir.

Yıla göre bir inceleme yapıldığı zaman 1995 yılında 1 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2002 yılında 1 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2003 yılında 2 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2004 yılında 3 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2005 yılında 3 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2006 yılında 1 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2007 yılında 1 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2008 yılında 1 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2009 yılında 3 tane yüksek lisans tezi, 2 tane doktora tezi yazılmıştır. 2010 yılında 7 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2011 yılında 2 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2012 yılında 3 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2013 yılında 4 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2014 yılında 4 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2015 yılında 7 tane yüksek lisans tezi, 2 tane doktora tezi yazılmıştır. 2016 yılında 9 tane yüksek lisans tezi, 2 tane doktora tezi yazılmıştır. 2017 yılında 5 tane yüksek lisans tezi, 1 tane doktora tezi yazılmıştır. 2018 yılında 12 tane yüksek lisans tezi, 1 tane doktora tezi yazılmıştır. 2019 yılında 26 tane yüksek lisans tezi, 5 tane doktora tezi yazılmıştır. 2020 yılında 10 tane yüksek lisans tezi, 3 tane doktora tezi yazılmıştır. 2021 yılında 10 tane yüksek lisans tezi, 3 tane doktora tezi yazılmıştır. 2022 yılında 21 tane yüksek lisans tezi, 2 tane doktora tezi yazılmıştır. 2023 yılında 34 tane yüksek lisans tezi, 7 tane doktora tezi yazılmıştır. 2024 yılında 13 tane yüksek lisans tezi, 1 tane doktora tezi yazılmıştır. Bu inceleme sonucunda özellikle 2014 yılından sonra Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ile başlayan Rusya-Ukrayna savaşından sonra ve savaşın en şiddetli yaşandığı 2022 yılından sonra Ukrayna konulu akademik çalışmaların artış gösterdiği söylenebilir.

Konularına göre inceleme yapıldığı zaman karşımıza birçok konu çıkar. En çok çalışılan konu uluslararası ilişkilerdir. Uluslararası ilişkiler ve Ukrayna ile ilgili 87 tane yüksek lisans tezi, 16 tane doktora tezi yazılmıştır. Daha sonraki en çok ele alınan konu ise siyasal bilimlerdir. Siyasal bilimler ve Ukrayna ile ilgili 21 tane yüksek lisans tezi, 6 tane doktora tezi yazılmıştır. Gazetecilik ve Ukrayna ile ilgili 7 tane yüksek lisans tezi, 2 tane doktora tezi yazılmıştır. Tarih ve Ukrayna ile ilgili 6 tane yüksek lisans tezi, 2 tane doktora tezi yazılmıştır. İşletme ve Ukrayna ile alakalı 7 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. Hukuk ve Ukrayna ile ilgili 5 yüksek lisans tezi, 1 tane doktora tezi yazılmıştır. Eğitim ve Öğretim konulu Ukrayna ile ilgili ise 6 tane yüksek lisans tezi yazılmıştır. Bu alanlar dışında az sayıda sanat, müzik, beslenme ve diyetetik,

bilgisayar mühendisliği, antropoloji ve coğrafya gibi konularda da çalışmalar çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu inceleme sonucunda Ukrayna ile Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin yanı sıra günlük hayattaki ilişkilerin de akademik literatüre katkı sağladığı söylenebilir.

3.2. Literatürde Göç Konusunu Ele Alan Çalışmaların İncelenmesi

Bu bölümde özellikle göç çalışılan 10 çalışma detaylı olarak incelenecektir.

3.2.1. Farklı Etnik Kökene Sahip Ukraynalı Göçmenlerin Türkiye'ye Uyum Süreçleri Üzerine Bir İnceleme: Etnik Ukraynalılar, Kırım Tatarları ve Ahıska Türkleri Örnekleri - OLENA KRYZHANIVSKA, 2023

Bu tez 2023 yılında yazılmış bir doktora tezidir. Bu tezde, farklı etnik kökenlere sahip Ukraynalı göçmenlerin Türkiye'ye uyum süreçlerindeki farklılıkların incelenmesi amaçlanmıştır ve farklı etnik kökenlere sahip Ukraynalı göçmenlerin Türkiye'ye uyum süreçlerindeki farklılıkları etkileyen faktörleri analiz etmek hedeflenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ikincil veri analizi ve derinlemesine görüşme teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye'deki göç yönetim sisteminde ayrıcalıklı bir şekilde ele alınan ve önemli sosyal ve kültürel birikime sahip olan Ahıska Türk etnik grubunun, Türk toplumuna en avantajlı konumda uyum sağlayan ve en yüksek entegrasyon düzeyini gösteren etnik grup olarak öne çıkmaktadır (Kryzhanivska, 2023).

3.2.2. Avrupa Göçmenlik Politikaları: Avrupa'da Ukraynalı ve Suriyeli Göçmenlere Yönelik Algıların Mukayesesi - AYA EL SAYED, 2023

Bu tez 2023 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada, ilk olarak göç kelimesi kavramsal olarak analiz edilmiştir. Sonrasında, Türkiye'nin uluslararası göç bağlamında önemli rolü, ardından Avrupa Birliği'nin göç ile ilgili çeşitli bakış açıları ve son olarak da Suriyeli ve Ukraynalı göçmenler arasında göç durumları karşılaştırılmasından bahsedilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Bu çalışma ile Suriyeli göçmenlere karşı ırkçı bir yaklaşım olduğu, Avrupa'nın göç politikaları ve göçmenler ile ev sahibi kişilerin davranışlarının incelenmesi ile ortaya konmuştur ve bu ırkçılığın sorumluluğunun her iki tarafa da ait olduğu ortaya konmuştur (Sayed, 2023).

3.2.3. Avrupa Birliğinin Suriyeli ve Ukraynalı Mültecilere Yönelik Göç Politikalarının İslamofobi ve Oryantalizm Açısından Değerlendirilmesi - TUĞBA YEĞEN, 2024

Bu tez 2024 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Çalışmada son dönemde yaşanan siyasi gelişmelerden olan, Suriye Krizi ve akabinde yaşanan göç hareketliliği ile Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası yaşanan göç hareketliliği ele alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda her iki göç hareketliliği çalışmanın ana kavramları olan "İslamofobi" ve "Oryantalizm" kavramları kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucu olarak İslamiyet ve Hristiyanlık arasındaki düşmanlığın temelleri 5. ve 6. Yüzyıllara dayanmakta olduğu ve o yüzyıllardan beri bazı zamanlar azalarak bazı zamanlar artarak da olsa inişli çıkışlı bir yol izleyerek İslamiyet ve Hristiyanlık arasındaki düşmanlığın varlığını sürdürdüğü ortaya konmuştur (Yeğen, 2024).

3.2.4. Uluslararası Medyada Göçmen Haberlerinin Çerçevenmesi: Suriyeli ve Ukraynalı Sığınmacılara İlişkin Haberlerin Analizi - FARİDA KACHYBEKOVA, 2024

Bu tez 2024 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu tez çalışmasının amacı sığınmacılar ile ilgili haberlerin medyanın ideolojik eğilimleri ve ait oldukları ülkelerin göç politikaları doğrultusunda kamuoyu üzerinde etkili olup olmadığını ortaya koymaktır. Örneklem olarak seçilen gazetelerin ideolojik yaklaşımları temel alınmıştır. Buna yönelik

olarak da Türkiye için muhafazakâr sağ ideolojiyi benimseyen Sabah ve sol ideolojiyi benimseyen Sözcü gazeteleri, Almanya için sağ ideolojiyi benimseyen Bild ve sol ideolojiyi benimseyen Zeit gazeteleri, İngiltere için ise sağ görüşü benimseyen Express ve sol ideolojiyi benimseyen The Guardian gazetelerinin internet siteleri tercih edilmiştir. Tercih edilen bu gazetelerin internet sitelerinde Suriyeli sığınmacılar ile ilgili Suriye’de iç savaşın başladığı yıl olan 2011 ile 2020 yılları arasında önemli gelişmelerin yaşandığı aylarda yayımlanan toplam 1384 haber, Ukraynalı sığınmacılar ile ilgili Mart 2022 ve Şubat 2023 yılları arasında yayımlanan 835 haber hem niceliksel hem de niteliksel olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Ukraynalı sığınmacılar hakkındaki haberlerde analiz edilen gazetelerin ideolojik perspektifleri ve bağlı oldukları ülkelerin göç politikalarının farklı olmasına rağmen mağduriyet, yerleşim, insan odaklı, sorumluluk gibi daha çok olumlu ve Ukraynalı sığınmacıları destekleyen düşüncelerin baskın olduğu tespit edilmiştir (Kachybekova, 2024).

3.2.5. Ukraynalıların Türkçe Öğrenme Sürecinde Ukraynaca-Türkçe Dil Farklılıklarından Kaynaklanan Sorunları - OLHA DIDKIVSKA, 2023

Bu tez 2023 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Çalışmada, Ukrayna'daki çeşitli üniversitelerde Türkçe öğretmenliği yapmış veya şu an bu görevi sürdüren eğitmenlerin, Ukraynalıların Türkçe öğrenme sürecinde Ukraynaca ve Türkçe dil farklılıklarından kaynaklanan sorunlarına ilişkin görüşleri toplanarak elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışma ile Ukraynalılara Türkçe öğrenmelerinde yardımcı olabilecek öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucu olarak, Ukraynalıların Türkçe öğrenme sürecinde Ukraynaca ve Türkçe arasında ciddi farklılıkları olan ve dolayısı ile çokça zorlanılan konular tespit edilmiştir (Didkivska, 2023).

3.2.6. Rusya-Ukrayna Savaşı: Ulusötesi Coğrafyada Yabancıların Konut Fiyatlarına Etkisi (Alanya Örneği) - OKAN BÖYÜK, 2024

Bu tez 2024 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada, yabancıların emlak piyasasına etkilerini tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın hedefi, sosyoekonomik değişimler bağlamında özellikle Antalya ilinin Alanya ilçesindeki Rus ve Ukrayna uyruklu yabancıların göç hareketine bağlı olarak konut piyasasındaki değişimleri ortaya koymak ve bu değişimlerin yerel halk üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda yabancıların bölge ekonomisi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konmuştur (Böyük, 2024).

3.2.7. Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye ile Bu İki Ülke Arasındaki Ticarete Etkileri - MUSTAFA NURİ ÖĞÜN, 2023

Bu tez 2023 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmanın amacı, Rusya-Ukrayna Savaşı öncesinde Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaret hacminin Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası nasıl bir evrim geçirdiğini incelemektir. Betimsel analiz ve trend analizi yöntemleri kullanılarak Türkiye’nin Rusya ile dış ticaret faaliyetlerinin savaştan sonraki durumları incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Türkiye’nin Rusya ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret faaliyetlerinin savaş sonrasında da artış göstermeye devam ettiği ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda, Türkiye’nin tarafsızlık stratejisi Rusya ile yürüttüğü dış ticaret üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Öte yandan, Türkiye’nin Ukrayna ile dış ticaret faaliyetleri önemli ölçüde azalmıştır. İnşaat sektörü, Türkiye ve Ukrayna arasındaki dış ticaret faaliyetlerinde en büyük kaybı yaşamıştır (Öğün, 2023).

3.2.8. Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Ukrayna Kökenli Öğrencilerin Sosyokültürel Farklılık Temelli Dil Sorunları ve Sorunlara Dair Çözüm Önerileri - OKSANA HUMENIUK, 2022

Bu tez 2022 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada yabancı bir dil olarak Türkçe öğrenen Ukrayna uyruklu öğrencilerin dil öğrenme esnasında karşılaştıkları sorunların tespiti ve tespit edilen sorunların çözümlerine yönelik tavsiyelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak görüşme formu ve doküman analizi kullanılmıştır. Toplanan veriler içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Türkçe öğrenen Ukrayna uyruklu öğrencilerin karşılaştığı sosyokültürel farklılıklara yönelik tespitler sunulmuştur (Humeniuk, 2022).

3.2.9. Türkiye’de Yaşayan Ukraynalılarda Kültürel Kimlik Pratikleri - FATMA YILMAZ, 2021

Bu tez 2021 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bu alandaki literatür boşluğunun doldurulmasıdır. Bu çalışma nitel araştırma deseni ile yapılmış ve çalışmada betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın önemli sonuçlarından biri çalışma kapsamında derinlemesine görüşme yapılan Ukraynalı göçmenlerin Türkiye’de kalmak istemeleri ve ülkelerine dönmek istememelerinin tespit edilmesidir (Yılmaz, 2021).

3.2.10. Türkiye’deki Yabancı Yöneticilerin Karşılaştığı Kültürel Engeller ‘Ukraynalı Yöneticiler Örneği’ - AYHAN ÖKSÜZ, 2019

Bu tez 2019 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmanın amacı Ukrayna ve Türk toplumlarının arasındaki kültürel benzerlikler ve farklılıkların iş hayatına etkilerinin tespit edilmesi ve karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri getirilmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmış, toplanan veriler Nvivo 11 adlı program kullanılarak betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda karşılaşılan sorunlar tespit edilmiş ve tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir (Öksüz, 2019).

SONUÇLAR

Çalışma kapsamında 1995 ve 2024 yılları arasındaki 213 adet yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezi incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda varsayımlarımızın bazıları doğru bazıları yanlış çıkmıştır. Varsayımlardan doğru olan kısım savaş sonrasında tatil amacı dışında ülkemize gelen Ukraynalıların artması ile akademik literatürde artış gözlenmiştir. Şu anki incelemelere göre en fazla çalışmanın yapıldığı yıl 2023 yılıdır. Çalışma tarihi itibarıyla 2024 yılının Haziran ayına kadar olan çalışmalar incelenmiştir. Yılın kalan altı ayında yapılacak olan çalışmalar ile 2024 yılındaki çalışmalar 2023 yılını geçebilir.

Aynı zamanda çalışmada vatandaşlıklarına bakılmaksızın çalışmaları yapanların isimleri incelendiğinde yabancıların da bu konuda akademik çalışmalar yaptığı gözlenmiştir. Varsayımda savaş sonrası yaşanan göç hareketleri ile Ukraynalıların sosyokültürel uyum süreçleri bağlamında literatürde çalışmaların artacağı söylenmiştir, Ukrayna konulu çalışmalar artış göstermişse de sosyokültürel uyum süreçleri hakkında literatürde çalışma olmadığı görülmektedir. Uyum süreçlerine dair yapılan nadir çalışmaların da dil üzerine olduğu görülmektedir. Sosyokültürel uyum sürecinde dil dışında pek çok etken vardır. Dil öğrenmede yaşanan sorunlara dair kısıtlı bir konuda uyum çalışmak yeterli değildir. Bu bağlamda literatürde bu konuda çalışma eksikliği görülmektedir.

Ülkemizi daha çok kısa süreli tatiller için seçtiği bilinen Ukraynalıların neden savaş sonrasında Türkiye’yi tercih ettikleri, Türkiye özelinde öncesinde tatil sonraki süreçte de yerleşmek için en çok seçtikleri bilinen il olan Antalya’yı tercih ettikleri hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Böyük, O. (2024). *Rusya-Ukrayna Savaşı: Ulusötesi Coğrafyada Yabancıların Konut Fiyatlarına Etkisi (Alanya Örneği)* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.

Didkivska, O. (2023). *Ukraynalıların Türkçe Öğrenme Sürecinde Ukraynaca-Türkçe Dil Farklılıklarından Kaynaklanan Sorunları* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

El Sayed, A. (2023). *Avrupa Göçmenlik Politikaları: Avrupa'da Ukraynalı ve Suriyeli Göçmenlere Yönelik Algıların Mukayesesi* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Humeniuk, O. (2022). *Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Ukrayna Kökenli Öğrencilerin Sosyo-Kültürel Farklılık Temelli Dil Sorunları ve Sorunlara Dair Çözüm Önerileri* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Kachybekova, F. (2024). *Uluslararası Medyada Göçmen Haberlerinin Çerçevesi: Suriyeli ve Ukraynalı Sığınmacılara İlişkin Haberlerin Analizi* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Kryzhanivska, O. (2023). *Farklı Etnik Kökene Sahip Ukraynalı Göçmenlerin Türkiye'ye Uyum Süreçleri Üzerine Bir İnceleme: Etnik Ukraynalılar, Kırım Tatarları ve Ahıska Türkleri Örnekleri* (Doktora tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024,

Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

LaFromboise, T., Coleman, H. L. K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114(3), 395-412.

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Clarendon Press.

Öğün, M. N. (2023). *Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye ile Bu İki Ülke Arasındaki Ticarete Etkileri* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024,

Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Öksüz, A. (2019). *Türkiye'deki Yabancı Yöneticilerin Karşılaştığı Kültürel Engeller 'Ukraynalı Yöneticiler Örneği'* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024,

Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In

S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (ss. 7-24). Chicago, IL: Nelson-Hall.

United Nations. (2017). *International Migration Report 2017*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

UNHCR. (2021). *Global Trends: Forced Displacement in 2020*. United Nations High Commissioner for Refugees.

Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054. Erişim Tarihi: 28.09.2024, <https://doi.org/10.1080/01419870701599465>

Yeğen, T. (2024). *Avrupa Birliğinin Suriyeli ve Ukraynalı Mültecilere Yönelik Göç Politikalarının İslamofobi ve Oryantalizm Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 02.10.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Yılmaz, F. (2021). *Türkiye’de Yaşayan Ukraynalılarda Kültürel Kimlik Pratikleri* (Yüksek Lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. Erişim Tarihi: 28.09.2024, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

MİSAFİR İŞÇİLİKTE VATANDAŞLIĞA BİR GÖÇ HİKÂYESİ

“AVUSTRALYA TÜRK GÖÇÜ”

Öğr. Gör. Dr. Hatice BAŞAR³

Özet

İnsan topluluklarının zorunlu veya gönüllü, çeşitli nedenlerle yaşadığı yerden başka bir yere göçmesi insanlığın var oluşundan bu yana var olan bir olgudur. Kişilerin bireysel veya toplumsal olarak yaşadıkları yerleri geçici veya kalıcı olarak terk etmeleri nedeniyle ortaya çıkan bu insan hareketliliği iktisadi, askeri, siyasi, sosyolojik ve kültürel bağlamda değişimlerin sebebi aynı zamanda sonucu olmuştur. Ülke dışına insan göçlerinde savaş ve işgal, iklimsel şartlar, doğal afetler, siyasi şiddet ve baskı gibi etmenler başlıca sebepler olmakla birlikte, modern çağın getirdiği ekonomik kalkınma hamleleri ve sanayileşme süreci işsizlik, eğitim, ekonomik refah ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için uluslararası iş gücü göçünü artırmıştır. Sanayileşme sürecinde iş gücü ihtiyacının kırsaldan kente olan göçlerden karşılanamamasından dolayı uluslararası iş gücü göçü dönemi başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden yapılanmak için iş gücüne ihtiyaç duyan Avrupa’nın geri göndermek üzere aldığı göçmen işçi politikasından farklı olarak Avustralya, iş gücü ihtiyacının yanı sıra nüfusunun az olması sebebi ile gelecekteki vatandaşları olmak üzere işçilerin aileleri ile gelmelerini teşvik etmiştir. 5 Ekim 1967 yılında Avustralya ve Türk hükümeti arasında Avustralya’nın başkenti Canberra’da Türk işçilerine çalışma ve ikamet amaçlı göç imkânı veren bir iş gücü anlaşması imzalandı. 29 maddeden oluşan ve resmi ismi “Türklerin Avustralya’da İkamet ve Çalışmaları Hakkında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avustralya Milletler Topluluğu Hükümeti Arasında Anlaşma” olarak kayıtlara geçen bu anlaşma, Avustralya’ya çalışma amacıyla gitmek isteyen Türk işçileri ile ailelerinin; seçilmelerini, nakillerini ve istihdamlarını düzenlemektedir.

Avustralya hükümeti ile yapılan işgücü anlaşmasının 57. yıldönümü vesilesi ile bu çalışma kapsamında, Türkiye’den Avustralya ülkesine Türk iş gücü göçünün diğer ülkelere olan iş gücü göçüne nazaran karakteristik farklılık arz eden misafir işçilikten vatandaşlığa uzanan göç süreci incelenecektir. Bu minvalde, “Beyaz Avustralya” hedefi ile beyaz ırk ayrımcılığı temelinde muhafazakar ve sıkı bir göçmen politikası uygulayan Avustralya hükümetinin, farklı etnik grupların kendi kimliklerini, kültürel varlıklarını sürdürme ve diğer etnik gruplarla uyum içinde yaşayabilme imkanı sunan çok kültürlülük politikasına geçmesi ile Türk hükümeti yapılan işgücü göçü anlaşmasının esası, Avustralya’ya ilk gelenler, çalışan erkekler, çalışan kadınlar, eğitim, iletişim, inanç, bir toplumun oluşması, etkin vatandaşlık başlıkları nezdinde literatür taraması yöntemiyle konuya ilişkin kitaplar, makaleler, incelemeler, gazete haberleri ve online içerikler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, misafir işçilik, Türk göçü, Avustralya.

³ Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, phillysse@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7831-9594.

FROM GUEST WORKER TO CITIZEN A MIGRATION STORY

"AUSTRALIAN TURKISH MIGRATION"

Abstract

The migration of human communities from one place to another, for various reasons, whether forced or voluntary, is a phenomenon that has existed since the existence of humanity. This human mobility, which is caused by people leaving their places of residence temporarily or permanently, either individually or collectively, has been the cause as well as the result of changes in economic, military, political, sociological and cultural contexts.

Unlike Europe, which needed labor to rebuild after the Second World War, Australia encouraged workers to come with their families to become future citizens due to its small population as well as its need for labor. On October 5, 1967, a labor agreement was signed between the Australian and Turkish governments in Canberra, the capital of Australia, allowing Turkish workers to immigrate for work and residence. Consisting of 29 articles and officially known as the “Agreement between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the Commonwealth of Australia on the Residence and Employment of Turks in Australia”, this agreement regulates the selection, transfer and employment of Turkish workers and their families who wish to go to Australia to work.

On the occasion of the 57th anniversary of the labor agreement with the Australian government, this study will examine the migration process of Turkish labor migration from Turkey to Australia from guest worker to citizenship, which is characteristically different from labor migration to other countries. In this context, the Australian government, which has been implementing a conservative and strict immigration policy on the basis of white racial discrimination with the goal of “White Australia”, has shifted to a multiculturalism policy that allows different ethnic groups to maintain their own identities and cultural existence and to live in harmony with other ethnic groups, and the Turkish government is the basis of the labor migration agreement. Books, articles, reviews, news and online content on the subject were evaluated through a literature review method under the headings of first arrivals to Australia, working men, working women, education, communication, faith, the formation of a society, active citizenship.

Keywords: Migration, guest labor, Turkish migration, Australia.

Giriş

Federal parlamenter demokrasi ile yönetilen Avustralya Milletler Topluluğu, 1 Ocak 1901 (Avustralya Müzesi, 2024) tarihinde bağımsızlığını ilan ederek Britanya Krallığı'ndan ayrılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'dan gelen tüm göçmenlere izin veren Avustralya, daha sonra Asya ve dünyanın diğer ülkelerinden de göçmen kabulüne başladı. Avustralya'da yaşayan vatandaşların % 30'dan fazlası ve Avustralyalıların yaklaşık % 45'inin ebeveynlerinden an az birisi yurtdışında doğmuştur.

Avustralya İstatistik Bürosu verilerine göre, 2023 yılı Haziran ayı itibari ile yaklaşık 26.6 milyon nüfus vardır. 18,47 milyonunun Avustralya doğumlu olan ülkede 8,18 milyon kişi Avustralya dışında doğmuş kişilerden oluşmaktadır. Yurtdışı doğumluların üçte biri sırasıyla İngiltere, Hindistan ve Çin'den gelmektedir. Dördüncü sırada ise Yeni Zelanda yer almaktadır. Dünya genelinde Avustralya, yurt dışı doğumlu nüfus sıralamasında dokuzuncu sıradadır. 1800'lü yıllardan bu yana yurtdışı doğumlu olanların sayısı 2023 yılında yüksek çıkmıştır (SBS Türkçe, 2024).

26 milyon nüfusu ile yaklaşık 200 ülkeden göçmene sahip olan Avustralya'da 45'i yerli dil olmak üzere 300'den fazla dil ve lehçe çok kültürlü bir yaşam mevcuttur (Kısaca Avustralya,2021: 20). 2024 IMF verilerine göre Avustralya dünyanın 14. büyük ekonomisi ile ilk 20 sırada yer almaktadır (IMF, 2024).

Göçler her zaman kültürel değişimlerin hem sebebi hem de sonucu olmuştur. Kişilerin göç davranışı, içinde bulundukları yoksunluk durumuna göre değişmektedir (Demirci, 2020). İnsanlık tarihi boyunca göç sebepleri farklılık arz etse de konumuz itibari ile ekonomik kalkınmaya ilişkin uluslararası iş gücü göçü, emek göçü kapsamında değerlendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden yapılanmak için iş gücüne ihtiyaç duyan Avrupa'nın geri göndermek üzere aldığı göçmen işçi politikasından farklı olarak Avustralya, iş gücü ihtiyacının yanı sıra nüfusunun az olması sebebi ile gelecekteki vatandaşları olmak üzere işçilerin aileleri ile gelmelerini teşvik etmekteydi.

5 Ekim 1967'de Avustralya ve Türk Hükümetleri arasında Türkiye'den Avustralya'ya ikamet ve çalışma amaçlı göçe olanak sağlayan bir anlaşma imzalandı (Sağlam,2018: 4). Avustralya'da o dönemde bir yandan ekonomik canlılık yaşanırken bir yandan da işgücü sıkıntısı yaşanmaktaydı. Sanayileşme sürecinde kırsaldan kente olan iş gücü ihtiyacı karşılamaya yetmeyince uluslararası iş gücü göçü dönemi başlamıştır. Avustralya hükümetlerinin kuruluşundan itibaren beyaz ırka mensup vatandaşlar oluşturmak amacıyla uyguladığı 'Beyaz Avustralya' politikasının (Kılıçdaroğlu,2023: 46) daha esnek hale gelmesiyle Avustralya göçmen arayışını Avrupa'nın doğusundaki ülkelere doğru genişletti (SBSTürkçe, 2017). Türkiye zaten 1960'ların başında Avrupa'ya misafir işçi göndermeye başlamıştı ve bu geçici işçilerin mali kaynaklar ve gelişmiş becerilerle geri dönmelerini bekliyordu (Mütercimler,1998: 56). Buna karşılık Avustralya, göçmenlere gelecekteki vatandaşları olarak iş imkânı sağlıyordu; önceki göç dalgalarının aksine, ailelerin ve çiftlerin de buraya gelmeleri teşvik edilmekteydi. Türklerin Avustralya'ya göçü, Batı Avrupa'ya iş göçü göçlerinden hem coğrafi uzaklık nedeni ile deniz aşırı bir göç olması hem de yapılan anlaşma gereği geçici işçi göçü değil direk göçmenlik statüsünde olmasından dolayı iki yıl içinde çifte vatandaşlık hakkı tanınması bağlamında farklılık arz etmektedir. 1996 yılı itibariyle Avustralya hükümeti Türkiye'den göçmen alımına son vererek yalnızca aile birleşimlerine müsaade etmiştir.

Avustralya'ya göç eden Türk göçmenlerin çoğunluğu 1968 ve 1975 yılları arasındaki yolculuk yardımlarıyla geldiler. Yaklaşık % 50'si Melbourne yerleşmiştir (Sağlam,2018: 9). 1968'de gelen ve her biri 25 \$ ödemiş olan ilk göçmenler (Dünya, 2024), Avustralya'ya yerleşmiş Kıbrıslı Türkler tarafından karşılandılar. Gelenek ve görenekleri yerleştikleri yerdeki

gelenek ve göreneklerden gözle görülebilir derecede farklı olan bu grubun kendisi de etnik ve dilsel açıdan farklılıklar arz ediyordu, üyelerinin farklı bölgesel adetleri vardı. Türkiye’den gelen göçmenler, Avustralya’ya göçte yardım edilen ilk Müslüman ağırlıklı grubu olarak birlikte Avustralya’nın Türkçe konuşan topluluğunun temelini oluşturdular.

Avustralya’nın uyguladığı çok kültürlülük politikası, bir taraftan başka ülkelere gelen göçmenlerin kendi kültürel kimliklerini sürdürmelerine olanak verirken diğer taraftan da diğer etnik göçmenlerle uyum içinde yaşamalarına imkan veren politikalarla.

İlk Gelenler

Avustralya’nın bağımsızlığının ilan edildiği 1901 tarihinden itibaren Avustralya’da Osmanlı İmparatorluğu’nda doğmuş 20 kişi mevcut iken 1911’li yıllarda bu sayı 300’leri bulmuştur. Türkiye’den Avustralya’ya göç eden ilk resmi kabile öncesi Avustralya’da 2500 Türk nüfusu olduğu belirtilmektedir (AGDHA, 2016).

Avustralya Göç Bakanı Billy Snedden ve Avustralya’daki ilk Türkiye Büyükelçisi Baha Vefa Karatayın imzaladığı iş gücü göçü antlaşmasından sonra ilk gidenler daha önceleri tarım işçisi olarak ya da küçük işletmelerde çalışmış, Türkiye’nin değişik kırsal bölgelerinden göçmenlerdi (Dündar&Atlı,2023:4). Avrupa’daki iş gücü göçü uygulamasında olduğu gibi genellikle yaklaşık iki yıl kalmayı ve para biriktirip Türkiye’de ev almayı ya da küçük bir iş kurmayı amaçlamaktaydılar. Avustralya’da iki yılı doldurdıkları takdirde, yolculuk masraflarını geri ödemeleri gerekmediğinden, bu durum onların sözleşme hükümlerini de yerine getirmesine olanak sağlıyordu. Genellikle daha iyi eğitilmiş olan ve İngilizce konuşabilen sonraki göçmenler kalıcı olarak yerleşme niyetiyle geldiler.

14 Ekim 1968’te Sidney’e gelen 169 kişilik ilk Türk kafilesi Avustralya hükümeti tarafından Villawood Hostel’ine yerleştirilmiştir (Sağlam,2018: 86). 15 Kasım 1968’teki 175 kişilik Türk kafilesi ise Melbourne’a gelmiştir. İlk gelenler kurumsal hayata alışmaları için Broadmeadows Göçmen Misafirhanesi’ne yerleştirildiler. Gelenlerin çok azı İngilizce konuşabiliyor ve ne beklediklerine dair pek bir fikirleri de yoktu. İlk öncelikleri iş bulmak ve sonrasında bağımsızca yaşayabilecekleri bir yer bulmaktı. İngilizce öğrenme şansları çok azdı ve biraz Türkçe bilenler diğer göçmenlerin ya da diğer Müslümanların yardımlarına bel bağladı. Öte yandan Türkiye’den ilk gelenler herhangi bir mesleğe sahip olmadıkları için çiftçilik ve fabrika işçiliği gibi işlere verildiler (Mütercimler,1998: 71).

İlk gelenlerin kurduğu dernekler göç sorunlarının çözümünden ziyade bir araya gelip Türkçe konuşmak için kurulmuş derneklerdi. Daha önce Kıbrıs’tan gelen Türklerin kurduğu Kıbrıs Türk Cemiyeti mevcuttu. 1969 yılında ise Türkiye’den gelen Türkler Avustralya Türk Cemiyeti’ni kurdu (Mütercimler,98: 97).

Göçmen Türkler başlarda geniş ve yabancıları oldukları bir bölgeye yayılmış küçük bir topluluktur. Yalnızlık ve ailelerinden ayrılmak, yabancı oldukları bir sanayide uzun çalışma saatleri ile birleşince birçok göçmen başlarda vatan hasreti çekti. İlk gelenlerin yaşadıkları zorluklar çok fazlaydı ve daha sonra gelip kurulmuş bir topluluğa dâhil olan göçmenlerin deneyimlerinden oldukça farklıydı.

Çalışan Erkekler

1960’ların sonunda, insanların Melbourne’a vardıklarının ertesi günü bir işte çalışmaya başlamaları olağan bir durumdu. Becerileri ve iş deneyimleri ne olursa olsun, fabrikalarda vasıfsız işçi olarak çalıştılar. Çok fazla iş imkânı vardı ve insanlar boş pozisyonları birbirlerinden haber alıyorlardı. Potansiyel işverenler misafirhaneleri gezerek en güçlü çalışanları bulmaya çalışıyorlardı. Ford, Arnott’s, General Motors Holden, Ericsson, Dunlop ve Smorgon Steel en büyük işverenler arasındaydı.

Birçok işçi birkaç yıl vardiya ve fazla mesai usulüyle aynı işyerinde çalıştı. Diğerleri iki ya da üç işte birden çalıştılar. Bazı işçiler fabrikalarda çalıştıktan sonra, Türkçe konuşan topluma alışkın oldukları yiyecekleri ve diğer bazı hizmetleri sağlayan küçük işler kurdular. Kahvehaneler, erkeklere dostluk ortamı, yemek, çay, Türk Kahvesi, iş imkânları ve Avustralya halkı hakkında bilgi sağlıyordu (Mütercimler,1998:98).

Daha önceleri kasap terzi ya da berber olarak çalışmış bazı kişiler, kendilerine ait işyerleri kurarken bazıları da Mildura ya da Shepparton'a giderek mevsimlik işçi olarak çalışmaya başladı ve hatta sonradan toprak sahibi oldular. Türk göçmenler tarafından kurulan bazı küçük işletmeler sonradan Crazy John (telekomünikasyon), Nu Door (mobilya), Sleepcraft (ev tekstili) gibi tüm Avustralya'da sektörlerinde kabul görmüş markalara dönüştüler.

1970'lerin sonuna doğru, küreselleşme ve ekonomik gerileme fabrikaların kapanmasına ya da yurt dışına taşınmasına neden oldu. Bu durum işsizlik oranının oldukça yükselmesine yol açtı. 1991 yılında ABS (Avustralya İstatistik Kurumu) Türk toplumundaki işsizlik oranını % 31,2 olarak belirtmiştir. 2024 yılı Haziran ayı itibari ile de işsizlik oranı % 4,10 olarak ortaya çıkmıştır (Trading Economics, 2024).

Çalışan Kadınlar

Pek çok Türk kadını Avustralya'ya gelene kadar ev dışında ya da ücretli bir işte çalışmamıştı. Her ne kadar aile bütçesine katkı fırsatı göçün önemli bir nedeni olsa da, bu durum bir takım sorunlara da yol açtı. Birçok kadın tekstil sektöründe makinist olarak çalışmaya başlarken, diğerleri besin işleme ya da ağır imalat sanayilerinde iş buldu. Türk kadını ilk kez sendikal faaliyetlere katıldı.

Geride bıraktıkları kalabalık ailelerinin yardımı olmadan, çocuk bakımı konusunda çoğunlukla tatmin edici olmayan çözümler buldular. Bazen farklı saatlerde çalışan kocaları ile çocuk bakımını paylaştılar, bazen de evin büyük kızları küçüklerle ilgilendi. Bazı aileler çok küçük yaştaki çocuklarını Türkiye'de yaşayan ailelerinin yanına göndermek zorunda kaldılar. Bazı durumlarda kadınlar evden çalışarak çocuklarına bakabildiler. Bu tip işler çoğunlukla düzensiz ve çok düşük ücretli idi ve sadece geçici bir çözüm olarak düşünülüyordu.

Uzun süre aynı işverenle çalışmayı tercih eden erkeklerin aksine, kadınlar evlerine daha yakın ya da arkadaşlarının ve komşularının istihdam edildiği fabrikalarda çalışabilmek için sıkça iş değiştirdiler. Bazı erkekler işsiz kalınca eve ekmek getiren kadınlar oldu. Hem işte hem evde çalışmak zorunda olmanın getirdiği ağır yük nedeniyle birçok kadın İngilizce öğrenmeye ne vakit ne de fırsat bulabildi.

Eğitim

Avustralya Hükümeti, çok kültürlü toplum yapısı nedeni ile farklı etnik kökenler ve kültürel kimliklere duyarlı olmayı öngören eğitim programları düzenleyerek Etnik Okullar Programı ve Çok Kültürlü Eğitim Programı altında fonlar temin etmiştir. Dersleri düzenli olarak takip eden her öğrenciye verilmek üzere onaylı okulların yöneticilerine yılda 30 dolar ödemiştir (Tezcan,2019: 528). Bunun yanı sıra okul dışı eğitim kurumlarında dil öğrenimine ilişkin mali destek ve öğretmen sağlanmıştır.

İlk göçmenlerin bir kısmı mali veya imkân eksikliği gibi nedenlerle Türkiye'deki eğitimlerini tamamlayamamışlardı. Bazısı çoğunlukla erkek olmak üzere ortaokul mezunuydu. Bu aileler, çocuklarının Avustralya'da iyi bir eğitim almalarına ve Türkçe öğrenmelerine büyük önem verdiler. Cumartesi Okulu neredeyse tüm çocukların hayatının bir parçası haline geldi (Tezcan,2019: 533). Cumartesi okulları sabah dil eğitimi veren, çok kültürlü eğitim ve toplum dilleri programları kapsamında yürütülen bir programdır.

1971 yılında kurulan Türk İslam Toplumu, ilk Türkçe dil okulunu 1971 yılında açtı ve

yıl içinde 27 adet Türkçe dil okulu daha açıldı (Sağlam,2018: 18). İlkokul ise 1971’de Brunswick East Lisesi’nde açıldı. Gönüllü öğretmenler, hafta içi fabrikalarda çalışan eğitimli öğretmenler veya Türkiye’de üniversite eğitimi almış kişilerdi. Viktorya Türk Öğretmenler Derneği (Turkish Teachers' Association of Victoria-TTAV) (VCCA, 2024) hem öğretmen hem de bu öğretmenlere mesleki gelişim imkânı sağladı. Türk hükümeti Türkçe, Sosyal Bilgiler, İlkokulda Hayat Bilgisi, Din ve Ahlak gibi ders kitaplarını gönderdi ve Türk öğrenci sayısının fazla olduğu devlet okullarında eğitimli üç Türkçe öğretmenin istihdam edilmesi için kaynak sağladı.

Okul birlikleri ailelerin katılımıyla kutlamalar ve toplumun daha geniş kesimini de kapsayan faaliyetler düzenlediler. Hafta sonu okulları Kur’an-ı Kerim, halk dansları, müzik ve diğer kültürel faaliyetler konusunda eğitim veriyordu.

1976 yılında Türkçe 12. sınıf dersi olarak müfredata alındı ve Cumartesi Okulu, Eğitim Bakanlığı, Viktorya Dil Okulları’nın bir parçası oldu. Türk toplumu Viktorya’da birçok özel okul da kurdu. Türk öğrencilerin önemli bir bölümü yükseköğrenim görüyor ve mezunlar Avustralya toplumuna önemli katkıda bulunuyorlar. 1978 yılında Çok Kültürlü Toplum olayını resmen tanıyan Avustralya eyalet hükümeti kurulan Türk okullarına mali yardım vermeye başladı. 1977 yılından itibaren Türkçe, resmi bir dil dersi olarak müfredatlarda yer almaya başladı.

İletişim

Avustralya’nın çok kültürlü bir toplum yapısına sahip olması nedeniyle etnik basın ortaya çıkmıştır. Avustralya Hükümeti’nin çok kültürlü yaşamın kabulü ile birlikte ülkede çıkan etnik gazeteler desteklenmesi bir hükümet programı dahilinde gerçekleşmiştir. Avustralya’ya göçmen olarak gelen ilk Türk gruplarının kendilerinin ve sonraki kuşakların Türkçeyi unutulma endişesiyle sosyal çevrelerinde ve iş yerlerinde Türkçe konuşmaya devam etmişlerdir (SBSTürkçe, 2021). Türkçe gazetelerin sayısı bu sebeple diğer etnik dillere ilişkin gazete sayılarından çoktur. Bu sebeple ilk kuşağın İngilizce dil seviyesi oldukça düşüktür.

Avustralya’da yaşayan Türkler tarafından çıkarılan ilk Türkçe yayın yapan gazeteyi 1971 yılında Sidney’de çıkan “Haber” ve Melbourne’da yayınlanan “Türk Sesi” gazeteleridir (Mütercimler,1998:70). 1995 yılına kadar yayına devam eden Türk Sesi gazetesinin ilk olarak 1970 yılında İzmir’den gelen Gazetecilik mezunu bir Türk’ün çıkarıldığı ifade edilmektedir. Türkçe yayınlanan birçok gazetenin ilki olan Türk Sesi göçmenlerin bir araya geldikleri dükkânlar, kahvehaneler ve buna benzer mekânlarda ücretsiz dağıtıldı. Türk İslam Cemiyeti tarafından ise “Haber Bülteni” adlı bir gazete yayınlanmıştır. Bu gazeteler genel itibari ile matbaada basılmaksızın el yazısı ile yazılarak Türkiye’den gelen gazete ve dergilerden haberlerin kesilip yapıştırıldığı gazeteler olmuştur.

Genel itibari ile bu gazetelerin konuları, Türkiye’den haberler, Avustralya’dan haberler, dünyadan haberler, Türklerin sosyal yaşam haberleri, resmi açıklamalar ve yasal bilgiler, reklam ve ilanlardan oluşmaktadır (Mütercimler,98: 72). Avustralya’da 68 etnik dilde radyo yayını yapan devletin radyo-televizyon kuruluşu SBS (Special Broadcasting Service) ise 1975 yılından itibaren haftada 8 saat Türkçe yayın yapmaya başlamıştır. O zamana değin Türkçe’yi radyodan duymak ilk kuşak Türk göçmenleri için çok heyecan verici olmuştur (Mütercimler,98: 88).

İnanç

Avustralya’ya ilk giden Türk göçmenler dini önderleri olmadan dini vazifelerini yerine getirmekte zorlandılar. Ağır ve uzun süreli çalışma koşulları Ramazan ayı boyunca oruç tutmalarını zorlaştırmaktaydı. Kurban anlaşılmadı ve önemli dini tatiller genellikle kabul görmedi. Bu durum zamanla yavaş yavaş düzeldi. Ford gibi bazı işyerleri dua odaları

oluşturarak ve dini tatillerde ücretli izin sağlayarak çalışanlarına yardımcı oldu. Evlerde, dükkân ve kiliselerin bazı bölümlerinde de ibadet yerleri kuruldu.

1970 yılında ilk Türk İslam Derneği kuruldu. İlk Türk cami olan Fatih Camii, 26 Mart 1976'da Coburg'de açıldı (Mütercimler,98:116). Türk topluluğu yerleştikçe Broadmedows, Keysborough, Thomatown, Meadow Heights ve Viktorya eyaletinin diğer bölgelerinde Türk-İslam mimarisi özelliklerini taşıyan camiler inşa etti (Milli Gazete, 2014). Bu camiler yalnızca Türklere değil aynı zamanda çeşitli etnik kökenlere mensup diğer Müslümanların da ibadet ettiği camilerdir (Mütercimler,1998: 62). Türk topluluğunun hac ibadetini gerçekleştirmesi amacıyla bazı örgütler kuruldu. Alevi toplumu ise Hallac-ı Mansur Cemevi'ni Coburg'da 1994 yılında kurarak, geleneksel Abdal Musa törenlerinde (SBS Turkish, 2016) bir araya gelmeye başladılar.

Bir Toplum Oluşuyor

Avustralya'ya ilk gelen göçmenlerin çoğu İngilizceyi ya çok az biliyor ya da hiç konuşmıyordu ve öğrenmek için de sınırlı imkânlara sahiptiler. Bazıları kısa süre içinde ülkelerine geri döneceklerini düşünerek dil öğrenmeyi gereksiz buldular ve boş zamanlarının çoğunu kendilerine gerekli bilgileri aktaracak ve yalnızlıklarını giderecek Türkçe konuşan kişilerle geçirdiler. Sosyal yardım, ilk olarak İyi Komşu Konseyi (Good Neighbour Council) gibi ana kuruluşlar ya da Kıbrıslı Türkler tarafından kurulan Viktorya İslam Derneği gibi küçük topluluklar tarafından sağlanmaktaydı. Ticari bankalara tercüme konusunda yardım sağlayan ilk kurumlardır.

Kendi başına ayakta durma ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı cemiyet hayatı, ailelerin bir araya gelerek sosyalleştikleri ve geleneklerini, dinlerini ve ritüellerini yaşayabildikleri bir ortam oluşmasını gerekli kıldı. Piknikler gibi grup faaliyetleri bu hayatın önemli parçalarındandı. Ve yerel Türk kuruluşlarının gelişmesine yardımcı oldu. Futbol kulüpleri, ailece yapılan sağlığa faydalı etkinlikleri destekleyerek tanıdık ve yardımsever bir ortam oluşturdu. Melbourne Türk Kadınları Derneği 1970 yılında, Mentone'deki Avustralya Türk Derneği 1971 yılında ve Richmond'daki Avustralya Türk Kültür Derneği 1972 yılında kuruldu (Mütercimler,98: 99). Bu kuruluşlar diğer pek çoklarına önyak oldu.

Zaman geçtikçe Türk göçmenler Avustralya'daki hayatlarının kalitesi üzerine odaklanmaya başladılar. Toplumun her gün karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilmek için kültürel olarak uygun destek sağlayacak organizasyonlar kurdular. Geldiklerinde var olan tam zamanlı istihdam geçmişte kalmıştı.

Avustralya çok kültürlülüğü kucakladıkça, Türk toplumu diğer büyük göçmen grupların örneklerini model alan, topluma özel hizmetler oluşturdu. 1978 ve 1983 arasında, beş Türk çocuk bakım merkezi açıldı (Sağlam, 2018: 16). Sosyal ve dini kuruluşlar toplumdaki yüksek işsizlikten, işyeri kazalarından, ailevi ve eğitsel konulardan muzdarip bireylere yardım etti. Richmon'daki Ekümenik Göç Merkezi, Türk toplum hizmetlerinin gelişmesine yardımda önemli bir rol oynadı. Diğer dernekler toplumun yaygın kesimindeki Türk tarihi, dili, kültürü bilgisinin teşvik edilmesi, anlaşılması ve Türk göçmenleri hakkındaki olumsuz algılarının ortadan kaldırılması için kuruldu.

1980'lerde göçün çehresi çok sayıda daha iyi eğitilmiş, nitelikleri Avustralya'da kabul edilen İngilizce konuşan profesyonelleri kapsayarak değişti. Onların göç deneyimleri kendilerinden önceki göçmenlere kıyasla önemli ölçüde değişti.

Etkin Vatandaşlık

Türk göçmenlerin Avustralya'ya olan göç algısı tamamen geçici bir süreç olduğu idi. Türkiye'ye kesin dönüş yapma hayalleri gün geçtikçe uzaklaşınca, Türk göçmenler üretken ve

sadık vatandaşlar olarak Avustralya'da kurmuş oldukları hayata odaklandılar. Yüzde doksandan fazlası Avustralya vatandaşı olan Türk göçmenler bu yüzde ile Avustralya vatandaşlığına geçen diğer göçmen ülkelerin toplumları arasında en yüksek oranlardan birini elinde tutmaktadır (Sağlam,2018: 11).

Türk toplumu üyeleri sivil, politik ve iş ilişkilerinde etkindir. Avustralya'ya ilk gelenlerin çocukları meclise ve yerel konseylere seçildiler. Diğerleri, Avustralya toplumuna katkıda bulunan, Avustralya içinde ve dışında iş imkânları yaratan tanınmış iş insanları oldu.

Bugün Türklerin kurmuş olduğu 80'den fazla dernek bulunmaktadır. Birçoğu Avustralya ve Türkiye arasında ticareti ve ilişkileri ilerletmek, bazıları da Türk tarihi ve kültürünü tanıtmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşların gerçekleştirdiği etkinlikler Avustralya'da ve yurt dışında gerekli bölgeler için bağış toplanmasını sağlamakta ve hizmet organizasyonları ile diğer gruplara ulaşmaktadır. Melbourne'daki Türk toplumu, kutlamalarda ya da ihtiyaç duyulan zamanlarda Sydney Yolu, Brunswick ve Coburg'da bir araya gelmektedir. Türkler tarafından kurulan ilk ve tek yaşlı bakım evi olan Osmanlı Köyü'nde farklı kültürlerden gelen kimselere de hizmet vermektedir.

Sonuç itibari ile Avustralya'da yaşayan Türk toplumunun, Avustralya hükümetinin uyguladığı çokkültürlülük politikası çerçevesinde diğer etnik toplumlarla birlikte eşit değer görülmektedir. Öte yandan Türklerin sahip oldukları bilgi, beceri, yetkinlik ve toplumsal, siyasi ve ekonomik katılımları ile ortalamanın üzerinde aktif yurttaş oldukları kaydedilmektedir (Dil, Marcus, Dil, Short, 2020: 399).

Sonuç

1915 Çanakkale Savaşları'nda birbirlerini ilk defa tanıyan Avustralya ve Türk halkının birbirlerine olan saygısı her yıl Gelibolu'da düzenlenen Anzak Günü törenlerine katılan pek çok Türk ve Avustralyalı vesilesi ile bugün de devam etmektedir. Bazı Avustralyalı otoriteler, Gelibolu'yu (Gelibolu Yarımadası) modern Avustralyalı kimliğinin doğduğu yer olarak kabul eder. Gelibolu aynı zamanda Atatürk'ün önderliğinde yeni bir millet olma bilinci ile ortaya çıkan Türkiye için de belirleyici bir tarihtir.

Günümüz itibari ile 1968'den bu yana Avustralya'ya göç eden Türk nüfusunun çok kültürlülük bağlamında kendi kimlikleri ve kültürel yapılarının ne kadar aynı kaldığı veya değiştiği, yeni jenerasyonun Türkçeyi ikinci dil olarak kullandıkları, bulundukları bölgede yaşam doyumuna ulaşip ulaşmadıkları çeşitli araştırmaların konusu olmuştur. Bu araştırmaların sonucunda bu hayattan beklentilerinin tam olarak karşılanmadığı yine de mücadelenin güzel olduğu sonuçları ortaya çıkmıştır.

Çok etnik yapıları bir toplumda ilk yıllarda Vietnamlılar, Lübnanlılar ve Türkler Avustralya'da sevilmeyen etnik gruplar olarak görülmüşlerdir. Öte yandan kendi ülkelerinde mevcut olan kültürel ayrımcılık yeni ülkelerinde sürmekte, birbirlerini sevmeyen Yunan ve Makedon göçmenlerin aralarındaki çekişme Avustralya'da da devam etmekteydi. Avustralya'nın yaşam tarzına uyum sağlayamamak, İngilizce öğrenmemek, çocuklarına otoriter davranmak gibi Türkiye'den kırsal kesimden göçlerin getirmiş olduğu sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimden gelen aileler kendileri İngilizce öğrenemedikleri gibi çocuklarının eğitimi konusunda ise memleketlerine göndermeyi tercih etmişlerdir.

1967 yılında anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren yaklaşık 200 bin Türk nüfusu, Avustralya'da bir Türk diasporası oluşturarak, 40'a yakın cami ve mescidi, kendi Türk okulları, sivil toplum kuruluşları, iş yerleri ve çalışan nüfusu ile kendine yeni dünyada yeni bir hayat kurmuştur. Yurtdışına ilk iş gücü göçmenleri gibi ilk yıllarda geri dönecekleri umuduyla yaşayan Misafir işçi olarak gelen Avustralya'daki Türk toplumu artık dördüncü nesille yaşamlarını sürdürmektedir. Türkiye'den Avustralya'ya göçün 25. yılında bir Türk göçmen

olan “İşçi Olarak Geldik, Vatandaş Olarak Kaldık” adlı kitabı bu süreci anlatmaktadır.

Vatandaşları farklı ülkelerden gelen farklı etnik yapı ve kültürel yaşamdan oluşan Avustralya’da barışı ve istikrarı sağlamak adına yürüttüğü politikalar neticesinde bugün barışçıl bir göçmen ülkesidir. Her etnik grubun hem kendi kültürel kimliğini kaybetmemek hem de diğer etnik gruplara baskın bir unsur olarak yaşamak istemeleri devletin farklı bir yönetim anlayışını benimsemesini gerektirmektedir. Dünyada en net Avustralya ülkesinde böyle bir politika vardır.

Bugün Avustralya’da yaşayan Türk toplumu, ekonomiden siyasete toplumsal yaşamın her alanında aktif bir varlık göstererek iki ülke arasında tarihsel ve toplumsal bir bağ kurmuşlardır. Avustralya’nın çok kültürlülük politikasına katkı sunan pek çok Türk göçmen çeşitli ödül ve belgeler almıştır (Sağlam,2018: 142).

Sonuç olarak Türkler, yaşadıkları Avustralya ülkesinde ilk göç yıllarında yaşadıkları sıkıntılar ve uyum mücadelesi sonucunda bugün itibari ile yaşadığı toplumun uyumlu bir parçası olduklarını göstermişlerdir. Gerek kültürel ve sosyal gerekse ekonomik ve siyasi hayatta önemli bir potansiyel taşıdıklarını ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

- Akbaba, A.(1997). Bizimkiler Avustralya’da. Toplum Yayınları.
- Tezel, N.(1968). Türk Avustralya İşçi Antlaşması Münasebetiyle Avustralya Hakkında Bir İnceleme. İş ve İşçi Bulma Kurumu.
- Yılmaz, Ş. (2004). Dünya’nın Dibi Avustralya, Kaynak Yayınları.
- Unat, N., A., (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balcıoğlu, R. (1972). Ekmek Göçü. Şamil Yayınevi.
- Castles, S. (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toksöz, O. (2004). Uluslararası Emek Göçü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hakkı, O. (1971). Beşinci Kıta Avustralya, Yalçın Ofset.
- Tezcan, M. (2019). Avusturalya’daki Türk Çocuklarının Eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 23(2), 523-543
- Demirci, E. (2020). *Dünya’da Uluslararası İşgücü Hareketliliğinin Belirleyicileri*. (Uzmanlık Tezi). Aile ve Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, Ankara
- Dil, K., Marcus, K., Dil, S., Short, S. (2020). Avustralya’daki Türkiyeli Göçmenlerin Yaşam Doyumları ve Aktif Yurttaşlık Durumlarına İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (22), 386-401
- Sağlam, M.(Ed.). (2018). Avustralya’ya Göçün 50. Yılı, Birlikte 50 Yıl. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
- Aydın. F. (Ed.). (2014). Uluslararası İşgücü Anlaşmaları. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın no:7
- İnan, A. M. (2012). *Çok-Kültürlülük Tartışmaları Bağlamında Avustralya’da Yaşayan Türklerin Kimlik Algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul

İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö.F. (2014). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere. Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi. *MireKoç Araştırma Raporları 1/2014* İstanbul

Dündar, M. & Atlı, A. (Ed.). (2023). Türkiye'de Avustralya Çalışmaları-I. Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Mütercimler, E.(1998). *Avustralya Örneğinde Türk Göçü ve Sorunları (1967-1997)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul

Kılıçdaroğlu, K. (2023). *Türkiye'de Avustralya Çalışmaları-I*. Türkiye Avustralya'nın Göç Politikaları ve Göç Konusunun Siyasallaşması. Ankara Üniversitesi Yayınları. 45-64

SBS Türkçe (2017). Türkiye – Avustralya işgücü anlaşmasının 50. Yıldönümü (10 Temmuz 2024)). <https://www.sbs.com.au/language/turkish/tr/article/turkey-australia-bilateral-agreement-50-years-on/vinotklsf>

Kısaca Avustralya (2021). Özet Baskı, Avustralya Hükümeti Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı (12 Temmuz 2024). www.dfat.gov.au/sites/default/files/australia-in-brief-summary-edition-turkish.pdf

Avustralya Ulusal Müzesi. Belirleyici Bir An Olarak Federasyon (15 Haziran 2024). [Federation | National Museum of Australia \(nma.gov.au\)](http://Federation|NationalMuseumofAustralia(nma.gov.au))

IMF (2024). Real GDP Growth. (1 Temmuz 2024) https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/WEOWORLD/ADVEC

Australia Government Department of Home Affairs (2016). Turkey-born Community Information Summary. (10 Temmuz 2024). <https://www.homeaffairs.gov.au/mca/files/2016-cis-turkey.PDF>

Trading Economics. Avustralya - İşsizlik Oranı (20 Temmuz 2024). <https://tr.tradingeconomics.com/australia/unemployment-rate>

Victorian Curriculum and Assessment Authority (2024). Turkish (20 Temmuz 2024). <https://www.vcaa.vic.edu.au/curriculum/foundation-10/resources/languages/turkish/Pages/default.aspx>

SBS Türkçe (2016). Abdal Musa Anatolian Alevi Festival in Melbourne (1 Ağustos 2024). <https://www.sbs.com.au/language/turkish/en/podcast-episode/abdal-musa-anatolian-alevi-festival-in-melbourne/ou4uu2bvk>

Anadolu Ajansı (2015). Avustralya'da Türk İzleri. (30 Temmuz 2024). <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/avustralya-da-turk-izleri/28168>

Milli Gazete (2014). Avustralya'nın En Büyük Camisi Türklere Ait (1 Ağustos 2024). <https://www.milligazete.com.tr/haber/995573/avustralya-nin-en-buyuk-camisi-turklere-ait>

SBS Türkçe (2022). 2021 Avustralya Nüfus Sayımı sonuçları açıklandı: Türkçe konuşan kaç kişiyiz? (10 Ağustos 2024). <https://www.sbs.com.au/language/turkish/tr/article/2021-australya-nufus-sayim-sonuclar-ackland-turkce-konusan-kac-kisiyiz/ckhfklyvw>

SBS Türkçe (2024). Avustralya Nüfusunun Üçte Biri Yurt Dışı Doğumlu. (10 Ağustos 2024). <https://www.sbs.com.au/language/turkish/tr/article/almost-a-third-of-aussies-were-born-overseas-these-are-the-countries-theyre-coming-from/xzqnrifm9>

Dünya (12 Haziran 2024). Antep'ten Avustralya'ya Göç Hikâyesi. (10 Temmuz 2024). <https://www.dunya.com.au/antepten-australayaya-goc-hikayesi/>

BİLDİRİ ÖZETLERİ

2. Oturum

AVRUPA'DA AŞIRI SAĞ PARTİLERİN YÜKSELİŞİ: FRANSA ULUSAL CEPHE HAREKETİ (FN) ÖRNEĞİ

Hatice DÖNMEZ (Doktora Öğrencisi)⁴

Özet

İki savaş arası dönemde artan milliyetçilik dalgasının bir ürünü olan “aşırı sağ” kavramı, 1920’lerin faşist söylem ve politikalarının biraz daha yumuşatılarak günümüze uyarlanmış bir türüdür. Tarihsel süreç olarak değerlendirildiğinde üç önemli dönemden geçen aşırı sağın günümüze gelene kadarki süreçte uluslararası konjonktürün de etkisiyle bir takım dönüşümlere uğradığı görülmektedir. Ortak paydasını anti-semitizm (Yahudi karşıtlığı) ve ekonomik krizin oluşturduğu İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde aşırı sağ, İtalya’da Mussolini ve Almanya’da Hitler’in liderliğini üstlendiği partilerde varlık gösterirken, bu dönem aşırı sağın zirve yaptığı dönem olmuştur. Küreselleşmenin tüm hızıyla yayılarak genişlediği 1990’larda sınırların geçirgenliğinin artması, ulus devletlerin zayıflaması, Sovyetler Birliği’nin çöküşünün yol açtığı güç boşluğu, Balkanlarda yaşanan gelişmeler ve Avrupa’ya yönelik başlayan yoğun göç dalgası gibi birbirini tetikleyen gelişmeler bu dönemde aşırı sağın yükselişe geçmesinin zeminini oluştururken, 11 Eylül saldırıları ile birlikte aşırı sağ partilerin söylem ve politikalarının merkezi Yahudi karşıtlığından Müslüman karşıtlığına evrilmiştir. Aşırı sağın Müslüman karşıtlığı üzerinden geliştirdiği göç ve göçmen karşıtı söylem ve politikaları yabancı düşmanlığı ve islamofobi boyutuna ulaşırken, 2010’da yaşanan Arap Baharı bu süreci daha da tetiklemiştir. Geline nokta Avrupa’da hızla yayılan Müslüman karşıtlığının ve yabancı düşmanlığının endişe verici boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Avrupa’da yükselişe geçen aşırı sağ partilerden en çok dikkat çekeni Fransa’da 1972 yılında Jean-Marie Le Pen’in liderliğinde kurulan Ulusal Cephe Hareketi (FN)’dir. 2018 yılında Ulusal Birlik Partisi (RN) adı altında varlığını sürdüren bu hareket, içinde barındırdığı faşist unsurlarla, zaman zaman ana akım partiler tarafından önü kesilmeye çalışılsa da Fransa siyasetinde etkili bir güç olmayı başarmıştır. Öyle ki partinin kamuoyunda sağladığı destekle her geçen dönem artan yükselişi bugün ana akım partilerin söylem ve politikalarını FN’nin argümanları doğrultusunda geliştirmelerine yol açmıştır. Bu bakımdan aşırı sağcı bir parti olmasına rağmen bu gün liberal demokrasiyi savunan Avrupa siyasetinde etkili bir güç olmayı başaran FN’nin artan yükselişini anlamak önem arz etmektedir. FN örneğinde Avrupa’da aşırı sağ partilerin yükselişini ele alan bu çalışmada öncelikle aşırı sağın kavramsal ve tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. Daha sonra FN’nin gelişimi ve yükselişi, FN’nin geliştirdiği söylem ve politikalar doğrultusunda tarihsel bir perspektiften ele alınacaktır. Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak hazırlanan çalışma kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşırı sağ, Ulusal Cephe Hareketi, Ulusal Birlik Partisi.

⁴İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, haticednmz02@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5005-4953.

THE RISE OF EXTREME RIGHT PARTIES IN EUROPE: THE EXAMPLE OF THE FRANCE NATIONAL FRONT MOVEMENT (FN)

Abstract

The concept of the “far right”, a product of the increasing wave of nationalism in the interwar period, is a type of fascist discourse and policies of the 1920s that has been softened and adapted to the present day. When evaluated as a historical process, it can be seen that the far right, which has gone through three important periods, has undergone a number of transformations under the influence of the international conjuncture in the process until today. In the period before World War II, where the common denominator was anti-Semitism (anti-Semitism) and economic crisis, the far right was present in the parties led by Mussolini in Italy and Hitler in Germany, and this period was the period when the far right peaked. In the 1990s, when globalization was spreading and expanding at full speed, the increasing permeability of borders, the weakening of nation states, the power vacuum caused by the collapse of the Soviet Union, the developments in the Balkans and the intense wave of migration towards Europe, which triggered each other, formed the basis for the rise of the far-right in this period, while with the attacks of September 11, the center of the discourse and policies of the far-right parties evolved from anti-Semitism to anti-Muslim. While the anti-immigration and anti-immigrant discourse and policies developed by the far-right through anti-Muslim sentiment reached the level of xenophobia and Islamophobia, the Arab Spring in 2010 triggered this process even more. At this point, it can be seen that the rapidly spreading anti-Muslim and xenophobia in Europe has reached alarming levels.

The most notable of the far-right parties on the rise in Europe is the National Front Movement (FN), founded in France in 1972 under the leadership of Jean-Marie Le Pen. This movement, which continued its existence under the name of the National Rally Party (RN) in 2018, has managed to become an influential force in French politics, despite attempts to block it from time to time by mainstream parties due to the fascist elements it contains. So much so that the party’s increasing rise with the support it has received from the public has led mainstream parties to develop their discourse and policies in line with the FN’s arguments today. In this respect, it is important to understand the increasing rise of the FN, which is an extreme-right party but has managed to become an influential force in European politics that advocates liberal democracy today. This study, which examines the rise of far-right parties in Europe in the example of the FN, will first discuss the conceptual and historical development of the far-right. Then, the development and rise of the FN will be discussed from a historical perspective in line with the discourse and policies developed by the FN. The study, prepared by using historical and descriptive research methods, offers a conceptual framework.

Keywords: Far right, National Front Movement, National Unity Party.

Giriş

1930'ların faşist Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası'ndan kalan bir miras olan "aşırı sağcı" anlayış Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden örgütlenmiş, 1970'lerde siyasi alanda boy göstermeye başlamış ve 1980'lerle birlikte siyasi etkinliğini artırarak giderek yükselişe geçmiştir. Aşırı sağcı partilerin bu yükselişinde uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin önemli etkisi olmuştur. Özellikle Batı Avrupa'da 1970'lerde yaşanan toplumsal çatışmaların doğurduğu toplumsal hareketler ve kitlesel protestolar 1980'lerde aşırı sağcı partilerin etkinliklerini artırmasına ve giderek güçlenmesine neden olmuştur. 1990'larda Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte Avrupa'ya yönelik artan göç hareketleri, 2000'lere gelindiğinde küreselleşmenin de etkisiyle daha da artmış, beraberinde sosyo-ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 2001'de yaşanan 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Avrupa'da artan terör saldırıları ile birlikte aşırı sağ siyasetin söylem ve politikaları da dönüşüme uğramış, Yahudi düşmanlığının yerini Müslüman karşıtlığı almıştır. 2010 yılında yaşanan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan süreçle birlikte yine artan göç hareketi, aşırı sağcı partilerin göç karşıtlığı üzerinden Müslüman düşmanlığını ve İslam karşıtlığını besleyici söylemler ve politikalar üretmelerine yol açmıştır. Bu tarihten sonra göç olgusunun bir güvenlik meselesi haline getirilerek güvenlikleştirilmesi, Müslüman göçmenler özelinde göçmen karşıtı söylem ve politikaların günümüze kadar etkili bir siyaset aracı olarak kullanılmasının yolunu açmıştır. Aşırı sağcı partilerin Müslümanlar özelinde göçmen karşıtı söylem ve politikaları toplumda da karşılık bulmuş ve oy oranını her dönem artıran bu partilerin söylem ve politikaları sağ ve sol ana akım partileri de etkilemiştir. Özellikle 2000 sonrası dönemde ana akım partilerin seçim kampanyalarında aşırı sağcı partilerle benzer söylem ve politikaları kullandıkları görülmektedir.

Avrupa'da aşırı sağcı partilerin yükselişini konu edinen bu çalışma, aşırı sağcı partilerin yükselişini Fransa Ulusal Cephe Hareketi (FN) özelinden ele almaktadır. Betimsel ve tarihsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak hazırlanan çalışma, literatüre kavramsal ve kuramsal bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, giriş ve sonuç kısmıyla birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmından sonra kavramsal çerçevesini oluşturan ikinci bölümde aşırı sağ kavramının tanımına ilişkin bilgiler sunulduktan sonra kavramın tarihsel arka planı ve gelişim süreci tarihsel bir perspektifle açıklanmıştır. Çalışmanın analiz kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise Fransa'da aşırı sağın yükselişi FN üzerinden ele alınmıştır. Bu kısımda FN'nin kuruluşu ve gelişimine yer verilmiş, partinin hem yapısal hem de söylemsel olarak geçirdiği değişim ve dönüşümler ele alınarak Fransa siyaseti üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Aşırı Sağ ve Avrupa'da Aşırı Sağın Gelişiminin Tarihsel Arka Planı

Aşırı sağın ne anlama geldiğine ilişkin literatürde birçok farklı tanım bulunmakta olup, üzerinde uzlaşılmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Bazıları aşırı sağ demokrasi karşıtlığı olarak tanımlarken, bazıları ise ırkçı ve aşırı milliyetçi tutumlar olarak tanımlamaktadır (Anastasakis, 2000: 4). Ortak kaniya varılmış bir tanımın olmayışı aşırı sağ, sağ popülizm, radikal sağ gibi kavramlar arasında bir kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bununla birlikte aşırı sağın otoriterlik, demokrasi karşıtlığı ve dışlayıcı milliyetçilik ile ilişkili bir kavram olduğu konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır (Liger & Gutheil, 2022: 18). Mudde (2000: 11), aşırı sağa ilişkin olarak literatürde elde edilebilecek yirmi altı tanımda en az elli sekiz farklı özelliğin bir kez vurgulandığını ifade etmekte ve bu tanımlardan en az yarısının "milliyetçilik", "ırkçılık", "yabancı düşmanlığı", "demokrasi karşıtlığı" ve "güçlü devlet" gibi kavramları içerdiğini belirtmektedir. Ramanlingam'a (2014: 5) göre de ırkçılık, yabancı düşmanlığı, aşırı milliyetçilik ve otoriterlik ile anti-demokratik veya anti-liberal araçlarla kendini gösterme

gibi özellikler, aşırı sağın tanımlayıcı özellikleri arasında yer almaktadır. Liger & Gutheil'e (2022: 26) göre ise insan ve insan grupları arasında (ırkçılığı, yabancı düşmanlığını ve homofobiyi içine alan) doğal bir eşitsizlik ve hiyerarşinin olduğuna dair inanç, otoriterliğe olan inanç ve demokrasi karşıtlığı, aşırı sağın temel özellikleri arasında yer almakta olup, aşırı sağın tanımlanabilmesi için bu üç özelliğin aynı anda mevcut olması gerekmektedir. Bununla birlikte bu özellikler artırılabilir. Aşırı sağcılık, demokrasi ve hukukun üstünde yatan temel değerleri reddetmektedir. Bu nedenle amacına ulaşmak için şiddet kullanımını meşru hale getirebilmektedir. Bu bakımdan taciz veya şiddet kullanımı ya da tehdidi, aşırı sağın temel özellikleri arasında yer almaktadır. Liger ve Gutheil'e göre aşırı sağın bu özelliği onu radikal sağdan ayırmaktadır.

Aşırı sağ, ideolojik sokak çetelerinden neo-Nazi terörist hücrelerine, İslam karşıtı aktivistlere ve siyasi sistem aracılığıyla değişimi etkilemeye çalışan kayıtlı partilere kadar farklı ideolojilere sahip çeşitli grupları içine alan oldukça kapsamlı bir kavramdır (Ramalingam, 2014: 5). Aşırı sağın temel kavramlarından biri, ortak bir unsuru paylaşan (ulus, ırk, kültür, vb.) belirli bir grubun diğer tüm insanlardan üstün olduğu fikrine dayanan "üstüncülük" kavramıdır. Genellikle nefret dolu alt kültürlerden beslenen aşırı sağ ideoloji, toplumdaki çeşitliliğe ve azınlıkların eşit haklarına karşı mücadele etmektedir (Europol, 2021: 80). Çoğunlukla mültecileri, Müslümanları ve LGBT topluluklarını hedef alan aşırı sağcılık, etnik homojenliğin tehdit altında olduğu ve savunulması gerektiğine inanan üstünlükçü fikirlere dayanmaktadır (Liger & Gutheil, 2022: 27). Dolayısıyla neo-nazizm, neo-faşizm ve aşırı milliyetçi oluşumlar, aşırı sağın varyantlarıdır (Europol, 2021: 80). Faşist ve neo-faşist hareketlerin belirleyici kriterleri ise etnosentrizm, anti-çoğulculuk, anti-bireycilik, aşırı milliyetçilik, misyoner tutumlardır (Von Beyme, 2013: 1).

Batı Avrupa'da aşırı sağın gelişimi ile ilişkili olarak üç dalgadan söz eden Von Beyme'ye (2013: 8) göre bu dalgalardan ilki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ortaya çıkan neo-faşist örgütlenmedir. Bu aslında 1945'ten önce de var olan rejimleri yeniden kurmak isteyenlerin oluşturmuş olduğu bir dalgadır. Nitekim aşırı sağın temeli Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imparatorlukların dağılmasıyla popüler bir ideoloji haline gelen milliyetçiliğe dayanmaktadır. 1920'lerde İtalya'da Mussolini'nin liderliğindeki Ulusal Faşist Partisi'nin ve 1930'larda Almanya'da Hitler'in liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin yükselişe geçmesiyle milliyetçilik ideolojisi radikal bir boyut kazanmıştır (Karaağaç, 2022: 28). Aşırı sağ faşist partilerin en popüler olduğu 1930'larda aşırı sağın ortak paydasını büyük buhran ve Yahudi karşıtlığı oluşturmuştur (Alkan, 2015: 276). Faşist iktidara sahip ülkelerin mağlubiyetiyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından liberal demokrasilerin siyasi alana hâkim olmasına ve sürdürülebilir ekonomik büyüme, artan bireysel refah ve refah devletinin genişlemesine rağmen 1960'ların sonlarında yeniden canlanan politik ve ideolojik çalkantıların da etkisiyle neredeyse tüm Batı Avrupa ülkeleri için bu tür partiler cazibesini korumayı sürdürmüştür (Betz, 1994: 1; Mudde, 2000: 6). Politik ve ideolojik hareketlenmelerin yanı sıra, göçmenlerin Avrupa'ya işgücü olarak gelmeye başladığı döneme de denk gelen 1960'lar (Alkan, 2015: 276), aşırı sağın gelişiminin ikinci dalgasını oluşturmaktadır. Her ne kadar ulusal parlamento seçimlerinde tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamış olsalar da bu partiler ana akım partilerin politikalarını etkilemeyi başarmışlar (Fligstein vd., 2012: 115), hatta bazı eyaletlerde koalisyon hükümetlerinin bir ortağı ya da azınlık hükümetlerinin destekçisi olmuşlardır 5 (Minkenberg, 2013: 5). Sosyal refahı eleştiren tutum benimseyen popülist partilerin

5 Minkenberg'e (2013: 5) göre bu tür işbirlikleri radikalleşme sorununu ve radikal sağın evcilleştirilmesi sorununu doğurmuştur.

kurulmasıyla ortaya çıkan bu dalganın önemli bir özelliği vergi artışlarına karşı Fransa’da ortaya çıkan “poujadism” hareketine benzemesiydi⁶ (Von Beyme, 2013: 10). 1970’lerin başında artan toplumsal çatışmalar ve 1980’lerde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler ve yurttaş girişimleri ile kitlesel protestoların yaygınlaşması, Batı Avrupa’daki siyasetin köklü dönüşümünün sinyalleriydi (Betz, 1994: 2). Aşırı sağın gelişiminin üçüncü dalgasını ise uzun bir refah döneminin sonunda ortaya çıkan işsizlik ve yabancı düşmanlığı oluşturmaktadır (Von Beyme, 2013: 11). Aşırı sağ partiler 1960’larda işgücü olarak Avrupa’ya gelmeye başlayan göçmenleri, 1970’lerde ortaya çıkan işsizliğin, kültürel değişimin ve toplumsal huzursuzluğun baş müsebbibi olarak göstermişler ve buradan yola çıkarak yabancı karşıtlığı üzerinden söylemler üretmişlerdir (Alkan, 2015: 276). Aşırı sağ partiler açısından en başarılı dönem olan bu dalgada aşırı sağ partiler en azından siyasi varlıklarını kabul ettirmeyi başarmışlardır. Bu dönemde aşırı sağ partiler hem Batı Avrupa siyasetinde, hem parti sistemi içinde hem de parti sistemi dışında önemli bir faktör haline gelmişlerdir (Mudde, 2000: 6 Avrupa siyasetinde belirginleşmeye başlayan ve etkili olan aşırı sağ partilerin en önemlileri şunlardır: Macaristan’da FIDEZS; Polonya’da Hak ve Adalet Partisi (PiS); Avusturya’da Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ); Fransa’da Ulusal Cephe (FN); Hollanda’da Özgürlük Partisi (PVV); İngiltere’de Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP); Almanya’da Almanya için Alternatif Partisi (AfD); İsveç’te İsveç Demokratları (SD); Danimarka’da Danimarka Halk Partisi; Norveç’te İlerleme Partisi; Finlandiya’da Gerçek Finler (PS); Letonya’da Ulusal Birlik; Yunanistan’da Altın Şafak Partisi; Çek Cumhuriyeti’nde Özgürlük ve Doğrudan Demokrasi Partisi (SDP); Slovakya’da Bizim Slovakya Halk Partisi (People’s Party Our Slovakia); Bulgaristan’da Birleşik Vatanseverler (United Patriots); Güney Kıbrıs’ta Rum Ulusal Halk Cephesi (ELAM); İtalya’da 5 Yıldız Hareketi, Lig ve İtalya’nın Kardeşleri hareketleri/partileri; İsviçre’de Halk Partisi; ABD’de Çay Partisi ya da bütün Avrupa’ya yayılan PEGIDA hareketi (Eser & Çelik, 2020: 117).

Aşırı sağ partiler özellikle 1980 sonrasında etkili olmaya başlamıştır. 1980’lerin sonlarında göç karşıtı söylemler üzerinden merkez sağ ve merkez sol partilerden seçmen çekerek hızlı bir şekilde güçlenmeye başlayan aşırı sağ partiler, 1980’lerin sonunda ve 1990’ların başında Yugoslavya’nın dağılması ve Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle Avrupa’ya doğru başlayan yoğun göç dalgasını fırsata çevirerek Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan işsizlik, kültürel yozlaşma ve suç oranlarındaki artışı bu göç dalgasına bağlamışlardır (Karapın, 2008: 214). Böylece siyasal arenada görünürliğini artıran aşırı sağ partiler, Soğuk Savaş’ın sona erdiği bu dönemde kurulan “yeni dünya düzeni” ve 1990’larda ivme kazanan ve hızla yayılan küreselleşmenin sosyo-ekonomik etkisiyle yükselişini sürdürmüştür. 1990’larda hızla yayılan küreselleşmenin ulus devletlerin gücünü zayıflatarak, sınırlarını kontrol edemez hale getirdiğini düşünen aşırı sağ partiler, Avrupa Birliği’nin (AB) 2000’lerdeki genişleme sürecini de şiddetle eleştirmişlerdir. Zira Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin AB’ye üye olmasıyla birlikte buralardan Batı Avrupa’ya doğru göç hareketliliğinde artış yaşanmıştır. Küreselleşmeyle birlikte bir ülkede yaşanan ekonomik kriz tüm dünya ülkelerini etkilerken, farklı kültürlerin karşı karşıya gelmesiyle homojen toplum yapıları değişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler zamanla halkta ırkçılığı körükleyen “ötekileştirme” eğiliminin ve göçmen karşıtlığının oluşmasına yol açmıştır (Alkan, 2015: 276-277; Tanrıku, 2020: 96, 100). Bu durum 1980-1999 yılları arasında gerçekleşen seçimlere de yansımış, aşırı sağ partiler her seçim döneminde oylarını artırarak yükselişini sürdürmüştür. Örneğin, 1980’lerin ortalarından itibaren Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya, Norveç ve İsviçre’de aşırı sağ

6 Vichy geleneğiyle bağlantılı olan bu hareket, bu gün aşırı sağın önde gelen liderlerinden biri olan Le Pen’in ilk siyasi deneyimlerini kazandığı harekettir (Von Beyme, 2013: 10).

partiler oy oranlarını önemli ölçüde artırmışlardır⁷ (Schain, 2018: 4).

2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları aşırı sağın göçmen karşıtı söylemlerini daha güçlü bir şekilde kullanmasına neden olmuştur. Öteki algısının derinleşmesinde bir dönüm noktası olan 11 Eylül saldırıları ile birlikte güvensizlik algısı geniş toplumsal kesimlere yayılmış (Eser & Çelik, 2020: 120-121), göçmenlere karşı takınılan kültürel anlamdaki bu ırkçı ve zenofobik (yabancı karşıtı) tutumun muhatabı 11 Eylül ile birlikte büyük ölçüde Müslümanlar olmuş ve söz konusu ırkçı ve zenofobik tutuma bir de İslam karşıtlığı olarak bilinen islamofobi eklenmiştir. Dolayısıyla zenofobi ve islamofobi, ekonomik sorunlardan ziyade sosyal ve kültürel sorunlara odaklanan aşırı sağcı anlayışın bir propaganda aracı olarak söylem ve politikalarının temelini oluşturmuştur. 11 Eylül saldırılarının ardından art arda Avrupa ülkelerinde gerçekleşen ve radikal İslamcı örgütlerin üstlendiği terör saldırıları Avrupa’da islamofobinin daha da güçlenmesinin yolunu açarken, İslam’a ve Müslümanlara yönelik saldırıların da artmasına neden olmuştur. Bu süreçte birçok Avrupa ülkesinde İslam’ı ve Müslümanları hedef alan kanunlar yürürlüğe konmuştur (Alkan, 2015: 277-280). Müslümanlara yönelik yasal düzenlemelerin yanı sıra, bazı Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen Kuran-ı Kerim’i yakma eylemleri ve İslam’a hakaret içeren karikatür yayınları aşırı sağ anlayışın birer ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç hareketlerine ve göçmenlere karşı uygulanan bu sert politikalar siyasi alanda kendini aşırı sağ olarak tanımlamakta ve bu aşırı sağ politikalar, halk nezdinde de bir karşılık bulmaktadır. Bunda aşırı sağın güvenlik, ekonomik refah kaybı, işsizlik, kültürel yozlaşma ve etnik ve dini homojenliğin bozulması gibi söylemlerle yapmış olduğu propagandanın göçmen karşıtlığını beslemesi etkili olmuştur. 11 Eylül saldırıları; 2004’te Madrid’de ve 2005’de Londra’da yaşanan patlamalar; DAES terör örgütünün birçok Avrupa ülkesinde gerçekleştirdiği bombalı saldırılar, 2008 ekonomik krizi ve Arap Baharı sonrası yaşanan göç dalgası gibi gelişmeler, en fazla güvenlik kaygısından beslenen aşırı sağın yükselişinin ve seçimlerde oy oranını artırmasının zeminini hazırlamıştır (Eser ve Çiçek, 2020: 116-117). Aşırı sağcılığın bu yükselişi Avrupa’da da endişelere neden olmaktadır. 2002 yılında Fransa’da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ırkçı söylemleriyle dikkat çeken aşırı sağ siyasetçi Le Pen’in, sol partileri geçerek ikinci tura kalmasıyla sonuçlanması, aşırı sağın halkta karşılık bulduğunun göstergesidir (Alkan, 2015: 278). 2008 yılında yaşanan EURO Krizi’ne rağmen merkez sağ ve sol koltuklarını korumuş ve varlıklarını hissettirmekle birlikte aşırı sağın yükselişi sınırlı kalmıştır. Ancak 2010 yılında yaşanan Arap Baharı sürecinin yol açtığı göç dalgası, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aşırı sağın beklenmeyen bir şekilde sandalye sayısını artırmasına yol açarken, aynı zamanda aşırı sağın temel ihtiyacı olan meşruiyet zemininin inşasını da kolaylaştırmıştır. Bunun yanı sıra, gücünü hızla artıran aşırı sağın söylem ve politikalarının ana akım partiler ve medya tarafından sıkça kullanılması da aşırı sağ retoriğin “normallaştırılması”ne neden olmuştur (Ertuğral, 2019: 42; Eser & Çiçek, 2020: 121). Günümüzde birçok Avrupa ülkesinde aşırı sağcı partilerin toplumun önemli bir kesiminin desteğini sağladığı ve seçimlerde oy oranlarını önemli ölçüde artırarak yükselişe geçtiği görülmektedir. Aşırı sağın oy oranlarındaki artış sadece kendi ulusal seçimlerinde değil, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de ortaya çıkmıştır. Zenofobi, ırkçılık ve islamofobinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynayan aşırı sağcı partilerin 2014 yılında gerçekleştirilen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 2009 yılında yapılan seçimle karşılaştırıldığında sandalye sayısını artırdıkları görülmektedir. Bu seçimlerde özellikle sandalye sayısını 3’ten 24’e çıkaran aşırı sağcı Ulusal Cephe (FN)

7 Bkz: Minkenberg, 2017. (Minkenberg, M. (2017). The Radical Right in Public Office Agenda-Setting and Policy Effects. İçinde The Populist Radical Right a Reader. C. Mudde (Ed.). New York: Routledge).

partisinin oylarını %18,7 artırarak % 25 oranında başarı göstermesi dikkat çekicidir (Özsöz, 2014: 11-12).

2019 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinin sonucunu iklim krizi belirlemiştir. Bu dönemde iklim krizi siyasi gündemin ana konusunu oluşturmuştur. Bunun sonucunda Yeşil partiler bu döneme kadarki en yüksek oy oranına ulaşarak Avrupa Parlamentosu'ndaki en büyük dördüncü siyasi grubu oluşturmuştur. Ancak 2024 yılına gelindiğinde güvenlik, savunma, hayat pahalılığı, göç gibi sorunlar seçim kampanyalarının temel konusunu oluşturmuş, iklim krizi sorununu gölgede bırakmıştır. Bu durum Yeşil partilerin sandalye sayısını %10'dan %7'ye düşürmüştür (Meşe, 2024).

6-9 Haziran 2024 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Parlamentosu seçimlerinin sonuçları, göçmen karşıtı söylemleri sıkça kullanan, islamofobik politikalarla beslenen (Eser & Çiçek, 2020: 126) aşırı sağ partilerin siyaset üzerindeki etkinliğini bir kez daha gündeme getirmiştir. Genel olarak 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy oranı %17.2 olan aşırı sağcı partiler 2024 seçimlerinde oy oranlarını %25.5'e yükseltmişlerdir (Anadolu Ajansı, 2024). Dolayısıyla seçim sonuçları merkez partilerin büyük bir krizle karşı karşıya olduklarını ve aşırı sağın yükselişini durdurmaya yönelik herhangi bir stratejiye sahip olmadıklarını ortaya koymuştur. Aşırı sağın Avrupa'da yaşanan ekonomik bunalımla artan göçmen nüfus arasında ilişki kuran söylemi mevcut yönetimlere tepkili olan kesimlerden büyük bir destek görmüştür (Yüksel, 2024). Bu kapsamda 2019 seçimlerine kıyasla 10 puan yükselen Fransa'da aşırı sağcı Marine Le Pen'in partisi "Ulusal Birlik Partisi" (RN) (Pınar, 2024), almış olduğu %31.50 oranıyla, %15.2 oranında oy alan Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un partisi Röneseans'ı açık ara farkla geride bırakmıştır. Aşırı sağ partinin bu zaferi üzerine Macron meclisi feshederek erken seçim kararı almıştır. Almanya'da ise aşırı sağcı "Almanya için Alternatif Partisi" (AfD) ise önceki döneme kıyasla oylarını 4.9 puan artırarak, % 15.9 oranıyla ikinci olmuştur. Aynı durum Avusturya için de geçerlidir. Aşırı sağcı "Avusturya Özgürlük Partisi" (FPÖ), önceki seçime oranla oy oranını % 8.3 oranında artırarak birinci parti olmayı başarmıştır (Anadolu Ajansı, 2024). İtalya'da da aşırı sağcı popülist parti "İtalya'nın Kardeşleri" birinci olmuştur. COVID-19 salgını, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali gibi gelişmelerin yanı sıra, giderek artan güvenlik kaygısı ve hayat pahalılığı, bu seçimde aşırı sağcı partilerin yükselişindeki en önemli etken olmuştur (Kroet & Schickler, 2024). Almış oldukları yüksek oy oranı ile iktidara alternatif parti olmayı başaran aşırı sağcı partilerin almış olduğu oyların önemli bir bölümünü, söz konusu gelişmeler karşısında mevcut yönetime karşı duyulan tepki oylarının oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Fransa'da Aşırı Sağın Gelişimi: Ulusal Cephe Partisi (FN) Örneği

1972 yılında aşırı sağın temsilcisi olarak kurulan ve liderliğini Jean-Marie Le Pen'in üstlendiği Fransa Ulusal Cephe Hareketi (France Le Front National-FN) (Marcus, 1995: 12), ilk başlarda her biri kendi örgütsel yapısını ve ideolojik kimliğini korumaya çalışan çeşitli sağcı radikal ve aşırı grupların bir birliği olarak kurulmuştur (Betz, 1994: 13). 1960'larda sık sık ortaya çıkan sokak çatışmalarına dâhil olan Yeni Düzen (Ordre Nouveau/ON) gibi aşırılıkçı gruplara üye olan neo-faşist unsurlar tarafından kurulan bir parti olan Ulusal Cephe'nin kurucuları arasında işbirlikçi Vichy Hükümeti'nin uzantıları, Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkanlar ile cumhuriyet karşıtları bulunmaktadır (Marcus, 1995: 12, 16). Çok kültürlü toplum yapısına karşı çıkan radikal-sağ partilerin bir prototipi olan (Aslan, 2016: 227) partinin kuruluşundaki temel motivasyon kaynağı ise yasal siyasi mücadele yoluyla Fransa'daki neo-faşist çevrenin değerler sistemine kademeli bir şekilde meşruiyet kazandırmaktı (Yüksel, 2024).

İdeolojik olarak anti-semitizmden beslenen ve 1871 yılında Prusya'ya karşı alınan

yenilginin ardından soldan sağa kayan milliyetçilikten etkilenen parti, aynı zamanda sol ve Komünizm karşıtlığına da dayanmaktadır (Arslantaş, 2023: 109). Söylem ve politikalarını ulusal egemenliğin ve ulusal kimliğin korunması temelinde geliştiren FN, bu bağlamda ulusal egemenliği ve ulusal kimliği zedelediği gerekçesiyle küreselleşmeye ve ABD'ye karşı bir duruş sergilemiştir (Aslan, 2016: 240). FN'ye göre küreselleşmenin en büyük kazananı, Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kurumlar aracılığıyla dünya ekonomisinin yanı sıra, dünya politikasının da kontrolünü elinde tutan ABD'dir. Hem ekonomik hem de politik alanda etkili bir güç olan ABD küreselleşme yoluyla da hem gücünü artırmakta, hem de etki alanını genişletmektedir. Zira küreselleşme, devletlerin ekonomik ve siyasi güçlerini uluslararası kurumlara devretmek suretiyle egemenlik haklarını kısıtlamaktadır. Bununla birlikte ABD, ülkeleri istemedikleri savaflara dâhil olmaya zorlayarak, siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyonları bu ülkelere dayatmaktadır (Liang, 2007: 9). Bu doğrultuda FN, Fransa'nın küreselleşme sürecini desteklemeye yönelik oluşturulan yapılanmalar olan AB ve NATO gibi örgütlerdeki üyeliğini sonlandırıp, Rusya Federasyonu ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini savunmaktadır (Soyez, 2017).

Ekonomik konulardan ziyade kültürel konulara ağırlık veren FN'nin kültürel alandaki politika ve söylemlerinin merkezinde ise İslam karşıtlığı yer almaktadır. İslam karşıtlığının giderek artış gösterdiği Fransa'da FN'nin İslam karşıtı tutumunun, parti ile seçmeni arasındaki ideolojik bağı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 2001 terör saldırıları sonrası Avrupa toplumlarında artan İslam karşıtlığına paralel olarak FN de Yahudi karşıtlığı yerine İslam karşıtı söylemlere ağırlık vermiş (Aslan, 2016: 240-241), bu bağlamda İslam dininin batılı değerlere bir tehdit oluşturduğunu ileri sürmüştür (Mayer, 2013: 162).

FN'nin gelişim sürecini üç dönem içinde ele alarak değerlendiren Arslantaş (2023: 109) bu dönemleri, 1972-1980 yılları arası dönem; 1981-2010 yılları arası dönem; 2011 ve sonrası dönem olarak belirlemektedir. Partinin kuruluş dönemini içine alan 1972-1980 yılları arası dönem ülkenin 1973'de yaşanan petrol krizinin yol açtığı ekonomik durgunluk, kentsel bozulma, artan işsizlik ve suç oranlarının yanı sıra, büyük göçmen gruplarının entegrasyon sorununun neden olduğu sosyal gerilimler gibi bir dizi sorunla karşı karşıya kaldığı bir dönemdir (Shields, 2006: 121). Bu olumsuzluklar FN'nin gelişiminin yolunu hazırlamıştır. 1982-1983 yılları arası dönem ise FN'nin yükselişe geçtiği dönemdir. Partinin kurucuları arasında Vichy Hükümeti'nin uzantılarının bulunması nedeniyle ilk on yıl boyunca kayda değer bir halk desteğine sahip olamayan parti, 1983 yılında yapılan yerel seçimlerde ve 1984 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde almış olduğu oy oranıyla öne çıkmayı başarmıştır (Aslan, 2016: 234). 1983 yılında yapılan yerel seçimlerde oyların %17'sini alan parti, 1984 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise oyların %11'ini alarak on sandalye kazanmıştır. Bu başarı FN'ye hem meşruiyet sağlamıştır, hem de partinin medyadaki görünürlüğünü artırmıştır (Givens, 2005: 28). FN'nin 1980'lerde başlayan yükselişiyle birlikte Fransız siyasetinin sağ ve sol merkezli çift kutuplu yapısı da değişmeye başlamıştır. Göç, hukuk, yasa, düzen ve çok kültürlülük gibi konuların ağırlıklı olarak öne çıktığı bu dönemde FN, ana akım partilerin ihmal ettiği göç konusuna odaklanmıştır. Göç meselesine bakışta dışlayıcı bir yaklaşım benimseyerek, "ırk temelli bir kast sistemi" yaratmaya yönelik FN, Afrikalı göçmenlerin çocuklarını toplumsal hiyerarşinin en alt tabakasına yerleştirmiştir (Arslantaş, 2023: 112). Ölümcul ebola virüsünün küresel nüfus patlamasının önüne geçeceğini ve böylece Avrupa'nın göç sorununun çözüleceğini söyleyecek kadar katı bir göçmen karşıtı olan Jean Marie Le Pen (Willsher, 2014), Yahudi soykırımını da "tarihi bir detay" olarak nitelendirmiştir (Aras & Sağiroğlu, 2018: 63). FN'nin göçe yaklaşımı

karşısında Fransız solu, göçmen karşıtlığını engelleyecek alternatif bir söylem üretememiştir (Arslantaş, 2023: 113). Bu da FN'nin güçlenmesinin yolunu açmıştır. 1986 parlamento seçimlerinde oyların yaklaşık %10'unu alarak 34 sandalye ile tarihinde ilk kez parlamentoya girmeyi başaran FN bu dönemde büyük bir çıkış yakalamıştır (Aslan, 2016: 234). FN'nin bu yükselişinden endişeye kapılan yönetici seçkinler partinin yükselişini durdurmak amacıyla seçim sisteminde değişikliğe giderek, nispi temsil sistemi yerine iki türlü çoğunlukçu seçim sistemini getirmişlerdir (Husbands, 1992: 273). Seçim sisteminde yapılan değişikliklerle, FN'nin parlamentoda etkin olmasının önüne geçilmiş olmasına rağmen bu durum partiyi destekleyen seçmen sayısında bir düşüşe neden olmamıştır. Le Pen, 1988 başkanlık seçiminin ilk turunda oyların yaklaşık %15'ini almıştır (Aslan, 2016: 235).

Her geçen dönem oylarını artırarak yükselişe geçen FN, göç ve göçmen karşıtı söylemlerini 1980'lerin sonlarında daha güçlü bir şekilde dile getirmiştir. Göç ve göçmenleri önce siyasallaştırıp ardından güvenlikleştiren FN, göçmenleri ulusun homojen yapısını bozan, suça bulaşmış ve haksız biçimde kamu kaynaklarından yararlanarak yerli halkın refahtan pay almasını engelleyen bir grup olarak tanımlamıştır. Böylece göçmenleri ulusal kimliğe ve güvenliğe tehdit olarak sunmak suretiyle toplumsal güvenlik meselesi haline getiren (Arslantaş, 2023: 117) FN'nin göçmenlere yönelik tutumunun kamuoyundaki etkisi 1990'larda daha da belirginleşmeye başlamıştır. Zira 1990'lara gelindiğinde işçi göçmenlerin yerine mülteci sayısında yaşanan artış, bir başka ifadeyle göçmen kategorisinde yaşanan değişim Fransız kamuoyunda göçmenlere karşı duyulan tedirginliği daha da artırmış, bu da FN'nin oylarını artırarak Fransız siyasetinde önemli bir aktör haline gelmesine yol açmıştır (Şener & Uzun, 2022: 482). 1990'lar boyunca hem göç hem de Avrupa Birliği (AB) karşıtı söylemlere dayalı seçim propagandası yürüten FN (Aslan, 2016: 235), 1990'lar boyunca istikrarlı bir seçim performansı sergilemiş ve 1993 parlamento seçimlerinin ilk turunda %12.5 oranında oy almıştır. Bununla birlikte FN en iyi seçim sonucunu 1997'deki parlamento seçimlerinde görmüştür. İlk tur oylamada oyların yaklaşık %15'ini alan FN, bu başarısını 1998 yılında yapılan bölgesel seçimlerde de sürdürmüş, bu seçimlerde aldığı %15 oy oranıyla ana akım partilere meydan okumuştur. Ancak daha sonra parti içinde çıkan gruplaşmalar partinin gelişimini bir süre için sekteye uğratmıştır (Givens, 2005: 28). 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından yaşanan gelişmeler FN'nin yeniden güçlenmesinin önünü açmıştır. Küresel terör söyleminin yaygınlaştığı bu dönemde özellikle Müslüman ülkelerden kaynaklı düzensiz göç ile terörün ilişkilendirilmesi ve ana akım partilerin FN'nin göçe ilişkin söylemleri temelinde politikalar üretmeye devam etmesi, FN'nin yeniden güçlenmesini ve sonraki seçimlere güçlü bir şekilde girmesini sağlamıştır (Arslantaş, 2023: 118).

2001 terör saldırılarının ardından yapılan 2002 başkanlık seçimlerinde Le Pen, ikinci tura kalmayı başarmıştır (Arslantaş, 2023: 118). Ancak 2007 Başkanlık ve parlamento seçimlerinde büyük oranda seçmenin partiden desteğini çekmesi, Jean-Marie Le Pen'in liderliğini tartışılır hale getirmiştir (Aslan, 2016: 236). Bu gelişmelerin neticesinde 2011 yılında partinin liderliğini babasından devralan Marine Le Pen, 2018'de partinin ismini Ulusal Birlik (Rassemblement National-RN) olarak değiştirmiştir. İsim olarak Vichy Hükümeti döneminde etkili olan Nazi işbirlikçisi Ulusal Halk Birliği (Rassemblement National Populaire) ile olan benzerliği dikkat çeken parti (Yüksel, 2024), bugün Fransız siyasetinin en önemli aktörleri arasında yer almakla birlikte, günümüzde Batı Avrupa'nın en güçlü aşırı sağcı partisi konumundadır (Arslantaş, 2023: 107). Marine Le Pen'in liderliği ile birlikte partinin popülaritesinde görülen önemli artışa dayalı olarak bazı yorumcular RN'nin artık ana akım partiler içerisinde yer aldığını ileri sürmüşler ve ideolojik olarak parti için aşırı sağ tanımlamasının geçerliliğini sorgulamışlardır (Bastow,

2017: 19). RN'nin son dönemlerdeki yükselişini Marine Le Pen'nin "şeytanlaştırma" stratejisinde yer alan iç değişikliklerin bir sonucu olduğunu ifade eden Ivaldi (2015: 347), bu değişikliklerin partinin itibarını artırdığını dile getirmektedir. Bu kapsamda Marine Le Pen, babasının söylemlerinde aşırılık barındıran bazı unsurları terk ederek dilin tonunu biraz daha yumuşatmıştır. Özellikle eşcinsel birliktelikler, kürtaj ve ölüm cezası gibi sosyal içerikli konularda yumuşamanın yanı sıra, Amerikan ve Komünizm karşıtlığının ortadan kaldırılması, partinin eski katı tutumunun terk edildiğini göstermektedir (Alduy & Wahnich, 2015: 55). Babasının izlerini partiden yavaş yavaş silmeye başlayan Marine Le Pen, 2015 yılında babasının parti üyeliğine son vermiş, 2018 yılında yapılan kongrede ise tüzükte yaptığı bir değişiklikle babasının onursal başkanlık statüsünü sona erdirmiştir (Saraçlı, 2023: 238). Bu gelişmeler neticesinde partinin ülke demokrasisine karşı bir tehdit oluşturduğuna yönelik 1990'lardaki algı azalmış, böylece partinin seçmen kitlesi daha geniş bir alana yayılmıştır. Bununla birlikte 2008 ekonomik krizi de FN için olumlu bir fırsat yaratmıştır. Kriz nedeniyle ülkede işsizliğin artması, ekonomik büyümenin yavaşlaması, kamu borçlarındaki kötüleşme ve bunun yol açtığı vergiler ve harcama kesintileri gibi gelişmeler nedeniyle hem hükümete hem de Avrupa Birliği'ne karşı kamuoyunda artan hoşnutsuzluktan yararlanan FN, siyasi söylemlerinde ekonomik referansları artırmıştır (Ivaldi, 2015: 347). Ekonomik referansların yanı sıra, göçmen karşıtlığı da 1970'lerde olduğu gibi Marine Le Pen döneminde de siyasi söylemlerin temel argümanı olmaya devam etmiştir. Bu dönemde göçmen karşıtlığı, yabancı düşmanlığı boyutuna uzanmıştır (Aras & Sağiroğlu, 2018: 63).

Tablo 3: Jean-Marie Le Pen ile Marine Le Pen'in Söylemlerinin Karşılaştırılması

Jean-Marie Le Pen	Marine Le Pen	Ortak Söylemler
1. Yabancı düşmanlığı 2. Anti-Semitizm 3. Gelenekselcilik 4. Hristiyan ahlakına hitap 5. Eşcinsellik karşıtlığı 6. Komünizm karşıtlığı 7. İdam cezasının geri getirilmesi çağrısı 8. İkinci Dünya Savaşı ve Fransız sömürge savaşlarına atıf 9. Anavatanla ilgili referanslar	1. Kaba sözlerle şekillenen muhalif dil kullanımı 2. Açık, kısa ve basit mesajlar 3. Referandum yoluyla doğrudan demokrasi çağrısı 4. Seçmenlerin sağduyusuna hitap 5. Tartışmalı ifadelerin yumuşatılarak tonlanması: i) Avrupa Şüpheliği ii) Yahudi düşmanlığı iii) Göçmen karşıtlığı iv) Dışlayıcılık v) İdam cezası 6. Laikliğe artan referans 7. Demokrasiye artan referans 8. Fransız Cumhuriyeti'nin geleneksel değerlerinin savunucusu olma iddiası 9. Ulusal egemenliği yeniden kurma çağrısı 10. Cumhuriyet değerleriyle bağdaşmadığı iddiasıyla çok kültürlülüğe ve İslam'a saldırı	1. Krizleri fırsata çevirmek 2. İdeolojiden vazgeçmek (ne sağ ne de sol olduğunu iddia etmemek) 3. Düşman yaratmak 4. Milliyetçilik 5. Göç karşıtlığı 6. Güvensizliğe odaklanmak 7. Fransız kimliğini öne çıkartmak ve değerinin eskisine kıyasla azaldığını iddia etmek 8. Ulusal önceliği ısrarla talep etmek 9. Liyakat temelli vatandaşlığa kabul

	11. Kontrollü göç için çağrı 12. Artan [milliyetçi] ekonomik söylem (AB, Avrupa Merkez Bankası ve Euro karşıtlığı) Küreselleşme karşıtlığı	

Kaynak: McGregor (2018: 69-70).

Marine Le Pen'in partinin liderliğine getirildiği 2011 yılının hemen ardından 2012 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde FN, oyların %17.9'unu alarak üçüncü parti olmuştur. Bu oran partinin bu zamana kadar almış olduğu en yüksek oy oranı olup, ikinci en iyi sonuç ise yine 2012 yılında yapılan parlamento seçimlerinin ilk tur oylamasında alınmıştır. Bu seçimlerde oyların %13.6'sını almayı başaran FN, 1988 yılından bu zamana kadar ilk defa ikinci turda parlamentoda iki sandalye kazanmıştır (Bastow, 2017: 19-20).

2012 başkanlık seçimi döneminde RN'nin seçim kampanyasının büyük bir bölümünü Fransa'nın sorunları ile göç arasında kurduğu bağlantı üzerinden geliştirdiği söylemler olmuştur. Bu kapsamda Fransa'da bulunan yabancıların yasa dışı olarak yasal düzenlemelere ya da vatandaşlığa kabul edilmesine imkân verilmemesi ve sınır dışı edilmelerinin kolaylaştırılması, evlilik yoluyla Fransız vatandaşlığının kazanılması uygulamasına son verilmesi, böylece ülkede bulunan göçmen sayısının azaltılması gibi konuları gündemine alan RN lideri Marine Le Pen (Bastow, 2017: 22-23), kendisine karşı yöneltilen "göçmen karşıtı" olduğu iddialarına cevap olarak RN'nin, Fransız Cumhuriyeti'nin geleneksel değerlerinin ve Cumhuriyet'in gerçek savunucusu olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte etnik kimlik söyleminden kültürel kimlik söylemine ağırlık veren Le Pen, lâikliğe vurgu yaparak, Müslüman göçmenlerden değil, Fransa'nın İslamlaştırılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş (Shields, 2013: 191-192), RN'nin İslami terörizmin tehdit ettiği Fransız Cumhuriyeti'ni korumayı amaçladığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Le Pen, İslami terörle bağlantısı olan tüm yabancıların sınır dışı edilmesi ve İçişleri Bakanlığının aşırılıkçı olarak tanımladığı tüm cami ve ibadethanelerin kapatılması gerektiğini savunmuştur. Le Pen, Müslüman halka yönelik bu ayrımcı tutumunu lâiklik ve Cumhuriyet'in korunması söylemlerini sık sık dile getirerek meşrulaştırmaya çalışmıştır. Lâiklik savunusu ile İslam karşıtı görüşlerinin sağ ve sol ana akım partilerle örtüşmesi, RN'nin "aşırı" olarak tanımlanması yerine "popülüst" bir parti olarak tanımlananın daha uygun olacağı görüşünün ortaya atılmasına neden olmuştur (Bastow, 2017: 23, 26-27).

Partinin başarısı 2014 yılında yapılan belediye seçimlerinin yanı sıra, aynı yıl yapılan Avrupa seçimlerinde de görülmüştür. Belediye seçimlerinde ondan fazla belediyeyi kazanan parti, Avrupa seçimlerinde almış olduğu %24.86 oyla 74 sandalyenin 24'ünü alarak, Fransız siyasi partileri arasında en yüksek puanı alan parti olmuştur. 2015 yılında yapılan bölgesel seçimlerde her ne kadar ikinci turda sandalye çıkaramasa da seçimin ilk turunda almış olduğu %28 oy oranıyla yine tüm partiler arasında en yüksek oyu almayı başarmıştır. Aynı yıl yapılan başkanlık seçimlerinde ise Le Pen, ilk oylamada almış olduğu %21.3 oyla ikinci olmuştur. İkinci turda ise Macron'a açık ara farkla yenilmiş olsa da, bu turda aldığı %33.9 oy oranı FN'nin yükselişini göstermektedir. Ancak 2017 yılında yapılan parlamento seçimlerinin ilk turunda, 2012 seçimlerinin ilk tur oylamasında almış olduğu aynı oy oranını alması, FN'nin başarısında düşüş olduğunu göstermektedir (Bastow, 2017: 20).

2017 seçimlerinde de Le Pen seçim propagandasını göç ve göçmen meselesi ile ulusal kimlik üzerinden yürütmeye devam etmiştir. Göçe karşı sert bir kampanya yürüten

Le Pen, göçü ulusal kimliğe yönelik ölümcül bir tehdit olarak tanımlamış ve bu bağlamda hem doğurganlık oranlarının fazla olmasından dolayı hem de kimliklerini korumak istedikleri için asimile olmaya yanaşmadıklarından dolayı Kuzey Afrika'dan gelen Müslüman göçmenleri hedef almıştır (Betz, 1994: 130-131). Bu kapsamda Le Pen, seçildiği takdirde yasal göçü derhal askıya alacağı ve "İslami köktendincilik" olarak adlandırdığı şeye karşı sert politikalar yürüteceği vaadinde bulunmuştur. Bununla birlikte yabancı işçi çalıştıran iş yerlerinde fazladan vergi alınacağı, başörtüsü gibi dini sembollerin kamusal alanda kullanımına izin verilmeyeceği ve göçmen çocuklara ücretsiz eğitim verilmesinin önleneyeceği de (Chrisafis, 2017; BBC Türkçe, 2016) Le Pen'in vaatleri arasında yer almıştır. Le Pen ayrıca göçün engellenmesine yönelik olarak 2017 yılında 15 bin polisin işe alınmasının ve sınır birliklerinin kurulmasının gerekliliğini de vurgulamıştır. Partinin bu göçmen karşıtı söylemi Avrupa'nın yönetici liderlerini açık bir şekilde etkilemiş ve sınır birliklerinde görevlendirilmek üzere 2020'de 10 bin polisin işe alınacağı planlanmıştır (Aras & Sağiroğlu, 2018: 65). Aynı zamanda sınırların geçirgenliğine neden olduğu için ulus devletlerin düzensiz göç ve terör gibi konularda denetimi sağlamada güçlük çekmesine yol açan küreselleşmeye ve küreselleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan AB ve NATO gibi örgütlere ve bu örgütlere üyeliğe şüpheyile yaklaşan RN lideri Le Pen, ya AB'ye boyun eğeceklerini ya da AB'den ayrılmak zorunda kalacaklarını belirtmektedir (Tanrikulu, 2020: 98). Bu bağlamda yapılacak olan bu seçimlerin kendi partisinin yer aldığı "vatanseverler" ile Macron'un temsilcisi olduğu "küreselciler" arasında yapılacak bir seçim olacağını seçim kampanyasında dile getirmiştir (Chrisafis, 2017). Fransa'nın tarihsel geçmişine büyük özlem duyan Le Pen, geçmiş ihtişamlı günlerinde olduğu gibi homojen kimliğiyle kendi ayakları üzerinde durabilen dirayetli bir Fransa miti üzerinden yürüttüğü kampanyayla 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalmayı başarmıştır. Le Pen 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de aynı söylemler üzerinden seçim kampanyasını yürütmüştür (Saraçlı, 2023: 140).

2022 yılında yapılan kongrede RN'nin tarihinde bir ilk gerçekleşmiş, Marine Le Pen parti liderliğini yirmi yedi yaşındaki Avrupa Parlamentosu üyesi Jordan Bardella'ya devretmiştir. Böylece partinin başına ilk kez aile dışından bir isim gelmiştir. Ancak bu durum Le Pen'in siyasetten çekileceği anlamına gelmemekte, aksine bu girişimle Le Pen'in 2027 yılında yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olma ihtimaline işaret edilmektedir (Schofield & Tobias, 2022). Bardella'nın Le Pen döneminde Müslüman ve göçmen karşıtlığı üzerinden yürüttüğü seçim kampanyalarındaki performansı ve tutumu göz önünde bulundurulduğunda, aile dışından bir ismin partinin başına geçmesinin sembolik olduğu, Marine Le Pen'in, ülkedeki Müslümanlar başta olmak üzere ülkedeki azınlıklara ve göçmenlere karşı ırkçı ve ayrımcı tutumunun Bardella döneminde de sürdürüleceği görülmüştür (Ersen, 2022).

2024 Avrupa Parlamentosu seçimlerinin ardından alınan erken seçim kararının akabinde 30 Haziran'da yapılan genel seçimlerin ilk turunda Ulusal Birlik Partisi %34 oy alırken, aşırı sağın yükselişine karşı sol partiler tarafından kurulan Yeni Halk Cephesi %28.1; Macron'un Ensemble ittifakı ise %20.3 oranında oy alabilmiştir (Medyascope, 2024). 7 Temmuz'da yapılan ikinci turda, sağa karşı Fransa'nın en önemli dört büyük sol partisinin kurmuş olduğu Yeni Halk Cephesi (NPF) birinci parti olarak çıkmış olsa da ve RN üçüncü sıraya gerilemiş olsa da (Schickler, 2024) bu sonuç RN'nin başarısını gölgeleyemez. Nitekim iki türlü çoğunlukçu seçim sisteminin yanı sıra, uygulanan bir takım taktiklerle RN'nin iktidar olmasının önüne geçilmiştir. Ancak bu girişimler ve taktikler, RN'nin önemli ölçüde bir halk desteğini arkasına aldığı gerçeğini değiştirmez.

Sonuç

Günümüzde Avrupa’da aşırı sağın beklenmeyen bir ivmeyle yükselişe geçmesi, 1930’ların faşist hükümetlerinin yeniden siyaset sahnesinde yer almaya mı başlayacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Hızlı bir şekilde yayılan küreselleşmeyle birlikte sınırların geçirgenliğinin artması, serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı karşılıklı ekonomik bağımlılık, ekonomik ve siyasal alanlarda ortaya çıkan küresel örgütlenmelerin ulus devletlerin zayıflamasına yol açması, ulus devlet ve homojen toplum yapısının korunması düşüncesini savunan aşırı sağcı anlayışın yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sınırların geçirgenliğinin artmasıyla birlikte az gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerden Avrupa’ya doğru başlayan göç hareketleri, aşırı sağcı partilerin “göçmen karşıtı” söylemleri siyasetlerinin merkezine almaları sonucunu doğurmuştur. Göçmen karşıtı söylemler, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ile kültürel uyumsuzluk gibi nedenlerle göçmenlere karşı duyulan güvensizlik hissi Avrupa’da aşırı sağ partilerin yükselmesini ve alternatif parti haline gelmesini sağlamıştır. Aşırı sağcı partilerin neredeyse tamamı göçmenleri ülkelerindeki sorunların temel kaynağı olarak göstermektedir. Avrupa için artık en büyük sorunun güvenlik kaygısı olduğunu sıklıkla dile getiren aşırı sağcı partiler, söz konusu güvenlik kaygısının kaynağı olarak “güvenli Avrupa topraklarını istila eden ve güvensizleştiren” göçmenleri (özellikle Müslüman göçmenleri) işaret etmektedirler (Eser & Çiçek, 2020: 130-131).

Avrupa’da yükselişe geçen aşırı sağcı partilerin en dikkat çekenlerinden biri Fransa’da 30 Haziran 2024 tarihinde yapılan genel seçimlerinin ilk turunda oyların %34’ünü alarak birinci sıraya yükselen Ulusal Birlik Partisi’dir. Partinin kökeni 1972 yılında kurulan “Ulusal Cephe (FN)” hareketine dayanmaktadır. 1980 yılına kadar önemli bir başarı yakalayamayan parti, 1980 yılında ortaya çıkan yeni sorunları söylem ve politikalarının merkezine koyarak siyasi arenada görünür olmaya başlamış, 1984 yılından bu yana Fransız siyaseti açısından dikkate alınması gereken bir aktör olmuştur. Kurulduğu tarihten bu yana ana akım partilerin ihmal ettiği sorunlar kapsamında komünizm karşıtlığı, göç karşıtlığı ve Avrupa entegrasyonu karşıtlığı merkezinde geliştirdiği söylemlerle siyasette etkili olmayı başarmıştır. Ancak sosyalist ve muhafazakârlar aşırı sağı durdurmak amacıyla medya ve anti-faşist hareketlerle işbirliği yaparak gerek seçim sistemlerinde değişiklik yapmak suretiyle, gerekse de FN’yi koalisyon hükümetlerinden dışlamak suretiyle uzun yıllar boyunca aksamadan çalışan bir karantina duvarı örmüşlerdir. Bunun sonucunda her ne kadar her seçim döneminde yükselen bir grafik çizmiş olsa da FN, parlamentoda temsil edilmemiştir. Tüm engellemelere rağmen 1990’larda yükselişe geçen FN, 2002, 2017, 2022 ve 2024 seçimlerinde önemli bir başarı göstererek ikinci turda yarışmaya hak kazanmıştır. Bu gelişmeler hem Fransız parti sisteminin kurulmuş olduğu geleneksel yapının bozulduğunu göstermesi açısından, hem de aşırı sağın ana akımlaşma tehlikesini barındırması açısından önem taşımaktadır. Bu gelişmeler, merkez aktörlerin içine girmiş olduğu bunalım ve parti liderliği değişimi gibi iç dinamiklerin yanı sıra, Avrupa entegrasyonu, göçmen meselesi ve küresel ekonomik kriz gibi dış dinamiklerin bir sonucudur (Arslantaş, 2023: 108). Bu bakımdan FN’nin başarısı salt tepki oyları ile açıklanamaz. 1984’ten bu yana partiyi destekleyen sadık bir seçmen grubunun varlığı inkar edilemeyeceği gibi, bu seçmen grubunun FN’yi desteklemesinin ardındaki itici güç sadece tepki oyu değil, FN’nin politikalarını kendi siyasi pozisyonuna uygun bulmasıdır (Aslan, 2016: 237).

KAYNAKÇA

Alduy, C. & Wahnich, S. (2015). *Marine Le Pen Prise Aux Mots. De’Cryptage Du Nouveau Discours Frontiste*. Paris: Seuil.

Alkan, M. N. (2015). Avrupa’da Yükselen Irkçılık: Pegida Örneği. *Akademik Bakış*, 8 (16), 275-289.

Anadolu Ajansı. (2024). Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları Belli Oldu. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-parlamentosu-secim-sonuclari-belli-oldu/3245181#>, (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

Anastasakis, O. (2000). Extreme Right in Europe: A Comparative Study of Recent Trends. Discussion Paper No: 3. The Hellenic Observatory The European Institute, London School of Economics & Political Science, http://eprints.lse.ac.uk/3326/1/Extreme_Right_in_Europe.pdf, (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

Aras, İ. & Sarioğlu, A. (2018). Avrupa Aşırı Sağında Göçmen Karşıtlığı: Fransa ve Macaristan Örnekleri, *Mukaddime Dergisi*, 9 (3): 59-77.

Arslantaş, Ş. (2023). Siyasi İzolasyondan Normalleşmeye: Fransa'da Ulusal Cephe (FN) Örneği. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 107-134. Doi: 10.47140/kusbder.1278282.

Aslan, M. Ç. (2016). Dış Politika Alanında Oluşan İdeolojik Bağ: Fransız Milliyetçi Cephe Partisi Örneği: 2011-2015. *Gazi Akademik Bakış*, 10 (19), 227-254.

Bastow, S. (2017). The Front National Under Marine Le Pen: A Mainstream Political Party?. *Fr Polit*, (16), 19–37, <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0052-7>.

BBC Türkçe (08.12.2016), “Marine Le Pen: Yasadışı Göçmenlerin Çocuklarına Ücretsiz Eğitim Verilmesin”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38256672>, (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

Betz, H. G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. London: Macmillan.

Chrisafis, A. (2017). It's Macron or Le Pen After First Round of France's Presidential Election. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2017/apr/23/macron-set-to-face-le-pen-after-first-round-of-french-presidential-election>, (Erişim Tarihi: 11.07.2024).

Ersen, E. T. (2022). Fransa'da Aşırı Sağcı Ulusal Birlikteki Lider Değişimi İslam Karşıtı Politikaları Değiştirmeyecek. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musulman-karsitligi/fransada-asiri-sagci-ulusal-birlikteki-lider-degisimi-islam-karsiti-politikalari-degistirmeyecek/1815297>, (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

Eser, H. B. & Çiçek, A. (2020). Avrupa'da Aşırı Sağın Ayak Sesleri: Zenofobinin Patolojik Normalleşmesi. *Alternatif Politika*, 12 (1), 114-144.

Europol. (2021). *European Union Terrorism Situation and Trend Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Ertuğral, Y. (2019). Avrupa'da Aşırı Sağ Evriliyor mu ? (2019 Avrupa Parlamento Seçimi Sonuçları Nasıl Okunmalı). *EURO Politika*, 3(2), 41-47.

Fligstein, N. vd. (2012). European Integration, Nationalism and European Identity. *Journal of Common Market Studies*, 50 (1), 106-122.

Givens, T. E. (2005). *Voting Radical Right in Western Europe*. UK: Cambridge University Press.

Husbands, C. (1992). The Other Face of 1992: The Extreme Right Explosion in Western Europe. *Parliamentary Affairs*, XLV (3), 267-283.

Ivaldi, G. (2015). Towards The Median Economic Crisis Voter? The New Leftist Economic Agenda of The Front National in France. *French Politics*, 13 (4), 346–369.

Marcus, J. (1995). *The National Front and French Politics The Resistible Rise of Jean-Marie Le Pen*. London: Macmillan Press Ltd.2230

Karaağaç, Y. (2022). Batı Avrupa’da Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi: Belçika Örneği. *EURO Politika* (16), 27-33.

Karapın, R. (2008). Radical-Right and Neo-Fascist Political Parties in Western Europe. *Comparative Politics*, 30 (2), 213-234.

Kroet, C. & Schickler, J. (2024). Avrupa Parlamentosu Seçimleri: Kazananlar ve Kaybedenler Kimler?. Euro News. <https://tr.euronews.com/my-europe/2024/06/10/avrupa-parlamentosu-secimleri-kazananlar-ve-kaybedenler-kimler>. (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

Liang, C. S. (2007). Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right. In, *Europe for the Europeans: Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right*. C. S. Liang (Ed.). (1-33). Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Liger, Q. & M. Gutheil. (2022). Right-Wing Extremism in the EU. Brussels: European Parliament’s Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs.

Mayer, N. (2013). From Jean-Marie to Marine Le Pen: Electoral Change on the Far Right. *Parliamentary Affairs*, (66), 160-178, doi: 10.1093/pa/gss071.

McGregor, M. C. (2019). *The Rise of Populist Rhetoric and the Mainstreaming of a Party? Testing the Rhetorical Shifts Between Front National’s Presidents Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen*. Master Thesis, USA: Utah State University.

Medyascope. (2024). Fransa’da Genel Seçimler: Aşırı Sağcı Ulusal Birlik, Yüzde 34 ile Birinci Parti. <https://medyascope.tv/2024/06/30/fransada-genel-secimler-asiri-sagci-ulusal-birlik-yuzde-34-ile-birinci-parti/>, (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

Meşe, Z. (2024). Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi. Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA). <https://www.setav.org/odak/avrupa-parlamentosu-secimleri-ve-asiri-sag-partilerin-yukselisi>, (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

Minkenberg, M. (2013). From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 21 (1), 5-24, <http://www.tandfonline.com/loi/cjea20>.

Minkenberg, M. (2017). The Radical Right in Public Office Agenda-Setting and Policy Effects. *İçinde The Populist Radical Right a Reader*. C. Mudde (Ed.). New York: Routledge.

Mudde, c. (2000). *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Özsöz, M. (2014). 2014 Avrupa Parlamentosu Seçimlerinin İlkleri, Enleri, Aşırıları, Kazananları ve Kaybedenleri. İKV Değerlendirme Notu No: 84. [https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/2014_ap_secimleri\(1\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/2014_ap_secimleri(1).pdf), (erişim: 04.07.2024).

Pınar, Ö. (2024). Avrupa Parlamentosu seçimleri: Aşırı Sağ Güçlendi, 'Merkez' Üstünlüğünü Korudu. BBC News Türkçe.

<https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eeg30p4mqo>, (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

Ramalingam, V. (2014). Old Threat, New Approach: Tackling the Far Right Across Europe. Institute for Strategic Dialogue.

Saraçlı, M. (2023). Avrupa'daki Popülist Aşırı Sağ Partilerin Göç Meselesine Yaklaşımları: Fransa Ulusal Birlik Partisi Örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, (110), 123-146, DOI: 10.36484/liberal.1250802.

Schain, M. A. (2018). Radical Right Populism and Immigration Policy in Europe and the United States. Migration Policy Institute.

Schickler, J. (2024). Fransa Seçimlerinde Sürpriz Sonuçlar: Kazananlar ve Kaybedenler. <https://tr.euronews.com/my-europe/2024/07/07/fransa-secimlerinde-surpriz-sonuclar-kazananlar-ve-kaybedenler>, (Erişim Tarihi: 27. 09. 2024).

Schofield, H. & Tobias, B. (2022). Jordan Bardella: French National Rally has new leader to replace Le Pen

<https://www.bbc.com/news/world-europe-63525377>, (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

Shield, J. G. (2006). Political Representation in France: A Crisis of Democracy?. *Parliamentary Affairs*, 59 (1), 118–137.

Shields, J. (2013). Marine Le Pen and the 'New' FN: A Change of Style or of Substance?. *Parliamentary Affairs*, (66), 179–196. doi:10.1093/pa/gss076.

Soyez, P. (2017). The Two Faces of French Populism. *The Strategist*. <https://www.aspistrategist.org.au/two-faces-french-populism/>, (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

Şener, B. & Uzun, Ş. (2022). Ekonomik Güvenlik ve Toplumsal Güvenlik Bağlamında Uluslararası Göçün Güvenlikleştirilmesi: Fransa “Ulusal Cephe” Partisi Örneği, *Sosyoekonomi*, 30 (54), 467-496.

Tanrıkulu, F. (2020). Avusturya'da Aşırı Sağın Yükselişinin Ana Akım Siyasete ve Göçmenlerin Hayatlarına Etkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 53 (1), 93-118.

Von Beybe, K. (2013). Right-Wing Extremism in Post-War Europe. İçinde, K. Von Beyme (Ed.). *Right-Wing Extremism in Western Europe*, (ss. 1-19). London and New York: Routledge.

Willsher, K. (2014). Jean-Marie Le Pen Suggets Ebola as Solution to Global Population Explosion. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2014/may/21/jean-marie-le-pen-ebola-population-explosion-europe>
[immigration#:~:text=Jean%2DMarie%20Le%20Pen%20suggests%20Ebola%20as%20solution%20to%20global%20population%20explosion,-This%20article%20is&text=Jean%2DMarie%20Le%20Pen%2C%20founder,extension%20Europe's%20%22immigration%20problem%22.,](https://www.theguardian.com/world/2014/may/21/jean-marie-le-pen-ebola-population-explosion-europe) (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

Yüksel, U. S. (2024). Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ Dalga ve “Merkez”in Eylemsizliği. *Independent Türkçe*. <https://www.indyturk.com/node/731481/turkiyeden-sesler/avrupada-yukselen-asiri-sag-dalga-ve-merkezin-eylemsizligi>, (Erişim Tarihi: 07.07.2024).

EVANJELİZM BAĞLAMINDA DİN SAVAŞLARI

Yüksek Lisans Öğrencisi Sümeyra GÜVEN⁸

Özet

Evanjelizm, Hristiyanlığın Protestan mezhebi içerisinde çıkmış dini hareketler için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram 18. ve 19. yüzyılların başlarında ortaya çıkmış, Büyük Uyanış hareketi sonucunda Kuzey Atlantik Anglo-Amerikan dünyasında bir dini canlanma olarak doğmuştur. Zamanla ABD’de hem dini hem de siyasi alanda etkili bir güç olarak konumlanan evanjelizm, dindarlaşma hareketlerini ve çeşitli dini grupları tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlamıştır. ABD’de Evanjelistizm tarihinin temelini atılmasındaki en önemli etken, bu grupların kıta içinde daha rahat hareket edebilmeleridir. Kökleri, reform dönemine kadar uzanan evanjelizmin, günümüzde Avrupa’da Puritanizm ve Pietizm hareketlerinin köklerine dayandığı söylenebilir.

Evanjelistlerin inanç sistemi, İncil’e sıkı sıkıya bir bağlılığa, kişiye özel inanç birikimlerine ve misyonerlik eylemlerine önem vermektedir. Amerika’da takriben her Protestan kilisenin bir Evanjelist kolu bulunmaktadır. Tarihsel olarak baktığımızda din savaşlarına Evanjelistlerin doğrudan katılımı olmamış olsa da, modern dönemde siyasi ve kültürel olarak yaşanan çatışmalarda önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Evanjelistler Orta Doğu’da din esaslı çatışmalarda dolaylı olarak rol oynamış; bilhassa Amerika Birleşik Devletleri’nde İsrail’e verdikleri güçlü destek ile dış politika alanında etkili olmuşlardır. Örneğin, evanjelistler İsrail’e her durum ve şartta destek vermelerinin gerekliliğini dini bir vecibe ve sorumluluk olarak görmektedirler. Aynı zamanda Hristiyan sağ hareketi olan evanjelistler kültürel savaşlar olarak adlandırılan toplumsal konularda (İsrail taraftarlığı, kürtaj, evlilik tanımı, eğitim) aktif bir şekilde rol almış ve bu konular içerisinde toplumsal tartışmalara yön vermişlerdir. Dünya genelinde evanjelistlerin yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri, bazı bölgelerde yerel kültürler ve dinlerle gerilimlere yol açmış, bu da kimi yerlerde dini çatışmaları artırmıştır. Sonuç olarak, evanjelistler modern dönemde inançlarına dayalı olarak kültürel, siyasi ve dini çatışmalar içerisinde etkili olmuş; ancak din savaşlarına doğrudan katılmamışlardır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, evanjelizm kavramının tarihsel sürecini, dini, kültürel ve siyasi etkilerini derinlemesine incelemektir. Evanjelizmin kökenlerinden başlayarak, Amerika’da nasıl güç kazandığı ve dünya genelinde gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerini nasıl etkilediği soruları üzerinden incelenecek ve bu faaliyetlerin toplumsal çatışmalara olan etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, evanjelizmin siyasi ve kültürel alanlarda sahip olduğu etkilerin nasıl olduğunu ortaya koyarak, günümüz dünyasında hareketin önemini ve etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Evanjelist hareketlerin Orta Doğu’daki politikaları, Amerika’daki Hristiyan sağ hareketler içerisindeki yerleri ve özellikle İsrail’e verdikleri destekler bu kapsamda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evanjelizm, din savaşları, din, protestan, orta doğu.

⁸İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, smyr_gvn1993@hotmail.com, 0009-0007-4194-8227

RELIGIOUS WARS IN THE CONTEXT OF EVANGELISM

Abstract

Evangelism is a concept used for religious movements that emerged from the Protestant branch of Christianity. This term came into existence in the early 18th and 19th centuries, originating as a religious revival in the North Atlantic Anglo-American world as a result of the Great Awakening movement. Over time, evangelicalism established itself as a powerful influence in both religious and political spheres in the United States and began to be used to describe movements of religious devotion and various religious groups. The most significant factor in laying the foundation for the history of Evangelicalism in the U.S. is the ability of these groups to move more freely within the continent. Evangelism, whose roots trace back to the Reformation period, is now considered to be based on the roots of Puritanism and Pietism movements in Europe.

The belief system of Evangelicals places great importance on strict adherence to the Bible, personal faith experiences, and missionary activities. In the United States, almost every Protestant church has an Evangelical branch. Historically, although Evangelicals were not directly involved in religious wars, they have played significant roles in political and cultural conflicts in the modern era. Evangelicals have indirectly participated in religion-based conflicts in the Middle East; particularly in the United States, they have influenced foreign policy through their strong support for Israel. For instance, Evangelicals view unconditional support for Israel as a religious duty and responsibility. As part of the Christian right movement, Evangelicals have also actively engaged in social issues known as “cultural wars” (such as support for Israel, abortion, the definition of marriage, and education), shaping public debates on these topics. Globally, missionary activities conducted by Evangelicals have led to tensions with local cultures and religions in some regions, which has, in some cases, intensified religious conflicts. Consequently, Evangelicals have become influential in cultural, political, and religious conflicts based on their beliefs in the modern era, though they have not directly participated in religious wars.

In this context, the purpose of this study is to examine in-depth the historical process of the concept of Evangelism, along with its religious, cultural, and political impacts. Starting from the origins of Evangelism, this study will analyze how it gained power in the United States and how its missionary activities have influenced the world, while also assessing the impact of these activities on social conflicts. Additionally, by revealing the influence of Evangelism in political and cultural realms, this study aims to discuss the movement's significance and impact in today's world. The political involvement of Evangelical movements in the Middle East, their role within the Christian right movement in America, and their particular support for Israel will also be examined in detail within this scope.

Keywords: Evangelism, religious wars, religious, protestant, middle east.

GİRİŞ

Dinler tarih boyunca, insanların ahlaki ilkeler doğrultusunda barış ve huzur içerisinde bir arada yaşamalarını teşvik etmek için ortaya çıkmıştır. Sosyal inşacı teoriye göre, devletlerin kimlikleri çıkarlarını ve bu çıkarlar da dış politikalarını şekillendirip yönlendirmektedir. Toplumsal olaylar çerçevesinde aktörlerin kimlikleri inşa edilir ve bu nedenle toplumsal gerçekliklerin uluslararası ilişkiler disiplininde göz ardı edilmesi mümkün değildir. Devletlerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler de kimlikleri temelinde şekillenir. Kimlik inşasında din ise önemli bir unsur olarak süreci belirlemede etkili bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, devletlerin dış politika stratejilerini şekillendirme sürecinde dinin göz ardı edilemeyecek bir önemi bulunmaktadır. Dış politika tahlillerinde din, siyasetçilerin karar alma süreçlerinde birey, devlet ve sistem seviyelerinde etkili bir rol oynamaktadır.

Din, çağdaş uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen Westphalia Antlaşması'na kadar, uluslararası ilişkilere yön veren ana unsurdur. Ancak bu anlaşmanın getirdiği sistemle ulus devlet anlayışı yerleşmeye başlamış ve sistem beraberinde dinin arka plana atılarak görmezden gelinmesine yol açmıştır. Din olgusunun yeniden disiplin içerisinde önem kazanması ise, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kimlik çatışmalarının ortaya çıkması ve küreselleşme süreciyle disiplinin değişime uğraması sonucu gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra savaşlar devletler arasındaki mücadeleler olmaktan çıkıp, çeşitli aktörler arasında vekalet savaşlarına dönüşerek dini ve etnik kimlik çatışmaları şeklinde kendini göstermiştir.

Soğuk Savaş sonrası Yeni Dünya Düzenine uyum sağlamak amacıyla siyasi, askeri, ekonomik ve jeopolitik stratejileri içeren Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi kapsamında dini bir faktör olarak evanjelizm kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası alanda siyasetini şekillendiren önemli hususlardan biri olmaktadır. Dini fikirlerin ve Evanjelizm'in Amerikan siyasetinde, dış politikasında açıkça ifade edilmesi ise 11 Eylül saldırıları sonrasında görülmektedir. Evanjelizm'in temelleri daha rahat hareket alanı sağladığı için Amerika Birleşik Devletleri'nde atılmıştır; kökleri ise reform dönemine dayanmaktadır.

Evanjelistler inanç ve ibadet konularında Protestan temel inancının en önemli dayanağı olarak gördükleri Kutsal Kitap'ın güvenilir bir kaynak ve en yüksek dinsel otorite olduğuna inanırlar. Yalnızca imanla ve sadece kutsal kitap aracılığıyla kurtuluşa ulaşmanın mümkün olduğunu kabul ederler. Amerika'da her Protestan kilisenin bir Evanjelist kolu bulunmakta ve bunlar İncil'in mesajlarını yayma, yayımı teşvik etme konusuna büyük önem vermekle birlikte, bireysel ve örgütlü misyonerlik eylemlerine ehemmiyet vermektedirler. Evanjelist anlayışın diğer dinlere yönelik tutumu ise, inanç açısından dışlayıcı, kültürel olarak çoğulcu bir perspektif oluşturmaktadır.

Tarihteki din savaşlarına baktığımızda Evanjelistlerin doğrudan savaşlara katılımlarının olmadıklarını ancak dolaylı olarak rol oynadıklarını görmekteyiz. Günümüzde ise Orta Doğu'da din esaslı çatışmalarda evanjelizm önemli; ancak örtülü bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış politika alanında ise Evanjelistler, Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'e verdiği güçlü destekle varlık göstermektedir. Kültürel savaşlar olarak adlandırılan toplumsal konularda da aktif bir şekilde rol alarak, toplumsal tartışmalara yön vermektedirler. Evanjelist liderlerin kurduğu Hristiyan Siyonist lobisine bu bağlamda verebileceğimiz en iyi örnek, Christians United for Israel (CUFI)'dir.

Hristiyan Siyonist lobisi (CUFI), Hristiyan Siyonizm perspektifine sahip savunuculuk organizasyonu olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuştur. Bu lobi İsrail'in varlığını ve güvenliğini destekleyerek Yahudi halkının haklarını savunmayı öncelikli hedefleri arasında görmektedir. Kamuoyunu İsrail ve Yahudi kültürü hakkında bilgilendirmek için eğitim

programları, kampanyaları düzenlemektedir. Ayrıca Amerikan hükümeti ve siyasi liderler üzerinde etkili olarak İsrail'e destek veren politikaların benimsenmesini teşvik ederek düzenli olarak kongreye dilekçeler sunarak lobicilik faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütmektedir. Hristiyanlar arasında dayanışma ve birlikteliği artırmak için topluluklar oluşturarak etkinlikler düzenler ve bu etkinliklerde İsrail'e olan desteklerini ifade ederler. Hristiyan Siyonist lobisi yalnız Amerika Birleşik Devletlerinde değil, dünyanın bir çok farklı bölgelerinde Hristiyan Siyonizm görüşünü yaymak için uluslararası iş birlikleri ve kampanyalar düzenlemektedirler.

Bu temel bilgiler ışığında çalışmanın amacı, Evanjelizm kavramının tarihsel sürecini, dini, kültürel ve siyasi etkilerini derinlemesine incelemektir. Bu bağlamda, evanjelizmin kökenlerinden başlayarak, Amerika'da nasıl güç kazandığı ve dünya genelinde gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerinin incelenmesi yapılacaktır; bu faaliyetlerin toplumsal çatışmalara olan etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, evanjelizmin siyasi ve kültürel alanlarda sahip olduğu etkinin nasıl oluştuğunu ortaya koyarak, günümüz dünyasında hareketin önemini ve etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Evanjelik hareketlerin Orta Doğu'daki politikaları, Amerika'daki Hristiyan sağ hareketler içerisindeki yerleri ve özellikle İsrail'e verdikleri destekler bu kapsamda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

EVANJELİZM'İN TEOLOJİK TEMELLERİ

Evanjelizm'in sözlük anlamı, "*Kutsal Kitap'a dönmek, yönelmek*"tir. Evanjelizm kelimesi Yunanca "*iyi haber, müjde ve asıl gerçek*" anlamına gelen *evangelion*'dan gelmektedir. Bununla birlikte, Hz. İsa'nın "*gerçek öğretisi*" yerine de evanjelizm kullanılmaktadır. Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın hayatını ve öğretilerini anlatan İnciller, "evanjel" olarak adlandırılırken, bu öğretileri vaaz eden kişilere de "evanjelist" denir. "Evanjelik" terimi ise bazen, İncil'e dayalı tüm dini faaliyetleri kapsayacak şekilde geniş anlamı ile kullanılmaktadır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncillerin yazarlarına "Dört Evanjelist" denilmesi bu yüzdendir. Zira bu yazarlar, "İsa Mesih'in mesajını, ilahi bir esinle derleyerek yazıya dökmüşlerdir (Akyüzöğlü, 2022: 4).

David B. Barrett, 1987 yılında kaleme aldığı *Evangelize! Historical Survey of the Concept* başlıklı yazısında, Evanjelize teriminin Hristiyan dünyasında hala yeterince anlaşılmadığını belirtmektedir. Barrett'ın araştırmalarına göre, bu kavram Hristiyan topluluğunda 300'den fazla tanım almış ve 700'den fazla eş ya da yakın anlamlı kelime ile ifade edilmiştir. Bununla birlikte, kavramı farklı şekillerde tanımlayan her birey veya grup, diğerlerinin tanımını eksik veya hatalı bulup birbirini suçlama eğiliminde olmuştur (Bedir, 2013:3).

Evanjelizm, Tanrı'nın takdiri gereği yeniden doğuşçu Hristiyanların gökyüzüne yükseltilerek büyük bir mutluluk ve vecd ile kutsanacağına inanan bir harekettir. Bu anlayışın temeli, İskoç bir genç kız olan Margaret Macdonald'a dayanmaktadır. Macdonald, 19. yüzyılda yaşamış olup, 15 yaşında İsa Mesih'in dönüşüne dair bir öngörü sahibi olmuştur. Kendisi Katolik Havarî Kilisesinin bir üyesidir. İngiltere'deki farklı Hristiyan liderlere ilettiği vizyonlar, daha sonra 1840 yılında yayımlanmıştır. Macdonald'ın bu vizyonu, İsa'nın yeniden geleceğine ve bu gelişin gizli bir vecd şeklinde olacağına dair bir fikir içermektedir. Bu görüş, o dönemdeki birçok Hristiyan topluluğunca kabul görmüş olan "Vecd- vecid" fikrine karşı çıkanlar, Margaret'in tabiatüstü yeteneklerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Margaret Macdonald'ın Tanrı'nın takdiri "vecid" ve "zamanın sonu" ile ilgili teorisini geliştirmeye devam eden John Nelson Darby, Plymouth Kardeşliği (Plymouth Brethern) hareketinin lideri 1870'lerde Amerika'ya gerçekleştirdiği gezilerle "dispensationalism" öğretisiyle yaymaya başlamıştır. John Nelson Darby bu öğretilerinde İncil ve dünya tarihini yedi farklı döneme-çağa ayırır ve Tanrı'nın insanlık üzerindeki takdirini bu çağlara göre belirler. Daha ayrıntılı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Darby'ye göre Tanrı'nın Krallığı'nı simgeleyen manevi insanlar,

kiliseye karşıt olarak “göksel krallığı” temsil ederken, dünyadaki diğer insanlar ise “cennet krallığı” nı temsil eder (Vural,2005:9-10).

1909 yılında takdir-i ilahiciliğe yeni bir tanımlama getiren “Scofield Referans İncil’i yeniden doğuşçuluğa etraflıca zemin hazırladı. Scofield, Tanrı duasının aslında bir Yahudi duası olduğunu ve Hristiyanların da bu duayı okumaları gerektiğini savunuyordu (Kurtoğlu,2012:16).

Günümüzde evanjelizm kavramı Amerika’daki Hristiyan toplumun muhafazakâr cenahı temsil etmektedir. Evanjelizm’in bugünkü temellerini gezgin, Methodizm’in kurucusu ve Amerikalı filozof ve teolog olan üç öncü isim atmış diyebiliriz. Bu üç öncü isim gezgin İngiliz Evanjelik George Whitefield (1715-1770), Methodizm’in kurucusu John Wesley (1703-1791) ve Amerikalı filozof ve teolog Jonathan Edwards (1703-1758) Amerika’nın en büyük iki Protestan mezhebi olan Baptizm ve Metodizm inanç sistemlerinin temel taşlarını oluştururlar (Vural, 2005: 9). Geçmişten bugüne Evanjelizm hareketi; temel dini değerleri ve kuralları sabit kalmış, toplum ve siyasetle ilişki şekli Amerikan kültürünü yeniden yapılandırmıştır. Hamilton’a göre, Evanjelizm’in Amerika’da “halk dini” olarak tanımlanmasının sebebi etnik köken, mezhep, cinsiyet ve sosyal sınıf engellerini aşmış olmasıdır (Topcan, 2022: 5). Bu bağlamda, Charles G. Finney gibi evanjeliklerin bakış açıları, Evanjelizm kavramının Amerikan toplumunun dönüşümünü sağlaması bakımından devrimci bir anlam taşıdığıdır. Evanjelizm’in iki ayrı daldan ilerlemesine 19. yüzyıl yol açtı. 1820’lerde Evanjelik Protestanlık Birleşik Devletler’de genellikle Hristiyanlık inancı için kullanılmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri’nin Dallas şehrinde 1924 yılında gerçekleştirilmiş bir seminerde “Takdir-i İlahi Üzerine Doktrinsel Bildiri” adlı teolojiye dair bir metin yayımlanmıştır. Bu görüş ABD’de Köktenci Protestan Hristiyanlığın bir alt grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Köktencilik ismi, Hristiyanlığın temelindeki beş temel öğeden (bakire doğum, İsa Mesih’in çarmıha gerilişi, yeniden dirilişi, mucizelerinin tarihsel gerçekliği ve yeryüzüne ikinci kez geleceği) geldiği kabul görmektedir. Bu beş temel öğeden bahseden Evanjelistler, dünyanın sonuna ilişkin senaryolarını antik dini metinlere dayandırmaktadırlar. Bu metinler, Paul, Yakup, Petrus, ve Yuhanna gibi isimlerin yazılarına dayanmaktadır. Bu mektuplarda İsa’nın dünyaya dönüşü, ölmüş bedenlerin yeniden dirileceği bildirilmektedir. Ancak, İsa Mesih’in iki kere yeryüzüne döneceğine dair hiçbir mektup bahsetmez. İsa’nın ikinci gelişi ruhsal bir anlam taşır ve bu gelişten yedi yıl sonra bir bedende, üçüncü defa ise dünyaya tekrar dönecektir. Bu üçüncü geliş, bin yıllık bir krallığın başlangıcı olarak düşünülür ve Evanjelistler için büyük önem taşır. Özetle, Evanjelistler diğer Hristiyan uzmanlar tarafından kutsal metinlere dayanmayan unsurlar ekledikleri için eleştirilmektedirler. Ayrıca, Evanjelistler kıyamet senaryolarını Yahudiler için “Sıkıntı Dönemi” olarak adlandırırken diğer inanç grupları içinde büyük sıkıntılar yaşayacakları, çoğunluğun öleceği bir zaman dilimi olarak ifade etmektedirler. Bunu Yahudilerin Babil Sürgünü dönemine atıfta bulunan Daniel Kitabına dayandırmaktadırlar (Kurtoğlu, 2012: 18).

EVANJELİZM VE MİSYONERLİK

Misyon, Latince “mission” teriminden gelmektedir. Misyon kelimesi sözlükte görev ve yetki anlamlarında kullanılmaktadır (Gündüz, 2002: 15). Bu bağlamda, misyon yetkili bir otorite tarafından görevlendirilen bir kişinin resmi olarak gönderilmesi anlamını taşır.

Yeni Ahit diline özgü olan misyon (Mission) kelimesi, Hristiyan teolojisinin özel bir kategorisini oluşturmaktadır.

Tam anlamıyla teolojik bir kavram olan misyon, Oğul’un Baba tarafından gönderilmesi ve Kutsal Ruh’un yaratılmasını ifade eder (Küçük, 2019:335). Misyondan türetilen “misyoner” terimi ise “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Misyoner, tabi olduğu dini, dini anlayışı, siyasi düşüncesini veya kültürel kimliği yaymak amacıyla bir misyon içerisinde olan

kimsedir. Yaygın kullanımı ile misyoner Hristiyanlığa başka din veya kültürlerden insan kazanmak için seçilmiş ve görevlendirilmiş kişidir. Cenneti kazanmanın şartı olarak misyonerlik empoze edilmiştir.

Günümüzde misyoner, bağlı olduğu ülkenin, diğer ülkeler üzerindeki amaçlarının gerçekleştirilmesinde “istihbarat elemanı veya öncü gücü olarak görev yapan” görevliler olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda misyonerliğin, Evanjelizm’den daha kapsamlı bir kavram olduğu ifade edilebilir. Çünkü Evanjelistler tarihsel olarak misyon hareketinin Evanjelizmi ortaya çıkardığını ifade etmektedirler. Ancak günümüz Hristiyan misyonerleri, misyonerliğin emperyalizmle, sömürgecilikle ilişkilendirilmesi nedeniyle bu terimden uzak durma eğilimindedirler ve bunun yerine farklı ifadeler kullanmaktadırlar. Bu ifadeler arasında en yaygın olanlar “evanjelizm” ve “evanjelizasyon” terimleridir. Kimi zaman “şahitlik” ve “beyan” gibi kavramlar da tercih edilmektedir. 1975 yılında Papa VI. Paul *Evangelii Nuntandi* isimli bildirgesiyle, tüm insanlara İsa Mesih’in iyi haberlerini ulaştırmada Evanjelizmin odak noktası olduğunu ilan etmiştir. Ekümenik Protestanlar, muhafazakâr Evanjelikler ve Katolikler son yıllarda Evanjelizm ve Evanjelizasyon kavramlarını Papa VI. Paul’un söylemi bağlamında misyon terimi yerine kullanmaya başlamışlardır. Misyonerlik faaliyetlerini Hristiyanlıkta en yoğun şekilde sürdüren mezhep Protestanlardır ve bunların bir kolu olan Evanjelistler bireysel ve örgütsel olarak yayma eylemini gerçekleştirmektedirler (Aydın, 2001:138-141).

Evanjelizm, misyon odaklı bir yaklaşımdır. Ancak, misyon terimi Evanjelizm teriminden daha geniştir. Evanjelizm, kurtuluşu insanlara bir hediye olarak sonsuz mutluluk garantisiyle sunmaktadır (Bedir, 2013: 5). 20. yüzyılın başlarında dünya nüfusu içinde Müslüman nüfusun hızlı bir şekilde artması, Hristiyan nüfusun ise yıldan yıla düşmesi Hristiyan misyonerleri alternatif yollar ve farklı stratejiler geliştirmek amacıyla harekete geçirmiştir. Hristiyan misyonerlerin bu bağlamda belirlemiş oldukları yeni stratejilerinden bir tanesi kiliselerin yenilenmesi, geleneksel kilise şeklinde değil yeni bir model olarak belirlenen ev kiliseleri şeklinde olması yönündedir. Son yıllarda bu stratejinin bir etkisi olarak, dünyanın pek çok bölgesinde, özellikle kilise oluşumuna ve misyonerlik faaliyetlerine izin verilmeyen Müslüman bölgelerde, “ev kiliseleri” aracılığıyla faaliyet gösterme yoluna gidilmiştir (Küçük, 2017:86).

Özellikle Orta Doğu’da Suriye, Lübnan ve Beyrut misyonerlerin önemli faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Açtıkları yeni okullar ile kız ve erkek öğrencilerine hem modern-pozitif bilimler öğretilmekte hem de misyonerlik faaliyetleri kapsamında bir kültür ve inanç aşılansmaktadır. Başlangıçta çocuklarını misyoner okullarına göndermekte tereddüt eden aileler, zamanla eğitim kurumlarının yetersizliği nedeniyle bu karşıt tutumlarından vazgeçerek çocuklarını bu okullara kaydettirmişlerdir. İlkokuldan üniversiteye kadar her seviyede okul açan Amerikalı misyonerler, bu kurumlar aracılığıyla toplumun yapısında etkili olmuş; toplumsal ve kültürel yapının değişmesinde ve erozyona uğramasında etkili olmuştur. Bu misyonerlik çalışmalarının yeni olmadığı ve tarihsel olarak bakıldığında misyonerlik faaliyetlerine sadece yakın geçmişte raslanmadığı; 1824 yılında Beyrut açılan Protestan Koleji’nin Suriye’de misyonerlik çalışmaları aracılığıyla toplumla nasıl bağlantı kurarak etkileşime açıldığı; yine 1826’dan itibaren Beyrut ve çevresinde, ikisi sadece kız çocuklarına yönelik olmak üzere toplamda beş misyoner okulunun açılması ile toplumun ve ailenin içine kadar nasıl yerleştiği örnek olarak verilebilir. Okullarda bu dönemler içerisinde yetişen öğrenci sayısı altı yüz kişiye ulaşırken, sadece bir yıl sonra bölgede okul sayısı üçe çıkmıştır. Osmanlı’da da benzer şekilde kız çocuklarına yönelik ilk büyük okul Sarah Lanman Smith tarafından 1835 yılında açılmıştır. Bu okullar aracılığıyla kadınları Hristiyanlaştırma çalışmaları hızlanmış, İncil’in öğretileri sıklıkla okunmaya başlanmış ve Batı yaşam tarzı teşvik edilmiştir. 1850’ye gelindiğinde Kudüs’te yine Müslüman kız çocukları için özel bir misyoner okulu Bayan Whiting tarafından kurulmuştur. 1860’ta sadece Lübnan’da otuz üç misyoner okulu

faaliyet göstermiştir. 1860 yılında Lübnan dağında Maruniler ve Dürziler arasında başlayan sonrasında bütün mezhepleri içine alan hatta komşu ülke Suriye'ye kadar uzanan binlerce Hristiyan ve Müslümanın hayatını kaybetmesine, çoğunluğunun ise sürgüne zorlanmasına neden olan bir iç savaş yaşandı. Bu olaylar, bölgedeki sosyal ve dini gerginliklerin en üst seviyeye çıktığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde yaşanan iç savaş, misyonerlere göre kadınların eğitiminde ilerleme sağlamıştır. Misyonerler yaşanan iç savaştan sonra kadınların misyoner okullarında sayılarının artmasının nedenini dramatik bir olay şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Ayrıca 1862'de Beyrut'ta Bayan Smith tarafından bir kadın semineri açılmıştır. 1864'te Protestan misyonerler Suriye İncil Koleji'ni kurmuş, 1866'da ise Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji adıyla açılan ilk kolej 20. yüzyılda Beyrut Amerikan Üniversitesi ismini almıştır. Eğitim- öğretim faaliyetlerini halen devam ettiren bu kolej, Suriye'deki eğitim- öğretim faaliyetleri ile büyük önem taşıyan bir misyoner okuludur (Öksüz, 2018: 40-41).

EVANJELİZM VE İSLAMOFOBİ

İlk olarak 1910'lu yıllarda gündeme gelen İslamofobi, günümüzde de küresel ölçekte önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır. Bu kavram, tarih boyunca süregelen (ontolojik) bir korku, kaygı ve önyargıya dayanmakta, Batı'nın İslam'a dair bilinçaltındaki olumsuz tutumunu ve oryantalist bakış açısını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kapsamı ve tanımı hala belirsizlikler içeren İslamofobi'nin; hangi davranış kalıpları ile tanımlanacağı konusu henüz netlik kazanmamıştır. Müslümanlar, İslamofobi'yi bir tehdit olarak değerlendirip İslam karşıtlığı şeklinde yorumlarken, Batı'da bu karşıtlık genellikle “fobi” olarak nitelendirilmiştir. Bu kavramı daha iyi anlamak için kelimenin kökenine inmek faydalı olacaktır.

“Fobi” terimi, Antik Yunan'da “korku” ve “dehşet” tanrısı olarak bilinen Phobos'tan türetilmiştir. Kavram; aşırı korku olarak tanımlanmaktadır. Sözlük anlamıyla, bireyin mantıksız ya da aşırı bulduğu, belirli bir nesne ya da durum karşısında hissettiği yoğun kaygıyı da ifade eder. Bu anlamda fobi, doğal korku ile karıştırılmamalıdır. Korku için gerçek bir tehdidin olması gerekirken, fobiyi ortaya çıkartan nedenler doğrudan gerçek bir tehde değil; tehdit edildiğine dair bir tutum ve algıya dayanabilir. İslamofobi terimsel anlamı ile mantık dışı ve gerçekliğe dayanmayan bir korkuyu çağırırsa da, günümüzde İslam'a ve Müslümanlara karşı duyulan kaygı ve çekinme haliyle özdeşleştirilmiş bir kavram olarak kullanılmaktadır (Gür,2023:6).

Evanjelistlerin de İslam hakkında dile getirdiği görüş ve söylemler, çoğu zaman yanlış bilgilendirmeye dayanan hatalar ve hatta hareket içeren çeşitli açıklamalar olarak geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Evanjelist yayınlarda yer alan İslam karşıtı görüşleri inceleyen çalışmalar, bu yayınların İslamofobik bir söylemi net bir şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu literatürde genellikle Hristiyanlığın üstünlüğü vurgulanmakta ve diğer dinlere karşı bir üstünlük sağladığı ifade edilmektedir. İslam hakkında yazılmış olan Evanjelist kaynaklarda İslam tümüyle ötekileştirilmeye çalışılmaktadır. Evanjelist kaynaklarda Tanrının Hristiyanların ve Yahudilerin ilahından başka bir ilah olduğunu ifade ederken, Müslümanların şeytanın etkisinde olduğunu belirtirler. Evanjelist liderler ara ara yaptıkları açıklamalarla bu kaynağın verdiği mesajı dile getirirler. Örneğin, 2002-2003 yılları arasında farklı zamanlarda Evanjelist liderlerin açıklamalarında İslam'ı bir din olarak eleştirmenin dışında hakaret ettikleri görülmektedir (Canatan, 2007:259-279). Örneğin, ABD başkanı Donald Trump İslamofobik söylemlerinde Müslümanların ABD'ye girişlerinin tamamen durdurulması, mültecilere seyahat yasağının getirilmesi ve camilerin kapatılması çağrısını yapmıştır. 2016 yılında bir röportajında ise “İslam bizden nefret ediyor” sözleriyle İslamofobik söylemlerin artmasını sağlamıştır.

İslam dininin son peygamberi Muhammed hakkında Evanjelist liderler; gözü dönmüş fanatik, soyguncu, eşkıya, cani gibi hakaret içerikli yakıştırmalarda bulunmuştur. İslam'ın

barışçıl bir din olduğunu söyleyenlere karşı, sahtekâr olduğunu dile getirmektedirler. İslamofobik söylemleri Evanjelik medya kanalları dünyanın değişik yerlerinde yaptıkları uydu yayınlarıyla gündemlerinde tutmaktadırlar. Evanjelik liderler konsüllerinde, İslam hakkında din ve inanç özgürlüğünü yok sayarak hiçbir dine yapılmayan ağır ifadelerde bulunmaktadırlar. Evanjelik kaynakları analiz eden araştırmacılar İslam karşıtı söylemlerin 11 Eylül hadiselerinden de önce var olduğunu, 1980'li yılların sonlarından itibaren ise tırmanarak devam ettiğini ifade etmektedirler. Evanjelik misyoner Don Richardson'a göre Hristiyanlık ile İslam birbirlerinden çok farklı dinler olması ve emirlere tabi olması nedeniyle aralarında asla uzlaşa sağlanamayacağı aşikâr olan iki farklı dindir. Bu şekilde Evanjelikler İslam karşıtı söylemlerini manevi bir mücadele metaforuna dayandırır (Yükleyen, 2007: 259-281).

Özetle, İslamofobi terimi Batı'da İslam'a karşı derin bir önyargı ve ontolojik bir korku üzerine kuruludur. Bu bakış açısı oryantalist bir değişimin olumsuz koşullarını yansıtmaktadır. Özellikle Batı'daki Evanjelist liderlerin söylemleri, İslamofobinin şiddetlenmesinin ve hastalıklı bir hal almasının en temel nedeni olmaktadır. İslam'a yönelik yanlış anlamalar ve önyargılar içeren bu ifadeler, genellikle Hristiyanlığın üstünlüğünü vurgulamakta ve İslam'ı olumsuz bir biçimde yansıtmaktadır. Ayrıca 11 Eylül olaylarından önce de var olan İslamofobik söylemlerin, 1980'lerden itibaren hızla arttığı ve İslam'ın bir tehdit olarak gözlemlendiği görülmektedir.

EVANJELİSTLERİN KİYAMET SENARYOLARI VE DİN SAVAŞLARI

Hristiyan inancının Amentüsünden (iman esasları) biri de kıyamet gününe inanmaktır. Ayrıca İncil'de sıklıkla kıyametten söz edilir. İncil'de kıyamet alametleri; çok fazla insan soykırımının olması, yedi mührün sırlarının tek tek açığa çıkarılması, dört canlı varlığın ortaya çıkması, demir çağının yaklaşması, ruhi hastalıkların ve engelli doğumların artması, düşüklerin çoğalması ve normalleştirilmesi şeklinde sıralanmaktadır. Mevcut İncil kehanetlerinin temelini oluşturan *Daniel* kitabı, dört peygamber kitabının sonuncusu ve en kısası, elli sekiz farklı kehanetten oluşmaktadır. Bu kıyamet kehanetleri Evanjelistlerin halâ edebi metinlerinin önemli bir temasını oluşturmaktadır.

Hristiyan inancının farklı mezheplerine rağmen temel öğelerinin Yahudiler ile benzerlik gösterdiği ifade edilebilir; Mesih'in gelişi, Yahudilerin seçilmiş insanlar olduğu, hür bir iradenin gerekliliği, ticaretin ve üretimin kutsanması. Bununla birlikte kâinatta neyin kutsal, neyin ise kutsal dışı olduğu hem Yahudiler için hem de Hristiyanlar için önemlidir. Bu ayrımı mümkün kılan motivasyonlar her iki dinin salıklerinin de kuralları rahatlıkla aşmasını kolaylaştırmaktadır. Aşılmış kurallar bütünü yeniden düzenlenmesi veya inşa edilmesi imkânsız bir dünyayı önümüze çıkarmaktadır (Özel, 2024).

Bugün Orta Doğu'da yaşananları sadece ekonomik ve siyasi motivasyonlar ile açıklamak mümkün değildir. Sadece maddi çıkarlar ve beklentiler ile değil, ilahi ve bâtını boyutuyla da konuyu ele almak gerekmektedir. Evanjelikler Yahudileri seçilmişler olarak gördükleri gibi kendilerini de Esk-i Ahid'e olan bağlılıkları sebebiyle seçilmiş olarak görmektedirler. Evanjelikler, arzuladıkları kıyametin ve cennete gitmelerini sağlayacak kıyametin bir an önce gerçekleşmesi için Tanrı'ya yardımcı olduklarını ifade ederler. Dolayısıyla Yahudiler'in vaad edilmiş topraklara yani Nil'den Fırat'a bir an evvel dönmeleri gerektiğini ve Mescid-i Aksa'yı yıkıp yerine yeniden Süleyman Tapınağı'nı inşa etmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Dünya'nın her yerinden İsrail'e göçü destekleyenler Eski Ahid, Tevrat ve Kabalistik temeline dayanan mistisizme inanandıklarından bu kararı almaktadır. Armagedon gerçekleştiğinde (büyük soykırım savaşı) için Evanjelikler, "*iyi bir Hristiyan kadere karşı koyamaz, ancak hızlandırabilir*" şeklinde bir kadersel motivasyonla destek vermektedirler (Kurtoğlu, 2012: 60-64).

Evanjelizm inancına göre kıyametin gerçekleşebilmesi için Filistin'e Yahudilerin dönerek İsrail'i kurmaları, Kudüs'ü başkent yapmaları ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerde Süleyman Mabedi'ni imar etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle Evanjelistlere göre Kudüs, uluslararası ilişkilerin belirlenmesinde merkezi ve kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte 11 Eylül saldırıları, Evanjelistler için kıyamet senaryosuna erişmede önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu nedenle Körfez ve Irak Savaşlarına destek vermişlerdir. Orta Doğu'daki kaostan devam ediyor olması, Evanjelistlerin hedeflerine daha hızlı erişimlerine olanaklar sağlamaktadır. Dolayısıyla, Evanjelistler dış politikada daha militarist bir yaklaşımı desteklemektedirler. Evanjelistler için İsrail, kıyamete ulaşma yolunda bir araç konumundadır. Bu nedenle Evanjelistler, İsrail'e destek verir ve bu amacı kutsal bir görev olarak kabul ederler. ABD dış politikasını ve Amerikan başkanlarını bu amaç doğrultusunda etkilerler. Bu nedenle, Orta Doğu'daki tansiyonun ve gerilimin sürekli olarak artması Evanjelistlerin kıyamet senaryolarına olan inancını daha da güçlendirmektedir. Saldırı ve ortaya çıkarılan karışıklıklar neticesinde Evanjelistler Armageddon yolunda kritik bir adım attığını kabul etmekte; Armageddon'un yaşanabilmesi için Orta Doğu'daki kaostan sürdürülmesi gerektiğine inanılmaktadır. Armageddon, Hristiyanlıkta özellikle Evanjelist ve Dispensasyonalist teolojide merkezi bir yere sahiptir. Armageddon; büyük ölçüde İncil'deki kehanetlere dayanmaktadır ve özellikle Yeni Ahit'in son kitabı olan Vahiy Kitabı'nda (Apokalips) ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Tevrat'ın Şifresi olarak da adlandırılan şifrelenmiş Armageddon Savaşı, II. Dünya Savaşı'ndan, kıyamet savaşından söz etmektedir. Kıyametin gerçekleşmesi için bütün şartlar yerine getirildiğinde, Yahudiler vaad edilmiş topraklara döndüğünde Armageddon savaşı gerçekleşecektir. Bugün, Benjamin Netanyahu Yahudilerin giriştiği soykırımı İbrani-Hristiyan medeniyetin kendilerinden olmayanlara (bilhassa Müslümanlara) galebe çalması gerektiği bu inanç üzerinden saldırmakta; bu inanca dayanarak kendi toplumu ve Hristiyan toplumları üzerinde meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır (Özel, 2024). Armageddon savaşının Müslümanlar ile Yahudiler arasında olacağını ve 2000'li yıllarda başlayacağını; yeryüzüne inerek Mesih'in Deccal'i öldüreceği anlatılmaktadır. Bu savaşın sonunda sadece İsa'ya inanan Hristiyan ve Yahudiler'in hayatta kalacağı, İsa'nın Davud'un tahtına oturarak bir barış dönemi yaşayacaklarına ve sonrasında kıyametin kopacağına inanılmaktadır. Kimilerine göre bu barış dönemi kırk yıl, kimilerine göre ise bin yıl sürecektir (Kurtoğlu, 2012: 60-64). Bu amaçlarına ulaşmak amacıyla Netanyahu medyayı etkin bir biçimde kullanarak, Amerikan toplumunda da etkinlik sağlamaya çalışmaktadır. Kendisine yönelik eleştirileri görmezden gelerek, dış politika kararlarını dini saiklerle bağdaştırarak meşru toplumsal bir zemin sağlamaya çalışmaktadır (Durmuş, 2021: 123).

Evanjelistlerde hür iradenin Tanrı tarafından yazılan kaderin dışında gerçekleşmeyeceği inancıyla bu kaderin bir an önce gerçekleşmesi için süreci hızlandırmaları gerektiğini ve bunun için ellerinden gelen her şeyi yapmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Savaşın ortaya çıkması için Tanrı %99'unu kalan %1'i ise inanan Hristiyanların yapmaları gerektiğini ve bunu hızlı bir şekilde gerçekleştirmeleri gerektiğini kabul etmektedirler (Kurtoğlu, 2012: 63). Bu sebeple Evanjelist toplumda kıyametin ön şartlarından biri olan seçilmiş Yahudiler'in desteklenmesi gerektiğine olan inançları nedeniyle kararlı bir şekilde İsrail'i desteklemektedirler.

SONUÇ

Evanjelizm, Kutsal Kitap'a dayalı bir yaklaşımla Hz. İsa'nın öğretilerine sadakat göstermeyi savunmakta ve özellikle Protestanlık içerisinde farklı değerlerle yorumlanarak, geniş bir dini anlam ifade etmektedir. Margaret Macdonald'ın vecd görüşünden John Darby'nin dönemsellik öğretisine kadar uzanan tarihsel süreç, Evanjelizm'in inanç sistemini oluşturmaktadır. Günümüzde Evanjelizm, Amerika'da muhafazakâr Hristiyan toplumlar grubu olarak siyasi ve kültürel arenada belirgin bir etki göstermektedir. Ayrıca Evanjelist hareketler,

dini açıdan kıyamet senaryoları gibi kavramlarla kutsal metinlere dayanan, ancak diğer mezhepler tarafından eleştirilen bir sonu tasfir etmektedirler.

Amerikan toplumunda önemli bir role sahip olan Evanjelizmin temel doktrinler ve inanç sistemleriyle, sadece dini bir hareket olması sebebiyle değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir yapı öngörmesi nedeniyle de bağlantılı olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Evanjelizm ve misyonerlik, Hristiyanlığın yayılması ve inançlarının başka kültür ve dinlere aktarılması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Gelişen stratejiler ve uygulamalar, misyonerlerin hedef kitlelerine ulaşma çabalarının yanı sıra, yerelde de etkilerini artırmayı hedeflemektedir. Eğitim kuruluşlarının yaygınlaşması ve farklı mesleklerden insanların misyonerlik faaliyetlerine dâhil edilmesi, Evanjelik misyonerlerin, inançlarını yaymayı ve Hristiyan değerlerini öğretmeyi hedeflemektedir.

Bununla birlikte Evanjelizm, kökeni itibarıyla reform hareketine dayanan ve özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde güç kazanan dini bir akımdır. Tarihsel süreç içerisinde bu akım misyonerlik faaliyetleriyle etkisini arttırmış ve toplumsal kimlik çatışmalarında önemli bir hale gelmiştir. ABD'nin dış politikasında, özellikle İsrail'e verdiği güçlü destekte belirgin hale gelen Evanjelik etki, Hristiyan Siyonizm ve lobi faaliyetleriyle de küresel bir boyuta ulaşmıştır. Hristiyan Siyonist lobiler, Amerika'nın İsrail'e desteğini kamuoyunda yönlendirmeleriyle etkili bir biçimde faaliyetlerini sürdürmektedir. Evanjelizm'in teolojik temellerine dayanan öğretilerinden referans alan bu lobiler, Hristiyan inancının temelleri ve geçmişteki tarihsel unsurları üzerinde önemli bir etkisi olduğu gerçeği ile güçlü bir şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. ABD ve İsrail devletlerinin politik ittifaklarının ve eylemlerinin arkasında pek çok ekonomik çıkar ve menfaat sağlamak söz konusu olmakla birlikte, Evanjelik Hristiyanlar bu olayları dinî ve ideolojik bir temele dayandırarak motivasyon kazanmaktadır. Evanjelikler, İsrail'i Eski Ahit'te Tanrı tarafından Yahudilere vaat edilmiş toprakların meşru sahibi olarak gördükleri için, İsrail'in varlığı ve güvenliği en az ABD'nin güvenliği kadar önem kazanmakta ve ABD'nin politik tercihleri arasında öncelenmektedir.

Diğer taraftan Evanjelizm, İslamofobi'yi körükleyen bir etken olarak da karşımıza çıkmaktadır. Evanjelik yayınlarda ve Evanjelik liderlerin açıklamalarında, İslam'ın ötekileştirildiği ve Hristiyanlığın üstünlüğünün vurgulandığı ifade edilmektedir. Bu durum, Müslümanlar üzerinde bir tehdit algısı yaratmakta ve toplumsal gerilimlere yol açmaktadır. Bu nedenle kıyamet senaryolarını şekillendiren Evanjelizm sadece önemli bir dinî hareket olarak değil; aynı zamanda ABD ve İsrail etkisi altındaki diğer Avrupalı devletlerin siyasi kararlarının şekillenmesinde öne çıkmaktadır. İnançlarına göre, kıyametin gerçekleşmesi için belirli şartların oluşturulması, bu şartların İsrail'in güçlendirilmesi ve yeniden inşasındaki rolü önem arz etmektedir. Kudüs'ün başkent yapılması bu hedefler arasındadır. 11 Eylül saldırıları, Evanjelikler için kıyamet senaryolarının bir adım daha yaklaşması için bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda, Orta Doğu'daki gerilimler ve savaşlar, Evanjelikler için kıyamet senaryolarına erişmelerini kolaylaştıran bir zemin sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Akyüzoğlu, İ. (2022). Ortadoğu'daki Siyasi Olayların Dini Arka Planı. *Harran İlahiyat Dergisi*, (47), 1-19.

Bedir, Ş.F. (2013). Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık. *Birey ve Toplum Dergisi*, 3(6). 73-252.

Durmuş, S. (2021). Evanjelizm Bağlamında ABD Dış Politikasında Dinin Rolü: Sosyal İnşacı Bir Analiz. (Yayın No: 690895) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez.

Gür, A. (2023). İslamofobi'nin Teo-Politik Kökenleri ve Güncel Yansımaları. *İlahiyat Akademi*, (18), 1-30.

Gündüz, Ş. (2002). Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler. *DinBilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(1), 1-21.

Kurtoğlu, R. (2012). Hollywood ve Kabala'nın 13. Havarisi Evanjelizm Dünya İmparatorluğu ve Türkiye. 3. Baskı. Ankara. Sinemis Yayınları.

Küçük, A. (2017). Misyonerlikten Diyaloga Türkiye (Hedef Ülke: Türkiye). 3. Baskı. Ankara. Berikan Yayınevi.

Küçük, A. (2019). Misyonerlik ve Dinlerarası Diyalog. 2. Baskı. Ankara. Berikan Yayınevi.

Öksüz, F. (2018). Orta Doğu'da Protestan Misyonerliği: George Edward ve Sarah Read Post Örneği. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(2), 22-46.

Vural, İ. (2005). Evanjelizm Beyaz Saray'ın Gizli Dini. 3. Baskı. İstanbul. Karakutu Yayınları.

Topcan, Ö. (2022). Protestan Evanjelistlerin Amerika –İsrail İlişkilerindeki Rolü Üzerine Teolojik, Politik ve Tarihsel Değerlendirme, *Turkish Academic*, 7(4), 905-936.

Canatan, K. & Hıdır, Ö. (2007). *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Yükleyen, A. (Ed.), Amerika'da Evanjelistlerin İslam Algısı, (ss.259-281).

İstiklal Marşı Derneği. (2024). Es geçtim dünyadaki cenneti. 9 Ekim 2024, <https://www.istiklalmarsiderneği.org.tr/IsmetOzel?Id=242&KatId=7>

BİLDİRİ ÖZETLERİ

3. Oturum

“POST-TRUTH” (HAKİKAT-SONRASI) KAVRAMININ POLİTİK İÇERİĞİ:

MODERN Mİ, POSTMODERN Mİ?

Dr. Öğr. Üyesi Fırat KARGIOĞLU⁹

Arş. Gör. Ali Emre ALADAĞ¹⁰

Özet

Bu çalışmanın birincil amacı, “post-truth” (hakikat-sonrası) kavramının politik içeriğine dair akademik tartışmalara eleştirel bir katkı sunmaktır. Bilindiği üzere, “post-truth” kavramı 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından “yılın kelimesi” seçilerek şöyle tanımlanmıştır: “Nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygular ve kişisel inançlardan daha az etkili olduğu durumlar ya da bu durumlar ile ilgili şeyler”. Lee McIntyre gibi kimi yazarlar söz konusu tanımdan yola çıkarak “post-truth” kavramını postmodern politik teori ve onun öncüsü sayılan Friedrich Nietzsche’nin perspektivizmi ile ilişkilendirmektedir. Örneğin, McIntyre *Hakikat-Sonrası* (2019) adlı kitabında şu düşüncüyü ileri sürmektedir: “...postmodernizm hakikat-sonrasının atasıdır”. Bu bildiride ise McIntyre’nin mevzubahis düşüncesine karşı çıkılmaktadır: “Post-truth”, Oxford Sözlüğü’ndeki tanımı temel alındığı takdirde kronoloji bakımından postmodern ama siyaset felsefesi bakımından modern bir içeriğe sahiptir. Çünkü postmodern politik teori ve Nietzsche’nin perspektivizmi varlığı kanıtlanmış nesnel gerçeklere ya da Aristoteles’teki anlamıyla “hakikatin bilgisi”ne değil, modern hakikat iddialarına ya da Michel Foucault’nun tabiriyle modern “hakikat siyaseti”nden kaynaklanan “hakikat terörü”ne itiraz etmektedir. Öyleyse bu tartışmada, “Hangi hakikat?” sorusunun nasıl yanıtlandığı son derece önemlidir. “Post-truth” kavramıyla postmodern teori arasında politik bir soydaşlık kurabilmek için “hakikat”i tekrar gözden geçirmek ve “post-truth” kavramını yeniden tarif etmek gerekir. Meselâ, “post-truth” kavramının politik muhtevastaki “hakikat” ile Jean-François Lyotard’ın *Postmodern Durum* (2013) adlı meşhur raporunda işaret ettiği “büyük anlatı”lar -söz gelimi Katolik Hristiyanlık gibi kurumsal dinler, Platonculuk gibi felsefi öğretiler, nasyonal sosyalizm gibi totaliter ideolojiler ya da Sigmund Freud’un psikanalizi gibi ruhsal çözümleme yöntemleri- birbirleriyle eş veya yakın anlamlı sayıldığında “post-truth” ile postmodern teori arasında politik bir akrabalık bağı rahatlıkla kurulabilir. Çünkü büyük anlatılar, Lyotard’ın da ifade ettiği üzere modern hakikat iddialarıdır ve postmodern politik teori her şeyden önce bütün büyük anlatılara yönelik derin bir “inançsızlık”tır.

Çalışmada evvelâ McIntyre’nin “post-truth” kavramıyla postmodern politik teoriyi nasıl ilişkilendirdiği ortaya konulacak, sonra da bu ilişkilendirmenin kuramsal bir eleştirisi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Post-truth, modern, postmodern, siyaset felsefesi.

⁹ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, E-posta: firat.kargioglu@ozal.edu.tr

¹⁰ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, E-posta: emre.aladag@ozal.edu.tr

THE POLITICAL IMPLICATIONS OF “POST-TRUTH”: MODERN OR POSTMODERN?

Abstract

The primary aim of this study is, to make a critical contribution to the academic debates on the political content of the concept of “post-truth”. As it is known, the concept of “post-truth” was chosen as the “word of the year” by the Oxford Dictionary in 2016 and defined as follows: “Relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief”. Based on this definition, some authors like Lee McIntyre associate the concept of “post-truth” with postmodern political theory and the perspectivism of Friedrich Nietzsche, who is considered to be its pioneer. For example, McIntyre in his book *Post-Truth* (2019) puts forward the following argument: “...postmodernism is the ancestor of post-truth.” In this paper, this argument of McIntyre is challenged: “Post-truth”, based on the definition in the Oxford Dictionary, has a postmodern content in terms of chronology but a modern content in terms of political philosophy. Because postmodern political theory and Nietzsche’s perspectivism object not to proven objective truths or “knowledge of truth” in Aristotle’s sense, but to modern truth claims or, in Michel Foucault’s terms, to the “terror of truth” arising from the modern “politics of truth”. Therefore, in this discussion, how the question “Which truth?” is answered is highly important. In order to establish a political kinship between the concept of “post-truth” and postmodern theory, it is necessary to reconsider “truth” and redefine the concept of “post-truth”. For instance, when the “truth” in the political content of the concept of “post-truth” and the “grand narratives” mentioned by Jean-François Lyotard in his famous report *The Postmodern Condition* (2013) - institutional religions such as Catholic Christianity, philosophical teachings such as Platonism, totalitarian ideologies such as national socialism, or psychological analyses such as Sigmund Freud’s psychoanalysis- are considered synonymous or close to each other, a political kinship between “post-truth” and postmodern theory can be easily established. Because grand narratives, as Lyotard puts it, are modern truth claims, and postmodern political theory is above all a profound “disbelief” in all grand narratives.

In this study, how McIntyre relates the concept of “post-truth” to postmodern political theory will be examined at first, and then a theoretical critique of this connection will be presented.

Keywords: Post-truth, modern, postmodern, political philosophy.

Giriş

Bilindiği üzere Oxford Üniversitesi Yayınları 2004 yılından beri bazı ifadeleri “yılın kelimesi” olarak tespit ve ilân etmektedir. Ve yine bilindiği üzere 2016 yılında bu sığa lâyık görülen ifade “post-truth” (hakikat sonrası) kavramıdır (Word of the Year, 2016). Bugüne dek seçilen kelimeler “bir önceki yıl kullanım sıklığındaki yoğun artışla öne çıkan; o yılın siyasal, sosyal, ekonomik vb. havasını yansıtan ve gelecekte kültürel bir motif olarak daha sık gündeme gelmesi muhtemel” ifadelerdir (Terzi, 2020: 80). Beklenildiği gibi, 2016’da seçilen “post-truth” kavramı da söz konusu özellikleri yeteri kadar taşıyan hem felsefî hem de son derece siyasî bir ifadedir.

Her şeyden önce şu not düşülmelidir: “Post-truth” kavramının Türkçeye nasıl çevrilmesi gerektiğiyle ilgili süregiden tartışmalar ve tabii ki muhtelif öneriler mevcuttur: Örneğin “gerçek ötesi”, “doğruluk sonrası”, “özel gerçekleştirme” ya da “hakikatin önemsizleşmesi” gibi (Terzi, 2020: 81). Bu bildiride asıl konudan uzaklaşmamak amacıyla mevzubahis çeviri tartışmalarına girilmeyecektir. “Hakikat-sonrası” ise hem popüler olduğu hem de 5. Uluslararası Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi’nin “Konu Başlıkları” listesinde yer aldığı için tercih edilmiştir.

“Post-truth” kavramı Oxford Sözlüğü’nde şöyle tanımlanmaktadır: “Nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygular ve kişisel inançlardan daha az etkili olduğu durumlar ya da bu durumlar ile ilgili şeyler” (Word of the Year, 2016). Bu tanımıyla ilk defa 1992 yılında Sırp asıllı Amerikalı yazar ve senarist Steve Tesich tarafından *Yalanlar Rejimi* (2021) başlıklı metinde kullanılan “post-truth” kavramı, 2016’da bilhassa şu iki sebeple güncellik kazanmıştır: Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden ayrılmasına dair referandum süreci (Brexit tartışmaları) ve ABD’deki başkanlık seçimleri (Donald Trump’ın yürüttüğü seçim kampanyası).¹¹

Hakikat-Sonrası (2020) adlı çalışmayı kaleme alan Lee McIntyre gibi kimi yazarlar, bir önceki paragrafta gönderme yapılan tanımdan yola çıkarak “post-truth” kavramını postmodern politik teori ve Friedrich Nietzsche’nin perspektivizmi ile ilişkilendirmektedir. McIntyre’a göre “postmodernizm hakikat-sonrasının atasıdır” ve Nietzsche “postmodernizmden yüzyıl önce yazmasına rağmen, onun öncülerinden biri”dir (2020: 119 ve 138).

Bu noktadan itibaren, McIntyre’dan aktarılan kuramsal soydaşlık iddialarına dört madde hâlinde itiraz edilecektir. Söz konusu itirazın ana fikri ise şöyle özetlenebilir:

“Post-truth”, Oxford Sözlüğü’ndeki tanımı temel alındığı takdirde kronoloji bakımından postmodern ama siyaset felsefesi bakımından modern bir içeriğe sahiptir.

Eleştirinin Eleştirisi: McIntyre’a Yönelik Karşı Görüşler

“Bugün ‘post-modern’ sıfatını pejoratif anlamda kullananlar modernleşmenin ortodokslarıdır” (Dellaloğlu, 2013: 54).

“Gözün birçok türü vardır. (...) dolayısıyla ‘gerçeğin’ de birçok türü vardır ve sonuçta hiçbir gerçek yoktur” (Nietzsche, 2010: 354).

Evvelâ, siyaseten en önemli sorunu açıklığa kavuşturmak gerekir ki o da *kanaatimizce* şudur: “Post-truth” kavramının Oxford Sözlüğü’ndeki pejoratif (kötüleyici, aşağılayıcı) tanımı *modern* ve tehlikeli bir varsayıma, farazî bir ikili mücadeleye dayanmaktadır. Bir tarafta nesnel gerçekleri olanca gücüyle savunanlar, diğer tarafta ise duygular ve kişisel inançları keyfince

¹¹ Steve Tesich, *Nation* adlı dergide yayımlanan makalesinde “post-truth” kavramını “yalan” ile iç içe geçmiş bir şekilde kullanmaktadır: “Hızla, totaliter canavarların sadece rüyalarında ağzının suyunu akıtabilecek bir halkın prototipleri hâline geliyoruz. Şimdiye kadar tüm diktatörler gerçeği bastırmak için çok uğraşmak zorunda kaldı. Bizler, eylemlerimizle, buna artık gerek kalmadığını, herhangi bir öneme sahip olan gerçeği inkâr edebilecek ruhsal bir mekanizma edindiğimizi söylüyoruz. Özetle; özgür bir halk olarak, hakikat-sonrası (*post-truth*) bir dünyada yaşamak istediğimize yine özgürce karar verdik” (2021: 25).

temsil edenler vardır. Bir cephede doğrucular veyahut gerçekçiler yer alırken diğerinde yalancılar konuşlanmıştır. Söz konusu kategorik (açık ve kesin) ayırım, modern bir kurgudur: Sırtını Aydınlanma felsefesine yaslayan, çoğu kez siyasal şiddete yol açan bir kurmaca. Postmodern politik teori de işte bu modern ve tehlikeli varsayımın otokritiğinden başka bir şey değildir. Örneğin, postmodern politik felsefenin önde gelen isimlerinden Chantal Mouffe röportajlarından birinde demokratik çoğulculuğu korumak için şöyle söylemektedir: “Siyasette doğru yoktur, daima mücadele vardır” (2015).¹² Zira Mouffe’a göre doğruculuk siyasî çoğulculuğun zıddıdır. Doğrucular ya da ünlü toplum bilimci Zygmunt Bauman’ın deyişiyle “hakikat-teorisyenleri” (2013: 169), dünyaya monist (tekçi) bir gözle baktıklarından doğruculuğun yolu ister istemez antidemokratik (totaliter) bir siyasal sisteme çıkmaktadır. Doğruculuk, bir bakıma, tepeden inmeciliktir (jakobenizm). Doğrucu, mecburen monoteist (tek tanrıcı) ve yine mecburen monoloğa teşne bir siyasî öznedir. Çünkü “‘Hakikat’ kendisini [ancak] *monoteizmin* ve son kertede *monoloğun sözlüğünde* evde hisseder” (Bauman & Obirek, 2018: 15).¹³

Dahası, McIntyre gibi düşünenlerin “post-truth” kavramıyla ifade edilen politik durumu “aslında hiçbir zaman var olmamış bir ‘ideal durum’”dan yola çıkarak eleştirmeleri de kayda değerdir (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2020: 102). Duygular ve kişisel inançlardan bütünüyle arındırılarak sadece nesnel gerçeklerle beslenen bir demokratik düzen, siyasî tarihin hiçbir döneminde tesis edil(e)memiştir: “Ne yalnızca ‘aklıyla’ karar veren insan ne üzerinde tamamen uzlaşılan güç ilişkilerinden bağımsız bir alan olarak ‘bilim’ ne de tümü ile kapsayıcı ve adaletli bir temsile dayanan bir yönetim biçimi olarak ‘demokrasi’”, bugüne dek siyasal hayatın herhangi bir yerinde kendini gösterebilmiştir (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2020: 86). Ortada böyle bir ideal demokrasi tecrübesi zaten yokken onun modern zamanlardaki varlığının “post-truth” yüzünden sona erdiği iddiası, tek kelimeyle çürük (mesnetsiz) bir iddiadır.

“Post-truth” kavramının politik içeriğinde *modern* (ideolojik) bir fanatizm (bağnazlık, taassup) bulunmaktadır: Duygular ve kişisel inançlardan ileri gelen aşırı düşkünlükler. “Post-truth” bu nedenden ötürü de postmodern politik teoriyle ilişkilendirilemez. Çünkü iman (güçlü inanç), postmodern bir şey değildir. Postmodern politik teori, Jean-François Lyotard’ın da *Postmodern Durum* adını taşıyan meşhur raporunda işaret ettiği üzere tüm modern hakikat iddialarına ya da bir diğer deyişle “büyük anlatılar”¹⁴ yönelik derin bir “inançsızlık”tır (2013: 8). Demek oluyor ki postmodern politik felsefe, modern hakikat iddialarından ziyadesiyle kuşku duyan bir kuşkuculukla eş anlamlıdır.

Böyle bir teori, meselâ Donald Trump’ın büyüüne kapılmaya sebebiyet verebilir mi?

Kanaatimizce tabii ki veremez.

Şayet “post-truth” kavramıyla postmodern politik teori arasında illâki bir akrabalık bağı kurulmak isteniyorsa söz konusu bağı kurabilmenin en makul yollarından biri, “truth” sözcüğünü “nesnel gerçeklik” değil de “hakikat iddiası” anlamında kullanmaktır. Çünkü postmodern politik teori varlığı kanıtlanmış nesnel gerçeklere ya da Aristoteles’teki anlamıyla “hakikatin bilgisi”ne (2021: 63) değil, Michel Foucault’nun tabiriyle “hakikat siyasetleri” veya “hakikat rejimleri”nden kaynaklanan “hakikat terörizmi”ne muhalefet etmektedir (2005: 51;

¹² Chantal Mouffe: “...şunu özellikle vurgulamam gerekiyor; sağ ile solun mücadelesinde, bir kesimin doğru, diğerinin ise yanlış olduğunu kabul etmeyi yanlış buluyorum. (...) Siyasette doğru yoktur, daima mücadele vardır. Bu bağlamda sol da sağ da kamu yararının ne olduğunu tanımlar ve bu tanımlar arasında bir mücadele oluşur. Bu mücadele de daima devam etmek durumundadır. Benim için çoğulculuk sanırım bu; kamu yararı için farklı projeler arasındaki mücadele” (2015).

¹³ Bauman & Obirek’ten alıntılanan cümleye parantez içinde ilâve edilen kelime bize aittir.

¹⁴ Söz gelimi Katolik Hristiyanlık gibi kurumsal dinler, Platonculuk gibi felsefi öğretiler, nasyonal sosyalizm gibi totaliter ideolojiler ya da Sigmund Freud’un psikanalizi gibi ruhsal çözümleme yöntemleri...

2007: 74). Öyleyse “truth” sözcüğü burada önerdiğimiz şekilde yeniden anlamlandırıldığı takdirde, “post-truth” kavramı hem demokratik çoğulculuğa destek olan (pozitif) bir içerik kazanacak hem de postmodern politik teoriyle entelektüel bir soydaşlık bağı kurabilecektir.

Çalışmanın girişinde de değinildiği üzere, McIntyre “post-truth” kavramını postmodern politik teorisinin yanı sıra Nietzsche’yle de ilişkilendirmektedir. Ona göre, Nietzsche’nin perspektivizmi rölativizme (görecilik) yol açtığı için “post-truth” kavramıyla karşılanan politik duruma zemin hazırlamıştır (2020: 119). *Bizce* McIntyre’nin bu eleştirisine de hak verebilmenin imkânı yoktur. Çünkü Nietzsche, nesnel gerçeklerin apaçık varlığına karşı çıkarak göreceliği savunan bir filozof değildir. Onun perspektivizmi şöyle özetlenebilir:

Hiçbirimiz evreni deneyimlerken perspektiflerin dışına çıkamadığımız için, bakış açıları ile görmeye mahkûmuz. Onların ötesine geçmeyi istesek de geçemiyoruz.

Bize “gerçek bulgular” diye gösterilen şeyler, üzerinde mutabakat sağlanan görünüşler ya da bireysel-toplumsal “ihtiyaçlarımız”a cevap veren “yorumlar”dır (Nietzsche, 2010: 326). Yani birer yorum olduklarını unutarak hakikat zannettiğimiz yorumlar: “Doğrular, yanılısama olduğunu unuttuğumuz yanılısamalardır” (Nietzsche, 2017: 27).

O hâlde Nietzsche’ye göre nesnelliğe olabildiği kadar yakınlaşabilmenin yolu da tek bir bakış açısının doğruluğundan değil, muhtelif bakış açılarının toplamından geçmektedir. Çünkü Emmanuel Alloa’nın da “post-truth”, Nietzsche ve Donald Trump’ı beraber ele aldığı yazısında dediği gibi:

“...perspektivizm görelilik değildir, nesnelliğin daha doğru anlaşılması için gerekli bir koşuldur. Ne kadar çok perspektifi bir araya getirebilirsek, o kadar kapsamlı bir şekilde nesnel olmayı başarırız. Perspektif *göreceleştirmez, görür*” (2018).

Peki, “post-truth” kavramıyla ifade edilen politik durumun zihinsel kaynağı postmodern politik teori ya da Nietzsche’nin perspektivizmi değilse nedir? *Bizce* bu sorunun yanıtı, modernliğin maruz kaldığı ölçüt yokluğudur: Tıpkı din (Tanrı) ve gelenek gibi, akıl ve bilimin de tahttan indirilmesi ya da bir diğer deyişle nihilizmin hüküm sürmesi (Raptis Korkut, 2020: 69).

Sonuç

Sonuç olarak, bu bildirinin ana başlığındaki soruya net bir yanıt vermek gerekirse “*post-truth*” kavramı, *modern bir politik içeriğe sahiptir*. Yani onu postmodern politik teori veya Nietzsche’nin perspektivizmiyle ilişkilendirerek eleştirmek çoğulcu demokratik bir siyasal akla uygun görünmemektedir. Dolayısıyla McIntyre’nin “post-truth” kavramıyla ilgili iddiaları *bize göre* yeteri kadar inandırıcı, ikna edici değildir.

Joachim Zelter’in *Yalanın Erdemi* adlı romanında şöyle bir pasaj vardır:

“Hiçbir şey gerçek kadar iyi yalan söyleyemez. Gerçeğin içinde sayısız yalan vardır; ayrıca yalan, gerçeğe giden yoldur. Kurgu olduğu eninde sonunda ortaya çıkmayan insanlığa dair bir gerçek olmadığı gibi, gerçeğe dönüşmeyen cesur, pervasız ve atak bir kurgu da yoktur” (2022: 174).

Söz konusu bilhassa siyaset felsefesi ise Zelter’den aktarılan pasajdaki ileti daima akılda tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Alloa, E. (2018). Post-Hakikat ya da Neden Donald Trump’ın Günahı Nietzsche’nin Boynuna Diyemeyiz. (Çev. Naz Deniz Atik). *Birikim Dergisi*, 02.10.2024, <https://birikimdergisi.com/guncel/9221/post-hakikat-ya-da-neden-donald-trumpin-gunahi-nietzschenin-boynuna-diyemeyiz>.

Aristoteles (2021). *Metafizik* (6. Baskı). (Çev. Y. Gurur Sev). Pinhan Yayıncılık.

- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları* (2. Baskı). (Çev. İsmail Türkmen). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & Obirek, S. (2018). *Tanrı'ya ve İnsana Dair* (1. Baskı). (Çev. Akın Emre Pilgir). Ayrıntı Yayınları.
- Dellaloğlu, B. F. (2013). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi* (1. Baskı). Ufuk Yayınları.
- Erdoğan, E. & Uyan-Semerci, P. (2020). Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı. *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 83-108.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (2. Baskı). (Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda keskin). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü* (2. Baskı). (Çev. Işık Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Lyotard, J-F. (2013). *Postmodern Durum* (1. Baskı). (Çev. İsmet Birkan). BilgeSu Yayıncılık.
- McIntyre, L. (2019). *Hakikat-Sonrası* (1. Baskı). (Çev. Mehmet Fahrettin Biçici). Tellect Yayınevi.
- Mouffe, C. (2015). "Siyasette doğru yoktur" (Murat Şevki Çoban'la Söyleşi). *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*, 06.10.2024, <https://t24.com.tr/k24/yazi/chantal,115?ysclid=m1xh48rbbh984545880>.
- Nietzsche, F. (2010). *Güç İstenci* (1. Baskı). (Çev. Nilüfer Epçeli). Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2017). Ahlâk Ötesi Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine. İçinde A. Onur Aktaş (Haz.), *Nietzsche ve Dil*, (ss. 21-37). (Çev. A. Onur Aktaş). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Raptis Korkut, B. (2020). Böyle Söylerdi Nietzsche: Nihilizm, Post-Truth ve Benzerleri. *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 4, 57-71.
- Robinson, D. (2000). *Nietzsche ve Postmodernizm*. (Çev. Kaan H. Ökten). Everest Yayınları.
- Terzi, Â. (2020). *Post-Truth* Kavramı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 69 (820), 80-86.
- Tesich, S. (2021). Yalanlar Rejimi. (Çev. Eren Ekin Ercan). *Cogito Düşünce Dergisi*, Sayı: 104, 23-28.
- Word of the Year* (2016), 14.10.2024, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>.
- Zelter, J. (2022). *Yalanın Erdemi* (1. Baskı). (Çev. Regaip Minareci). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

4. Oturum

LİDERLİK DAVRANIŞLARINDA KURUMSAL İLETİŞİMİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİ

Öğr. Gör. (Doktora Öğrencisi) Özer ELKIRMIŞ¹⁵

Özet

İletişim, günlük hayatın önemli temel unsurları arasında yer almakta ve insanlar, toplumsal ilişkilerini iletişim aracılığı ile sürdürmektedirler. Bu bağlamda, insanların önemli bir figür olduğu örgütlerinde başarılı bir şekilde işleyişini sürdürebilmesi için iletişim temelli faaliyetler gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kurumlar, diğer örgütler, vatandaşlarla ve kendi çalışanlarıyla etkili iletişim kurarak işlerini daha iyi bir şekilde yürütebilirler. Örgütler tarafından böyle bir iletişim düzeninin sağlanması için de kurumsal iletişime ihtiyaç vardır.

Kurumsal iletişim, örgütlerin uyumlu bir iletişim süreci sağlamasında önemli kavramların başında gelmektedir. Uyumlu bir iletişim sürecinin sağlanması, örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde kurumsal liderler önemli bir etkiye sahiptir. Kurumsal liderler, yetenek ve uzmanlıkları ile örgütlerin güçlenmesi ve sürekliliğini sağlayarak örgütlerini geleceğe taşımaktan sorumludurlar. Liderlerin kendilerine özgü tarz ve yetenekleri olmalarına rağmen, liderlerin güçlü iletişim becerileri ve davranışları, hem iç hem de dış paydaşlar üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Örgütsel hedeflerin sağlanması açısından liderlere ve çalışanlara önemli görevler düşmektedir.

Liderin, örgüt içindeki iletişim aşamalarını etkin bir şekilde sağlaması, örgütsel hedeflerin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Liderlerin hem vizyonları hem de iletişim stratejileri, kurumun başarısında belirleyici bir etkidir. Liderlik, örgütlerin amaç ve hedeflerine ulaşması için insanları bilinçli bir şekilde yönlendirme ve etkileme yeteneğidir. İyi bir lider, etik kurallara uygun davranarak örgütün başarısı için ileri görüşlü olan, ikna kabiliyeti ve ikna gücü yüksek olan, örgüt üyelerine rehberlik eden, onlara güven veren, onları motive ederek performanslarının artmasına katkıda bulunan, etkili, verimli ve güçlü bir yapıya sahip olan kişidir. Özellikle hızla değişen örgütsel koşulların olduğu günümüzde örgütlerin devamlılıklarını sağlayabilmesi paralelinde yönetici konumunda bulunanlarda liderlik özelliklerinin yer alması önemli bir hâl almaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı, örgütteki “liderlik”, “kurumsal iletişim” ve “performans” kavramlarını kuramsal açıdan incelemek ve bu üç kavram arasındaki ilişkiyi belli ölçüde irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, kurumsal iletişim, performans.

¹⁵ Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye, oelkirmis@gmail.com, 0000000251477031

THE EFFECT OF CORPORATE COMMUNICATION ON EMPLOYEE PERFORMANCE IN LEADERSHIP BEHAVIORS

Abstract

Communication is one of the important basic elements of daily life, and people maintain their social relationships through communication. Dec. In this context, it is necessary to carry out communication-based activities in order for people to maintain their successful functioning in organizations where they are an important figure. Institutions, other organizations, can conduct their business in a better way by communicating effectively with citizens and their own employees. Institutional communication is also needed by organizations to ensure such a progression order.

Corporate communication is one of the most important concepts for organizations to provide a harmonious communication process. Corporate leaders have an important influence on ensuring, organizing and directing a harmonious communication process. Corporate leaders are responsible for carrying their organizations to the future by ensuring the strengthening and continuity of organizations with their talents and expertise. Although leaders have their own unique styles and abilities, the strong communication skills and behaviors of leaders can have a significant impact on both internal and external stakeholders. Important tasks are assigned to leaders and employees in terms of ensuring organizational goals.

The effective provision of the communication stages within the organization by the leader plays an important role in the achievement of organizational goals. Both the visions and communication strategies of the leaders are a decisive factor in the success of the organization. Leadership is the ability to consciously direct and influence people to achieve the goals and objectives of organizations. A good leader is a person who has an effective, efficient and strong structure, who is forward-thinking for the success of the organization by acting in accordance with ethical rules, has high persuasion ability and persuasion power, guides the members of the organization, gives them confidence, contributes to increasing their performance by motivating them. Especially today, when there are rapidly changing organizational conditions, it is becoming important for organizations to have leadership characteristics in those who are in a managerial position in parallel with being able to ensure their continuity. Based on this, the purpose of the study is to examine the concepts of “leadership”, “corporate communication” and “performance” in the organization from a theoretical point of view and to decipher the relationship between these three concepts to a certain extent.

Keywords: Leadership, corporate communication, performance.

GİRİŞ

Günümüzde bilimsel çalışmalarda çok fazla karşılaştığımız liderlik kavramı, farklı anlam ve tanımlamalara sahip olduğundan bazı güçlükler ortaya çıkabilmektedir. Liderler, çalışanlarını motive ederek performanlarını artmasına yardımcı olan, çalışanlarını destekleyerek yönlendiren yapıya sahip olan bireylerdir. Kurumlar açısından önemli olan kurumsal hedeflere ulaşabilmek için, çalışanları belirlenen hedefler doğrultusunda harekete geçiren liderlere duyulan ihtiyaçlar günden güne artmaktadır. Liderlik kavramı ile ilgili bir çok farklı görüş ve düşünce karşımıza çıkmaktadır. Kimi düşünceye göre liderlik özelliklerinin doğuştan gelen bir yeti olduğu savunulurken kimi düşünceye göre ise, zamanla özellikle eğitim yardımıyla gelişebilen bir yetenek olduğunu savunulmaktadır. Özellikle bu farklı düşünceler paralelinde liderlik kavramına baktığımız zaman çok yönlü bir kavram olduğu karşımıza çıkmaktadır. Özellikle etkin liderlik özelliklerine sahip olan bir yöneticilerin iletişim becerilerinin yüksek düzeyde olması beklenmektedir.

Günlük hayatın her alanında önemli bir role sahip olan iletişim kavramı, insanların bireysel ve toplumsal olarak etkileşim içinde bulunmalarını sağlamaktadır. Sağlıklı bir iletişime sahip olmak bireyler ve topluluklar için önemli bir avantaj sağlamakta ve onların başarı elde etmelerinde vaz geçilmez bir unsur olarak yer almaktadır. Bu bağlamda, insanlar belirlenen hedefler doğrultusunda bir araya geldiklerinde, oluşturacakları örgütlerin sürdürülebilir olmalarını sağlayabilmek için iletişim temelli eylemlere ihtiyaç duymaktadırlar. Kurumların; başka kurumlar ve vatandaşlar ile iyi bir iletişim sağlamalarının önemli bir yere sahip olmasının yanında iç iletişime de gereken önemi vermeleri gerekmektedir. İç iletişim, çalışanları motive ederek performanlarını artırmak ve kurum kültürünü sağlamlaştırabilmek adına kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda yapılandırılan bir iletişim düzeni, "kurumsal iletişim" olarak adlandırılmakta ve başarılı bir organizasyon yapısının temelini oluşturmaktadır.

Kurumsal iletişim, kurum içinde ve kurumlar arasında resmi veya gayri resmi olarak iletişim kanalları desteğiyle verimli ilişkilerin sağlandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç ile birlikte, ilgili kişi ve gruplara yönelik uygun hedef ve yöntemlerin belirlenerek etkinliğin sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışanlarının örgütün belirlediği amaç ve hedeflerden haberdar olması ve bu doğrultuda gerekli çabalarda bulunabilmesi için kurumsal iletişim kritik bir öneme sahip olmaktadır. Bu doğrultuda, belirlenen amaç ve hedeflerin liderler aracılığı ile çalışanlara açık aktarımı çalışanların belirlenen hedefleri daha kolay sahiplenmelerini sağlamaktadır. Liderler, etkili iletişim yardımıyla insanları değişime yönlendirebilmekte; bu nedenle de liderlik sürecinde iletişim, kurumlar için çok önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Liderlik Kavramı

Liderlik kavramının ne olduğu, liderin sahip olduğu özellikler, eylem yöntemleri, faaliyet alanı ve örgütlerin liderle olan ihtiyaç düzeyleri gibi liderlik kavramına yönelik olarak literatürde bir çok araştırma söz konusudur. Özellikle de liderlik kavramına yönelik literatürde bir çok farklı tanım ve açıklama söz konusu olduğundan dolayı net ve kesin bir tanım yapabilmek pek kolay görünmemektedir (Yıldırım, 2010: 3). Farklı disiplinler alanlar, liderlik kavramını kendi alanlarının doğrultusunda ihtiyaçları, dinamikleri ve hedefleri göz önüne alınarak farklı biçimlerde tanımlayabilmektedir. Bu durum, liderlik kavramının çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Güç ile otorite kavramlarının farkını analiz edebilen bir lider, bu iki unsura yönelik olarak doğru bir denge kurarak meşruiyet elde etme kabiliyetine sahiptir. Meşru bir liderlik özelliğine sahip olan bir birey, örgüt içinde yer alan çatışmaları engellemeye çalışarak çalışanları örgütsel hedefleri gerçekleştirilmeye yönelik daha verimli olmaya yönlendirmektedir.

Bu doğrultuda etkili liderler, otoritelerini güçlü bir hala getirirken aynı zamanda da güvenilirliklerini artırabilmek için gerekli olan dengeyi sağlamalıdır (Özel, 1998: 60).

Lider, örgütsel fikir ve düşünceleri çalışanlara benimseterek çalışanları bu fikir ve düşünceler doğrultusunda yönlendiren kişidir. (Zel, 2001: 91). Liderlik, bir grup veya kuruluş bünyesinde bulunan bir üyesinin, hedefleri sağlayabilmek amacıyla diğer üyeler üzerindeki etkisini kullanması olarak tanımlanmaktadır (George & Jones, 2012: 339). Başka bir tanıma göre ise de liderlik, bir grup bünyesinde bulunan üleri belirli bir vizyon veya hedefler ulaşabilme yönünde onları etkileme eylemi olarak açıklanmaktadır (Robbins & Judge, 2022: 218).

Liderlik üzerine yapılan araştırmalar, kesin bir tanım ortaya koymamakla birlikte, genel olarak liderlerin çalışanları yönlendiren, etkileyen ve harekete geçiren kişiler olduğu sonucuna varmaktadır.

LİDERLİK TÜRLERİ

Yöneticiler, örgütün başarı elde edebilmesi için şartlara uygun olabilecek bir liderlik tarzı seçmelidirler. Çünkü mevcut duruma uygun bir şekilde seçilen liderlik tarzı şartlara uyum sağladığında daha iyi bir başarıyı sağlayacaktır. Mevcut koşullar göz önüne alınmadan seçilen bir liderlik tarzı, örgüt çalışanlarının motivasyonunu düşürebilir ve bu da dolaylı olarak performanslarını olumsuz etkileyerek örgütün belirlediği amaç ve hedeflere ulaşma başarısını azaltabilir (Hicks ve Gullert, 1981: 234). Literatürde çeşitli liderlik stilleri mevcutken, bu çalışmada daha belirgin şekilde öne çıkan liderlik türleri ele alınacaktır.

3.1. Karizmatik Liderlik

1940'lı yıllar öncesinde genel olarak siyasi ve dini liderlik alanlarında sınırlı olarak kullanılan karizma kavramı Max Weber ile birlikte yönetim ve örgütsel bağlamda kullanılmaya başlanmıştır (Aykanat, 2010: 46). Max Weber 1940 yılında, karizma kavramını "karizmatik yetki" biçiminde tanımlayarak yetkinin liderlerde bulunan bir özellik olduğunu belirtmiştir. İnsanlar, karizmatik liderlerde insanüstü özellikler ve özel güçlerin var olduğunu kabul ederek onlara koşulsuz bir şekilde yönelmişlerdir (Celep, 2004: 27). Karizmatik liderler, karizmalarının sağladığı güç ile çalışanları tarafından hayranlık duyulan, özgüveni, cesareti, ikna kabiliyetleri ve motive etme güçleri yüksek olan önemli özelliklere sahiptirler (Çelik ve Sünbül, 2008: 52).

3.2. Otokratik Liderlik

Güç ve karar verme yetkisinin tamamen liderde toplandığı grup üyelerine ise karar alma sürecine katılma konusunda hiçbir yetkinin verilmediği liderlik türüdür.

Otokratik liderler genellikle izleyicilerini yönetim işlerine karıştırmamaktadır. Örgütler tarafından belirlenen hedefler doğrultusunda yapılan plan ve politikaların belirlenmesinde izleyicilere herhangi bir söz hakkı verilmemektedir. İzleyiciler genel olarak lider tarafından verilecek emir ve talimatları yerine getirmekle sorumludurlar (Eren, 2003: 548).

Aile, eğitim ve toplumsal yaşamlarında geleneksel koşullar paralelinde yetişmiş olan bireyler, otokratik liderlik tarzından rahatsız olmamakta ve hatta mantıklı bir yaklaşım olarak görmektedirler. Bu koşullar temelinde yetişen bireyler genel olarak, büyüklerine saygı duymayı benimseyen ve büyüklerin verdiği kararları doğru olarak kabul eden bireyler olarak tanımlanabilirler (İbicioğlu, Özmen ve Taş, 2009: 5-6).

3.3. Demokratik Liderlik

Demokratik liderlik, insan ilişkilerine önem veren, çalışanları devamlı olarak destekleyen, karar alma sürecine dahil eden ve motive eden liderlik tipidir. Demokratik liderler, astlarına karşı baskı kurmadıklarından dolayı belirlemiş oldukları amaç paralelinde ilerler ve bu amaç doğrultusunda çalışanları da onlara destek olur (Güney, 1997: 213).

Demokratik liderler, genel olarak çalışanları tüm karar alma süreçlerine dahil eder ancak, tüm karar alma süreçlerine çalışanları dahil ettiğinden dolayı hızlı karar alınması gereken süreçlerde sıkıntı yaşayabilmektedirler (Eren, 2001: 489).

3.4. Serbest Bırakıcı Liderlik

Serbest bırakıcı liderlik türüne genel olarak baktığımız zaman yönetim yetkisine pek gereksinim duyulmayan pasif ve etkisiz bir liderlik tarzı olarak kabul edilmektedir.

Serbest bırakıcı liderler, astlarını kendi hallerine bırakarak onlara verilen kaynaklar dahilinde plan ve program yapmalarına imkan tanıyan, onların yaptıklarına müdahale etmeyen, yönetim yetkisine genel olarak ihtiyaç duymayan liderlik türüdür. Başka bir ifadeyle, serbest bırakıcı liderler, sahip oldukları yetkileri kullanmayarak astlarına bırakmaktadır (Eren, 2003: 488.). Serbest bırakıcı liderler, örgütlerin geleceği açısından öneme sahip tüm sorumlulukları üyelerine bırakmaktadır. Ancak çalışanların kendilerine bırakılan sorumlulukları yerine getirebilmesi için de bu sorumlulukları üstlenebilecek kişiliğe ve yeteneğe sahip bireylerin olmaları gerekmektedir.

3.5. Vizyoner Liderlik

Gelecekte ulaşılacak istenilen amaç ve hedefleri öne çıkaran vizyon kelimesi, günümüzde liderlerde bulunması beklenen en önemli özellikler arasında yer almaktadır. Vizyoner bir özelliğe sahip olan liderlerin, edindikleri bilgi ve deneyimler yardımıyla gerçekçi yaklaşımlar geliştirerek geleceğe yönelik yenilikçi fikirler üretebilme ihtimalleri yüksektir. Vizyoner özelliklere sahip olan liderler, bu özelliğini çalışanları ile paylaşarak onları motive etmekte ve belirlenen amaç doğrultusunda bir arada hareket etmelerini sağlamaktadır (Yılmaz, 2011: 93).

Vizyoner liderlik özelliklerine sahip olan kişiler, hedeflerini sürekli geleceğe yönelik olarak belirleyen ve eylemlerini bu paralelde hayata geçirmeye çaba sarf eden bireylerdir. Vizyoner liderler, örgüt üyelerinin görüşlerini önemseyen, yenilik ve değişimleri sürekli takip eden, eğitime önem veren, örgütsel sorunları iyi analizi eden ve örgütsel hedeflerin gerçekleşmesi için sürekli iş birliği içinde olan kişilerdir (Erçetin, 2000: 92-93).

3.6. Dönüşümcü Liderlik

Arttan rekabet ortamı ve sürekli değişimlerin yaşandığı günümüz koşullarında önemli bir yere sahip olan dönüşümcü liderlik, çalışanların inanç ve ihtiyaçlarının önemsendiği ve özellikle örgütlerin yenilik ve değişim hedefleriyle üstün bir performans göstermeleri açısından önemli bir yere sahiptir. Vizyoner özelliklere sahip olan liderlerin, vizyon sahibi olmaları ve bu vizyonu çalışanlarına benimsetmeleri gerekmektedir. Böylece benimsenen vizyon yardımıyla, kurumsal yaşam anlaşılarak çalışanların motivasyonu artmakta ve çalışanların belirlenen hedeflere ulaşabilme güveni yükselmektedir (Koçel, 2001: 483).

Dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olan yöneticiler, çalışanlarının örgütsel hedefler doğrultusunda neyin önemli ve doğru olduğu konusunda farkındalık düzeylerini artırarak çalışanları kurumsal menfaatler paralelinde yönlendirebilen bireylerdir. Dönüşümcü liderler, çalışanların yetenek ve becerilerini geliştirmelerine destek olarak, güvenlerinin artması sağlar ve böylelikle beklentinin üzerinde bir yüksek performans sergilemelerini sağlarlar (Ceylan, Keskin ve Eren, 2005: 33-34).

3.7. Etkileşimci Liderlik

Etkileşimci liderlik, liderin çalışanlara ödülleri sunduğu ve bunun neticesinde de çalışanlarının performans ve çabalarında önemli derecede artışın yaşandığı bir liderlik tarzıdır (Pillai, Schriesheim ve Williams, 1999: 898). Başka bir ifadeyle transaksyonel lider, çalışanların görev ve sorumluluklarını açık bir şekilde belirleyerek onları motive eder ve

Çalışanları belirlenen amaçlara ulaşmadaki göstermiş oldukları çabalarına göre dllendir (Doğan, 2007: 75).

Etkileşimci liderlik modelinde istenilen sonuçları elde edebilmek amalanmaktayken, dnşmc liderlik modelinde ise istenilenin de ötesine varma hedefi söz konusudur (İntepeler ve Barış: 2019). Etkileşimci liderlik, kararların hızlı alınıp ve hızlı bir şekilde uygulanmasında önemli liderlik türleri arasında yer almaktadır.

KURUMSAL PERFORMANS

Kurumsal performans yönetimi, örgütlerin kendi bünyesindeki birimlerle yada başka örgütlerle belirli performans göstergeleri aracılığıyla karşılaştırmalar sağlamasını içermektedir. Kurumsal performans yönetiminde çalışan performans değerlendirmesi, örgütlerin planlama aşamasında belirlediği amaç ve hedeflere nasıl ulaşılılabildiğini ortaya koymakta ve aynı zamanda da eğer belirlenen hedeflerden sapmalar söz konusu ise, oluşan sapma düzeylerini belirlemektedir. Bu doğrultuda, örgütlerin etkinlik ve verimliliklerini ykseltebilmeleri açısından gerekli bilgi akışı sağlanmaktadır (Taouab ve Issor, 2019: 93).

Kurumsal performans, gerekli stratejilerin belirnererek uygulandığı rekabetin yoğun olduğu ortamlarda başarı eldeetme açısından önemli bir yere sahiptir. Örgütler açısından üretkenlik, kr hedefi, çalışma hayatındaki kalite, yenilikçilik, etkinlik, verimlilik ve kalite, bu anlamda önemli bir yere sahip olan yedi temel performans kriteri olarak görülmektedir. Bu kriterler vasıtasıyla, örgütler sürekli gelişim sağlayarak gerekli rekabet avantajı elde etmektedirler (Yıldırım ve şen 2017: 28).

Kurumsal performans örgütlerin, ulaşılmak istenilen hedefleri mümkün kılan sistematik bir yaklaşım geliştirmeyi içermektedir. Başarılı bir şekilde gerçekleştirilen performans yönetimi, bu bileşenlerin uyum içinde çalışmasını ve amaçlanan sonuçlara varılmasını sağlamaktadır (Lebas, 1995: 29).

KURUMSAL İLETİşİM

Latince "communis" sözcüğünden türeyen İletişim kelimesi, İngilizce "communication" sözcüğü ile eş değer olarak kabul edilmektedir. Genel olarak bakıldığında iletişim, bireyler arasındaki etkileşim ve fikir transferini sağlayan, insanların düşünce ve duygularını karşılıklı olarak paylaşmasıdır (Kumbasar, 2016: 39).

İki farklı yönüyle karşımıza çıkan iletişim kavramında ilk olarak, Bu durumda, iletişimin ne şekilde gerçekleşebildiği, kullanılabilen kanalların ve gönderici ile alıcıların kodlama ve zme yöntemlerinin neler olduğu kısacası, iletişimin mesajların bir paylaşımı olarak değerlendirilmesidir. İkinci yaklaşımda ise iletişimin, anlamların üretilmesi ve değişimi olarak değerlendirilmesidir. Burada önemli olan nokta, bireylerin etkileşim içine girerek nasıl anlam oluşturduklarıdır. Bu iki tanımdan da anlaşılacağı üzere, iletişim Teknik ve sosyal boyutları ile ele alınması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurumsal iletişim, insanların belirlenen ortak hedefler çerçevesinde bir araya gelmelerini sağlayan ve bir araya gelen bireylerin birleştirerek kurumsal hedeflerin gerçekleşmesini sağlayan bir aşamadır. Kurumsal iletişim, biçimsel ve biçimsel olmayan yapıları içermekte, bireylerin birbirleriye işbirliği içinde olmalarını sağlamakta ve çevreleriyle de uyum içinde olmalarında önemli bir rol oynamaktadır (Akıncı, 1998: 112).

Kurumsal iletişim, bir örgütün iç ve dış çevresi ile iletişim kurmasını sağlamayan bir süreçtir. Bu süreç, örgüt bünyesindeki üyelerin bilgilerini çalışanlarına ve diğer örgütlere iletmeyi kapsamakta ve bu doğrultuda düzenli bir bilgi akışı sağlanarak tüm paydaşlar arasında güçlü bir etkileşim ortaya çıkmaktadır (Düşükcan, 2003: 61). Kurumsal iletişimin önemli amaçlarından biri de, uzun vadeli bir strateji, amaç ve kurumsal bir amaj belirlemektir. Bu

paralelde, örgütün gerekli destek almasına ve belirlenen olumlu bir imajın daha geniş kitlelere yayılmasına destek olmaktadır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1995: 33).

Kurumsal özelliklere sahip olan örgütler, toplumsal yapı içinde önemli bir parça olarak iç ve dış ilişkiler düzeninde hayatlarını ikame ettirmektedir. Bu ilişkilerin etkin bir biçimde yönetilmesi ve örgütlerin dinamik bir yapıya sahip olarak gelişmeleri ve bu yapıyı sürdürebilmeleri için, belirli bir yapı ve hedef paralelinde sistematik olarak oluşturulan iletişim politikalarının uygulanmasını gerektirmektedir. Kurumsal iletişim, örgüt bünyesindeki tüm öğelerin belirlenen amaçlar paralelinde etkileşim içinde olmalarını sağlayarak kurumsal bütünlüğün gerçekleşmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Kurumsal iletişim sisteminde oluşacak olan herhangi bir zayıflık, örgütsel işleyişi olumsuz etkileyerek bütünlüğü bozabilmekte ve belirlenen hedeflerden sapmaların oluşmasına neden olarak çeşitli sorunlar yaratabilmektedir (Solmaz, 2004: 107-108).

KURUMSAL İLETİŞİM VE LİDERLİK

İyi bir lider için en önemli özelliklerden biri de, etkili iletişim becerilerine sahip olmaktır. Liderler; fikir, düşünce, amaç ve hedeflerini net olarak ifade edebilme yeteneğine sahip olan, ne istediğini iyi bilen ve diğer insanlarla nasıl etkili bir iletişim kuracaklarını öngören kişilerdir. Bu beceri, başka bireylerin desteklerini alabilmek açısından kritik bir öneme sahiptir (Yatkın, 2003: 127).

Başarılı liderlerin en önemli özelliklerinden biride, güçlü bir iletişim becerisine sahip olmasıdır. İç ve dış paydaşların harekete geçirilmesi ve ortak amaçlar paralelinde kesintisiz bir iş birliğinin elde edilmesi, etkili bir iletişim yöntemiyle oluşmaktadır. Örgütlerin iç yapısında bulunan hiyerarşik düzende, iş görenler gereksinim duydukları bilgileri alıp vererek, kurumun hedeflerine ulaşması için gerekli süreçleri yönetmektedirler. Bu iletişim yardımıyla çalışanlar, örgütsel açıdan verimli eylemlerde bulunarak oluşabilecek potansiyel riskleri öngörebilmektedir. İletişimin her aşamasında empatiyle yaklaşan bir dil kullanmak, iletişim kalitesini artırır ve kurumsal amaçlar ile liderlik unsurlarının daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Kurum için uygun bir yönetim yapısında, yöneticilerin liderlik özelliklerine sahip ve güçlü iletişim becerileri bulunan kişilerden oluşması beklenir. Bu tür bir yapı içinde kurumsal iletişimin etkili olması doğaldır. Kurumdaki çalışanlara ortak hedeflerin benimsetilmesi ve harekete geçirilmesi için, liderin bu hedeflere içtenlikle inanması gereklidir. Bu inanç, insanları ikna etmenin ve onların liderin arkasında durmalarını sağlamanın temelini oluşturur. Sonuç olarak, etkili bir iletişim süreci oluşturmak, liderin güçlü iletişim yetenekleri ile birleştğinde, başarılı sonuçlar doğurur (Yıldırım ve Tiryaki, 2021:81).

SONUÇ

İyi bir liderin görevi sadece özgültsel açıdan etkili bir vizyon geliştirmekten ziyade, dürüst ve şeffaf bir yaklaşım sergileyerek aynı zamanda iş görenlerinde moral ve motivasyonunu artırmak için uğraş sahibi olmalıdır. Çalışanlarına karşı güven sağlayan bir lider, etkili bir iletişim desteğiyle ekibi bir arada tutarak ortak hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. İyi bir iletişim, iş birliğini güçlendirerek takımsal başarıyı artırmaktadır.

İnsan hayatının her aşamasında önemli bir yere sahip olan iletişi, bireylerin tek başlarına başarmalarının zor olduğu hedefleri gerçekleştirebilmek amacıyla bir araya geldiklerinde bu amaçlarına daha kolay ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu doğrultuda hedeflenen başarıların gerçekleşmesi amacı kurumsal iletişim kavramını ortaya çıkarmaktadır. Kurumsal iletişim, çalışanlar açısından olduğu kadar kurumun kendisi açısından önemli bir yere sahiptir. Örgütlerin, iş görenleriyle iyi bir iletişim sağlayabilmesi, başarılarını artırabilmesi ve iç dinamiklerini güçlendirebilmesi açısından kurumsal iletişimin önemi büyüktür. Etkili bir

kurumsal iletişim sayesinde, çalışanlar kendilerini değerli hissederek mutlulukları artmakta ve sorumluluk duyguları ile performansları yükselmektedir.

Özellikle bürokraside yöneticilerin liderlik tarzları, çalışanların motivasyon ve performans düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Demokratik liderlik özelliklerine sahip olan bir yöneticinin emrinde çalışanların, örgütsel amaç ve kararlara katılım düzeyi artırarak motivasyonları yükseltmekte ve bu da performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Öte yandan, otokratik liderlik özelliklerine sahip olan bir yöneticinin emrinde çalışanların, örgütsel amaç ve kararlara katılım düzeyi azalmakta ve bu doğrultuda da motivasyon düzeyleri azalarak performans kaybına yol açmaktadır. Etkili iletişim ve düzenli geri bildirim mekanizmaları, motivasyonu ve buna bağlı olarakta performans düzeyini artırmada kritik rol oynamaktadır.

Genel olarak baktığımız zaman kurumsal iletişim ve liderlik terimleri, birbirlerini tamamlayan ve karşılıklı etkileşim içinde olan önemli kavramlardır. Kurumsal iletişimin en önemli uygulayıcısı olan liderler, etkili iletişim desteğiyle hedeflerin daha kolay ulaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, başarılı bir kurumsal iletişimin elde edilebilmesi açısından, etkili bir liderin varlığı çok önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z. B. (1998). *Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aykanat, Z. (2010). *Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karaman.
- Celep, C. (2004). *Karizmatik önderlik. Dönüşümsel liderlik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ceylan, A., Keskin H. ve Eren Ş. (2005). Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilere Yönelik Bir Araştırma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yönetim Dergisi*, 16(51), 32-42.
- Çelik, C. ve Sünbül, Ö. (2008). Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 49-66
- Doğan, S. (2007). *Vizyona Dayalı Liderlik*. İstanbul: Kare Yayınları
- Düşükcan, M. (2003), *Örgütlerde Çatışma ve Çatışma Yönetimi Sürecinde Örgütsel İletişimin Etkililiği: Kuramsal ve Uygulamalı Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Erçetin, Ş. Ş. (2000). *Lider Sarmalında Vizyon*. Ankara: NOBEL Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Eren E. (2001). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eren, E. (2003), *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Yayınları, İstanbul.
- George, J. M., ve Jones, G. R. (2012). *Understanding and Managing Organizational Behavior (6th editio)*. Pearson Prentice Hall.
- Güney, S. (1997). Yönetici ve Yönetilen Açısından Disiplin ve Moral. *21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu-5-6 Haziran*, İstanbul: Deniz Harp Okulu.
- Hicks, H.G., ve Gullert, C.R., (1981). *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, İstanbul, İ.T.A, İşletme Bilimleri Enstitüsü.

İbicioğlu, H., Özmen, H.İ. ve Taş, S. (2009). Liderlik Davranışı Ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma, *Sdü İibf Dergisi*, 14(2), 1-23.

İntepeler, Ş.S. ve Karani, B.V. (2018). Dönüşümcü ve Etkileşimci Lider İzleyen İlişkilerinin Hemşirelik ve Sağlık Hizmetlerine Etkisi. Erişim *ACU Sağlık Bil Dergisi*, 9(2): 97-104.

Koçel, T. (2001). *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, İstanbul.

Kumbasar B. (2016). *Sağlık İletişimi: Sağlık Kurumlarında İletişim Yaklaşımları*, İstanbul:Der'in Yayınları.

Lebas, M. J. (1995). Performance measurement and performance management. *International journal of production economics*, 41 (1-3), 23-35.

Özel, M. (1998), *Liderlik Sanatı*, İz Yayıncılık, İstanbul

Pillai, R., Schriesheim C. A., Williams E. S. (1999). Fairness Perceptions and Trust as Mediators for Transformational and Transactional Leadership: A Two Simple Study. *Journal of Management*, 25(6), 897–933.

Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2022). *Essentials Of Organizational Behavior* (15th editi). Pearson Education.

Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (1995), *Örgütsel Psikoloji*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Solmaz, B. (2004). *Kurumsal söylenti ve Dedikodu*, Konya: Tablet Kitabevi.

Taouab, O. ve Issor, Z. (2019). Firm Performance: Definition and Measurement Models. *European Scientific Journal*, 15 (1), 93-106.

Yatkin, A. (2003). *Halkla İlişkiler ve İletişim*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yıldırım, A. (2010). *Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Üzerine Bir Uygulama*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, B. ve Şen, E. (2017). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Kurumsal Performansa Etkisi: İstanbul Üniversitesi'nde Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 23-40.

Yıldırım, G. ve Tiryaki, S. (2021). Kurumsal İletişim Çerçevesinde Lider Davranışlarının Çalışanların İşveren Markası Algısına Etkisi: Özel Bir Sağlık Kuruluşunda Araştırma. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 75-97.

Yılmaz H, (2011). *Güçlendirici Liderlik*, İstanbul: Beta Basım Yayınları.

Zel, U. (2001). *Kişilik ve Liderlik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EVALUATION OF ONE BELT ONE ROAD INITIATIVE AND AGGRESSIVE PORT PURCHASING POLICIES OF CHINA ON GLOBAL AND REGIONAL PERSPECTIVES

Aysel ÇAMCI¹⁶

Ecem ARIK¹⁷

Seda COŞKUN KAKSA¹⁸

Fırat BOLAT¹⁹

Abstract

The One Belt One Road (OBOR) project was initiated in 2013 by Xi Jinping with the contribution of dozens of economic and cultural breakthroughs in China during the 20th century. The project's classification as either an initiative or a strategy remains debated. A comprehensive assessment of its impact is essential, considering China's initiatives to boost its soft power and the policies of the nations along the OBOR economic corridors. The proposed economic corridors can be divided into two parts: the "belt," representing the Silk Road, and the "road," which refers to the Maritime Silk Road. The substantial investments funding the Maritime Silk Road have facilitated infrastructure development and the acquisition of key strategic ports. The rising dominance of China in maritime trade which covers nearly %90 percent of the total, has concerned other parties that have a corner on the market. The political, economic, and military tensions in the countries involved in the project may raise concerns about China's debt trap policy, regional and global security issues, and energy transportation and security. Nevertheless, the concerns associated with the current routes and situations should also be considered. Hambantota Port of Sri Lanka might be considered an example of conveyed ports due to outstanding debts. Although the project was announced as a win-win situation for all contractors, there is a quite widespread notion that more profitable for China, yet it is not that straightforward to figure out the profit ratios in such complex conditions. Furthermore, a significant portion of scholars have a consensus that the project is a reflection of China's global expansion policy, however, a deeper glance should be taken before inferred. This study aims to explore the factors behind the OBOR project and examine the global and regional impacts of China's aggressive port acquisition strategies, using real-world examples and a literature review of various databases.

Keywords: OBOR project, port, Maritime Silk Road, maritime policies.

¹⁶ Istanbul Technical University, Graduate School, MSc. Student, Istanbul, Türkiye, camci23@itu.edu.tr, ORCID: 0009-0003-2499-3959.

¹⁷ Istanbul Technical University, Graduate School, MSc. Student, Istanbul, Türkiye, arike23@itu.edu.tr, ORCID: 0009-0008-7249-1554.

¹⁸ Istanbul Technical University, Graduate School, MSc. Student, Istanbul, Türkiye, coskunseda@itu.edu.tr, ORCID: 0009-0009-0931-3015.

¹⁹ Istanbul Technical University, Maritime Faculty, Istanbul, Türkiye, bolatf@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9807-7089.

Through Empire to Republic: Political and Economic Milestones of China after the Industrial Revolution

China is considered one of the oldest civilizations in history. Climate, geography, fertile lands, freshwater sources, rivers extending into inner lands, and food sources in the ocean are some factors that enabled the foundation of a rich civilization. Consequently, the imperial history of China spans over two thousand years, encompassing many dynasties, including foreign ones. The last ruling family of the Heavenly Empire was the Qing, originally Manchu. The Qing Dynasty governed the Chinese Empire from the mid-17th century until the establishment of the Chinese Republic (Smith, 2015; Holcombe, 2017). The Qing rule brought great wealth to Chinese society. However, the opium trade, which started in the 1800s, led to the destruction of social, political, and economic systems (Mao, 2016; Howard, 1998; Lu et al., 2007). For many centuries, the trade balance favored China due to its self-sufficient economic ideology rooted in Confucianism, the ancient belief system of the Chinese (Zhao, 2015). The wealth accumulated by Western societies during the Age of Discovery allowed Europeans, particularly British elites, to acquire Eastern products such as Chinese tea, porcelain, and spices (Sun, 2022; Denyer et al., 2024). The primary source of this wealth was the silver and gold from Latin American colonies, which became threatened in the 19th century due to the emergence of nationalist and independence movements in those regions. (Platt, 2019). Meanwhile, the British Empire's largest import item was tea from China, paid for in silver (Guotu, 1993). This trade imbalance led the British government to take action, resorting to opium smuggling through the East India Trade Company (Alexander, 1856; Chin, 2011). Initially, Qing officials did not take the growing opium addiction seriously. However, as it escalated into chaos, opium was eventually banned, leading to British occupation and the Opium Wars. Until 1912, Qing rule persisted, largely in Britain's favor. After the Xinhai Revolution, Sun Yat-sen established the Chinese Nationalist Party, marking the beginning of the republican era in China (Lee & Lee, 2011).

China enjoyed a short period of stability thanks to the political leadership of Sun Yat-sen. However, after his death in 1925, conflict resurfaced, this time between the nationalists under Chiang Kai-shek and the communists led by Mao Zedong. (Fenby, 2003). This internal strife continued until the Japanese invasion during World War II. Mao fought a significant war against the Japanese, gaining widespread popularity among the people. After the Japanese withdrew following the atomic bombings, Mao turned his forces against the nationalists, forcing Chiang Kai-shek and his supporters to flee to Taiwan (Peng, 2015). The Communist Revolution ushered in significant economic and political changes, such as the Great Leap Forward and the Cultural Revolution (Lubell, 2001). The Great Leap Forward aimed to quickly transition China from an agricultural society to an industrial one, akin to the Industrial Revolution in the West a century earlier. However, it ended in disaster, prompting the implementation of the Cultural Revolution. Despite this, many scholars argue that the Cultural Revolution failed to bring peace to Chinese society, and it was terminated following Mao's death.

In the early 1980s, Chinese authorities attempted to adopt a more empathetic approach toward the Western world, although this approach was occasionally interrupted, particularly by changes within the Communist Party leadership. Until the late 20th century, China's industrialization efforts were often referred to as "catch-up." However, Xi Jinping has succeeded in transforming Chinese technology and industry from one of imitation to innovation. The One Belt One Road (OBOR) initiative naturally aligns with the technological and industrial advancements that China has achieved.

Silk Road to OBOR, old wine in new bottles²⁰

The term Silk Road has been in history for more than thousands of years. Although trade between the East and West existed before the Silk Road, it was one of the earliest trade routes in history, leading to wars, treaties, strategies, and other major events. The reason Ekman et al. identified the OBOR project as "old wine in new bottles" is mainly because the project focuses on reviving ancient trade routes, which coincides with the map of the Silk Road.

In 2013, Xi Jinping introduced the OBOR initiative during his visit to Central Asia (Guo et al., 2019; Çelik & Çaylan, 2021). It is also referred to as the Sino-Roman civilization unity project. The "Belt" component of the project corresponds to the Silk Road, and the "Road" part corresponds to the Maritime Silk Road. New economic corridors connecting Central and South Asia with Europe are being constructed (Aktaş, 2019). Many new institutions and banks have been established to finance the project (e.g., Asian Infrastructure Investment Bank, Exim Bank, CDB) (Sterling, 2018). The main land corridors of the project may be grouped as follows: the China-Indochina Peninsula Economic Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, China-Central Asia-West Asia Economic Corridor, Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor, China-Mongolia-Russia Economic Corridor, and the New Eurasian Land Bridge Economic Corridor. Moreover, the TRACECA project was an early attempt that favored the OBOR project (Göktuğ, 2019).

The Maritime Silk Road seeks to connect Europe by passing through the China Sea, the eastern Indian Ocean, and the Mediterranean Sea (Çelik & Çaylan, 2021). The consideration of Piraeus Port as the center of the project conflicts with Turkish maritime strategies, and it can be claimed that a reducing effect might be observed in the maritime traffic of Turkish waters and ports. Furthermore, there is a general concern about energy transportation and energy security along the Maritime Silk Road routes. Since the project and its authorities do not provide a satisfactory energy security perspective, the security component will likely continue to be debated. From a Turkish perspective, a significant point is whether the contracts will involve transit or stopover status. Before becoming a party to the project, Turkish authorities should carefully evaluate the risks of transit in terms of national security.

Figure 1. OBOR project map. (Embong et al., 2017)

When examining the map, a significant portion of the parties involved in the project are underdeveloped and developing countries. For many of these nations, infrastructure investments, corridor construction, or training adequate officers are economically challenging. Although many new banks and foundations have been established to finance the project, repayment of loans for such countries remains a daunting task. When payments cannot be made, these countries might be forced to hand over valuable assets such as ports, plants, or income sources. This situation ignites new debates, such as the debt-trap policy, regional and global expansion strategies, and the reinforcement of the soft power image of the People's Republic of China (PRC).

²⁰ (Ekman et al., 2017)

Soft Power Image of China and Regional as well as Global Expansion Policies

One of the hot topics among scholars is whether the OBOR is an initiative to enhance global trade and connectivity, or a strategy by China to improve its soft power image. The term “soft power,” defined as the ability to dominate others without using economic, political, or military intervention, was coined by Joseph Nye in the 1980s (Vuving, 2009). Expansionist policies such as language schools and cultural events, commercial agreements, and aid organizations may be categorized as the most common approaches to building soft power.

The main concerns are rooted in conflicts and issues among countries included in the OBOR project, particularly in terms of regional and global security, as well as concerns about Chinese imperialism (Shah, 2021). There are more than 140 members in the project and six main corridors. However, the problems can be clustered as follows: genocide in East Turkestan, the genocide of Muslims in Rohingya in Myanmar, the Pakistan-Afghanistan war and NATO intervention, the Kashmir issue between India and Pakistan, conflicts in the Nagorno-Karabakh region between Armenia and Azerbaijan, the Syrian and Iraqi civil wars and political stability issues, continental shelf disputes in the Indochina peninsula, the war between Ukraine and Russia, the war between Israel and Palestine and security threats in the Mediterranean Sea, the Yemeni civil war and security threats in the Red Sea, conflicts between Taiwan and China, and security disputes the South China Sea²¹.

Given the density of conflicts in OBOR project areas, concerns about trade security, energy security, military security, and the fear that China might fill the political vacuum in these regions increase in proportion to the conflicts. This raises further questions about whether OBOR is primarily a strategy or an initiative. The importance of ports and maritime trade will be discussed in the following sections. However, how effectively a country participates in trade is a key indicator of its strength.

Port investments, purchases, and debt trap policy

Under this heading, China's port investments and purchases will be discussed in detail, along with the debt trap policy, which will be argued through examples of port handovers.

Kumport:

Kumport is one of the largest container terminals in Turkey and Eastern Europe, strategically located at the intersection of Asia and Europe. A Chinese consortium (comprising COSCO Pacific, China Merchants Holdings International, and CIC Capital, all state-owned transportation and logistics companies of China) purchased 65% of Kumport, with an investment of 940 million USD in 2015. This investment by China in Turkey stands as the largest direct foreign investment to date. The Chinese government's motivation for this investment is not solely economic. It is a significant step taken under the government's 'One Belt, One Road' strategy to revive trade along the modern Silk Road (Yatırım Ofisi, 2015).

Vado:

COSCO Shipping Port Operations purchased 40% of Vado Port, an Italian subsidiary of APM Terminals (part of the Maersk Group), for 53 million EUR in 2019 (The People's Map of Global China, 2021).

Trasgo:

COSCOS, a joint venture between China's COSCO Shipping and Italy's Fratelli Cosulich, purchased the entire capital of Trasgo, a Novara-based trucking and logistics company. The company acts as COSCO's general agent in Italy for all conventional tonnage as

²¹ The conflicts, governmental and social issues in Africa are excluded in this study accordingly the focus and main economic corridors of the OBOR project are aimed at receiving Europe through the Middle East.

well as road and rail transportation (COSCO SHIPPING, İTALYAN LOJİSTİK FİRMASI TRASGO'YU SATIN ALDI, 2024). Trasgo is an exemplary investment by the Chinese government, implementing its investments from a multimodal transportation perspective in line with OBOR.

Hamburg Terminal:

The German government, as part of its national security strategy, did not allow more than 25% of the Hamburg terminal's shares to be sold. Therefore, in 2023, COSCO was able to invest in only a 24.99% share of the terminal. The attitude of the German government shows how China's investments in maritime trade are viewed with suspicion in Western societies (COSCO'nun Hamburg Yatırımı Tamamlandı, 2023).

Sokhna Container Terminal:

In 2023, COSCO Shipping Ports acquired a 25% share in the new Sokhna container terminal, located on Egypt's Red Sea coast, for 375 million USD with a 30-year tenure. Being a shareholder in this port, which is adjacent to Egypt's global logistics hub, the Suez Canal Economic Zone, is a display of global power by the Chinese government (COSCO Shipping Mısır'dan Liman Satın Aldı, 2023). In the Red Sea region, COSCO also holds shares in the Port Said Port Suez Canal Terminal and has partnerships in terminal operations across Southeast Asia, the Middle East, Africa, the Mediterranean, Europe, and South America.

Piraeus Port:

COSCO's purchase of the Port of Piraeus in Greece in 2016 is regarded as the largest and most important milestone within the framework of the Belt and Road Initiative (OBOR). This purchase accelerated the port's development into a leading logistics center in the Mediterranean. Consequently, the Port of Piraeus has become the only major port in Europe operated by a fully Chinese company. (Greece: COSCO-owned Piraeus Port - Business & Human Rights Resource Centre, n.d.).

Port of Djibouti, Djibouti:

Although Africa-centered investments are not included in this study, the Djibouti example is unique because of its proximity to China's first overseas military base. The development of the Port of Djibouti and the establishment of the Chinese military base highlight China's growing maritime ambitions and its focus on securing strategic maritime routes for trade and energy transportation. Concerns about the hidden military and expansionist motives of the OBOR project might be stoked by this investment (COSCO SHIPPING Lines Announces the Launch of OCEAN Alliance Day Eight Product in 2024, n.d.).

Some investment examples have been shown and discussed above. However, these are not the only ways the OBOR project makes its claims. When it comes to the debt-trap policy, it refers to a tactic where China lends money to developing countries for infrastructure projects, and when these countries are unable to repay the loans, China gains strategic influence or control over significant assets or infrastructure. This term has gained prominence in discussions surrounding China's Belt and Road Initiative (BRI), a global infrastructure development strategy. The term "Debt-Trap Diplomacy" is often used to criticize China's lending practices, suggesting that China deliberately traps indebted countries to gain privileges or strategic advantages. Critics argue that this strategy can lead to dependency, weaken the sovereignty of recipient countries, and sustain unequal power dynamics.

However, defenders of China's approach argue that it facilitates much-needed infrastructure development in developing countries, promotes economic growth, and strengthens international connectivity. They emphasize that China's loans and investments

provide an alternative to traditional financing institutions dominated by the West and can support infrastructure projects that might otherwise be neglected.²²

Some important port handover examples are displayed below:

Gwadar Port:

The development of Gwadar Port in Pakistan holds strategic importance for China. It is particularly evaluated within the context of the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and the broader Belt and Road Initiative (BRI). Gwadar's location in southwestern Balochistan, close to the oil-rich Persian Gulf, makes it a critical hub in plans to connect Western China to the Indian Ocean (Liu et al., 2020). It is one of the ports where China has established dominance through its debt-trap policy. The initial construction phase was completed in 2006 with significant financial support from the Chinese government. Since then, the Chinese government has continued to invest in and develop the port, increasing its importance in the region.

Hambantota Port:

Hambantota Port, situated on the southern coast of Sri Lanka, is positioned along one of the busiest shipping routes in the world. The port was built with Chinese financing but faced financial difficulties, leading Sri Lanka to transfer control of the port to China Merchants Port Holdings Company Limited under a 99-year lease agreement. This port investment is often cited as an example of China's debt-trap diplomacy (Seneviratne & Seneviratne, 2024).

Colombo Port:

Located in the capital of Sri Lanka, Colombo Port is one of the busiest ports in South Asia and an important transshipment hub in the Indian Ocean region. China has participated in multiple infrastructure projects at the port, including the development of terminals and port facilities. China's investments in Colombo Port aim to enhance capacity, efficiency, and connectivity, thereby increasing Sri Lanka's role in regional maritime trade and logistics. However, similar to Hambantota Port, these investments have raised concerns regarding debt sustainability and sovereignty issues (Balachandran, 2023).

Most of these handover examples are located in East Asia, which forces India to remain vigilant about China's investments. Additionally, there is ongoing tension between China and India due to their technological and political competition. India's national goals also contribute to its concerns regarding the OBOR project's investments.

Why do ports matter?

Ports are often referred to as the "doors to the world" for countries. Raw materials, goods, energy, and many other resources are transported by sea, as maritime transportation is cheaper and more efficient compared to other methods. Ports are not just places for vessels to dock; they have also evolved to handle cargo, storage, distribution, and various services due to technological advancements and innovations in logistics (Bayraktutan & Özbilgin, 2013). The development of well-functioning and efficiently managed port infrastructure is frequently essential for successful growth strategies, particularly those aimed at boosting exports (Humphreys, 2024).

Port efficiency and trade volumes are often considered indicators of development. Additionally, ports are classified as critical infrastructure. According to the European Union, critical infrastructure includes physical and information technology facilities, networks,

²² The Chancay port investment of China in Peru is not included due to the fact that the main scope of this study is to discuss OBOR initiative-related investments.

services, and assets that, if disrupted or destroyed, would have a severe impact on the health, safety, security, and economy of citizens, or the effective functioning of governments (Tanriverdi et al., 2023). Moreover, ports and vessels play vital roles in rescue and assistance during wars, natural disasters, and other emergencies. A recent example is the response to the earthquakes on February 6th, when people were evacuated by sea, housed in vessels, and even the ship *Rauf Bey* was converted into a school to provide uninterrupted education for students from the affected areas (Karpowership | Media Center, n.d.).

In short, maritime policies and investments are crucial to a country's welfare, global influence, and development, as well as to its preparedness to handle any crisis.

Reflections of China's Expansion Policy

From an economic standpoint, there is a significant risk that the investment could be unprofitable, potentially harming debt repayments and the local economy. From a political perspective, China's port investments provide Beijing with an economic edge over the host country, which may restrict the host nation's autonomy in addressing politically sensitive matters involving China and allow Beijing to leverage this advantage for its own interests. From a strategic perspective, port investments could act as a channel for Chinese military interests in and around the territorial waters of the host nation, increasing the risk of the host country becoming embroiled in China's military conflicts. (Watterson et al., 2023b).

In their article, Watterson and others (2023) addressed this issue, suggesting that China's investments in foreign ports indeed pose various risks for the host countries. The article identified four main risks: port overcapacity, military entrapment, commercial and military espionage, and economic challenges.

Port Overcapacity

China's industrial overcapacity is a problem exacerbated by national policies. This surplus is being redirected to overseas infrastructure projects in an attempt to reduce it. However, this may create an oversupply in the host countries where these investments are made, negatively impacting profitability by increasing operational costs at ports where there is insufficient demand (Watterson et al., 2023b). For example, from 2007 to 2016, Chinese State-Owned Enterprises (SOEs) financed and constructed a deep-water port in the city of Hambantota, in southern Sri Lanka, at a cost of 1.5 billion USD. By 2018, Hambantota was managing just one ship per day due to competition from other ports and high shipping costs—insufficient for even China Merchants' own cargo-handling statistics. (Marlow, 2018).

While such failures may result in financial liabilities for the Chinese companies making the investments, they are typically protected from commercial losses thanks to the backing of China's state-run credit and banking system. On the other hand, host countries are not similarly protected from the failure of these investments, which puts their stake in the commercial success of the port at greater risk. These risks can vary from missed economic gains to loss of investment capital and debts that cannot be repaid. (Watterson et al., 2023b).

Military Trap

Chinese companies primarily invest in port nations situated along the sea lines of communication (SLOC) linking China's eastern coast to the Persian Gulf. Although this supports the goals of the Belt and Road Initiative (BRI) to connect the markets of China and Europe via the Indian Ocean, this region also holds geopolitical importance as it links China to crucial oil-producing regions in the Middle East. This has led analysts to suggest that after acquiring strategically important ports for commercial purposes, China could later use these ports for military purposes, potentially utilizing them as logistical and supply centers for the

Chinese navy. If China becomes involved in a war, it is likely that foreign port assets owned by a Chinese company (spanning from basic supplies and repairs to direct combat assistance) could be used, thus trapping the port state in this conflict.

If the port state allows military operations within its territorial waters, it could be viewed as a combatant by China's adversaries, potentially making it susceptible to military attacks. Conversely, if the port state denies permission for military operations, Beijing may consider this a threat to its national security, potentially resulting in economic, diplomatic, or even military consequences.

Commercial and Military Espionage

The military connection in port facilities controlled by foreign entities poses a risk of espionage for port states. Facilities operated by foreign companies can facilitate intelligence gathering by these entities. For instance, they can collect information on ship arrivals (including those of foreign naval vessels), fuel and supply needs, cargo details, personnel names, their origins, and their next destinations. The gathering and processing of this data by Chinese state entities can pose commercial and military risks for the port state.

From a military viewpoint, this kind of espionage could be utilized to track the movement of military equipment through commercial ports and to assess the operational needs of local or foreign navies using the port. From a commercial standpoint, information on supply chains, production rates, pricing, demand, and customer details could be gathered to give Chinese companies a competitive advantage and to identify vulnerabilities or bottlenecks in the industrial strategies of the port states.

Economic Challenges

Among the most sought-after benefits of foreign direct investments in ports are:

Increased integration with international trade networks

Reduced logistics costs

Infrastructure development

Employment opportunities

Economic growth of the port city

Profits through port tariffs

A port state's reliance on these advantages also means it depends on the continued cooperation of the foreign company that funds and operates the investment. Ultimately, the foreign company could decide to disrupt the flow of these benefits by undermining the effective operation of the port and its supporting services. This could involve redirecting port traffic to other locations, suspending terminal operations, withdrawing further funding, launching detrimental legal actions against the host jurisdiction, or risking termination of the contract (Watterson et al., 2023b).

For example, Greece's veto of an EU statement regarding human rights in China took place just a year after state-owned COSCO contributed an additional \$313 million USD to the Port of Piraeus (Smith, 2017).

Results

In a nutshell, proponents of the OBOR (One Belt, One Road) initiative argue that China's loans and investments in infrastructure projects offer essential funding for developing

countries, particularly in areas with insufficient infrastructure. They emphasize that these projects contribute to economic growth, job creation, and improved connectivity. Moreover, they highlight China's role in providing an alternative to traditional financing institutions dominated by the West, such as the World Bank and the IMF. They argue that China's loans come with fewer conditions and less bureaucracy, making them more accessible to countries with limited creditworthiness or political restrictions.

On the other hand, there is a widely supported idea that China creates a debt trap for underdeveloped and developing countries through port handovers, forcing them to relinquish control over geopolitically and economically important structures and to request prerogatives when they encounter difficulties in repaying loans. Additionally, there are concerns regarding the transparency of projects and loans, as well as military implications.

It can be argued that the OBOR project will be discussed for many more years regarding its pros and cons. However, it is not possible to reach a definitive conclusion about whether the project is beneficial to global trade or a hidden strategy that China pursues to consolidate its position in global trade. Nonetheless, it can be suggested that authorities establish a coherent maritime policy and maintain a clear perspective on maritime trade and investments in alignment with national goals. Further recommendations for scholars and authorities could be a close tracking of the actions taken in the frame of the OBOR project.

REFERENCES

Ahmed, M. (2018). China's debt-trap diplomacy: A threat to African sovereignty and development. *Strategic Analysis*, 42(2), 164-166.

Aktaş, S. (2019). Bir Kuşak Bir Yol Projesi özelinde Çinin yeni süper güç olabilme kapasitesi (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Alexander, R. (1856). *The rise and progress of British opium smuggling: The Illegality of the East India Company's Monopoly of the Drug, and Its Injurious Effects Upon India, China, and the Commerce of Great Britain. Five Letters Addressed to the Earl of Shaftesbury.*

Athukorala, P. C., & Amarakoon, S. (2017). Sri Lanka's trade policy dilemma: China's growing influence and the implications for the Sri Lankan economy. *Asian-Pacific Economic Literature*, 31(1), 124-140.

Balachandran, P. (2023, May 3). China strengthens grip on Sri Lanka's Colombo Port. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2023/05/china-strengthens-grip-on-sri-lankas-colombo-port/>

Bayraktutan, Y., & Özbılın, M. (2013). Limanların Uluslararası Ticarete Etkisi ve Kocaeli Limanlarının Ülke Ekonomisindeki Yeri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(26), 11-41.

Brautigam, D. (2020). *The dragon's gift: The real story of China in Africa*. Oxford University Press.

Chin, K. (2011). *The Golden Triangle: Inside Southeast Asia's Drug Trade*. Cornell University Press.

COSCO SHIPPING Ports Limited. (n.d.). <https://ports.coscoshipping.com/en/Media/PressReleases/content.php?id=20171201>

COSCO SHIPPING Lines announces the launch of OCEAN Alliance Day Eight product in 2024. (n.d.).

http://en.hold.coscoshipping.com/col/col25402/art/2024/art_0a2fd347d6e94d9d8fe218df5b0e5e1f.html

COSCO SHIPPING, İTALYAN LOJİSTİK FİRMASI TRASGO'YU SATIN ALDI. (n.d.). Türk Deniz. <https://turkdeniz.com/cosco-shipping-italyan-lojistik-firmasi-trasgoyu-satin-aldi>

COSCO Shipping Mısır'dan liman satın aldı. (2023). Deniz Bülten. <https://www.denizbulten.com/cosco-shipping-misirdan-liman-satin-aldi-50613h.htm>

COSCO'nun Hamburg Yatırımı Tamamlandı. (2023). The MARitime Executive. <https://maritime-executive.com/article/cosco-s-investment-in-hamburg-terminal-finalized>

Çelik, M. S., & Çaylan, D. Ö. (2021). 21. YÜZYIL DENİZ İPEK YOLUNUN SİSTEMATİK LİTERATÜR DERLEMESİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ. Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 19(3), 35–57. <https://doi.org/10.11611/yead.915955>

Denyer, R. L., Denyer, M. C. T., & Edwards, H. G. M. (2024). Genesis of Chinese porcelain and the Western trade. In *Armorial Porcelain* (pp. 91–125). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-63745-2_3

Desalegn, A. K., & Sisay, T. E. (2018). The role of Djibouti's port and its implications for Ethiopia's development: An economic perspective. *African Journal of Business and Economic Research*, 13(1), 143-163.

Eisenman, J. (2021). Debt-trap diplomacy: China's strategic use of economic and financial power. *China Review*, 21(2), 59-76.

Ekman, A., Nicolas, F., & Seaman, J. (2017). Three Years of China's New Silk Roads'. *Etudes de l'Institut Francais des Relations Internationales*.

Embond, R., Evers, H. D., & Ramli, R. (2017). One Belt, One Road (Obor) and Malaysia: A Long-Term Geopolitical Perspective. *Institute of Malaysian & International Studies Universiti Kebangsaan Malaysia, Working paper*, (5).

Fenby, J. (2003). *Generalissimo: Chiang Kai-shek and the China He Lost*. Simon and Schuster.

Gallagher, K. P., & Myers, M. (2019). The China syndrome: Local labor market effects of import competition in the United States. *Journal of Labor Economics*, 37(S2), S329-S354.

Gebre, B. (2019). Doraleh Container Terminal (DCT): The challenge and opportunities of Djibouti's mega project. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 5(3), 22-35.

Göktuğ, C. M. Çin-Avrupa ipekyolu koridorunun türkiye yük koridorlarına etkisi (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Greece: COSCO-owned Piraeus Port - Business & Human Rights Resource Centre. (n.d.). Business & Human Rights Resource Centre. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/greece-cosco-owned-piraeus-port/>

Grigoriou, P., & Psifia, M. (2018). The role of COSCO in the restructuring of the Piraeus port: A new era of Chinese investments in the Greek economy. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9(6), 79-90.

Guo, C., Chen, L., Degterev, D. A., & Jieli, Z. (2019). Implications of «One Belt, One Road» strategy for China and Eurasia. *Vestnik Rossijskogo Universiteta Družby*

Narodov. *Seriâ Meždunarodnye Otnošeníâ*, 19(1), 77–88. <https://doi.org/10.22363/2313-0660-2019-19-1-77-88>

Guotu, Z. (1993). Tea, Silver, Opium and War: From commercial expansion to military invasion. *Itinerario*, 17(2), 10–36. <https://doi.org/10.1017/s0165115300024384>

Herath, H. M. S. P., & Liyanage, C. (2018). Hambantota Port development: Financial implications and national security concerns. *Journal of Social and Economic Development*, 20(2), 283-298.

Holcombe, C. (2017). *A history of East Asia*. Cambridge University Press.

Howard, P. W. (1998). *Opium suppression in Qing China: Responses to a Social Problem, 1729--1906* [PhD Dissertation, University of Pennsylvania]. <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1601&context=dissertations>

Iain Marlow. (2018). China's \$1 Billion White Elephant. Bloomberg.

Johnston, R., & Ross, R. S. (2019). China's debt-trap diplomacy. *Survival*, 61(2), 17-32.

Jumanne, A. (2019). Challenges and prospects of Dar es Salaam port as a logistics hub in East Africa. *Journal of Economics and International Business Management*, 7(3), 62-76.

Humphreys, R. M. (2024, March 16). Why ports matter for the global economy. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/en/transport/why-ports-matter-global-economy>

Karpowership | Media Center. (n.d.). <https://karpowership.com/rauf-bey-lifeship-gemisi-iskenderunlu-ogrenciler-icin-lise-oldu>

Kumport. (n.d.). Kumport Limanı. <https://www.kumport.com.tr/>

Lee, L. T., & Lee, H. G. (2011). *Sun Yat-Sen, Nanyang and the 1911 Revolution*. Institute of Southeast Asian Studies.

Liu, Z., Schindler, S., & Liu, W. (2020). Demystifying Chinese overseas investment in infrastructure: Port development, the Belt and Road Initiative and regional development. *Journal of Transport Geography*, 87, 102812. <https://doi.org/10.1016/J.JTRANGE0.2020.102812>

Lu, L., Fang, Y., & Wang, X. (2007). Drug abuse in China: past, present and future. *Cellular and Molecular Neurobiology*, 28(4), 479–490. <https://doi.org/10.1007/s10571-007-9225-2>

Lubell, P. (2001). *The Chinese Communist Party during the Cultural Revolution: The Case of the Sixty-One Renegades*. Springer.

Mahmood, Z., & Wignaraja, G. (2020). China's debt diplomacy: Shaping a new world order? *Asia Pacific Issues*, (150), 1-8.

Mao, H. (2016). *The Qing Empire and the Opium War*. Cambridge University Press.

mediarail.be;
rail;railways;tren;transport;europe;berlin;paris;bruxelles;geneve;SNCF;SNCB;NMBS;OBB;Bahn;CFF. (n.d.). Mediarail.be. <https://mediarail.be/>

Peru Liman Projelerini Artırıyor. (2023). Ticaret Bakanlığı. <https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/20997/>

Platt, S. R. (2019). *Imperial Twilight: The Opium War and the End of China's Last Golden Age*. National Geographic Books.

Putten, F. P. (2016). Infrastructure and Geopolitics: China's Emerging Presence in the Eastern Mediterranean. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(4), 337–351. <https://doi.org/10.1080/19448953.2016.1195978>

Ratha, K. (2019). Soft power and hard state: China on the global stage. SSRN Electronic Journal. https://autopapers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3795165

Seneviratne, K., & Seneviratne, K. (2024, May 4). A Chinese debt trap? Sri Lanka's Hambantota port set to debunk narrative with its success. *South China Morning Post*. <https://www.scmp.com/week-asia/economics/article/3261398/chinese-debt-trap-sri-lankas-hambantota-port-set-debunk-narrative-its-success>

Shah, A. R. (2021). Revisiting China threat: the US' securitization of the 'Belt and Road Initiative.' *Chinese Political Science Review*, 8(1), 84–104. <https://doi.org/10.1007/s41111-021-00179-0>

Siddiqui, Z. A. (2017). Gwadar port: A game changer for Pakistan. *Maritime Affairs: Journal of the National Institute of Maritime Affairs*, 13(1), 71-88.

Singapur'a Yatırım Rehberi (2022). (n.d.). T.C. Dışişleri Bakanlığı. Retrieved April 29, 2024, from <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a227161/Singapura%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Rehberi%202022.pdf>

Smith, H. (2017). Greece blocks EU's criticism at UN of China's human rights record. *The Guardian*.

Smith, R. J. (2015). *The Qing dynasty and traditional Chinese culture*. Rowman & Littlefield.

Snow, E. (1937). Red Star over China. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA04635948>

Sohbetin, R., & Ross, R. S. (2019). China's debt-trap diplomacy. *Survival*, 61(2), 17-32.

Sterling, D. P. (2018). A new era in cultural diplomacy: promoting the image of China's "Belt and Road" initiative in Asia. *Open Journal of Social Sciences*, 06(02), 102–116. <https://doi.org/10.4236/jss.2018.62010>

Sun, Q. (2022). Correlating European age of discovery through Asiatic trade in 15th – 18th century. *Advances in Economics, Business and Management Research/Advances in Economics, Business and Management Research*. <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.220306.020>

Tanriverdi, E., Kurada, B., Şen, M. F., & Kiliç, E. D. (2023). Türkiye'de afet yönetimi bağlamında kritik altyapı kavramı. *DergiPark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aucevrebilim/issue/78201/1293932>

The Economist. (2023, March 30). Which countries have escaped the middle-income trap? *The Economist*. https://www.economist.com/finance-and-economics/2023/03/30/which-countries-have-escaped-the-middle-income-trap?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIqbL-kO_qhQMV5peDBx16gQBpEAAYASAAEgLKZPD_BwE&gclsrc=aw.ds

The People's Map of Global China. (2021, April 13). Port of Vado Ligure, Vado Gateway Terminal - The People's Map of Global China.
<https://thepeoplesmap.net/project/port-of-vado-ligure-vado-gateway-terminal/>

Vuving, A. (2009). How soft power works. SSRN Electronic Journal.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.1466220>

Wang, C., Haralambides, H., & Zhang, L. (2021). Sustainable port development: the role of Chinese seaports in the 21st century Maritime Silk Road. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*, 13(1/2), 205. <https://doi.org/10.1504/ijstl.2021.112924>

Watterson, C. J., de Saint Rapt, J. A., & Yun, E. (2023a). China's state-led international port development: Challenges for port states. *Marine Policy*, 155.
<https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105697>

Yang, D., Li, L., & Notteboom, T. (2022). Chinese investment in overseas container terminals: The role of investor attributes in achieving a higher port competitiveness. *Transport Policy*, 118, 112-122. <https://doi.org/10.1016/J.TRANPOL.2022.01.024>

Yatırım Ofisi, T. C. C. (2015). Türkiye'den Haberler.
<https://www.invest.gov.tr/en/news/news-from-turkey/pages/280915-cosco-pacific-buys-turkish-kumport.aspx>

Zenglein, M. J. (2018). China's overseas lending: The strategic use of the debt trap?. *China Economic Journal*, 11(2), 183-204.

Zhao, S. (2015). Rethinking the Chinese World Order: the imperial cycle and the rise of China. *Journal of Contemporary China*, 24(96), 961–982.
<https://doi.org/10.1080/10670564.2015.1030913>

BİLDİRİ ÖZETLERİ

5. Oturum

YEŞİL VERGİLEME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

*Prof. Dr. Serkan BENK²³
Nazlı DURAK²⁴*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki yeşil vergilendirme uygulamalarını incelemek ve bu incelemeler sonucunda değerlendirme yaparak Türkiye için çıkarımlar yapmaktır. Yeşil vergilerin sayılı ülkelerde detaylı şekilde uygulanması ve bu ülkelerdeki uygulamaların gözlemlenir olması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Yeşil vergilendirme konusunda tüm dünya ülkelerinin ortak bir paydada bulunduğu çevre politikalarının artırılması tüm dünya vatandaşları için gelecek nesiller açısından faydalı olacaktır. Türkiye’de çevre temizlik vergisi dışında yeşil vergiler üzerine direkt bir uygulama söz konusu değildir. Türkiye’de motorlu taşıtlar vergisi ve akaryakıt üzerinden alınan özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi yeşil vergilendirme amacı dışında gelir amaçlı alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre koruma, sürdürülebilirlik, yeşil ekonomi, yeşil vergilendirme.

GREEN TAXATION: THE CASE OF TURKEY

Abstract

The purpose of this study is to examine the green taxation practices in Turkey and, based on these examinations, to make evaluations and draw conclusions for Turkey. The starting point of this study is the detailed implementation of green taxes in a few countries and the observability of these practices. Increasing environmental policies on which all countries worldwide agree concerning green taxation would be beneficial for future generations of all global citizens. In Turkey, apart from the environmental cleaning tax, there is no direct application of green taxes. The motor vehicle tax, special consumption tax on fuel, and value-added tax in Turkey are collected for revenue purposes rather than for green taxation objectives.

Keywords: Environmental protection, sustainability, green economy, green taxation.

²³ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, serkan.benk@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2804-2486.

²⁴ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, 35231701008@ogr.inonu.edu.tr.

YEŞİL EKONOMİ TANIMI

Dünya ekonomik sistemler açısından, sürdürülebilirlik ve çevresel duyarlılık konularında yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemin merkezinde yer alan yeşil ekonomi, ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında denge kurmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel ekonomik modellerin aksine, yeşil ekonomi, uzun vadeli çevresel sağlık ve sosyal refahı göz önünde bulundurarak, ekonomik faaliyetlerin yeniden şekillendirilmesini savunmaktadır. Bu yeni ekonomik model, sadece bugünün ihtiyaçlarını değil, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da karşılamayı hedeflemektedir. Yeşil ekonomi, kaynakların daha verimli kullanımını, yenilenebilir enerjiye geçişi ve atık miktarının azaltılmasını teşvik ederken, aynı zamanda ekonomik adalet ve sosyal eşitliği de ön planda tutmaktadır. Yeşil ekonominin temelinde, doğanın ve insanın birbirine bağlı olduğu ve birinin refahının diğerine bağlı olduğu anlayışı yatmaktadır. Bu nedenle, yeşil ekonomi, çevresel sorunların çözümünde ekonomik politikaların ve bireysel davranışların önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. (Şahin,2012:25-26).

YEŞİL VERGİLERİN TANIMI

Yeşil vergi kavramı da yeşil ekonomi kavramının bir uzantısı olmakla birlikte, yeşil ekonomi anlayışı ile elde edilmek istenen amaçlara vergisel araçlarla ulaşılmasını sağlayan bir vergilendirme türüdür. Yeşil vergilerin temel amacı; çevre kirliliğinin asgari düzeye düşürülmesi olmakla birlikte; bu amaçla geçmişten bugüne değin pek çok protokol hazırlanmış, konferans ve çalışma düzenlenmiş ve anlaşmalar akdedilmiştir. İçinde bulunduğumuz dönemde pek çok ülkede yeşil vergi olarak nitelendirilebilecek ve önceliği çevrenin korunması olarak belirlenmiş olan vergi türlerinin uygulandığı görülmektedir. Yeşil vergilerin özünde çevrenin korunması amacı yer almaktaysa da, bu vergi türü de özünde bir vergi olduğundan aynı zamanda kamu gelirlerinde artış da sağlamaktadır. Bu bağlamda kimi zaman bazı yeşil vergi türlerinde kamu gelirlerinin artırılması amacının, çevrenin korunması amacı kadar öncelikli olduğu da görülmektedir. Yeşil vergilerin doğru uygulanması halinde yönetimler ve topluluklar açısından büyük faydalar sağlayacağı aşikardır. (Olçay,2024:8-9). Çevre vergilerinin ilk örneği olan kirlilik vergisi deyimini ilk kullanan yazar, İngiliz İktisatçısı A.C. Pigou (1877-1959) olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde 1920’de yayımladığı ünlü Refah Ekonomisi başlıklı eserinde Pigou Londra’nın meşhur sisinin yarattığı kirliliği ve dışsallık vergisi ile vergilendirme fikrini ortaya atmış ve bu vergi Pigou vergisi olarak mali literatüre girmiş fakat fazla yankı yapmamıştır. Bu vergi türü Türkçede çevre vergileri veya yeşil vergiler şeklinde ifade edilmiştir. Bu terminoloji İngilizce deyimlerin çevirisinden türetilmiştir.Çevre vergileri ile ilgili deyim ve kavramlar hayli zengin olup büyük çeşitlilik arz eder. Bunların asılları İngilizce olup bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz. Çevre vergileri (enviromental taxes), kirlilik vergisi (pollution tax), emisyon vergisi (emission tax) ve karbon vergisi (carbon tax) gibi. Adında “çevre” deyimini kullanılmadığı halde uygulamada çevre ile dolaylı olarak ilgili vergi türleri de mevcuttur. Bu nedenle terminoloji gerçekten çok zengin ve renklidir.Yukarıda yapmış olduğumuz genel açıklamalara göre, çevre, çevre kirlenmesi, çevre kirlenmesinin önlenmesi ve çevreyi koruma amacı ile gerek ulusal ve gerekse uluslararası platformda konulmuş olan vergi türlerini çevre vergisi veya yeşil vergiler olarak tanımlayabiliriz.1990’lı yıllarda çevre kirliliği ile mücadelede vergilerin daha fazla kullanılmaya başlanması ile OECD, bu vergiler için yeni bir tanım geliştirmiş ve bu vergilerin amacının bütçeye gelir sağlamaktan ziyade, üretim ve tüketim kalıplarında çevre lehine değişiklik yapmak olduğunu ileri sürmüş ve bu vergileri “yeşil vergiler” olarak adlandırmıştır. Böylece yeşil vergiler, Beşinci programda belirtilen ve sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için gerekli olan koşulların sağlanmasına katkıda bulunacaktır. (Uyduranoğlu,2004:45-50).

TÜRKİYE’DE YEŞİL EKONOMİYE GEÇİŞ

Türkiye’nin 2023 hedefleri doğrultusunda hazırlanan ve yüksek refah seviyesine ulaşmayı hedefleyen Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde ilk defa yeşil büyüme kavramı kullanılmıştır. Bu planda devletin sürdürülebilirliği desteklemesinin gerekliliği üzerinde durulmuş ve kamu kurumlarının bu amaç doğrultusunda yenilikler yapması gerektiği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). On birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sera gazı emisyonları, iklim değişikliği gibi unsurların çevreye zararının en düşük seviyede tutulabilmesi için çevre politikalarının hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Yeşil ekonomiye dönüşüm yolunda AYM’ye uyum sağlamak açısından T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından 2021 yılında “Yeşil Mutabakat Eylem Planı” hazırlanmıştır. Bu eylem planı ile öncelikle AB olmak üzere tüm dünya ekonomisindeki yeşil dönüşüm ile uyumlu yeşil yatırımların teşvik edilmesi sureti ile sürdürülebilir, kaynak verimli yeşil bir ekonomiye geçiş hedeflenmiştir. Bu çerçevede, eylem planında toplam 32 hedef ve 81 eylem planı belirlenmiştir. (Ticaret Bakanlığı, 2021). Türkiye’nin yeşil ekonomi politikaları, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve ekonomik büyümeyi yeşil bir temele oturtmak amacıyla geliştirilmektedir. Bu politikalar, enerji, tarım, ulaşım ve sanayi sektörlerinde çevresel etkileri azaltmayı ve doğal kaynakların korunmasını hedeflemektedir. Ulusal düzeydeki bu çabalar, uluslararası iş birlikleri ve anlaşmalarla desteklenmekte ve Türkiye’nin yeşil ekonomiye geçiş sürecini hızlandırmaktadır. Yeşil ekonomiye geçişin yüksek maliyetler içermesi, teknolojik altyapıya ihtiyaç duyması, kamuoyunun ve iş dünyasının yeşil ekonomiye ilişkin farkındalık düzeyinin artmasının gerekliliği, bu geçiş sürecini zorlaştıran hususlar olarak görülmektedir.

Kamu Gelirlerinde Yeşil Dönüşüm Fonu: Vergiler

Ülkemizde doğrudan çevreyi koruma amacı güden tek vergi türü çevre vergisi iken, dolaylı yollardan çevre düzenini etkileyen Motorlu Taşıt Vergisi (MTV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gibi vergiler de mevcuttur. Çevre sorunu daha çok yerel yönetim kapsamına girdiğinden devlet bu vergilerin temin edilmesini yerel yönetimlere vermiştir. Vergi ödemeleri işletme ve konutlar için farklılık göstermektedir. İşletmeler tesis tür ve boyutu esas alınarak yıllık vergi öderken bu vergi ödemeleri sabit tutulmuştur. Konutlarda ise ödeme şekli su tüketim faturası ile sabit götürü üzerinden alınmaktadır. Ancak tarife farklılıkları asıl amaç olan kirliliği önlemekten uzaklaşmaya neden olmaktadır (Reyhan, 2014). Motorlu taşıt vergilerini çevre vergisi başlığı altında inceleyen OECD’nin amacı taşıtların emisyonları nedeniyle çevreye zarar vermelerinden ötürü taşıt kullanım oranlarına sınırlama getirmektir (Canpolat, 2009). Fakat Türkiye’de bu vergiler doğrudan bir çevre vergisi değildir. Bunun sebebi alınan vergide asıl amaç kamuya gerekli finansmanın sağlanması, diğer taraftan gelir dağılımında eşitlik meydana getirmesidir. Harcama vergisi olan özel tüketim vergisi genellikle lüks olarak adlandırılan tüketim mallarından tedarik edilmektedir. Çevre ile ilişkisi ise taşıt alımlarının da bu grupta yer almasından kaynaklanmaktadır. (Demir, 2017). Taşıt alımı hakeza akaryakıt taleplerini doğurmakta çevre, egzozlar nedeniyle kirletilmektedir. ÖTV ise dolaylı yoldan çevre ile ilişki içerisindedir. Taşıt ve akaryakıt fiyatlarının yükseltilmesi ile öncelikli olarak tüketim miktarını esas alıp, vergilerde mali amaç ön plana çıkarken çevreye verdiği zarar ikinci plana atılmaktadır (Reyhan, 2014:110-120).

TÜRKİYEDE YEŞİL VERGİ UYGULAMALARI

Çevre Temizlik Vergisi

Çevre temizlik vergisi atık üzerinden tahsil edilen bir vergidir. “2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu” mükerrer 44. maddesi uyarınca, Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar çevre temizlik vergisine tabidir, denilmektedir. 1981’de ihdas edilen İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Kuruluş ve Görevleri

Hakkında Kanun hükümleri uyarınca Türk hukukunda ilk kez atık su ücreti uygulamasına geçilmiş olup kanunun 13. maddesine göre “kullanılmış su uzaklaştırma bedeli” olarak ifade edilen bu ücret öncelikle büyükşehir belediyelerinde uygulanmaya başlanmıştır. (Arıkboğa,2019:23-50).Belediye sınırları içinde kalan ve belediyelerce sunulmuş olan temizlik hizmetlerinden istifade eden işyeri, konut ve benzeri binalar çevre temizlik vergisinin yükümlüleridir. Diğer yandan herhangi bir suretle kullanılmayan ve boş olan binalar açısından ise çevre temizlik vergisi uygulanmayacaktır. Konut ve işyerlerinin vergilendirilmesinde su abonelik faturası üzerinde olan kişiler aynı zamanda çevre temizlik vergisi bakımından da yükümlü konumundadırlar. Bu kişilere düzenlenen faturada kullanımdan kaynaklanan su bedeliyle beraber çevre temizlik vergisi de tahsil edilir. Çevre temizlik vergisi su tüketim meblağına göre hesaplanmakla birlikte faturada ayrıca belirtilir. Su bedelini tahsil eden belediyeler aynı zamanda çevre temizlik vergisini de faturayla birlikte tahsil etmiş olur. Su ve kanalizasyon idaresi belediyeden bağımsız bir kişiliği haiz olan yerlerde ise bahse konu vergi belediyeler yerine bu idarelerce tahsil edilmektedir. (Şenyüz,2018: 366). Çevre temizliği ile ilgili olarak tahsil edilen bir diğer bedel ise “katı atık toplama, taşıma ve bertaraf ücreti” olarak adlandırılmaktadır. Çevre Kanununa göre tahsil edilen bu bedelin; “büyükşehir belediyeleri ve diğer belediyelerde yatırım, işletme, bakım, onarım, ıslah ve temizleme harcamalarını karşılamak üzere” alınacağı belirtilmiştir. Buna göre evsel katı atıkların toplanması, taşınması ve bertaraf edilmesi şeklindeki hizmetlerden istifade edenler, bu hizmetleri yerine getiren belediyelerin tayin edeceği tarifeye göre alınacak bir ücreti ödemekle yükümlü olacaklar ve bu sayede edinilen gelirler yalnızca katı atıklar ile alakalı hizmetlerin yerine getirilmesi için kullanılacaktır. Tarifenin ise “tam maliyet” ve “kirleten öder ilkesi” doğrultusunda tayin edileceği ifade edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra Belediye Gelirleri Kanunun 97. maddesinde yer alan; “Belediyeler tarafından tıbbi atık bertaraf ücreti, hafriyat toprağı ve inşaat yıkıntı atıkları ile ilgili ücretler, gemilerden alınacak atıklarla ilgili ücretler çevreyi korumak amacıyla uygulanmaktadır” ifadesinden de anlaşılabileceği üzere belediyelerin tahsil edebildiği başka çevre temizlik vergileri de bulunmaktadır. (Arıkboğa,2019: 42)

Motorlu Taşıtlar Vergisi

Motorlu taşıt vergisi (MTV) birçok ülkede uygulama şansı bulan bir vergi türüdür. Bugün dünya genelinde yaşanan refah standardının artışı ile birlikte, motorlu taşıt kullanımı artmakta ve motorlu taşıt sahipleri yollara, park alanlarına, köprü ve alt geçitlere bakım onarım anlamında ciddi maliyetler yüklemektedir. (Ulusoy&Akdemir,2013:88).

MTV, mali gücün bir göstergesi olarak kabul edilen servet unsurlarından motorlu araçların vergilendirilmesine ilişkin olarak 1963 yılında 197 sayılı kanunla yürürlüğe girmiş ve çeşitli değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Vergi MTV Kanununda sayılan tarifelere göre tahakkuk etmektedir. Tarifede sayılan taşıtlar, tükettikleri yakıt sonucunda karbon salınımı yapan motorlu hava ve kara araçlarıdır. MTV, çevreyi kirleterek negatif dışsallık yayan bu araçların kullanımının azaltılması ya da daha az kirliliğe neden olacak yeni teknolojilerin teşviki gibi fonksiyonlara sahiptir. Ulaştırma sektöründe yaşanan gelişmeler sonucu motorlu taşıt kullanımı artmış dolayısıyla çevre kirliliğinde ki artış kaçınılmaz olmuştur. Çünkü günümüzde en önemli hava kirleticilerden biri olarak CO2 emisyon kaynağı gösterilmektedir (Yalçın, 2013:147).Ülkemizde hâlihazırda uygulanmakta olan MTV sisteminde eski araçlardan az, yeni araçlardan çok vergi alınması şeklinde bir vergi sistemi mevcuttur. Ancak eski araçların yakıt tüketimi fazladır ve bunun yanında yeni araçlara göre daha çok karbondioksit salınımı yaparlar. Avrupa birliği ülkeleri ise Motorlu taşıtların vergilendirmesinde yakıt tüketimini ve karbondioksit salınımını dikkate alan bir vergi sistemi kurmuşlardır. Avrupa Birliği’ndeki uygulamaların ülkemizce de değerlendirilmesi mümkündür ama düşük karbondioksit salınımını yayan araçlar, model bakımından yüksek ve pahalı araçlardır. Vergi adaletinin sağlanması

bakımından sadece karbondioksit salınımının dikkate alınması ülkemizde istenen sonucu vermeyecektir (Kaplan, 2012: 216).

Özel Tüketim Vergisi

Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ise belirli mal ve hizmetler üzerinden maktu veya oransal olarak alınan bir harcama vergisidir. Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde gündeme gelmiş ve 2002 yılında 4760 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir. ÖTV lüks, sağlığa ve çevreye zararlı mallar üzerinden alınarak, gelir elde etmenin yanı sıra sosyal amaca da hizmet etmektedir. ÖTV'nin çevre ile ilgili olan kısmı birinci listenin A ve B cetvelleridir. A cetvelinde; Uçak yakıtı, kurşunsuz süper ve normal benzin, doğal gaz, fuel oil, jet yakıtı, baz yağı ve motorin gibi petrol türevleri, B cetvelinde ise; benzol, solvent, vernik, eter, inceltici ve benzeri ürünler bulunmaktadır. Bu ürünler mali amacın yanı sıra çevreye verdiği zararlar nedeni ile tüketiciyi caydırma amaçlı olarak da vergilendirilmektedir. Fosil yakıtlar olarak adlandırılan gaz ve benzeri kimyasallardan alınan vergileri enerji vergileri olarak da adlandırabiliriz. Bu tür vergiler sadece çevresel kaygılar ile salınan vergiler değildir. Aynı zamanda mali, ekonomik ve sosyal amaçları da dikkate almaktadır. Burada karar verilmesi gereken nokta hangi amacın daha öncelikli olduğunun tespit edilmesidir. Verginin oranı düşük tutulduğunda çevreye verilen zararın maliyeti daha fazla olabileceği gibi vergi oranı artırıldığında, ekonomik ve sosyal olumsuz etkileri de ortaya çıkabilir. (Gündüz, 2013:140). Özel Tüketim Vergisinin uygulanması sonucunda tüketici kararlarını etkileyerek enerji, taşımacılık vb. gibi çevreye zararlı sektörlerin kontrol altında tutulmasını sağlayacağı açıktır. Zaten çevresel vergilerin varlık nedenleri bu tip sektörlerin kontrol altına alınıp sebep oldukları dışsallıkların maliyetini karşılatmak ve diğer taraftan da bütçe gelirlerinde artış sağlamaktır. Özel tüketim vergisi bu kapsamda değerlendirildiğinde, çeşitli tarifeler kullanarak vergi farklılaştırmasına giden ve amacına uygun hale getirilmiş bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır (Karakuzu, 2010:204).

DİĞER UYGULAMALAR

Geri Kazanım Katılma Payı

Hammaddesi petrol olan ve plastikten üretilen naylon poşetlerin çevre üzerinde yarattığı tahribat büyüktür. Naylon poşetlerin doğadan neredeyse 1000 yılda yok oluşu, içerdiği zararlı kanserojenler, toprağa, suya ve besin zincirine karışmasıyla yarattığı negatif etkiler sadece insanlar için değil tüm canlılar için tehlike yaratmaktadır.

2019 yılında uygulanmaya başlanan ve literatürde poşet vergisi olarak da anılan geri kazanım katılım payı plastik poşet kullanımından kaynaklanan çevre kirliliğinin önüne geçmek amacıyla naylon poşetlerin ücrete tabi tutulması şeklinde uygulamaya konulmuştur. Türkiye'de yeni uygulamaya konulan geri kazanım katılım payının amacı naylon poşet kullanımını tamamen yasaklamak değil kişi başına düşen poşet kullanımını AB standartlarına uygun şekilde düşürmektir (Ertekin&Dam,2020:76-78).

Vergi Olarak Çevre Kanunlarına Göre Alınan Para Cezaları

2872 sayılı Çevre Kanununun 20'nci maddesinde; Türkiye'de çevresel kirliliği azaltmak ve önlemek adına geliştirilmiş olan vergi uygulamalarına ilaveten belirli idari para cezaları öngörülmüş olup bu para cezaları ve müeyyidelere ilişkin maddede tadadi olarak yer verilmiştir. Kanun maddesinde düzenlenen bahse konu idari para cezaları doğal kaynakların korunması esasına dayalı olarak belirlenmiş olup; biyolojik çeşitliliği zedeleyen unsurlar, fosil yakıtların yarattığı kirlilik, gürültü kirliliği, sıvı ve katı atıkların oluşturduğu kirlilik, karbon emisyonunun çevreye verdiği tahribat, motorlu taşıtların çevreye verdiği zarar gibi kriterler göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Her ne kadar bütün bu yaptırımlar özünde bir idari para cezası olsa da, Çevre Kanununda düzenleme altına alındığından çevre esaslı olarak düzenlendikleri anlaşılmaktadır. (2872 sayılı Çevre Kanunu).

SONUÇ

Yeşil vergiler; çevresel zararları önlemekle birlikte aynı zamanda kamu gelirlerini artırdıklarından ve bu süreçte gelir dağılımı adaletinde ve toplumsal refahta da iyileşme sağladıklarından günümüzde pek çok ülke tarafından sürekli olarak tartışılmakta ve uygulanmaktadır. Nitekim yeşil vergilerin doğru uygulanması halinde hem mali hem de çevresel açıdan pek çok faydası mevcuttur. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de yeşil vergi olarak nitelendirilebilecek birçok uygulama bulunmaktadır. Bununla birlikte vergi tasnifine uymamakla birlikte, poşet kullanım ücreti gibi harç niteliği taşıyan bazı mali yükümlülükler de yeşil vergi uygulamalarının amacıyla bağdaşmaktadır. Ancak Türkiye’deki yeşil vergi uygulamalarına bakıldığında, bazı eleştiriler getirilebileceği ve bu bağlamda birtakım iyileştirmeler yapılabileceği söylenebilir.

Türk hukukunda doğrudan çevresel amaçlara yönelik olarak ihdas edilen tek verginin çevre temizlik vergisi olduğu görülmektedir. Ancak çevre temizlik vergisinin mevcut tarife yapısı, ortaya çıkabilecek kirliliğin azaltılması bakımından yeterli nitelikte değildir. Diğer yandan akaryakıt ve motorlu taşıtlar üzerinden alınan özel tüketim vergisi ve benzeri vergiler de her ne kadar yeşil vergi olarak nitelendirilebilecekse de, özünde vergi geliri elde etme amaçları ağır basmaktadır. Bu bağlamda öncelikle yeşil vergilere ilişkin bazı reformlar yapılarak çevresel amaçların ön planda tutulması, daha sonra bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi karbon vergisi ve benzeri uygulamaların ihdas edilmesi gibi dünyada gelişmiş ülkelerde uygulanan ancak Türkiye’de daha önce uygulanmamış olan vergi türleri getirilerek bu alanda öncü olunması yerinde olacaktır. Zira izah edildiği üzere, doğru bir şekilde uygulandığı takdirde yeşil vergilerin hem toplum hem de devlet açısından pek çok faydası bulunmaktadır. Türkiye’de motorlu taşıtlar vergisi uygulamasında da yeşil vergilendirmenin amacıyla bağdaşmayan bazı durumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda motorlu taşıtlar vergisinin çevre odaklı ve karbon salınımını azaltmaya yönelik bir anlayışla yeniden düzenlenmesi isabetli olacaktır. Bu bağlamda öncelikle belirli bir miktarın altında karbon salınımında bulunan araçlara muafiyet tanınması gerekmektedir. Ardından mevcut uygulamanın aksine, çevreye daha fazla olumsuz etkisi bulunan yaşlı büyük araçlardan, yaşlı küçük araçlara kıyasla daha fazla vergi alınması gereklidir. Motorlu taşıtlar vergisi Türkiye’de; taşıt değeri, aracın azami toplam ağırlığı, oturma yeri, silindir hacmi, motor boyutu, cinsi ve yaşına göre hesaplanmakla birlikte çevre üzerinde olumsuz etkisi bulunan pek çok unsur ise herhangi bir suretle göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu bağlamda diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi emisyon salınımı düşük olan araçların teşvik edilmesi, fazla olan araçların daha yüksek vergilendirmeye tabi tutulması, hurdaya çıkarılabilecek araçların çıkarıldıkları takdirde yeni araç alımında vergi indirimi uygulanması gibi uygulamalar hayata geçirilebilir. Bu sayede yeşil vergi niteliğindeki motorlu taşıtlar vergisinin mali amacı biraz daha geri plana alınarak, çevresel amacının daha ön planda olması sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Arıkboğa,Ü.,(2019),“Çevre Politikasının Ekonomik Araçları ve Türkiye’de Belediye Uygulamaları”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, 23-50. (<https://dergipark.org.tr>).

Demir,A.,(2017), ‘‘Türkiye’de Çevre Vergileri Uygulaması, Ekonomik Etkileri ve Dünya Uygulamalarıyla Karşılaştırması’’,Uzmanlık Tezi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mali Hizmetler Uzmanlığı, Ankara.

Ertekin,Ş & Dam,M (2020),Türkiye’de Çevre Vergilerinin Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Yaşar Üniversitesi, 76-78.

Gündüz, O. I., (2013), Bir Çevre Vergisi Türü Olarak Enerji Vergisi: Fosil Yakıtların Vergilendirilmesi-II, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2),127-144. 2872 sayılı Çevre Kanunu, Erişim tarihi: 15 Eylül 2024, (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

Kalkınma Bakanlığı (2013), Onuncu Kalkınma Planı, (2014-2018).

Kaplan, A., (2012),Çevre Sorunları Ve Ekonomi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVI(1-2),279-287.

Karakuzu,S.,(2010). *Türkiye’de Çevre Politikalarının Gelişimi ve Çevre Vergilerinin Uygulanabilirliği*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Olçay,F.M.,‘ ‘Yeşil Vergiler, Özellikleri, Türkiye’de’ki Durum ve Uygulamaları’’, 2024, (292), ss.8-9.

Reyhan,S.A.,(2014),’’Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları’’,*Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (1), 110-120.

Şahin, Ü., (2012) *Yeşil Düşünce’den Yeşil Ekonomiye*,Yeni İnsan Yayınevi.

Şenyüz, A., (2018) *Türk Vergi Sistemi*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Ticaret Bakanlığı (2021), ‘ ‘Yeşil Mutabakat Eylem Planı’ ’’,Erişim tarihi: 18 Eylül, (<https://ticaret.gov.tr>).

Ulusoy,A&Akdemir,T.(2013)YerelYönetimlerin Finansman Sorunlarının Çözümünde Motorlu Taşıtlar Vergisi Önerisi, *Sosyo Ekonomi Dergisi*,9(19), 65-94.

Uyduranoğlu, A.,‘ ‘ Mali Vergilerden Çevre Vergilerine Doğru : Avrupa Birliği’nden Uygulamalar’’, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 2024, ss 45-50.

Yalçın, A., (2013), ‘ ‘Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz’’, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 141-158.

2872 sayılı Çevre Kanunu, Erişim tarihi: 20 Eylül 2024, (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖNLENMESİNDE GELİR İDARESİ NE KADAR ETKİN?²⁵

Elanur SERTKAYA²⁶

Prof. Dr. Kadir KARTALCI²⁷

Özet

Kayıt dışı ekonomi, genel anlamda hukuk kurallarına aykırı, içeriği gerçekte bağdaşmayan, varlığı milli geliri tehdit eden ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu olgunun yüksek oluşu vergi gelirinde kayıplara yol açtığı gibi ekonomik eşitsizliklere de sebebiyet vermekte ve gelecek nesiller için tehdit unsuru oluşturmaktadır. Mükelleflerin bir kısmı vergisel yükümlülüklerini yerine getirmek yerine kayıt dışı kalmayı tercih etmekte böylelikle devletin vergi geliri azalmaktadır. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin varlığı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için mücadele edilmesi gereken ciddi bir sorundur.

Yapılan araştırmalar sonucunda kayıt dışı ekonomi ile uzun vadede mücadele edebilmek, vergi gelirini arttırabilmek için güçlü bir idareye ihtiyaç duyulmuş ve kayıt dışılıkla mücadelenin sorumlu kolu gelir idaresi olarak belirlenmiştir. Gelir idaresi tarafından uygulanacak strateji ve politikaların kritik öneme sahip olduğu ancak gelir idaresinin mevcut yapısıyla bu konuda yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Gelişen teknoloji ile sanal mecralarda da varlığını gösteren kayıt dışı ekonomi vergi reformlarına olan talebi arttırmış ve dijitalleşmeyi zorunlu hale getirmiştir. Toplumsal ihtiyaçlardaki değişimler ve teknolojinin sunduğu avantajlar doğrultusunda gelir idaresi bünyesinde yapısal reform çalışmaları ve vergi otomasyon projeleri hayata geçirilmiştir. Gelir idaresi yapısının revize edilmesiyle mükelleflerin yükümlülüklerini daha kolay ve minimum maliyetle yerini getirmeleri imkânı sunulmuştur. Böylelikle daha fazla kişiye hizmet sunularak mükellef hakkındaki bilgi ve belgelerin her an ulaşılabilir, denetlenebilir olması sağlanmıştır.

Teknolojinin getirmiş olduğu web tabanlı yeni nesil ekonominin varlığı kurumların kayıt dışılık ile mücadele konusunda daha aktif bir rol üstlenmesini gerekli kılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma ile gelir idaresinin bu olguya bakış açısı, gelir idaresi tarafından hayata geçirilen otomasyon projelerinin kayıt dışı ekonominin önlenmesinde hangi role sahip olduğu ve uygulanan stratejilerin yeterliliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı ekonomi, gelir idaresi, elektronik uygulamalar.

²⁵ Bu çalışma “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Gelir İdaresi’nin Etkinliği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimince desteklenmiştir (Proje Numarası: SYL-2020-2170).

²⁶ Malatya/Türkiye, elanursertkaya@gmail.com , ORCID: 0000-0003-1145-5898.

²⁷ İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya/Türkiye kadir.kartalci@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4102-9294.

HOW EFFECTIVE IS THE REVENUE ADMINISTRATION IN PREVENTING UNREGISTERED ECONOMY IN TÜRKİYE?²⁸

Abstract

The informal economy generally consists of economic activities that are against the rules of law, whose content is incompatible with reality, and whose existence threatens the national income. The high rate of this phenomenon not only causes losses in tax revenue, but also causes economic inequalities and poses a threat to future generations. Some taxpayers prefer to remain unregistered instead of fulfilling their tax obligations, thus reducing the state's tax revenue. For this reason, the existence of the informal economy is a serious problem that needs to be tackled for both developed and developing countries.

As a result of the research, a strong administration was needed to combat the informal economy in the long term and to increase tax revenue, and the responsible arm of the fight against informality was determined as the revenue administration. It has been determined that the strategies and policies to be implemented by the revenue administration are of critical importance, but the current structure of the revenue administration is inadequate in this regard. The informal economy, which also exists in virtual media with developing technology, has increased the demand for tax reforms and made digitalization mandatory. In line with the changes in social needs and the advantages offered by technology, structural reform studies and tax automation projects have been implemented within the revenue administration. By revising the revenue administration structure, taxpayers are given the opportunity to fulfill their obligations more easily and at minimum cost. In this way, service is provided to more people and information and documents about taxpayers are made accessible and auditable at any time.

The existence of a new generation web-based economy brought about by technology has necessitated institutions to take a more active role in combating informality. Therefore, this study evaluated the revenue administration's perspective on this phenomenon, the role of the automation projects implemented by the revenue administration in preventing the informal economy, and the adequacy of the implemented strategies.

Keywords: Informal economy, revenue administration, electronic applications.

²⁸ This work was produced from the master's thesis titled "Informal Economy in Turkey and the Effectiveness of the Revenue Administration" and was supported by Research Fund of the İnönü University (Project Number: SYL-2020-2170).

GİRİŞ

Devlet, ekonomik varlığını sürdürebilmek ve kamu hizmetlerini gerçekleştirebilmek için belirli ve sürekli bir gelire ihtiyaç duymaktadır. Bu finansman ihtiyacının büyük kısmını ise vergi gelirleri oluşturur. Fakat mükelleflerin büyük bir kısmı bazı nedenlerle vergiye ilişkin ödevlerini yerine getirmeyerek kayıt dışına çıkmaktadırlar. Bu da gelir yaratan kaynakların azalmasında büyük bir rol oynamaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, devlet kontrolü dışında gerçekleşip, kayda geçmeyen-geçirilmeyen, gizlenen ve bu nedenle denetlenemeyen faaliyetlerin bütünüdür. Aynı zamanda gayri resmi, gizli, yasa dışı ve enformel ekonomi olarak farklı başlıklarla da anılmaktadır. Ülkemizde finansal faaliyetlerin büyük bir kısmı kayıt dışı ekonomi olarak gerçekleşmektedir. Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisine genellikle olumsuz etkileri olup haksız rekabet ortamının oluşmasına ve gelir dağılımında adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu nedenle kamusal harcamaların finansmanı olan vergilerin toplanması iyi bir organizasyona sahip vergi sistemi etkin olan Gelir İdaresi'nin varlığı ile mümkün olmaktadır.

Gelir İdaresi Başkanlığı, kayıt dışı ekonominin önlenmesinde merkezi bir rol oynar ve çeşitli politikalar ile stratejiler geliştirir. Vergi denetimlerinin artırılması, dijitalleşme, vergi bilincinin yaygınlaştırılması ve vergi teşvikleri gibi araçlarla, kayıt dışı faaliyetlerin azaltılması hedeflenir. Bu çabalar, Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutunu küçültmek ve devletin vergi gelirlerini artırmak açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada GİB tarafından geliştirilen politikaların neler olduğu, bu politikaların uygulanabilirliği ve kayıt dışı ekonomiyi önlemede ne kadar etkin olduğu incelenerek değerlendirme yapılmıştır.

Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara geçmeyen, beyan edilmeyen, genellikle vergi ve düzenlemelere tabi olmayan gelir yaratan ekonomik faaliyetleri barındıran geniş kapsamlı bir olgudur. Ulusal ve uluslararası alanda görülen, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi olgusu Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından “Devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen/geçirilemeyen ve bu nedenle kamu otoritesi tarafından denetlenemeyen faaliyetlerin tümüdür” şeklinde tanımlanmıştır (GİB, 2009: 3).

Kayıt dışı ekonomi 1940'lı yıllardan itibaren gündeme gelmiş, tartışmalar ve araştırmaların ilgi odağı olmuştur. Geçmişten günümüze bazı araştırmacılar kayıt dışı ekonomi hakkında çeşitli yaklaşımlar öne sürüp farklı tanımlara başvurmuştur. Bu araştırmacılar Sakıp Şeker 'e göre kayıt dışı ekonomi, kamu otoritelerinin denetimi dışında meydana gelen ekonomik faaliyetler olarak ifade edilmiştir. Vergi ödememek ya da yasal yükümlülüklerden kaçınmak için yapılan bu tür faaliyetler çeşitli nedenlerle kaydedilmez ve resmi otoritelere bildirilmez (Şeker,1995:1).

Tüm bu bilgiler ışığında kayıt dışı ekonominin karmaşık ve ortadan kaldırılması mümkün olmayan bir dinamik olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin etkilerini minimum seviyeye indirmek amacıyla strateji ve politikalar üreterek bu sorunla mücadele etmek oldukça önemlidir. Bu konuda atılacak her adım toplumsal refahın artmasına ve adil vergileme sisteminin oluşmasına katkı sunacaktır.

Kayıt dışı ekonomi hem bireysel hem toplumsal alanda ciddi etkiler doğurmaktadır. Kayıt dışı ekonomi sonucu oluşan çıktılar kıyaslandığında kayıt dışılığın kısa vadede olumlu etkilerinden söz edebilmek mümkünken uzun vadede karmaşık ve olumsuz etkilere neden olduğu görülmektedir. Aşağıda bu etkiler detaylandırılmıştır;

Vergi Gelirlerinin Azalması: Kayıt dışı ekonomi kamu gelirinde aşınmalara yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, vergi sistemini ve vergi idaresini zafiyete uğratmakta ve vergi tabanının kontrolünü güçleştirmektedir. Vergi gelirindeki aşınma vergi oranlarında artışa

gidilmesine neden olmakta bu da para basımı, borçlanma gibi araçlara başvuruyu gündeme getirmektedir. Kısır döngü halini alan bu durum yüksek enflasyonu tetikleyerek ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Çakır,2022:205).

Sosyal Güvenlik Sisteminde Açıklar: Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik sistemine de zarar verir. Kayıt dışı çalışanların primlerinin ödenmemesi, sosyal güvenlik sistemine katılımın azalmasına ve finansman açığına neden olur. Bu da sosyal güvenlik harcamalarının karşılanamamasına ve sistemin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesine yol açmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 131).

Adaletsiz Gelir Dağılımı: Kayıt dışı ekonomi, toplumsal güvensizliği ve gelir eşitsizliğini artırır. Vergi ödeyen ve kayıtlı olarak çalışan bireyler, kayıt dışı çalışanlara göre daha ağır vergi yüküyle karşı karşıya kalır ve bu durum toplumsal huzursuzluğa yol açabilir. Kayıt dışı ekonomi, düşük gelirli bireylerin daha savunmasız kalmasına ve uzun vadede yoksulluğun artmasına neden olabilmektedir (Ekmekçi, 2018: 27).

Haksız Rekabet: Kayıtlı sektörde vergi vb. ödenekler nedeniyle üretim maliyetleri artarken kayıt dışılığın olduğu sektörler bu ödemeleri gerçekleştirmediği için girdi maliyetlerini daha avantajlı hale getirmektedirler. Bu durum sektörler arası haksız rekabete yol açarak dürüst mükelleflerin aleyhine sonuçlar doğururken aynı zamanda mükelleflerin vergilendirilmeyen sektöre yönelmesine de neden olmaktadır. Böylece kaynak dağılımında etkinlik sağlanamadığı gibi sektörlerin büyüme trendi de olumsuz etkilenmektedir (Us, 2004: 14).

Tüm bunların sonucunda kayıt dışı ekonomi, devlet gelirlerini azaltarak ekonomik büyüme performansını olumsuz etkiler, işçi haklarını zayıflatır ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirir. Aynı zamanda, kayıt dışı ekonominin uzun vadeli etkileri, sosyal güvenlik sisteminden yatırıma kadar geniş bir yelpazede olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilmesi, ekonomik istikrarın ve toplumsal adaletin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir.

Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

Dünyada birçok ülkede temel meselelerden olan kayıt dışı ekonomi Türkiye ekonomisi için de sorun teşkil eden önemli bir olgudur. Kayıt dışı ekonomi, ortaya çıkışı hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte ekonomik sistemlerin gündemde olduğu her dönemde farklı büyüklük ve biçimlerde meydana getirdiği etkilerle sürekli gündeme gelmiştir (Kargı ve Güven,2017:39).

Ülkemizde kayıt dışı ekonomi ile ilgili sistematik çalışmalar 1980’li yıllarda gündeme gelmiş 1990’lar ve 2000’lerde ise dijitalleşme ve web tabanlı organizasyon yapısı ile kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına almak için daha ciddi politikalar uygulanmıştır. 2015’li yıllardan sonra bu konudaki hesaplama çalışmaları azalmış, daha çok vergiler ve kayıt dışı istihdam konuları yaygınlık kazanmıştır (Yılmaz,2023:347).

Tablo:1 Türkiye de 2004-2021Gölge Ekonominin Boyutu

Yıllar	KE/GSYİH	Yıllar	KE/GSYİH	Yıllar	KE/GSYİH
2004	31.5	2010	28.3	2016	26.8
2005	30.7	2011	27.7	2017	27.2
2006	30.4	2012	27.2	2018	28.3
2007	29.1	2013	26.5	2019	29.4
2008	28.4	2014	27.2	2020	32.54
2009	28.9	2015	27.0	2021	32.01

Kaynak: Schneider, F, (2021), “Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 – 2021.

Schneider (2021) tarafından hazırlanan gölge ekonomi tahminine ilişkin çalışmada bir küresel veri tabanı elde edilmiştir. Bu çalışmada yer alan ülkemize ait veriler yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Çalışma sonucunda OECD ülkelerinde gölge ekonomi oranının %15-20 aralığında değişkenlik gösterdiği ifade edilerek ülkemizdeki boyutun OECD ülke verilerinin

üzerinde seyrettiği görülmekte ve %25 ile %30'u arasında bir paya sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca çalışmada 2020 yılında tüm dünya çapında etkili olan Covid-19 salgınının birçok ülkede durgunluğa neden olduğu ve bu durumun da kayıt dışılık oranında oluşan artışı tetiklediği görüşü savunulmuştur (Schneider,2021:3).

Tabloda yer alan Türkiye verilerini daha detaylı incelediğimizde kayıt dışı ekonominin 2004 yılında 31,5 olarak gerçekleştiği, bu oranın 2016 yılına kadar azalan bir seyirde olduğu görülmektedir. Sonraki yıllarda artış-azalış eğilimi değişkenlik gösteren bu oran 2017 yılı itibariyle artış trendine yönelmiştir. Tüm dünya ülkelerinde durgunluğu beraberinde getiren korona salgını 2020 yılında ülkemizde de kayıt dışılık oranının 32,54'e ulaşarak en yüksek seviyenin izlenmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Günümüzde ise bu oran yaklaşık %30 civarında seyretmektedir.

Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelede Gelir İdaresinin Rolü

Yapılan çalışmalar neticesinde kayıt dışı ekonomi mücadele edilmediği takdirde ekonomide büyük kayıplara neden olabilecek önemli bir meseledir. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin oluşmasında etkili olan faktörlerin analiz edilmesi, bu sorunun çözümüne uygun politikaların geliştirilmesi sürdürülebilir ve adil bir ekonomik sistem için kritik öneme sahiptir.

Ülkemizde yapılan araştırmalar doğrultusunda kayıt dışı ekonomi ile mücadele hususunda en önemli sorumluluk gelir idaresine verilmiştir. Yıllar itibariyle sosyal ve ekonomik alanda yaşanan değişimler gelir idaresinin mevcut yapısının bu konuda yetersiz oluşunu gündeme getirmiş ve teknolojik yapılanma sürecine ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu olgu ile etkin mücadele de gelir idaresinin yeniden yapılanmasına gerek duyulduğu ve E-devlet uygulamalarının kamu yönetiminde meydana gelen yolsuzlukları azaltmada hesap verilebilir saydam yönetim anlayışının oluşturulmasında önemli bir araç olduğu öngörülmüştür (Pathak, vd., 2007: 195).

Vergi idarelerinde reform-modernizasyon sürecinde izlenecek politikaların temel dayanaklarını oluşturan unsurlara bakıldığında; basitleştirme, şeffaflık, yeni teknolojilerin kullanımı, diyalog ve deneyim kavramları karşımıza çıkmaktadır (Gerçek,2002: 98). Bu amaç doğrultusunda yeniden yapılanma süreci başlatılmış ve 2005 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) kurulmuştur. Yaşanan bu dönüşüm doğrultusunda GİB “mükellef odaklı” yapı ile mükellef hizmetlerini şeffaf ve hızlı bir şekilde yürüterek kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmeye ve kamu bilincini artırmaya odaklanmıştır. Bu amaca yönelik kayıt dışı ekonomi ile mücadele de bilgi teknolojilerinin kullanımı yaygınlaştırılmıştır (Taytak, 2019: 66).

Kamu hizmetlerinin sunumunda değişikliğe gidilmiş bilgi ve belgeler dijital kanal aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Teknolojik gelişmelerden yararlanılması bilgi ve belgeleri izlemeyi kolaylaştırırken kayıt dışı ekonominin önlenmesinde de önemli bir potansiyele sahiptir.

Gelir İdaresi yapılanma sonrası geleneksel yöntemlerden uzaklaşarak risk odaklı denetim anlayışını benimsemiştir. Bu doğrultuda “Veri Ambarı Projesini” hayata geçirmiştir. Veri ambarı projesi ile teknolojik alt yapı hizmetinden faydalanılarak kayıt dışı alanda faaliyet gösteren mükelleflerin kimlik tespiti kolaylaşmış, denetim ve çapraz kontroller sonucu tespit edilen kişiler hakkında işlem yapılması sağlanmıştır. Ayrıca veri ambarı projesi denetim için gerekli verileri üretmeyi amaçlarken en nihayetinde vergi tabanının genişletilmesi, kayıt dışılığın azaltılarak etkin vergi denetimi yapılması hususunda da önemli faydalar sağlamaktadır (GİB,2007:33).

İşte GİB’in dönüşüm sürecindeki önemli başlıklar şöyledir;

Vergi Reformları

Yapılan çalışmalar neticesinde vergi mevzuatının daha anlaşılır ve uygulanabilir olması için ortaya çıkan şüpheleri gidermek, mükellef odaklı hizmet anlayışı ile topluma vergi ödeme alışkanlığının kazandırılmasını sağlamak amaçlarıyla, vergisel işlemlerin basitleştirilmesi, vergi mevzuatının anlaşılır, açık ve uygulanabilir olması yönünde çalışmalara devam edileceği belirtilmiştir.

Mevcut muafiyet, istisna ve indirimler analiz edilerek etkin olmayanlar kaldırılacak ve vergi tabanını genişletmeye yönelik çalışmalar hız kesmeden devam edecektir. Vergi güvenliğini sağlayan, gönüllü uyumu teşvik eden kolay ve basit vergilendirme sistemleri uygulanacaktır.

İdare bu politikaların hayata geçirilmesiyle ekonomiyi kayıt altına almayı, vergi gelirlerini artırmayı ve ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmayı amaçlamaktadır.

Dijitalleşme ve Teknolojik Altyapı

Küresel ölçekte bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişim e-ticaret faaliyetlerinde yaşanan artışı da beraberinde getirmiştir. E-ticarete meydana gelen bu artış dijital platformlarda gerçekleştirilen faaliyetlerin izlenmesi ve bu alanda oluşabilecek vergi kayıp kaçaklarının önüne geçilmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. Dijitalleşme denetleme ve belgeleme sürecini etkili halde sunma potansiyeline sahip olduğu için dönüm noktası olarak görülmüş ve bu kapsamda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar aşağıda detaylandırılmıştır:

VEDOP: Vergi dairesi işlemlerinin bilişim teknolojileri ile otomasyona geçirilerek is yükünün azaltılması Vergi dairesi çalışmalarında etkinlik ve verimliliğin artırılması ve bilgisayar ortamında toplanan bilgilerden sağlıklı bir karar destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulmasının hedeflendiği Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi (VEDOP) 1995 yılında pilot proje olarak hayata geçirilmiştir (Uğur ve Çütcü, 2009:11). VEDOP Projesiyle GİB tarafından vergi işlemlerinin dijital ortamda sunumuyla birlikte kayıt dışı ekonomi ile mücadele de önemli bir adım atılmış ve bu uygulama sonucunda (Özbek, 2007: 82);

-Mükellef faaliyetleri sürekli izlenebilir olduğu için vergi denetimlerinin daha hızlı ve kapsamlı yapılması sağlanmış bu sayede kayıt dışı ekonomi mücadele de riskli durumların tespiti kolaylaşmıştır.

-Farklı kaynaklardan ve kurumlardan elde edilen verilerin analizi ile çapraz denetimler uygulanmış böylelikle mükellef beyanlarında oluşabilecek tutarsızlıkların tespiti pratik hale gelmiştir.

-Vergi beyanlarının zamanında yapılması mükelleflerin vergi sistemine uyumunu arttırmıştır.

Tüm bunlardan hareketle VEDOP ülkemizde teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanarak mükelleflerin kayıt dışı işlemlerinin hızlıca tespit edilmesini sağlamış, gelir idaresinin riskli alanlara odaklanmasında etkili bir araç olmuştur.

E-Fatura: E-fatura sistemi 397 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile uygulamaya konularak e-faturanın kâğıt faturadan hiçbir farkı olmadığı, mükelleflerin bu sistemle belgelerini muhafaza ve ibraz edebilecekleri ifade edilmiştir (Köprü, 2011:1).

Tablo:2 Yıllar İtibariyle E-Fatura Uygulamasına İlişkin Veriler

YIL	İzleme Dönemindeki Yılsonu Hedeflenen Değer	E-Fatura Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı	Performans (%)
2019	150.000	187.597	125,06

2020	180.000	332.400	184,7
2021	330.000	532.910	161,5
2022	520.000	779.379	149,9
2023	700.000	1.107.692	158,24

Kaynak: (2019-2023 GİB Faaliyet Raporları Doğrultusunda Hazırlanmıştır).

GİB tarafından hazırlanan Faaliyet Raporlarından elde edilen bu veriler baz alınarak yıllar itibariyle hedeflenen değerin üzerinde mükellefin uygulamaya dahil olduğu görülmektedir. Bu durum sisteme zorunlu olarak katılım sağlayan mükelleflerle beraber gönüllü katılımlarında olduğunu göstererek kayıt dışı ekonomi ile mücadele politikasının etkinliğini önemli ölçüde arttırmaktadır.

Birçok belgenin elektronik ortama taşınmasıyla beraber vergi kaçakçılığı ve sahte kullanımının önüne geçilmesinde önemli etkisi olan bu sistem devletin vergi gelirinin artmasına ve bu sayede kamu hizmetlerine daha fazla kaynak ayrılmasına olanak tanır. Ayrıca faturaların elektronik ortama taşınmasıyla kaydedilen veriler her an ulaşılabilir olduğu için denetim mekanizmaları tarafından daha hızlı ve güvenilir şekilde çözümlenebilir.

E-Defter: VUK ve TTK'ya uygun olarak tutulması zorunlu defterlerin elektronik ortamda oluşturulması, kaydedilmesi, saklanması ve gerektiğinde yetkili mercilere ibraz edilmesine olanak sağlayan bir sistemdir. E-defter uygulamasının hayata geçirilmesi sonucunda defterlerin tasdikine gerek kalmamış ve saklama maliyetleri ortadan kalkmıştır. Uygulama mükellef ve idare arasındaki işlemlerin dijital ortam da yürütülmesini sağlamakta ve mali mühür veya elektronik imza ile onaylanarak kayıtların doğruluğunu ve bütünlüğünü teminat altına almaktadır. Aynı zamanda elektronik defterler her an ulaşılabilir oldukları için denetim daha hızlı ve etkin hale gelerek kayıp kaçakların önlenmesinde etkin rol oynamaktadır (Gökçen ve Özdemir, 2016: 150).

Şekil:1

Kaynak: (<https://ebelge.gib.gov.tr/> 27.06.2024).

Tablo:3 Yıllar İtibariyle E-Defter Uygulamasına İlişkin Veriler

YIL	İzleme Dönemindeki Yılsonu Hedeflenen Değer	E-Defter Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı	Performans (%)
2019	150.000	122.396	81,60
2020	180.000	203.410	113
2021	200.000	282.751	141,4
2022	270.000	292.768	108,4
2023	300.000	695.352	231,78

Kaynak: (2019-2023 GİB Faaliyet Raporları Doğrultusunda Hazırlanmıştır).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde yıllar itibariyle hedeflenen değerin üzerinde mükellefin sisteme dahil olması dikkat çekmektedir. Sanılanın aksine daha fazla mükellefin uygulamaya

dahil olması, e-defter projesinin önemli bir göstergesi olmakla birlikte kayıt dışı ekonomi ile mücadele de etkinliği arttıran bir unsurdur.

E-Beyanname: E-Beyanname, mükelleflerin vergilendirmeye yönelik işlemlerini gerçekleştirirken bilgi otomasyon hizmetlerinden faydalananarak, arşivleme ve istatistiksel işlemlerin analizi kolaylaştırmak, maddi hataları minimum seviyeye indirerek idarenin işleyişini hızlandırmak ve doğru bilgi aktarımını kolaylaştırmak amacıyla kullanılan hizmetin adıdır (Acar ve Aydın, 2014: 139).

Beyannameler, güvenli bir şekilde GİB'e iletilir ve vergi mükellefleri onayladıktan sonra elektronik olarak gönderilir. Elektronik ortamda gönderilen beyannameler dijital olarak saklanır, geçmişe dönük işlemler kolayca erişilebilir hale gelir. Bu sayede mükelleflerin kayıtlı ekonomiyi uyumu kolaylaşır ve kâğıt ortamında gerçekleştirilen işlemlere kıyasla hatasız beyanname gönderimi sağlanır.

Yukarıdan bahsedilen GİB'in dijital sistemleri, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. E-fatura, e-defter, e-beyanname ve veri analitiği gibi araçlar, vergi sistemini daha şeffaf, hızlı ve sistematik hale getirirken, kayıt dışı faaliyetlerin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.

Vergi Uyum ve Denetim: Denetim, mükelleflerin vergisel ödevlerini yerine getirip getirmediğini analiz etmek amacıyla vergi otoriteleri tarafından gerçekleştirilen inceleme sürecine verilen isimdir. Ayrıca vergi kaçakçılığı gibi yolsuzlukları ve devletin vergi kaybı sonucu kamu gelirlerinde yaşanan kaybı önlemeye yönelik önemli bir mekanizmadır (Baytar, 2006: 102–103).

Tablo:4 Yıllara Göre Yaygın ve Yoğun Denetime İlişkin Veriler

YIL	İzleme Dönemindeki Yılsonu Hedeflenen Değer	Yaygın ve yoğun denetimlerde mükellef nezdinde denetim sayısı	Performans (%)
2019	500.000	511.941	102,39
2020	600.000	351.451	58,6
2021	700.000	371.556	53,1
2022	800.000	1.138.258	142,3
2023	900.000	481.285	53,48

Kaynak: (2019-2023 GİB Faaliyet Raporları Doğrultusunda Hazırlanmıştır).

Hazırlanan Faaliyet Raporları sonucunda mükellef nezdinde yapılan yaygın ve yoğun denetime ilişkin sayısal veriler yukarıdaki tabloda incelenmiştir. Bu verilerden hareketle performans göstergelerinde sapmalar yaşandığı açıkça görülmektedir. Bu verilere ilişkin değerlendirme yapılırken içinde bulunulan yılın konjonktürel durum dikkate alınarak denetimlerin farklı alanda ve sektörde yoğunlaşmasıyla hedef değerinin altında kaldığı ifade edilmiştir. Özellikle tüm dünyayı etkisi ile sarsan pandemi süreci kapsamında işletmelere getirilen kısıtlamalar, personele yönelik esnek çalışma saati uygulamaları, karantina süreci gibi etkenlerin hedef sapmalarına neden olduğu görülmektedir (GİB Faaliyet Raporu,2023).

Ayrıca 2020 ve 2023 yılında ülkemizde etkili olan jeopolitik gelişmeler özellikle 6/2/2023 tarihinde asrın felaketi şeklinde adlandırılan depremin etkisiyle piyasalarda yaşanan aksamalar vergi ödemelerinde yaşanan kısa vadeli ertelemeler ve esneklikler mükellef nezdinde rahatlamaya neden olduğu için vergisel uyum da sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda da hedeflenen değerlere ulaşamamıştır.

Dijital Vergi Dairesi: GİB bünyesinde 7/10/2023 tarihinde hizmete açılarak vergi mükelleflerinin vergilendirmeye yönelik işlemlerini dijital ortamda gerçekleştirmelerine olanak

tanıyan bir platformdur. Dijitalleşmenin sunduğu olanaklar sayesinde hizmetlerin ‘Dijital Vergi Dairesi’ çatısı altında toplanmasıyla vergi mükelleflerinin vergi dairesine gitme ihtiyacı ortadan kalkarak, mükellefler hak ve ödevlerine ilişkin pek çok işlemi tek noktadan giriş yaparak gerçekleştirebilmektedir (Türkey,2023:1).

Hem mükellefler hem de devlet için maliyet avantajı sağlayan bu sistem aynı zamanda bilgi ve belgelere daha hızlı ve şeffaf bir şekilde ulaşabilmeyi kolaylaştırdığı için belgeler dijital ortamda düzenli tutulur ve her an denetime hazır durumdadır (GİB Faaliyet Raporu, 2023;125).

Şimşek yaptığı açıklama da "*Dijital Vergi Dairesi, beyanname, bildirim, dilekçe gibi belgelerin elektronik ortamda verilebilmesi ve bu belgelere ilişkin işlemlerin sonuçlarının elektronik ortamda sunulması ile vergilendirmeye ilişkin ödevlerin yerine getirilmesinde kolaylıkla kullanılabilir. Başkanlık tarafından geliştirilen ve halihazırda her birisine farklı internet adresinden giriş yapılabilen İnteraktif Vergi Dairesi, Elektronik Beyanname Sistemi, İnternet Vergi Dairesi ve Hazır Beyan Sistemi gibi uygulamalara artık Dijital Vergi Dairesi üzerinden erişilebilecek*" şeklinde ifadelerle bildiride bulunmuştur.

Son gerçekleştirilen 2024-2027 tarihli Orta Vadeli Program da "*Kayıt dışılıkla mücadele kararlılıkla sürdürülecek, kurumsallaşmayı, verimliliği ve rekabet gücünü artırarak ekonominin daha sağlıklı, istikrarlı ve güçlü bir şekilde büyümesi sağlanacak, denetimlerde etkinlik artırılabilecektir*" şeklinde ifade edilerek kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin ve denetimin önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda vergi kayıp kaçakları ile mücadele de bilgi teknolojilerinin kullanımı yaygınlaştırılacak elektronik yapılan ticari faaliyetlerin ve sosyal medya kullanılarak kazanılan gelirlerin vergilendirilmesi hususuna yönelik düzenlemelerin hızla gözden geçirileceği ifade edilmiştir. Ek olarak bu paket ile vergi cezaları arttırılacak, istisna ve indirim hususunda bazı başlıklar kaldırılacak ve vergide gönüllü uyumu destekleyen politikalar planlanarak kayıt dışı ekonomi ile daha etkin mücadele dileceği vurgulanmıştır (GİB,2023:28).

Ayrıca dijital uygulamaların yanında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından kayıtlı ekonomiye geçiş doğrultusunda; 2008-2010, 2011-2013, 2015-2017, 2019-2021 2023-2025 dönemlerini kapsayan Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Eylem Planları hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Eylem planları diğer kurum ve kuruluşlarla koordinasyon içerisinde yürütülerek ihtiyaç halinde iş birliği yapılarak önleyici tedbirler uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu planlar Türkiye’nin ekonomik yapısını desteklemekte ve daha sürdürülebilir bir ekonomik yapı için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. (GİB,2023).

Kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye yönelik hedeflere gündeminde yer veren bir diğer başlık ise kalkınma planlarıdır. Son yayınlanan 12. Kalkınma planında yer alan kamu maliyesine yönelik amaçların alt başlığı olarak şu hedeflere yer verilmiştir (SBB Kalkınma Planı 2024-2028,2024);

‘Teknolojik imkanlardan yararlanılarak herkesin etkin katılımı sağlanarak kayıt dışılıkla mücadele edilecektir;

Vergi sisteminde gerçekleştirilen dijital dönüşümün sunduğu avantajlardan daha fazla istifade ederek sisteme daha hızlı uyum sağlanması ve sorunlara daha hızlı çözüm üretilmesi için gerekli alt yapı çalışmaları tüm hızıyla devam edecektir;

Vergi idaresine fiziki olarak gitmeden kağıtsız işlemlerle online bildiri imkânı sunulacak,

Yeni nesil teknolojik alt yapılardan faydalanarak 7/24 hizmet anlayışı ile mükellefe istediği her an bilgiye ulaşabilme imkanını sunulacaktır

Sanal varlıklar üzerinden gerçekleştirilen finansal işlemlere yönelik çalışmaların hız kesmeden devamı sağlanacaktır;

Verginin tabana yayılması ile gelir dağılımını dengeli bir şekilde gerçekleştirerek daha adil gelir dağıtımını düşüncesi güçlendirilecek bu sayede vergi tahsilatında etkinlik sağlanacaktır;

Vergi kanunlarının temelinde var olan adalet düşüncesi öncülüğünde vergiyi taban yayan ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu teşvik eden uygulamalara yer verilecektir;

Vergi cezalarının mükellefleri caydırıcı niteliğe ulaşabilmesi için çalışmalar yapılacaktır ve kamu gelirlerine ilişkin tahsilatların artışı sağlanacaktır’.

Kalkınma planının da yer alan bu hedefler doğrultusunda kayıt dışı ekonomi ile mücadele hususunda vergi idaresi tarafından yapılacak bilgi-belge takibinin sistemsal analiz ile gerçekleştirmesine, düzenlemelerin kayıt dışılığa sebebiyet vermeyecek şekilde yürütülmesiyle başarıya ulaşabileceği öngörülmüştür.

SONUÇ

Türkiye de kayıt dışı ekonomiyle mücadele de son yıllarda çeşitli politika ve teknolojik gelişmelerle büyük kazanımlar elde edilmiş olsa da bu politikaların tamamen başarılı olduğunu söylemek yanlış olur. Kayıt dışı ekonomi hala önemli bir sorun olmaya devam etmekte ve mücadele sürecinin etkinliği farklı faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Geçmişten günümüze ekonomik açıdan sorun yaşayan mükellefler giderlerini minimize edebilmek amacıyla kayıt dışı kalmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca pandemi döneminde vergi ödemelerinde yaşanan kısa vadeli ertelemeler ve esneklikler mükellef nezdinde rahatlamaya neden olduğu için vergisel uyum da sorunlar yaşanmasına yol açmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığının yeniden yapılanmasıyla kayıt dışı ekonominin önlenmesi konusunda e-maliye uygulamalarına hız verilerek elektronik hizmet alanında birçok düzenleme hayata geçirilmiştir. İdarenin iş süreçleri elektronik ortama aktarılarak daha şeffaf bir yapılanma inşa edilmiştir. Vergi denetimlerinde mükellef seçimi noktasında risk odaklı vergi denetimi uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır vergi bilincinin yaygınlaştırılması, denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, teknolojik altyapının tüm sektörlere yayılması ve uluslararası iş birliğinin artırılması, mücadelede daha etkin sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

Gerçekleştirilen mücadele politikaları kayıt dışı ekonomi ile mücadele de yol gösterici olmuştur. Ancak bu uygulamalara ek olarak vergi gelirini arttırabilmek amacıyla vergi oranlarında artışa giden politikaların yerine verimli vergi tahsilatını ön planda tutan bir anlayış benimsenmesi gerektiği açıktır. Çünkü yüksek vergi yükü ile karşı karşıya kalan mükellefler daha fazla kayıt dışına yönelmektedir. Bu durum kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin sekteye uğramasına neden olmaktadır.

Gelir İdaresi Başkanlığı, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede teknolojik gelişmeleri kullanarak ve denetim süreçlerini iyileştirerek bazı önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Dijitalleşme, e-fatura sisteminin yaygınlaşması ve risk tabanlı denetimler gibi uygulamalar, kısa vadede başarı sağlamıştır. Ancak Türkiye’de kayıt dışı ekonominin hala %25-%30 gibi yüksek bir oranda olması, bu konuda yapılacak daha fazla reforma ve denetim süreçlerinin güçlendirilmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. GİB’in teknolojik altyapısını güçlendirmesi, denetim kapasitesini artırması ve toplumda vergi bilincini daha etkin bir şekilde yaygınlaştırması gerekmektedir.

Kısacası, Gelir İdaresi’nin kayıt dışı ekonomiyi azaltma yönünde attığı adımlar olumlu olsa da Türkiye’nin yapısal sorunları nedeniyle kayıt dışı ekonomi tamamen kontrol altına alınmış değildir. Özellikle denetim faaliyetlerinde yeterli etkinliğin sağlanamaması, bazı mükelleflerin denetime tabi olmaması ve denetim elemanı sayısında yeterli düzeye ulaşamaması kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi büyük ölçüde engellemiştir. Bu nedenle, mevcut politikaların kararlılıkla uygulanmaya devam etmesi ve orta, uzun vadede ekonomik

istikrarı sağlayacak geniş kapsamlı stratejilerin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu stratejileri hayata geçirirken yapay zekâ dan yararlanılması sahte belge kullanımının önüne geçerek denetimlerin daha kısa sürede ve etkin bir şekilde sonuçlandırılmasında yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, F. ve Aydın, F. (2014) Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.

Baytar, Yusuf (2006), “*Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Adana.

Çakır, M. (2022). “Gelir Vergisi Kanunu’nun Kayıt Dışı Ekonomi Açısından İncelenmesi”, *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53) ,201-214, Denizli.

Gelir İdaresi Başkanlığı (2007). 2007 Faaliyet Raporu
https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/yayinlar/2007_Faaliyet_Raporu.pdf
(Erişim Tarihi:18.09.2024)

Gelir İdaresi Başkanlığı (2019). 2019 Faaliyet Raporu
https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2019/2019_faaliyet_raporu.pdf
(Erişim tarihi:21.09.2024).

Gelir İdaresi Başkanlığı (2020).2020 Faaliyet Raporu
https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2020/2020_faaliyet_raporu.pdf
(Erişim tarihi:21.09.2024).

Gelir İdaresi Başkanlığı (2021). 2021 Faaliyet Raporu
https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2021/2021_faaliyetraporu_4.pdf (Erişim tarihi: 17.09.2024).

Gelir İdaresi Başkanlığı (2022). 2022 Faaliyet Raporu
https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2022/2022_faaliyet_raporu.pdf?id=1 (Erişim tarihi: 17.09.2024).

Gelir İdaresi Başkanlığı (2023). 2023 Faaliyet Raporu
https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2023/2023_faaliyet_raporu.pdf?id=1 (Erişim tarihi: 17.09.2024).

Gerçek, A. (2002). Çağdaş Eğilimler Çerçevesinde Türkiye’de Vergi İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması. Çağdaş Bir Vergi Ortamı Oluşturmak İçin, Türkiye’de Vergi İdaresi ve Vergi Denetimi Nasıl Yapılandırılmalıdır? (13) Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları.

GİB, (2009), “Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008- 2010)” Ankara.

Gökçen, G., Özdemir, M. M., (2016). “Türkiye’de Muhasebe Uygulamalarından E-Defter ve E-Fatura Uygulaması”, *Öneri*, (12), 137-154.

Köprü, F. M., “Elektronik Defter Uygulaması Başlıyor”, *Ekonomist Dergisi*, 1-3.

Özbek, M., (2007), “*E-Devlet ve Türkiye Uygulamaları Kapsamında VEDOP Projesi*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

R. Pathak & Gurmeet Singh & Rakesh Belwal & R. Smith, (2007). "E-governance and Corruption-developments and Issues in Ethiopia," Public Organization Review, Springer, vol. 7(3), 195-208.

Sakıp Şeker, 1995, "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, (25), 1.

SBB, "On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)" https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024_2028_11122023.pdf (Erişim Tarihi:01.10.2024).

Schneider, F. (2021). "Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003- 2021: Due to the Corona Pandemic a Strong Increase in 2020 and a Modest Decline in 2021". African Journal of Political Science, ISSN 1027-0353, 15 (2), 005

Taytak, M., Vural, K., 2019, "Bilişim Sistemlerindeki Gelişmelerin Türkiye de E-Vergi Uygulamaları Üzerine Yansımaları ve Değerlendirilmesi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (647), 65-100.

Uğur, A. A., & Çütücü, İ. (2009). E-Devlet ve Tasarruf Etkisi Kapsamında Vedop Projesi, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-20.

Us, V., (2004) "Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", Türkiye Ekonomi Kurumu, 10, 28.

Yereli, A. B., O., Karadeniz, (2024) "Türkiye’de Kayıt dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, s,180-204, Antalya.

Yılmaz, M. (2023). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Enflasyon ve Büyüme. *Fiscaoeconomia*, 7(Özel Sayı), 338-358. ----347.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

6. Oturum

MUHAFAZAKARLIK İDEOLOJİSİ VE NURETTİN TOPÇU AÇISINDAN MUHAFAZAKARLIĞIN YORUMLANMASI

Yüksek Lisans Öğrencisi Tuğba KARAGÜL²⁹

Özet

Modern toplumda her şey akla dayanmaktadır. Rasyonel olduğu için sistem, manevi açıdan insanı bir boşluk içerisine düşürmekte olup, oluşan boşluğu kendi ilkelerine uyarlamak için yeni heyecanlar yaratmaktadır. Bu durum insanı, kendi varlığının nasıl oluştuğunu ya da nasıl yok olduğunu akla ve mantığa dayanarak çözme merakına yönlendirmektedir. Bu merak duygusu ile ortaya çıkan sorulardan bir tanesi de "Değişim olmalı mı? Evet, ama nasıl?" sorusudur. Çalışmada farklı ideolojilerin benimsedikleri anlam itibarıyla insanı merak içerisinde bırakan bu soruya farklı yönlerden cevap aranmaya çalışılmıştır.

Modernizm süreci ile birlikte hem küresel olarak hem de Türkiye siyasetinde birçok değişim meydana gelmiştir. Bu değişimlerin sonucunda da benimsenen ideolojilerin yönlendirmesiyle bazı alanlarda yapısal ve köklü değişimlerle birlikte bazı alanlarda biraz daha ılımlı şekilde ilerlemeler kaydedilmiştir. İlimli şekilde değişim geçirmeyi ve ilerlemeyi benimseyen ve evrimsel olan muhafazakarlık ideolojisi, yapısı gereği değişimin yavaş yavaş gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira, söz konusu ideolojiye göre birden meydana gelen değişimler yüzünden toplumu bir araya getiren yapılar sarsılabilmektedir. Toplumun yapısını oluşturan aile kavramı, gelenek ve kültürel değerler gibi yapılar çözüldüğü takdirde toplumu ayakta tutacak hiçbir şey kalmayacaktır. Çünkü muhafazakarlık ideolojisine göre değişim; kendi tarihimizi, kültürümüzü, geçmişimizi ve değer yargılarımızı tamamen bir rafa kaldırıp yabancısı olduğumuz bir başka dünyaya uyum sağlama çabası olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, modernleşme sürecine sonradan giren ve kendilerine ait olmayan başka bir dünyanın tecrübesinin içselleştirilmeye çalışılması eleştirilmekte ve değişimin bu yanına dikkat çekilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, siyasi olarak muhafazakarlık ideolojisini var eden temel özelliklere değinerek isyan ahlakını benimsemiş olan Nurettin Topçunun muhafazakâr perspektifinden değişim sürecine yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu yaklaşımı ortaya koyabilmek adına, çalışma yöntemi olarak kaynak taraması metoduna başvurulmuştur. Birçok kaynaktan elde edilen bilgiler yorumlanarak derlenmiş olup, nihai çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, muhafazakarlık ideolojisi, Nurettin Topçu.

²⁹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye, karagultgb@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8339-2585.

THE IDEOLOGY OF CONSERVATIVITY AND THE INTERPRETATION OF CONSERVATIVITY FROM THE PERSPECTIVE OF NURETTİN TOPÇU

Abstract

In modern society, everything based on reason. Since it is rational, the system leaves people in a spiritual void and create new excitements to adapt the resulting gap to its own principles. This situation leads people to the curiosity of solving how their own existence comes into existence or how it disappears, based on reason and logic. One of the questions that arise with this sense of curiosity is, “Should there be change? Yes, but how?”. In this study, an attempt was made to find an answer to this question, which leaves people wondering in terms of the meaning adopted by different ideologies, from different perspectives.

With the process of modernism, many changes have occurred both globally and in Turkish politics. As a result of these changes, with the guidance of the adopted ideologies, structural and radical changes have been made in some areas, as well as slightly more moderate progress in some areas. The ideology of conservatism, which is evolutionary and embraces moderate change and progress, advocates that change should occur gradually by its nature. Because of the sudden changes that occur depending on the ideology in question, the structures that bring the society together can be shaken. If structures such as the concept of family, tradition and cultural values, which form the building blocks of the society, are dissolved, there will be nothing left to sustain the society. Because according to the ideology of conservatism; change is considered as an effort to completely put aside our own history, culture, past and value judgments, and adapt to another world to which we are unfamiliar. In this context, attempts to internalize the experience of another world that entered the modernization process later and that does not belong to them, are criticized and attention is drawn to this aspect of change.

The aim of this study is to reveal the approach to the change process from the conservative perspective of Nurettin Topçu, who adopted the morality of rebellion, by touching on the basic features that create the political ideology of conservatism. In order to reveal this approach, the source scanning method was used as a study method. Information obtained from, many sources has been interpreted and compiled and the final study has been completed.

Keywords: Ideology, the ideology of the conservatism, Nurettin Topçu.

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle günümüzde değişim hiçbir zaman duraksama yaşamamaktadır. Aksine geçmişte başlayan ve artarak devam eden bu değişimler, etkisini; sosyal, kültürel, toplumsal ve siyasal gibi birçok alanda göstermektedir. Bunlardan en önemlisi de siyasal alandaki yaşanan etkilerdir. Nitekim, yönetim anlayışlarının evrilmesiyle farklı kuram ve kavramların yaptırımıyla karşı karşıya kalınmakta olup, domino taşı gibi bir alanda meydana gelen değişim diğer alanları da otomatik olarak etkileyip, devirebilmektedir.

Bilindiği üzere modernizmle birlikte hem küresel bağlamda hem de Türkiye siyasetinde birçok değişim meydana gelmiştir. Bu değişimlerin sonucunda benimsenen ideolojilerin yönlendirmesi ile bazı alanlarda yapısal ve köklü değişimler yaşanmıştır. Bazı alanlarda ise daha yüzeysel ve biraz daha ılımlı şekilde ilerlemeler kaydedilmiştir. ılımlı şekilde değişim geçirmeyi ve ilerlemeyi benimseyen ve evrimsel olan Muhafazakarlık ideolojisi, hızlı ve ani değişimlerden sakınılması gerektiğini savunmaktadır. Zira, söz konusu ideolojiye göre birden meydana gelen değişimler yüzünden toplumun yapıtaşını oluşturan aile kavramı, gelenek ve kültürel değerler gibi temel yapılar sarsılabilmektedir. Çünkü muhafazakarlık ideolojisine göre, birden ve hızlı şekilde meydana gelen değişim; yabancı olduğu bir başka dünyaya uyum sağlama çabası olarak değerlendirilmektedir.

İlk çıktığı yıllarda değişime kesinlikle karşı olan Muhafazakarlık, zamanla istemese de değişime karşı koyamamıştır çünkü değişim kaçınılmazdır. *Yeni muhafazakarlar ise değişimi kabul etmektedirler. Bu doğrultuda, değişimin beraberinde getirdiği yeni ekonomik sistem yani kapitalizm de yeni muhafazakarlar tarafından kabul görmüştür. Ancak muhafazakarlığa göre, piyasaya müdahale tanrısal düzene müdahale anlamına geldiği için dışarıdan gelecek olan hiçbir bir müdahaleyi istememektedirler. Benimsenen bu düşünceye karşın toplumun dengeye gelebilmesi için devlet bu muhafazakarlar tarafından önemsenmektedir.* Bu noktada, Muhafazakar ideolojiye sahip olmasına rağmen aykırı bir kimlikte olan Nurettin Topçu için ise aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır. Nitekim Topçu, anti-kapitalist bir tavır sergilemiş olup, kapitalizmin toplumsal temellerin varlığını tehdit ettiğini savunmuştur. Aynı zamanda, modernizmin etkisi ile dinin içinin boşaltıldığını ve insanların dinlerinin zayıflamasıyla birlikte ahlak seviyelerinin düştüğü Nurettin Topçu tarafından dile getirilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmakta olup ilk olarak İdeoloji ve ardından Kimlik kavramları açıkladıktan sonra Siyasi İdeoloji olarak Muhafazakarlık kavramı üzerinde durulmuştur. En son bölümde ise Nurettin Topçu açısından Muhafazakarlık konusuna yer verilmiş olup, ilgili çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanmıştır.

İDEOLOJİ

Bilindiği üzere özellikle Totaliter rejimde en önemli etken ideolojidir. Çünkü belli bir ideolojiye sahip olan bir parti iktidara gelmiş olup, bütün toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıyı o ideolojinin öngördüğü çerçevede yeniden yapılandırmaktadır. İktidara gelen parti kafasındaki toplumu yaratabilmek için kendi ideolojisinin emrettiği politikaları zihinlere hükmederek uygulamaktadır.

Faşist olmayan fakat faşizmin bazı yönetim sistemlerini benimseyen rejimlerde, politikaların ortadan kaldırılması yalnızca sert kutupları öne çıkarmak ve ideolojiyi yayma aracı olarak kullanılabilir. Bu kutuplaştırma süreci, bir süre sonra rejimin kendi doğruluğunu topluma dayatma haline gelebilmektedir. Faşizm, hakikati çarpıtarak insanları kendi doğrularına inandırma gücüne sahiptir. Tek devlet ve tek parti anlayışıyla hareket eden faşist rejimler, alternatiflerin varlığına izin vermezler. Hatta kendi dışındaki alternatifleri ötekileştirerek, onları dışlama yolunda bir figür sergilemektedirler. Ancak bu durum yalnızca faşizmle sınırlı değildir; liberalizm, feminizm, muhafazakarlık gibi diğer siyasal ideolojiler de

benimsemiş oldukları kendi dünya görüşlerini toplumlara yaymayı ve benimsetmeyi temel hedef olarak belirlemişlerdir. Benimsenen ideolojinin ülkenin tamamına hızlı ve bir bütün şekilde topluma eklenmesi nihai hedefler arasında yer almaktadır. Böylelikle politika yaratma sürecinde farklı ideolojilere sahip olan aktörler işlevsiz hale gelecektir ve risk olmaktan çıkacaktır. Nitekim var olan düzen, kendisini sekteye uğratacak hiçbir şeye izin vermemekte olup, sürekli denetim altında tutar ve baskı uygular. Böylece insanın kendi doğasıyla tanışmasına fırsat dâhi verilmez, kendi istekleri doğrultusunda bireylere şekil verip zihinlere hükmeder.

Bilindiği üzere ünlü filozoflardan Hegel'in devlet felsefesinde birey yalnızca toplum içerisinde anlam kazanmaktadır. Tek başına birey olarak hiçbir anlam ifade etmemektedir ve bu durum devleti kutsallaştıran bir anlayışa öncülük etmektedir. Bu kapsamda, hiçbir birey tam anlamıyla özgür değildir. Özgür olduğunu iddia eden bireyler ise genellikle bir ideoloji veya parti propagandası ile zihni şekillendirilmiş kişilerdir. Gümüş (2009:71)'e göre, *"Sosyal bilimciler, toplumsal ardalardan etmenlerinin bir bireyin etkileşime gireceği insanları belirleyeceğinden bu konuya özel bir ilgi göstermektedirler. Örneğin, farklı dinlerden bireyler farklı siyasal ideolojilere sahip olabilmektedirler. Aynı biçimde benzer toplumsal ardalara ve sosyo ekonomik düzeylere sahip bireylerin de benzer eğilim, inanış ve düşüncelere sahip olmaları beklenmektedir"*. Dolayısıyla bireysel ideolojinin şekillenmesinde en büyük etken, bireyin içerisinde bulunduğu toplumdur ve toplumsal kültürel, sosyal ve siyasal yapı bireyin bakış açısını belirlemede son derece önem arz etmektedir. Örneğin Cemil Meriç'in entelektüel bir kimlik kazanmasında yaşadığı çevre ve etkilendiği kültür büyük bir rol oynamıştır. Meriç, yaşlıları ile oynamak yerine kitaplara yönelmiş olup, bu durum Meriç'in ufkunu genişlemesine neden olmuştur. Öyle ki içinde bulunduğu dönemde Hatay'ın Fransız mandası olması Meriç'i, Fransızca öğrenmeye yönlendirmiştir. Aslında bu durum onun, Batı ile Doğu arasında Arafta kalmasında ve ideolojisinin çok yönlü olmasında etkili olmuştur. Farklı bir şehir, farklı bir kültür, farklı bir hayat ve bu hayatın içinde yalnızlığını kitaplarla paylaşan küçük bir çocuk olarak büyümüş olup, onu etkileyen farklılıkları içerisinde barındırarak ideolojisinin şekil almasında etkileyici faktör olmuştur. Bu kapsamda, bireyler hayatlarını benimsedikleri ideolojinin politikalarına göre şekillendirmektedirler.

"İdeoloji, günümüzde artık siyasal bilimlerin toplandığı önemli eksenlerden biri haline gelmiştir. İdeolojiden kastettiğimin, belirli bir siyasal düşünürün fikirlerinin sistematigi olmadığı herhalde artık açıktır. Bu kavramla ifade etmek istediğim, kitle toplumunun belirlemesiyle beraber önem kazanan inançlardır. Bu inanç ve tutumları belirli bir şahsın fikri yapıtlarına indirgemek mümkün değildir. İdeoloji, bu anlamda daha çok, "idare edilen"lerin arasında yaygın, yönlü, fakat sınırlı, belirsiz fikir kümelerinden meydana gelir (Mardin, 2016: 16). Mardin'in ifadelerine göre, ideolojiler aynı zamanda politik amaç mahiyeti taşımaktadır. Öyle ki, Muhafazakarlık ilk ortaya çıktığında henüz bir ideolojiden ziyade, modernizmin getirdiği yeniliklere karşı var olan yerleşik yapıları korumaya yönelik verilen bir tepki hareketi olarak doğmuştur.

KİMLİK

Bilindiği üzere düzen olarak varlığını kabul ettirmiş olan sistem, kendisine meydan okuyacak her türlü farklılığa karşı koymaktadır. Farklı olanı dışlamakta ve kendi normlarına uygun olmayanları yok saymaktadır. Bireyleri sürekli gözetim altında tutmakta olup, baskı uygulamaktadır. Bireylerin düşünce ve inanç biçimlerini kontrol ederek kendi kalıplarına uydurmaya çalışmaktadır. Örneğin, toplumsal cinsiyet rolleri, mesleki tercihler gibi alanlarda bireylerin özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Bu durum, bireylerin kendi doğalarıyla tanışmasını engeller ve nihayetinde ise kimliksiz bir toplum yaratmaktadır. Zira kimliği olmayan bir birey, toplumun da kimliğini yitirmesine neden olmaktadır.

Üzerinde durulan konu aslında "Biz kimiz?" sorusuna cevap bulabilmek amacıyla ideolojilere sığınarak bir kimlik kazanma çabasını ifade etmektedir. Toplumlar, kimliklerini belirlemek için ideolojilere başvurumaktadırlar. Modernleşme sürecinde toplumlar öz değerlerini kaybederek farklı bir kültüre uyum sağlama çabası içerisinde olmuşlardır. Bu durum yabancılaşılan başka bir dünyaya uyum sağlama çabası olarak görülmüş olup, toplumların kimliksizleşmesinde asıl sorun olarak nitelendirilmiştir. Modernleşme sürecine sonradan dahil olan toplumlar, kendilerine ait olmayan bir dünyanın tecrübesini içselleştirmeye çalışmaktadır. Her yenilik, bir ölçüde eskiyi barındırır ve eski, işlevini yitirdiğinde yenilik arayışına gireriz. Bu süreç, bir binanın inşasına benzetilebilir. Eski binadan sıkıldığımızda, yeni bir bina inşa ederiz; ancak bu bina, eskisinin temelleri üzerine oturmaktadır. Bu, eski değerlerle yenin olumlu yönlerini harmanlama çabasıdır. Zaman ilerledikçe toplumlar ve bireyler de değişen koşullara uyum sağlamak zorunda kalmaktadır; tıpkı bir saatin ayarlanması gibi. Küresel dünyayı şekillendiren modernizm, ancak modern toplumlara uygulanabilir. Modernleşme sürecinde kısa yoldan ve hızlı bir şekilde modernleşme beklentisine girmek büyük bir yanılgıdır. Zira hiçbir şeyin tam kontrolü elimizde değildir; bizleri yönlendiren ve kontrol eden bir güç mevcuttur ve bu gücün etkisi altındayız. Toplumun uyum içinde işlemesi ve ilerlemesi için safsatalardan arınarak, akıl ve mantığa dayalı pozitif bilimlerin gelişim sürecinin temeli haline gelmesi gereklidir. Bu süreçte, Batıcılık da topyekûn devrimlerle eklemlenmiştir. Batılılaşma ve modernleşmenin kısmi mi yoksa topyekûn mü gerçekleşeceği, her iki kavram için de tartışma konusudur ve nitelikleri bakımından verimsiz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle sanayi ve endüstriyel açıdan Batı'yı örnek almak gerektiğini savunanlar ile Batı'nın bilim, fen, kültür ve medeniyet unsurlarını da benimsemek gerektiğini düşünenler arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu süreçte, her iki kavramı tamamen reddedenlerin de varlığı, nitelik bakımından gelişimin önünde bir engel oluşturmıştır. Ülken (1992: 22), bu konuda modernleşmeyi tamamen reddedenler ile modernleşmeyi yalnızca eski ve yenin tuhaf bir uzlaşması olarak görenler ya da modernleşmede pasif bir kopyacılığın ötesine geçemeyenlerin, gerçek modernleşme karşısında nihayetinde aynı durumda olduklarını belirtir. İlk gruptakiler, modern kültürün yaratıcılığına tamamen katılmayı reddettiklerinden, bu hareket sosyal intihara sürüklenmektedir; zaman zaman primitif bir direnç gibi görünse de bu süreç sonuç itibarıyla toplumsal gelişimi engellemektedir. İkinci grupta ise modernleşme, yüzeysel olarak radikal bir şekilde gerçekleşmiş gibi görünse de aslında her türlü yaratıcılığı durdurmakta ve üstün kültür karşısında pasif bir hayranlık tavrı ortaya çıkarmaktadır; bu da gelecekte herhangi bir gelişim imkânını ortadan kaldırmaktadır. Ülken, Türkiye'nin değişim sürecini bu şekilde özetlemektedir. Bu süreçte asıl sorun, toplumun küresel dünyaya karşı yabancılaşması ve kimliğini kaybetmesidir. Değişim ve gelişimden anladığımız şey ise, tarihimiz, kültürümüz, geçmişimiz ve değer yargılarımızı tamamen bir kenara bırakıp, yabancı olduğumuz başka bir dünyaya uyum sağlama çabasıdır. Gencer (2012: 24) ise, bu konuda Meriç'in modernleşmeyi laik, demokrat ve çağdaş bir yapıyı inşa eden bir süreçten ziyade, dünyada benzeri kurulamayan bir medeniyetin iflası olarak gördüğünü belirtmektedir.

Kendi kültürümüzü bilmemek ve kimliksizlik sorunu, bireyin ve toplumun değişimine uyum sağlayamayan bir kişinin yabancılaşma süreciyle ilişkilendirilmektedir. Bu süreç, adım adım işlenmiş ve bizlere toplumun bu yabancılaşma tecrübesini yansıtmaktadır. Modernizmin eleştirisi yapılırken, aynı zamanda Batı kültürünün bazı noktalarının örnek alınması gerektiği de vurgulanmaktadır. Özellikle Batı'nın çalışma ve üretim potansiyellerinin, toplumlarına kazandırdığı olumlu ilerlemeler nedeniyle, kahvehane köşelerinde vakit geçirmek yerine çalışmak gerektiği ifade edilmektedir. Ancak bu şekilde modern hayata uyum sağlayabiliriz; kendimize ait bir kimlik oluşturarak var olabiliriz, çünkü bize ait olmayan unsurlar üzerimizde suni ve uyumsuz bir görüntü yaratmaktadır. Bu bağlamda, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında geçen Hayri İrdal karakterinin hikayesi aslında bizim hikayemizdir. Tanpınar, toplumun modernleşme sorununu mizahi bir dille anlatırken,

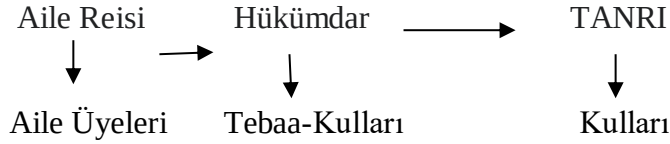
kazandığımızı zannettiğimiz şeyleri kaybetmek suretiyle kazandığımızı dile getirmektedir. Akrep ve yelkovanı çalışmayan bir saatin hiçbir anlamı yoktur. Bu nedenle, öncelikle toplumun yapacağı işe göre hazırlanması ve kendini geliştirmesi gerekmektedir. Zamanı geldiğinde de tıpkı bir saat gibi çalışmaya başlamalıdır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, zaman kavramı etrafında Türkiye'nin değişim sürecini anlatmaktadır ve bu süreçte toplumun küresel dünyaya karşı yabancılaşması ve kimliğini kaybetmesi, temel sorun olarak ele alınmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında, muhafazakâr düşünce çerçevesinde "kimlik" kavramının önemli bir konumda yer aldığı açıkça görülmektedir.

SİYASİ İDEOLOJİ OLARAK MUHAFAZAKARLIK

Muhafazakârlık veya tutuculuk, geleneksel toplumsal unsurların korunmasını savunan bir politik ve toplumsal felsefedir. Daha spesifik bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu felsefe, bir toplumun içinde bulunduğu çağın gereklerini göz ardı etmeden, tarihsel, kültürel ve medeni birikimlerini kaybetmemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, toplumsal ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik bir direnişi temsil etmektedir (WİKİPEDİA, 2022). Bu kaynaktaki tanıma göre, muhafazakârlık düşüncesi, gelenekselcilik ile sıkça birlikte ele alınsa da muhafazakârlık, geleneklerin birebir savunulması anlamına gelmemektedir. Bu konuda Erdoğan (2006: 5), Muhafazakârlar geleneği bir bilgi ya da bilgelik kaynağı olarak görürler. Muhafazakâr bakış açısına göre, gelenek, toplumsal tecrübelerin bir birikimidir. Geleneksel kurum ve normlar, bir toplumun tarihsel tecrübesinin somutlaşmış ifadeleridir; bu birikim, tek bir insanın spekülâtif çabasıyla kavranamayacak kadar derindir, şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Sonuç olarak, muhafazakârlık, modernizmin şekillendirdiği bir dünya içerisinde ortaya çıktığı için itirazlarını da modernizmin yarattığı unsurlara yöneltmektedir.

Muhafazakârlık ideolojisinde, gelenekselcilik tez olarak ortaya konulurken, ona karşı bir antitez olan modernizm geliştirilmiştir. Nihayetinde, bu iki zıt görüşün birleştirilmesiyle muhafazakârlık, sentez olarak ortaya çıkmış ve geçmişteki alışkanlıkların yeni bir yorumla devam ettirilmesi gerektiğini savunan bir ideoloji haline gelmiştir. Akkaş (2003: 246), muhafazakârlığı şu şekilde tanımlamaktadır: Muhafazakârlık, toplumda radikal taleplerin yıkıcı olabileceği endişesiyle, bireyden devlete kadar bütün kurumsal yapıların devamlılığına önem veren ve toplumda büyük ve ani değişiklikler yerine küçük ve yavaş değişimleri tercih eden bir ideolojidir.

Söz konusu bu ideolojinin temelinde din vardır ve muhafazakârlık, hayata bakış açısında kader ve dini inançları ön plana çıkarmaktadır. Liberalizmin "ortak akıl" dediği kavram, muhafazakârlıkta "toplum yapısı" olarak görülmektedir. Muhafazakâr düşüncede, temel birim birey değil, ailedir. Bu nedenle, muhafazakârlıkta hiyerarşi ve otorite oldukça güçlüdür. Ailenin rolü muhafazakâr düşüncede farklı işlevlere sahiptir; örneğin, dini ve ahlaki açıdan aile, Tanrı'nın insanlara bu dünyada var olma sorumluluğu verdiği ve bu yaşamın çocuklar aracılığıyla devam ettirilmesi gereken bir yapı olarak görülmektedir. Toplumsal yapı içinde en temel birim de yine ailedir. Ekonomik açıdan bakıldığında, aile, toplumsal kültürün yeniden üretildiği merkez konumunda yer almaktadır. Eski düzende, aristokratların himayesinde çalışan aile üyelerinin sayısı ne kadar fazla olursa, o kadar çok gelir elde edilirdi. Bu nedenle, aile ne kadar kalabalıksa, çalışan gücü de o kadar artmakta olup, bu durum, lordun desteğini kazanmayı kolaylaştırmaktadır. Aile, bu çerçevede, insanlara anlam kazandıran bir yapı olarak görülmektedir. Muhafazakârlıkta, aile yapısının temelinde hiyerarşi yerleştirilmiştir; aile içinde hiyerarşi kabul edildiğinde, erkek egemen bir toplulukta aile reisi de egemen olur ve diğer aile üyeleri onun altında yer almaktadır. Bu hiyerarşik yapı, yönetsel yapıya da yansımakta olup; burada hükümdar, tebaası üzerinde otorite sahibidir ve toplum yönetenler ile yönetilenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu hiyerarşik yapının toplumsal ve dini yansıması, Tanrı ve kulları arasındaki ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıyı şekillendirecek olursak;

(Şekil 1: Tanrısai Düzenin Yönetime Yansıması)

Tüm verilen bilgilerden özetle, muhafazakârlık ideolojisi, Tanrı'nın ilkeleri doğrultusunda şekillenen ve dengelenen yapının yeryüzüne yansıması olarak yönetim sistemini kabul etmektedir. Bu yapının modernizmle birlikte değişimini bir risk olarak görmelerinin temel nedeni, Tanrısai düzenin bozulacağı ve hatta yok olabileceği endişesidir. Muhafazakârlık, ilk ortaya çıktığı dönemde değişime kesinlikle karşıdır; ancak zamanla, istemese de bazı değişimleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü insanlar kentlere göç etmeye, para kazanmaya başlamış olup, bu yeni duruma uyum sağlama ihtiyacı doğmuştur. Zira değişim kaçınılmazdır. Muhafazakârlık, değişimi kendi çerçevesinde yorumlayarak topluma yayılmayı amaçlar; ancak bu sürecin kontrolünü kaybetmemek ve yok olmamak en büyük kaygısıdır. Muhafazakâr ideolojiye göre, insan aklının ötesinde bir Tanrısai akıl vardır ve toplum, bu ilahi aklın bir yansımasıdır. Bu nedenle muhafazakârlık, evrimsel bir süreci savunur; değişimin yavaş ve kademeli olması gerektiğini öne sürmektedir. Çünkü ani değişimler, toplumu bir arada tutan aile, devlet ve sosyal sınıflar gibi temel yapıları sarsar. Bu yapılar çözüldüğünde ise toplumu ayakta tutacak hiçbir unsur kalmayacaktır. Aktan (2007:53)'ye göre, din ve ahlak muhafazakârların önem verdiği ve saygı duyduğu en temel kurumlardır. Muhafazakârların büyük bir kısmı, dine ve ahlaka derin bir saygı ve bağlılık göstermektedir. Özellikle çağdaş muhafazakârlar, din ve ahlak kurumlarına saygı duyarken, laiklik ilkesine de önem verirler. Muhafazakârlara göre, din ve ahlakın devlet tarafından korunması ve gözetilmesi gerektiği halde, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması zorunludur.

Aslında Türkiye'deki modernleşme, bir kopuştan ziyade sürekliliğin bir ürünü olmuştur. Merkezi gücün önemi, tepeden inme devrimler ve yöneten-yönetilen ayrımı bir sürekliliği temsil ederken, Cumhuriyet'in kurulması ve laiklik etkeni önemli bir kopuşu beraberinde getirmiştir. Ancak rejim değişikliğine rağmen bazı yapılar değişmeden kaldığı için tam anlamıyla bir kopuş yaşanmamıştır. Bu durumu açıklayan Şeyhanoğlu (2014: 84), "*Toplumsal ve devletin tarihi sürecine uygun olarak değişmesini savunan siyasal muhafazakârlık, devrimlere, toplum projelerine ve masa başı toplumsal dönüşümlere karşıdır*" ifadesiyle muhafazakârlığın devrimci ideolojilere karşı duruşunu vurgulamaktadır. Muhafazakârlık, soldaki ideolojilere karşıdır, çünkü sol ideolojiler, toplumsal yapının yetersiz kaldığı durumlarda zorla ve ani değişimlerin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Alt yapıda üretim ve tüketim biçimi, toplumun nasıl yaşadığını ve buna bağlı olarak nasıl bir kültür ile ahlak yapısının ortaya çıkacağını belirlemektedir. Üretim yapısı değiştiğinde, kültür, ahlak ve siyaset yapıları da değişmektedir. Muhafazakârlık bu gerçeği kabul eder, bu yüzden değişime karşı koymanın etkisiz olduğunu düşünür ve gerektiğinde, kontrolü elden bırakmadan, değişime uyum sağlamayı benimsemektedir. Zira değişim kaçınılmazdır. Özellikle günümüz rekabetçi toplumunda değişimin rolü göz ardı edilemez. Değişimi bir risk olarak görüp geleneklerinden ödün vermeyen örgütlerin bu rekabetçi piyasa koşullarında varlıklarını sürdürmesi mümkün değildir. Çünkü günümüzde, en güçlü olan değil, değişen koşullara en hızlı uyum sağlayabilen varlığını sürdürebilmektedir. Ne kadar kapalı bir toplum olursanız olun, gerçek dünyanın büyümesine kapılmaktan kaçamazsınız. Hatta kendi ütöpik dünyanızda yaşıyor olsanız bile, günümüz koşulları nedeniyle kendinizi bir distopik dünyada bulmanız kaçınılmazdır. Çünkü iktidar, evrensel bir içgüdüdür ve insanları kendisine bağımlı hale getirir, monotonlaştırır; vazgeçilmez bir yapıdadır. Karaya vurmuş bir balık gibi çırpınırken, hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğunuz suya sizi ulaştıracak olan güç iktidarın elindedir.

Modernizmin gelenekler üzerindeki ideolojik olumsuz etkisi, doğal olarak bir tepkiyle karşılaşmıştır. Özellikle Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan olumsuzluklara bir yanıt olarak muhafazakârlık düşüncesi gelişmiştir. Muhafazakârlık, çoğu zaman gelenekçilikle örtüştüğü için bu iki kavram genellikle eş anlamlı olarak kullanılır. Ancak Karl Manheim, muhafazakârlığı, düşünce tarihinde derin kökleri olan bir geleneğin kopuşuna karşı geliştirilen ve bu geleneği savunma ya da düzeltme ihtiyacından doğan bilinçli bir tepki doktrini olarak tanımlar. Bu bağlamda, muhafazakârlığı bilinçli hale gelmiş gelenekçilik olarak nitelendirir (Beneton, 1991'den akt. Ulusoy, 2016: 515). Muhafazakârlık, modernizme karşı bir tepki hareketidir çünkü değişim, yerleşik toplumsal ve kültürel yapıları tehdit etmektedir. Türkiye'de de mevcut iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin yüksek oy almasının nedenlerinden biri de budur. Aynı şekilde, sol ideolojiyi benimsemiş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin oy oranlarının AKP'nin altında olması tesadüf değildir. Karpas (1996'dan akt. Akkır, 2006: 47), Türkiye'deki muhafazakârlığın önemli bir boyutunu şu şekilde açıklamaktadır: *"Türkiye'deki muhafazakârlar, İslamiyet'i bir eğitim müessesesi olarak görmekte birlikte, dinin toplumsal hayattan çıkarılmasının aile bağlarını zayıflattığına ve özellikle gençliğin ahlaki seviyesini düşürdüğüne inanırlar."* Aslında bakılırsa, Türkiye'de modernleşmeyle birlikte değişen yapılar kopuştan ziyade süreklilik sağlanmıştır. CHP rejimsel olarak devrimci olsa da muhafazakâr özellikleri de içerisinde barındırmaktadır. Orta sınıf, muhafazakârdır çünkü ahlak, etik ve toplumsal yapıların sürekliliği onlar için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, mevcut yapının değişmesinden korkar ve konumunu korumak istemektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile de açıklanabileceği gibi, en temel ihtiyaçlar güvenlik ve düzen kurma arzusudur. İnsan, her zaman alıştığı düzene ihtiyaç duymaktadır. Muhafazakârlık, insanı doğası gereği bencil bir varlık olarak kabul etmektedir. Hobbes'un felsefesinde de olduğu gibi, insan doğuştan kötüdür; bu felsefeye göre insanlar birbirine zarar vermeye meyilli, çatışmacı ve fırsat buldukça kötülüğe başvuran varlıklardır. Bu nedenle, muhafazakâr düşünceye göre, toplumsal ahlak ve kurallar, insanın bu kötücül doğasını düzenlemede önemli bir rol oynamaktadır. Muhafazakâr toplumlarda değişim korkuyla karşılanır; mevcut düzenin devamı güvenliğin teminatı olarak görülür ve belirlenen sınırların dışına çıkılmaması gerektiğine inanılır. "Köy" isimli film, muhafazakârlık ideolojisini yansıtan önemli bir eserdir. Filmde, karakterler yazılı olmayan toplumsal kurallara tabi olup, otoriteyi din ve eğitim aracılığıyla sağlamaktadır. Muhafazakâr bir ideolojiyle yetiştirilen çocuklara, kırmızı renkten kaçınmaları tembih edilir; öyle ki filmin bir sahnesinde kırmızı çiçeği gören kadınlar, "konuşmadıklarımız" diyerek çiçeği gömüyorlardı. Aile bağları son derece güçlüdür; birey olarak insan zayıf, ancak topluluk olarak güçlüdür. Lucius Hunt karakteri, sessiz ve cesur bir bireydir. Yaratıklar ortaya çıktığında, diğer köylüler aileleriyle saklanırken, o saklanmayıp yaratıkları izlemektedir; bu durum, onun toplumun dışındaki bir birey olduğunu gösterir. Köylüler tarımla geçinmekte ve yeterli bir gelir elde etmektedir. Ancak, çağın gerisinde kaldıkları için ticaret yoktur; hatta "para, iyi insanların kalbini karartır" inancı hâkimdir. Köylüler, kasabaya gitmemek için dirençler de ihtiyaç olduğunda oraya gitmek zorunda kalırlar. Bu durum, kasabadan kaçmak istedikleri gerçekleri ve yaklaşmak zorunda kaldıkları iktidarın bir yansımasını temsil eder. Toprağa dayalı üretim yapısı, topluma aileyi dayatır; çünkü birey olarak hiçbir şey üretemezsiniz. Kalabalık bir aile olmalı ve o aileyi bir arada tutmanız gerekmektedir. Aile içerisinde, birinin diğerlerine söz geçirmesi de önemlidir. Sonuç olarak, toplumsal üretimin sürekliliğinin sağlanması muhafazakârlar için büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, kürtaç gibi konulara karşı çıkmalarının sebebi, toplumsal üretimin sürekli hale gelmesinin engellenmemesi gerektiğine inanıyor olmalarıdır. Ekonomi açısından da bu durumu ideolojik bir bakış açısıyla değerlendirmektedirler.

Muhafazakâr ideolojide bir diğer önemli unsur tecrübedir. Tanrısal düzenle ne kadar fazla etkileşimde bulunulursa ve ne kadar çok deneyim kazanılırsa, bu düzen içindeki tecrübe izi arttıkça bilgi de o kadar artacaktır. Bu ideolojiye göre, "çok gezen, çok okuyandan daha çok

bilir" anlayışı hâkimdir. Dolayısıyla, insanı akıl ve bilgi sahibi kılan, yaşadığı deneyimlerdir. Yaşlılara hürmet etmek, tanrısal bilgi birikimine saygı göstermek anlamına gelmektedir. Yaşlılık, tecrübeye dayanan bilgiyi temsil eder ve din olgusu, bu tecrübeye dayalı bilgiyi kutsar. Türkiye'de muhafazakârlığın savunduğu önemli kurumlar cemaatlerdir. Cemaatlerde, tanrının düzeniyle en fazla bilgiye sahip olduğu için yaşlının sözünden çıkılmaz. Muhafazakârlık, toplumu kolektif bir yapı olarak gördüğünden, yaşça büyük olanın bilgisi, gençlerin bilgisinden üstün kabul edilmektedir. Feridunoğlu (2013: 7-8) bu durumu şöyle özetler: *"Muhafazakârlık; siyasal müesseseler açısından koruyucu, ahlaki ve sosyal değerlere saygılı, tarihi oluşum sürecinde tecrübe ile kurulan kurumlara ve uygulamalara bağlıdır. Bu müessese ve uygulamaları kökten değiştirecek siyasal akım ve programlara karşıdır. Muhafazakârlar, siyasal otoritenin gücünün sınırlandırılması yerine, zayıflatılmamasından yana tavır takınmaktadır. Siyasal otoritenin katı kurallarla hareket edemez hale getirilmesi önlenmeye çalışılmaktadır. Zira muhafazakârlığın siyasi uygulaması çıkarıcılık esasına dayanmaktadır."* Muhafazakârlık, eski ile yeni arasında gidip gelir ve orta noktayı bulmaya çalışmaktadır. Eskiden değişime karşı çıkarak bir tavır sergilerken, zamanla değişime ayak uydurmak zorunda kaldığı gerçeğiyle karşılaşmış ve savunduğu ilkeler ölçüsünde bir temele dayandırarak değişimi kabul etmiştir. Nitekim toplumsal düzenin tanrı tarafından getirildiği kabul ediliyorsa, değişimin de tanrı tarafından gerekli kılındığı anlayışıyla bir ilerleme kaydedilmektedir. Yeni muhafazakârların değişimi kabul ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda, değişimin beraberinde getirdiği yeni ekonomik sistem, yani kapitalizm de kabul görmüştür. Ancak, piyasaya müdahale, muhafazakârlığa göre tanrısal düzene müdahale anlamına geldiği için dışarıdan gelecek herhangi bir müdahaleyi istemez. Yine de toplumun dengeye gelebilmesi için devleti önemsemektedirler. Alt yapı (üretim ve ekonomi) değiştiğinde, üst yapı her ne kadar ayakta kalmaya çalışsa da bu pek mümkün olmayacaktır; çünkü onu var eden toplumsal ve ekonomik temeller ortadan kalkmış demektir. Muhafazakârlar, eski dünyada tanrıyı temel alarak her şeyi bu düzene göre biçimlendirmiştir. Akıllarını reddetmemekle birlikte, temele dini koyarlar; çünkü zamanın akışını okuma ve yorumlama biçimi farklıdır. Bu farklılık, Çetin (2004: 92) tarafından şöyle ifade edilir: *"Muhafazakarlık ile modernleşme arasındaki çekişmenin ana konusunu, bu zaman algılaması oluşturmaktadır. Modern kavramı, eskiden farklı olanı veya eskiden yeniye geçişi vurgulamak üzere, kendini eski çağlara dayalı geçmişle kıyaslayan ve yeni bir zaman bilincine sahip olduğunu ileri süren bir çağı belirlemek üzere kullanılmaktadır."* Modernleşme sürecimizin sancıları günümüzde hâlâ devam etmektedir. Sağın gerici, solun dinsiz olduğu algısı, günümüz toplumunda canlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de sol bir anlayışın ve değerlerin yerleşmesine izin verilmemiştir. Sosyalizm ile İslam'ı iki düşman hâline getirenler, bu çatışmayı başlatanlardı; halk ve aydın kesim arasındaki gerginliği bir aldaniş olarak açıklamak yanlış olmasa gerek. Aldanmak, öldürür ve nesiller bu aldaniş kanlarıyla ödemiştir.

NURETTİN TOPÇU VE MUHAFAZAKARLIK İDEOLOJİSİ

Nurettin Topçu, 1909 yılında Erzurumlu bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamlamış ve İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra, 1928 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın yükseköğrenim için Avrupa'ya gönderdiği gençler arasına girmiştir. Felsefe eğitimi almak üzere Fransa'ya gönderilen Topçu, 1934 yılında Maurice Blondel danışmanlığında hazırladığı doktora tezini başarıyla savunarak Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olmuştur (Karaböcek, 2021: 52). Topçu, Fransa'da altı yıl süren uzun ve yorucu eğitimini tamamladıktan sonra 1934 yılında Türkiye'ye geri dönmüştür. Türkiye'ye dönüşünde önce Galatasaray Lisesi'nde, ardından İzmir Atatürk Lisesi'nde felsefe öğretmenini olarak çalışmıştır. Daha sonra Denizli Lisesi, Haydarpaşa Lisesi, Robert Koleji, Vefa Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi ve İmam-Hatip Okulu'nda çeşitli dönemlerde öğretmenlik yapmış ve 1974 yılında emekli olmuştur. Ayrıca bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde Hilmi Ziya Ülken'in himayesinde eylemsiz doçent olarak bulunmuş, ancak

kendisine kadro verilmemiştir. Fikri çalışmalarını Türk Kültür Ocağı, Türk Milliyetçiler Derneği, Milliyetçiler Derneği ve Anadolu Fikir Derneği'nde sürdürmüştür. 1939 yılında İzmir'de yayınına başlayıp İstanbul'da basılacak olan *Hareket* dergisi ile fiili olarak başlattığı dünya görüşü mücadelesini, vefatına kadar sürdürmüştür (Aydoğdu, 2009: 440). "*Nurettin Topçu'nun meslek hayatında derin bir yeri olan İslâm tasavvufu ve özellikle de vahdet-i vücudçu düşünce ve kavrayışla tanışması büyük oranda iki önemli hocası, oryantalist Maurice Blondel ve Massignon sayesinde gerçekleşmiştir. Bir süre Strasbourg'da felsefe öğrenimi gördükten sonra dünyanın en önemli Sosyoloji Fakültesi Sorbonne'da doktora yapmaya başlamıştır. Bu arada farklı dersler ve konularla ilgilenmiş ve başta psikoloji olmak üzere, estetik, mantık, sanat ve arkeoloji gibi alanlarda eğitim almıştır. Bir taraftan da doktora eğitimine devam etmiş ve 1934'te Sorbonne'da doktora veren ilk Türk öğrenci unvanını almıştır. Topçu, Fransızcası Conformisme et Révolt olan ve Türkçeye ancak 1995'te İsyân Ahlâkı başlığıyla tercüme edilen tezi önce Fransa'da basılmıştır* (Gündüz, 2015: 51)".

Topçu, milletlerin değişim ve gelişim süreçlerinin okullarda başladığını ve her milletin kendi kültür ve medeniyetine uygun okullarının olması gerektiğini savunmuştur. Eskiden bu işlevi medreselerin üstlendiğini ancak medreselerin, millet ruhunu ve sosyal-fen bilimlerindeki değişim ve gelişimi takip edemediği için çöktüğünü belirtmiştir. Nurettin Topçu'ya göre, her milletin hayat yolculuğunda kendisine güç veren felsefi temeller ve bu temellere uygun eğitim programları bulunmaktadır. Topçu, kurtuluş yolunun millî okulları yeniden inşa etmekten geçtiğini ve bunun için de kendi kültür ve medeniyetimize uygun bir felsefe ile bu felsefeye uygun eğitim programlarının geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Günay ve Yıldırım, 2019: 9). Nurettin Topçu, yakın tarihimizde millî kültür temelli felsefe ile tasavvufu birlikte yorumlamayı başaran önemli düşünürlerimizden biridir. Millî karaktere sahip Türk gençliğinin, Yarınki Türkiye'nin yükselişini sağlayacağına olan inancı tamdır. Topçu, Anadolu'nun ve Anadolu insanının kendine has gelişiminde, ahlaki özelliklerinde ve karakter yapısında önemli bir yere sahip olan ve "Anadolu mistikleri" olarak tanımladığı büyük şahsiyetleri zikretmektedir. Bu şahsiyetlerin başında ise Yunus Emre gelmektedir (Gül, 2021: 261). Anlaşılacağı üzere, Nurettin Topçu'nun yaşadığı çevre, aldığı eğitim ve etkilendiği kültür, onun entelektüel bir kişilik kazanmasına ve ideolojisinin şekillenmesine vesile olmuştur. Zaten durduğunuz ideolojiye göre kendinizi tanımlarsınız ve sonrasında benimsediğiniz ideolojinin doğrularına inanarak hayatınızı onun ilkeleri üzerinden şekillendirirsiniz. Nurettin Topçu'nun bu doğruları benimseyip yaşantısına yansıttığı çok net bir şekilde görülmektedir. Topçu'yu diğer muhafazakârlardan ayıran belirgin çizgileri olduğu söylenebilir ve bunlardan biri de anti-kapitalist bir tavır sergilemesidir. Yeni muhafazakârların kapitalizmi ve onun getirdiği yenilikleri kabul ettiğini belirtmiştik; ancak muhafazakâr bir kimliğe sahip olan Topçu için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim Koç ve Topluk (2019: 88), "*Topçu gibi bütün düşünce yapısını madde, fabrika, büyük sanayi, otomobil ve teknoloji karşılığı üzerine kuran ve her fırsatta insanı toprağa dönmeye çağıran bir entelektüelden kapitalist tezler öne sürmesi beklenemezdi. Onun sunduğu ekonomik programın, İslami tonlarda, Anadolu merkezli ve ruhçu sosyalizme denk düşen bir muhtevaya sahip olduğu dikkat çekicidir,*" diyerek bunu açıklamaktadır. Kısacası, Topçu'ya göre kapitalizm, toplumsal temellerin varlığını tehdit etmektedir ve bu tehditkâr yapıya karşı, toprağa dayalı bir ekonomiyi ayakta tutma gayesiyle sosyalizm ile yakınlaşmıştır. "*Ruhçu sosyalizm,*" Topçu'ya göre, *insanın hakkını vermeyi amaçlamaktadır ve üç temel unsuru vardır: emek, üretim planlaması ve kooperatifçilik. Bu bağlamda, emek kazancın meşruiyet kaynağıdır; üretim planlaması ve kooperatifçilik ise artı değer üretimini engelleyerek, ezen-ezilen ilişkisinin ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir* (Sarıtaş'tan akt. Turgut, 2016: 65). Özetle, Topçu, kapitalizmin yıpratıcı mahiyetine karşı sosyalizm ile cevap verme taraftarıdır.

Batı'nın milliyetçiliğini, kapitalizmle olan bağı nedeniyle reddettiğini daha önce belirtmiştik. Nurettin Topçu, yoksulluğun, zulmün ve toplumsal ahlaki yozlaşmanın kaynağında kapitalizmi görmektedir. Ona göre, kapitalizm, "dostluk denen insandaki ilahi cevherin yok edildiği dünyalar" kurar ve "insanın ruhsal varlığıyla baş başa dostça yaşamasının önünde bir engeldir. İstismarın ve sınıfsal eşitsizliğin tarihsel kaynağı olarak iş bölümüne işaret eder. Ticaretin yozlaşmamış hâline bile şüpheyle yaklaşır (Bora, 2017: 380). Topçu, medeniyetin teknolojik üretim ve toplumsal yeniliklerin gelişen bir kültürün sonucu olduğunu, bu nedenle kültürden bağımsız değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır. Milliyetçiliğe göre, medeniyet kültürün bir sonucudur; eğer modernleşme gayesi ilerleyecekse, kültürün de bu süreçte korunması ve sürdürülmesi gerektiğini belirtmektedir. Topçu, kültür ve medeniyet ayrımı yaparak burada da diğerlerinden ayrılmaktadır. Ona göre, ahlaki yozlaşmanın en büyük kaynağı, "medeniyet" olarak adlandırılan, maddiyatçı ruhu benimseyen ve insanı yabancılaştıran etkidir. Bu nedenle mevcut kültürü, içinde barındırdığı tarih, mazi ve diğer unsurları medeniyetin yozlaştırıcı etkisinden korumak gerektiğini savunmaktadır. Kısacası, Nurettin Topçu'ya göre para (kapitalizm), "bütün kötülüklerin anası" olarak görülmektedir. Topçu'nun muhafazakârlık anlayışına göre, eski dönemler mükemmel değildi, ancak modernizm de kusursuz değildir. Ona göre, bu iki unsuru birleştirip eskiyi yeniden yorumlayarak hayatımızı sürdürmeliyiz. Çünkü modernleşme sürecinde, bize ait olan değerlerin özünü kaybederek değişime uğruyoruz. Değişim, maddesel açıdan yorumlanarak kültürümüze eklenmemeye çalışıldığında, organik yapılar ruhunu ve özünü kaybetmektedir. Bu sebeple, Nurettin Topçu muhafazakâr ideolojiyle ilerlerken sert bir tutum benimseyerek kültürü medeniyete karşı koruma gayesi gütmüştür. Yıldızdal (2019: 22), *"Topçu'nun anlatmak istediği, modernleşme uğruna değerlerin unutulması ve zedelenmesidir. Mazide yer alan kurumlar, topluma hayat kaynağı olan kurumlardır ve modernleşme çabası içine girildiğinde bunlara sırt çevrilmiştir," ifadeleriyle Topçu'nun, mazinin özünü ve organik yapıların ruhunu kaybettiğine dair yapılan yorumları desteklemektedir.* Nurettin Topçu, "isyan ahlakını" benimsemiş ve "hareket insanı" olarak bilinmektedir; bu yönüyle muhafazakâr ideolojide farklı bir konumda yer almıştır. Topçu, kimi zaman İslamcı, sosyalist ve liberal olarak nitelendirilmiştir. Bu şekilde farklı tabirlerle anılmasının sebebi, birçok alanda çalışmalar yapmış, görüşlerini beyan etmiş ve hareket felsefesine göre adımlar atarak ilerlemiş olmasıdır. Onu özgün kılan, yaşadığı dönemde kabul gören olgulara karşı verdiği tepkiler ve başkaldırılarıdır. Topçu'ya göre, "hareket," insanla Allah'ın bir sentezidir. Bu senteze ulaşma yolunda her hareket, her irade hem kendine hem de dışındaki bütün otoritelere karşı esaretten kurtulmalıdır. Bu otoriteler; kendi benliğimiz, toplum, devlet vb., irademizi baskı altında tutan ve özgürlüğümüzü yok eden otoritelerdir. Esaretten kurtulamayan irade evrensel boyuta ulaşamaz. Her otoritenin esaretinden kurtulmak, hareket vasıtasıyla Allah'a, kendimize ve dışımızdaki otoritelere karşı bir isyan anlamına gelir (Gündoğan, 2016: 34). Tanrının ilkeleri doğrultusunda oluşan ve dengeye gelen yapının yeryüzüne yansımaları olarak tanımlanan yönetim yapısının, modernizmle birlikte değişimini risk olarak görmelerinin nedeni, bu tanrısal düzenin bozulacağı ve hatta yok olabileceği endişesidir. Topçu'ya göre, esas sorun, toplumun küresel dünyaya karşı yabancılaşması ve kimliğini kaybetmesidir. Nitekim, bizim değişim ve gelişimden anladığımız, kendi tarihimizi, kültürümüzü ve değerlerimizi bir kenara bırakıp, yabancıyı olduğumuz bir dünyaya uyum sağlama çabası ve bizden olmayı içselleştirme gayretidir.

Koç'a (2020: 6338) göre, "İnsanlar arasında kültür eşitliği olmadığını, özgürlüğün ise ahlaken ve ruhen imkânsız olduğunu ve halk egemenliğinin bir aldatmaca olduğunu" savunan Nurettin Topçu, demokrasinin halkı aldattığını ve belirli bir zümrenin çıkarlarına hizmet ettiğini düşünmüştür. Topçu, ahlaki değerleri tahrip eden bu rejimden kurtulmanın yolunu, bireylerin özgürlüklerinin sınırlandığı ve otoriteye dayanan bir milliyetçi sosyalizmde görmüştür. Bu rejim, faziletli ve olgun bir aydın zümresi tarafından idare edilen bir irade rejimi ile

mümkündür. Öyle ki Topçu, "hür-totalitarizm" derken, demokrasinin halkın iradesine tamamen bırakılmasının eksik olduğunu vurgulamış ve tanrısal düzenin sağlanmasının gerekliliğine işaret etmiştir. Bu görüş, muhafazakârlıkta kontrolün elden bırakılmaması gerektiği düşüncesiyle örtüşmektedir. Ancak burada önemli bir ayrım vardır: Topçu, tamamen dini kurallara dayalı bir yönetimi savunmamış, dinin araçsallaştırılmasına, dinin ticarileştirilmesine ve müesseseleştirilmesine karşı çıkmıştır. Topçu, modernizm ve pozitivizm etkisiyle dinin içinin boşaltıldığını, bu süreçte insanların dinî değerlerinin zayıflamasıyla ahlaki seviyelerinin düştüğünü savunmuştur. Tüm bu yozlaşma sürecinin ise modernleşmeyle birlikte yayıldığını belirtmiştir. Topçu'nun "isyan ahlâkı"nı benimsediğini söylemiştik. Gündoğan'a (2014: 225) göre, Topçu, ahlak meselesini hareket felsefesinin yöntemini kullanarak ele almış ve ahlaki, din meselesiyle birleştirerek çözümlemeye çalışmıştır. Topçu'nun ulaştığı ahlak anlayışına "İsyan Ahlâkı" adını vermiştir. Bu anlayış, tasavvufla kolaylıkla bağdaştırılabilecek bir felsefedir. Topçu'nun düşüncelerindeki bir diğer önemli husus, Mollaer (2006: 118) tarafından şu şekilde belirtilmiştir; muhafazakârlığın ideolojik tutuculuğuna karşı geliştirdiği evrenselci yaklaşımdır. Kapitalizme yönelik sert eleştirileri ve sosyalizm önerisiyle de dikkat çeker. Topçu'nun iktisadi görüşlerinde kapitalizme karşı durarak, sosyalizmi toplumsal eşitliği sağlama aracı olarak nitelendirdiğini belirtir. Bu açıdan, Topçu, bürokratik muhafazakârlığın ilkelerine karşı sosyalizm seçeneğini savunmuş olup, kapitalizmin getirdiği değişimleri reddetmiştir.

Tüm bu anlatılar doğrultusunda, Nurettin Topçu'nun Türk muhafazakârlığı içindeki yerinin oldukça özgün olduğunu söyleyebiliriz. O, muhafazakârlığı ideolojileştirme yanlısı olmuş ve diğer muhafazakârlardan farklı olarak, anti-kapitalist bir tavır sergilemiştir. Kapitalizme karşı, toprağa dayalı bir ekonomik modeli savunmuş olup, sosyalizmi bu doğrultuda bir çözüm olarak görmüştür. Topçu'ya göre, modernleşme, organik yapıların özünü ve ruhunu kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, kültürü medeniyete karşı koruma yönünde sert bir tavır takınmıştır. Kısacası, Topçu'yu diğer muhafazakârlardan ayıran en önemli özellik, içinde yaşadığı dönemin kabul ettiği olgulara karşı sergilediği başkaldırılarıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Modern toplumda her şeyin akla ve rasyonelliğe dayandığı görüşü, insanı manevi açıdan bir boşluk içine düşürmektedir. Bu durum, bireyleri kendi ilkelerine uyum sağlamak için yeni heyecanlar yaratmaya yönlendirirken, aynı zamanda varoluşlarını akıl ve mantık yoluyla anlamaya çalışmak gibi bir merak duygusunu da beraberinde getirir. Bu bağlamda, "Bizler Batı hayranıyız, evet ama neden?" sorusu, modern olmayan toplumlar tarafından üretilen bir kavram olan "baticılık" etrafında şekillenen çeşitli yanıtlar arayışını doğurmuştur.

Baticılık kavramı, farklı bireyler ve topluluklar tarafından farklı şekillerde tanımlanmakta ve değerlendirilmektedir. Bu kavramın incelenmesi, Türkiye'nin siyasi sistemini oluşturan temellerin ve liberalizm, sosyalizm, feminizm, muhafazakarlık gibi ideolojilerin gelişimine zemin hazırlamaktadır. Özellikle muhafazakarlık, ilk dönemlerinde değişime karşı duruş sergilemesine rağmen zamanla bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Kentleşme, para kazanma ve değişime adaptasyon, muhafazakâr düşüncenin de değişimini etkilemiştir; zira değişim kaçınılmaz bir süreçtir. Muhafazakâr hareketin zamanla kendini dönüştürdüğünü görmekle birlikte, Nurettin Topçu'nun tutumu bu bağlamda farklılık göstermektedir. Topçu, yeni muhafazakarların kapitalizmi kabul ettiğinin aksine, anti-kapitalist bir tavır sergileyerek kapitalizmin toplumsal temelleri tehdit ettiğini öne sürmüştür. Modernizm ve pozitivizm etkisiyle dinin içinin boşaltıldığını, bu durumun insanların dinî inançlarının zayıflamasına ve dolayısıyla ahlaki değerlerin düşmesine neden olduğunu savunmuştur. Bu yozlaşmanın yaygınlaşmasına karşı çıkmıştır. Topçu'nun "hür-totalitarizm" ifadesi, demokrasinin eksikliklerini eleştirirken halkın iradesine tamamen bırakılmasının tehlikelerine

dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, muhafazakârların kontrolü elden bırakmaması gerektiği düşüncesi önem kazanmaktadır.

Topçu'yu diğer muhafazakarlardan ayıran en önemli özellik, içinde yaşadığı çağın olaylarına karşı gösterdiği tepkilerdir. Bu nedenle, Nurettin Topçu'nun Türk muhafazakarlığındaki yeri ayrı bir konuma sahiptir ve onun düşünceleri, döneminin sosyal ve kültürel dinamiklerine karşı geliştirdiği başkaldırılarla şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

Akkaş, Hasan Hüseyin (2003). Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 241-254.

Akkır, Ramazan (2006). *Türkiye'de Din Ve Muhafazakarlık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Aktan, Coşkun Can (2007). Muhafazakarlık ve Liberal Düşünce. *Köprü Dergisi*, 2007 (97), 51-57.

Aydoğdu, Hüseyin (2009). “Ahlak Filozofu” Ve “Hareket Adamı ” Olarak Nurettin Topçu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40), 439-462.

Bora, Tanıl (2017). *Cereyanlar*. (1. Baskı). İletişim Yayınları.

Çetin, Halis (2004). Muhafazakarlık: Kaosa Karşı Kozmos. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 1 (1), 87-119.

Erdoğan, Mustafa (2006). Muhafazakârlık: Ana Temalar. *Liberal Düşünce Dergisi*, 2006 (34), 5-9.

Feridunoğlu, İsmail Cem (2013). *Günümüz Türkiye'si'nde Muhafazakarlık Kavramının Hürriyet Ve Yeni Şafak Gazeteleri Bağlamında İçerik Analizi Yöntemiyle Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gencer, Tülay (2012). Cemil Meriç Ve Türk Modernleşmesi, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 19-33.

Gül, Ali (2021). Yunus Emre'de Mistik Düşünce Ve Anadolu Ahlakı: Nurettin Topçu'nun Fikirleri Çerçevesinde. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53 (54), 261-274.

Gümüş, Özlem D. (2009). *Kültür, Değerler, Kişilik Ve Siyasal İdeoloji Arasındaki İlişkiler: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma (Türkiye-ABD)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Günay, R. & Yıldırım, M. (2019). Kitap İncelemesi: Türkiye'nin Maarif Davası. *Dergâh Yayınları*, İstanbul. 203 s. ISBN: 978-975-995-241-9, Nurettin TOPÇU.

Gündoğan, Ali Osman (2014). *Ahlak Filozofu Olarak Nurettin Topçu*. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, 225-230.

Gündoğan, Ali Osman (2016). Topçu Ve Hareket Felsefesi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2016 (4), 24-37.

Gündüz, Mustafa (2015). Muhafazakâr-Modernist Bir Cumhuriyet Aydını: Nurettin Topçu'nun Eğitim Görüşleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5 (2015), 45-88.

Karaböcek, Can (2021). Nurettin Topçu'nun Demokrasi Kavramına Yönelik Eleştirisi. *Felsefe Arşivleri Dergisi Araştırma Makalesi*, (2021) 54, 49-61.

Koç, Yunus (2020). Muhafazakâr Bir Düşünür Olarak Topçu'nun Demokrasi Yaklaşımı. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (Eğitim ve Toplum Özel Sayısı), 6318-6343.

Koç, Y. & ve Topluk, G. (2019). Topçu Külliyyatının Ana Kavramlarını Birbirine Bağlayan Düşüm Noktası: Madde-Ruh Düalitesi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 16 (57), 81-102.

Mardin, Ş. (2016). *Din ve İdeoloji*. (24. Baskı). İletişim Yayınları.

Mollaer, Fırat (2006). *Muhafazakar İdeoloji Açısından Nurettin Topçu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Şeyhanoğlu, Hüseyin (2014). Siyasal Muhafazakarlığın Temel İlkeleri. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 10 (40). 79-106.

Turgut, Hasan (2016). "Batılılaşmak" Yerine " Kendimiz Kalmalıyız" Tartışmasında İki İsim: Cemil Meriç ve Nurettin Topçu. *Orta Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 57-68.

Ulusoy, M. Demet (2016). Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (52), 511-558.

Ülken, HZ. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. (3. Baskı). Ülken Yayınları.

Yıldızdal, Uğur Can (2019). Mazi İle Modernizm Arasında Muhafazakar Düşünce. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, 2 (2), s.12-26.

İnternet Kaynakları:

Wikipedia. (2022). Muhafazakarlık. Erişim Tarihi: 20.01.2022, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhafazak%C3%A2rl%C4%B1k>.

MALATYA'DA SAĞ SOL ÇATIŞMALARININ PANORAMASI

Dr. Ramazan LEVENT³⁰
Prof. Dr. Selahaddin BAKAN³¹

Özet

12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte Türkiye'nin birçok vilayetinde birçok çatışma yaşanmıştır. Çatışmaların en ağır yaşandığı yerlerin ortak özelliklerine bakıldığında bunların; Alevi ve Sünni toplumun birlikte yaşadığı iller olduğu görülür. Buna göre çatışmanın tarafları olarak görülen radikal sağ ve sol kesimler kendilerine toplumsal müttelikler aramışlardır. Radikal sağ ve milliyetçiler Sünniliğe, radikal sol ise Aleviliğe yaslanmaya çalışmıştır. Aleviliğin Osmanlı tecrübesi sürecinde siyasal sistemin dışında bırakılması, bu kesimin kendini siyasal sisteme karşı ezilmiş ekonomik sınıfların mücadelesi olarak görülen sol siyasal yelpazede konumlandırmasına neden olmuştur. 1950 sonrası sağ iktidarların daha baskın bir toplumsal kesim olan Sünnilikle özdeşleşmesi de bu kesimin sol kanatta yer almasını etkilemiştir. Soğuk savaşın başat aktörleri kendi siyasal hedefleri doğrultusunda Alevi ve Sünni toplumu arasındaki tarihsel gerilimlerden faydalanarak aralarında derin fay hatları oluşturmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada seksen öncesi Malatya'da yaşanan sağ sol veya Alevi Sünni çatışmaları ele alınmaktadır. Malatya'nın seksen öncesi çatışmalarda çok özel bir konumu bulunmaktadır. 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte Türkiye'nin birçok ilinde olduğu gibi Malatya'da da soğuk savaş döneminin kutuplaştırıcı niteliğinden mülhem ideolojik çatışmalar yaşanmıştır. Seksen öncesi sağ sol çatışmalarının en önemli ve birinci halkası olarak ifade edilen Hamido olaylarının Malatya'da yaşanmış olması, Malatya'nın bu olaylar içindeki özel konumunu göstermektedir. Söz konusu çatışmaların bir kısmı Malatya'nın yerel şartları ile; bir kısmı da soğuk savaş döneminin genel atmosferi ile ilgilidir. Seksen öncesi Malatya'da yaşanan olayların toplumsal, ideolojik, dini ve ekonomik arka planı doğru analiz edilebilirse Türkiye geneli meydana gelen çatışmaların hangi toplumsal, mezhebi veya ekonomik etkenlerden kaynaklandığı daha doğru değerlendirilebilir. Çalışmanın amacı Malatya'da seksen öncesi yaşanan çatışmaların arka planını irdelemektir. İki toplumsal kesimin yaşadığı bir ülke olan Türkiye'de toplumsal barışın sağlanması, seksen öncesi yaşanan çatışmaların doğru analiz edilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Konunun önemi buradan gelmektedir. İki dini mezhep arasındaki sorunların çözülmesi diğer toplumsal fay hatlarının analizi için bir örnek oluşturabilecektir. Çalışmada döneme tanıklık etmiş iki toplumsal kesimden kişilerin kendi anılarını kaleme aldıkları dokümanlardan faydalanılmıştır. Dönemin siyasal aktörlerinin meydana gelen olayları değerlendirme şekillerine değinilmiştir. Her iki siyasal görüşten kesimlerin yaşadıkları kayıpların bilançosu, olabildiğince karşılaştırmalı araştırmalarla teyid edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bazı resmi veriler ile konu hakkında objektiflik sağlanmaya çalışılmıştır. Bütün resmi verilere ulaşmanın zorlu arşiv çalışmaları gerektirmesi, konunun kısıtlılığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk savaş, sağ-sol, Alevilik, Sünnilik.

³⁰ Malatya Battalgazi Devlet Hastanesi, Malatya, Türkiye, rlevant44@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0816-7166.

³¹ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, selahaddin.bakan@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2444-7929.

THE RIGHT-LEFT MOVEMENTS IN MALATYA

Abstract

In the period leading up to the September 12, 1980 coup, many conflicts occurred in various provinces of Turkey. A common feature of the areas where these conflicts were most intense is that they were provinces where Alevi and Sunni communities lived together. Accordingly, the radical right and left factions, seen as the parties in these conflicts, sought social allies. The radical right and nationalists leaned towards Sunnism, while the radical left tried to align with Alevism. The exclusion of Alevism from the political system during the Ottoman experience led this group to position itself within the left political spectrum, which was perceived as a struggle of oppressed economic classes against the political system. The post-1950 right-wing governments' identification with Sunnism, a more dominant social segment, also influenced this group's alignment with the left. The main actors of the Cold War, aiming to achieve their political goals, attempted to create deep fault lines between the Alevi and Sunni communities by exploiting historical tensions between them. This study examines the right-left or Alevi-Sunni conflicts in Malatya before 1980. Malatya held a unique position in the conflicts before the 1980 coup. Like in many other provinces during the period leading up to September 12, 1980, ideological conflicts inspired by the polarizing nature of the Cold War also occurred in Malatya. The fact that the Hamido incidents, considered the first and most significant link in the chain of pre-1980 right-left conflicts, took place in Malatya underscores the city's special position in these events. Some of these conflicts are related to the local conditions of Malatya, while others are connected to the general atmosphere of the Cold War period. If the social, ideological, religious, and economic background of the events in Malatya before 1980 can be correctly analyzed, the social, sectarian, or economic factors behind the conflicts that occurred throughout Turkey can be better evaluated. The purpose of this study is to examine the background of the conflicts in Malatya before 1980. Ensuring social peace in a country like Turkey, where two social groups live together, is directly related to the accurate analysis of the conflicts before 1980. The importance of this topic stems from this. Resolving the issues between the two religious sects could serve as an example for analyzing other social fault lines. The study uses documents written by individuals from both social groups who witnessed the period and recorded their memories. It also touches on how the political actors of the time evaluated the events. The study attempts to present a balanced account of the losses experienced by both political factions, corroborating them with comparative research as much as possible. Some official data has been used to ensure objectivity in the discussion. The difficulty of accessing all official records due to the extensive archival work required highlights the limitations of the topic.

Keywords: Cold war, right-left, Alevism, Sunnism.

Giriş

Bilindiği gibi 1945 yılında Japonya'nın iki kentine (Hiroşima, Nagazaki) atılan atom bombası ile İkinci Dünya Savaşı son bulmuş ve dünya üzerinde iki siyasal kutup oluşmuştur. 1947 yılında Truman doktrini ile başlayan ve 1991'de SSCB'nin dağılması ile son bulan soğuk savaş döneminde uluslararası düzen, dünya ulus devletlerinin iki süper güç olan ABD ve SSCB'nin etrafında kümelenmesiyle şekillenmiştir. Soğuk savaş döneminde ABD'nin dış siyaset ilkesi komünizm karşıtlığıdır ve temel çaba komünizm yayılmacılığını engellemektir. ABD bu amaçla komünizmin etkisi altına girebilecek ülkelere ekonomik ve askeri yardım yapmaya karar vermiştir. SSCB ise coğrafi olarak kendisine çok yakın bulunan Japonya'ya atılan atom bombasını kendisi için de bir tehdit olarak algılamış ve ona göre konumlanmıştır. Komünizmi komşularından başlayarak başka ülkelere ihraç etmek SSCB'nin bu süreçteki dış politikasının temel ilkelerinden biri olmuştur.

Coğrafi olarak SSCB'nin komşusu olması, Türkiye'yi komünist propagandanın en önemli hedeflerinden biri haline getirmiş ve iki blok arasında tercih yapmaya zorlamıştır. Tek parti iktidarı olan CHP o dönemde ABD öncülüğündeki Batı blokunda yer almayı tercih etmiştir. Türkiye'nin iki bloklu dünyada Batıyı tercih etmesiyle birlikte ABD, Türk siyaseti üzerinde önemli bir nüfuz alanı elde etmiştir. ABD bir yandan kendi blokunda yer alan ülkelere yardım ederken diğer yandan aynı ülkelerin gerek dış politika yönelimlerinde gerekse ekonomik gelişmelerinde önemli bir yönlendirici olma konumunda olmuştur.

ABD'nin ülke üzerindeki etkisine rağmen çeşitli siyasal görüşlere sahip partilerin hem Türkiye'nin dış politikasında hem de ekonomik gelişiminde benimsedikleri ve uyguladıkları strateji, ABD veya Batı bloku ülkeleri ile farklılaşabilmiştir. Başka bir ifadeyle ABD ve gelişmiş batılı ülkeler, Türkiye'nin SSCB'ye karşı desteklenmesi ve korunması karşılığında Türkiye'nin de batılı ülkelere bazı ödünler vermesini gerekli görmekteydi. Türkiye'nin ekonomide bir tarım ülkesi olarak kalması ve sanayi ürünlerini ithal etmesi ABD'nin az gelişmiş ülkeler için uygun gördüğü ekonomik stratejilerden biridir. Buna göre bir siyasal eğilim, ekonomik olarak sanayi üretimine dayalı gelişmeleri öncelediğinde ABD ve diğer gelişmiş batılı ülkelere rakip bir pozisyona çıkmış olmaktadır. Bu durumda batılı devletler bir ülke üzerinde soğuk savaş ikliminden elde ettikleri etkilerini, sözü edilen ekonomik eğilimi değiştirmeye yönelik faaliyetleri durdurmak için kullanmıştır. Diğer bir ifade ile, farklı ekonomik programlara sahip partilerin iktidar oldukları dönemde ABD ile ilişkiler, ABD'nin ülkeye biçtiği ekonomik modele bağlı kalınmasına göre değişkenlik göstermiştir.

Aynı durum dış politika için de geçerlidir. Türkiye özelinde İsrail ile ilişkiler özellikle önemlidir. İsrail bütünüyle İslam coğrafyası olan alanda İngiltere ve ABD'nin desteği ile kurulmuştur. Buna göre batılı ülkeler İsrail'e karşı tutumda soğuk savaş sürecinde müttefiki oldukları ülkeleri, kendi içinde yeniden kategorize etmektedir. Bir ülke soğuk savaşın tarafları açısından ABD ile müttefik olsa bile İsrail'e karşı tutumda³² veya Arap ve komünist bloku dışındaki diğer doğulu ülkelerle kuracakları ekonomik ilişkilerde ABD ile muhalif bir pozisyonda olabilmektedir.

12 Eylül 1980'e giden süreçte Türkiye'de ideolojik nitelikli görünen çatışmalarda dönemin iktidarları veya iktidar alternatiflerinin ABD'nin Türkiye'ye biçtiği ekonomik model konusundaki farklı tutumlarının etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki ülkelere karşı tutumu da ABD ile muhalif düşülmesine neden olmuştur.

Batı blokunda yer aldığı halde, komünizme karşı tutumda ortaklaşmakla birlikte, ekonomik, kültürel veya ideolojik tutumda farklılaşan veya rekabet içinde olan ülkeler, az

³² Altan, M. (2001) Darbelerin Ekonomisi, 2. Baskı, İyiyadam Yayıncılık, İstanbul, s.97, Süleyman Demirel röportajı.

gelişmiş ülkelerin çeşitli tutumları üzerinden rekabet edebilmektedir. Bu rekabet bazen üzerinde rekabet edilen ülkenin iç politikasını, toplumsal ilişkilerini, ideolojik tartışmalarını etkilemekte ve kamplaşmalara neden olmaktadır.

Türkiye’de seksen öncesi yaşanan ideolojik kamplaşma ve buna bağlı olarak meydana gelen silahlı çatışmaların temelini büyük oranda yukarıda özetlenmeye çalışılan ve soğuk savaşla doğrudan ilgili olmayan konularda aramak, analiz için daha fonksiyonel olmaktadır. Konunun ekonomik boyutunda Türkiye’nin sanayileşmeye yönelmesinin ve üretimde ithal ikameci bir politika benimsemesinin öne çıktığı görülür.³³ Dış politikada İslam ve Arap dünyası ile daha sıcak ilişkiler geliştirmeye çalışması, Arap-İsrail çatışmasında İsrail’e muhalif bir tutum sergilemesi,³⁴ yapılan anlaşmalarla Kıbrıs konusunda İngiltere ile farklı bir politika benimseyerek garantör ülke konumunu elde etmesi gibi faktörler sayılabilir.

Diğer taraftan Lozan’ın geleneksel İslami dokuyu değiştirmeye yönelik örtülü maddeler içerdiği bilinmektedir. Türkiye’nin sınır bütünlüğünün tanınması karşılığında Tek Parti Dönemi inkılaplarının uygulanması, dönemin iktidarınca Batıya verilen bir teminat olmuştur.³⁵ Lozan’da verilen teminata uygun olarak Türkiye’nin İslami alakasının kesilmesi amacıyla yapılan inkılaplar Çok Partili Döneme geçildiğinde bazı değişikliklere uğramıştır. Tek Parti Dönemi uygulamalarına muhalif olarak yapılan ve İslami faaliyetlere serbestlik tanıyan değişiklikler konusunda aynı blokta yer alan ABD ve İngiltere’nin farklı tutumlara sahip olması, seksen öncesi siyasal çatışma ortamını analizde işe yarar bir parametre olarak durmaktadır. Lozan’da Türkiye’nin bağımsızlığının tanınması Türkiye’nin Osmanlı mirasını tamamen terk etmesine bağlanmıştı.³⁶ 1950’den sonra gelen iktidarların Lozan’da Türkiye’ye biçilen role muhalif bazı değişiklikler yapması ve bu çalışmaların belirli düzeyde devam etmesi, Lozan’ın en önemli aktörü olan İngiltere’yi rahatsız etmiştir. Diğer taraftan ABD ise sınırlı düzeydeki İslami gelişmelerin komünizmi durdurmada fonksiyonel olduğu kanaatindeydi. İngiltere ile aynı blokta yer almasına rağmen ikisi arasındaki bu görüş ayrılığı³⁷ Türkiye’nin iç siyasetinde kendine müttefik arama ve onu iktidara getirme çabasına yol açmaktaydı. Bu ülkelerin her biri Türkiye’yi kendi siyasal etki alanı içinde tutmak ve bundan siyasal sonuçlar elde etmek amacıyla çeşitli çatışmalı olayları desteklemektedir.

Türkiye’nin kuruluşunda benimsenen rejimi koruma ve kollama görevinin askere verilen bir görev olması ve silahlı bürokrasinin sivil siyasete tabi bir kurum olmaması, askerin kendi başına bazı siyasal girişimlerde bulunmasına ve bazı toplumsal aktörleri organize etmesine yol açmıştır. Buna göre siyasal iktidarla ekonomik veya dış politika konuları üzerinden anlaşmazlığa düşen gelişmiş ülkeler, siyasal iktidara karşı asker ile iş birliği yapmak çabasına girişmektedir. Askerin rejim üzerindeki etkisi bu tutumun en önemli nedenidir. 12 Eylül öncesi çatışmalı ortamın askerin Türk siyasal sistemi üzerindeki sözü edilen ağırlığıyla da ilişkilidir.

Seksen öncesi ideolojik nitelikli çatışmalarda soğuk savaş şartlarını başat aktör olarak gören açıklamalar da vardır. Bu söylemi dillendirenlere göre seksen öncesi sağ sol çatışmasında

³³ Mahir Kaynak, https://www.youtube.com/watch?v=iF9Yqf_0W5s, 41. Dak, Er Tr: 9.4.2024

³⁴ Demir, Y. (2021) **1960’tan Günümüze Arap-İsrail Çatışması Ekseninde Türk Dış Politikası**, TESAM Akademi Dergisi, s.175

³⁵ Kısakürek, N. F. (2017) Vesikalar Konuşuyor, 3. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, s. 177.

³⁶ Levent, R. (2019) Türk Siyasetinde Alevilik, Cinius Yayınları, İstanbul, s. 165

³⁷ Kaynak, M. (2012) T B M M Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 14/10/2012 tarihinde Mahir Kaynak ile yapılan görüşme,

https://www.tbmm.gov.tr/Files/MecelisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/27_may%C4%B1s_alt_komisyonu/27_may%C4%B1s_alt_komisyonu/14.10.2012/Mahir%20Kaynak-14.10.2012.pdf, (Er. Tr: 9.4.2024)

sağ cenah ABD yanlısı ve ABD tarafından desteklenmekteydi. Sol cenah ise SSCB yanlısıydı ve bu ülke tarafından desteklenmekteydi. Fakat bu değerlendirme Rusya'nın Türkiye'deki sol hareketi küçümsediği ve tabansız bulduğu ve dolayısıyla solun Türkiye'de Bolşevik devrimi üstlenme imkanına sahip olmadığına inandığı şeklindeki değerlendirmelerle eleştirilmiştir.³⁸

Bu çalışmada seksen öncesi Malatya'da yaşanan sağ sol veya Alevi Sünni çatışmaları ele alınmaktadır. Malatya'nın seksen öncesi çatışmalarda çok özel bir konumu bulunmaktadır. 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte Türkiye'nin birçok ilinde olduğu gibi Malatya'da da soğuk savaş döneminin kutuplaştırıcı niteliğinden mülhem ideolojik çatışmalar yaşanmıştır. Seksen öncesi sağ sol çatışmalarının en önemli ve birinci halkası olarak ifade edilen Hamido olaylarının Malatya'da yaşanmış olması, Malatya'nın bu olaylar içindeki özel konumunu göstermektedir. Söz konusu çatışmaların bir kısmı Malatya'nın yerel şartları ile; bir kısmı da soğuk savaş döneminin genel atmosferi ile ilgilidir. Seksen öncesi Malatya'da yaşanan olayların toplumsal, ideolojik, dini ve ekonomik arka planı doğru analiz edilebilirse Türkiye geneli meydana gelen çatışmaların hangi toplumsal, mezhebi veya ekonomik etkenlerden kaynaklandığı daha doğru değerlendirilebilir.

Seksen Öncesi Malatya'nın Sosyo-Politik Yapısı

Seksen öncesi siyasal ve toplumsal gerilimin yaşandığı bölgelerde meydana gelen olaylara bakıldığında toplumsal, siyasal, ekonomik şartların yanı sıra coğrafi şartların da etkili olduğu görülür. Bu dönem toplumsal çatışmalarının etnik köken karakterli olmaktan çok sınıfsal veya mezhepsel nitelikli olduğu görülür. Malatya özelinde sınıfsal bir ayrışma belirgin değildir. Fakat mezhepsel nitelikleri farklı olan Alevi ve Sünni topluluklar belirgindir. Malatya merkezde iki mahallede (Çavuşoğlu ve Paşaköşkü) Alevi toplumu yoğun yaşamaktadır. Merkez nüfusunun büyük bir çoğunluğu Sünni olmakla birlikte, yaklaşık % 25-35 civarı Alevi nüfus bulunmaktadır.³⁹ İlçelerden sadece Arguvan tamamen Alevidir. Malatya'nın bütün ilçelerinde Alevi köyler vardır. Arguvan'da 38, Akçadağ'da 28, Hekimhan'da 27, Arapgir'de 17, Doğanşehir'de 15, Yazıhan ve Yeşilyurt'ta dokuzar, Kuluncak ve Darende'de altışar, Pütürge'de dört ve Malatya merkeze bağlı üç Alevi köyü bulunmaktadır.⁴⁰

Alevi nüfusun dağılımının Malatya'nın siyasal tercihlerinde çeşitli şekillerde etkileri olmuştur. Malatya'daki Alevi nüfusun siyasal tercihler açısından başka bölgelerdeki Alevi nüfusundan farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. 1924 ile 1950 yılları arasında iktidar eliyle yürütülen ve başka bazı illerde tepki ile karşılanan Tek Parti Dönemi uygulamalarına Malatya ilinde bilinen bir tepki olmamıştır. Aynı şekilde 1921'de Alevi Kürtlerin önderliğinde çıkan ve Kürt milliyetçiliğine dayanan Koçgiri İsyanına, coğrafi olarak komşu olmalarına rağmen, Malatya Alevileri katılmamıştır.⁴¹ Malatya Alevilerinin Koçgiri isyanına katılmamasında bölgede meskûn Alevilerin Türk asıllı olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Malatya'da hem Alevi toplumunda hem de Sünni toplumunda 1950 öncesi uygulamalarına karşı herhangi bir reaksiyon olmamıştır. Ülkenin başka bazı vilayetlerinde Sünni halk tarafından tepki ile karşılanan bazı İslam karşıtı uygulamalar Malatya Sünni nüfusu tarafından fiili bir reaksiyonla karşılaşmamıştır. Hem Sünni hem de Alevi nüfus açısından denilebilir ki 1950 öncesi iktidarı ile Malatya halkı arasında yaygın bir uyum bulunmaktaydı. Malatya toplumunun Tek Parti Dönemi uygulamalarına itiraz etmemesinde İsmet İnönü'nün Malatyalı olduğu

³⁸ Darbelerle Mücadele Komisyonunun Mahir Kaynak ile yaptığı görüşme, s.14

³⁹ <https://www.orduyorum.com/malatya-alevi-mi-malatyalin-yuzde-kaci-alevi>

⁴⁰ <https://www.alevihaber.com/malatya-alevi-koyleri-tam-liste-45924h.htm>, (Er. Tr: 28.03.2024)

⁴¹ Levent, age., s.160

inancının etkili olduğu bilinmektedir.⁴² Muhtemelen Malatya'nın öncü kesimleri milli mücadelenin ikinci ismi olan ve uzun süre başbakanlık ve daha sonra cumhurbaşkanlığı yapan İnönü'den dolayı iktidar ile ters düşmek istememişlerdir.

Çok Partili Döneme geçildiğinde Türkiye'nin neredeyse bütün illerinde Demokrat Parti seçimi kazanırken Malatya'nın bütün milletvekillerini Cumhuriyet Halk Partisi kazanır ve bu durum 27 Mayıs'a kadar aynı şekilde devam eder.⁴³ Dönemin seçim sonuçlarının bütün seçim çevrelerine ait istatistikleri arşivlememiş olmasından dolayı doğrudan Alevi ve Sünnilerin hangi siyasal tercihleri yaptığı değerlendirilememektedir. Fakat Malatya'daki Alevi toplumunun kanaat önderlerinden Hüseyin Doğan Dedenin 1950 yılı seçimlerinde CHP'den milletvekili olması Alevi toplumunun da CHP'yi desteklediği kanaati uyandırmaktadır. Hüseyin Doğan CHP'de parti içi bir tartışma ve farklılaşmadan dolayı partisinden istifa eder ve DP'ye geçer.⁴⁴ Hüseyin Doğan Dedenin DP'ye geçmesi DP ile aleviler arasında o dönem için ideolojik bir farklılığın çok belirgin olmadığını gösterir. Fakat 1950'li yıllarda Hüseyin Doğan Dedenin oğlunun DP'de milletvekili adayı olduğu fakat seçimi kazanamadığı görülür.⁴⁵ 1965 yılına gelindiğinde Hüseyin Doğan Dede Adalet Partisinden Malatya milletvekili olur. Bu tarihte Malatya'nın altı milletvekilinden üçü CHP'li, ikisi Adalet Partili (Hamit Fendoğlu ve Hüseyin Doğan Dede), biri de İşçi Partilidir (Şaban Erik).⁴⁶ Hüseyin Doğan Dedenin AP'den milletvekili seçilebilmiş olması Malatya'daki Alevi toplumunun CHP ile tutucu bir bağlılığının olmadığını göstermektedir. Yetmişli yılların AP Malatya teşkilatının yapılanmasında Alevilerin de yer aldığı dönemin görgü şahitleri ile yapılan görüşmelerde teyit edilmiştir.

DP iktidarının bulunduğu 1950'li yıllarda Malatya'daki bütün milletvekillerini CHP'nin kazanması Malatya'daki Sünni toplumun ağırlıklı olarak CHP'yi desteklediğini göstermektedir. Malatya'daki Alevi toplumu ile Sünni toplumunun siyasal tercihlerinin, Alevi ve Sünnilerin birlikte yaşadıkları başka vilayetlerdeki siyasal ayrışmadan farklı bir seyir izlediği görülür. Başka vilayetlerde Alevi toplumunun siyasal tercihlerde DP ve devamı olan AP'den CHP'ye yöneldiği görülürken Malatya'da Alevilerin DP ve AP'ye giderek daha fazla yöneldiği görülmüştür. Bunda Malatya'daki Sünni toplumun CHP'ye daha uzun süreli ve tutucu desteğinin etkili olduğu söylenebilir. Malatya'daki Alevi toplumu Sünni toplumdan farklı bir siyasal tercihe yönelerek AP'yi desteklemişlerdir.

1965 yılı seçimlerinde Türkiye geneli 15 milletvekili çıkaran Türkiye İşçi Partisinin Malatya'dan da bir milletvekili çıkarabilmiş olması, Malatya'da solu belirli düzeyde destekleyen kesimlerin olduğunu göstermektedir. Bu kesimlerin Alevi veya Sünni toplum arasında desteklendiği şeklinde bir veri bulunmamaktadır. Fakat delilsiz bir önyargı olarak ve daha sonraki siyasal yönelimler dikkate alındığında bu dönemde TİP'in daha çok Alevi toplumu tarafından desteklendiği söylenebilir.⁴⁷ Fakat TİP'in radikal sol tarafından devrimci solu pasivize etmekle suçlandığı görülmüştür.⁴⁸ Solun kendi içindeki devrimciliği benimsemek veya parlamentarizm içinde kalmak şeklindeki görüş ayrılığı TİP'in siyasal olarak zayıflamasına neden olmuş ve devrimci kanat radikal sol olarak güçlenmeye başlamıştır. Fakat yetmişli

⁴² “Mustafa İsmet İnönü Paşa, Hakkari ilinin Tiyar vadisinden Erdel-Kürüm köylerinden Bitlis'e gelerek yerleşen Muhtedi Nasturi Kürtlerinden bir ailenin çocuğu olur. ... Erdel Köyü ile Erdal İnönü size nastolojiyi hatırlatmıyor mu?” Fırat, A. (1996) Fırat Mahzun Akar, Avesta Yayınları, İstanbul, s. 43

⁴³ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Malatya.pdf>

⁴⁴ https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf, (Er Tr: 31.3.2024)

⁴⁵ Yüz, M. B. (2019) Türkiye'de Alevilerin Sol Siyaset ile Eklemlenmesi: İnanç ve Topluluk Örgütlenmesinin Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 49

⁴⁶ https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf, (Er Tr: 31.3.2024)

⁴⁷ Kenan Ertürk (2000) Malatya'nın Etnik Yapısının Siyasi Hayata Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.194

⁴⁸ Gün Zileli, 1972 Karanlığı (1965-1973), <https://www.youtube.com/watch?v=Rx5x7kQ0f8o> (Er Tr: 31.3.2024)

yıllarda CHP'nin sosyal demokrasi açılımı radikal solun toplumsal desteğinin CHP'ye kaymasına neden olmuştur.

1966 yılında Aleviliği siyasal olarak temsil etmek amacıyla kurulan Birlik Partisinin 1969 seçimlerinde Türkiye geneli çıkardığı sekiz milletvekilinden birinin Malatya'dan olması (Bekir Sami İlhan)⁴⁹ Malatya Alevilerinin Alevi partisine yöneldiğini göstermektedir. Fakat bu yöneliş kısa bir süre içerisinde sönümlenmiştir. Çünkü Birlik Partisinin 1970'li yıllar boyunca sürekli oy kaybettiği görülmüştür. Malatya Alevi toplumunun Bülent Ecevit liderliğindeki CHP'ye giderek daha fazla destek verdiği görülmüştür. Bilindiği gibi CHP 1970'li yıllarda sosyal demokrasiyi bayraklaştıran bir söylem geliştirmiş ve bu söylem ekonomik olarak alt düzeydeki halk kitleleri arasında dönemsel bir heyecana neden olmuştu. Bu söyleme göre Marx'ın devrim yoluyla Sosyalizmi iktidara taşıması için geliştirdiği ideolojik argüman, yeni bir forma dönüştürülmekteydi. Bu yolla dar gelirli halk kitlelerinin taleplerine duyarlı CHP'nin iktidara taşınmasıyla sosyalizmin ilkeleri egemen olacaktı.⁵⁰ Malatya Alevilerinin CHP'nin bu açılımına yüksek bir oranda destek verdikleri görülmektedir. Nüfusunun tamamı Alevi olan Arguvan ilçesinde CHP'nin 1973 seçimlerinde %84,9, 1977 seçimlerinde ise %87,5 oranında oy aldığı görülmüştür.⁵¹ CHP'nin sosyal demokrasiye doğru yaptığı bu açılım, dini bağlılığı nisbi olarak daha zayıf olan toplumsal kesimler (özellikle Aleviler) arasında Marksist ideolojideki devrimcilikle eşdeğer olarak değerlendirildi. Bu bakış açısıyla CHP iktidarı sosyalist devrimin başarısı olarak görülmekteydi. Diğer taraftan dini ve milli gerekçelerle Marksizm'e karşı konumlanan toplumsal kesimler açısından CHP'nin açılımı Komünizmin iktidarı olarak değerlendirilmekte ve buna katkı sağlayan toplumsal kesimlerin Komünist olduğuna inanılmaktaydı. Yetmişli yıllarda CHP'nin iktidar olduğu kısa bir dönem dışında Milliyetçi Cephe hükümetlerinin iktidarı vardı. Soğuk savaş atmosferinin de etkisiyle toplum komünist karşıtı ve komünist yanlısı olarak bölünmüş durumdaydı. Komünizmin devrimci karakteristiği aynı zamanda toplumsal şiddetin kullanılabilir olduğunu göstermekteydi. Aynı dönemde 'vatani komünizmden korumak ve kurtarmak' argümanı ile silahlı şiddeti meşru gören milliyetçi çevreler komünizm karşısında konumlanmaktaydı.

Seksen öncesi sağ sol çatışmalarının temeli bu iki kesimin, kendi ideolojik yaklaşımları çerçevesinde silahlı eylemleri meşru görmesinden ortaya çıkmıştır. Aynı çatışmalarda Alevi toplumunun neredeyse bütünüyle sol cemahta konumlanması, sözü edilen çatışmanın Alevi Sünni çatışması olarak da ifade edilmesine neden olmuştur. Fakat toplumsal olarak bakıldığında Alevi toplumu ile Sünni toplumu arasında, siyasi görüş farklılıklarına rağmen, kitlesel denilebilecek çatışmalar bulunmamaktaydı. Sol siyasal ideoloji adına militan faaliyetlere yönelenler genellikle Alevi orijinliydi. Fakat bu kesimler Aleviliği bayraklaştırmak gibi bir eğilimle hareket etmemişlerdir. Dahası Alevi kökenli sol düşünceli militanların geleneksel Aleviliğe de eleştirel baktıkları bilinmektedir.

Diğer taraftan Sünni toplumunun kitlesel olarak sol kesim karşısında şiddete dayalı bir konumlanma içerisinde bulunmadığı da bilinmektedir. Silahlı şiddet eylemleri daha çok milliyetçi sağ kesim militanları ile radikal sol kesim militanları arasında yaşanmıştır. Çatışmaların Alevi ve Sünni toplumlar arasında yaşanmış gibi ifade edilmesinin nedeni bu çatışmaları organize eden ideolojik aygıtların ya da üst akıl çatışmalara kitlesel bir nitelik kazandırmak düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

⁴⁹ https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf, (Er Tr: 31.3.2024)

⁵⁰ Levent, age., s. 204

⁵¹ Levent, age., s. 205

Seksen Öncesi Malatya’da Sağ Sol Çatışmaları

1961 anayasasının toplumsal örgütlenmeye daha fazla imkân tanınmasından dolayı Türkiye’de birçok sağ ve sol örgüt ve dernekler kurulmuştur. Bunlardan TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası 1965’te kurulmuş 12 Mart 1971 muhtırasından sonra kapatılmıştır. Aynı sendikanın devamı olarak 1971 yılında TÖB-DER (Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği) kurulmuştur. Derneğin üye sayısı 220 bine ulaşmıştır. Bu derneğin kuruluş ve yöneticiliğini Köy Enstitülerinde görev yapan öğretmenler üstlenmişlerdir. Dernek sol görüşlü öğretmenlere ait bir örgütlenmedir.⁵² Seksen öncesi Malatya’da meydana gelen sağ sol çatışmalarında TÖB-DER Malatya Şubesinin önemli aktörlerden biri olduğu görülür. Malatya’da aynı dönemde Malatya Yüksek Öğrenim Derneği (MAYÖD), Devrimci Gençlik Birliği (DGB) gibi sol eğilimli örgütlenmeler de bulunmaktaydı.

Sol eğilimdeki bu örgütlenmelere karşı mücadele etmek üzere 27 Mayıs 1960 darbesini yapan askerlerden olan Alparslan Türkeş tarafından 1960’lı yıllarda kurulan MHP ve Ülkü Ocakları ise, seksen öncesi sağ sol çatışmalarının, radikal milliyetçi, paramiliter nitelikli en önemli aktörlerinden biridir. Ülkü Ocakları seksen öncesi sol örgüt militanlarına karşı giriştiği gerilla savaşı ile bilinmektedir. Balkanlardan başlayarak Orta Asya’ya kadar dünya üzerindeki Türk nüfusunun birleştiği siyasi bir birlik sağlamayı ülkü haline getiren Pantürkist bir ideolojiyi benimseyen Ülkü Ocakları, Komünizm döneminde Türk dünyasını içine alan SSCB ve ideolojisi komünizme karşı derin bir düşmanlık içindedir. Türkiye’deki sol örgütlenmelerin SSCB ile aynı tarafta konumlandıkları düşüncesiyle sola karşı şiddet eylemleri gerçekleştirmiştir.

Seksen öncesi çatışmalarında rol oynayan Ülkü Ocaklarının; NATO’nun Varşova Paktına karşı kurduğu gayri nizami, gayri resmi ve paramiliter nitelikteki silahlı gücü olduğunu gösteren güçlü kuşklar da bulunmaktadır. Yetmişli yıllarda meydana gelen 1 Mayıs 1977 Taksim meydanı katliamı, Hamit Fendoğlu’nun öldürülmesi ve diğer benzer olayların NATO’nun bu Türkiye içi uzantıları olan ve kontrgerilla/süper NATO/Türkiye Gladyosu diye de isimlendirilen yapılar tarafından organize edildiği şeklinde tartışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda Ülkü Ocakları NATO’nun sözü edilen yapılanmalarıyla ilişkilendirilmişlerdir.⁵³

Hem sağ hem de sol örgütlerce yapılan seksen öncesi şiddet olaylarının temel amacının ordunun idareye el koymasını sağlamak olduğu, bugün için yaygın olarak benimsenen bir görüş olmuştur. Şiddet olaylarından dolayı toplumda güvenlik kaygısı meydana gelecek ve toplum darbe yönetimine taraftar hale gelecekti. Darbe döneminin 2. Ordu Komutanı Bedrettin Demirel’in 5 Temmuz 1987’de Milliyet Gazetesine verdiği röportajda “...12 Eylül’ün geç yapıldığına inanıyorum. Arkadaşlarımın çoğu ‘Tam olgunlaşsın, millet tarafından tasvip edilsin’ dediler. Bana kalsaydı en az bir yıl önceden yapardım. Bir yıl çok kan aktı.”⁵⁴ şeklinde beyanat vermiştir. Dönemin olaylarını soruşturan savcılardan Ertem Türker sonradan verdiği beyanatlarda "Olaylar sırasında ele geçirilen silahların balistik muayenesi sonucu gördük ki, aynı silah kullanılarak hem sağcı hem de solcular öldürülmüştü. Yani senaryoyu yazarlar, aynı silahı hem sağcıların hem de solcuların eline tutuşturmuştu."⁵⁵ demiştir. Dönemin önemli bürokratlarının yaptıkları bu değerlendirmelerden anlaşılabilir ki seksen öncesi meydana gelen olaylar; ideolojik farklılıkları bulunan belirli toplumsal kesimlerin çatışmasından çok,

⁵²Hasan Aydın, <https://www.gazeteduvar.com.tr/12-eylul-darbesi-ve-tob-der-haber-1637245>, (Er Tr: 3.4.2024)

⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, 4.12.1990 tarihli 41. Birleşim, s.451, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c051/tbmm18051041.pdf>, (Er. Tr: 3.4.2024)

⁵⁴ Ali Bayram (2019) Derin Devletin Çakalları, Arsine Yayıncılık, Ankara, s.150

⁵⁵ <https://www.hukukihaber.net/sagcilarla-solculari-vuran-silah-ayniydi>, (Er Tr: 3.4.2024)

ekonomik ve siyasal bazı sonuçlar elde etmek için uluslararası güçler tarafından organize edilen ve yerel bazı müttefikler eliyle yapılan operasyonlardır.

Seksen öncesinde Malatya'daki olayların daha çok TÖB-DER ve Ülkü Ocakları arasında meydana geldiği görülür. O dönem olaylarının bir kısım görgü şahitleri bazı anılarını sonradan kayda geçmişlerdir. Bu anılar resmi veri niteliğinde değildir. İlgili anılarda içinde bulunulan siyasal ideolojinin mensupları karşı kamptaki militanları suçlamakta ve olayları taraflı olarak ifade etmektedirler. Fakat bu anılar yoluyla meydana gelen bir kısım olaylar değerlendirilebilir.

2 Şubat 1975

Seksen öncesi Malatya'da sağ sol çatışması olarak değerlendirilebilecek birçok olay meydana gelmiştir. Fakat bunlardan bazıları can ve mal kaybı içermeyen adi vakıa niteliğindedir. Bazı çatışmalar ise daha kitlesel ve can ve mal kaybına yol açan olaylardır. 2 Şubat 1975 yılında TÖB-DER tarafından düzenlenen miting kitlesel eylemlerin yaşandığı en önemli olaylardan biridir. Sol görüşlü öğretmenlere ideolojik ve yıkıcı propaganda yaptıkları gerekçesiyle sürgüne göndermek gibi çeşitli cezalar verilmiştir. TÖB-DER sol görüşlü öğretmenlere verilen bu cezaları protesto etmek üzere bir miting tertipler. Gerekli izinler alınır ve 2 Şubat günü İnönü Caddesi üzerindeki Kız Meslek Lisesinin önünde yaklaşık on bin kişi toplanır. Toplanan kalabalık Kışla caddesinden geçerek Atatürk anıtının önünde toplandığında katılım birkaç kat artmış ve otuz bine ulaşmıştır. Toplanan gurup anıtın önünde saygı duruşunda bulunmayı ve sonra dağılma planlamaktadır. Bu esnada milliyetçi sloganlar eşliğinde ülkücü bir gurup, toplanan kalabalığa sözlü olarak sataşır. Çıkan gerginliği dağıtmak amacıyla güvenlik güçleri şiddet kullanır. Olayların sonucunda 22'si ağır olmak üzere yüzlerce kişi yaralanır.⁵⁶

15-16 Şubat 1975 Olayları

1975 yılı başlarında TÖB-DER Türkiye genelinde solcu öğretmenlere verilen cezaları değerlendirmek amacıyla 15 Şubat 1975'te 57 ilde kapalı salonlarda toplantı yapmayı kararlaştırır. Malatya şubesi de izin için gerekli başvuruları yaparak çalışmalarına başlar. Fakat bir taraftan da bu toplantıya sağ görüşlü kesimler tarafından baskın olacağı duyumları alınır. Toplantıyı organize eden heyet önceden konuyu valiye bildirir. Fakat vali endişelenecek bir durum olmadığını ve gerekli önlemlerin alındığını ifade eder. Fakat toplantı günü milliyetçiler guruplar halinde eyleme geçerler. Bir gurup vali konağına saldırır ve taşlarla vali konağının camlarını kırarlar. İddialara göre vali ve karısına kelime-i şehadet getirtirler. Aynı gurup şehir merkezine giderken solculara ait bazı iş yerlerini yağma ederler. Saldırganların bir kolu ise belediye binası önünde toplandıktan sonra TÖB-DER, CHP ve bazı medya kuruluşlarının bulunduğu Fuzuli Caddesine doğru hareket ederler. Bu gurup güvenlik güçlerince kurulan Barikatla durdurulur. Aynı gurubun bir başka kolu da Saman pazarında toplanarak Cezmi Kartay caddesinde bulunan Alevilere ait iş yerlerini yağmalamaya yönelir. Bu şekilde devam eden saldırı ve gösteriler akşama doğru asker müdahalesi ile durdurulur.⁵⁷

Sonraki gün olaylar tekrarlanır. İşyerleri zarar görenler zararlarının tespiti için çabalarırken Saman Pazarı ve belediye önünde yine saldırgan guruplar toplanır. Bu gurup bu kez bir gün önce başaramadıkları CHP il binasına ve TÖB-DER şubesine saldırarak kapı ve pencerelerini kırarlar. Alevi ve solculara ait iş yerleri yağma edilir. 16 Şubat akşamı askerlerin müdahalesiyle olaylar kontrol altına alınır. İki günlük olaylardan sonra bir kişi ölür, 29'u ağır olmak üzere 220 kişi yaralanır. Birçok iş yeri yağma edilir. TÖB-DER Malatya şube yönetimi konu ile ilgili bir rapor hazırlar. Rapora göre saldırgan gurupların öncü isimleri İzollu

⁵⁶ <http://halkinkurtulusu.net/?p=3184>, (Er. Tr: 4.4.2024)

⁵⁷ <https://yolpedia.eu/malatya-katliami/>, (Er. Tr: 9.4.2024)

Aşiretinden Hamit Fendoğlu ve Hacı Şerif Dursun'dur. Dr. Muhittin Turgut da saldırgan gurubun öncülerindendir. Aynı raporda TÖB-DER ve diğer sol örgütlenmeler hakkında konuyu sorgulamak için Adana'dan gelen savcıların değerlendirmelerine de yer verilmektedir. Bu değerlendirmeye göre 'sol örgütler komünist propagandası yapmakta, devrim hazırlıkları yürütmektedir. Bu çalışmalarıyla toplumun işçi-köylü kesimlerini kanunlara itaatsizliğe ve emniyeti ihlal edici tutumlara yönlendirdikleri dosya münderecatından anlaşılmaktadır.'⁵⁸

Aynı raporda savcıların Ülkü Ocakları ile ilgili yaptıkları değerlendirmeler de yer almaktadır. Buna göre Ülkü Ocakları olaylardan önce, halkı solculara ve Alevilere karşı kışkırtmak için, solculara ait sloganik ve kışkırtıcı ifadelerin yazılı olduğu broşürleri dağıtmışlardır. Yüce Türk Milletine hitabıyla başlayan ve çeşitli sloganların yazılı olduğu broşürlerde "Memleketin ovasından en yüksek tepesine kadar kızıl bayrak çekeceğiz. Mescitleri ve Kâbe'yi yıkıp yerine bostan ekeceğiz... Kıpkızıl komünistim... istediğim bir zaman sana gelirim... atarak kızılığımı karanlıklara... dışarıdan bir ezan sesi geliyor... tıpkı köpek havlamasını andırıyor" gibi ifadeler yer almaktaydı.⁵⁹ Broşürdeki ifadelerin halk kitlelerini kitlesel olarak hareket ettirmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu hedef başarılı olmuş ve bu ifadeleri duyan Sünni halk İslami duyarlılıkla galeyana gelmiş ve kontrolsüzce hareket etmiştir.

Akçadağ Öğretmen Okulu Olayı

Seksen öncesi Malatya'da meydana gelen olaylardan biri de 7 Kasım 1975'te Akçadağ Öğretmen Okulunda meydana gelen olaydır. İddialara göre Alevi asıllı Cafer Toksun sağcı ve ülkücü gençlerle iş birliği yaparak üç solcu öğrenciyi dövdürür. Buna karşı 500 solcu öğrenci olayı protesto ederler. Fakat okul, ülkücüler tarafından gece uykusu saatlerinde basılır ve 600 öğrenci gece kıyafetleri ile dağlık alanlara kaçmak zorunda kalırlar. Olaydan haberdar olan CHP il başkanı Turan Fırat CHP il yönetimini harekete geçirir. TÖB-DER ve bazı medya kuruluşlarının tuttukları otobüslerle öğrenciler toplanır ve Malatya'ya getirilir. Olaya ilişkin 600 öğrenciye okuldan uzaklaştırma cezası verilir.⁶⁰

Hamido Olayları

Seksen öncesi Malatya'da meydana gelen kitlesel nitelikli en önemli olay 17 Nisan günü meydana gelen Hamido suikastıdır. Bu olay aynı zamanda 12 Eylül'e giden süreçte mezhep veya ideolojik farklılıkların öne çıktığı kitlesel çatışmaların ilkidir. Halk arasında Hamido olarak bilinen Hamit Fendoğlu 1977 belediye seçimlerinde AP, MSP ve MHP'nin ortak adayı olarak belediye başkanlığına seçilir ve belediyedeki elli üç yıllık CHP iktidarına son verir. Hamido Malatya'da sağ düşünce tarafından sevilen, arkasında önemli bir aşiret desteği olan sol ideoloji ile aşiret gücünü de kullanarak mücadele eden bir isimdir. Seçildikten kısa bir süre sonra bombalı suikastla öldürülmesi ile Malatya'da çok ağır sonuçları olan olaylar yaşanmıştır.

10 Nisan 1977 tarihinde Ankara Emek Postanesinden sevdiği siyaset arkadaşlarından Kasım Önadım adına kendisine bir paket gönderilir.⁶¹ Daha önceden de aynı isimden hediye paketleri geldiği için kimse bu isim altında gelen paketten kuşkulamaz. Bir süre belediyede kaldıktan sonra Hamido paketi evine götürür ve 17 Nisan günü evinde paketi açar. Açarak açmaz bomba patlar ve Hamido ile birlikte gelini Hanife Fendoğlu ve iki torunu Coşkun Bozkurt (6) ve Mehmet Kürşat (3) hayatlarını kaybederler. Yapılan incelemede infilak eden maddenin hızı ve basınç etkisi çok yüksek, askeri amaçlar için imal edilen ve C-4 diye adlandırılan bir madde veya bu maddeye benzer patlayıcı olduğu tespiti yapılmıştır. Olayı incelemek için İngiltere'den

⁵⁸ <https://solbakis.wordpress.com/2011/07/28/malatya-katliamlari-1968-1980/>, (Er Tr: 3.4.2024)

⁵⁹ Evrim Alataş, (2014) Her Dağın Gölgesi Denize Düşer (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 15. Bölüm

⁶⁰ <https://alevi-veysel.yetkin-forum.com/t518-akcadag-ogretmen-okulu-olay-1975>, (Er Tr: 3.4.2024)

⁶¹ Çalışlar, O. (2009) Aleviler, Doğan Kitap, İstanbul, s.165

uzman getirilmesi olayın uluslararası bir güç odağınca planlandığını göstermekteydi.⁶² Fakat olaydan sonra protesto için kalabalık bir kitle toplanmış ve maskeli kişilerin önde olduğu topluluk iş yerlerine Alevi mahallelerine ve sol örgütlerin bina merkezlerine saldırmıştır.⁶³ Kalabalıklar arasında “Katil Ecevit, Katil İktidar, Hamidolar Ölmez, Kahrolsun POL-DER, POL-DER Kapansın, Zam, Zulüm İşkence İşte CHP, Kanımız Aksa da Zafer İslam’ın, Milliyetçi Türkiye, Tip Tip Tipsizler Allahsız Komünistler, Komünistler Moskova’ya, Kahrolsun Komünistler”⁶⁴ şeklinde atılan sloganlar olayın CHP iktidarı veya sol örgütlere ihale edildiğini göstermektedir. Kapsamlı bir araştırma yapılmadan heyecanlı kitlelerin konuyu çözümlemesi mümkün olmadığına göre toplanan kalabalıkların Alevi ve sol kesimle karşı karşıya getirilmeye çalışılması olayın tertip amacının ne olduğunu göstermektedir. Kitleler komünist karşıtlığı ve komünist yandaşlığı üzerinden çatıştırılmak istenmiştir. Sonraki gün (18 Nisan) çevre köylerden gelen yaklaşık 5000 kişilik bir gurup şehir merkezine gelerek işyerlerine saldırmış, birçok iş yeri tahrip ve yağma edilmiştir. Çıkan olaylarda üniversite öğrencisi Tahir Kürkçü hayatını kaybetmiştir. Aynı gün gece saatlerinde Naci Arguvanlı, Özcan Ünsever ve Sait Hazar isimli üç lise öğrencisi silahla vurulmuş halde Beyler Deresi mevkiinde tren hattının üzerine bırakılmış olarak bulunmuştur. Yapılan emniyet araştırmasında bu üç lise öğrencisinin Ahmet Hamdi Oflaz ile Hikmet Emeklioglu isimli TİKKO üyesi militanlarca öldürüldükleri tespit edilmiştir.⁶⁵

1970’li yıllarda Deniz Gezmiş tarafından kurulan “Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu” (THKO), Mahir Çayan tarafından kurulan “Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi” (THKP-C), Ankara Üniversitesi asistan ve çalışanları tarafından kurulan “Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi” (TİİKP) ve İbrahim Kaypakkaya tarafından kurulan “Türkiye Komünist Partisi/Marksist Leninist-Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu” (TKP/ML-TİKKO) gibi radikal sol devrimci örgütler bulunmaktaydı. Bu örgütler yetmişli yılların ilk yarısında çeşitli eylemler yapmışlardır.⁶⁶ Hamido suikastı sırasında çıkan eylemlerde Alevi üç liseli genç de bu radikal sol örgütlerden TİKKO tarafından öldürülmüştür.

Malatya olaylarının kontrol altına alınması amacıyla üç gün boyunca devam eden olaylardan sonra sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Bu süreçte bombalı suikastla vefat eden Hamido ve akrabaları dışında dört kişi hayatını kaybetmiş, 19 kişi yaralanmış, CHP il binası ve iki matbaa yakılmış, 546 dükkân ve mağaza tahrip ve yağma edilmiştir.⁶⁷

Hamido suikastı vesilesiyle konu TBMM’de gündem olmuş, dönemin iktidar partisi olan CHP ile diğer partilerin sözcüleri konu hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı olayın birbirine karşı kışkırtılmış farklı ideoloji ve mezhep mensubu toplumsal kesimlerin çatıştırılması amacıyla meçhul odaklarca tertiplendiğini ifade etmiştir. Aynı dönemde Maraş Pazarcık CHP ilçe başkanı Memiş Özdal’a gönderilen bomba olayı ile Hamido cinayetinde kullanılan patlayıcı maddelerin benzerliğinden hareketle aynı odaklarca tertiplendiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Hamido cinayetinin sorumluları Aleviler gibi onlara ait ev ve iş yerlerinin saldırıya uğramasını eleştirmiştir. Bakan aynı konuşmasında Büyük Ülkü Derneği Başkanlığından ayrılan bazı kişilerce Türk Yıldırım Komandoları adında kurulan ve kendileri adına mühür bastıran illegal bir örgütün tespit edildiğini; benzer şekilde Esir

⁶² Dinç, A. (2003) Hamido, Zaman Kitap, İstanbul, s.260.

⁶³ <https://www.alevikulturdernekleribursa.com/arsivler/4102>, (Er. Tr: 4.4.2024)

⁶⁴ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, Kasım 2012, s.749

⁶⁵ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, Kasım 2012, s.749

⁶⁶ Çiçek, Y. (2008) Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yasa Dışı Sol Örgütlenme Olarak TKP/ML-TİKKO, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SB Enstitüsü, Elâzığ, s. III

⁶⁷ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, Kasım 2012, s.749

Türkleri Kurtarma Ordusu ismi altında başka bir illegal örgütün ortaya çıkarılmış olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Olaylarda bu örgütlerin etkisi konusunda ise bir açıklama yapmamıştır.

Olaya ilişkin söz alan MSP sözcüsü hükümetin anarşiyi önleme konusundaki acizliğine vurgu yapmış ve cinayetin ‘Hamit Fendoğlu’nun şahsında kayıp ettikleri bir belediye seçiminin intikamını almayı planlayan mihraklar’ tarafından işlendiğini ifade etmiştir. Doğrudan CHP’nin hedef alındığı bu değerlendirme mecliste sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁹ MHP sözcüsü de benzer şekilde ülkenin çok kötü durumda olduğunu ve bütün partilerin bu gidişi durdurmak için birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁰ AP sözcüsü ise hükümetin 100 günlük döneminde çıkan çatışmalardan 230 kişinin öldüğünü belirtmiş ve hükümeti istifa etmeye davet etmiştir. Sözcü CHP’nin muhalefette iken ‘Avrupa’da, uygar ülkelerde bir tek bekçi öldürüldüğü zaman hükümetler istifa eder, çekilir’ dediğini hatırlatmış ve hükümeti kendi içinde tutarlı olmaya davet etmiştir. Aynı konuşmada AP sözcüsü CHP’nin radikal solu himaye ettiğini ileri sürerek eleştirmiştir. Hükümetten kimsenin Hamit Fendoğlu’nun cenaze törenine katılmamış olmasını da eleştirilmiştir.⁷¹

3.5.Malatya’da yetmişli yıllarda ideolojik içerikli bazı siyasal olaylar

Liste: 1⁷²

Malatya’da sol örgütlerin ortaklaşa düzenledikleri mitinge saldırı düzenlendi. 22’si ağır olmak üzere 100’e yakın yaralı (02. 02. 1975)

Ülkücüler TÖB-DER’in düzenlediği kapalı salon toplantısına saldırdı. Çıkan olaylarda bir kişi öldürüldü, onlarca kişi yaralandı. Yüz civarı işyeri tahrip edildi. (15-16 Şubat 1975)

Arguvan Belediye Başkanının oğlu Naci Orhan silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. (01. 07. 1975)

Ülkücüler Doğanşehir’de İbrahim Elmas ve Hasar Basri Elmas’ı döverek ağır yaraladılar. (12. 08.1975)

Emekli öğretmen Hasan Şahin (solcu) dövülerek yaralandı. (17. 09. 1975)

Akçadağ Öğretmen Okulu’nda 500 sol görüşlü öğrenci, ülkücülerin saldırısına uğrayarak yaralandı ve okuldan uzaklaştırıldı. (7. 11. 1975)

TÖB-DER Bölge Temsilcisi İbrahim Nacar dövülerek ağır yaralandı. (26. 02. 1976)

Ticaret Lisesi Müdürü Mehmet Paçacı dövülerek ağır yaralandı. (02. 03. 1976)

TÖB-DER üyesi Haydar Daban, ülkücüler tarafından dövülerek yaralandı. (30. 03. 1976)

Hekimhan’dan Malatya’ya yatılı okul sınavlarına girmek amacıyla gelen 200 öğrenci komandolar tarafından garajda dövüldü. (14. 05. 1976)

⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 4. Birleşim, 19.4.1978, s.32

⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 4. Birleşim, 19.4.1978, s.34

⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 4. Birleşim, 19.4.1978, s.36

⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, 4. Birleşim, 19.4.1978, s.36-7

⁷² Bu listedeki bilgiler, Malatya’da o dönemde yayın yapan Görüş ve Gayret Gazetelerinin 1974-80 yılları arasındaki sayıları incelenerek hazırlanmıştır. Kaynak: <https://yolpedia.eu/malatya-katliami/>, Er. Tr: 9.4.2024

Gayret Gazetesini basan Ülkücüler, malzemeleri dağıtarak tahrip etti. (1976)

Turan Emeksiz Lisesine saldıran ülkücülerle öğrenciler arasında çıkan çatışmada 5 polis, çok sayıda öğrenci yaralandı. (24. 03. 1977)

İlçe Seçim Kurulu üyesi öğretmen Hüseyin Yıldırım, uğradığı saldırıda yaralandı. (10. 04.1977)

Malatya Eğitim Enstitüsü'nü basan komandolar, 10 kız öğrenciyi ağır yaraladı. Ticaret Lisesi öğrencilerinden Sultan Alper ile Aynur Malatyalı, ülkücülerin saldırısı sonucu yaralandı. (17. 03. 1978)

Malatya Yüksek Meslek Lisesi'nde okuyan öğrenciler üzerine silahla ateş açılması sonucu Ahmet Şerif, Battal Erdem, Azmi Ayten ağır yaralandı; Ahmet Şerif Satılmış olay yerinde hayatını kaybetti. (05.04. 1978)

Çavuşoğlu Mahallesine yapılan silahlı saldırı sonucu Zeynel Adıgüzel öldü, Müslüm Adıgüzel yaralandı. (14. 04. 1978)

Derme İlkokulu önünde bir taksiye ateş edildi, üç kişi yaralandı. Eğitim Enstitüsüne gece silahla ateş edildi ve okul yakılmak istendi. (08. 06. 1978)

Eğitim Enstitüsünde bir grup öğrenci Valiliğe yürümek isterken çıkan çatışmada bir polis, iki sivil yaralandı. (28. 06. 1978)

Turan Emeksiz Caddesi üzerinde ülkücülerin gittiği bir kahve geceleyin silahla tarandı, ikisi ağır olmak üzere on kişi yaralandı. (14. 09. 1978)

Özel bir hastanenin başhekimisi olan Dr. Mehmet Alp silahlı saldırıya uğrayarak ağır yaralandı. (08.05.1979)

Gazeteci ve Turizm Müdür Yardımcısı Cumali Uyan, silahlı saldırı sonucu ağır yaralandı. (17.05.1979)

Öğretmen Ömer Bozkurt silahlı saldırıda yaralandı. (13. 09. 1979)

Köy Koop Genel Başkan Yardımcısı Nurettin Elmasulu uğradığı silahlı saldırıda ağır yaralandı. (20. 09. 1979)

Salt Köprü Mahallesinde bir eve baskın düzenleyen silahlı kişiler bir kişiyi öldürdü, iki kişiyi ağır yaraladı. (25. 10. 1979)

Doğanşehir'de çıkan silahlı çatışmada Adnan Çiftçioğlu ölürken, Oktay Turan ağır yaralandı. (07.02. 1980)

1974-1980 Yıllarında Malatya'da İşlenen Siyasi Cinayetler:

Tablo: 1

Adı	Mesleği	Öldürölme tarihi	Politik tarafı
1. Hamza KARAAĞAÇ	Memur	15. 02. 1974	Sol
2. Nüvit BARUT	Serbest	13. 09. 1975	Belirsiz
3. Kazım GÖKTAŞ	Öğrenci	06. 12. 1975	Sol
4. Mehmet ŞENSES	Polis	22. 01. 1976	Belirsiz
5. Bekir ALTINDAĞ	Bekçi	22. 01. 1976	Belirsiz
6. İlker AKMAN	Mühendis	25. 01. 1976	Sol
7. Y. Ziya GÜNEŞ	Öğrenci	25. 01. 1976	Sol
8. H. Basri TEMİZALP	Belirsiz	25. 01. 1976	Sol
9. Naim KORKMAZ	İşçi	25. 08. 1976	Sol
10. Mehmet YILMAZ	Öğretmen	26. 01. 1977	Sol
11. Mehmet ERBAŞ	Muhtar	02. 06. 1977	Sol
12. Kaya ÇAVDAR	Öğrenci	20. 11. 1977	Sağ
13. Mahmut TANER	Serbest	11. 12. 1977	Sağ
14. Mustafa BAR	İşçi	22. 01. 1978	Sol
15. Haydar CERİTLİ	İşçi	22. 01. 1978	Sol
16. Erhan BİTLİSLİ	Mühendis	25. 01. 1978	Sol
17. Metin KORKMAZ	Öğrenci	10. 03. 1978	Sol
18. Hasan YASİN	Öğrenci	10. 03. 1978	Sol
19. Ahmet Şerif SATILMIŞ	Öğrenci	05. 04. 1978	Sağ
20. Zeynel ADIGÜZEL	Öğrenci	14. 04. 1978	Sol
21. Vedat GÖKDEMİR	Öğrenci	14. 04. 1978	Sağ
22. İbrahim Ömer TOY	Öğrenci	14. 04. 1978	Sağ
23. Hamit FENDOĞLU	Belediye Başkanı	17. 04. 1978	Sağ
24. Hanife FENDOĞLU	Ev Hanımı	17. 04. 1978	Sağ
25. Coşkun Bozkurt FENDOĞLU	Çocuk	17. 04. 1978	
26. Mehmet Kürşat FENDOĞLU	Çocuk	17. 04. 1978	
27. Saip HAZER ⁷³	Öğrenci	18. 04. 1978	Sol
28. Özcan TÜRKSEVER ⁷⁴	Öğrenci	18. 04. 1978	Sol

⁷³ Bu isim dönemin emniyet kayıtlarında Sait Hazar olarak geçmektedir.

⁷⁴ Bu isim dönemin emniyet kayıtlarında Özcan Ünsever olarak yer almaktadır.

29. Naci ERGÜVENLİ⁷⁵	Öğrenci	18. 04. 1978	Sol
30. Doğan GÜL	Öğrenci	18. 04. 1978	Sol
31. Tahir KÖRÜKÇÜ⁷⁶	Öğrenci	18. 04. 1978	Sağ
32. Murtaza İÇEN	Öğretmen	21. 06. 1978	Sol
33. Turgay GÜRPINAR	Öğrenci	03. 08. 1978	Sol
34. Yüksel MAZMANOĞLU	Esnaf	30. 08. 1978	Sol
35. Hasan BAŞYURT	Memur	22. 09. 1978	Sol
36. Hacı YİĞİT	İşçi	24. 09. 1978	Sol
37. Müslüm KOYUNCU	Serbest	24. 09. 1978	Sol
38. Mehmet BENLİ	Öğrenci	24. 09. 1978	Belirsiz
39. Ali BİLMENER	Öğrenci	24. 09. 1978	Sol
40. Hasan ÇINAR	Öğretmen	25. 09. 1978	Sol
41. Şinasi SERDAROĞLU	Öğrenci	26. 09. 1978	Sol
42. Recep EROĞLU	Serbest	27. 09. 1978	Sol
43. Kemal PAŞAHAN	Öğrenci	28. 09. 1978	Sağ
44. Vahap EREN	Öğrenci	28. 09. 1978	Sol
45. İhsan ENGİN	Öğrenci	09. 10. 1978	Sol
46. Tahir ÖZYAZGAN	Öğrenci	10. 10. 1978	Belirsiz
47. Murtaza KAYA	Öğretmen	25. 10. 1978	Sol
48. H. Abdullah KÖSE	Öğretmen	26. 10. 1978	Sağ
49. Hasan ÖZGÜR	Çiftçi	02. 11. 1978	Sol
50. Ramazan ORAL	Öğretmen	03. 12. 1978	Sol
51. Alişar DURHAN	Serbest	20. 12. 1978	Sağ
52. Bülent GÜL	Öğrenci	22. 12. 1978	Belirsiz
53. Mustafa ÜNAL	Eczacı Kalfası	13. 06. 1979	Sol
54. Nevzat YILDIRIM	Öğretmen	08. 06. 1979	Sol
55. Ali ELÇİ	PTT Müd.	19. 07. 1979	Sol
56. Ertuğrul EMİR	Öğrenci	26. 08. 1979	Sol
57. H. Hüseyin TULUK	Mühendis	22. 09. 1979	Sol
58. Mirza KORKMAZ	Marangoz	24. 09. 1979	Sol
59. Zeki SERELİ	Öğrenci	12. 10. 1979	Belirsiz

⁷⁵ Bu isim dönemin emniyet kayıtlarında Naci Arguvanlî olarak geçmektedir.

⁷⁶ Bu isim dönemin emniyet kayıtlarında Tahir Kürkçü olarak geçmektedir.

60. Mustafa ÖCAL	Odacı	16. 11. 1979	Belirsiz
61. Hasan ÖZTÜRK	Eczacı Kalfası	20. 11. 1979	Sol
62. Hüseyin ASLAN	Emekli Memur	26. 11. 1979	Sol
63. Nurettin KILISDOĞAN	İşçi	08. 12. 1979	Sol
64. Necati İÇEN	İşçi	09. 12. 1979	Belirsiz
65. Ömer ASLAN	Öğretmen	10. 12. 1979	Belirsiz
66. Mehmet YUMRUTEPE	Sendikacı	26. 12. 1979	Sol
67. Ahmet ÇELİK	Öğrenci	27. 12. 1979	Sol
68. Aziz SÜRÜ	Öğrenci	29. 12. 1979	Sol
69. H. Hüseyin ÇOLAKOĞLU	İşçi	09. 01. 1980	Sol
70. Tahsin BEZENE	Şoför	21. 01. 1980	Sol
71. Andan ÇİFTÇİOĞLU	Esnaf	07. 02. 1980	Sağ
72. Hasan DOĞAN	Belirsiz	20. 02. 1980	Sol
73. Fahrettin AKSOY	Öğrenci	24. 02. 1980	Sağ
74. Mehmet KIZILCIK	Belirsiz	07. 03. 1980	Sağ
75. Enver KOÇ	İşçi	19. 03. 1980	Sol
76. Mehmet Ali ÇİLESİZ	Öğretmen	04. 04. 1980	Sağ
77. Halit ERTAŞ	Öğretmen	09. 04. 1980	Sol
78. Hidayet VARAN	Şoför	19. 04. 1980	Sağ
79. Hasan KARAGÖZ	Öğretmen	28. 04. 1980	Sol
80. Bektaş MUTLU	Öğretmen	09. 05. 1980	Sol
81. Nusret ARIBANLI	İşçi	17. 05. 1980	Sağ
82. Muharrem YILDIRIM	Öğretmen	21. 06. 1980	Sol
83. Şahap ÖZELÇİ	Tamirci	23. 06. 1980	Sağ
84. Ahmet ÖZDİLEK	Polis	08. 07. 1980	Belirsiz
85. Vahap ÖKSÜZ	Esnaf	17. 07. 1980	Belirsiz
86. Bahattin KAYA	Memur	17. 07. 1980	Sağ
87. İhsan YILDIRIM	Öğrenci	17. 07. 1980	Sağ
88. Mehmet DURAK	Öğrenci	17. 07. 1980	Sağ
89. A. Seyit ERTAŞ	Belirsiz	23. 07. 1980	Sol
90. Ali KUTLAR	Öğretmen	01. 08. 1980	Sol
91. Sadık TOPER	İşçi	05. 08. 1980	Sağ
92. Abbas KALI	Belirsiz	14. 08. 1980	Sağ

93. Osman TERDİ	Bakkal	20. 08. 1980	Sağ
94. Abuzer KUTLU	Kitapçı	25. 08. 1980	Sağ
95. Cemal GÜLER	Gözlükçü	28. 08. 1980	Sol
96. Semai ERCAN	Belirsiz	09. 09. 1980	Sağ
97. Bektaş TÜRK	Çocuk	09. 09. 1980	
98. Mehmet KORKMAZ	Şoför	09. 09. 1980	Sağ
99. H. Hüseyin DEDE	Öğretmen	09. 09. 1980	Sol
100. Mahmut GÜLTAŞ	İşçi	10. 09. 1980	Sağ
101. Selahattin KARATAŞ	Öğretmen	11. 09. 1980	Sol

Kaynak: Yukarıdaki tablo “<https://yolpedia.eu/malatya-katliami/>” sitesinde ve sol içerikli başka sitelerde yer alan bilgilerin derlenmesinden hazırlanmıştır.

Liste incelendiğinde yetmişli yıllarda Malatya’da cinayetle hayatını kaybeden 28 kişinin sağ görüşlü, 58 kişinin sol görüşlü kişiler olduğu; 12 kişinin siyasi görüşünün belirsiz olduğu 3 ismin de çocuk olduğu görülür. Bombalı suikastla hayatını kaybeden Hamido’nun gelini Hanife Fendoğlu dışında siyasi olaylardan dolayı hayatını kaybeden bütün isimlerin erkek olması dikkat çekicidir. Bu sonuçta geleneksel toplumlarda kadının rolünün etkili olduğu söylenebilir. Sağ ve sol ideoloji açısından bu durum değişkenlik göstermemiştir. Mesleki dağılıma bakıldığında Malatya’daki siyasi olayların sınıfsal değil ideolojik nitelikli olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo: 2

Siyasal Eğilimi Mesleği	Sağ	Sol	Belirsiz	Toplam
Öğrenci	9	17	4	30
Öğretmen	2	13	1	16
Esnaf	3	2	1	6
Beld. Bşk/Mhtr	1	1		2
Serbest	2	2	1	5
Polis			2	2

Bekçi			1	1
Mühendis		3		3
İşçi	3	7	1	11
Ev Hanımı	1			1
Memur	1	3		4
Çiftçi		1		1
Eczacı Kalfası		2		2
Marangoz		1		1
Odacı			1	1
Sendikacı		1		1
Kitapçı	1			1
Şoför	2	1		3
Belirsiz	3	3		6
Toplam	28	57	12	97

Kaynak: Bu tablo Tablo 1'deki bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır. Üç çocuk tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 2 incelendiğinde sol görüşlü olup hayatını kaybedenlerin sağ görüşlü olanların iki katından fazla olduğu görülür. Bu sonucun, Malatya'da Sünni nüfus oranının baskın olması ve sağ cenah militanları daha fazla desteklemesinden kaynaklandığı söylenebilir. İşlenen cinayetler ile ilgili yapılacak en genel bir değerlendirme olarak olayların daha çok okullarda çıktığı söylenebilir. Sağ eğilimli militanların sol eğilimli öğrenci ve öğretmenleri yoğun bir baskı altına aldıkları ve ideolojik kamplaşmanın en çok okullarda yaşandığı görülmektedir. Nisbi oran olarak en çok sol görüşlü öğretmenlerin suikasta uğradığı görülmektedir. Hayatını kaybeden işçilere (11 kişi) bakıldığında sayının, hayatını kaybeden öğrenci ve öğretmenlerin (46 kişi) yaklaşık beşte biri kadar olduğu görülür. Bu sonuç, çatışmaların sınıfsal nitelikli olmadığı değerlendirmesine desteklemektedir. Çatışmalarda burjuva proletarya mücadelesi veya Sünni burjuvazinin yeni oluşan Alevi burjuvazi ile çatışması olarak değerlendirilebilecek bir veri görülmemektedir. Çatışmaların ellili yıllardan itibaren başlayan şehirlere göç olgusu üzerinden değerlendirilmesi daha rasyonel bir analiz olarak görülmektedir. Ekonomik veya eğitim gibi ihtiyaçlardan dolayı şehirlerin varoş mahallelerinde biriken kırsal kesim nüfusu kendilerini şehre ait hissetme konusunda zorluk yaşamış ve bu durum kimlik bunalımlarına neden olmuştur. Bu kesimlerde ideolojik nitelikli bir üst toplumsal birime mensup olma eğilimi ortaya çıkmış ve bu eğilim ideolojik öğretilerle desteklenmiştir. Alevi nüfusun kendini solla özdeşleştirmesi, bu kesimin Osmanlı dönemindeki konumu ile ilgilidir. Bilindiği gibi Osmanlı Sünniliğin egemen olduğu siyasi bir anlayışa sahiptir. Alevi toplumu tarih boyunca Sünni

Osmanlı ile tam bir bütünleşme yaşayamamıştır. Cumhuriyet döneminde sekülerleşme çabaları Alevi toplumunu geleneksel kodlardan daha fazla uzaklaştırmış ve sekülerleşmekten Alevi toplumu daha fazla etkilenmiştir. Buna bağlı olarak dine ve geleneğe karşıt bir niteliğe sahip olan sol ideoloji, Alevi toplumu arasında daha fazla yandaş bulabilmiştir. Diğer taraftan Osmanlı siyasal düzeni ile daha fazla özdeşleşen Sünni kesimler ‘devletin kutsallığı’ mottosunu içeren ve din ve geleneğe taraftar milliyetçi ideolojiyi daha fazla benimseyebilmiştir. Sağ görüşlü militanlarda dini bir bağlama oturtulmaya çalışılan seküler bir ülkü egemen olmuştur. Varoş mahallelerde yaşayan iki kesime ait genç nüfus kendisini sözü edilen ideolojilerle özdeşleştirip her biri seküler bir ülkünün propagandisti ve bağlısı haline gelmiştir. Okullar ise iki ideolojik kamplaşmanın sahnelendiği mekanlar haline gelmiştir.

Hamido suikastının sağ görüşlü kalabalıklar tarafından değerlendirilme ve algılanma şekli, bu kesimlerin provoke edilmeye elverişli bakış açılarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Hamido olayları esnasında hayatını kaybeden Naci Arguvanlı, Özcan Ünsever ve Sait Hazar isimli Alevi ailelere ait öğrencilerin öldürülerek Beyler Deresinde tren hattının üstüne atılması olayının Alevi ve sol düşünceli kesimler tarafından değerlendirilme ve algılanma şekli de sağ görüşlü kesimlerin Hamido suikastını değerlendirme şeklinden farklı değildir. Konuyu ele alan Alevi ve sol kaynaklarda, bu öğrencilerin Hamido olaylarına bir tepki olarak sağ görüşlü saldırganlarca öldürüldükleri ileri sürülür. Hamido cinayetinin intikamı olarak üç Alevi gencin öldürüldüğü ima edilir.⁷⁷ Halbuki dönemin emniyet kayıtlarında bu gençlerin radikal sol görüşlü TİKKO örgütüne mensup Ahmet Hamdi Oflaz ile Hikmet Emeklioglu tarafından öldürüldüklerinin tespit edildiği ve bu militanların 02.12.1978 tarihinde yakalanarak adli makamlarca tutuklandıkları ifade edilmektedir. Hamido olayının sağ çevrelerde değerlendirilme şekline benzer şekilde üç öğrencinin cinayete öldürülmesinin sol çevrelerde benzer şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Üç öğrencinin Hamido olaylarının devam ettiği süreçte radikal sol örgüt TİKKO militanları tarafından öldürülmesi, bu örgütlerin iddia edildiği gibi salt sol ideoloji hesabına çalışan örgütler olmadığını anlamak için önemli bir veri sağlamaktadır. Olaylar kuşbakışı değerlendirildiğinde Hamido ve üç öğrenci suikastlarının aynı üst akıl tarafından planlandığı söylenebilir. Amaç mezhep ve ideoloji farklılıklarından faydalanarak toplumsal çatışma çıkarmak ve bu çatışmalardan siyasal sonuçlar elde etmektir. Bu amaçla bir kısım Alevi ve sol çevrelerle birlikte radikal sağ/milliyetçi kesimlere silah dağıtılmıştır.⁷⁸ Olayların sonucundan ortaya çıkmıştır ki çatışan taraflar, olayları planlayan üst aklın amaçlarına ulaşmalarına oldukça elverişli niteliklere sahiptirler.

Yetmişli Yıllarda Malatya’da Yaşanan İdeolojik Çatışmaların Sonuçları

Başta Hamido olayları olmak üzere yetmişli yıllarda Malatya’da meydana gelen olayların en önemli sonuçlarından biri şehrin demografik yapısının değişmesidir. Yaşanan şiddet olaylarından sonra Malatya’da ekonomik olarak sahip oldukları varlıklarını kaybeden veya kendilerini güvende hissetmeyen özellikle Alevi toplumuna mensup kimseler bu şehirden Adana, Mersin, İzmir ve İstanbul gibi vilayetlere göçmek zorunda kaldılar.⁷⁹ Ellili yıllardan itibaren kırsal kesimden şehir merkezine göç eden ve başka vilayetlere göç etme imkânı bulamayan bir kısım Aleviler ise tekrar köylerine dönmüşlerdir. Şehrin nüfusu mezhebi açıdan daha homojen bir niteliğe dönmüştür. Bu durum aynı zamanda toplumun tolerans skalasını da olumsuz etkilemiştir. Toplumsal barış düşüncesinin en başta fikir, inanç, etnik köken gibi farklılıklara hoşgörü olmalarıyla mümkün olduğu bilindiğine göre Malatya bu konuda iyi sınav verememiştir.

⁷⁷<https://www.alevikulturdernekleribursa.com/arsivler/4102>, (Er. Tr: 5.4.2024)

⁷⁸<https://solbakis.wordpress.com/2011/07/28/malatya-katliamlari-1968-1980/>, (Er. Tr: 5.4.2024)

⁷⁹<https://pirha.org/malatya-katliami-3-12920.html/>, (Er. Tr: 5.4.2024)

⁷⁹<https://yolpedia.eu/malatya-katliami/>, (Er. Tr: 9.4.2024)

Olayların diğerk bir sonucu Malatya’da siyasal tablonun değışmesi olmuştur. Seksen öncesi Malatya’da CHP ve sol düşünce daha güçlü bir konumda iken seksen sonrasında durum tam aksine dönmüştür. Sol hiç varlık gösterememiş ve CHP ise azınlık durumuna düşmüştür. Bu sonucun doğrudan yetmişli yıllardaki Alevilere yönelik ideolojik saldırılarla ilgili olup olmadığı yeterince açık değildir. Fakat Malatya’dan yaşanan Alevi göçünün bu tabloda önemli bir etkiye sahip olduğu yadsınamaz.

Sonuç

12 Eylül 1980 öncesi dönemde Türkiye’de birçok ideolojik görünümlü olaylar yaşanmıştır. Bu olayların bir kısmı kitlesel çapta çatışmalar şeklinde meydana gelmiştir. Bazı olaylar ise marjinal sol guruplar ile paramiliter milliyetçi çevreler arasında çıkmıştır. Marjinal sol örgütler genellikle Türkiye’deki Alevi toplumu ile seküler düşünceli Kürt toplumundan militan devşirmektedir. Milliyetçi çevreler ise ekonomik olarak alt düzeyde olan orta/iç Anadolu’nun Sünni çevrelerinden militan toplamaktadır.

Alevi toplumunun sola gösterdiği nispi ilginin kökeninde Alevilerin Osmanlı devleti ile entegrasyonu sorunu vardır. Anadolu Alevi toplumu, Şah İsmail (ö. 1524) döneminden başlayan bir süreçte Şiiliğin siyasal formu olma iddiası ile ortaya çıkan ve Osmanlının doğusunda konumlanan Safevi devleti ile inanç ortaklığı üzerinden bir bağ kurmuştur. Safevilerle kurulan bu bağdan dolayı Osmanlı sınırları içindeki Anadolu’da yaşayan Alevi toplumu Osmanlı siyasal düzenine tam bir aidiyet hissetmemektedir.

Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin radikal laik bir siyasal ve toplumsal düzen benimsemesiyle birlikte Aleviler açısından iki boyutlu bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Alevi toplumu kendisi ile bütünleşemediği Osmanlı döneminden kurtulmuş olmakla birlikte aynı süreç Alevilerin kendi kültürel ve geleneksel bağlarından kopmalarına da neden olmaktaydı. Tek Parti Döneminde benimsenen yaklaşıma göre Alevi toplumunun inançsal ve geleneksel mirası, otantik (İslam öncesi) Türk kültürünün asırlar boyunca Anadolu’nun kırsallarında varlığını sürdürebilmiş kısmıdır. Alevi kültürü Sünni İslam karşısında Türkün asli dini olarak vurgulanırken diğerk taraftan Alevi inanç dokusu uygarlaşmak adına modernliğin karşısında arkaik bir miras olarak görölmektedir. Böyle bir siyasal bakışa muhatap olması Alevi toplumunun Türkiye Cumhuriyeti ile de yeterince entegre olamamasına neden olmaktadır.

1950’li yıllardan itibaren tarımdaki makinalaşma ile birlikte elde edilen artı değerin pazarlanması, zorunlu eğitim, ulaşım ağının modernleşmesi gibi etkenlerden dolayı toplumda kırsaldan şehir merkezlerine doğru bir göç yaşanmıştır. Göç öncesi Alevi toplumunun geleneksel kodlarını ayakta tutmakta önemli bir merkez konumunda olan dede ile talipleri arasındaki bağ, göç sonrası kurulamamıştır. Alevi genç kuşakları kendilerini, şehir merkezlerinin varoş mahallelerinde kendi sosyoekonomik kodlarına uygun, seküler nitelikli, sol ideolojik yapılar aidiyet ile kimliklendirmişlerdir. Alevilerin bu yeni yapılanmasında öğretmen dede; öğrenciler ise talip misyonunu üstlenmiştir. Bu süreçte sol ideolojik söylem Aleviliğin modern görünümü olarak işlev görmüştür.

Alevi toplumunun şehir merkezlerine göç etmelerine neden olan süreç aynı şekilde Sünni toplumu için de işlemiştir. Farklı olarak kırsalda tarımsal ilişkilerden, soy bağından oluşan ve cami merkezli geleneksel yapı, şehir merkezlerinde yeni bir forma dönüşmüştür. Öncelikle Sünnilikle özdeşleşen ve şehir varoşlarında biriken göçmen nüfus, İslami sembollerin toplumsal görünürlüklerinin de etkisiyle, inançsal bir kopuş yaşamadı. Bu dönemde İslam, şehirdeki kırsal nüfusun kimliksel yalnızlığını gideren yeni bir aidiyetin adresi oldu. Yeni dönemde geleneksel toplum yapısından farklı bir toplumsal örgütlenmeye gidilmiş ve bu süreçte İslam’a daha sempatik yaklaşan bu kesimler kendi içinden çeşitlenen bir örgütlenmeye

girişmişlerdir. Seksen öncesi Malatya'daki ideolojik çatışmaların sağ cenahtaki en önemli temsilcisi olan milliyetçiliğin birkaç ideolojik bileşene sahip olduğu görülür. İslam tarihi boyunca İslam hukukunun ve cihadın en önemli aktörü olarak devletin kutsallaşması ve İslam öncesi Türklerde devletin tanrısal egemenliğin sembolü olarak görülüp kutsanması bu ideolojik yaklaşımın en önemli iki unsuru sayılabilir. Milliyetçi ideoloji mensuplarının medrese İslam'ından ziyade volk İslam'ına bağlı olması sloganlaşan İslami ilkelerin daha pejmürde bir düzeyde savunulmasına yol açmıştır. Sözü edilen ideolojik niteliklere sahip milliyetçi kesimler seksen öncesinde seküler nitelikli ideolojilerini cihat, şehit gibi salt İslami değerlerle ilişkilendirerek Sünni toplumda yandaş bulmaya çalışmışlardır. Bağlamından koparılmış ve seküler nitelikli bu değerlendirmeler sol cenah muhaliflerin İslam'a karşı tutumu üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Hem sağ hem de sol ideolojik kesimlerin sözü edilen yerel özellikleri, Avrupa'dan mamul sağ ve sol ideolojilerin sera çadırları fonksiyonunu görmüştür.

12 Eylül öncesi ideolojik kamplaşma ve çatışmaların siyasal amacı; toplumsal kesimlerle irtibatlı siyasal partilerin alamayacağı bazı radikal siyasal ve ekonomik kararları alabilecek askeri bir idareyi yönetime getirmektir. Bunun sağlanabilmesi için toplumsal bir güvenlik kaygısı meydana getirilecek ve toplum sözü edilen radikal kararları, güvenlik ihtiyacının karşılanması bir ödünü olarak değerlendirecekti. Güvenlik kaygısının oluşması için toplumsal kesimlerin silahlı çatışmasının meşrulaşması için alt yapıyı oluşturacak ideolojik aygıtlar gerekliydi. Sağ ve sol ideolojilerin yaygınlaşabileceği toplumsal kesimlerin birlikte yaşadığı vilayetler bu amacı sağlamak için en elverişli yerlerdi. Malatya, Alevi ve Sünni toplumun birlikte yaşadığı yerlerden biri olarak bu ideolojik kamplaşmanın başarısı için seçilmiş pilot yerlerden biri olarak işlev gördü. İki toplum kesimi arasındaki ideolojik açıkların sürekli kıskırtılması ve her iki kesime çatışmalar için gerekli mühimmat sağlanmasıyla büyük şiddet olayları yaşanmıştır.

Bu çalışmada darbeye ortam hazırlamak için Malatya'da meydana ge(tiri)len olayların siyasal, sosyal, dini ve ekonomik boyutları incelenmiştir. Çalışmada daha çok Alevi ve sol görüşlü kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Dönemin sağcı aktörlerinin konu hakkındaki anılarını paylaşma konusunda daha ketum bir tutuma sahip oldukları görülmüştür. Bu durum çalışmanın kısıtlı yönünü oluşturmuştur. Sonraki çalışmalarda konunun bu yönü de tamamlanarak daha tarafsız verilere ulaşılmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ali Bayram (2019) Derin Devletin Çakalları, Arsine Yayıncılık, Ankara.
- Altan, M. (2001) Darbelerin Ekonomisi, 2. Baskı, İyidam Yayıncılık, İstanbul.
- Çalışlar, O. (2009) Aleviler, Doğan Kitap, İstanbul.
- Çiçek, Y. (2008) Türkiye'de Faaliyet Gösteren Yasa Dışı Sol Örgütlenme Olarak TKP/ML-TİKKO, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SB Enstitüsü, Elâzığ.
- Demir, Y. (2021) 1960'tan Günümüze Arap-İsrail Çatışması Ekseninde Türk Dış Politikası, TESAM Akademi Dergisi.
- Dinç, A. (2003) Hamido, Zaman Kitap, İstanbul.
- Ertürk K. (2000) Malatya'nın Etnik Yapısının Siyasi Hayata Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Evrin Alataş, (2014) Her Dağın Gölgesi Denize Düşer (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fırat, A. (1996) Fırat Mahzun Akar, Avesta Yayınları, İstanbul.

Kaynak, M. (2012) T B M M Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 14/10/2012 tarihinde Mahir Kaynak ile yapılan görüşme.

Kısakürek, N. F. (2017) Vesikalar Konuşuyor, 3. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.

Levent, R. (2019) Türk Siyasetinde Alevilik, Cinius Yayınları, İstanbul.

TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, Kasım 2012.

TBMM Tutanak Dergisi, 4. Birleşim, 19.4.1978.

TBMM Tutanak Dergisi, 41. Birleşim, 4.12.1990.

Yüz, M. B. (2019) Türkiye’de Alevilerin Sol Siyaset ile Eklemlenmesi: İnanç ve Topluluk Örgütlenmesinin Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

<https://www.alevihaber.com/malatya-alevi-koyleri-tam-liste-45924h.htm>, (Er. Tr: 28.03.2024)

<https://www.alevikulturdernekleribursa.com/arsivler/4102>, (Er. Tr: 5.4.2024).

<https://alevi-veysel.yetkin-forum.com/t518-akcadag-ogretmen-okulu-olay-1975>, (Er Tr: 3.4.2024)

<https://www.gazeteduvar.com.tr/12-eylul-darbesi-ve-tob-der-haber-1637245>, (Er Tr: 3.4.2024)

<http://halkinkurtulusu.net/?p=3184>, (Er. Tr: 4.4.2024)

<https://www.hukukihaber.net/sagcilarla-solculari-vuran-silah-ayniydi>, (Er Tr: 3.4.2024)

<https://www.orduyorum.com/malatya-alevi-mi-malatyain-yuzde-kaci-alevi>

<https://pirha.org/malatya-katliami-3-12920.html/>, (Er. Tr: 5.4.2024)

<https://solbakis.wordpress.com/2011/07/28/malatya-katliamlari-1968-1980/>, (Er. Tr: 5.4.2024).

https://www.tbmm.gov.tr/Files/MecelisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/27_may%C4%B1s_alt_komisyonu/27_may%C4%B1s_alt_komisyonu/14.10.2012/Mahir%20Kaynak-14.10.2012.pdf, (Er. Tr: 9.4.2024).

<https://yolpedia.eu/malatya-katliami/>, (Er. Tr: 9.4.2024).

<https://www.youtube.com/watch?v=Rx5x7kQ0f8o>, Gün Zileli, 1972 Karanlığı (1965-1973), (Er Tr: 31.3.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=iF9Yqf_0W5s.

https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf, (Er Tr: 31.3.2024).

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c051/tbmm18051041.pdf>, (Er. Tr: 3.4.2024).

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Malatya.pdf>.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

7. Oturum

DİJİTAL DÖNEMİN YANSIMALARI: FİLTRE BALONLARI VE YANKI ODALARI

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ⁸⁰
Dr. Alpcan ACAR⁸¹

Özet

Dijitalleşme bireyler, toplumlar ve devletler üzerinde önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Ekonomiden siyasete, iletişimden güvenliğe hemen her alan dijitalleşmenin getirdiği yeniliklere uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Dijitalleşen dünyada zaman ve mekân sınırlandırması ortadan kalkmış, birçok fiziki temas gerektiren iş, görüşme ve faaliyet dijital ortama taşınmıştır. Dijitalleşme, insan hayatının her anına dâhil olabilmüş ve yaşam biçimlerini şekillendirebilmiştir. İnsanlar, iş hayatlarını dijital ortama taşıyabildiği gibi günlük olağan faaliyetlerini de dijital ortamlara taşıyabilmiştir. Böylece fiziki arkadaşlıktan sanal arkadaşlığa, fiziki gezintilerden sanal gezintilere kadar birçok faaliyet sanal ortamda yapılabilir hâle gelmiştir. Bu durum bireylerin algı ve düşüncelerinin en çok vakit harcadıkları/geçirdikleri dijital ortamlar üzerinden şekillenmesine neden olmuştur. Ayrıca dijitalleşme süreci insan ilişkilerini büyük ölçüde değişime uğratmış ve insanlar sosyalleşme ihtiyaçlarını dâhi sosyal ağlar üzerinden sağlamaya başlamıştır. Geleneksel iletişim yöntemlerinin dışında yeni iletişim yöntemlerini ortaya çıkaran dijitalleşmeyle insanlar bilgiye daha hızlı ulaşabilmiş, enformasyon sürecini de kişiselleştirebilmiştir. Yaşanan dijital dönüşüm birçok yeni kavramı ortaya çıkarmış ve bu kavramların ise sosyal hayatta etkileri görülebilmektedir. Bu çalışmada insanların karşıt ve farklı görüşlerden izole edilmiş bir sanal dünya gerçekliğinde yaşamlarını ifade eden “filtre balonu” kavramı ile benzer fikirlerin/içeriklerin tekrar edildiği ve karşıt görüşlere yer verilmeyen tek taraflı iletişim şekli olarak ifade edilen “yankı odaları” kavramları ele alınmıştır. Filtre balonları ve yankı odaları neticesinde benzer seslerin bir araya gelmesi, homojen grupların oluşması, karşıt görüşlere yönelik kapalılık durumu, benzer fikirlerin yinelenmesi, kutuplaşmanın kolaylaşması ve demokrasiye yönelik olumsuz etkiler öne çıkarılmaktadır. Bu çalışmada da filtre balonları ve yankı odaları kavramlarının etkilerinin tartışılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen çalışmada nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, filtre balonları, yankı odaları.

⁸⁰ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, suleyman.ekici@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8477-000X.

⁸¹ Türkiye, alpcan.acar@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2314-6702.

REFLECTIONS OF THE DIGITAL ERA: FILTER BUBBLES AND ECHO CHAMBERS

Abstract

Digitalization has caused significant changes and transformations in individuals, societies and states. From economy to politics, from communication to security, almost every field has had to adapt to the innovations brought by digitalization. In the digitalized world, time and space limitations have disappeared, and many jobs, meetings and activities that require physical contact have moved to the digital environment. Digitalization has been able to be involved in every moment of human life and shape lifestyles. People have been able to move their business lives to the digital environment as well as their ordinary daily activities to digital environments. Thus, many activities from physical friendship to virtual friendship, from physical wanderings to virtual wanderings have become possible in the virtual environment. This situation has caused individuals' perceptions and thoughts to be shaped through the digital environments where they spend the most time. In addition, the digitalization process has drastically changed human relations and people have started to meet their socialization needs through social networks. With digitalization, which has created new communication methods other than traditional communication methods, people have been able to access information faster and personalize the information process. The digital transformation has given rise to many new concepts and the effects of these concepts can be seen in social life. In this study, the concept of “filter bubble”, which refers to people's lives in a virtual world reality isolated from opposing and different opinions, and the concept of “echo chambers”, which is expressed as a one-sided form of communication in which similar ideas/content are repeated and opposing opinions are not included. As a result of filter bubbles and echo chambers, the coming together of similar voices, the formation of homogeneous groups, closure to opposing views, repetition of similar ideas, facilitation of polarization and negative effects on democracy are highlighted. This study aims to discuss the effects of filter bubbles and echo chambers. In line with this purpose, qualitative research methods were used in this study.

Keywords: Digitalization, filter bubbles, echo chambers.

GİRİŞ

İnsan hayatı dijitalleşmeyle köklü değişimlere uğramış ve hemen her alan bu değişimden etkilenmiştir. İnternetin yaygınlaşması ve dijital teknolojilerin kullanılması insanların birçok alışkanlığını değiştirmiştir. Siyasetten ekonomiye sağlıktan sosyal hayata kadar birçok alanda dijitalleşmenin etkisini görmek mümkündür. İnsanlar, iş hayatlarını dijital ortama taşıyabildiği gibi günlük olağan faaliyetlerini de dijital ortamlarda yapabilmektedir. Böylece fiziki arkadaşlıktan sanal arkadaşlığa, fiziki gezintilerden sanal gezintilere kadar birçok faaliyet sanal ortamda yapılabilir hâle gelmiştir.

Dijitalleşmenin etkilerini sadece olumlu değerlendirmemek gerekir. Dijitalleşme beraberinde belirli risk ve tehditleri de getirmektedir. İnsan hayatını derinden etkileyen ve değiştiren dijitalleşme birçok alışkanlığın değişmesine ve yeni alışkanlıkların edinilmesine neden olmaktadır. Dijital dünyada değişim ve dönüşümlere ayak uydurmaya çalışan birey, toplum ve devletler dijitalleşmenin getirilerinden faydalanırken, riskleriyle de karşı karşıya kalmaktadır. İnsanların kişisel gelişimleri için önemli fırsatlar sunan dijital platformlar, tam tersi etkilere de neden olabilmektedir. Bu çalışmada dijitalleşmenin olumlu etkilerinin dışında insanları derinden etkileyen “filtre balonu” ve “yankı odaları” kavramları ele alınmaktadır. Çalışmada öncelikle dijitalleşmenin tanımı yapıldıktan sonra etkileri tartışılarak filtre balonu ve yankı odaları kavramları tanımlanmaktadır. Bu iki kavramın tanımlanmasında sonra bireyler üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

DİJİTALLEŞME KAVRAMI

Dijitalleşme bilgilerin teknolojik araçlar tarafından işlenebilecek şekilde dijital ortama aktarılma süreci olarak tanımlanabilir (Çalışkan, 2020). Bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) meydana gelen gelişmelerin insan hayatına yansımalarıyla ortaya çıkan dijitalleşme sürecinde analog temelli faaliyetlerin dijital ortamdan sürdürülmesi söz konusudur (Kocakaya, 2023). Dijitalleşme ile bilgi sayısallaştırılarak dijital bir yapıda yer almaktadır (Beyaz, 2022: 146).

Dijitalleşmeyle teknolojik gelişmeler insan hayatının hemen her alanına temas etmektedir. Bu süreçte cep telefonları, tabletler, bilgisayarlar ve internet gibi dijital temelli araçlar öne çıkarken, insanların gündelik alışkanlıkları da dijital ortamlara taşınabilmektedir. Alışverişten sanal ortamda kurulan arkadaşlığa kadar birçok aktivite dijital ortamlardan yürütülebilir hale gelmiştir (Samur, 2020). Teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan akıllı cihazların ve dijital hareketliliğin olmadığı bir alan neredeyse kalmamıştır (Küçükali & Çoşkun, 2021: 125). İnternetin kullanımının yaygın hale gelmesi ve sosyal platformların genişlemesi iletişim alanında önemli değişimlere neden olmuştur. Geleneksel medya anlayışından yeni medya anlayışına doğru yaşanan süreçte sosyal medya interaktif kullanım imkânı tanımıştır. Özellikle geleneksel medya anlayışının aksine çoklu kullanıma ve sanal paylaşımına açık olan sosyal medya platformları ilgileri üzerine çekmiştir. İnsan hayatında önemli bir yer edinen dijitalleşme ve sosyal medya sağladığı birçok faydanın dışında bireyleri, toplumları ve devletleri tehdit edecek önemli riskleri de içermektedir (Beyaz, 2022: 144).

DİJİTALLEŞMENİN ETKİLERİ

İnsanlar dijitalleşmeyle hem daha hızlı iletişim kurabilmekte hem de bilgilere erişim sağlayabilmektedir. İnternetin yaygınlaşmasıyla insanların aldıkları hizmetler dijital platformlara taşınmakta ve hizmet alımlarında kolaylıklar görülmektedir (Taşel, 2020: 128). Özellikle 2020 yılında yaşanan Covid 19 salgınıyla dijital araçlar önemini ve yaygınlığını artırmıştır. İnsan hayatında neredeyse her şeyin online olarak yapılmaya çalışıldığı bu dönemde yeni alışkanlıklar ortaya çıkmıştır. Dijitalleşmenin etkilerinin daha çok hissedildiği dönemde çevrim içi toplantılar, video konferanslar ve online sohbetlere olan ilgi artmıştır (Ünalın, 2022: 1-2). Bu dönemde faaliyetlerin ve hizmetlerin aksamaması için dijital imkânlar öne çıkmış ve

dijitalleşmenin etkisi toplumlarda hissedilir şekilde görülmüştür (Alptekin, 2020: 139). Dijitalleşmenin toplumlara olumlu yöndeki yansımaları (Samur, 2020):

- İş Dünyası ve İstihdam: İş dünyasında köklü bir değişim yaşanmıştır. Uzaktan çalışma ve sanal işbirlikleri öne çıkarken, işletmeler daha verimli hale gelmiş ve rekabet avantajı edinebilmiştir.
- Sosyal İlişkiler ve İletişim: Dijitalleşmeyle sosyal ilişkiler ve iletişimde büyük değişimler yaşanmıştır. Özellikle dünyanın diğer ucundaki kişilerle dâhi anlık iletişim kurulabilir hale gelmiştir.
- Kültürel ve Sanatsal Değişimler: Dijital teknolojiler kullanılarak yeni sanat eserleri ortaya çıkabildiği gibi sanat eserleri geniş kitlelere ulaştırılabilir olmuştur. Ayrıca kültürel içeriklere erişim de kolaylaşmıştır.
- Dijital Sağlık Hizmetleri: Mobil sağlık uygulamaları dahil olmak üzere sağlık alanında birçok yenilik ortaya çıkmıştır. Özellikle uzak bölgelerde yaşayan insanların sağlık hizmetlerine erişimleri mümkün hale gelmiştir.
- Kamu Hizmetlerinin İyileştirilmesi: Kamu hizmetleri dijital dönüşümle hem daha verimli hem de daha erişilebilir hale gelmiştir.
- Ulaşım ve Altyapı: Akıllı şehir projeleri, trafik yönetimi ve enerji tüketimini optimize etme konularında dijital dönüşüm etkili olmuştur.
- Dijital Eğitim ve Öğrenme: Dijitalleşme hem öğrencilere hem de eğitimcilere büyük faydalar sağlamıştır. Öğrenciler çevrimiçi eğitim programlarıyla daha verimli dersler görürken, eğitimciler ise daha fazla kaynağa erişebilir hale gelmiştir (Samur, 2020).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere dijitalleşmenin olumlu etkileri birçok alanda görülmektedir. Dijitalleşme insan hayatına olumlu etkiler sağlarken şu beş avantaj öne çıkmaktadır. İlk olarak hız, dijitalleşme işlemlerin daha hızlı gerçekleşmesini ve yayılmasını sağlayarak zaman kaybının önüne geçmiştir. İkincisi verimlilik, işlemlerin hız kazanması ve dijital uygulamaların kullanılması iş yükünü azaltabilmenin yanı sıra verimliliği artırmıştır. Üçüncü olarak erişilebilirlik, dijitalleşmeyle bilgiye erişim kolay hale gelmiştir. Dördüncüsü esneklik, uzaktan çalışma örneğinde olduğu gibi dijitalleşme işlemlerin daha esnek yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Beşinci ve son olarak yenilikçilik, dijitalleşme yeni iş modelleri, fırsatlar, stratejiler veya ürünler geliştirilebilmesine imkân vermiştir (Kocakaya, 2023).

Dijitalleşme olumlu etkilerinin dışında toplumlar için önemli risklere de neden olmaktadır (Beyaz, 2022: 144). Dijitalleşmenin toplum üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilerden bazıları şu şekildedir (Samur, 2020):

- Güvenlik ve gizlilik endişeleri: Dijitalleşme sonrası kişisel veriler için yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır.
- Dijital bölünme ve eşitsizlik: Bilgiye ve teknolojik araçlara her toplum aynı ölçüde erişim sağlayamamaktadır. Bazı toplumların internet ve dijital beceriler yönünden diğer toplumlara göre geri kalmışlık durumları, dijital bölünme şeklinde adlandırılan bir eşitsizlik türüne neden olmaktadır.
- İşsizlik ve iş değişiklikleri: Otomasyon ve yapay zeka, bir taraftan yeni iş seçenekleri, uzmanlıklar ve beceriler ortaya çıkarırken diğer taraftan bazı işlerin kaybolmasına neden olmaktadır.

- Dijital bağımlılık ve sağlık sorunları: Dijital teknolojilerin yoğun kullanımı bağımlılıklara neden olabilmektedir.
- Güvenirlilik ve bilgi kirliliği: Dijital dünyada bilgiye erişmek ve paylaşmak kolay hale gelmiştir. Ancak erişilen bilginin doğruluğu önemli bir sorundur. Sahte haberler, yanıltıcı bilgiler ve benzeri durumlarla bilgi kirlilikleri oluşmakta ve güvenilir kaynaklara erişimde sorunlar yaşanabilmektedir (Samur, 2020).

Dijitalleşmenin toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra dijitalleşmeyle bazı kavramlar da öne çıkmıştır. Yankı odaları ve filtre balonları kavramları dijital çağın yeni fenomenleri olarak görülüyor olsa da, kavramların altında yatan insan davranışları çok eski tarihlere kadar götürülebilmektedir. Çünkü insanlar sahip oldukları değerlerinin ve inançlarının “yankılandığı” topluluklara ve sosyal çevrelere doğru eğilim göstermektedir (Chan, 2023).

YANKI ODALARI VE FİLTRE BALONU KAVRAMLARI

İnternet ve özellikle de sosyal medya platformları bilgiye doğrudan erişimi mümkün kılmaktadır. Bilginin yayılma şekli önemli ölçüde değişim geçirerek kullanıcı tercihleri ve tutumları öne çıkmaya başlamıştır. Genel olarak bu durum sosyal algıların inşasını da etkilemektedir. Ayrıca çevrimiçi kullanıcılar kendi görüşleriyle uyumlu bilgilere yönelim gösterirken tam tersi bilgileri görmezden gelme eğilimi de taşımaktadır. Böylece ortak anlatıların etrafında kutuplaşmış bireyler ortaya çıkabilmekte ve yanlış bilgi hızla çoğalabilmektedir (Cinelli, Morales, Galeazzi, Quattrociochi & Starnini, 2021: 5). Sosyal medya yankı odası, karşıt görüşlerin ve farklı düşüncelerin ortadan kalktığı kişiye özgü bir medya deneyimini ifade etmektedir. Bu deneyim farklı görüşleri barındırmamakla beraber önyargılı bir süreçtir. Sosyal medya algoritmaları kişinin sadece kendi tercihleriyle paralel olan içerikleri görmesini sağlamakta ve kendisini onaylayan bir akış içerisinde yaşamasına neden olmaktadır (Cabianca, Hammond & Gutierrez, 2020). Bu durum insanın sadece kendi sesini duyduğu bir iletişim ortamı oluşturmaktadır (Varol, 2022: 460).

Yankı odalarında belirli düşünce, bilgi ve inanışlar güçlenmektedir. Bu süreçte kişilerin tercih ettikleri dijital medya araçları ve mesajların tekrarlanması etkili olmaktadır (Söğüt & Öngel, 2022: 218). Kişiler tercihlerine göre filtreleme yoluna başvurarak yeni yankı odaları kurabilmektedir. Böylece karşıt görüşlere kapalı ve karşıt görüşleri görmeyen homojen gruplar ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta kullanışlı ve verimli olarak görülebilen bu seçici maruz kalma durumu, demokratik değerlere zarar verebildiği gibi kişilerin gerçeklerden uzaklaşmasına ve empati kuramamasına da neden olmaktadır (Kasap, 2022: 201). Yankı odaları kişinin kendi dünya görüşünün güçlenmesinin yanı sıra görüşlerini daha doğru ve evrensel olarak kabul etme yanılmasına düşebilmesine de zemin oluşturmaktadır (Narin, 2018: 240). Böylece kişilerin dar ve radikal bakış açılarına sahip olmaları muhtemeldir (Hülür & Bayır, 2021: 250).

Yankı odasının etkilerini en aza indirebilmek için ilk adım, medya tüketim kaynaklarının güçlendirilmesidir. Farklı görüşleri barındıran medya kaynaklarıyla, yankı odasının dışındaki görüşlerin neler olduğu görülebilecektir. İkinci adım ise görülen şeylerin eleştirel gözle okunmasıdır. Böylece gerçeklik sorgulaması yapılacaktır. Son olarak ise yanlış anlatıları filtrelemede güvenilir kaynaklara erişim sağlanmasıdır (Cabianca, Hammond & Gutierrez, 2020).

Dijital çağda öne çıkan bir diğer kavram ise filtre balonudur. Filtre balonu kavramı sosyal ağ kullanıcılarının kendilerini kişiselleştirilmiş geri bildirim döngülerine kitleme eğiliminde bulunmalarını anlatmaktadır (Hess, 2017; Narin, 2018: 241). Sosyal ağ kullanıcılarının internet algoritmalarıyla takip edilmesi, yeni nesil filtreleri ortaya çıkarmıştır. Yeni nesil filtreler bireylerin nasıl bir ideolojiye sahip olduğunu ve nelere erişim sağladığını gözlemleyerek, bireylerin sosyal ağlarını kişiselleştirmektedir (Ertürk, 2022: 138).

Kişiselleştirilmiş filtrelerle bireyler sadece ilgi alanlarına giren içeriklerle karşılaşmaya başlamaktadır (Sarsılmaz, 2023).

Filtre balonlarıyla kişiler daha dar bir bakış açısıyla karşılaşmaktadır. Sosyal medya algoritmaları kişinin ilgi duyduğu ve beğendiği şeyleri karşısına çıkartmaktadır. Kişiler kendi filtre balonları dışındaki bilgilerden ve gelişmelerden büyük ölçüde habersiz kalabilmekte ve böylece kendi filtre balonlarının içerisinde fanatikleşebilmektedir (Mizrahi, 2022). Ayrıca filtreler büyük ölçüde görünmezdir. Kullanıcıların birçoğu filtrelemenin gerçekleştiğinin farkında olmamaktadır. Algoritmaların karmaşıklığı ve filtrelemeler hakkındaki açıklamaların eksikliği, kullanıcıların kontrolünü zorlaştırmaktadır (Holone, 2016: 299).

Kişiselleştirilmiş iletişimin filtre balonlarına yol açacağı korkusu tartışılmaktadır. Filtre balonlarıyla kişiselleştirilmiş içeriklerin ve hizmetlerin, insanların karşılaştıkları medya içeriğinin çeşitliliğini sınırlandırması, demokratik toplumlar adına risk görülmektedir. Nitekim bu şekildeki bir kişiselleştirme, insanların fikir ve davranışları üzerinde yönlendirici etki oluşturabilmektedir (Borgesius, Trilling, Möller, Bodô, Vreese & Helberger, 2016: 10). Filtre balonları alışveriş veya hobiler gibi alanlarda faydalı görülse de, söz konusu bilgi olunca riskler daha belirgin hale gelmektedir. Aynı fikirde olmadığımız görüş ve bilgilerin filtrelenmesi durumu, kişinin hem dünya görüşünü hem de yeni bilgiler öğrenme potansiyelini kısıtlamaktadır (Coulter, 2022). Filtre balonlarıyla bireylerde dijital konfor algısı oluşsa da, en sonunda bu durum yalıtılmış bir ortam oluşturmaktadır (Chan, 2023).

Yankı odası ve filtre balonları bireyleri kendi kendine güçlendiren bir geri bildirim döngüsüne, seçimi giderek daha dar ve homojen olan bir seçenekler kümesine maruz bırakmaktadır (Bruns, 2022: 33). Bireylerin filtre balonları ve yankı odaları içerisinde olmalarının etkileri dijital alanın ötesine uzanmaktadır. Bireylerde oluşabilecek psikolojik etkiler (Chan, 2023):

- Önceden var olan inançları güçlendirmek: Filtre balonları ve yankı odaları kişilerin var olan düşüncelerinin sabit kanaatlere dönüşmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca karşı görüşlerin yokluğu bireylerin kişisel gelişimini ve kendilerini yansıtmaya yeteneklerini engelleyebilmektedir.
- Kutuplaşmada görülen artış: Toplumda görülen kutuplaşmada veya eğilimde artış görülebilir. Kişiler kendi görüşü dışındakileri yabancı ve hatta düşman olarak algılayabilmektedir. Bu süreç toplumdaki yapıcı diyalogları engelleyebilmektedir.
- Anksiyete ve stres: Kişilerde farklı veya karşıt bilgilere maruz kalma çekincesi ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca kaygı ve streste artışlar görülebilmektedir (Chan, 2023).

Yankı odası ve filtre balonları kavramları birlikte düşünüldüğünde yankı odalarının benzer düşünen kişilerin etkileşim kurarak mevcut düşüncelerini pekiştirmelerini sağladığı; filtre balonlarının ise kişileri kendi düşünceleri dışındaki karşıt bakış açılarıyla karşılaşmaktan koruduğu söylenebilir (Bruns, 2019: 2). Bu bağlamda iki kavramın birbirine paralel ve birbirini besleyen yapıda olduklarını söylemek mümkündür.

GENEL DEĞERLENDİRME

Dijitalleşme insan hayatını büyük ölçüde değiştirmiştir. Teknolojik gelişmeler ve özellikle internetin yaygın kullanımı insanlar için önemli konfor alanları oluşturmuştur. İnsanlar daha hızlı iletişim kurabildiği gibi istedikleri bilgilere her an ulaşabilir konuma gelmiştir. Böylece mevcut alışkanlıklar da değişime uğrayarak iletişimde ve bilgiye erişimin tüm aşamalarında değişimler yaşanmıştır. Bilgiye daha rahat erişen insan, mekân ve zaman sınırlamasına takılmadan her an iletişim kurabilir hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler özünde önemli kolaylıklar ve faydalar sağlarken içerisinde belirli risklerde getirmiştir.

Dijital dönem öncesinde de insanlar kendi düşünce ve görüşlerine sahip insanlar ve topluluklarla iletişim ve ilişki kurma eğilimi taşıyabilirken, günümüzde bu süreç daha farklı boyutlara gelmiştir. Dijital platformlar bireyleri yankı odalarına sevk edebilmekte ve kişiselleştirilmiş filtre kullanımını öne çıkarabilmektedir. Her iki kavram da insanlar için belirli konforlar sağlayabilmektedir. Bu konfor sadece ilgi duyulan bilgi ve görüşlerle karşılaşılması durumudur. Ancak insan hayatı sadece kendi ilgi alanı ve görüşleriyle sınırlı olmadığı gibi ortaya çıkabilecek sınırlılık durumu kişisel gelişiminde önünde bir engeldir. Her iki kavramda bir nevi insanı kendi iç dünyasında kapalı tutabilmekte ve dışarıdan habersiz hale getirebilmektedir. Bu durum özellikle radikalleşmenin önünü açabildiği gibi kişisel gelişim sürecini de olumsuz yönde etkilemektedir. Farklı görüşlerle karşılaşmayan kişiler tek tip bilgiyle dolu hale gelebilecek ve toplumsal bölünmeye de yol açabilecektir. Çünkü hem yankı odaları hem de filtre balonları zamanla kişinin görüşünün tek ve değişmez doğru olduğu hissi doğurarak karşı görüşlerin doğrudan yanlışlanmasına sebep olabilecektir. Bu durum ise toplumda karşıt görüşlere yönelik tahammül seviyesini azaltarak farklı görüşlere saygıyı en alt düzeye indirebilecektir. Dolayısıyla yankı odası ve filtre balonları kavramları dikkatle üzerinde durulması ve bilimsel çalışmalara konu olması gereken iki kavramdır.

KAYNAKÇA

Alptekin, Z. M. (2020). Dijitalleşme ve dijital sosyal sorumluluk iletişimi. *MEDIAJ*, 3(2). 136-155.

Beyaz Özbey. İ. (2022). “Dijitalleşme, sosyal medya ve risk Toplumu”, *İMGELEM*, 6(10): 141-158.

Borgesius, F.J.Z., Trilling, D., Möller, J., Bodô, B., de Vreese, C.H. & Helberger, N. (2016). Should we worry about filter bubbles?. *Internet Policy Review*, 5(1). DOI: 10.14763/2016.1.401.

Bruns, A. (2019). It’s not the technology, stupid: how the ‘echo chamber’ and ‘filter bubble’ metaphors have failed Us, In International Association for Media and Communication Research, 1-12,

Bruns, A. (2022). Echo chambers? Filter bubbles? The Misleading metaphors that obscure the real problem, In Perez-Escolar, Marta & Noguera-Vivo, Jose Manuel (Eds.) Hate Speech and Polarization in Participatory Society, Routledge, Abingdon, Oxon, pp. 33-48. <https://doi.org/10.4324/9781003109891-4>.

Cabianca, P., Hammond, P., & Gutierrez, M. (2020). What is a social media echo chamber?, The University of Texas at Austin Stan Richards School of Advertising & Public Relations, <https://advertising.utexas.edu/news/what-social-media-echo-chamber> (Erişim Tarihi: 03.10.2024).

Chan, N. (2023). The bubble-wrapped Web: Filter bubbles and echo chambers, Taylor’s University, <https://university.taylors.edu.my/en/student-life/news/2023/the-bubble-wrapped-web-filter-bubbles-and-echo-chambers.html> (Erişim Tarihi: 05.10.2024).

Coulter, P. (2022). What is a filter bubble?, Richard G. Trefry Library, <https://apus.libanswers.com/faq/120117> (Erişim Tarihi: 05.10.2024).

Cinelli, M., Morales, De Francisci G., Galeazzi, A., Quattrociocchi, W. & Starnini, M. (2021). The echo chamber effect on social media, PNAS 2021 118(9), <https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118>.

Çalışkan, G. (2020). Dijitalleşme/Dijital dönüşüm nedir?, <https://binbiriz.com/blog/dijitallesme-dijital-donusum-nedir> (Erişim Tarihi: 02.10.2024).

Ertürk, Anakız, H. (2022). Yeni medya ekseninde ideolojiyi anlamak: Filtre balonları ve yankı odaları, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1(2), 137-159.

Hess, A. (2017). How to escape your political bubble for a clearer view. The New York Times. https://www.nytimes.com/2017/03/03/arts/the-battle-over-your-political-bubble.html?_r=0 (Erişim Tarihi: 04.10.2024).

Hülür, H., & Bayır, M. (2021). Doğruluk-Sonrası çağın bir boyutu olarak yankı odası, *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 5(9), 245-254.

Holone H. (2016). The filter bubble and its effect on online personal health information. *Croatian medical journal*, 57(3), 298–301. <https://doi.org/10.3325/cmj.2016.57.298>.

Kasap, M. A. (2022). Haber değerinin değişimi, dijitalleşme ve tabloidleşme: Rusya-Ukrayna savaşı ve TV haberleri. *The Journal of Communication and Social Studies*, 2(2), 192-208. doi:10.29228/itamder.6

Kocakaya, A. M. (2023). Dijitalleşme nedir?, AnalyticaHouse, <https://analyticaHouse.com/tr/blog/dijitallesme-nedir> (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

Küçükali, R., & Çoşkun, H. C. (2021). Eğitimde dijitalleşme ve yapay zekânın okul yöneticiliğindeki yeri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 4(2), 124-135.

Mizrahi, E. (2022). Filtre balonu-yankı odası, *Şalom Dergisi*, <https://dergi.salom.com.tr/haber-1023-filtre-balonu-yanki-odasi.html> (Erişim Tarihi: 03.10.2024).

Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş çevrimiçi haber akışının yankı odası etkisi, filtre balonu ve siberbalkanizasyon kavramları çerçevesinde incelenmesi, *Selçuk İletişim*, 11(2), 232-251.

Sarsılmaz, M. (2023). Filtre balonu nedir? <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/teyit-sozlugu/filtre-balonu-nedir/1815478> (Erişim Tarihi: 04.10.2024).

Samur, S. (2020). Dijitalleşme ve dijital dönüşümün toplumsal hayata etkisi, IENSTITU, <https://www.iienstitu.com/blog/dijitallesme-ve-dijital-donusumun-toplumsal-hayata-etkisi> (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

Söğüt, Y., & Öngel, A. (2022). Yeni medya-dijitalleşme ve tık odaklılık: Habertürk ve Hürriyet gazetesi örneği, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 212-230.

Taşel, F. (2020). Dijitalleşmenin ticarete ve ekonomiye etkisi, *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(2), 127-137.

Ünal, N. (2022). COVID-19 Sonrası değişen dijital alışkanlıklar normlar ve yaşanan küresel zorluklar, *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 8(1), 1-11.

Varol, Fügen S. (2022). Yankı odası: Kavramsal bir çerçeve, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(91), s. 457-474.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

8. Oturum

PAZARLAMADA REKABET AVANTAJI SAĞLAMANNIN BİR UNSURU OLARAK KURUMSAL WEB SİTELERİ: MALATYA OTEL İŞLETMELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Emre KARAKAŞ⁸²

Arş. Gör. Elmiranur KARADEMİR⁸³

Özet

20. yüzyılın son dönemlerinden itibaren internetin hızlı bir şekilde insanoğlunun yaşamına girmesi ile birçok alanda değişimlere ve yeniliklere neden olduğu gibi iş dünyasında da önemli etkilerinin olduğu görülmüştür. Hizmet sektörlerinin önemli dinamiklerinden birisi olan turizm de teknolojik yeniliklerden kolayca etkilenebilenler arasında yer almaktadır. Günümüz dünyasında dijitalleşmenin giderek artması ile işletmelerin birbirlerine üstün rekabet avantajı sağlayabilmeleri veya sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmeleri için gerekli görülen dijital platformlardan biri olan kurumsal web site kullanımları da işletmelerin karlılıkları için önem arz etmektedir. Kurumsal web sitelerinin etkin ve doğru bir şekilde yönetimi ya da kullanımı, işletmelerin kendileri hakkında genel bilgiler vermesi, ürün veya hizmetlerini tanıtması, çevrim içi satışlar yapması, kampanya/ promosyon duyuruları vb. gibi pazarlama faaliyetlerini yürütmesinde de oldukça elzem bir role sahiptir. Turizmde müşterilere en iyi düzeyde hizmet sağlanması açısından teknolojik olanakların etkin bir şekilde kullanımı önemli bir konudur. Bu araştırmanın temel amacı otel işletmelerinin kurumsal web sitelerinin incelenerek pazarlama açısından ne derece etkin kullanıp kullanılmadığını ortaya koymaktır. Yapılan araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın evrenini Malatya ilinde faaliyet gösteren Kültür ve Turizm Bakanlığı İşletme Belgesine sahip olan otel işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan otel işletmelerinin web siteleri, belirlenen pazarlama kriterleri ölçeğinde içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre 4 ve 5 yıldızlı otellerin pazarlama açısından belirlenen içeriklerin birçoğuna web sitelerinde orta ve üst seviyede yer verdikleri ve etkin şekilde kullandıkları; 3 ve 2 yıldızlı otellerin de yarısının bir kurumsal web sitesine sahip olmadıkları diğer yandan web sitesine sahip olanların ise belirlenen içeriklere orta ve düşük seviyede yer verdikleri ve kullandıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, web siteleri, otel işletmeleri, Malatya, dijitalleşme, rekabet.

⁸² Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği, emre.karakas@ozal.edu.tr , ORCID: 0000-0003-0123-7627.

⁸³ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği, elmiranur.karademir@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5932-0530.

CORPORATE WEBSITES AS AN ELEMENT OF PROVIDING COMPETITIVE ADVANTAGE IN MARKETING: MALATYA HOTEL BUSINESSES

Abstract

Since the late 20th century, the rapid entry of the internet into human life has caused changes and innovations in many areas, and it has also been seen to have significant effects in the business world. Tourism, one of the important dynamics of the service sectors, is also among those that can be easily affected by technological innovations. With the increasing digitalization in today's world, corporate website usage, which is one of the digital platforms that is considered necessary for businesses to provide superior competitive advantage to each other or to continue their sustainability, is also important for the profitability of businesses. Effective and correct management or use of corporate websites also plays a very essential role in businesses providing general information about themselves, introducing their products or services, making online sales, campaign/promotion announcements, etc. Effective use of technological opportunities is an important issue in terms of providing the best level of service to customers in tourism. The main purpose of this study is to examine the corporate websites of hotel businesses and to reveal how effectively they are used in terms of marketing. The qualitative research method was preferred in the study. The universe of the research consists of hotel businesses operating in the province of Malatya and holding the Ministry of Culture and Tourism Business Certificate. The websites of the hotel businesses included in the research were examined using the content analysis method in terms of the determined marketing criteria. According to the findings obtained in the research, it was seen that 4 and 5 star hotels included most of the determined content in terms of marketing at a medium and high level on their websites and used it effectively; half of the 3 and 2 star hotels did not have a corporate website, while those that did have a website included and used the determined content at a medium and low level.

Keywords: Marketing, websites, hotel businesses, Malatya, digitalization, rivalry.

GİRİŞ

Dijitalleşmenin dünya üzerinde insanoğlunun var olduğu hemen hemen her alanda hızla yayılmasıyla birlikte işletmeler arasındaki rekabet dengesine de önemli ölçüde etkilerinin olduğu görülmüştür. İnternet teknolojilerinin bu denli gelişmiş olması işletmelere yeni bir pazarın varlığını göstererek, geleneksel pazarlama anlayışının beraberinde bu teknolojileri de benimsemeye davet etmiştir (Maksüdünov, 2019:187). Dolayısıyla bu gelişimin sonuçlarından birisi şüphesiz başta hedef müşteriler ile iletişime geçebilme imkânı sunan ve oldukça önemli bir pazarlama ve bilgi kaynağı aracı haline gelen web siteleridir (Duygun & Alnıpak, 2017: 410; M. Jose´ Garrido Samaniego, Ana M. Gutie´rrez Arranz, & Rebeca San Jose´ Cabezudo, 2006: 164).

Bilgi ve iletişim teknolojileri hayatın hemen her noktasında çeşitli amaçlar sebebiyle yoğun şekilde kullanılırken turizm sektörü de bu teknolojilerin değişim ve gelişimini yakından takip edenlerden birisi olarak yerini almak durumundadır (Dalgın & Karadağ, 2013: 134; Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 373).

Turistik bir ürünün tüketilmeden önce deneme şansının olmaması, hizmet ve tüketimin aynı anda gerçekleşiyor olması gibi nedenlerden kaynaklı olarak potansiyel misafir farklı kaynaklardan elde ettiği bilgiler ışığında ürünü satın almaya karar vermektedir. Bu bilgiler kimi zaman işletmelerin fiziki özellikleri, ürün ve hizmet çeşitlilikleri olabilirken, kimi zaman da ölçülemeyen soyut özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2017: 237). Tüketici açısından bakacak olursak, turistik ürüne olan mesafesi ne kadar artarsa o ürün hakkında bilgi toplama süreci o kadar anlamlı ve önemli olacaktır (Dalgın & Karadağ, 2013). Diğer yandan turizmin algı ve deneyim kaynaklı bir kavram olması, konaklama işletmelerinin de herkes tarafından farklı şekilde değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Bu değerlendirmenin olumlu ya da olumsuz oluşu ise işletme ile tüketici arasındaki iletişimin niteliğine göre değişkenlik göstermektedir.

Otel işletmeleri, çok yönlü bir tüketici kitlesine hitap etmelerinden kaynaklı olarak dijital ortamda sunacak ya da sunmuş oldukları pazarlama hizmetlerini yüksek standartlarda ve uluslararası bir düzeyde tutmaya dikkat etmelidirler (Maksüdünov, 2019: 187). Yapılan bir araştırmada turizm sektöründe potansiyel tüketicilerin yarısından çoğunun internet üzerinden gelmesi sebebiyle internet teknolojilerinin doğru kullanımı turizm işletmelerinin en önemli silahı konumundadır (Baloğlu & Pekcan, 2006: 171). Özellikle web sitelerinin geliştirilmesi, tüketicilere avantajlar sağlaması, bilgi akışının güncel olması gibi durumlar potansiyel tüketicileri kendine çekerken, mevcut tüketicilerin sadık kalmalarına da büyük ölçüde hizmet edecektir (Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 373). Aksi takdirde teknolojik gelişmeleri kendilerine faydalı olacak biçimde yönetmeyi başarabilen işletmeler sürdürülebilirliklerini sağlayabilirken, bu gelişmeleri yönetmeyi başaramayan işletmeler ise pazar içerisinde tutunamama tehlikesi ile karşı karşıya geleceklerdir (Dalgın & Karadağ, 2013: 135). Buradan hareketle işletmelerin web sitelerinin nitelik ve niceliği hem tüketici hem işletme tarafından oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Araştırmada web sitelerinin otel işletmelerine pazarda rekabet avantajı unsuru sağlamasından ve web sitelerinin otel işletmeleri için öneminden bahsedilerek Malatya ili içerisinde yer alan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Belgesine sahip olan otel işletmelerinin web siteleri içerik analizi yöntemiyle incelenerek var olan durum bulgularla ortaya konulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1960'lı yılların sonlarında ortaya çıkan internet kavramı zaman içerisinde küreselleşmenin de etkisiyle birlikte büyük ölçüde önemli adımlar atarak teknolojik gelişmelerde yaşanan değişimlere öncülük etmiştir (Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 373;

Dalgın & Karadağ, 2013: 137). 1990'lı yılların başına geldiğimizde yaygınlaşmaya başlayan World Wide Web ise ilk olarak kütüphane gibi kullanılırken, sonrasında işletmeler için uluslararası bir pazara dönüşmüştür (Duygun & Alnıpak, 2017: 410; Sever, 2000: 236). Bu dönüşümle birlikte işletmelerin web sitelerini özellikle pazarlamada bir araç olarak kullanmaları kaçınılmaz olmuştur.

İnternet ile pazarlama konusunda elektronik posta ve web siteleri olmak üzere iki farklı uygulamanın kullanımından söz edebiliriz (Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 374). Web sitelerinin kullanımının kolay ve ulaşılabilir olması, maddi olarak herhangi bir karşılığının olmaması ve istedikleri zamanda etkileşim ve iletişime geçebilme fırsatı tanınması gibi nedenlerle, işletmelerin pazarlama faaliyetlerine etkin bir biçimde destek verdiği söylenebilmektedir (Berthon, Pitt, & Watson, 1996; Duygun & Alnıpak, 2017; Şahin Başfıncı, 2008). Staudt ve Taylor (1965) işletmelerin iletişim etkinliğinin, pazarlamanın etkinliğini ve verimliliğini büyük ölçüde yönlendirdiğini dile getirmiştir (Şahin Başfıncı, 2008:54). Üstelik internet ortamı iletişim zenginliği bakımından üçüncü sırada yer almasına rağmen, sahip olduğu özellikler (karşılıklı iletişim vb.) sayesinde oldukça zengindir (Daft, Lengel, & Trevino, 1987: 358). Dolayısıyla işletmelerin verimliliği ve teknolojik gelişmelerden doğru biçimde yararlanabilmesi için internet üzerinden etkin bir pazarlama stratejisi ortaya koymaları gerekmektedir (Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 374; Çubukcu, 2010: 40).

İşletmelerin web sitelerini geliştirmesi oldukça önemlidir. Konaklama işletmeleri ise birçok faaliyetini gerçekleştirirken internet aracını kullanmaktadır (Yılmaz, 2017: 238). Potansiyel bir tüketici, satın alma eylemini gerçekleştirmeden önce birden fazla işletmeyi web siteleri yoluyla inceleyerek işletmeler arasında kıyas yapabilmektedir (Bayram & Yaylı, 2009: 349; Harridge, 2004: 301; Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 374). Bu nedenle de işletmelerin web sitelerinin varlığı kadar onların nasıl tasarlandığı da tüketiciler için önem arz etmektedir (Cox & Dale, 2002: 862; Zafiroopoulos & Vrana, 2006: 240). Başarılı bir web sitesi tüketicinin ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda tüketiciyi cezbederek o işletmeye karşı bağlılık oluşturmali ve güvende olduğunu hissettirerek memnun edebilmelidir (Liu & Arnett, 2000: 23; Bayram & Yaylı, 2009: 349).

Web siteleri, temel amacının bilgi vermesi olmasının yanı sıra, tüketicilerin ürün ve hizmet satın almaları esnasında işletmelerin tanıtımı ve pazarlamasında da etkili olmaktadır (Zafiroopoulos & Vrana, 2006: 241). Dolayısıyla konaklama işletmeleri için doğrudan bir iletişim aracı olarak kullanılan web sitelerinin yeniliklerin takibiyle birlikte geliştirilmesi ve bu sürecin devamlılığının korunması işletme başarısı için önemli bir rol oynamaktadır (Jeong, Oh, & Gregoire, 2003: 162).

Konaklama işletmeleri web site sayesinde birçok avantajı elde etme fırsatına sahiptirler. Bu avantajlar ise (Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018: 375):

- Potansiyel ve mevcut tüketiciler ile daha etkin bir iletişim kurarak, ürünlerini de etkin bir biçimde tanıtabilme fırsatı yakalaması,
- Reklam, satış ve pazarlama faaliyetlerinden tasarruf edebilmesi,
- İşletme içi bilgi transferlerinin hızlı ve ucuz gerçekleşmesi,
- Elektronik posta aracılığı ile hızlı ve düşük maliyetli iletişim kurabilmesi,
- Hedef kitleye yönelik uzun vadeli bir pazarlama stratejisi oluşturabilmesi,
- Yeni gelir fırsatları inşa etmesi,
- Pazarlama faaliyetleri için bilgi toplama olanağı elde etmesi olarak belirlenmiştir.

Bu sebeple bir pazarlama aracı olarak kullanılabilen web sitesi konaklama işletmelerinin ürün ve hizmetlerini tanıtabilmesi, ürünlerinin satışını gerçekleştirebilmesi, potansiyel misafirlerini çekebilmesi ve yeni pazarlara girebilmesi, bununla birlikte sadık bir kitle oluşturabilmesi için web sitelerinin güncel olması, tasarımına önem verilmesi, çevrimiçi rezervasyon imkanı sağlaması, çevrimiçi iletişim fırsatı sunması, işletme hakkında görsel ve işitsel materyallerin olması, güvenli ödeme imkanı sağlaması gibi birtakım temel özellikleri barındırması gerekmektedir (Zafiropoulos & Vrana, 2006; Liu & Arnett, 2000; Bayram & Yaylı, 2009; Bayraktar & Polat Üzümcü, 2018).

Tablo 1: Otel Web Siteleri İçeriğine İlişkin Yapılmış Araştırmalar

Liu & Arnett (2000)	Müşterilere finansal bilgiler güvenli bir şekilde iletilemezse Web üzerinden ürün veya hizmetler için ödeme yapmayacaklarını; güvenli işlemlerin başarı için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.
Chu (2001)	Hong Kong'daki İnternet kullanıcılarının seyahat web sitelerinin bilgilendirici, etkileşimli ve çekici olmasını tercih ettiğini bulmuştur.
Law & Wong (2003)	Bir web sitesinin başarılı olmasına katkı sağlayan en önemli üç faktörün “güvenli ödeme yöntemleri”, “ürün/hizmetler için farklı fiyat aralıkları” ve “kullanıcı dostu sistem” olduğunu tanımlamıştır.
Jeong, Oh, & Gregoire (2003)	Etkili bir web sitesi geliştirmenin ve sürdürmenin işletmenin başarısı için kritik öneme sahip olduğunu dile getirmiştir.
M. Jose´ Garrido Samaniego, Ana M. Gutie´rrez Arranz, & Rebeca San Jose´ Cabezudo (2006)	Tüketicilerin satın alma işlemlerinde bilgi kaynağı ve bazen de işlem kanalı olarak interneti kullandıklarını bu nedenle web sitelerin ilgi alanının satın alma aşaması ve satın alma durumunun özelliklerine odaklanması web sayfası danışmanlığının ve e-posta gönderiminin de bu nedenle önemli olduğunu vurgulamıştır.
Zafiropoulos & Vrana (2006)	İşletmelerin başarısı için web site tasarımlarına dikkat etmesi gerektiğini, reklam ve pazarlama üzerinde önemli etkilerinin olduğundan söz etmiştir.
Bayram & Yaylı (2009)	Otel işletmeleri web sitelerine genel olarak bakıldığında ortak özellikler olarak oda ve otel resimleri, siteye kolay ulaşım imkânı, iletişim ve ulaşım bilgisi, çoklu dil seçeneği, ana sayfaya kolay ulaşım, kullanışlı menü,

	sistemin hızlı açılması, hızlı indirilme ve e-posta ile rezervasyon olduğu görülmüştür.
Baloglu & Pekcan (2006)	İnternet kullanımının artışı göz önüne alındığında, hem site tasarımı (özellikle etkileşim ve işlevsellik) hem de pazarlama karması değişkenleri için İnternet'in tüm özelliklerinden yararlanılması gerektiğini vurgulamıştır.
Dalgın & Karadağ (2013)	İşletmelerin web sayfalarının etkinliğini artırmada, yeterli çabayı göstermediklerini, sayfa tasarımına ve bakımına önem vermediklerini, bu noktada birçok işletmenin sadece internet ortamında isimlerinin geçmesi amacıyla web sayfası oluşturduğunu dile getirmiştir.
Duygun & Alnıpak (2017)	Web sitelerinde reklamın orta düzeyde, halkla ilişkiler ve doğrudan pazarlamanın düşük düzeyde son olarak da satış geliştirmenin etkisiz düzeyde kullanım alanı bulduğuna dikkat çekmiştir.
Yılmaz (2017)	Web sayfasının kolay kullanım özelliğine sahip olmasının önemli özelliklerin başında geldiğini, dil seçeneklerinin artırılmasını, sosyal medya kullanımına daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.
Bayraktar & Polat Üzümcü (2018)	Web sitesinde yer alan rezervasyon bilgilerinin; sanal tur, istihdam, forum/blog gibi güncel konularda da yetersiz olduğu otel işletmelerinin web sayfalarının tasarımında; gerekli bilgileri içermesi ve bunların ulaşımının hızlı ve işlevsel olmasının önemini vurgulamıştır.
Maksüdünov (2019)	İşletmelerin misyon ve vizyonlarını tanımlayıp web sitelerinde paylaşmalarının da önem arz ettiğini; iş görenlere yönelik bilgilere de yer verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.
Ağbay (2023)	Uzun yıllardır var olan internetin avantajlardan yeterli ölçüde yararlanılmadığını, teknolojik uygulamalara önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmada Malatya ilinde faaliyet gösteren Kültür ve Turizm Bakanlığından Turizm İşletme Belgeli toplam 15 otel işletmesi web sitelerinin güncel durumunun ortaya konması amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi tekniği ile incelenmiştir.

Malatya İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre; Malatya konaklama işletmeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığından Turizm İşletme Belgeli Tesisler, Basit Konaklama Turizm İşletmesi Belgeli Tesisler ve Müdürlükte Kayıtlı olan Kamu Misafirhaneleri üç farklı standartta toplamda 34 tesis olmak kaydıyla hizmet vermektedir.

Tablo 2. Malatya İlinde Bulunan Kültür ve Turizm Bakanlığından Turizm İşletme Belgeli, Basit Konaklama Turizm İşletmesi Belgeli Tesislerin ve Kamu Misafirhanelerinin Listesi

TÜR VE SINIFI	TESİS SAYISI	ODA SAYISI	YATAK SAYISI
5 Yıldızlı Otel	3	543	1090
4 Yıldızlı Otel	3	170	340
3 Yıldızlı Otel	5	253	516
2 Yıldızlı Otel	3	54	110
1 Yıldızlı Otel	1	20	40
Basit Konaklama Turizm İşletmesi Belgeli Tesisler	10	237	474
Kamu Misafirhaneleri	9	202	475
Toplam	34	1479	3045

Kaynak: Malatya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Tablo 2’de yer alan bilgiler ışığında Araştırmanın daha genellenebilir ve kurumsal olması amacıyla Malatya ilinde bulunan Kültür ve Turizm Bakanlığından Turizm İşletme Belgeli olan toplam 15 tesis web site içerikleri yönünden değerlendirilecektir. Yapılan incelemelerde 5 ve 4 yıldızlı otellerin hepsinin web sitesinin varlığından söz edilebilirken; 3 yıldızlı otellerin yalnızca ikisinin, 2 yıldızlı otellerin yalnızca birinin ve bir tane olan 1 yıldızlı otelin web sitesinin olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada Akkan ve Bozyiğit (2012)’nin rezervasyon bilgileri, tesis bilgileri, iletişim/etkileşim bilgileri ve çevresel alan & web site yönetimi bilgisi olmak üzere 4 boyut ve 34 maddelik oluşturmuş olduğu ölçekten yararlanılmıştır.

Araştırmanın birtakım sınırlılıkları da mevcuttur. İlk olarak web sitelerinin sürekli değişebilen ve güncellenebilen yapısı olması sebebiyle araştırmada toplanan verilerin zaman içerisinde değişmesi araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini kaybetmesine neden olacaktır. Bir diğer sınırlılık ise araştırmaya yalnızca Kültür ve Turizm Bakanlığından onaylı Turizm İşletme Belgeli tesislerin dahil edilmesinden dolayı örneklem azlığı olabilmektedir.

BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında web siteleri incelenen otel işletmelerinin ilgili faktörlerde bulunan maddelerin hangilerini barındırıp barındırmadığına dair bulgular tablolar aracılığı ile ortaya konulmuştur.

Tablo 3. Rezervasyon Bilgileri

Değişkenler	5 Yıldızlı Oteller		4 Yıldızlı Oteller		3 Yıldızlı Oteller		2 Yıldızlı Oteller		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
1.Oda fiyatları	1	2	-	3	-	2	-	1	11,12	88,88

2.Döviz Kurları	-	3	-	3	-	2	-	1	-	100
3.Online(Çevrimiçi) rezervasyon	3	-	2	1	1	1	1	-	77,77	22,23
4.Rezervasyon görüntüleme ve iptal	1	2	-	3	-	2	-	1	11,12	88,88
5.Otel giriş/çıkış saatleri	2	1	-	3	-	2	-	1	22,23	77,77
6.Özel istek formları	2	1	2	1	2	-	1	-	77,77	22,23
7.Güvenli Ödeme	3	-	-	3	-	2	-	1	33,34	66,66

Elde edilen bulgular doğrultusunda Tablo 3 incelendiğinde Rezervasyon Bilgilerine ait bulgulardan yalnızca döviz kurları değişkeni bilgisinin hiçbir işletmede olmadığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında çevrimiçi rezervasyon ve özel istek formlarının otellerin birçoğunda olmasına rağmen geriye kalan değişkenlerin ise çoğunlukla web sitelerinde yer almadığı görülmektedir. Bu nedenle otel işletmelerinin web sitelerinde rezervasyon bilgileri altında yer alan değişkenlerin yetersiz kaldığı görülmektedir.

Tablo 4. Tesis Bilgileri

Değişkenler	5 Yıldızlı Oteller		4 Yıldızlı Oteller		3 Yıldızlı Oteller		2 Yıldızlı Oteller		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
1.Otelin haritası	3	-	2	1	2	-	1	-	88,88	11,12
2.Otel özellikleri	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
3.Odaların özellikleri	3	-	2	1	2	-	1	-	88,88	11,12
4.Otelin resimleri	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
5.Otel logosu	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
6.Otel promosyonları	3	-	-	3	-	2	-	1	33,34	66,66
7.Restoranlar	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
8.Sanal turlar	-	3	1	2	-	2	-	1	11,12	88,88
9.Toplantı ve kongre olanakları	3	-	3	-	-	2	-	1	66,66	33,34
10.İstihdam olanakları	2	1	-	3	1	1	-	1	33,34	66,66

Bir diğer faktörümüz olan Tesis Bilgilerine ait bulgular ise Tablo 4’de verilmiştir. Buradan hareketle önemli olarak karşımıza çıkan bulgulardan birisi otelin özellikleri, otelin resimleri, otel logosu ve restoranlar değişkenlerinin her otelin web sitesinde yer almasıdır. Diğer değişkenlerin yüzdesine baktığımızda ise otel promosyonları, sanal turlar ve istihdam olanakları bilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı araştırmanın bir diğer önemli bulgularındandır.

Tablo 5. İletişim ve Etkileşim Bilgileri

Değişkenler	5 Yıldızlı Oteller		4 Yıldızlı Oteller		3 Yıldızlı Oteller		2 Yıldızlı Oteller		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
1.Telefon numarası	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
2.Adres	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
3.E-posta adresi	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
4.Faks numarası	2	1	1	2	-	2	-	1	33,34	66,66
5.Geri bildirim formu	2	1	2	1	2	-	-	1	66,66	33,34
6.Sosyal medya bağlantısı	3	-	2	1	2	-	1	-	88,88	11,12
7.Kendine ait web ismi	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
8.İndirilebilir özel içerikler	-	3	-	3	-	2	-	1	-	100
9.Çok dil seçeneği	3	-	1	2	-	2	-	1	44,45	55,55
10.Mobil uygulama desteği	3	-	2	1	2	-	1	-	88,88	11,12

Üçüncü faktör olan İletişim ve Etkileşim Bilgilerine Ait Bulguları içeren Tablo 5 incelendiğinde, otel işletmelerinin hepsinin telefon numarası, adres, e-posta adresi ve kendine ait web ismi değişkenlerine web sitelerinde yer verdikleri görülmektedir. Buna karşın indirilebilir özel içeriklere hiçbir otel işletmesinin web sitelerinde yer vermediği tespit edilmiştir.

Tablo 6. Çevresel Alan ve Web Site Yönetimi Bilgisi

Değişkenler	5 Yıldızlı Oteller		4 Yıldızlı Oteller		3 Yıldızlı Oteller		2 Yıldızlı Oteller		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
1.Ulaşım	-	3	-	3	-	2	-	1	-	100
2.Şehirdeki cazibesi yüksek yerler	1	2	-	3	2	-	-	1	33,34	66,66
3.Şehrin genel bilgisi	2	1	-	3	-	2	-	1	22,23	77,77
4.Son güncelleme tarihi	2	1	2	1	2	-	-	1	44,45	55,55
5.Site haritası	3	-	3	-	2	-	1	-	100	-
6.Arama motoru	-	3	-	3	-	2	-	1	-	100
7.Diğer işletmelerle bağlantılar	-	3	-	3	-	2	-	1	-	100

Araştırmanın son faktörü olan Çevresel Alan ve Web site Yönetimi bilgisine ait bulgular ise Tablo 6’da gösterilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, ulaşım, arama motoru ve diğer işletmelerle bağlantılar değişkenlerine dair herhangi bir bilginin web sitelerinde yer almaması önemli bulgulardan biridir. Her otel işletmesinin web sitesinde yer alan tek değişkenin site haritası olduğunu söylerken, diğer değişkenlerin de yeterli seviyede olmadığını sahip söylemek mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada Malatya ilinde faaliyet gösteren Kültür ve Turizm Bakanlığından Turizm İşletme Belgeli toplam 15 otel işletmesinden, 6 otel işletmesinin herhangi bir web sitesine sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Geriye kalan 9 otel işletmenin ise sahip oldukları web sitelerini özellikle pazarlama ve diğer faktörler açısından ne ölçüde kullanıp kullanmadıklarını tespit etmek için içerik analizi tekniğiyle 4 boyut ve 34 sorudan oluşan bir ölçek kullanılarak incelenmiş ve elde edilen bulgular neticesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre otel işletmelerinin sahip oldukları yıldız sayısı fark etmeksizin en çok iletişim ve etkileşim bilgileri faktörüne önem verdikleri görülmüştür. İkinci sırada ise otel işletmelerinin web sitelerinde tesise ait bilgileri faktörüne yer verdikleri tespit edilmiştir.

Yine genel olarak otel işletmelerinin web sitelerinde çevrimiçi rezervasyon, özel istek formları, otelin haritası, otel özellikleri, odaların özellikleri, otelin resimleri, otelin logosu, otelin restoranı, telefon numarası, otelin adresi, e-posta adresi, sosyal medya bağlantısı, mobil uygulama desteği ve site haritası özelliklerine yaygın olarak yer verdikleri görülmüştür.

Araştırmada otel işletmelerinin büyük çoğunluğunun web sitelerinde en az rezervasyon ile ilgili bilgilere yer verdikleri görülmüştür. Bunun sebebinin; otel işletmelerinin rezervasyon ile ilgili bilgileri daha az seviyede tutarak müşterilerin doğrudan otel yetkilileriyle bire bir iletişim kurmalarını sağlamak olduğu ileri sürülebilir. Tabi bu durumun oteller için oda satışı noktasında avantaj mı yoksa dezavantaj mı oluşturduğu bir başka tartışma konusu olabilir. Ayrıca otel işletmelerinin çoğunda çevrimiçi rezervasyon sekmesi olmasına rağmen, sekme açıldığında rezervasyon işlemi tamamlanmayarak iletişim için otel yetkililerine mecbur kılınmaktadır.

Yapılan araştırmanın en dikkat çeken sonuçlarından birisi de; Malatya ilinde faaliyet gösteren Kültür ve Turizm Bakanlığı onaylı Turizm İşletme Belgesine sahip 15 otel işletmesinden sadece 9 işletmenin web sitesine sahip olduğu ve aktif olarak kullandığı görülmüştür. Web sitesine sahip olmayan işletmelerden iki işletmenin 6 Şubat 2023 depreminden etkilendiği bu sebeple faaliyetlerine bir süre ara verdikleri için web sitelerinin olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Geriye kalan web sitesine sahip olmayan otel işletmelerinin ise faaliyetlerini sürdürdükleri ancak web sitesi kullanmayı tercih etmedikleri görülmüştür. Diğer yandan toplantı ve kongre olanaklarına, geri bildirim formlarına, çoklu dil seçeneğine ve web sitelerin güncel tutulmasına yeterli düzeyde dikkat edilmediği görülmüştür.

Sonuç olarak otel işletmelerinin web sitelerine gerekli özeni ve iyileştirmeyi sağlamadığını söylemek mümkündür. Baloğlu’nun (2006) araştırmasında Türkiye’deki 4 ve 5 yıldızlı otellerin interneti tam potansiyeli ile kullanmadığı ve otel türünden bağımsız olarak işletmelerini etkin bir şekilde pazarlamadığı sonucuna ulaşması da alanyazın tarafından desteklendiğine işaret etmektedir. Teknolojinin ve teknolojik uygulamaların bu denli gelişmiş olduğu 21. yüzyılda pazarlama stratejileri açısından önemli olduğu bilinen tanıtım faktörüne hizmet eden web sitelerinin otel işletmeleri tarafından kullanımın ve yönetiminin beklenen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda otel işletmelerine aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- İlk olarak araştırma kapsamında faaliyetlerini sürdürdüğü halde web siteleri olmadığı fark edilen 6 otel işletmesine (3*,2* ve 1*'lı oteller) dijital çağın en gelişmiş elemanlarından birisi olan internet faktörünü daha etkili kullanarak kendilerine ait kurumsal bir web site oluşturmaları tavsiye edilebilir.
- Web sitelerinde rezervasyon sekmesi olduğu halde müşteriye kendileriyle iletişim kurmaya mecbur bırakarak rezervasyon işleminin tamamlanmadığı görülen otel işletmelerinin; otel rezervasyonlarını çevrimiçi kanallar aracılığı ile anlık olarak yapmayı tercih eden günümüz potansiyel müşterilerini kaçırmaması için rezervasyon sürecini iyileştirerek mevcut durumu avantaja çevirmeleri önerilebilir.
- Araştırma sonucunda, web sitelerinde şehirdeki cazibesi yüksek yerler ve şehrin genel bilgisi hakkındaki bilgilendirmelere az seviyede yer verilmesi oteller açısından bir eksiklik ya da zayıf yön olarak ifade edilebilir. Bu nedenle otel işletmeleri, Malatya ilinin özellikle sahip olduğu doğal güzellikleri, tarihi mekânları, kültürel mirasları vb. turistik ürünleri web site içerisinde tanıtarak şehrin çekiciliğinin artmasına katkı sunabilir.
- Yine otel işletmelerinin web sitelerinde, Malatya ilinde bulunan ve UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan Arslantepe Höyüğü ile Nemrut Dağı hakkında daha çok bilgilendirmeye yer verilerek potansiyel turist kitlesi oluşturması hedeflenebilir.
- Son olarak ise otel işletmelerinin sosyal medya hesaplarının pazarlama açısından ne derece etkin kullanılıp kullanılmadığının incelenmesi gelecek araştırmalara yön verebilir.

KAYNAKÇA

- Ağbay, N. C. (2023). OTEL WEB SİTELERİNİN İNCELENMESİ: VAN ÖRNEĞİ. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(3), 919-932.
- Baloglu, S., & Pekcan, Y. (2006). The website design and Internet site marketing practices of upscale and luxury hotels in Turkey. *Tourism Management*, 171-176.
- Bayraktar, S., & Polat Üzümcü, T. (2018). Konaklama İşletmelerinin Pazarlamasında Web Sitelerinin Rolü: Kocaeli Otelleri Örneği. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2): 372-382.
- Bayram, M., & Yaylı, A. (2009). Otel Websitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8 S.27 (347-379).
- Berthon, P., Pitt, L., & Watson, R. (1996). "The World Wide Web as an Advertising Medium; Toward an Understanding of Conversion Efficiency. *Journal of Advertising Research*, Vol:36, No:1, 43-54.
- Chu, R. (2001). What online Hong Kong travelers look for on airline/travel websites? *International Journal of Hospitality Management*, 95-100.
- Cox, J., & Dale, B. (2002). Key quality factors in Web site design and use: an examination. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 862-888.
- Çubukcu, M. İ. (2010). Konaklama İşletmeleri Web Site İçeriklerinin Değerlendirilmesi. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, 39-59.

Daft, R., Lengel, R., & Trevino, L. (1987). Message Equivocalit, Media Selection, and Manager Performance: Implications for Information Systems. *MIS Quarterly*, Vol. 11, No. 3, 355-366.

Dalgın, T., & Karadağ, L. (2013). Restoran İşletmeleri Web Sitelerinin İçerik Analizi: Marmaris-Bodrum Örneği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:13, Yıl:13, Sayı:2, 133-150.

Duygun, A., & Alnıpak, S. (2017). Web Sitelerinin Pazarlama İletişim Aracı Olarak İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi: Yük Taşımacılığı Yapan Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 409-417.

Harridge, M. (2004). Electronic Marketing, The New Kid on The Block. *Marketing Intelligence And Planning*, . 22 (3), 297 – 309.

Jeong, M., Oh, H., & Gregoire, M. (2003). Conceptualizing Web site quality and its consequences in the lodging industry. *Hospitality Management*, 161-175.

Law, R., & Wong, J. (2003). SUCCESSFUL FACTORS FOR A TRAVEL WEB SITE: PERCEPTIONS OF ON-LINE PURCHASERS IN HONG KONG. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, Vol. 27, No. 1, 118-124.

Liu, C., & Arnett, K. (2000). Exploring the factors associated with Web site success in the context of electronic commerce. *Information & Management*, 23-33.

M. Jose' Garrido Samaniego, Ana M. Gutie'rrez Arranz, & Rebeca San Jose' Cabezudo. (2006). Determinants Of Internet Use In The Purchasing Process. *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol. 21 Iss 3 pp. 164 - 174.

Maksüdünov, A. (2019). Otel Web Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Bişkek'te Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21 (37): 186-196.

Sever, N. (2000). Pazarlama İletişimi Aracı Olarak World Wide Web. *Kurgu Dergisi*, 235-247.

Şahin Başfıncı, Ç. (2008). Bir Pazarlama İletişim Medyası Olarak Web Ortamında İçerik Analizi Yapmanın Güçlükleri ve Olası Çözüm Önerileri. *Yönetim*, 52-71.

Yılmaz, Ö. D. (2017). Türkiye'deki Yerli ve Yabancı Otel Zincirlerine Yönelik Web Tabanlı İçerik Analizi. *Journal of Yasar University*, 12/48, 237-248.

Zafiropoulos, C., & Vrana, V. (2006). A FRAMEWORK FOR THE EVALUATION OF HOTEL WEBSITES: THE CASE OF GREECE. *Information Technology & Tourism*, Vol. 8 pp. 239–254.

TÜRKİYE’DE DİJİTALLEŞME VE KÜRESELLEŞMENİN İNSANİ GELİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN FOURIER YAKLAŞIMI İLE İNCELENMESİ

Dr. Ayşegül HAN⁸⁴

Özet

Küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojileri arasındaki ilişki, insani gelişim üzerindeki etkileri açısından derinlemesine bir inceleme gerektiren önemli bir araştırma konusudur. Küreselleşme, ekonomik, kültürel ve sosyal etkileşimlerin uluslararası düzeyde artmasını ifade eder. Bu süreç, ülkeler arasında mal ve hizmetlerin, sermayenin ve iş gücünün daha serbest hareket etmesini sağlar. Aynı zamanda, bilgi akışını hızlandırarak, çeşitli kültürel ve sosyal normların yayılmasına katkıda bulunur. Küreselleşme, ülkeler arasındaki eşitsizlikleri etkileyebilir; bazı bölgelerde ekonomik fırsatları artırırken, diğerlerinde bu fırsatlara erişim kısıtlı olabilir. Bu çalışmanın amacı, 1990 ile 2022 yılları arasında Türkiye’de küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin insani gelişim üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Çalışmada, insani gelişim bağımlı değişken olarak ele alınırken, küreselleşme endeksi, internet kullanan bireylerin sayısı, mobil hücresel abonelikler ve ekonomik büyüme bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede, çalışmanın önemi, belirli faktörlerin uzun dönemli etkilerini ortaya koyması ve Türkiye’nin insani gelişimini artırmak için stratejiler geliştirilmesine katkı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Durağanlık bulgusu elde edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için uygulanan Fourier Shin eşbütünleşme testi sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, küreselleşmedeki %1’lik bir artışın, insani gelişimi %0.14 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, küreselleşmenin insani gelişim üzerinde olumlu bir etki yarattığını ve toplumların yaşam kalitesini artırabileceğini göstermektedir. Başka bir bulguya göre mobil hücresel aboneliklerdeki %1’lik bir artışın, küreselleşmeyi %0.02 oranında artırdığı görülmüştür. Bu bulgu, mobil iletişim teknolojilerinin küreselleşme sürecine katkıda bulunduğunu ve dolayısıyla dolaylı olarak insani gelişim üzerinde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin insani gelişim üzerindeki rolünü daha iyi kavrayabilmek için önemli bir temel sağlamaktadır. Ayrıca bu süreçlerin iyileştirilmesine yönelik stratejik yaklaşımlar ve politikaların geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: İnsani gelişim, küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojileri, Fourier yaklaşımı, eşbütünleşme ilişkisi.

⁸⁴ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, aysegullhann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3390-2129.

USING THE FOURIER APPROACH TO ANALYSE THE IMPACT OF DIGITALISATION AND GLOBALISATION ON HUMAN DEVELOPMENT IN TÜRKİYE

Abstract

The relationship between globalization and information and communication technologies (ICTs) is an important research topic that requires in-depth study in terms of its impact on human development. Globalization refers to the increasing economic, cultural and social interactions at the international level. This process facilitates the freer movement of goods, services, capital and labour between countries. At the same time, it accelerates the flow of information and contributes to the spread of different cultural and social norms. Globalization can affect inequalities between countries; while it may increase economic opportunities in some regions, access to these opportunities may remain limited in others. The aim of this study is to comprehensively examine the impact of globalization and ICT on human development in Türkiye between 1990 and 2022. In the study, human development is considered as the dependent variable, while the globalization index, the number of internet users, mobile phone subscriptions and economic growth are the independent variables. In this context, the importance of the study lies in its potential to reveal the long-term effects of certain factors and to contribute to the development of strategies aimed at improving human development in Türkiye. After establishing stationarity, the Fourier-Shin cointegration test was applied to examine the long-run relationship between the variables, and the results indicate the existence of a long-run relationship. According to the results, a 1% increase in globalization leads to a 0.14% increase in human development. This result shows that globalization has a positive impact on human development and can improve the quality of life in societies. Another finding is that a 1% increase in mobile phone subscriptions increases globalization by 0.02%. This suggests that mobile communication technologies contribute to the process of globalization and may therefore have an indirect impact on human development. These findings provide an important basis for a better understanding of the role of globalization and ICTs in human development. They can also contribute to the development of strategic approaches and policies aimed at improving these processes.

Keywords: Human development, globalization, information and communication technologies, Fourier approach, cointegration relationship.

GİRİŞ

İnsani kalkınma, ekonomik büyümenin ötesine geçerek bireylerin yaşam standartlarını ve refah düzeylerini artırmayı hedefleyen geniş kapsamlı bir kavramdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişim Endeksi (İGE), yaşam beklentisi, eğitim seviyesi ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) gibi göstergeleri kullanarak ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini ölçmektedir. Bu göstergeler, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyan ekonomik ve sosyal koşulların değerlendirilmesinde kritik öneme sahiptir (UNDP, 2023). İGE, insani kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda sağlık, eğitim ve yaşam kalitesi gibi sosyal boyutları da içerdiğini göstermektedir (Bilbao-Ubillos, 2013: 403).

Son yıllarda, küreselleşme ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), insani kalkınmanın belirleyicileri olarak önemli rol oynamaktadır. Küreselleşme, ekonomik, politik ve kültürel boyutlarıyla dünya genelinde entegrasyonu teşvik eden bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreç, ticaretin serbestleşmesi, sermaye akışlarının artması ve bilgi ile teknoloji transferlerinin hızlanması gibi dinamiklerle karakterize edilir (Dreher, 2006: 1094). Küreselleşme, ulusal sınırların ötesine geçerek küresel ölçekte ekonomik ve sosyal etkileşimlerin artmasını sağlamakta ve bu da insani kalkınma üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır (Scholte, 2017: 48).

BİT, bilgiye erişimi kolaylaştırarak ve iletişim kanallarını genişleterek ekonomik ve sosyal faaliyetleri daha verimli hale getiren araçlar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Mobil hücresel abonelikler ve internet kullanımı, bireylerin bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde erişmelerini sağlayarak eğitimden sağlığa, ticaretten sosyal ilişkilere kadar birçok alanda olumlu etkiler yaratmaktadır. Jorgenson ve Vu (2016), BİT'in ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma üzerindeki etkilerini araştırarak, bu teknolojilerin bireylerin yaşam kalitesini artırma sürecindeki rolünü vurgulamışlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, BİT yatırımları ve yenilikçi uygulamalar, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi artırarak ve ekonomik fırsatları genişleterek insani kalkınmayı desteklemektedir (Heeks, 2018: 57).

Küreselleşme ve BİT'in insani kalkınma üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar, bu iki faktörün bireylerin yaşam standartlarını iyileştirme potansiyelini göstermektedir. Küreselleşmenin ekonomik ve sosyal entegrasyonu teşvik etmesi, ülkeler arasındaki bilgi ve teknoloji transferini hızlandırarak insani gelişimi olumlu yönde etkilemektedir (Bhagwati, 2004: 52; Phore vd., 2024: 3). Aynı şekilde, BİT'in sağladığı kolaylıklar ve yenilikler, bireylerin eğitim, sağlık ve ekonomik faaliyetlere daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlamaktadır (Siriginidi, 2009). Bu bağlamda, çalışmamız Türkiye özelinde küreselleşme ve BİT'in insani kalkınma üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 1990-2022 yılları arasında Türkiye'de küreselleşme ve BİT'in insani kalkınma üzerindeki dinamiklerini araştırmaktır. Bu çalışma, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik politikalarının insani kalkınmayı desteklemek amacıyla nasıl şekillendirilmesi gerektiği konusunda değerli bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Küreselleşme ve BİT'in insani kalkınma üzerindeki etkilerini anlamak hem akademik literatür hem de politika yapıcılar için önemli bir katkı sağlayacaktır. Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin insani kalkınma sürecinde BİT ve küreselleşmenin oynadığı rolü aydınlatarak, bu alandaki politika ve stratejilerin geliştirilmesine ışık tutacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, insani kalkınma üzerindeki farklı faktörlerin incelendiği mevcut literatür özetlenmektedir. İlk olarak, BİT'in insani kalkınma üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Ardından, küreselleşmenin insani kalkınmadaki rolü incelenmekte ve son olarak ekonomik

büyüme ile insani kalkınma arasındaki ilişki değerlendirilerek literatürdeki bulgular sunulmaktadır.

BİT ve İnsani Kalkınma Kapsamında Literatür Taraması

BİT'in insani kalkınma üzerindeki etkisi birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve çeşitli çalışmalarla incelenmiştir. Torun vd. (2009), OECD ülkelerinde bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımları ile yenilik üretiminin insani kalkınma ve refah düzeyini artırmada olumlu etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ejemeyovwi vd. (2019), internet kullanımı ve yeniliğin Batı Afrika'daki 15 ECOWAS ülkesinde insani gelişim ile olumlu bir ilişki kurduğunu bulmuştur. Zhang ve Danish (2019), mobil telefon kullanımının ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini, ancak internet kullanımının aynı etkiyi sağlamadığını göstermiştir. Badri vd. (2019), gelişmekte olan 15 ülkede bilgi ve iletişim teknolojilerinin insan gelişim endeksi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Jayaprakash vd. (2021), BİT'in İGE üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, ancak bu etkinin ulusal kültür değerleriyle uyumlu olarak değiştiğini ifade etmiştir. Karaman Aksentijević vd. (2021), BİT'in düşük ve alt-orta gelirli ülkelerde insani gelişimi olumlu yönde etkilediğini, ancak yüksek ve orta gelirli ülkelerde bu etkinin anlamlı olmadığını ortaya koymuştur. Ježić vd. (2022), BİT kullanımının ve yüksek öğrenimin insani gelişimi olumlu yönde etkilediğini, bu etkinin üst-orta gelirli ülkelerde daha belirgin olduğunu göstermiştir. Bayar vd. (2024), 1996-2021 döneminde AB'nin 11 geçiş ekonomisinde BİT penetrasyonunun kısa ve uzun vadede insani gelişim üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Küreselleşme ve İnsani Kalkınma Kapsamında Literatür Taraması

Küreselleşmenin insani kalkınmada önemli bir faktör olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır. Çelik ve Erkan (2010), 1990-2005 döneminde 88 ülke için küreselleşme endeksiyle insani gelişim kriterleri arasında anlamlı bir ilişki bulmuş ve teknolojik küreselleşmenin, ekonomik, sosyo-kültürel ve politik küreselleşmeye göre daha önemli ve istikrarlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Kocourek vd. (2013), küreselleşme ile İGE arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kurumsal kalitesi düşük olan ülkelerde ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılmasının sağlanamayacağını göstermiştir. Figueroa (2014), 1995-2009 döneminde 17 Latin Amerika ülkesinde küreselleşmenin insani gelişim üzerindeki etkilerini incelemiş ve ekonomik küreselleşmenin negatif, sosyal ve siyasi küreselleşmenin ise olumlu etkiler yarattığını bulmuştur. Asongu ve Nwachukwu (2017), küreselleşmenin 1996-2011 döneminde 51 Afrika ülkesinde kapsayıcı insani gelişim üzerindeki etkilerini incelediği çalışma sonucunda, küreselleşmenin yüksek başlangıç seviyesine sahip ülkelerde daha belirgin olduğu bulgusunu elde etmiştir. Güzel ve Arslan (2019), OECD ülkeleri için kapitalist sistemin kurumlarıyla insani kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmış ve ülkelerin kapitalist sisteme uyumunun ve ekonomik küreselleşmenin, kalkınmaya uzun dönemde olumlu etki ettiğini göstermiştir. Kiani vd. (2021), 1980-2014 döneminde Pakistan'da küreselleşme ile insan gelişim endeksi arasındaki ilişkileri incelediği çalışma sonucunda, küreselleşmenin insani gelişim üzerinde olumlu etkiler yarattığını, ancak sera gazı emisyonlarının olumsuz etkiler sağladığını bulmuştur. O'Dell ve Joshi (2024), insani gelişim ve yetenek yaklaşımının küreselleşme ve uluslararası kalkınma ideolojileri olarak nasıl yayıldığını ve bireysel refah ve özgürlükleri önceliklendiren bir yaklaşıma nasıl kaydırıldığını incelemiştir.

Ekonomik Büyüme ve İnsani Kalkınma Kapsamında Literatür Taraması

Mevcut literatürde ekonomik büyüme ve insani kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Khodabakhshi (2011), 1980-2010 döneminde Hindistan'da İGE ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışma sonucunda, yaşam süresi, sağlık ve eğitim göstergelerinin ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu ve bu göstergelerin ekonomik gelişim üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Roshaniza ve

Selvaratnam (2015), 1990-2012 yılları arasında Malezya’da ekonomik büyüme, İGE ve yoksulluk oranı arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmada, İGE ve yoksulluk oranının uzun vadede ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ancak İGE, ekonomik büyüme ile negatif bir ilişki gösterirken, yoksulluk oranıyla ise pozitif bir ilişki göstermiştir. Balcı ve Özcan (2019), OIC ülkelerinin 2005-2017 dönemi verileriyle İGE ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelediği çalışma sonucunda, insani gelişim ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Reyes ve Useche (2019), 2009’dan itibaren Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki ülkelerde rekabetçilik ve ekonomik büyüme göstergelerindeki düşüşü ortaya koymuş, en rekabetçi ülkenin Şili, en zayıf ülkenin ise Venezuela olduğunu ve ülkeler arasında ekonomik büyüme ile insani gelişim arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemediğini göstermiştir. Gülcemal (2020), 1990-2018 dönemi boyunca 16 gelişmekte olan ülkede, insani gelişimin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. Dina (2020), seçilmiş Arap ülkelerinde ekonomik gelişimin insani gelişim göstergeleri üzerinde açık bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Gönüllü (2024), 1990-2021 döneminde Kırılgan Beşli ekonomiler üzerinde yaptığı çalışmada, insani kalkınmanın bir göstergesi olan yaşam süresi ile kişi başına GSYİH arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu, ancak insani kalkınmayı temsil eden eğitim süresi ve cinsiyet eşitsizliği endeksi ile GSYİH arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu göstermiştir.

Mevcut literatürde çoğunlukla belirli bölgesel veya ülke grupları üzerinde yapılan çalışmaların aksine, bu araştırma Türkiye’ye özgü dinamikleri ve uzun dönemli etkileri detaylı bir şekilde ele almaktadır. Fourier KPSS Birim Kök testi ve Fourier Shin eşbütünleşme testi gibi ileri düzey ekonometrik yöntemler kullanılarak, dönemsel bileşenlerin ve yapısal kırılmaların daha iyi tespit edilmesi sağlanmıştır. Bu yönüyle, bu çalışma geleneksel yöntemlerle yapılan analizlere kıyasla daha güvenilir ve hassas sonuçlar sunmaktadır. Ayrıca, çalışmada mobil hücresel aboneliklerin küreselleşmeye olan katkısı ve bu ilişkinin insani gelişim üzerindeki etkisi vurgulanarak, literatürde nadir ele alınan bir konuya da ışık tutulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye’nin insani gelişimini artırmak için spesifik politika önerileri sunarak, uygulayıcılar ve politika yapıcılar için değerli bir kaynak oluşturulmuştur.

VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu bölümde, 1990 ile 2022 yılları arasında Türkiye’ye ait küreselleşme, BİT kullanımı ve insani gelişim verilerini içeren veri seti tanıtılmakta, bu verilerin analizinde kullanılan Fourier KPSS Birim Kök testi ile Fourier Shin eşbütünleşme testine ait ekonometrik metodoloji açıklanmaktadır.

Veri Seti

Çalışmanın teorik arka planı, küreselleşme ve BİT’in insani gelişim üzerindeki etkilerini ele alan literatüre dayanmaktadır. Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşimi artırarak ticaretin serbestleşmesi ve teknolojik yeniliklerin yayılması gibi unsurları içermektedir. Literatürde, küreselleşmenin ekonomik büyümeyi ve yaşam standartlarını iyileştirdiği, ancak eşitsizlikleri de artırabileceği belirtilmektedir. BİT ise, bilgiye erişimi kolaylaştırarak eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmakta ve toplumsal katılımı teşvik etmektedir. İnternet kullanımı ve mobil teknolojiler, ekonomik ve sosyal fırsatları genişleterek insani gelişime önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu doğrultuda, çalışmanın amacı, 1990 ile 2022 yılları arasında Türkiye’de küreselleşme ve BİT’in insani gelişime etkisini incelemektir. Bu dönemin tercih edilme nedeni, küreselleşme ve BİT’in hızlı bir şekilde yayıldığı ve derinleştiği bir süreç olmasıdır. 1990’lar, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte, küresel ekonomik entegrasyonun hız kazandığı ve dünya çapında serbest ticaret anlaşmalarının yapıldığı bir dönemdir. Aynı zamanda, internetin ve mobil teknolojilerin hızla geliştiği ve yaygınlaştığı yıllardır. 2000’li yıllardan itibaren, dijital

devrimin etkisiyle BİT'in toplumların her alanında daha belirgin hale geldiği bir zaman dilimini temsil etmektedir. Türkiye özelinde, bu dönemde ekonomik ve teknolojik reformlar gerçekleştirilmiş, Avrupa Birliği'ne uyum süreci çerçevesinde önemli yapısal değişiklikler yaşanmıştır. Bu tarih aralığı hem küresel hem de ulusal ölçekte ekonomik büyüme, atran teknoloji kullanımı ve sosyal gelişmeleri kapsadığı için çalışmanın amacına uygun olarak seçilmiştir. Bu nedenle, 1990-2022 yılları arasındaki veriler, küreselleşme ve BİT'in insani gelişim üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmek için ideal bir zaman dilimini sunmaktadır.

Bu bağlamda incelenecek olan doğal logaritmik model şu şekildedir:

$$LNHDI_t = \alpha_0 + \alpha_1 LNGLOB_t + \alpha_2 LNNET_t + \alpha_3 LNMOBILE_t + \alpha_4 LNGDP_t + \omega_t$$

Bu modelde, *LNHDI* bağımlı değişkeni insani gelişim endeksinin doğal logaritmasını, *LNGLOB* küreselleşme endeksinin doğal logaritmasını, *LNNET* internet kullanan bireylerin sayısının doğal logaritmasını, *LNMOBILE* mobil hücresel aboneliklerin doğal logaritmasını ve *LNGDP* ekonomik büyümenin doğal logaritmasını temsil etmektedir. Bu model, küreselleşme ve BİT'in insani gelişim üzerindeki etkilerini analiz etmek için kullanılır ve modelin sonuçları, bu değişkenlerin insani gelişim üzerindeki katkılarını ve ilişkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ampirik modelde incelenen değişkenlere ait detaylı bilgiler Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Değişkenler ve Kaynakları

Sembol	Değişken	Kaynak
<i>LNHDI</i>	İnsani Gelişim Endeksi	UNDP
<i>LNGLOB</i>	Küreselleşme Endeksi KOF	KOFGI
<i>LNNET</i>	Mobil hücresel abonelikler	World Bank
<i>LNMOBILE</i>	İnternet Kullanan Birey Sayısı	World Bank
<i>LNGDP</i>	Ekonomik Büyüme	World Bank

Modelde incelenen serilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de raporlanmıştır:

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Olasılık
<i>LNHDI</i>	-0.333	-0.341	0.118	0.040	1.629	2.591	0.273
<i>LNGLOB</i>	4.167	4.181	0.099	-0.760	2.583	3.413	0.181
<i>LNNET</i>	1.367	2.903	3.713	-1.354	3.612	10.592	0.005
<i>LNMOBILE</i>	2.832	4.326	2.492	-1.228	2.950	8.296	0.015
<i>LNGDP</i>	27.037	27.054	0.440	0.174	1.738	2.357	0.307

Verilen tanımlayıcı istatistiklere göre, *LNHDI* ve *LNGLOB* değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerleri, bu değişkenlerin nispeten simetrik ve normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. *LNNET* ve *LNMOBILE* değişkenleri ise negatif çarpıklık ve yüksek basıklık sergilemekte, bu da verilerin sola çarpık ve basık olduğunu göstermektedir. *LNGDP* değişkeni, çarpıklık ve basıklık açısından normal dağılıma oldukça yakın bir yapı sergilemektedir. Jarque-Bera test sonuçlarına göre, *LNHDI*, *LNGLOB* ve *LNGDP* değişkenleri normal dağılıma uygunluk gösterirken, *LNNET* ve *LNMOBILE* değişkenleri normal dağılıma uygunluk göstermemektedir.

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla Fourier KPSS Birim Kök testi kullanılmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Fourier testleri, geleneksel yöntemlere kıyasla daha esnek olup, dönemsel bileşenlerin ve yapısal kırılmaların daha iyi tespit edilmesini sağlar. Bu nedenle, çalışmada kullanılan yöntemlerle analizlerden daha güvenilir sonuçlar elde edilmesi amaçlanmıştır.

Fourier KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski vd. (1992) KPSS durağanlık testi, serilerin durağan olduğu hipotezine dayanır. Becker vd. (2006) bu testi yapısal değişimleri de içerecek şekilde genişletmiş ve Fourier fonksiyonlarını kullanarak serilerdeki değişiklikleri daha hassas tespit etmeyi sağlamıştır (Kızılkaya ve Konat, 2019: 58). Fourier fonksiyonları, değişikliklerin niteliği, yeri ve sayısı bilinmediğinde bile güvenilir sonuçlar sağlar. Bu testin en büyük avantajı, belirgin yapısal değişikliklerin yanı sıra daha yumuşak değişiklikleri de dikkate almasıdır (Gündüz, 2020: 233). Becker vd.'nin (2006) geliştirdiği birim kök testi için veri üretme süreci şu şekildedir:

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t$$

$$Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]'$$

ε_t durağan bir süreci, u_t sabit varyanslı süreci, T gözlem sayısını ve k frekansı ifade etmektedir. $\alpha(t)$ 'ye ait Fourier yapısı şu şekildedir:

$$\alpha(t) = a_0 + \sum_{k=1}^n a_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n b_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right); \quad n < T/2$$

Fourier yapısında n, olası tüm frekansların sayısını belirtir. Ancak, Becker vd. (2006), sorunu yönetilebilir kılmak için n=1 olarak belirlemiştir. Bu bağlamda, tek frekanslı bir Fourier yapısını önermiştir.

$$\alpha(t) \cong Z_t' \gamma = \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$$

Uygun frekans sayısını belirlemek için, 1'den 5'e kadar olan frekans değerleri tek frekanslı Fourier yapısına uygulanır. En küçük kalıntı kareleri toplamına sahip olan frekans değeri uygun frekans olarak seçilir (Fendoğlu ve Canpolat, 2019: 24). FKPSS test istatistiği ise aşağıdaki gibidir:

$$\tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2}$$

$\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{e}_j$ ve $\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum w_j \tilde{\gamma}_j$. $\tilde{e}_j$ fourier fonksiyonlu modelin hata terimi, $\tilde{\gamma}_j$ kalıntıların j. otokovaryansları, $\tilde{\sigma}^2$ uzun dönem varyansının parametrik olmayan tahminini belirtmektedir.

Fourier fonksiyonunun anlamlılığını test etmek amacıyla kullanılan F testi istatistiği, şu şekilde tanımlanmaktadır (Becker vd., 2006: 390-391):

$$F_i(k) = \frac{(KKT_0 - KKT_1(k))/2}{KKT_1(k)/(T-q)}, \quad i = \mu, \tau$$

$KKT_1(k)$ Fourier yapısından elde edilen kalıntı kareler toplamını, q bağımsız değişken sayısını ve KKT_0 trigonometrik terimlerin eklenmediği modelin kalıntı kareler toplamını belirtmektedir.

Fourier Shin Eşbütünleşme Testi

Shin (1994), seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirlemek için KPSS birim kök testine dayalı bir yöntem geliştirmiştir. Arai ve Kurozumi (2007) ise bu testi yapısal kırılmalara izin verecek şekilde uyarlamışlardır. Seriler arasındaki uzun vadeli ilişkiler ise ani veya kademeli yapısal kırılmalardan etkilenebileceği için Tsong vd. (2016), Fourier fonksiyonlarını Shin'in testine ekleyerek yeni bir Fourier-Shin eşbütünleşme testi geliştirmişlerdir. Bu testin veri üretme süreci aşağıdaki gibidir:

$$y_t = d_t + X_t' \beta + \eta_t$$

$\eta_t = \gamma_t + \vartheta_{1t}$, $\gamma_0 = 0$ iken $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$ ve $x_t = x_{t-1} + \vartheta_{2t}$. ϑ_{1t} ve ϑ_{2t} durağan olduğundan x_t ve y_t birinci farkta durağandır.

$d_t = \delta_0 + f_t$ ya da $d_t = \delta_0 + \delta_1 t + f_t$. Deterministik bileşenler $m = 0$ olduğunda sadece sabit terimi, $m = 1$ olduğunda ise sabit terimi ve trendi içermektedir (Tsong vd., 2016: 1088-1089).

f_t Fourier fonksiyonu denklemde belirtildiği şekildedir:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$$

Becker vd. (2006) FKPSS durağanlık testinde yaptıkları gibi, trigonometrik terimlerin anlamlılığı F istatistiği ile değerlendirilmektedir. Fourier-Shin test istatistiği ise Tsong vd. (2016) tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2$$

$S_t = \sum_{t=1}^T \hat{v}_{1t}$, hata terimlerinin kısmi toplamını; $\hat{\omega}_1$, $\hat{v}_{1t}$ 'nin uzun dönem varyansının tahmincisini göstermektedir.

BULGULAR

Tablo 3'te, değişkenlerin durağanlığını incelemek için yapılan FKPSS birim kök testinin bulguları yer almaktadır. Analiz sonuçları, incelenen değişkenlerin Fourier fonksiyonlarının anlamlılığını test etmek için kullanılan F test istatistiğinin kritik değerlerinin, sabit ve trendli model için elde edilen bulgulardan küçük olduğunu göstermektedir. Bu durum, Fourier fonksiyonlarının anlamlı olduğunu belirtmektedir. Anlamlılık bulgusu sonrasında, FKPSS analiz sonuçları incelendiğinde, serilerin durağan olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani, serilerin yumuşak geçişler de dikkate alındığında birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Ancak, serilerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir.

Tablo 3. FKPSS Birim Kök Testine Ait Sonuçlar

	k	Min KKT.	F İst.	FKPSS
<i>LNHDI</i>	1	0.1505	29.914***	0.355
Δ <i>LNHDI</i>	3	0.0016	5.26**	0.121***
<i>LNGLOB</i>	1	0.119	25.221***	0.357

$\Delta LNGLOB$	2	0.0114	5.094**	0.029***
$LNNET$	1	207.77	16.852***	0.353
$\Delta LNNET$	1	6.938	7.6105***	0.158**
$LNMOBILE$	1	80.456	22.064***	0.345
$\Delta LNMOBILE$	1	0.759	35.549***	0.099***
$LNGDP$	1	2.2808	25.815***	0.368
$\Delta LNGDP$	4	0.0468	4.185*	0.215***

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. FKPSS ve F testi için kritik değerler Becker vd. (2006) çalışmasında yer almaktadır.

Durağanlık sonuçları elde edildikten sonra, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Tablo 4'te bu teste ait bulgular yer almaktadır:

Tablo 4. Fourier Shin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	k	Min. KKT.	F İst.	CI_f^m	CI^m
$LNHDI_t = f(LNGLOB_t, LNNET_t, LNMOBILE_t, LNGDP_t)$	3	0.0015	6.384***	0.139***	0.107***

Not: *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. CI_f^m , Fourier Shin ve CI^m , Shin istatistik değerini belirtmektedir. Fourier Shin eşbütünleşme testi ve F testi için kritik değerler Tsong vd. (2016) makalesinde bulunmaktadır.

Yapılan eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, Tablo 4 incelendiğinde, değerlendirilen modelde uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, küreselleşme ve BİT'in insani gelişim üzerindeki etkisinin teorik beklentilerle uyumlu olduğunu göstermektedir. Küreselleşme, ekonomik büyüme ve BİT'in yaygınlaşması, bilgiye erişimi artırarak eğitim ve sağlık gibi insani gelişim göstergelerinde iyileşmelere yol açmaktadır. Türkiye'nin küreselleşme ve BİT alanlarında attığı adımların, uzun vadede insani gelişimi (beşeri sermayesini) olumlu yönde etkilediği, bu çalışmanın bulgularıyla doğrulanmaktadır. Özellikle internet ve mobil teknolojilerin yaygınlaşması, bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştırmış, ekonomik büyüme ise yaşam standartlarını yükseltmiştir. Bu da küreselleşme ve teknolojinin insani gelişimi desteklediğini göstermektedir.

Uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinin ardından yapılan Fourier FMOLS katsayı tahminleri Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5. FMOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t İst.	Olasılık
$LNHDI_t = f(LNGLOB_t, LNNET_t, LNMOBILE_t, LNGDP_t)$	$LNGLOB$	0.146	0.096	-7.517	0.000***
	$LNNET$	0.007	0.004	1.690	0.103
	$LNMOBILE$	0.027	0.006	-4.035	0.000***
	$LNGDP$	0.047	0.028	1.643	0.112
	Sin	-0.042	0.006	-6.428	0.000***
	Cos	0.064	0.010	-6.259	0.000***
	Sabit Terim	-1.093	0.873	-1.250	0.222

Not: *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'teki uzun dönem katsayı tahminleri, küreselleşmedeki %1'lik artışın insani gelişimi %0.14 oranında artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, küreselleşmenin insani gelişim üzerindeki olumlu etkisini işaret etmektedir. Küreselleşme, bilgi akışını artırarak ve ekonomik fırsatları genişleterek eğitim ve sağlık gibi insani gelişim göstergelerini iyileştirmektedir.

Küresel entegrasyon, bireylerin yaşam standartlarını yükseltecek yeni fırsatlar ve kaynaklar sağlamakta, bu durumun insani gelişim endeksinde pozitif bir artışa yol açtığı düşünülmektedir. Mobil hücresel aboneliklerdeki %1’lik artışın küreselleşmeyi %0.02 oranında artırması ise mobil iletişim teknolojilerinin küreselleşme sürecine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Mobil teknolojilerin yaygınlaşması, bilgi ve iletişim erişimini artırarak küreselleşme süreçlerini hızlandırmakta ve bunun küresel etkileşimi ve bağlantıyı güçlendirdiği düşünülmektedir. Bu sonuçlar, mobil teknolojiler ve küreselleşmenin birbirini destekleyen dinamikler olarak insani gelişimi teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Mobil iletişim araçlarının yaygınlaşması, bireylerin küresel bilgi ağlarına erişimini kolaylaştırırken, küreselleşme de ekonomik ve sosyal fırsatları genişleterek insani gelişimi olumlu yönde etkilemektedir. Bu bulgular, mobil teknolojilerin ve küreselleşmenin stratejik olarak desteklenmesi gerektiğini ve bu faktörlerin insani gelişim üzerindeki olumlu etkilerinin daha da artırılabilirliğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, 1990 ile 2022 yılları arasında Türkiye’de küreselleşme ve BİT’in insani gelişim üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada İGE bağımlı değişken olarak belirlenmiş, küreselleşme endeksi, internet kullanan bireylerin sayısı, mobil hücresel abonelikler ve ekonomik büyüme ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla Fourier KPSS Birim Kök testi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için ise Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Durağanlık tespit edildikten sonra yapılan eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, incelenen modelde uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre, küreselleşmedeki %1’lik artışın insani gelişimi %0.14 oranında artırdığı görülmüştür. Ayrıca, mobil hücresel aboneliklerdeki %1’lik artışın küreselleşmeyi %0.02 oranında artırması, mobil iletişim teknolojilerinin küreselleşme sürecine katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları, mevcut literatürle uyumlu bir şekilde, küreselleşme ve BİT’in insani gelişim üzerindeki pozitif etkisini doğrulamaktadır. Torun vd. (2009) ve Ejemeyovwi vd. (2019) tarafından yapılan araştırmalar, bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımları ve yeniliğin insani kalkınmayı artırmada önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Zhang ve Danish (2019) ise mobil telefon kullanımının ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini, ancak internet kullanımının aynı etkiyi sağlamadığını belirtmiştir. Bu bulgular, çalışmamızda mobil hücresel aboneliklerin küreselleşme sürecine katkıda bulunduğu sonucuyla uyumludur. Badri vd. (2019) ve Jayaprakash vd. (2021) tarafından yapılan çalışmalar da BİT’in insan gelişim endeksi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Jayaprakash vd. (2021), BİT’in etkisinin ulusal kültür değerleriyle uyumlu olarak değiştiğini ifade etmiştir. Bu durum Türkiye gibi farklı kültürel dinamiklere sahip ülkelerde yapılan çalışmalarda dikkate alınması gereken önemli bir noktadır. Küreselleşme ve insani kalkınma ilişkisini inceleyen Çelik ve Erkan (2010), teknolojik küreselleşmenin diğer küreselleşme türlerine kıyasla daha önemli ve istikrarlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, küreselleşmenin insani gelişim üzerindeki pozitif etkisini desteklemektedir.

Küreselleşme, bilgi ve teknoloji akışını artırarak, eğitim ve sağlık hizmetlerini, yaşam standartlarını iyileştirebilir. Küresel entegrasyon, ülkelerin daha geniş bilgi havuzlarına erişmesini, yenilik ve teknoloji transferini kolaylaştırır. BİT ise bilgiye erişimi kolaylaştırarak, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırabilir, ekonomik fırsatları genişletebilir ve toplumsal refahı geliştirebilir. Çalışmamızda elde edilen bulgular, küreselleşme ve BİT’in insani gelişim üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Örneğin, küreselleşmedeki %1’lik artışın insani gelişimi %0.14 oranında artırması, küresel bilgi akışı ve entegrasyonun insani kalkınma üzerinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Aynı

şekilde, mobil hücresel aboneliklerin artışı mobil iletişim teknolojilerinin toplumsal refahı artırma potansiyelini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşme ve BİT'in Türkiye'deki insani gelişim üzerinde önemli ve olumlu etkileri bulunmaktadır. Bu etkileri en üst düzeye çıkarmak için, Türkiye'de internet erişimi ve mobil hücresel aboneliklerin artırılması gerekmektedir. Devletin, BİT altyapısına yönelik yatırımları teşvik etmesi, BİT'in eğitim sistemine entegrasyonunun artırılması ve bireylerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmesi önemlidir. Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası ticaret ve işbirliği anlaşmalarını genişletmesi, yabancı yatırım çekmesi ve yenilikçi iş modellerini desteklemesi gerekmektedir. Küreselleşme ve BİT politikalarının, sosyal eşitsizlikleri azaltıcı ve kapsayıcı bir şekilde tasarlanması da insani kalkınmayı daha sürdürülebilir kılacaktır.

KAYNAKÇA

Arai, Y. & Kurozumi, E. (2007). Testing for the null hypothesis of cointegration with a structural break. *Econometric Reviews*, 26(6), 705-739. <https://doi.org/10.1080/07474930701653776>.

Asongu, S. & Nwachukwu, J. (2017). Globalization and inclusive human development in Africa. *Man and the Economy*, 4(1), 20170001.

Badri, A. K., Badri, P. K. & Cham, M. (2019). ICT and human development in selected devolving countries. *International Journal of Social Sciences Perspectives*, 5(2), 30-35. <https://doi.org/10.33094/7.2017.2019.52.30.35>.

Balcı, E. & Özcan, S. (2019). İnsani gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişki: OIC ülkeleri üzerinde bir analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 222-235.

Bayar, Y., Remeikienė, R. & Sart, G. (2024). ICT penetration and human development: Empirical evidence from the EU transition economies. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(1), 2422-2438. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01363-0>.

Becker, R., Enders, W. & Lee, J. (2006). A stationary test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2006.00478.x>.

Bhagwati, J. (2004). *In defense of globalization: With a new afterword*. Oxford University Press.

Bilbao-Ubillos, J. (2013). The limits of human development index: The complementary role of economic and social cohesion, development strategies and sustainability. *Sustainable Development*, 21(6), 400-412. <https://doi.org/10.1002/sd.525>.

Çelik, M. Y., & Erkan, H. (2010). Küreselleşme kalkınma ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 183-196.

Dina, A. O. (2020). Inter-relationship between economic development and human development analytical study of selected Arab countries. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 25(1), 85-94. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3766122>.

Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110. <https://doi.org/10.1080/00036840500392078>.

Ejemeyovwi, J. O., Osabuohien, E. S., Johnson, O. D. & Bowale, E. I. K. (2019). Internet usage, innovation and human development nexus in Africa: The case of ECOWAS. *Economic Structures*, 8(15). <https://doi.org/10.1186/s40008-019-0146-2>.

Fendoğlu, E. & Canpolat Gökçe, E. (2019). Türkiye'nin turizm geliri serisinin durağanlığı: Fourier KPSS durağanlık testi. *EKOIST: Journal of Econometrics and Statistics*, 31, 17-28.

Figueroa, A. M. (2014). The impact of globalization on human development in the developing countries: The case of Central and South America. *Revista Eletrônica de Ciência Política* 5(2):24-41. <http://dx.doi.org/10.5380/recp.v5i2.37371>.

Gönüllü, O. (2024). Ekonomik kalkınma ve insani kalkınma ilişkisi: Kırılgan Beşli ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *İnsan ve İnsan*, 11(37), 27-40. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.1368996>.

Gülcemal, T. (2020). Effect of human development index on GDP for developing countries: A panel data analysis. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 7(4), 338-345. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1307>.

Gündüz, M. (2020). The link between unemployment and industrial production: The Fourier approach with structural breaks. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 13(3), 228-240. Doi: 10.15838/esc.2020.3.69.15.

Güzel, A. E. & Arslan, Ü. (2019). Piyasa ekonomisi kurumları, ekonomik küreselleşme ve insani gelişme: OECD ülkeleri için ampirik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53), 39-58. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.479387>.

Heeks, R. (2017). *Information and communication technology for development (ICT4D)*. Routledge.

Jayaprakash, P. & Pillai, R. R. (2021). The Role of ICT and Effect of National Culture on Human Development. *Journal of Global Information Technology Management*, 24(3), 183–207. <https://doi.org/10.1080/1097198X.2021.1953319>.

Ježić, Z., Zaninović, P. A. & Škulić, R. (2022). How does the ICT affect human development? Evidence from developing vs. developed countries. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci/Proceedings of Rijeka School of Economics*, 40(1), 9-27. <https://doi.org/10.18045/zbefri.2022.1.9>.

Jorgenson, D. W. & Vu, K. M. (2016). The ICT revolution, world economic growth, and policy issues. *Telecommunications Policy*, 40(5), 383-397. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2016.01.002>.

Karaman Aksentijević, N., Ježić, Z. & Zaninović, P. A. (2021). The effects of information and communication technology (ICT) use on human development-A macroeconomic approach. *Economies*, 9(3), 128. <https://doi.org/10.3390/economies9030128>.

Khodabakhshi, A. (2011). Relationship between GDP and human development indices in India. *Society of Interdisciplinary Business Research (SIBR), 2011 Conference on Interdisciplinary Business Research*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1867887>.

Kızılkaya, O. & Konat, G. (2019). Elektrik tüketimindeki dalgalanmalar geçici mi yoksa kalıcı mı? Türkiye için ampirik bir analiz. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 30, 53-62. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2019.30.0017>.

Kiani, A., Mohammad, N. & Soomro, R. B. (2021). The impact of globalization on human development index: a case of Pakistan. *Estudios de Economía Aplicada*, 39(2), 1-22. <https://doi.org/10.25115/eea.v39i1.3710>.

Kocourek, A., Laboutková, Š. & Bednářová, P. (2013). Economic, social and political globalization and human development. *International Journal of Business and Economic Development*, 1(2), 10-20.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y).

O'Dell, R. K. M. & Joshi, D. K. (2024). Globalization and human development. *Research Collection School of Social Sciences*. Paper 3960. https://ink.library.smu.edu.sg/soass_research/3960.

Phore, J., Deepa, Soti, N., Kumar, A. & Saini, A. K. (2024). Exploring the dynamics of ICT and globalization on human development in India: Asymmetric analysis and policy implications. *International Journal of Information Technology*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s41870-024-02056-w>.

Reyes, G. E. & Useche, A. J. (2019). Competitiveness, economic growth and human development in Latin American and Caribbean countries 2006-2015: A performance and correlation analysis. *Competitiveness Review*, 29(2), 139-159. <https://doi.org/10.1108/CR-11-2017-0085>.

Roshaniza, N. A. B. M. & Selvaratnam, D. P. (2015). Gross domestic product (GDP) relationship with human development index (HDI) and poverty rate in Malaysia. *Prosiding Perkem*, 10, 211-217.

Scholte, J. A. (2017). *Globalization: A critical introduction*. Bloomsbury Publishing.

Shin, Y. (1994). A residual-based test of the null of cointegration against the alternative of no cointegration. *Econometric Theory*, 10(1), 91-115. <https://doi.org/10.1017/S0266466600008240>.

Siriginidi, S. R. (2009). Achieving millennium development goals: Role of ICTS innovations in India. *Telematics and Informatics*, 26(2), 127-143. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2008.02.001>.

Torun, M., Sarıdoğan, E. & Kurt, S. (2009). Yenilik üretimi (inovasyon) ile bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) yatırımlarının insani gelişme endeksine etkisinin ekonometrik analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 139-150.

Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. & Hu, T.-C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51, 1085-1113. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-1028-6>.

UNDP. (2023). *Human Development Report 2023*. United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>.

Zhang, J. & Danish, (2019). The dynamic linkage between information and communication technology, human development index, and economic growth: evidence from Asian economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 26982-26990. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05926-0>.

DİJİTALLEŞMENİN CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Yüksek Lisans Öğrencisi Senem ÇELİK⁸⁵

Özet

Bu çalışma yirminci yüzyılda temelleri atılan ve yirmi birinci yüzyıla damgasını vuran dijitalleşmenin, cinsiyet ayrımcılığı noktasında ne durumda olduğunu araştırmak amacıyla, bu konular hakkında yapılan çalışmalar analiz edilerek hazırlanmıştır. Yapılan çalışmanın amacı hızlı bir gelişim göstererek ilerleyen ve hayatın her alanında ve her kesimden insana etki eden dijitalleşmenin cinsiyet ayrımı boyutunu inceleyerek konunun gelişimine katkı sağlamaktır.

Cinsiyet ayrımcılığı kavramı dünyanın her yerinde ve her toplumda yaşanan bir sorun olarak geçmişten günümüze devam etmektedir. Cinsiyet ayrımcılığı; bir bireyin sahip olduğu cinsiyetinden dolayı diğer bireyler ve toplum tarafından maruz kaldığı olumsuz tutum ve davranışlar şeklinde tanımlanmaktadır. Birçok toplum ve kültürde cinsiyet ayrımcılığı ailede başlamaktadır. Böyle ailelerde erkek çocukları hep el üstünde ve ön planda tutularak, her istediği yapıp, istediği yönde eğitim alabilirken; kız çocukları ya hiç eğitim alamamakta ya kısıtlı eğitim alabilmekte ya da ailelerin baskısı ile istemedikleri alanda eğitim almaktadırlar. Bu sorun dijital ortamlarda da kendini göstermektedir. Birçok alanda olduğu gibi teknoloji üretme, teknolojik alet, robot ve makine gibi teknik bilgi gerektiren alanlarda kadınların daha geri planda tutulmaları, bu konularla ilgili eğitim ve istihdam noktasında kadınlara erkeklere oranla daha az imkân sunulması dijitalleşmenin cinsiyet ayrımcılığı boyutuyla ilgilidir. Örneğin dijitalleşmenin bir dalı olan yapay zekâ konusunda verileri işleyerek algoritma oluşturanlar genellikle erkek olduğundan kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı uygulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dijitalleşmenin cinsiyet ayrımcılığına negatif yönlü bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Bu çalışma; çağlar boyu üzerinde ulusal ve uluslararası birçok çalışma yapılan ve hâlâ çözüm bulunamayıp dünyayı olumsuz etkileyerek insanları ötekileştiren ve kişinin elinde olmayan, yaradılış itibarı ile gelen bir özelliğinden dolayı yetersiz görülüp, hatta saçı uzun aklı kısa gibi ifadelerle deyimlere konu olan kadının toplumdaki yeri ve konumunun tespitinin dijitalleşme perspektifinden değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmada; dijital çağda her alanda kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın dijitalleşme ve dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerle nasıl çözülebileceği sorusuna yanıt aranmaktadır.

Çalışma literatür taraması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Daha önce yapılan yerli ve yabancı çalışmalardan elde edilen ikincil veri çalışmanın amacına uygun olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı, yapay zekâ, algoritmik ayrımcılık, 21. yüzyıl.

⁸⁵ İnönü Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Malatya, Türkiye, celiksenem8744@gmail.com, ORCID:0009-0004-4174-3473

GENDER DISCRIMINATION OF DIGITALIZATION

Abstract

This study was prepared by analyzing the studies on these issues in order to investigate the distribution of digitalization and gender discrimination, the foundations of which were laid in the twentieth century and which left its mark on the twenty-first century. The purpose of the process is to contribute to rapid development and to examine the gender isolation of digitalization, which affects people from all walks of life and from all walks of life, in detail.

The concept of gender discrimination continues from past to present as a problem experienced all over the world and in every society. Gender discrimination; It is defined as the negative attitudes and behaviors that an individual is exposed to by other individuals and society due to his gender. In many societies and cultures, gender discrimination begins in the family. In such families, boys are always prioritized and given whatever they want and can receive education in the direction they want; Girls either receive no education, limited education, or receive education in a field they do not want due to family pressure. This problem also manifests itself in digital environments. As in many fields, the fact that women are kept in the background in areas that require technical knowledge such as technology production, technological tools, robots and machines, and that women are provided with fewer opportunities than men in terms of education and employment in these subjects is related to the gender discrimination dimension of digitalization. For example, since those who create algorithms by processing data in artificial intelligence, which is a branch of digitalization, are generally men, gender discrimination is applied against women. From this perspective, it appears that digitalization has a negative effect on gender discrimination.

This study; Determining the place and position of women in society, on whom many national and international studies have been carried out throughout the ages, and a solution has still not been found, has a negative impact on the world, marginalizes people, is seen as inadequate due to a characteristic that is not in the person's control, comes with the dignity of creation, and is even subject to expressions such as short hair, short mind, etc. It is important to evaluate from this perspective. In the study; An answer is sought to the question of how the discrimination faced by women in every field in the digital age can be solved with digitalization and the innovations brought by digitalization.

The study was carried out by literature review method. Secondary data obtained from previous domestic and foreign studies were analyzed in accordance with the purpose of the study.

Keywords: Digitalization, discrimination, gender discrimination, artificial intelligence, algorithmic discrimination, 21st century.

Giriş

Dijitalleşmenin cinsiyet ayrımcılığı isimli bu çalışmada, son yüzyılın çığır açan gelişmelerinden olan dijitalleşme, insanlığın varoluşundan bu yana devam eden bir sorun olan cinsiyet ayrımcılığı açısından ele alınacaktır. Çağlar boyu gelişerek ilerleyen ve günümüzde dijitalleşme olarak adlandırdığımız olgu tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 21. yüzyılın en önemli buluşlarından biri olan yapay zekâ teknolojisi yeni ama çok hızlı gelişen ve geliştirilen bir teknoloji olarak adından sıkça söz ettirmektedir. Yeni bir teknoloji olmasına karşın neredeyse dünyanın her yerinde ve hayatın her alanında kullanılmaktadır. Yapay zekâ insan zekâsının taklit edilmesi ile üretilen bir sistemdir. Bilgisayara birçok veri ve bilgi yükleyip onları çeşitli algoritmalar kullanarak işleyip istenilen sonuca ulaşılmaktadır. Böyle bir sistem olumlu manada, fayda sağlayıcı şekilde ve ehil ellerde kullanıldığı zaman yarar sağlamaktadır. Ancak yapay zekâ ehil olmayan kişilerin elinde ve istenildiği takdirde bir silaha ya da topluma zarar veren bir materyale de dönüşebilmektedir. Yapay zekâyâ çeşitli ayrımcılıklara yol açabilecek bilgiler yüklenerek, toplumu ayrıştırıcı bir sonuca da ulaşılabilir. Yapay zekâ, insanların yönlendirmesi olmadan verileri işleyerek kendi kendine de bazı sonuçlara ulaşabilmektedir. Dijitalleşmenin getirmiş olduğu bu teknoloji, kontrollü ya da kontrolsüz olarak dünyanın her yerinde cinsiyet ayrımcılığına neden olmaktadır. Bu durum yüzyıllar boyu devam eden cinsiyet ayrımcılığının algoritmik boyutunu oluşturmaktadır.

Geçmiş dönemlere bakıldığında neredeyse tüm toplumlarda cinsiyet ayrımcılığı yaşanmıştır. Yüzyıllardır bu soruna çözüm aranmış çeşitli düzenlemeler yapılmış, kanunlar çıkarılmış ama yine de tam olarak çözümlenememiştir. Günümüzde yaşanan gelişmeler ve teknolojiler de cinsiyet ayrımcılığını sonlandıramamıştır. Aksine gelişen teknolojilere paralel olarak cinsiyet ayrımcılığı dolaylı yollardan yapılmaya devam etmektedir.

Kişinin dünyaya gelirken seçme şansının olmadığı bir durumdan dolayı dışlanması ve ayrımcılığa maruz kalması kabul edilebilir bir durum değildir. Toplumda kadına yönelik var olan genel görüş; kadın evde oturmalı, ev işi ve yemek yapmalı, çocuk ve yaşlı bakımını gerçekleştirmeli ya da kırsal kesimlerde tarlada çalışmalı gibi önceden kadına biçilen rollerle, kadının özgürlüğünün elinden alınması ve erkek çocukların gözde kız çocuklarının ikinci planda olması şeklindeki yaklaşımlar, daha kadın dünyaya gelmeden cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığının göstergeleridir. Diğer yandan eğitilmiş olmak ya da zenginlik gibi vasıflar da cinsiyet ayrımcılığını engelleyememektedir. Sadece eğitim seviyesi yeterli olmayan kadınlar değil, iyi eğitim almış kadınlar da cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmaktadır.

Bu çalışma, dijitalleşmenin cinsiyet ayrımcılığı ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada günümüzde hızla her alana yayılan dijital teknolojilerle gerçekleştirilen cinsiyete dayalı ayrımcılık ele alınarak konu hakkında alana katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Literatüre bakıldığında, cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Ancak güncel bir konu olan dijitalleşmenin cinsiyet ayrımcılığına yönelik çalışmalar sınırlı sayıdadır. Geleceğin önemli konularından olmasından dolayı ve tüm toplumları ilgilendirdiği için bu alanda yapılan çalışmaların geliştirilerek artırılması gerekmektedir.

Konu İle İlgili Kavramlar

Konu ile ilgili çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Konuyu daha iyi anlayabilmek için bu kavramlar açıklanmıştır. Bu kavramlar; dijitalleşme, ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı, yapay zekâ ve algoritmik ayrımcılıktır.

Dijitalleşme

Dijitalleşme kavramı son zamanlarda adından sıkça söz ettiren bir kavramdır. Bu kavram ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazılarına değinmek gerekirse: Dijitalleşme kavramı; analog olan bilgi ve verilerin sayılarla ifade edilerek dijital bilgiye

dönüştürölüp sunulması işlemi şeklinde açıklanmaktadır (Ilcus, 2018: 350). Dijitalleşme; kişilerin, kurumların ve toplulukların bugün yaptıkları ve gelecekte yapacakları eylemlere yön veren eğilim biçiminde açıklanmaktadır (Tihinen & Kääriäinen, 2016: 1). Başka bir tanıma göre dijitalleşme; bilişim sistemlerinin ve dataların içinde bulunduğu, gerçekleştirilen işlemlerde daha önceden denenmemiş ya da farklı ve çeşitli ara aktarmaların kullanıldığı bir yöntemdir (OECD, 2019:18). Dijitalleşme; günümüzde bilginin artması, teknolojinin gelişmesi ve teknolojik materyallerin çoğalarak her alanda kullanılmaya başlaması ile daha fazla işlerlik kazanmıştır.

Ayrımcılık

Ayrımcılıkla ilgili Anayasa'nın 10/II maddesinde, *“Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz”* şeklinde açıklanmıştır (www.anayasa.gov.tr). Ayrımcılık; bireyin kendinde var olan yetenek ve meziyet gibi özelliklerinden dolayı kendini ayrıcalıklı sayarak başkalarına ezici ve adaletsiz davranması biçiminde açıklanmaktadır (Demirel, 2011: 3). Ayrımcılık kavramı; aynı ırk veya aynı kültüre ait bir topluluğun yabancılaştırılması ve ötekileştirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Pettigrew vd., 1982: 4). Farklı bir tanıma göre ayrımcılık; bir topluluk ya da grubun mensuplarına karşı peşin hükümlü bir şekilde davranışlar sergileme biçiminde açıklanmaktadır (Morris, 2002: 622). Ayrımcılık kişileri ve toplumları ayrıştırarak zarar veren ve insan haklarına aykırı bir durumdur.

Cinsiyet Ayrımcılığı

Cinsiyet ayrımcılığı; bireyin elinde olmayan ve doğuştan gelen bir özelliğinden dolayı olumsuz davranışlara ve tepkilere maruz kalarak mağduriyet yaşaması biçiminde tanımlanmaktadır (Yüksel, 2000: 290). Cinsiyet ayrımcılığı kavramı; kadınların almaları gereken eğitimi tam olarak alamamaları, şiddete ve zorbalığa maruz kalmaları, hakları olan çeşitli hizmetlerden geri bırakılmaları ve politik alanda yeterince söz sahibi olamamaları şeklinde tanımlanmaktadır (Çaycı, 2014:6). Farklı bir tanıma göre cinsiyet ayrımcılığı; karşı cinsler arasında adil olmayacak şekilde davranmak, toplumu ayrıştırmaya dayalı gerçekleştirilen sömürü, zorlama ve olumsuz davranışların cinsiyet üzerinden gerçekleştirilmesi olarak açıklanmaktadır (Reed, 1994: 172).

Farklı uyruğa mensup veya çocuğu olan kadınların; çalışma yaşamında erkeklere oranla daha az tercih edilmeleri, daha kısıtlı sürelerde çalıştırılmaları ve çocuk bakımı konusunda gerek çocuğun babası gerekse de devlet tarafından, yeteri kadar destek göremeyen kadınlar cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmaktadırlar (OECD, 2024:13).

İş yaşamındaki cinsiyet ayrımcılığı; çalışılan yerde kişinin cinsiyetinden dolayı dezavantajlı durumda olması, bu durum sebebi ile olumsuz sonuçlarla karşılaşması ve çeşitli imkânlardan yararlanamaması şeklinde açıklanmaktadır (Yüksel, 2000: 39). Cinsiyet ayrımcılığı toplumları ayrıştıran, insanın, özellikle kadının hayatını zorlaştıran ve en çok maruz kalınan ayrımcılık türlerindendir.

Toplumda kadına çizilen toplumsal cinsiyet, görev ve yükümlülükler sebebiyle; kadınların emeklerini ve mesailerini bir ücret karşılığında verme konusunda olumsuz tavır sergilemeleri, fikir değiştirip olumlu tavır sergilediklerinde de kadın olmaları ve kadınsal görev ve yükümlülükleri sebebiyle ikinci sıraya alınarak ötelendikleri görülmektedir. İyi eğitim almış kadınların dahi, iş başvurularından olumsuz sonuç almaları, toplumsal cinsiyet, görev ve yükümlülüklerinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet, görev ve yükümlülükten kaynaklı sayılan bu olumsuzluklar kadınları iktisadi ve sosyal yaşamın dışına itmektedir (Öztürk, 2018: 145).

Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) çalışmalarının yapıldığı alanlarda cinsiyet ayrımcılığı yapılarak kadın araştırmacı yerine erkek araştırmacılara ağırlık verilmektedir. Bu da toplumda kadın araştırmacı sayısının ve oranının düşük olmasına neden olmaktadır (Öztan & Doğan, 2017: 106-107). Araştırma ve Geliştirme (AR-GE)'nin yapıldığı alanlarda belirlenen kurallar ve oluşturulan politikalara toplumsal cinsiyet eşitliğinin eklenmesi, AR-GE alanında hem araştırma sayısını ve verimini arttıracak hem de bu bölümde yetişen kişi sayısı ve çeşitliliğini geliştirecektir. Dünyada bu gibi gelişmelerin yaşandığı çağımızda, ülkemizde de bu sayıların gerçekleştirilmesi adına gerçekçi adımlar atılması çok önemlidir (Öztan & Doğan, 2017: 108-109).

Son olarak konu ile alakalı olan sosyal dışlanma kavramının kadınlar ile ilgili yönü, kadınların kadın olduklarından dolayı toplum içindeki varlıklarının görmezden gelinmesine ve kadınların topluma karışarak toplumsal yaşam içindeki çeşitli kültürel, sosyal, siyasi, iktisadi oluşumların ve yapıların içine dahil edilmeme süreci olarak tanımlanmaktadır (İleri, 2016: 135). Cinsiyet ayrımcılığı, her toplumda ve her kesimde karşılaşılan olumsuz bir durumdur. Kadınlar cinsiyet ayrımcılığına her ortamda maruz kalabilmektedirler. Yaşadıkları yerleşim yerinde, okudukları okulda, çalıştıkları iş yerinde ve bulundukları sosyal ortamlarda cinsiyetlerinden dolayı ayrıma maruz kalmaktadırlar.

Yapay Zekâ

Yapay zekâ; normal şekillerde gerçekleştirilen zihinsel aktivite ve yeteneklerin, olduğundan daha hızlı, verimli ve doğru bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlayacak doğal olmayan ortamlarda oluşturulan ve çok çabuk ilerleyen bir bilişim sistemi olarak açıklanmaktadır (Say, 2018:83). Yapay zekâ; insan aklının soru ve sorunlara çözüm bulma özelliğinin makinelerle ve çeşitli yazılımlarla çözümlenmesi için uğraşılan yöntem olarak tanımlanmaktadır (Russell & Norvig, 2010). Yapay zekâ kavramı; belirlenen sonuca varmak için kullanılan ve hem mantıklı hem de kompleks tepkiler veren bir tür sayma ve açıklama yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Müller 2023). Başka bir açıklamada ise yapay zekâ ; insan aklının nasıl çalıştığını öğrenmek için bilgisayardan yararlanma ve akıllı mekanizma ve yazılımlar gerçekleştiren mühendislik bilimi işlevidir şeklinde tanımlanmaktadır (McCarty, 2007:2).

Yapay zekâ üreten ve yapay zekâ ile ilgili çalışma yapan tüm kesimlerin çeşitli hukuki ve ahlaki mükellefiyeti bulunmaktadır. Bu mükellefiyetler yerine getirilmediği takdirde insan hayatına ve özgürlüğüne zarar verici sonuçlar doğuracaktır (Floridi, 2018: 3-5).

Algoritmik Ayrımcılık

Algoritmik ayrımcılığı tanımlamadan önce algoritma kelimesini tanımlamak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yardımcı olacaktır. Algoritma; çeşitli dataların ve bilgilerin birtakım sayısal ölçümlerle istenilen sonucun alınması için şifrelenmiş programlara çevrilmesi işlemi biçiminde açıklanmaktadır (Gillespie, 2014: 167). Algoritmik ayrımcılık kavramı ise; birtakım mekanizmalarla oluşturulan algoritmalarla elde edilen çıktıların, kişiler ve toplumlar açısından tecrübe edilen birçok farklı davranış ve izlenimleri açıklamak biçiminde tanımlanmaktadır (Gümrükçüoğlu & Yakacak, 2023: 1701).

Algoritmaların çalışma ve karar alma şekli sayılarla hesap yapmasından dolayı kesin, etkili, net ve hataya yol açmayacak şekilde düşünülmektedir. Fakat algoritmik mekanizmalarda birçok nedenden ötürü örneğin, kişinin doğuştan gelen cinsiyet özelliği ya da ait olduğu köken gibi sebeplerle algoritmik ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir (Gerards & Borgesius, 2022).

Algoritmik ayrımcılığın yapıldığına dair dünyaca ünlü firmalardan örnekler ise şu şekildedir. Amazon şirketinin işe alımlarda kullandığı yapay zekâ uygulamalarının erkek

egemen sistemi desteklediği ve kadınlara negatif ayrımcılık uygulayarak iş başvurularında daha çok erkek adayları seçtiği tespit edilmiştir (Zuiderveen Borgesius, 2018: 25). Bu durum dünyaca ünlü bir şirketin topluma kötü örnek teşkil ettiğini ve cinsiyet ayrımcılığının dijital mecrada da devam ettiğini göstermektedir.

Ayrıca, Amerika'da kurulan bir şirket olan Amazon'un işe alım yöntemleri, yapay zekâya entegre cinsiyete dayalı ayrımcılığın en bilinenleridir. Amazon'un işe alım sisteminde; iş başvurusu yapanların referans olarak 10 yıllık öz geçmişleri dikkate alınmış, çalışma hayatında erkekler daha ön planda olduğu için yapay zekâ erkek çalışanların daha çok tercih edildiği kanısına ulaşmış ve cinsiyet ayrımcılığı gerçekleştirmiştir. Amazon şirketi dört sene kullandığı bu işe alım yöntemini, cinsiyet ayrımcılığına neden olduğundan dolayı 2018 senesinde sona erdirmiştir (Euronews, 2020). Bu durumun bir benzerini Google'da da görmekteyiz. Google, kadınlara göre erkekleri ön planda tutup yüksek maaş öneren bir kariyer koçluğu şirketinin reklamını yayınlamaya cinsiyet ayrımcılığı yaptığını göstermektedir (Zuiderveen Borgesius, 2018: 26). Örneklerden de anlaşılacağı üzere, dijitalleşme ile birlikte insan hayatına dâhil olan yapay zekâ gibi teknolojilerle cinsiyete dayalı ayrımcılık, algoritmalar üzerinden gerçekleştirilerek algoritmik ayrımcılık yapılmaktadır.

Sonuç

Dijitalleşme, çağımızın hem üzerinde çok çalışılan hem de çok konuşulan ve tartışılan kavramlarından biridir. Bir zamanlar hayal olarak düşünülenler günümüzde bilimsel bilginin kümülatif bir şekilde ilerlemesi ve dijital teknolojilerin gelişmesi ile insanın hayalinden çıkıp, hayatındaki yerini almıştır. Geçmişte ütöpik olarak düşünülen birçok icat günümüzde elimizin altında kullandığımız bir makine ya da araca dönüşmüştür.

Yapay zekâ, bir zamanlar insanların geçekleşmesinin mümkün olamayacağını söyledikleri ama birileri tarafından hayal edilip ve üzerinde çalışılarak gerçeğe dönüştürülen bir teknolojidir. Bu teknoloji, yeni ama çok hızlı gelişen bir teknoloji olduğundan dolayı ve istenilen gelişmişlik düzeyine ulaştığı takdirde, hayatın her alanına dokunacak bir buluş olarak adından sıkça söz ettirecektir. Bu sayılanlar yapay zekânın olumlu, hayatı kolaylaştırıcı ve insanlığa faydalı tarafıdır. Yapay zekânın birde tam olarak görünmeyen olumsuz ve karanlık tarafı bulunmaktadır.

Yapay zekâ çeşitli algoritmaların oluşturulması ile çalışan bir sistemdir. Bu algoritmalar, yükleyen kişi ve sistem tarafından kontrol edilip değiştirilebilmektedir. Ancak gelişen teknoloji ve yapay zekâya yüklenen bilgiler ile veriler arttıkça ve yapay zekâ sistemi geliştikçe bu sistem kontrolden çıkabilmekte ve kendi kendine de birtakım çıkarımlarda bulunarak kararlar verebilmektedir. Bu, tıpkı insanlarda bulunan önyargıya benzemektedir. Nasıl ki bir kişinin dış görünüşü ve benimsediği değerlerden dolayı diğer insanların o kişiyi belli bir kalıba sokması gibi yapay zekâ da kendisine yüklenen bilgiler ve veriler ile bir süre sonra kendi kendine çıkarımlarda bulunabilmektedir. Yapay zekânın bu özelliği algoritmik ayrımcılığı ortaya çıkarmaktadır. Algoritmik ayrımcılık, ayrımcılığın dijitalleşme ile ortaya çıkan bir türüdür. Algoritmik ayrımcılık, cinsiyete yönelik ayrımcılık da gerçekleştirmektedir. Yapay zekâya yüklenen bilgilerin ve verilerin, çeşitli sebeplerle kasten ya da yapay zekâdan kaynaklı olarak kişileri ayrıştırıcı şekilde sonuçlar ortaya çıkarmasına algoritmik ayrımcılık denilmektedir. Yapay zekâ günümüzde birçok alanda kullanılmaktadır. Birçok kurum yapay zekâyı aktif olarak kullanmaktadır. Yapay zekâ teknolojisini kullanan kurumlar bu teknolojiyi işe alım süreçlerinde de kullanmaktadır. İşe alınacak kişilere, çeşitli algoritmalar yüklü yapay zekâ tarafından birtakım sorular sorulmaktadır. Sorulan bu sorulara verilen cevaplar yapay zekâ tarafından değerlendirilmekte ve uygun görülen kişi ya da kişiler işe alınmaktadır. İşte bu noktada cinsiyete yönelik algoritmik ayrımcılık ortaya çıkmaktadır.

Her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin ya da hangi sıfatı başına alırsa alsın ayrımcılık kavramı; toplumu ayırıştıran, hayatı zorlaştıran, insanları ötekileştiren ve zarar veren bir kavramdır. Ayrımcılık, ne hukuka ne ahlaka ne de etik kurallara uymamaktadır.

21. yüzyıl, diğer adıyla dijitalleşme çağında ayrımcılığın devam etmesi, dijital mecralarda ve teknolojik cihazlarla da ayrımcılık yapılması ayrımcılıkla mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Dünyanın her yerinde ve her kesimden insanın maruz kaldığı ve bir insanlık suçu olan bu olumsuzluktan kurtulmak için ulusal ve uluslararası birtakım kanunlar ve düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Günümüzde, ayrımcılığın hâlâ bir sorun olarak devam etmesine bakılırsa, çıkarılan kanunlar ve yapılan düzenlemeler ayrımcılığı sonlandıramamıştır. Bu noktada, ayrımcılığın son bulması adına bireysel ahlak ve etik kurallarının içselleştirilmesi gerekmektedir. Bireylerin bir araya gelmesinden oluşan toplumda ayrımcılık gerçekleşmektedir. Her birey ahlaki ve etik değerleri benimserse, bu sorun bir sorun olmaktan çıkacak, ayrımcılık ve her türlü ayrımcılık çeşidi tarihe karışacaktır. Ayrıca, ayrımcılık evrensel bir sorun olduğundan dolayı, bu konuda çıkarılan kanunlar ve yapılan düzenlemeler uluslararası bir şekilde işlemeli ve nerede yaşarsa yaşasın herkese uygulanabilecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Çıkarılan kanun ve yapılan düzenlemelerin kağıt üzerinde göstermelik olmaması, caydırıcı olması ve yaptırım gücünün bulunması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Çaycı, M. Ş. (2014). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın: Cinsiyet Ayrımcılığının Kadın Ağzı Türkülerde İşleniş*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demirel, E., T., (2011). *Ayrımcılık Kavramı*. E. T. Demirel, M. Tikici ve C. Çetin içinde, *Türk İş Yaşamında Ayrımcılık*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Euronews. (2020). Yapay Zekânın Cinsiyetçiliği: Kadın Elinden Çıkan Algoritmalar Kadınlara Karşı Ayrımcılık Yapıyor, 29. 10. 2024, <https://tr.euronews.com/2020/03/08/yapay-zekanin-cinsiyetciligi-kadin-elinden-cikan-algoritmalar-kadinlara-kars-ayrimcilik-ya>

Floridi, L., (2018). Soft Ethics, the Governance of the Digital and the General Data Protection Regulation. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2133), 1-11.

Gerards, J., & Borgesius, F. Z., (2022). Protected Grounds and the System of Non-Discrimination Law in the Context of Algorithmic Decision Making and Artificial Intelligence, *Colorado Technology Law Journal*, 20, 1-66.

Gillespie, T., (2014). Relevance of Algorithms. In T. Gillespie, P. J. Boczkowski, & K. A. Foot (Eds.), *Inside Technology. Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society* The MIT Press. 167–194.

Gümrükçüoğlu, Bozkurt, Y., & Yakacak, Ahter, G., (2023). Yapay zekânın İşe Alım Süreçlerinde Kullanımı ve Algoritmik Ayrımcılık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 72 (4), 1701-1757.

Ilcus, A. M., (2018). Impact of digitalization in business world. *Review of International Comparative Management*, 19 (4), 350-358.

İleri, Ü., (2016). Sosyal Politikalarda Kadın Ve Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Başlıca Uluslararası ve Ulusal Hukuki Düzenlemeler. *HAK- İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5, (12), ss.135.

McCarty, J., (2007, November 12). Formal Reasoning Group. formal.stanford: <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai>.

Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak*. (Çev. H. Belgin Ayvaşık ve Melike Sayıl). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Müller, V. C., (2023), "Ethics of Artificial Intelligence and Robotics", E. N. Zalta & U. Nodelman (Ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/ethics-ai/>

OECD, (2019). Going digital: Shaping policies, improving lives. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264312012-en>

OECD, (2024). OECD Economic Surveys: Belgium 2024, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c671124e-en>

Öztaş, E. & Doğan, S. N. (2017). “Mühendislik, Teknoloji ve İş Yerinde Cinsiyete Dayalı Ayrışma” *Sosyoloji Araştırma Dergisi*, 20, (1), 104- 142.

Öztürk, Ö., (2018). “Üniversite Mezunu Kadınların İşsizlik Süreçlerinin Değerlendirilmesi” *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36 (2), 125-148.

Pettigrew, Thomas F., Frederickson, George M., Knobel, Dale T., Glazer, N., & Ueda, R., (1982). *Prejudice*, Cambridge: Harvard University Press.

Reed, E., (1994). *Kadının Evrimi: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye*, Çev: Semsâ Yegin. Payel Yayınları.

Russell, S. J. & Norvig, P. (2010). *Artificial intelligence: A modern approach*. New Jersey: Pearson Education.

Say, C., (2018). *50 Soruda Yapay Zekâ*. (1. Baskı). Bilim ve Gelecek Yayınevi.

Tihinen, M. & Kääriäinen, J., (2016). The Industrial Internet in Finland: on route to success? Espoo, Finland: VTT, VTT Technology. www.anayasa.gov.tr (Erişim Tarihi: 29.09.2024).

Yüksel, O., M., (2000). *Karşılaştırmalı Hukuk Işığında Türk İş Hukukunda Kadın-Erkek Eşitliği*, BETA Basım AŞ,

Zuiderveen Borgesius, F., (2018), Discrimination, Artificial Intelligence, and Algorithmic Decision-Making, Council of Europe, Directorate General of Democracy, Erişim adresi:<https://rm.coe.int/discrimination-artificial-intelligence-and-algorithmic-decision-making/1680925d73>, Erişim tarihi: 17.09.2024.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

9. Oturum

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DEMOKRATİKLEŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Doç. Dr. Özge KORKMAZ⁸⁶

Özet

İnsanlık var olduğundan bu yana özgür bir birey olma arzusu, toplumlar özelinde de devam etmiş ve toplumların bu özgürleşme arzusu kanuni yaptırımlara maruz kalarak sınırlandırılması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve yasal yaptırımlara başvurulma yoluna gidilmiştir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte, sorgulayan toplumların demokrasi anlayışının peşine düşmesi ile birlikte ekonomik refah ile demokratikleşme arasındaki bağın tartışılır olmasına zemin hazırlamıştır. Bilindiği üzere, bir ülkenin ekonomik özgürlüğünün yansıması demokrasi ile yönetilmesi olarak düşünülürken, Dünya’da farklı ekonomik gelişmişlik seviyesi olan ülkelerde ekonomik büyümelerini etkilemede özgür bir demokrasi anlayışı benimsemek arzulanmakla birlikte, demokratikleşmeyi etkileyen faktörler özelinde detaylı bir analizin literatürde yer almadığı dikkat çekmektedir. Gelişmiş ülkelerde demokrasinin varlığına vurgu yapılırken, gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşme arzusu özelinde arayışlar halen devam etmektedir. Z kuşağı ile birlikte daha da vurgulanan özgürleşme arzusu, demokratikleşmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak olan demokratik politikalar ile bu hayalin gerçekleştirilebilir olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada hukukun üstünlüğü, kişi başına düşen gelir, parlamentodaki kadınların oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, vergi gelirleri, ileri teknoloji ihracatı, yerli ve yabancılar tarafından yapılan patent başvuru sayıları ile demokratikleşme endeksi arasındaki ilişki 2006-2023 yıllık verileri kullanılarak gelişmekte olan ülkeler özelinde araştırılmak istenmektedir. Bu amaçla demokrasi endeksi bağımlı değişken olarak ele alınmış ve panel regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda hukukun üstünlüğü ve doğrudan yabancı yatırımların demokratikleşmeyi pozitif ve anlamlı olarak etkilediği gözlenirken, kişi başına düşen gelirin demokratikleşmede negatif bir etkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokratikleşme endeksi, teknolojik göstergeler, kadınların siyasete, hukuka ve iş dünyasına katılımı, gelişmekte olan ülkeler, panel veri analizi.

⁸⁶ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye, ozge.korkmaz@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9275-1271.

FACTORS AFFECTING DEMOCRATIZATION IN DEVELOPING COUNTRIES

Abstract

Since the existence of humanity, the desire to be a free individual has continued in societies, and this desire of societies for freedom has led to the necessity of being limited by being subject to legal sanctions, which have been resorted to. Especially with the Industrial Revolution, the pursuit of the understanding of democracy by questioning societies has paved the way for the link between economic prosperity and democratization to become debatable. As is known, while the reflection of a country's economic freedom is thought to be governed by democracy, it is noteworthy that a detailed analysis of the factors affecting democratization is not included in the literature. However, it is desired to adopt an accessible understanding of democracy in countries with different levels of economic development in the world to affect their economic growth. While the existence of democracy is emphasized in developed countries, the search for the desire for democratization in developing countries is still ongoing. The desire for freedom, which has been emphasized even more with Generation Z, points to the necessity of democratization. The idea that this dream can be realized with democratic policies to be implemented in developing countries, in particular, comes to the fore. In this context, the study aims to investigate the relationship between the rule of law, per capita income, the ratio of women in parliament, inflation rate, unemployment rate, direct foreign investments, tax revenues, high-tech exports, the number of patent applications made by domestic and foreigners and the democratization index, specifically for developing countries, using the annual data for 2006-2023. For this purpose, the democracy index was taken as the dependent variable, and panel regression analysis was used. As a result of the study, it was observed that the rule of law and direct foreign investments positively and significantly affected democratization, while per capita income was found to have a negative effect on democratization.

Keywords: Democratization index, technological indicators, women's participation in politics, law, and business, developing countries, panel data analysis.

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana, daha özgür ve daha eşit bir dünya arayışına girmiştir. Bu arayış, kimi zaman savaşımlara kimi zaman mağlubiyetlere gebe kalmıştır. Özgürlüğün başkalarına zarar vermeyecek şekilde sınırlandırılmasına zemin hazırlayan hukuk ile birlikte ülkelerin yönetim anlayışlarının da değiştiği gözlenmiştir. Otoriter rejimden demokratik rejime geçiş süreçleri ile sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki bağlantı gerek siyaset bilimciler gerek de iktisatçılar özelinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak demokrasi kavramının doğru tanımlanması gerektiği düşünülmektedir. Tarihsel açıdan kökleri Antik Yunan'a dayanan Latince "demos" ve "kratos" kelimelerinin birleşiminden oluşan "halkın yönetimi" anlamına gelen demokrasi kavramı, ilk olarak yazılı metinlerde M.Ö.5 yüzyılda kaleme alınan Herodot Tarihinin 3.cildinde bulunmaktadır (Gözübüyük, 2003; Göztepe, 2010). En genel tanımıyla, "halkın kendi kendini idare etmesi" ya da "yönetim halka ait olması" şeklinde tanımlanır. Tarihsel sürece bakıldığında, demokrasi kavramı ile ilgili farklı tanımlar yapıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, demokrasi kavramını Platon devletin en kötü hastalığı; Aristo anayasadan sapma ve Kant ise despotluk olarak ifade etmektedir (Schmidt, 2002:28). Collier ve Levitsky (1995), "Sıfatlarla Demokrasi" adlı makalelerinde demokrasi kavramını 550 farklı biçimde ele almışlardır. Emmanuel-Joseph Sieyes ise demokrasinin teorik çerçevesini ortaya koymuştur (Ercoşkun, 2021:43).

Siyaset bilimcilerin teorik ele aldığı demokrasi kavramını, Lipset (1959) çalışması ile ekonomik büyüme-demokrasi ilişkisine değinerek, bu ilişkiye kuramsal iktisat açısından ele alarak alan yazına yeni bir soluk kazandırmıştır. Lipset (1959)'in çalışması ile başlayan iktisadi analizler incelendiğinde, alan yazında ekonomik büyüme ya da ekonomik kalkınma ile demokrasi arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların ağırlıklı olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Lipset (1959) çalışmasında ekonomik büyüme ile demokrasi arasındaki bağlantıyı araştırmıştır ve pozitif bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Acemoğlu vd. (2019), Gründler ve Krieger (2016), Madsen vd. (2015) çalışmalarında ekonomik büyüme ile demokrasi arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu bulmuşlardır. Değişkenler arasındaki pozitif ilişki, Bağdaşma Yaklaşımı ile açıklanmaktadır. Bu yaklaşım, demokratikleşme sürecinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığını ve yüksek büyüme düzeyine ulaşan ülkelerin istikrarlı bir demokrasi ile yönetildiğine işaret ettiğini ileri sürmektedir. Demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu bulan çalışmalarda vardır. Örneğin; Barro (1996), Preworski vd. (2000), Tavares ve Wacziarg (2001), Aisen ve Veiga (2013), Çelik vd. (2021). Negatif yönlü bu ilişki, çatışma yaklaşımı ile açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda, yüksek bir siyasi istikrarsızlığın ekonomik büyüme oranlarını azalttığına ve otoriter rejimlerde elde edilen ekonomik büyümenin istikrarlı olmadığına vurgu yapılmaktadır. İki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit eden çalışmaların varlığı da dikkat çekmektedir (Baum ve Lake, 2003; Beşkaya ve Manan, 2009; Murtin ve Wacziarg, 2014). İki değişken arasında sistematik bir ilişkin olmadığı durumda ise Şüpheli Yaklaşım ile açıklanmaktadır. Alan yazın incelendiğinde, söz konusu değişkenler arasındaki ilişki için genel geçer bir sonucun var olmadığı görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak ise, ele alınan dönemin ve seçilen ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada alan yazındaki kuramsal iktisat açısından ele alınan çalışmalardan hareketle, demokratikleşmeyi etkileyen faktörler gelişmekte olan ülkeler özelinde incelenmek istenmiştir. Demokrasi ile maliye politikaları arasındaki bağlantıyı araştıran çalışmaların literatürde var olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel bağın araştırıldığı görülmektedir (Bates ve Lien, 1985; Acemoğlu ve Robinson, 2000, 2005; Kenny ve Winer, 2006; Şaşmaz, 2019). Bu nedenle çalışmada,

ekonomik büyümenin yanı sıra vergi geliri değişkeni de dikkate alınmıştır. Bu amaçla, bağımlı değişken olarak demokrasi endeksi, bağımsız değişken olarak hukukun üstünlüğü, kişi başına düşen gelir, parlamentodaki kadınların oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, vergi gelirleri, yüksek teknoloji ihracatı, yerli ve yabancılar tarafından yapılan patent başvuru sayıları seçilmiş ve 2009-2023 yıllık verileri ile çalışılmıştır. Çalışmada panel regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir:

Gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşmeyi etkileyen faktörler nelerdir?

Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde, gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşme sürecinde nasıl bir yol izlenmelidir?

Alan yazında demokrasi ile farklı değişkenler arasındaki bağlantının irdelendiği görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile, demokratikleşmeyi etkileyen faktörler özelinde ampirik sonuçlar ile gerçekçi çıkarımlar yapılması mümkün olacak ve aynı zamanda demokratikleşme ile diğer değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler bağlamında gerçekleştirilmesi mümkün olan politika önerileri sunulacaktır. Çalışmanın detaylı ampirik analizler sunması nedeniyle siyaset bilimi alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında kullanılan veri seti ve yöntem hakkında bilgiler sunulacaktır. Ardından çalışmadan elde edilen bulgular raporlanacak ve son bölümde ise elde edilen bulgular tartışılarak, politika önerileri sunulacaktır.

Veri Seti ve Model

Çalışmada demokratikleşmeyi etkileyen faktörler gelişmekte olan ülkeler özelinde incelenmek istenmiştir. Bu amaçla ilk olarak çalışmada ele alınan ülke grubu hakkında bir bilgi verilmek istenmiştir ve ele alınan ülkeler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Ülkeler

Şili	Hindistan	Portekiz
Kolombiya	Endonezya	Türkiye
Çekya	Kore	Brezilya
Yunanistan	Malezya	Çin
Macaristan	Peru	Afrika
Meksika	Filipinler	Tayland
Polonya		

Ülke seçiminde MSCI Gelişmekte olan ülkeler grubu dikkate alınmıştır. Bu ülke grubunda normalde 24 ülke olmasına rağmen, çalışmada ele alınan değişkenlere ait verilerin temin edilememesi nedeniyle 19 ülke dikkate alınmıştır. Çalışmanın zaman boyutu 2009-2023 yıllık verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait açıklamalar ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler

Değişken	Açıklaması
DEMOCRACY	Demokrasi endeksi

LNGDPP	Kişi başına düşen gelir (US\$)
INF	Enflasyon oranı
UNEMP	İşsizlik oranı
GEE	Devletin eğitime yaptığı harcamaların GSYİH toplamına oranı
LNFDI	Doğrudan yabancı yatırımlar
WNP	Parlemontadaki kadınların oranı
LNTAX	Vergi gelirleri
LNHIGH	Yüksek teknoloji ihracatı (US\$)
LNPATN	Yabancılar tarafından yapılan patent başvuruları
LNPATR	Yerleşikler tarafından yapılan patent başvuruları
LAW	Hukukun üstünlüğü endeksi

Çalışmada ele alınan değişkenlerin seçiminde, iktisat ve siyaset bilimi alan yazın taraması dikkate alınmıştır. Çalışmada ele alınan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olabileceği ve bu sorunun önlenmesi için birbiri ile ilişkili bağımsız değişkenlerin aynı anda denkleme konulmaması amacıyla korelasyon matrislerinden yararlanılmaktadır. Böylelikle, sahte regresyon sorunundan kaçınmak mümkün olmaktadır. Bu amaçla çalışmada ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelenmiş (Tablo 3) ve değişkenlerin normal dağılım özelliği göstermemesi nedeniyle Spearman Korelasyon Matrisi ile çalışılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te ve elde edilen korelasyon matrisi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

	DEMOCRACY	GEE	INF	LAW
Ortalama	6.736	10.482	4.313	0.619
Medyan	6.900	11.562	3.369	0.668
Maksimum	8.280	21.648	72.30	0.968
Minimum	1.940	2.6152	-1.735	0.026
Std. Sapma.	1.244	5.947	6.013	0.257
Jarque-Bera	257.76***	26.747***	63327.5***	20.703***
	LNFDI	LNGDPP	LNHIGH	LNTAX
Ortalama	25.1	9.144	22.690	28.385
Medyan	24.938	9.224	22.927	27.946
Maksimum	28.685	10.466	27.571	35.248
Minimum	23.35	7.000	13.507	24.207
Std. Sapma.	1.037	0.736	2.441	2.780
Jarque-Bera	105.45***	14.57***	42.792***	16.880***
	UNEMP	WNP	LNPATN	LNPATR
Ortalama	7.627	21.77	7.563	7.458
Medyan	5.356	19.82	8.028	6.779
Maksimum	28.83	50.00	11.976	14.170
Minimum	0.249	4.800	2.564	3.610
Std. Sapma.	5.980	10.23	2.503	2.172
Jarque-Bera	206.40***	41.73***	13.597***	116.82***

Tablo 4: Spearman Korelasyon Matrisi Sonuçları

	democr~y	inf	wppi	gee	unemp	wnp	law	lnpatr	lnpatn	lnhigh
democracy	1.0000 .									
inf	-0.1613 0.0185	1.0000 .								
wppi	0.2267 0.0009	-0.1349 0.0494	1.0000 .							
gee	-0.1155 0.0926	0.0691 0.3149	-0.0607 0.3778	1.0000 .						
unemp	0.3101 0.0000	0.2232 0.0011	0.1833 0.0074	-0.3698 0.0000	1.0000 .					
wnp	0.1294 0.0595	-0.0984 0.1523	0.8409 0.0000	0.0381 0.5803	0.0843 0.2203	1.0000 .				
law	0.5538 0.0000	-0.1754 0.0104	0.5094 0.0000	-0.3933 0.0000	0.4297 0.0000	0.2238 0.0010	1.0000 .			
lnpatr	-0.1680 0.0142	0.1214 0.0770	-0.4118 0.0000	0.1110 0.1062	-0.0877 0.2021	-0.2219 0.0011	-0.5531 0.0000	1.0000 .		
lnpatn	-0.2051 0.0027	0.2168 0.0015	-0.3040 0.0000	0.5651 0.0000	-0.2591 0.0001	-0.0911 0.1851	-0.6413 0.0000	0.5590 0.0000	1.0000 .	
lnhigh	-0.0976 0.1555	-0.0618 0.3690	-0.3354 0.0000	0.1483 0.0306	-0.3978 0.0000	-0.0535 0.4368	-0.4894 0.0000	0.6359 0.0000	0.3907 0.0000	1.0000 .
lngdpp	0.5039 0.0000	-0.4285 0.0000	0.0640 0.3524	-0.5205 0.0000	0.0806 0.2410	0.0242 0.7252	0.3934 0.0000	-0.0146 0.8323	-0.4865 0.0000	0.1412 0.0395
lntax	-0.0374 0.5870	0.2257 0.0009	-0.3589 0.0000	0.1226 0.0743	-0.2006 0.0033	-0.2322 0.0007	-0.4224 0.0000	0.2009 0.0033	0.5356 0.0000	0.2313 0.0007
lnfdi	-0.1663 0.0152	0.2786 0.0000	-0.2111 0.0020	0.1108 0.1068	0.0195 0.7766	-0.0229 0.7392	-0.5168 0.0000	0.8331 0.0000	0.6838 0.0000	0.4445 0.0000
		lngdpp	lntax	lnfdi						
lngdpp		1.0000 .								
lntax		-0.3026 0.0000	1.0000 .							
lnfdi		-0.1512 0.0275	0.3244 0.0000	1.0000 .						

Tablo 4'ten hareketle, yüksek korelasyona sahip olan değişkenlerin aynı anda bağımsız değişken olarak denkleme konulmayacak şekilde modeller aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$\text{MODEL 1: } \text{DEMOCRACY}_{it} = f(\text{LAW}_{it}, \text{LNFDI}_{it}, \text{LNHIGH}_{it}, \text{LNGDPP}, \text{UNEMP}_{it})$$

$$\text{MODEL 2: } \text{DEMOCRACY}_{it} = f(\text{WNP}_{it}, \text{INF}_{it}, \text{LNTAX}_{it}, \text{GEE}_{it}, \text{LNPATR}_{it}, \text{LNPATN}_{it})$$

Yukarıda belirtilen modeller, panel regresyon analizi ile tahmin edilecektir. Panel veri analizinde önem arz eden bazı hususlar bulunmaktadır. Yatay kesit (N) ve zaman boyutu (T) kullanılacak olan analizlerin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Örneğin, değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığının araştırılmasında ve birim kök analizlerinin yapılmasında $T > N$ ya da $N > T$ durumuna göre analizlerin değişkenlik gösterdiği söylenebilmektedir. Bu çalışmada $N=19$, $T=15$ şeklindedir ve buna göre mikro panel veriler olduğu görülmektedir. Çalışmalarda zaman boyutunun 20'den az olması durumunda, birim kök analizlerinin yapılmasının gerekmediği çünkü bu verilerin mikro paneller olduğu öne sürülmektedir (Baltagi,2013). Bu husus dikkate alınarak analizler yapılmıştır.

Bulgular

Panel regresyon analizinde, ilk olarak birimler arası korelasyonun varlığının araştırılması gerekir. Bu amaçla kullanılan testler $T > N$ ve $N > T$ olmasına göre değişkenlik göstermektedir. Çalışmada $N > T$ olması nedeniyle, yatay kesit bağımlılığının varlığı Bias-corrected (Baltagi) scaled LM ve Pesaran CD testleri ile araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Bias-corrected (Baltagi) scaled LM	Pesaran CD
DEMOCRACY	-0.6619***	30.7276***
LNGDPP	50.3638***	25.5449***
INF	22.3397***	27.8408***
UNEMP	34.0244***	6.6556***
GEE	28.6980***	5.2511***
LNFDI	59.3146***	25.9607***
WPPI	31.4765***	12.4900***
WNP	63.8617***	36.0054***
LNRESEARCH	34.8816***	5.532***
LNTAX	36.1727***	25.863***
LNHIGH	30.4827***	15.1710***
LNPATN	51.221***	9.422***
LNPATR	31.4058***	13.869***
LNURB	115.4075***	28.4867***
LAW	6.4189***	35.3154***
Not: *** ve ** işaretleri, sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde ilgili teste ait temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir.		

Tablo 4’ten görüldüğü üzere, tüm değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın var olduğu söylenebilmektedir. Analize model belirleme testleri ile devam edilmiş ve ilgili bulgular Tablo 5’te sunulmuştur. Tablo 6’dan görüldüğü üzere, her iki modelinde sabit etkiler modeli olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 6: Model Belirleme Testleri

	F Testi	Hausman Testi	Karar
MODEL 1	186.84*** (0.000)	10.27* (0.074)	Sabit Etkiler Modeli
MODEL 2	189.36*** (0.0000)	26.1872*** (0.000)	Sabit Etkiler Modeli
Not: Parantez içerisinde ilgili test istatistiğine ait olasılık değerleri verilmiştir. *** ve ** işaretleri, sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde ilgili teste ait temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir.			

Çalışmanın bu aşamasında yukarıda ifade edilen modellerden elde edilen bilgilerin güvenilir ve tutarlı olabilmesi için diagnostik testlerinin yapılması gereklidir. Bu amaçla, modellerde hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı Jarque-Bera (JB) testi ile; otokorelasyon sorunun varlığının araştırılmasında Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez testi ve farklı varyans sorunun varlığı Değiştirilmiş Wald testi ile araştırılmıştır. Elde edilen diagnostik test sonuçları Tablo 7’de raporlanmıştır.

Tablo 7: Diagnostik Test Sonuçları

	Normal Dağılım	Otokorelasyon	Farklı Varyans	Bias-corrected (Baltagi) scaled LM
MODEL 1	19.40*** (0.0000)	1.0214	1078.19*** (0.0561)	339.07*** (0.000)
MODEL 2	15.51*** (0.0000)	0.9945	2628.64*** (0.0525)	12.41*** (0.000)
Not: *** ifadesi %1 önem düzeyinde ilgili varsayımın sağlanmadığını göstermektedir.				

Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testi sonuçları incelendiğinde ilgili test değerinin 2'den küçük olması nedeniyle modellerde otokorelasyon sorunun var olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, diagnostik test sonuçlarına göre tüm modellerde hataların normal dağılmadığı, otokorelasyon ve farklı varyans sorunlarının var olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda Bias-corrected (Baltagi) scaled LM testi ile modellerde yatay kesit bağımlılığın varlığı araştırılmış ve modellerde de yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir. Buna göre modellerin tahmin edilmesinde dirençli tahmincilerden Driscoll-Kraay tahmin edicisinin kullanılması gerektiğine karar verilmiştir. Model sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Model Sonuçları

MODEL 1				
Bağımlı Değişken: DEMOCRACY				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
LAW	3.0939***	0.2016	15.34	0.000
LNFDI	0.5166***	0.1065	4.85	0.000
LNHIGH	-0.0632*	0.0329	-1.92	0.075
LNGDPP	-0.7015***	0.1441	-4.87	0.000
UNEMP	-0.0239**	0.0108	-2.22	0.044
Sabit terim	-0.1220	2.6097	-0.05	0.963
R ² = 0.4062			F= 155.87(0.000***)	
MODEL 2				
Bağımlı Değişken: DEMOCRACY				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
WNP	0.1441	0.009	1.52	0.155
INF	-0.0098	0.0143	-0.68	0.508
LNTAX	-0.6956***	0.1263	-5.50	0.000
GEE	0.0386	0.0236	1.64	0.127
LNPNTR	0.1956*	0.0905	2.16	0.052
LNPNTRN	0.0449*	0.2093	2.15	0.053
Sabit terim	23.9511***	3.6208	6.61	0.000
R ² = 0.2167			F= 41.79(0.0000***)	
Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.				

Model 1 sonuçları incelendiğinde, kişi başına düşen gelir ile demokrasi arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu **negatif ilişki**, çatışma yaklaşımının hakim olduğunu gösterir. Bu yaklaşıma göre, otoriter yönetimler, vergiler aracılığıyla daha fazla gelir sağlamaktadır. Yani diktatörler tüketimi sınırlandırma-tasarrufu artırma konusunda daha baskıcı olmakta ve ekonomik büyümenin daha hızlı gerçekleşmesine yol açmaktadırlar (Çelik vd. 2021: 297; Bhagwati, 2002). Dolayısı ile kişi başına düşen gelirdeki artışın demokrasiyi negatif etkilemesi, o ülkede demokrasiden çok otoriter bir rejimin varlığına işaret ettiği anlamına gelmektedir. Literatürde Prezeworki ve Limongi, 1993; Barro, 1996; Tavares ve

Wacziarg , 2001; Aisen ve Veiga, 2013; Bozkurt vd., 2018; Çelik vd. 2021 çalışmalarında negatif ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Model 1’de tespit edilen hukukun üstünlüğü ile demokrasi arasındaki pozitif ilişki beklenen ve istenilen bir durumdur. Ülkedeki hukukun etkinliği, o ülkenin demokrasi ile yönetildiğine işaret eden önemli bir göstergedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile demokrasi arasındaki pozitif ilişki de beklenen bir durumdur. Yatırımcılar bir ülkedeki hukukun üstünlüğüne bakarak, o ülkeye yatırım yapma riskleri hakkında fikir edinmektedirler. Bu ülkede hukukun üstün olduğu kanaatine varmaları ile birlikte doğrudan yabancı yatırımların sayısı ve miktarı artmaktadır. Hem hukukun üstünlüğü hem de doğrudan yabancı yatırımların demokrasi ile olan pozitif ilişkisi teorik beklentiye uygun ve gerçeği yansıtan bulgulardır. Yüksek teknoloji ürünleri ihracatı ile demokrasi arasındaki negatif ilişki ise dikkat çeken bir diğer bulgudur. Rakamsal bazda baktığımızda kişi başına düşen gelir kadar büyük bir etkiye neden olmamakla beraber, ele alınan ülkeler özelinde ilgili değişkenin demokratikleşme sürecinde önemli olduğu söylenebilir. İşsizlik oranı ile demokrasi arasındaki negatif ilişki de beklenen bir durumdur.

Model 2 incelendiğinde ise; vergi gelirleri ile demokrasi arasında negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, vergi yükündeki artışın demokratikleşme süreci üzerinde anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Patent başvuruları ile demokrasi arasındaki pozitif ilişki ise, ülkedeki yeniliklerin demokratikleşme üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğuna işaret etmektedir. Dolayısı ile yerli ya da yabancı patent başvuru sayılarındaki artışın gelişmekte olan ülkelerdeki demokratikleşme sürecinde yeniliklerin ne kadar önemli olduğunu gösterdiğini ifade edebiliriz.

Sonuç

Siyaset bilimcilerin uzun yıllardır tartıştığı, iktisatçıların da odaklandığı demokrasi kavramı, halkın kendi kendini yönetebilmesinin ötesinde sosyo-ekonomik etkilerinin de dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Özgürlüğün, adaletin, ekonomik ve politik istikrarın yansımaları mı yoksa tetikleyicisi mi olduğu sorularının sorulmaya başlandığı günümüz dünyasında demokrasi kavramı ile ilgili ekonometrik araştırmaların ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Özellikle literatürde ekonomik büyüme-demokrasi ilişkisine odaklanan çalışmaların yoğun olduğu bilinmektedir. Ancak bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara dair genel geçer bir yorum yapılabilmesi mümkün olmamaktadır. Ele alınan ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve dönemler itibarıyla farklılıklar gözlenmesi nedeniyle, demokrasi kavramının farklı ülke grupları için analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada demokrasi endeksi bağımlı değişken; hukukun üstünlüğü, kişi başına düşen gelir, parlamentodaki kadınların oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, vergi gelirleri, ileri teknoloji ihracatı, yerli ve yabancılar tarafından yapılan patent başvuru sayıları ise bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Çalışmada 2009-2023 dönemi yıllık verileri ve gelişmekte olan 19 ülke seçilerek, panel regresyon analizinden yararlanılmıştır. Panel regresyon analizi sonuçlarına göre, demokrasiyi hukukun üstünlüğü, doğrudan yabancı yatırımlar ve yerli ve yabancı patent başvurularının pozitif yönde etkilediği; yüksek teknoloji ihracatı, kişi başına düşen gelir, işsizlik oranı ve vergi gelirinin ise demokrasiyi negatif yönde etkilediği gözlenmiştir.

Hukukun üstünlüğü ve doğrudan yabancı yatırımların demokrasi üzerindeki pozitif etkisine dair bulgu ise, ilgili değişkenlerin ülkelerin demokratikleşme sürecinde kritik role sahip olduğunu göstermektedir. Kişi başına düşen gelirin demokratikleşme sürecinde her daim pozitif bir etkiye sahip gösterge olmadığı söylenebilmektedir. Ayrıca bu çalışmada otoriter rejimin yoğun olduğu ülke grubu ele alınması nedeniyle, kişi başına düşen gelir, işsizlik oranı ve vergi gelirlerinin demokrasi üzerinde olumsuz etkisi beklenen bir durum olarak görülmektedir. Bu bulgular, ülkelerin demokratikleşme sürecinin tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Ayrıca vergi gelirleri ve kişi başına düşen gelir değişkenlerinin demokrasi üzerindeki yüklerinin nasıl ekarte edileceği ve her ülkede demokratikleşmeye hizmet etmesi hususunda nasıl yol izlenmesi gerektiği hususu politika yapıcılar tarafından irdelenmelidir.

Bu çalışmada demokratikleşme ile sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişki yapısalcı kuram çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen bulguları genelleştirmek kolay olmamaktadır. Çünkü ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre bu ilişki değişebilmektedir. Bu nedenle elde edilen bulgular bu çalışma özelinde değerlendirilmelidir. İlerleyen çalışmalarda ise farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülke grupları ile analizlerin genişletilmesi önerilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen bulguların daha genelleştirilmesi için ele alınan değişkenlerin ve farklı ülke grup karşılaştırmaları yapılarak, demokrasiyi etkileyen faktörlerin daha detaylı incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D., Naidu, S., Restrepo, P. ve Robinson, J.A. (2019), “Democracy Does Cause Growth”, *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100.

Aisen, A. ve Veiga, F.J. (2013), “How Does Political Instability Affect Economic Growth?”, *European Journal of Political Economy*, 29, 151-167.

Baltagi, B. (2013). *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley & Sons.

Barro, R.J. (1996), “Democracy and Growth”, *Journal of Economic Growth*, 1(1), 1-27.

Baum, M.A. ve Lake, D.A. (2003), “The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital”, *American Journal of Political Science*, 47(2), 333-347.

Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2009), “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.

Collier, D. ve Levitsky, S. (1995). “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research”, https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/230.pdf

Çelik, C., Çelik, S. ve Yıldırım, S. (2021). “Demokrasi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Analiz”, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran 2021, 180, 293-309.

Ercoskun, B. (2020). “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecindeki Parametreleri”, *Lectio Socialis*, 4(1), January 2020, 41-58.

Gözübüyük, A. (2003). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Gözübüyük, A. (2003). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Gründler, K. ve Krieger, T. (2016), “Democracy and Growth: Evidence from a Machine Learning Indicator”, *European Journal Political Economics*, 45, 85-107.

Madsen, J.B., Raschky, P.A. ve Skali, A. (2015), “Does Democracy Drive Income in the World, 1500-2000?”, *European Economic Review*, 78, 175-195.

Murtin, F. ve Wacziarg, R. (2014), “The Democratic Transition”, *Journal of Economic Growth*, 19(2), 141-181.

Lipset, S.M. (1959). Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy, *American Political Science Review*, 53, 69-105.

Przeworski, A., Alvarez, M.E., Chieub, J.A. ve Limongi, F. (2000), *Democracy and Development: Political Institutions and Well-being in the World, 1950-1990*, New York, Cambridge University Press.

Schmidt, M. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.

Şaşmaz, M.Ü. (2019). “OECD Ülkelerinde Demokratikleşme ve Vergi Gelirleri İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Analizi”, *İzmir İktisat Dergisi*, 34 (2),265-277.

Tavares, J. ve Wacziarg, R. (2001), “How Democracy Affects Growth”, *European Economic Review*, 45(8), 1341–1378.

DEMOKRASİDEN UZAKLAŞMA EĞİLİMİ VE HİBRİT REJİM KATEGORİLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Sıla SABANCILAR EREN⁸⁷

Özet

Demokratik yönetimler, günümüzün çağdaş ve makul yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir. Demokrasi üzerine yapılan araştırmalar ve ideal demokrasi nasıl olmalıdır tartışması, pek çok açıdan değerlendirilmeye devam etmektedir. İdeal demokrasi arayışı ve karşılaştırmalı siyaset, her ülkede demokrasinin farklı biçimlerde gelişebileceğini ya da gerileyebildiğini göstermiştir. Demokrasi ülkelerin siyasal ve ekonomik gelişme düzeyinden, siyasal kültüründen ve siyasal süreçlerinden bağımsız değildir. Bu nedenle de ülkeler zaman zaman demokratikleşme eğilimi gösterirken zaman zaman da demokrasiden uzaklaşma eğilimi göstermektedir. Demokrasinin asgari olarak taşıması gereken nitelikler konusunda yani prosedürel demokrasi modeli üzerinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Demokratik konsolidasyon üzerinde de literatürde benzer biçimde uzlaşa söz konusudur. Ancak karşılaştırmalı siyaset açısından demokrasi, kategorik bir değerlendirme konusudur. Demokrasi, uluslararası kuruluş olan Economic Intelligence Unit tarafından çeşitli kriterlere göre puanlanmakta ve ülkeler demokratikleşme düzeyine göre tam demokrasiler, kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve otoriter rejimler biçiminde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma pek çok ülke açısından prestij göstergesi olarak da ele alınabilmektedir. Dünyanın en büyük ekonomileri arasında olmak ya da büyük bir nüfusa ya da askeri güce sahip olmak bu sınıflandırma üzerinde çok büyük bir etkiye sahip değildir. Seçim süreçleri, siyasal özgürlükler, insani gelişmişlik düzeyi, insan hakları gibi ölçütler, demokrasi açısından referans kabul edilmektedir.

Hibrit rejimler, demokratikleşme tartışması içinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu kategori, ülkelerin kimi özellikleriyle otoriter kimi özellikleriyle demokratik niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu hibrit rejimler demokratikleşme eğilimi de gösterebilirler; demokrasiden giderek uzaklaşabilirler de. Bu iki olasılıkla birlikte hibrit rejimler de kendi içinde iki biçimde sınıflandırılmaktadır. Seçimli otoriterlik ve rekabetçi otoriterlik olarak ikiye ayrılan bu kategoriler spesifik göstergeler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Örneğin bir ülkede basına yönelik baskılar gazetecinin işini kaybetmesine neden oluyorsa o ülke seçimli otoriter; gazetecinin yurdu terk etmesine neden oluyorsa rekabetçi otoriter olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle de hibrit rejimler, karşılaştırmalı siyaset açısından ilgi çekicidir. Bu çalışmada da hibrit rejimlerin nasıl ve hangi ölçütlere göre belirlendiği kuramsal açıdan ele alınacaktır. Hibrit rejimin her iki kategorisi de detaylı biçimde tartışılarak, aralarındaki temel farklar belirlenmeye çalışılacaktır. Uluslararası kuruluşların raporları ve ülkeler açısından sınıflandırma gerekçeleri de kuramsal tartışma açısından kaynak olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit rejim, seçimli otoriterlik, rekabetçi otoriterlik.

⁸⁷ Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, silasabancilareren@gmail.com, 0000-0002-8141-279X

A COMPARISON ON THE TENDENCY TO MOVE AWAY FROM DEMOCRACY AND THE CATEGORIES OF HYBRID REGIMES

Abstract

Democratic governments are recognized as the contemporary and reasonable form of government. Research on democracy and the debate on what the ideal democracy should look like continue to be evaluated from many perspectives. The search for the ideal democracy and comparative politics have shown that democracy can develop or regress in different ways in each country. Democracy is not independent from the level of political and economic development, political culture and political processes of countries. For this reason, countries tend to democratize from time to time and move away from democracy from time to time. There is a widespread consensus on the minimum qualities that democracy should have, namely the procedural model of democracy. There is a similar consensus in the literature on democratic consolidation. However, in terms of comparative politics, democracy is a categorical issue. Democracy is scored by the international organization Economic Intelligence Unit according to various criteria and countries are classified as full democracies, imperfect democracies, hybrid regimes and authoritarian regimes according to their level of democratization. This classification can also be considered as a prestige indicator for many countries. Being among the world's largest economies or having a large population or military power does not have a major impact on this classification. Criteria such as electoral processes, political freedoms, level of human development and human rights are considered as references for democracy.

Hybrid regimes have an important place in the democratization debate. Because this category shows that countries have some authoritarian characteristics and some democratic characteristics. Hybrid regimes, including Türkiye, may show a tendency towards democratization or they may gradually move away from democracy. Along with these two possibilities, hybrid regimes are also categorized into two types. These categories, which are divided into elective authoritarianism and competitive authoritarianism, are evaluated within the framework of specific indicators. For example, if press repression in a country causes a journalist to lose his/her job, the country is considered to be an electoral authoritarian; if it causes journalists to leave the country, it is considered to be a competitive authoritarian. Therefore, hybrid regimes are of interest for comparative politics. In this study, how and according to which criteria hybrid regimes are determined will be analyzed theoretically. Both categories of hybrid regimes will be discussed in detail and the main differences between them will be identified. The reports of international organizations and their justifications for the classification of countries will also be used as sources for the theoretical discussion.

Keywords: Hybrid regime , electoral authoritarianism, competitive authoritarianism.

Giriş

Freedom House, (2024: 3) son raporunda 2023 yılında dünyada demokrasinin 18. defa gerilediğini kaydetmiş ve siyasi haklar ve sivil özgürlüklerin 52 ülkede azaldığını sadece 21 ülkede iyileşme kaydedildiğini dile getirmiştir. Bu raporda 195 ülke esas alınarak yapılan değerlendirmede, dünya nüfusunun % 20'sinin özgür ülkelerde, % 42'sinin kısmen özgür ülkelerde, % 38'nin de özgür olmayan ülkelerde yaşadığı bilgisine yer verilmiştir (Freedom House, 2024: 13). Söz konusu veriler ideal yönetim olarak değerlendirilen demokrasiden uzaklaşma nedenlerinin tespiti açısından da önem taşımaktadır. Zira demokrasi ülkeler açısından sadece bir yönetim modeli değil; aynı zamanda ülke prestijini etkileyen bir nedendir. Demokrasiden uzaklaşma eğilimi, ülkelerin yeni kategorilere göre sınıflandırılmasını da zorunlu kılmıştır. Çünkü ülkeler çeşitli ölçütlere göre birbirilerine benzerlik gösterse de farklılıkları da oldukça fazladır.

2001 yılında Freedom House verileri üzerinden Diamond (2002: 26) ülkeleri liberal demokrasiler, seçim demokrasileri, belirsiz rejimler, rekabetçi otoriter rejimler, hegemonik seçim otoriteri ve kapalı otoriter olmak üzere altı kategoride ele almıştı. Bugün ise 2024 yılı verileri ekseninde Freedom House ülkeleri konsolide otoriter rejim (0-17), yarı konsolide otoriter rejim (18-33), hibrit rejim (34-50), kusurlu demokrasi (51-67), tam demokrasi (68-100) biçiminde sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada esas alınan kriterler, politik haklar ve sivil özgürlüklerle belirlenen demokrasi skoru, internet özgürlüğü skoru ve ülkenin genel skorudur. Örneğin Türkiye 2017 yılında 100 üzerinden 38 puanla sınırlı özgür ülke kategorisinde yer alırken; 2024'te 33 puanla özgür olmayan ülke kategorisinde yer almıştır (<https://freedomhouse.org>, 01.10.2024). Freedom House politik haklar ana kategorisindeki skorları; seçimlerin, temsilci seçiminin, seçim yasalarının adil ve özgür olup olmadığı kriterlerine göre; politik çoğulculuk ve katılım alt kategorisindeki skorları, örgütlenme hakkı ve örgütlenmede engelle karşılaşıp karşılaşılmadığı, muhalefetin güç kazanması için gerçekçi bir fırsat olup olmadığı, halkın siyasi tercihlerinin siyaset içi veya dışı güç tahakkümünden muafiyeti olup olmadığı, nüfusun tamamının alt kültürleri de kapsayacak biçimde tam siyasi haklara ve seçim fırsatlarına erişme hakkı olup olmadığı ekseninde ele alırken hükümet fonksiyonları alt kategorisini özgürce seçilen hükümet başkanı ve ulusal meclisin hükümet politikasını belirleyip belirleyememesi, resmi yolsuzluğa karşı güçlü ve etkili önlemlerin olup olmaması, hükümetin şeffaf olup olmaması ölçütlerine göre değerlendirmektedir (<https://freedomhouse.org>, 01.10.2024). Freedom House sivil özgürlükler ana kategorisi ifade ve inanç özgürlüğü alt kategorisinde ise bağımsız medyanın varlığı, bireylerin kamusal ve özel alanda dini inanç ve özgürlüklerini ifade şanslarının olup olmadığı, akademik özgürlüğün varlığı, eğitimin siyasallaşp siyasallaşmadığı, bireylerin siyasal görüşlerini cezalandırılma ve gözetlenme korkusuyla açıklayıp açıklayamadığı ekseninde ele alırken; örgütlenme hakları alt kategorisinde toplanma özgürlüğünün bulunup bulunmadığı, özellikle insan hakları ve yönetim alanında çalışan STK'lar, sendikalar ve emek örgütleri için özgürlüğün olup olmadığı esas alınarak değerlendirme yapılmaktadır (<https://freedomhouse.org>, 01.10.2024). Freedom House hukukun üstünlüğü alt kategorisinde; bağımsız yargının varlığı, hukuki ve cezai süreçlerde yasal sürenin geçerliliği, fiziksel gücün gayrimeşru kullanımına karşı koruma ve savaş ve isyanlara karşı özgürlük olup olmadığı, yasa, politika ve uygulamaların tüm yurttaşlar için eşit olup olmadığını esas alırken bireysel haklar ve kişisel özerklik alt kategorisindeki skorları, bireylerin ikamet ve eğitim gibi gerekçeler de dâhil olmak üzere hareket özgürlüğünden yararlanıp yararlanmadığı, bireylerin özel mülkiyet ve özel iş kurma haklarının garantilenip garantilenmediği, evlilik partneri ve aile büyüklüğü seçimi, aile içi şiddetten korunma ve dış görünüş üzerinde kontrol dahil olmak üzere kişisel sosyal özgürlüklerden yararlanıp yararlanmadığı, fırsat eşitliği ve ekonomik sömürüye karşı korunup korunmadığı ölçütlerini esas alarak belirlemektedir (<https://freedomhouse.org>, 01.10.2024). Bütün bu

değerlendirme kriterleri ise ülkeler açısından hem nicel hem de nitel veriler biçiminde oluşturulup, her ülkenin demokratikleşme düzeyi, bu düzeydeki ilerleme ve gerilemeler raporlanmaktadır. Ülkeler özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan ülkeler biçiminde sınıflandırılarak, dünyadaki siyasal eğilimin yönü de belirlenmeye çalışılmaktadır.

Siyasal Rejim Türleri

Siyasal rejimlere ilişkin değerlendirmeler Antik Yunan'da ideal devlet örgütlenmesinin nasıl olacağına ilişkin görüşlere kadar uzanmaktadır. Karşılaştırmalı siyaset açısından ise bu tartışma çok boyutlu bir nitelik taşır. Demokrasi ve totaliter yönetimler bu rejimlerin iki uç kısmını teşkil eder. Demokrasinin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda oldukça geniş bir literatür söz konusudur. Demokratik rejimlerin dört asgari kriteri karşıladığını dile getiren Mainwaring vd. (2001: 36), bu kriterleri şu şekilde ifade etmektedirler:

Yöneticiler ve yasama organları açık, özgür ve adil seçimlerle seçilir;

Hemen hemen tüm yetişkinler oy kullanma hakkına sahiptir;

Basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve hükümeti misilleme olmaksızın eleştirme özgürlüğü de dahil olmak üzere siyasi haklar ve sivil özgürlükler geniş ölçüde korunur;

Seçilmiş yetkililer, askeri veya ruhani liderlerin vesayetçi kontrolüne tabi olmadıkları için gerçek yönetme yetkisine sahiptir.

Demokrasi karşılaştırmalı siyaset açısından üç farklı biçimde değerlendirilebilen bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Schumpeter'in (1981:272) demokrasi anlayışı ekseninde şekillenen ilk kategoriye göre, ülkede her yurttaşın oy verdiği, aday alabildiği, çok partili ve adil seçimler varsa o ülkede demokrasi vardır. Minimal demokrasi anlayışı olarak ifade edilen bu yaklaşımda Schumpeter, halkın iradesinin manipülasyonlarla oluştuğunu, seçmenlerin sadece partilerin belirlediği siyasi elitler arasında seçim yaptığını savunur (Sayarı & Dikici, 2021: 59). Bu nedenle de bir devletin demokratik sayılabilmesi için asgari koşulları sağlamasının yeterli olacağına inanır. Demokrasinin açıklanmasında karşımıza çıkan ikinci kategori ise; Dahl'ın öncülüğünde gerçekleşmektedir. Robert Dahl'a göre prosedürel demokrasi anlayışı ideal demokrasiyi tanımlayamaz. Bir demokrasinin ideal olabilmesi için etkin katılım, oy kullanmada eşitlik, bilgi edinebilme, gündem üzerinde söz söyleme hakkı ve yetişkinlerin dâhil olabilmesi gereklidir (Dahl, 2010: 48). Bu yönüyle demokrasi, siyasal özgürlükleri de kapsayan bir rejim türü olarak değerlendirilir. Dahl (2010: 56) demokrasinin ayrıca zorbalığı önlediğini, temel hakları garantilediğini, özgürlük yarattığını, kendi kaderini tayin ve ahlaki özerklik içerdiğini, insanın gelişimine olanak tanıyarak siyasal eşitlik, refah ve barış sağladığını belirtmiştir. Bu değerlendirmeler ise neden demokratik rejimlere ihtiyaç duyulması gerektiğinin temelini oluşturmaktadır. Demokrasi kavramsallaştırmasının üçüncü kategorisini ise konsolide demokrasi anlayışı oluşturmaktadır. Linz ve Stephan (1996: 3-7) siyasal iktidarın demokrasiyi yıkmak isteyenlerle uğraşmak zorunda kalmadığı (davranışsal pekişme), çok yoğun ekonomik krizde dahi demokrasiden vazgeçilmediği (tavırsal pekişme) ve tüm aktörlerin politik çatışmada anayasal normlara göre çözümünü içselleştirdiği (anayasal pekişme) durumları demokrasi olarak ele alır. Zira bu durum demokrasinin kalıcı olup olmadığını açıklayan bir perspektif yaratmaktadır.

Siyasal rejimlerin ikinci tarafı olan demokratik olmayan rejimler de önemli yazarlar tarafından ele alınmıştır. Demokratik olmayan rejimler literatürde Linz ve Stephan sınıflandırması ve Geddes sınıflandırması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Demokratik değer sisteminin ve norm uygulamasının gerçekleşmediği demokratik olmayan rejimleri Stephan ve Linz otoriter rejimler, totaliter rejimler, post totaliter rejimler ve sultancı rejimler olarak sınıflandırmaktadır (Özbudun, 2021: 38-40). Bu rejimlerin hiçbirinde çok partili adil seçimler gerçekleşmemektedir. Otoriter rejimlerde sosyal ve ekonomik çoğulculuk söz konusuyken, geniş kitle mobilizasyonu yoktur; totaliter rejimlerdeyse siyasal, sosyal ve ekonomik

çoğulculuk olmadığı gibi ideoloji yol göstericidir (Özbudun, 2021: 38-40). Totaliter rejimler, otoriter rejimlerin daha da otoriterleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Post- totaliter rejimlerde ise; rejim ideolojiden çok ekonomik performansa odaklanmakta ve tekdüzeleşmekteyken; sultancı rejimlerde liderin sonsuz keyfi davranma özgürlüğü ve liderin yüceltilmesi, göreve gelmede lidere yakınlık söz konusudur (Sayarı & Dikici, 2021: 50-51). Ancak görüldüğü gibi demokratik olmayan rejimlerde anayasal kuralların ya da genel olarak hukuk kurallarının herkes için eşit ve geçerli olduğu ilkesi yani hukukun üstünlüğü ilkesine rastlanmamaktadır. Demokratik olmayan rejim sınıflandırması yapan Geddes (1999: 115-144) ise; rejimde muhalif partinin yasaklanması veya kurumsal engellerle karşılaşmasının, iktidar partisinin yürütmenin gücünü hiç kaybetmemesinin, her seçimde meclisteki sandalyelerin 2/3'nü kontrol etmesinin o rejimi diktatör yaptığını belirtir. Bu ilkelerin geçerli olduğu rejimleri ise yönetimi kimin üstlendiği ve siyaseti kimin yönlendirdiğini temel alarak, kendi içinde tek partili, askeri, kişisel ve karma tip olarak sınıflandırmaktadır (Geddes, 1999: 121). Bu bağlamda demokratik olan ve olmayan devletleri, dayandıkları değerler ve yaptıkları uygulamalar konusunda ikili bir ayrıma tabii tutabiliyoruz. Ancak bazı devletler ise gri alan denilen bir kategoride, her iki ayrımda da yer alabilen özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni kategori ise, hibrit rejimler olarak adlandırılmaktadır.

Hibrit Rejimler (Melez Rejimler)

Hibrit rejimler, karşılaştırmalı siyaset açısından bir ara kategoriye temsil etmektedir. Bu kategori yeni değildir. Diamond (2002: 23-24) hibrit rejimlerin çağdaş dünyanın ürünü olduğunu ve 1960-1970'lerden itibaren varlık gösterdiğini belirtmektedir. Hibrit rejimler demokratik ve otoriter yönetimler arasındaki gri alanda yer almaktadır. Bu kategoride yer alan ülkeler kimi özellikleriyle demokratik niteliklere kimi özellikleriyle de otoriter yönetimlere benzemektedir. Söz konusu ülkeler demokratikleşebilir ya da otoriterleşebilir. Literatürdeki yaygın kanaat, otoriter bir devletin demokrasiye geçişinde hibrit rejimin bir ara kategori olarak değerlendirilmiştir. Hibrit rejimler, demokrasi ve otoriterliğin özelliklerini daha eşit biçimde birleştirmektedir (Sayarı & Bilgin, 2021: 68).

Hibrit rejimler hakkında literatürde kendisi başvuru yazarlardan ilki Diamond'dur. Hibrit rejimlerin çok partili seçim rekabeti gibi resmi olarak demokratik kurumların varlığıyla otoriter tahakküm gerçeğini maskeleyerek, sözde demokratikmiş gibi görüldüğüne dikkat çeken Diamond (2002: 24); bu rejimlerde iktidarın değişebilmesi konusunda adil, açık ve özgür bir seçim yarışının olmadığını, muhalefet seferberliği, birliği, becerisi ve kahramanlığına ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Muhalefetten büyük bir siyasal duruş ve çaba beklendiğini dile getiren yazar, otoriter yönetimin seçim manipülasyonun ortadan kaldırılması, seçim hilelerinin önlenmesi, ifşalar için uluslararası gözleme de ihtiyaç duyulabileceğinin altını çizmektedir (Diamond, 2002: 24). Hibrit rejimlerde seçimlerin çok partili ve sonuçlarının belirsiz olduğunu dile getiren Sayarı ve Bilgin (2021: 68), bu rejimlerin minimalist demokrasinin gereğini yerine getirdiğini, özgürlükler boyutunda normların ihlal edilebilir olduğunu, bazı geniş toplumsal kesimlerin hukuken olmasa da fiilen siyasete katılabilme kapasitesinden uzak olabileceğini, ordunun sivillerin iç işlerine karışmasını engelleyip, güvenlik politikasını belirleyebildiğini, yargının zayıf olabildiğini, ulusal düzeyde çoğulculuk olsa da yerel düzeyde klientalizm ve zorlamanın yaşanabileceğini ifade ederler. Bu yönüyle hibrit rejimlerde siyasal alanda demokratik yaşamın tamamlayıcısı olan kurumlar olsa da bu kurumlar antidemokratik niteliktedir.

Hibrit rejimlerin özelliklerini inceleyen yazarlardan biri de Şulman'dır. Yazar hibrit rejimlerin, iktidarın geri alınmazlığını sağlamayı amaçladığını, bu rejimlerde halkın pasif olduğunu, halk içindeki azınlığın fikirleri önemli görüldüğünden, aktif azınlığı baskılayan yasalar çıkarılarak, bu rejimin onları ülkeyi terk etmeye zorladığını belirtir (Temir: 2022: 118-120). Yazarın görüşleri ekseninde seçim sürecinin doğrudan baskılanmaması, fiziki olarak

engellenmemesinin ayırt edici bir özellik olduğu söylenmelidir. Aksi takdirde söz konusu rejim otoriter olarak sınıflandırılırdı. Diğer yandan hibrit rejimde, muhaliflerin zorlanması ve ülkeden gitmesi yazarın bizzat kendisi tarafından da deneyimlenmiş olmakla birlikte bu konuda pek çok örnek söz konusudur. Hibrit rejimlerin amacının gücü korumak olduğunu savunan Şulman, bu süreçte geçmişle olan ilişkinin hem gelecek hem de siyasal alandaki saldırganlığa gerekçe olduğuna dikkat çekmekte ve siyasal karar verme sürecinde de tam tersi bir yönde sürecin ilerlemesini şöyle anlatmaktadır; önce karar verme, sonra propaganda gerekçesi seçimi ve birbiriyle çelişen argümanların politik alanda yer aldığı bir politik ortamın yaşanmasıdır (Temir: 2022: 122-126). Bu yönüyle hibrit rejimlerde iktidar dışında karar verme sürecine kimsenin bir biçimde katılamadığı ayırt edici bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Hibrit rejimleri kendi içerisinde sınıflandıran Wigel (2008: 232), Diamond'un hibrit rejim sınıflandırmasını tek boyutlu olduğu gerekçesiyle eleştirmekte, rejimlerin seçimcilik ve anayasacılık boyutlarının ülkeler açısından farklılaşabileceğine dikkat çekmektedir. Wigel'in (2008: 243) rejimleri demokrasiden uzaklaştıran norm ihlalleri arasında, oy satın alma, seçim hileleri, paraya ve medyada erişim engelleri, sansür, kasıtlı olarak önyargılı seçim kuralları, yetki tecavüzleri, siyasallaşmış yargı, yolsuzluk gibi durumlar yer almaktadır. Bu koşullar ise ilgili devletin hibrit rejim kategorisinde yer aldığını göstermektedir. Ancak Wigel, hibrit rejim kategorisini iki boyutlu olarak yeniden kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Wigel (2008: 244), minimal seçim, minimal anayasa, ek seçim ve ek anayasal normlar olup olmaması ekseninde rejimleri; otoriter, seçimsel-otoriter, anayasal-oligarşik ve demokratik olarak sınıflandırmıştır. Yazara göre otoriter rejimler ne asgari seçim koşullarını ne de asgari anayasal koşulları sağlayamazken; seçimsel otoriter rejimler asgari seçimsel koşulları yerine getirebilen ancak; asgari anayasal koşulları yerine getirmeyen rejimleri; anayasal oligarşik rejimler ise asgari anayasal koşulları yerine getiren ancak; asgari seçimsel koşulları taşımayan rejimleri temsil etmektedir (Wigel, 2008: 244-245).

Hibrit rejimler pek çok biçimde ele alınmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Çünkü bugün dünya ülkelerinin sadece % 14,4 ve dünya nüfusunun % 7,8'i tam demokrasilerde, yine ülkelerin % 29,9 ve dünya nüfusunun % 37,6'sı kusurlu demokrasilerde; ülkelerin % 22,4'i ve dünya nüfusunun % 15,2'si hibrit rejimlerde; ülkelerin % 35,3 ve dünya nüfusunun % 39,4'ü otoriter rejimlerde yaşamaktadır (EIU, 2023: 4). 2023 Demokrasi Endeksi Raporu'na göre, Kenya, Uganda, Benin, Nepal, Gambiya Guetamala gibi ülkelerin gerisinde kalan Türkiye 4,33 skorla hibrit rejim kategorisinde ve 102. sırada yer almaktadır. Hibrit rejimler, çeşitli yazarlar tarafından kategorize edilmektedir. Ancak bu çalışmada literatürde en fazla kabul gören kategorilerden biri olan Diamond'un seçimle iş başına gelen otoriter rejim kategorisi esas alınmaktadır. Bu kategori Lewitsky ve Way'in çalışmalarıyla öne çıkan rekabetçi otoriter yönetimler ve Schedler'in çalışmalarıyla kavramsallaştırılan seçimli otoriter yönetimler biçiminde iki karşılaştırmayı içermektedir.

Seçimli Otoriter Rejimler

Sartori (1996) otoriterizmi, özgürlük tanımayan otorite olarak tanımlamaktadır. Otoriter rejimler, totaliter ve demokratik rejimler arasında yer almaktadır. Ülkelerin demokratikleşme başarılarının ölçülmesi ve sınıflandırılmasında Freedom House tarafından yapılan analiz, ülkelerin değerlendirilmesinde önemli bir sınıflandırma stratejisi olarak ele alınabilmektedir. Bu analizde ülkeler, tam demokrasi, kusurlu demokrasi, hibrit rejim ve otoriter olarak sınıflandırılmaktadır. Üçüncü demokrasi dalgasıyla birlikte dünyada ara rejimler çerçevesinde değerlendirilen ülke sayıları oldukça fazladır. Bu ülkeler ne tam anlamıyla demokratik ne de tam anlamıyla otokratiktir. Seçimli otoriter rejimler de hibrit rejimler içerisinde değerlendirilmektedir. Seçimli otoriterizm ilk kez Linz tarafından demokrasiye geçişte başarısız olan, görünürde demokratik ama aslında otoriter olan rejimler için kullanılmış; Shedler ise seçimli otoriter rejimleri ayrı bir tür olarak değerlendirmiştir (Kou & Kao, 2011: 17-

19). Seçimli otoriterlik Latin Amerika’da askerin iktidardan çekilmesinden sonra demokrasinin derinleştirilememesi sonucunda gerçekleşirken; Soğuk Savaş sonrasında komünizmin tarihsel mirasının ağır basmasıyla bağlamsal olarak gerçekleşmiştir (Morse, 2012: 161-198). Dolayısıyla her ülkenin kendi içinde bulunduğu koşullar ekseninde değerlendirilmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seçimli otoriter rejimler, çok partili, serbest, genel, açık oy- gizli sayım gibi demokratik yöntemleri uygulamış olsalar da seçimler, siyasal iktidarın meşruiyetini sağlamaya hizmet etmektedir (Diamond, 2002). Seçimli otokrasiler sembolik ya da göstermelik seçimler olmadığından, yapısal koşullar sabit kaldığı müddetçe, bu rejim tipi güçlenecektir (Morse, 2012: 161-198). Seçimli otoriter rejimin daha az demokratik değil; demokratik olmayan rejim olduğunu vurgulayan Shedler (2002: 36-50) seçimli otokratik rejimlerin ne demokrasiyi uyguladığını ne de çıplak baskıya başvurduğunu; bu rejimlerde seçimlerin iç ve dış aktörleri tatmin ederek; demokratik meşruiyet görünümü elde edilmeye çalışıldığını belirtir. Kailitz (2013: 39-60) seçimli otokrasilerin temel özelliklerini şu şekilde özetlemektedir: iktidar değişiminde rotasyon olasılığının gerçekleşmeyeceği öngörülen ve kontrollü çok partililiğe izin verilen bu rejimlerde seçimlere katılmaya istekli olan en az bir muhalefet partisi vardır ve ayrıca yasama seçimleri ve çok adaylı yönetici seçimi söz konusudur. Kötü ekonomik performans ve güvenlik (iç ve dış) açısından tatmin edici olmayan sonuçlara karşı kırılabilirliğin söz konusu olduğu seçimli otoriter rejimlerde toplumsal çıkarlar bireysel çıkarlara öncelenirken; siyasi gerekçelendirme muğlak olduğundan siyasi rejim dışındaki saygın bir kaynak üzerinden meşruiyet sağlanamamakta, halkın iradesini koruyan kurum seçimi ve kontrolü yoluyla meşruiyet sağlayamamakta ve her şeyden önemlisi seçimler adil gerçekleşmemektedir (Kailitz (2013: 39-60).

Otoriter rejimler ne demokratik ne de totaliter olarak nitelendirilememektedir. Demokratik yöntemler uygulama alanı bulmakla birlikte, demokratik olmayan bir niteliğe sahiptir. Shedler (2002: 36-50) otokratik rejimlerin ortak noktalarını Dahl’ın demokrasi değerlendirmesi ekseninde ve demokratik normların ihlali biçiminde şu şekilde açıklamaktadır:

Tablo 1: Shedler’in Demokrasi ve Otokrasi Karşılaştırması

	<i>Demokratik Tercih</i>	<i>Otokratik Tercih</i>
Güçlendirme	Karar verme yetkisinin devri	Ayrılmış pozisyon ve alanlar
Tedarik Özgürlüğü	Rakip partilere katılım ve politika desteğinde vatandaşın özgür olması	Muhalif güçlerin dışlanması ve parçalanması
Talep Özgürlüğü	Vatandaşların alternatif kaynaklara erişebilmesi	Siyasi ve ekonomik baskı, Medya ve paraya erişim kısıtı
Kapsayıcılık	Eşit katılım hakkı	Resmi ve gayriresmi hak mahrumiyeti
Yalıtım	Vatandaşların seçim tercihlerini ifade etmede özgürdür.	Seçmen sindirme ve yolsuzluk

Dürüstlük	Eşit oy kullanım hakkı	Seçim sahtekarlığı ve kurumsal önyargı
Geri Döndürülemezlik	Seçimin sonuca erdirilmesi	Vesayet ve tersine çevirme

Kaynak: (Shedler, 2002: 36-50).

Tablo 1 incelendiğinde; otokratik rejimler güçlendirme işlevi yerine seçim için ayrılmış pozisyonlar yaratan ve seçimle gelen iktidarın yetki alanlarının sınırlandırmaya yönelik girişimler yapan bir rejimdir. Muhalefetin var olduğu ancak dışlanan ve parçalı bir yapıda olması arzulanan otokratik rejimlerde, muhalefetin baskılanması medya ve para olanaklarının kısıtlanması, ekonomik ve siyasi özgürlüklerin daraltılması biçiminde gerçekleşmektedir. Kapsayıcılıktan uzak olan otokratik rejimlerde, sadece muhalefetin değil seçmenin de baskılandığı ve seçim sürecinin adil olmayan bir biçimde gerçekleştiği bir ortam söz konusu olmakta ve seçilenler üzerinde vesayet kurulması ya da seçilenlerin göreve gelmesinin engellenmesi söz konusudur.

Wahman vd., Geddes ve Cheibub tarafından geliştirilen otoriterlik ve demokratiklik analizlerinin incelenmesinde siyasal katılım ekseninde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu değerlendirmede her iki araştırmacının siyasete katılım oranı, siyasi partilerin seçimlerde rekabet edebilme yeteneği üzerinden otoriterizm analizlerinin farklılıkları araştırılmaktadır. Wahman vd. (2013: 19-34), seçimli otoriter rejimlerde makul ölçülerde adil ve rekabetçi yapılan seçimler olmasına rağmen; seçimlerin adillğine ilişkin kesin yargılara varmanın güç olduğunu, seçim kurullarına ve bu kurulların raporlarına güven duyulamayabileceği, bağımsız gözlemcilerin bağımsız olup olmadığı ya da görevdekilerin avantajlı konumu çerçevesinde gerçekleşen bir seçim sürecine dikkat çekmektedir. Kailitz (2013: 39-60) de benzer biçimde seçimlerin adil olabilmesi için; hükümetin kurumsal yetkilerini seçim sürecine müdahale etmemesi, seçim sonucunu haksız yere etkilemek için kullanmaması, medya ve paraya erişimi kısıtlamaması, kazananların göreve gelmesinin engellenmemesi gibi unsurlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle de ilgili ülkede yapılan seçim, uygulama konusunda demokratik yöntemleri içermiş olsa da seçimli otoriter bir nitelik taşıyabilecektir. Seçimli otoriter rejimlerde devlet yetkililerinin seçim sürecinde görevde olabilmeleri, ciddi bir manipülasyon yaratabilmektedir (Kou & Kao, 2011: 17-19). Bu durum ise iktidarda olan parti için avantaj yaratmakta ve koşulların eşit olmayan bir biçimde sürdürülmesine neden olmaktadır. Seçim hilelerinin sonuçları konusunda otokratların ikilem arasında kaldığını belirten Morse (2012: 161-198), bu ikilemin ihtiyaç duyulan seçim avantajını sağlamakla birlikte; meşruiyette derin kesintilere yol açtığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu durum, muhalefetin de etkisiyle ve çabasıyla değişimlerin gerçekleşebileceği izlenimi uyandırmaktadır.

Özetle seçimli otoriter rejimler, literatürde otoriter rejimler ya da demokrasiden uzaklaşan rejimler biçiminde iki farklı kategoride değerlendirilmektedir. Bu rejimlerin demokrasiyle ilişkilendirilmesinin temel sebebi prosedürel olarak demokrasinin asgari şartlarını yerine getirebilmesinden kaynaklanmaktadır. Seçimli otoriter rejim, demokratik görünen ancak otokratik bir hibrit rejim kategorisidir. İktidar bu rejim türünde seçimleri, kendi meşruiyetini korumak ve güçlendirmek amacını taşır. Bu amaç için ise, yolsuzluk, manipülasyon, seçim hilelerine başvurabilmektedir.

Rekabetçi Otoriter Rejimler

Rekabetçi otoriter rejimler bir Hibrit rejim türüdür. Bu rejim türünü ayıran en önemli özelliklerden birisi, seçimler aracılığıyla alternatif bir adayın varlık gösterebilmesidir.

Miloseviç dönemi Sırbistan, Putin dönemi Rusya, Furimori dönemi Peru, 1990’larda Malezya, Arnavutluk, Ermenistan, Gana bu gurubu temsil etmektedir (Levitsky &Way, 2002: 52). Levitsky ve Way 2020 yılında yayınladıkları bir makalede Türkiye’yi de bu kategori içinde değerlendirmektedir. Rekabetçi otoriter rejimlerde, resmi demokratik kurumlar yaygın olarak siyasi otoriteyi elde etmenin ve kullanmanın temel aracı olarak görmekle birlikte iktidardakiler bu kuralları o kadar sıklıkla ve büyük ölçüde ihlal ettiklerinden rejim prosedürel anlamda demokrasiyle uzlaşmaz (Levitsky &Way, 2002: 52). Bu nedenle de demokratik bir kategori içinde değerlendirilmezler. Rekabetçi otoriter rejimi tanımlayan üç özellik; adil olmayan seçimler, adil olmayan siyasal alan ve temel hak ve özgürlüklerin sistematik olarak ihlal edilmesidir (Esen vd., 2023: 23). Esen ve Gümüş (2016: 1582) farklı bir çalışmada rekabetçi otoriter rejimlerin, muhalefeti örgütlülük ve seçim rekabeti konusunda zayıflatarak, devlet kaynaklarının partizanca kullanılarak, devlet kurumlarının iktidar yandaşlarıyla doldurarak süreci yönettiğini ve medyanın baskılanmasının yanında hükümeti eleştirenlerin de cezalandırıldığı bir siyasal alanın oluştuğuna dikkat çekerler.

Rekabetçi otoriter rejimlerde seçim adil gerçekleşmese, rejimin varlığını güçlendiren bir unsur olarak ele alınmakta ve muhalefetle adil rekabet ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır (Esen vd., 2023: 21). Rekabetçi otoriter rejimlerde, seçimler düzenli yapılsa da iktidar sürekli devlet kaynaklarını kötüye kullanmakta, muhalefetin medyada yeterince yer almasını engellemekte, muhalif adayları ve destekçilerini tehdit, tutuklama, sürgüne gönderme, sınırlı da olsa yaralama veya öldürme gibi davranışlarla taciz etmekte ve bazı durumlarda seçim sonuçlarını manipüle etmektedir (Levitsky &Way, 2002: 53).

Rekabetçi otoriterliğe gidilen süreçte ilk aşamada iktidar, muhalefet partilerinin ileri gelenlerini yargı ve diğer kurumları kullanarak siyaset dışı bırakır; ikinci aşamada muhalefeti destekleyen medya, iş insanları ve sivil toplum kuruluşlarını cezalandırır; üçüncü aşamada seçim kurallarını ve kanunlarını istediği şekilde kendi lehine çevirir (Esen vd., 2023: 18). Bütün bu süreçte ise demokrasi kurumsal olarak işleyemeyerek; otoriterleşme her alanda kendini hissettirmeye devam etmektedir.

Tablo 2: Rekabetçi Otoriter Rejimlerin Demokratik Mücadele Alanları Ekseninde Karşılaştırmaları

Seçimler	Taraflı medya, suiistimaller, muhalif adaya yönelik tacizler ve şeffaflık eksikliği vardır. Seçimler düzenlidir. Rekabetçidir. İktidar seçimi manipüle etse de sonrasında onlar için olumsuz sonuç doğurabilir.
Yasama Arenası	Yasama organı zayıftır. Muhalefet yasama organını toplantı, örgütlenme ve rejimi kınama yeri olarak kullanabilir.
Yargı Alanı	Hükümet yargı organlarında görev yapanları rüşvet ve görevden alma gibi yöntemlerle yargının ikincilleşmesini sağlar. Rekabetçi otoriter hükümetler kendilerine karşı karar veren yargıçları cezalandırırsalar da sonrasında onlar için olumsuz sonuç doğurabilir.
	Bağımsız medya kuruluşları sıklıkla tehdit ve taciz edilse de hükümetin suiistimallerini ortaya çıkararak bekçi rolü oynar. Hükümet bağımsız medyayı bastırmaya çalışır.

Medya	Rüşvet, devlet makamlarının dağıtılması, medya kuruluşlarının vergilerinin ve borçlarının manipüle edilmesi, hissedarlar arasındaki çatışmanın körüklenmesi, kısıtlayıcı basın yasaları gibi uygulamalar söz konusudur.

Kaynak: (Levitsky &Way, 2002: 55-58).

Levitsky ve Way (2020: 59) demokratik geleneğin ve hukukun üstünlüğünün zayıf olduğu, özel sektörün ve sivil toplumun az gelişmiş olduğu ve muhalefetin zayıf olduğu düşük gelirli ülkelerde oyunun kurallarını değiştirmek daha kolay olacağından rekabetçi otoriterliğin daha kolay varlık gösterebileceğine değinirler. Türkiye, Macaristan, Venezuela'nın söz konusu tasvirden daha güçlü kurumlara sahip olmasına rağmen bu rejim türünde yer aldıklarını bu ülkelerde otokratların seçimlerde büyük çoğunluklara erişerek, plebisiter ve yasal düzenlemelerle seçimsel kuralları değiştirerek iktidarı elde ettüklerini, kutuplaştırıcı popülist ya da etnik milliyetçi stratejiler ve kimi zamanlarda popülizm yoluyla bu süreci gerçekleştirdiklerini belirtmektedirler (Levitsky & Way, 2020:59-60).

Sonuç

Demokrasinin ideal rejim olarak değerlendirildiği bu yüzyılda, ülkelerin demokratikleşme düzeyi ve demokrasinin derinleşmesi farklılıklar içermektedir. Demokrasi deneyimi ve demokratikleşme süreci kesintisiz ve tekdüze gelişmemektedir. Ülkeler demokratikleşebilmekte ya da otoriterleşebilmektedir. Hibrit rejim kategorisi de ülkelerin söz konusu konumunu değerlendirebileceğimiz bir zemin oluşturmaktadır. Hibrit rejimler konusunda genel uzlaş, bu rejimlerin demokratikmiş gibi görüldüğüdür. Demokratik kurumların varlığı, çok partili ve rekabete dayalı seçimlerin yapılması ülkeleri sanki demokratikmiş gibi değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak bu rejimlerde demokrasinin özgürlükleri sağlama, çoğulculuk gibi kurucu unsurlarının olmadığı ya da sınırlı bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Hibrit rejimleri otoriter rejimlerden ayıran en önemli özellik, seçimle iktidarın değişme şansının olmasıdır. Dolayısıyla izleyen süreçte ülkeler demokratikleşebilir veya otoriterleşebilir.

Otoriterlik ve demokratiklik arasında da ülkeler açısından farklılıkları görmek mümkündür. Bu nedenle hibrit rejimler çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Bu çalışmada hibrit rejim kategorilerinden en fazla üzerinde durulan iki kategori karşılaştırılmıştır. Seçimli otoriterlik, seçimlerde çok partililik ve rekabet olmasına rağmen, seçimlerde adaletin gerçekleşmediği bir rejim özelliği gösterir. İktidar çok partililiği de kontrollü bir biçimde yönetir. Ancak muhalefetin seçimleri kazanması da çok olası görülmez. Seçimli otoriter rejimler, meşruiyetini seçimler ve güvenilir kurumlar aracılığıyla sağlayamamaktadır. Sürecin tamamında iktidarın manipülasyonu ve gücü eşitsiz rekabetin en belirleyen ögesi konumundadır. Levitsky ve Way tarafından sistematik bir biçimde yorumlanan rekabetçi otoriterlik de en bilinen hibrit rejim kategorilerinden biridir. Bu rejim kategorisinde zayıf bir yasama organı belirgindir. Ancak buna rağmen muhalefet yasamayı, rejimi eleştirme yeri olarak görmektedir. Medyanın büyük bir bölümünün kontrol altına alındığı rekabetçi otoriter rejimlerde, muhalefete yönelik suiistimaller, tacizler ve eşitsizlikler daha belirgin bir hal almaktadır. Eşitsizliği derinleştiren yasal düzenlemelere sıklıkla başvuru rekabetçi otoriter rejimlerde, popülist politikalarla rejime meşruiyet kazandırma eğilimi söz konusudur.

Günümüzde sağ popülist siyasetin dünya genelinde etkili olmaya başlaması, ekonomik ve siyasal krizlerle sıklıkla karşılaşılması kırılğan demokrasilere sahip ülkelerin, otoriterleşme eğilimlerini artırabilmektedir. Popülist siyaset ise bunun için zemin hazırlamaktadır. Sivil özgürlükler, örgütlenme ve katılım hakları, çoğulculuk gibi demokratik ilkeler ise önce sınırlandırmalarla sonrasında ise baskılanmalarla karşılaşabilmektedir. Bu nedenle uluslararası

raporların işaret ettiği kırılگانlıkların telafisi, ülkelerin otoriter eğilimlerini demokrasiye doğru çevirebilir.

KAYNAKÇA

Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi  zerine*, ( ev. Betül Kadioğlu), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Diamond, L. (2002). Elections without democracy: Thinking about hybrid regimes. *Journal of democracy*, 13(2), 21-35.

Diamond, L. (1999). *Developing democracy: toward consolidation*. Johns Hopkins University Press.

Esen, B., G m s  , S., & Yavuzyılmaz, H. (2023). *Türkiye'nin yeni rejimi: rekabetçi otoriterlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Esen, B., & Gumuscu, S. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third world quarterly*, 37(9), 1581-1606.

Freedom House. (2024). *Freedom in the World 2024: The Mounting Damage of Flawed Elections and Armed Conflict*. Washington DC
https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.Pdf.

Freedom House. (2024). Freedom in the World: Turkey, <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2024>, 01.10.2024.

Geddes, B. (1999). What do we know about democratization after twenty years?. *Annual review of political science*, 2(1), 115-144.

Kailitz, S. (2013). Classifying political regimes revisited: legitimation and durability. *Democratization*, 20(1), 39-60.

Kou, C. W., & Kao, C. (2011, November). Electoral Authoritarianism in the Third Wave of Democratization: Concepts and Regime Trajectories. In *Northwestern Political Science Association Annual Meeting* (pp. 17-19).

Levitsky, S., & Way, L. (2020). The New Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy* 31(1), 51-65. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2020.0004>.

Levitsky, S., & Way, L.A. (2002). Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy* 13(2), 51-65. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2002.0026>.

Linz, J., & Stephan, A. (1996). Problems of transition and democratic consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, Londra: The Johns Hopkins University Press.

Mainwaring, S., Brinks, D., & Pérez-Li  n, A. (2001). Classifying political regimes in Latin. *Studies in Comparative International Development*, 36, 37-65.

Morse, Y. L. (2012). The era of electoral authoritarianism. *World Politics*, 64(1), 161-198. Sayarı, S., & Bilgin, H. D. (2021). *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sayarı, S., & Bilgin, H. D. (2013). *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Schedler, A. (2002). Elections without democracy: The menu of manipulation. *Journal of democracy*, 13(2), 36-50.

Schumpeter, J. A. (1981). *Kapitalizm, Sosyalizm, Demokrasi: Kapitalizm*. Tunay Akoğlu (çev.), İstanbul: Varlık.

Temir, E. (2022). Şulman'ın Siyaset Bilimi Eleştirisi ve Hibrit Rejimler. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 113-132. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1176359>.

Unit, E. I. (2024). Democracy Index 2023: Age of Conflict.

Wahman, M., Teorell, J., & Hadenius, A. (2013). Authoritarian regime types revisited: updated data in comparative perspective. *Contemporary Politics*, 19(1), 19-34.

Wigell, M. (2008). Mapping 'hybrid regimes': Regime types and concepts in comparative politics. *Democratisation*, 15(2), 230-250. <https://doi.org/10.1080/13510340701846319>.

EMEĞİN BİR SONUCU OLARAK DEVLET

Doktora Öğrencisi Meryem YILMAZ⁸⁸

Özet

Türk Dil Kurumunda bulduğu karşılığıyla devlet “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık, ülke” anlamına gelmekle birlikte tanıma uygun bir anlamı kazanması ve formların oluşması 15. ve 16.yüzyıllara dayanmaktadır. Tarihsel olarak literatür taraması okumalarında görülmüştür ki kavramın tanımlanmasına ilişkin farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafyalarda devleti tanımlama biçimi değişiklik göstermekle birlikte bu siyasal aygıtın nasıl meydana geldiğine ilişkin de literatürde farklı birçok teori mevcuttur. Modern öncesi dönemde ilkel toplulukların siyasallaşma sürecine girmesinde gerek niteliksel gerek niceliksel olarak topluluklar arası farklılıkların etkili olduğunu görmekteyiz. Konarlar ve göçerler, çiftçiler ve çobanlar gibi toplumun farklı tabakasından insanlar arasındaki eşitsizliklerin sonucunda devletin bir otorite olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu eşitsizliklerin de yeni siyasi ilişkileri beraberinde getirdiği görülmektedir. Şüphesiz ki bu yeni siyasi ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve araştırmanın en temel noktalarından biri olan “devlet” aygıtının da bu ilişkilerin bir sonucu olduğunu görmekteyiz. Siyaset bilimi literatüründe devlet aygıtının nasıl ortaya çıktığı üzerine sayısız çalışma vardır. Ancak bu çalışma diğer tüm çalışmalardan farklı olarak temelde James C. Scott’un Tahıla Karşı adlı eserinde sorduğu “Devleti emeğiyle inşa eden köleler mi yoksa özgür tebaa ve yöneticiler mi tarih kitaplarında yer almalı ve anılmalıdır?” sorusu üzerine temellendirilerek devlet aygıtının nasıl ortaya çıktığı üzerine geleneksel uygarlık tarihi literatüründen farklı bir bakış açısı getirmek istenmiştir. Araştırma belirlenen anahtar kelimeler eşliğinde nitel bir araştırma yöntemi olan literatür taraması kullanılarak yapılacaktır. Araştırma devlet kavramına ilişkin olarak bir tanımlama yaptıktan sonra literatürdeki farklı teorilere değinecektir. Son olarak James C. Scott’un eserinden motivasyonla devlet aygıtının nasıl ortaya çıktığına ilişkin yeni bir sorgulama yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, devletin ortaya çıkışı, devletin ortaya çıkışına ilişkin teoriler.

⁸⁸ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, e-mail: meryemyilmaz593@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5817-647X.

THE STATE AS A RESULT OF LABOUR

Abstract

Although the state, as it is defined in the Turkish Language Institution, means "a legal entity formed by a nation or a community of nations organised politically depending on territorial integrity, country", the acquisition of a meaning appropriate to the definition and the formation of forms dates back to the 15th and 16th centuries. It has been observed in the historical literature review that there are many different theories in the literature on how this political apparatus came into being, although the way of defining the state varies in different time periods and in different geographies regarding the definition of the concept. In the pre-modern period, we see that both qualitative and quantitative differences between communities were effective in the politicisation process of primitive communities. It is known that the state emerged as an authority as a result of inequalities between people from different strata of society such as nomads and nomads, farmers and shepherds. These inequalities brought about new political relations. Undoubtedly, we see that the "state" apparatus, which emerged as a result of these new political relations and which is one of the most fundamental points of the research, is also a result of these relations. In the political science literature, there are numerous studies on how the state apparatus emerged. However, unlike all other studies, this study is based on the question posed by James C. Scott in his work *Against the Grain*: "Should the slaves who built the state with their labour or the free subjects and rulers be included and commemorated in history books?" and it is aimed to bring a different perspective on how the state apparatus emerged from the traditional history of civilisation literature. The research will be conducted by using a qualitative research method, literature review, with the determined keywords. After providing a definition of the concept of state, the research will touch upon different theories in the literature. Finally, motivated by the work of James C. Scott, a new enquiry will be made into how the state apparatus emerged.

Keywords: State, emergence of the state, theories about the emergence of the state.

Giriş

Tarih boyunca dinlediğimiz anlatılar, okuduğumuz yazınlar bize göstermiştir ki her devlet iyi bir amaçla kurulan bir insan topluluğudur. Bu siyasi corpus'un ortaya çıkışını anlatan birçok teori olmakla birlikte doğuşuna ilişkin tartışmaların Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisine dahi yansıdığı da görülmüştür. Bildirinin 12. Maddesi “insan ve yurttaş haklarının güvenliği kamu gücü gerektirmektedir. Bu nedenle bu gücün herkesin yararı için kurulduğu ve bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için kullanılmayacağı” ifade edilmiştir.

Aşağıda daha geniş bir perspektif ile ele alınan devletin genel olarak geleneksel uygarlık tarihinde “yerleşik bir tarım topluluğu üzerine kurulmuş politik bir yapı olarak” karşımıza çıktığı görülür. Ancak bu izleğin literatürde farklı temeller üzerinden anlatıldığı görülmüştür. Devletin doğuşuna ilişkin olarak; ailelerin büyüyerek devleti oluşturduğuna inanılan aile teorisi, güç ve kuvvetin baskın olduğu, devletin güçlüler ve zayıflar arasındaki otoriteden doğduğunu ileri süren kuvvet ve mücadele teorisi, devleti, canlı bir organizmaya benzeten ve bu benzerlik ile devletin doğuşundan çöküşüne kadar bir ilişki kurarak açıklamalarda bulunan biyolojik teori, devletin bir sözleşme sonucunda ortaya çıktığını anlatan toplum sözleşmesi teorisi ve son olarak devletin doğuşunda ekonomik etmenlerin etkili olduğu savunan ekonomik teori sayılmıştır. Genel olarak devletin günümüzde büründüğü anlamı kazanması yeni olmakla birlikte bu anlamda bir devletin varlığından söz edilebilmesi için üç unsurun varlığı karşımıza çıkar. Bunlar; millet, ülke unsuru ve egemenlik kavramlarıdır.

Geleneksel uygarlık tarihi yukarıda da bahsedildiği üzere insanlığın bir noktada tarımı keşfettiği ve sonrasında yerleşik hayata geçerek devleti icat ettiği üzerine anlatılabilir. Bu anlatı da ya da araştırmada yer verilen teorilerin neredeyse hepsinde devlet oluşumunun arzu edilen bir siyasi yapı olduğu ve gücü elinde bulunduran egemen sınıf tarafından oluşturulduğu görülmüştür. Ancak radikal teoriden gelen ve son yıllarda anarşizmle de yakın temasının olduğu bilinen siyaset bilimci ve antropolog James C. Scott tarafından ele alınan “İlk Devletlerin Derin Tarihi alt başlıklı, Tahıla Karşı” adlı eserde ilk devletlerin ortaya çıkış şekline ilişkin olarak tabuları yıkacak bir anlatı karşımıza çıkmaktadır. Scott yazdığı Tahıla Karşı adlı eseriyle genel anlatılardan farklı olarak tarihin tekdüze bir akışının olmadığı ve devletin ortaya çıkışında “insanlık bir noktada tarımı keşfetti, yerleşik yaşama geçerek merkezi bir teşkilatı oluşturdu” izleğinden farklı olarak bu merkezi teşkilatın ortaya çıkışının bu kadar basite indirgenemeyecek kadar derinlikli olduğunu ve arkasında ekolojik bir nişten, emek sömürsüne kadar birçok etmenin göz ardı edildiği anlatmıştır. Scott, bu anlatıyı tahıl ürünü üzerine temellendirmiştir. Esere ismini de veren tahılın devletler arasında kilit bir nokta olduğunu söylemiştir. Devlet mekanizmasını bugün ki gibi o günde çalıştıran en önemli mekanizmanın vergi olduğunu ifade eden Scott, bu mekanizmayı çalıştırabilecek yegane şeyin o dönem için “tahıl” olduğunu ifade etmiştir.

Devletin oluşumuna ilişkin teorilerde anlatılan ve devlet oluşumunun ardındaki nedenlerden farklı olarak Scott'un altını çizdiği önemli bir hususta köle emeğidir. Devlet oluşumu için zorla iskan ettirilerek nüfus oluşturan, çalıştırılmak üzere emeği kullanılan ve eserde de “iş aleti” kavramının kullanıldığı “köle” kavramı üzerinde de ilerleyen anlatıda Scott, tarihsel akışta bu sınıfın göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Scott, köleliğin devlet tarafından icat edilmediğini ancak devletin oluştuktan sonra köleliğin daha kompleks bir forma dönüştüğünü ifade etmiştir.

Bu çalışma Tahıla Karşı adlı eserden motivasyonla, devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin olarak yeni bir sorgulama yapmak istemiştir. Devlet kavramı ile ilgili olarak kavramsal bir çerçeve çizildikten sonra devletin ortaya çıkışına ilişkin olarak teorilere bakılacaktır. Son olarak “emeğin bir sonucu olarak devlet” başlığıyla Scott'un eserinde yer verdiği bilgilerden

hareketle açıklamalar yapılacaktır. Bu çalışmada belirlenen anahtar kelimeler eşliğinde nitel bir araştırma yöntemi olan literatür taraması kullanılacaktır.

Devlet Kavramı

Bu başlık altında anlamsal olarak devlet kavramına değinilecek olup devlet formunun tarihsel gelişimine değinilecektir.

Tarihsel olarak insanlığın var olduğu zamandan bu yana topluluklar halinde yaşama olgusu iç güdüsel olarak hep var olmuştur. Ancak bu birlikteliğin modern anlamdaki bir forma dönüşmesi yenidir. Topluluklar halindeki bu yaşam hali için iç güdüden farklı olarak yaban hayattan korunmanın bir sonucu olduğu görüşü de literatür okumalarında karşımıza çıkmaktadır. Yine insanların birliktelik duygusu ile kötü niyetli eylemlerde bulunmayacağı ileri sürülerek güvenlik duygusunun bu formun şekillenmesinde etkili olduğu söylenmektedir. Ortaçağ da devletin “aşkın iradenin” egemenliği şeklinde de bir karşılık gördüğü açıktır. (Ay & Uçar, 2015:196). Genel olarak devletin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili olarak birçok farklı teorinin birçok farklı düşünür tarafından ifade edildiği bilinmektedir. Ancak uygarlık tarihi boyunca en genel ifade ile göçebe yaşayan bireylerin bir toprak parçası üzerine konumlanması ile oluşan toplulukların ortak ihtiyaçlarına bir cevap olarak devletin doğduğu bilinmektedir. Literatür okumalarında Protagoras’un siyasal toplumun yani devletin ortaya çıkışına ilişkin anlattığı hikayeye göre; ölümlüler yaratılırken tanrılar her bir ölümlüye yaşamlarını idame ettirebilmesi için birtakım özellikler dağıtmıştır. Bazılarına güç vermiş ama hız vermemiş, bazılarına hız vermiş ama güç vermemiş, bazılarına silah vermiş bazılarına korunmaları için başka şeyler vermiştir. Küçük bir bedene sahip olanlara kaçmak için kanat ya da yer altında sığınaklar vermiştir. Büyük bedenlere sahip olanları ise büyük bedenleri yetermiş, bu düzeni bütün hayvanlara eşit olarak dağıtmıştır. Çünkü hiçbir türün yok olup gitmesini istemezlermiş. Ancak bunu yalnızca hayvanlar için yapmış ve insanlara yalnızca bilimi vermiştir. İnsanlar bu bilgilerle ayrı ayrı ilkel olarak yaşamışlardır. Ancak fiziksel olarak kendilerinden daha güçlü olan hayvanların karşısında çok da direnememişlerdir. Çünkü askerlik sanatı olan siyasetten yoksunlardı. Hayatta kalma iç güdüsü ile şehirler kurup birlikte yaşamak isteyen insanlar birbirlerine kötülük edip yine kendi sonunu getirmişlerdir. Hikayeye göre, tanrı Zeus şehirlerde kural yerine geçmesi için toplum huzuru adına esaslı doğruluk, adalet ve utanma olan siyaseti göndermiştir (Göze, 1986:12-13).

Yukarıda yer verilen küçük anekdottan sonra devlet kavramı için bir tanımlama yapılacaktır. İnkarı imkansız en önemli toplumsal örgüt (Mumcu, 2015:8) olarak görülen devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık, ülke olarak karşılık bulmaktadır. Bu tanımlamanın modern anlamdaki devlet olgusu için yapıldığı belirtilerek, devletin modern anlamdaki görüntüsüne kavuşması “her devletin kendi toprağı üzerinde sınırlandırılmış bir egemenliğe sahip olması” şeklinde sistematize edilen 1648 Westphalia Anlaşması (Ritzer, 2011:161) ile olduğunu söylemek mümkündür. Etimolojik olarak kökenine bakılacak olursa Arapçadaki “devl” kelimesinden türediği görülmüştür. Devl yani elden ele geçen kuvvet, iktidar, mevki, itibar anlamına gelmektedir (Gözler, 2021:7). Devlet kavramı için daha birçok tanımlama yapmak mümkün iken günümüz algılanış biçimine en yakın şekliyle 1900’da Genel Devlet Teorisi eserinde George Jellinek tarafından “aslen egemenlik gücüyle donatılmış, belli bir toprak parçası üzerine yerleşmiş bir millet birliği” şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz. Bu tanımlama aslında üç unsuru barındırmaktadır. Bunlar millet, ülke ve egemenlik kavramlarıdır. Millet ile ifade edilmek istenen, ortak bir geçmişten gelip ortak bir gelecek hayali olan insan topluluğunu ifade etmektedir. Ülke ile ifade edilmek istenen, milletin yaşayabilmesi için sınırları belirlenmiş bir toprak parçasıdır. Teritoryal bütünlük demek mümkündür. Jellinek tarafından yapılan tanımlamada sayılmış olan son unsur egemenliktir. Egemenlik ise, millet ve

ülke üzerindeki yetkilerin tümünü ifade etmektedir. Bu unsurların her birinin eşit derecede öneme sahip olduğu söylenmektedir. Ama araştırma boyunca dikkat çeken unsurlardan biri de egemenlik kavramının devlet için aslında bir kontrol mekanizması olduğudur. İlkel toplumlarda genel olarak bireylerin kötü eylemlerini engellemek için bir kısıtlama aracı olarak egemen gücün harekete geçtiği ancak iyilik halinde herhangi bir egemen güce ihtiyaç olmadığı söylenmektedir. Yeni çağda egemenliğin kimin elinde bulunacağı sorusu yer alırken modern çağda egemenlik uluslararası sermayeden etkilenmiştir (Ay & Uçar, 2015:197).

Devlet kavramı ile ilgili olarak değinilecek bir diğer husus devletin algılanış biçimidir. Bununla ilgili olarak devlet kavramının algılanışında 1980’li yıllardan sonra bir değişim yaşandığı bilinmektedir. Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliğinin yıkılması sosyalist devlet anlayışına önem kaybettirmiş ve daha çok piyasa ekonomisi odaklı bir devlet anlayışına geçilmiştir. Geleneksel, kuvvete dayalı, otokratik, dikey, sosyalist, korporatif, yerel ve ulus devleti anlayışından sosyal sözleşmeye dayalı, demokratik, yatay, piyasa ve fiyat mekanizmalı, özel mülkiyete dayalı, plüralist bir devlet modeline geçiş görülmektedir (Aktan,2011:190-191). Bir başka şekliyle modern öncesi dönemde devlet oluşumuna ilişkin anlatılar, tarımsal yerleşim, kayıt tutma, emir verme, büyük ölçekli kuvvetleri örgütleme ve yasal otorite kullanma yeteneğine karşılık geldiği söylenir. 11. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa’da modern devletin başlangıcını buluyoruz. Askeri ve tarımsal teknolojideki ilerlemeler, azalan dış tehdit seviyeleri ve büyüyen dış ticaretin feodal düzene bir baskı oluşturduğu görülmektedir. Mesafelerin giderek kısalması, ekonomik yapıların birbirlerine eklenmesi ve sonrasında Fransız Devriminin yaşanması merkantilist devletlerin etkinliğini arttırmıştır. Demokratik idealler tebaa ve yöneticileri giderek bütünleştirmiştir. Daha önce yalnızca üniversite öğrencilerinin dilsel geçmişine atıfta bulunurken istikrarlı bir siyasi birlik etrafında toplanan bireyler topluluğu şeklinde anlam bulan “ulus” kavramının bu dönemde yükseldiğini, bölgesel devletler yerine artık ulus devletlerin etkinliklerine şahitlik edilmiştir. Böylece devlet inşası ile ulus inşasının birlikte ilerlediği görülmüştür. Daha homojen bir devlet yapısına geçilmiştir (Spruyt, 2002:130-133). Modern devletin inşası için de genel olarak savaşmanın devlet kapasitesi üzerine yaptığı vurgu söylenmektedir. Düzenli orduların kurulması, büyük paralı askeri birliklerin ortaya çıkması gibi etmenlerin büyük sermayeleri gerektirdiğini ve devletin bunu tahsis etmesinin devlet yapısındaki bir değişime sebep olduğu söylenmiştir. Yine ekonominin modern devlet inşasındaki rolünün önemi vurgulanmış ve paranın bir güç olduğu varsayımından hareketle aslında askeri rekabetin ekonomileri canlandırmadaki etkisi ile bir bağlantı kurulmuştur.

Devletin ortaya çıkışına ilişkin daha geniş bir perspektiften bir sonraki başlıkta söz edilecektir.

Devletin Ortaya Çıkışına İlişkin Teoriler

Yukarıda genel bir perspektiften devlet kavramına ait bilgiler verilmiştir. Devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin teoriler ilkel toplumlar içerisinde ortaya çıkan incelemelerdir. Bu başlık altında ise devletin ortaya çıkışına ilişkin beş teoriye değinilecektir.

Devletin ortaya çıkışına ilişkin olarak ele alınan ilk teori aile teorisidir. Bu teoriye göre ilkel dönemde birbirlerinden ayrı yaşayamayacak insanların birlikte oluşturduğu yapı devleti meydana getirmiştir. Bu şekilde yaşayan ailelerin sonrasında büyüyerek “gens” adı verilen daha geniş bir aileyi, ailelerinde “tribü” adı verilen kabileleri, kabilelerin büyüyerek köyleri meydana getirdiği görülmüştür. Sonrasında gelişen ticari gelişmelerin izinde etkileşimler sonucu köylerin birleşerek devleti meydana getirdiği görülmüştür. Aile teorisinde devlet gücünü ataerkil toplumlardaki ailenin reisi olarak görülen babadan alır. Babanın otoritesinin yerini zamanla kralın aldığı görülmüştür (Gözler,2021:29). Devletin kökenini aile teorisine

dayandıran düşünürlerin başında Aristoteles, Konfüçyüs, Jean Bodin ve Woodrow Wilson gelmektedir.

Aristoteles, devleti en yüksek topluluk tipi olarak niteleyerek devletin kökenlerini aileye dayandırır. Politika adlı eserinde “gözlerimiz bize her devletin iyi bir amaçla kurulan bir insan topluluğu olduğunu gösterir” (Aristoteles, 2017:23) sözüyle devlet attettiği değeri anlamak mümkündür. Devletin ilk hareket noktasını oluşturan ailenin kendi içerisinde hür olan ve hür olmayanlar olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Çin felsefesinin önemli temsilcilerinden olan Konfüçyüs’ün de benzer bir perspektif çizdiği ve ailenin devletin küçük bir modeli olduğunu ifade etmiştir. Bodin ise “devlet birçok ailenin ve onların ortak mallarının egemen güç tarafından yönetimidir” (Göze, 1986:123) diyerek devletin, varlıklı ailelerin ortak çıkarlarına karşın bir egemen olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile için, makro düzeydeki devletin mikro yapısı demıştır. Son olarak Wilson’un devlet için, ilkel dönemdeki temsilcilerinin aileler olduğunu söylemiş ve devletlerin nasıl ortaya çıktığına dair sorulara kökenlerindeki soydaşlık ilişkilerine vurgu yaparak cevaplar vermiştir (Düvenci, 2018: 9-12).

Devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin bir diğer teori kuvvet ve mücadele teorisidir. Bu teoriye göre devleti inşa eden en önemli unsur güçlüler ile zayıflar arasındaki mücadeledir. Güçlülerin zayıflar üzerinde kurduğu baskı devleti oluşturan en önemli araçtır. Devlet teşkilatlanması vasıtasıyla güçlülerin çıkarlarını korumak istediği teoride devletin kurulum amacının sömürü düzenini korumak olduğu ifade etmiştir (Gözler, 2021:32). Bu teorinin en önemli temsilcisi Franz Oppenheimer olup Thrasymakhos, İbn-i Haldun ve Niccolo Machiavelli teorisinin savunucuları arasında olduğu görülmüştür.

Oppenheimer, devletin oluşumunu zafer kazanmış toplum anlatısıyla açıklar. Zafer kazanmış insan topluluğu kaybeden topluluklar üzerine otorite ve hakimiyeti sistemli bir hale getirmiştir. Hakimiyeti altına aldıkları halka baskı ve zor yoluyla devlet kuramını kabul ettirmeye çalışırlar bu da aslında kaybeden halkın ekonomik olarak sömürülmesi anlamına gelmektedir. Devletin oluşumunu kuvvet ve mücadele teorisine bağlayan bir diğer düşünür Thrasymakhos’a göre ise, toplumda yönetim kimdeyse güçlü o’dur ve kanunları de kendi çıkarları doğrultusuna koyarak bunların doğruluğunu savunmuştur. Eğer bu çıkarlara ters düşen bir durum söz konusuysa bu yanlış kabul edilir ve bunun bir cezası vardır. Devletin güçlüler tarafından kurulduğu ve güçlülerin çıkarlarını koruyup bir süreklilik kazandırmak asıl amaçtır. Önemli İslam düşünürlerinden İbn-i Haldun’da (Aktan, 2003) devletin kuruluşunu kuvvet ve mücadele teorisine dayandırmıştır. Devleti insanlığın yükseldiği bir aşama olarak gören Haldun, toplumların büyüyerek gelişmesinin zorunlu bir sonucu olarak devletin oluştuğunu ifade etmektedir. İbn-i Haldun’a göre güçlü olmak sadece kalabalık insan topluluğu değil aynı zamanda bu kalabalığın birbirleriyle iyi geçinmesi de önemlidir. İnsanların kötü niyetli olarak yaratıldığını ifade eden Machiavelli ise, devletin ortaya çıkışını bu kötü niyetli insanların birbirlerine eziyet etmemeleri için de en güçlü olanın başa geçirilerek devlet aygıtını ortaya çıkarttığını ifade etmiştir (Aktan, 2020:16). Machiavelli’e göre insanlar doğuştan kötüdür ve bu kötülüğün bir sonucu olarak devletin zorunlu olarak meydana geldiği ifade edilmiştir.

Devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin canlı bir organizma ile benzerlik kuran teori, biyolojik teoridir. Her canlı gibi devlet, doğar büyür ve ölür. Her canlı organizmada olduğu gibi organların belirli işlevleri vardır. Ancak farklı işlevlerde olan bu organizmaların tıpkı devlet gibi bir bütün olarak hareket ettiği görülür. Biyolojik teoride, insan bedeninde biriken yağın devletin sermaye birikimi ile özdeşleştirildiği, insan vücudunda bulunan damarlarda dolaşan kanın ülke içerisinde ticari dolaşımı olan mal ve ürünler arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Bu teorinin en önemli savunucuları, Platon ve Herbert Spencer’dir.

Literatürdeki en önemli eserlerden biri olan Devlet’i kaleme alan Platon’un, devletin doğuşuna ilişkin görüşlerine bu eserde rastlamaktayız. Platon, toplumu yöneten, para kazanan

ve savaşan olarak üç bölüme ayırmıştır. İnsan aklı ile toplumdaki yönetici sınıf arasında bir bağ kurmuş ve toplumun diğer bölümlerini yalnızca isteyen, arzu eden bir bölüm olarak nitelemiştir. İçteki bu arzu, istek hali aslında içgüdülere tekabül eder. Platon, eserinde “ideal devletin” doğuşundan bahseder. Platon, toplumu toplum yapan, insanın tek başına yetmemesidir. Herkes yardımlaşarak ortaklık içinde yaşadığı ve herkesin birbirinin yardımına ihtiyaç duyarak yaşadığı bu ortaklığa da “toplum düzeni” adını vermiştir. Toplum düzeninin dolaylı olarak bir iş bölümünü getirdiğı ancak henüz siyasal bir toplumun kurulmadığı görölr. Platon eserinde siyasal toplumun bolluk zamanında kurulduğunu söylemiştir. Devletin ilk topluluklarla birlikte ortaya çıkmadığını, ilk toplumlarda iş bölümü ve yardımlaşmanın esas alındığını ve siyasal toplumun büyüyerek artık kendi kendilerine yetemedikleri ve sınırları açarak daha fazla meta peşine düştükleri zaman ortaya çıkmıştır. Bu aşama dolaylı olarak bir koruyucu sınıfı ortaya çıkmış ve bu sınıfın yöneten sınıfa dönüştüğü görölmüştür. İlkel dönemde ortaya çıkan iş bölümünün bu dönemde emir ve itaat boyutuna getiğı görölmüştür (Ruhi, 2005:245). Biyolojik teoriyi savunan bir diğer düşünür Herbert Spencer’dir. İngiliz düşünüre göre toplumsal yapılar yapay oluşumlar değil, canlı organizmalardır. Toplumsal bu organizmalar tıpkı canlı organizmalar gibi zaman içerisinde büyür gelişir. Daha da gelişen bu yapılar uzmanlık gerektiren karmaşık bir hale bürünür. Bu topluluğun süreç boyunca bir amaç edindiğı ve bu amaı gerçekleştirmek için “devlet” adı verilen bir merkezin etrafında konumlandığı görölr.

Devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin olarak bir diğer teori sosyal sözleşme ya da toplum sözleşmesi teorisidir. Bu teoriye göre insanlık ilkel dönemde “doğa hali/durumu” olarak ifade edilen bir dönemde yaşamaktaydı. Daha sonra akıl vasıtasıyla kendi aralarında oluşturdukları bir anlaşma ile bu doğa durumundan çıkmak istemişlerdir. Toplum sözleşmesi teorisine göre devletin ortaya çıkışı bu anlaşmaya dayanmaktadır. Herhangi bir otoritenin görünmediğı, insanların kendi halinde yaşadığı ve süreklilik gösteren ilişkilerin olmadığı doğa halinde insanların özgür olduğı ancak güvenliklerinin olmadığı görölmüştür. Bu durumdan çıkabilmek içinde bireylerin kendi içerisinde bir fikir birliğine vararak bir anlaşma oluşturduğı görölmüştür. Bu anlaşma sonucu doğa durumundan bir toplum yapısına geçildiğini ve gelişen toplum yapısının en üst birim olarak devleti ortaya çıkarttığını görmekteyiz. Toplum sözleşmesinin başlıca teorisyenleri; Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Immanuel Kant’dır.

Devlet olmaza, herkes herkesle daima savaş halinde olacaktır diyen Hobbes, insanların bu savaş halinden kurutulularak barışçıl bir ortamda yaşamlarına devam etmek ister. Bu barışçıl ortamda yaşamak arzusunun da devlet yapısını ortaya çıkarttığı görölmüştür. Hobbes’a göre devletin varlığının esas amaı “bireysel güvenliktir” (Hobbes, 2017:133). Bu durumun, sürekli savaş halindeki bireylerin yok olma korkusu yani “rasyonel panik” ile birlikte haklarını üçüncü bir kişiye devretmek istemesi şeklinde de yorumlandığı görölmüştür. John Locke ise, devletin görevinin yalnızca mülkiyet hakkını güvence altına almak ve bunu korumakla sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Doğa durumunda mülkiyet hakkının güvencesizliğinin aslında devleti oluşturduğı ifade edilmiştir. Doğa durumunda bu güvenceyi verebilecek bir kanun ve bir kanun koyucu bulunmamaktaydı. Devletin ortaya çıkmasında asıl amaç “insanların doğuştan sahip olduğı hakların güvence altına alınması” olarak karşılık bulmuştur (Aktan, 2020:17). Toplum sözleşmesi teorisinin daha birçok savunucusu olmasına rağmen bu çalışmada yer verilen bir diğer savunucu J.J. Rousseau’dur. Rousseau, diğer savunuculardan farklı olarak doğa durumunun sadece savaş hali olmadığını vurgular. İnsanların toplumsallaşmaya başlamasının doğal bir sonucu olarak savaşı görür. İnsanlığın geçiş dönemleri yaşadığı ve doğa durumunun bu geçiş dönemleri sonrası toplumsallaşmayla sona erdiğini ifade eder (Karadağ, 2012:80). Ayrıca literatür okumalarında Rousseau’nun bu teorisinin asıl kurucusu olarak kabul edildiğı, ailenin kuruluş şekliyle devletin kuruluş şekli arasındaki benzerliğı vurgulamaktadır. İnsanların özgür olarak doğduğı ancak her taraftan zincire vurulmuş olarak yaşadığını söyleyen düşünür,

ailede de çocukların özgür olarak doğduğunu ancak birtakım ihtiyaçları için birbirlerine bağımlı olduklarını, her iki tarafında iradi istekleri sonucu anlaşmalarla varlıklarını sürdürdüklerini ifade etmiştir (Göze, 1986:202). Bu birbirlerine bağımlılık halinde adaleti ve barışı tahsis etmek amacıyla bir anlaşmaya gidildiği ve devletin bu şekilde ortaya çıktığı ifade söylenmiştir. Son olarak Kant'ın düşüncelerine bakılacak olursa, Alman düşünürün doğa halindeyken sahip olunan hakların mevcut olduğunu ancak bu hakların koruyucusu ya da savunucu olacak bir düzenin var olmadığını ifade etmiştir. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere Kant'ın uygarlık dediği toplum aslında “adaleti tesis edecek hukuk yapılarının varlığı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ona göre doğal yaşam düzeninden çıkarak uygar topluma geçiş bir görevdir. İnsanlar arasındaki ilişkiler dolayısıyla uygar topluma geçilmeliydi ve bu geçiş ancak bir sözleşme ile mümkün olabilirdi. Ayrıca uygar bir topluma geçişin ortaya çıkarabileceği problemlerin önüne geçebilmek için de bir adalet tahsisi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kant'a göre devlet, hukukun yapıcısı ve koruyucusudur.

Son olarak literatür okumalarında Marksist teori olarak da kendine yer bulan ekonomik teoriye değinilecektir. Toplum içerisindeki sömüren ve sömürülen ilişkisine dikkat çekerek, üretim araçlarını ele geçirme mücadelesinin varlığına vurgu yapar. Üretim araçlarını mülkiyetini ele geçirmenin ana amaç olduğu ve devletinde üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf tarafından meydana geldiği vurgulanmıştır. En önemli temsilcisi Karl Marx'tır. Marx'a göre dünyayı ekonomik çıkarlar yönetir ve bu anlamda iki farklı sınıf yapısı sunar. Bu sınıflar üretim araçlarının yer aldığı alt yapı ve din, sanat, ahlak, hukuk gibi toplumlara ait kültürel özelliklerin yer aldığı üst yapı olarak ayrılmaktadır. Marx'a göre alt yapı üst yapıyı belirler. Dolayısıyla devletin de alt yapı tarafından belirlendiği söylenmektedir. Bu teoriye göre üretim araçlarına sahip olma noktasında sınıflar arasında bir çatışma hali mevcut olup üretim araçlarına sahip olanların iktidara da sahip olacağı ifade edilir. İktidarı ele geçiren sınıf egemen sınıf, diğer sınıf sömürülen sınıftır. Egemenliği elinde bulunduran sınıf bunu koruyabilmek için zor başvurur. Bu sistemde devlet üretim araçlarına sahip çıkan sınıftır (Gözler, 2021, 34-35).

Literatür okumalarında devletin ortaya çıkışına ilişkin teorilere yer verilmiş olup devletlerin ortaya çıkışına ilişkin tarihsel olarak geleneksel uygarlık tarihe anlatılarında da anlatıla gelen birkaç faktöre de değinilecektir.

Tarihteki ilk medeniyetlerin M.Ö. 3000 yıllarında Mezopotamya 'da ve Mısır'da ortaya çıktığı görülmüştür. Bu devletlerin göçebe toplulukların çiftçi topluluklar üzerine olan egemenlikleri ve küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçiş şeklinde faktörlerin etkili olduğu görülmüştür. Göçebe toplulukların çiftçi topluluklar üzerine egemenlik kurmaları aslında İbn-i Haldun'un da daha önce bahsettiği, göçebe topluluklarda birlik, dayanışma ve başka topluluklara karşı galip gelme arzusu içerisinde “asabiyet” duygusu sayesinde yerleşik -hazeri- toplulukları yenerek bir devlet kurdukları, görülmüştür. Bu faktörde, yerleşik çiftçilerin barış içerisinde ve kendi kendilerine yeter bir biçimde yaşadıkları, göçebe toplulukların ise savaşçı oldukları bilinmektedir. Göçebelerin ya da göçerlerin genelde dağ yamaçlarında yaşadığı ve aşırı hava olayları dolayısıyla vadilere indikleri ve bunun sonucunda da yerleşik çiftçi topluluklar üzerine sürekli bir hakimiyet kurmak istedikleri görülmüştür. Bu hakimiyet isteğinin de devleti ortaya çıkarttığı söylenmektedir. Küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçiş faktöründe ise; Fırat ve Dicle Nehirlerinin bahar aylarında kar sularının erimesi ile Mezopotamya'nın sular altında kaldığı ve kışında çok az yağış alması nedeniyle bu coğrafyalarda kuraklıkların yaşandığı görülmüştür. Bu toprakların tarım için çok verimli olmadığı ancak sulama kanallarının ve barajların inşasıyla tarım yapılabilceği söylenmiştir. Devletinde bu noktada oluşmaya başladığı görülmüştür. Çünkü tek bir kabilenin ya da toplumun buna gücünün yetmeyeceği ve merkezi bir teşkilatlanmaya ihtiyaç olduğu görülmüştür (Gözler, 2021:41-42).

Emeğin Bir Sonucu Olarak Devlet

Yukarıda genel olarak geleneksel uygarlık tarihi literatüründe devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin bilgiler verilmiş olup bu başlık altında ise James C. Scott'un Tahıla Karşı adlı eserinden motivasyonla devletin nasıl ortaya çıktığına ilişkin olarak farklı bir perspektif oluşturulacaktır.

Postkolonyal çalışmalar, toplumsal hareketler çalışmaları, antropoloji çalışmaları ve özellikle kırsal çalışmaları ile tanınan Siyaset Bilimci ve Antropolog James C. Scott tarafından ele alınan ve çalışmaya temel bir motivasyon olan İlk Devletlerin Derin Tarihi alt başlıklı, Tahıla Karşı adlı eser yedi temel başlıktan oluşan, pre-modern dönemden verdiği örneklerle genel tarih anlatısına bir soluk getirerek sosyal olguları oluşturan ve daha kompleks süreçlere vurgu yapılan bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel olarak geçmişten bugüne devletin ortaya çıkışında genel olarak belirli bir mekanizma vardır. Bu mekanizmanın belirli bir toprak parçası üzerinde kalabalık bir insan topluluğunun artı değer üreterek, vergi toplayarak, nüfus kontrolleri yapılarak ve dış baskılar karşısında gerektiğinde savaşıarak çalıştığını görmekteyiz. Literatürde isimlendirmelere bakılmaksızın genel olarak devletlerin bu teknolojiyle çalıştığı ve devletin ilk ortaya çıkışının da üretimin yoğunlaşması sonrası olduğu görülmektedir. Scott'un yazdığı eserle de bunu desteklediği ancak genel anlatılardan farklı olarak tarihin tekdüze bir akışının olmadığını ve eksik yanların olduğu vurgulanmak istenmiştir. Esere ismen ilham olan tahılın bu mekanizmayı şekillendirdiğini ifade eder. Tahılın yalnızca o dönemde üretiminin yoğun olmasında dolayı değil vergilendirilmesinin kolay, ölçülebilen, depolanmaya uygun ve vergi memurlarından saklanması zor olması nedeniyle önemli bir ürün olduğu söylenmiştir.

Eserde bir üst başlıkta bahsi geçen “devletin kurak alanları sulanması ihtiyacından köklenerek başladığı” görüşüne karşı açıklamalar yapılarak başlanmıştır. Tarımsal alanlar, zengin alüvyonlar ve bol su kaynakları devletin kurulumu için uygun mekanlardır. Devletin ortaya çıkışına ilişkin teoriler adlı başlıkta bahsedilen, kurak alanların sulanması için büyük sulama kanallarının ve barajların inşasının yerleşik hayata geçmek için bir adım olduğu varsayımında görmezden gelinen noktalar olduğu söylenmiştir. İlk yerleşim yerlerinin sulak alanların kenarlarında bulunması bahsedilen teorideki gibi büyük sulama kanallarının inşası yerine drenaj sistemlerinin kurulumuna zemin hazırlamıştır (Scott, 2023:55). Bu yapıların da devletin çevre düzenlemesi olarak tanımlanabilecek faaliyetleri olduğu, savaş tutsaklarının ekilebilir alanlara yerleştirilmesi, ekim yapmayan tebaanın cezalandırılması, göçebe tarım ve toplayıcılık gibi vergilendirilemeyen geçim faaliyetlerinin yasaklanması ve tebaanın kaçmasının önlenmesi gibi amaçlarla bu inşa edildiği söylenmiştir (Scott, 2023:34-35). Bataklıklar, su baskınına uğramış alçak araziler genelde uygarlığa ters düşen alanlar olarak görülmüştür. Bu alanlar kurutularak tarım alanlarına dönüştürülmüştür. Çorak arazilerin ise sulandığı görülmüştür. Bu iki durumda karşımıza; devletin gayretinin, yönetilmesi imkansız sulak arazileri çevre mühendisliğiyle vergilendirilebilir tahıl ekim alanına dönüştürmek olduğu fikrini çıkartmıştır. Yine devletin ortaya çıkışındaki sulak alanların üzerinde merkezi bir güç oluşturulabilecek, tekel yönetime müsait alanlar olmadığı, ortak mülk olarak adlandırılacak birçok bitki ve hayvanın yer aldığı ve bunlar üzerinden vergilendirmenin mümkün olmadığı, daha kompleks bir yapının hakim olduğuna dair bulgular mevcuttur. Scott bu görece eşitlikçi, karmaşık toplum yapısında da devletin ortaya çıkamayacağını söylemiştir. Devletin daha sade bir ortamda oluşabileceği fikrini vurgulamıştır. Eserde genel olarak lineer bir şema izlenmiş ve devletin oluşmaya başlaması ve yerleşik geçiş arasında yaklaşık dört bin yıllık bir uçurum olduğu ve tarihte anlatılagelen “yerleşik hayata geçildi ve devlet oluşmaya başladı” söylemlerinin tarihçilerin el çabukluğu anlatısıdır (Scott, 2023:63). Scott “evcilleştirme” süreci içinde farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bitki ve hayvanları evcilleştirmenin faili olarak

görünen insanlarında süreç içerisinde bir yerde kendilerini de evcilleştirdiği ifade edilmiştir. Avcı toplayıcılık döneminde besinleri elde etme oranı giderek azalmış ve nüfus bir oranda arttığı için zorunlu olarak bir evcilleştirmeye gidilerek yerleşik hayata geçiş başlıyor. Ancak genel olarak insanların toprağı şekillendirmesinin ateş ile başladığı söylenmiştir. Yani aslında tarım ortaya çıkmadan da insanların bilinçli bir şekilde etrafındaki biyotik dünyayı dönüştürdüğünü ifade edilmiştir. Evcilleştirme ile ilgili olarak Scott ayrıca, toplumun evcilleştirme sonrası hayvanlar ve bitkilerle bir arada yaşamaya başlamalarının bir dizi sorunu da beraberinde getirdiğini ve bunların devletin çöküşüne zemin hazırlayacak faktörler -iç savaş, fetihler, su baskınları gibi- olduğu vurgulanmıştır. Yazar özellikle salgın hastalıklar konusu üzerine vurgu yapmıştır.

Devleti meydana getiren şeyleri Scott, kurumsal bir süreklilik, başında bir kralın olduğu yönetim, uzmanlaşmış idari personeller, toplumsal hiyerarşi, anıtsal bir merkez, kent duvarları, vergi toplama ve dağıtım şeklinde ifade etmiştir. Scott'un Mezopotamya'daki ilk yönetimlerin devlet olmadığını devlete dönüşen yapılar olduğunu söyler. Bu yönetimler içinde çökmeye çok müsait olduklarını söyler (Scott, 2023:35). Kitaptaki üçüncü başlıkta yapılan araştırmalara dayanarak devletin ortaya çıkışına ilişkin bir kesinliğin olmadığını ifade etmiştir. Ancak tarihsel anlatılarda yer alan tarımın konuya bir başlangıç ettiği ve Neolitik dönemde olduğu yönündedir. İlk devletin de Sümer kenti olan Uruk olduğu belgelenmiştir. Duvarlar, vergi toplama ve memurların olduğu, üzerinde politik ve ekonomik bir hakimiyet kurulan mütevazı tarımsal artanıyla yapılandırılmış bir kent olarak Uruk'un asgari düzeyde bir devlet özelliğine sahip olduğu söylenmiştir (Scott,2023:113).

Devlet için oldukça önem arz eden nüfus kavramı için Scott, yerleşik olmayan halkın üreme faaliyetlerini bilinçli olarak sınırlandırdığı ancak yerleşik halkın üreme konusunda oldukça olumlu bir tutum sergilediğini ifade etmiştir. Zenginlik algısının nüfusla bağıntılı olduğu bir düzende -nüfusu fazla olan devlet, zengin devlet- nüfusu arttırıcı teşviklerin olduğunu ancak ölümler nedeniyle -ölü doğumlar, salgın hastalıklar vb.- nüfus artışlarının beklentiyi karşılayamadığı bu durumda da kölelik sisteminin devreye girdiğini ifade etmiştir. Yazar erkeklerin olduğu kadar kadınlar ve çocuklar içinde sistemdeki öneme dikkat çekmiştir. Kadınların dünyaya getirecekleri çocuklar ile devlet için gerekli iş gücünü sağlayacakları ve çocuklarında devletin kendi istedikleri şekilde yetiştirilerek devletin ekonomisine katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir. Özet kısmında sorulan “devleti emeğiyle inşa eden köleler mi yoksa özgür tebaa ve yöneticiler mi tarih kitaplarında yer almalı ve anılmalıdır?” (Kulu Bay, 2019:59) sorusu, emeğin büyük bir kısmını karşılayan kölelik sisteminin kitaptaki önemine vurgu yapmak için sorulmuştur. Köle emeğinin birçok alanda üstünlüğü olduğunu ve bir “iş aleti” olarak görülmektedir. İlk yazılı kaynaklarda kölelik gibi bir tabire rastlanmamışsa da savaş alanlarından getirilen kölelerin, duvar resimlerinde kabartılarla ifadesi bizlere bir hafıza oluşturmuştur. Scott “devlet, esaret altındaki insan emeğine dayalı büyük ölçekli topluluktur” sözüyle aslında köleliğin devlet için önemine vurgu yapan önemli bir düşüncesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Scott eserinde avcı – toplayıcı topluluk ile çiftçiler arasında bir kıyaslama yapar. Ama söylenmelidir ki Scott'un bu eseri avcı ve toplayıcılığa bir övgüdür. Scott, çiftçilerin daha yoksul bir hayat sürdüğünü ifade etmiştir. Besin zincirinde daha altta kalan ve göçebe yaşayan halkların kolay erişebildiği bitkiler, kabuklu canlılar ve balık gibi ürünleri tüketen toplulukların yerleşik hayata geçiş konusunda daha avantajlı olduğu vurgulanmıştır. Çiftçiliğin çok daha zahmetli olduğunu ve birçok olumsuzluğu da içerisine aldığı ifade etmiştir. Avcı ve toplayıcı birinin su baskınları haricinde tarımla uğraşması için aslında bir neden olmadığını ifade etmiştir. Çünkü insanların toplandığı yere dolaylı olarak hayvanların ve bitkilerinde toplanması birçok salgın hastalığı neden olacak bakteriyi de beraberinde getirecektir. Bunun yanında tarıma geçen avcı toplayıcıların ürünlerine devlet tarafından el konduğu, çalıştırıldığı ve askere alma gibi yollarla vergi toplama uygulamalarının olduğu, bunlarında yerleşikler tarafından hoş

karşılanmayacak durumlar olduğu ifade edilmiştir (Scott, 2023:33). Aslında devletin insanlar tarafından çok da arzu edilerek oluşturulabilecek bir şey olmadığı fikri karşımıza çıkar.

Eserde dikkat çeken bir diğer konu barbarlar olup “barbar” kavramını devlet denetimine girmemiş toplulukları ifade ettiğini söylemiştir. Barbarlığın başladığı yerlerde sınır, vergi ve tahılın sonra erdiği ifade edilmiştir. Barbarların yaşadığı bölgelerin “muğlak” bir üretim bölgesi olarak adlandırıldığı, avcılığın yapıldığı, bitkilerin kesilip yakılarak ekim alanları açtığı, deniz ürünlerinin toplandığı, toplayıcı, göçebe hayvancılıkla meşgul olunan bir alandır. Devlet idaresine girmemeleri yönüyle politik bir alanda durur. Ancak eserde devletin barbarlar için çok önemli bir faydası olduğu görülmüştür. Scott, devletin barbarların gözüyle bir ticaret merkezi olduğunu söylemiştir. Devletlerin çok dar bir zirai ekolojisi olduğundan devletsiz halkların ve devletlerin birbirlerinin doğal ticari ortak oldukları ifade edilmiştir. Zirai ekoloji konusuna değinildikten sonra eserde ekoloji konusu ile ilgili de açıklamalara yer verildiği görülmüştür. Antroposen konusundaki düşüncesini yazar, ilk atom bombasının fırlatılmasını takip eden dönemde dünya genelinde yaygınlaşmış radyoaktiviteyle başladığı düşünülse de yarım milyon yıl önce ateşin kullanımıyla, geniş arazilerin tarıma açılması, otlak alanların oluşturulması, ormanların yok edilmesi ve alüvyonlaşma ile süren bir katman vardır, diyerek bu konuda da bir tartışma açmıştır (Scott, 2023:32)

Eserin bir kısmı da ilk devletlerin kırılganlığına ayrılmış olup konu ile ilgili olarak, nüfusun dağılması değil toplumun girift yapısının bütünüyle olmasa da önemli ölçüde kayboluşu olarak yorumlanmıştır. İlk devletlerin ömrünün hassas yapılarda olduğu seller, kuraklık, kötü hasat ve salgın hastalık gibi yıkıcı hadiselerin sonucunda bu dengenin kolayca bozulduğu görülmüştür.

Sonuç

Geçmişten günümüze genel olarak devletlerin bir mekanizması olduğu görülmüştür. Bu mekanizma belli bir toprak parçası üzerinde toplanan nüfus tarafından işleve geçirilmektedir. Belirli bir yerde toplanan bu nüfusun artı değer ürettiği ve bu ürünler üzerinden de bir vergilendirme sistemi uygulandığı görülmüştür.

Tahıl ürününün bir sembol olarak bahsedildiği bu çalışmada bu ürünün devletlerin vergi politikasındaki bir motor görevinde olduğu da görülmüştür. Scott’un görüşlerinden referansla, devlet insanlar tarafından arzu edilerek oluşturulan bir yapı olmadığı gibi devletin ortaya çıkışının dönemin yaşam koşulları dikkate alındığında pek de mümkün olmadığı görülmüştür. Devlet oluşumu, evcilleştirilmiş tahılların hakim olduğu bir beslenme düzeni karşısında alternatiflerin daha az olduğu durumlarda mümkündür. Avcı ve toplayıcılarda, göçebe tarım yapanlar ve su ürünlerinden beslenenler gibi geçim kaynağı farklı ağlara yayılan bir sistemde devlet oluşumu daha düşüktür. Çünkü el koyma edimine sebep olabilecek ve değer atfedilecek hiçbir gıda maddesi yoktur.

Devlet oluşumu ile ilgili olarak, bataklık arazileri kurutmak ve sulama kanallarının inşası genel teoride söylendiği gibi devlet aygıtı ile ortaya çıkmamıştır. Bu tür inşalar zaten insanların doğal kazanımlarıydı. Genel teoride devlet oluşumunun sulama kanallarıyla ilişkisi açısından da “çevre düzenlemesi, tarımsal ekolojik alanı korumak ve genişletmek için” sulama kanallarına ihtiyacın olduğu fikri üzerinden çıktığı görülmüştür. Ayrıca emeğin dışarıya çıkmaması ve dışarıdan gelen istilalara karşı koruma amaçlı gibi etmenlerinde bu mimarilerde etkisi olduğu görülmüştür. Geleneksel devlet oluşumunun “yerleşik yaşam ve tarım ikilisi” üzerinden anlatımına karşı yabani ve doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ve deniz mahsullerinden beslenen avcı ve toplayıcı toplumlarda da devlet aygıtının oluşabilme ihtimali olduğu görülmüştür. Yani yerleşik yaşamın devleti oluşturmaktan ziyade devlet için sabit bir yaşam ve saban tarımı belki de ilk koşuldur. Ancak devlet, yerleşik hayatı geliştirip daha kompleks bir forma dönüştürmüştür.

Son olarak köleliğin gerek iş gücü gerek emek boyutunda devleti oluşturduğu düşüncesi birçok teoride belki göz önünde bulundurulmayacak kadar küçüktür. Ancak toplumun en alt tabakasında bulunan bu kesimin, onların soylarından gelenlerin topluma entegre olmasıyla aslında nüfus popülasyonuna etkileri göz ardı edilemez. Kölelerin özellikle devlet oluşumu noktasında önemli bir noktada durduğu açıktır. Zorla iskan ettirilen sınıfın devlet için önemli olan “belirli bir alan içerisinde toplanmış nüfus” yönü oldukça önemlidir. Yine devletin köleliği icat etmediği ancak kölelerin zorla çalıştırılmasını sistematik hale getirdiği açıktır. Devlet ile iktidarın çok ince bir çizgiyle ayrıldığı ve hatta zaman zaman birbirine karıştırıldığı tarih sahnesinde genel anlamda yönetici sınıfların etkinlikleri ve yetkinlikleri tartışılmıştır. Scott, bu eseriyle alana farklı bir sorgulama yaratmıştır. Bugün bile birçok devlet için sorun teşkil eden göçmen meselelerinin -doğrudan nüfus ile ilgili problemler- tartışıldığı bir düzlemde, ilk devletlere nüfus oluşturan bununla kalmayıp emeği sömürülen kölelerin önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C, C. (2003). Değişim çağında devlet. (1. Baskı). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aktan, C, C. (2011). Eski devlet anlayışına karşı yeni devlet anlayışı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 189-206.
- Aktan, C, C. (2020). Siyaset felsefesinde devletin doğuşu ve devletin meşruiyeti tartışmaları. *Emek ve Toplum*, 9(23), 10-25.
- Aristoteles. (2017). Politika (çev. Furkan Akderin). Say Yayınları.
- Aristoteles’in Siyasi Teorisi: <https://www.akademikkaynak.com/aristotelesin-siyasi-teorisi.html> (Erişim Tarihi:21.08.2024).
- Ay, H. & Uçar, Ö. (2015). Devletin gelişim süreci. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 195-206.
- Bogucki, P. (1999). The origins of human society. (1. Baskı). Blackwell Publishers.
- Büyük, C. (2003). Devlet ve toplumsal rolü. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3(4), 101-112.
- Childe, G. (1974). Tarihte neler oldu. (çev. Mete Tunçay & Alaeddin Şenel). (2.Baskı). Alan Yayıncılık.
- Düvenci, S. (2018). Devletin köken teorileri açısından devleti doğuran etmenler: çeşitli uygarlıklar ve topluluklar üzerinden bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2), 66-93.
- Düvenci, S. (2018). Kuvvet ve mücadele teorisine göre Mezopotamya’da devletin ortaya çıkışı. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 106-117.
- Düvenci, S. (2018). (Yüksek Lisans Tezi). *Devletin köken teorileri açısından devleti doğuran etmenler*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Göze, A. (1989). Siyasal düşünceler ve yönetimler. (5.Baskı). Beta Basım.
- Gözler K. (2021). Devletin genel teorisi. (11.Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2017). Devlet kelimesi üzerine bir deneme. *Türkiye Günlüğü*, (129), 5-9.
- Karadağ, U. (2012). *Toplum sözleşmesi düşüncesinde devletin doğuşu Hobbes, Locke, Rousseau* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kulu Bay, S. (2023). Tahıla karşı: ilk devletlerin derin tarihi. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 6(1), 56-60.
- Okandan, R. G. (1976). Umumi amme hukuku devletin doğuşu, pozitif ve teorik gelişmesi, unsurları. (1.Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Oppenheimer, F. (1997). Devlet. (çev.Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu). Engin Yayıncılık.

- Özkaya, Ö. (2020). Devlet olgusu üzerine bir değerlendirme. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 8(16), 317-352.
- Platon. (2019). Devlet. (çev. Kerim Çetinoğlu). İskele Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2011). Küresel dünya. (çev. Melih Pekdemir). (1. Basım). Ayrıntı Yayınları.
- Ruhi, M, E. (2005). Platon'un devletin kökenine ilişkin görüşü ve yansımaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1-2), 241-277.
- Saygılı, A. (2014). Jean Bodin'in egemenlik anlayışı çerçevesinde kralın ki bedeni kuramına kısa bir bakış. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 185-198.
- Scott, J, C. (2023). Tahıla karşı: ilk devletlerin derin tarihi. (çev. Akın Emre Pilgir). (5.Baskı). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Spruyt, H. (2002). The origins, development and possible decline of the modern state. *Annual Review of Political Science*, 5, 127-149.
- Taşkın Y. (ed.). (2016). Siyaset: kavramlar, kurumlar, süreçler. (3.Baskı). İletişim Yayınları.
- Urhan, V. (2016). Aristoteles'in siyaset felsefesinde anayasal yönetim. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27(27), 211-230.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

10. Oturum

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN KAMU HİZMETLERİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Buket AKIN⁸⁹

Doç. Dr. Firdevs KOÇ BAYKARA⁹⁰

Özet

İnternetin ortaya çıkışı, çağımızın en önemli yeniliklerinden biri olarak, kamu hizmetlerinin sunumunda devletlerin dijitalleşmeye yönelmesine neden olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, kamu yönetimini önemli ölçüde etkileyerek, devletlerin dijitalleşme ihtiyacını fark etmelerini sağlamıştır. Bu süreçte vatandaşların kamu hizmetlerine yönelik beklentileri artmış ve çeşitlenmiştir; geleneksel yönetim yaklaşımlarının bu yeni beklentileri karşılamada yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle devletler, bilgi ve hizmet akışının değiştiği bu yeni ortamda, "dijital devlet" kavramını benimsemeye başlamışlardır. Türkiye de dijital devlet anlayışını benimseyen ülkeler arasında yer almakta olup, bu çalışmada dijitalleşmenin kamu yönetimi süreçlerine etkisi ve Türkiye'deki dijital uygulamalar incelenmektedir. Bilgi çağı, dördüncü sanayi devrimi, e-devlet ve yapay zekâ gibi kavramlar, toplumun her alanında kendini göstererek, devlet yönetiminde de köklü değişimlere yol açmıştır. Dijitalleşme, Türkiye'deki kamu hizmetlerinde sunduğu fırsatlar, getirdiği avantajlar ve karşılaştığı zorluklar açısından büyük bir etkiye sahiptir. Bu zorlukların en başında veri güvenliği ve gizliliği gelmektedir. Bu nedenle, dijital dönüşüm sürecinde bu engelleri aşmak, başarılı bir dijitalleşme sürecinin temel unsurlarından biridir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, devletlerin refah seviyesini artırma ve kamu yönetiminde dönüşüm sağlama açısından kritik bir rol oynamaktadır. Tarih boyunca süregelen değişim ihtiyacı, yeni teknolojilerin geliştirilmesine yol açmış; bu teknolojiler de toplumsal yaşamı, devlet sistemlerini ve yönetim şekillerini dönüştürmeye devam etmektedir. Kamu yönetiminde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ile—bürokrasi yeniden yapılandırılarak daha etkin bir hale getirilmiş, eski hantallıklarından uzaklaşmıştır. Kamu hizmetleri, bu dijital dönüşümün bir sonucu olarak daha verimli bir şekilde sunulmaya başlanmış ve "e-devlet" hizmetleri olarak bilinen dijital kamu hizmetleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, kamu hizmetlerinin dijitalleşme sürecini teorik bir çerçevede ele alarak dijital dönüşümün kamu hizmetlerine olan katkılarını incelemektir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin kamu hizmetlerinin verimliliğini, erişimini ve kalitesini nasıl artırdığı analiz edilecektir. Ayrıca, dijitalleşmenin kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve vatandaş memnuniyeti gibi alanlarda nasıl bir gelişim sağladığı üzerinde durulacaktır. Çalışmada, dijital dönüşümün sunduğu imkanlar ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar değerlendirilerek, yenilikçi uygulama örnekleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kamuda dijital dönüşüm, dijitalleşme, dijital dönüşüm, elektronik devlet (e- devlet).

⁸⁹ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, buketakn0911@gmail.com, ORCID: 0009-0004-0940-9387.

⁹⁰ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, firdevs.kocbaykara@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4752-1842.

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON PUBLIC SERVICES

Abstract

The emergence of the internet, as one of the most significant innovations of our time, has led governments to turn towards digitalization in the provision of public services. Rapid advancements in information and communication technologies have significantly impacted public administration, prompting governments to recognize the need for digital transformation. During this process, citizens' expectations for public services have increased and diversified, revealing that traditional management approaches are inadequate in meeting these new expectations. Consequently, governments have begun to adopt the concept of the "digital state" in this new environment where information and service flows have changed. Turkey is among the countries that have embraced the digital state approach, and this study examines the impact of digitalization on public administration processes and the digital applications in Turkey. Concepts such as the Information Age, the Fourth Industrial Revolution, e-government, and artificial intelligence have manifested across all areas of society over the past twenty years, leading to profound changes in state management. Digitalization has a significant impact on the provision of public services in Turkey, offering opportunities, advantages, and facing challenges. Among these challenges, data security and privacy are foremost. Therefore, overcoming these obstacles in the digital transformation process is crucial for a successful digitalization effort. Information and communication technologies play a critical role in increasing the welfare levels of states and facilitating transformation in public administration. The historical need for change has led to the development of new technologies, which continue to transform societal life, state systems, and management methods. In public administration, the use of information and communication technologies has restructured bureaucracies to be more efficient, freeing them from their previous cumbersome nature. As a result of this digital transformation, public services have begun to be delivered more efficiently, and digital public services known as "e-government" have emerged. The aim of this study is to examine the process of digitalization of public services within a theoretical framework and analyze the contributions of digital transformation to public services. In this context, it will be analyzed how digitalization enhances the efficiency, accessibility, and quality of public services. Additionally, the development of transparency, accountability, and citizen satisfaction in public administration due to digitalization will be discussed. The study will evaluate the opportunities provided by digital transformation and the challenges encountered in this process, while also examining innovative application examples.

Keywords: Digital transformation in public administration, digitalization, digital transformation, electronic government (e-government).

GİRİŞ

21. yüzyıl, hızla gelişen teknoloji ve dijital dönüşüm süreçlerinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Bilgi teknolojilerinde yaşanan devrim niteliğindeki yenilikler, toplumun tüm kesimlerinde büyük etkiler yaratarak iş dünyası, eğitim, sağlık, iletişim ve kamu hizmetleri gibi alanlarda köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Dijitalleşme, bireylerin günlük alışkanlıklarından iş yapış şekillerine kadar birçok unsuru değiştirmiş ve bu süreçten kamu yönetimi ile devlet-vatandaş ilişkileri de kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Devletler, vatandaşlarına daha hızlı, verimli ve kolay ulaşılabilir hizmetler sunma zorunluluğunu kabul ederek dijitalleşmeyi bir gereklilik olarak görmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda internetin yaygınlaşmasıyla birlikte elektronik devlet (e-devlet) uygulamaları kamu yönetiminde merkezi bir konuma gelmiştir. Dijital dönüşüm, kamu hizmetlerinin sunumunda köklü değişiklikler yaratarak hizmetlerin daha şeffaf, verimli ve vatandaş odaklı hale gelmesine büyük katkı sağlamıştır. Teknolojik yeniliklerle donatılmış bir kamu yönetimi yapısı, vatandaşların devlet hizmetlerine erişimini kolaylaştırmış ve kamu hizmetlerinin daha yenilikçi yöntemlerle sunulmasını mümkün kılmıştır. Aynı zamanda, dijitalleşme ile birlikte vatandaşların yönetime katılımı artmış ve devlet ile birey arasındaki ilişkiler daha demokratik ve şeffaf bir yapıya kavuşmuştur (Çaptuğ, 2021: 1317). Bu ilerlemeler, vatandaşların görüş ve taleplerini daha etkin bir şekilde devlete iletebileceği ve karar Alma süreçlerinde daha aktif rol oynayabileceği dijital platformların gelişimini desteklemiştir.

Kamu sektörü, devletin kontrolü altında bulunan ya da devletin sahip olduğu tüm kurum ve kuruluşları kapsar. Kamu hizmetleri ise bu kurumlar aracılığıyla vatandaşların refahını artırmayı ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan hizmetlerin genel adıdır. Kamu yönetimi, bu hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde organize edilmesi, kaynakların yönetimi ve politikaların uygulanması sürecini kapsayan bir disiplindir. Planlama, organizasyon, liderlik ve denetleme gibi süreçleri içeren kamu yönetimi, sunulan hizmetlerin kalitesini artırmayı hedefler. Bu bağlamda dijitalleşme, devletlerin vatandaşlarına sunduğu hizmetleri daha erişilebilir, hızlı ve yenilikçi hale getirirken, vatandaşların devlet dairelerine fiziksel olarak gitme gereksinimini de ortadan kaldırarak önemli bir zaman ve maliyet tasarrufu sağlar (Şentürk, 2021: 156). Elektronik devlet (e-devlet) uygulamaları, devlet hizmetlerinin dijital platformlar üzerinden sunulmasını sağlayarak vatandaşların işlemlerini kolayca yapabilmelerine olanak tanır. Türkiye de bu alanda önemli adımlar atarak 2008 yılında E-Devlet Kapısı'nı kullanıma sunmuş ve dijitalleşme sürecinde kayda değer bir ilerleme kaydetmiştir. Dijitalleşmenin en dikkat çekici sonuçlarından biri, hizmet sunumunda kimin sunduğundan ziyade nasıl sunulduğunun önem kazanmasıdır. Teknolojik gelişmeler, vatandaşların ihtiyaçlarını ve beklentilerini değiştirmiş, hizmet sunum biçimlerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır. Günümüz bireyleri, hizmetlerin nesnelerin interneti, bulut bilişim, büyük veri ve blok zinciri gibi ileri dijital araçlar ile sağlanmasını talep etmektedir. Çevrimiçi ortamda hak ve sorumluluklarını bilen, bilinçli kullanıcılar haline gelen vatandaşlar, kamu hizmetlerinin de bu çağa uygun olarak düzenlenmesini beklemektedir. Dijital platformlar üzerinden sunulan hizmetler, kişisel verilerin güvenli bir şekilde kullanımı ile daha özgün ve kullanıcı odaklı hale getirilmiştir.

1. DİJİTALLEŞME, DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE DİJİTAL DEVLET

Dijital çağın başlamasıyla, teknolojik yenilikler analog verilerin dijital platformlara aktarılmasını sağlamış ve bu durum, dijital dönüşüm olarak adlandırılan yeni bir dönem başlatmıştır. Bu çerçevede, kamu hizmetlerinin dijital ortamda sunulması, e-devlet kavramından dijital devlet anlayışına geçişi beraberinde getirmiştir (Akman ve Çetin, 2019: 223). Dijitalleşme terimi, toplumun dijital teknolojilere dayalı yeni yaşam tarzlarını

benimsemesini ve bu süreçte dijitalleşme kültürünün gelişmesini ifade ederken, geleneksel sanayi toplumundaki birey-devlet ilişkisinin tek yönlü hiyerarşik yapısından, modern çağda çift yönlü ve katılımcı bir ilişkiye dönüşümünü de simgelemektedir (Aydın, 2018: 38). Bu süreç, vatandaşların yalnızca hizmet tüketicisi olmaktan çıkıp, aynı zamanda yönetime katkıda bulunan etkin katılımcılar haline gelmesine olanak tanımıştır.

Literatürde, "Dijital Devlet" terimiyle ilişkilendirilen birçok kavram bulunmaktadır. Bunlar arasında "e-devlet", "elektronik devlet", "digital government", "e-government" ve "online government" gibi terimler yer alır. Türkiye bağlamında, "elektronik devlet" terimi, dijital devlet ile eş anlamda en yaygın kullanılan kavramlardan biridir (Karagülmez, 2010: 255). "Dijitalleşme" kavramı, sıklıkla "dijital dönüşüm" ile örtüşen bir anlama sahiptir. Ancak, bu iki terim birbirinin yerine kullanılmasına rağmen, kamu yönetimi ve teknolojik gelişmeler bağlamında farklı nüansları ifade ederler. Dijital dönüşüm, dijitalleşme süreciyle birlikte gerçekleşen zihinsel ve işlevsel değişiklikleri temsil eder. Bu kavram, dijital teknolojilerin iş dünyasındaki yeni talepleri karşılamak için kullanılmasını içerir ve iş süreçlerinin yeniden yapılandırılması dijital dönüşümün merkezinde yer alır (Salesforce, 2020). Böylelikle, dijital dönüşüm yalnızca bireysel projelerin hayata geçirilmesini değil, aynı zamanda organizasyonların genel değişim süreçlerine adapte olma yeteneklerini artırmayı hedefleyen geniş kapsamlı projeleri kapsamaktadır. "E-devlet" terimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT), özellikle de internetin, hükümetler tarafından etkili bir yönetim sağlamak amacıyla kullanılmasını ifade eder. Öte yandan, dijital devlet kavramı, modernleşme stratejilerinin bir parçası olarak dijital teknolojilerin kamu hizmetlerinde yenilikçi yöntemlerle değer yaratma amacına yönelik kullanılmasını anlatır (OECD, 2014: 4-5). Daha basit bir ifadeyle, dijital devlet, hizmetlerin modern teknolojiler kullanılarak daha verimli bir şekilde sunulmasını hedeflerken, e-devlet kavramı mevcut yönetim süreçlerini iyileştiren bir mekanizma sunmaktadır. Bunun yanı sıra, dijital devlet anlayışı, bu mekanizmanın yapısını köklü bir şekilde değiştirerek yeniden şekillendirmeyi amaçlamaktadır.

2. TÜRKİYE'DE DİJİTAL DEVLET

Dünya genelinde ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve teknolojik gelişmeler, ülkelerin dinamiklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin küresel değişimlere kayıtsız kalması mümkün değildir. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü artırabilmesi için, hem uluslararası gelişmelere uyum sağlaması hem de teknolojik düzeyini yükseltmesi gerekmektedir. Bilgi toplumuna geçiş, bu süreçte kritik bir rol oynamaktadır (Şentürk ve Karakurt, 2019:551). Türkiye, geçmişte bilgi toplumuna geçiş amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1970 ve 1980'li yıllarda bilgisayar teknolojilerinin entegrasyonu ile vergi ve nüfus kayıtları gibi emek yoğun süreçlerin daha verimli hale getirilmesi hedeflenmiştir. İnternetin bulunmadığı bu dönemde, büyük veri setlerinin depolanması ve işlenmesi üzerine projeler geliştirilmiştir. Dolayısıyla, bu yıllarda gerçekleştirilen girişimler, daha çok otomasyona yönelik çalışmalar olarak değerlendirilmiştir (Naralan, 2009:5). 1980'li yıllarda Türk kamu yönetiminde e-dönüşüm sürecinin başlangıcıyla, 1990'lı yılların başında dijitalleşme adımları atılmaya başlanmıştır (Akçagündüz, 2019:418; Aydın, 2018:13). 1990'ların ikinci yarısından itibaren, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler ve bu teknolojilerin toplumsal hayata etkilerine yönelik politika stratejileri sürekli olarak gündeme gelmiştir. Bu dönemde kamu kurumları arasında bilgi paylaşımına yönelik adımlar atılmıştır (Avaner ve Fedai, 2019:167). Ayrıca, Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından kurulan ilk web sitesi, e-devlet sistemine geçiş sürecini hızlandıran önemli bir gelişme olmuştur.

Türkiye'nin dijitalleşme süreci, 1990'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar uzanan bir dizi strateji ve projeyi içermektedir. Bu süreç, ülkenin bilgi ve iletişim teknolojileri alanında

ilerlemesi için atılan önemli adımlarla şekillenmiştir. 1993 yılında, Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Raporu," Türkiye'nin dijitalleşme yolculuğunun ilk önemli referansı olmuştur. Bu rapor, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ülke ekonomisine katkısını vurgulayarak, sistematik bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymuştur. İki yıl sonra, 1995'te yayımlanan "Enformatik Çalışma Grubu Raporu," Türkiye'nin bilgi toplumuna geçiş sürecindeki ilk somut adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Ardından 1996 yılında kurulan Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM), bilgi altyapısının güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. 1997 yılında, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu tarafından hazırlanan Ulusal Enformasyon Altyapısı (TUENA) ana planı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sistematik bir biçimde geliştirilmesine dair önemli bir çerçeve sunmuştur. 1998'de kurulan Elektronik Ticaret Ağı, Türkiye'de dijitalleşme sürecinin önemli bir aşamasını temsil ederek, e-ticaretin önünü açmıştır. 2000 yılında Türkiye, e-Avrupa Eylem Planı'nı hazırlayarak Avrupa ile entegrasyon sürecine yönelik adımlar atmayı hedeflemiştir. 2001'de başlatılan E-Türkiye Girişimi, dijitalleşme konusundaki çabaları güçlendirmiştir. 2002 yılında hayata geçirilen E-Dönüşüm Türkiye Projesi, kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi için bir çerçeve sunmuş, 2003'te Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülen "e-dönüşüm Türkiye Projesi" ile somut adımlar atılmıştır. 2005 yılında oluşturulan E-Dönüşüm Kısa Eylem Planı, dijitalleşme sürecinin hızlanmasını hedeflemiştir. 2006'da hazırlanan Bilgi Toplumu Eylem Stratejisi, 2006-2010 dönemi için planlanmış ve 2007 yılında E-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu kurularak yürütme yetkisi sağlanmıştır. 2008'de, Bilgi ve İletişim Teknolojileri aracılığıyla e-devlet platformunun oluşturulması, dijitalleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2015 yılında, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanarak, 2015-2018 dönemi için dijitalleşme çabalarına yönelik önemli bir temel oluşturulmuştur. 2016'da tekrar yapılandırılan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, dijital dönüşüm hedeflerini desteklemiş ve ilerlemeyi teşvik etmiştir. Nihayetinde, 2019 yılında hazırlanan Ulusal E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye'nin dijital kamu yönetimi anlayışını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Bu gelişmeler, Türkiye'nin dijitalleşme sürecinin temel taşlarını oluşturarak, kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmayı ve vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin bilgi toplumuna geçiş süreci hızlandırılmıştır. Bu süreçte belirlenen Bilgi ve İletişim Teknoloji (BİT) politikaları ve bilgi toplumu stratejileri, entegrasyonun sağlanmasına yönelik önemli adımlar olmuştur (Şentürk ve Karakurt, 2019:551). Türk kamu yönetimindeki dijital dönüşüm, gelişen bilgi teknolojilerine uyum sağlama gerekliliği ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca, dijital kamu yönetimi uygulamalarına karşı kamuoyundan ve sivil toplum kuruluşlarından kayda değer bir itiraz olmamıştır (Batal, 2018:149). Türkiye'de dijital kamu yönetimi anlayışı, hizmet sunumundaki bürokratik engellerin azaltılması ve kamu hizmetlerinin etkin, şeffaf ve hızlı bir biçimde sunulması ile ilişkilendirilmektedir (Altınışık, 2017:1938). Eylem Planları, Türkiye'nin dijitalleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. 2016-2019 Ulusal E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye'nin özel koşullarını ve yeni teknolojik gelişmeleri dikkate alarak elektronik devletin yapılandırılmasına yönelik çeşitli çalışmaları koordine etmeyi hedeflemiştir. "2016-2019 Ulusal E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı," e-devlet ekosisteminin sürdürülebilirliğini sağlama, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesini gerçekleştirme ve katılımı artırma gibi hedefler belirlemiştir. Bu strateji, Türkiye'nin dijital kamu yönetimi anlayışını güçlendirmeyi ve toplumsal katılımı teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

3. HİZMET SUNUMUNDA DİJİTALLEŞME

Kamu yönetiminde dijitalleşme, günümüzde teknolojinin hızlı gelişimi ile birlikte kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmayı, vatandaş memnuniyetini sağlamayı ve yönetim süreçlerini daha verimli hale getirmeyi hedefleyen önemli bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca teknolojik yenilikleri hayata geçirmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcı yönetim anlayışını da güçlendirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kamu hizmetlerine entegrasyonu, hizmetlerin hızlı, erişilebilir ve verimli bir biçimde sunulmasına olanak tanımaktadır (Tanrıverdi, 2021: 294). Dijital kamu hizmetlerinin en belirgin özelliklerinden biri, vatandaşların elektronik platformlar aracılığıyla hizmetlere kolay ve hızlı bir şekilde erişim sağlamasıdır. Geleneksel yönetim sistemlerinde sıkça karşılaşılan bürokratik işlemler, uzun bekleme süreleri ve karmaşık süreçler, dijitalleşme sayesinde önemli ölçüde azaltılmıştır. Elektronik hizmetler (e-hizmetler), vergi ödemeleri, ruhsat başvuruları, sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlar gibi pek çok alanda hizmet sunumunu daha etkili hale getirerek, vatandaşların kamu kurumlarıyla olan etkileşimlerini hızlandırmaktadır. Dijitalleşmenin kamu yönetimine sağladığı bir diğer önemli katkı, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin güçlendirilmesidir. Dijital platformlar aracılığıyla sunulan hizmetler, karar alma süreçlerini daha izlenebilir ve açık hale getirerek, kamu kurumlarının faaliyetlerini daha görünür kılmaktadır. Bu durum, vatandaşların yönetime olan güvenini artırmakta ve kamu hizmetlerinde hesap verebilirliği yükseltmektedir. Ayrıca, dijital platformların sağladığı izlenebilirlik ve belge yönetimi imkanları, hizmet süreçlerinin denetim mekanizmalarının daha etkili bir şekilde işlemesine olanak tanımakta ve kamu kurumlarının performansını olumlu yönde etkilemektedir (Bimay ve Kaypak, 2019: 24). Yani kamu kurumlarının şeffaflığını artırarak, vatandaşların kamu hizmetlerine olan memnuniyetini yükseltmektedir.

Verimlilik açısından değerlendirildiğinde, dijitalleşme; büyük veri analitiği ve yapay zeka gibi ileri teknolojilerin entegrasyonunu mümkün kılarak, kamu politikalarının daha etkin bir şekilde oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu teknolojiler, kamu kurumlarının büyük miktardaki veriyi daha hızlı ve etkili bir biçimde işlemelerini sağlamanın yanı sıra, elde edilen bilgilerin kamu politikalarının şekillendirilmesinde kullanılmasına da olanak tanımaktadır. Dijital dönüşüm, yalnızca hizmet sunum süreçlerinde değil, kamu kaynaklarının yönetiminde de önemli tasarruflar sağlamaktadır. Özellikle dijital arşivleme sistemleri, kağıt tüketimini azaltarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır (Özaltın ve Ersoy, 2020: 747). Ancak, dijitalleşmenin kamu yönetiminde tam anlamıyla entegre edilmesi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu zorluklar arasında veri güvenliği ve gizliliği, dijital eşitsizlik, altyapı eksiklikleri ve kamu çalışanlarının dijital becerilerindeki yetersizlikler bulunmaktadır. Bu sorunlar, kamu hizmetlerinin dijital ortamda daha yaygın ve etkili bir şekilde sunulmasının önünde önemli engeller teşkil etmektedir. Bu nedenle, kamu yönetiminde dijitalleşmenin başarılı olabilmesi için güvenlik sorunlarına yönelik etkili politikaların geliştirilmesi ve dijital becerilerin artırılması amacıyla eğitim programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Dijitalleşme süreci, kamu yönetiminde köklü bir dönüşüm yaratarak hizmetlerin daha erişilebilir, şeffaf ve verimli bir şekilde sunulmasına olanak tanımaktadır. Bu değişim, vatandaşların kamu hizmetlerine olan güvenini artırmakta ve kamu kurumlarının hizmet kalitesini yükseltmektedir. Dijitalleşmenin sağladığı bu dönüşüm, kamu yönetiminin geleceğine dair yeni bir perspektif sunarak, daha katılımcı ve hesap verebilir bir yönetim anlayışının temellerini oluşturmaktadır.

4. DİJİTAL DEVLET UYGULAMALARI

Dijitalleşme uygulamaları, devletlerin zaman ve kaynak tasarrufu sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi, bu hizmetlerin daha dinamik, yalın ve şeffaf bir biçimde sunulmasını mümkün kılmakta ve süreçlerin izlenmesini kolaylaştırmaktadır.

Teknolojik ilerlemeler, vatandaşları kâğıtsız süreçlere yönlendirirken, ara süreçlerde gereksiz kaynak kullanımını da ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle, Türkiye de dâhil olmak üzere pek çok devletin bütçelerinde ve gelecekteki politikalarında dijital dönüşüm uygulamaları önemli bir yere sahiptir. Ancak, bu dönüşüm süreci beklenen hızda gerçekleşmemektedir; çevrimiçi dünyanın standartlarına uyum sağlanması ve bu doğrultuda çalışma ilkelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Kamu kurumlarının bu ilkeleri hayata geçirebilmesi için üniversiteler, özel sektör, tedarikçiler ve girişim ekosistemi ile işbirliği yapması kritik öneme sahiptir (Mercanoglu, 2016). Türkiye’de kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi, vatandaşların devlet hizmetlerine daha hızlı ve etkili bir şekilde erişimini sağlamak amacıyla çeşitli e-devlet projeleri aracılığıyla önemli ilerlemeler kaydetmiştir. E-Devlet Kapısı, bu sürecin önemli bir adımıdır ve 24 Mart 2006 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kurulmasına karar verilmiştir. Yaklaşık iki yıl süren hazırlık sürecinin ardından 2008 yılında faaliyete geçen e-Devlet Kapısı, vatandaşların devlet hizmetlerine tek bir şifre ile erişim sağlamalarına olanak tanımıştır. Bu platform sayesinde fiziksel olarak kamu kurumlarına gitme gereksinimi ortadan kalkmış, işlemler hızlanmış ve bürokrasi azalmıştır (Şahin, 2016:118; Oğurlu, 2010:135). E-Devlet Kapısı’nın sağladığı bu kolaylıklar, vatandaşların zaman ve kaynak tasarrufu yaparak devletle olan etkileşimlerini daha verimli bir hale getirmiştir.

E-Devlet Kapısı, 2024 itibarıyla 1.077 kamu kurumunun sunduğu 8.392 hizmete erişim sağlamış ve kullanıcı sayısı 66 milyonu aşmıştır. Bu, Türkiye’nin dijitalleşme sürecindeki kat ettiği mesafeyi ve e-devletin yaygın kullanımını göstermektedir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2024; Çarıkçı, 2010:104). E-devlet sistemi, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kamu yönetimini daha verimli hale getirirken, bürokrasiye bağlı işlem süreçlerini azaltarak zaman kayıplarını önlemiştir. 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı’nda, e-devlet uygulamalarının geliştirilmesi ve Dijital Türkiye platformunun entegrasyonu stratejik hedefler arasında yer almıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 55). E-devlet, kamu hizmetlerine erişimi hızlandırarak yüz yüze görüşme gereksinimini ortadan kaldırmış ve sistemin verimliliğini artırmıştır. Dijital Türkiye projesiyle hizmet kalitesini artırmayı, kamu maliyetlerini azaltmayı ve devletin vatandaşlar nezdindeki güvenilirliğini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Yani e-devlet platformu, vatandaşların kamu hizmetlerine daha güvenli ve hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır (Oğurlu, 2010:151). Bu hedefler doğrultusunda, dijital Türkiye projesi, kamu hizmetlerinin daha etkili bir şekilde sunulmasına katkıda bulunarak, vatandaşların devletle olan ilişkisini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bir diğer dijital uygulaması olan Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, Türkiye’de kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi sürecini hızlandırmak amacıyla 10 Temmuz 2018 tarihinde kurulmuştur. Bu ofis, kamu kurumlarının dijital dönüşümüne öncülük etmek, siber güvenliği artırmak, yerli teknolojileri teşvik etmek ve büyük veri analizi ile yapay zeka uygulamalarını yaygınlaştırmak gibi önemli görevler üstlenmektedir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2024). Dijital Dönüşüm Ofisi, kamu hizmetlerinde dijitalleşme sürecini koordine ederek, e-devlet hizmetlerinin etkin sunumunu sağlamayı hedeflemektedir. Ofis, bilgi güvenliğini sağlamak, siber güvenliği artırmak ve yerli dijital teknolojilerin geliştirilmesini desteklemek için projeler geliştirmektedir. Bu kapsamda, kamu hizmetlerinin daha etkili, maliyet tasarruflu ve vatandaş odaklı hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Dijital Dönüşüm Ofisi, e-Devlet Kapısı’nın hizmet çeşitliliğini artırmak ve kullanıcı sayısını genişletmek için çalışmalarını sürdürmektedir. Bu sayede, devlet hizmetleri daha hızlı ve verimli hale gelirken kamu kaynakları daha etkin kullanılmaya başlanmıştır.

Merkezi Nüfus İdare Sistemi (MERNİS), Türkiye’deki nüfus kayıtlarının dijital ortamda yönetilmesini sağlayan bir dijital devlet uygulaması sistemidir. Bu sistem, doğum, ölüm, evlenme ve boşanma gibi temel nüfus olaylarını merkezi bir veri tabanında saklamayı

mümkün kılar. Her vatandaşa benzersiz bir T.C. kimlik numarası verilmesi, bu sistemin en önemli özelliklerinden birisidir (İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 2021; Oğurlu, 2010). T.C. kimlik numarasının kullanılmasıyla kamu kurumlarındaki işlem karmaşıklığı büyük ölçüde azaltılmıştır. MERNİS, vatandaşların farklı il ve ilçelerde kolayca nüfus işlemlerini gerçekleştirmesine olanak tanır ve kırtasiye maliyetlerini azaltır. Nüfus verilerinin dijital ortamda saklanması, merkezi bir veri tabanı oluşturulması ve kamu ile özel sektör projeleri arasında veri paylaşımının sağlanması gibi hizmetler sunmaktadır (Baştan ve Gökpunar, 2004). MERNİS sayesinde işlemler hızlanmış, bürokrasi azaltılmış ve vatandaş-devlet ilişkileri daha etkin hale gelmiştir.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), vatandaşların dilekçe ve bilgi edinme haklarını kullanmalarını sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir dijital kamu hizmeti platformudur. Bu sistem, devlet ile vatandaşlar arasındaki etkileşimi güçlendirmeyi hedeflemektedir. CİMER, başvuruların ve verilen yanıtların elektronik ortamda gerçekleştirilmesini sağlar (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020; İbrahimoglu, 2019:10). Bu uygulama, vatandaşların kamu ile ilgili şikayet, talep ve önerilerine hızlı yanıt verilmesini sağlamaktadır. Elektronik devlet uygulamaları, kamu yönetimindeki dönüşümle birlikte birçok hizmetin sunulmasına olanak tanımaktadır (Selvi, Ulucan ve Coşgun, 2019:34-35). Bu sayede, vatandaşlar, ihtiyaç duydukları hizmetlere daha kolay erişim sağlayarak, kamu yönetimiyle olan etkileşimlerini daha etkin bir biçimde gerçekleştirebilmektedirler.

Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Adalet Bakanlığı tarafından hayata geçirilmiş ve yargı birimlerinin dijital ortamda birleştirilmesini amaçlayan bir sistemdir. Bu proje, yargı süreçlerini hızlandırmayı ve daha güvenli, şeffaf bir yargı sistemi oluşturmayı hedeflemektedir. UYAP ile birlikte tüm yargı işlemleri elektronik ortamda gerçekleştirilebilmektedir. Bu sistem, hâkim görevlendirmelerinden adli yazışmalara kadar birçok işlemi dijital platformda yapılabilmesini sağlamaktadır. UYAP, vatandaşlar için bir portal sunarak kendi davalarını takip edebilmelerine olanak tanır. Avukatlar ve arabulucular da sistem üzerinden işlemlerini gerçekleştirebilirler. UYAP, adalet sistemine önemli katkılar sunarken, bürokrasiyi azaltmaktadır. İşlemler, önceki dönemlere göre daha hızlı bir şekilde tamamlanabilmektedir (Taş ve Uçacak, 2018: 492-513). Bu durum, hukuk hizmetlerinin kalitesini artırarak, adaletin daha hızlı ve etkili bir şekilde tecelli etmesine yardımcı olmaktadır.

2015 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından başlatılan e-Nabız kişisel sağlık kaydı sistemi, vatandaşların sağlık bilgilerine güvenli bir şekilde erişimini sağlar. Bu sistem, teşhis, tahlil, reçete ve tıbbi görüntüler gibi sağlık verilerine ulaşım imkânı sunar. Kullanıcılar, sisteme giriş yaparken güvenli kimlik doğrulama yöntemlerini kullanır (Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2015/5). E-Nabız, kullanıcıların sağlık verilerini paylaşacakları kişilere yetki verme olanağı sunarken, acil durumlar için “112 Acil Yardım” butonu ile konum bilgisi hızlı bir şekilde iletilir. Bu platform, hasta ve doktor arasındaki iletişimi güçlendirerek sağlık hizmetlerinin hızını ve etkinliğini artırmaktadır. E-Nabız, kişisel sağlık verilerine güvenli bir erişim imkânı sunarak sağlık sisteminin dijitalleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu dijital devlet uygulamaları, Türkiye’nin kamu hizmetlerinin dijitalleşme sürecinde önemli birer yapı taşı olarak öne çıkmakta ve vatandaşların devletle olan etkileşimlerini daha etkili hale getirmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dijitalleşme, kamu yönetimi ve hizmet sunumunu köklü bir şekilde dönüştüren bir süreçtir. Türkiye’deki dijitalleşme girişimleri, kamu hizmetlerinin hızını, etkinliğini ve erişilebilirliğini artırmış; bürokrasinin azalmasıyla birlikte kamu hizmetlerine olan güveni

güçlendirmiştir. E-Devlet Kapısı gibi projeler, vatandaşların kamu hizmetlerine çevrimiçi ve pratik bir şekilde ulaşımını sağlarken, bu durum hem kamu memnuniyetini artırmış hem de devlet işleyişinin daha şeffaf hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Dijitalleşme, kamu hizmetlerinde verimlilik, şeffaflık, katılım ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin uygulanmasını kolaylaştırarak önemli avantajlar sunmaktadır. Özellikle büyük veri, yapay zeka ve blockchain gibi yenilikçi teknolojilerin entegrasyonu, hizmetlerin bireyselleştirilmesini ve kamu politikalarının daha veri odaklı bir şekilde şekillendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, dijitalleşme, kaynak yönetiminde etkinlik sağlamanın yanı sıra kağıt tüketimini azaltarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, dijitalleşme süreci bazı zorluklarla da karşı karşıyadır. Dijital eşitsizlik, altyapı eksiklikleri, veri güvenliği ve gizliliği gibi sorunlar, kamu hizmetlerinin eşit bir şekilde herkes tarafından kullanılmasını engellemektedir. Bu nedenle, dijitalleşme süreçlerinin başarılı olabilmesi için gerekli altyapı yatırımlarının yapılması ve vatandaşların dijital okuryazarlığının artırılması önem taşımaktadır. Ayrıca, veri güvenliğinin sağlanması ve kişisel bilgilerin korunması, kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Gelecekte dijitalleşmenin kamu yönetimindeki etkilerinin daha da artması beklenmektedir. Dijital teknolojilerin hızla ilerlemesi, kamu hizmetlerinin daha kişiselleştirilmesini ve vatandaş odaklı bir hale gelmesini kaçınılmaz kılacaktır. Yapay zeka ve büyük veri analizi, kamu politikalarının oluşturulmasında daha etkin kullanılacak; bu sayede vatandaşların ihtiyaçlarına daha hızlı ve verimli bir şekilde yanıt verebilecek stratejiler geliştirilecektir. Nesnelerin interneti (IoT) ve blockchain gibi yenilikçi teknolojilerin entegrasyonu, kamu hizmetlerinde daha güvenilir ve izlenebilir bir yapı oluşturacaktır. IoT, kamu hizmetlerinin otomasyonunu artırarak vatandaşların yaşamlarını kolaylaştıracak; blockchain ise veri güvenliğini ve şeffaflığı artırarak kamu hizmetlerindeki güven sorunlarını ortadan kaldıracaktır. Bu sayede kamu kurumlarının performansı daha yakından izlenebilecek ve süreçler daha demokratik bir yapıya kavuşacaktır. Dijital dönüşüm sürecinin daha kapsayıcı olabilmesi için dijital eşitsizliğin azaltılması önemlidir. Kırsal alanlarda ve düşük gelirli vatandaşlar arasında dijital hizmetlere erişimde yaşanan farklılıkların giderilmesi, hükümetlerin öncelik vermesi gereken bir konu olmalıdır. Kamu çalışanlarının dijital becerilerinin geliştirilmesi ve dijital altyapının tüm bölgelerde yaygınlaştırılması da dijitalleşmenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin dijitalleşme yolundaki atılımları umut verici olsa da, bu dönüşümün daha etkili ve kapsamlı hale gelmesi için yeni stratejik planlamalara ihtiyaç vardır. 2019 yılında yayımlanan Ulusal E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, bu hedefler doğrultusunda önemli bir yol haritası sunmuş; ancak bu stratejilerin daha dinamik hale getirilmesi ve teknolojik gelişmelerle uyumlu bir şekilde güncellenmesi gerekmektedir. Ayrıca, vatandaşların dijital becerilerinin artırılması ve dijital hizmetlere erişimin yaygınlaştırılması, dijital kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği için öncelikli olmalıdır. İlerleyen zamanda dijital teknolojilerin artan kullanımıyla, kamu yönetiminde daha demokratik ve vatandaş odaklı bir yapının oluşması beklenmektedir. Türkiye'nin bu dönüşüm sürecini hızlandırarak dijital dünyada rekabetçi bir konumda yer alması mümkündür. Dijitalleşmenin sunduğu fırsatlar kadar karşılaşılan zorluklar da göz önünde bulundurulmalı ve bu zorlukları aşmak için stratejik adımlar atılmalıdır. Bu çerçevede, dijital devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması, vatandaşların dijital okuryazarlığının artırılması ve veri güvenliğinin sağlanması, geleceğin kamu yönetiminde başarıya ulaşmanın anahtarı olacaktır.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı. (2015). *UYAP tanıtım kitapçığı*. Adalet Bakanlığı. https://bigm.adalet.gov.tr/kitap/uyap_bilisim_sistemi_kitabi.pdf (Erişim tarihi: 01.09.2024).

- Akçagündüz, E. (2019). Türkiye’de e-devlet ve e-yönetişim: mevcut duruma genel bir bakış. Parlak, B. & Doğan, K. C. (Ed.), *E-yönetişim kavramsal/kuramsal çerçeve, ülke incelemeleri ve Türkiye’ye yansımaları*, (ss.417-441), Beta Yayınları, İstanbul.
- Akçöz, M. & Akçöz, V. (2023). Kamu yönetiminde dijitalleşme ve Türkiye’deki dijital devlet uygulamaları. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences* 9(69), 3648-3660.
- Akman, E. & Çetin, M. (2019). Yeni kamu yönetimi anlayışının bir yansıması olarak dijital dönüşüm ofisi. *IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, 5-6 Aralık 2019, Burdur, Türkiye, Sempozyum. 223-231.
- Altınışik, E. (2017). Dijitalleşme söyleminin kamu yönetimi disiplinine olası etkisi: 1950 deneyiminden yola çıkan bir öngörü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1933-1943.
- Atmaca, Y. & Karaçay, F. (2020). Türkiye’deki kamu yönetimi reformlarında dijitalleşme ve e-yönetişim. *International Journal of Management and Administration*, 4(8), 260-280.
- Avaner, T. & Fedai, R. (2019). Türk kamu yönetiminde ofis sistemi e-devlet uygulamalarından dijital dönüşüm ofisine. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(2), 149-172.
- Aydın, A. (2018). Seçili ülkelerde kamuda dijital dönüşüm, başarı faktörleri ve güncel eğilimler. G. T. Yamamoto & M. Ö. Kalaç (Ed.), *Kamuda dijital dönüşüm*, (ss.13-43). Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Baştan, S. & Gökbunar, R. (2004). Kamu hizmetlerinin sunumunda e-devletle ilgili yeni gelişmeler: tümleşik e-devlet sistemlerine doğru. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 71-89.
- Batal, S. (2018). Dijital kamu yönetimi anlayışının gündelik hayata yansıması: çipli Türkiye Cumhuriyeti kimlik kartları örneği üzerine bir sorgulama. E. Akman., N. Negiz., Ç. Akman., & M. Kiriş (Ed.), *Dijital Çağın Etkisinde Yönetim – Siyaset – Kent*, (ss.121-136). Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bimay, M. & Kaypak, Ş. (2019), Küreselleşme sürecinde kamu politikalarında yaşanan değişimler, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 24- 40.
- Bozkurt, A. (2019). *Türkiye’deki e-devlet uygulamaları ve dijitalleşme*. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Büyüksulu, A. R. (2018). *Dijital dönüşüm*. DER Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2020). <https://cbddo.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12.08.2024).
- Çaptuğ, M. (2021), Covid-19 salgınının kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi sürecine etkisi ve sonuçları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(2), 1309- 1327.
- Çarıkçı, O. (2010). Türkiyede e-devlet uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 95-122.

- Çetinkaya, N. (2010). *Türk kamu yönetiminde yapısal dönüşüm ve e-devlet uygulamalarının kamu hizmetlerine etkileri*. (Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Delibaş, K. & Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye’de e-devlet uygulamaları: Türkiye’de e-demokrasi ve e-katılım potansiyellerinin harekete geçirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 100-144.
- Demirhan, Y. (2011). *Türk kamu yönetiminde e-devlet politikası ve yönetimi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dijital Akademi. (2022). *Dijital dönüşüm nedir?* Dijital Akademi.
- Hisarlıoğlu Koç, T. (2020). *Kamu yönetiminde dijital dönüşüm: türkiye’de kamu yönetiminin dijital dönüşümüne dair bir analiz*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Işıkcı, Y. (2017), E-devlet uygulamalarının hukuk devletine etkisi: yeni kamu işletmeciliği paradigması üzerinden bir değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1893-1913.
- İbrahimoglu, Z. (2020). Digital citizenship and education in Turkey: experiences, the present and the future. *The Palgrave Handbook of Citizenship and Education*, 465-482.
- İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü (2021). <https://www.nvi.gov.tr/mernis> (Erişim tarihi: 05.08.2024).
- İşler, B. (2005). Elektronik devletin boyutları ve yarattığı fırsatlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 35-56.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu kalkınma planı. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu Kalkinma Plani-2014-2018.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf) (Erişim tarihi: 30.09.2024).
- Karagülmez, A. (2010). Elektronik devlet kavramı. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (2), 449-476.
- Naralan, A. (2009). Türkiye’de e-hazırlık ve e-devletleşme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 1-17.
- OECD (2014). Recommendation of the Council on Digital Government Strategies. <https://www.oecd.org/en/topics/digital-government.html> (Erişim tarihi: 25.08.2024).
- Oğurlu, Y. (2010). *İdare hukukunda “e-devlet” dönüşümü ve dijitalleşen kamu hizmeti*. 12 Levha Yayıncılık
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2015). *Kişisel sağlık kaydı platformu “e-nabız” tanıtım dokümanı*. [https://www.tdb.org.tr/tdb/v2/ekler/SB enabizgenelge_2015.pdf](https://www.tdb.org.tr/tdb/v2/ekler/SB_enabizgenelge_2015.pdf) (Erişim tarihi: 25.08.2024).
- Salesforce. (2020). What is digital transformation?. [Dijital Dönüşüm Nedir? | Salesforce Türkiye](https://www.salesforce.com/tr/digital-transformation/) (Erişim tarihi: 05.08.2024).

- Selvi, Ö., Ulucan, M., & Coşgun, A. (2019). E. Halkla ilişkiler ve bir e-devlet uygulaması olarak CİMER. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), 13-37.
- Söylemez, A. (2016). Geçmişten günümüze uygulanan önemli e-devlet projeleri. A. Şahin & E. Örselli. (Ed.), *Teoriden Uygulamaya E-Devlet*, (ss.149-174). Konya, Atlas Akademi.
- Şahin, A. (2016). *Türk kamu yönetiminde yapısal dönüşüm ve e-devlet*. Konya: Atlas Akademi.
- Şentürk, S. H. & Karakurt, B. (2019). Türkiye’de e-maliye uygulamaları: tarihsel bir bakış. B. Parlak & K. C. Doğan (Ed.), *E-Yönetişim Kavramsal/Kuramsal Çerçeve, Ülke İncelemeleri ve Türkiye’ye Yansımaları* (ss.577-572). İstanbul, Beta Yayınları.
- Tanrıverdi, A. A. (2021). Yapay zekânın kamu hizmetinin sunumuna etkileri. *Adalet Dergisi*, 66(1), 293-314.
- Taş, İ. E. & Uçacak, K. (2018). Türk kamu yönetiminde bürokratik işlemlerin azaltılmasında uyap uygulamasının önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl, 5(9)* 492-513.
- Yamamoto, T. G. & Kalaç, M. Ö. (2018). *Kamu dijital dönüşüm*, Kriter Yayınevi.

KAMU YÖNETİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: YAPAY ZEKÂNIN VARLIĞI

Doktora Öğrencisi Esra TUNÇ⁹¹

Özet

Dijital dönüşüm, kamu hizmetlerinin sunulmasında memnuniyeti arttırmak ve karar alma süreçlerinde iyileştirme sağlamak amacıyla teknolojik yeniliklerin entegre edilmesi sürecini tanımlamaktadır. Kamu yönetiminde dijital dönüşüm, hizmetlerin daha hızlı, verimli ve ölçülebilir bir şekilde sunulmasını sağlayan ve kamu yönetimini teknoloji odaklı yeniliklerle yeniden şekillendiren önemli bir değişim sürecini ifade etmektedir. Dijital dönüşüm, kamu yönetiminde yenilikçi ve iyileştirici bir değişim sürecine katkı sağlarken, bu süreçte etik ve teknolojik yetersizliklerin beraberinde getirdiği zorluklar da dikkat çekicidir. Bu nedenle kamu yönetiminde dijital dönüşüm hem faydaları hem de ortaya çıkan zorlukları bağlamında tartışılmaktadır.

Bu araştırmada kamu yönetiminde dijital dönüşüm sürecinde yapay zekâ uygulamalarının varlığı incelenmiştir. Çünkü dijital dönüşüm sürecinde yapay zekâ, merkezi unsur olması bakımından kilit bir öneme sahiptir. Kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı, karar alma süreci dahil olmak üzere hizmetlerin sunulmasına kadar geniş bir etki alanına sahiptir. Ancak uygulama ve etki alanı geniş olan bu teknolojinin varlığı, kamu yönetiminin sağlanması ve kamu politikalarının şekillendirilmesi açısından yeni zorluklar ve etik sorunlarla karşılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın kamu yönetiminde dönüşüm sağlamanın yanında başarılı ve sürdürülebilir olabilmesi için çeşitli uygulama stratejilerinin gerekli olduğu belirtilmektedir.

Araştırmada, yapay zekânın kamu yönetimindeki varlığı, kullanım alanları, sağladığı fırsatların yanı sıra ortaya çıkardığı zorlukların incelenmesi amaçlanmıştır. Kamu politikalarının şekillendirilmesinde, karar alma süreçlerinde, veri analitiğinde, kaynakların planlanması ve yönetilmesi aşamalarında, yapay zekânın nasıl kullanıldığına dair örnekler sunulmuştur. Bunun yanı sıra yapay zekânın kamu yönetiminde uygulanmasıyla birlikte ortaya çıkan etik, güvenlik ve gizlilik gibi faktörlerden kaynaklanan zorluklar tartışılmıştır. Böylece kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı, kolaylıklar ve zorluklar bağlamında kavranmaya çalışılmıştır. Araştırmada, kamu yönetiminde yapay zekânın varlığına yönelik ilgili alanda daha önce yapılan çalışmaların bulguları derlenerek, ikincil veri analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, dijital dönüşüm, kamu yönetimi.

⁹¹ Yönetim Bilimleri, İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enst. Yönetim Bilimleri, Malatya, Türkiye, esratuncesra@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8046-2162.

DIGITAL TRANSFORMATION IN PUBLIC ADMINISTRATION: THE EXISTENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract

Digital transformation describes the process of integrating technological innovations to increase satisfaction in the delivery of public services and improve decision-making processes. Digital transformation in public administration refers to an important change process that enables services to be delivered faster, more efficiently and measurably and reshapes public administration with technology-focused innovations. While digital transformation contributes to an innovative and improving change process in public administration, the difficulties brought about by ethical and technological deficiencies in this process are also remarkable. Therefore, digital transformation in public administration is discussed in the context of both its benefits and emerging challenges.

In this research, the existence of artificial intelligence applications in the digital transformation process in public administration was examined. Because artificial intelligence is of key importance as it is the central element in the digital transformation process. The presence of artificial intelligence in public administration has a wide range of impacts, including the decision-making process and the provision of services. However, the existence of this technology, which has a wide range of applications and impacts, brings with it new challenges and ethical problems in terms of ensuring public administration and shaping public policies. It is stated that in addition to the transformation of artificial intelligence in public administration, various application strategies are required for it to be successful and sustainable.

The aim of the research is to examine the presence of artificial intelligence in public administration, its areas of use, the opportunities it provides, as well as the challenges it poses. Examples of how artificial intelligence is used in shaping public policies, decision-making processes, data analytics, and resource planning and management are presented. In addition, the challenges arising from factors such as ethics, security and privacy that arise with the application of artificial intelligence in public administration are discussed. Thus, the existence of artificial intelligence in public administration has been tried to be understood in the context of its advantages and disadvantages. In the research, secondary data analysis was used by compiling the findings of previous studies in the relevant field regarding the existence of artificial intelligence in public administration.

Keywords: Artificial intelligence, digital transformation, public administration.

GİRİŞ

Her alanda olduğu gibi kamu örgütlenmesinde de yapay zekânın varlığı ve uygulama alanı, son yıllarda artan bir öneme sahiptir. Karmaşık veri setlerinin analiz edilmesi, karar verme sürecinde öngörülebilirlik sağlama ve kararların otomatik olarak alınması şeklinde imkanlar sunan yapay zekâ, kamu örgütlenmesinde de birçok fayda sağlamaktadır. Kamu yönetiminde öncelikli konular arasında bulunan kaynak tasarrufunun sağlanması, ölçülebilirlik, soyutluk ve risk yönetiminin oluşturulması şeklindeki beklentiler kamu örgütlenmesinde yapay zekâ kullanımının önemini arttırmaktadır.

Kamu örgütlenmesi her şeyden önce büyük miktarlarda veri üretiminin olduğu ve verilerin saklanması gereken bir işleve sahiptir. Büyük miktardaki verilerin analiz edilmesinde ve bu verilere dayalı olarak anlamlı bilgilerin elde edilmesinde ise yapay zekâ ön plana çıkar. Böylece yapay zekânın kullanılmasına bağlı olarak karar vericilerin daha iyi ve çok yönlü karar almaları sağlanmaktadır. Kamu hizmetlerinin verimli ve etkin kullanımında da yapay zekâ hizmetlerin iyileştirilmesi noktasında yardımcı olmaktadır.

Kamu örgütlenmesinde yapay zekânın kullanımı her ne kadar önemli kolaylıklar sağlasa da kamu örgütlenmesi için temel nitelikteki bazı konularda yapay zekânın varlığı tartışmalı bir noktada durmakta ve çeşitli tehditleri barındırmaktadır. Kamu örgütlenmesinde her şeyden önce veri gizliliğinin sağlanmasına yönelik riskler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan etik sorunlar, kamu örgütlenmesinde ki yapay zekânın kullanımını zorlaştırmaktadır. Ayrıca yapay zekânın etkin ve verimli kullanımı için gerekli olan yeterli altyapının sağlanması ve teknik bilgi düzeyi yüksek insan kaynağının oluşturulması da kamu örgütlenmesinin sahip olması gereken özellikler arasında bulunmaktadır.

Kamu yönetiminde dijital dönüşümle birlikte gelişim gösteren yapay zekânın varlığının incelenmesine yönelik oluşturulan bu çalışmada, yapay zekânın kamu örgütlenmesindeki büyük faydaları ve bunun yanında yapay zekâ kullanımıyla ortaya çıkan tehditlerin tartışılması amaçlanmıştır. Bu amaca bağlı olarak dijital dönüşüm ve yapay zekâ kavramsal olarak açıklandıktan sonra kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı incelenmiştir. Devamında ise kamu yönetiminde yapay zekânın fırsatları, etkinliği, verimliliği ve tehditleri ifade edilmiştir. Böylece çalışmada kamu örgütlenmesinde yapay zekânın gerekliliği ve vazgeçilmez özellikleri incelenirken, kamu örgütlenmesinde yapay zekâ kullanımıyla birlikte ortaya çıkabilecek risklere dikkat çekilmesini yanı sıra uygulanabilecek planlama ve düzenlemelere yer verilmiştir.

KAVRAMSAL OLARAK DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE YAPAY ZEKÂ

Dijitalleşme kavramı, var olan durumun dijital ortama aktarılmasının yanı sıra mevcut durumun dijital ortamda sürdürülmesi veya dijital imkanlar sayesinde yeni iş modellerinin yaratılmasını ifade eden bir kavramdır (Aksu, 2019: 22). Sanayi sonrası topluma geçilmesine bağlı olarak ortaya çıkan değişimlerin temelinde bulunan dijitalleşme, pek çok meslek grubu başta olmak üzere iş ilişkileri ve sektörlerde de önemli etkileri beraberinde getirmiştir (Kurtulmuş, 2012: 162). Bu durum dijitalleşmenin geniş etki ve kullanım alanına sahip olmasının bir yansıması olarak dikkat çekicidir.

Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin kullanılmasıyla birlikte toplumsal yapıların güçlendirilmesi ve verimliliğinin artırılmasını sağlayan geniş bir süreç olarak tanımlanır (Bozkurt vd., 2021: 40). Dijital dönüşüm kavramına yönelik yapılan tanımlar, dijital dönüşümün etki alanının kapsamlı olduğu, iş süreçleri ve çalışanların yetkilerini etkilemesi noktasında ortak bir çerçeveye sahiptir (Klein, 2020: 999). Yapay zekâ, dijital dönüşüm sürecinde ortaya çıkardığı

yenilikler açısından en önemli unsurlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır (Tamer & Övgün, 2020: 777). Bu doğrultuda dijital dönüşüm ve yapay zekânın varlığı, toplumsal hayatın ve iş süreçlerinin oldukça büyük bir kısmını ilgilendiren bir dönüşümün araçlarını ifade etmektedir.

Yapay zekâ kavramı tarih öncesi dönemde yapılan girişimlere dayandırılmakla birlikte “yapay zekâ” ismi ilk olarak 1956 yılında ortaya çıkmıştır. *Girişimcilik dönemi* olarak adlandırılan 1980 ve sonrasındaki süreci kapsayan dönemde yapay zekâ laboratuvarların dışına çıkarılarak gerçek dünyayla uyumlu olan uygulamaların geliştirilmesine geçilmiştir. Yapay zekânın bir bilim olarak gelişmesi ise 1987 yılına dayanmaktadır. Bunun yanı sıra *girişimcilik dönemi*, günümüzde de devam eden yapay zekâ çalışmalarını kapsamaktadır (Pirim, 2006: 83).

Yapay zekâyı “insan aklının nasıl çalıştığını göstermeye çalışan bir kuram” ve yapay zekânın amacını da “insan zekasını bilgisayar aracılığıyla taklit etmek” şeklinde açıklamak mümkündür (Pirim, 2006: 84). Bu tanımlardan yola çıkarak yapay zekâ, insan özelliklerini uygulamayı amaçlayan ancak bunu insandan bağımsız olarak ve makineler aracılığıyla yapmayı amaçlayan bir bilim dalı olarak ifade edilebilir. Bu amaçlar doğrultusunda yapay zekâ hem somut ve ulaşılabilir hem de ulaşılması şimdilik güç girişimlerin de temelini oluşturmaktadır.

Artificial Intelligence kelimelerinin kısaltmasıyla birlikte “AI” biçimine de karşılık gelen yapay zekâ, farklı şekillerde ifade edilmekle birlikte henüz tam anlamıyla üzerinde anlaşılan ortak bir tanımlamaya sahip değildir. Ancak yapay zekâyı genel olarak bir problemin çözümüne yönelik bilgisayar veya makineler tarafından sergilenen düşünme ve öğrenme olarak açıklamak mümkündür (Esenal, 2018: 89; Erdoğan, 2021: 124). Böylece yapay zekâ; öğrenme, problem çözme ve belirli aşamalarda karar verme şeklindeki özelliklere sahip bir teknolojidir. Yapay zekâ teknolojisi, oldukça fazla veriyi depolamayı ve toplanan verilerin kullanılmasını sağlamaktadır.

Yapay zekâ kavramı, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Makinelerin bilinçli hareket edebileceği inancına dayanan ve “güçlü yapay zekâ” olarak adlandırılan kavram, genel olarak yapay zekâyâ yönelik tartışmaların odağını oluşturur. Makinelerin insan davranışlarını sergileyemeyeceği ve makinelerin iyi-kötü şeklindeki ayrımlara karar veremeyeceği görüşünün karşısında ise makinelerin akılcı işlemlere sahip olabileceği görüşü bulunmaktadır (Button, 2017). Yapay zekâyâ yönelik bu tartışmalar, aynı zamanda yapay zekânın hem sınırlarını hem de sınırsızlığını görmeye yönelik bakış açıları sunmaktadır. Böylece yapay zekânın mevcut tanımların dışına çıkabilecek etkiye ve gelişim sürecine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yapay zekâ ve insan zekasına yönelik bir karşılaştırma yapıldığında, öğrenme kapasitesi, uyum sağlama, hata oranı, yaratıcılık ve duygu sahibi olmak şeklinde başlıca özellikler sıralanır. Yapay zekâ, büyük veri kümelerini öğrenme ve analiz etme, uygun programlamalar aracılığıyla düşük hata payına sahip olmak şeklindeki avantajlara sahiptir. Bunun yanında insan akli ise deneyimler, duygular, yaratıcılık ve sezgiler aracılığıyla yapay zekânın ulaşamadığı noktalarda derinleşme ve uzmanlaşma özelliğine sahiptir (Vadapalli, 2022). Yapay zekâ ve insan zekasına yönelik tartışmalarda da görüldüğü üzere hem yapay zekânın hem de insan zekasının, birbirinin yerine geçmesini zorlaştıran, birbirinden farklı ve güçlü özellikleri bulunmaktadır. Ancak yapay zekâyâ veya insan zekasına yönelik tartışmalardan ziyade her iki tarafında birlikte hareket etmesiyle ortaya çıkan güce odaklanmak daha gereklidir.

Yapay zekâ çeşitli tekniklere sahiptir. Bu teknikler arasında başlıca “uzman sistemler, yapay sinir ağları, bulanık mantık, genetik algoritmalar ve yumuşak programlama” uygulamalarını saymak mümkündür. *Uzman sistemler*, problemlerin çözümünde uzman çözümü sunarlar. *Yapay sinir ağları* ile beyin nöronlarına benzer ağlar oluşturularak öğrenme sağlanır. Yapay sinir ağının

“görüntü ve ses tanıma, arıza analizi, tıp, haberleşme, trafik” şeklinde çeşitli alanlarda kullanılır. *Bulanık mantık*, iki seçenekli mantık yerine çeşitli değerlerle çalışır. *Genetik algoritma*, yazılım programlarının insana benzeyen öğrenme biçimidir. *Yumuşak programlama* ile birçok yapay zekâ tekniği bir arada kullanılarak güçlü yöntemlere ulaşılır (Pirim, 2006: 87-89).

Yapay zekâ günümüzde giderek daha fazla alana dahil olmakta ve geniş alanlarda etki yaratmaktadır. Bu nedenle, yapay zekâyı kavramsal olarak açıklamak, anlamak ve buna bağlı olarak da etkin bir şekilde kullanmak gereklidir. Böylece yapay zekânın sunduğu imkanların ve dezavantajların daha iyi anlaşılması sağlanabilir.

KAMU YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂNIN VARLIĞI

Kamu yönetimi, bütün bir toplumun dahil olduğu, karmaşık ve genel olarak birbiriyle çelişen sorunlar arasında işleyen, kamu hizmetlerinin yürütülmesini sağlayan idari mekanizma olarak ifade edilir (Eryılmaz, 2015: 9). Devletin görevlerini yerine getirdiği, sevk ve idare etme aracı olan kamu yönetimi, yapılması belirlenen işlerin uygulanması aşamasını sağlamaktadır.

Kamu yönetimi, devlet fonksiyonları tarafından belirlenen politika ve ilkelere uygun olan kamu hizmetlerinin, daha etkin ve verimli sunulmasına yönelik çalışmaları içeren bir disiplindir. Kamu yönetimi, halka en iyi hizmetin sunulması için gerekli olan ilkelerin belirlenmesi, kendine özgü örgüt yapısı, kaynakları, araçları ve personeli tarafından gerçekleştirilir (Özer & Önen, 2019: 7).

Kamu yönetiminin önemli unsurlarından biri kamu politikaları oluşturmaktır. Kamu politikalarının oluşturulma sürecini sağlayan farklı aşamalar birbiriyle ilişkili olarak oluşmaktadır. Bir problemin belirlenmesiyle başlayan ilk aşamadan sonra probleme yönelik gerekli bilgilerin elde edilmesi, problemin çözümüne odaklanarak gerekli çözüme karar verilmesi ve karar verilen çözümün uygulanması aşamasıyla kamu politikası oluşturulur. Kamu politikaları için doğru kararın alınmasında yapay zekâ önemli bir yardımcı olarak kabul edilmektedir (Önder & Saygılı, 2018: 651-652). Kamu yönetimi, kapsamı ve uygulama alanı açısından oldukça geniş ve düzenlilik esasına dayalı olarak varlığını sürdürür. Kamu yönetiminin devamlı ve dengeli bir şekilde yürütülmesinin önemli bir özelliği de örgütün verimliliğinin arttırılmasını sağlamasıdır. Bu nedenle kamu yönetimine bağlı olarak çeşitli hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde sunulması için günümüz kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı ve yapay zekâ analizleri önemli bir araç olarak ön plana çıkmaktadır.

Kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı, karar alma sürecinde ortaya çıkmaktadır. Kamu yönetiminde alınması gerekli olan kararların rasyonel olarak alınması önemli bir özelliğe sahiptir. Karar verme için gerekli olan bilgilerin toplanması bakımından yapa zekâ, rasyonel ve doğru bilgilerin toplanmasını sağlar. Böylece yapay zekânın kullanılmasıyla birlikte alınan kararların daha kaliteli olması sağlanır (Önder, 1997: 121). Yani kamu yönetimi ve kamu politikaları için gerekli olan rasyonel bilgi ve yaklaşım yapay zekânın sunduğu imkanlarla elde edilebilir.

Yapay zekânın kullanımı, kamu yönetimi açısından yeni bir etki ortaya çıkarmasının yanında yapay zekâyı uyum sağlamayı da gerektirmektedir. Kamu yönetiminde yapay zekâyı uyum sağlama süreci, kamu yönetiminin de sahip olduğu bazı özellik ve işleyişlerde değişimin gerekliliğine neden olmuştur (Önder & Saygılı, 2018: 660). Bu durum, kamu yönetiminin örgütlenme yapısı ve işleyişi bakımından sahip olduğu özelliklerden kaynaklanmaktadır. Çünkü kamu yönetiminde büyük ölçekli yapı, bürokrasi yönelimli olma ve gizlilik şeklinde sayılabilecek yapı ve ilkeler mevcuttur (Eryılmaz, 2015: 10-12). Sahip olduğu bu yapı ve ilkelerden kaynaklı

olarak kamu yönetiminin, bilgisayar ve internet teknolojilerinin hızla gelişme göstermesi karşısında çağın gerekliliğine yönelik değişim göstermesine ihtiyaç vardır.

Yapay zekâ veriler ışığında varlık gösterir. Kamu yönetiminde de geniş ve açık idari verilerin varlığı mevcuttur. Ancak hükümetlerin sunduğu hizmetlerin etkin ve verimli bir özellik gösterebilmesi için sahip olunan geniş verilerin en rasyonel şekilde kullanılması gerekir. Böylece yapay zekâ, kamu politikalarının belirlenmesinde gerekli olan kararların alınması için hızlı, düşük maliyetli ve verimli olmasına yönelik imkanlar sunar (Kuşseven, 2022: 64).

Kamu yönetimi, kurallar sisteminden oluştuğu gibi örgütün yapı ve işleyişini idare etme işlevlerini de yürütür. Kamu kurumları yapı ve personel açısından büyüdükçe kamu kurumları daha karmaşık bir hal almaktadır (Eryılmaz, 2015: 10). Yapay zekâ ise sorunların çözümüne yönelik yaklaşımıyla sorunların hızla çözülmesini amaçlayarak iş verimliliği sağlar. Böylece yapay zekâ, işlevsellik ve harcanan zaman açısından verimlilik sunar (Vadapalli, 2022). Böylece kamu yönetiminde ortaya çıkan büyüme ve hantallaşma, yapay zekânın sahip olduğu hız ve işlevsellik özellikleriyle birlikte kamu yönetiminin daha etkin ve verimli bir hale dönüştürülmesi mümkün olur.

Kamu sektöründe var olan politika ve süreçler, ölçülebilir ve hesap verebilirlik ilkelerine uygun olmak zorundadır. Bu durum, yapay zekâ otomasyonunun da aradığı özellikler arasında bulunur. Ayrıca yapay zekânın sağladığı şeffaflık ve katılımcılık şeklindeki unsurlar da kamu yönetimi anlayışlarından biri olan yönetişim için etkili bir özelliktir. Buna bağlı olarak, kamu yönetiminde görevli olanlar tarafından uygulanan iş ve işlemlerin yapay zekâ aracılığıyla uygulanması fikri yaygınlaşmaktadır (Efe & Özdemir, 2021: 36). Yani kamu yönetiminde yerine getirilen işlemlerin yürütülmesi, yapay zekânın varlığıyla uyumlu ve etkili bir şekilde yürütebilme özelliğine sahiptir.

Yapay zekâ ile yapılan işin kalitesinde artış ve işin yapılma süresinin hızlanması, zaman ve kaynaklara yenilikçi bakış açısıyla yaklaşılması, maliyette meydana gelen düşme ve çalışanların kuruma kattığı değerin yükselmesi, yapay zekânın kurumsal yapı içerisindeki varlığını güçlendirir. Bu bağlamda yapay zekâ, sunduğu yenilikler ve kolaylıklara bağlı olarak kamu tarafından da destekle karşılanır (Efe, 2022: 101).

Kamu hizmetlerinin yapay zekâ ile sunulması hem hizmetin sunulması sürecinde hem de hizmetten faydalananlar açısından çeşitli sonuçlar meydana getirir. Kamu yönetiminde ortaya çıkan kırtasiyeciliğin azaltılması yapay zekâ kullanımının sunduğu imkanlar arasındadır. Yapay zekâ kullanımına bağlı olarak kamu yönetiminde kırtasiyeciliğin azaltılması, hizmet sunan kamu kurumları ve hizmet alan bireyler açısından maliyetin azalmasını kapsar. Yapay zekânın sunduğu imkanlardan biri olan hız faktörü, kamu kurumu ve birey arasındaki işleyişi olumlu yönde etkileyerek, zamanın verimli kullanılmasını sağlar (Kaya & Mursül, 2017: 209). Bu anlamda yapay zekâ, kamu hizmet sunumunda hızı olumsuz etkileyen faktörleri ortadan kaldırarak, kamu hizmetinde hızı arttırdığı sırada maliyetin azalmasında etkili olur.

Yapay zekâ başta olmak üzere yenilenen teknolojik gelişmelerin kamu yönetimi alanında kullanılması, kamu kurumlarının yerine getirmesi gereken başlıca sorumluluklardan biri haline gelmektedir. Kurumsal kapasitenin artırılması ve teknoloji kullanımının artması arasında var olan doğrusal ilişki, diğer sektörlerde olduğu gibi kamu kurumlarında da önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Ancak var olan teknolojinin kullanılmasıyla birlikte gelişen büyük değişimlerin yaşanması, kurum yöneticilerinin teknoloji kullanımına yönelik eylemleriyle de doğrudan ilişkilidir (Gezici, 2023: 115). Özellikle geleneksel kamu yönetiminin hâkim olduğu kurumlarda,

kuralcı ve katı hiyerarşinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu durum, kamu kurumlarında hiyerarşinin tepesinde bulunan yöneticilerin etki alanını genişletmesine ve kurum kültürünün şekillenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kurum yöneticisinin teknolojiye yönelik yaklaşımı, yapay zekânın da kamu kurumu açısından sunduğu yeniliklere adaptasyonu hızlandırmaktadır. Yani yapay zekânın kamu kurumlarındaki varlığı ve yayılma hızı, teknolojik yeniliklere yönelik istekli veya mesafeli olunmasından da etkilenmektedir.

Kamu yönetiminde yapay zekânın varlığına yönelik çeşitli sorunlar da mevcuttur. Kamu hizmetlerinin sunulmasında yapay zekânın nasıl ve hangi ölçülere göre kullanılması gerektiği, yapay zekânın yönetim anlayışına dahil edilmesi, yapay zekâyla ortaya çıkan etik sorunların varlığına yönelik çözümlerin üretilmesi ve yapay zekânın sunduğu imkanların tüm vatandaşlara eşit bir biçimde ulaştırılması şeklindeki birbiriyle ilişkili ve uzun vadede çözülmesi beklenen sorunlar bulunmaktadır (Efe, 2022: 109). Kurumların yapay zekâyâ direnç göstermemesi ve hızlı çözümlere yönelik bir sağduyu geliştirilmesi, kamu yönetiminde yapay zekânın varlığıyla ilişkili ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik etkileri sağlar.

Kamu yararı ve devlet çıkarları ön planda tutularak oluşturulan yapay zekâ uygulamalarının hazırlanmasında, yapay zekâyı oluşturan temeller ve uygulamalar iyi bir şekilde özümsemelidir. Böylece dijital dönüşüm yalnızca devletin düzenleyici özelliğiyle yönelik kısıtlı bir anlam ifade etmez (Tamer & Övgün, 2020: 777). Bu durum, yapay zekânın kamu yönetimi ve kamu politikası anlayışına yönelik farklılık yaratmakta ve yapay zekâ yönelimli dönüşümün gerekliliğini vurgulamaktadır.

KAMU YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂNIN VARLIĞI: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Yapay zekâ, kamu yönetiminin birçok farklı alanında önemli işlevleri yerine getirir. Kamu yönetiminde yapay önemli uygulamalara sahip olduğu alanların başında, kaynakların yönetilmesi, kamu hizmetlerinin sunum aşamalarının iyileştirilmesi, eğitim kurumlarında yapay zekânın kullanılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve karar verme süreçlerinde karar vericilere yol ve yöntem sunması sayılabilir. Böylece kamu yönetiminde yapay zekâ, sunulan hizmetlerin etkinliğini ve kaynakların verimli kullanılmasını sağlayarak, kamu yönetiminin daha iyi işlemesi konusunda önem kazanmaktadır. Yapay zekânın sunduğu fırsatların yanı sıra ortaya çıkardığı tehditlerde göz ardı edilemeyecek özelliklere sahiptir. Gizlilik, veri güvenliği, siber güvenlik, şeffaflık eksikliği ve işgücüne yönelik ortaya çıkan riskler bakımından kamu yönetiminde kullanılan yapay zekâ uygulamaları, çeşitli tehditleri barındırır.

KAMU YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂNIN FIRSATLARI

Kamu yönetiminde yapay zekâ analizinin yansımaları ile birlikte ortaya çıkan fırsatlar arasında öncelikli olarak veri analitiği, kaynakların planlanması ve yönetilmesine bağlı olarak hizmetlerin optimize edilmesi, sağlık hizmetlerinin verimli şekilde sunulması, suçun önlenmesi ve güvenliğin sağlanması, vatandaşlara yönelik kişileştirilmiş hizmetlerin sunulması şeklinde ki faydalar ön plana çıkar. Sahip olduğu çeşitli özelliklerden kaynaklı olarak yapay zekânın, kamu yönetimi sürecinde de önemli işlevleri yerine getirmesi konusunda dikkate alınması gerekir.

Veri Analitiği

Büyük verilerin varlığı yapay zekâ uygulamaları bağlamında ele alınabilir. Kurumların sahip olduğu belgeler belirli bir işleyiş sürecine sahiptir. Kurumlardaki belgelerin iş süreçlerine dahil olması, belgelerin süreç içerisinde kullanılması ve belgelerin kullanım sürelerini doldurmaları

şeklinde bir işleyiş mevcuttur. Belgelerin işleyiş sürecinde yapay zekâ uygulamaları, entegrasyon ve otomatikleşme aşamasında etkili olmaktadır. Kuruma gelen bir belge, yapay zekâ kullanılmasıyla birlikte analiz edilerek dosya numarasının verilmesinin ardından ilgili birimlere yönlendirilir. Ayrıca belgelerin saklanması da yapay zekâ aracılığıyla gerçekleştirilir (Cibaroğlu & Yalçınkaya, 2019: 52). Bu doğrultuda yapay zekânın büyük veriler ve belgeleri sınıflandırdığı, işleyişe dahil ettiği ve sürece bağlı kalarak arşivleme işlemlerini yerine getirdiği ifade edilebilir. Böylece büyük verilere ve belgelere sahip olan kamu kurumlarında da veri analitiği etkili bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır.

Kamu yönetiminin hizmet sunumunda veri analitiğinin kullanılması, yapay zekânın kamu yönetiminde sunduğu büyük imkanlardan biridir. Çünkü kamu kurumlarında oldukça fazla veri girişi yapılarak bilgilere kolayca ulaşılması sağlamaktadır. Günümüzde özellikle sağlık alanında büyük bir öneme sahip olan veri analitiği, hasta bilgilerinin ve hastalıklara yönelik bilgilere ulaşılması, tanı ve tedavilere yönelik ihtimal ve önerilerin sunulması şeklinde sağlık kurumlarında yapay zekâ aracılığıyla hizmet sunulmaktadır (akt. Önder & Saygılı, 2018: 649).

Yapay zekâ, denetim ve muhasebe alanlarında da etkili bir şekilde varlık göstermektedir. Yapay zekânın veri analitiği ile birlikte kurumların finansal olarak daha verimli işleyen bir duruma getirilmesi, kayıt işlemlerinde hataların en aza indirilmesi, kâğıt kullanımının azaltılmasıyla israfın önlenmesi, hızın ve verimliliğin artması sağlanmaktadır. Ayrıca yapay zekâ analizleri aracılığıyla üretilen sonuçların denetçiler tarafından hızla yorumlanmasını da denetimin etkinliğini arttıran bir özellik olarak saymak mümkündür (Özçetin, 2022: 38). Kamu yönetimi aracılığıyla elde edilen verilerin toplanması, sınıflandırılması, analiz edilmesi aşamalarında hız ve verimliliğin sağlanması şeklindeki fırsatlar yapay zekânın katkılarını gösterir.

Kaynakların Planlanması ve Yönetimi

Yapay zekâ, kamu kurumlarının ve kamu hizmetlerinin optimize edilerek etkinlik ve verimliliğin sağlanmasında da önemli katkılar sunar. Böylece kaynakların daha iyi planlanması ve yönetilmesine bağlı olarak kamu hizmetlerinin vatandaşlara daha hızlı ve etkili bir biçimde ulaştırılması sağlanmaktadır. Bu durum, yapay zekânın yönetimin temel ilkeleri arasında sayılan planlama ve yönetime yönelik katkılarını ifade etmek açısından önemlidir.

Kamu yönetiminde kullanılan ve kamuda dijital dönüşümün başlamasını sağlayan e-devlet uygulaması, vatandaşlara yalnızca bilgi verilmesinin dışına çıkarak kamu hizmeti sunma sürecine dönüşmüştür. Ayrıca birçok kamu kurumuna ait veri, kişilerin hızlı ve etkin bir şekilde ulaşımına sunulmuştur (Tanrıverdi, 2021: 299). Kamu hizmetlerine dahil olan ve kişisel belge ve kayıtlara hızlı ulaşılması, kaynakların planlanması ve yönetilmesi sürecinde yapay zekânın katkılarındandır. Böylece yapay zekâ, kamu yönetiminde kamu kaynaklarının hızlı ve etkin bir şekilde kullanılmasına imkân sunar.

Yapay zekânın kaynak yönetimine, trafik uygulamalarında kullanılması da örnek verilebilir. Trafik kontrol edilmesinde ve ulaşımın planlanmasında çeşitli yapay zekâ teknikleri uygulanmaktadır. Trafik yoğunluğunun ve kontrolünün tespit edilmesi, ışık sürelerinin ayarlanması vb. alanlarda kullanılan yapay zekâ, ulaşımında ortaya çıkan olumsuzluklara çözüm getirme açısından önemli fırsatlar sunar (Tektaş & Akbaş & Topuz, 2002: 6). En önemli kent içi problemlerden biri olan trafik sorunu, ülke yönetimlerini ve vatandaşları ilgilendirmesi açısından önemli bir özelliğe sahiptir. Buna bağlı olarak yapay zekânın planlama ve yönetime olan katkısı, kamu hizmetleri bağlamında trafik sistemlerinin geliştirilmesini gerektirmektedir.

Sağlık Hizmetleri

Yapay zekâ, sağlık hizmetlerine yönelik çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Sağlık hizmetlerinde hastalıklara tanı konulması, gerekli tedavilerin tespit edilmesi ve uygun tedaviye karar verilmesi ve robotik cerrahi alanlarında yapay zekâ önemli kullanım alanına sahiptir. Yapay zekâ, veri ve bilgilerin işlenmesi noktasında sunduğu imkanlarla sağlık hizmetlerine yönelik destekleyici bir işlev üstlenir. Ayrıca sağlık hizmetlerinin sunumunda artan maliyetlerin önlenmesi ve çeşitli tedavi olanaklarından en uygun olanının tespit edilmesi açısından yapay zekâ uygulamalarından yararlanılmaktadır (Çilhoroz & Işık, 2021: 578-579). Tıbbi görüntüleme, kanser taraması, tomografi vb. teknolojilerin kullanılması ve analiz edilmesi aşamalarında yapay zekânın varlığı, sağlık çalışanlarına yardımcı olma açısından önemli bir desteği ortaya koymaktadır.

Sağlık hizmetlerinde yapay zekânın varlığı, hizmet sunumunda maliyetlerin azaltılmasında olduğu gibi sağlık hizmetlerindeki niteliğin arttırılarak, insana bağlı olarak ortaya çıkan hataların azaltılmasında da etkilidir. Bu nedenlere bağlı olarak günümüzde sağlık hizmetleri alanında yapay zekâyâ duyulan ilgi artmaktadır. Bu durum, yapay zekânın sağlık hizmetlerinde daha fazla uygulanması için çeşitli bilimsel çalışmaların yapılmasını sağlamaktadır (Akalin & Veranyurt, 2021: 232).

Sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesiyle ortaya çıkan e-Nabız, Aile Hekimi Bilgi Sistemi, Merkezi Hekim Randevu Sistemi vb. hizmetlerin yanı sıra sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına bağlı olarak, doküman yönetimi, TeleSağlık, Maliyet ve Kalite Yönetimi şeklinde çeşitli yönetsel uygulamalar yapılmaktadır. Bu yapay zekâ uygulamalarının yapılmasında, sağlık hizmetlerine yönelik hızlı çözümlerin sunulması ve hastaların ihtiyaçlarına yönelik uzaktan sağlık hizmetleri verilmesinin yanı sıra kapasitenin belirlenmesi vb. şeklindeki amaçlar etkili olmaktadır (Akalin & Veranyurt, 2020: 135).

Güvenlik Hizmetleri

Kolluk kuvvetleri, güvenlik önlemlerinin arttırılmasına yönelik “yapay zekâ teknolojilerini suç haritaları, suç şablonları gibi geçmişten gelen mevcut veri ve bilgilerle geleceğe yönelik tehdit, suç tahmini ve coğrafi analizler için kullanabilir.” Ancak güvenlik kapsamında yapay zekâ kullanımında, insan haklarının ihlal edilmemesi, gizliliğin korunması ve etik kurallara dikkat edilmesi gereklidir (Ak, 2021: 132). Güvenlik kameralarının yüz tanıma veya davranış analizi yapmak şeklindeki görüntü işleme özelliği, trafik kameraları aracılığıyla verilerin toplanması şeklinde güvenlik hizmetlerinde yapay zekânın kullanım alanlarını ifade etmek mümkündür.

Kişiselleştirilmiş Hizmet Sunumu

Kamu yönetiminde yapay zekâ kullanılarak, kişilerin sağlık durumlarının takip edilmesi sonucunda kişiye özel sağlık hizmetlerinin sunulması, kamuya ait eğitim kurumlarında kişinin eğitim geçmişine bağlı olarak danışmanlık sunulması şeklinde yapay zekâ kapsamında kişiselleştirilmiş hizmetler sunulmaktadır. Ayrıca çevresel analizler yapılarak hava kalitesinin belirlenmesi noktasında da kişilere çeşitli tercihler sunulmaktadır.

KAMU YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂNIN TEHDİTLERİ

Kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı birçok fırsatı beraberinde getirmesinin yanı sıra pek çok tehdidi de içerisinde barındırır. Dijital dönüşümle ortaya çıkan yapay zekâ teknolojisi, kamu hizmetlerinin etkin, verimli ve hızlı bir potansiyele kavuşmasını sağlamakla birlikte siber güvenlik, gizlilik, veri güvenliği ve şeffaflık gibi konularda da önemli riskler taşır. Bu nedenle yapay zekânın kamu yönetimine yönelik sunduğu fırsatlar kadar beraberinde getirdiği tehditlerinde göz önünde bulundurulması ve gerekli önlemlerin alınması gereklidir.

Siber Güvenlik

Kamu yönetiminde dijital dönüşümle birlikte ortaya çıkan en önemli tehditler arasında siber güvenlik ön plandadır. Kamu yönetiminin yapısal sorunları arasında yer alan siber güvenliğe yönelik yeterli bilgiye sahip olunmaması, siber güvenliği artırıcı kurumsal ve teknolojik altyapının gerekliliği ve insan kaynağının azlığı gibi faktörler, siber güvenlik için risklerin çoğalmasına neden olmaktadır. Siber saldırı sorununun çözümünde ise değişime uyum sağlayan ve dinamik bir şekilde hizmet sunan birimlerin varlığı gereklidir (Akmeşe, 2020: 115). Bu durum kamu yönetiminde siber güvenliğe yönelik etkili çözümlerin getirilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirir. Böylece yapay zekâ kaynaklı ortaya çıkabilecek siber saldırılara karşı kamu kurumlarının ve bireylerin korunması gerekliliği sağlanır.

Gizlilik ve Veri Güvenliği

Büyük verilerin işlenmesiyle birlikte varlık gösteren yapay zekâ, verileri nasıl elde ettiği, var olan verileri nasıl işlediği ve koruduğuna yönelik önemli soruları da beraberinde getirir. Bunun nedeni ise elde edilen verilere kötü amaçlı kişiler tarafından ulaşılmasının ortaya çıkaracağı birçok olumsuz durumun varlığıdır. Bu nedenle yapay zekâ tarafından verilerin güvenli bir şekilde işlenmesi ve saklanması, verilerin gizliliği ve güvenliği açısından oldukça önemlidir (Başkaya & Karacan, 2022: 484). Kamu yönetiminde de yapay zekâ aracılığıyla kişisel verilerin gizli ve güvenli bir şekilde toplanması, işlenmesi ve saklanması gerekliliği öne çıkmaktadır. Böyle bir durumun varlığı, kamu kurumları aracılığıyla elde edilen verilerin ihlal edilmesinin ve kötü kullanımların önüne geçilmesini gerektirmektedir.

Şeffaflık Eksikliği

Yapay zekânın oluşturulması ve kullanılması süreçlerinde şeffaflık ilkesine uygun olarak hareket edilmesi gerekliliği, yapay zekânın etik riskleri azaltması için öncelikli şartlar arasındadır (Yılmaz, 2019: 23). Yapay zekâ teknolojisiyle birlikte üretilen çıktılar, karmaşık ve zor süreçlerin bir sonucudur. Bu çıktıların üretilmesini sağlayan modellerin ve algoritmaların belli ve anlaşılır niteliklere sahip olmaması, şeffaflık eksikliğine bağlı olarak güven problemini ortaya çıkarmaktadır (Bozkurt, 2023: 68).

Kamu yönetiminde özellikle karar alma aşamasının ve bilgi edinme hakkının temelinde şeffaflık ilkesi yer almaktadır. Böylece kamu kurum ve kuruluşlarında açıklık ilkesine uygun hareket edilmesi sağlanmaktadır (Eryılmaz, 2015: 303). Ancak yapay zekâ kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan şeffaflık sorunu, kamu yönetiminde belirsizlik ve güvensizlik gibi problemleri beraberinde getirir. Bu durumun aşılabilmesi ise kamu yönetiminde uygulanan yapay zekâ teknolojisinde karmaşık olmayan ve açıklanabilir değişimlerin yapılmasıyla sağlanabilir.

İş Gücüne Yönelik Olumsuzluklar

Dijital dönüşüme bağlı olarak iş gücüne yönelik iş kaybı veya istihdama yönelik olumsuz etkiler söz konusu olmaktadır. Bu durum kamu kurumlarında var olan istihdama yönelik dijital dönüşüm düzenlemeleri ve uygulamalarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır (Işık & Topkaya, 2023: 127). Kamu kurumlarında yapay zekâ teknolojisinin kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkan iş kayıplarının olması riski ve bunun beraberinde getireceği toplumsal ve ekonomik tehditler de göz önünde bulundurulması gereken önemli konular arasındadır.

SONUÇ

Kapsamlı ve güçlü bir etki alanına sahip olan kamu yönetimi, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi, kaynakların etkin kullanılması ve vatandaşların ihtiyaçlarının en uygun şekilde giderilmesi gibi hedeflere odaklanır. Yönetim faaliyetlerinin yürütüldüğü kamu kurumları da yapı ve işleyiş bakımından karmaşık ve teknik özelliklere sahiptir. Kamu yönetiminin faaliyet alanı genişledikçe, kamu kurumlarında da karmaşıklık ve teknik nitelik artış göstermektedir.

Yapay zekâ, insan benzeri düşünme yeteneklerini taklit etmek için kullanılan bir teknolojidir. Yapay zekâ analizleri de büyük veri kümeleriyle birlikte karmaşık ve çok yönlü analizlerin yapılmasını, problemlerin çözülmesini ve karar verme şeklindeki görevlerin yerine getirilmesini sağlar. Dijital dönüşümle birlikte bu işlevlerin yerine getirilmesinde çeşitli yapay zekâ uygulamalarından faydalanır. Yapay zekâ, sağlık, finans, eğitim, otomotiv vb. birçok alanda uygulama imkânı bulmaktadır.

Kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamaları, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, kamu kurumlarında karar verme süreçlerinin güçlendirilmesi ve vatandaşların işlemlerinin hızlandırılması başta olmak üzere birçok fırsat sunmaktadır. Kamu yönetiminin sahip olduğu büyük miktardaki verilerin üretilmesi, toplanması ve saklanmasıyla birlikte bu verilerin yapay zekâyla analiz edilerek karar verme süreçlerine kolayca dahil edilmesi sağlanır. Bu durum sağlık, eğitim ve trafik başta olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılır. Kamu hizmetlerinin verimli şekilde sunulmasında da etkili olan yapay zekâ teknolojisi, kamu güvenliğinin sağlanmasında ve suçların önlenmesine yönelik çalışmalarda da destekleyici bir fonksiyona sahiptir.

Sonuç olarak kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamaları, hizmetlerin etkin ve verimli sunulması, karar verme süreçlerini güçlendirmesi ve vatandaş memnuniyetini artırması yönünden kamu yönetimine çeşitli fırsatlar sunar. Ancak yapay zekânın sunduğu fırsatların yanı sıra etik, güvenlik ve gizlilik konularında ortaya çıkardığı tehditlerin de dikkate alınması gereklidir. Ayrıca kamu yöneticilerinin de yapay zekâ teknolojisini tam anlamıyla özümseyerek, yapay zekâ uygulamalarının kamu kurumlarında etkin kullanımının teşvik edilmesini sağlamaları gereklidir. Böylece kamu yöneticileri aracılığıyla yapay zekâ teknolojisinin potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirildiği, etik, güvenlik ve gizlilik tehditlerinin de göz önünde bulundurulduğu kamu politikaları ve kamu yönetimi oluşturma konusunda önemli işlevler yerine getirebilir.

Kamu yönetiminde yapay zekânın varlığı sağladığı fırsatlar açısından önemli bir yere sahiptir. Ancak yapay zekâ teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan tehditler de göz ardı edilemeyecek düzeyde olup, güvenlik ve gizlilik açısından önemli riskleri barındırmaktadır. Buna bağlı olarak kamu yönetiminde yapay zekânın etkin ve verimli bir şekilde kullanılması, mevcut ve olası sorunların göz önünde bulundurularak hareket edilmesine bağlıdır. Bu nedenle yapay zekânın kamu yönetiminde sunduğu imkanların etkili ve güvenli bir şekilde varlık gösterebilmesi, yapay zekâ tehditlerinin azaltılması ve güvenliğin artırılması zorunluluğuyla ilişkilidir.

KAYNAKÇA

Ak, T. (2021). Yapay zekâ teknolojileri, güvenlik ve kolluk kuvvetinin suç önleme faaliyetleri. *SDE Akademi Dergisi*, 1(1), 120-140.

Akalın, B., & Veranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta dijitalleşme ve yapay zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 128-137.

Akalın, B. & Veranyurt, Ü. (2021). Sağlık hizmetleri ve yönetiminde yapay zekâ. *Acta Infologica*, 5(1), 231-240.

Akmeşe, S. (2020). Kamuda dijital dönüşümün siber güvenlik ve dijital güvence boyutları ve iç denetimin rolü. *Denetışim*, (20), 108-119.

Aksu, H. (2019). *Dijitopya*. Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık. 2. Baskı.

Başkaya, F., & Karacan, H. (2022). Yapay zekâ tabanlı sistemlerin kişisel veri mahremiyeti üzerine etkisi: Sohbet robotları üzerine inceleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(4), 481-491.

Bozkurt, A. (2023). ChatGPT, üretken yapay zekâ ve algoritmik paradigma değişikliği. *Alanyazın*, 4(1), 63-72.

Bozkurt, A., & Hamutoğlu, N. B., & Kaban, A. L., & Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63.

Button, R. W. (2017). Artificial intelligence and the military. (originally appeared on *RealClearDefense*). <https://www.rand.org/pubs/commentary/2017/09/artificial-intelligence-and-the-military.html>. (Erişim Tarihi:16.04.2024).

Cıbaroğlu, M. O. & Yalçınkaya, B. (2019). Belge ve arşiv yönetimi süreçlerinde büyük veri analitiği ve yapay zekâ uygulamaları. *Bilgi Yönetimi*, 2(1), 44-58.

Çilhoroz, Y. & Işık, O. (2021). Yapay zekâ: Sağlık hizmetlerinden uygulamalar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 573-588.

Efe, A. (2022). Yapay zekâ ortamındaki dijital kamu yönetiminin yol haritası. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 4(1), 99-130.

Efe, A. & Özdemir, G. (2021). Yapay zekâ ortamında kamu yönetiminin geleceği üzerinde bir değerlendirme. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 3(1), 34-60.

Erdoğan, G. (2021). Yapay zekâ ve hukukuna genel bir bakış. *Adalet Dergisi*, (66), 117-192.

Eryılmaz, B. (2015). Kamu yönetimi. Umuttepe Yayınları. 8. Baskı

Esenal, E. (2018). Yapay zekâ ve hukuk. *Adalet İstanbul Dergisi*. 12.

Gezici, H. S. (2023). Kamu yönetiminde yapay zekâ: Avrupa Birliği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*. 111-128.

Işık, Ş., & Topkaya, Ö. (2023). Dijitalleşme ve emek piyasasında istihdam hizmetlerinin uyum süreci üzerine bir analiz: işkur örneği. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 126-139.

Kaya, A. & Mursül, D. (2017). Dijital Türkiye projesi kapsamında kamu hizmetlerinin dönüşümü. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, KAYFOR14 Özel Sayı. 4. 209-220.

Klein, M. (2020). İşletmelerin dijital dönüşüm senaryoları-kavramsal bir model önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997-1019.

Kurtulmuş, N. (2012). Post-endüstriyel ekonomilerde kitle üretimine bir alternatif: esnek uzmanlaşma, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0 (40), 161-173.

- Kuşseven, A. (2022). Kamu politikalarında dürtme yaklaşımı ve yapay zekânın kullanımı. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 4(1), 59-77.
- Önder, M. (1997). Toplam kalite yönetimi: kamu sektöründe uygulaması ve karşılaşılan sorunlar. *Türk İdare Dergisi*. 69(416).117-134.
- Önder, M., & Saygılı, H. (2018). Yapay zekâ ve kamu yönetimine yansımaları. *Türk İdare Dergisi*, 2(487), 629-670.
- Özçetin, N. (2022). Muhasebe denetiminde yapay zekâ. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 29-41.
- Özer, M. A. & Önen, S. M. (2019). 200 Soruda yönetim kamu yönetimi. Gazi Kitabevi.
- Pirim, H. (2006). Yapay zekâ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93.
- Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2020). Yapay zekâ bağlamında dijital dönüşüm ofisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 775-803.
- Tanrıverdi, A. (2021). Yapay zekânın kamu hizmetinin sunumuna etkileri. *Adalet Dergisi*, (66), 293-314.
- Tektaş, M., Akbaş, A., & Topuz, V. (2002). Yapay zekâ tekniklerinin trafik kontrolünde kullanılması üzerine bir inceleme. *Uluslararası Trafik ve Yol Güvenliği Kongresi, Gazi Üniversitesi*.
- Vadapalli, P. (2022). AI vs human intelligence: difference between AI & human intelligence. *Upgrad*. <https://www.upgrad.com/blog/ai-vs-human-intelligence/>. (Erişim Tarihi: 21.03.2024).
- Yılmaz, G. H. (2019). Yapay zekâ etik olabilir mi? *The Deloitte Time*. 20-23.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

11. Oturum

TÜRKİYE’DE YAŞANAN DOĞAL AFETLERİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Ceren PEHLİVAN⁹²

Özet

Doğal afetler; deprem, sel, yangınlar, kuraklık vd. gibi başlıklar şeklinde incelenmektedir. Türkiye başta deprem olmak üzere birçok doğal afetle karşılaşmıştır. Yaşanan felaketler yıllarca ekonomik, sosyal ve siyasal etkiler oluşturmuştur. Türkiye’nin jeopolitik konumundan dolayı yıllarca doğal afetlere maruz kalması ve ilerleyen süreçte deprem başta olmak üzere birçok başlıkta beklenen etkiler doğal afet konusunun önemini artırmıştır. Doğal afetler birçok alanda sorunların yaşanmasına yol açmaktadır. Doğal afetler altyapılar başta olmak üzere binalar, tarım arazileri ve üretim tesisleri gibi fiziksel varlıklara zarar vermektedir. Bu durum ilerleyen süreçte ekonomik faaliyetlerin aksamasına ve üretim kayıplarına yol açabilmektedir. Doğal afetlerin yaşanmasından dolayı ticaret, turizm ve diğer ekonomik faaliyetlerde aksamalar görülebilmektedir. Yaşanan bu aksaklıklar ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Bu çalışmada doğal afet konusu Türkiye baz alınarak incelenmiştir. Zaman serisinin yapıldığı çalışmada 2000-2023 yıllarını kapsayan bir analiz çalışması yürütülmüştür. Doğal afetler sonucu oluşan zararların toplam maliyetinin bağımsız değişken olarak kullanıldığı çalışmada, ekonomik büyüme değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Değişkenlere ilk önce durağanlıklarının belirlenmesi için Fourier ADF birim kök testi yapılmıştır. Aynı seviyede durağan hale gelen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi için Fourier Gecikmesi Dağıtılmış (FADL) eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Sonrasında değişkenlere ait FMOLS analizi sonucunda doğal afetlerin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Ayrıca yapılan Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonucunda da mevcut değişkenler arasında bir bağlantı ve ilişkinin olduğu saptanmıştır. Doğal afetler sonrası yaşanan olumsuzluklar ve ekonomik büyümeye olan etkisi alınacak önlemlerle azaltılabilmektedir. Bu nedenle hızlı ve etkin bir şekilde yapılan çalışmalar ekonomik toparlanmayı hızlandırarak ülke ekonomisinin en az şekilde etkilenmesini sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğal afet, ekonomik büyüme, Türkiye.

⁹² Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye, cerenpehlivan@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5632-2955.

THE IMPACT OF NATUREL DISASTERS ON ECONOMIC GROWTH IN TÜRKİYE

Abstract

Natural disasters include earthquakes, floods, fires, and droughts etc.. It is explored under various areas. Türkiye has seen numerous natural disasters, particularly earthquakes. Disasters have had long-term economic, social, and political consequences. Türkiye's long-term susceptibility to natural catastrophes as a result of its geopolitical location, as well as the projected repercussions on a variety of themes, particularly earthquakes, have heightened the importance of the issue. Natural catastrophes cause challenges in numerous domains. Natural catastrophes devastate physical assets such as buildings, agricultural areas, and manufacturing enterprises, particularly infrastructure. This circumstance may impede economic activity and cause future output losses. Natural catastrophes can cause interruptions to trade, tourism, and other economic activity. These interruptions may have an impact on economic growth. This study focused on natural disasters in Türkiye. The time series was created as part of a study that included an analysis of the years 2000-2023. In the study, the total cost of natural disaster damage was utilized as the independent variable, while economic growth was employed as the dependent variable. The variables were initially investigated for stationarity using the Fourier ADF unit root test. The Fourier Distributed Lag (FADL) cointegration technique was used to establish the long-term relationship between variables that became stationary at the same level. It was established that the factors had a long-term association. Subsequently, the FMOLS analysis of the variables revealed that natural disasters had a considerable impact on economic growth. In addition, the Fourier Toda-Yamamoto causality analysis revealed a connection and relationship between the existing variables. Preventive measures can help to mitigate the negative effects of natural disasters on economic growth. As such, completing work swiftly and effectively will speed economic recovery and ensure that the country's economy is not negatively impacted.

Keywords: Natural disasters, economic growth, Türkiye.

1. INTRODUCTION

Natural disasters have occurred in various places of the world and in various forms over the millennia. This emergence took the form of odd movements at various times. Humans have paid attention to these events throughout history. The most major reason for this fascination is that natural disasters cause people to lose their lives and property. Furthermore, with the rise of written and visual mass media, it is increasingly common for people in one part of the world to be aware of tragedies in another. People's ability to track events has enhanced their interest in them. However, as a result of globalization, the economic consequences of a disaster anywhere in the world have spread beyond the borders of that country. Economic concerns have also impacted citizens in other countries. These overarching causes have made it unavoidable for natural disasters to be studied scientifically in every way. Natural disasters have been studied extensively in a variety of scientific and social sciences, ranging from geology to meteorology, psychology to economics (Akar, 2013: 186).

Natural disasters can have significant economic and humanitarian implications. Natural disasters may cause people to lose their livelihoods and valuables. Despite their potentially immense costs, the economic effects of disasters - their frequency, duration, and severity - have remained unknown. Economic theory proposes contrasting ideas about the potential impact of natural disasters on growth. Models based on the Schumpeterian tradition anticipate that output will collapse after a shock that depletes labor and capital, unleashing the forces of creative destruction in the economy, resulting in increased productivity and growth. The Solow (1956) model, with production functions representing declining marginal productivity of capital, forecasts higher growth rates after a shock that lowers the capital-labor ratio below the steady-state level. In contrast, learning-by-doing models show that a shock that destroys human and physical capital reduces productivity and growth (Cavallo vd., 2022: 151).

Natural disasters mostly strike developing countries. While 97% of natural disaster deaths occur in poorer countries, the World Bank reports that economic losses as a proportion of GDP in impoverished countries considerably outweigh those in rich countries. Economic and institutional factors make low-income economies more vulnerable to extreme weather and other calamities. Poorer countries rely heavily on agricultural production, which is clearly affected by meteorological conditions. Furthermore, inadequate institutions in developing countries limit their ability to deal with and prepare for extreme disasters (McDermott vd., 2014: 751).

Natural disasters have different long- and short-term consequences on growth. Everyone agrees that short-term natural disasters have a negative impact on GDP. Numerous research, however, indicate that these impacts may ultimately be neutral, favorable, or negative. To put it briefly, opinions on how long-term natural disasters affect GDP are not entirely in agreement (Akar, 2013: 190).

The current investigation used empirical methods to investigate the impact of natural disasters on economic growth. The study on Türkiye included an examination covering the years 2000-2023. The study was divided into three sections. The first component provided information about the subject. The second section consists of a literature review. The final portion contains the analytical results and subject evaluations.

2. LITERATURE REVIEW

Genç (2007) conducted research on the origins, impacts, and mitigation techniques for natural disasters in Türkiye. Predictions were made on disaster response and the economic consequences of natural disasters.

Loayza et al. (2012) studied the effects of natural disasters on growth independently by disaster type and economic sector. The dynamic generalized moment panel estimator method was used on selected nation groups from 1961 to 2005. A substantial link was found between the factors used.

Klomp and Valchx (2014) investigated the association between economic growth and natural disasters utilizing over 750 forecasts in their research. The investigation used meta regression, and it was discovered that natural disasters had a negative impact on economic growth throughout the time period under consideration.

Acevedo (2014) conducted a panel analysis of twelve Caribbean countries. He used Panel VAR analysis to evaluate the impact of natural disasters on growth. The study, which covered the years 1970-2009, showed that natural disasters had a detrimental influence on growth.

In their study, Berlemann and Wenzel (2015) used drought as an example of a natural disaster. The study conducted a panel analysis of 153 nations from 1960 to 2002. The variables under consideration have been seen to influence one another.

Keyifli (2020) examined the influence of natural disaster costs on growth in OECD countries. The study, which ran from 2000 to 2018, used dynamic panel data analysis. The study revealed a substantial link between the two variables.

Akyol and Ağırkaya (2021) studied the effects of natural disasters on growth in BRICS-T nations. The influence of the number of persons affected by catastrophes on growth was empirically explored in a study that ran from 1994 to 2019. The study revealed that the existing factors affected one another.

Marangoz and İzci (2023) studied the impact of the 2023 Maraş earthquake on the economy, society, and the environment. The negative repercussions on Turkey are explored under various topics. The study concluded that natural disasters had a negative economic impact.

Mazlum (2024) evaluated the number of persons affected by disasters, gross fixed capital formation, and the effect of population expansion. The analysis spans the years 1995 to 2021. The Driscoll-Kraay (1998) estimate was used for an investigation of developing market economies. The study revealed that the variables influenced growth.

3. DATA SET, METHODOLOGY AND ECONOMETRIC METHOD

The aim of the study is to examine the relationship between natural disasters and economic growth in Türkiye between 2000 and 2023. The natural logarithmic model to be examined in this context is as follows:

$$LNGDP_t = \beta_0 + \beta_1 LNND_t + e_t$$

Detailed information about the variables examined in the empirical model is given in Table 1:

Table 1. Variables and Sources

Symbol	Variables	Sources
<i>LNGDP</i>	Economic Growth (\$)	World Bank
<i>LNND</i>	Total Cost of Damage Due to Disaster (Million \$)	Em-Dat

Descriptive statistics for the series examined in the model are reported in Table 2:

Table 2. Descriptive Statistics

	<i>LNGDP</i>	<i>LNND</i>
Mean	26.864	18.049
Median	26.751	17.388

Std. Def.	0.533	6.218
Skew	0.116	-0.022
Kurtosis	1.882	1.470
Jarque-Bera	2.225	3.998
Prob.	0.328	0.135

According to the descriptive statistics provided, the central tendency measurements of both variables are relatively similar, and their distributions are symmetrical. While the standard deviation number of lngdp indicates that the data is homogeneous and tightly clustered around the mean, the standard deviation value of lnnd indicates that the data has a broader distribution. The skewness values of both variables are near to zero, indicating symmetric distributions with no skewness to the left or right. Kurtosis values indicate both variables are flatter than the normal distribution.

3.1. Fourier ADF Unit Root Test

Enders and Lee (2012) recommend the Fourier ADF (FADF) unit root test as a unit root test that facilitates the prediction of structural changes. The data generation procedure for this test is as follows:

$$y_t = c + \rho y_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t$$

$\alpha(t)$ represents the deterministic component and ε_t represents the error term. $\alpha(t)$ is modeled as follows (Enders and Lee, 2012: 198):

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad n \leq \frac{T}{2}$$

Here; where n is the number of frequencies, k is a particular frequency, and T is the number of observations. In cases where Fourier terms are meaningless, traditional unit root tests are used. In other words, traditional ADF unit root test results give strong results when the Fourier terms are meaningless.

3.2. Fourier (FADL) Cointegration Analysis

Banerjee et al. This test, introduced to the literature by (2017), captures the smooth structural change in time series data and completes the test procedure by accommodating structural changes in unknown numbers and stages without knowing the exact break dates. One of the distinctive features of the test is that it avoids the potential loss of power that could result from adding too many dummy variables to the test equation. Using the Fourier approximation, a deterministic component $d(t)$ is defined as follows:

$$d(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^q \alpha_{1,k} \sin(2\pi kt/T) + \sum_{k=1}^q \alpha_{2,k} \cos(2\pi kt/T), \quad q \leq T/2$$

Here α_0 , is the usual deterministic term with a constant and linear trend, k is the number of specific frequencies, q is the number of frequencies included in the approach, and T is the total observation. The following conditional model is used to describe the Fourier ADL testing procedure (Banerjee vd., 2017: 116):

$$\Delta Y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1 X_{t-1} + \phi' \Delta x_t + u_t$$

Here β_1 , coefficient is tested with the familiar t test. The critical values of the FADL cointegration test are based on Banerjee et al. (2017) and as a result of the comparison with the test statistics obtained, it is decided whether there is a long-term relationship between the series.

3.3. Fourier Toda-Yamamoto Causality Test

Nazlıoğlu et al. (2016) introduced, the Fourier Toda-Yamamoto (FTY) causality test addresses the limitations of the traditional Granger causality test, especially when dealing with integrated variables and structural breaks. It combines the advantages of the Toda-Yamamoto (TY) approach, which eliminates the need to differentiate integrated variables and preserves long-term information, with the flexibility of the Fourier function to account for structural changes.

The FTY test is based on the following vector autoregressive model (Nazlıoğlu et al., 2016: 171):

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 \sin(2\pi kt/T) + \beta_2 \cos(2\pi kt/T) + \sum_{i=1}^{p+dmax} \theta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \phi_i X_{t-i} + u_t$$

$$Y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin(2\pi kt/T) + \delta_2 \cos(2\pi kt/T) + \sum_{i=1}^{p+dmax} \varphi_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \theta_i X_{t-i} + v_t$$

Burada Y_t ve X_t ilgilenilen değişkenleri, p bilgi kriterlerine göre belirlenen optimal gecikme uzunluğunu, d_{max} birim kök testlerine göre belirlenen değişkenlerin maksimum entegrasyon mertebesini, $\sin$ ve $\cos$ yapısal değişikliklerin etkisini yakalayan Fourier fonksiyonunun trigonometrik terimlerini, k bir dizi değer boyunca karesel artıkların toplamının minimize edilmesiyle belirlenen optimal frekansı göstermektedir. Son olarak, t trend terimi, T ise örneklem büyüklüğünü göstermektedir. Nedensellik olmadığına dair boş hipotez, bootstrap simülasyonları yoluyla elde edilen kritik değerlere sahip bir Wald test istatistiği kullanılarak test edilmiştir.

3.4. Findings

The results from the Fourier ADF unit root test are reported in Table 3:

Table 3. Fourier ADF Unit Root Test Results

Model	Variables	k	min. KKT	F İst.	FADF
Constant	<i>LNGDP</i>	5	0.058	8.822***	-0.311
	Δ <i>LNGDP</i>	5	0.055	7.605***	-7.343***
	<i>LNND</i>	1	7.937	7.629***	-0.341
	Δ <i>LNND</i>	1	7.988	7.684***	-5.48***
Constant and Trend	<i>LNGDP</i>	5	0.048	8.264***	-1.743
	Δ <i>LNGDP</i>	5	0.055	8.45***	-7.237***
	<i>LNND</i>	2	6.936	9.356***	-1.679
	Δ <i>LNND</i>	1	7.988	10.658***	-5.421***

Note: *** indicates the 1% significance level. Critical values for the F statistic are from Becker et al. (2016); Critical values for the Fourier ADF unit root test are included in the study of Enders and Lee (2012). “l” indicates the appropriate delay length and “k” indicates the appropriate number of frequencies.

The results of the Fourier ADF unit root test showed that the variables considered were not stationary at their levels, but became stationary when their first differences were taken.

A cointegration relationship was detected between the series with the cointegration test applied after the stationarity test; the results are presented in Table 4:

Table 4. FADL Cointegration Results

	Frequency	AIC	Test Statistics	
			Value	Result
$LNGDP_t = f(LNND_t)$	5	-3.492	-5.093***	There is cointegration

Note: *** indicates the 1% significance level. Critical values Banerjee et al. (2017) study.

The findings indicate that there is a statistically significant cointegration link between natural disasters and economic growth. This demonstrates that these two variables interact over time, and natural disasters have an impact on economic growth.

Fourier FMOLS coefficient estimates made after determining the long-term relationship are presented in Table 5:

Table 5. Coefficient Estimation Results

	Variables	Coefficient	Std. Def.	t Stat.	Prob.
$LNGDP_t = f(LNND_t)$	$LNnd$	-0.106	0.006	-16.204	0.000***
	Sin	0.224	0.055	-4.074	0.000***
	Cos	0.039	0.027	-4.421	0.000***
	C	24.95	0.121	-206.063	0.000***

Note: *** indicates the 1% significance level.

According to the long-term coefficient estimates in Table 5, each 1% rise in natural disasters affects economic development by 0.106%. Repair and restoration efforts following disasters require large expenditures from governmental and private sector budgets. This setting results in a drop in productive investments and expenditures that drive economic growth. Furthermore, the uncertainty produced by natural disasters has a detrimental impact on investment decisions since it increases investors' risk perception. Natural disasters, as a result, can have both direct and indirect negative effects on economic growth. These consequences may become apparent in the long term. The study's findings support this theoretical framework and actually indicate that natural disasters have a detrimental impact on economic growth.

Fourier Toda-Yamamoto (FTY) causality test was performed to investigate causal relationships between variables. The results of this test are presented in Table 6 below:

Table 6. Fourier Toda-Yamamoto Test Results

H_0	Wald Test Stat.	Prob.
$LNGDP \rightarrow LNND$	2.541	0.112
$LNND \rightarrow LNGDP$	0.657	0.021***

Note: P-values were obtained using 10000 simulations and *** indicates 1% significance level.

Table 6 reveals that the factors have a one-way link, from calamity to growth. The findings suggest that disaster-related costs have an impact on growth. Increased natural disaster costs have a negative impact on both immediate and long-term economic growth. However, precautionary measures, good risk management methods, and successful post-disaster rebuilding management can all help to limit these effects.

4. CONCLUSION AND ASSESSMENT

The research effort evaluated the association between natural disasters and growth in Turkey. The analysis spans the years 2000 to 2023. First, the Fourier ADF unit root test was performed on the variables under consideration, and their stationarity was determined. FADL cointegration analysis was used to establish whether there was a long-term link for the stationary variables. After verifying that there was a long-term link between the variables, the significance of their coefficients was investigated. Following impressive results, the Fourier Toda-Yamamoto causality test revealed a link between natural disasters and growth. Natural catastrophes will continue to have an impact on Turkey due to their geological nature. Long-term structural reforms

should be developed and executed in order to mitigate the economic consequences of natural disasters. Protective policies will mitigate the pernicious effects.

REFERENCES

- Acevedo, S. (2014). *Debt, Growth, and Natural Disasters: A Caribbean Trilogy*, IMF Working.
- Akar, S. (2013). "Doğal Afetlerin Kamu Maliyesine ve Makro Ekonomiye Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi". *Journal of Management and Economics Research*, 11(21), 185-206.
- Akyol, H., & Ağırkaya, M. B. (2021). "Doğal Afetlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: NIC Ülkeleri Örneği". In Ankara V. International Scientific Research Congress.
- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). "Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market". *Economic Modelling*, 67, 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.11.004>
- Berlemann, M., & Wenzel, D. (2015). "Long-Term Growth Effects of Natural Disasters-Empirical Evidence for Droughts". CESifo Working Paper, No. 5598.
- Cavallo, E. A., Becerra, O., & Acevedo, L. (2022). "The Impact of Natural Disasters on Economic Growth". In *Handbook on the Economics of Disasters* (pp. 150-192). Edward Elgar Publishing.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). "The Flexible Fourier form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests". *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Genç, F. N. (2007). "Türkiye'de Kentleşme ve Doğal Afet Riskleri ile İlişkisi". *TMMOB Afet Sempozyumu*, 349-358.
- Keyifli, N. (2021). "OECD Ülkelerinde Doğal Afetlerin Bütçe Açıkları Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 303-318.
- Klomp, J., & Valckx, K. (2014). "Natural Disasters and Economic Growth: A Meta-Analysis". *Global Environmental Change*, 26, 183-195.
- Loayza, N. V., Olaberria, E., Rigolini, J., & Christiaensen, L. (2012). "Natural Disasters and Growth: Going beyond the Averages". *World Development*, 40(7), 1317-1336.
- Marangoz, M., & İzci, Ç. (2023). "Doğal Afetlerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremler Bağlamında Girişimciler Açısından Değerlendirilmesi". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.
- McDermott, T. K., Barry, F., & Tol, R. S. (2014). "Disasters and Development: Natural Disasters, Credit Constraints, and Economic Growth". *Oxford Economic Papers*, 66(3), 750-773.
- Mazlum, E. C. (2024). "Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Afetler ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 46-56.
- Nazlıoğlu, S., Gormus, N. A., & Soytas, U. (2016). "Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-Shift Causality and Volatility Transmission Analysis". *Energy Economics*, 60, 168-175. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>

AFET YÖNETİMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: İL AFET RİSKİ AZALTMA PLANI (İRAP) ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME

Doktora Öğrencisi Feride EFE⁹³

Özet

Afetler dünyada ve Türkiye’de can ve mal kaybına neden olarak etkileri uzun süre devam eden ve rehabilitasyonu uzun süren olgular olarak hayatımızda yer almaktadır. Afetin sonuçları itibariyle olayları afet olarak değerlendirilmektedir. Çünkü afetlerin sonuçları itibariyle yarattıkları etkiler sürdürülebilir olarak bugün ve gelecek nesil için devam etmektedir. Afet yönetimi döngüsel olarak, afet öncesi hazırlıklar, afet sırasında yapılan hazırlıklar, afet sonrası kriz hazırlıklar olarak devam etmektedir. İl Afet Riski Azaltma Planları, afet riskinin önceden belirlenmesi amaçlayarak, il ölçeğinde afetlerde sorumlu olan kamu kurumları, yerel yönetimleri, üniversiteleri, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya getirerek il düzeyinde afet risklerini belirlemeyi amaçlayan planlardır. 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı kapsamında yer alan İRAP, pilot bölge olarak 2020 yılında Kahramanmaraş şehrinde yapılmış ve şehirde olası afet riskleri ortaya konulmuştur. Ancak 6 Şubat depremiyle birlikte 81 il özeline İRAP planı hazırlanması başlanılmıştır. Neden depremle birlikte pilot olan çalışma 81 il özelinde başlatılmıştır? Kahramanmaraş 2019 yılında “İl Afet Riski Azaltma Planı” hazırlandığı halde yaşanan afetin sonuçları ağır olmuştur. Çalışmanın amacı, 2019 yılında pilot uygulama olarak başlatılan İl Afet Riski Azaltma Planları 6 şubat depremiyle birlikte afet yönetiminde sürdürülebilirliğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda İRAP sürdürülebilir afet yönetimine etkileri ortaya konularak, risk azaltma çalışmalarında sürdürülebilirliğin, afetlere dirençli bir toplum oluşturmada katkıları olacağı düşünülmektedir. Çalışmada ilk olarak afet, afet yönetimi ve sürdürülebilir afet yönetimi kavramlarına yer verilecek, 2019 yılında yapılan Kahramanmaraş İRAP incelenecek ve sürdürülebilir afet yönetimi politikaları kapsamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Afet, afet yönetimi, sürdürülebilirlik, il afet riski azaltma planı.

⁹³ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, Türkiye, ferideefe100@gmail.com, ORCID: 0000 0003 1544 1864.

SUSTAINABILITY IN DISASTER MANAGEMENT: EVALUATION THROUGH PROVINCIAL DISASTER RISK REDUCTION PLAN (İRAP)

Abstract

Disasters are a phenomenon in our lives in the world and in Turkey that causes loss of life and property, and whose effects last for a long time and whose rehabilitation takes a long time. Disaster events are evaluated as disasters due to their results. Because the effects created by disasters continue sustainably for today and the next generation. Disaster management continues cyclically as pre-disaster preparations, preparations made during disasters, and post-disaster crisis preparations. Provincial Disaster Risk Reduction Plans are plans that aim to determine disaster risks at the provincial level by bringing together public institutions, local governments, universities, private sector and non-governmental organizations responsible for disasters at the provincial level, with the aim of determining disaster risk in advance. İRAP, which is within the scope of the Eleventh Development Plan covering the years 2019 and 2023, was carried out in Kahramanmaraş city as a pilot region in 2020 and possible disaster risks were revealed in the city. However, with the February 6 earthquake, İRAP plans were started to be prepared for 81 provinces. Why was the pilot study initiated in 81 provinces with the earthquake? Although the “Provincial Disaster Risk Reduction Plan” was prepared in Kahramanmaraş in 2019, the disaster experienced had severe consequences. The aim of the study is to reveal the sustainability of the Provincial Disaster Risk Reduction plans, which were initiated as a pilot application in 2019, in disaster management with the February 6 earthquake. In this direction, the effects of İRAP on sustainable disaster management are revealed, and it is thought that sustainability in risk reduction studies will contribute to creating a society resilient to disasters. First, the concepts of disaster, disaster management and sustainable disaster management will be included in the study, the Kahramanmaraş İRAP conducted in 2019 will be examined and evaluated within the scope of sustainable disaster management policies.

Keywords: Disaster, disaster management, sustainability, provincial disaster risk reduction plan.

GİRİŞ

Afet, aniden meydana gelerek çok sayıda insan/topluluğun hayatına, malına, çevresine, önemli altyapılarına, yapı stoklarına, kültürel miraslarına zarar vererek normal yaşamlarını bozan, yerel kaynaklarla mücadele edilmesi zor olan olaylara verilen genel isimdir. Yaşanan olayın kendisi afet olmamakla birlikte sonuçlarıyla değerlendirdiğinde olaya afet adı verilmektedir. Afet/afetlerin en az zararlarla atlatılması için afetin planlı, koordineli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir ki buna afet yönetimi denilmektedir.

Türkiye'nin jeolojik, topoğrafik ve meteorolojik yapısı ile fiziksel ve sosyal zarar görülebilirliğin yüksek olması nedenleriyle birlikte çeşitli zamanlarda deprem, sel, heyelan, orman yangınları gibi doğa olayları afete dönüşmesiyle büyük ölçüde can, mal ve çevresel tahribata yol açmıştır. Genellikle afet anı ve sonrasına odaklanılarak, afet riskinin öncesinden yapılması gerekenler plan, programlar genelde afet olayı gerçekleşikten sonra gündeme gelmiştir.

Çalışmamızda ilk olarak afet, afet yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki üzerine kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Çünkü afet ve sürdürülebilir kalkınma arasında olumlu ve olumsuz etkileşim bulunan iki yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Her ikisinin de ortak noktası sürdürülebilir olmak için afet risk yönetimi ve dolayısıyla zarar azalma çalışmaları üzerine odaklanmaktadır. Diğer bir bağlantı noktası ise afete dayanıklı/dirençli toplum oluşturmaktır. Afetin etkilerini risk azaltma çalışmalarıyla azaltma, planlama sonucunda afete dayanıklı/dirençli toplum oluşacaktır. Diğer bir başlıkta ise Afet Riskini Anlama ve Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesidir. Çerçevenin genel amacı analiz edildiğinde, sürdürülebilir afet risk azaltma çalışmalarına genel bir vurgu bulunmaktadır. Çünkü çalışmaların bugün veya gelecekteki afet tehlike ve risklerine karşı toplumsal direnci güçlendirmeye ve çalışmaların sürekliliğine önem verildiği görülmektedir. En son noktada da İl Risk Azaltma Çalışması (İRAP) incelenmiştir. İl Risk Azaltma (İRAP) çalışmaları çok önemlidir. Çünkü 6 Şubat 2023 depremi öncesinde aralarında Kahramanmaraş ilinin de bulunduğu dokuz il pilot uygulama alanı olarak seçilmiş ve 19 Ağustos 2020 yılında tanıtım toplantısı yapılarak deprem öncesinde Kahramanmaraş ilinin afetselliği ortaya konulmuştur. Ancak İl Afet Risk Azaltma Planına rağmen Kahramanmaraş iliyle birlikte 11 ilde depremin sonuçları ağır olmuştur. Bu durum Türkiye'nin afetlere hazır olmadığını, afet öncesi, anı ve sonrasına ilişkin yasal, yönetsel, kurumsal ve uygulamalarda sorunlar bulunduğunu ve yapılan çalışmaların sürdürülebilir afet yönetimi anlayışı ile sürdürülmediğini göstermiştir.

1. AFET VE AFET YÖNETİMİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Afet kavramı köken itibarıyla Arapça bir kelime olup, sözlüklerde “bela, yıkım, büyük felaket” olarak tanımlamaktadır (Yılmaz, 2003: 1). Afetin pek çok tanımı literatürde yapılmakla birlikte genel olarak çevresel bir olaydan veya silahlı çatışmadan kaynaklanan, stres, kişisel yaralanma, fiziksel hasar ve büyük boyutta ekonomik bozulmaya neden olan bir durum olarak tanımlamaktadır. Burada önemli olan nokta afetler, neden oldukları olaylar ile anılsalar da, bir afet olayın kendisi değildir. Yaşanan bir kaza, olay veya durumu afet olarak nitelendirilmekte olan parametre ihtiyacın büyüklüğü, etkilenen insanların çokluğu ve yerel imkanlarla baş etme olasılığının yetersiz kalmasıdır. Örneğin açlık dünya çapında büyüyen bir olgudur. Ancak endişe kaynağı olmasına rağmen, genellikle endemiktir. Çünkü açlıktan etkilenen insan sayısı nispeten azdır. Açlık yaygın ve akut bir alması durumunda, diğer bir ifade ile kıtlık haline gelmesi durumunda, afet olarak nitelendirilebilmektedir (Cuny, 1993: 89). Afet, aniden meydana gelerek can, mal, çevresel tahribata ve yıkama neden olan ve ilk etapta yer imkanlarla mücadele edilmesi

güç olan herhangi bir olay olarak tanımlanmaktadır. United Nations Office for Disaster Risk Reduction/Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi (UNDRR) afeti, savunmasızlık, maruz kalma ve kapasite koşullarıyla ilgili olarak insani, ekonomik ve çeresel kayıplara yol açan tehlikeli olaylar nedeniyle bir topluluğun veya toplumun işleyişinde ciddi aksamalara neden olan olaylar olarak tanımlamaktadır (UNDRR, 2024). Afet, doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olarak meydana gelir, insanlar/toplumlar üzerinde fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olarak normal yaşamı durduran veya kesintiye uğratan olaylara denilmektedir (Akdağ, 2002: 5). Afetlerin karakteristik özellikleri şöyledir:

-İnsan toplulukları ve insan yerleşimlerini etkileyerek, şaşkınlık, panik, yaralanma veya ölümlere neden olur, sonrasında bulaşıcı ve salgın hastalıkların yayılmasını sağlamaktadır.

-İnsanların günlük hayat akışını bozarak yerleşim birimleri ve sosyal alt yapı (binalar, elektrik, ısınma, su, kanalizasyon, taşıma, haberleşme, iletişim ağları) üzerinde tahribata neden olmaktadır.

-Ülkelerin afetin meydana geldiği alanlardaki uzun vadeli planlar ve yatırımların gecikmesine neden olmaktadır.

-Afetin meydana geldiği insanlar/topluluklar üzerinde ortaya çıkardığı fiziksel, psikolojik ve salsal boyuttaki etkilerin giderilmesi günler, aylar ve hatta yıllar alabilmektedir (Ursano, Fullerton, & McCaughey, 1994: 6).

-Afet belirli bölgede meydana geldiğinde yerel imkanlarla baş edilmesi zor olmakta “çözüm” bölge imkanlarının yanında bölge dışından destek alınmasını zorunlu kılmaktadır.

-Yaşanan afet olayı özellikle az gelişmiş ülkeler açısından sınırlı kaynak, yetersiz profesyonel eleman ve öz kaynaklarıyla baş edilmesi zor olan gerekli bilgi, kaynak ve ekipman eksikliği herkesçe bilinmekte; ancak uluslararası işbirliği ile üstesinden gelinebilecek küresel tehlike niteliği taşımaktadır (Yılmaz, 2003: 3).

-Az gelişmiş ülkelerde yaşanan afetlerde can ve mal kayıpları gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla olmaktadır. Aytun, “Depremlerdeki Can Kaybının Ulusal Gelirle İlişkisi” başlıklı çalışmasıyla, farklı ulusal gelir düzeyine sahip ülkelerde yaşanan depremler sonucunda ortaya çıkan can kaybı ve kişi başına elde edilen gelirin ekonomik ve sosyal ilişki arasında bağlantıların olduğu sonucuna varmıştır (1986: 6).

-Geçmişte meydana gelen bir afet türünün günümüzde aynı şiddetle meydana gelmesi halinde yol açtığı sonuçlar geçmişe kıyasla daha ağır olmaktadır. Bu durumun nedeni olarak, geçen seneler içerisinde afet riski taşıyan yerleşim yerlerine yayılımın arttığı ve kontrol edilmesinin güçleşmesi gösterilmektedir (Yılmaz, 2003: 4).

Afet sınıflandırılması genel olarak şöyledir:

-Doğal afetler

-Sosyal afetler (savaşlar vb.)

-Teknolojik afetler (Cutter, 2001: 3).

“Doğal afetler” terimi, doğa olayları tarafından tetiklenen afetleri ifade etmektedir. Bu olaylar (depremler, hortumlar, seller vb.) teknik olarak doğal tehlikeler olarak bilinmektedir. Doğal afet terimi yalnlııcı bir kavram olabilmektedir. Çünkü doğal afetler sadece doğal tehlikeler sonucunda ortaya çıkmaz, insan çabalarında bir afetin yaratılmasında ve olumsuz sonuçların ortaya

çıkmasında katkıda bulunmaktadır. Örneğin, insanların evlerini dere yataklarına yapmasaydı bir sel felaketinde bu kadar insan etkilenmezdi. Konutlar depreme ve kasırgalara dayanıklı olarak inşa edilseydi, bu tehlikeler sadece bilimsel açıdan ilgi çekici olacaktı ve afetlere yol açmayacaktı (Cuny, 1993: 89-90). Literatürde bazı kaynaklar sosyal afetleri ve teknolojik afetleri bir bütün olarak ele alıp insan kaynaklı afetler terimi kullanmışlardır.

Cuny göre insan kaynaklı afetler, insan yapımı olan tehlikelerden kaynaklanmakta ve genellikle aşağıdakilerden kaynaklanan felaketleri ifade etmektedir. İnsan kaynaklı afetler üç kategoriye ayrılabilir:

- 1) Silahlı çatışma,
- 2) Teknolojik afetler,
- 3) Doğal tehlikelerden kaynaklanmayan ancak insan yerleşimlerinde meydana gelen afetler (1993: 90).

Afet yönetimi, afete neden olan faktör veya etkenlerin nasıl kontrol altına alabileceğimize ilişkin önlemler, prosedürler, çerçeveler, modeller bütünü olarak tanımlanmaktadır. Uzunçubuk ise afet yönetimini, afeti önleme, hazırlıklı olma ve ortaya çıkabilecek kayıpları azaltmak için, afet öncesinde yapılacaklar ile afet anında ve sonradaki safhada ise etkin arama-kurtarma tıbbi yardımlar, barınma ve yenden inşa etme faaliyetlerine yerel ve merkezi yönetimlerin yanı sıra toplumunda katılımını gerekli bulan teknik, yönetsel ve yasal çalışmaların bir bütün halinde yapılması olarak tanımlanabilmektedir (2005: 35).

Afet Yönetimi, birbirinden ayrı ancak birbirini tamamlayan iki yönetim sisteminden oluşmaktadır. Bunlar;

-Zarar Azaltma: Risk Yönetimi

-Acil Durum: Kriz Yönetimi (Işık & Gündoğdu, 2017: 131).

Kriz ve afet yönetiminin önemli bir parçasını oluşturan ve kriz veya afet durumu yaşanmadan önce olasılıkları hesaplayarak, muhtemel kayıpları, hasar tahmini yapmaya olanak veren kavram risk yönetimidir. Günlük hayatta risk kavramı, tehlikelere açık olma durumu olarak ifade edilmektedir. Afet literatüründe ise, bir tehlikenin tahmin edilmesi sonucunda ortaya çıkması öngörülen muhtemel kayıp miktarı olarak tanımlanmaktadır (Genç, 2021: 19-20).

Risk yönetimi, ülke, bölge, kent veya yerleşim birimi özelinde tehlike ve risk durumlarının belirlenmesi, analizi ve riskin azaltılması için imkan, kaynak ve önceliklerin belirlenerek, politika, strateji ve eylem planı oluşturma ve hayata geçirilmesi olarak tanımlanmaktadır. 5902 sayılı kanunda afet risk yönetimi, ülke, bölge, kent ve yerel düzeyde risk türleri ve düzeylerinin belirlenmesi, önleme, hazırlıklı olma, azaltma ve paylaşma çalışmalarıyla bu alanlardaki planlama esaslarının sağlanması, olası Afet senaryolarının hazırlanması, uygulanma önceliklerinin tespit edilmesi ve riskin azaltılması için genel politika ve stratejik planlarla, uygulama planlarının hazırlanması ve hayata geçirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2024). Risk durumu, risk azaltma çalışmaları ve risk yönetimi çalışmamamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle de önemli olan diğer bir kavram risk analizidir. Risk analizi, afet durumuna karşı yerleşim yerlerinin risk özelliklerinin belirlenmesidir olarak adlandırılır. Çalışmamız açısından önemi ise “İl Risk Azaltma Çalışmalarında (İRAP)” yerleşim yerlerinin olası afetlere karşı analizinin yapılması çalışmalarının sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Genç, risk analizi kapsamında yapılan başlıca çalışmaları şöyle sıralamaktadır:

-Mevcut kentsel plan içinde tehlike taşıyan (fay hattı, deniz ve akarsu kıyısı vb.) yerlerin belirlenerek kentin tehlike haritasının oluşturulması,

-Riskli bölgelerdeki yerleşim durumlarının belirlenerek, kent planının tüm riskler göz önünde bulundurularak revize edilmesi,

-Yerleşim yerlerinin zemin koşullarının gözden geçirilmesi, zeminden kaynaklı risklerin belirlenmesi,

-Mevcut bina stoğu, enerji santrali, ulaşım, altyapı gibi deprem esnasında öncelikli olarak hasargörebilecek olan risk durumlarının belirlenmesi,

-Ulaşım güzergahı, malzeme, üretim hatları, kapasiteleri ve bunların risk durumlarının belirlenmesi,

-Yolların genişlik, darlık durumu, yapı yoğunluğu, tehlikeli madde üretim ve depolama alanlarının belirlenmesi,

-Parsellerin büyüklüğü ile mülkiyet durumunu ortaya koyan kentsel doku analizinin yapılması,

-Kentli nüfusun zaman içerisindeki mekana göre dağılımının tespiti,

-Tarihi yapılar, anıtlar, kentsel sit alanları risk durumlarının belirlenmesi,

-Acil durumlarda görevli bulunan arama-kurtarma ekipleri, itfaiye, sivil savunma gibi çeşitli birimlerin; hastane, okul, baraj, liman, demir yolu ve ulaşım ağlarının risk durumlarının belirlenmesi, kent içerisindeki dağılımı ve alternatif kullanılma durumlarının belirlenmesi,

-Acil durumlarda çeşitli kullanımlar için gerekli olan açık alanlar, park ve bahçelerin belirlenmesi,

-Kent yönetimlerinin kriz yönetiminde yeterliliklerinin belirlenmesi, sorumluluk ve rollerin, ilgili kişi ve birimlerin tanımlanması,

-Kentsel gelişimlerin risk durumu açısından değerlendirilmesi, kontrol altına alınması (2021, 20-21).

Kriz durumu, normal düzeni bozarak toplum içinde olumsuz sonuçlara neden olan fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik olayların çıkması hali olarak tanımlanmaktadır. Kriz yönetimi ise kriz hali süresince uygulanan, durumu normale döndürmeyi amaçlayan geçici bir yönetim biçimidir. Afet yönetiminden farklı olarak taraf ise sürdürülebilirliğinin olmaması, belirli zamanla sınırlı olması, krizi gerektiren hal, olay ve nedenin ortadan kalkmasıyla sona ermesidir (AFAD, 2024). Literatürde kriz ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda şu özellikler sıralanmıştır.

-Ciddi, geniş kapsamlı ve aniden gelerek, beklenmeyen bir tehdit oluşturması,

-Yüksek oranda belirsizlikle birlikte sınırlı bilgiler içermesi,

-Acil karar verme ve müdahale durumu gerektirmesi,

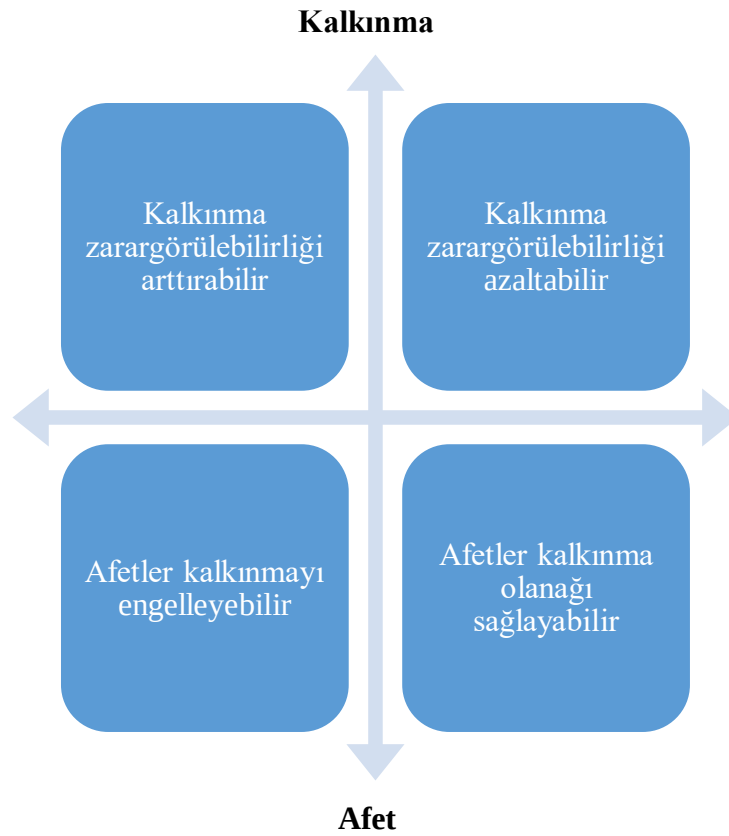
-Yönetilebilirliğin güçlenerek, olağan dışı durumların yaşanması,

-Mevcut yönetsel ve örgütsel kapasitenin yetersizliği ile dışardan destek gerektirmesi,

-İkincil tehlike ve riskleri beraberinde içermesi (Genç, 2021: 29).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, kalkınmanın anlık devam eden ve sürdürülebilir ve sürekli olması gerektiği üzerine düşüncedir. Daha geniş ifade ile, doğal kaynakların tükenmeden doğa ve insan arasında denge kurarak, gelecek nesiller içinde kalkınma ve ihtiyaçların giderilmesine yönelik bugünün ve yarının yaşamını ve kalkınmasını sürdürülebilirliği sağlamadır (Boran, 2023: 27). Afet yönetiminde sürdürülebilir olmak için, afet öncesi ve sonrasında yapılan tüm faaliyetlerle birlikte, riskleri azaltma, hazırlıklı müdahale etme, yeniden inşa/iyileştirme ve kalkınma birleşenlerinden oluşan bir döngü olarak tanımlanmaktadır (Erkan, 2010: 8).

Şekil 1: Kalkınma ve Afet Arasında Pozitif ve Negatif Yönlü İlişki

Kaynak: Ergünay, 2009: 7

Afet ve kalkınma arasındaki pozitif yönlü ilişki şöyledir: Afet tehlike ve risklerini yerleşme ve yapılaşma kararlarında dikkate alarak ekonomik, sosyal ve altyapı planlamasında yer alması zarar görülebilirliği azaltarak sürdürülebilir kalkınma ve afet yönetimine katkı sağlayacaktır. Afet sonrasında, gelecekteki risk ve tehlike göz önünde bulundurularak hazırlanan plan, kapsamlı proramlarla, yeniden inşa ve iyileştirme ile gelecekteki afet tehlike ve riskleri önemli ölçüde azalacak afetler kalkınmayı engelleyemeyecektir.

Afet ve kalkınma arasındaki negatif yönlü ilişki şöyledir: Afetlerin yaşanmasıyla yaşanacak fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıp ve zararlar yerel, bölgesel ve ülke ölçeğinde kalkınma ve gelişmeyi etkileyebilmektedir. Afet tehlike ve riskleri gözönünde bulundurulmadan hazırlanan kalkınma programları riskli bölgelerde nüfus, sanayi, altyapı gibi önemli değerleri arttırarak gelecekteki afet risklerini de arttıracaktır. Kalkınma afetlerden zarar görülebilirliği arttıracaktır (Ergünay, 2009: 7). Dikkat edilmesi gerek bir diğer nokta ise afet yönetimi alanında hazırlanan program, plan, strateji vb. gibi uygulamalarında sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Yapılan her çalışmanın uzun vadede sürdürülebilir olması gelecek nesil için içinde önemli bir bileşen oluşturacak daha bilinçli nesiller oluşturularak kalkınma ve afet arasındaki sürdürülebilirlik sağlanmış olacaktır.

1.1.Afet Riskini Anlama ve Sendai Çerçevesi

Afet Riskini Anlamak Sendai Çerçevesinin ilk önceliğinin karşılanması açısından büyük öneme sahiptir. Genişletilmiş adı ile Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi, 2015 yılında BM üye devletleri tarafından kabul edilen gönüllülük esaslı, uluslararası bir afet risk azaltma aracıdır. Çerçeve adını Japonya da 2011 yılında Sendai şehri de dahil olmak üzere Japonya kıyılarını büyük bir deprem ve beraberinde tsunamiye maruz kalmıştır. 15.000 ‘den fazla kişinin ölümü ile ve büyük bir yıkım ile sonuçlanan bu afet, uluslararası alanda afet riskinin önceden belirlenip buna hazırlıklı olması ve afet riskinin azaltılması alanlarına öncelik vermeyi sağlamıştır. Sendai Çerçevesi uluslararası alanda adını böylelikle almıştır. Çerçeve, III. Dünya Afet Risk Azaltma Konferansın da yapılan müzakerelerle birlikte afet risk azaltmaya yönelik yeni bir uluslararası çerçeve olarak kabul edilmektedir. Türkiye’nin de bulunduğu BM üyesi 187 Devlet temsilcileri tarafından kabul edilen çerçeve, 2015 sonrası sürdürülebilir kalkınma gündemini kapsayan ilk büyük anlaşmadır (Altıparmak, 2024: 3).

Şekil 2: Sendai Risk Azaltma Çerçevesi: Öncelikler ve Hedefler

Kaynak: Bu şekil konunun daha iyi anlaşılması için yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sendai çerçevesi, afet riskini azaltarak, fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıpların azaltılmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda afet risklerinin yönetilirken, insanları ve onların mallarını, sağlıkları ve geçim kaynakları, kültürel ve çevresel varlıklarını korumayı, kalkınma hakkı dahil olmak üzere tüm haklarının tanınması ve koruma altına alınmasını amaçlamaktadır. Sendai Çerçevesi, afet riskini ve kayıplarını azaltma konusunda katledilen yolu ölçmek için 7

stratejik hedef ve 38 gösterge belirlemiştir. Bu göstergeler, Sendai Çerçevesinin, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Paris İklim Anlaşması ile uyumlu olarak uygulanabilmesine olanak sağlamaktadır (Altıparmak, 2024: 4). Risk bilgi ve ihtimallerinin değerlendirilerek, yayılması ve iletilmesi, Sendai Çerçevesinin önceliklerinden birisidir. Çünkü risk bilgisi, mevcut tehlike temelli yaklaşımlardan çok daha geniş veriler içerir ve “zarar görülebilirlik, kapasite, kişilerin ve varlıklarının tehdidi, tehlikenin özellikleri ve çevre” hakkında bilgileri kapsamaktadır.

Çeşitli afetler nedeniyle bu durumdan etkilenen insan sayısının artması devletleri ve toplumları bu alanda sürdürülebilir çalışmalar yapamaya ve önlemler almaya zorlamıştır. Birleşmiş Milletler Uluslararası Afet Zararlarını Azaltma Stratejisi (UNISDR), bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmaları desteklemek ve koordine etmek için kurulmuştur. On yıllar boyunca afet risk yönetimi dar anlamda teknik bir disiplin olarak algılandı ve son zamanlarda sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla küresel alanda geniş bir eylem safhasına geçilmiştir. Afet risk azalma çalışmaları 1960 yılı itibariyle başlamış ve günümüze kadar önemi artarak devam etmiştir. Bu gelişmelerin ışığında BM genel kurulu tarafından 1990 ve 1999 yılları arasını Uluslararası Doğal Afetlerin Zararlarının Azaltılması On Yılı (IDNDR) olarak kabul edilmiştir. Bu gelişim süreci aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Şekil 3: Uluslararası Afet Risk Yönetim Eylemleri

1960-1970	Birleşmiş Milletler Büyük Afetlerle İlgili Önlemler Kabul Etme
1970-1989	Doğal Kaynaklı Afetlerde Yardım Çalışmaları
1990-1999	Uluslararası Doğal Kaynaklı Afet Zararlarını Azaltmanın On Yılı
2000-2007	Afetlerde Zarar Görülebilirlik,Uluslararası Zarara Azaltma Stratejisi
2005-2015	Hyogo Eylem Planı Çerçevesi Kabul Edildi
2015-2030	Sendai Kararlar Çerçevesi Kabul Edildi

Kaynak: Konunun Anlaşılması İçin Yazar Tarafından Sıralanmıştır.

Afet riski azaltma çerçevesinin kökeninde sürdürülebilir kalkınma düşünce yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ise, hali hazırda var olan kaynaklarımız ile gelişme planlarımızı, bugün ve gelecek nesil için kullanılabilir şekilde geliştirilebilme kapasitesinden ödün vermeme anlamına gelmektedir. Bu duruma örnek olarak bir fosil yakıtlarının tükenme noktasına gelindiğinde yerine alternatif kaynakların geliştirilmesi verilebilmektedir. Bu nedenle gelecek nesil tükenen kaynak noktasında alternatif kaynaklar geliştirilerek gelecekte yaşanacak sıkıntılara karşı hazırlı olmayı sağlayacaktır. Aynı durum afet yönetimi alanında, afet riski azaltma çalışmaları içinde geçerlidir (Doğan, 2017: 171).

İnsanların kalkınmak amacıyla yaptığı faaliyetler ile afet riskinin azaltılması amacıyla yapılan çalışma veya faaliyetler arasında benzerlikler bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü her çalışma mevcut kalkınma durumunu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Afet riskini azaltma çerçevesindeki temel düşünce, sürdürülebilir kalkınma çabalarına bir kere ulaşıldığı takdirde afet risklerinin büyük oranda azalacağı yönündedir. Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, sosyal, ekonomik, kültürel, politik ve ekosistem veya çevresel alanlardan oluşmaktadır. Afet riski azaltma çalışmalarının da sürdürülebilir olması, bu alanların her birinin afet risk azaltma çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Doğan, 2017: 171).

Afet risk azaltma çalışmaları ve süreçleri ekonomik ve sosyal kalkınma süreçleriyle bir bütün olarak ilerlemektedir. Bu durum özellikle kalkınma süreci devam eden ülkeler açısından büyük öneme sahiptir.

Ekonomik ve sosyal kalkınma süreçlerinin afet risk azaltma süreçleri ve uygulamalarıyla bütünleşik olarak ilerlemesi, özellikle kalkınmakta olan ülkeler açısından kritik öneme sahiptir. Çünkü afetlerin neden olduğu kayıplar kalkınma süreçlerini sekteye uğratarak olumsuz etkilerken, afet tehlike ve risklerini dikkate almayan kalkınma girişimleri afet risklerini arttırmaktadır. Sürdürülebilir olmayan ve dolayısıyla afet risklerini arttıran örnekler şöyledir:

-Endüstri yatırımlarının, ekonomik faaliyetlerin, iklim değişikliklerine negatif yönde etkilemesi,

-Afet tehlike ve riskleri değerlendirilirken mevcut ve gelişmekte olan risk tehditlerin, zarar azaltmaya yardımcı olacak teknoloji ve teknik destekler kullanılmadan veya dikkat edilmeden değerlendirilmesi,

-Altyapı yetersiz ve denetimsiz kentleşmenin hızla yaygınlaşması,

-Yerinde istihdamın yeterince sağlanamaması sonucunda göçlerin kentlere doğru yapılması ve sağlık kurallarına uygun olmadan yapılan yapıların artması,

-Toplumun korunmasız kesimine yönelik yapılan hizmetlere erişimin güçleri yeterince dikkate alınmadan yapılan düzenlemelerin yaşattığı zorluklar,

-Kırsal ve kentsel alanlarda yaşanan çevresel bozulmalar

-Afete öncesi, sonrası veya sırasında toplumsal dayanışma ve sosyal ilişkilerin, çeşitli manipülasyonlarla zayıflatılmaya çalışılması (Tezgider, 2017: 22-23) verilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, dünya, ülke veya toplumlar özelinde geniş kapsamlı sürdürülebilir ve yaşam seviyesi yüksek bir hayat sürme hedefi doğrultusunda gerekli tüm ortak çabaları gerektiren bir yaklaşımdır. Bu ortak çabaya ulaşmak için sosyal refah, sürdürülebilir çevre ve ekonomik büyüme üçlüsünün bir arada olması ve korunması düşüncesine dayanmaktadır.

2.AFETLERE DİRENÇLİ(DAYANIKLILIK) TOPLUMLAR OLUŞTURMA

Afetlere dirençli toplumlar oluşturma, araştırmacı ve politikacılar yaygın olarak kullandıkları kavramlardan birisidir. Çünkü afetlere dirençli toplumlar oluşturmak beraberinde, sürdürülebilir afet yönetim sistemi ve illerin taşıdıkları riskleri belirlenerek buna hazırlıklı bir toplum oluşturmayı getirecektir.

Holling dirençliliği(dayanıklılığı), “bir sistemin ve özelliklerinin değişime ve olumsuz etkiye maruz kalmasına rağmen, durum değişkenleri veya popülasyonları arasında aynı ilişkileri sürdürebilmesi absorbe etme ve kalıcı olma yeteneğinin ölçüsü” (1973: 16) olarak tanımlanmaktadır.

Kavramın literatürde kullanımı, doğal, insan kaynaklı ve teknolojik tehlikenin yarattığı, toplumdaki ekonomik, sosyal ve afetsel her riski azaltma şeklinde tanımlanmaktadır. Afetlere dirençli toplum kavramını açıklamak için farklı disiplinlerdeki tanımlamasına bakmak gerekmektedir. Ekoloji literatürü çoğu zaman fiziksel çevreye odaklanır ve afetlere dirençliliği, bir ekosistemin kendi kendisini organize eden süreçleri ve yapıları değiştirmeden dayanabilecekleri rahatsızlık miktarı olarak tanımlamaktadır. Mühendislik bilimleri afet direncine oldukça farklı bakmakta ve bu kavramı binaların ve kritik altyapının bir afetin şokuna dayanma gücü olarak tanımlamaktadır. Son olarak, acil durum ve afet yönetimi alanında afetlere dirençli olma, insan çevresi rolü vurgulanmakta ve kavram bir topluluğun afet şokuna dayanma ve zorluklardan geri dönme yeteneği olarak belirtilmektedir (Tyler, 2016: 140). Terminolojideki farklılıklara rağmen, afete dirençli topluluklar oluşturmak çeşitli devlet kurumlarının koordinasyonunu, işbirliğini ve mali desteğini gerektirir.

Tezgider, afete dayanıklılığı, çeşitli tehlikelere uğrayan bir sistem, toplum veya topluluğun yaşanan tehlikenin etkisine karşı, kendi temel, yapı ve fonksiyonları, ve risk yönetimiyle birlikte koruma ve yenileme ile zamanında ve etkili şekilde karşı koyma, bu duruma uyum sağlama, dönüştürme ve iyileşme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Afete dayanıklı/dirençli toplumlar oluşturma yaklaşımının gündeme gelme nedenlerini şöyle özetlemektedir:

-Tehlikeye uğrayarak etkilenen nüfus ve varlıkların artması, afet risklerinin, türü ve sayıca artması ile iklim değişikliği nedeniyle etkilenebilir alanların, kayıpların artması,

-Afetlerin kalkınma sürecinde olan ülkelerde sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerini olumsuz etkileyerek, yoksulluk ile afetten zarar görülebilirlik arasındaki ilişkinin somut olarak ortaya çıkması,

-Afet yönetiminde afet sonrasındaki acil müdahale ve insani yardıma odaklanması, kaynakların verimli şekilde yönetilememesi, insani yardım ve kalkınma yaklaşımlarında yaşanan eksiklikleri ve birbiriyle olan ilişkisini kabul etmede zorluk yaşanması,

-Afet risklerinin azaltılarak, ekonomik, sosyal, fiziksel ve ekolojik alanda ve her düzeyde kapsayıcı ve bütünlük içerisinde olması anlayışının yerleşmemesi nedeni ile afet risk azaltma uygulamalarına yeterli kaynak ayrılmamasının olumsuz sonuçlar,

-Afet yönetiminin tek bir kurumun işi olması anlayışının yerleşmesi, aslında ortak sorumluluk ve yönetim ile disiplinler arası çalışmalarla, çok aktörlü, çok katmanlı yaklaşımla sorumluluk ve rollerin belirlenmesi ihtiyacı,

-Afete her an hazırlıklı olmanın, hane düzeyinde, ülke düzeyinde, her kademe ve ölçekte, bireysel ve kurumsal alanlar öncelikli olması, günlük yaşam ve yönetim faaliyetlerinde bütünleştirilmesi ihtiyacı, (Tezgider, 2017: 24).

Amerika Birleşik Devletleri federal hükümet, afetlere dirençli toplumlar oluşturmak ve afet riskleri önceden belirleyebilmek için giderek daha fazla program geliştirmekte ve konuyla yakından ilgilenmektedir. Bunlara örnek olarak; Taşkın Azaltma Yardım Programı, 1968 tarihli Ulusal Taşkın Sigortası Reform Yasası'nın bir parçası olarak afet öncesi zarar azaltma stratejisi olarak oluşturulmuştur. Özellikle, Taşkın Azaltma Yardım Programı, uzun vadeli taşkın hasarı riskini azaltan veya ortadan kaldıran azaltma önlemleri için eyalet ve yerel topluluklara fon sağlamaktadır. Buna ek olarak, Tehlike Azaltma Hibe Programı 1988 yılında Stafford Yasası kapsamında afet sonrası zarar azaltma stratejisi olarak oluşturulmuştur. Etkilenen topluma verilen fon, zararın miktarına bağlıdır. Bu, tehlike azaltma finansmanı için en büyük kaynaktır ve

eyaletlerin uygun maliyetli, çevresel olarak sağlam ve sürdürülebilir olan uygulanabilir tehlike azaltma projelerini belirlemelerine olanak tanır. Bu tür tehlike azaltma programlarının faydalarını değerlendirmek için bir grup bilim insanı FEMA(Federal Acil Durum Yönetim Kurumu), tarafından finanse edilen tehlike azaltma faaliyetlerinin bir maliyet-fayda analizini yapmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, fayda-maliyet analizinin sel, rüzgar ve deprem tehlikesinin azaltılması için sırasıyla 3,5 milyar ila 14 milyar dolar arasındadır. Bu da Amerikalıların FEMA’ nın zarar azaltma konusunda devam eden yatırımlarından büyük fayda sağladığını göstermektedir (Tyler, 2016:140-141).

Afet/Acil durum gerçekleşmeden önce risk durumunun göz önünde bulundurularak afetlere dirençli/dayanıklı toplum inşa etmek afet yönetimi alanında önemlidir. Çünkü ülke, toplum, hane düzeyinde tehlike veya risk durumunun neden olabileceği olumsuz sonuçlarla mücadele etmek, yaşam koşullarının ileriye dönük sürdürülebilirliklerini sağlamak afetlere dirençli/dayanıklı toplumlar oluşturmada önemlidir. Afetlere dirençli/dayanıklı toplum olmayı sürdürülebilir afet risk azaltma çalışmalarıyla sağlanırsa; can kayıplarının önlenmesi, kritik altyapı alanlarının korunması, olağan faaliyetlerin devamlılığının sağlanması, iş sürekliliğiyle birlikte geçim kaynaklarının sürekliliği, sosyal ve kurumsal sistemlerin korunarak hayatın olağan akışında sürdürülebilirlik, çevrenin, doğal kaynakların, kültürel mirasların korunması ve dayanıklılığının artırılmasına katkı sağlayacaktır.

3. İL AFET RİSKİ AZALTMA PLANI

Afet riski Türkiye ve Dünyada varlığını her daim hissettiren ve bu doğrultuda yerel, ulusal ve/veya uluslararası boyutlarda önceden hazırlıklı olmayı gerektiren bir süreçtir. Uluslararası ve/veya ulusal düzeyde bu amaçla çalışmalar yapılmaktadır. Afet riskini UNISDR Terminoloji çalışmasında şöyle tanımlamaktadır: “Bir sistem, toplum veya topluluğun belirli bir zamanda karşılaşabileceği, meydana gelme olasılığı tehlike, tehlikeye maruzluk, zarar görülebilirlik ve kapasite ile ilişkili olan, olası can kaybı, yaralanma veya varlıkların yok olması veya zarar görmesine bağlı olan kayıplar” olarak tanımlamaktadır. Terminolojide Afet risk azaltma ise, yeni veya mevcut afet riskinin azaltılması ve kalan risklerin yönetilmesini amaçlayan ve bunların tümüyle birlikte dayanıklılığın güçlendirilmesine ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesine katkı sağlayan süreçler bütünüdür (UNDRR, 2014). İnsan faktörü afetlerin oluşmasında olduğu gibi önleme, kayıp ve zararın azaltılmasında önemlidir. Doğadan kaynaklanan tehlikelerde bu faktör etkili olmasa da sonucunda yine etkin olarak yer almaktadır. Ancak tehlikeye maruz kalmanın, zarar görülebilirliğin ve sonuç olarak da afet risklerinin azaltılmasında toplumun tüm kurum ve alanlarının katılımı önemlidir. Günümüzde afet risk azaltma çalışmalarında hedeflenen, yeni risklerin önlenmesi, mevcut risklerin azaltılması, ve risk olasılığı ile etkilerinin azaltılarak önlemlerin alınmasından sonra geriye kalan artık risklerin yönetilmesi yoluyla, afete dayanıklılığın güçlendirilmesi ve sonuç olarak sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesine katkı sağlamaktır.

Afet risk azaltma çalışmalarının düşüncesinde herhangi bir risk ve tehlikenin sonucunda gerçekleşecek olan afetlerde sürdürülebilir kalkınma düşüncesi sektöre uğrayacak ve gerileyecektir. Ancak çalışmamın ana sorusu şudur: İl Afet Risk Azaltma Planları sürdürülebilir olmuş mudur? Bu sorunun cevabını

Ülkemizde afet ve acil durumlarda müdahale ve iyileştirme çalışmaları başarıyla yürütülmüş ve devam ettirilmiş olsa dahi afet sonrasında ortaya çıkan zarar azaltma aşamasında müdahale ve iyileştirme çalışmalarının sürdürülebilir noktası yeterli olmamıştır. Ülkeler ve Türkiye özelinde bakıldığında ise kriz yönetimi esaslı afet zarar azaltma çalışmalarının etkisinin

olmadığı anlaşılmış ve kriz durumu gerçekleşmeden risk odaklı afet zarar azaltma çalışmalarına önem verilmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Ancak afet yönetiminde temel alınması gereken ise risk ve kriz esaslı afet yönetimini beraber yürütme gerekliliğidir. Risk ve kriz yönetiminin merkezi ve yerel düzeyde kapsamlı ve koordineli yürütülmesi büyük önem arz etmektedir. Bu gereklilikler silsilesi nedeniyle de İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı 2020/2 sayılı Genelgesi ile İl Afet Risk Azaltma Planı kabul edilmiştir (Küpelioglu & Coşkun, 2023: 100).

İl Afet Risk Azaltma Planı ile il özelinde İRAP hazırlanma kılavuzu hazırlanarak Kahramanmaraş, Tekirdağ, Adana, Afyonkarahisar, Samsun, Sivas, Rize olmak üzere yedi pilot il belirlenerek, İRAP planı hazırlama çalışmaları başlatılmıştır. Kahramanmaraş valiliğince hazırlanan İRAP tanıtım toplantısı 19 Ağustos 2020 yılında yapıldı ve 2021 yılı itibariyle pilot iller haricindeki tüm illerde de çalışmalar başlanılacağı belirtilmiştir. Kahramanmaraş ili ilk İRAP kılavuzunun hazırlandığı pilot il olması bakımından önemlidir. Aynı zamanda İRAP planının hazırlanmasının ardında 6 Şubat 2023 depremini yaşayan ve ciddi ölçüde her alanda etkilenen illerden birisi olmuştur.

AFAD Başkanlığınca koordine edilen İl Risk Azaltma Planında, afetlerin olası etkilerini önceleyerek ortaya koyan ve bu etkileri azaltabilmek için afet veya afetler gerçekleşmeden önce ilin afetselliğini ortaya koyan, sorumluları ve sorumluluklarını tanımlayan, sürdürülebilir bir plan olarak tanımlamaktadır. Afet risk azaltma planlarının temel amacı olarak sürdürülebilir, güvenli ve afete dayanıklı/dirençli toplumlar oluşturmaktır. Planın temel hedefleri olası afetler ile toplum ve yerleşimler üzerinde neden olabilecek, fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel, çevresel, politik zarar ve kayıpları önlemek veya azaltmaktır (AFAD, 2020: 6).

İlleri bekleyen afet riskleri dikkate alınarak beş modül oluşturulmuştur. Çalışmamız da aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 1: İRAP Belgesi Modüller

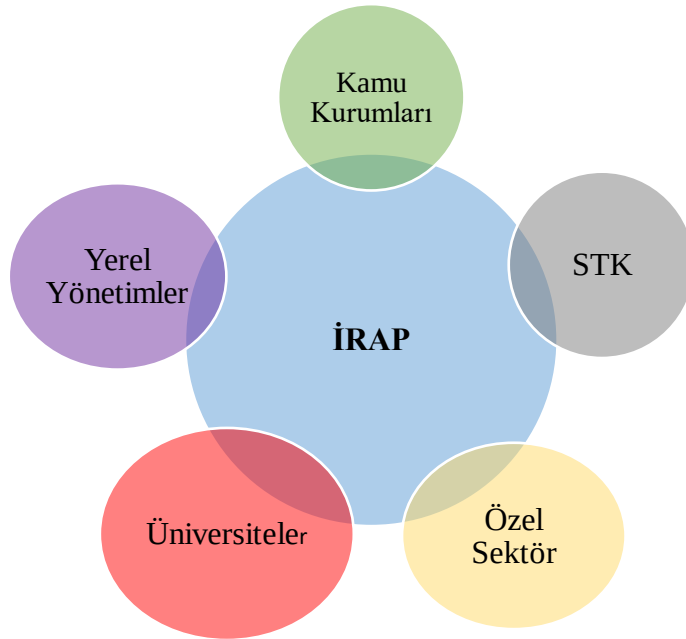
Modül 1: İlk olarak ilin genel bir fotoğrafının çekildiği ve söz konusu ille ilgili güncel durumların ortaya çeşitli başlıklarla ortaya konulduğu ve çeşitli zamansal aralıklarla verilerin güncellenmesi gereken modüldür.
Modül 2: İlle ilgili tehlike ve risklerin ayrıntılı olarak incelenip belirlendiği, mekansal olarak işaretlenmenin yapıldığı bölümdür. Bu bölüm de sonuçlara göre risk ve tehlikenin azaltılması adına ortaya fikirlerin konulduğu eylemleri kapsamaktadır.
Modül 3: İlle ilgili mevcut durumun analizinin yapılarak, ,ç ve dış faktörlerin belirlendiği, ilgili risklerin azaltılması için güçlü-zayıf yönler, fırsat ve tehditlerin ortaya konulduğu modüldür.
Modül 4: İlin afet riskini azaltmak için amaç ve hedefler ile eylemlerin ortaya konulduğu modüldür. Bu modül çalıştay(lar) sonucunda oluşturulan eylem ve hedeflere ait sorumlu ve destekleyici kurum/kuruluşlar, tahmini mali hesap, uygulama zamanı, öncelikleme gibi konularda bu modülde yer verilmektedir.
Modül 5: Son modül de İl Afet Risk Azaltma Planı taslağı tüm katılımcı paydaşlar tarafından onaylandıktan sonra, eylem ve hedefler planlı bir şekilde takip edilerek uygulama aşamaları izlenip değerlendirilmektedir.

Kaynak: AFAD, 2020:1.

Yukarıda sıralanan İl Risk Azaltma Planı Modülü ile her il özelinde o ili bekleyen risklerin belirlenerek yok edilmesi veya yaşam ile uyumlaştırılması amaçlanmaktadır. Yapılacak çalışmaların ildeki tek bir kurumun çalışmasıyla yapılamayacağı, ildeki tüm paydaşların katılımıyla sağlanacağı belirtilmektedir. İRAP kapsamın da paydaşlar aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (AFAD, 2020: 9).

Çalışmada önemli olan Kahramanmaraş özeli için hazırlanan İRAP planıdır. Çünkü Kahramanmaraş ili ilk pilot il olarak seçilmiştir ve Kahramanmaraş ilinin afetselliği beklenen riskler, tehlikeler ortaya konulmuştur. Kahramanmaraş ilini depreme daha dayanıklı/dirençli hale getirmek amacıyla hazırlanan İRAP, yerel paydaşlarla birlikte birçok sektörün afet risklerini kapsayacak şekilde, çok aktörlü olarak hazırlanmıştır. Kahramanmaraş'ın afetlerden daha az kayıplarla kurtulması, sürdürülebilir ve afete dirençli şehir oluşturma amacı ile toplumun tüm varlıklarıyla, sosyal yapısı ile afete daha dirençli/dayanıklı ve duyarlı bir hale gelmesi amaçlanmıştır. Ancak planlarda gözden kaçırılan nokta yerel halk olmuştur. Çünkü planlardan yerel halkın büyük bir kesimi haberdar olmadığı gibi ismini bile bilmemektedir. Ve bu plan sonrasında Kahramanmaraş ile 6 Şubat depreminde de merkezi bir olmuştur.

Şekil 4: İRAP Paydaşları

Kaynak: AFAD: 2020

SONUÇ ve ÖNERİLER

Afet, afete maruz kalma, zarar görülebilirliği ve kapasite koşullarında olumsuz koşullara neden olarak sonucunda insani, maddi, ekonomik ve ekolojik çevrenin bir veya daha fazlasının etkilenmesine yol açarak, dışarıdan desteği gerektiren bir toplumun veya topluluğun işleyişini olumsuz şekilde kesintiye uğratan olay veya olaylara verilen addır. Sürdürülebilir kalkınma, dünya,

ülke veya toplumlar özelinde geniş kapsamlı sürdürülebilir ve yaşam seviyesi yüksek bir hayat sürme hedefi doğrultusunda gerekli tüm ortak çabaları gerektiren bir yaklaşımdır. Bu ortak çabaya ulaşmak için sosyal refah, sürdürülebilir çevre ve ekonomik büyüme üçlüsünün bir arada olması ve korunması düşüncesine dayanmaktadır. Afetler temelde meydana geldiği toplumu etkilemektedir. Bu nedenle de yeni plan, politika, karar, uygulama vb. gibi afetlerle ilgili yapılacak her eylemin merkezinde toplum yer almalıdır ki afetlere dayanıklı/dirençli toplumlar inşa edilebilsin.

Çalışmada önemli olan Kahramanmaraş özelinde için 2019 yılında hazırlıkları başlanılarak yaklaşık iki yıla aşkın sürede tamamlanan İRAP planıdır. İRAP Türkiye’de yerel düzeyde risk azaltma kültürünün oluşmasında önemli başlangıç olmuştur. Çünkü Kahramanmaraş ili ilk pilot il olarak seçilmiştir ve Kahramanmaraş’ın afetselliği beklenen riskler, tehlikeler ortaya konulmuştur. Kahramanmaraş ilini depreme daha dayanıklı/dirençli hale getirmek amacıyla hazırlanan İRAP, yerel paydaşlarla birlikte birçok sektörün afet risklerini kapsayacak şekilde, çok paydaşlı olarak hazırlanmıştır. Kahramanmaraş’ın afetlerden daha az kayıplarla kurtulması, sürdürülebilir ve afete dirençli şehir oluşturma amacı ile toplumun tüm varlıklarıyla, sosyal yapısı ile, afete daha dayanıklı ve duyarlı bir hale gelmesi amaçlanmıştır. Ancak planlarda gözden kaçırılan nokta yerel halk olmuştur. Çünkü planlardan yerel halkın büyük bir kesimi haberdar olmadığı gibi ismini bile bilmemektedir. Bu planın hazırlanmasından sonra Kahramanmaraş ili 6 Şubat 2023 depreminde de merkezi bir konumda olmuştur. Bu planda afete dayanıklı/dirençli toplum oluşturma anlayışında yerel halkın katılımı ve bilgilendirilmesi yeterli düzeyde sağlanamamıştır. Afete dirençli toplum inşa etmek amacıyla plan hazırlayan yerel yönetimler, planın uygulanmaya başlamasıyla da çok katlı yapılaşmalara, yumuşak zeminlere apartmanlar dikilmesine, heyelan riski olan yolların bakım ve onarımının yapılmamasına devam etmiştir.

Öneriler:

-Afet risk azaltma çalışmaları hem iller özelinde hem de ülke genelinde hükümetlerin öncelikli sorumluluk alanları arasında yer almalıdır.

-Afet risk azaltma çalışmaları ve il afet risk azaltma çalışmaları kalkınma faaliyetleri arasında görülmelidir ki çalışmaların sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

-Afet risk azaltma çalışmaları tüm tehlikeler belirlenerek hazırlanmalı ve sahada uygulamada gerçekçi davranılmalıdır.

-Afet risk azaltma çalışmalarında yönetimde yer alanlarının sorumluluklarının belirlenmesi kadar yapılan çalışmaların sürdürülebilir olması için toplumunda görev ve sorumlulukları belirlenmeli ve aktif katılımı sağlanmalıdır.

-Afet risk azaltma çalışmalarında etkin sonuçlar alınabilmesi için halkın aktif katılımı sağlanmalıdır (Afete dayanıklı/dirençli toplumlar inşa edilsin).

KAYNAKÇA

AFAD. (2020, Kasım). *İl afet risk azaltma planı (irap) hazırlama klavuzu*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/Mevzuat/Kilavuzlar/IRAP-KILAVUZ_tum_v7.pdf adresinden alındı

AFAD. (2024, Eylül 18). AFAD Web Sitesi: <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden alındı

Akdağ, S. (2002, Mart). Mali yapı ve denetim boyutlarıyla afet yönetimi. Araştırma. Sayıştay.https://www.sayistay.gov.tr/files/816_Mali_Yapi_Denetim_Boyutlariyla_Afet_Yonetim_i.pdf adresinden alındı

Altıparmak, Ö. (2024, 09 2). *Sendai afet risk azaltma çerçevesi*. Hukuk, Doğa ve Toplum Vakfı – HUDOTO: <https://dogadernegi.org/wp-content/uploads/2024/02/Bilgi-Notu-3.pdf> adresinden alındı

Aytun, A. (1986). Depremlerdeki can kaybının ulusal gelirle ilişkisi. Yapı-Endüstri Merkezi Deprem Panel/Sempozyumu Bildirileri .

Boran, N. (2023). Afetlerde dirençlilik ve sürdürülebilir kalkınma.İçinde M. Turan(Ed.), *Sürdürülebilir kalkınma ve afet yönetimi* (s. 19-42). Ankara: Gazi Kitabevi.

Cuny, F. C. (1993). Introduction to disaster management.Lesson 2—Concepts and Terms in Disaster Management. *Prehospital and Disaster Medicine*, 8(1), 89-95.

Cutter, S. L. (2001). *The changing nature of risks and hazards*. Washington D.C.: Joseph Henry Press.

Doğan, M. (2017). Afet risk yönetiminde afet risk yönetişimine: sendai çerçevesi (2015-2030). İçinde Z. T. Karaman, O. Sancakdar, & S. İ. Kaya (Ed.), *Disiplinlerarası afet yönetimi araştırmaları* (s. 165-180). İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Ergünay, O. (2009, Kasım 10-11). Doğal afetler ve sürdürülebilir kalkınma. (A. İ. Üniversitesi,Dü.file:///C:/Users/Casper/Downloads/OE_Dogal_Afetler_ve_Surdurulebilir_Kalki%20(1).pdf adresinden alındı

Erkan, E. A. (2010). Afet yönetiminde risk azaltma ve türkiye’de yaşanan sorunlar. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: DPT Yayın No:2812.

Genç, F. N. (2021). *Afet yönetimi*. Ankara: Nobel.

Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23. <http://www.jstor.org/stable/2096802> adresinden alındı

Işık, Ö., & Gündoğdu, O. (2017). 1999'dan günümüze afet yönetiminin ülkemizdeki gelişimi. İçinde Z. T. Karaman, O. Sancakdar , & S. İ. Kaya (Ed.), *Disiplinlerarası Afet Yönetimi Araştırmaları* (s. 127-135). İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Küpelioğlu, E., & Coşkun, S. (2023). *Türkiye ve dünya'da afet yönetimi türkiye'de klasik afet yönetiminden bütünleşik afet yönetimine geçiş*. Ankara: TİAV.

Tezgider, G. (2017). Afet yönetimi sisteminin tarihsel gelişimi.İçinde B. Özmen (Ed.), *Afet Yönetimi-II* (s. 3-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tyler, J. (2016). Sustainable hazard mitigation: exploring the importance of green infrastructure in building disaster resilient communities. *Consilience: The Journal of Sustainable Development*, 15(1), 134-145.

UNDRR. (2024, Eylül 17). *United nations office for disaster risk reduction*. <https://www.undrr.org/terminology/disaster-management> adresinden alındı

Ursano, R. J., Fullerton, C. S., & McCaughey, B. G. (1994). Trauma and disaster.İçinde R. J. Ursano, C. S. Fullerton, & B. G. McCaughey (Ed.), *Individual and Community ResponsesTo*

Trauma and Disaster: The Structure of Human Chaos (s. 3-30). Great Britain: Cambridge University Press.

Uzunçibuk, L. (2005). Yerleşim yerlerinde afet ve risk yönetimi. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, A. (2003). *Türk kamu yönetiminin sorun alanlarından biri olarak afet yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

13. Oturum

ORTA DOĞU'DA TERÖRİZM, İSTİHBARAT FAALİYETLERİ VE BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKALARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ⁹⁴
Karahan ÇİÇEK⁹⁵

Özet

Orta Doğu bölgesi daha çok tarihi olarak, öne çıkması gerekirken günümüzde dünyanın kaynayan kazanı olarak görülmekte ve zengin kültürel dinamikleri yerine çatışmalar ve terör bağlamında dikkat çeken bir bölge haline gelmiştir. Dolayısıyla terörizm ve güvenlik politikaları kapsamında birçok faaliyet bölgenin gündeminden düşmezken, güvenlik ve istihbarat faaliyetleri kapsamında da ciddi bir laboratuara dönüşmektedir. Bu yanıyla söz konusu bölge terör – istihbarat bağlamında çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Küresel genel kabule göre Orta Doğu bölgesi, terörizm ve güvenlik politikaları bağlamında karmaşık ilişkiler ağı ile ortaya çıkmaktadır. Dahası olumsuz içerikli terör bir vekalet savaş unsuru olarak Orta Doğulu devletlere ve devletlerce kullanılıp siyaseten şekillenebilmektedir. Terörizm faaliyetleri ve ilişkiler incelendiğinde, büyük ve bölgesel güçlerin bölgede etkin olabilmek adına bu tür faaliyetleri yürütmelerinin aşık hale geldiği görülür. Bu durum bölgeyi terörizmin merkez üssü haline dönüştürürken, söz konusu grupların çatışmalarını diğer bölgelere de yayması nedeniyle sorunun küresel bir hal aldığı da gösterir olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu'da terörizmin yayılma nedenleri ve bu olgunun bölgesel güvenlik politikaları üzerindeki etkilerini analiz etmek, büyük ölçüde istihbarat faaliyetlerinin bu süreçteki rolünü değerlendirmektir. Bölgesel ve uluslararası güvenlik stratejilerinin etkinliğini sorgulamak, terörizmin bu bölgede etkinliğinin sebeplerini ortaya çıkarmak, geleceğe yönelik bölgesel güvenliğin sağlanması adına politika önerilerinde bulunmaya çalışmaktır.

Çalışmamızda, öncelikle bölgedeki mevcut terörizm faaliyetleri ve güvenlik raporlarına yönelik veriler analiz edilerek, çeşitli terör örgütleri ve istihbarat kurumlarının raporları ve resmi açıklamaları ele alınacaktır. Orta Doğu'daki terörizm, istihbarat faaliyetleri ve bölgesel güvenlik politikaları arasındaki ilişkinin anlaşılması, etkili güvenlik politikalarının geliştirilmesinde kritik bir rol üstlenmektedir. Terörizmin bölgedeki etkin işleyişi, istihbarat ve güvenlik raporlarıyla değerlendirilecek, özellikle Suriye ve Irak eksenli terör faaliyet ve oluşumları, DEAŞ, PKK-PYD-YPG, vb. örgütlenmeler ve işleyişleri, bölgesel güçlerin edindiği konum ve sebepleri analiz edilecektir.

Devletler arası istihbarat paylaşımının önemi ve sınırları aşan iş birliği modelleri değerlendirilecektir. Ortak tehdit anlayışına dayalı olarak güvenlik politikalarının nasıl şekillendiği ve terörizmle mücadele hususunda başarıya sunduğu katkılar tartışılacaktır.

Çalışma kapsamında terörizm, istihbarat ve güvenlik kavramlarıyla birlikte Orta Doğu'nun değerlendirilmesi yapılacak olup, bölgedeki istikrarsızlığın sebepleri analiz edilecektir. Terörizm ve vekalet savaşı unsurunun Suriye eksenli yansımaları ele alınacak, güvenlik politikalarının istihbarat kuramıyla ilişkisi açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, güvenlik, terörizm, İstihbarat, uluslararası ilişkiler.

⁹⁴ Samsun Üniversitesi, Samsun, Türkiye, ayhan.toronto@gmail.com, 0000-0002-0597-6884

⁹⁵ Samsun Üniversitesi, Samsun, Türkiye, karahantkd61@gmail.com, 0009-0004-3233-7705

ANALYSING THE RELATIONSHIP BETWEEN TERRORISM, INTELLIGENCE ACTIVITIES AND REGIONAL SECURITY POLICIES IN THE MIDDLE EAST

Abstract

While the Middle East region should stand out more historically, today it is seen as the boiling cauldron of the world and has become a region that attracts attention in the context of conflicts and terrorism instead of its rich cultural dynamics. Therefore, while many activities within the scope of terrorism and security policies do not fall off the agenda of the region, it is also turning into a serious laboratory within the scope of security and intelligence activities. In this respect, this region constitutes the subject of our study in the context of terrorism - intelligence.

According to the global general acceptance, the Middle East region emerges with a complex network of relations in the context of terrorism and security policies. Moreover, terrorism with negative content can be used and politically shaped by Middle Eastern states and states as a proxy war element. When the terrorist activities and relations are analysed, it becomes evident that major and regional powers carry out such activities in order to be effective in the region. While this situation has transformed the region into the epicentre of terrorism, it has also shown that the problem has become a global one as the groups in question spread their conflicts to other regions.

The aim of this study is to analyse the causes of the spread of terrorism in the Middle East and the effects of this phenomenon on regional security policies and to assess the role of intelligence activities in this process. It is to question the effectiveness of regional and international security strategies, to reveal the reasons for the effectiveness of terrorism in this region, and to try to make policy recommendations for ensuring regional security for the future.

In our study, firstly, the data on current terrorism activities and security reports in the region will be analysed and the reports and official statements of various terrorist organisations and intelligence agencies will be discussed. Understanding the relationship between terrorism, intelligence activities and regional security policies in the Middle East plays a critical role in the development of effective security policies. The effective functioning of terrorism in the region will be evaluated through intelligence and security reports, especially Syria and Iraq-based terrorist activities and formations, DAESH, PKK-PYD-YPG, etc. organisations and their functioning, the position of regional powers and their reasons will be analysed.

The importance of inter-state intelligence sharing and cross-border cooperation models will be evaluated. How security policies are shaped based on the common threat understanding and their contributions to the success in combating terrorism will be discussed.

Within the scope of the study, the Middle East will be evaluated with the concepts of terrorism, intelligence and security, and the causes of instability in the region will be analysed. The reflections of terrorism and proxy war on the Syrian axis will be discussed and the relationship between security policies and intelligence theory will be explained.

Keywords: Middle East, security, terrorism, intelligence agencies, international relations.

Giriş

Orta Doğu, küresel siyaset bağlamında sahip olduğu stratejik konumu ve gözlemler doğrultusunda, terörizm ve bu olguyla ilişkili vekalet savaşlarının merkezi bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bölge, terör faaliyetlerinin yanı sıra bu faaliyetlerle bağlantılı terör örgütlerinin kültürel ve siyasi dinamiklerinin etkinliğini artırmasıyla, terörizm odaklı çok sayıda güç mekanizmasını barındıran bir yapıdadır. Ayrıca, dolaylı güç mekanizmaları çerçevesinde, güvenlik ve istihbarat faaliyetlerinin çeşitli aktörler tarafından ele alındığı ve belirginleştiği unsurları içermektedir. Bölge genel anlamda toplumsal, sosyolojik ve geçmişe yönelik kültürel farklılıkların yer edindiği, terör faaliyetlerinin bu kapsamlar çerçevesinde şekillendiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Bölgenin sosyo-etnik yapısı, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik durumu, siyasi istikrarsızlık ve mezhepsel çatışmalar çerçevesinde terörizm eksenli istihbarat faaliyetleriyle yoğunlaşmış vekalet savaşlarına ve devletlerarası güç dengesinin boy gösterdiği bir denklemde yer edinmesine de yol açmıştır.

Orta Doğu'nun karmaşık ilişkiler ağı ve vekalet unsurlarınca bir güç dengesinin merkezinde olmasına istinaden, terörizm odaklı yaklaşımları ve küresel anlamda güç temsil eden devletlerin vekaleten faaliyet yürütme eylemlerini de içinde barındıran bir konum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge stratejik konumu ve bunun yanında tarihi önemi itibarıyla sürekli bir çatışma ve istikrarsızlık sonucuyla karşı karşıya kalmıştır. Antik çağlardan bu yana çeşitli medeniyetlere ve halklara ev sahipliği yapan bölgenin, jeopolitik güç mücadelelerinin ve vekalet savaşlarının sürdüğü bir alana dönüşmesi şaşırtıcı bulunmaz. 21. yüzyılda meydana gelen gelişmeler, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan siyasi istikrarsızlık, ekonomik zorluklar ve sosyal huzursuzluklar, terörizmin de bu bölgede olgunlaşmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların, bölgedeki toplumlar üzerindeki olumsuz etkileri, radikal ideolojilerin yayılmasına ve terörizmin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Terörizm, belirli bir siyasi veya ideolojik hedef doğrultusunda korku yaratmak ve hedef kitle üzerinde baskı kurmak amacıyla sivillere yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemleri olarak tanımlanabilir. Orta Doğu'da terörizm, yalnızca ulusal güvenlik sorunlarıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bölgesel ve küresel istikrar üzerinde derin etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, vekalet savaşları perspektifiyle ele alındığında, terör örgütleri, devletler arası ilişkilerde gerginliklere yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda uluslararası birçok aktörün dikkatini çekmekte ve terörizme yönelik politikaları şekillendirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda terör ile mücadele ve politika oluşturma konusunda istihbaratın önemi ortaya çıkmaktadır.

İstihbarat, bilginin derinliği, analizi ve sunumu açısından devletlere stratejik planlama imkânı sunarak birçok alanda etkinliğini kanıtlayan kritik bir araç olmuştur. Bilgi toplama, ölçme, süzme ve raporlama süreçleri, istihbaratın durumsal analizler yapma ve bölgedeki aktörler hakkında güvenilirlik ile derinlik sağlama yeteneklerini artıran temel faktörlerdir. Özellikle Orta Doğu, jeopolitik konumu ve karmaşık yapısı dolayısıyla, pek çok devletin vekalet savaşları aracılığıyla veya doğrudan müdahale yoluyla faaliyet gösterdiği bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum, istihbarat faaliyetlerinin güvenlik politikaları üzerindeki etkisini güçlendirerek bölgedeki dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, istihbaratın etkin bir biçimde kullanılması, terörizmle mücadelede stratejik bir avantaj sağlamakta ve uluslararası güvenlik mimarisinin yeniden şekillenmesine önemli bir katkı sunmaktadır.

Terörizmle mücadelede bölgesel güvenlik politikaları ise güvenlik ve istihbarat olgusunun yanı sıra bu alanlardaki faaliyetlerin bir sonucu olarak, devletlerin ulusal güvenliklerini temin

etmeye yönelik geliştirdikleri kapsamlı bir strateji seti olarak değerlendirilebilir. Bu politikalar, terörizmin ötesinde, sınır güvenliği, göç hareketleri, iç çatışmalar ve toplumsal eğilimler gibi çeşitli unsurları da içermektedir. Orta Doğu'daki bölgesel güvenlik politikaları, sıklıkla dış aktörlerin müdahale düzeyleri, yerel çatışmalar, vekalet savaşları aracılığıyla faaliyet gösteren terör örgütleri ve bu unsurlarla ilişkili terörizmin etkileri ve sonuçları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu çerçevede, bölgesel güvenlik dinamikleri, sadece yerel aktörlerin stratejik tercihleriyle değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin ve güç dengelerinin değişkenliğiyle de derin bir etkileşim içindedir. Bu durum, Orta Doğu'da güvenlik politikalarının sürekli evrim geçirmesine ve uluslararası güvenlik mimarisinde belirleyici bir rol oynamasına neden olmaktadır.

Bu çalışma, Suriye ve Irak merkezli olarak Orta Doğu'da terörizm, istihbarat faaliyetleri ve bölgesel güvenlik politikaları arasındaki ilişkinin geniş bir perspektiften analizini sunmayı ve istihbarat faaliyetlerinin etkinliğinin bu üçlü ilişki içindeki önemini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Ek olarak, bu üç faktörün etkileşimi ve birbirleriyle bağlantılı yönlerini ortaya koyarak, hem bölgesel hem de uluslararası güvenlik stratejilerinin geliştirilmesine yönelik bir yaklaşım oluşturmayı hedeflemektedir. Çalışmanın, bölgede süregelen çatışmaların ve terörizmin önlenmesi için alınacak önlemlerin hangi unsurlardan oluştuğunu objektif ve rasyonel gerçekler çerçevesinde kavrayabilmesine olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Terörizm, İstihbarat Ve Güvenlik Bağlamında Orta Doğu

Terör kavramı, genel hatları itibarıyla şiddet eyleminin baskı ve korku çerçevesiyle özdeşleşmesiyle tanımlanırken, terörizm olgusu bu durumun sürekli bir biçimde ve siyasi propaganda amacıyla sürdürüldüğü yaklaşımını kapsamaktadır. Terör olgusunun başlıca tuttuğu silah şiddettir ve amaç doğrultusunda hedefe karşı kullanılır. Bu yaklaşımdan farklı bir şekilde bir Siyaset Bilimci olan Hannah Arendt'e göre şiddet ve terör kavramları aynı şeyler olmamıştır. Terör, şiddet unsurunun yıkıma uğrattığı iktidarın yerini alan ve yönetmeyi devralan bir hükümet biçimidir (Tozlu,2016:41).

Terörizmin eylem çerçevesi ve etkileri incelendiğinde, sosyolojik yapı, psikolojik durum ve sosyo-ekonomik faktörlerle dolaylı veya doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Terörizmle mücadelede en etkili araçlardan biri, hedef odaklı ve etkin istihbarat faaliyetleridir. İstihbarat, bilginin derinliği, analizi ve sunumu ile devletlere stratejik planlama imkânı sunan önemli bir silah olarak değerlendirilebilir. Bilginin toplanması, ölçülmesi, süzülmesi ve raporlanması süreçleri, istihbaratın durumsal analizler ve bölgedeki aktörler hakkında güvenilirlik ve derinlik sağlama konusundaki kritik rolünü ortaya koymaktadır. Orta Doğu, birçok devletin vekalet savaşları aracılığıyla veya doğrudan müdahale yoluyla faaliyet gösterdiği bir alan haline geldiğinden, istihbarat faaliyetleri güvenlik politikalarını doğrudan etkileyip, bölgedeki dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına ve terörizme karşı etkili stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunan bir bölge haline gelmiştir.

Bölgesel güvenlik ise, istihbarat kuramının getiriler, analizleri ve sonuçları çerçevesinde şekillenir. Terörizmle mücadele hususunda güvenlik kavramı, değerlendirmenin, yani istihbaratın sebep ve sonuç etmenleriyle bir politika halinde devletlerce işlenir. Bu işlemenin temelinde yatan, bir küresel sorun olan terörizmin aktif faaliyet yürüten her bir alanıyla etkin mücadeleyi, bilgiyi ve geleceğe yönelik oluşması muhtemel tehditleri değerlendirmeyi esas kılar. Bu değerlendirmenin kaynağı, bilgiyi elde etmek, ekol nezdinde yorumlamak ve politik süreçlerle değerlendirip aktivasyona dökmektir. Bu doğrultuda istihbarat anlayışına ve eylemlerinin anlam kazanmasına ve buna bağlı olarak elde edilmiş bilginin ihtiyaçlar nezdinde kullanılmasına, istihbaratın hedefi

olarak yaklaşılabılır (Kavıracı,2020:5). Bu noktada devletler, terörizmin önlenmesi ve sürdürülebilir bir güvenlik ortamının sağlanması amacıyla istihbarat paylaşımına yönelmektedirler. Bu işbirliği, terörizm odaklı oluşumların uluslararası düzeyde hareket kabiliyetini zorlaştırarak örgütlerin kaynak yapılarını ve akışını kesmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, bir devletin terörizmle mücadele konusundaki tutumu ve aldığı önlemler, diğer devletlerle olan ilişkilerini doğrudan etkileyebilir. Örneğin, bir devletin terör yapılanmalarını desteklediği yönündeki iddialar, somut verilerle doğrulandığında, diplomatik ilişkilerin gerilemesine yol açabilir. İstihbaratın, gözlemin ve bilginin detaylı analizi, devletlerin uluslararası ve iç politikasını şekillendirmede kritik bir rol oynamakta, aynı zamanda uluslararası güvenlik yaklaşımları ve stratejilerinin belirlenmesinde de belirleyici bir unsur haline gelmektedir. Bu nedenle, devletler açısından istihbarat, terörizmle mücadelede ve uluslararası işbirliğinde hayati bir öneme sahip olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, etkin bir istihbarat paylaşımının sağlanması, devletler arasındaki güven inşasını destekleyecek ve uluslararası güvenlik ortamının güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

Terörizmi besleyen kaynaklara bakıldığında ise dini ve ekonomik argümanların yer aldığı görülür. Bu doğrultuda propaganda unsurlarını sosyolojik yöntemlerle topluma baskılayan küresel aktörler, vekalet savaşlarıyla şekillenen bölgedeki örgütlerdeki ana aktör konumundadır. Ayrıca temel din anlayışının ötesinde, örgütlerin yapısı ve sosyolojik etmenler de onları daha çok mezhep ekseninde şekillenmiş bir duruma sürüklemektedir. Buna ek olarak, milliyetçi veya etnik motivasyonlarla biçimlenen terör propagandası, örgütleri devlet kurma odaklı yaklaşımlara ve ayrılıkçı faaliyetlere yönlendirme potansiyeline sahip olduğundan bu karmaşık etkileşimler, Orta Doğu'daki terörizm dinamiklerini derinlemesine anlamak için kritik bir zemin sunmakta ve bölgenin güvenlik sorunlarının çözümünde dikkate alınması gereken önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır.

İstihbarat kurumlarının bu kritik konumdaki önemi ve işleyişi, güvenlik politikalarının oluşturulması ile geleceğe yönelik stratejik önlem ve müdahalelerin hem yurt içinde hem de sınırlar dışında alınmasında büyük bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda terör çerçevesindeki tüm süreçlerin etkili bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayan temel faktör olarak bilgi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca terör örgütlerinin sayısal kapasitesinin öğrenilmesinin yanı sıra, eylem potansiyellerinin ve faaliyet açıklıklarının öğrenilmesi de istihbaratın ana hedeflerinden biridir. Bu bağlamda, istihbarat, devletlerin tehdit odaklı yaklaşımlarını belirlemede kritik bir sağlayıcı işlevi üstlenmektedir. İstihbarat kurumları, terör örgütlerinin gözlemlenebilir aktivitelerini ve niyetlerini belirli metodolojiler ve istihbarat çarkları çerçevesinde değerlendirerek analiz etmekte, böylece devletin güvenliğini ve bütünlüğünü sağlamada bilgi temelli bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede, terörizmle mücadele için geliştirilecek strateji ve eylem planı, istihbaratın sunduğu verilerle desteklenecek ve bu doğrultuda güçlendirilecektir. Başarılı bir stratejik politika oluşturmanın temel dayanağı, doğru bilgiye sahip olmak, bilginin etkin bir şekilde işlenmesi ve analizi ile ilgili süreçlerin doğru bir biçimde gerçekleştirilmesiyle doğrudan ilişkilidir (Beşe ve Seren, 2011:126). Bu açıdan bölgenin ve bölge halkının siyasal, ekonomik ve sosyolojik yapısının çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bölge insanının yapısal durumu ve buna bağlı kültürel özellikleri, ekonomi kapsamlı durumları, devlet idaresinin ve siyasi düzenin insanlar üstündeki kontrolcü baskısı, tarihsel ve kültürel kökler ile birlikte Ortadoğu'daki terör oluşumlarının meydana gelmesinde en önemli kaynaklarından biridir (Tozlu,2016:44).

Orta Doğu'da Terörizm Ve İstikrarsızlık Dinamikleri

Orta Doğu bölgesi, terörizm bağlamında incelendiğinde, bölgedeki istikrarsızlığın belirgin bir şekilde gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Bu istikrarsızlığın yanında, sosyo-etnik, ekonomik

ve toplumsal sorunlar ile dini mezhepsel ayrışmalar, bölgedeki bölünmüşlükleri daha da belirgin hale getirmektedir. 20. yüzyıldan itibaren artan iç savaşlar, toplumsal krizler, otoriter yönetimlerin varlığı, siyasi bunalımlar ve dış müdahaleler, terörist grupların oluşumunu ve bu grupların etkinliğinin artmasını sağlayan bir zemin oluşturmıştır. Sonuç olarak, bölgede terörizmin varlığı, hem yerel hem de uluslararası düzeyde korku salan faaliyetlerin gerçekleşmesine yol açmıştır. Ek olarak, bölge, küresel devletler ve güç sahibi şirketler açısından dikkat çekici bir ekonomik çıkar merkezi olarak ön plana çıkmaktadır (Tozlu, 2016:47). Bu bağlamda bölgenin güvenlik ve istikrarı, yalnızca yerel aktörlerin değil, aynı zamanda uluslararası düzeydeki güç dinamiklerinin de etkisi altında şekillenmektedir.

Suriye ve Irak özelinde incelendiğinde, bölgedeki çatışmalar terörizmin tekrarlayan biçimlerde alevlenmesine yol açmakta ve toplumda farklı yaklaşımlar ile bölünmelere neden olmaktadır. Özellikle genç nüfus arasında umutsuzluk ve belirsizlik algısının yerleşmesi, bu durumun önemli bir sonucudur. Terörizme karşı etkin ve sürdürülebilir bir mücadele için, sosyo-ekonomik kalkınmanın yanı sıra eğitim, siyasi ve toplumsal reformların gerçekleştirilmesi elzemdir. Ayrıca, uluslararası işbirliğinin varlığı da bu bağlamda kritik bir etken olarak değerlendirilmektedir. Bölgeyi ve terörizmi anlamak, yalnızca terörist faaliyetlerini değil, aynı zamanda bu faaliyetleri besleyen ve destekleyen koşulları da dikkate almayı gerektirmektedir. Bu bütünsel yaklaşım, kalıcı çözümler geliştirilmesine ve bölgedeki istikrarsızlığın giderilmesine katkı sağlayabilir. Bu nedenle, kapsamlı bir strateji oluşturmak için hem yerel hem de uluslararası aktörlerin çıkarlarından vazgeçerek işbirliğine yavaşmaları önem arz etmektedir.

Nitekim bölgede aktif olmak isteyen küresel güçlerin, özellikle Suriye ve Irak konusundaki farklı yaklaşımları ve çıkarları, bu ülkelerin toplumsal yapısındaki isyan unsurlarını ve karmaşa süreçlerini artırmıştır (Ataman, 2012:4). Dolayısıyla, bölgedeki çatışmalar ve istikrarsızlık, yalnızca yerel aktörlerin değil, aynı zamanda uluslararası güçlerin stratejik çıkarlarının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bölgenin terörizme elverişli bir hale gelmesinde doğrudan ve dolaylı birçok sebep bulunmasının yanı sıra, vekalet yöntemi ve unsurlarınca boy göstermiş olan vesayet savaşları, bölgenin kaderini belirlemek nezdinde atılacak adımların, bölge devletleri dışında birçok küresel gücün de etkisinde olduğunu göstermektedir. Bu etki haricinde bölge, terörizme yatkınlık çerçevesinde incelendiğinde birkaç temel sebebin ön plana çıktığı ve bunların terör için altyapı malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunlar:

1. **Siyasi ve Toplumsal İstikrarsızlık:** Birçok Orta Doğu ülkesi içinde bulunduğu sosyolojik durum, iç savaşlar, otoriter yönetimler, toplumsal reaksiyonlar ve dış müdahaleler nedeniyle istikrarsızlığın boy gösterdiği konumdadır. Bu durum hükümet-toplum ilişkileri ve otoriter, baskın rejimler nezdinde değerlendirilebilir

2. **Ekonomik Sorunlar:** Yüksek oranda işsizlik seviyesi, yoksulluk ve çerçevesi kapalı fırsatlar, genç nüfus bağlamında geleceğe yönelik umutsuzluğa ve belirsizliğe yol açarak bu gelişmeler doğrultusunda radikalleşme arttırmaktadır. Bu durum, terörizmin bu bölgedeki potansiyelini göz önüne sermektedir.

3. **Dini ve Mezhepsel Farklılıklar:** Bölgenin karmaşık ve sosyolojik bağlamda değişken ve çok yönlü yapısı, dini grupların ve mezhep çatışmalarının da önünü açmaktadır. (Bu duruma örnek olarak Sünni-Şii gerilimi gösterilebilir.)

Orta Doğu bölgesi, dünya silah ticaretinin önemli ve dikkat çeken bir kısmına ev sahipliği

yaptığından (Pirinççi, 2010:87) bölgede ticaret sektöründe pay sahibi olmak ve tarafların mevcut siyasi durumunu muhafaza etme isteği de çeşitli unsurlar etrafında boy göstermiştir. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte 1948 yılında İsrail'in kurulması, bölge devletlerinin yüksek düzeyde güvenlik kaygıları yaşamasına sebep olmuş, 1950-1954 yıllarını kapsayan süreçte gerçekleştirilen silah ticaretinin yıl bazında ortalama olarak kırk milyon dolar seviyesinde seyrettiği tespit edilmiştir (Tackney, 1972: 6).

İlerleyen dönemler ile bir karşılaştırma yapıldığında bu sayının düşük seyretmesinin nedeni, bölge ülkelerinin talep düşüklüğünden ziyade, tedarikçilerden istedikleri silahları elde edememelerinden kaynaklı olmuştur. Ayrıca bu süreçte bölgenin işleyişine ve siyasi durumuna yönelik silah ticareti hususunda başlıca tedarikçi ülkeler olarak bilinen ABD, Fransa ve Birleşik Krallık Orta Doğu bölgesine ticareti gerçekleştirilen silahların %84'ünün tedarikini sağlarken; Birleşik Krallık tüm silah ticaretinin yarısından fazlası kısmını kendi tekelinde gerçekleştirmekteydi. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan 1954'e kadar geçen dönem içinde bölgesel silah ticareti üç ülkenin, genel anlamda ise İngiltere'nin tekelinde gerçekleşmiştir (Pirinççi, 2010:88).

Tablo 1: Yıllara Göre Gelişmekte Olan Ülkelere Sevk Edilen Temel Silah Sistemleri

Bölgeler/Dönemler	1960	1970	1980	1983
Orta Doğu	20.7	43.4	44.2	56.0
Uzak Doğu	36.3	29.2	13.6	9.0
Latin Amerika	17.6	7.4	11.2	15.3
Kuzey Afrika	1.0	2.7	14.7	6.6
Güney Asya	20.8	11.6	8.1	7.9
Diğer Bölgeler	3.6	4.7	8.2	5.2

Kaynak: (Smith, 1985: 241)

Yıllar ve bölge özelinde incelendiğinde de Orta Doğu bölgesine her yıl artan miktarda sevk edilen temel silah sistemleri bölgedeki karışıklığın ve velaket savaşlarının somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Terörizm ve Vekalet Savaşları Bağlamında Suriye Analizi

Bir çatışmada doğrudan yer almayan bir ya da daha fazla devletin, çatışmaya dahil olan bir aktörü destekleyerek, o aktörün zaferiyle elde edilecek çıkarlarda pay sahibi olma isteğiyle o aktörü desteklemesi ve çıkar elde etmeye çalışmasına 'vekâlet savaşı' denir (Karasoy, 2022: 51). Bu tarz durumlarda, doğrudan askeri müdahaleden kaçınılarak, dolaylı yoldan askeri, istihbari, ticari ve siyasi yönlerden destek sağlanan gruplar, vekalet alan tarafın çıkarları doğrultusunda hareket eder. Vekalet savaşları ticari amaç, siyasi ve ekonomik sebepler çerçevesinde gerçekleştirilir. Vekalet yöntemiyle fiilen çatışma faaliyetlerine katılacak olan terörizm odaklı örgüte; askeri, sağlık, ticari

ve istihbari yönlerden fayda sağlayacak yatırımların çıkar odaklı asıl güç, tarafından sağlanmasıyla, vekalet unsurunun hedeflerine uygun bir şekilde yönlendirilmesi amaçlanmaktadır.

21. yüzyılın başlarında, bölge bazında aktif şekilde boy gösteren siyasi hareketlenmeler, ‘Büyük Ortadoğu Projesi’ ile hedeflediklerini elde edemeyen ABD’nin, bölgeyi yeniden kendilerince bir düzene sokmak ve vekaleten idare etmek amacıyla attığı adımların bir ürünü olarak yorumlanabilir (Demir, 2018:10). ABD dahil olmak üzere diğer bölgesel aktörlerin birtakım ticari faaliyetler, ekonomik sebepler ve küresel güç olma yolunda atılan adımlar çerçevesinde bölgede faaliyet yürüttükleri görülmekte, meşru ve gayrimeşru yöntemlerle eylemlerinde vekaleten veya doğrudan olmak üzere birtakım eylemler gerçekleştirmektedir. Suriye ve Irak’ta mevcut siyasi durum ve yaşanan gelişmeler karşısında ABD, bir çözüm yaratma konusunda zorlanarak, tek kutuplu yapının diğer vekalet unsurlarınca sona erdirildiğine ve Orta Doğu’da dengenin değiştiğine dair gözlemleri kuvvetlendirmiştir (Abbasigil, 2020:47).

Suriye’nin genel durumu incelendiğinde, yaşanan iç savaş ve karmaşık sosyopolitik yapı, kültürel ve tarihsel bağlamda önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, Suriye’nin bağımsızlığını ilan ettiği tarihten bu yana, bölgedeki diğer ülkelerle benzer bir şekilde anti-demokratik yönetim sistemleri altında idare edildiği gözlemlenmektedir (Demir, 2018:29). Ayrıca, Suriye, 2000 yılına kadar Hafız Esad’ın kendine özgü otokratik yönetim anlayışıyla yönetilmiştir. Hafız Esad’ın vefatının ardından, sözde demokratik bir yapı oluşturulmuş ve ülke yönetimi oğlu Beşar Esad’a devredilmiştir. Bu süreçte, demografik olarak azınlık durumundaki Nusayri (Alawite) topluluğunun yönetimdeki etkinliği ve söz sahibi olma durumu devam etmiştir. Bu durum, Arap Baharı süreciyle başlayan sivil itaatsizlik hareketlerinin neden Sünni kesim tarafından sahiplenildiğinin bir gerekçesini teşkil etmektedir.

Suriye, ülke yönetiminde elit kesimin bulunduğu ve toplumun yüksek oranda bölümünün demokrasi ve bürokratik faaliyetler nezdinde söz hakkı olmadığı bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan Suriye merkezli birçok örnekte de fark edildiği üzere, toplum odaklı olarak demokratik yaklaşımlardan uzak ve yönetim hususunda sadece belli bir kesimin yönetimde rol aldığı ülkeler çerçevesinde, toplumsal refah, huzur, barış ve sosyo-ekonomik bütünlükten bahsetmek mümkün değildir. Suriye siyasi istikrarsızlık çerçevesinde özellikle 2011 yılıyla birlikte başlayan ve günümüze kadar sürmekte olan iç karmaşanın ve bu bağlı olarak asimetrik bir savaşın denkleminde bir konumda bulunmasının yanında, bu duruma doğrudan etki eden demokrasiden uzak bir toplumun oluşmasına yol açmıştır (Demir, 2018: 30).

Küresel aktörlerin vekalet savaşı bölgesi olarak Suriye, bölgedeki güç dengeleri, etnik ve mezhep odaklı çatışmalar ve uluslararası aktörlerin ve küresel güçlerin müdahaleleri ile şekillenmekte olan, birçok vekalet unsurunu, terör oluşumlarını da içinde barındıran bir ülke konumundadır. Farklı bölgeler, ülkeler ve gruplar, kendi stratejik yaklaşımları düzeyinde direkt veya dolaylı bir şekilde etki artırma amacıyla faaliyet yürütmekte, desteklenen taraflar ve gruplar aracılığıyla bölgede varlık sürdürebilmektedirler. Örneğin Suriye ve Irak başta olmak üzere uluslararası düzeyde tanınan ve Suriye’nin birçok bölgesinde etkili olan terör örgütü Irak-Şam İslam Devleti-IŞİD(DAESH)’dir. Bu örgüt, kuruluşundan itibaren farklı isimler kullanmıştır (Erdem, 2016:278). Bu örgüt, 8 Nisan 2013’te ise "Irak ve Şam İslam Devleti" ismini alarak, kendini tanımlama biçimini ve hedeflerini resmen güncellemiştir (Duman, 2013).

IŞİD’in hakim olduğu bölgeler, genel olarak otoriter boşluk ve siyasi istikrarsızlığın belirgin bir şekilde ortaya çıktığı alanlardır. Bu tür durumlarda, terör örgütleri toplum nezdinde kabul görmeyi ve etkin propaganda faaliyetleri yürütmeyi hedeflemektedir. IŞİD, bölgenin mevcut

istikrarsızlık ortamını kendi olanakları doğrultusunda iyi bir şekilde değerlendirerek, bu durumu halk desteği sağlamak ve militan kazanmak amacıyla istismar etmiştir. IŞİD'in benimsediği bu strateji, yeni bir yaklaşım olmamakla birlikte, Irak El Kaidesi ve Zerkavi döneminde de benzer şekilde uygulanmıştır (Erdem, 2016:279).

2004 yılında Ebu Musab ez-Zerkavi önderliğinde El Kaide terör örgütünün bir kolu olarak Irak'ta faaliyet göstermeye başlayan Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD), 2014 yılı Şubat ayında El Kaide'den ayrılarak bağımsız bir örgüt olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Bu süreçte, 2004 sonrasındaki on yıl boyunca yapısal değişikliklere uğramış ve yaklaşık 10.000 militanı ile Suriye ve Irak bölgelerinde önemli bir hâkimiyet sağlamıştır. IŞİD, 29 Haziran 2014 tarihinde halifeliğini ilan ederek, ideolojik ve siyasi hedeflerini genişletmiştir (Keskinkaya, 2015:1).

2014 yılından itibaren Suriye ve Irak'ta ciddi terör eylemleri gerçekleştiren Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD), kuruluşundan itibaren yabancı uyruklu savaşçıların katılımında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. CIA kaynaklarına dayanan verilere göre, IŞİD bünyesinde yer alan militan sayısının 15.000'e ulaştığı dönemlerde, bu militanların yaklaşık 2.000'ünün Batılı ülkelerden geldiği belirtilmiştir. Irak Parlamentosu tarafından aktarılan bilgilere göre, IŞİD'in militan yapısının %30'u yabancı kökenli olup, diğer kaynaklar ise örgütün bünyesinde 81 farklı ülkeden 12.000'den fazla militan bulunduğunu, bunların arasında yaklaşık 3.000'inin Batılı ülkelerden geldiğini vurgulamaktadır. Özellikle, Batılı ülkelerden gelen militanların çoğunluğunun Avrupa, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda kökenli olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, IŞİD terör örgütünün uluslararası bir boyuta sahip olduğunun somut bir göstergesidir (Şenol ve Erdem, 2016:282). Yabancı istihbarat faaliyetlerinin ve yabancı militanların örgütteki rolü, örgütün faaliyetlerinin ve küresel etkisinin de kritik bir bileşeni olmuştur. Bu kişilerin katılımı, ABD ve Avrupa'nın birçok bölgesinden gerçekleşmekte ve örgüt içinde aktif rollerinin varlığını ön plana çıkartmaktadır. IŞİD içerisindeki yabancı militanların Fransa ve Belçika vatandaşları ağırlıklı olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinden gelen çok çeşitli ve çok uluslu bir oluşum oldukları aşikar olmuştur. Beraberlerinde getirdikleri farklı beceri setleri, tecrübe, ideolojiler ve deneyimleri onları örgüt için değerli bir kaynak haline getirmektedir. İstihbarat, askeri bilgi ve teçhizat bütünlüğüyle de örgüte katkı sağlayan yabancı militanlardan fazlasıyla fayda sağlayan örgüt, bu katılımcıların bilgi birikimini birçok alanda kullanmıştır. Yabancı militanlar özellikle kendi ülkelerinden ya da önceki çatışmalardan gelen askeri uzmanlığa ve savaş deneyimine sahiptir. Savaş alanındaki askeri operasyon tecrübe ve katılımları, örgütün savaş kabiliyetini arttırmakta, örgütün bölgesel kontrolüne ve genişlemesine katkıda bulunmaktadır.

Örgüt, ayrıca bünyesindeki yabancı militanların, kendi ülkeleri anlayışına uygun istihbarat anlayışı ve ekolünden faydalanarak, bölgede propaganda faaliyetlerini de yürütmüştür. Örgütün sosyal medya üzerinden yayılması ve propagandasının toplum bazında kuvvetli bir şekilde işlenmesinde görev alan ve etkin bir rol üstlenen yabancı militanlar, örgüt içinde gösterilen tutum ve yaklaşımı bir barış portresi çerçevesinde sosyal medya platformlarında yayınlarak, insanları örgüte çekmek konusunda önemli rol oynamışlardır. Bunun en göze çarpan örneklerinden biri olan 'Ebu Selman El-Fransi'nin Hikayesi' adıyla hazırlanmış olan filmidir. Film, bir Fransız olan Romain Garnier'in hayat hikayesini anlatmaktadır (Rakka Devlet Medya Ofisi, 2015: 0:13:00). Örgüt aynı zamanda, 12'den fazla farklı dilde mesaj yayınlarak, video ve verileri tanıtma yeteneği ile propaganda faaliyetlerindeki gücünü yabancı katılımlar nezdinde gerçekleştirmiştir.

Yabancı militanlar, Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) içerisinde çeşitli yönetsel ve idari pozisyonlarda önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle, bir grup Fransız militanın IŞİD'in istihbarat

yapısına bağılı dış operasyonlar biriminde görev yaptığı bilinmektedir. Bu durum, IŞİD'in yalnızca bölgesel bir güç olmasının ötesinde, Türkiye ve diğer ülkelerdeki üst düzey kamu yetkililerini tehdit edebilme kapasitesine sahip olduğunu göstermekte ve açık bir propaganda ile çeşitli ülkelere yönelik tehdit unsurları oluşturmuştur. Stratejik bütünlüğünü sağlamak amacıyla yabancı militanların katılımını artıran örgüt, askeri eğitim faaliyetleri dahil olmak üzere birçok propaganda, duyuru ve istihbarat faaliyetinde bu bireylerden faydalanmıştır. Örgütün kontrolü altındaki bölgelerde yaşayanların ifadelerine göre, özellikle Fransız ve Belçikalı militanların hayati öneme sahip pozisyonlarda görev aldığı ve önemli yönetim birimlerinde bulundukları belirtilmektedir.

Örgüt, küreselleşme politikasını belirlediği strateji ve propaganda doğrultusunda yürütmüş, kendini belirli bir mezhep ya da etnik köken sınıрыyla çizili bir örgüt olarak göstermemiştir. Bu durum, saflarında tuttuğu yabancı militanların ürettiği propaganda düzeyi ve faaliyetleriyle doğrultusunda gösterilen tutum ve görünüm ile de göze çarpmaktadır. Örgütün küreselleşme yolunda gösterdiği tutum ve başarı, militan yapısının tecrübe ve işlevi, teçhizat mekanizmalarını kullanmasıyla mümkün hale gelmiştir. Gelişmiş ses ve video kayıt yöntemleriyle propaganda faaliyetlerini bir film projesi düzeyinde ortaya koyan örgütün, yabancı kaynak vasfıyla bir medya aygıtı kurmayı başarmıştır. Birçok sosyal medya platformunda aktif şekilde faaliyet yürüten örgütün içerikleri, birçok dile çevrilmiş ve bu durum örgütün dünyanın birçok ülkesinden saflarına militan katabilmesine katkıda bulunmuştur. Örgüt, yabancı militanların katkısını Rakka'da Fransızca konuşan militanlar için Fransız Mahallesi kurarak pekiştirmiş, çekilen birçok klipte Belçikalı ve Fransız militanların birlikte poz vermeleriyle birlikte örgütün küresel hale bürünmesine de katkı sağlamak istemiştir (Sharghi, 2020:102).

IŞİD'e katılan yabancı militanların kendi ülkeleri nezdinde örgüte katılmaları hususuyla nasıl başa çıktıkları konusu hala açıklığa kavuşmamıştır. Bu militanların örgüte katılmak üzere Suriye bölgesine hareket etmesi ve yasal süreçlerle alâkalı olarak resmi açıklamalar bulunmamasının yanı sıra, örgüt faaliyetlerinde görev alan yabancıların birçoğunun eski ordu personeli olması ve ülkelerinde istihbarat kurumunda görev alması da göze çarpan bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. IŞİD'in Irak'ta özellikle ABD ordusunun çekilmesi sonrasında daha aktif ve kuvvetli ilerleyişi, oldukça dikkat çekicidir ve bunların faaliyetleri sonucu ülke bazında mezhep ve etnik odaklı ayrımların keskin bir şekle bürünmesiyle neticelenmiştir. Üstelik bu lokal hareket Irak coğrafyası ile sınırlı kalmamış küresel düzeyde etki sağladığı görülmüştür. Nitekim, Irak üzerinden yaşanan gelişmeler, kısa sürede komşusu olan Suriye'ye ve sonrasında da diğer birçok ülkeyi yayılarak propaganda doğrultusunda etkilemiştir. Adeta kötü polis rolünü üstlenmiş olan IŞİD, Suriye ve Irak topraklarındaki şiddet ve terör faaliyetleri ile dünya kamuoyunda bunların durdurulması ile ilgili bir konsensüs de oluşmasına yol açmışlardır. IŞİD'i adeta dünya kamuoyuna anlatma görevini üstlenen ABD Savunma Bakanlığı, 2011 yılından 2017 Nisan ayına kadar en az 120 ülkeden olmak üzere yaklaşık 40 bin yabancı militanın Suriye ve Irak'ta IŞİD'e katıldığını düşündüklerini ifade etmiştir (Parrish, 2017).

2014 yılında IŞİD terör örgütünün halifelik ilan etmesi, kontrolü altındaki bölgeyi genişletmesi ve Suriye'nin önemli bir merkezi olan Rakka'yı ele geçirerek başkent olarak ilan etmesi sonucunda, ABD'nin Suriye'de IŞİD'e karşı müdahale ve koordinasyon maksadıyla eğitim donatı faaliyetlerinin uygulanması için program başlatmasına vesile olmuştur (Abbasigil, 2020:246). Bu bağlamda iyi polis rolü için başka bir terörist yapılanma olan PKK ve uzantılarının kullanılması oldukça manidardır. Etkiye tepki yaklaşımı çerçevesinde sunulan böylesi durumda, küresel aktörlerin ekonomik çıkar ve sosyoetnik yapı üzerinde denetim esaslı yaklaşımları sebebiyle vekalet unsurlarının oluşumunda ve desteklenmesinde gösterdiği etki de açığa çıkmakta

ve kabul görmektedir. Zira güvenlik politikaları, devlet güvenliğinin bir bütün dahilinde korunması ilkesini kapsarken, aynı zamanda güvenliğin vekaleten devredildiği oluşumların aktif halde desteklenmesine de vesile olabilmektedir.

Neticede, IŞİD'in aktif bir şekilde rol oynadığı Orta Doğu'da, özellikle Suriye-Irak düzleminde gösterdiği faaliyet ve yaklaşımlara istinaden ABD yönetimi, Obama döneminde Suriye'de kara kuvvetlerinin konuşlandırılmasını yasaklamış olsa bile IŞİD'in saldırılarına direnen grup olarak gördüğü PYD-YPG'ye yardım, eğitim ve lojistik destek sağlamıştır. Oluşumunda ve militan yapısında birçok ABD ve Avrupa unsuru ve askeri teçhizat barındıran IŞİD'in, 2014'te Irak'ın Musul kentini ele geçirdiğinde kitle infazları doğrultusunda birçok insanı katlettiği, azınlıklar üstünde baskı kurduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra rehine alma faaliyetleri gerçekleştiren örgütün bu eylemlerinde birçok yabancı gazeteci, kadınlar ve çocuklar çeşitli işkencelere maruz kalmaktaydı. Bunun yanında sivil hedefler, kültürel mirasın yok edilmesi ciddi insan hakları ihlalleri gibi hususlar da örgütün yansımalarını ve aynı zamanda buna karşı mücadeleyi meşrulaştırdığı da görülmektedir.

PKK'nın Suriye kolu olarak bilinen YPG(Halk Koruma Birlikleri), 2011'de Suriye'deki iç savaşın patlak vermesiyle kurulmuştur. Sözde amacı Suriye'deki Kürt halkının güvenliğini sağlamak ve topraklarını korumak olan YPG'yi Türkiye, PKK'nın bir kolu olarak görmesi sebebiyle terör örgütü olarak kabul etmektedir. Ancak ABD ve bazı batılı ülkeler, YPG'yi IŞİD karşıtı mücadelede bir müttefik olarak kabul ettikleri için terör örgütü listesine koymamaktadır.

PYD terör yapılanması, 2011 yılı Mart ayında cereyan eden Suriye'deki halk ayaklanması ile birlikte gelişen iç kaosta üçüncü yol şeklinde ifade edilen bir strateji benimsemiş ve PYD, mevcut kaos ortamı ve buna bağlı çatışmaların Araplar arasında hüküm sürdüğünü ve mezhepsel bir mücadele olduğunu belirtmiş; kendilerinin bu çatışma ortamına doğrudan bir şekilde müdahil olmamaları gerektiğini savunmuştur. Ancak bu yaklaşım ve tutum, gerçek anlamda 'pasif tarafsızlık' olarak yorumlanmamalıdır. Suriye'deki iç savaşın süreç minvalinde derinleşeceği ve buna bağlı olarak merkezi yapılanmanın gitgide zayıflayacağı düşüncesinden yola çıkılarak Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde kendi yönetimine ait idari, ekonomik, siyasi ve güvenlik sistemleri oluşturma ve yönetme hususunda adımlar atılmıştır (Kerman,Efegil,2017:169).

Suriye'nin kuzey bölgesindeki Kürt siyasetinde çok parçalı bir yapı mevcut olsa da silahlı varlığı YPG aracılığıyla PYD, bölge bazında tüm Kürt hareketlerini bastırmıştır. Bunun yanında halk ayaklanmasının bir iç savaşa dönüşmesi ve zamanla IŞİD tehdidinin daha net bir şekilde vücut bulmasıyla beraber Suriye Kürtleri, PYD çevresinde bütünleşmiştir (Orhan,2015:3). Bunu yaparken uyguladığı şiddet ise dünya kamuoyuna yansıtılmamıştır.

Bir başka ilginç nokta ise, Esad yönetiminin, muhalif olan gruplara karşı olarak Kürt yoğunluğun mücadelesini desteklemek ve askeri varlığını geliştirmek maksadıyla Kürtlerin sayıca yoğun olarak yaşadığı bazı bölgelerden kontrolü ve askeri gücünü çekmiş ve bu bölgeleri PYD/YPG'ye tek taraflı bir vaziyette bırakmış olmasıdır. Bu durum neticesinde 19 Temmuz 2012 tarihinde Kobani ve 20 Temmuz tarihinde ise Amude ve Afrin, şiddetli bir çatışma yaşanmaksızın PYD tarafından ele geçirilmiştir (Dağ,2015:12).

Bu gelişmelerin tabanında bir diğer küresel aktör Rusya, Batı'nın bölgedeki etkinliğini engellemeye yönelik olarak politikasını sürdürürken, İran ve Çin ile birlikte Esed rejiminin iktidarını güçlendirmeyi hedef edinmiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Esed rejimini askeri, siyasi ve ekonomik açılardan destekleyen Rusya, bölgenin karmaşık yapısında rejimin ayakta kalması maksadına yönelik olarak PKK'nın uzantısı PYD'yi destekleme politikası gütmüştür.

Suriye Kürtlerinin muhalif katılıma yönelik aktivitesini engellemeyi ön gören PYD, iç savaşı yönlendiren, teçhizat ve militant yapısı bakımından bir bakıma ordu minvalinde görüntü sağlayan bir yapıyla bölgenin küresel güçlerinin vekalet unsuru haline gelmiştir. Rusya'nın PYD'yi desteklemesi, bölgedeki siyasi dengeleri koruma ve kendi çıkarlarını sürdürme çabası olarak görülebilir. PYD, Suriye'deki Kürt hareketinin en önemli temsilcisi olarak, Rusya'nın stratejik hedeflerine uygun bir aktör olarak değerlendirilmektedir (Aliyev, 2016:1).

Görünürde Suriye iç savaşında İŞİD, El-Nusra Cephesi ve El-Kaide bağlantılı radikal grupların ortaya çıkışı, Batı koalisyonunun PYD'ye destek vermeye başlamasında etkili olmuştur. Aslında görünür ittifaklar ve arka planda yürütülenler çok daha karmaşık bir görünüm sergiler. Görüntüde İŞİD gibi radikal grupların yayılması, Batılı ülkelerin İŞİD'e karşı etkili bir mücadele stratejisi geliştirmek zorunda kalmış olmasıdır fakat günümüzde geline nokta itibariyle bu hem bölgenin kontrolünü ele geçirme stratejisi olarak çalıştırılmış hem de Türkiye'ye karşı bir vekalet savasına altyapısı hazırlanmıştır PYD, bu bağlamda, İŞİD'e karşı savaşan bir güç olarak Batı'nın desteklediği bir aktör iken aslında diğer taraftan Türkiye'de bir isyan ve iç savaş için desteklenen grup olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın ve ABD'nin PYD'ye yönelik desteği, Suriye'deki çatışmanın karmaşık dinamiklerini ve uluslararası aktörlerin bölgedeki çıkarlarını yansıtmaktadır. Rusya'nın Suriye'deki en temel dürtüsü kendi çıkarlarının korunmasıdır. Bu durum Rusya – Türkiye ilişkilerindeki iniş çıkışların da gerekçesi ve sebebi olmuştur.

Terör örgütü olarak tanımladığı bir yapı ile mücadele amacıyla, başka bir terör oluşumuna askeri düzeyde teçhizat desteği sağlayan ve eğitim programları uygulayan ABD ise bölgedeki ticari çıkarlarını ve etkisini artırma hedefi doğrultusunda bu tür tutum sergilemektedir. PYD-YPG unsurlarının ideolojik yaklaşımları ve militan kadroları, Türkiye'de birçok kanlı eyleme yol açan PKK ile aynıdır. Terörizm unsurlarından arındırılmış bir bölge oluşturma amacı, bir ordu düzenlemesiyle eğitilmiş ve donatılmış bir başka terör örgütünün varlığıyla mümkün değildir ama trajikomik sayılacak şekilde ABD yetkilileri ısrarla bu yapıların terörist olmadığını ve PKK'dan arı olduğunu ifade edip durmaktadırlar.

Oysa Türkiye'de PKK, Suriye'de isim değişikliği ile YPG-PYD olarak bilinen örgütün temel amacı aynıdır ve tamamen Türkiye karşıtı politikalar izlemektedir. PKK, 1980'lerden bu yana silahlı saldırılar, bombalama, suikastler ve şehir içi çatışmalarla tanınmış ve uluslararası anlamda bir terör örgütü olduğu tescillenmiştir. Bu durum Suriye'deki ünvan değişikliğini izah eder. Nitekim PYD ve YPG de tıpkı PKK'nın gerçekleştirdiği gibi Suriye'deki çatışmalarda, Türkiye sınırına yakın bölgelerde saldırılar ve kaçırımlar düzenlemiştir. Bu gruplar, Türkiye'nin güvenlik güçlerine yönelik saldırılarda da bulunmuş, sivil hedefleri de tehdit etmiştir. Bu eylemler, Türkiye'nin ulusal güvenlik politikalarını doğrudan etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler, Suriye'nin terörizm ve vekalet savaşlarının sıkça birbirini beslediği karmaşık bir çatışma alanı olduğunu göstermektedir. Gelecekte bu sorunların etkili bir şekilde çözülmesi için, hem yerel hem de uluslararası düzeyde kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi zorunludur. Aksi takdirde, Suriye'deki çatışmaların sürdürülmesi ve yeni terörist grupların küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelecektir.

Bölgedeki terörizmle olan doğrudan ilişki, bölge ülkelerinin istihbarat faaliyetlerini ve güvenlik stratejilerini şekillendirmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin bu çerçevede benimsemesi gereken strateji, güvenlik politikalarını istihbarat verilerinin analiziyle entegre ederek, sınır komşusu olmasa bile bölge üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibi olmayı hedefleyen ülkelere karşı stratejik ve politik bir üstünlük sağlamaktır. Bu üstünlüğün temel faktörlerinden biri, istihbaratın işlev ve analiz yetkinliklerini bölge topraklarında en verimli şekilde

kullanmak, güvenlik politikalarını sınır ötesi bu alanlar çerçevesiyle değerlendirmektir.

Terörizmle mücadele, geniş bir perspektiften bakıldığında çok boyutlu bir yaklaşım gerektiren karmaşık bir süreçtir; bu bağlamda, istihbarat ve elde edilen verinin analiz süreci, terörist grupların hareketleri ve finansman kaynakları hakkında kapsamlı verilerin toplanması, terör oluşumlarının propaganda faaliyetlerine yönelik kontrespiyonaj faaliyetlerinin bürokratik olarak kurumlara yerleştirilmesi, eğitim faaliyetlerine işlenmesi ve değerlendirilmesi ile başlar. Ulusal ve uluslararası işbirliği, istihbarat paylaşımını ve operasyonel koordinasyonu artırarak etkinliği yükseltirken, hukuki çerçeve, terörizmi tanımlayan ve cezai yaptırımlar içeren yasaların geliştirilmesini gerektirir. Toplumsal katılım ve eğitim, farkındalık oluşturma ve radikalleşmeyi önleyici programlarla desteklenmelidir. Sosyal ve ekonomik destek, kalkınma projeleri ve psiko-sosyal rehabilitasyon hizmetleri ile terörizmin zeminini hazırlayan faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olmalıdır. Askeri ve güvenlik operasyonları, hedefe yönelik askeri müdahaleler ve sınır güvenliğinin güçlendirilmesi ile desteklenmelidir. Son olarak, medya ve iletişim stratejileri, terör örgütlerinin propagandalarına karşı etkili bir karşı propaganda oluşturarak alternatif seslerin ortaya çıkmasına olanak tanımalıdır. Tüm bu bileşenlerin entegre edilmesi, terörizme karşı kapsamlı ve sürdürülebilir bir mücadele stratejisi geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Terörizmle mücadele hususunda güvenlik politikası oluşturmak, yerel toplulukların katılımı, radikalleşmeyi önleyici programlar, dijital güvenlik, siyasi istikrar ve demokrasi gibi çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirmektedir; bu bağlamda, yerel toplulukların sürece dahil edilmesi, radikalleşme süreçlerinin durdurulması için rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi ve dijital platformlardaki radikal içeriklerin izlenmesi ve takibi önemlidir. Siyasi reformlar, adil yönetim ve insan haklarına saygı, toplumsal huzuru sağlarken, gençler için eğitim ve bilinçlendirme kampanyaları da radikalizmin önlenmesinde etkili olacaktır. Ayrıca, ekonomik kalkınma ve istihdam fırsatlarının artırılması, yoksulluğun azaltılmasıyla terör örgütlerine katılımı engelleyebilir. Uluslararası normların benimsenmesi, insan haklarına saygıyı koruyarak aşırı güç kullanımını önlerken, stratejik iletişimle alternatif hikayelerin oluşturulması, radikal ideolojilere karşı direnç oluşturulmasına yardımcı olabilir. Bu unsurların entegrasyonu, terörizmle mücadelede daha sürdürülebilir ve uzun vadeli çözümler sunacaktır.

Sonuç

Günümüz dünyasında küreselleşme olgusu, terörizmin sınırları aşan bir tehdit unsuru haline gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda terörizmle mücadele, uluslararası işbirliği ve dayanışmayı zorunlu kılmakta; dolayısıyla yerel ve uluslararası hukuk alanında bu konu tartışma konusu olmaktadır. NATO, ABD, Avrupa Birliği Konseyi ve Birleşmiş Milletler, terörle mücadeleye yönelik kararlar almışlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte NATO, güvenlik yaklaşımını terörizme yönelik daha aktif bir biçimde şekillendirmiştir. 1999 ve 2002 yıllarında Washington ve Prag'da gerçekleştirilen zirvelerde, terörizmle mücadele konusunda ortak bir duruş sergilenmiş; NATO üyesi bir devletin terör saldırısına maruz kalması durumunda, bu saldırının tüm üye ülkeleri etkileyen bir durum olacağı vurgulanmıştır.

Terörizme karşı güvenlik politikası oluşturma süreci, terörizm ile mücadele hususunda etkin stratejilerin geliştirilmesi ve benimsenmesi durumunun, istihbarat faktörünün etkin ve yerinde analizleri ile mümkün olacağı çalışma kapsamında aktarılmıştır. Ortak tehdit anlayışı çerçevesinde şekillenen güvenlik politikalarının, terörizmin yayılımını önleme konusunda kritik bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Özellikle Suriye ve Irak bölgelerindeki terör faaliyetleri ile ilgili

olarak, IŞİD, PKK-PYD-YPG ve benzeri örgütlerin eylem ve stratejileri incelenmiş, bu grupların bölgesel güvenlik üzerindeki olumsuz etkileri ortaya konulmuştur. Terörizmle mücadele ve güvenlik politikası oluşturma süreçleri, istihbarat kuramıyla derin bir ilişki içerisinde; istihbarat, güvenlik politikalarının temeli olan bilgi toplama, analiz etme ve bu bilgileri stratejik karar alma süreçlerine entegre etme işlevini üstlenir. Terörist grupların yapıları, hareketleri ve niyetleri hakkında bilgi toplayarak, potansiyel tehditlerin belirlenmesine ve risk değerlendirmesi yapılmasına yardımcı olur. Bu analizler, güvenlik politikalarının hangi alanlara odaklanması gerektiğini ve kaynakların nasıl kullanılacağını belirlemede kritik bir rol oynar. Ayrıca, güvenlik politikalarının uygulama aşamasında da istihbarat verilerine dayanarak gerçekleştirilen operasyonlar, terörist eylemlerin önlenmesinde etkili olmaktadır. Sonuç olarak, istihbarat kuramı, güvenlik politikalarının etkinliğini artırarak terörizme karşı daha güçlü bir duruş sergilemeye olanak tanır. Günümüz güvenlik literatüründe temel faktör, istihbarat kurumlarının veri ve analizleri neticesinde devlet ve toplum güvenliğinin sağlanması, buna dayalı olarak olası tehdit ve terör nezdinde faaliyetlerin sonuçlarının analizi ve buna yönelik olarak faaliyet yürütülmesi ile açıklanabilir. Bu çerçevede güvenlik, terörün sosyo-etnik, kültürel ve ekonomik bileşenleriyle oluşmuş bütününe karşı bilginin ve veri analizinin işleyişinin temel değer olduğunu göstermektedir. Güvenliğin kilit anahtarı, istihbaratın işleyişidir. Özünde istihbarat, güvenliğin sigortasıdır.

Çalışma kapsamında Suriye'nin terörizm ve vekalet savaşlarının karmaşık bir çatışma alanı olarak rolü ve bu bağlamda izlenmesi gereken çok boyutlu stratejilerin önemi ele alınmıştır. Suriye'deki çatışmaların devamlılığının önlenmesi ve yeni terörist grupların ortaya çıkışının engellenmesi için hem yerel hem de uluslararası düzeyde kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi zaruridir. Türkiye'nin, bölgedeki istihbarat faaliyetlerini ve güvenlik stratejilerini güçlendirmesi, stratejik ve politik bir üstünlük sağlaması açısından kritik bir öneme sahiptir. Güvenlik politikalarının, yerel toplulukların katılımı, radikalleşmeyi önleyici programlar, dijital güvenlik ve ekonomik kalkınma gibi unsurları kapsayacak şekilde şekillendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, terörizmle mücadelenin etkinliği için hukuki çerçevenin güçlendirilmesi, sosyal ve ekonomik desteklerin artırılması ile medya ve iletişim stratejilerinin geliştirilmesi gereklidir. Sonuç olarak, terörizmle mücadelede sürdürülebilir ve etkili bir yaklaşım geliştirmek için bu çok boyutlu stratejilerin entegre edilmesi, toplumsal huzurun sağlanması ve bölgedeki istikrarın güçlendirilmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır. Böylece, bölgedeki karmaşık dinamiklerin daha iyi yönetilmesi ve uzun vadeli çözümlerin elde edilmesi mümkün olacaktır.

Özetle bölgelerin güvenliği için bölgeyi finanse eden büyük güçlerin çıkarlarının bir kenara bırakılarak uluslararası işbirliğinin tesis edilmesi gerekmektedir. En temelde terör örgütlerinin güçlenmesine ve faaliyet göstermesine sebebiyet veren boşlukların giderilmesi ve barış sürecinin teşvik edilmesi zaruri olarak görülmelidir. Bu açıdan terörizme karşı verilecek mücadeleler sadece stratejik askeri operasyonlara indirgenmemeli diplomasi ve ekonomik destek içeren iyileştirmeler benimsenmelidir. Çalışma kapsamında, bölgede meydana gelen terör faaliyetlerinin kapsamı, terör örgütlerinin anlayış biçimleri ve toplumsal iradeye yaklaşımları derinlemesine incelenmiş; ayrıca, terörizmin hem yerel ve toplumsal dinamiklerle hem de uluslararası güç mücadelesi ile nasıl şekillendiği vurgulanmıştır. Suriye ve diğer bölgelerde, istihbarat faaliyetleri ve güvenlik politikaları, terörizmin karmaşık yapısını etkileyen belirgin unsurlar olarak ön plana çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, bölgedeki güvenlik dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamakta ve gelecekteki araştırmalara zemin hazırlayarak bölgedeki terörizmin üstesinden gelinmesi için çok yönlü proaktif ve vektörel stratejik planlar ve politikalar yürütülmesi

gerektiğini vurgular. Bölgesel işbirliğinin artırılması, sınır ötesi koordinasyonun sağlanması ve sahada istihbarat edinmenin güçlendirilmesinin gelecekteki güvenlik politikalarının belirlenmesinde önemli adımlar olarak öne çıkacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abbasigil, S.Ö. (2020). ABD'nin Obama dönemi Orta Doğu politikası: Irak, Suriye ve Libya örnekleri (Doktora tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Acun, C., & Keskin, B. (2016, Şubat). PKK'nın Kuzey Suriye örgütlenmesi: PYD-YPG. SETA.

Akgün, B. (2012). Suriye krizi'nde bölgesel ve küresel aktörler.

Aliyev, B. (2016). Rusya'nın PYD politikası ve Türkiye. Bilgesam Analiz, 1341, 1-5.

Ataman, M. (2012). Suriye'de iktidar mücadelesi: Baas rejimi, toplumsal talepler ve uluslararası toplum. SETA Rapor, 6, 51.

Beşe, E., & Seren, M. (2011). Stratejik istihbarat olgusunun teorik çerçevesi, unsurları ve terörle mücadele politikaları açısından rolü ve önemi. Turkish Journal of Police Studies/Polis Bilimleri Dergisi, 13(3).

Cathy Tackney. (1972). Dealing arms in the Middle East. Part 1: History and strategic considerations. MERIP Reports, (8), 6.

Demir, C. (2018). Suriye'de kara kışa dönen Arap Baharı: Küresel ve bölgesel güçlerin yönetimindeki vekalet savaşı.

Duman, B. (2013). Irak İslam Devleti ve El-Nusra Cephesi birleşiyor mu? Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 12.

Gürler, R. T., & Özdemir, Ö. B. (2014). El Kaide'den Post-Kaide'ye dönüşüm: IŞID.

Karasoy, H. A. (2022). Hibrit, asimetrik ve vekalet savaşları: 2022 Rusya-Ukrayna savaşını üçlü sacayağı üzerinde bir inceleme. Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 7(2), 44-56.

Kerman, İ., & Efegil, E. (2017). Terör örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de izlediği iç savaş stratejisinin değerlendirilmesi. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1(2), 162-198.

Kavıracı, O. (2020). İstihbarat süreci ve insan kaynaklı istihbaratın analizi. OPUS International Journal of Society Researches, 16(27), 700-719.

Keskinkaya, E. (2015). Irak ve Şam İslam Devleti'nin yeni medya kullanımı (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).

Oytun, O. (2015). Suriye'de Kürt kuşağı mümkün mü? Orsam, Sayı: 28, 2-3.

Övet, T. (2020). Terörizm kaynaklı tehditlerde istihbarat kurumlarının tehdit değerlendirmesi: Geleneksel yaklaşım. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 9(1), 147-176.

Parrish, K. (2017). Official: Stopping foreign fighter flow to ISIS requires collaboration. U.S.

Rahman, D. (n.d.). Ortadoğu denkleminde Suriye Kürtleri. Ortadoğu Analiz, 7(69).

Sanyürek, M. B., & Kocatepe, Ö. F. El-Kaide'den türeyen ve Suriye krizine etki eden iki terör örgütü: DEAŞ ve El-Nusra. Suriye Krizi: Bölgesel Dinamikler ve Küresel Yansımalar, 107.

Sekmen, Z. S. (2022). Dini motifli terörün aykırı kolu Heyet Tahrir Şam: Yükselişi, dönüşümü ve düşüşü. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 6(74), 5422-5439.

Sharghi, A. (2020). US Middle East policy and ISIS (Doktora tezi).

Smith, R., et al. (1985). The economics of exporting arms. *Journal of Peace Research*, 22(3), 243.

Şenol, D., Erdem, S., & Erdem, E. (2016). IŞİD: Küresel bir terör örgütü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 277-292.

Terkan, A., Zayıf, V., & Yaşar, İ. (2015). El Nusra Cephesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 39-64.

Tozlu, M. (2016). Terörizm bağlamında Hizbullah. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1), 39-49.

Zelin, A. (2014a). The return of Sunni foreign fighters in Iraq. Washington Institute.

ORTA DOĞU ÜLKELERİNİN SU POLİTİKALARI: ÜRDÜN VE LÜBNAN KARŞILAŞTIRMASI

Öğr. Gör. Furkan SAİTOĞLU⁹⁶

Özet

Su, insan yaşamının yanı sıra tüm canlıların hayatta kalması için gereken en önemli doğal kaynaklardan biridir. Bu nedenle, su politikaları ve su kaynaklarının yönetimi, tüm ülkeler için öncelikli bir konu olarak ele alınmalı ve değişen koşullara göre su politikaları yenilenmelidir. İlk çağlardan beri Orta Doğu coğrafyasında su, önemli bir yaşam kaynağı olmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesi, tarihte ciddi mücadelelere ve savaşlara sahne olmuştur. Farklı dinlerin, dillerin ve ırkların birlikte yaşadığı, yerüstü ve yeraltı kaynaklarıyla zengin bir coğrafyaya sahip Orta Doğu, su bakımından en yoksul, en karmaşık ve en sorunlu bölge olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'da su, güç dengelerini doğrudan etkileyebilecek kadar stratejik bir kaynak olup, olası çatışmalara ve toplumsal gerilimlere yol açabilecek kadar tehlikelidir. Bu açıdan, su kaynağı hem bölgesel hem de küresel bir endişe yaratmaktadır. Orta Doğu, su kıtlığı ve su kullanımına bağlı gerginlik yaşayan birçok ülkeye ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle bölge ülkeleri arasında su kaynaklarının yanlış kullanımı, su israfı, mevcut su kaynaklarının kirlenmesi ve tuzluluk oranlarının artması gibi nedenlerden dolayı su kaynakları yetersiz kalmakta; su sorunu giderek ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Bu noktada Orta Doğu'da etkin bir su politikasının uygulanması ve suyun doğru yönetimi, gıda güvenliğinin sağlanması ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına da önemli katkı sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı, Orta Doğu coğrafyasında ciddi su kıtlığı sorunu yaşayan Ürdün ve Lübnan gibi iki önemli ülkenin su politikalarını karşılaştırmalı olarak incelemek, çıkarımlarda bulunmak ve bu bağlamda politika önerileri geliştirmektir. Araştırmanın yöntemi, nitel analize dayalı literatür taramasıdır. Literatürde su politikalarını ülke örnekleri üzerinden karşılaştırmalı şekilde inceleyen yeterli sayıda çalışma olmadığından, araştırmanın akademik alana önemli katkı yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, su krizi, su politikaları.

⁹⁶ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Kırıkhan MYO, Hatay, Türkiye, furkan.saitoglu@gmail.com, 0000-0001-6915-8189

WATER POLICIES OF MIDDLE EASTERN COUNTRIES: A COMPARISON BETWEEN JORDAN AND LEBANON

Abstract

Water is one of the most important natural resources required for the survival of all living things as well as human life. Therefore, water policies and management of water resources should be considered as a priority issue for all countries and water policies should be renewed according to changing conditions. Water has been an important source of life in the Middle East geography since ancient times. The Mesopotamia region between the Euphrates and Tigris rivers has been the scene of serious struggles and wars in history. The Middle East, where different religions, languages and races live together and which has a geography rich in surface and underground resources, emerges as the poorest, most complex and most problematic region in terms of water. Water in the Middle East is a strategic resource that can directly affect the balance of power and is dangerous enough to lead to possible conflicts and social tensions. In this respect, water resource is both a regional and a global concern. The Middle East is home to many countries experiencing water scarcity and tensions over water use. Especially among the countries of the region, water resources are becoming insufficient due to reasons such as misuse of water resources, waste of water, pollution of existing water resources and increase in salinity rates, and the water problem is gradually reaching serious dimensions. At this point, the implementation of an effective water policy in the Middle East and the proper management of water will make a significant contribution to ensuring food security and eliminating poverty. The aim of this study is to comparatively examine the water policies of two important countries such as Jordan and Lebanon, which have serious water scarcity problems in the Middle East geography, to make inferences and to develop policy recommendations in this context. The method of the research is a literature review based on qualitative analysis. Since there are not enough studies in the literature that comparatively analyse water policies through country examples, it is thought that the research will make a significant contribution to the academic field.

Keywords: Middle East, water crisis, water policies.

GİRİŞ

Su, insan ve diğer canlıların hayatta kalması için hayati öneme sahip sınırlı bir stratejik kaynaktır. Orta Doğu, tarih boyunca su kaynakları nedeniyle önemli mücadelelere sahne olmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan Mezopotamya, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmasına rağmen su bakımından en yoksul ve sorunlu bölge olarak öne çıkmaktadır. Artan nüfus, tarımsal ihtiyaçlar ve siyasi çatışmalar, Orta Doğu'daki su sorununu derinleştirirken, su kaynaklarının sınırlılığı adil dağıtım ve yönetim zorluklarını artırmakta, bu da bölgedeki gerginlikleri tetiklemektedir. Öte yandan, su kaynaklarının sınırlılığı devletlerin su politikalarına odaklanmalarını zorunlu kılmaktadır. Orta Doğu'da suyun etkin ve verimli kullanımı için çeşitli adımlar atılmakta ve bu durum devletlerarası ilişkileri etkilemektedir.

Su politikaları ve yönetimi, sürdürülebilirlik ve iş birliği gerektiren karmaşık bir süreçtir. Orta Doğu'da su politikası, su kaynaklarının yönetimi ve dağıtımını içeren önemli bir konudur. Bu bölge, sınırlı su kaynakları ve artan nüfus nedeniyle su yönetimi sorunları yaşamaktadır. Su yönetimi politikaları, bölgesel istikrar ve Orta Doğu'daki ülkeler arasında işbirliği açısından da oldukça önemlidir. Suyun korunması ve sürdürülebilir kullanımı, Orta Doğu'daki istikrar ve kalkınma için hayati öneme sahiptir. Bu çalışma, Ürdün ve Lübnan'daki su yönetimi ve politikalarını incelemektedir. Ürdün, su kıtlığı ile mücadele ederken, Lübnan daha zengin su kaynaklarına sahiptir. Bu iki ülkenin su politikaları, coğrafi, siyasi ve ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Bu çalışma, iki ülkenin su politikalarının sürdürülebilirlik ve bölgesel işbirliği açısından önemini vurgulamaktadır. Ayrıca akademik literatür, Orta Doğu'daki su sorunları, su güvenliği, su savaşları ve suyun ekonomik, sosyal ve kültürel politikalara etkileri gibi konuların üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak, Orta Doğu ülkelerinin su politikalarını karşılaştırmalı olarak inceleme konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Bu çalışma, su kıtlığı sorunu yaşayan Ürdün ve Lübnan'ın su politikalarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi, bu incelemelerden çıkarımlar yapmayı ve politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece akademik alana katkıda bulunması beklenmektedir.

Bu çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmaya giriş yapılırken, ikinci bölümde su politikası kavramı açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm, Orta Doğu'daki su sorunu ve önemine odaklanmaktadır. Dördüncü bölümde Ürdün ve Lübnan'ın coğrafi ve demografik özellikleri ele alınmaktadır. Beşinci bölümde Ürdün'ün su politikaları incelenirken, altıncı bölümde Lübnan'ın su politikaları üzerinde durulmaktadır. Yedinci bölümde ise Ürdün ve Lübnan'ın su politikaları karşılaştırılmaktadır. Son olarak, sekizinci bölümde sonuç ve değerlendirme sunulmaktadır.

SU POLİTİKASINA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Su, canlı ve cansız varlıklar için yeryüzünün en önemli fiziksel bileşenidir. Su sorunu, yalnızca insanlar için değil, tüm canlılar için önemli bir konudur ve bu sorun siyasi veya coğrafi sınırlara indirgenemez. Bir ülkenin ekonomik faaliyetleri sonucu oluşan kirlenme, komşu ülkeleri ve tüm dünyayı etkileyebilir. Ayrıca, su yönetimi tek bir alan veya sektörle sınırlı değildir; çevre, sağlık, enerji, tarım, ormancılık, kültür, turizm, maliye ve savunma gibi birçok alanda ortak bir unsurdur. Su, insanlar ve diğer canlı türleri arasındaki kavramsal, coğrafi ve siyasi sınırların ötesinde bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, yönetsel alanlar ve sektörler gibi insan yapımı sınırlardan bağımsız bir özelliğe sahiptir. Su sorunu ancak bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında anlam kazanır ve küresel gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirilemez (İlhan, 2011: 6-7). Su sorunlarının çözümünde kapsamlı bir yaklaşım ve çeşitli faktörlerin dikkate alınması

önemlidir. Çünkü etkin bir su politikası, kurumsal ve işlevsel bütünleşme ile koordinasyon gerektirir.

Su kaynakları üzerindeki artan baskılar, yalnızca demografik faktörlerle değil, aynı zamanda altyapı, idari ve teknik bilgi eksiklikleri gibi diğer sorunlarla da ilişkilidir. Su kıtlığı yaşayan ülkelerde, suyun çıkarılması, dağıtılması ve atık suyun arıtılması konularında yetersizlikler bulunmaktadır. Ekonomik üretim baskıları, ekolojik ve toplumsal çöküşe yol açmakta; kirlilik, tükenme ve adil olmayan paylaşım sorunları artmakta ve bu durum gelecek nesillerin varlığını tehdit etmektedir (İlhan, 2011: 14-15). Su politikası ve yönetimi, mevcut altyapı sorunları, su kıtlığı, su kalitesinin bozulması ve kötü yönetim gibi zorluklarla mücadele etmek zorundadır. Bu nedenle, bilgi eksikliklerini belirlemek ve bilimsel politikaların benimsenmesini hızlandırmak için yenilikçi çözümler geliştirmek ve bu sorunları sürdürülebilir yollarla çözmek önemlidir (Koç, 2024: 212). Sonuç olarak su politikası kavramı, belirli sorunların ortaya çıkması ve bu sorunlarla başa çıkma çabalarından kaynaklanmıştır. Peki, su politikası nedir? sorusuna Meriç (2004: 29), suyun ekonomik, sosyal ve çevresel fayda sağlamak amacıyla insanlar tarafından nitelik ve nicelik açısından en verimli şekilde sistematik yönetimi yanıtını vermiştir. Diğer bir tanımda ise su politikası, su sistemlerinin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını etkin, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde karşılamak ve topluma yüksek fayda sağlamak için izlenen yöntem ve uygulamalar (Koç, 2024: 211) olarak belirtilmiştir.

Başka bir tanıma göre su politikası, insanların ve ekosistemlerin ihtiyaçlarını sosyal yönden sorumlu, ekonomik yönden uygulanabilir ve çevresel yönden sürdürülebilir bir biçimde karşılamak amacıyla su kaynaklarının özelliklerini kavramak ve iyileştirmek için politikalar, süreçler geliştirmeyi amaçlayan süreçler bütünüdür (He vd., 2020: 98). Su politikası, bugünün olduğu kadar uzun vadeli geleceğin de dikkate alması gereken bir kavramdır (Loucks, 2000: 3). Geniş anlamda su politikası, su kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması ve olumsuz sonuçların kontrol altında tutulması amacıyla politika geliştirme, planlama, kalite koruma, yatırım, izleme, izin verme, denetim, yaptırım ve koordinasyon gibi eylemleri içeren bir süreçtir. Bu süreç, tüm canlıların ve kesimlerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadır (Kırtorun & Karaer, 2018: 151). Su politikasının tarihi, 1970'li yıllarda çevre sorunlarının uluslararası düzeyde önem kazanmasıyla başlamış, 1980'lerden itibaren ise su kaynakları kamu hizmetinden piyasa temelli hizmete geçiş yaparak küreselleşmenin etkisiyle daha da önem kazanmıştır (Demirel, 2021: 971). Görüldüğü üzere, bu tarihsel süreç günümüzdeki su sorunlarını anlamak ve çözüm önerileri geliştirmek için önemli bir temel sağlamaktadır.

Su politikası, suyun çok amaçlı kullanımını teşvik ederken, suyun sürdürülebilirliğini de hedeflemektedir (Meriç, 2004: 29). Su politikasının diğer amaçları, suyun planlı ve rasyonel kullanımı, su kaynaklarına yönelik risklerin önlenmesi, su ve ekosisteminin korunması ile sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Küresel su politikası, üç ana özellik taşır: entegre havza yönetimi, suyun piyasa tarafından talebe göre yönetilmesi ve suyun ticari bir ürün olarak değerlendirilmesi. Bu politikaların uygulanması, getirisi, özelleştirilmesi ve kâr odaklı geliştirilmesi önemlidir (Demirel, 2021: 969-970).

ORTA DOĞU'DA SU SORUNU VE ÖNEMİ

Orta Doğu, yarı kurak, kurak ve çöl iklimine sahip olup, yıllık yağış miktarı düşüktür ve düzensizdir. Ayrıca bölgede büyük akarsular bulunmamaktadır (Yılmaz, 2010: 321). Orta Doğu'daki düşük yağış miktarı ve yetersiz su kaynakları, bölge ülkeleri arasında çatışmalara ve anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Orta Doğu'da su, insan hayatı için temel bir gereksinim olarak

birçok ülkede petrolden daha değerli görülmektedir. Bölgedeki su anlaşmazlıklarının başlıca nedeni, su kaynaklarının büyük bir kısmının sınır aşan nitelikte olmasıdır. Orta Doğu'daki su sorunu, şu ana kadar doğrudan bir çatışmaya yol açmamış olsa da, bölge devletleri arasında gerilimi artırmaktadır. Ayrıca, bölgenin dengesiz güvenlik yapısı su sorununu çözmeyi zorlaştırmakta ve yeni çatışma alanlarına yol açmaktadır. Devletlerin yapay sınırları ve su kaynaklarının dengesiz dağılımı, su konusundaki gerginliği daha da artırmaktadır (Umar, 2009: 78). Bu durum, bazı bölgelerin suya daha fazla erişimini sağlarken, diğerlerinin su sıkıntısı çekmesine neden olmaktadır. Özellikle suyun kıt olduğu bu bölgelerde politik ve stratejik çıkarların bir araya gelmesi, su çatışmalarını tetikleyebilir.

Orta Doğu'da su çatışmalarının en yoğun olduğu bölgeler Ürdün, Fırat-Dicle ve Nil Havzalarıdır. Bu sorunlar, uluslararası hukukta bulunan boşluklar ve ülkelerin taleplerinden kaynaklanmaktadır. Devletlerin etkili su politikaları geliştirmesi gerekmektedir; aksi takdirde artan nüfus ve azalan su kaynakları, savaşa yol açabilir. Orta Doğu, petrol rezervleri açısından önemli olsa da su kaynakları açısından zorluk yaşamaktadır. Mısır, Suriye, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Katar, Bahreyn ve Yemen gibi birçok ülke su kıtlığı çekmektedir. Kontrolsüz su kullanımı ve nüfus artışı bu durumu kötüleştirmekte, Orta Doğu'daki su kaynaklarının 15 ülke tarafından paylaşılması ise bölgedeki politik gerginliği artırmaktadır. Orta Doğu ülkeleri su ihtiyaçlarını beş ana kaynaktan karşılamaktadır: Şattülarap Nehri (Dicle ve Fırat'ın birleşimi), Ürdün Nehri (Golan Tepeleri'nden), Asi Nehri, Nil Nehri ve Litani Nehri (Lübnan'dan). Nil Nehri ve Şattülarap Nehri, en yüksek su kapasitesine sahip kaynaklardır. Diğer su kaynakları ise daha düşük kapasiteye sahiptir ve bu kaynaklar sınır aşan olup birçok ülke tarafından ortak kullanılmaktadır. Ürdün Nehri, yıllık 1,4 milyar m³ su hacmine sahip olup, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye ve İsrail'in sınırlarını etkiler. Asi Nehri, Lübnan'dan doğarak yıllık 2,5 milyar m³ suya sahiptir, ancak bu suyun büyük kısmı Suriye'de tarımda kullanılmaktadır. Asi Nehri, Lübnan, Suriye ve Türkiye sınırlarından geçerek Hatay'dan Akdeniz'e dökülür. Litani Nehri ise Lübnan'da doğar ve doğrudan denize akar; Ürdün Nehri'ne destek sağlama potansiyeli nedeniyle önemlidir (Ateş & Bektaş, 2016: 395-396). Görüldüğü üzere Orta Doğu'daki su kaynakları, birden fazla ülkeyi etkileyen ve ilgilendiren önemli bir meseledir. Orta Doğu'daki su kaynaklarının azlığı ve mevcut nehirlerin su kapasiteleri ile özellikleri, bölgedeki gerginlik ve anlaşmazlıkların boyutunu artırmaktadır.

Ürdün Nehri, Orta Doğu'daki su sorunlarının merkezinde yer almakta ve bu durum, bölgede devam eden anlaşmazlıkların önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ürdün Nehri, küçük bir nehir olmasına rağmen Ürdün, Suriye, Lübnan, Filistin ve İsrail arasında ciddi anlaşmazlıklar bulunması nedeniyle jeo-stratejik bir su kaynağıdır. Nehir, Arap-İsrail savaşından etkilenmiş ve su akış yönü İsrail dışında kalacak şekilde belirlenmiştir. Bununla birlikte, İsrail Ürdün Nehri'nin su kaynaklarının bulunduğu bölgeyi işgal etmiştir. Gerçekten de Orta Doğu'da suyun kıt olması ve yüksek politika olarak algılanması, ekonomik ve tarımsal kalkınma için önemli olan su kaynaklarıyla ilgili gerilimleri artırmaktadır (Sürmelioglu Parlar & Aslantürk, 2013: 78-82).

Orta Doğu'daki su sorunu, fiziki, coğrafi, teknik-ekonomik ve siyasi boyutlarıyla önemli bir konudur. Su kaynaklarının yetersizliği, hızlı nüfus artışı, kentleşme, çöl arazilerinin tarıma açılması ve uygunsuz sulama teknikleri gibi faktörler bu sorunun oluşumunda etkili olmaktadır. Ayrıca, bölge ülkeleri arasındaki siyasi çatışmalar, işbirliği ve anlaşma sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Orta Doğu ülkeleri, sınırlı su kaynaklarına sahip olmalarına rağmen, bu kaynakları en verimli şekilde kullanma konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bu farklılıklar, su paylaşımı ve tahsisi konusunda anlaşmazlıklara yol açmaktadır (Kocaoğlu, 1996: 347-350). Gerçekten de Orta Doğu'da su sorunu çok boyutlu bir konudur. Örneğin, iklim değişikliği Orta

Doğu'daki su kaynaklarının yetersizliği nedeniyle ciddi sonuçlar doğuracaktır. Sıcaklık artışı ve yağışların azalması, tarım, gıda, turizm ve enerji gibi alanları olumsuz etkileyecek, bu da ekonomik gelişmeyi sekteye uğratacak ve insanların temiz suya erişimini zorlaştıracaktır. Sonuç olarak, sağlık harcamaları artacak ve bu durum siyasi sorunlara yol açacaktır (Sertyeşilişik, 2015: 67). Belirtmek gerekir ki, su sorunu karmaşık ve zincirleme etkilere yol açabilen önemli bir sorundur. Bu sorun, siyaset, ekonomi, ticaret, sağlık, gıda, enerji ve sanayi gibi birçok alanı doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilir.

Kalaycı (2013: 47-49) çalışmasında, Orta Doğu'daki su sorununu sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik boyutlarıyla incelemiştir. Sosyo-ekonomik boyut, ekonominin toplum üzerindeki etkisini, jeo-ekonomik boyut ise coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkisini ele almaktadır. Su sorununun sosyo-ekonomik boyutu, suyun arz ve talebine bağlıdır ve su politikaları, sosyo-ekonomik kalkınmanın önemli bir parçasıdır. Orta Doğu'daki su sorununun jeo-ekonomik boyutu, suyun doğal kaynak olarak coğrafi ve ekonomik ilişkisini ön plana çıkarmakta ve bu durum uluslararası ekonomik rekabet açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Kalaycı, 2013: 49-61). Anlaşılabileceği üzere Orta Doğu'daki su kaynaklarının kıtlığı, sosyo-ekonomik ve jeo-ekonomik faktörler nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Suyun azlığı ve ülkeler arasındaki idari ve ekonomik üstünlük sağlama isteği, bu kaynakların değerini artırmaktadır.

Orta Doğu'da su talebindeki artışın başlıca nedenleri nüfus artışı, sanayileşme ve tarımsal sulama ihtiyacının artmasıdır. Ayrıca, bölgede tarımın yaygınlaşması da su talebini artıran diğer bir faktördür. Geleneksel tarım yöntemleri, evsel ve sanayi kullanımına kıyasla daha fazla su tüketmektedir. Orta Doğu ülkeleri, petrol gelirlerini tarım desteği ve sanayileşme için kullanmakta, bu da sanayinin gelişmesiyle birlikte su talebinin artmasına yol açmaktadır (Çınar, 2014: 41). Orta Doğu'da su, siyasi amaçlar için kullanılabilen bir araç olduğundan yapay sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunların çözümünde Birleşmiş Milletler, 1953'te "Johnston Planı" ile önemli bir adım atmıştır. Plan, devlet sınırlarını dikkate almadan su havzalarını bütün olarak ele alarak her ülkenin su kaynaklarından alacağı payı belirlemeyi amaçlamıştır. Ancak Arap Birliği, 1955'te İsrail'in tanınmasını içeren bu planı kabul etmemiştir. 1964'teki Arap zirvesinde, İsrail'in su kaynaklarından yararlanmasının engellenmesi amacıyla ortak bir strateji geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1966-1967 yıllarında İsrail, Altı Gün Savaşları ile stratejik üstünlük kazanarak Ürdün Nehri'ne kıyı elde etmiştir. 1978'deki Camp-David zirvesi ve 1979'daki Washington anlaşması ile İsrail, Sina yarımadasından çekilmiştir. 1990'a kadar süren çatışmalar, 1991'deki Madrid Barış Konferansı'nda mülteci, çevre sorunları ve su gibi önemli konuların tartışılmasıyla ele alınmıştır (Veli, 2001: 41-42).

ÜRDÜN VE LÜBNAN: COĞRAFİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Ürdün ve Lübnan, Orta Doğu'da yer alan ve su kıtlığı yaşayan ülkeler olup ciddi bir su sorunu ile karşı karşıyadır. Her iki ülkenin su politikası ve yönetimi, su kaynaklarının etkin kullanımı ve korunması açısından büyük önem taşımaktadır. İki ülkenin su politikalarını karşılaştırmadan önce, coğrafi ve demografik özelliklerinin incelenmesi gerekir. Bu başlıkta, önce Ürdün'ün coğrafi ve demografik özellikleri, ardından Lübnan'ın coğrafi ve demografik özellikleri incelenecektir.

Ürdün'ün Coğrafi ve Demografik Özellikleri

Ürdün, Asya'nın güneybatısında veya Suriye'nin güneydoğusunda, doğuda 34°52' ile 39° meridyenleri ve kuzeyde 29°17' ile 33°23' enlemleri arasında bulunmaktadır (Gharaybeh, 2014: 1). Ürdün, Akabe Limanı ile Akabe Körfezi'ne açılan ve İsrail ile 238 km'lik en uzun sınırı paylaşan

bir ülkedir (Ticaret Bakanlığı, 2024). Ürdün, kuzeyde Suriye, kuzeydoğuda Irak, güneyde ve doğuda Suudi Arabistan, batıda ise İsrail ile komşudur. Ürdün, Irak, Suriye, Suudi Arabistan ve İsrail gibi daha güçlü ülkelerle çevrili olduğu için kırılgan bir coğrafi yapıya sahiptir. Bu kırılganlık, komşu ülkelerle coğrafi engellerin olmaması ve su ile petrol gibi doğal kaynakların yoksunluğu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Ürdün topraklarının sadece %3,3'ü ekilebilir arazi olup, düzenli hasat yapılan arazi oranı %1,18'dir (Özyılmaz Kiraz, 2020: 58).

Ürdün'ün demografik yapısı, farklı kökenlere sahip birçok gruptan oluşmakta ve bu durum sosyo-demografik özelliklerinde çeşitlilik yaratmaktadır. Ürdün'ün etnik yapısı, nüfusun %98'inin Araplardan ve %2'sinin azınlıklardan oluştuğu bir yapıya sahiptir. Ürdün'de nüfus artışı yüksektir (Gharaybeh, 2014: 1-2); 1961'de yıllık %4,2 iken, 1979'da %4,8'e yükselmiştir. Bu durum, Ürdün'ü dünya genelinde en yüksek nüfus artışına sahip ülkelerden biri yapmaktadır (Zaghal, 1984: 53). Ürdün'ün demografik yapısı genç bir nüfusa işaret etmektedir; nüfusun %38'i 15 yaşın altında, %20'si 15-24 yaş aralığındadır. Yaşlı nüfus oranı %4'tür ve çalışma çağındaki nüfus (15-64 yaş) toplam nüfusun %58'ini oluşturmaktadır. 2006 yılında 5 milyon olan toplam nüfus, 2010'da 5,5 milyona yükselmiştir (Mryyan, 2012: 2-3). 2024 itibarıyla Ürdün'ün nüfusu 11.393.461 olup, yıllık büyüme oranı %0,463'tür. Ürdün, dünya nüfusunun %0,141'ini oluşturmaktadır (populationtoday.com).

Ürdün'ün demografik yapısını etkileyen önemli bir faktör, bölgedeki siyasi çatışmalar ve anlaşmazlıklardır. 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan çatışmalar sonucunda 790.000 Filistinli Ürdün'e yerleşmiş ve ülke, bu mültecilere vatandaşlık hakkı tanımıştır. 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali nedeniyle Iraklılar, güvenlik amacıyla Ürdün'e göç etmiştir. Ayrıca, 2011'den itibaren süregelen Suriye iç savaşı sonucunda da yüzbinlerce Suriyeli Ürdün'e gelmiştir. Bu göçler, Ürdün'ün demografik yapısını önemli ölçüde etkilemiştir (Özyılmaz Kiraz, 2020: 60).

Lübnan'ın Coğrafi ve Demografik Özellikleri

Lübnan, Akdeniz'in doğu kıyısında 10.452 km²'lik bir alana sahiptir. Ülkenin kuzey ve güneyinde dağlar bulunurken, bu dağlar arasında yer alan Bekaa Vadisi, elverişli iklimi ve verimli topraklarıyla tarıma uygundur. Asi ve Litani nehirleri, bu vadi için önemli bir doğal sulama kaynağıdır (Ticaret Bakanlığı, 2020: 3). Lübnan, doğuda ve kuzeyde Suriye, güneyde ise İsrail ile komşudur ve sınırları 1920 yılında Fransa yönetimi tarafından belirlenmiştir. Lübnan, Akdeniz Havzası ve Arap coğrafyasının kesişim noktasında yer alması nedeniyle dini çeşitlilikten kaynaklanan zengin bir kültürel kimliğe sahiptir (Lamba & Hisoğlu Koç, 2022: 2).

2024 itibarıyla Lübnan'ın nüfusu 5.197.096'dır ve yıllık büyüme oranı %-2,425'tir. Ülke, dünya nüfusunun %0,065'ini oluşturmakta; erkek nüfusu 2.517.694 (%48,44), kadın nüfusu ise 2.679.401 (%51,55) olarak kaydedilmiştir (populationtoday.com). Lübnan'ın son yıllardaki nüfus değişimleri, ülkenin hızla yaşlandığını göstermektedir. Bu yaşlanma, azalan doğurganlık oranları, artan yaşam beklentisi ve yüksek dış göç oranları ile ilişkilidir. Lübnan'da doğurganlık oranı hızla azalmakta ve yüksek göç oranları nedeniyle nüfus artışı, 1975'ten bu yana %3 civarında olan diğer Arap ülkelerinin aksine, düşüş göstermektedir. Lübnan'da doğurganlık oranları hızla düşerken, ortalama yaşam süresi artmaktadır. 65 yaş ve üzerindeki nüfusun oranı yaklaşık %10'dur ve kadınlar erkeklerden daha uzun yaşamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, erkeklerin ortalama yaşam süresi 78, kadınların ise 82 yıldır. Lübnan, uzun bir dış göç geçmişine sahiptir; yoksulluk ve kıtlık gibi faktörler göçü tetiklemiştir. 1970'lerdeki petrol patlaması sırasında birçok Lübnanlı, daha iyi ekonomik fırsatlar için Körfez ülkelerine göç etmiştir. İç savaş döneminde, 1975-1990 yılları arasında bir milyon kişinin ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir. Bazı akademisyenler,

Lübnan dışında yaşayan Lübnanlıların sayısının, ülke içindeki nüfusu aştığını belirtmektedir (Abdulrahim vd., 2015: 512). Lübnan'da nüfusun %60'ı Müslüman, %30'u Hristiyan ve %10'u diğer etnik ve dini gruplardan (örneğin Dürziler) oluşmaktadır. Ülke nüfusunun %95'i Araplardan, %5'i ise Ermeni, Süryani gibi diğer gruplardan oluşmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020: 4). Görüldüğü üzere, Lübnan etnik ve dini açıdan çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir.

Suriye iç savaşının yarattığı ekonomik ve sosyal etkiler, Lübnan'ın demografik ve sosyal yapısını olumsuz etkilemiştir. Savaş nedeniyle Lübnan'a yaklaşık 1,5 milyon Suriyeli sığınmış, bu da ülke nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturmuştur. Bu durum, Lübnan ekonomisini zorlaştırmış, hizmet sunumunu etkilemiş, yoksulluk oranını artırmış ve gelir adaletsizliğini derinleştirmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 4). Lübnan, bölgedeki çatışmalar ve gerilimler nedeniyle büyük bir göçmen nüfusu ile karşılaşmakta, bu da su kaynaklarının paylaşımı ve adil dağıtımı gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır.

ÜRDÜN'ÜN SU POLİTİKASI

Ürdün, kişi başına düşen su oranı bakımından dünyada en düşük seviyelerden birine sahiptir ve bu su kıtlığı, ülkenin iklimi ve coğrafi konumuyla bağlantılıdır. Su kıtlığı sorunu, Ürdün'ün iklim ve coğrafyasının ötesinde, çevresel, siyasi, sosyal ve yönetsel faktörlerle de bağlantılıdır. Örneğin, Ürdün'ün su stratejileri ve politikaları, nüfus artışı gibi kontrolsüz faktörler nedeniyle etkili bir şekilde uygulanamamaktadır. Bu artış, Ürdün'ün komşu ülkelerindeki savaşlar ve bu ülkelerden Ürdün'e olan mülteci akınından kaynaklanmaktadır (Al Omari, 2020: 11-13). Gerçekten de su kıtlığı, Ürdün'ün ekonomik büyüme ve kalkınmasını engelleyen en önemli doğal faktördür. Nüfus ve sanayi gelişimindeki hızlı artış, su kaynaklarına büyük bir talep oluşturmuştur. Yıllık toplam su talebi 1 milyar metreküpe yaklaşmakta ve bu durum Ürdün'ün yenilenebilir ve ekonomik olarak geliştirilebilir su kaynaklarının sınırına yaklaştığını göstermektedir. Ürdün'ün su kaynakları, yüzey ve yeraltı sularından oluşmakta olup, artan talebi karşılamak için yeraltı su kaynakları sürdürülemez bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, bazı bölgelerde su kalitesi bozulmaktadır. Ülke genelinde mevcut su talepleri yeterince karşılanamamakta ve yeni su kaynakları geliştirme maliyetleri hızla artmaktadır. Hükümet stratejisi, kaynak yönetiminin iyileştirilmesi gerektiğini vurgulayarak mevcut ve gelecekteki kullanımların sürdürülebilirliğine önem vermektedir. Ürdün hükümeti, su kaynaklarının korunması, kalitenin bozulmasının önlenmesi ve su kaynaklarının tükenmesine karşı özel önem vermektedir. Su kaynaklarının taşınması, dağıtımı, uygulanması ve kullanımında en yüksek verimliliği sağlamak için talep ve arz yönetimine yönelik ikili bir yaklaşım benimsemiştir (Al-Kharabsheh & Ta'any, 2005: 210).

Ürdün, su kaynakları açısından ciddi bir tehdit ve zorlukla karşı karşıya olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle, su kaynaklarını korumak için yaratıcı ve katı politikalar geliştirmesi gerektiğini ve nüfus, ekonomi ile ekolojik bütünlüğün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla su politikası ve yönetimini düzenlemesi gerektiğini fark etmiştir. 1960'lar ve 1970'lerde birçok Arap ülkesi sürdürülemez su yönetimi politikaları izlerken, Ürdün su kaynaklarını daha iyi yönetmek için kurumlar kurmaya, teknolojiler geliştirmeye, çözümler aramaya ve farkındalık yaratmaya yönelmiştir. Ürdün, yetersiz su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmek için çeşitli tedbirler uygulayarak bölgesel bir model geliştirmiştir. Bu tedbirler, 2002 yılında nüfusunun yaklaşık %95'ine gelişmiş su kaynaklarına erişim sağlamak amacıyla hükümetin benimsediği politikalar, teknolojiler, modern kaynaklar, farkındalık artırma çalışmaları ve yapısal reformları içermektedir (Nortcliff vd., 2008: 1-24). Teorik olarak benimsenen su yönetimi politikaları ve reform çabalarına rağmen, bu politikaların pratikte etkili olduğunu söylemek zordur. Ancak Ürdün'ün su politikası, çaba ve farkındalık açısından değerlidir.

Ürdün, su kıtlığı sorununu hafifletmek amacıyla ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara odaklanan çeşitli su politikaları geliştirmiştir. 1998 yılında kabul edilen "Ürdün Su Stratejisi ve Politikaları" ile yeraltı suyu yönetimi, sulama suyu, atık su yönetimi ve su hizmetleri gibi alanlarda dört ana politika belirlenmiştir. Bu politikalar, su arzı ve talebi dengesinin sağlanmasında özel sektörün rolüne önemli bir vurgu yapmaktadır. 2008 yılında Ürdün, 2008-2022 yılları için "Yaşam için Su" adlı ikinci su stratejisini kabul etmiştir. Bu strateji, Dissi su iletimine ve Kızıl-Ölüm Kanalı'na odaklanmaktadır. Kızıl-Ölüm Kanalı, Kızıldeniz'i Ölü Deniz'e bağlayarak, Ölü Deniz'in su seviyesindeki düşüşü telafi etmek için tuzdan arındırılmış su sağlamayı hedeflemektedir. Dissi projesi tamamlanmış olup, Kızıl-Ölüm Kanalı'nın 2022'de faaliyete geçmesi beklenmektedir. Bu strateji, gelir getirmeyen suyun %25'i aşmaması gerektiğini vurgulamakta, ancak bu hedefe ulaşmak için kullanılacak araçlar hakkında bilgi vermemektedir. Ayrıca, uygun maliyetli tarifelerin belirlenmesi ve yeni bir Su Kanunu ile Su Düzenleme Kurumu ve Su Konseyi'nin kurulmasının önemi belirtilmektedir. Ürdün, 2016 yılında 2016-2025 yıllarını kapsayan "Ulusal Su Stratejisi"ni kabul etmiştir. Bu strateji, su kayıplarını azaltmaya yönelik eylem planının uygulanması, stratejik projelerin geliştirilmesi ve artan su talebine yönelik yeni teknolojilerin benimsenmesi gibi konulara odaklanmaktadır. Ayrıca, Suriyeli mülteci akınının etkisiyle yeraltı suyu kaynaklarının kullanımı ve atık suyun yeniden kullanımı da stratejinin önemli unsurları arasındadır. Uzmanlar, hükümetin su politikalarının nüfus artışına bağlı artan su talebini karşılamakta yetersiz kaldığını düşünmektedir. Bu politikalar, yeraltı su kullanımının düzenlenmesi, tarifelerin artırılması ve verimsiz su kullanımının azaltılması gibi sınırlı önlemler içermektedir (Al Omari, 2020: 17-19). Su politikalarının daha geçici veya dar kapsamlı olmaktan ziyade, daha kapsamlı ve etkili bir şekilde belirlenip uygulanması gerekmektedir.

Gerçekten de Ürdün'de su politikası ve yönetimi, sınırlı su kaynakları ve artan talep nedeniyle karmaşık bir sorun haline gelmiştir. Komşu ülkelerin etkileri ve iklim değişikliği, Ürdün Nehri üzerindeki durumu daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir su kaynaklarının sağlanması ve su kıtlığının olumsuz etkilerinin azaltılması için gelişmiş su yönetimine olan ihtiyaç artmaktadır. Ürdün'deki mevcut zorluklar ve gelecekteki beklentiler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ürdün Su Kurumu (WAJ), su kaynaklarının yönetimi, su tedariki ve atık su arıtımından sorumludur. Su ve Sulama Bakanlığı (MWI), Ürdün'de su yönetiminde merkezi bir rol oynamakta ve Ürdün Ulusal Su Stratejisi, sürdürülebilir su ve arındırma yönetimine geçişi hedeflemektedir. Bu strateji, entegre su kaynakları yönetimi, su ve arındırma hizmetleri, sulama, enerji kullanımı, kurumsal reform ve bilgi yönetimi gibi beş ana sütun ve temayı içermektedir. Ürdün'de su hukuku ve kaynak mülkiyeti, 2014'te değiştirilen 1988 tarihli Su İdaresi Kanunu ile düzenlenmektedir. Kanunun 25. maddesi, tüm su kaynaklarının devlet malı olduğunu belirtir ve bu kaynakların izinsiz kullanımını yasaklar. Ancak, su kullanıcılarına ruhsat verilmesi ve su kullanıcı birliklerinin kurulması teşvik edilmektedir. Ruhsatlandırma işlemleri, Su ve Sulama Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Ruhsatlandırma süreci, su kullanıcılarına su miktarını ve kullanım koşullarını belirleyen izinlerin verilmesini içerir. Bu izinler belirli bir süre için geçerlidir ve kullanıcıların periyodik olarak yenilemesi gerekir. İzinler ayrıca su için ödenecek ücretleri de belirler. Ürdün'deki su kullanıcıları, su üretim, arıtma ve dağıtım maliyetlerine göre belirlenen ücretleri ödemek zorundadır. Fiyatlar, gerçek maliyetleri yansıtmak amacıyla düzenli olarak gözden geçirilir. Hükümet, farklı su kullanıcıları için farklı tarifeler uygulamaktadır (Al-Addous vd., 2023: 4-14).

Ürdün, su kıtlığıyla başa çıkmak için çeşitli seçeneklere sahiptir, ancak bu çözümler genellikle mali, siyasi ve çevresel maliyetler nedeniyle uygulanabilirlik açısından zorluklar taşımaktadır. Su politikası seçenekleri, fiziksel projelere odaklanan programlar ve suyla ilgili eğitim, politika ve uygulama süreçlerine yönelik kurumsal seçenekler olarak iki gruba

ayrılmaktadır. Ürdün'de su politikası açısından en önemli üç kurum, Su ve Sulama Bakanlığı (MWI), Planlama Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı'dır. MWI su yönetiminden sorumlu iken, Planlama Bakanlığı projelerin finansmanını ve uygulanmasını denetler; Tarım Bakanlığı ise tarımda kullanılan su nedeniyle önemli bir rol oynamaktadır. MWI, Ürdün'ün merkezi su ve atık su sistemleri ile ulusal su politikasının oluşturulmasından sorumludur. MWI yetkilileri, su kotalarının uygulanmasından sorumludur. Bu görev, yer altı sularını izinsiz kullanan yerel kabileler ile merkezi hükümetin yetkileri arasında bir çatışma yaratmaktadır. Ürdün hükümeti, su tahsis ve yönetimi konusundaki teknik zorlukları aşmak amacıyla 1988 yılında MWI ve iki ana kurumu merkez alan yeni bir kurumsal yapı oluşturmuştur: Ürdün Vadisi Otoritesi (JVA) ve Ürdün Su Otoritesi (WAJ). Tüm su ve kanalizasyon hizmetleri WAJ'a aittir. WAJ, nüfusun %98'ine merkezi sistemle su sağlamakta ve ülkenin atık su şebekesinin %65'ini yönetmektedir. Kurum, zamanla merkezi kontrol sisteminden bölgesel ve ticari bir yapıya dönüşmüştür. JVA, Ürdün Vadisi'nde su tahsisinden sorumlu olup, öncelikle sulama amacıyla faaliyet göstermektedir (Denny vd., 2008: 3-7). Görüldüğü üzere, Ürdün'ün su politikası birden fazla otoritenin yer aldığı kurumsal bir yapıya sahiptir. Çoklu kurumsal yapı su politikasının yönetimini zorlaştırmaktadır. Benzer şekilde Al Omari (2020: 52), Ürdün'ün su yönetiminde yürütme yetkisine sahip olmadığını ve MWI, JVA, WAJ gibi otoriteler arasında su dağıtımının kontrolü konusunda anlaşmazlıklar bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ürdün su politikası ve yönetiminde çeşitli bakanlıklar ve ajansların önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Sağlık Bakanlığı, içme suyu kaynaklarının kalitesini izlerken, Tarım Bakanlığı tarım politikaları geliştirir ve yüksek kesimlerdeki çiftçilere öncelik verir. Ayrıca, Belediye, Kırsal İşler ve Çevre Bakanlığı, su kaynaklarının kalitesini izlemek ve korumakla sorumludur (Al-Kharabsheh & Ta'any, 2005: 218). Genel olarak değerlendirildiğinde, su yönetiminin kurumsallaşması su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir yönetimi için büyük önem taşımaktadır. Kurumsal yapıların oluşturulması, su yönetiminde daha iyi koordinasyon ve işbirliği sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Ürdün'ün su politikası, hem kurumsal hem de fiziksel ve işlevsel yönlere odaklanan program seçenekleri içermektedir. MWI'nın büyük projeleri, Ürdün'ün su sorunlarına kalıcı çözümler sunmayı amaçlamakta, ancak bu projelerin tamamlanması için zaman, mali kaynak ve entegre bir yaklaşım gerekmektedir. Bunlardan biri, Ürdün-Suudi Arabistan sınırındaki Disi akiferinden Amman'a su taşıyan 320 km uzunluğundaki boru hattı projesidir; bu proje yılda yaklaşık 100 milyon metreküp su sağlamayı hedeflemektedir. Türk şirketi Gama, boru hatları ve pompa istasyonları inşa edeceği bu projeyi Yap, İşlet ve Devret modeliyle gerçekleştirecektir. Diğer bir proje Kızıl Deniz-Ölü Deniz Kanalı, Kızıl Deniz ile Ölü Deniz'i ve ilgili hidroelektrik santrali ile tuzdan arındırma tesislerini bağlayacak büyük bir projedir. Yaklaşık 180 km uzunluğundaki bu kanal, Ürdün, İsrail ve Filistin'e yılda 850 milyon metreküp tatlı su sağlayacak ve teorik olarak Ölüdeniz 'in su seviyesini deniz seviyesinin yaklaşık 400 metre altına geri getirecektir. "Akaba'da Tuzdan Arındırma", Su yönetimi konusunda "Sosyal Ağın Güncellenmesi" (Umman'daki su şebekesinden sorumlu LEMA şirketi vb.), "Kamu-Özel İşbirliği" gibi politikalar izlenmektedir (Denny vd., 2008: 8-11). Öte yandan, Ürdün'ün su politikaları çerçevesinde sel sularını tutan 12 ana baraj bulunmaktadır ve bu barajların toplam kapasitesi yaklaşık 335,3 milyon metreküptür. Ayrıca, ülkede hükümetin işlettiği 3000 aktif su kuyusu mevcuttur. Ancak, yeraltı suyu kaynakları kritik bir durumdadır ve çoğu aşırı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca ülke genelinde toplam 639.320 m³ kapasiteli 34 yüksek kaliteli atık su tesisi inşa edilmiştir. En büyük tesis Al-Samra Atık Stabilizasyon Havuzlarıdır ve bu tesis, Ürdün'deki atık suyun yaklaşık dörtte üçünü işlemektedir. 2017 yılında bu tesislerden 163,68 MCM atık su arıtılmıştır (Al Omari, 2020: 13-15). Ayrıca Ürdün'de yeraltı suyu için matematiksel modeller oluşturulmuş, akiferler üzerinde

ölçümleme yapılmış ve çeşitli alternatifler araştırılmıştır. Çöl alanlarındaki su hasadı projelerine öncelik verilerek, akış sularının havuzlarda veya çöl barajlarında biriktirilmesi amaçlanmıştır. Örneğin, Maqarin sahasındaki Unity Barajı, su kaynağı geliştirme için daha düşük maliyetli bir alternatif sunmaktadır (Al-Kharabsheh & Ta'any, 2005: 217). Gerçekten de barajlar, su kaynaklarını yönetmek, sulama, enerji üretimi ve sel kontrolü gibi çeşitli faydalar sağlamaktadır.

Ürdün'ün su politikası, su kaynaklarının yönetimi ve korunmasıyla ilgili yasalar ve düzenlemeleri içermektedir. Bu politikalar, suyun sürdürülebilir kullanımını sağlamak, su kıtlığı ile başa çıkmak ve çevresel etkileri minimize etmek amacıyla oluşturulmuştur. Buna göre, 15 Aralık 1983'te Ürdün hükümeti, Su Otoritesi Kanunu No.35'i onaylayarak Ürdün Su Otoritesi'ni (WAJ) kurulmuştur. WAJ'ın kurulmasıyla; Doğal Kaynaklar Otoritesi (NRA), Amman Su Temini ve Kanalizasyon Otoritesi (AWSA), Su Temini İşbirliği (WSC), JVA Su Temini Departmanı ve yaklaşık 300 belediye su temini sağlayan yapıların işlevini tek başına devralmıştır. Bu yapı, su yönetiminde tekrarı önleyerek daha iyi politikaların üretilmesini sağlamıştır. Temmuz 1987'den önce, Ürdün'de su sektörü iki bağımsız otorite tarafından yönetilmekteydi: Ürdün Su Otoritesi (WAJ) su temini ve kaynakları için, Ürdün Vadisi Otoritesi (JVA) ise sulama ve kalkınma için. Her iki otoritenin başkanları bakan konumundaydı. 1987'de, su faaliyetlerinin birleştirilmesi amacıyla bu iki otorite, Su ve Sulama Bakanlığı (MWI) altında birleştirilmiştir. Su Otoritesi Kanunu No. 18/1988'e göre, tüm su kaynakları (yer üstü ve yer altı) devlet malı olarak kabul edilmekte ve yasal düzenlemelere uygun olmadıkça kullanılamaz veya taşınamaz (Al-Kharabsheh & Ta'any, 2005: 217-218). Ürdün'de su, devletin mülkiyetinde ve yönetimindedir. Ayrıca suyun kurumsal anlamda birleştirilmesi, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır.

LÜBNAN'IN SU POLİTİKASI

Lübnan, su stresi yaşayan ve su kaynaklarının tükenmesiyle karşı karşıya olan bir ülkedir. İklim değişikliği, artan sıcaklık ve değişen yağış düzenleri ile birlikte nüfus artışının su talebini artırdığı yarı kurak bir bölgede yer almaktadır. Son otuz yılda birçok proje ve program uygulanmasına rağmen, su sektöründeki durumun iyileşmediği belirtilmektedir. Lübnan'da su kaynaklarını korumak ve su arzını güvence altına almak için çeşitli öneriler bulunmaktadır. Ancak, yasal politikalar net bir şekilde tanımlanmamış ve bu durum, gerekli politikaların uygulanmasını destekleyecek hükümet kontrolleri ve uygun mevzuat eksikliği ile daha da zorlaşmaktadır (Shaban, 2016: 1).

8 Haziran 2000 tarihli 221 sayılı yasa, Lübnan'daki su sektörünü yeniden yapılandırarak Enerji ve Su Bakanlığı (MEW) altında Litani Nehri Otoritesi (LRA) ve dört bölgesel otoritedeki 22 su otoritesini bir araya getirmiştir. Tüm su otoriteleri MEW'nin denetimi altına alınmış ve MEW ile Maliye Bakanlığı tarafından su otoritelerinin işlemlerini değerlendirecek bir komite kurulması öngörülmüştür. Enerji ve Su Bakanlığı (MEW), Lübnan'daki su politikalarının ana sorumlusudur. Bakanlık, su akışı ölçümleri, su kalitesi kontrolü, su ihtiyaçlarının değerlendirilmesi ve ulusal su tahsisi gibi görevleri üstlenmektedir. Ancak, bazı idari kısıtlamalar nedeniyle, su akışı ölçümleri hala LRA tarafından yapılmaktadır. MEW, su kaynaklarını iyileştirmek ve yeni kaynaklar bulmak için teknik çalışmalar yürütmekte, ulusal su ana planını sürekli güncellemektedir. Ayrıca, yeraltı suyu beslemesi ve su yollarının rehabilitasyonu ile ana hidrolik yapıların bakımı da sorumlulukları arasındadır. Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Konseyi (CDR), yabancı fonlarla ilgili faaliyetlerini MEW ve LRA ile paylaşmaktadır. Su alanındaki mevzuat, kanun taslaklarının hazırlanması, uygulanması ve yönetimi Su Otoriteleri aracılığıyla yürütülmekte, ayrıca bu otoritelerin denetimi ve faaliyetleri de sağlanmaktadır. Su Otoriteleri, Lübnan'daki coğrafi-idari bölgelere dayalı (Lübnan Dağı ve Büyük Beyrut; Güney Lübnan; Kuzey Lübnan ve Bekaa) olarak su yönetiminden

sorumludur. Bölgesel Su Otoriteleri (RWA), entegre su yönetimi kapsamında evsel, sulama ve atık su hizmetlerini yönetir. RWA ve LRA, su projelerinin yürütülmesi, işletilmesi ve bakımı, su tarifesi politikası belirleme ve su kalitesi izleme gibi görevleri üstlenir. Litani Nehri Otoritesi, Güney Bekaa Vadisi'ndeki Litani Nehri havzası ve Güney Lübnan bölgelerinde su kaynaklarını yönetmekle sorumludur. Görevleri arasında Litani Nehri ve kollarındaki su kaynaklarını yönetmek, ana hidrolik yapıları inceleyip inşa etmek, mevcut sulama planlarını yönetmek, sulama projelerini inceleyip yürütmek ve Güney Lübnan'ın bir kısmına evsel su sağlamak yer almaktadır. Lübnan su politikası ve yönetiminde etkili olan başka kurumlarda vardır. Tarım Bakanlığı (MOA), Lübnan'daki tarım politikasından sorumlu olup su yönetimiyle ilgilenmektedir. Ayrıca, çiftçilerin sulama teknikleri konusunda eğitilmesinden sorumlu olan uzatma hizmeti de bulunmaktadır. Çevre Bakanlığı, ulusal düzeyde çevre politikalarından sorumludur. Görevleri arasında çevre yönetimi ve doğal kaynak kullanımı için strateji ve uzun vadeli planlar oluşturmak, yasa tasarımları hazırlamak yer almaktadır. Lübnan'da dört ziraat fakültesi (Lübnan, Amerikan, Saint Joseph ve Holly Spirit Üniversiteleri) ve su üzerine iki araştırma merkezi bulunmaktadır. Çiftçiler, su tasarrufu politikasının temelini oluşturan önemli bir rol oynamaktadır (Karaa vd., 2007: 117-119). Lübnan'da su yönetimi, yalnızca belirli kurumlarla sınırlı olmayıp, birçok farklı bakanlık ve kuruluşun sorumluluklarını içermektedir. Bu kurumlar arasında Halk Sağlığı Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, İçişleri ve Belediyeler Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enformasyon Bakanlığı, İdari Reformlar Devlet Bakanlığı, Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Konseyi, Ulusal Bilimsel Araştırma Konseyi ve Lübnan Tarımsal Araştırma Enstitüsü yer almaktadır (Gharios & Farajalla, 2019: 5). Görüldüğü üzere, Lübnan'ın su politikasının kurumsal yapısı çeşitlilik göstermekte olup 2000 yılında yapılan yasal düzenlemelerle su otoritelerinin görev ve sorumlulukları belirlenmiştir.

Lübnan'daki su yasaları, Mezopotamya, Roma, Osmanlı ve Fransız hukuk sistemlerinin etkisiyle şekillenmiştir. Bu yasalar, Müslüman gelenekler ve Arap sosyal su düzenlemeleriyle birleşerek mevcut su yasalarının temelini oluşturmuştur. 1999 öncesinde, Lübnan'ın su yasaları, tarihsel olarak ithal edilen düzenlemelerin mevcut yasalar üzerine eklenmesiyle karmaşık bir yapı oluşturmuştur. Ayrıca, 1996'da kurulan Hidrolik ve Elektrik Kaynakları Bakanlığı (MHER), su sektörünün yeniden yapılandırılması için önemli hedefler belirlemiştir. 1999 yılında Hidrolik ve Elektrik Kaynakları Genel Müdürlüğü, su ihtiyacını karşılamak amacıyla on yıllık bir Su Master Planı önermiştir. Bu plan, su yönetimindeki altyapı ve yönetim sorunlarını çözmeyi hedeflemektedir. 1999'dan bu yana Lübnan'da Su Politikası Reformu, dört önemli olayla gelişmiştir: 1999'da 10 Yıllık Su Planı'nın kabulü, 2000'de su idari kanunlarının yürürlüğe girmesi, 2012'de Ulusal Su Sektörü Stratejisi'nin hazırlanması ve 2018'de Su Kanunu'nun yürürlüğe girmesi. Nisan 2000'de Lübnan Parlamentosu, Su Sektörünün organizasyonuna ilişkin 221 sayılı Kanunu onaylayarak 22 AWO'yu 5 RWA'ye indirmiştir. Ağustos 2000'de 241 sayılı Kanun ile 5 RWA, Litani Nehir Otoritesine ek olarak 4 RWA'ye düşürülmüştür. Aynı ay kabul edilen 247/2000 sayılı Kanun, MHER'in MEW olarak yeniden adlandırılmasını sağlamıştır. Mart 2002'de ise 377 sayılı Kanun, 221/2000 sayılı Kanuna değişiklikler getirmiştir. Bu süreçte, hukuki konuları belirlemek amacıyla çeşitli kararnameler çıkarılmıştır, ancak reformların uygulanmasına yönelik kararnameler 2005 yılına kadar yayımlanmamıştır. Bu yasalar, Lübnan'da yeni bir kurumsal yapı oluşturmuştur. 221/2000 sayılı Kanun, doğal su kaynakları ve çevrenin korunmasını kamu yararı olarak kabul eden iki yenilik getirmiştir. Bu kanunun 2. Maddesi, Bakanlığın hidrolik kaynaklarla ilgili görevlerini belirlemektedir. Bu görevler, ulusal su planının hazırlanması, büyük ölçekli hidrolik tesislerin tasarımı, uygulanması ve işletilmesi ile su kaynaklarının korunması ve kontrolünü kapsamaktadır. Ayrıca, kanunlar RWA'ler ve LRA üzerindeki idari denetimi de

düzenlemektedir. Diğer yandan Lübnan, çevre koruma çabalarını güçlendirmek amacıyla 20 Temmuz 2002'de Çevre Koruma Yasası'nı (444 sayılı yasa) yürürlüğe koymuştur. Bu yasa, su kalitesi izleme ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi konularda işbirliği ve düzenlemeler sağlamaktadır. 2012'de yayımlanan 8633/2012 sayılı uygulama kararnamesi çevresel etki değerlendirmelerini ele alırken, 2002'de kabul edilen 415 ve 416 sayılı Kanunlar, Litani Nehri sularının Güney Lübnan'a taşınmasını desteklemiştir. 2009'da kabul edilen 2366 sayılı Kararname, doğal riskler ve su kaynakları için kurallar belirlemiş, 2010'da ise yeraltı suyu sondajı ve çıkarma lisanslarıyla ilgili 118 sayılı Bakanlık Emri kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler, bazı görevlerin özel mühendislik firmalarına devredilmesini sağlamıştır. Lübnan Hükümeti, 9 Mart 2012'de Ulusal Su Politikasını (NWSS) kabul etmiştir. Bu strateji, 2010 yılında hazırlanmış ve 2011'de yüzey suyu ve barajlar için bir operasyonel strateji yayımlanmıştır. NWSS, Çevre Bakanlığı (MEW) tarafından ulusal ve uluslararası paydaşlarla işbirliği içinde geliştirilmiştir. Amaç, Lübnan genelinde güvenilir su kaynakları sağlamak ve sulama ile içme suyu hizmetlerini sürdürülebilir bir şekilde sunmaktır. Proje, yıllık 316 metre küp ek su depolama kapasitesi yaratacak on iki baraj inşasına odaklanmaktadır. Ayrıca, Lübnan'ın Avrupa Birliği'ne uyum yasalarını güncelleme ve atık su arıtma altyapısını geliştirme planları bulunmaktadır. MEW, atık su sektörü için de ulusal bir strateji geliştirmiştir. 2016 yılında UNDP ve MEW işbirliğiyle hazırlanan "Yağmur Suyu Hasat Sistemleri için Ulusal Kılavuz" raporu, yağmur suyu toplama sistemlerinin tasarım ve inşası için mühendislik rehberi sunmaktadır. Ancak bu sistemler, 2018 yılında 77 sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir. Ekim 2003'te Lübnan ve Fransa arasında su sektöründe işbirliği programı başlatılmıştır. Bu kanun, suyu "ulusal zenginlik" olarak tanımlamakta ve atık suyu "su hakkının bir parçası" olarak kabul etmektedir. Ayrıca, su hakları, kuyular için bir Su Kadastro Sicili oluşturulması ve su koruma bölgelerinin belirlenmesi gibi konulara da değinilmektedir. Yeni yasalar, entegre su kaynakları yönetimini, "kirlenen öder" ilkesini ve havza yönetimine dayalı ortaklıkları teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Gharios & Farajalla, 2019: 6-10). Kısaca, su politikasıyla ilgili olarak projelerin düzenlenmesi, yönetimi ve uygulanması için gerekli olan yasal çerçeveler ve kurumsal yapılar oluşturulmuştur.

Lübnan'ın su politikası, ulusal, bölgesel ve uluslararası eylemler etrafında şekillenmektedir. Lübnan'da su sektörünün güvence altına alınması ve geliştirilmesi öncelikli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu alanda hem yerli hem de yabancı kuruluşlar tarafından artan bir ilgi bulunmaktadır. Kamu ve özel sektör kuruluşları ile uluslararası organizasyonlar (örneğin UNDP, USAID, IDRC) arasında işbirliği sağlanmakta ve bu kuruluşların sağladığı mali kaynaklar, su sektöründeki iyileştirmelerde önemli bir etki yaratmaktadır. Lübnan hükümeti, su temini sorununu çözmek için çeşitli eylem ve planlar geliştirmiştir. 221 Sayılı Kanun ile politika oluşturma ve hizmet sunumu ayrılmış, dört yeni su kuruluşu kurulmuştur. Ulusal Su Sektörü Stratejisi (NWSS) ulusal paydaşlar ve uluslararası bağışçılarla birlikte hazırlanmış, ancak su sektörü hala zorluklarla karşı karşıyadır. Su tedarikini yönetmek için beş kuruluş oluşturulmuş ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, yerel eylem planları ve teknik kapasite artırımı gibi projeler uygulamaktadır. Bu projeler arasında büyük ölçekli barajlar, tedarik sistemleri ve arıtma tesisleri yer almaktadır. Bölgesel ve uluslararası eylemler, genellikle uluslararası kuruluşlar ve Lübnan hükümeti işbirliğiyle gerçekleştirilen, su sektörünü dolaylı olarak etkileyen ortak projelerdir. Bu eylemler, iklim değişikliği, çevresel değerlendirme ve yeni yönetim yaklaşımları gibi önemli zorluklarla ilgilidir. Çeşitli yürütme projeleri ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Öne çıkan eylemler arasında, UNDP ve Çevre Bakanlığı'nın Lübnan'ın İklim Değişikliği 1. Ulusal Bildirimi, Alman Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nın 2006'da oluşturduğu çevre fonu ve İtalyan İşbirliği'nin 2011'deki iklim değişikliği azaltma projesi yer almaktadır. ICARDA'nın 2012'deki sürdürülebilir dağ tarımı için su

yönetimi çalışması ve UNDP ile Çevre Bakanlığı'nın 2015'teki 3. Ulusal Bildirimi, su yönetimi ve sürdürülebilir tarım konularında önemli projeleri içermektedir (Shaban, 2016: 2-3). Ulusal ve uluslararası işbirliği, su sorunlarının çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu işbirlikleri, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri güçlendirirken, küresel sorunlara ortak çözümler bulmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

ÜRDÜN VE LÜBNAN'IN SU POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Lübnan ve Ürdün, coğrafi yakınlıkları, kültürel alışveriş geçmişleri ve çeşitli dini ile etnik grupları barındırmaları gibi benzerlikler taşımaktadır. Her iki ülke de siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar gibi zorluklarla mücadele etmektedir. Ancak iki ülke arasında kayda değer farklılıklar da bulunmaktadır. Lübnan, mezhepsel bölünmelerden etkilenen karmaşık bir siyasi sisteme sahipken, Ürdün daha merkezi bir monarşi ile yönetilmektedir. Her iki ülkenin su yönetimi, kaynakların sınırlılığı ve artan talep nedeniyle zorluklarla karşı karşıyadır. Ürdün, su kıtlığı ile mücadele ederken, Lübnan daha zengin su kaynaklarına sahip olmasına rağmen, su kıtlığı, altyapı sorunları ve yönetim eksiklikleri yaşamaktadır. Her iki ülkenin su politikaları, sürdürülebilirlik, uluslararası işbirliği ve yerel yönetimlerin rolü gibi unsurları içermektedir. Sonuç olarak, her iki ülkenin su yönetiminde farklı stratejiler ve yaklaşımlar gözlemlenmekle birlikte, su politikası ve yönetimini doğrudan veya dolaylı etkileyebilen mali, siyasi, güvenlik gibi sorunlar açısından benzerlikler de bulunmaktadır.

Lübnan, Arap bölgesi ülkelerine göre su kaynakları açısından daha zengin olsa da, kişi başına yıllık su miktarı 1000 milyon m³ (MCM) ktlık eşiğinin altındadır. Dünya Bankası 2012'de Lübnan için yıllık 1200 MCM/kişi tahmininde bulunmuşken, Enerji ve Su Bakanlığı (MOEW) 2015'te bu miktarın yenilenebilir su kaynakları dikkate alındığında yıllık 839 MCM/kişiye düştüğünü göstermiştir. Litani Nehri, ortalama akışı 750 MCM ve uzunluğu 170 km ile en uzun nehir olarak öne çıkmaktadır. İbrahim Nehri de önemli bir nehirdir. Sınır aşan nehirler arasında Asi Nehri (Lübnan'dan Suriye'ye ve Türkiye'ye akar), Hasbani Nehri ve Suriye ile paylaşılan el Kebir Nehri yer almaktadır. Ayrıca, Akdeniz kıyı bölgesinde küçük nehirler de bulunmaktadır. Ürdün'e baktığımızda, Su ve Sulama Bakanlığı'na göre, büyük ölçüde yılda 50 mm'den az yağış olarak kurak iklim koşullarına ve sınırlı su kaynaklarına sahip bir ülke olduğu görülmektedir. Ürdün'de 15 büyük yüzey suyu havzası, 12 büyük yeraltı suyu havzası ve üç sınır aşan nehir (Zerka, Yarmuk ve Ürdün) bulunmaktadır. Su kullanımının %50'sinden fazlası yeraltı suyundan sağlanmakta ve su arzının büyük kısmı tarıma yönlendirilmektedir; evsel su talebinde ise hızlı bir artış gözlemlenmektedir (Hussein vd., 2020: 4-5).

Lübnan ve Ürdün'ün su politikaları, bazı benzerlikler ve farklılıklar içermektedir. Lübnan ve Ürdün'de su kaynaklarının artırılması, su güvenliğini hedefleyen kalkınma projelerinin bölgesel etkileri nedeniyle karmaşılaşmaktadır. İsrail ile yaşanan çekişmeli ilişkiler, adil kaynak paylaşımını engelleyerek her iki ülkede de su sıkıntısını artırmaktadır. Su yönetimi politikaları ve daha fazla su kaynağının güvence altına alınmasına yönelik bölgesel eylemler, Lübnan ve Ürdün üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Her iki ülke de su sektörlerini kârlı hale getirmek için özelleştirme çabaları içindedir; Lübnan, devlet harcamalarını azaltarak iyileştirme hedeflerken, Ürdün su politikalarını merkezi bir kontrol altında tutmaktadır. Su güvenliği, her iki ülke için İsrail'in bölgedeki su kaynakları yönetimiyle yakından ilişkilidir (Klingseis, 2016: 15; 27-28). Lübnan, Suriye, Ürdün, Filistin ve İsrail gibi kıyıdaş devletler, ortak su kaynakları (nehirler ve yeraltı su akiferleri) nedeniyle birbirine bağlıdır. Ürdün-Yermük nehir havzası, Lübnan ve Ürdün için ortak bir alan oluşturmaktadır (Wessels, 2009: 132-136). Ürdün ve Lübnan'ın su politikaları arasında benzerlikler ve ortak noktalar bulunmakla birlikte, farklılıklar da mevcuttur. Lübnan'daki

su politikası tartışmaları, mültecilerin mevcut kaynaklar ve altyapı üzerindeki baskısına odaklanmaktadır. Ayrıca, yetersiz ve bakımsız su sistemleri, şebekeleri ve yönetimi ön plana çıkmaktadır. Ürdün'deki su politikası tartışmaları, artan su talebi ve zorlanan sistemler üzerindeki baskının yanı sıra Suriyeli mültecilerin su kullanımının verimsiz ve sürdürülebilir olmaması konusundaki eleştirileri içermektedir (Hussein vd., 2020: 11).

Lübnan ve Ürdün, su krizi ile başa çıkmaya çalışmaktadır. Lübnan, su yönetimini insani yardım müdahaleleriyle ele alırken, Ürdün su altyapısını güçlendirmek için kalkınma projelerine odaklanmaktadır. Her iki ülke, su kıtlığı ile Suriyeli mülteci akını arasında bir bağlantı olduğunu belirtmektedir. Lübnan'daki mülteci akını, mevcut kaynaklar ve altyapı üzerinde baskı yaratarak su kalitesi ve miktarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, yetersiz ve bakımsız su sistemleri de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ürdün'de ise söylemler daha çeşitlidir; burada artan su talebi ve sistemler üzerindeki baskının yanı sıra, Suriyeli mültecilerin sürdürülebilir su kullanımı konusundaki sorunları da gündeme gelmektedir. Lübnan ve Ürdün, mülteci akınının su sorunları üzerindeki etkisini vurgulayarak uluslararası toplumdan ek mali destek talep etmeye çalışmaktadır. Her iki ülke, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla su altyapısını ve genel su yönetim sistemini güçlendirmek için kaynak sağlamayı hedeflemektedir (Hussein vd., 2020: 11). Tablo 1'de özetlenen bilgilere göre, Ürdün ve Lübnan arasındaki karşılaştırmalar, aşağıdaki ana perspektiflerden ele alınabilir.

Tablo 1: Ürdün ve Lübnan'ın Su Politikalarının Karşılaştırılması

Su Politikaları	Ürdün	Lübnan
Baraj vb. yapıların inşası	Y	Y
Kurumsal Reform	X	X
Düzenleyici Politikalar Yasal ve Düzenleyici Reform	X	X
Bölgesel Ortak İşbirliği	Y	Y
Atık Suyun Yeniden Kullanımı	Y	Y
Suyun Tuzdan Arındırılması	Y	Y
Su Fiyatlandırma ve Tarife	Y	Y
Su Yönetimi (Koordinasyon-Planlama)	Y	Y
Ulusal Kamu Desteği	Y	Y
Finansal Destekler Uluslararası Yardım Desteği	O	X

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

X: İyi. **O:** Orta. **Y:** Az.

Lübnan, Ürdün'e göre su kaynakları açısından daha zengin bir ülkedir. Uluslararası yardım noktasında görece daha çok mali açıdan destek almaktadır. Ayrıca Lübnan'ın su politikası daha merkeziyetçi bir yapıya sahipken, Ürdün daha fazla yerel yönetim ve topluluk katılımına odaklanmaktadır. Ayrıca, Lübnan'da su kalitesi sorunları daha belirgin, Ürdün su kıtlığı ile başa çıkma stratejilerine daha fazla önem vermektedir. Bu farklılıklar, her iki ülkenin coğrafi, politik ve sosyal koşullarından kaynaklanmaktadır. Al Omari (2020: 61) Ürdün'ün su politikası ve yönetimindeki eksikliklerin çeşitli nedenlere dayandığını belirtmektedir. Bu nedenler arasında insan kaynağı yetersizliği, su politikası kararlarına müdahale, kabile ve lobicilik etkileri, su kıtlığına karşı farkındalık eksikliği, ilkel sanayi ve tarımsal uygulamalar, birden fazla su otoritesinin varlığı, sık değişen su politikaları, yetersiz hidrolik sistemler, altyapısal eksiklikler, izinsiz kuyu açılması, aşırı su pompalama ve su tasarrufu sağlayan cihazların sınırlı kullanımı yer almaktadır (Al Omari, 2020: 62). Lübnan'ın su politikası ve yönetiminde de benzer nedenlerin etkili olduğu söylenebilir. Hussein ve Diğerleri (2020: 12)'ne göre, her iki ülke mültecilerin neden olduğu "su krizi" ile başa çıkmak için uluslararası destek ve bağışçı yardımı arayışında benzer politikalar izlemektedir. Gerçekten de her iki ülkenin su politikası ve yönetimindeki eksiklikleri ortadan kaldıracak su politikaları üretmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Su, insan yaşamı ve refahı için temel bir doğal kaynaktır ve tarım, sanayi, içme suyu gibi birçok alanda hayati öneme sahiptir. Ayrıca su, ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynar ve uluslararası ile bölgesel düzeyde rekabetçi bir üstünlük sağlayarak ülkeler arasındaki ilişkileri olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Orta Doğu, su kaynaklarının azlığı nedeniyle ülkeler arasındaki ilişkilerin olumsuz, gerilimlerin ve çatışmaların ise yüksek olduğu bir bölgedir. Bu duruma neden olan faktörler arasında iklim değişikliği, artan nüfus, sanayileşme ve tarımsal ihtiyaçlar yer almaktadır. Su kıtlığı, siyasi, ekonomik ve sosyal pek çok soruna yol açmaktadır. Bu nedenle, su politikası ve yönetimi, su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı açısından büyük önem taşımaktadır.

Ürdün ve Lübnan'ın su politikası, su kaynaklarının yönetimi ve korunması üzerine odaklanmaktadır. Her iki ülke, su kıtlığı ve iklim değişikliği gibi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ürdün, su tasarrufu ve verimli kullanım stratejileri geliştirirken, Lübnan ise su altyapısını güçlendirmeye çalışmaktadır. Lübnan, Ürdün'e kıyasla su kaynakları açısından daha zengindir. Bu sebeple Lübnan, mevcut olan su kaynaklarının altyapısını geliştirerek verimlilik sağlamaya; Ürdün ise görece daha az su kaynaklarını tasarruflu ve verimli kullanmaya çalışmaktadır. Ancak her iki ülkenin su politikası, su kaynaklarının yönetimi ve sürdürülebilir kullanımı açısından yeterli bir seviyede değildir. Her iki ülke, idari teşkilatlanma, yasal düzenlemeler, su politikası ve yönetimi konularında benzerlikler göstermektedir. Kurumsal ve yasal düzenlemelerin varlığı, etkin bir su politikasının uygulanmasını garanti etmemektedir. Bunun yanı sıra, ekonomik yapı, yerel ve toplumsal yapı ile beşeri sermaye eksiklikleri gibi birçok alanın da etkinliğinin sağlanması gerekmektedir.

Ürdün ve Lübnan arasındaki karşılaştırmalarda, düzenleyici politikalar açısından benzerlikler olduğu görülmektedir. Finansal politikalar açısından, uluslararası yardım bağlamında Lübnan'a daha fazla finansal destek sağlandığı görülmektedir. Bu durum, Lübnan'ın mülteciler ve insani yardım konularının ön planda olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası yardımlar, insani ihtiyaçları karşılamak, altyapıyı güçlendirmek ve Lübnan'ın yeniden inşasına destek olmak amacıyla sağlanmaktadır. Ürdün ve Lübnan'ın su politikası konularında yaşadığı sorunlar büyük ölçüde aynıdır. Ülkelerin sorunlara yaklaşımı ve çözüm arayışları, siyasi ve idari anlayışları ile ekonomik koşullarına bağlı olarak farklılık göstermektedir; bu unsurlar su yönetiminde başarıyı doğrudan etkilemektedir. Ürdün'ün Kızıldeniz ile tek bağlantı noktası olan Akabe Körfezi, ülkenin su politikası ve yönetiminde Lübnan'a göre kısıtlayıcı bir etki yaratmaktadır.

Orta Doğu'daki su kaynaklarının verimli bir şekilde yönetilmesini amaçlayan strateji ve tedbirlerin geliştirilmesi veya uygulanmasına odaklanılması gerekir. Su kıtlığına karşı farkındalık artırılmalı, iletişim kanalları açık tutulmalı ve belirlenen su politikalarına sadık kalınarak, yerel gruplara ayrıcalık tanımadan etkin bir denetim mekanizması ile uygulanmalıdır. Su politikası ve yönetiminin başarısı, kurallara sıkı bir şekilde uyulmasına ve etkin denetime bağlıdır. Ürdün, Lübnan ve diğer Orta Doğu ülkeleri su kaynakları konusunda benzer sorunlar yaşamaktadır. Bu nedenle, bölgesel işbirliği ve etkili su politikalarının geliştirilmesi, su yönetimindeki zorlukların aşılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Ayrıca, Ürdün ve Lübnan mültecilerin su kaynakları üzerinde oluşturduğu baskıdan dolayı bölgesel işbirliği ve uluslararası destek arayışındadır. Her iki ülke, bu arayışın sadece bölgesel bir sorun değil, aynı zamanda küresel insani yardım açısından da ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ürdün ve Lübnan'da artan mülteci nüfusu, sınırlı su kaynaklarıyla birleşerek su politikası ve yönetimini etkisiz hale getirmektedir. Bu ülkelerde su politikalarının uygulanmasında mevcut sorunlar bulunmakta ve bu sorunlara eklenen yeni zorluklar, bölgesel ve uluslararası desteğin sağlanmasını zorunlu hale getirmektedir. Başta bölge ülkeleri, politik ve ekonomik çıkarlarını bir kenara bırakıp insan ve diğer canlı hayatını önceliklendirmeleri gerekir.

KAYNAKÇA

Abdulrahim, S., Ajrouch, Kristine J. & Antonucci, T.C. (2015). Aging in Lebanon: Challenges and Opportunities. *The Gerontologist*, 2015, Vol. 55, No. 4, 511–518.

Al Omari, H. (2020). Water Management in Jordan and Its Impact on Water Scarcity. Ph.D. Thesis, Université d'Ottawa/University of Ottawa, Ottawa, ON, Canada.

Al-Addous, M., Bdour, M., Alnaief, M., Rabaiah, S. & Schweimanns, N. (2023).

Water Resources in Jordan: A Review of Current Challenges and Future Opportunities. *Water* 2023, 15, 3729, 1-34.

Al-Kharabsheh, A. & Ta'any, R. (2005). Challenges of Water Demand Management in Jordan, *Water International*, 30: 2, 210-219.

Ateş, H. & Bektaş, M. (2016). Ortadoğu'da Su Savaşı İhtimali. *Yeni Türkiye Dergisi*, 392-403.

Çınar, M. (2014). Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye, *Aydınlanma* 1923, 37-46.

Demirel, M. (2021). Su Politikası (Water Policy). *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi Genişletilmiş 2. Cilt*, Astana Yayınları, 969-979.

Denny, E., Donnelly, K., McKay, R., Ponte, G. & Uetake, T. (2008). Sustainable water strategies for Jordan. University of Michigan, AnnArbor. 1-26.

Gharaybeh, K. (2014). General Socio-Demographic Characteristics of the Jordanian Society: A Study in Social Geography. Research on Humanities and Social Sciences, Vol.4, No.1. 1-10.

Gharios, G. & Farajalla, N. (2019). Bridging Policy Frameworks to Address New Challenges to Lebanon's Water Management Structure. <https://www.researchgate.net/publication/336106822>.

He, C., Harden, C.P. & Liu, Y. (2020). Comparison of Water Resources Management between China and the United States. Geography and Sustainability, 1, 98-108.

Hussein, H., Natta, A., Yehya, A.A.K. & Hamadna, B. (2020). Syrian Refugees, Water Scarcity, and Dynamic Policies: How Do the New Refugee Discourses Impact Water Governance Debates in Lebanon and Jordan? Water 2020, 12, 325.

İlhan, A. (2011). Yeni Bir Su Politikasına Doğru: Türkiye'de Su Yönetimi, Alternatifler ve Öneriler. 1. Baskı, İstanbul: Sosyal Değişim Derneği, 1-195.

Kalaycı, İ. (2013). Ortadoğu'nun Kült Sorunu - 'Su': Sosyo - Ekonomik ve Jeo – Ekonomik Bir Tahlil. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdları, 43/2013-1 45-78.

Karaa K., Karam F., & Tarabey N. (2007). Harmonization and integration of water saving options in Lebanon . Karam F. (ed.), Karaa K. (ed.), Lamaddalena N. (ed.), Bogliotti C. (ed.). Harmonization and integration of water saving options. Convention and promotion of water saving policies and guidelines.. 117 -122.

Kırtorun, E. & Karaer, F. (2018). Su Yönetimi ve Suyun Sürdürülebilirliği. Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları Ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi, 1(2), 151-159.

Klingseis, S. J. (2016). Syrian refugees: are they a non-traditional threat to water supplies in Lebanon and Jordan?. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Naval Postgraduate School. Monterey, California.

Kocaoğlu, A. M. (1996). Ortadoğu'da Su Sorunları Karşısında Türkiye'nin İkilemleri. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5. 341-372.

Koç, C. (2024). Derleme / Review, Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi, Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 10(1): 211-223.

Lamba, M. & Hisoğlu Koç, T. (2022). Lübnan'ın Yönetsel Yapısı. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 7(1), 1-14.

Loucks, D. P. (2000). Sustainable Water Resources Management, Water International, 25: 1, 3-10.

Meriç, T.B. (2004). Su Kaynakları Yönetimi ve Türkiye. Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 28(1), 27-39.

Mryyan, N. (2012). Demographics, Labor Force Participation And Unemployment In Jordan. The Economic Research Forum (ERF) Working Paper 670. 1-25.

Nortcliff, S., Carr, G., Potter, R.B. & Darmame, K. (2008). Jordan's Water Resources: Challenges for the Future, Geographical Paper, No. 185, University of Reading, 1-24.

Özyılmaz Kiraz, B. (2020). İç Dinamiklerin Dış Politika Kararları Üzerindeki Etkisinin Analizi: Haşimi Ürdün Krallığı'nın Bölgesel Politikaları Örneği. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 10 Sayı: 19. 55-73.

Sertyeşilişik, E. (2015). Ortadoğu Su Sorununa Ekonomi Politik Açısından Çözüm Önerileri Üzerine Bir İnceleme., Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi 8 (2): 66-70.

Shaban, A. (2016). New Economic Policies: Instruments for Water Management in Lebanon. Hydrol Current Res 7: 222. doi:10.4172/2157-7587.1000222.

Sürmelioglu Parlar, D. & Aslantürk, O. (2013). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sbedergisi_ced28.pdf. 69-86.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2020). Lübnan Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/lubnan/ulke-profil>.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2024). Ürdün Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/urdun/ulke-profil>.

Umar, Ö. O. (2009). Ortadoğu'da Su Sorunu Çerçevesinde Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Su Anlaşmazlığı. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: VI, Sayı:1, 77-107.

Veli, İ. (2001). Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Su Politikası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Wessels, J. (2009). Water crisis in the Middle East: An opportunity for new forms of water governance and peace. Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. John C. Whitehead School of Diplomacy and International Relations, Seton Hall University, USA, 10(2), 131–141.

Yılmaz, M. (2010). Ortadoğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınırşan Sularının Jeopolitik Önemi. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 315-328.

Zaghal, A. S. (1984). Social Change in Jordan. Middle Eastern Studies , Oct., Vol. 20, No.4, 53-75.

<https://populationtoday.com/tr/jo-jordan/> (Erişim Tarihi: 01.09.2024)

<https://populationtoday.com/tr/lb-lebanon/> (Erişim Tarihi: 01.09.2024)

BİLDİRİ ÖZETLERİ

14. Oturum

İSLAMCI SİYASETİN İKTİDAR PRATİĞİ: KAZANIM VE KAYIPLAR

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ⁹⁷

Özet

Kurucu elitler dini geleneksel alana ait kabul ettikleri için İslamcılık, modern Türkiye’de meşru alanın dışındaydı. Tek parti döneminde, İslamcılar açısından dışlanmışlık ve baskı, temel özellik olarak ön plana çıktı. Bu dışlanmışlık ve baskı, çok partili siyasal hayata geçişle birlikte İslamcıların sistemle zaman zaman şiddet içermeyen çatışmasını sonuç verdi. Bazen sisteme zayıf bir tutunma noktası elde etseler de İslamcıların payına hep dışlanmışlık ve baskılanma düştü. Bunun zirve noktasını 28 Şubat süreci oluşturdu. Artan dışlanmışlık ve baskı, İslamcıları her ne pahasına olursa olsun siyasal iktidarı elde etmeye yöneltti. Çünkü bu ülkede siyaset genel olarak hukukun hep üzerindeydi. Dolayısıyla hukuk düzleminde çözilemeyen sorunlar ancak siyasetle çözülebilirdi. İslamcıların da siyaseti yönlendirebilmeleri için siyasal iktidara yönelmekten başka çareleri yoktu. Bu yönelim 2002 seçimlerinde hedefine ulaştı. 2002’den 2024’e altıncı dönemine giren İslamcı siyasetin bir iktidar pratiği bulunuyor. İktidar pratiği öncesinde İslamcılık, ülkedeki cari sisteme önemli bir alternatifti. Sisteme eleştirel yaklaşan, onu sorgulayan, ona sınırlayıcı ilke ve norm geliştiren İslamcılık, iktidar deneyimi ile birlikte bugün nasıl bir konumda? Bu iktidar pratiği İslamcılığı ve onun taşıyıcılarını sisteme barışçıl biçimde eklemledi. Bu sayede geçen yüzyıldaki dışlanmışlık ve baskı son buldu. Bu süreçte iktidar pratiği İslamcılara hangi kazanımları sağladı; hangi kazanımların kaybına neden oldu? Bildirinin temel amacı bu soruların cevaplarını saptamak ve bunlar üzerinden İslamcı siyasetin iktidar pratiğinin bir değerlendirmesini yapmaktır. Çalışma salt teorik olarak planlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, siyaset, iktidar.

⁹⁷ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, karadag.ahmet@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4031-0295.

THE PRACTICE OF POWER IN ISLAMIST POLITICS: GAINS AND LOSSES

Abstract

Since the founding elites accepted religious traditional fields, Islamism was outside the legitimate area in modern Türkiye. The exclusion and pressure for Islamists were the main characteristics of the single party period. When the multi party politics was introduced, this exclusion and pressure caused the Islamists to occasionally clash non-violently with the political regime. Islamists were sometimes able to hold on to the system, albeit weakly. But they were more excluded and pressured. The summit of this was the February 28 process. Increased exclusion and pressure led Islamists to obtain power at all costs. Because in this country, politics was always on the law. Therefore, the problems that could not be solved at the legal level could only be solved by politics. Islamists had no choice but to turn to power so that they could direct politics. This orientation reached its target in the 2002 elections. From 2002 to 2024, Islamist politics, which entered the sixth period, had a practice of power. Before the practice of power, Islamism was an important alternative to the current system in the country. What is the position of Islamism, which approaches the system critically, questions it, and develops restrictive principles and norms for it, together with the experience of power? This practice of power has made Islamism and its carriers peacefully added to the system. In this way, the exclusion and pressure in the last century ended. In this process, the practice of power has achieved gains to Islamists; which gains caused the loss of? The main purpose of the declaration is to determine the answers to these questions and to assess of the practice of power in Islamist politics through them. The study is purely planned theoretically.

Keywords: Islamism, politics, power.

Giriş

Cumhuriyet modernleşmesinin kurucu kadrosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki radikal Batıcılık düşüncesine mensuptu. Radikal batıcıların modernite anlayışı Kıta Avrupası düşünürlerinin modernite anlayışından etkilenmişti. Bu anlayışta modernite tasfiye edici bir karaktere sahipti. Modernite büyük geleneği tasfiye edecekti. Geleneğe ait olması bakımından din de tasfiye edilmeliydi. Bu anlayıştan hareket eden cumhuriyetin kurucu kadroları İslam ve İslamcılarını meşruiyet alanının dışında bıraktılar. Yeni kurulacak modern devlet seküler temelli olacaktı. Buna bağlı olarak meşruiyet de seküler temelli olmalıydı. Tek parti döneminde, İslamcılar açısından dışlanmışlık ve baskı, temel özellik olarak ön plana çıktı. Bu dışlanmışlık ve baskı, çok partili siyasal hayata geçişle birlikte İslamcılarının sistemle zaman zaman şiddet içermeyen çatışmasını sonuç verdi. Demokrat Parti ile gelen özgürlük havası, İslam Demokrat Partisi dini siyasete alet etmek, Millet Partisi laikliğe aykırı politika üretmesi gerekçesiyle kapatılınca sıkıntıya girdi. 1973 genel seçimleri sonrası kurulan CHP-MSP koalisyonu da uzun ömürlü olmamıştı. İslamcılarının iktidara tutunma çabasında diğer safha Milliyetçi Cephe Hükümetleri oldu. Bu örneklerde görüleceği üzere bazen sisteme zayıf bir tutunma noktası elde etseler de İslamcılarının payına hep dışlanmışlık ve baskılanma düştü. Bunun zirve noktasını 28 Şubat süreci oluşturdu. Artan dışlanmışlık ve baskı, İslamcılarını her ne pahasına olursa olsun siyasal iktidarı elde etmeye yöneltti. Çünkü bu ülkede siyaset genel olarak hukukun hep üzerindeydi. Dolayısıyla hukuk düzleminde çözülemeyen sorunlar ancak siyasetle çözülebilirdi. İslamcılarının da siyaseti yönlendirebilmeleri için siyasal iktidara yönelmekten başka çareleri yoktu. Bu yönelim 2002 seçimlerinde hedefine ulaştı. 2002'den 2024'e altıncı dönemine giren İslamcı siyasetin bir iktidar pratiği bulunuyor. İktidar pratiği İslamcılara neler kazandırdı, neler kaybettirdi? Çalışmanın temel yönelimi bu soruların cevaplarını aramak olacaktır.

İktidar Pratiği İslamcılara Neler Kazandırdı?

İlk olarak, ülkede İslamcılarının da dahil olduğu geniş dindar kitle üzerinde dinsel kıyafetle kamusal alanda görünürlük, kamu hizmetlerinde görev alma ve o hizmetlerden yararlanma bakımından uygulanan yasak sona erdi. Kamu görevlileri açısından yasak, 12 Eylül darbesi sonrası kurulan askeri hükümet döneminde çıkarılan 25 Ekim 1982 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmış Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikle getirilmişti. Yönetmeliğin 5. maddesi kamu görevlilerinin kılık ve kıyafetini düzenliyordu⁹⁸.

⁹⁸ “Madde 5 — 2 nci maddede sözü edilen personelin kılık ve kıyafette uyacakları hususlar:

a. Kadınlar;

Elbiseler temiz, düzgün, ütülü, sade; ayakkabılar ve/veya çizmeler sade ve normal topuklu, boyalı; görev mahallinde baş daima açık, saçlar düzgün taranmış veya toplanmış; tırnaklar normal kesilmiş olur. Ancak bazı hizmetler için özel iş kıyafeti varsa görev sırasında kurum amirinin izni ile bu kıyafet kullanılır.

Pantolon, kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz veya elbise giyilmez. Etek boyu dizden yukarı ve yırtmaçlı olamaz. Terlik tipi (sandalet) ayakkabı giyilmez.

b. Erkekler;

Elbiseler temiz, düzgün, ütülü ve sade; ayakkabılar kapalı, temiz ve boyalı giyilir. Sandalet veya atkılı ayakkabı giyilmez. Bina içinde ve görev mahallinde baş daima açık bulundurulur. Kulak ortasından aşağıda favori bırakılmaz. Saçlar, kulağı kapatmayacak biçimde ve normal duruşta enseden gömlek yakasını aşmayacak şekilde uzatılabilir, temiz, bakımlı ve taranmış olur. Hergün sakal tıraşı olunur ve sakal bırakılmaz. Bıyık tabii olarak bırakılır, uzunluğu üst dudak boyunu geçmez, üstten alınmaz, yanlar üst dudak hizasında olur, alt uçları dudak hizasından kesilir. Kravat takılır, kravatı örtecek şekilde balıkçı yaka veya benzeri süveterler giyilmez. Hizmet gereğine uygun olarak verilmişse tek tip elbise giyilir.

Bina içinde ceketsiz, gömleksiz, kravatsız ve çorapsız dolaşılmaz”.

Yükseköğrenim öğrencileri için uygulanan yasak ise ilginç ve ilginç olduğu kadar da karmaşık düzenlemelere dayanmaktaydı. 20 Aralık 1982 tarihli Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) genelgesi⁹⁹ ile başlatılan yasak, bir başka YÖK genelgesi¹⁰⁰ ile türban serbestisine dönüşmüştür. Yükseköğrenimde türbanın serbest olması 10 Aralık 1988 tarih ve 3511 sayılı¹⁰¹ düzenleme ile yasal zemine kavuşturulmuştur. Ancak bu düzenleme Anayasa Mahkemesince 7 Mart 1989 tarihinde iptal edilmiştir. 25 Ekim 1990 tarihinde yeni bir yasal¹⁰² düzenleme yapılarak yükseköğrenimde kılık kıyafet serbest bırakılmıştır. Bu düzenleme ile ilgili olarak da Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi düzenlemeyi iptal etmemiş ancak yaptığı yorumla dinsel kıyafetle yükseköğrenim yapmayı yasaklamıştır¹⁰³.

2013 yılında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmeliğin 5. maddesinde¹⁰⁴ yapılan değişiklikle bayan kamu görevlileri için başörtüsü yasağı kaldırılmıştır. Aynı yönetmelikte erkek kamu görevlileri için bulunan her gün sakal tıraşı olunması zorunluluğu da Danıştay¹⁰⁵ tarafından 2022 yılında iptal edilmiştir. Yükseköğrenim öğrencileri için uygulanan dinsel kıyafet yasağı 2008 yılında YÖK'ün aldığı bir kararla sona erdirilmiştir. YÖK'ün yükseköğretim kurumlarına gönderdiği 24.2.2008 tarih ve 225 sayılı işlem, 2008 yılında yapılan Anayasa değişikliklerinin sonucu olarak yükseköğretim kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağının herhangi yasal ya da idari bir düzenlemeye gerek olmaksızın sona erdirilmesine yöneliktir. YÖK bu kararı 23.2.2008 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”la Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerine¹⁰⁶ eklenen ibareler uyarınca almıştır.

Yükseköğrenim öğrencilerinin kılık kıyafet sorunu ile ilgili aktif tutumunu sürdüren YÖK, bir başka kararında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde bir öğrencinin başörtülü olduğu gerekçesiyle dersten çıkarılması üzerine konuya müdahil olmuş İstanbul Üniversitesine gönderdiği 4.10.2010 tarihli yazıyla disiplin yönetmeliğine uymayan öğrencilerin dersten çıkarılmasının hukuken mümkün olmadığını belirtmiştir. YÖK, söz konusu yazıda öğrencilerin “disiplin yönetmeliğine aykırı” durumu nedeniyle sınıftan çıkarılamayacağını; ancak konuya ilişkin tutanak tutulabileceğini ve öğrenciyi dersten çıkaran öğretim görevlisi hakkında soruşturma açılacağını belirtmiştir (Göçgün; Kaya, 2023: 279). Böylece yükseköğretim kurumlarında hukuksal görünümlü ama dolambaçlı biçimde güce dayalı uygulanan yasak sona erdirilmiştir.

⁹⁹ YÖK, Karar No: 7327.

¹⁰⁰ YÖK Karar No: 8415527.

¹⁰¹ 10.12.1988 tarih ve 3511 sayılı yasa ile 2547 sayılı Yükseköğretim Yasasına şu fıkra eklenmiştir: “Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması serbesttir.”

¹⁰² 25.10.1990 tarihli ve 3670 sayılı yasa ile YÖK kanununa eklenen madde: “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir.”

¹⁰³ Anayasa Mahkemesi 9.4.1991 tarihinde verdiği kararda “maddedeki ‘Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak’ koşulu Anayasa aykırılığı saptanmış olan ‘dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması’ durumunu kılık kıyafet serbestisi dışında tutmaktadır... Yükseköğretim kurumlarında, çağdaş kıyafet ve görünüme ters düşen dinsel nitelikli kılık ve kıyafetin serbest bırakılmasını öngörmeyen, ancak yürürlükteki yasalara aykırı olmamak kaydıyla kılık ve kıyafette serbestlik tanıyan Ek md. 17’nin ‘Anayasaya aykırı olmadığına’ karar vermiştir.”

¹⁰⁴ Yönetmeliğin 5/1 maddesi şu şekilde yeniden düzenlenmiştir: Kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz veya elbise ile stretch, kot ve benzeri pantolonlar giyilmez. Etek boyu dizden yukarı ve yırtmaçlı olamaz. Terlik tipi (sandalet) ayakkabı giyilmez.

¹⁰⁵ Danıştay On ikinci Dairesinin 20/4/2022 tarihli ve E.:2021/7000; K.:2022/2247 sayılı kararı.

¹⁰⁶ Bu düzenlemeler Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.

Kamu görevlileri ile ilgili yasağın uygulandığı dönemde birçok çalışan kılık kıyafet yasağına bağlı evvela sözlü olarak uyarılmış, bunu disiplin soruşturmaları takip etmiş, yasağa uymayanlar kamu görevinden çıkarılmışlardır. Aşağıdaki çizelge bu yasağa dayalı kamu personeline uygulanan yaptırımlar açısından bir fikir verebilir:

Çizelge 1: 28 Şubat Sürecinde Kamu Personeline Uygulanan Yaptırım Örnekleri

Kurum ve/ya Kişi	Sayı
İrtica nedeniyle YAŞ kararı ile TSK ile ilişkisi kesilenler (1990-2011)	1.635
İstifa eden öğretmen sayısı (1997-2001) (Yaklaşık Olarak)	11.000
Görevine son verilen öğretmen sayısı (1997-2001)	3.527
Kılık kıyafet ve fişlemeler nedeniyle disiplin cezası alan öğretmen sayısı (memurluktan çıkarma hariç) (1997-2001)	11.890
Kılık kıyafet ve fişlemeler nedeniyle disiplin soruşturması geçiren öğretmen sayısı (1997-2001)	33.271
28 Şubat sürecinde fişlenen Milli Eğitim Bakanlığı personel sayısı	4.625
Milli İstihbarat Teşkilatınca (MİT) irtica ile ilişkili görülen kamu personeli sayısı	2.639
MİT tarafından irticacı olarak fişlenen öğretim görevlisi sayısı	417
MİT tarafından irticacı olarak fişlenen öğretmen sayısı	949
İrtica gerekçesiyle hakkında rapor düzenlenen vali / kaymakam sayısı	210
Kaymakamlıktan el çektirilen kaymakam sayısı	71
Hakkında inceleme başlatılan emniyet mensubu sayısı	331
İdari ceza alan emniyet mensubu sayısı	53
İrtica gerekçesiyle disiplin cezası verilen Diyanet personeli sayısı	396
İrtica gerekçesiyle meslekten atılan Diyanet personeli sayısı	128
Kılık kıyafet yasağı nedeniyle kamu görevinden çıkarılan yükseköğretim kurumları personel sayısı	139

Kaynak: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022) İnsan Hakları Bağlamında 28 Şubat Darbesi Raporu, Ankara: TİHEK, s. 25.

Yukarıda açıklandığı üzere dinsel kıyafete bağlı uygulanan yasak, yükseköğrenim öğrencileri için AKP iktidarının ikinci döneminde sona erdi. Bunu kamu görevlileri için uygulanan yasağın kaldırılması izledi. İslamcılar açısından son derece anlamlı ve önemli olan bu kazanımdan sadece İslamcılar değil, geniş dindar kitlenin yanı sıra siyasal rejim de kazançlı çıktı. Çünkü barışçıl bir biçimde bu geniş kitle sisteme eklemlendi.

İkinci olarak, İslamcılar yoğun bir biçimde devletçe sağlanan nimetlerle buluştular. Bir yüzyıl boyunca daha çok devletin baskı ve şiddet yüzüne muhatap olmuş İslamcılar artık iktidardan kaynaklanan rantların sahipleriydi. 20 yılı aşkın süre içinde kesintisiz el ele devam eden ekonomik ve siyasal güçlenme İslamcıları güçlü bir siyasal grup konumuna yükseltti. Türk siyasal hayatı açısından daha önce oluşmuş sol, milliyetçi ve Kürt siyasal kesimlerin yanında İslamcı siyasal kesim de artık yerini almış oldu.

Bu iki temel kazanıma karşılık İslamcı siyasetin iktidar tecrübesi müntesiplerine neleri kaybettirdi?

İslamcıların Kayıpları

İktidar pratiği öncesinde İslamcılık, ülkedeki cari sisteme önemli bir alternatifti. Sisteme eleştirel yaklaşan, onu sorgulayan, ona sınırlayıcı ilke ve norm geliştiren İslamcılık, iktidar deneyimi ile birlikte bu vasıflarını önemli ölçüde yitirdi. İslamcılar kendi dünyalarını inşa sürecinde iki önemli araçları vardı: sivil toplum örgütleri ve dergiler. İslamcı sivil toplum kuruluşları uzunca bir dönem devlet açısından bir tehdit olarak görülmüş ve baskılanmıştı. 28 Şubat müdahalesi devlet ile İslamcı sivil toplum kuruluşları arasındaki uzun ve güvensiz ilişkilerin tarihine yeni bir halka olarak eklenmişti. İslamcı sivil toplum kuruluşları çok büyük baskılara maruz kaldığı, pek çok faaliyetini durdurmak zorunda bırakıldığı, kamusal alandan çekilmeye zorlandığı bu dönem aynı zamanda büyük değişimlerin de başlangıcı olmuştur (Sunar, 2018).

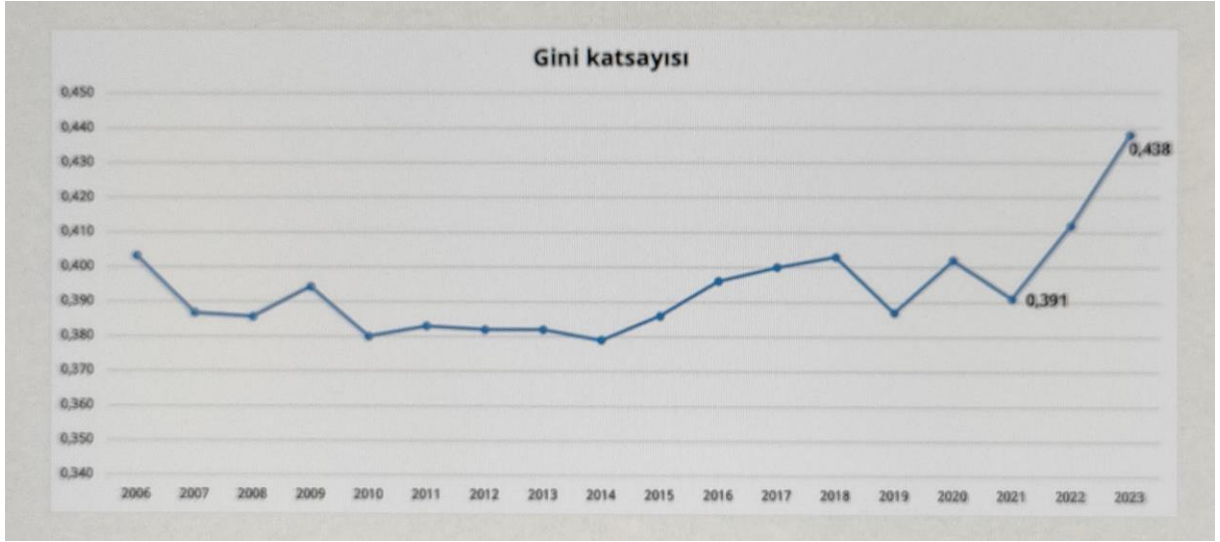
AKP iktidarının ilk döneminde Avrupa Birliği reformlarının hayata geçirildiği süreç genel olarak sivil toplum açısından olumlu bir vasat yaratmıştır. Bu süreçte iktidarın yanında yer alan İslamcı sivil toplum kuruluşları siyasallaşma sürecine girmişlerdir. 15 Temmuz darbe girişiminde de seçilmiş iktidarın yanında duran İslamcı sivil toplum kuruluşlarının sistem içindeki algısı değişmiştir. Daha önce tehdit olarak algılanan ve baskılanan İslamcı sivil toplum kuruluşları iktidarın yanında yer aldıkça tehdit olmaktan çıkarak iktidar açısından bir partnere dönüşmüştür. Bu süreç, İslamcı sivil toplum kuruluşlarının siyasallaşma düzeyini artırırken sivil dinamiklerini ve iktidar karşısındaki eleştirel tutumlarını yitirmelerine neden olmuştur.

İkinci kayıp İslamcı kitlenin davranışsal görünümündeki değişim ve savrulmadır. İktidar öncesi davranış biçimleri ile yaşadıkları sosyal çevreye örnek oluşturma gayreti ve kaygısı içinde olan İslamcılar iktidarla birlikte bu niteliklerini de terk ettiler. Günlük hayatta ölçülü olmayı erdem gören, kapitalizmin tüketim kültürünün ağına düşülmemesini her fırsatta topluma hatırlatmaya çalışan İslamcılar, iktidar pratiği ile tüketim kültürünün öncü isimleri oldular. Cumhurbaşkanlığı Sarayından iktidarın çeperine tutunabilmiş son İslamcıya kadar uzanan taviz verilmeyen bir itibar bloğu inşa ettiler. Bu süreç finansman gerektiriyordu. Acaba İslamcılar bunu nasıl finanse ettiler? Cumhuriyet döneminin en büyük sermaye transferlerinden birini yaparak.

Sermaye transferinde kullanılan temel araç özelleştirme oldu. 2002-13 yılları arasında enerji alanında yapılan özelleştirmelerde 20 elektrik dağıtım ihalesinin 16 tanesi AKP ile doğrudan bağlantılı firmalara verildi (Özcan; Gündüz, 2015: 1726-1727). 2003-2007 arası gerçekleşen gaz dağıtımının özelleştirilmesinde 19 büyükşehrin 15’inde AKP ile bağlantılı şirketler gaz dağıtım hizmetini kamudan devraldı. 2003-13 arası dönemde AKP ile yakın ilişkide bulunan çoğu şirket ve holding vergi affı ve vergi indiriminden yararlandırıldı (Esen; Gumuscu, 2018: 358-59). Bunlara ek olarak Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonuna “devredilen bazı medya şirketleri (Sabah gazetesi ve ATV televizyon kanalı) başbakanın bizzat devreye girmesiyle AKP ile ilişkili bir şirkete transfer” edildi (Hoşgör, 2013: 241).

Çok boyutlu sermaye transferleri sonucu gelir dağılımı bozuldu. Ülkelerin gelir dağılımı adaleti değişik araçlarla ölçülebiliyor. Bu araçlardan biri de Gini katsayısı. Gini katsayısının sıfır olması mutlak eşitlik demektir. Bu, hiçbir ülke için mümkün değildir. Gini katsayısının 1 olması ise tam eşitsizliği gösterir. Dolayısıyla ülkeler açısından Gini katsayısı sıfıra ne kadar yakınsa gelir dağılımı o derece dengeli demektir. AKP iktidara geldiğinde ülkemiz için hesaplanan Gini katsayısı 0,44. AKP iktidarının ilk döneminde Gini katsayısı 0,39'lara kadar geriliyor. Bu iyileşme 2014 yılına kadar bazen değişse de korunabiliyor. 2014'ten sonra ise Gini katsayısında istikrarlı bir yükseliş var. 2023'te Gini katsayımız 0,438; 2024 için beklenen ise daha yüksek (Çiçek, 2024).

Çizim 1: Türkiye’de Gelir Dağılımı (2006-2023)

Kaynak: (Çiçek, 2024).

Gelir dağılımındaki bu bozulma toplumun yüzde 20'lik gruplar halinde milli gelirden aldıkları paylara bakıldığında daha açık görülüyor (Çizelge 2). Buna göre 2023 yılı itibariyle en düşük gelire sahip birinci grup sadece %5,9 pay alırken; ikinci grup %9,8, üçüncü grup %14, dördüncü grup %20,5 ve son grup %49,8 paya sahip. Daha açık bir ifadeyle toplumun 100 kişi olduğunu ve toplam servetin 100 dilimden oluştuğunda en yoksul 40 kişi toplam servetten 15,7 dilim alırken, en zengin 20 kişi 49,8 dilim alıyor (Çiçek, 2024). Bu taksimi İslamcı bir iktidara borçluyuz. İslam ne diyordu? Komşusu açken tok yatan bizden değildir.

Çizelge 2: Milli Gelirden Alınan Pay (2023)

Milli Gelirden Alınan Pay (2023)	
Yüzde 20'lik Gruplar	Yüzdelik Oranlar
I. Grup	5.9
II. Grup	9.8
III. Grup	14
IV. Grup	20.5
V. Grup	49.8

Kaynak: (Çiçek, 2024).

İslamcılar kendilerinden başkası için adalet yaratmayan bu paylaşımı nasıl başardılar?

Kamu İhale Kurumu adında bir kurumumuz var. Görevi nedir? Temel görevi, kamu ihale sürecini denetlemek ve ortaya çıkan yasa ihlallerine, yolsuzluklara ve partizanca hareketlere karşı gerekli yaptırımları uygulamak. Ama bu kurum bugün işlevsiz. Neden?

2003-2013 arasında AKP hükümetleri ihale yasasını 29 kez değiştirdi, yasanın kapsamında ve çeşitli maddelerinde 100'den fazla değişiklik yapıldı. 2003 yılında Kamu İhale Kanunu'nda yapılan değişikliklerle enerji, su, ulaştırma ve telekomünikasyon sektörlerinde faaliyet gösteren şirketler; KİT'ler, Belediye Şirketleri yasanın kapsamından çıkartılarak denetimden muaf tutuldu (Buğra; Savaşkan, 2015: 126).

2004 yılında bir yasal değişiklik daha yapıldı. Bu değişiklik ile Kamu İhale Kurumu'nun yetki alanı daraltıldı ve özerkliği sınırlandırıldı. Daha önce KİK üyeleri, Maliye Bakanlığı, Bayındırlık İskan Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Danıştay, Sayıştay, TOBB ve TİSK tarafından önerilen kişiler arasından atanırken bu değişiklik ile artık tüm üyeler doğrudan Maliye Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca atanmaya başlandı. Aynı şekilde Kurul Kararlarının yerindelik denetimine tabi tutulamayacağı da hükme bağlanmıştı (Buğdaycı, 2023).

2008 yılında Kamu İhale Kanunu'ndaki başka bir değişiklikle Kanun metninden "Kurum gerekli gördüğü takdirde kanun ve mevzuat hükümlerine aykırılık bulunduğu ilişkin iddiaları da inceler ve sonuçlandırır." ifadesi çıkartıldı. Böylece KİK ancak şikayet üzerine inceleme yapabilen bir kuruma dönüştürüldü. Aynı şekilde pek çok istisna eklenerek yasanın kapsamı da daraltıldı. Örneğin, 2008'deki değişikliklerden sonra yasadaki istisnalar sekizden on dokuza çıktı (Buğra; Savaşkan, 2015: 126).

Son olarak 2011 tarihli, 643 ve 649 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerle hükümet, aralarında Kamu İhale Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun da bulunduğu çok sayıda Bağımsız Denetleme Kurumunun (BDK) üzerinde denetim sağladı ve bu BDK'ların özerkliklerine fiilen son verdi (Buğdaycı, 2023).

2002'de ilk kez bu toplumda güçlü bir demokrasi talebi ortaya çıkmış olmasına rağmen neden gelişmeler bu yönde oldu? Bu soruyu cevaplayabilmek için İslamcılara daha yakından bakmak gerekir.

Kim Bu İslamcılar?

Burada İslamcıların iki temel özelliği öne çıkıyor. Kuruluş ve ilk iktidar döneminde AKP içinde az da olsa yüksek kültür ve yüksek gelirli ailelere mensup kişiler vardı. 2011 ile başlayan inşa sürecinde İslamcılar kendi içlerine kapandılar. Kendi içine kapanan İslamcılar bedevi İslamcılık iktidarını ürettiler. Bedevilik, dikkat edilmediğinde, tüm toplulukların içine düşebileceği bir tuzaktır. Bedeviliğin genel toplumsal karakterini, dayanışma, birlik duygusu, kolektif hareket oluşturur. Bu bağlamda bedevi İslamcılar kamusal alanda şu özellikleri ile belirirler:

Çok güçlü menfaat birlikteliğine sahip olmak.

Döneklikte son derece mahirdirler.

Bu özelliğin sonucu olarak yalana çok fazla başvururlar.

İlkesiz ve kuralsızdırlar. Ötekilere kural uygulanır. Kendi içlerinde ise ilke ve kurallar uyulmak için değil, aşılma içindir.

Bedevilik, bir inanç, kültür ve kimlik durumudur. Bir zihniyet olarak bedeviliğe duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını teslim edenler, bedeviliğin bütün değersizliklerini, kabalıklarını, hoyratlıklarını ve kirliliklerini hayatlarında yaşarlar (Sambur, 2024). Bir bütün olarak bu süreci paçozaşma¹⁰⁷ olarak nitelemek mümkündür. Paçozaşmanın en önemli sonucu İslamcılar, tüm statü ve ekonomik kaynakların, rantların kendilerine ait olduğunu düşündüler ve bu yönde hareket ettiler.

¹⁰⁷ Alev Alatl, paçozü şöyle tanımlamıştır: "Kendi çıkarları için her yolu mubah sayan, küstah, beş para etmez, sokak kurnazı, zevzek, müptezel, basmakalıp, palavracı, rüküş, hoyrat, içtensiz, pespaye, nekes, terbiyesiz, aşağılık, ahlaksız, kalles".

Bedevi kültürde, itaat ve biat kutsallaştırılır. Bedevi kültür teslimiyetçidir. Bedevi İslamcılar siyasal alanda biati, kültürel alanda gerontokrasiyi (yaşa bağlı hiyerarşi) öne çıkardılar.

İslamcılarının bir diğer özelliği sömürge geçmişi olan Müslüman ülkelerin İslamcı düşünürlerinin etkisinde kalmış olmalarıdır. İslamcılar, etkisinde kaldıkları düşünürlerin eserlerinde sıklıkla kullanılan darü'l harp, darü'l islam, tağut, bel'am gibi yeni kavram çerçevesi üzerinden geliştirilen paradigmadan siyasete, topluma, ekonomiye bakmaya başladılar. "Biz" in içinde ayrı bir biz yaratan İslamcılar kendi dar kitleleri dışında kalan muhafazakarları ötekileştirdiler. Biz ve öteki ayrımı İslamcılar tarafından çok keskin biçimde uygulandı. Dolayısıyla İslamcılar sahip oldukları tabanı düşünce ve kültür temelinde genişletemediler. Tersine muhafazakar/dindar çevrede ayrışmayı artırdılar.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak siyasal anlamda eleştirilen eski rejimin işleyiş mantığında bir değişim olmadı. Sadece yetkileri kullanan isimler değişmiş oldu. Rejim AKP öncesinde olduğu gibi demokratik olmayan sonuçlar üretmeyi sürdürdü. Toplumsal açıdan bakıldığında durum çok daha vahim. İslamcı bir iktidar döneminde milli değerlerimize ve dine yabancılaşan kuşaklar boy gösterdi. Liberal ideolojinin ileri sürdüğü şekliyle eylemlerimizin niyetlenmemiş sonuçları olabilirdi. Aynen öyle oldu. İslamcılar, ekonomik ve siyasal olarak güçlendikçe ilke ve değerler bağlamında erozyona uğradılar. Artık rejim açısından niteliksel bir tehlike arz etmiyorlar.

KAYNAKÇA

Buğdaycı, A. (2023). Ak parti'nin "ekonomik mucize"sine yeniden bakmak: 2003-2011 arası Türkiye ekonomisinin eleştirel bir tahlili, <https://daktilo1984.com/forum/ak-partinin-ekonomik-mucizesine-yeniden-bakmak-2003-2011-arasi-turkiye-ekonomisinin-elestirel-bir-tahlili>.

Buğra, A. & Savaşkan, O. (2015). *Türkiye 'de yeni kapitalizm*. İstanbul İletişim Yayınları.

Çiçek, C. (2024). Büyük sermaye transferi ve üç tarz-ı siyaset, <https://birikimdergisi.com/haftalik/11785/buyuk-sermaye-transferi-ve-uc-tarz-i-siyaset>.

Esen, B. & Gumuscu, S. (2018). Building a competitive authoritarian regime: state-business relations in the AKP's Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20 (4), 349-372.

Göçgün, M. & Kaya, S.M. (2023). Yükseköğretim kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağı: hukuki süreç ve mevcut durum. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2023 (1), 267-341.

Hoşgör, E. (2013). İslami Sermaye. İçinde N. Balkan, E. Balkan ve A. Öncü (Ed.), *Neoliberalizm, İslamcı sermayenin yükselişi ve AKP*, (ss. 215-250). Yordam.

Özcan, G. B. & Gündüz, U. (2015). Energy privatisations, business-politics connections and governance under political islam. *Environment and Planning C Government and Policy*, 33, 1714-1737.

Sambur, B. (2024). Bedevi olanlar, medeni olamaz!, <https://www.ulusgazetesi.com/yazar/prof-dr-bilal-sambur-akademisyen-arastirmaci-yazar/bedevi-olanlar-medeni-olamaz-755-kose-yazisi>.

Sunar, L. (2018). Türkiye'de devlet ve islami sivil toplumun değişen ilişkileri, <https://ilke.org.tr/sta/turkiyede-devlet-ve-islami-sivil-toplumu-degis-en-iliskileri/2319>.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2022). *İnsan hakları bağlamında 28 şubat darbesi raporu*, Ankara TİHEK.

TÜRKİYE’DE RADİKAL İSLAMCILIĞIN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Arş. Gör. Dr. Fatih TEKİN¹⁰⁸

Özet

Radikal İslamcılar ya da bir başka ifadeyle fundamentalist İslamcılar, dini bireysel alana sıkıştıran düşüncelere karşı çıkar ve din ile siyaset arasındaki ayrıştırmayı reddederler. Onlara göre dinin mutlak bir yaşam tarzı olarak hayata hakim olması gerekmektedir. Radikal İslamcılara göre dinin hayata hakim kılınması yozlaşmış düzenleri reddetmek, onlarla mücadele etmek, toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek ve son aşamada devrim ya da şiddet yoluyla mevcut düzeni yıkarak yeni bir düzen kurmaktır. Radikal İslamcılığın tarihsel seyrine bakıldığında imparatorluk sisteminin Birinci Dünya Savaşı ile ortadan kalkması ve yeni ulus devletlerin kurulması ve bu ulus devletlerde laik elitlerin öncülük etmesi önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kolonyalizm karşıtlığı da bireylerin radikalleşmesine katkı sağlayan bir unsurdur. 20. Yüzyılda modern kentlerin ortaya çıkması ve kırsaldan kente göç sonrası oluşan sosyoloji de toplumsal hareketlere kaynaklık ettiği için radikal İslamcılığın güçlenmesindeki nedenlerden biri olarak belirtilebilir. Nitekim radikal İslamcılar genelde kent hayatındaki bireylerden oluşmaktadır. Radikal İslamcılık dünyada 1960’lı yıllarda yükselişe geçmeye başlamış ve bu dönemde Seyit Kutup, Ebu’l Ala El Mevdudi, Takiuddin Nebhani gibi düşünürlerin fikirleri etkili olmuştur. 1980’lerde ise bu isimlerin eserleri Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış ve Türkiye’de radikal İslamcı dernekler faaliyetler göstermeye başlamıştır. Ayrıca 1979 yılındaki İran İslam Devrimi, İslami hareketlerin devrim yoluyla düzen değiştirebileceğine yönelik düşünceleri pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra 1979’da SSCB’nin Afganistan’ı işgalinin akabinde Mücahitler olarak adlandırılan gruplar tarafından SSCB’nin ağır kayıplar yaşaması ve çekilmek zorunda kalması da İslami hareketleri ümitlendiren gelişmelerden biri olmuştur. Radikal İslamcılık 1980’li yıllarda yükselişe geçmiş, 1990’lı yıllarda çok sayıda fraksiyona bölünmesine rağmen gelişimini sürdürmüş, 2000’li yıllarda durağan bir seyir izlemiş 2010’lu yılların ilk yarısında yeniden yükselişe geçmiş ve 2015 sonrasında bir düşüş eğilimi yaşamaktadır. Bu çalışma Türkiye’de radikal İslamcılığın dünü, bugünü ve geleceğini tartışmakta ve radikal İslamcı trendlerin yükselme ve düşmesinin nedenlerini sorgulamaktadır. Çalışmada ilk olarak radikalizm ve fundamentalizm kavramları ele alınmış, radikal İslamcılık tanımlanmış, radikal İslamcılığın sosyolojik, ekonomik, psikolojik nedenleri tartışıldıktan sonra radikal İslamcılarının dini yorumlama biçimleri değerlendirilmiştir. Radikal İslamcılığın Türkiye’de doğuşu, yükselişi, bugünü ve geleceği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Radikalizm, radikal İslamcılık, fundamentalizm, terör.

¹⁰⁸ İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Malatya, Türkiye, fatihtekin@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2227-0784.

THE PAST, PRESENT AND FUTURE OF RADICAL ISLAMISM IN TURKEY

Abstract

Radical Islamism in Turkey is a phenomenon shaped by a long historical process and influenced by various social, political, and ideological factors. This article examines the development of radical Islamism in Turkey, its current dynamics, and potential future threats. It highlights that while radical Islamist movements gained strength in Turkey, particularly after the 1980s due to international developments, they struggled to gain widespread societal support due to the country's secular structure and strong state mechanisms. The article argues that although radical Islamist groups lack a broad social base, they may continue to be influenced by global jihadist terrorist organizations through small cell structures and marginal elements. The ideological divisions within these movements, leading to constant factionalism and conflict, are also addressed. The study provides insights into how radical Islamism has evolved in Turkey's social and political context, making predictions about its future trajectory while emphasizing the importance of state measures against these movements.

Keywords: Radicalism, radical Islamism, fundamentalism, terror.

Giriş

Radikal İslamcılık, modern dünyada köklü bir sorun olarak kendini göstermektedir. Küresel terörizm tehdidi, farklı ülkelerdeki radikal İslamcı grupların varlığı ve bu grupların toplumlar üzerindeki etkisi, akademik çalışmaların ve politik tartışmaların önemli bir konusu haline gelmiştir. Bu makale, Türkiye’de radikal İslamcılığın tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini, bugünkü durumunu ve gelecekte nasıl bir rota izleyebileceğini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de radikal İslamcılık, 20. yüzyılın başlarından itibaren belirli dönemlerde yükselişe geçmiş, zaman zaman geri plana çekilmiştir. Özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda uluslararası gelişmelerin etkisiyle Türkiye’de de etkinliğini artıran radikal İslamcı hareketler, 2000’li yıllarla birlikte farklı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki radikal İslamcı hareketlerin bugünkü dinamiklerini analiz etmek ve gelecekteki potansiyel gelişmelere dair öngörülerde bulunmaktır.

Bu kapsamda, makalede Türkiye’deki radikal İslamcı hareketlerin dünü, bugünü ve yarını üç ana başlık altında ele alınmaktadır. İlk bölümde, radikal İslamcılığın tarihsel arka planı ve Türkiye’de nasıl bir zemin bulduğu tartışılmaktadır. İkinci bölüm, günümüz Türkiye’sinde radikal İslamcı hareketlerin mevcut durumunu incelemekte, bu grupların ideolojik ve toplumsal etkilerini değerlendirmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise radikal İslamcılığın Türkiye’deki geleceğine dair analizler yapılmaktadır. Bu analizlerde, radikal İslamcı hareketlerin toplumsal taban bulma potansiyeli, devletin bu hareketlere karşı aldığı tedbirler ve gelecekte oluşabilecek tehditler ele alınmaktadır.

Araştırma sorusu, Türkiye’de radikal İslamcılığın gelecekte nasıl bir tehdit oluşturabileceği, bu tehditlerin hangi unsurlardan kaynaklanacağı ve bu hareketlerin toplumsal destek bulma olasılığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu sorunun yanıtını ararken varsayımlar, Türkiye’nin laik yapısının ve güçlü devlet mekanizmalarının radikal İslamcılığı büyük ölçüde kontrol altında tutacağı, ancak marjinal grupların cihatçı terör örgütlerinden etkilenmeye devam edeceği yönündedir.

Çalışmada tarihsel ve nitel analiz yöntemleri benimsenmiştir. Türkiye’deki radikal İslamcı hareketlerin tarihsel gelişimi, bu konuda yapılan akademik çalışmalar, raporlar ve güvenlik politikaları incelenmiştir. Aynı zamanda, radikal İslamcı grupların söylemleri ve ideolojik temelleri derinlemesine analiz edilerek Türkiye’nin sosyal ve politik yapısıyla nasıl bir ilişki içinde oldukları tartışılmıştır. Bu yöntem, Türkiye’de radikal İslamcılığın toplumsal ve siyasal bağlamda nasıl şekillendiğini ve gelecekte nasıl evrilebileceğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Makalede öncelikle radikalizm ve radikal İslamcılık kavramsal olarak değerlendirilmiş ve İslamcılık akımının geçmişine kısaca aktarılmıştır. Akabinde radikal İslamcılığın Türkiye’deki geçmişi, günümüzdeki dinamiklerini ve gelecekte olası tehditlerini incelenmiştir.

Radikalizm ve Radikal İslam

İslami radikalizm, yani bir dinin bütün yönleriyle hayata hâkim olması düşüncesi yeni bir durum değildir. Bütün büyük dinlerde yerleşik rutinler, ritüeller, yaşam tarzları oluşmuştur. Tarih boyunca bu yaşam tarzlarının ve rutinlerin bozulması, dönüşmesi veya çözülmesi durumunu tehdit olarak algılayan ve dini geleneklere dönüşü ateşli olarak savunan gruplar bulunurlar.

İngilizce fundamentalizm olarak ifade edilen sözcük Türkçe’ye köktencilik, kökencilik, köktendincilik, aşırılık gibi kelimelerle çevrilmiştir. Protestanlıkta fundamentalizm, Kitab-ı Mukaddes’i birebir tefsir etme anlayışıdır. Bu tanımlama daha sonraları genelleştirilerek diğer

dinlerdeki benzer hareketler için de kullanılmaya başlanmıştır (Kutlu, 2011: 63-64). Görüleceği üzere fundamentalizm sadece İslam dinine mensup hareketlerde görülmemektedir. Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve diğer bütün dinlerde fundamentalist akım ve hareketler ortaya çıkmaktadır. Ancak akademik çalışmaların neredeyse tamamında nedense dini fundamentalizm, İslami fundamentalist akım ve hareketlerle ilgili konularda kullanılmaktadır (Kutlu, 2011: 69).

Fundamentalizm, modernitenin getirdiği bozulmaya karşı ahlaki bir karşı duruş olarak tanımlanır ve ilahi olanla beşeri dünya arasındaki kopmuş bağları yeniden kurmayı hedefler. Bu hareketler, özellikle 1970'lerden itibaren ABD'de yeni Hristiyan sağının yükselişiyle kendini göstermiştir. İslam dünyasında ise bu akım, başta Mısır olmak üzere İran, Pakistan, Afganistan ve Türkiye gibi ülkelerde İslami fundamentalizm olarak şekillenmiştir ve bu coğrafyalarda yaygınlık kazanmıştır (Heywood, 2007, s. 352). İslamcı fundamentalistler, İslam dünyasının karşı karşıya olduğu kriz ve çöküşten kurtulması için Batı'nın askeri, ideolojik ve politik etkisinden sıyrılmayı ve İslam'ın kutsal kabul edilen altın çağına, yani özüne ve köklerine geri dönmeyi savunurlar. Bu düşünce, İslam dünyasının yeniden dirilişi için geçmişteki o idealize edilen dönemin yeniden canlandırılmasını hedefler (Losurdo, 2017, s. 22).

Bu çalışmada İslami fundamentalizm ya da İslami köktencilik kavramlarının ikamesi olarak radikal İslamcılık kavramı tercih edilmiştir. Radikal sözcüğü Latince radix(kök) kelimesinden türemekte ve köke ait, kökten, köke dönüş anlamlarına karşılık gelmektedir. Akademik metinlerdekinin aksine Türk toplumunda ve ulusal medyada fundamentalist İslamcılar ya da köktendinci İslamcılar tabirleri yaygın olarak kullanılmamaktadır.

Radikal kavramının evrensel bir tanımını yapmak zorlayıcıdır çünkü bu kavram, kişiden kişiye farklı anlamlar taşıyabilir. Yani bir kişinin radikal olarak gördüğü bir görüş, başkası için radikal olmayabilir. Bu nedenle, radikallik üzerine sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için, bu kavramın ifade ettiği grupların düşünsel temellerine bakmak önemlidir (Balcı, 2022: 663).

Radikal İslamcılar, mevcut siyasal sistemler içinde verilen mücadelenin, bu rejimlere meşruluk kazandırdığına inanırlar. Bu bakış açısına göre, var olan düzenle herhangi bir şekilde işbirliği yapmak, o düzeni onaylamak anlamına gelir. Bu sebeple radikal İslamcılar, demokratik süreçlerle siyaset yapmayı reddederler ve mevcut siyasi sistemleri içten dönüştürme çabalarını İslam dininin nebevi yöntemine aykırı bulurlar. Onlar için sistem karşıtlığı esastır ve bu karşı duruşu güç kullanarak sürdürmek gerektiğine inanırlar. Silahlı mücadeleyi benimsemeyen radikaller olsa da pek çok radikal İslamcı hareket, bu doğrultuda silahlı mücadeleyi benimsemiş ve düzenin köklü bir şekilde yıkılmasını savunmuştur. Cihatçılık, bu hareketlerin sıkça başvurduğu bir yöntem olarak öne çıkar ve onların stratejisinin temelini oluşturur. Bu yöntemsel yaklaşım, siyasal İslamcılar ile radikal İslamcılar arasındaki en belirgin farklardan biridir. Siyasal İslamcılar, mevcut siyasal süreçler içinde yer alarak İslamî bir düzenin kurulabileceğine inanırken, radikal İslamcılar bu tür bir katılımı rejimle uzlaşma olarak görür ve reddeder. Dolayısıyla, radikal İslamcı hareketlerin çoğu şiddet ve silahlı direnişi, amaçlarına ulaşmanın meşru bir yolu olarak görürken, diğer İslamcı hareketler bu yöntemden uzak durma eğilimindedir (Best vd., 2008, s. 459). Radikal İslamcılık, ret üzerine kuruludur. Radikal İslamcılar kapitalizm, liberalizm, sosyalizm, komünizm, materyalizm, milliyetçilik, laiklik ve hatta demokrasiyi reddeder ve karşı çıkarlar. Dolayısıyla radikal İslamcılar mevcut sisteme karşıdırlar.

Batı'nın İslam dünyasındaki sömürgeci girişimleri ve Batı karşısında alınan mağlubiyet bazı Müslümanlarda mevcut dini anlayış ve değerlerin sorgulanmasına ve radikal, kökenci, selefi tutumların güçlenmesine neden olmuştur. Onlara göre bu yenilginin temel nedeni Kur'an ve

sünnetten yani sahih dinden uzaklaşma olarak yorumlanmıştır. Çözüm yolu ise öze dönmek, Kur'an ve sünnete dönmek, ilk İslam neslinin anlayış ve uygulayışına dönmek yani idealleştirilen altın çağa dönmek olarak görülmüştür (Kutlu, 2011: 72).

13. yüzyılda İbn-i Teymiyye gibi pek çok kişi seleflere (selef-i salihin) yani peygamber ve onu takip edenlere atıfta bulunmuştur. 19. Yüzyılda selefilik kavramı Cemaleddin Afgani ile yeniden ortaya çıkmıştır. Yozlaşmış dini geleneğin ve sömürgeleşmiş İslam dünyasındaki problemlerin Asr-ı Saadet toplum yapısına dönülmesiyle çözüme kavuşabileceğine yönelik bir yaklaşımdır bu. Ancak günümüzde selefilik yorumu Suudi vahhabiliğine çok benzese de daha muhafazakar eğilimlere sahiptir. Yani yeni tür radikal İslamcılığın selefi yorumunu tanımlayan iki unsurdan bahsedilebilir ki bunlar kutsal kitaba ve metinlere birebir bağlılık ve Batı karşıtlığıdır. Bu yaklaşımda her şey Kur'an, sünnet ve şeriata indirgenir. Radikal selefi yorumun saplantılı derecede karşıt olduğu konulardan biri de bidattır. Onlara göre saf olan dine sonradan ilave edilen her şey iyi bir amaca hizmet de etse veya zararsız da olsa bidat olarak görülür ve kökünden silinip atılmalıdır. Selefi yorum, tasavvuf karşıtıdır (Roy, 2003: 124-125).

Selefilik, Hanbelilik-Vehhâbilik çizgisinde gelişmiş bir düşünce akımıdır ve tarihsel olarak Ehl-i Hadis geleneğine dayanır. Bu geleneğe göre, hadisler dışındaki tüm yorum ve içtihatlar bid'at olarak görülmüştür. Emeviler ve Abbasiler döneminde din ve devletin ayrışmasıyla birlikte Müslüman dünyasında krizler yaşanmış, bu krizler sonucunda İslami radikalizm, gayri-İslami devlet yapılarını onlara göre "hakiki islam" ile değiştirme iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki bazı radikal hareketler, Selefilik'in tevhid anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayış, iman ve amel gibi konularda katı bir tutum sergileyerek, farklı düşünenleri tekfir etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan rejim karşıtı duruşlar, radikal hareketleri bir araya getiren temel unsurlardan biri olmuştur. Bu hareketler genellikle Asr-ı Saadete dönmeyi, ayet ve hadisleri ilk günkü gibi anlamayı savunarak, kendi fikirlerine uymayanları dışlama eğilimindedir (Balci, 2022: 663-664).

Türkiye'de İslamcılık

İslamcılık, yüzyılı aşkın bir geçmişe sahip olup, her dönemde değişen yoğunluklarla düşünsel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu tartışmalar, Türk düşünsel hayatında önemli sonuçlar doğurmuştur. Bir yandan İslamcılık üzerine farklı fikirlerin ifade edilmesine fırsat verirken, diğer yandan Türkiye'nin mevcut sosyal, siyasal ve kültürel yapısına dair eğilimlerin İslamcılık perspektifiyle değerlendirilmesine katkı sağlamıştır (Aytepe, 2016: 170).

İslamcılık üzerine yapılan basit bir inceleme bile, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde İslamcılığın tamamen farklı bir olgu olarak evirildiğini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet öncesi dönemde Klasik İslamcılık olarak adlandırılan akım, Cumhuriyet sonrası tarihsel ve toplumsal koşullar neticesinde evirilerek günümüze kadar ulaşan, yeni bir İslamcılık deneyimiyle yer değiştirmiştir. Türkiye'deki İslamcılık, zamanla farklı coğrafyalarda ve tarihsel süreçlerde yeni eğilimler ve deneyimler kazanmıştır. Bu çeşitliliği homojen bir yapı gibi ele almak, İslamcılığın doğru anlaşılmasını zorlaştıracaktır. Cumhuriyet öncesi ve sonrası İslamcılık arasında keskin bir ayrım yapmanın, bu iki dönem arasında bir süreklilik olmadığını varsaymak anlamına geldiği de açıktır. Osmanlı'nın mirası üzerine kurulan Cumhuriyet, bu mirası büyük ölçüde tüketmiş ve yeni bir toplumsal yapı inşa etmeye çalışmıştır. Bu durum, İslamcılığı tek bir tanımla açıklama çabasının zorluklarını ve Cumhuriyet öncesi ile sonrası arasındaki geleneksel bağların zayıfladığını ortaya koymaktadır (Aytepe, 2016: 171).

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin ayaklanmalar, toprak kayıpları ve uluslararası güçlerin nüfuzlarına karşı kendini savunma stratejileri geliştirdiği kritik bir dönemdir (Yıldırım, 2012: 167).

Bu süreçte Osmanlı, askeri, siyasi ve ekonomik olarak ciddi bir güç kaybına uğramıştır. Fransız İhtilali, din dışı bir söylemle ortaya çıkmış ve faydacı, özgürlükçü karakteriyle ayrılıkçı ve milliyetçi hareketleri etkilemiştir (Lewis, 2013: 76). Ayrıca, sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da ulus devletlerin yükselişi, siyasetin ve devlet anlayışının köklü bir dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Bu dış etkilere ek olarak, içeride İslahat Fermanı ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu ferman, Osmanlı'nın toplumsal gruplar arasında yapmak istediği reformların niteliğini açığa çıkarmış ve dönemin kapanışına işaret etmiştir (Bulaç, 2005: 52-53). Devletin idari yapısında ve Müslüman halkın statüsünde yapılan değişiklikler, başta Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi aydınların İslami söylemlere yönelmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın gerilemesiyle başlayan süreç, Batı'nın ekonomik, askeri ve bilimsel üstünlüklerini kullanarak İslam dünyasına yönelttiği meydan okumalar karşısında Müslümanları savunmaya zorlamıştır. Bu durum önceki dönemlerden farklı olarak yeni bir ideolojik mücadele sahnesi yaratmıştır. Batı'nın güçlenmiş bir rakip olduğunu fark etmek Osmanlı ve Müslümanlar için zaman almış, Batı'nın ulusçuluğa dayalı siyasetini, sanayi ekonomisini ve yeni dini ideolojilerini keşfetmek birkaç nesil boyunca devam eden bir çaba gerektirmiştir (Aytepe, 2016: 172).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İslamcılık hareketi, Osmanlıcılık hareketinin bir devamı ve Türk milliyetçiliği öncesi bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi olarak değerlendirilebilir. III. Selim döneminden önce, ıslahat layihalarında "kanun-ı kadime" ve "şer-i şerife" dönüş vurgusu ön plana çıkmış, bu da İslamcılık hareketinin doğal bir geçmişi gibi görülse de, aslında bu fikirlerin farklı bir bağlamda ele alınması gerektiğini gösterir. II. Mahmud döneminde "Osmanlı milleti" oluşturma fikri öne çıkmış, ancak milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması Osmanlıcılık projesini başarısızlığa uğratmıştır. Bunun sonucunda, devlet ve aydınlar, Müslüman unsurları merkeze alan "ittihad-ı İslam" siyasetine yönelmiş ve gayrimüslim unsurlar bu politikada ikinci plana itilmiştir (Kara, 2020: 27).

İslamcılık, 1870'lerde II. Abdülhamid döneminde tam anlamıyla bir devlet politikası haline gelmiş ve hilafetin güçlendirilmesi, dini eğitim oranlarının artırılması ve İslam dünyasında etkili alimlerin Osmanlı etkisi altına alınması gibi uygulamalarla desteklenmiştir. Abdülhamid, İslam dünyasındaki birliği sağlamak amacıyla özellikle hilafetin sembolik gücünü kullanmaya çalışmış, bu bağlamda tarikatlar ve dini liderlerle işbirliği yapmış, Hicaz demiryolu gibi projelerle Müslüman dünyasında Osmanlı nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir. Ancak, İslamcılık sadece bir siyasi strateji olarak kalmış ve bu dönemde fikrî olarak olgunlaşmamıştır. II. Meşrutiyet sonrasında ise İslamcılar fikirlerini daha özgürce ifade edebilmişlerdir, fakat bu dönemde Arap milliyetçiliği gibi gelişmeler, ittihad-ı İslam düşüncesinin uygulanabilirliğini zora sokmuştur (Kara, 2020: 28-29).

II. Meşrutiyet'in ardından Arap dünyasında milliyetçilik hareketleri güçlenmiş, bu durum Osmanlı Devleti'nin İslamcılık politikasını ciddi anlamda sarsmıştır. 1910 Arnavut isyanı ve Balkan Savaşları sırasında Müslüman unsurların Osmanlı'ya karşı tavır almaları, İslamcıların büyük bir hayal kırıklığına uğramasına neden olmuştur. Özellikle Arnavutların Osmanlı'ya karşı bağımsızlık mücadelelerine destek vermesi, Mehmet Akif gibi isimlerin tepkilerine yol açmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, İttihat ve Terakki hükümeti Türk milliyetçiliğine yönelmiş ve Osmanlıcılık düşüncesi, yerini daha dar bir ulusal kimlik inşasına bırakmıştır (Kara, 2020: 29).

Türkiye Cumhuriyeti, modern bir ulus devlet olarak tarih sahnesine çıktığında cumhuriyetin kurucuları milliyetçiliğin toplumu bir arada tutan bir çimento işlevi görmesini, laikler değerlerin benimsenmesi ve toplumun homojenleştirilmesini arzu ettiler. Bu tutum siyasi politika olarak uygulanmaya başlandığında bir direniş ile karşı karşıya kaldı. Nakşibendi tarikatından bir Kürt

şeyhi 1925 yılında ayaklanma başlattı. Literatürde Şeyh Said Ayaklanması olarak geçen bu isyan girişimi bastırıldı ve yönetimin bu kitleleri hizaya çekme tedbirleri giderek sertleşti. Bu dönemde modernleşme reformlarına engel olduğu düşüncesiyle geleneksel dini muhafazakârlık da baskılanmıştır. Bu baskılama esnasında sadece devlet kurumlarından dinin etkisini uzak tutmanın ötesine geçilmiş ve toplumsal inanç olan dini gelenek de sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmada en etkili uygulamalardan biri dini bir ritüelin parçası olan ezan geleneksel uygulanış şekli olan Arapça dili yerine Türkçe okunmaya başlandı. 1924 yılında açılan ilahiyat fakültesi 1933 yılında kapatıldı. Bu uygulamalara karşı tepkiler çok partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte 1950 yılındaki genel seçimlerde daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, gizli oy açık sayım usulüne gerçekleştirilen ilk seçimde iktidarı Demokrat Parti'ye kaptırmıştır. Bu tarihten itibaren din ve siyaset ilişkisi Türk siyasal hayatında giderek önem kazanan bir konu olmuştur (Özdalga, 2007: 54-56).

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950'li yıllarda devrimlerle temelde bir kopuş yaşanmadan dini taleplere sembolik düzeyde olumlu cevaplar verilmiştir. Bu dönemde, seçmeli din derslerinin fiilen zorunlu hale getirilmesi, dini yayın yasağının kaldırılması, radyoda Kur'an okutulması ve ezanın Arapça okunmasına izin verilmesi gibi adımlar atılmıştır. Bununla birlikte, Atatürk heykellerine saldıran Ticanilerin hapsedilmesi, Atatürk'ü koruma kanununun çıkarılması ve İslam Demokrat Partisi'nin kapatılması gibi tavırlar devam etmiştir. İslami kesim açısından, Demokrat Parti, CHP'ye karşı bir alternatif olarak görülmüş olsa da, "ehven-i şer" olarak değerlendirilmiş, yani İslamcılar için ideal olmaktan çok daha az kötü bir seçenek olarak kabul edilmiştir (Aytepe, 2016: 178).

Bu dönemde, İslamcılarla milliyetçiler arasında ortak bir komünizm karşıtlığı ön plana çıkmıştır. Özellikle Nurcular ve diğer birçok dini grup, komünizme karşı, dinsizlikle suçladıkları bu ideolojiye dair yeterli bilgiye sahip olmamalarına rağmen, güçlü bir mücadele vermiştir. Bu süreç, devletin de desteğiyle İslami kesime büyük bir motivasyon sağlamıştır. Milliyetçi kesimle yapılan bu işbirliği, İslami çevrelerin seslerini daha güçlü platformlarda duyurmasına olanak verirken, Kemalist rejimin dine uzak milliyetçilik anlayışının İslami esaslara yaklaşmasına da kapı aralamıştır. Milliyetçilik, Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçülerde olduğu gibi, bu dönemde İslami bir söylemle güçlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında anti-komünist cephe ile müttefik olan devlet, sosyalist ve İslami akımları karşılıklı olarak kullanmış ve ideolojik oluşumlarını etkilemiştir. 1950'li yıllarda muhafazakâr düşünce ve siyasal söylem gelişmeye başlamış ve dini semboller ön planda tutulmuştur. Bu muhafazakâr söylem, milliyetçilikle birlikte alternatif bir milli kimlik üretmiş ve İslamcılığın temellerini oluşturmuştur. Klasik İslamcı düşüncenin Cumhuriyetle birlikte terk edilmesiyle, İslamcılık önce milliyetçilikle, ardından muhafazakâr sağ söylemle şekillenmeye çalışmıştır. Ayrıca, Milli Eğitim'in aştığı kültürle birlikte dindar kesim, ulus devletin vatandaşları olarak düşünmeye başlamış ve başta Araplar olmak üzere diğer etnik gruplara karşı mesafeli bir tutum takınmıştır. İslamcılığın Türkiye'deki gelişiminde göç olgusu da kritik bir öneme sahiptir. Tek parti döneminde devletin ideolojik baskısına maruz kalan şehir nüfusuna karşı, 1950'lerden itibaren kitlesel bir göç dalgası yaşanmış ve bu toplumsal dinamizm, İslamcılığın halk muhalefeti olarak yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Kırsaldan şehirlere göç eden binlerce insan, büyük kentlere adaptasyon sorunu yaşamış ve bu süreçte dini grup ve cemaatlere yönelmiştir. Özellikle tarikatlar, bu yeni toplumsal yapıda önemli bir rol oynamış, göç eden insanlar için geleneksel değerlerin koruyucusu olarak büyük ilgi görmüştür (Aytepe, 2016: 178-179).

Bu dönem, Türkiye'de din-devlet ilişkilerinin sembolik adımlarla yeniden şekillendiği,

ancak laiklik ilkesinden taviz verilmediği bir denge sürecini temsil etmektedir. Demokrat Parti, dini talepleri karşılamaya yönelik adımlar atarken, İslami kesim ve milliyetçiler arasındaki işbirliği, özellikle komünizm karşıtlığı üzerinden daha belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda, göç olgusunun toplumsal yapıyı dönüştürdüğü ve İslamcı hareketlerin şehirlerde yeniden canlanmasına katkıda bulunduğu görülmektedir.

Yeni toplumsal yapıda önemli roller oynayan tarikatlar değerlendirildiğinde Türkiye'deki tarikatlar arasında dikkat çeken bazı gruplar, İsmail Ağa, Menzil, Erenköy ve İskender Paşa cemaatlerinin genel olarak Nakşibendî tarikatına ve özellikle Nakşiliğin Hâlidî koluna bağlı oldukları görülmektedir. Said Nursî, kendisini Hâlid Bağdadî'ye bağlarken, Süleyman Hilmi Tunahan da bir Nakşi şeyhi olarak bilinir. Ayrıca, Abdülhakim Arvâsî de Nakşiliğin Hâlidîye kolunun mensupları arasında yer almaktadır (Şentürk, 2011: 164-168).

Hâlidîye kolu, tasavvufun şer'i çizgiyi aşan yorumlarını dengelemek amacıyla şeriat ve sünnet vurgusunu ön plana çıkarmış, ayrıca Şîî düşmanlığını Hindistan ve Anadolu'daki Şîî baskısına karşı bir Sünni tepki olarak, gayri Müslim düşmanlığını ise Britanya'nın Hindistan işgali ve Müslüman coğrafyalar üzerindeki sömürgecilik faaliyetlerine karşı bir direniş olarak benimsemiştir. Hâlidî Nakşiler, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuş, bu süreçte İmam Rabbânî'nin sultanla olan olumlu ilişkilerinden esinlenmişlerdir. Osmanlı'da tarikatların siyasetle kurduğu ilişkinin seyri farklılık göstermiş, devletin gerileme döneminde uyguladığı ıslahatlar, tarikatlar arasında değişik tepkilere yol açmıştır. Aynı ekolden gelen bazı tarikatlar devlet tarafından desteklenirken, bazıları denetim altında tutulmuş veya sürgün edilmiştir. Özellikle II. Abdülhamit döneminin merkeziyetçi baskıları, Bektaşiler ve bazı Hâlidîleri meşruti yönetimi destekleyen muhalif bir çizgiye itmiştir. Islahatlara karşı geleneksel İslami düşüncüyü savunan tarikatlar, Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla kurumsal varlıklarını yitirmişlerdir. 1950'li yıllara kadar gizli olarak varlıklarını sürdüren tarikatlar, sonrasında sağ partilerle bir diyalog içine girmiş ve bu süreç, sadece tarikatların değil, Nurculuk ve Süleymancılık gibi cemaatlerin de siyasete etki etme arzularını besleyerek dindar kesimin siyasi mücadelede daha aktif olmasına zemin hazırlamıştır (Aytepe, 2016: 180). Şu da belirtilmelidir ki Halidi kolu başta olmak üzere tarikatlar ve cemaatler siyasete etki etme ve devlette kadrolaşma çabaları içinde olagelmışler ve bunun devlet yönetimi açısından olumsuz sonuçları pek çok kez tecrübe edilmiştir.

Türkiye'deki İslamcı hareketin gelişimi değerlendirildiğinde, Nakşî-Hâlidî gibi bazı tarikatların toplum üzerinde belirgin bir etkisi ve siyasi bağlantıları olmasına rağmen, bu hareketin doğrudan tarikatların yönlendirdiği ya da egemenlik kurduğu bir alan olmadığı görülmektedir. Bazı radikal İslamcı gruplar ise, tarikatların geleneksel yapılarının ve yöntemlerinin, İslamcı hareketin hedeflediği dönüşüme engel teşkil ettiğini düşünmüşlerdir. Onlara göre, tarikatların tarihsel ve mistik yaklaşımları, İslamcı hareketin daha radikal değişim taleplerini karşılayacak esneklikten yoksundur. Radikal İslamcı gruplar, tarikatları İslamcı hareketin önünde bir engel olarak değerlendirmiş ve onları hareketin gelişimini sınırlayan unsurlar olarak görmüşlerdir (Uzun, 2011: 112-113).

İslamcılığın partileşme olgusu, Türkiye'de İslamcıların sağ partilerin gölgesinden sıyrılarak, kendi kurdukları partiler aracılığıyla bağımsız bir şekilde var olma çabalarını temsil eder. Milliyetçi-muhafazakâr çizgiler taşımakla birlikte, bu partilerde İslami renkler baskın hale gelmiş ve İslam'ın modern dönemlerde kamuya ve kamusal alana daha görünür bir şekilde dâhil olmasına öncülük edilmiştir. Bu süreç, klasik İslamcılık döneminin ardından, İslamcı eğilimlere sahip kişilerin siyasete ilk kez bu denli yoğun bir katılım göstermesine de zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, bu partiler, farklı görüşlerden gelen İslamcı düşüncelerin buluşma noktası olmuştur.

Dünyadaki özgürlükçü ve demokratik gelişmelerin etkisiyle Türkiye’de de esen bu hava, İslami kesimi sağ partilerde kendilerini ifade etme zorunluluğundan kurtarmış, onların doğrudan siyaset sahnesine çıkarak söylem ve taleplerini dile getirmelerini sağlamıştır. 1967 yılında Mehmet Zahit Kotku’nun teşvikleriyle temelleri atılan ve “Milli Görüş” olarak adlandırılan bu partileşme süreci, Türkiye’de siyasal İslamcılığın en önemli temsilcisi haline gelmiş ve Necmettin Erbakan’ın karizmatik liderliğiyle şekillenerek inişli çıkışlı bir siyasi yol izlemiştir (Aytepe, 2016: 185-186).

Parti ideolojisi açısından kategorize edilirse 1969 yılında Milli Nizam Partisi adıyla Türkiye’nin ilk İslamcı partisi doğmuştur. 1971 Askeri müdahalesinde kapatılmış ancak bir yıl sonra Milli Selamet Partisi ismiyle yeniden kurulmuştur (Özdalga, 2007: 54-56). 14 Ekim 1973’te Milli Selamet Partisi %11.8 oy almış ve bu parti Cumhuriyet Halk Partisi’yle koalisyon hükümeti kurarak iktidarın küçük ortağı olmayı başarmıştır. Milli Görüş partileri deneyimleri Sünni İslamcılığın Türkiye’deki öncülüğünü yürütmeye namzet bir hale dönüşmeye ve bu öncülüğü geleneksel tarikat şeyhlerinden seküler eğitim almış profesyonel politikacılara geçirmiştir (Çakır, 1999: 89).

Bu dönemde İslam’ın etkisi sadece politik arenada değil toplumsal hayatta da görünür hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde imam hatip okullarının ve ilahiyat fakültelerinin sayısı artarken başörtülü kadın öğrencilerin sayısında da artış yaşanmıştır. İslami yayınların sayısı ve İslami dernek, vakıf, tarikat ve cemaatlerin de etkisinin günden güne yükseldiği gözlemlenmiştir (Özdalga, 2007: 56).

Dindarların sosyal ve siyasal hayatta etkisi artarken bu dönemlerde radikal İslamcılar da Türkiye’de cemaatleşmeye başlamıştır. Radikal İslam anlayışını buraya kadar anlatılan gerek toplumsal hayatta gerekse politik arenada olan dindar profilinden ayırmak gerekir. İslamcılık düşüncesi, zamanla dış merkezli dinî akımların etkisiyle Türkiye’ye özgü dinî grupların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle 1970’li yıllarda radikal dinî hareketler Türkiye’de yoğun bir şekilde kendini göstermeye başlamış, bu hareketler hem fikrî hem de eylemsel anlamda varlıklarını hissettirmişlerdir. Bu grupların temel amacı, mevcut devlet rejimini değiştirerek İslamî esaslara dayalı yeni bir yönetim sistemi kurmak ve toplumsal dönüşümü bu çerçevede gerçekleştirmektir (Balcı, 2022: 662).

Türkiye’de Radikal İslamcılığın Dünü

İslam köktenciligi, genel olarak Müslüman ülkelerdeki mevcut yönetimlere karşı bir tehdit olarak tanımlanırken, özellikle 1970’ler ve 1980’lerde ciddi bir güç haline geldiği kabul edilmektedir. Bu yükselişin başlıca nedenleri arasında, 1967’de Arap ülkelerinin İsrail karşısındaki yenilgisi ve 1979’daki İran İslam Devrimi sayılmaktadır. Ancak, bu gelişmelerin tek başına İslam köktenciliklerinin yükselmesine neden olduğunu düşünmek eksik bir yaklaşımdır. 1920’lerde Türkiye ve İran, 1950’lerde ise Mısır ve Kuzey Afrika’daki milliyetçi devrimlerin de bu sürece katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu devrimler sonrasında oluşan yeni siyasal iktidarlar, İslam hukukunun bireysel ve toplumsal uygulamalarına müdahale etmeye başlamış ve bu müdahale, şeriatın toplumsal hayattaki rolünü koruyan önceki monarşik yönetimlerden farklı bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Monarşiler, şeriat uygulamalarına genellikle karışmazken, ulus-devlet temelli yeni yönetimler Batılı yasalar ve yaşam tarzlarını benimsemiş, bu da İslamcı radikallerin devlete yönelik eleştirilerine kendi bakış açıları çerçevesinde meşruiyet kazandırmıştır. Modern dönemde, radikal İslamcılar önceki dönemlere kıyasla daha fazla toplumsal destek bulmuş, özellikle Batılılaşma programlarının Müslüman kimliğini tehdit ettiği düşüncesi geniş kesimlerde kabul görmüştür. Sonuç olarak, ulusal devrimler halk ile yönetim arasındaki geleneksel dengeyi

bozmuş ve bu durum İslamcı radikalizmin zemin kazanmasına neden olmuştur (Ateş, 2009: 64).

Türkiye’deki dini radikalleşme süreci, İslam dini temelinde ortaya çıkmış ve radikal İslam, bireyin sadece Allah ile olan ilişkisi dışında, hayatın her alanında İslam’ın hâkim olması gerektiği inancını savunmaktadır. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye’de radikal İslami düşünceler yaygınlaşmaya başlamıştır. Radikal İslamcı anlayış, mevcut devlet sistemini ve toplumu, İslam’a uygun olmamakla itham ederken, bir ülkenin İslam’ın egemen olmadığı durumu “darulharp” olarak değerlendirmektedir. Darulharp, mücadeleyi, hatta şiddete varan bir mücadeleyi meşru kılmaktadır. Ancak Türkiye özelinde, radikal İslamcıların zaman zaman darulharp söylemleri olsa da bu kesim şiddetle doğrudan özdeşleştirilmemektedir. Türkiye’de Müslümanların özgür olmadığı ve baskı altında tutulduğu algısının, toplumsal hafızanın etkisiyle beslendiği söylenebilir. Özellikle cumhuriyetin ilk dönemlerinde, dine karşı uygulanan baskıcı politikalar da radikal İslami düşüncenin artışı etkilemiştir. Ancak tüm bu unsurlara rağmen, radikal İslamcı hareketlerin Türk kültürü, toplum ve devlet yapısı ile uyum sağlayamadığı görüşü hâkimdir (Şimşek ve Demir, 2024: 1059).

1970’lere gelindiğinde, Müslüman coğrafyasında öne çıkan İslam âlimleri ve düşünürlerinin eserleri, özellikle Mısır’daki İhvan-ı Müslimin ve Pakistan’daki Cemaat-i İslami hareketlerinin liderlerinin yazıları, Türkiye’de Müslüman düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Bu etkiler, Pakistanlı Muhammed İkbal, Mevlana Ebu’l Ala Mevdudi, Muhammed Hamidullah, Fazlurrahman, Mısırlı Hasan el Benna, Seyyit Kutub, Muhammed Ebu Zehra, Cezayirli Malik bin Nebi, Suriyeli Said Havva ve İranlı Ali Şeriatî gibi önemli düşünür ve aktivistlerin eserlerinin çevirileri aracılığıyla Türkiye’de yaygınlaşmasıyla artmıştır. Özellikle bu eserlerin sağcı, muhafazakâr, milliyetçi ve dindar kesimler arasında İslamcılık ve ümmetçilik düşüncesinin gelişimine büyük katkı sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda, Seyyit Kutub’un "Yoldaki İşaretler" adlı eseri, İslamcılık ve ümmetçilik düşüncelerinin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Türkiye’de bu literatüre ulaşan gençler, dini yeniden keşfetme ve tevhid merkezli bir anlayışa yönelme eğilimi göstermiştir. Aynı dönemde, radikal İslami hareketlerden etkilenen kişi ve gruplar, parti faaliyetlerinden uzak durarak tevhidi bakış açısıyla dergiler, kitaplar ve makaleler yayımlamışlardır. Bu süreç, Türkiye’deki radikal İslami düşüncenin ve hareketlerin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Şimşek ve Demir, 2024: 1059-1060).

1960’lı ve 1970’li yıllarda Türkiye, Mısır ve Pakistan kaynaklı İslam düşünürleriyle tanışma fırsatı bulmuş ve bu süreçte özellikle Cemaat-i İslâmî lideri Ebu'l-Ala el-Mevdudi’nin fikirleri Türkiye’de geniş bir yankı uyandırmıştır. Mevdudi, Hindistan’ın İngiliz sömürgeciliğinden kurtulması ve Pakistan’ın bağımsız bir İslam devleti olarak kurulması sürecinde geliştirdiği fikirleriyle, İslam devleti, İslam anayasası ve İslami hükümet gibi kavramlara dair çözüm önerileri sunmuştur. Bu düşünceler, Türkiye’de İslamcı gençlik üzerinde derin etkiler bırakmış, özellikle Mevdudi’nin "Kur'an’a Göre Dört Terim", "İslamda İhya Hareketleri" ve "Hilafet ve Saltanat" gibi eserleri İslamcı düşüncenin yayılmasında büyük rol oynamıştır. Mevdudi’nin eserlerinde işlediği ana tema, Müslümanları çağdaş "şirk"e karşı mücadeleye çağırması ve bu mücadelenin stratejik, siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutlarını detaylı bir şekilde ele almasıdır. Bu eserler, bağımsız bir Müslüman kimliği inşa etme çabasındaki bireyler için bir rehber niteliği taşımış ve onların Kur'an’la bağlarını güçlendirmelerine yardımcı olmuştur. Türkiye’de bu dönemde İslamcı gençlik, Mevdudi’nin eserleri aracılığıyla tevhid merkezli bir anlayış geliştirerek, toplumsal ve siyasal bir sistem oluşturma yolunda ilerlemeye başlamıştır (Bulut, 2018: 919-920).

Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır’da farklı koşullarda ortaya çıkmış ve bu hareketin içindeki değişimlerin ayrıca ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Ancak, hem bu hareket hem

de diğer İslamcı hareketler, 19. yüzyıl İslamcılığından farklı bir gündeme sahip olmuştur. Bu dönemde İslamcı hareketlerin ana hedefi, İslam'ın siyasi bir alternatif olduğunu göstermek ve Müslüman bireylerin kaybettikleri değerlere yeniden farkındalık kazandırarak bu değerleri yeniden inşa etmektir. Hasan el-Benna'nın kurduğu Müslüman Kardeşler hareketi, bireyden ümmete kadar İslam'ın hayatın her alanına tekrar hâkim kılınmasını hedeflerken, bu düşünceler Türkiye'de de yankı bulmuştur. 1960'ların sonlarından itibaren Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub'un eserleri Türkçe'ye çevrilmiş, bu eserler Türkiye'deki İslamcı düşüncüyü önemli ölçüde etkilemiştir. Seyyid Kutub'un "Yoldaki İşaretler" gibi kitapları bu dönemde büyük bir etkiye sahip olurken, kardeşi Muhammed Kutub'un eserleri de Türkiye'de etkili olmuştur (Bulut, 2018: 920-921).

1960'lı yıllarda Türkiye'de İslamcı düşünce üzerinde etkili olmuş bir başka önemli figür ise Takiyüddin Nebhani'dir. Nebhani, kurucusu olduğu Hizbu't-Tahrir hareketiyle tanınmış ve bu hareketin Türkiye'deki faaliyetleri sayesinde özellikle o dönemde İslamcı çevrelerde geniş bir tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar eserleri yasal olarak Türkçe'ye tercüme edilip yayımlanmamış olsa da, Hizbu't-Tahrir'in ideolojik etkileri ve yaydığı fikirler, Nebhani'nin görüşlerinin Türkiye'deki İslamcı hareketler arasında yayılmasına katkı sağlamıştır. Hizbu't-Tahrir, özellikle "küfrün tek millet olduğu" anlayışıyla, İslam'ın yalnızca dini bir inanış olmaktan öte, siyasi, toplumsal ve ekonomik tüm alanlarda rehberlik etmesi gerektiği iddiasını öne çıkarmıştır. Bu hareket, Müslümanların belirli bir metot ve strateji çerçevesinde faaliyet göstermeleri gerektiğini savunmuş ve bu metodun da Kur'an ve Sünnete dayalı olmasını vurgulamıştır. Bu görüş, İslam'ın modern dünya ile nasıl bir ilişki kurması gerektiği üzerine yapılan tartışmalarda önemli bir yer tutmuş ve Türkiye'deki İslamcı düşünürler arasında geniş yankı bulmuştur. Nebhani'nin Hizbu't-Tahrir aracılığıyla yaydığı bu fikirler, dönemin milliyetçi-muhafazakâr İslam anlayışından farklılaşarak, daha köktenci bir İslami hareketin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Nebhani'nin düşünceleri, yalnızca Türkiye'de değil, küresel anlamda da çeşitli İslamcı hareketler üzerinde etkili olmuştur. Nebhani'nin vurguladığı üzere, İslam'ın siyasi ve toplumsal bir sistem olarak modern devlet yapılarıyla entegre edilmesi gerektiği fikri, Türkiye'deki İslamcı düşüncenin ana eksenlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Hizbu't-Tahrir'in Türkiye'deki faaliyetleri, Nebhani'nin fikirlerinin yayılması açısından büyük bir rol oynamıştır (Bulut, 2018: 921).

1970 ile 2000 yılları arasında Türkiye'de eylem ve söylemleri ile radikal olarak kabul edilen hareketler arasında Hizbullahçılar, Hizbuttahrirciler, Selefiler, radikal Mealciler, Kaplancılar ve İbda-C öne çıkmaktadır (Balci, 2022: 663).

Türkiye'de Hizbullah'ın ortaya çıkışını etkileyen pek çok etken vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, modernleşme ve milliyetçilik ekseninde sert politikalar uygulanmış ve bu durum, özellikle geleneklerine ve dini inançlarına bağlı halk kesimlerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiler, zaman zaman fiili mücadeleye dönüşmüş ve özellikle Kürtlerin yoğun olduğu doğu bölgelerinde bu karşı çıkışlar daha belirgin hale gelmiştir. Aynı dönemde, PKK terör örgütünün bu bölgelerde silahlı mücadele başlatması, bölgede şiddetin tırmanmasına neden olmuştur. İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Türkiye'deki 1980 Darbesi de bu gerilimleri körüklemiş, çatışmaların büyümesine zemin hazırlamıştır. 1979'da İran İslam Devrimi ile aynı dönemde, radikal bir grup olan Hizbullah, Hüseyin Velioğlu önderliğinde kurulmuştur. Velioğlu, arkadaşlarıyla birlikte İlim Kitabevi'nde bu yapının temellerini atarken, o dönemde doğu bölgelerinde faaliyet gösteren birçok İslami grup da Hizbullah'ın oluşumuna zemin hazırlamıştır. İran İslam Devrimi sonrasında devrimi destekleyen dergi ve gazeteler de bu hareketin yayılmasına katkıda bulunmuş, Mustazaf-Der, Mektep-Der, Umut-Der gibi dernekler bu yapının çevresinde

kurulmuştur. Hizbullah'ın ilk yıllarında kitabeveleri üzerinden farklı yapılanmalar şeklinde ortaya çıkarken, zamanla kendi içinde çatışmalara girmiştir. Özellikle İlim grubu ile Menzil grubu arasında, PKK ile mücadele stratejisi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, bu çatışmaların temelini oluşturmıştır. Neticede, iki grup arasındaki mücadele kanlı infazlara yol açmış ve her iki taraftan da birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bu hareket, doğu ve güneydoğuda daha etkili olmuş ve toplumsal tabanı genellikle Şâfiî Kürtlerden oluşmuştur. Ancak, Hizbullah, 1980'lerde yükselmesine rağmen, geleneksel İslamcılarının fikri mücadelesi karşısında uzun vadede varlık gösterememiştir (Balcı, 2022: 667-670).

2002 yılında Türkiye Hizbullahı, silahlı eylemlerini sona erdirdiğini duyurmuş ve bu tarihten itibaren daha sivil bir yapıya yönelmiştir. Bu çerçevede, örgüt "Mustazaflar Hareketi" adı altında bir dernek kurmuş, ancak 2020'lerde yeniden açılacak olan bu dernek 2010 yılında kapatılmıştır. Silahlı mücadeleyi bırakmasının ardından örgüt, siyasallaşma yönünde adımlar atarak 2012 yılında Hür Dava Partisi'ni (Hüda-Par) kurmuştur. Böylece, Hizbullah'ın şiddet yöntemlerinden uzaklaşarak siyasal bir aktör olarak Türk siyasal hayatında yer almaya başladığı ve bu süreçte söylemlerinde ve yöntemlerinde önemli bir dönüşüm yaşadığı görülmektedir (Aktaş, 2022: 33).

Dünya'nın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de faaliyet gösteren Hizbuttahrir, 1953 yılında Filistin'de Takiuddin en-Nebhani tarafından kurulan ve amacı İslam dünyasında hilafet nizamını yeniden tesis etmek olan bir harekettir. Türkiye'de ise 1960'lı yılların başında görülmeye başlayan Hizbuttahrir, ideolojik olarak hilafet odaklı bir yapıya sahiptir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve modernist yapısına karşı kökten eleştiriler yöneltmektedir. Hareketin temel amacı, tüm Müslümanları bir araya getirerek İslam devleti kurmak ve bu devleti şeriatla yönetmektir. Hizbuttahrir'in Türkiye'deki faaliyetleri başlangıçta illegal yollarla ve gizli toplantılarla sürdürülmüş, bu nedenle Türkiye devleti tarafından sık sık takibe alınmış ve örgütün lider kadrosu birçok kez gözaltına alınmıştır (Çakır, 2014: 214). 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye'deki İslami hareketler üzerinde artan baskılar, Hizbuttahrir'in faaliyetlerini sınırlamış ancak hareket, çeşitli dergiler ve broşürlerle mesajlarını yaymaya devam etmiştir. 1990'lardan itibaren, Türkiye'deki İslami kesimlerde yeni bir siyasal canlanma yaşanırken, Hizbuttahrir de faaliyetlerini yeniden artırmıştır. Özellikle üniversitelerde ve gençler arasında taban bulmaya çalışmış, hilafetin yeniden kurulması çağrısıyla dikkat çekmiştir.

Hizbuttahrir'in temelde İslam dünyasındaki mevcut devlet yapılarını gayrimeşru olarak nitelendirir ve Müslümanların Batı destekli rejimlerle yönetildiğini savunur. Bu bağlamda, hareket Türkiye'de de siyasi ve ideolojik olarak aktif olmaya devam etmiştir. Hilafetin 3 Mart 1924 yılında kaldırılmasına atıfla özellikle her sene 3 Mart günü başta olmak üzere çeşitli tarihlerde ve yerlerde hilafeti destekleyen toplantılar ve seminerler düzenleyerek ideolojik faaliyetlerini sürdürmektedir. Günümüzde Köklü Değişim Dergisi çatısı altında faaliyetlerini yürüten örgüt, şiddeti benimseyen radikal İslamcı örgütlerden ayrılmaktadır. Çünkü Hizbuttahrir, Hz. Muhammed'in Medine'de İslam devletini kurana kadar cihat etmediğini bir dayanak noktası olarak belirlemiş ve İslam devleti kurulana kadar olan süreçte sadece tebliğ ve davet yapılmalıdır anlayışına sahip olmuştur. Bu nedenle dünyanın pek çok ülkesinde 70 yılı aşkın zamandır faaliyet gösteren örgütün silahlı bir terör eylemi bulunmamaktadır. Kendi mesajını ulaştırmak istedikleri kişileri "temas" olarak ifade eden örgütün üyeleri temas ettikleri kişiyi örgütün ideolojisi bağlamında etkilemeye çalışmakta ve daha sonra Takiuddin Nebhani tarafından kaleme alınan İslam Nizamı isimli eseri belirli bir ders usulünde okuttuktan sonra o kişiyi eğer rızası varsa Hizbuttahrir'in üyesi olarak kabul etmektedirler. Bir kişi "üye" konumuna ulaşana kadar o kişiye "daris" yani ders alan ismi

verilmekte ve üye olduktan sonra yine ders usulü ile kitleleşme konusunda partinin yapısı hakkında bilgilendirilmektedir. Hareketlerinden parti diye bahseden Hizbuttahrirciler, demokratik bir siyasi parti değildir. Hizbuttahrir, demokratik sistemlerde oy kullanmayı ve demokratik seçimlere katılmayı caiz görmemektedir.

Sonuç olarak, Hizbuttahrir Türkiye’de genel olarak sınırlı bir etki yaratabilmiştir. Türkiye’nin laik yapısı ve toplumsal zeminde geleneksel İslamcılığın güçlü olması Hizbuttahrir’in güçlenmesine karşı büyük bir engel teşkil etmiş ve hareketin Türkiye’de geniş çaplı bir toplumsal etki yaratmasının önüne geçmiştir. Ayrıca Türkiye İslamcılığındaki milliyetçi doku da Türkiye menşeli olmayan hareketleri “kökü dışardacılık” ile eleştirmekte ve Hizbuttahrirciler de bu eleştirilere maruz kaldıkları için yeterince taban bulamamaktadırlar.

Türkiye’de Selefilik kavramı, tarihsel olarak farklı anlamlar taşımış ve günümüze dek çeşitli yorumlar kazanmıştır. İlk dönemlerde Selefilik olarak adlandırılan anlayış ile günümüzde bu isimle anılan yaklaşımlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye’de Selefilik denildiğinde, Mealcilerden Suudi Selefilğine, Cihatçı Selefilikten Modern Selefilğe kadar pek çok farklı eğilim ve akım bu başlık altında incelenmektedir. Özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan Selefilik, Ehl-i Hadîs, Hanbeliyye ve Vehhâbiyye çizgisinin bir devamı olarak tanımlanır. Geleneksel Selefî anlayış ise Selef-i Sâlihîn kavramı ile ifade edilmekte olup, Hz. Peygamber ve onun sahabeleri ile onlara tabi olan ilk üç nesildeki Müslüman âlimleri kapsamaktadır (Kubat, 2019: 136-140). Günümüzde kullanılan Neo-Selefilik ise daha çok Vehhâbîliğin Hâricîliğe evrilen ve radikal, dışlayıcı, tekfirci eğilimlerle özdeşleşen bir akımı tanımlamak için kullanılmaktadır (Kubat, 2019: 159-160).

Yeni Selefilğin ortaya çıkışını ve çeşitlenmesini, son yüzyılda yaşanan olayların etkisiyle açıklamak mümkündür. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası Müslüman toplumlarda meydana gelen ekonomik ve sosyal değişimler, Batı’ya bağımlılığın artması, eğitimde materyalist düşüncenin yaygınlaşması ve din alanındaki baskılar, Selefilğin dönüşümünü hızlandıran etkenler arasında sayılabilir. Bu süreçte Selefilik, giderek sertleşen bir çizgi izlemeye başlamış ve siyasi hareketlerle ilişkilendirilmeye başlamıştır. Örneğin, Mısır’da el-Bennâ’nın liderliğinde İhvân-ı Müslimîn, Pakistan’da ise Mevdûdî’nin önderliğinde Cemâat-i İslâmî hareketleri Selefilğin siyasi alandan dini bir akıma dönüştüğüne dair örnekler sunar. Bunun yanı sıra, Filistin sorununun ortaya çıkışı ve Afganistan’ın Sovyet işgaline maruz kalması, Selefî düşüncenin Arap dünyası ve Hindistan çevresine yayılmasına yol açmıştır. Zamanla, Selefî hareketin şiddet içeren bir radikalleşme sürecine girdiği ve cihadı önceleyen grupların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Neo-Selefilik, yalnızca tebliğ ve daveti esas alan bir anlayış olmaktan çıkarak, şiddet yanlısı ve terör eylemleriyle anılan birçok grubun çatı ismi haline gelmiştir. Bu nedenle, Yeni Selefilği tek bir kategori altında değerlendirmek yerine, bu farklılaşan akımlara göre çeşitli alt gruplar şeklinde tasnif etmek daha uygun olacaktır. Eğitim ve modern bilimlerden yararlanmayı önemli bir unsur olarak kabul eden, ancak bu süreçte Kur’an ve sünnetin dışına çıkmadıklarını savunan Selefî gruplar, bu iki kaynağı farklı biçimlerde ele alarak bir araya gelirler. Bazıları yalnızca Kur’an’ı, bazıları ise hem Kur’an’ı hem de sünneti rehber edinirken, bu gruplar genellikle eğitilmiş ve entelektüel bireylerden oluşur ve kendilerini dinin özüne dönüş hareketi olarak tanımlarlar. Afgânî, Abduh, Reşit Rıza ve onların talebesi el-Bennâ, Seyyid Kutup ve Hint alt kıtasında etkili olan Mevdûdî gibi isimler, İslahatçı Selefî düşüncenin önde gelen temsilcilerindendir. Bu düşünürlerin, siyasî ve Cihatçı Selefilik gibi akımların oluşmasına da teorik bir temel sağladıkları söylenebilir. Cihatçı Selefilğin oluşum süreci, genel anlamda Selefilik ve Neo-Selefilik (özellikle Vehhabilik) üzerine inşa edilmiş olsa da, bu düşüncenin zamanla gelişen

olaylar ve fikirlerle yeni boyutlar kazandığı ve yaklaşık 50-60 yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Bu düşünce, İslamî hareketlerin içinde yer alan veya bu hareketlerden etkilenen, ancak mevcut durumu beğenmeyip yeni yöntemler arayan kişiler tarafından geliştirilen bir tepki hareketi niteliğindedir. Özellikle 1960'larda Mısır'da Cemal Abdünnâsır'ın İslamî hareketlere yönelik baskıcı politikaları, Cihatçı Selefî düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu dönemde Seyyid Kutup'un yazdığı eserler ve siyasi duruşu, Cihatçı Selefiliğin popülaritesini artırmıştır (Taşdelen, 2022: 80-82).

1970'lerden sonra Türkiye'de Selefilik, özellikle dış kaynaklı etkilerle sınırlı bir tabana sahip olmuştur. Türkiye'nin geleneksel dini yapısının Hanefi-Maturidi çizgide olması, Selefiliğin geniş bir kitleye ulaşmasını engellemiştir. Selefî gruplar, genellikle dar çevrelerde örgütlenmiş, eğitim ve yayın faaliyetleriyle kendilerine bir taban oluşturmaya çalışmıştır. Selefiler, dini hayatı Kur'an ve sünnete dayalı bir şekilde "aslına döndürmeyi" ve bid'at olarak nitelendirdikleri uygulamaları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Ancak toplumsal etkileri sınırlı kalmış; bu durum, Türkiye'deki dinî yapının tarihi ve kültürel olarak Selefiliğe mesafeli olmasıyla, ayrıca devletin laik yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Selefilik, özellikle radikal gruplar ve cihatçı eğilimler nedeniyle güvenlik endişesiyle yakından izlenmiş, bu da örgütlenme alanlarını daraltmıştır.

1970'li yıllarda Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin yükselişiyle birlikte, dinî meselelere daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşma ve Kur'an-ı Kerim'i doğrudan kaynak olarak kullanma arayışları hız kazanmıştır. Osmanlı'dan miras kalan Sûfî anlayışa karşı, meal ve tefsir okumalarının yaygınlaşmasıyla yeni bir akım doğmuştur. Bu dönemde, dinin kaynağından, yani Kur'an'dan öğrenilmesi gerektiğini savunan genç bir grup, "çöldeki Arapların anladığı Kur'an'ı Kapıcı Mehmet Efendi niçin anlamasın" gibi söylemlerle dikkat çekmiştir (Çakır, 2014: 215).

Ercüment Özkan, Türkiye'deki İslami düşünce ve hareketler arasında sert eleştirileriyle tanınan bir figür olarak tasavvuf karşıtlığıyla dikkat çekmiştir. Özkan, tasavvufu İslam'ın temel öğretilerine aykırı bulmuş ve bu öğretiyi, İslam'ı saptıran bir gelenek olarak değerlendirmiştir. Ona göre tasavvuf, İslam'ın saf ve özgün yapısını bozan hurafeler ve bidatlerle doluydu. Özellikle rabıta, evliyalık ve keramet gibi tasavvufi kavramları, Kur'an'da bir karşılığı olmayan, halkı yanlış yönlendiren unsurlar olarak ele almış ve bu öğretileri eleştirmenin İslam'ı doğru anlamak açısından hayati olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, İbn Arabi, Mevlana ve İmam Gazali gibi mutasavvıf isimlere sert eleştiriler yönelterek, onların İslam'ı tevhid inancından uzaklaştıran söylemler içinde olduğunu iddia etmiştir. Özkan, tasavvufu, İslam'ı daha karmaşık ve anlaşılması zor bir hale getiren ve özünden uzaklaştıran bir pratik olarak değerlendirir (Çakır, 2014: 198-200).

Özkan'ın bu tasavvuf karşıtı tutumu, onu daha geniş bir Selefî yaklaşıma yönlendirmiştir ancak onun selefiliği cihatçı selefilik ya da Suud selefiliği olmaktan ziyade entelektüel selefiliktir. O, İslam'ın yalnızca Kur'an ve sahih sünnet temelinde anlaşılması gerektiğini savunarak, mezheplerin ve geleneksel İslam'ın insanları yanlış yönlendirdiğini iddia etmiştir. Özkan'a göre, İslam'ın her dönem kendi içtihadıyla yaşanması gerekirken, Müslümanlar tarih boyunca mezhep imamlarını körü körüne takip ederek, dinin özü olan bireysel sorumluluğu terk etmişlerdir. Bu düşüncesiyle İslam'ın özgür düşünceye dayalı bir şekilde anlaşılması gerektiğini savunarak, mezhep taklidini İslam'ın gelişimine en büyük engel olarak görmüştür. Özkan'ın bu selefî tutumu, geleneksel İslami çevreler tarafından radikal bir çıkış olarak görülmüş, bu nedenle İslami camiada marjinal bir figür haline gelmesine yol açmıştır (Çakır, 2014: 200-203). Sistem karşıtı bir pozisyonu olan Ercüment Özkan, kendisini Türkiye'nin ilk radikal İslamcısı olarak görmektedir.

Ercüment Özkan'ın görüşlerini geniş kitlelere ulaştırma aracı ise 1981'de kurduğu İktibas

Dergisi olmuştur. Dergideki yazıları ve okuyucu mektuplarına verdiği sert cevaplarla, İslami çevrelerde polemikçi bir üslup geliştiren Özkan, geleneksel İslam yorumlarına karşı adeta bir "mücadele" başlatmıştır. Özellikle, İslam'ın akılla anlaşılması gerektiğini vurgulayan yazıları, onu dinin yalnızca akli bir zeminde değerlendirilmesi gerektiğini savunan bir figür haline getirmiştir. İktibas dergisinde tasavvufa, geleneksel İslami düşünceye ve mezheplere yönelik radikal eleştiriler, onu daha da tartışmalı bir isim haline getirmiştir. Bu polemikçi tutum, Özkan'ın bir yandan sıkı bir takipçi kitlesi oluşturmaya, diğer yandan da geleneksel İslami çevrelerin sert eleştirilerine maruz kalmasına yol açmıştır (Çakır, 2014: 199-200).

İslami Büyük Doğu Akıncılar Cephesi (İBDA-C), Türkiye'deki radikal İslamcı hareketler arasında hem ideolojik derinliği hem de örgütlenme yapısı ile dikkat çekmiştir. 1975'te MSP'nin gençlik hareketi olan Akıncılar'dan ayrılarak militan bir çizgiye evrilen Akıncı Güç, İBDA-C'nin temel taşı olmuştur. Salih Mirzabeyoğlu'nun önderliğinde gelişen bu hareket, İslam dünyasında "hakiki İslam'a dönüş" arayışı içinde olup mevcut düzeni eleştiren ve reddeden bir yapı olarak şekillenmiştir. Bu hareketin özgünlüğü, klasik İslamcılığın ötesine geçerek ideolojisini Batı felsefesiyle harmanlaması ve militan bir tavırla devrimci bir İslam inkılabı hedeflemesinde yatmaktadır. İBDA-C, Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu felsefesinden etkilenmiş olup, onun düşüncelerini daha ileri götürerek radikal bir dönüşüm hedeflemiştir (Çakır, 2014:179-180).

İBDA-C'nin örgütlenme yapısı, hiyerarşik ve merkeziyetçi bir modelden ziyade fonksiyonel bir yapıya dayanmaktadır. Bu yapı, bir yandan farklı grupların bağımsız faaliyet göstermesine olanak tanırken, diğer yandan hareketin genel ideolojisine sıkı sıkıya bağlı kalmalarını sağlamıştır. Akıncı Güç'ten devralınan bu model, gençler arasında yaygınlık kazanmış ve özellikle üniversitelerde etkili olmuştur. İBDA-C'nin militan yapısı, diğer İslami grupların pasif yaklaşımlarına karşı bir eleştiri niteliği taşımış ve İslami hareketler içinde daha aktif bir rol üstlenme iddiasını barındırmıştır. Bu bağlamda hareket, devrimci bir İslam devleti kurmayı amaçlarken, modernizme karşı İslami değerleri savunma mücadelesine girmiştir (Çakır, 2014:176-183).

İBDA-C'nin teorik arka planı, radikal İslami söylemi derinleştiren ve bir entelektüel aristokrasi yaratan bir dil ile şekillenmiştir. Salih Mirzabeyoğlu'nun yazıları, felsefi ve teorik bir dil kullanarak hareketi entelektüel bir zemine oturtmuş, ancak bu karmaşık dil, hareketin geniş kitleler tarafından anlaşılmasını zorlaştırmıştır. İBDA-C, Batı modernizmine karşı yerel değerleri savunan, ancak aynı zamanda Batı düşüncesinden ilham alan bir dünya görüşü inşa etmeye çalışmıştır. Hareketin bu özgün yapısı, onu Türkiye'deki diğer İslami hareketlerden ayırmış ve entelektüel çevrelerde de dikkat çeker hale getirmiştir. Ancak geniş halk kitlelerine ulaşmadaki zorlukları ve Türkiye'nin laik yapısıyla olan çatışmaları, İBDA-C'nin marjinalleşmesine yol açmıştır (Çakır, 2014:176-183).

Kaplancılar hareketi, Cemalettin Kaplan'ın Diyanet'teki görevinden radikal bir İslamcı liderliğe geçişiyle oluşan ilginç bir İslami hareket olarak dikkat çekmektedir. Kaplan, Adana Müftüsü olarak görev yaptığı dönemde, Süleymancılar ile giriştiği ideolojik mücadele sonrasında, devlete bağlı bir İslam anlayışını savunmuştur. Bu süreçte Nakşi tarikatıyla kurduğu ilişkiler, Kaplan'ın mistik bir yöne evrilmesine neden olmuştur. Çok sık rastlanmasa da mistik yapılar da radikalleşebilir ve Kaplancılar bunun bir örneğidir. Türkiye'deki siyasi ve toplumsal şartlar, Kaplan'ın radikalleşme sürecini hızlandırmış ve bu süreç onun Almanya'ya göçüyle yeni bir boyut kazanmıştır. Almanya'da kısa süre içinde Milli Görüş hareketinde etkili olmuş, ancak zamanla bu hareketten ayrılarak İslam Cemiyet ve Cemaatler Birliği'ni kurmuş ve radikal İslamcı söylemlerini geniş bir tabana yayma amacı gütmüştür. Humeyni'nin devrimci söylemlerinden esinlenen Kaplan,

Türkiye’de laik rejime karşı devrimci bir İslam devleti kurma çağrılarını yaparak, örgütlenmesini otoriter bir yapı içerisinde yönetmiş ve bu tekilci tavır, diğer İslami hareketlerle işbirliğini engelleyerek hareketin İslami camiada tecrit edilmesine yol açmıştır. Kaplan’ın özellikle finansal kaynakların kontrolü ve karar alma süreçlerindeki mutlak hâkimiyeti, Kaplancılar hareketini diğer İslami gruplardan ayıran önemli bir unsur olmuştur. Kaplan’ın Almanya’daki liderliği süresince hareketin radikalleşmesi, özellikle 1980 darbesi sonrası Türkiye’de baskı altına alınan İslami hareketlerin Almanya’da daha serbest faaliyet göstermesiyle ivme kazanmıştır. Kaplan’ın ölümünden sonra oğlu Metin Kaplan’ın liderliği devralmasıyla hareket daha da marjinalleşmiş ve devrimci hedeflerinden saparak küçük bir radikal grup haline gelmiştir. Bu bağlamda, Kaplancılar hareketi, Türkiye’deki İslami hareketlerin radikalleşme dinamikleri ve yurtdışındaki Müslüman toplulukların örgütlenme süreçleri açısından önemli bir inceleme alanı olarak öne çıkmaktadır (Çakır, 2014:195-197).

Türkiye’de Radikal İslamcılığın Bugünü

Radikal İslamcılık, Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren tercüme faaliyetleri ve dış kaynaklı etkilerle varlık göstermeye başlamış, özellikle 1980’li yıllarda yükselişe geçmiştir. İran İslam Devrimi, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali gibi uluslararası gelişmelerin yanı sıra Türkiye’deki siyasi ortam da bu hareketlerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemlerde birçok radikal İslamcı grup, İslamî esaslara dayalı bir yönetim sistemi kurmayı hedeflemiş, zaman zaman bu hedeflerini gerçekleştirmek için silahlı mücadeleyi benimsemişlerdir. Ancak Türkiye’deki radikal İslamcı hareketler, genellikle toplumun geniş kesimlerinde taban bulmakta zorlanmış ve Türkiye’nin laik yapısı bu hareketlerin yayılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.

1980’li ve 1990’lı yıllarda Türkiye’deki radikal İslamcı gruplar, Hizbullah, Hizbuttahrir, Selefiler, Kaplancılar ve İBDA-C gibi çeşitli fraksiyonlara ayrılmıştır. Bu gruplar, mevcut devleti İslamî esaslara göre dönüştürmeyi hedefleyen hareketler olarak öne çıkmışlardır. Ancak bu grupların büyük bir kısmı şiddeti ve silahlı mücadeleyi benimsemiş olsa da, bazıları sadece ideolojik düzeyde faaliyet göstermiştir. Özellikle Hizbuttahrir gibi gruplar, silahlı mücadele yerine davet ve tebliği esas almış, İslamî bir devletin kurulması için halkı bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Benzer bir şekilde şiddeti benimsemeyen radikal mealciler de sınırlı düzeyde varlıklarını sürdürmeye ve yayın faaliyetlerine devam etmektedirler.

2000’li yıllara gelindiğinde, Türkiye’deki radikal İslamcı hareketlerin bir duraklama dönemine girdiği görülmüştür. Bu duraklama, Türkiye’de siyasal İslamcılığın iktidarla tanışması ve Müslüman kesimlerin çevreden merkeze taşınması ile açıklanabilir. Bu dönemde İslamcı kesimler, radikal hareketlerden uzaklaşarak siyasi alanda daha görünür hale gelmişlerdir. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle birlikte İslamî değerler, siyasi ve toplumsal alanda daha fazla yer bulmaya başlamış, bu da radikal hareketlerin etkinliğini azaltmıştır.

2010’lu yılların başında Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da köklü değişimlere neden olmuş, bu durum Türkiye’de de yankı bulmuştur. Arap Baharı ile birlikte Türkiye’deki radikal İslamcı hareketler yeniden canlanma sürecine girmiştir. Bu süreçte radikal Selefi dernekler ve gruplar aracılığıyla Türkiye’de radikal İslamcılık yeniden görünür hale gelmiş, özellikle gençler arasında radikal İslamcı düşünceler yayılmaya başlamıştır. Ancak bu yükselişin kalıcı olmadığı ve 2015 sonrasında tekrar gerileme dönemine girildiği görülmüştür.

Radikal İslamcılığın Türkiye’de yeniden gerilemesinin en büyük nedenlerinden biri IŞİD terör örgütünün yükselişi ve ardından uluslararası bir koalisyon tarafından yenilgiye uğratılması

olmuştur. IŞİD'in insanlık dışı eylemleri, Türkiye'deki radikal İslamcı hareketlerin halk nezdinde itibar kaybetmesine neden olmuştur. Türkiye'de güvenlik güçlerinin ve devletin aldığı önlemler de bu hareketlerin etkinliğini önemli ölçüde azaltmıştır. Özellikle 2015'ten sonra Türkiye'de radikal İslamcı hareketlerin faaliyet alanları daralmış ve bu gruplar yeniden geri plana çekilmiştir.

Bugün Türkiye'deki radikal İslamcı hareketlerin büyük bir kısmı, şiddet yerine daha sivil yöntemlerle varlık göstermeye çalışmaktadır. Hizbullah gibi bazı radikal gruplar, silahlı mücadeleyi bırakarak siyasallaşma yönünde adımlar atmış, bu doğrultuda Hür Dava Partisi (HÜDA-PAR) gibi siyasi partiler kurmuşlardır. Ancak bu partiler de toplumsal taban bulmakta zorlanmış ve radikal İslamcı hareketlerin siyasi arenada kalıcı bir etkisi olmamıştır.

Türkiye'de radikal İslamcılık, 2020'li yıllarda büyük bir tehdit olmaktan çıkmış, daha marjinal gruplar tarafından savunulan bir ideoloji haline gelmiştir. Radikal İslamcı düşünceler, özellikle gençler arasında hala etkili olsa da Türkiye'nin laik ve milliyetçi yapısı bu düşüncelerin yayılmasının önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. Devletin radikal İslamcı hareketlere yönelik sert müdahaleleri ve güvenlik önlemleri, bu grupların faaliyetlerini daha da sınırlamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de radikal İslamcılık bugün büyük ölçüde geri plana çekilmiş durumdadır. Geçmişteki etkili ve yaygın radikal İslamcı hareketlerin yerini, daha sivil ve siyasi alanda varlık göstermeye çalışan gruplar almıştır. Ancak radikal İslamcılık, Türkiye'nin toplumsal yapısına ve devletin laik temellerine uyum sağlayamayan bir ideoloji olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye'de Radikal İslamcılığın Yarını

Radikal İslam anlayışı, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de tamamen yok edilebilecek bir olgu değildir. Tarihsel, kültürel ve ideolojik derinliği olan bu akım, toplumların dini, siyasi ve ekonomik şartlarıyla doğrudan ilişkilidir. Türkiye'de radikal İslamcılık, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren zaman zaman yükselmiş ve zaman zaman geri çekilmiştir, ancak bu tür ideolojiler köklü bir tabana dayandığı için tamamen ortadan kaldırılması zordur. Küresel terör örgütlerinin ve özellikle sosyal medyanın radikalizmi beslediği bir çağda, bu tür düşüncelerin marjinal de olsa varlığını sürdürmesi kaçınılmazdır.

Ancak Türkiye'de radikal İslamcılığın toplumsal zemin bularak güçlenmesi olası görünmemektedir. Türkiye'nin laik yapısı, milliyetçi ve muhafazakâr geleneklerle harmanlanmış toplumsal dokusu, radikal İslamcı düşüncelerin geniş kitlelere ulaşmasını engelleyen en büyük faktörlerden biridir. Radikal İslamcılık, Türkiye'de daha çok küçük gruplar ve marjinal topluluklar arasında karşılık bulmaktadır. Özellikle İslami değerlerin demokratik süreçlerde daha görünür olduğu son yıllarda, radikal unsurların toplumsal karşılık bulma ihtimali giderek azalmaktadır.

Bununla birlikte, cihatçı terör örgütlerinin etkisinde kalan bireyler, Türkiye'de radikal İslamcılığın varlığını sürdürme çabalarını devam ettirecektir. IŞİD gibi küresel terör örgütlerinin propagandaları ve sosyal medya aracılığıyla yaydıkları ideolojiler, özellikle gençler arasında etkili olabilmektedir. Türkiye için tehdit, radikal İslamcıların toplumsal taban bulup büyük kitlelere ulaşmasından ziyade, küçük grupların terör örgütlerinin hücre yapılanmaları olarak varlıklarını sürdürmesi potansiyelidir. Güvenlik birimlerinin bu tür yapıların faaliyetlerini engelleme çabaları, bu tehdidin büyümesini önlemekte başarılı olsa da bu tür grupların tamamen yok edilebilmesi oldukça zordur.

Türkiye'deki radikal İslamcılık hareketleri, marjinal sol hareketlerle bazı benzerlikler taşımaktadır. Her iki ideolojik grup da sürekli olarak fraksiyonlara ayrılmakta ve her küçük fikir

ayrılığı, büyük bir çatışma konusu haline gelmektedir. Radikal İslamcılar arasında "tekfir" meselesi, bu bölünmelerin en belirgin nedenlerinden biridir. "Hakiki İslam" anlayışı üzerine yapılan ayrımlar, radikaller arasında derin fikir ayrılıklarına ve bu ayrılıkların sürekli olarak yeni gruplar ortaya çıkarmasına neden olmaktadır. Tekfir anlayışı, bir Müslümanın başka bir Müslümanı İslam'dan çıkmış sayma hakkı olarak kullanılmakta ve bu anlayış, farklı fraksiyonların birbirini dışlaması sonucunu doğurmaktadır. Yani tekfir bir nevi aforoz olarak anlaşılabilir.

Bu tür bölünmelerin temel nedeni, radikal İslamcılar arasındaki dini yorum farklarıdır. İslam'ın saf bir şekilde yaşanması gerektiğine inanan Selefi ve Vahhabi gruplar, modern dünyayla uyumlu bir İslam anlayışını kabul etmeyen ve her türlü yeniliği reddeden bir ideolojiyi savunmaktadır. Ancak bu tür radikal yaklaşımlar, çoğu zaman kendi içlerinde bile uyumsuzluk yaratmakta ve her bir farklı görüş, yeni bir grup veya fraksiyon ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, radikal İslamcı hareketlerin Türkiye'de geniş taban bulamamasının en büyük nedenlerinden biridir.

Bu çalışmanın temel konusu olmasa da önemli bir benzerliği ortaya koymak gerekmektedir. Radikal İslamcı yapılar ve marjinal sol hareketler, ideolojik temelleri farklı olmakla birlikte dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Söz konusu benzerlikler şunlardır:

Birincisi, her iki grup da sistem karşıtı bir ideoloji benimser. Radikal İslamcılar, mevcut siyasi düzeni İslamî değerlere aykırı olduğu gerekçesiyle reddederken, sol yapılar kapitalist ve emperyalist düzeni sorgular ve yıkmayı hedefler. İslamcı gruplar İslam hukukuna dayalı bir devletin inşasını savunurken, sol yapılar sosyalist ya da komünist bir düzen kurmayı amaçlar. Bu ortak sistem karşıtlığı, hem radikal İslamcılar hem de sol grupların devrimci ideolojiler çerçevesinde mevcut statükoya karşı konumlanmalarına neden olmaktadır.

İkincisi, her iki grup da sık sık fraksiyonlara bölünür. Hem radikal İslamcı hareketlerde hem de sol hareketlerde görülen en belirgin özelliklerden biri, içlerinde sürekli olarak ideolojik ve stratejik ayrışmalar yaşanmasıdır. Bu gruplar, farklı yorumlar, liderlik mücadeleleri ya da stratejik tercihler nedeniyle sürekli olarak yeni fraksiyonlar oluşturur. Radikal İslamcı gruplarda "tekfir" yani diğer Müslüman grupları İslam dışı ilan etme pratiği, sol yapılar arasındaki ideolojik saflaşmalarla benzer bir bölünmeye yol açar.

Üçüncüsü, her iki yapı da şiddet kullanımını meşru bir yöntem olarak görmektedir. Radikal İslamcılar, cihat kavramını silahlı mücadele ile özdeşleştirirken, sol yapılar devrimci şiddeti, özellikle gerilla savaşını, toplumsal değişimin bir aracı olarak benimser. Hem radikal İslamcı gruplar hem de sol örgütler, kendi ideolojilerini gerçekleştirmek için şiddeti araçsallaştırmakta ve bunu devrimci bir eylem biçimi olarak görmektedirler. Daha önce de vurgulandığı gibi Hizbuttahrir ve İktibas Dergisi örneğinde olduğu gibi bazı radikal İslamcılar şiddeti bir yöntem olarak benimsemeyebilir. Aynı önemle vurgulanmalıdır ki bazı marjinal sol gruplar da şiddeti bir yöntem olarak benimsemeyebilir.

Dördüncüsü, her iki ideoloji de Batı karşıtlığı üzerinden kendini tanımlar. Radikal İslamcılar, Batı medeniyetini İslam dünyasına yönelik tehdit olarak görürken, sol yapılar Batı'yı kapitalizmin ve emperyalizmin merkezi olarak eleştirir. Her iki grup da Batı'nın sömürgeci geçmişine ve günümüzdeki ekonomik hegemonyasına karşı çıkarak, anti-emperyalist bir duruş benimser. Bu ortak düşman algısı, radikal İslamcılar ve solcuların söylemlerinde belirgin bir yer tutmaktadır. Bu benzerlik Marksist uluslararası ilişkiler teorileri ile post-kolonyal uluslararası ilişkiler yaklaşımları arasındaki benzerlikle örtüşmektedir.

Beşincisi, hem radikal İslamcılar hem de sol yapılar anti-emperyalist bir perspektife sahiptir. Radikal İslamcılar, Batılı güçlerin Müslüman coğrafyalardaki müdahalelerine karşı

direnin gerekliliğini savunurken, sol yapılar emperyalizmin dünya genelinde ezilen halklar üzerindeki baskısına karşı çıkar. Her iki grup da Batı'nın emperyalist politikalarına karşı yerel ve küresel direniş hareketlerini desteklemekte ve bu konuda ideolojik bir ortak zemin bulmaktadır.

Altıncısı, kolektif hareket anlayışı her iki grup için de temel bir ilkedir. Radikal İslamcılar, bireysel kurtuluş yerine ümmetin kolektif kurtuluşunu savunur; benzer şekilde, sol yapılar da bireyden ziyade sınıf mücadelesini ön plana çıkarır. Her iki grup da toplumsal dönüşümü hedefleyen kolektif bir hareketin gerekliliğine inanır ve bireysel haklar yerine toplumsal adalet ve kurtuluşu vurgular. Bu, onların hareketlerinin temelinde yatan kolektif kimlik ve aidiyet anlayışını güçlendiren bir unsurdur.

Yedincisi, radikal İslamcılar ve sol yapılar anti-milliyetçi bir çizgi izlerler. Radikal İslamcılar, milliyetçiliği ümmetin birliğini bozan bir unsur olarak değerlendirirken, sol yapılar milliyetçiliği kapitalist devletlerin bölücü ve sömürücü bir aracı olarak görürler. Hem radikal İslamcılar hem de sol gruplar, ulus-devletlerin sınırları yerine uluslararası dayanışmayı ve küresel bir mücadeleyi savunur.

Sekizincisi, her iki yapı da devletle çatışma içinde olmayı sürdürür. Radikal İslamcı gruplar, laik devlet yapısına karşı İslam devleti kurma idealiyle hareket ederken, sol yapılar kapitalist devlete karşı devrimci mücadele vermektedir. Her iki grup da mevcut devlet aygıtını kendi ideolojik hedeflerine ulaşmak için bir engel olarak görmekte ve bu engeli aşmak için devlete karşı silahlı ya da ideolojik bir savaş yürütmektedir. Bu ortak devlet karşıtlığı, radikal İslamcılarının ve sol yapılarının benzer direniş stratejileri geliştirmesine neden olur.

Sonuç olarak, Türkiye'de radikal İslamcılığın geleceği, büyük kitlelere ulaşmak yerine, küçük hücre yapılanmaları aracılığıyla varlığını sürdürmeye çalışan bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Devletin ve güvenlik güçlerinin aldığı önlemler, bu yapıların genişlemesini büyük ölçüde engellemiş olsa da, bu grupların tamamen yok edilmesi oldukça zordur. Türkiye'nin laik ve milliyetçi yapısı, radikal İslamcılığın geniş kitleler arasında yayılmasını engellerken, bu hareketin küçük çaplı hücre yapılanmaları aracılığıyla varlık göstermeye devam etmesi, potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak varlığını sürdürecektir.

Radikal İslamcılığın Yarımında Radikalleşme Potansiyelleri

Türkiye'de radikal İslamcılarının fikirlerinden en çok etkilenen toplumsal grup muhafazakâr aile yapısında yetişen gençlerden oluşmaktadır. Türkiye'de muhafazakâr aile yapısında yetişen bireyler, genellikle dini değerler ve kuralların ön planda olduğu bir ortamda büyümektedir. Bu bireyler, ailelerinden öğrendikleri geleneksel İslam anlayışıyla, dini hayatın bir parçası olarak görürler. Ancak bazı durumlarda, yüzeysel veya yetersiz dini eğitim, radikal düşüncelerin bu bireyler üzerinde etkili olmasına zemin hazırlayabilir. Özellikle genç yaşta karşılaşılan kimlik arayışı ve aidiyet krizleri, bireylerin dini kimliklerini daha katı ve "saf" olarak sunan radikal gruplara yönelmelerine neden olabilir. Radikal İslamcı gruplar, bu bireylerin dini aidiyetlerini kuvvetlendirme vaadiyle onları etkileyebilir ve cihatçı ideolojiler gibi aşırıcı düşüncelere sürükleyebilirler. Bu bireyler, özellikle sosyal medya gibi modern araçlar aracılığıyla radikal ideolojilerle tanışarak, mevcut toplumsal düzeni reddeden bir düşünce yapısına kayabilirler. Sonuç olarak, muhafazakâr ailelerden gelen gençler, radikal grupların sunduğu alternatif dini yorumları benimseyerek bu hareketlerin bir parçası haline gelebilirler.

Radikal İslamcı fikirlerden en çok etkilenmeye yatkın ikinci toplumsal grup geleneksel İslam anlayışındaki tarikat ve cemaatlara mensup bireylerden oluşur. Bu tür bireyler, çoğunlukla dini pratiği ve eğitimi yoğun olan ortamlarda yetişirler. Ancak tarikat ve cemaatlerin içindeki dini

yorum farklılıkları, bireylerin radikalleşme süreçlerinde önemli bir etken olabilir. Özellikle Sufi geleneklere bağlı olan bu bireyler, tarikatlardaki hurafelere bir tepki olarak ya sekülerleşmeye ya da İslam'ın radikal Selefi yorumundan etkilenmeye yönelebilir. Bu geçiş, bireylerin mevcut tarikat yapısını eleştirip, daha saf ve katıksız bir İslam anlayışı arayışına girmesiyle başlar. Radikal gruplar, bu bireyleri İslam'ın özüne dönüş iddiasıyla etkileyebilir ve onları daha sert dini yorumlar benimsemeye yönlendirebilir.

Seküler aile yapısında yetişen bireyler ise dini öğretilerden uzak bir yaşam tarzıyla büyürler ve genellikle laik değerleri benimseyen bir çevrede sosyalleşirler. Ancak, nadir rastlansa da bu bireyler arasında da radikal İslamcılığa yönelme olasılığı bulunmaktadır. Kimlik bunalımı yaşayan veya modern yaşamın getirdiği manevi boşluğu hisseden bireyler, dini bir kimlik arayışına girebilirler.

Son olarak, sol sosyalist çizgide bir ideolojiye sahip olan bireylerin de bazı durumlarda radikal İslamcılığa yönelmeleri mümkündür. Solcu bireyler, genellikle kapitalizm, emperyalizm ve Batı karşıtlığı gibi ideolojik duruşlara sahip oldukları için, radikal İslamcı grupların bu konularla ilgili söylemleriyle örtüşebilirler. Her iki ideoloji de anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir bakış açısına sahip olduğu için, bazı solcu bireyler radikal İslamcı düşünceleri benimseyebilirler. İdeolojik hayal kırıklıkları yaşayan bireyler, sol ideolojinin sosyal adalet arayışına karşılık bulamadığında, radikal İslamcılığa yönelerek bu arayışı İslamcı bir bakış açısıyla sürdürmeyi tercih edebilirler. Ayrıca, devlet karşıtı duruşları nedeniyle bu iki ideolojik kesim arasında bir yakınlık oluşabilir. Özellikle devletin baskıcı politikalarına karşı ortak bir direniş söylemi, sol sosyalist çizgideki bireylerin radikal İslamcı gruplarla işbirliği yapmasına veya bu gruplara sempati duymasına yol açabilir.

Sonuç

Türkiye'de radikal İslamcılık, tarihsel, ideolojik ve sosyolojik bağlamda derin kökleri olan ve zaman zaman yükseliş gösteren bir olgudur. Radikal İslamcı hareketler, özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda dış etkenlerin de desteğiyle Türkiye'de belirgin bir şekilde ortaya çıkmış, ancak geniş kitleler nezdinde toplumsal taban bulmakta zorluk yaşamıştır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'deki siyasi atmosferin değişmesiyle birlikte bu gruplar, siyasi ve toplumsal alanda etkilerini kaybetmeye başlamış, radikal İslamcılığın etkinliği azalmıştır. Bununla birlikte, cihatçı terör örgütlerinin Türkiye'de küçük gruplar üzerinden varlığını sürdürme potansiyeli, ülkenin güvenliği için kalıcı bir tehdit olarak varlığını korumaktadır.

Radikal İslamcı grupların Türkiye'de geniş taban bulamaması, ülkenin laik ve milliyetçi yapısının bu hareketlerin toplumsal kabul görmesinin önünde en büyük engel olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, radikal İslamcı ideolojilerin marjinal gruplar arasında hala etkili olması ve özellikle genç bireylerin bu ideolojiler tarafından etkilenmesi, bu olgunun tamamen ortadan kalkamayacağını göstermektedir. Türkiye'de radikal İslamcılık, toplumsal dinamikler gereği büyük kitlelere ulaşma potansiyelinden yoksun olsa da, küçük hücre yapılanmaları aracılığıyla cihatçı terör örgütleriyle bağlantı kuran unsurlar varlıklarını sürdürmeye devam edebilir.

Bu çalışmada görüldüğü gibi, radikal İslamcılık, marjinal sol hareketlerle benzer şekilde sürekli olarak fraksiyonlara bölünen bir ideoloji olmuştur. Radikal İslamcı gruplar arasında da "tekfir" meselesi önemli bir ayrışma kaynağıdır. Bu gruplar, İslam'ı en doğru şekilde yaşama iddiaları üzerinden birbirlerine karşı düşmanca bir tavır sergileyebilmekte ve bu durum, radikal İslamcılığın geniş bir toplumsal destek bulmasını engelleyen en temel faktörlerden biri olarak öne

çıkılmaktadır. Her küçük yorum farklılığı, radikaller arasında büyük ayrılıklar yaratmış, bu da radikal İslamcı hareketlerin kendi içinde parçalanmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye’de radikal İslamcılık, uzun vadede toplumsal yapıya büyük bir tehdit oluşturma kapasitesine sahip değildir. Ancak radikal grupların küçük ve izole hücreler olarak varlıklarını sürdürmesi, güvenlik açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Türkiye’nin laik yapısı, güçlü güvenlik tedbirleri ve toplumun radikal İslamcılığa olan mesafeli duruşu, bu grupların büyük bir tehdit haline gelmesini engellemektedir. Gelecek yıllarda radikal İslamcılığın Türkiye’deki seyrini belirleyecek olan en önemli faktör, bu grupların dış bağlantıları, uluslararası cihatçı örgütlerle ilişkileri ve devletin bu gruplara karşı geliştireceği güvenlik stratejileri olacaktır.

KAYNAKÇA

Aktaş, A. (2022). Türkiye Hizbullahı’nın siyasal dönüşümü. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, 29-52. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1070843>

Ateş, D. (2009). İslam Köktenciligi (!) Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar, Akademik Orta Doğu 3(2) 63-96.

Aytepe, M. (2016). Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 169-199.

Balcı, A. O. (2022). “1970-2000 Yılları Arası Türkiye’de Radikal İslamî Hareketler”. e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 15(2), 660-692. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1129855>.

Best, A., Hanhimaki, J. M., Maiolo, J.A. & Schulze, E. K. (2008). International history of the twentieth century and beyond. New York: Routledge.

Bulaç, A. (2005). Modern Türk Siyasi Düşüncesinde İslamcılık. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, Y. (2018). İslamcılık, tercüme faaliyetleri ve yerlilik. Yasin Aktay (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce 6, İslamcılık (s. 903-926) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakır, R. (2014). Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar. İstanbul: Metis.

Çakır, Ruşen. (1999). Politik ‘Alevilik’ ile Politik ‘Sünnilik’: Benzerlikler ve Zıtlıklar. Alevi Kimliği. Editör: T. Olsson & E. Özdalga. 86-90. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Heywood, A. (2007). Siyasi ideolojiler (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın & B. Kalkan). Ankara: Adres Yayınları.

Kara, İ. (2020). Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kubat, M. (2019). Yaşayan İslam mezhepleri. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları.

Kutlu, S. (2011). Çağdaş İslami akımlar ve sorunları. Ankara: Fecr Yayınları.

Lewis, B. (2013), Modern Türkiye’nin Doğuşu. (Çev. Boğaç Babür Tuna). Ankara: Arkadaş Yayınları.

Losurdo, D. (2017). Köktendincilik Nedir?. (Çev. S. Dingiloğlu). İstanbul: Yordam Kitap.

Özdalga, E. (2007). İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif (Çev. G. Türkoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Roy, O. (2003). Küreselleşen İslam (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Şentürk, H. (2011). İslamcılık-Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Şimşek, İ. H., & Demir, Z. (2024). Türkiye’de 1980’li ve 1990’lı yıllarda radikal eğilimli İslamcı erkeklerin deradikalleşme sürecini etkileyen faktörler. Eskiye, 54, 1053-1074. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1472519>
- Taşdelen, M. (2022). Cihadî Selefilik bağlamında neo-selefilğe eleştirel yaklaşım. Dergiabant, 10(1), 71-94. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1062504>
- Uzun, N. (2011). Türkiye’de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü.
- Yıldırım, E. (2012). Türkiye’de İslamcılığın Siyasal Evrimi: Devleti Kurtarmak, Devlet Kurmak ve Devleti Değiştirmek. TYB Akademi Dergisi, 2, (4), 167-176.

İŞİD TERÖR ÖRGÜTÜNÜN TÜRKİYEDEKİ FAALİYETLERİ, YAPILANMASI VE EYLEMLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Kemal ASİLTÜRK¹⁰⁹

Özet

Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) yaşadığımız yüzyılda küresel düzeyde etkiler bırakan, eylemleri ile korku ve dehşet yaratan terör örgütlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Hilafet ilan ettiği 2014 yılından itibaren uluslararası alanda dikkatleri üzerine çeken terör örgütü, öncelikle Irak ardından Suriye’de geniş toprakları kontrol altına alarak bu coğrafyada şiddete dayalı bir yönetim anlayışı ile hüküm sürmüştür. İŞİD yalnızca Irak ve Suriye ile sınırlı kalmayıp faaliyetlerini Orta Doğu, Avrupa, Afrika ve Asya’da da birçok ülkede sürdürerek terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Bu minvalde Türkiye’de, İŞİD’in ideolojik düşünce yapısına ve amacına göre düşman olarak gördüğü hedeflerinden biri haline gelmiş ve örgütün faaliyetleri, eylemleri ülkenin güvenliğinde ve toplumsal dinamiklerinde önemli ölçüde zarar verecek etkiler yaratmıştır. Bu çalışmada İŞİD’in Türkiye’deki yapılanması, faaliyetleri ve eylemleri değerlendirilmektedir. İŞİD’in Türkiye’deki yapılanma sürecinde ideolojik temelleri ve bu temellerin nasıl yayıldığı incelenerek örgütün cihatçı-selefi düşünce yapısına dayanan ideolojisinin Türkiye’de yayılması ve İŞİD’in eleman kazanımında ideolojik propaganda, sosyal medya faaliyetleri, dini toplantılar ve vaazlar aracılığıyla yürüttüğü süreç ile tabanını ve destek kitlesini genişletme süreci ele alınacaktır. İŞİD terör örgütünün Türkiye’deki hücre yapılanmaları, lojistik destek ağları ve sınır ötesi faaliyetlerinden özellikle Suriye-Türkiye sınırındaki faaliyetler, militanların geçişleri ve lojistik desteğin sağlanmasında Türkiye içerisindeki yerel unsurlar ve işbirlikçilerin rolü de önemli bir yer tutmaktadır. İŞİD terör örgütünün Türkiye’deki yapılanmasında yer alan yönetici kadroları ve önemli isimleri ele alınarak liderlerin kimlikleri, görevleri, faaliyetleri ve örgütün Türkiye’deki eylemleri nasıl yönettikleri ile hangi stratejileri uyguladıkları değerlendirilip örgüte karşı yapılan operasyonlar sırasında yakalanan veya etkisiz hale getirilen önemli isimlere yer verilmiştir. İŞİD terör örgütünün Türkiye’de gerçekleştirmiş olduğu eylemler ve bu eylemlerin toplum genelinde yarattığı panik, korku ve güvensizlik duygusu ile toplumsal ve psikolojik yansımaları ele alınarak örgütün terör eylemlerine karşı Türkiye Cumhuriyeti’nin yürütmüş olduğu mücadele yöntemleri ve stratejiler değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İŞİD, terör, terörizm, Türkiye.

¹⁰⁹ İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Güvenlik ve Terör Tezli Yüksek Lisans Programı, Malatya, Türkiye, asilturkemal@gmail.com, ORCID: 0009-0000-4865-3930.

ACTIVITIES, ORGANISATION AND ACTIONS OF ISIS TERRORIST ORGANISATION IN TURKEY

Abstract

The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIS) has emerged as one of the terrorist organizations that have left an impact on the global level in the century we are living, creating fear and horror with their actions. The terrorist organization, which has attracted international attention since it declared a caliphate in 2014, has ruled this geography with a violent management approach by taking control of large territories primarily in Iraq and then in Syria. ISIS has not only been limited to Iraq and Syria, but has also carried out terrorist acts by continuing its activities in many countries in the Middle East, Europe, Africa and Asia. In this regard, in Turkey, it has become one of the targets of ISIS, which it considers as an enemy according to its ideological structure and purpose, and the organization's activities and actions have created effects that will significantly damage the country's security and social dynamics. In this study, the structure, activities and actions of ISIS in Turkey are evaluated. By examining the ideological foundations of ISIS in the structuring process in Turkey and how these foundations spread, the spread of the organization's ideology based on the jihadist-salafist structure of thought in Turkey and the process that ISIS conducts through ideological propaganda, social media activities, religious meetings and sermons, as well as the process of expanding its base and support base will be discussed. The role of local elements and collaborators within Turkey in providing logistics support and logistics support for the ISIS terrorist organization's cell structures, logistics support networks and cross-border activities in Turkey, especially the activities on the Syrian-Turkish border, the passage of militants and the role of local elements and collaborators in Turkey also occupies an important place. The executive cadres and important names involved in the structure of the ISIS terrorist organization in Turkey were discussed, the identities of the leaders, tasks, activities, and how the organization manages its actions in Turkey, as well as what strategies they implement, and important names captured or neutralized during operations against the organization were included. The actions of the ISIS terrorist organization in Turkey and the sense of panic, fear and insecurity created by these actions throughout society, as well as their social and psychological consequences, are taken into account and the methods and strategies of the struggle carried out by the Republic of Turkey against the terrorist actions of the organization are evaluated.

Keywords: ISIS, terror, terrorism, Türkiye.

Giriş

Terörün tanımı ve ne zaman başladığı konusunda uluslararası camiada tam anlamıyla fikir birliği bulunmamaktadır. Hangi olayın terör ya da kimin terörist olduğu ülkelerin bakış açısına göre değişmekle birlikte toplumda korku ve panik yaratan, siyasi hedefleri olan planlı şiddet eylemleri terörizm olarak tanımlanmakla beraber 2000 yıllık bir tarihi geçmişi bulunmaktadır (Çakmak, 2008: s.17). Dini motifli terörizm ise herhangi bir dine mensup olan bir kişinin veya grubun yapmış olduğu şiddet eylemlerini topluma duyurabilmek maksadıyla dinin bir aracı olarak kullanılmasıdır. Martin (2017: s.34) dini motifli terörizmi inananların, inançlarını savunmak maksadıyla ve öbür dünyaya ait yüce bir iktidarın zaferi için yapıldığını belirtmektedir. Dini motifli terörizm 11 Eylül saldırılarından sonra dünyada terörizm algısı değişerek İslam dini ile bağdaştırılmakta ve İslam dini, batı medyasında terörizmin kaynağı olarak gösterilmektedir. Ancak Gus Martin, Terörizm; Kavramlar ve Kuramlar kitabında dini aşırıcılık, fanatizm ve terörizmin Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinlerde, kültürlerde ve Hindistan, İsrail, Japonya gibi bir çok ülkede olduğunu örnekleriyle anlatmış, İslam dinindeki cihat anlayışını Allah yolunda gayret göstermeyi ve doğru olanı yapmak için nefsi ile mücadele etmek olarak tanımlamış ve batıda ki yorumundan farklı olduğunu “*İslami cihat, en azından Müslümanların çoğu tarafından uygulandığı şekliyle bir Hristiyan Haçlı Seferinin eş değeri değildir*” diye belirtmiştir (Martin, 2017: ss.181-184). Radikal İslam’ın yayılışı Hasan el-Benna, Ebu Ala el-Mevdudi, Seyyid Kutub, Abdullah Azzam gibi akademisyen, öğretmen, şair, yazar ve ideologları İslam’ın ve Arapların kötüye giden durumu sona erdirmek güçlü bir İslam devleti ve Arap birliği kurmak amacıyla başlayan örgütlenmeleri beraberinde Arap Milliyetçiliği düşüncesinin yayılmasına neden olurken II. Dünya savaşı sonrasında emperyalizmin ve Batı’nın Ortadoğu’da ve gelişmekte olan ülkelerde uyguladığı siyasi, ekonomik ve kültürel işgali ve İsrail devletinin kurulması ile birlikte ve Arap ülkelerinin İsrail karşısında aldıkları yenilgiler Ortadoğu’daki Siyonizm baskısı gibi faktörler Arap dünyasında marjinalleşmelere, ardından radikalleşmelere ve fundamentalist yapıya dönüşerek batıya olan düşmanlığın artmasına sebebiyet vermiştir. Black (2010: s.467) Müslüman Kardeşler, Ebu Ala el-Mevdudi ve Seyyid Kutub gibi ideologların Batı’nın İslamiyet’e karşı tehdit oluşturduğunu algılamasından marjinalleştiğini ve Batıyla birlikte Komünizm ve Siyonizm de dahil olmak üzere, Batı’nın temsil ettiği her şeyi reddettiğini belirtmektedir. Bu süreç içerisinde Ortadoğu’da yaşananlar, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali, İran İslam Devrimi gibi olayların yaşanması radikal terör örgütlerinin doğmasına neden olmuştur. Bunların başında ise dünyanın farklı bölgelerinde büyük sansasyon yaratan eylemleri olan İŞİD gibi terör örgütleri yer almaktadır.

1. Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)

İŞİD terör örgütü Selefi-cihadi bir ideolojiye dayanmaktadır. Bu ideoloji, İslam’ın ilk dönemlerine dönmeyi ve İslam hukukunu yani Şeriatı tam anlamıyla uygulamayı savunmaktadır. Selefilik, genel manayla asr-ı saadet dönemi olarak adlandırılan ve bu dönemde “Kitap ve Sünnetin öncülüğünde ilk nesillerce oluşturulan sahih din anlayışı” şeklinde tarif edilmektedir (Kutlu, 2011: s.73). Kelime manasıyla selefin yani öncekilerin yolundan gitmek anlamına gelen Selefilik; Peygamber, aşap, tabiin ve tebe-i tabiin neslinin din anlayışının en doğru ve sahih din anlayışı olduğu ve bu yolu takip etmek gerektiği düşüncesidir. Bulut (2009: s.111) ise Selefilik’i inanç, yaşantı ve görüntüleri nedeniyle, gelenekçi İslami akım olarak adlandırılmakla beraber hoşgörülü bir bakış açısına sahiptir diye tanımlamaktadır. Selefilğin çağımıza kadar geçen sürede büyümesini sağlayan İbnTeymiyye’den Abdulvehhaba, Seyyid Kutup’dan Abdullah Azzam’a kadar oldukça geniş bir ağda büyük ideologları olmuştur. 20. yüzyıla birlikte İslam dünyasındaki dağınıklığın ve çöküşün önüne geçmek için Selefilik’te üç akım ön plana çıkmıştır. 1. Tecdid, İhya ve Yenilenme

denilen hareketle “*İslahçı Selefilik*”. 2. Kur’an’a dönüş adı altında oluşan “*Entelektüel Selefilik*”. 3. Afgan iç savaşıyla birlikte ortaya çıkan “*Devrimci Selefilik*”. Ancak IŞİD’in Selefilik anlayışı İbn Teymiyye’nin görüşleri ile Hanbeliliği esas alan ve Vehhabilikle yeniden üretilen kadim mirasların hepsini bozulma ve sapma olarak gören çağdaş bir hareket olarak ortaya çıkmakla beraber Seyid Kutub’un otoritenin sağlanması için şiddet uygulamanın dini bir vecibe olabileceği yönündeki açıklamaları radikal söylemlerinde yer alan, düzenin bütünüyle bozulduğu, ıslahının ise devrimci cihat yolu ile gerçekleşebileceği varsayımı üzerine yapılandırılmıştır (Chailand ve Blind, 2016: s.353; Bulut, 2009: s.99).

IŞİD terör örgütünün kökenleri, Sovyetlerin Afganistan’ı işgaline karşı direnişinde yer alan Ebu Mus’ab ez Zerkavi tarafından “Tevhid ve Cihat Örgütü” nü Afganistan’ının batı bölgelerinden Herat yakınlarındaki bir kapta militan eğitmek için kurmasıyla atılmıştır (Ağır, Güven ve Katılmış, 2021: s.87-88). Mus’ab ez Zerkavi’nin liderliğinde kurulan IŞİD terör örgütü, ABD’nin Sovyetleri çevreleme politikası ve zamanla küresel cihadın eğitim kampı olarak nitelendirilen Afganistan’ın mücadelesinde teori ve pratiğin sentezlendiği bir alanın eseridir. (Weiss ve Hassan, 2016: s.7-14). 2003 yılında Irak’ın ABD tarafından işgali sonrasında ortaya çıkan ve El-Kaide’nin Irak kolu olarak görülen ve IŞİD terör örgütünün öncüsü olan Tevhid ve Cihat Örgütü (TCÖ) ABD kontrolündeki Irak yönetiminin devlet kademelerindeki ordu mensubu ve bürokratlarını, yani Baas üyesi olan Sünni Arapları tasfiye etmesiyle başlayan Sünni direniş IŞİD terör örgütünün meşruiyet sürecini başlatmıştır. (Alkan, 2016: ss.164-166; Ağır, Güven ve Katılmış, 2021: s.89-90). 2006 yılına gelindiğinde “Irak El-Kaidesi” olarak anılan örgüt Irak’taki Sünni örgütler ile birleşerek “*Irak İslam Devleti*”nin kuruluşunu ilan etmiştir (Luizard, 2016: s.118). 2011 yılında Arap Baharı’nın domino etkisi ile Suriye’de başlayan iç çatışmalar terör örgütünün yayılmasında büyük etken olmuştur. IŞİD terör örgütü 2014 yılında, lider Ebu Bekir el Bağdadi’nin örgütün, El-Kaide’ye olan bağlılığının bittiğini açıklaması akabinde “*Irak İslam Devleti*”ni, “*Irak ve Şam İslam Devleti*” olarak ilan etmesi ve Irak’ta dört Suriye’de üç vilayetten oluşan geniş bir toprak parçası üzerinde kontrol sağlamıştır (Chailand ve Blind, 2016: s.594; Ağır, Güven ve Katılmış, 2021: s.114; Martin, 2017: s.190).

2. IŞİD Terör Örgütünün Propaganda ve Yapılanma Stratejisi

IŞİD terör örgütü, yükseliş ve yayılma döneminde dini motifli terör örgütleri içerisinde ideoloji ve yapılanması ile etkilendiği El- Kaide terör örgütünden bile daha radikal bir yapılanma modeli ve marjinal dinamikleri olan bir örgüt olarak radikal dini motifli terör örgütlerinden bariz bir şekilde ayrılmaktadır. Diğer terör örgütleri mücahit tarzı örgütlenmeler ile yapılanırken, IŞİD terör örgütü konvansiyonel bir orduya sahip olması, çeşitli ve yüksek mali gelirli kaynakları elde bulundurması hatta para basabilmeyi hedefleyen bir güce sahip örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır (Luizard, 2016: s. 21-22). IŞİD ele geçirdiği bölgelerde petrol rafinelerine, fabrikalara ve gelir getirebilecek bütün tesislere el koyarak işletmesini yapmıştır. Örgütün temel stratejisinin gelir kaynaklarını arttırmak ve kontrol etmek için bölgedeki mali kaynakları elde tutmayı amaçladığı görülmektedir (İyiat, 2019: s.71). Erdoğan ve Deligöz (2015: s.17) yapmış oldukları araştırma sonucunda, IŞİD terör örgütünün finansal olarak dünyanın en kapsamlı yapılanmasına sahip terör örgütü olduğunu belirterek 2,4 milyar dolardan fazla bir servete sahip olduklarını, bunların arasında petrol kaçakçılığından günlük 250.000 ile 1.5 milyon dolar aralığında, adam kaçırma, haraç ve fidyeden 20 milyon dolar, işgal ettikleri bölgelerde bulunan müzeleri yağmalayarak ele geçirdikleri tarihi eser kaçakçılığından 36 milyon dolar kazandığını Birleşmiş Milletler raporlarından tespit etmekle beraber örgütün, hedeflerine ulaşmak için insan kaçakçılığı, seks köleliği, çocuk ve kadın kaçırma gibi tüm illegal yolları gelir elde etmek için kullandığı tespit edilmiştir. Örgüt işgal ettiği

bölgelerde güçlenmek ve büyümek için sınır kapıları, fabrika ve imalathaneleri, tahıl siloları, petrol ve rafineri tesisleri ile barajlar gibi hayati önem taşıyan su ve enerji kaynaklarını kontrol altında tutmakla beraber kendilerine karşı direniş veya operasyon durumlarında bu alanları tehdit amaçlı bir silah olarak kullanmayı stratejik bir hedef olarak seçmiştir (Cevizci, 2014: s. 36).

IŞİD terör örgütünün yapılanmasında savaşı insan kaynağı temini ve bu aşamada yapılan propaganda büyük öneme sahiptir. Terör örgütünün insan kaynağını, bölgedeki yerel halk ile örgüte Avrupa, Orta Asya, Orta Doğu ve yakın coğrafyadaki ülkelerden katılan yabancı savaşçılar oluşturmaktadır. Örgüt sosyal medya platformlarını ve internet sitelerini aktif bir şekilde kullanarak dünyanın en ücra noktasına kadar ulaşabilmekte hücre yapılanmaları kurmaktadır, ayrıca örgütün üyeleri uyuyan hücrelerde yalnız kurt eylemleri ile ortaya çıkmaktadır. Teknolojinin bu avantajlarını kullanarak geniş kitlelere yönelik propaganda faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Videolar, animasyonlar, grafikler aracılığıyla gençleri etkileyerek örgüte katılmaları için teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İnsan kaynakları ağırlıklı olarak örgütün propaganda mekanizmaları ile sağlamaktadır. Sosyal medya ve iletişim teknolojilerinin yanı sıra propaganda araçları arasında dini ve kültürel motivasyonu sağlamak amacıyla yerel temsilcileri ve ajanlarını kullanarak göçmen ve mülteci kamplarından, diaspora toplulukları arasından örgüte üye kazanmayı amaçlamıştır. Kullanmış olduğu başka bir yöntem olarak, örgüte katılmış olan aile bireyleri ve arkadaş çevresindeki bireylerin sistematik şekilde organize edilmeleri, ekonomik sıkıntı içinde olan bireylere yönelik cazip vaatler, toplumsal baskılardan ve dışlanmalardan kaynaklı kimlik arayışında olan gençlere yönelik propaganda faaliyetleri yürütmesi örgütün eleman kazanmasında büyük rol oynamaktadır. (Gürler ve Özdemir, 2014: s.4). Ancak unutulmamalıdır ki radikal İslami anlayışı olmayan Müslümanlar ya da henüz İslam'a girmemiş Hristiyanlar IŞİD'in propaganda faaliyetlerine maruz kalmakla bu dehşet verici örgüte katılmamaktadır. IŞİD, El Kaide gibi yapılara savaşçı olarak katılma süreci belirli merhalelerden geçmektedir. Öncelikle Müslüman bireyler ya da İslam'ı kabul eden bireyler radikalleşme evrelerinden geçmektedir.

Savaş, kahramanlık ve şehadet temalı sosyal medya platformlarında yapılan yayınlar üzerinden macera arayışında olan gençler bu propaganda faaliyetleri ile motive edilebilmektedirler. Bir başka eleman devşirme yöntemi olarak IŞİD'in hapisane boşaltma operasyonları sonucu devşirdiği kişiler yer almaktadır. Bu operasyonlarda Sünni mahkumların ağırlıklı olduğu cezaevlerini seçmiş ve mahkumların sempatisini kazanarak ordusunda savaşacak yeni bireyleri örgüte kazandırmıştır. (Gürler ve Özdemir, 2014: s.4-5). IŞİD'in dünya çapında yapmış olduğu bu yöntemler farklı kültürel ve sosyal dinamiklere sahip bireyleri hedefine alarak etkileyebilmekte ve bu karmaşık, çok yönlü uygulanan stratejiler sayesinde günümüzde kontrol alanı azalsa da hücre yapılarına yönelik operasyonlarda büyük darbeler almasına rağmen küresel boyutta tehdit artmaya devam etmektedir.

3. IŞİD Terör Örgütünün Türkiye Yapılanması ve Faaliyetleri

IŞİD terör örgütünün Türkiye'deki faaliyetleri, örgütün Türkiye'yi hem ideolojik bir yayılma alanı hem de stratejik bir geçiş noktası olarak görmesinden kaynaklanan çok yönlü bir yapıya sahiptir. IŞİD terör örgütünün Türkiye'deki yapılanmasında en önemli faktör, IŞİD terör örgütünün Selefilik ideolojisinin temel prensiplerinin Türkiye'deki radikal İslamcı gruplar arasında benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu gruplar, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik yapısına karşı çıkmakta ve İslam'ın katı bir yorumunu benimsemektedir. Selefi-cihadi ideoloji, bu radikal gruplar arasında karşılık bulmuş ve IŞİD terör örgütünün Türkiye'de faaliyet göstermesinde ve eylemlerinde etkili olmuştur. IŞİD terör örgütü tüm dünyada yapmış olduğu propaganda faaliyetlerini Türkiye genelinde de uygulamıştır. Sosyal medya, dini toplantılar, vaazlar ve internet

üzerinden yürütülen propaganda faaliyetleriyle terör örgütü, Türkiye'deki radikal gruplar ve kırılgan yapıdaki kesimler (dışlanmışlık, kimlik arayışında olanlar, işsizlik vb.) arasında etki yaratarak destek toplamaya çalışmış ve belirli ölçüde başarılı olmuştur. IŞİD terör örgütünün Türkiye'deki yapılanması, ABD'nin Irak'ı işgali sürecinde Türkiye'de bulunan cihatçı militan şebekeleri ile irtibata geçmesiyle başlamıştır. 2012-2013 yıllarından itibaren ise bu militanlardan bazılarının IŞİD terör örgütünün saflarına katılmak için Suriye'ye geçtiği belirlenmiştir. Bazı militanlarında Türkiye içinde kalarak hücre yapılanmaları, eleman devşirme ve yabancı savaşçıların Türkiye üzerinden Suriye'ye geçişlerini yönetmek, sınır bölgelerinde lojistik destek sağlamak gibi görevlerde bulunduğu görülmektedir (Kriz Grup, 2020). IŞİD terör örgütü Türkiye'yi insan kaynağının lojistiğinde en önemli durak olarak belirlemiş eleman kazanımında dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen savaşçıların bölgeye geçmesinde ayrıca bölgeye silah, mühimmat tedarikini sağlamak ve lojistik destek vermek amacıyla Türkiye'nin Güneydoğu sınırlarını sıklıkla ihlal etmiştir. Bu faaliyetleri sürdürmek için IŞİD terör örgütü, Türkiye'de küçük, kapalı gruplardan oluşan hücre tipi bir örgütlenme modelini benimsemiştir. Örgütün her hücresi, tüm dünyada uyguladığı yapılanmalar gibi Türkiye'de de bağımsız olarak çalışır ve diğer hücrelerle doğrudan bağlantıya geçmez. Bu yapı, güvenlik güçlerinin örgüte karşı operasyonları zorlaştırmaktadır. Hücreler genellikle Ana Hücre, Operasyon Hücreleri, Lojistik ve İstihbarat Hücreleri şeklinde organize olmaktadır. **Ana Hücreler;** Merkezi görevler ve stratejik planlamaları üstlenmektedir. **Operasyonel Hücreler;** Saldırıları gerçekleştiren, suikastlar düzenleyen ve sabotaj eylemleri gibi görevler yapan hücrelerdir. **Lojistik Hücreler;** Silah, mühimmat, para ve diğer lojistik ihtiyaçları sağlamakla görevlidir. **İstihbarat Hücreleri ise** bilgi toplama, izleme ve hedef belirleme gibi faaliyetlerde bulunan hücrelerdir.

Türkiye'de IŞİD terör örgütünün önemli merkezlerdeki hücreleri arasında yer alan, Gaziantep-Adıyaman Hücresi, Ankara Hücresi, Konya Hücresi ve İstanbul Hücresi örgüte militan sağlama, lojistik destek ve terör eylemlerini planlama açısından aktif olarak faaliyet göstermiştir (Eroğlu, 2018: ss.233-236). IŞİD terör örgütünün Türkiye yapılanmasının başında sözde "*Türkiye vilayeti sorumlusu*" Ebu Uşame el Türki kod adlı Kasım Güler yer almakta olup Rusya, Avrupa ve Türkiye mali sorumlusu olarak örgütte üst düzey görevlerde bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 15.06.2021). Terör örgütünün İstanbul Hücresinin başında mali kaynakların kullanması, Türkiye'ye gelen yabancı savaşçıların, silah ve mühimmat geçişleri gibi tedarik işlerini Ebu Suheyf kod adlı Asaad Khelifalkhadr yürütmüştür (Eroğlu, 2018: ss.306-307). Örgütün Türkiye Sınır Emirliği görevini İçişleri Bakanlığı terör arananlar kırmızı listesinde yer alan Kod adı Ebu Bekir olan İlhami Balı yapmıştır. Balı, örgüte sınır bölgelerinde eleman devşirmek, canlı bomba eylemlerinin talimatları vermek ve Türkiye'deki hücreleri finanse etmek gibi görevler üstlenmiştir (Suriye Gündemi, 23.02.2018; terorarananlar.pol.tr). Türkiye vaizi olarak faaliyet gösteren Ebu Ubeyde kod adlı İlyas Aydın, IŞİD terör örgütünün İstanbul hücre yapılanmasına ilişkin faaliyetlerini denetleme, birçok kentteki radikal gruplarla bağlantı kurma ve Türkiye içindeki propaganda faaliyetlerinin başında yer almıştır (Eroğlu, 2018: s.274). Örgütün Ankara yapılanmasında liderliğini Bayram Tatlıbal'ın yaptığı "tekfir" grubu olarak adlandırılan ve çatışma bölgelerine eleman gönderme gibi görevleri üstlenen Tatlıbal grubu faaliyet göstermiştir. (Milliyet, 26.01.2016)

4. IŞİD Terör Örgütünün Türkiye'deki Önemli Eylemleri

Türkiye, IŞİD terör örgütü tarafından "*Dar-ül Harp*" alanı olarak görülmüş ve savaşılması gereken ülkeler arasında konumlandırmıştır. Dolayısıyla Türkiye, IŞİD terör örgütünün çok sayıda saldırılarının hedefi olmuştur. Örgüt, Türkiye'de 10'u canlı bomba saldırısı, 7'si bombalama

eylemi, 4'ü silahlı saldırı olmak üzere 21 terör saldırısı gerçekleştirmiştir (Ağır, Güven ve Katılmış, 2021: s.134). 2013 yılından itibaren yapılan bu hain saldırılar sonucunda 355 sivil hayatını kaybetmiş, 1000 civarında sivil ise yaralanmıştır (Wikipedia). Türkiye'ye karşı düzenlenen 21 terör saldırısının içinde Suruç saldırısı, Ankara Tren Garı saldırısı, Atatürk Havalimanı Saldırısı ve İstanbul gece kulübü saldırısı (Reina Katliamı) tamamen sivillere yönelik yapılan, toplumda yankı uyandırması ve kayıpların büyüklüğü açısından ön plana çıkmıştır.

İŞİD terör örgütünün Suruç saldırısı 20 Temmuz 2015 tarihinde Şanlıurfa'nın Suruç ilçesindeki Amara Kültür Merkezi önünde Sosyalist Gençlik Dernekleri Federasyonunun (SGDF) basın açıklaması yaptığı sırada intihar eylemcinin gerçekleştirmiş olduğu saldırıda 34 kişi hayatını kaybetmiş 104 kişi ise yaralanmıştır (Aljazeera, 20.07.2015).

İŞİD terör örgütünün diğer büyük saldırısı, 10 Ekim 2014 tarihinde pek çok sivil toplum örgütünün katılımlarıyla Sıhhiye Meydanında yapılacak olan "*Emek, Barış ve Demokrasi Mitingi*" için toplanma yeri olan Ulus semtindeki Ankara Garı kavşağında iki intihar eylemcisinin 3 saniye arayla gerçekleştirmiş olduğu saldırıdır. Bu saldırı, etkisi ve can kaybı bakımından Türkiye tarihinin en büyük saldırısı olarak tarihe geçmiştir. Saldırıda 109 kişi hayatını kaybetmiş 500 civarı insan ise yaralanmıştır. (Alkan, 2016: ss.187-188)

İŞİD Terör Örgütü, İstanbul'da Sultanahmet saldırısı, İstiklal caddesi saldırısı, Atatürk havalimanı saldırısı ve Reina saldırısını gerçekleştirmiştir. Örgüt mensubu üç terörist tarafından 28 Haziran 2016 tarihinde İstanbul Atatürk Havalimanının üç ayrı noktasında önce uzun namlulu silahlarla etrafa ateş ederek ardından üzerlerindeki bombaları patlatarak saldırı düzenlemiş, saldırılar sonucunda 10'u Çin, Ürdün, Tunus, İran ve Ukrayna uyrukluların da bulunduğunu 45 kişi hayatını kaybetmiş, 236 kişi ise yaralanmıştır (BBC, 29.06.2016). 1 Ocak 2017 tarihinde İstanbul'un Beşiktaş ilçesi Ortaköy semtinde bulunan Reina adlı gece kulübüne yılbaşı kutlamaları yapıldığı esnada İŞİD militanın uzun namlulu silah ile yapmış olduğu saldırı sonucunda aralarında yabancı uyruklu kişilerinde olduğu 39 kişi hayatını kaybetmiş, 95 kişi ise yaralanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2017: s.38). Saldırıdan bir gün sonra İŞİD terör örgütü saldırıyı üstlenmiştir. Örgüt yapmış olduğu yazılı açıklamada, Türkiye'yi '*Hristiyanların koruyucusu*' olarak tanımlayarak Türkiye'nin askeri operasyonları devam ettikçe saldırıların da süreceğini belirtmiştir (BBC, 02.01.2017).

4. Sonuç

İŞİD terör örgütünün bölgede hızla genişlemeye başlaması, Türkiye sınırlarını tehdit etmesi ve gerçekleştirmiş olduğu insanlık dışı eylemler dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, BM'nin aldığı kararlar doğrultusunda İŞİD'e karşı oluşturulan koalisyon içinde yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti oluşturulan bu koalisyona hem lojistik destek hem de askeri düzeyde yardımlarda bulunarak İŞİD terör örgütü ile mücadelenin aktif bir üyesi haline gelmiştir. Örgütün yurtiçindeki faaliyetlerine karşı geniş kapsamlı iç güvenlik stratejileri geliştirilmiş emniyet ve istihbarat birimleri, örgütün hücre yapılanmalarına, lojistik ve finansal destek sağlayan unsurlarına karşı operasyonlar düzenleyerek Türkiye içerisindeki varlığını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bu süreçte Türkiye'ye, yurtiçinden ve yurtdışından saldırılar gerçekleştiren terör örgütüne karşı sınır ötesi askeri operasyonlar başlatılmış olup sınır güvenliğini sağlama, İŞİD militanlarının Türkiye'ye sızmasını engelleme ve İŞİD'in lojistik ağlarını kesmeye yönelik sınır ötesi hareketler başlatılmıştır.

24 Ağustos 2016 günü Türkiye Cumhuriyeti Cerablus'u İŞİD 'ten almak için "*Fırat Kalkanı Harekâtı*" başlatılmıştır. 4 Eylül 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin El-Rai bölgesine yaptığı taarruz ile Türkiye-Suriye sınırında İŞİD tarafından idare edilen Azez-Cerablus hattının

kontrolü tamamen Türkiye destekli muhalifler tarafından tamamen ele geçirildi. Bu harekât ile Türk Silahlı Kuvvetleri ve Özgür Suriye Ordusu tarafından 243 yerleşim yeri ve yaklaşık 2015 km² alan kontrol altına alınarak IŞİD'in Türkiye sınırıyla fiziksel teması tamamen kesilmiştir (Wikipedia/Fırat Kalkanı Harekâtı)

20 Ocak 2018'de Türk Silahlı Kuvvetleri ve Özgür Suriye Ordusu Suriye'nin Halep ilinin Afrin ilçesi ile Azez ilçesine bağlı Tel Rıfat kentine yönelik “*Zeytin Dalı Operasyonu*” adında askerî harekât başlatmıştır. Bu harekât ile Türkiye Cumhuriyeti ülkenin varlığına tehdit olarak gördüğü başta IŞİD terör örgütü ve benzeri örgütleri bölgeden uzaklaştırmak, sınır hattının ve bölgedeki halkın güvenliğini sağlamak ve bölgeyi kontrol altına almak amacıyla harekâtı başlattığını açıklamıştır. 24 Mart 2018'de Afrin ilçesinin tamamının ele geçirilmesi ile harekât, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Özgür Suriye Ordusu'nun askerî zaferi ile sonuçlanmıştır. Harekât sonunda toplam 2.000 km² alan kontrol altına alınmıştır (Wikipedia/Zeytin Dalı Harekâtı). Bu operasyonlar ile sınır güvenliğini güçlendirilmiş, örgütün Türkiye'ye yönelik terör saldırıları büyük ölçüde azaltılmıştır. Türkiye'nin sınır bölgelerinde yaklaşık 500-700 km kadar bir alan güvenli hale getirilmiş ve IŞİD terör örgütünün bölgedeki hareket kabiliyeti sınırlandırılarak faaliyet alanlarını daraltılmıştır.

IŞİD terör örgütü, küresel çapta yaptığı eylemlerle dikkatleri bir anda üzerine çekmiş ve özellikle Irak ve Suriye'de geniş topraklar ele geçirerek hem bölgesel hem de uluslararası bir tehdit haline gelmiştir. Türkiye, örgütün hem coğrafi hem de ideolojik yayılma stratejilerinin merkezinde yer alan ülkelerden biri olmuştur. Türkiye gerek sınır ötesi faaliyetler gerekse ülke içindeki hücre yapılanmaları ile IŞİD terör örgütünün hedeflerinden biri haline gelerek ciddi güvenlik sorunları ile karşı karşıya kalmıştır.

IŞİD terör örgütünün Türkiye'deki faaliyetleri ve eylemleri, ülkenin güvenlik politikalarını, dış politikasını ve toplumsal yapısını doğrudan etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, genel olarak IŞİD terör örgütünün ortaya çıkışında rol oynayan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik faktörleri çok yönlü olarak ele alarak örgüt ile mücadele sürecinde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda yoğun bir mücadele yürütmüştür.

Türkiye'nin örgütün hem iç hem de dış tehditlerine karşı geliştirdiği çok yönlü stratejiler, IŞİD tehdidini büyük ölçüde azaltmıştır, ancak bu tehdidin tamamen ortadan kalkmadığı unutulmamalıdır. Örgütün uyuyan hücreleri ve küresel düzeyde propaganda faaliyetleri, uzun vadeli bir tehdit olarak dünya genelinde devam ettiği gibi Türkiye'de de bu tehdit devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Ağır, O. Güven, M.E. ve Katılmış C. (2021). Irak ve Şam İslam Devleti. Baharçiçek, A., Tuncel, G., Ağır, O. (Ed.). *Terör ve Propaganda* içinde (ss. 84-160). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Aljazeera. (20.07.2015). Suruçta Canlı Bomba Saldırısı
<https://www.aljazeera.com.tr/haber/suructa-canli-bomba-saldirisi-31-olu> Erişim Tarihi: 29.09.2024

Alkan, N. (2016). El Kaide'den IŞİD'E Din, Şiddet ve Terörizm. Ankara: Karınca Yayınevi
Anadolu Ajansı. (15.07.2021) MİT, DEAŞ'ın sözde 'Türkiye vilayeti sorumlusu' Kasım Güler'i Suriye'de yakalayarak Türkiye'ye getirdi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mit->

deasin-sozde-turkiye-vilayeti-sorumlusu-kasim-guleri-suriyede-yakalayarak-turkiyeye-getirdi/2274217 Erişim Tarihi: 25.09.2024

BBC. (29.06.2016). Atatürk Havalimanında saldırı: 42 ölü https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160628_istanbul_havalimani_saldiri Erişim Tarihi: 29.09.2024

BBC. IşİD Reina Saldırısını Üstlendi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38487610> Erişim Tarihi: 29.09.2024

Black, A. (2010). Siyasal İşlam Düşüncesi Tarihi; Peygamberden Bugüne. (Çev. S. Çalışkan ve H. Çalışkan). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Bulut, F (2009). İşlamcı Örgütler II, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Cevizci, T. S., (2014). Irak şam İşlam Devleti'nden İşlam Devletine Giden Süreç, 21 Yüzyıl Dergisi Ağustos Sayısı, Ankara.

Chailand, G. & Blind, A. (2016). Terörizmin Tarihi Antikçağdan IşİD'E. (Çev. B. Tanatar). İstanbul :Nobel Kitap.

Çakmak, H. (2008). Terörizm, Ankara: Platin Yayınları

Erdoğan, ř. ve Deligöz, E. (2015). Irak şam İşlam Devleti (IşİD): Gücü ve Geleceği, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Dergisi, Mayıs Ayı, Cilt:14, Sayı:1, Ankara.

Eroğlu, D. (2018). IşİD Ağları: Türkiye' de Radikalleşme, Örgütleme, Lojistik. İstanbul: İletişim Yayıncılık

Gürler, R. T., ve Özdemir Ö. B. (2014). Tevhid ve Cihad Örgütü'nden İşlam Devleti'ne, SETA Perspektif, Sayı: 60. Ağustos, Ankara.

İçişleri Bakanlığı Terör Arananlar Kırmızı Listesi <https://www.terorarananlar.pol.tr/tarananlar> Erişim Tarihi: 25.04.2024

İçişleri Bakanlığı, (2017). Türkiye'nin DEAş ile Mücadelesi, Ankara, İçişleri Bakanlığı Yayınları

İyat, B. (2019). Orta Doğu'nun Kırmızı Jeopolitiği Bir Dini Terör Organizasyonu Olarak DAES. NOVUS ORBIS Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (ss. 63-79). Sayı:1, Trabzon

Kriz Grubu Avrupa Raporu. (Haziran 2020). IşİD'e Katılıp Dönen Türkiye Vatandaşları: Mevcut Yaklaşımları Geliştirmek. İstanbul/Ankara/Brüksel

Kutlu, S. (2011). Çağdaş İşlami Akımlar ve Sorunları. Ankara: FCR Yayınları

Luizard, P.J. (2016). Işid Tuzağı. (Çev. Y. Ö. Charles). İstanbul: İletişim Yayınları.

Martin, G. (2017). Terörizm: kavramlar ve kuramlar. (Çev. İ. Çapcıoğlu ve B. Metin). Ankara: Adres Yayınları

Milliyet. (26.01.2016). Ankara'da IşİD'in 'Tatlıbal Grubu'na baskın: 11 gözaltı <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ankara-da-isid-in-tatlibal-grubu-na-baskin-11-gozalti-2184378> Erişim Tarihi: 25.09.2024

Suriye Gündemi. (23.02.2018) Kim kimdir? İlhami Balı/Ebu Bekir <https://www.suriyegundemi.com/ilhami-bali-ebu-bekir> Erişim Tarihi: 25.09.2024

Weiss, M. ve Hassan, H. (2016). IŞİD Terör Ordusunun İçyüzü. (Çev. E.A. Kayhan), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Wikipedia. Fırat Kalkanı Harekâtı

https://tr.wikipedia.org/wiki/Fırat_Kalkanı_Harekâtı Erişim Tarihi: 29.09.2024

Wikipedia. Türkiye IŞİD Çatışması

https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye-IŞİD_çatışması Erişim Tarihi: 29.09.2024

Wikipedia. Zeytin Dalı Harekâtı

https://tr.wikipedia.org/wiki/Zeytin_Dalı_Harekâtı Erişim Tarihi: 29.09.2024

BİLDİRİ ÖZETLERİ

17. Oturum

HİBRİT SAVAŞ ÇAĞINDA TRANSATLANTİK ENERJİ GÜVENLİĞİ: RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI ÖRNEĞİ

Dr. Meram TATLI¹¹⁰

Dr. Zehra AKSU¹¹¹

Özet

Tarih boyunca gerçekleşen çatışmaların hemen hemen hepsinde, düşmanın zafiyetlerinden istifade eden asimetrik yöntemler kullanılmış ve bunun sonucunda da nizami/ gayri nizami ve geleneksel/geleneksel olmayan çeşitli taktiklerin birlikte kullanıldığı oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Hibrit savaşın yaygınlaşması temelde savaşın doğasında bir değişikliğe yol açmamış ancak savaşın kullanım alanını yeni bir boyuta taşımıştır. Bu savaş türü, özellikle enerji sektörü gibi kritik altyapı unsurlarına yapılan siber saldırıları kapsamaktadır ve düşmanın dezenformasyon yoluyla sivil toplumun ve demokratik kurumların kamuoyu nazarındaki itibarını sarsmayı hedeflemektedir.

Rusya'nın dış politika kapsamında yürüttüğü hibrit savaş girişimi en çok Ukrayna savaşında kullanılmıştır. Ukrayna'da yaşanan siber saldırılar, iktisadi ve politik baskılar, arz kesintileri, dezenformasyon faaliyetleri birleşerek Ukrayna'nın enerji güvenliğini zayıflatmış ve siyasi açıdan istikrarsızlık yaratmıştır. 2009 yılında Rusya'nın Ukrayna doğal gaz tedarikini sekteye uğratarak gerçekleştirdiği saldırılar en yıkıcı girişim olsa da eylemler devam etmiş ve her geçen gün daha komplike ve zorlayıcı hale gelmiştir. Kırım'ın Rusya tarafından 2014 yılında ilhak edilmesi ve Ukrayna'daki operasyonlar, Soğuk Savaş yıllarından bu yana süregelen müşterek enerji arz güvenliği anlayışının ve aynı zamanda bu yaklaşımın sürdürülebilirliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Enerji kaynaklarının tedariki konusunda AB üye ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıkları ve maruziyetleri ulusal güvenlik bağlamında ciddi sonuçlar yaratabilecek nitelikte olmuştur. Gaz tedariki ve transit geçiş hususunda yaşanan sorunlar, 2006 ve 2009 yılında gerçekleşen Rusya-Ukrayna gaz krizleri, Rusya'nın hem güvenilmez bir arz sağlayıcı hem de enerjiyi bir silah gibi kullanmaya istekli ve buna hazır bir ülke olduğunu göstermiştir. Ukrayna konusundaki süregelen çatışmada enerji konusu bir silah unsuru gibi kullanılmaya devam edilirse bu durumdan en çok kimin etkileneceği sorusu, bu çalışmanın temel eksenini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Avrupa Birliği ve bilhassa Güneydoğu ve Orta Avrupa ile Baltık ülkelerinin gaz tedarikinde Rusya'ya olan bağımlılıkları önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Transatlantik iş birliğinde enerji güvenliğinin yeniden sorgulanmasına bağlı olarak Avrupa Birliği ve ABD, Rusya ile enerji alanındaki iş birliğinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar ile uluslararası alanda şeffaf ve küresel bir enerji ticareti ve yönetim mekanizmasının geliştirilmesine katkıda bulunulacağı öngörülmektedir. Temel amacı hibrit savaş stratejisinde kullanılan enerji faktörünün Rusya-Ukrayna krizi üzerinde nasıl bir etki yarattığının incelenmesi olan çalışmada, Rusya'nın izlemiş olduğu hibrit savaş politikasının transatlantik enerji güvenliğine etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit savaş, Enerji güvenliği, Rusya-Ukrayna Savaşı.

¹¹⁰ Kahramanmaraş, Türkiye, tatlimeram@gmail.com, 0000-0002-4373-5096

¹¹¹ TÜBİTAK Doktora Sonrası Araştırmacı, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, zehraaksu46@gmail.com, 0000-0003-1073-4086

TRANSATLANTIC ENERGY SECURITY IN THE AGE OF HYBRID WARFARE: THE CASE OF RUSSIA-UKRAINE WAR

Abstract

In almost all conflicts throughout history, asymmetric methods have been used to exploit the enemy's vulnerabilities, resulting in a highly complex structure in which various tactics, both conventional and unconventional, traditional and unconventional, have been used together. The proliferation of hybrid warfare has not fundamentally changed the nature of warfare, but it has taken the use of warfare to a new dimension.

Russia's foreign policy initiative of hybrid warfare has been used most prominently in the Ukraine war. While the 2009 Russian attacks disrupting Ukraine's natural gas supplies were the most disruptive, the actions have continued and have become increasingly complicated and challenging. The annexation of Crimea by Russia in 2014 and the operations in Ukraine have called into question the Cold War-era notion of collective energy supply security, as well as its sustainability. The dependence and exposure of EU member states on Russia for energy supplies has had serious implications for national security. The Russian-Ukrainian gas crises of 2006 and 2009, as well as the problems with gas supply and transit, have shown that Russia is both an unreliable supplier and a country willing and ready to use energy as a weapon. The question of who will be most affected if energy continues to be used as a weapon in the ongoing conflict over Ukraine is the main axis of this study. In this context, the dependence of the European Union and especially Southeastern and Central Europe and the Baltic states on Russia for gas supply is an important issue. With energy security being questioned again in transatlantic cooperation, the European Union and the United States are working to reduce energy cooperation with Russia. These efforts are expected to contribute to the development of a transparent and global energy trade and management mechanism in the international arena. The main objective of this study is to analyze the impact of the energy factor used in the hybrid war strategy on the Russia-Ukraine crisis and to investigate the impact of Russia's hybrid war policy on transatlantic energy security.

Keywords: Hybrid warfare, Energy security, Russia-Ukraine War.

1.GİRİŞ

Bir düşmanın zaaflarına karşı jeopolitik avantaj elde etmek için teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması hibrit savaş olarak adlandırılmaktadır ve 21. yüzyılda bu durum giderek yaygınlaşmaktadır. Günümüzde hibrit savaş, çatışmasız rekabet, yeni nesil savaş ve gri bölge savaşı/stratejileri gibi çok sayıda eş anlamlı ifadesi kullanılmaktadır. Bu terimler, terminolojideki farklı yorumlara rağmen benzer özelliklere atıfta bulunmaktadır. Savaş terimi daima üstünlük elde etmek ve kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek için düşmana çeşitli şekillerde ve biçimlerde kayıplar verdirerek yürütülmüş bir süreç olsa da günümüzde yaşanan hibrit savaşların karakteristik yapısı silahsız araçların kullanılmasına önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Buna ek olarak hibrit savaşın faaliyet sahası geniş kapsamlı olup bütün yaşam alanlarını kapsamaktadır, dolayısıyla hibrit bir savaş evrensel ya da mutlak olarak adlandırılmaktadır. Hibrit savaş, 21. yüzyıla özgü nitelikler taşımakta ve asırlardır süregelen rakibin zaaflarından asimetrik yöntemlerle yararlanma yaklaşımına dayanmaktadır. Hibrit savaş yöntemlerinden biri olarak kullanılan enerji faktörü bu asimetrik araçlardan biridir. Enerji sektöründeki sorunlar hem ulusal hem de insani güvenlikle doğrudan bağlantılıdır. Hayati öneme sahip enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğine yönelik duyulan endişeler, toplumun görüş ve düşüncelerini, politik gündemini, ülke ekonomisinin sürdürülebilirliğini, politik sistemin istikrarını ve bütünselliğini etkilemektedir. Günümüzde enerji güvenliğine yönelik olarak geliştirilen stratejiler, enerji sektöründeki dönüşümlerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Enerji güvenliği, bir devletin enerji rezervlerinin çeşitliliği ve güvenlik düzeyi ile ilişkilidir. Enerji açısından güvenliğin tesisi, ülkelerde ulusal güvenlik ve enerji politikalarının odağında yer almaktadır.

Ukrayna'nın Rusya güçleri tarafından işgal edilmesiyle birlikte süregelen enerji krizi, hem petrol-gaz sektörüne bağımlılığın uzun süredir devam eden kırılganlıklarını gün yüzüne çıkarmış hem de ulusal enerji güvenliği konusundaki endişeleri yeniden gündeme getirmiştir. Ukrayna, Rusya'ya olan gaz bağımlılığını asgari düzeye indirmeye yönelik enerji bağımsızlığı ve gaz çeşitlendirme politikaları geliştirmiş ve bu süreç Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesiyle sekteye uğramıştır. Yaşanan kara savaşı hem Ukrayna'nın bağımsızlığına hem de uluslararası normların ihlaline yol açarken, Rusya'nın yürüttüğü hibrit savaş 2014 yılından bugüne Ukrayna'nın enerji güvenliğini aktif bir şekilde tehdit etmektedir. Dünya üzerinde kendi gücünü arttırmak ve NATO'nun etkisini kırmak isteyen Rusya, yalnızca Ukrayna'da değil transatlantik bölgede enerji güvenliğini adım adım tehdit eden hibrit savaş yöntemlerini kullanmaktadır. Günümüzde yaşanan ve silahlı çatışmaya dönüşen Ukrayna krizi, Rusya'nın hibrit savaşının Ukrayna sınırlarının çok ötesinde olduğunu göstermekte ve transatlantik ülkeleri de etkisi altına alarak enerji güvenliği konusunda nasıl meydan okuduğunun bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın enerji güvenliği konusuna odaklanmasının temelinde, hibrit savaş yöntemi olarak kullanılan enerji faktörünün bir ülkeyi ya da toplumu istikrarsızlaştırma konusunda en büyük potansiyele sahip olduğu iddiası yatmaktadır.

Bu makale Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü hibrit savaş stratejilerinden biri olan enerji güvenliği konusunu kapsamlı bir yaklaşımla incelemektedir. Araştırma, "Rusya'nın Ukrayna'da yürüttüğü hibrit argümanlardan olan enerji faktörünün savaşta nasıl etki yaratmıştır?" sorusu üzerine temellendirilmiştir. Bu minvalde araştırmanın başlıca savı, Rusya Ukrayna'da yürüttüğü hibrit savaş politikasını ve bu savaşın bir argümanı olan enerji faktörünü başarılı bir şekilde yürütmektedir. Rusya, enerji faktörünü hem bölgesel hem de uluslararası alanda bir silah olarak kullanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın önemi ve amacına yönelik olarak nitel araştırma tekniği kullanılmış ve bu yöntemle ulaşılan bilgiler analiz edilerek yorumlanmıştır. Çalışmada

hibrit savaş kavramı, uluslararası teorilerden birisi olan saldırgan realizm yaklaşımı temel alınarak vaka analizi için seçilen Rusya-Ukrayna savaşı çerçevesinde irdelenmiştir.

2. ENERJİ GÜVENLİĞİ VE HİBRİT SAVAŞ

Hibrit savaş, devlet veya devlet dışı unsurlarca yürütülen, aleni ve gizli, askeri ve askeri olmayan yöntemlerin bir araya getirilmesiyle hedefi zayıflatmayı veya zarar vermeyi amaçlayan operasyonlardır (Marahrens, 2023). Bu gibi faaliyetler uyumlu ve eş zamanlı bir şekilde gerçekleştirilmekte, kasten demokratik ülkelerin ve kurumlarının zafiyetlerini doğrudan etkilemeyi hedeflemektedir. Hibrit tehdit eylemlerinin ortak noktası, demokrasi ile kurulmuş devletleri, hükümetleri ya da müttefikleri baltalamayı veya onlara zarar vermeyi hedeflemeleridir (Jungwirth vd., 2023). Hibrit savaş yeni bir terim olmasa da rakibi güçsüzleştirme ve çoğunluğu silahsız olan yöntemlerle stratejik üstünlük kazanma şeklindeki ilkel arzuların geliştirilmiş bir formunu yansıtmaktadır (Mitrovic, 2019: 44). Hedefler yerel, bölgesel, devlet dışı olabilmekte ve fiziksel altyapıya ya da diğer ulusal egemenlik unsurlarına karşı yapılan saldırılara sınırlamalar getirilebilmektedir. Hibrit savaş, lineer ve lineer olmayan şiddet ve sabotaj yöntemlerinin, sinerjik etkileşim yaratmak için düşmanın zayıf yönlerini hedef alan bir kombinasyondur. Hibrit harbin iki özelliği vardır. Birincisi, barış ve savaş arasındaki ayrım kesin olarak yapılamaz. İkincisi, saldırı altındaki devletin hibrit saldırıları tespit edememesi veya bu saldırıları başlatan, destekleyen devletin hangisi olduğunu belirleyememesidir (Arsalan, 2021). Hibrit savaş ile ilgili ilk çalışmalar 2002 yılına kadar uzanıyor olsa da (Nemeth, 2002), bu terimi daha kapsamlı bir kesime tanıtmayı başaran Frank Hoffman'ın makaleleri olmuştur. Çoğu kişi tarafından bu kavramın dayandığı temel kaynak olarak kabul edilen 2007 yılındaki bir çalışmada Hoffman, hibrit savaşların geleneksel imkânlar, gayrinizami stratejiler ve yapılanmalar, ayrım gözetmeyen tehdit ve baskı dâhil terör saldırıları ve suç niteliğindeki düzensizlikler gibi farklı savaş tarzlarını kapsadığını savunmuştur. Bu bağlamda Hoffman'a göre hibrit savaşın özünde farklı muharebe türlerinin ve çeşitli aktörlerin belirsizleşmesi ya da birbirine yaklaşması yatmaktadır. Bu savaşlarda nizami ve gayri nizami güçler hem harekât açısından entegredir hem de stratejik açıdan iç içe geçmiştir. Başka bir deyişle aynı muharebe meydanında aynı gücün parçasıdırlar (Hoffman, 2007: 14). Genel anlamıyla, bir unsur (devlet ya da devlet dışı) belirli nüfuz alanında bir veya daha fazla araç birleşimi kullanarak bir dizi amaca yönelik belirli hibrit tehdit eylemleri gerçekleştirebilmektedir. Bu hedeflere ya kullanılacak aracın nüfuz alanına direkt etkisiyle ya da neden olduğu kademeli sonuçlarla ulaşılabilmektedir. Bir saldırgan unsur tarafından gerçekleştirilen hibrit tehdit eylemleri, tehditlerin hibrit niteliğinin belirleyici öğeleri olan çeşitli yükselme evreleriyle karakterize edilmektedir. Bu aşamalar üç temel safha ile tanımlanmaktadır (Giannopoulos vd., 2020:15-17):

a) Hazırlama: Bu aşamada oyuncunun gayesi rakibin kendi iradesiyle yanlış tercihler yapmasını sağlamaktır. Bu evrede, halihazırda askeri mücadeleye yönelik bir plan yapılmışsa, oyuncu hedefin iç bölgesine nüfuz etmeye ve darbeyi yeteneklerini yerleştirmeye çalışacaktır. Bu yöndeki çalışmalar, durumsal fark edilebilirliği belirsizleştiren girişimler aracılığıyla yürütülmektedir. Hibrit tehdit eylemlerinin saptanması ve karşı tedbirlerin alınması en uygun şekilde hazırlanma safhasında gerçekleşmektedir.

b) İstikrarsızlaştırma: Bir oyuncunun hibrit tehdit operasyonlarını bir saldırı kampanyası (çoklu operasyonlar) şeklinde derinleştirmesi veya istenen hedefe ulaşmak için yapması ile karakterize edilmektedir. Bir oyuncunun ne zaman yöntem değiştirdiğini belirlemek güçtür. Bu aşamada eylemler daha göz önünde, saldırgan bir hal almakta ve daha fazla şiddet içermektedir. Nizami ve gayri nizami yöntemler arasında sınırlar bulanıklaşmaktadır. Burada hedefin hibrit tehdiye karşı müdahale etme yetkinliğinde yavaş yavaş bir çöküş görülmektedir.

c) Zorlama: Bu aşamada hibrit tehdit faaliyetleri açık olarak hibrit savaş terimi olarak tanımlanmaktadır. Hibrit savaş, hibrit tehdit eylemlerinin gerilim seviyesinin yükseldiği aralığın en üst noktasını temsil etmektedir. Bu aşamada hedefe yönelik birçok araç (ekonomik yaptırımlar, tahribat, bilgi/dezenformasyon eylemleri ve propaganda/sahte haberler, özel kuvvetlerin gizli veya açık kullanımı, siber operasyonlar vb.) aktif şekilde kullanılmaktadır. Enerji altyapılarına karşı gerçekleştirilen bir saldırı aleni bir çatışmaya sebep olurken, hibrit tehditlerin de rakiplerin hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayabileceği göz önünde bulundurulduğunda bu durum oldukça önem kazanmaktadır.

Hibrit tehdit oyuncularını stratejik hedeflerine ulaşmak için kullandıkları yöntemler konusunda esnekler. Yalnızca kullanılan farklı yöntemlerin birleşimleri değil, aynı zamanda bu yöntemlerin nasıl uygulandığı, şiddeti ve zamanı da değişiklik gösterebilmektedir. Teknolojideki gelişmeler ve çatışma koşullarının kapsamı gibi diğer etkenler nedeniyle devamlı olarak hem yeni araçlar geliştirmek hem de var olan araçlar adaptasyona uğramaktadır (Jungwirth vd., 2023). Bu gibi sebeplerden ötürü, kullanılan yöntemlerin veya araçların listesi daima eksik kalmakta ve sürekli güncellenmesi gerekmektedir.

Hibrit savaş kapsamında araçsallaştırılan enerji faktörü, üreticiler, tüketiciler ve transit ülkeler açısından farklı şekillerde yorumlanan bir kavramdır. Günümüzdeki gelişmeler enerji mücadelesinin sakinleşmediğini göstermektedir. Bunun aksine, giderek şiddetlenmekte ve güç kazanmaktadır. Günümüzde geleneksel anlamda silahlanma rekabetinin yerini, enerji güvenliği konusunda enerji temin etme rekabeti almıştır. Enerji güvenliği, açıklanması oldukça güç olan çok kapsamlı bir terimdir. Enerji güvenliğinin güvence altına alınması çoğu ekonomideki milli güvenlik ve enerji stratejilerinin odağında yer almaktadır (Chester, 2010). Willrich'e (2003) göre enerji güvenliği, enerji ithal eden ve ihraç eden ekonomiler olmak üzere iki eksenle açıklanmaktadır. Enerji ihracatçıları açısından bakıldığında en önemli husus talebin (çeşitli dış pazarlara güvenli ulaşım) güvence altına alınmasıdır. Enerji ithal eden konumundaki ekonomiler bakımından ise enerji tedarikinin güvenli bir şekilde sağlanması büyük önem taşımaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) enerji güvenliğini, enerji rezervlerinin makul bir fiyat karşılığında sürekli olarak ulaşılabilir durumda olması olarak tanımlamaktadır (IEA, 2023). Enerji arz güvenliği ve talep güvenliği dikotomisinin haricinde, enerji güvenliği çoğunlukla arzın devamlılığı da dahil olmak üzere pek çok farklı açıdan incelenmektedir. Enerji, güvenlik perspektifinden değerlendirildiğinde üç kategoride yer alan ülke önemli olarak karşımıza çıkmaktadır (Mitrović, 2017):

a) Güvenliği dünya pazarındaki talebin devamlılığına dayanan enerji ihracatçısı konumundaki ülkeler;

b) Güvenliği, üretim kapasitelerinin ve teknolojilerinin güvenli bir biçimde gelişimini ve iyileştirilmesini etkileyebilecek enerji maliyetlerine bağımlı olan gelişmekte olan ülkeler;

c) Enerji güvenliği önemli bir enerji kaynağına sahip olmaktan geçen ithalata muhtaç ülkeler.

Bir ülkenin enerji güvenliği o ülkenin jeopolitik özelliklerine doğrudan bağlıdır ve sahip olduğu enerji, iktisadi kalkınma ve politik gücü bir çatı altında toplamaktadır. Bununla birlikte, her ülke için enerji güvenliği konusu hayati bir öneme sahiptir ve anlaşılabilir bir şekilde dünya üzerindeki hemen hemen tüm devletlerin stratejik dokümanlarında yer alan özel bir konudur. Enerji güvenliği 1970'lerin ilk dönemlerinden bu zamana kadar özellikle OECD ve diğer büyük petrol ithalatçısı ülkelerde dar anlamda petrol tüketimi ve ithalatına olan bağımlılığın azaltılması olarak

görülmüştür. O zamandan bu yana hem petrol hem de farklı enerji piyasalarındaki önemli değişiklikler bu resmi değiştirmiştir. Mevcut piyasa ortamında, enerji güvenliği hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeler için ortak bir konudur. İthalatçı konumundaki ülkeler sürdürülebilir enerji kaynaklarına ulaşabilmek için ne kadar güvenlik kaygısı taşıyorlarsa, ihracatçı konumundaki ülkeler de aynı şekilde sürdürülebilir gelir elde edebilmek için ihracat kaygısı taşımaktadırlar (Mitchell, 1997). Küresel ve bölgesel enerji kıtlığı her geçen gün daha ciddi boyutlara ulaşmakta ve arz güvenliğinin sağlanamaması (ticaretin aksaması ve stratejik kaynakların savaş ya da sabotajlar neticesinde azalması gibi) risk oluşturmaktadır. Bu koşullar hem global hem de bölgesel ve ulusal enerji güvenliğinin güçlendirilmesi ihtiyacına işaret etmektedir.

Enerji insanoğlu için daima büyük önem taşımıştır. Ancak bu önem her geçen yıl daha da artmaktadır. Enerji tedarikindeki aksaklıklar (kısa süreler için bile olsa) büyük mali, iktisadi ve sosyal zararlara yol açabilmektedir. Günümüzde bazı enerji kaynakları ve taşıyıcıları modern hayatın ve iş alanlarının vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Enerji arzındaki bir aksama büyük mali zararlara yol açabilmekte ve hem şehirlerde hem de kent merkezlerinde büyük tahribata neden olabilmektedir. Bu sebeple, özellikle enerji arzının mutlak güvenliğinin sağlanması kritik önem taşımaktadır.

3. RUS ENERJİ HAKİMİYETİ: RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI

Ukrayna, batısında Avrupa yandaşları, doğusunda ise Rusya yandaşlarını bütünleştiren her iki tarafta da konumlanmış bir ülkedir. Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olan bu iki komşu ülke, SSCB'nin çöküşünden sonra (Berglund & Karasimeonov, 2019) bağımsızlıklarını 24 Ağustos 1991 tarihinde kazanmışlardır. Ukrayna ve Rusya'nın resmi olarak bağımsız birer ülke olmalarının ardından (Marples, 1993), 14 Şubat 1992'de diplomatik ilişkiler başlamış ve bunu 1997 yılında imzalanan birçok işbirliği ve anlaşma izlemiştir. Ayrıca, her iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler, politik alan da dahil olmak üzere bazı iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Bağımsızlığını kazanmasından bu zamana kadar Ukrayna, Rusya ile SSCB'nin nükleer silahlarının denetimi, Kırım Yarımadası'nın hukuki statüsü, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz donanmasının paylaşımı, doğalgaz fiyat politikası, Ukrayna'nın doğusundaki Rus azınlıklar, Azak Denizi'nde bulunan deniz limanlarının durumu gibi konularda sorunlar yaşamıştır. Transit ülke olarak Ukrayna enerji güvenliğinde de önemli bir role sahiptir. Rusya'nın Avrupa ülkelerine gaz ihraç edebilmesi için Ukrayna transit bir ülke konumundadır (Stegen, 2011: 6507).

Ukrayna bağımsızlığını kazandığından sonra 2004 Turuncu Devrim ve 2014 Haysiyet Devrimi isyanıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu isyanların sonucunda Rus yanlısı yönetim devrilmiştir. Ukrayna halkı 2014 yılında Rus destekçisi cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in görevden alınması için referanduma gitmiştir. Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini destekleyen Viktor'un politikası nedeniyle Avrupa Birliği lehine gösteriler düzenlenmiştir (Shevel, 2016: 260). Viktor'un iktidardan indirilmesi, Ukrayna yönetimindeki ihtilafların AB taraftarları ve Rus yanlıları olmak üzere iki gruba bölünmesine neden olmuştur. Rus hükümeti yanlısı kesim Kırım halkı ve politikacılarından oluşmaktadır. Kırım oldukça stratejik bir bölgede yer almakta ve Rusya bu bölgeyi Doğu ve Orta Avrupa'daki etkisi için avantaj olarak kullanmaktadır. 16 Mart 2014'te Kırım Parlamentosu yaptığı referandumla resmen Moskova'ya bağlanmayı ve Kiev'den ayrılmayı seçmiştir. Kırım işgalinin haricinde, 2022 yılının Şubat ayında NATO'nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) Ukrayna'yı üye olarak tanıması, Doğu Avrupa'ya nüfuz etme çabası Moskova ile Kiev hattındaki gerilimi tekrardan zirveye çıkarmıştır. Rusya, NATO'nun Doğu Avrupa bölgesine doğru ilerlemesini bir güvenlik tehdidi olarak görmekte, NATO ile Rusya 1990'da yapılan ortak anlaşmanın çiğnendiğini düşünmekte ve Rusya,

Ukrayna'nın kontrolünden çıkmasına izin vermek istememektedir. Ukrayna ise NATO'ya üyeliği kendi egemenlik hakkı olarak görmektedir. O günden bu güne Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği konusunda ciddi bir gerilim yaşanmış ve bu mesele Ukrayna ile Rusya ilişkilerinde bir ihtilaf konusu olmuştur. Ukrayna'nın 24 Şubat 2022'de Rusya ile yaşanan savaşın yarattığı siyasi, politik ve ekonomik etkiler sadece Doğu Avrupa'yı değil, tüm dünyayı etkilemiştir. Ukrayna, Rusya açısından taşıdığı büyük politik, tarihi ve ideolojik öneme ek olarak, dünyanın gıda ve enerji kaynakları için de hayati önem taşımaktadır (Demir, 2022: 21-22).

Rusya için enerjinin geliştirilmesi ve enerji alanında güvenliğin temini en önemli devlet politikalarından biridir. Bu yaklaşım, Rus yakıt ve enerji sisteminin ülke genelindeki rolünün özel bir niteliğe sahip olmasıyla karakterize edilmektedir. Rus dış politikasında enerji faktörünün politik maksatlarla kullanımının köklü bir tarihe sahip olduğu bilinmektedir. Rusya'nın 2003 yılında yayınladığı Enerji Strateji Belgesi'nde, ülkenin enerji ve kaynak tesislerinin hem ekonomik gelişmenin altyapısını oluşturduğunu hem de ulusal ve dış politika açısından büyük önem taşıdığı belirtilmiştir (IEA, 2022). Enerji (özellikle de doğal gaz tedariki), gerek Ukrayna gerekse AB ülkeleri ile ilgili politik hedeflerine ulaşmasında Rusya'ya bir güç ve bazı durumlarda da bir araç olarak hizmet etmiştir. Bu bağlamda ülkeler üzerinde elverişsiz koşullarda ticaretin empoze edilmesi, yolsuzluğun yayılması veya ifşa edilmesine ilişkin adımlar atılması ve hedeflenen stratejik amaçlara yönelik siyasi baskı oluşturulması gibi metotlar kullanılmıştır. Bununla birlikte, günümüzde Rus enerji sektörünün enerjiyi politik çıkarlar için kullanabilme gücü giderek zayıflamıştır. Piyasaların liberalleşmesi, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin gelişmesi ve ithalatındaki çeşitlilik nedeniyle NATO ülkeleri artık Rus enerji politikalarına karşı daha az savunmasız kalmaktadır (Tatlı, 2023: 1247).

Rusya, 15 Ağustos 2022 tarihi itibarıyla dünyadaki en çok sayıda liste bazlı yaptırımlara maruz kalan ülke durumundadır. Ülke vatandaşlarına, işletmelerine, otomobillerine ve uçaklarına ilişkin toplam 11.812 sınırlandırma uygulanmaktadır. Statista'ya göre 22 Şubat - 15 Ağustos 2022 tarihleri arasında 7.568 Rus vatandaşına toplam 10 ülkede kısıtlama getirilmiştir (Statista, 2022). Bu ülkelere Avustralya, Kanada, Avrupa Birliği (AB), Fransa, Japonya, İsviçre, Birleşik Krallık (İngiltere) ve Amerika Birleşik Devletleri dahildir. Buna ek olarak, o tarihte yaptırımlar 1.452 kuruluşu hedef almıştır. Bu yaptırımlar öncelikle ülkenin isyancı konumdaki Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetlerini (DPR ve LPR) tanımasıyla, daha sonra da Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdiği askeri saldırılar neticesinde uygulanmıştır (Aljazeera, 2022). BBC'nin yayınladığı haberde, Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlar arasında AB, ABD ve İngiltere'nin araç yedek parçaları gibi çift kullanıma yönelik malların ihracatını yasaklaması da yer almaktadır. Ayrıca Rusya'dan kalkan tüm uçakların AB, ABD, Kanada ve İngiltere hava sahasına girmeleri yasaklanmıştır. Rus menşeli altın ithalatına yasak getirilmiştir (Shepardson vd., 2022). ABD-AB öncülüğündeki NATO tarafından uygulanan yaptırımları bir tür ekonomik savaş olarak değerlendiren Rusya, bu yaptırımların uygulanmaya başlamasından bu yana daha fazla izolasyona maruz kalmıştır.

Rusya, hem Ukrayna krizinde hem de bundan sonraki süreçte enerji alanındaki gücünü etkin bir şekilde silah halinde kullanması, günümüzde kullanılmakta olan hibrit savaş anlayışına enerji unsurunun da eklenmesine neden olmuştur. Uluslararası alanda Ukrayna'nın Rus doğalgazına olan büyük bağımlılığı, Rusya açısından enerji sektörünü önemli bir güç ve baskı kaynağı haline getirmiştir. Ukrayna'da 2014-2017 arasındaki süreçte enerjiye ilişkin yaşanan bir dizi toplumsal olay iç karışıklığa neden olmuştur. Enerji alanındaki sorunların ilk ayağını, Rus güçlerinin önce Kırım'daki, daha sonra da Luhansk ve Donetsk bölgelerinde bulunan bazı enerji santrallerini vurarak bölgenin enerji kaynaklarının ve altyapı sisteminin belirli bir kısmının işgal edilmesi

oluşturmuştur. Altyapıyı doğrudan olumsuz yönde etkileyen (su, gaz ve elektrik tedarik sistemlerinin bombalanması) yöntemlere sıklıkla başvurulmuştur (Kuboniwa vd., 2005). Moskova, kendi nüfuz sahasında Ukrayna'yı tutabilmek için birtakım yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler içerisinde yeni tedarikçilerin ülkeye girmesini engelleyerek gaz ticaretini kendi tekeline almak; Polonya, Macaristan ve Slovakya üzerinden geçerek batıdan Ukrayna'ya uzanan enerji nakil hatlarına ulaşımı bloke etmek; anlaşmalarda uzun vade, ya alırsın ya ödersin ya da tekrar ihraç edemezsin gibi maddeler öne sürerek Ukrayna'nın gaz piyasasındaki reform çalışmalarını sekteye uğratmak; politik konularda taviz verilmesi karşılığında gaz fiyatlarının düşürülmesini önermek ve devlet yetkilileri ile özel şirket yöneticilerini yolsuzluklara teşvik edecek adımlar atmak yer almaktadır. Aracıların Ukrayna ve Rusya arasındaki enerji ticaretine müdahil edilmesi, şeffaf olmayan enerji sektöründe Rusya'nın lehine çalışan büyük bir destekçi kitlesi yaratmıştır (Balmaseda, 2008).

Enerji maliyetleri Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi nedeniyle yükselmektedir. Dünya genelindeki gaz rezervi bakımından Rusya toplamda %24,3'lük pay ile ilk sırada yer alırken, Rusya'yı İran, Katar, ABD ve Suudi Arabistan takip etmektedir. En fazla gaz üreten ülkeler arasında yıllık 914,6 milyar feet küp ile ABD yer alırken, onu 638,5 milyar ile Rusya, 250,8 milyar ile İran, 194 milyar ile Çin ve 171,3 milyar ile Katar izlemektedir (Worldpopulation, 2022). ABD, 2023 yılında boru hatları aracılığıyla 89,1 milyar metreküp gaz ve 114,4 milyar metreküp sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihraç ederek dünyanın önde gelen doğal gaz ihracatçısı olmuştur. Rusya, Katar ve Norveç'in ardından küresel olarak ikinci büyük doğal gaz ihracatçısı konumundadır (Satista, 2024). Aynı zamanda Rusya da dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biridir. Petrol ve gaz ihtiyaçları için başta Çin ve Avrupa olmak üzere çok sayıda ülke Rusya'ya büyük oranda bağımlıdır (Worldpopulation, 2022).

Ukrayna, Rusya'nın Kırım'ı işgalinden önce enerji gereksiniminin hemen hemen hepsini bu bölgeden temin etmiştir. Rusya, Kırım'ı işgal ettiği süreçte hızlı ve planlı bir şekilde enerji altyapı sistemine el koymuş ve bunun sonucunda Kırım'daki tüm enerji işletmeleri Rus hakimiyetine geçmiştir. Bununla birlikte devlet kurumları işgal edilmiş ve buradan bütün enerji faaliyetlerinin tekrardan yapılandırılması yönünde kararlar alınmıştır. Kırım Meclisi 17 Mart 2014 tarihinde aldığı Kırım Federasyonu'nun Enerji Güvenliğine İlişkin Karar ile Ukrayna'nın bazı milli enerji teşebbüslerini (Chornomornaftogaz) kamulaştırmıştır. Bu kapsamda yalnızca Kırım'da değil aynı zamanda Karadeniz kıyısındaki alanlarda (gaz, petrol rezervleri ve enerji tesisleri) ve Donbas'ta da (enerji üretimi için kullanılan madenler, enerji üretim santralleri, kompresör ve pompa istasyonları, boru hatları) çeşitli enerji yatırımlarına el konulmuştur (Gonchar vd., 2015: 19-20). Doğu Ukrayna'daki kriz gerek yakındaki kömür yataklarını gerekse kömürü tesise ulaştırmak için kullanılan tren nakil hatlarını etkilemiştir. 2014 yılının Kasım ayının sonlarında, elektrik üretiminin neredeyse %40'ını kömür kullanarak sağlayan Ukrayna, elektrik piyasasında acil durum kararı almak mecburiyetinde kalmıştır. Moskova, el koyduğu Donbas'ta ulaşım yollarını yıkmamanın haricinde Kiev ile Moskova sınırındaki ulaşımı da engellemiştir. Çatışmanın yaşandığı sınır hattı boyunca ve daha iç bölgelerde bulunan tren hatları ve geçitler patlatılırken, Ukrayna'nın termik tesislerine kömür sevkiyatını engellemek amacıyla Rusya'dan gelen kömür tedarığı de sınır hattında durdurulmuştur (Konoplyanik, 2009: 447-449). Rusya, Ukrayna savaşında etkin bir şekilde hibrit savaş araçlarından biri olan enerji faktörünü silah olarak kullanmış ve ülkenin enerjiye olan bağımlılığını kendi lehine çevirmiştir.

Hibrit savaş yöntemlerinin kullanıldığı Ukrayna savaşında enerji faktörü önemli bir savaş aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Son birkaç yıldır hem dünya çapında hem de Ukrayna özelinde

gerçekleşen siber saldırılar, dezenformasyon amaçlı faaliyetler ve örtülü askerî harekâtlar gibi hibrit tehditlerde ciddi bir yükselme görülmektedir. Bu tehditler gittikçe daha yaygın, kapsamlı, zarar verici ve baskıcı bir hal almaktadır. Bu durum özellikle enerji sektörüne uyarlandığında, hibrit savaşın daha büyük ölçekli güvenlik ve ekonomik etkilerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Rusya'nın en büyük baskı aracı enerji gücü ya da askeri müdahaleleridir. Bu yaklaşım her ne kadar kısa vadede Rusya'nın mevcut jeopolitik durumunu güçlendiriyor olsa da devletin doğalgaz ve petrol kaynaklarına olan bağımlılığı devam ettirdiği için bu durum uzun vadede ters etki doğurmakta ve sınırlarında istikrarsızlığı körüklemektedir.

4. HİBRİT SAVAŞIN TRANSATLANTİK ENERJİ GÜVENLİĞİNE YANSIMASI

Yeni bir kavram olmayan ancak günümüzde yaygın olarak kullanılan hibrit savaş, çatışma tekniklerinin değişkenliği, çıkar ilişkisinin lineer olmaması, aktörlerin ve araçların daha üst düzeyde bulunması, geleneksel olmayan ve silahsız bir nitelik taşıması ile klasik savaş anlayışından farklılık göstermektedir. Savaşın tanımlanmış hedefleri ile çatışma türleri ve formlarının çeşitliliği bir hibrit savaş biçimi olarak, rakiplerin savunma ve genel kabiliyetlerinin kontrol edilmesine ve zayıflatılmasına katkıda bulunmaktadır. Ekonomik ve enerji kaynakları için sürdürülen daimi mücadelenin yarattığı ikilemler de buradan kaynaklanmaktadır. Bu güç ve çıkar mücadelesine katılan aktörler perspektifinden bakıldığında, iktisadi ve enerji alanlarında egemenlik isteğinin bir nevi hibrit savaş anlamına gelip gelmediği ve hangi aşamada iktisadi ve enerji alanındaki çıkarların liberal piyasanın sınırlarını zorlayarak ulusal güvenliğe karşı hibrit bir tehdit haline geldiği soruları karşımıza çıkmaktadır.

Hibrit saldırıların ve tehditlerin Avrupa coğrafyasında endişe uyandıracak şekilde artması, Avrupa Birliği'nin stratejik altyapısındaki güvenlik açıklarını ve bu altyapıların birbirlerine olan bağımlılıklarını açıkça tehdit etmektedir. Bu tehditler arasında stratejik konumdaki kurum ve kuruluşlara karşı aralıksız devam eden siber saldırılar, yaşanan iklim değişikliği ve enerji kıtlığı kaynaklı sorunların artması yer almaktadır. Hem devlet hem de devlet dışı unsurlar toplumları destabilize etmek için iktisadi açıdan güçlü baskı uygulamak, yanıltıcı ve yanlış bilgi içeren propagandalar yapmak, politik süreçler üzerinde girişimlerde bulunmak ve mülteci akınını kötüye kullanmak gibi hibrit tehditler kullanmaktadır. Ukrayna'nın Rusya tarafından hibrit yöntemler kullanılarak işgal edilmesi, toplumların düzen ve işleyişini bozmak için enerji kaynakları üzerindeki zafiyetlerden yararlanmak isteyebilecek art niyetli aktörler ile enerji güvenliği ve hibrit tehditlerin potansiyel kesişim noktasını ortaya koymuştur (Kuzemko vd., 2022).

Avrupa Birliği, 17 trilyon dolarlık bir ekonomiye ve 450 milyon tüketiciyle dünyadaki en büyük alım-satım bloğuna sahiptir ve dünya ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (CIA Factbook, 2020). Söz konusu etki yalnızca ekonomiyle sınırlı olmayıp hem küresel hem bölgesel hem de politik ve toplumsal birçok değişkeni kapsamaktadır. Fakat Avrupa Birliği, varlığını devam ettirmek için gereken yerli enerji üretiminden yoksundur ve bu bakımdan ihtiyaç duyduğu enerjinin büyük bir bölümünü ithal etmek mecburiyetindedir. AB'nin yenilenebilir enerji kaynaklarını ve bazı durumlarda nükleer enerjiyi kullanarak düşük karbonlu bir enerji altyapısı geliştirme yönündeki çalışmaları bu enerji açığını daha da arttırmaktadır. 2022 yılında enerji maliyetinin artması ve daha az kullanılabilir olması Ukrayna'daki savaşın doğrudan etkisi olarak değerlendirilmektedir (Wallace vd., 2021).

Ukrayna krizinden önce özellikle doğal gaz, petrol ve kömür gibi Rus enerji kaynaklarının Avrupa'ya tedarik edilmesi hayati önem taşımıştır. Rusya ile Avrupa devletleri arasında yapılan işbirlikleri ve bu ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıkları hem enerji güvenliği hem de jeopolitik

dengeler açısından büyük önem taşımaktadır. Ukrayna savaşıdan önce Rusya'nın Avrupa'ya yönelik enerji tedarik zincirinin temel özellikleri şunlardır (Qi, 2023: 289-290):

-Bu unsurlardan ilkinin doğal gaz arzı oluşturmaktadır. Avrupa'nın en büyük doğal gaz tedarikçilerinden biri Rusya'dır. Kuzey Akım ve Kuzey Akım 2 gibi doğal gaz boru hattı ağları aracılığıyla doğal gaz sevkiyatı yaparak Avrupa'nın ticari, sanayi ve konut enerji ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır.

-İkinci olarak petrol arzı gelmektedir. Avrupa'ya petrol arzında da Rusya önemli bir role sahiptir. Hem deniz nakliyesi hem de boru hattı ağlarıyla Avrupa ülkelerine Rus petrol ithalatı yapılmaktadır. Rus petrolünün Baltık Denizi boyunca uzanan Primorsk ve Novorossiysk gibi limanlarından yapılan ihracat ise Avrupa ülkelerinin farklı enerji taleplerini karşılamaktadır.

-Kömür ihracatı ise üçüncü sırada yer almaktadır. Sınırları içinde zengin kömür yatakları barındıran Rusya, dünyadaki en büyük kömür üreten ülkelerden birisidir. Avrupa ülkelerine Rusya hem karayolu hem de deniz taşımacılığı yoluyla kömür ihracatı yapmaktadır. Kara taşımacılığında çoğunlukla demiryolu hattı tercih edilirken, deniz taşımacılığında hem Baltık Denizi hem de Karadeniz'deki limanlar kullanılmaktadır. Bu taşıma güzergahları Rusya'nın kömürü Avrupa'daki birçok noktaya ulaştırmasını sağlamaktadır.

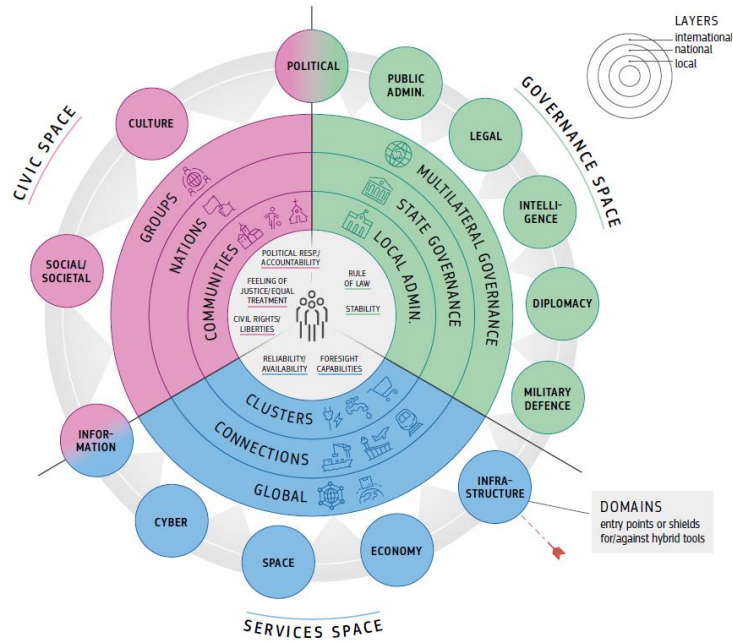
Rusya-Ukrayna savaşının yaşanmasıyla birlikte bu üç önemli enerji kaynağında önemli fiyat dalgalanmaları yaşanmıştır. Savaşın başlarında doğal gaz, kömür ve ham petrol fiyatlarında yükselme eğilimi görülmüştür. Rusya, Şubat 2022'de başta Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Japonya dahil olmak üzere çok sayıda ülke tarafından uygulanan enerji ve ekonomik yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupa'nın uyguladığı yaptırımlar ve Rusya'nın bu duruma gösterdiği misillemeler dünya enerji piyasasındaki dengelerin daha da bozulmasına ve bilhassa Avrupa ülkelerindeki enerji fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Ukraynayı düşünen Avrupa ülkeleri, Rusya'nın savaş finansmanı için kullanabileceği enerji gelirlerini kesmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Rusya'dan gelen kömür, gaz ve petrol ürünlerinin ithalatına sınırlama getirmiştir (Pirani ve Yafımava, 2016: 34-35). Fakat uygulanan sert kısıtlamalar ve ithalat yaptırımları dünya enerji piyasalarına büyük zarar vermiştir (Tuna, 2022: 74). Enerji piyasalarındaki temel enerji kaynakları doğalgaz ve petroldür. Ülkelerin 2022 yılındaki genel enerji arzının %50'sinden fazlasını bu iki enerji kaynağı oluşturmaktadır (Muqsit, 2022). Bu sebeple, enerji rezervlerine uygulanacak sert yaptırımlar yalnızca Avrupa ülkelerine ve Rusya'ya zarar vermekle kalmayacak, aynı zamanda enerji tedarik zincirini sekteye uğratarak Rusya'nın ürettiği doğalgaz ve petrole muhtaç olan tüm ülkelere de büyük zarar vermektedir. Bu durum, uluslararası enerji piyasasında istikrarı bozmakta ve fiyatların hızla yükselmesine neden olabilecek arz kesintilerine yol açmaktadır. Batının dayattığı yaptırım kararlarına karşı Rusya'nın almış olduğu bir dizi karşı tedbir, dünya çapında enerji arzında yaşanan aksaklıkları daha da derinleştirmiştir. Yaptırımlara karşı Rusya, enerji akışını kesintiye uğratmak ve sevkiyatı durdurmak da dahil olmak üzere iki misilleme yöntemi benimsemiştir. Mesela Moskova, enerji sevkiyatını durdurarak, gaz nakil hatlarını kapatıp ödemeleri ruble cinsinden almak suretiyle dost olmayan ülkelere enerji vermeyi reddetmiştir (McWilliams vd., 2022). 2 Eylül 2022 tarihinde Rusya, Kuzey Akım 1 doğalgaz taşıma hattını kapatmış ve Almanya'ya yapılan tüm gaz sevkiyatını durdurmuştur. Rus enerjisine ciddi ölçüde bağımlı olmalarından dolayı Rusya'nın atmış olduğu bu adımların etkileri en çok Avrupa coğrafyasında hissedilmiştir. Ayrıca Rus hükümeti, Avrupa ülkelerine yönelik ambargoları kaldırmaları için baskı yapmaktadır. Gazprom, doğalgaz sevkiyatını durdurma yönündeki tehditlerini sürdürmekte ve uygulanan ambargolar kaldırılmadan bir iyileşme olması beklenmemektedir. Rusya'nın bu eylemleri gaz ve petrol fiyatlarında ciddi

artışlara yol açmış ve bu durum Avrupa'nın enerji krizini daha da tırmandırmıştır (Tuna, 2022: 74). 2022 yılında Ukrayna'da patlak veren savaş, Putin yönetimindeki Moskova'nın oluşturduğu tehdide karşı bütün Avrupa'da bir uyanış yaratmıştır. Sonuç olarak Rusya'ya daha derin yaptırımlar uygulanmış ve Rus menşeli olmayan hidrokarbonların kaynak olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü (NATO) üyesi birçok ülkenin aynı zamanda AB üyesi olması ve AB'nin enerjiyle ilgili yetkilerine tabi olması göz önüne alındığında, bu potansiyel istikrarsızlığın ulusal ve bölgesel güvenlik üzerinde yarattığı ek bir etki söz konusudur. Bu nedenle, NATO Avrupa alt yapısına bağlı olarak faaliyet gösterdiğinden hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilen faaliyetler NATO misyonunu direkt olarak etkilemektedir. Günümüzde enerji, bir ulus-devlet varlığının devamı için elzem bir unsur olarak görülmekte, ucuz, istikrarlı ve güvenilir enerji arzının sağlanabilmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim böyle bir tedarikğin önemli ve uzun süre sektöre uğraması yıkıcı sonuçlara (iktisadi çöküş, insan kayıpları, sivil ayaklanmalar vb.) yol açabilmektedir. Tüm bu riskler, düşük karbonlu enerji sistemine geçiş sürecini dengelerken bir yandan da geleneksel fosil yakıt temelli enerji altyapısına güvenmeyi sürdürmenin getirdiği risklerle yan yana gelmekte ve daha da artmaktadır. Sosyal ve iktisadi dengelerin korunabilmesi, tedarik güvenliğinin yanı sıra güvenilir dağıtım ve üretim tesisleri de kapsayan belli seviyelerde enerji güvenliğini gerektirmektedir (Qi, 2023: 289-290).

2016 yılından itibaren hem NATO hem de Avrupa Birliği hibrit tehditlere karşı koymayı bir işbirliği önceliği olarak belirlemiştir. Bu kapsamda hibrit tehditlerle mücadele merkezi adı altında (Hybrid CoE) 2017 yılında dokuz katılımcı devletin (Finlandiya, İsveç, Birleşik Krallık, Letonya, Litvanya, Polonya, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri) destekleriyle ortak bir yapı oluşturulmuştur. Hibrit tehditlerle mücadele merkezi, politikadan pratik sorunlara, yumuşak güçten askeri araçlara kadar çeşitli yönleri odaklanmaktadır. 2022'de, Hybrid CoE ve Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi, Hibrit Tehditler - Kapsamlı Bir Dayanıklılık Ekosistemi (CORE) adı altında bir çerçeve önermiştir. CORE modeli, söz konusu kuramsal yaklaşımı esas alarak hibrit tehditleri incelemekte ve bu tehditlerle mücadele edebilmek için daha kapsayıcı (ekosistem) bir çözümleme sunmaktadır. CORE modeli, farklı sektörleri ve toplumsal seviyeleri temsilen sırasıyla üç alandan (sivil, yönetim, hizmetler) ve üç kademeden (uluslararası, ulusal, yerel) oluşan bir bütün toplum yaklaşımına (European Commission, 2019) dayanmaktadır. Bu çerçeve üye devletler ve AB kurumları için hibrit tehditleri öngörmek, etkilerini değerlendirmek ve müdahaleye rehberlik etmek üzere stratejik bir kılavuz görevi görebilecek, toplumun tamamını kapsayan bir yaklaşım ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu konsept çerçevesinde oluşturulan on üç alan, söz konusu ekosisteme potansiyel giriş noktaları olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıkan hibrit tehditlere karşı dayanıklılık, güçlü ekosistem temellerini gerektirmektedir. Güçlü bir ekosistemin oluşmasını sağlayan yedi temel (CORE modeli) şunlardır (Jungwirth vd., 2023): -Eşit muamele ve hakkaniyet anlayışı -Bireysel haklar ve özgürlükler - Hesap verebilirlik ve Siyasi sorumluluk -Hukukun üstünlüğü ilkesi -İstikrar -Güvenilirlik / erişilebilirlik -Tahmin kabiliyeti

Şekil 1: CORE Modeli (Jungwirth vd., 2023)

Ülkelerde karşılıklı bağımlılığın sağlanması, ilişkilerin güçlü ve sağlıklı olması ve demokratik sistemlerin ayakta kalması güven ve güvenilirlik temeline dayanmaktadır. Bu yedi temel unsur demokratik bir toplumun temelidir ve hibrit tehditlere karşı dayanıklılık oluşturmak için vazgeçilmezdir. Dayanıklılık genel anlamda, dış şoklara karşı dayanıklı olmak ve bunların üstesinden gelmek, uyum sağlamak ve bozulmadan önceki orijinal dengeye yakın olabilecek yeni bir istikrarlı dengeye doğru ilerlemek anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, düşman aktörlerin hibrit tehditleri kullanmak suretiyle başlıca üç hedefe ulaşmaya çalışması nedeniyle gerekli görülmektedir (Jungwirth vd., 2023):

- Demokrasilerin işleyişini ve kurumsal bütünlüğünü bozmak ve zarar vermek;
- Kurumların güvenilirliğini ve karar alma sürecini etkilemek ya da değiştirmek
- Küresel ölçekte basamaklı etkiler yaratmak (toplumun üç alanı, üç katman ve 13 alan genelinde).

CORE yaklaşımı AB ve NATO iş birliği kapsamında, yukarıda belirtilen üç temel hedeften birine veya daha fazlasına ulaşmayı planlayan hibrit tehditleri ve bunların yarattığı etkileri incelemek ve nihayetinde bu tehditlere karşı koymak için de kullanılmaktadır. Hibrit tehditlere yönelik dayanıklılığı artırmak ve geliştirmek için toplumun tamamını kapsayan bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Enerji krizine yol açan savaşın uzaması transatlantik ülkelerin enerji stratejileri açısından bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Rus hükümetinin Avrupa'nın yaptırım kararlarına misilleme yaparak karşılık vermesi, jeopolitik bakımdan doğal gazı daha fazla güvenilmez kılmaktadır. Bu belirsizlik, Avrupa'nın enerji rezervlerine yönelik yaklaşımını değiştirmiş ve AB üye ülkelerini, yaşanan enerji krizinden kurtarabilmek ve Rus enerji arzına olan yüksek bağımlılığı azaltabilmek için enerji konusundaki politikalarını revize etmeye zorlamıştır (Osička and Černoch, 2022). Bu noktada Avrupa ülkelerinin seçebileceği iki olası seçenek bulunmaktadır; enerji güvenliğini ulusal ölçekte tesis etmek ve enerji geçiş sürecini hızlandırmak (Žuk and Žuk, 2022: 710-711).

Avrupa ülkeleri için ulusal enerji güvenliğine odaklanmak en önemli opsiyonlardan bir tanesidir. Enerji konusu genellikle enerji krizleri sonucunda gündeme gelmektedir (Wilson, 2019: 117). Enerji kaynaklarının giderek azalması ve artan maliyetler, AB'nin enerji konusundaki politikalarını dekarbonizasyona odaklanmaya, vatandaşlarının enerji kıtlığından korumasına ve enerji arz güvenliğini tesis etmeye yönelmiştir. Savaşın yarattığı enerji krizi sonrasında Avrupa ülkeleri, enerji tedarikini güvenli hale getirmek için olağanüstü önlemler almayı düşünmektedir. Örneğin, Rus enerji arzına olan bağımlılık başta olmak üzere enerji tedarik ortaklıkları tekrar gözden geçirilerek Rus enerji kaynaklarının Avrupa enerji piyasasından çıkartılması için bir dizi girişimlerde bulunulması planlanmaktadır (McWilliams vd., 2022). Uzun süre devam eden askeri savaflara sürüklenmek riskli bir durum olduğundan, Rus kaynaklarına olan bağımlılığın giderek azaltılması transatlantik bölgedeki ülkelerin enerji güvenliği için temel bir koşul haline gelmektedir (Osička and Černoch, 2022). Enerji dönüşümünü hızlandırmak, enerjide bağımsızlığı sağlamanın bir diğer yöntemidir. Bu yöntem, fosil yakıttan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş sürecini hızlandırmak ve enerji sistemlerini yenilemek gibi farklı stratejileri kapsamaktadır (Žuk and Žuk, 2022: 712). Artan enerji maliyetleri, yenilenebilir enerji alanındaki yatırımlar için her zaman bir teşvik unsuru olmuştur. Rusya'nın ihraç ettiği enerji kaynaklarının istikrarsız olması, Avrupa ülkelerini yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirmiş ve bu yönelme enerji bağımsızlığına yönelik bir önlem olarak görülmüştür. Gelecekte AB'nin enerji güvenliğinin oluşturulmasında yenilenebilir enerji konusunda daha fazla denetime haiz olması beklenmektedir. Enerji sektörünün yenilenmesi bakımından, konut sektöründe kullanılan ısıtma sistemleri gibi enerji verimliliğine dayalı yatırımların desteklenmesi, yalnızca ısınma sektöründe fosil yakıtlar kullanılmakla kalmayıp, aynı zamanda ısınma maliyetlerini stabilize ederek ülkelerin kendi nüfuslarını yükselen gaz fiyatlarından ve enerji kıtlığından korumasına da yardımcı olabilmektedir (Avanzini vd., 2022). Bununla beraber, her iki politika yaklaşımının da belirgin eksiklikleri bulunmaktadır. Ulusal enerji güvenlik yaklaşımına odaklanma, çevresel tahribatı arttırma ve dekarbonizasyonun gerçekleştirilmesini sektöre uğratma potansiyeline haiz milliyetçiliğe de atıfta bulunmaktadır (Kulin vd., 2021). Başka bir deyişle, enerji geçiş sürecini hızlandırmaya ilişkin bu politik yaklaşım büyük çaplı bir zaman yatırımına ihtiyaç duymakta ve mevcut enerji kıtlığı krizini çözememektedir. Bu sebepten ötürü, Avrupa ülkeleri mevcut hem enerji hem de çevresel bozulma problemlerini aynı anda çözmek için bu iki tür enerji yaklaşımını dengelemek durumundadır.

Transatlantik bölgesinde enerji krizini azaltmak ve güvenliği sağlamak için kısa ve uzun vadede olmak üzere iki enerji stratejisi oluşturulmuştur. Kısa vadede, enerji kaynaklarındaki kıtlığı çözmek ve kırılgan ülkeleri enerji konusundaki yoksulluktan koruyabilmek için birtakım geleneksel enerji yatırımlarını arttırmak planlanmaktadır. Ulusal enerji güvenlik konusu ve dekarbonizasyon ile ilgili konular uzun vadeli planlarda yer almaktadır.

Kısa süreli enerji stratejisinde, enerji tedarikinin güvence altına alınması, enerji arz kıtlığı yaşayan ülkeler için en önemli önceliklerden birisidir. Bu çerçevede, kömür kullanımının artırılması kısa vadede enerji tedarik sürecinde yaşanan güvenliği artıracak ve kömüre yapılan yatırım Rus doğalgazının yerine kullanılabilecektir. Bunun yanı sıra, hem konut hem de ulaşım sektörlerinde daha sert enerji tasarrufu koşullarının uygulanması, enerji sıkıntısının yarattığı baskıyı etkili bir şekilde azaltılabileceği düşünülmektedir. Hem konut hem de ulaşım alanları enerji tasarruf potansiyeli çok yüksek olan iki sektördür. Konut sektörü için devletler, soğutma ve ısıtma sıcaklıklarının düşük tutulması gibi daha sert enerji tasarrufu şartlarını zorunlu kılabilir. İstatiksel verilere göre, soğutma ve ısıtma dünya enerji tüketiminde sırasıyla %17 ve %50'den fazla paya sahiptir. Bilhassa iklimler en yüksek enerji harcayan unsurlardan biridir. Klima ayar noktası sıcaklığındaki 1 santigratlık bir düşüş, enerji tüketiminde %10'luk bir azalma sağlayabilmektedir.

Taşımacılık sektörü bakımından, istatistiki verilere göre dünya petrolünün ortalama %60'ı bu alanda kullanılmaktadır. Taşıt hız sınırını düşürmek, hususi araçları toplu taşımayla değiştirmek ve araç ortak kullanımını yaygınlaştırmak gibi uygulanabilir önlemler enerji tüketimindeki ciddi azalmaya katkıda bulunabilmektedir (IEA, 2022).

Uzun süreli enerji stratejisinde ise, uzun vadede gerçekleştirilecek reformlar için karar alıcılar enerji konusundaki güvenlik eksikliğini gidermeye ve aynı zamanda iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya odaklanmaktadır. Sürdürülebilir enerjinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için bu sektöre yapılacak yatırımlarla yeşil enerjiye geçiş sürecinin hızlandırılması, hem Avrupa'nın enerji bağımsızlığına kavuşmasını hem de enerjide sürdürülebilirliğin sağlanmasını teşvik edebilmektedir. Bir devletin ekonomik ve siyasi yapısı, enerji dönüşümlerine vereceği tepkiyi biçimlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. ABD, Avrupa'nın Rus enerjisine olan bağımlılığını azaltmaya ve Amerikan enerji ithalatının artmasına yönelik arzusunun gerçek olabileceği öngörülmektedir. Natural Gas Monthly tarafından yayınlanan rapora göre, 2022 yılında Amerika Birleşik Devletleri sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatında bir artışa ev sahipliği yapmıştır. Günlük ortalama ihracat hacmi bir önceki yıl olan 2021'e kıyasla %9 (0,8 Bcf/d) artarak günde 10,6 milyar fit küpe (Bcf/d) ulaşmıştır. ABD'nin Avrupa'ya gerçekleştirdiği LNG ihracatının 2021 rakamlarıyla karşılaştırıldığında 4,0 Bcf/d'ye denk gelen %141'lik artış özellikle dikkat çekmektedir (IEA, 2023). Rusya'nın petrol ve gazı ABD'deki kaya petrolü ve gazının baş rakipleri olmuştur. Uzun vadede bakıldığında Rusya'nın Avrupa'ya gaz ve petrol ihraç etme potansiyeli düşecek ve büyük enerji tüketicisi devletlerin enerji güvenliğini sağlamak konusunda kendi kendilerine yeterlilikleri artabilecektir. Enerji alanında yaşanan dönüşüm, dünya genelinde enerji alanının yeniden şekillenmesini ve düzenlenmesini hızlandıracaktır. Fakat alıcı-satıcı dinamiklerindeki piyasa kurallarına dayanan değişimler Rusya, ABD, Avrupa ve OPEC ekseninde yeni bir arz-talep oyununa yol açabilecektir. Amerika'nın kaya petrolü ve gazının Avrupa piyasasındaki rolünün önemli oranda artması, petrol ve gaz ithalatındaki çeşitliliğin artırılması ve yeşil enerjiye geçiş sürecinin hızlandırılması, Avrupa için enerji bağımsızlığını artırırken Rus enerjisine olan aşırı bağımlılığı da azaltacaktır. REPowerEU planı, enerji tüketiminin büyük bir payını yenilenebilir enerjiye dönüştürmeyi hedeflemektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması sayesinde Avrupa, Rus fosil yakıtlarına olan bağımlılığını 2027 yılına kadar azaltacağını taahhüt etmiştir. REPowerEU planı, Rus gazının yerine AB üye ülkeleri tarafından yenilenebilir enerji ve hidrojen üretiminin ikame edilmesini önermektedir (European Commission, 2019).

Avrupa Birliği için gaz ve petrol kullanımından uzaklaşmak önemli bir hedef olmuştur. AB'nin 2050 yılına kadar iklim açısından sıfır karbonlu hale gelmek gibi iddialı bir hedefi bulunmaktadır ve bu hedefin yol haritası Avrupa Yeşil Anlaşması'nda belirlenmiştir. Bu amaçlara yönelik olarak AB tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar içerisinde AB enerji dağılımındaki yenilenebilir enerji kaynaklarının payının mevcut hedef olan %40'ın üzerine çıkarılarak %45'e yükseltilmesi de yer almaktadır. Solar enerji kullanımının yaygınlaştırılması için Avrupa Solar Çatı Girişimi gibi girişimler başlatılmıştır ve özel bir AB Solar Enerji Stratejisi aracılığıyla fotovoltaik (PV) enerjinin yaygınlaştırılmasının hızlandırılması planlanmaktadır. AB buna ek olarak 2030 yılı için belirlediği bağlayıcı enerji tasarruf oranını %13'e yükseltmiş ve daha sürdürülebilir bir enerji geleceğini desteklemek için diğer stratejileri de uygulamaya koymuştur. REPowerEU projesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve yerli yenilenebilir enerji imalatının desteklenmesi sayesinde Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğinin artırılmasını ve enerji bağımsızlığının teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Fosil yakıttan yeşil enerji kaynaklarına doğru geçiş yalnızca çevre açısından fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kamu sağlığının

iyileştirilmesine de yardımcı olmaktadır. RE Power AB projesi çerçevesinde artan yenilenebilir enerji kapasitesi, yenilenebilir enerji sektöründeki yeni iş fırsatları açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Sürdürülebilir enerji yatırımları sadece ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda özel yatırımları da çekmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji yatırımları, temiz enerji teknolojilerindeki inovasyon ve araştırmaları teşvik ederek sürdürülebilir enerji çözümlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır (IEA, 2022).

Yürütülen politikalar ve piyasadaki mevcut koşullar altında, küresel yenilenebilir enerji potansiyelinin 2028 yılına kadar 7 300 GW'a yükselmesi ve yenilenebilir enerji sektörünün 2025 yılı itibariyle kömüre kıyasla dünya çapında elektrik üretiminin en büyük enerji kaynağı haline gelmesi beklenmektedir. Bu büyük değişim, tüm dünyada ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına olan desteğini arttırmasıyla, 2022 yılında yaşanan krizin ardından iç enerji güvenliğini güçlendirmek ve iklim konusunda ilerleme kaydetmek isteyen hükümetler tarafından gerçekleştirilmektedir. ABD'deki Enflasyonu Düşürme Yasası, Avrupa bölgesindeki REPowerEU projesi ve Japonya'daki GX Çevreci Dönüşüm planı, Rus işgalinin ardından harekete geçen politika yapımcıların ortaya koyduğu güçlü adımlara sadece birkaç örnek oluşturmaktadır. COP28'de yaklaşık 200 hükümet, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nın 2050 yılına kadar sıfır emisyonla sahip bir enerji ağı kurma planı çerçevesinde, 2030 yılına kadar dünyanın yenilenebilir enerji potansiyelini üç katına çıkartarak 11.000 GW'ın üzerine çıkarmayı kabul etmişlerdir. IEA analizi, daha güçlü politika uygulamalarıyla bu hedefe yaklaşılabileceğini ve mevcut kapasitenin 2,5 kat artma eğiliminde olduğunu göstermektedir (IEA, 2023).

5. SONUÇ

Farklı yöntemlerin bir araya getirilerek belirsiz stratejik hedeflere ulaşılmasını sağlayan hibrit savaş yöntemleri, güvenliğin karşı karşıya olduğu yeni riskler arasında yer almaktadır. Rusya'nın saldırgan emelleri düşünüldüğünde, Batı karşıındaki dikkat çekici güç asimetrisi sebebiyle hibrit savaş Rusya için yalnızca cezbedici değil aynı zamanda stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Moskova'nın sahip olduğu askeri bütçe ve teknolojinin yanı sıra ekonomik büyüklüğü ve zenginliği de Batı ülkelerinin sahip olduğu çeşitli imkânlarla kıyaslanamayacak düzeydedir. Hibrit savaş, Rusya'nın potansiyel rakip olarak gördüğü ülkelere karşı bu güç eşitsizliğini azaltmasına olanak tanımaktadır. Batılı ülkelere karşı yürüttüğü hibrit savaşta Rusya'nın uyguladığı başlıca araçlar arasında enerji kaynaklarının siyasallaştırılması/silahlandırılması, gayri resmi aktörlerin ve atfedilemeyen güçlerin kullanılması, Rus yanlısı ve Rus eğilimli aktörlerin desteklenmesi, dezenformasyonun kapsamlı bir biçimde uygulanması ve seçimlerin manipüle edilmesi yer almaktadır. Bunlar sistematik bir şekilde senkronize edilmiştir.

Rusya-Ukrayna savaşı dünya enerji piyasası üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Küresel enerji piyasası 2022 yılında, 20. yüzyılda gerçekleşen iki petrol krizine benzeyen, benzeri görülmemiş ve oldukça geniş kapsamlı bir enerji kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz küresel enerji ticaretinin ana unsurları olan doğal gaz, petrol ve kömür fiyatlarındaki artışa neden olmuştur. Her üç kaynak da dikkate değer bir biçimde dönemsel ya da tarihsel olarak en yüksek değerlere çıkarak dünya enerji pazarını önemli oranda etkilemiştir.

Rusya devlet başkanı Putin'in 2022 yılı itibariyle hibrit savaş yöntemlerini kullanarak Ukrayna ve Baltık ülkelerinde yürüttüğü operasyonlar, Batı'nın yeniden inşasını engellemek, yitirilen bölgeleri tekrar ele geçirmek ve Moskova'nın eski imparatorluğu üzerinde kontrollü enerji kaynakları ve manipülasyon yoluyla hakimiyet tesis etmek konusundaki niyetini ortaya koymuştur.

Bu hamle aynı zamanda Rus petrol rezervlerine bağımlı olan ülkelere de bir nevi mesaj vermek için planlanmıştır. Bu mantığın temelinde Rusya'nın enerjiyi bir baskı aracı ve devlet gücünün bir unsuru olarak kullanmaya istekli olması yatmaktadır. Büyük enerji ihracatçısı ve üreticisi olan Moskova ile Kiev arasındaki savaş enerji güvenliği açısından önemli sorunlara yol açmıştır. Putin yönetimindeki Rusya, enerji kaynaklarından sağladığı gelirlerle güçlenerek, SSCB'nin dağılmasını müteakiben kaybettiği büyük güç statüsünü yeniden kazanmaya çalışmaktadır. Bu uluslararası itibarını tekrar kazanma girişimi, Moskova'nın enerji rezervleri konusundaki üstünlüğünü jeopolitik bir silaha dönüştürmesine neden olmuş ve enerji milliyetçiliğinin etkisiyle komşu ülkelere karşı agresif bir tutum takınmasına yol açmıştır.

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan çatışma Avrupa enerji politikalarında bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Avrupa devletleri arasında benimsenecek enerji stratejisi anlayışı, savaşın ne kadar süreceğine, Rus enerji ithalatına bağımlılık durumuna ve enerji ithalatçısı ülkelerin siyasi tutumuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Gerçekçi bir bakış açısıyla, enerji konusunda yalnızca tek bir stratejiye güvenmek son derece riskli bir seçenektir. Her iki strateji seçeneğinin de eksik yönleri bulunmaktadır. Kömürün kullanımdan kaldırılmasının ötelenmesi çevre tahribatını arttırırken, yenilenebilir enerji kaynaklarının hayata geçirilmesi ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi büyük çaplı yatırım ve zaman gerektirmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilebilmesi için en az iki yıllık bir süre, hidrojen üretiminin gerçekleştirilebilmesi için en az on yıllık bir süre ve nükleer enerji tesislerinin kurulup nitelikli bir hale dönüştürülebilmesi için de en az on beş yıllık bir süre gerekmektedir. Dolayısıyla, bazı geleneksel enerji türlerini yaygınlaştırmaya dönük kısa vadeli stratejiler, enerji geçiş sürecini hızlandıracak, enerji üretkenliğini yükseltecek ve daha fazla depolama yükümlülüğü doğuracak uzun vadeli stratejilerle desteklenmelidir.

Sonuç olarak, bu savaş nedeniyle ortaya çıkan zorluklar, Avrupa ülkelerinin enerji alanında bağımsızlıklarını gerçekleştirmeleri ve Rusya'nın enerji rezervlerinden uzaklaşmak için oluşan siyasi uzlaşıdan faydalanarak enerji alanında dönüşümü hızlandırmaları için bir fırsat yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, Avrupalı ülkelerin çabaları petrolün dünya genelinde kullanımdan kaldırılmasını teşvik ederek, enerji kaynaklarını siyasi hedeflerine ulaşmak için stratejik bir silah olarak kullanma eğiliminde olan ülkelerin etkisini daha da azaltabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aljazeera. (2022) Donetsk and Luhansk: What to Know about Ukraine's Rebel Regions, Al Arsalan, B. (2021). Гибридная война: новые угрозы, сложности и «доверие» как антидот 09.09.2024. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2021/11/30/gibridnaya-vojna-novye-ugrozy-sloyonosti-i-doverie-kak-antidot/index.html>.
- Balmaseda, M. (2008). Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union: Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006. Routledge. <https://www.e-ir.info/pdf/34975>
- Berglund, S., & Karasimeonov, G. (2019). In The Eu And Nato But Close To Russia--Post-Crimea Attitudes In Bulgaria And Hungary. Polish Political Science Review/Polski Przegląd Politologiczny, 7(2).1-18
- Chester, L. (2010). Conceptualising Energy Security and Making Explicit Its Polysemic Nature. Energy Policy 38 (2): 887–95. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.10.039>.
- CIA Factbook. (2020). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> 09.09.2024

Demir, S. (2022). The 2022 Russia-Ukraine War: Reasons And Impacts. Bölgesel Araştırmalar Dergisi. 6(1). 13-40.

Europe on Russian Aircraft Ban, Reuters. <https://www.reuters.com/business/airspace-closures-after-ukraine-invasion-stretch-global-supply-chains-2022-03-01/> 09.09.2024

European Commission. (2019). REPowerEU: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en 09.09.1992

Giannopoulos, G., Smith, H. and Theocharidou, M. (2020). “The Landscape of Hybrid Threats: A Conceptual Model (Public Version).” Ispra, Italy: European Commission (EC), Joint Research Centre (JRC). <https://euhybnet.eu/wp-content/uploads/2021/01/Conceptual-Framework-Hybrid-Threats-HCoE-JRC.pdf>

Gonchar, M., Chubyk, A. & Ishchuk, O. (2015). Energy Component in New Generation Warfare. Case of Russia's Hybrid Aggression Against Ukraine. <https://geostrategy.org.ua/en/analysis/research/energetichniy-komponent-viyni-novogo-pokolinnya-priklad-rosiyskoyi-agresiyi-proti-ukrayini/zavantazhiti-pdf-eng>

Hoffman, F. G. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies. https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

International Energy Agency (IEA), (2022). 15.02.2022. Energy Strategy of the Russian Federation for the period up to 2035. http://www.cpnt.ru/userfiles/files/normativ_energosafero_energostrategy.pdf. 09.09.2024

International Energy Agency (IEA), (2022). A 10-Point Plan to Reduce the European Union's Reliance on Russian Natural Gas. <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-to-reduce-the-european-unions-reliance-on-russiannatural-gas>. 09.09.2024

International Energy Agency (IEA), (2023). Analysing the impacts of Russia's invasion of Ukraine on energy markets and energy security. <https://www.iea.org/topics/russias-war-on-ukraine> 09.09.2024

International Energy Agency (IEA). (2023). Analysing the impacts of Russia's invasion of Ukraine on energy markets and energy security: Russia's War on Ukraine. <https://www.iea.org/topics/russias-war-on-ukraine>. 09.09.2024

Jungwirth R., Smith H., Willkomm E., Savolainen J., Alonso Villota M., Lebrun M., Aho A., Giannopoulos G., (2023). Hybrid threats: a comprehensive resilience ecosystem, Publications Office of the European Union, Luxembourg, DOI:10.2760/37899.

Konoplyanik, A. (2009). Gas transit in Eurasia: Transit issues between Russia and the European Union and the role of the Energy Charter. Journal of Energy and Natural Resources Law, 27(3), 445-486.

Kuboniwa, M., Tabata, S. & Ustinova, N. (2005). How Large is the Oil And Gas Sector of Russia: A Research Report. Eurasian Geography and Economics, 46(1), pp. 68-76.

Kulin, J., Sevä, I. J., & Dunlap, R. E. (2021). Nationalist Ideology, Rightwing Populism, And Public Views About Climate Change in Europe. Environmental politics. 30 (7):1111-1134.

Kuzemko, C., Blondeel, M., Dupont, C., & Brisbois, M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research and Social Science*, 93, 102-842.

Marahrens, S. (2023). The Russia-Ukraine Conflict From A Hybrid Warfare Perspective – A Year In The War. 09.09.2024. <https://tdhj.org/blog/post/russia-ukraine-hybrid-warfare/>

Marples, D. R. (1993). After the putsch: Prospects for independent Ukraine. *Nationalities Papers*, 21(2), 35-46.

McWilliams, B., Sgravatti, G., Tagliapietra, S. and Georg Z. (2022). Can Europe Manage if Russian Oil and Coal are Cut Off?. <https://www.bruegel.org/blog-post/can-europe-manage-if-russian-oil-and-coal-are-cut>. 09.09.2024.

Mitchell, J.V. (1997). Will Western Europe Face an Energy Shortage? Strasbourg: Energy Council of France.

Mitrović, M. (2017). Economic and energy aspects of hybrid threats to national security. *Vojno delo* 6: 304-315. <http://10.5937/vojdela1706304M>

Mitrovic, M. (2019). Strategic Communication in the function of National Security. *Vojno delo*, 1/2019, 41-54. <http://doi.org/10.5937/vojdela1901041M>

Muqsit, A. (2022). The War In Ukraine: A Moment Of Reckoning For The Oil And Gas Industry. <https://www.accenture.com/us-en/insights/energy/ukraine-oil-gas>. 09.09.2024

Nemeth, W. J. (2002) *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School.

Osička, J. & Černoch, F. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*. Vol.91:102757.

Qi. J. (2023). An Analysis of the Energy Crisis under the Ukraine Conflict. *Advances in Economics Management and Political Sciences*. 46(1):288-294.

Shepardson, D., Freed, J., & Chee, F. Y. (2022). 02.03.2022. US Follows Canada,

Shevel, O. (2016). The battle for historical memory in postrevolutionary Ukraine. *Current History*, 115(783), 258-263.

Statista Research Department, (2022) Most Sanctioned Countries Worldwide 2022. 04.01.2022. <https://www.statista.com/study/66329/moscow/>. 09.09.2024

Statista Research Department, (2024). 22.07.2024. Leading natural gas exporting countries in 2023. <https://www.statista.com/statistics/217856/leading-gas-exporters-worldwide/#:~:text=The%20United%20States%20was%20the,followed%20by%20Qatar%20and%20Norway>. 09.09.2024

Stegen, K. S. (2011). Deconstructing the “energy weapon”: Russia's threat to Europe as case study. *Energy policy*, 39(10), 6505-6513.

Tatlı, M. (2023). Hibrit Savaşın Enerji Boyutu ve Ukrayna Krizi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*. 10(96): 1244-1251

Tuna, F. (2022). A Political Assessment of The Effect of Russian-Ukrainian War on The Energy Markets. *Journal of Financial Economics and Banking*. 3(2): 73-76

Wallace, J. and Schechner, S. (2021). Follow Europe's industrial firms flash warning on energy costs. The Wall Street Journal, https://www.wsj.com/articles/europes-industrial-firms-flash-warning-on-energy-costs-11640345803?mod=Searchresults_pos5&page=1

Willrich, M. (2003). International Energy Issues and Options. *Annual Review of Energy* 1 (1): 743–772. www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.eg.01.110176.003523.

Wilson, J. D. (2019). A securitisation approach to international energy politics. *Energy Research & Social Science*. Vol.49:114-125.

World Population Review, (2022). Natural Gas by Country 2022. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/natural-gas-by-country>

Žuk, P. & Žuk. P. (2022). National Energy Security or Acceleration of Transition? Energy Policy after the War in Ukraine. 6(4):709–712.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

18. Oturum

ÇALIŞANLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ: GAYRİMENKUL SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Meral ÇALIŞ DUMAN¹¹²

Özet

Son zamanlarda dünya kaynaklarının hızla tükenmesi, iklim değişikliği, küresel ısınma, doğal afetler ve nüfus artışı gibi nedenlere bağlı olarak sürdürülebilirlik konusu dikkatleri üzerine toplamıştır. Sürdürülebilirlik, sahip olunan kaynakların gelecek nesillere korunarak aktarılması olarak ifade edilebilir. Sürdürülebilir kalkınma ise mevcut ihtiyaçları gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden taviz vermeden karşılayan kalkınmadır. Sürdürülebilir kalkınma literatürde çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Özellikle sürdürülebilirlik ve alt boyutları ile yakından ilişkili olan gayrimenkul sektörü bu çalışmanın merak konusudur. Gayrimenkul sektörü faaliyet gösterdiği alan itibariyle çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik konusunda önemli bir rol üstlenmelidir. Bu nedenle yöneticilerin ve çalışanların sürdürülebilirlik konusuna bakış açıları oldukça önemlidir. Bu kapsamda gayrimenkul danışmanlığı ve inşaat alanında Türkiye’de birçok ilde faaliyet gösteren kurumsal bir şirketin Samsun ilindeki çalışanları üzerine araştırma yürütülmüştür. Bu şirketin Samsun ili genelinde yaklaşık 150 çalışan bulunmaktadır. Çalışan sayısının az almasından dolayı tüm çalışanlara ulaşılması hedeflenmiştir. Anketler yüz yüze olarak dağıtılmış, 128 adet anket formuna ulaşılmıştır. Araştırmada “Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği” anketi şirket çalışanlarına uygulanmış ve veriler istatistik programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sürecinde, çalışanların sürdürülebilirlik konusundaki farkındalık düzeyi ve bu farkındalığın demografik faktörlere göre değişip değişmediği incelenmiştir. Buna göre çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının oldukça yüksek olduğu, çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik konusunda bilinçli ve istekli oldukları görülmüştür. Sürdürülebilirliğin tüm alt boyutlarında farkındalıkları çok yüksek olan çalışanların, demografik faktörlere göre bu farkındalıklarının değişip değişmediği t-testi ve ANOVA testi ile test edilmiştir. Buna göre çalışanların cinsiyet ve eğitim düzeylerine göre sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ve alt boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, kadın çalışanların erkek çalışanlara oranla ve ön lisans-lisans mezunlarının ortaöğretim-lise mezunlarına oranla sürdürülebilir kalkınma farkındalığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Buna rağmen, yaş, medeni durum ve çalışılan pozisyon faktörleri ile sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma farkındalığı, yeşil dönüşüm, gayrimenkul sektörü.

¹¹² Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye, meral.duman@ozal.edu.tr, 0000-0002-8283-5188.

DETERMINING OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT AWARENESS OF EMPLOYEES: REAL ESTATE SECTOR EXAMPLE

Abstract

Recently, the issue of sustainability has attracted attention due to reasons such as the rapid depletion of world resources, climate change, global warming, natural disasters and population growth. Sustainability can be defined as the transfer of resources to future generations by preserving them. Sustainable development is the development that meets current needs without compromising the ability of future generations to meet their needs. Sustainable development is evaluated in the literature together with its environmental, social and economic dimensions. The real estate sector, which is closely related to sustainability and its sub-dimensions, is the subject of interest of this study. The real estate sector should play an important role in environmental and economic sustainability due to the area in which it operates. Therefore, the perspectives of managers and employees on sustainability are very important. In this context, a study was conducted on the employees of a corporate company operating in many provinces in Turkey in the field of real estate consultancy and construction in Samsun. This company has approximately 150 employees in Samsun. Due to the low number of employees, it was aimed to reach all employees. The surveys were distributed face to face and 128 survey forms were reached. In the research, the "Sustainable Development Awareness Scale" survey was applied to the company employees and the data was analyzed with a statistical program. During the research process, the awareness level of employees on sustainability and whether this awareness changes according to demographic factors were examined. Accordingly, it was observed that employees' awareness of sustainable development was quite high, and they were conscious and willing about environmental, economic and social sustainability. Whether employees' awareness in all sub-dimensions of sustainability changed according to demographic factors was tested with t-test and ANOVA test. Accordingly, it was observed that there were significant differences in sustainable development awareness and sub-dimensions according to employees' gender and education level. These results show that female employees have higher sustainable development awareness than male employees and vocational school- undergraduate degree graduates have higher sustainable development awareness than middle-high school graduates. However, no significant difference was found in sustainable development awareness and its sub-dimensions with age, marital status and working position factors.

Keywords: Sustainability, sustainable development awareness, green transformation, real estate sector.

Giriş

Geçmişte yapılan çalışmalar, işletmelerin kullandığı birçok yöntemin çevresel sorunlara yol açtığını ortaya koymaktadır. Ekonomik, sosyal ve çevresel performans gibi önemli organizasyonel yönlerin benimsenmesini ve iyileştirilmesini sağlamak birçok işletme için büyük bir zorluktur ve bu nedenle sürdürülebilirlik stratejisi, işletmenin dönüşümü ve gelecekteki refah için son derece önemlidir. Özellikle nüfus hızındaki artış nedeniyle, çevre kaynaklarının dikkatli kullanılmasını ve uygulanmasını gerektiren gerçek bir dönüşüme ihtiyaç duyulmaktadır (Shah ve Ganji, 2018: 346). Bu dönüşüm sürdürülebilirlik başlığı altında toplanmaktadır. Hemen hemen her alanda sürdürülebilirlik konusu dikkat çekmekle birlikte, sürdürülebilir yatırım ortamının geliştirilmesi, dünya çapında hükümetlerin ulusal stratejik kalkınma planlarının giderek önemli bir yönü haline gelmektedir. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler sürdürülebilirlik konusunda benzer zorlukları yaşamaktadır. Özellikle yeşil bina derecelendirme sistemlerinin küresel olarak ortaya çıkışı, gayrimenkul sektöründeki daha geniş bir topluluğun dikkatini çekmekte ve sürdürülebilir gayrimenkule yatırımı ve çevresel kamu mallarının sağlanmasını teşvik etme yönünde önemli bir adım olmaktadır (Vanags ve Butane, 2013:1223).

Hızlı nüfus artışı ve küresel kentleşmeyle birlikte, şehirlerdeki inşaat faaliyetlerinin gelecekte de artmaya devam edeceği açıktır. Bu eğilimler, gelişme sürecindeki şehirlere, inşaat ile karşılaştıkları sosyo-kültürel ve ekonomik zorluklar arasındaki uyumu gözden geçirmeleri için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Şehirlerin ve binaların dönüşümü sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için temel bir öncelik olarak vurgulanmıştır (Goubran vd., 2023). Ayrıca, iklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik giderek daha acil sorunlar haline geldikçe, gayrimenkul sektörü odak noktasını çevresel olarak sürdürülebilir gayrimenkul projelerinin geliştirilmesine çevirmiştir. Bu değişimin bir yönü de, geleneksel malzemelere kıyasla daha düşük çevresel etkisi nedeniyle sürdürülebilir yapı malzemelerini kullanmak olmuştur (Eje vd., 2023). Literatürde sürdürülebilir bina, inşaat veya gayrimenkul, istenilen amaçlara uygun ve çevre dostu, işletme ve yönetiminde yüksek kaynak kullanım verimliliğinin sağlandığı bir bina yaratma süreci olarak açıklanmaktadır (Vanags ve Butane, 2013:1224). Buna göre, binalar, hem fiziksel hem de sembolik olarak inşa edilmiş çevre içindeki aktörler arasında bir bağlayıcı güç görevi görürken, bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler de birbirleri üzerinde etki uygulamaktadırlar (Nyoni vd., 2023). İşletmelerden herhangi birinin uyguladığı sürdürülebilir politikalar ve anlayış rakiplerini zorlamaktadır. Bu bağlamda yöneticileri ve çalışanları sürdürülebilir kalkınma konusunda bilinçli ve çaba gösteren işletmeler bu durumu bir rekabet avantajına çevirebilmektedir. Çünkü etkisiz yönetim ve karar almanın maliyetleri, özellikle gayrimenkul sektöründe çok yüksek olabilmektedir (Kauškale ve Geipele, 2017: 505). Özellikle sürdürülebilirlik uygulamalarının çalışanlar tarafından benimsenmesi günlük faaliyetler ve gerçekleştirilen görevlerde çevresel farkındalığın artırılması oldukça önemlidir.

Bu kapsamda, araştırmanın temel hedefi hem sürdürülebilir kalkınma farkındalığının önemini vurgulamak, hemde gayrimenkul sektöründen bir örnek ile çalışanların farkındalık düzeylerini ortaya koyabilmektir. Gayrimenkul sektörü çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma farkındalığını araştıran ve ölçen sınırlı sayıda çalışma olduğu için bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, çevrenin ve doğal kaynakların etkili bir şekilde ve akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılmasını

savunan ekonomik, sosyal ve çevreci bir dünya görüşüdür (Erdede vd., 2014). Sürdürülebilirlik, kavramlar ve prensiplerin ötesinde yüksek düzeyde bir anlayış gerektiren bir sistemdir. Sürdürülebilirliğin temel yönlerinden biri çevredir, bu nedenle iklim değişikliği, kaynak tükenmesi ile ilgili küresel ve yerel çevresel sonuçların hem şimdiki hem de gelecek nesiller için bilinmesi potansiyel değişim için bir zorunluluktur. Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik ise, ekonominin üç stratejik yolu üzerinden ele alınmaktadır; verimlilik (kaynakları daha verimli kullanma), tutarlılık (yeni çevresel olarak sürdürülebilir ürünler geliştirme), yeterlilik (insanların etik açıdan sorumlu, adalete uygun bir şekilde yaşam tarzlarını gönüllü olarak değiştirmesi) tir (Beata vd., 2023: 4178). Sosyal olarak sürdürülebilirlik ise, sürdürülebilirliğin her zaman ekonomik ve çevresel olmadığını, aynı zamanda diğer insan ihtiyaçlarının genel olarak karşılanması ve mutlu toplumların yaratılması olduğunu vurgulamaktadır (Shah ve Ganji, 2018).

Günümüzün küresel bağlamında, sürdürülebilirlik konusunda büyüyen bir kolektif endişe bulunmaktadır ve bu insanları ve işletmeleri su ve enerjiyi korumak ve karbon ayak izlerini en aza indirmek için yenilikçi yollar aramaya teşvik etmektedir (De Moraes vd., 2024). Bu noktada birçok işletme Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) ile uyumlu hareket etme konusunda hemfikirdir. Çeşitli sektörlerde uygulamalar ve araştırmalar bu hedeflerle uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Son zamanlarda yöneticiler, işletmelerin önemli bir paradigma değişimine uğradığını, çevresel, sosyal ve yönetim faktörlerini işletme fonksiyonlarına daha fazla entegre edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Su vd., 2024). Bu entegrasyon gönüllü bir geçişten ziyade bir zorunluluk halini almaktadır. Özellikle üç kaynaktan sürdürülebilir olmak için baskı bulunmaktadır; birincisi, yatırımcılar, çalışanlar, müşteriler ve tedarikçiler gibi kurumsal paydaşlar; ikincisi, mevzuat, düzenlemeler ve gönüllü uygulama kodları gibi toplumsal paydaşlar, yani Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi ve son olarak, normlar ve beklentiler biçimindeki kurumsal güçlerdir (Aggerholm vd., 2011: 107). Daha detaylı olarak belirtilecek olursa, iklim değişikliğine bağlı olarak çevresel felekatlerin artması ve doğal afetlerin işletmelerin hayatlarını tehlikeye atması, uluslararası anlaşmaların şartları, uluslararası kredi kuruluşlarının işletmelere kredi kullanım koşullarında sürdürülebilirlik ile ilgili maddeleri, yatırım kararlarında sadece ekonomik göstergelerin değil, çevresel ve sosyal göstergelerinde dikkate alınması, müşterilerin çevre ve toplumsal konularda artan bilinci ve işletmelerin rekabet avantajında sürdürülebilirliği bir silah olarak kullanması işletmeleri sürdürülebilirlik konusunda zorlamaktadır (Heybet ve Duran, 2023: 24).

2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, literatürde "bugünün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılanabileceği süreç" olarak açıklanmaktadır (Şimşek ve Erkin, 2022). Bu kavramın son zamanlarda artan önemi, dünyanın aşırı yoksulluk, eşitsizlik, iklim değişikliği, çevresel bozulma ve sosyal adaletsizlik gibi çok sayıda zorlukla karşı karşıya kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek ve sürdürülebilir ve eşitlikçi bir gelecek yaratmak için bir takım önemler alınmaktadır (Yumnam vd., 2024). Bu önlemler ise SKH başlığı altında toplanmaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2015 yılında kabul edilen 2030 Gündemi, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (bunlar; sıfır açlık, sıfır yoksulluk, sağlık ve refah, kaliteli eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su ve sıhhi tesisat, ucuz ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi, su altındaki yaşam, karada yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar-hedefler için ortaklıklar şeklinde sıralanmaktadır) ve 169 hedefin gerçekleştirilmesi yoluyla sürdürülebilir bir geleceğe

ulaşmak için küresel olarak onaylanmış bir kalkınma çerçevesi sunmaktadır. SKH'ler, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını dengelemeyi amaçlamaktadır ve hükümetlere ve devlet dışı aktörlere kesişen ve birbirine bağlı toplumsal zorlukları ele almada rehberlik etmeyi amaçlamaktadır (Wiegant vd. 2024). SKH'ler, evrensel, kapsayıcı ve dönüştürücü olacak şekilde tasarlanmıştır; tüm insanlara ulaşmayı, kimseyi geride bırakmamayı ve yoksulluk ile eşitsizliğin temel nedenlerini ele almayı amaçlamaktadır (Yumnam vd., 2024). Örneğin, enerji tüketimini iyileştirerek ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçerek SDG 7' ye (ucuz ve temiz enerji) katkıda bulunulabilir. Binalarda termal yalıtım kullanma eylemi, iklim değişikliğine karşı bir azaltma eylemi olarak kabul edilecek olan SKH 13 (iklim eylemi)'e ve daha iyi yalıtım, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ederek ve yaşam kalitesini iyileştirerek SK 11 (sürdürülebilir şehirler ve topluluklar) vizyonuna ulaşmamıza yardımcı olabilir (Keushkerian ve Shdid, 2024). Her bir hedef insan ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanır (Şekil 1). İnsan ihtiyaçlarını karşılarken çevresel, ekonomik ve toplumsal değerlere saygı göstermek ve ortak mücadele vermek beklenmektedir. Bu konuda SKH Zirvesi 2019' un temel mesajlarından biri, hükümetlerin bunu kendi başlarına yapamayacakları ve sivil toplum, bilimsel topluluk vb. ile yeni işbirlikleri kurmak için çaba sarf ettikleridir. Vatandaşların farkındalığı, politika tercihlerini formüle etmek ve politika yapıcılar üzerinde baskı uygulamak için bir ön koşul işlevi görmektedir (Manolis ve Manoli, 2021).

Şekil 1 : 17 SKH'nin Çevresel, Ekonomik ve Toplumsal Olarak Sınıflandırılması

Kaynak: (De Moraes vd., 2024).

3. Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı

SKH'lerinin temel amaçlarından birisi de, SKH hakkında kamuoyunun farkındalığını artırmaktır. Bu nedenle, ilgili bilgilerin bireylerin algılarını ve davranışlarını uyumlaştırması beklenmektedir. Dahası, işletmeler ve çalışanlar SKH'lerin uygulanmasında temel oyuncular ve gelecekte daha aktif roller oynamaları beklenmektedir (Yamane ve Kaneko, 2021). İşletmelerin yeşil farkındalık, çevre farkındalığı, çevre bilgisi, karbon okuryazarlığı, enerji okuryazarlığı, çevre okuryazarlığı ve ekolojik okuryazarlık gibi konularda çalışanlarını yönlendirmesi önemlidir (Oriade vd., 2021). Nitekim literatürde yapılan çalışmalarda, sürdürülebilirliğin işletmelerde başarıya ulaşabilmesi ve rekabet avantajı oluşturabilmesi için kişisel güven ve bağlılığın önemli

olduğu belirtilmektedir (Buranasiri vd., 2024). Bu bağlamda, çalışanların düşünceleri ve davranışlarının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerini anlamak faydalıdır (Yamane ve Kaneko, 2021). Ayrıca, çalışanlar kurumsal ve örgütsel bağlamlarını anlamlandırır ve yorumlar. Bu anlamlandırma süreci boyunca, çalışanlar sürdürülebilirlikle ilgili algılar, inançlar ve güdüler oluştururlar. Bu sürdürülebilirlik algıları sürdürülebilirlik eylemini yönlendiren ve tanımlayan bilişsel sınırları belirler (Nyoni vd., 2023). Dolayısıyla çalışanların sürdürülebilir konular üzerindeki farkındalığı işletmenin bu konudaki çabalarını destekler. Yamane ve Kaneko (2021) işletme paydaşlarının sürdürülebilir kalkınma farkındalığının belirlenmesi üzerine yaptıkları çalışmalarında, paydaşların sürdürülebilir kalkınma konusunda farkındalığının artırılmasının, onları sürdürülebilirlik konusunda daha bilinçli olmaya yönlendirebileceğini ve bu çalışmada şirketlerin SKH uygulamalarına katılmasını desteklemeyi ifade eden sorumlu davranışlara yol açabileceği sonuçlarına ulaşmışlardır. Yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, bu araştırma içinde gayrimenkul gibi çevre ve ekonomi ile doğrudan bağlantılı olan gayrimenkul sektörü çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma farkındalığı araştırılmıştır. Çalışanların farkındalık düzeylerinin belirlenmesi, hem araştırmaya hem de işletmenin yol yaritasına ve planlamalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi başlığı altında, araştırmanın amacı, veri elde etme yöntemi, verilerin analizi ve bulgular üzerinde durulacaktır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının ortaya konmasıdır. Bu farkındalığı belirleyebilmek adına gayrimenkul sektörü çalışanları araştırmaya dahil edilmiştir. Aynı zamanda, bu çalışanların demografik faktörlerine göre sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemekte araştırmanın alt amacıdır.

4.2. Veri Elde Etme Yöntemi

Çalışmanın amacına ulaşmak için Türkiye genelinde faaliyet gösteren bir inşaat ve gayrimenkul şirketinin Samsun ilindeki çalışanları araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu şirketin Samsun ili genelinde yaklaşık 150 çalışanı bulunmaktadır. Çalışan sayısının az olmasından dolayı tüm çalışanlara ulaşılması hedeflenmiştir. Tüm çalışanlar için anketler yüz yüze olarak dağıtılmış 128 adet anket formuna ulaşılmıştır.

4.3. Verilerin Analizi

Çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla elde edilen 128 adet anket formunun analizi için SPSS 20 programı kullanılmıştır. Anket formunda çalışanların demografik verilerini elde etmek için 5 adet (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve çalışılan pozisyon) soru sorulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma farkındalığını ölçmek için ise literatürde bir çok ölçek ile karşılaşmıştır. Oriade ve diğerlerine (2021) göre, sürdürülebilirlik farkındalığının ölçülmesi belirsizliklerle doludur ve zorluklar kullanılan değerlendirme teknikleriyle ilişkilidir. İşletme için en uygun tekniklerin ve araştırma yöntemlerinin seçilmesi önemlidir. Bu nedenle, araştırma için amaca en iyi hizmet eden bir ölçek hedeflenmiş, bu doğrultuda Atmaca ve diğerleri (2019) tarafından geliştirilen “Development of a measurement tool for sustainable development awareness” ölçeği ve ölçeğin Türkçe’ye uyarlanmış halini, aynı amaçla sağlık çalışanlarına uygulayan Aslan ve diğerlerinin (2023) çalışmasında yer alan ölçek formundan faydalanılmıştır. Bu kapsamda çalışanlara 24 adet soru sorulmuştur. Bu soruların 13

adeti çevresel sürdürülebilirliği, 5 adeti toplumsal sürdürülebilirliği, 6 adeti ise ekonomik sürdürülebilirliği ölçümlemeyi amaçlamaktadır. 5'li likert (her zaman, sık sık, ara sıra, nadiren ve hiçbir zaman) şeklinde yönlendirilen sorular istatistik programına uygun olarak sayısallaştırılmıştır.

4.4. Bulgular

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular tablolar şeklinde özetlenmiştir. Çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim ve çalışılan pozisyona dair dağılımları Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Çalışanların Demografik Faktörlere Göre Sınıflandırılması

Cinsiyet			Medeni Durum			Yaş		
	<i>F</i>	%		<i>F</i>	%	<i>Yaş Aralığı</i>	<i>F</i>	%
Kadın	60	46,9	Evli	80	62,5	18-25	16	12,5
Erkek	68	53,1	Bekar	48	37,5	26-35	42	32,8
Toplam	128	100	Toplam	128	100	36-45	32	25
Eğitim			Pozisyon			45 ve üstü	38	29,7
<i>Derece</i>	<i>F</i>	%		<i>F</i>	%	Toplam	128	100
Ort-Lise	54	42,2	Danışman	92	71,9			
Önlisans/Lisans	72	56,3	Yönetici	36	28,1			
Lisansüstü	2	1,6	Toplam	128	100			
Toplam	128	100						

Araştırma kapsamında kullanılan Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı Ölçeği'nin güvenilirlik analizi yapılmış, Tablo 2'de gösterilen sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre ölçeğin hem alt boyutlarında hem de genel ölçeğe Cronbach's Alpha değerinin (0,960) yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı Ölçeği Güvenilirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
Çevresel Sürdürülebilirlik Soruları	,934	13
Toplumsal Sürdürülebilirlik Soruları	,882	5
Ekonomik Sürdürülebilirlik Soruları	,887	6
Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı Ölçeği	,960	24

Çalışanların Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı sorularına verdiği yanıtlar ise Tablo 3'te gösterilmiştir. Tüm soruların ortalaması, standart sapması ve 5'li likert şeklinde verdiği cevapların frekans dağılımları yapılmıştır. Bu sonuçlara göre, çalışanların sorulara verdiği yanıtların ortalaması

tüm sorularda oldukça yüksektir. Tüm çalışanların cevapları “her zaman ve sık sık” cevapları üzerinde yığılmıştır.

Tablo 3: Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı Ölçeği Frekans Dağılımı

Sorular	Ort.	S.Sap.	Hiçbir zaman		Nadiren		Ara sıra		Sık sık		Her zaman	
			F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Çevresel Sürdürülebilirlik												
Yaşanılabilir bir dünya bırakabilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması gerekir.	4,72	0,545	0		0		7	5,4	24	18,7	97	75,7
Gelecek nesillerin ekolojik sorunlar yaşamaması için mevcut kaynakların (su, hava, toprak vb.) korunması hususunda her bireye düşen sorumluluklar vardır.	4,80	0,475	0		0		4	3,1	18	14	106	82,8
Ham madde kaynaklarının gelecek nesiller tarafından da kullanılabilmesi için atıkların geri dönüştürülmesi sürecinde her bireyin sorumlulukları olduğunu düşünüyorum.	4,67	0,589	0		0		8	6,2	26	20,3	94	73,4
Gelecek nesillere daha yeşil bir dünya bırakabilmek için ağaçlandırma çalışmaları ve ağaçların korunması ile ilgili her bireye sorumluluk düşmektedir.	4,78	0,451	0		0		2	1,5	26	20,3	100	78,1
Enerji kaynaklarının daha uzun süreli kullanılabilmesi için enerji tasarrufu yapan ürünlerin tercih edilmesi gerekir.	4,59	0,632	0		0		11	8,5	31	24,2	86	67,2
Ham madde kaynaklarının gelecek nesiller tarafından da kullanılabilmesi için çöpler özelliklerine göre ayrılarak, değerlendirilmelidir.	4,41	0,703	0		0		16	12,5	44	34,4	68	53,1
Bireylerin ve ailelerin refah düzeyini asgari koşulların üzerinde tutmak için toplum sorumluluk almalıdır.	4,64	0,571	0		0		5	3,9	35	27,3	88	68,7
Toplumda ki kültürlerin birbiri ile etkileşimi desteklenmeli ve geliştirilmelidir.	4,45	0,707	0		0		16	12,5	38	29,6	74	57,8
Araç alırken, ekolojik dengenin bozulmasına etkisi en az olan araçların tercih edilmesi gerektiğini düşünüyorum	4,34	0,735	0		0		21	16,4	43	33,5	64	50
Endüstri kuruluşları çevre sağlığını koruyacak ve doğal kaynakların kirletilmesini önleyecek tedbirler almalıdır.	4,75	0,532	0		0		6	4,6	20	15,6	102	79,6
Sürdürülebilir çevre için faaliyetlerde bulunan resmi ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları desteklenmelidir.	4,66	0,567	0		0		5	3,9	33	25,7	90	70,3
Şehirleşme, (şehir, kasaba v.b) toplumun ruh ve beden sağlığını koruyacak şekilde olmalıdır.	4,84	0,442	0		0		4	3,1	12	9,3	112	87,5
Önem alınmaması halinde küresel ısınmanın, dünyamızın geleceği için ciddi tehdit oluşturduğunu düşünüyorum.	4,88	0,376	0		0		2	1,5	12	9,3	114	89,1
Toplumsal Sürdürülebilirlik												
Toplumdaki bireylere (kadın/erkek, zengin/fakir, ırk/din vb.) eşit fırsatlar sunulmalıdır.	4,53	0,613	0		0		7	5,4	45	35,1	76	59,3
Toplumdaki bütün bireylere eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşım hakkı sağlanmalıdır.	4,80	0,475	0		0		4	3,1	18	14,1	106	82,8
Bireylere, yaşadıkları yerlerde kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortam oluşturulmalıdır.	4,83	0,457	0		0		6	4,6	14	10,9	108	84,4
Toplumdaki bütün bireyler için bireyin yaşam boyu öğrenmesine olanak sağlayacak ortamlar oluşturulmalıdır.	4,80	0,475	0		0		5	3,9	17	13,2	106	82,8
Ekonomik kalkınma için tarım ve hayvancılık sektörlerine yapılacak yatırımlar desteklenmelidir.	4,81	0,497	0		0		6	4,6	12	9,3	110	85,9
Ekonomik Sürdürülebilirlik												
Ekonomik politikalar sürdürülebilir üretime göre şekillenmelidir.	4,52	0,614	0		0		8	6,2	46	35,9	74	57,8
Ekonomik kalkınma işsizliği önleyecek şekilde planlanmalıdır.	4,83	0,418	0		0		3	2,3	17	13,2	108	84,4
Ekonomik politikalar, yoksulluğu ve gelir dağılımındaki farklılıkları azaltıcı nitelikte olmalıdır.	4,84	0,405	0		0		2	1,5	16	12,5	110	85,9
Ekonomik politikalar doğal kaynakları yok etmeyecek şekilde oluşturulmalıdır.	4,83	0,418	0		0		2	1,5	18	14,1	108	84,4
Gelecek nesilleri de düşünerek mevcut ekonomik kaynakları tasarruflı kullanmalıyız.	4,80	0,441	0		0		2	1,5	22	17,1	104	81,2
Kalkınma için yapılacak borçlanma ekonomik dengeler gözetilerek yapılmalıdır.	4,81	0,430	0		0		3	2,3	20	15,6	105	82

Tablo 3 incelendiğinde, tüm çalışanların sürdürülebilir kalkınma konusunda olumsuz davranışı temsil eden “hiçbir zaman ve nadiren” cevaplarına kimsenin katılmadığı, her çalışanın çevresel, ekonomik ve toplumsal konularda sorulan sorulara pozitif yönde eğilim gösterdiği söylenebilir. Ayrıca orta düzeyde katılımı simgeleyen “ara sıra” cevabına ise çok az bir katılım olduğu da görülmektedir. Bu durumda çalışanların büyük çoğunluğu sürdürülebilir kalkınma farkındalığı sorularına yüksek düzeyde katıldıklarını, bilinç düzeylerinin bu konuda yüksek olduğunu ve sürdürülebilirlik mücadelesi içerisinde paylarına düşen sorumlulukları yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Bu durum araştırma kapsamına dahil edilen çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Araştırmanın alt bir amacı olarak çalışanların demografik faktörlerine göre sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. Demografik faktörlere göre farklılığın olup olmadığını test etmek amacıyla t-testi ve ANOVA analizinden faydalanılmıştır. Demografik faktörler içerisinde yer alan cinsiyet (Tablo 4) ve eğitim (Tablo 5) faktörlerinin sürdürülebilir kalkınma ölçeğinin alt boyutlarında anlamlı farklılıklara sahip olduğu, diğer demografik faktörler olan yaş, medeni durum ve pozisyon ile anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyete Göre Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı

Değişken	Düzy	Ort.	S.Sapma	F	Sig (p*)
Çevresel Sürdürülebilirlik	Kadın	3,682	0,078	16,776	0,006
	Erkek	2,751	0,075		
Toplumsal Sürdürülebilirlik	Kadın	4,661	0,068	12,514	0,017
	Erkek	3,114	0,066		
Ekonomik Sürdürülebilirlik	Kadın	3,278	0,083	10,098	0,005
	Erkek	2,785	0,081		

*p<0,01

Tablo 4 incelendiğinde, çalışanların cinsiyetlerine göre sürdürülebilirliğin alt boyutlarında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (p<0,01). Yapılan ANOVA analizi ve post-hoc (Tukey) testi ile, hangi grupların birbirinden farklı olduğuna bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma alt boyutlarında kadın çalışanların erkek çalışanlara göre farkındalığının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 5: Eğitim Faktörüne Göre Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı

Değişken	Düzy	Ort.	S.Sapma	F	Sig (p*)
Çevresel Sürdürülebilirlik	Ort-Lise	2,977	0,087	4,853	0,000
	Önlisans/Lisans	3,181	0,084		
Toplumsal Sürdürülebilirlik	Ort-Lise	2,934	0,065	6,362	0,278
	Önlisans/Lisans	2,976	0,061		
Ekonomik Sürdürülebilirlik	Ort-Lise	2,066	0,063	9,744	0,003
	Önlisans/Lisans	4,125	0,060		

*p<0,01

Tablo 5 incelendiğinde ise, çalışanların eğitim düzeylerine göre sürdürülebilirliğin çevresel ve ekonomik alt boyutlarında anlamlı ilişkiler bulunmuş, toplumsal sürdürülebilirlik alt boyutunda ise bir fark bulunamamıştır (p<0,01). Yapılan ANOVA analizi ve post-hoc (Tukey) testi ile, hangi

grupların birbirinden farklı olduğuna bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma alt boyutlarında önlisans/lisans eğitim düzeyine sahip çalışanların ortaöğretim/lise düzeyine göre çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutunda daha yüksek farkındalığa sahip olduğu görülmüştür.

Sonuç

Gayrimenkul sektörü çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada Samsun ilinde faaliyet gösteren kurumsal bir şirketin 128 çalışanına yüz yüze anket uygulanmış ve elde edilen veriler araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmaya dahil olan çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının tüm alt boyutlarda puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Çalışanların çoğunluğu sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ölçeğinde yer alan sorulara olumlu düzeyde katılım sağlamıştır. Buna ek olarak demografik faktörlere bağlı olarak bu farkındalıkların değişip değişmediği incelenmiş, yaş, medeni durum, çalışılan pozisyon gibi faktörlerin sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat çalışanların cinsiyetleri ve eğitim durumları ile ölçek arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Buna göre, kadın çalışanlar erkek çalışanlara göre daha yüksek farkındalığa sahiptir. Eğitim düzeyinde ise, önlisans/lisans mezunlarının ortaöğretim/lise mezunlarına göre daha yüksek farkındalığa sahip olduğu görülmüştür. Bu doğrultu da eğitim düzeyinin yükselmesi ile sürdürülebilir kalkınma farkındalığının artacağı tahmin edilmektedir. Bu sonuçlar göz önüne alındığında işletme yöneticilerine hizmet içi eğitimlerde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili eğitimler vermesi önerilebilir. Özellikle bu eğitimlerde çevre ve sürdürülebilirlik üzerine çalışan kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri ile işbirliğine gidilmesi çalışanların ilgisini çekebilir.

Bu çalışmanın bir sonucu olan kadın çalışanların sürdürülebilir kalkınma konusunda erkek çalışanlara göre neden daha bilinçli olduğuna dair gelecek araştırmalarda anlamlı ilişkiler aranabilir. Ayrıca gayrimenkul sektörü ile diğer sektörler arası bir karşılaştırmaya gidilerek, konunun önemi gündemde tutulabilir. Çünkü sürdürülebilir kalkınma konusu her ülke de olduğu kadar Türkiye içinde uluslararası kritik bir öneme sahiptir. Sürdürülebilir kalkınma, sadece uyulması ve geçilmesi gereken koşullardan ziyade bir yaşam vizyonudur. Uluslararası bir rekabet aracıdır. Sürdürülebilir kalkınma konusunda iyi bir farkındalığa sahip olmak, neyin, nasıl, ne zaman, nerede ve kim tarafından yapılacağına dair tam ve net bir bilgiye sahip olmaktır (Rafika vd., 2016:162). Bu çalışmanın ilgili bilgiye ve farkındalığa olan bilinci arttırması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Aggerholm, K. H., Esmann Andersen, S., & Thomsen, C. (2011). Conceptualising employer branding in sustainable organisations. *Corporate Communications: An International Journal*, 16(2), 105-123.

Aslan, Y., Zeybek, D. Ö., Zengin, O., Kavşur, Z., & Güler, S. (2023). Sağlık sektörü çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi: Üniversite hastanesi örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1069-1098.

Atmaca, A. C., Kiray, S. A., & Pehlivan, M. (2019). Development of a measurement tool for sustainable development awareness, *International Journal of Assessment Tools in Education*, 6(1), 80-92.

Beata, S., Małgorzat P.R. & Bartkus, C. (2023). The role of education in the economics of sustainable development. *Procedia Computer Science*, 225, 4177-4186.

Buranasiri, B., Lai, P. L., Woo, S., & Piboonrungrroj, P. (2024). Impact of sustainable development goal orientation on supply chain collaboration and sustained competitive advantage: Evidence from the tea and coffee industry. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 40(2), 83-88.

De Moraes, P. A., Pisani, F., & Borin, J. F. (2024). Smart University: A pathway for advancing Sustainable Development Goals. *Internet of Things*, 101246.

Eje, G. C., Abner, I. P., & Ezeaku, H. C. (2023). Green metal price volatility and environmentally sustainable real estate development nexus: A global perspective from post COVID-19 pandemic. *Journal of Cleaner Production*, 405, 136855.

Erdede, S. B., Erdede, B., & Bektaş, S. (2014). Sürdürülebilir yeşil binalar ve sertifika sistemlerinin değerlendirilmesi. *Uzaktan Algılama-Cbs Sempozyumu (UZAL-CBS 2014)*, 14(17), 17-32.

Goubran, S., Walker, T., Cucuzzella, C., & Schwartz, T. (2023). Green building standards and the united nations' sustainable development goals. *Journal of Environmental Management*, 326, 116552.

Heybet, K., & Duran, C. (2023). Sürdürülebilirlik sinyali olarak faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesi: BIST sürdürülebilirlik endeksinde bir araştırma. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 23-38.

Kauškale, L., & Geipele, I. (2017). Integrated approach of real estate market analysis in sustainable development context for decision making. *Procedia Engineering*, 172, 505-512.

Keushkerianand, B., & Abi Shdid, C. (2024). Building a sustainable future: Exploring the nexus between climate awareness and thermal insulation choices in new home construction. *Energy Reports*, 11, 5092-5103.

Manolis, E. N., & Manoli, E. N. (2021). Raising awareness of the sustainable development goals through ecological projects in higher education. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123614.

Nyoni, V., Piller, W. B., & Vigren, O. (2023). Sustainability action in the real estate sector—An organizational and institutional perspective. *Cleaner Production Letters*, 5, 100049.

Oriade, A., Osinaike, A., Aduhene, K., & Wang, Y. (2021). Sustainability awareness, management practices and organisational culture in hotels: Evidence from developing countries. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 102699.

Rafika, K., Rym, K., Souad, S. B., & Youcef, L. (2016). A public actor awareness for sustainable development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 216, 151-162.

Shah, S., & Naghi Ganji, E. (2019). Sustainability adoption in project management practices within a social enterprise case. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30(2), 346-367.

Şimşek, H. G., & Erkin, Ö. (2022). Sustainable development awareness and related factors in nursing students: A correlational descriptive study. *Nurse Education in Practice*, 64, 103420.

Su, Y., Lucey, B. M., & Jha, A. K. (2024). Finance Research and the UN Sustainable Development Goals—an analysis and forward look. *Research in International Business and Finance*, 71, 102463.

Vanags, J., & Butane, I. (2013). Major aspects of development of sustainable investment environment in real estate industry. *Procedia Engineering*, 57, 1223-1229.

Wiegant, D., Dewulf, A., & Van Zeben, J. (2024). Alignment mechanisms to effectively govern the sustainable development goals. *World Development*, 182, 106721.

Yamane, T., & Kaneko, S. (2021). Impact of raising awareness of Sustainable Development Goals: A survey experiment eliciting stakeholder preferences for corporate behavior. *Journal of Cleaner Production*, 285, 125291.

Yumnam, G., Gyanendra, Y., & Singh, C. I. (2024). A Systematic Bibliometric Review of the Global Research Dynamics of United Nations Sustainable Development Goals 2030. *Sustainable Futures*, 100192.

DOĞAL AFETLERDE AFET YÖNETİMİ ANLAYIŞININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE ETKİSİ

*Doç. Dr. Hasan YILMAZ¹¹³
Öğr. Gör. Tarık YÜCEL¹¹⁴*

Özet

1980’li yılların sonlarına doğru kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile ele alınması gereken bir konu olduğunun kabul edilmesi ile birlikte kalkınmada sürdürülebilirliğin sağlanması ve gelecek nesillerin refahı düşüncesi dünya çapında kabul görmeye başlamıştır. 1980’lerde bu alanda başlayan uluslararası çalışmalar sürdürülebilir kalkınmanın küresel bir iş birliği ile mümkün olacağını ortaya koymuştur. Böylelikle Birleşmiş Milletler (BM) tarafından “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” eylem çağırısı ile 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan bir dizi amaç belirlenmiştir. Ancak yapılan çalışmalar ve uluslararası iş birliklerine rağmen sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmış değildir. Bu durumun sebeplerinden biri sayısı ve yıkıcı etkileri her geçen gün artan doğal afetler olmuştur.

Doğal afetler büyük oranda can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Ancak bu kayıplar doğal afetlerin neden olduğu zararların sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Afetler sebep oldukları can ve mal kayıplarının dışında ülkelerin kalkınmaları için de ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Kalkınma için onlarca yıl gösterilen çaba doğal afetlerle bir anda boşa çıkabilmektedir. Bu açıdan doğal afetler sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması önündeki önemli engellerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu engelin ortadan kaldırılabilmesi için ülkelerin afet yönetimine yaklaşımı büyük bir önem arz etmektedir.

Nitel bir araştırma niteliğinde olan bu çalışmanın temel amacı doğal afetlerin ve afet yönetimine ilişkin anlayışlarının BM tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedeflerini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda öncelikli olarak çalışmanın kavramsal çerçevesi literatür taraması ile oluşturulmuştur. Çalışmanın devamında başta 6 Şubat depremleri olmak üzere doğal afetlerin özelde Türkiye’nin genelde ise küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerini nasıl etkilediği ulusal ve uluslararası kurumlarca yayınlanan raporlar ve istatistiki veriler üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler BM tarafından belirlenen 17 hedefin 10’unun doğal afetlerle doğrudan ilişkili olduğunu bu anlamda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için afet yönetiminde bütünleşik afet yönetimi anlayışının benimsenmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma hedefleri, sürdürülebilir kalkınma, doğal afetler, deprem.

¹¹³ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, hyilmaz@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9212-8084.

¹¹⁴ Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye, yuceltarik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3274-9847.

THE IMPACT OF DISASTER MANAGEMENT APPROACH IN NATURAL DISASTERS ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abstract

Towards the end of the 1980s, the idea of ensuring sustainability in development and the welfare of future generations began to be accepted worldwide with the recognition that development is an issue that should be addressed with its economic, social and environmental dimensions. International studies that started in this field in the 1980s revealed that sustainable development would be possible through global cooperation. Thus, the United Nations (UN) has set a series of goals planned to be realized by 2030 with the “Sustainable Development Goals” call to action. However, despite the efforts and international cooperation, sustainable development goals have not been achieved. One of the reasons for this situation has been natural disasters, the number and destructive effects of which are increasing day by day.

Natural disasters cause great loss of life and property. However, these losses constitute only one dimension of the damages caused by natural disasters. Apart from the loss of life and property, disasters also pose a serious threat to the development of countries. Decades of effort for development can be wasted in an instant by natural disasters. In this respect, natural disasters are recognized as one of the important obstacles to sustainable development. In order to eliminate this obstacle, the approach of countries to disaster management is of great importance.

The main purpose of this study, which is a qualitative research, is to reveal how natural disasters and the understanding of disaster management affect the sustainable development goals set by the UN. In this context, first of all, the conceptual framework of the study was created through a literature review. In the following part of the study, it is tried to reveal how natural disasters, especially the February 6 earthquakes, affect Turkey's sustainable development goals in particular and global sustainable development goals in general through reports and statistical data published by national and international institutions. The data obtained show that 10 of the 17 goals set by the UN are directly related to natural disasters, and in this sense, an integrated disaster management approach should be adopted in disaster management in order to achieve sustainable development goals.

Keywords: Sustainable development goals, sustainable development, natural disasters, earthquake.

GİRİŞ

İnsanın doğa ile mücadelesi insanlık tarihinin başlangıcına kadar gitmektedir. Varoluşundan bu yana doğa kaynaklı olaylarla mücadele ederek hayatta kalmaya çalışan insanoğlu her afetten edindiği tecrübeler ışığında afetlerle mücadele yöntemleri geliştirmeye çalışmıştır. Başlarda bu mücadele bireysel bir eylem şeklinde olsa da zamanla kollektif bir çalışmanın gerekliliği anlaşılmış ve doğal afetlerin zararlı etkilerine karşı afet anında kurtarma ve afet sonrasında yeniden yapılanma çalışmaları afet yönetiminin temel araçları olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak afetlerin sayısının ve şiddetinin zamanla artması afet yönetiminde yeni bir arayışı gerekli kılmıştır. Müdahale ve iyileştirme çalışmalarının kayıpların azaltılmasında yetersiz kalması ve bu çalışmaların ekonomik maliyetleri afet yönetiminde risk analizi ve risk yönetimi temelli yaklaşımların benimsenmesine yol açmıştır. Bu yeni anlayış ile afet yönetiminde afet sonrasına değil afet öncesine odaklanılmış, risk azaltma ve afet dayanıklılığını arttırma çalışmaları ön plana çıkmıştır.

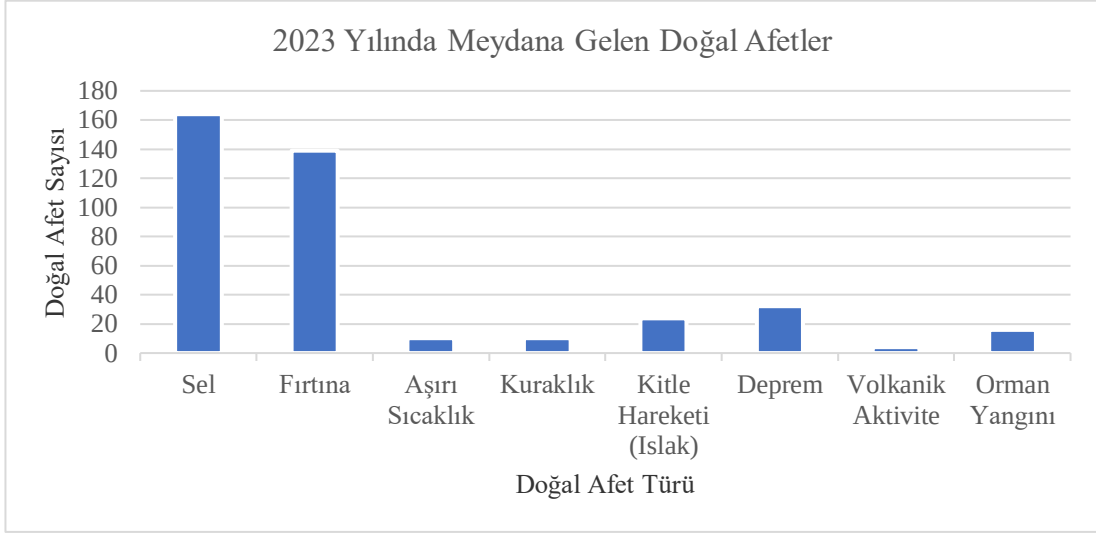
İnsanın doğa olayları ile mücadelesinde benimsediği afet yönetimi anlayışı kalkınma ile doğrudan ilişkilidir. Afetler yarattıkları yıkıcı etkiler sebebiyle ülkelerin sürdürülebilir kalkınma için gösterdikleri çabaları boşa çıkararak onlarca yılda elde edilen kazanımları bir anda yok edebilmektedir. Bu sebeple afet yönetiminde tercih edilen anlayış sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler (BM) tarafından belirlenen ve 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi öngörülen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne (SKH) ulaşılabilmesi için tercih edilecek afet yönetimi anlayışının sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu olması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını destekler nitelikte olması gerekmektedir.

Bu çalışmada temel amaç doğal afetlere mücadelede benimsenen afet yönetimi anlayışlarının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine etkilerinin incelenmesidir. Bu doğrultuda öncelikle doğal afetlerin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında nasıl engeller oluşturduğu araştırılmış, devamında afet yönetimi anlayışlarının bu engelleri aşmada ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında nasıl bir role sahip olduğu ortaya konmuştur.

DOĞAL AFETLER VE ETKİLERİ

Afet kavramı gerek insan gerekse diğer canlı türlerinin bir kısmını veya tamamını olumsuz etkileyen, ekonomik, sosyal ve fiziksel kayıplara sebep olan, hayatın olağan akışını kesintiye uğratan doğa veya insan kaynaklı olayları tanımlamak için kullanılmaktadır (Toprak Karaman & Altay, 2016: 6) Genel olarak afetler anlık çözüm gerektiren, bir veya birden fazla yerleşim merkezini olumsuz etkileyen, etkilediği alanda yaşayan toplulukların ortaya çıkan yeni duruma uyumunu zorlaştıran, kimi zaman yerel ve merkezi idarenin üstesinden gelememesi sebebiyle dış yardımı gerekli kılan istenmeyen olayları tanımlamaktadır (Ünür, 2021: 353). Doğal afet ise genel olarak insan eliyle önlenemeyen sel, fırtına, deprem gibi doğa kaynaklı olayların her birini ifade etmek için kullanılmaktadır (TDK, 2024). İster doğal olsun isterse insan veya teknoloji kaynaklı olsun her afetin insan ve diğer canlı türlerine sosyal, ekonomik ve fizyolojik zararlar verdiği bilinmektedir. Ancak afetlerin türlerinin ve niteliklerinin belirlenmesi ortaya çıkaracakları zararlar ile mücadele etmek açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple doğal afetler ile diğer insan ve teknoloji kaynaklı afetler arasındaki temel farklılıkları ortaya koymak gerekmektedir. Bu temel farklılıkların en önemlisi afetlerin kaynakları ile ilgilidir. Doğal afetlerin kaynağı meteorolojik ve jeolojik-jeomorfolojik doğa olaylarıdır (Demirci, Bilgiç, & Demir, 2018: 198). Kaynağın doğa olması söz konusu afetlerin çoğu zaman tahmin edilemez ve sonuçlarının öngörülemez olmasına

neden olmaktadır. Çünkü bu afetlerde kontrol insanoğlunun değil doğanın elindedir. Doğa kaynaklı afetlerin büyük bir bölümü meteorolojik afetlerden oluşmaktadır (Karabulut & Bekler, 2019: 369). Ancak genel olarak doğal afet türleri ile ilgili bir sınıflandırma yapmak gerekirse; deprem ve volkanik hareketler gibi doğal afetleri jeofizik; toprak kayması, sel, tsunami gibi doğal afetleri hidrolojik; kuraklık, orman yangınları gibi afetleri klimatolojik; salgın hastalık, zararlı istilasları gibi afetleri biyolojik; meteor düşmesi gibi afetleri ise dünya dışı doğal afetler şeklinde sınıflandırmak mümkündür (Ünür, 2021: 354). Doğal afetlerin sayısının her geçen yıl arttığı bilinmektedir. Bu durumun oluşmasında küresel iklim değişikliğinin etkisi oldukça fazladır. 2023 yılı içerisinde rapor edilmiş 399 doğal afet bulunmaktadır (EM-DAT, 2024). Bu sayı 2003-2022 yılları arasında meydana gelen doğal afet ortalamasının üzerindedir. 2023 yılı içerisinde meydana gelen 399 doğal afetin afet türlerine göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Kaynak: (EM-DAT, 2024)

2023 yılında rapor edilen 399 doğal afet içerisinde şüphesiz en büyüğü 2023 yılı Şubat ayında ülkemizde yaşanan ve “Asrın Felaketi” olarak ifade edilen Kahramanmaraş Merkezli depremlerdir. 6 Şubat 2023 tarihinde Pazarcık ve Elbistan merkezli meydana gelen 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki iki deprem 11 ili etkilemiş depremlerin yarattığı yıkım sonucunda 53.537 kişi hayatını kaybetmiş 107.204 kişi yaralanmıştır. Depremden yaklaşık 14 milyon kişi olumsuz etkilenmiştir. Bu doğal afet, yarattığı fiziksel ve sosyal kayıpların dışında ülke ekonomisini de ciddi derecede olumsuz etkilemiştir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından depremin hemen ardından yayımlanan raporda söz konusu felaketin ilk aşamada ülke ekonomisine maliyetinin 103,6 milyar dolar düzeyinde olabileceği belirtilmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 6). Kahramanmaraş merkezli depremler, etkilenen bireyler açısından ele alındığında, dünyada meydana gelmiş doğal afetler arasında en etkili ikinci olay olarak kayıtlara geçmiştir. Küresel anlamda 2023 yılında meydana gelen doğal afetlerin etkileri değerlendirildiğinde meydana gelen 399 doğal afetten dünya genelinde 93,1 milyon insan olumsuz etkilenmiş, yaklaşık 87 bin insan hayatını kaybetmiştir. Doğal afetlerin yarattığı ekonomik zarar ise yaklaşık 202 milyar dolar olarak tespit edilmiştir (EM-DAT, 2024).

Doğa kaynaklı afetler genel olarak aniden meydana gelmekte ve etkileri geniş ve yıkıcı olmaktadır. Söz konusu olumsuz etkiler temelde fiziksel, ekonomik ve sosyolojik olmak üzere üç şekilde ortaya çıkmaktadır. OECD doğal afetlerin yarattığı etkileri dört kategoriye ayırmaktadır.

Buna göre doğal afetlerin sonucunda meydana gelen can kayıpları ve yaralanmalar fiziksel etki; konut, altyapı ve tarım alanları gibi fiziksel yapılarda meydana gelen hasarlar fiziksel etki; afetin yarattığı mali ve ekonomik sonuçlar ekonomik etki; afet sonrasında meydana gelen travmalar, aile fertlerinin kaybı, borçluluk, eğitim fırsatının kaçırılması gibi sonuçlar ise afetlerin sosyal etkileri arasında sayılmaktadır (Yavuz & Dikmen, 2015: 305).

Doğal afetlerin etkileri afetin türüne göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte afetin türü meydana getirdiği olumsuz etkilerin büyüklüğünü de doğrudan etkilemektedir. Doğal afetler içerisinde özellikle depremler öngörülemezliği ve meydana geldiği anda yarattığı tahribat açısından diğer afet türlerinden ayrılmaktadır. Bu durum 6 Şubat 2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerin etkileri incelendiğinde çok daha iyi anlaşılmaktadır. Söz konusu afet sonrasında etkilenen 11 ilde yapılan hasar tespit çalışmaları sonucunda 676.946 konut yıkık, acil yıkılacak, ağır hasarlı ve orta hasarlı olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde bölgede 115.312 ticarethane ile 25.543 ahır ve samanlık orta ve üstü hasar görmüştür (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 23-24). Deprem sadece konut ve ticarethaneleri değil ulaşım ağlarına ve alt yapıya da ciddi oranda zarar vermiştir. Deprem sonrası yapılan hasar tespit çalışmalarında bölgedeki kara ve demiryollarının büyük oranda tahrip olduğu başta Hatay Havalimanı olmak üzere Malatya, Adıyaman ve Kahramanmaraş havalimanlarının zarar gördüğü belirlenmiş ve söz konusu hasarların giderilmesi için ciddi bir kaynak kullanılmıştır (Marangoz & İzci, 2023: 8). Deprem sebebiyle bölgede kamu hizmeti veren birçok bina da hasar görmüş, hizmetler aksamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullardan 60'ı yıkılmış, 1591 bina orta ve üstü hasar görmüştür. Deprem bölgesinde zarar gören derslik sayısı 12.119 olarak tespit edilmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 35). Ortaya çıkan bu zararlar sebebiyle öğrenime belirli bir süre ara verilmiş, deprem bölgesindeki ilköğretim düzeyindeki 242.904 öğrenci ve belirsiz sayıda üniversite öğrencisi farklı illerde eğitimlerine devam etmek durumunda kalmıştır (Marangoz & İzci, 2023: 18). Sağlık hizmeti veren kurum binalarında da benzer bir tablo görülmektedir. Deprem bölgesindeki illerde faaliyet gösteren 20 hastane ağır hasar almış; 21 hastane ise orta hasarlı olarak tespit edilmiştir. Depremden olumsuz etkilenen 141.144 depremzedeye bakanlık tarafından psikososyal destek hizmeti verilmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 45-46). Afet aynı zamanda bir göç hareketi de başlatmıştır. Resmi makamlara bilgi vererek yer değiştiren kişi sayısının iki milyona yakın olduğu açıklanmış, bu göç hareketi deprem bölgesinde iş gücü kaybına neden olmuştur (Marangoz & İzci, 2023: 8-9). Deprem bölgesindeki çalışmalar için ciddi oranda bir kaynak aktarımı yapılmıştır. 2023 yılında bağışlar ile birlikte toplam 1 trilyon 139,7 milyar TL kaynak tahsisi yapılırken 2024 yılı bütçesinden depreme ilişkin harcamaların finanse edilmesi amacıyla 1 trilyon TL kaynak ayrılmıştır. Deprem yarattığı can ve mal kayıplarının yanında ihracatı, tarımsal faaliyetleri ve turizmi olumsuz etkilemiş eğitim dahil birçok kamu hizmetinin sunumunda kesintiler ortaya çıkmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 7-8).

Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremleri özelinde görüldüğü gibi doğal afetler sadece can ve mal kayıplarına neden olmamakta toplumsal yaşamı da kesintiye uğratmaktadır. Ayrıca doğal afetler fiziksel kayıpların yanında sosyal, çevresel ve ekonomik kayıplara da neden olmaktadır. Bu açıdan özelde deprem genelde ise diğer doğal afetlerin sebep olacağı zararların afet ortaya çıkmadan azaltılması büyük bir önem arz etmektedir. Bunun için de etkili bir afet yönetimine ihtiyaç bulunmaktadır.

AFET YÖNETİMİ ve AFET YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI

Genel olarak afetlerin zararlı etkilerini azaltmayı amaçlayan afet yönetimi afet öncesinde zarar azaltma, afete hazırlık, afet anında müdahale ve afet sonrasında ise iyileştirme çalışmaları

için kaynakların ve faaliyetlerin organize edilmesini ve etkin yönetimini içine alan bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç çok disiplinli, çok aktörlü dinamik bir yapı arz etmektedir (Oktay, 2021: 16). Afet yönetiminde temel mantık afet sürecinin tanısından başlayarak sürecin planlanması ve yönetilmesidir (Altay, Aslanpay, & Karabulut, 2016: 308). İnsanoğlunun afet ile mücadelesi kendi tarihi kadar eski olsa da afet yönetimi özellikle 1990'lı yıllar ile birlikte çokça kullanılmaya başlanmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, sayıları her geçen gün artan afetlerin can ve mal kayıplarının yanında sürdürülebilir kalkınma üzerinde de yıkıcı etkilerinin fark edilmesi ve bu alanda düzenlenen uluslararası çalışmaların artmasıdır. 1987 yılında BM tarafından 1990 – 2000 yılları arasının “Uluslararası Doğal Afet Zararlarının Azaltılması On Yılı” ilan edilmesi bu alanda yapılan önemli ve ilk çalışmalardan biridir. 1 Ocak 1990 tarihi itibarı ile başlayan söz konusu çalışma ile özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğal afetler sonucunda ortaya çıkan can ve mal kayıplarının azaltılması ve afetler sebebiyle meydana gelecek sosyal ve ekonomik bozulmayı azaltmak amaçlanmıştır (UNDRR, 2024a). Bunun yanında 1992 yılında Rio’da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda doğal afetlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada bir engel olduğuna dikkat çekilmiş, 1994 yılında “Daha Güvenilir Bir Dünya İçin Yokohama Stratejisi ve Eylem Planı” toplantısı yapılarak doğal afetlerin zararlarının azaltılması için atılması gereken adımlar tespit edilmiştir. 2005 yılında yayımlanan Hyogo Çerçeve Eylem Planı ile “Afet-Risk Yönetimi” kavramı önem kazanmış, Yokohama Stratejisi ile birlikte bu eylem planı dünyada afet yönetimi politikalarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Afet yönetimi ile ilgili yapılan uluslararası çalışmalar yukarıda bahsedilen çalışmalarla sınırlı kalmamıştır. Özellikle Binyıl Kalkınma Hedefleri ve devamı niteliğinde olan Gündem 2030: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile afet yönetimi süreci ve politikaları ciddi bir dönüşüme uğramıştır (Özkaya, 2016: 202-203). Ancak bu alanda asıl önemli adım 2015 yılında atılmıştır. Bu yılda BM tarafından Japonya’da düzenlenen “Üçüncü BM Afet Riskini Azaltma Dünya Konferansı” sonrasında kabul edilen “Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi” ile afet yönetiminde bütüncül bir yaklaşım benimsenerek *“afet risklerinin ve can, geçim kaynakları, sağlık ve kişilerin, işletmelerin, toplumların ve ülkelerin ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve çevresel varlıklarındaki kayıpların önemli ölçüde azaltılması”* amaçlanmıştır. Bu kapsamda afet riskini anlamak, afet riskini yönetmek için afet risk yönetimini güçlendirmek, dayanıklılık için afet riskinin azaltılmasına yatırım yapmak, müdahale, kurtarma ve yeniden inşada daha iyisini yapabilmek için afetlere hazırlığı arttırmak dört temel öncelik olarak belirlenmiştir (UNDRR, 2024b).

Bütün bu uluslararası çalışmalar afet yönetimi anlayışında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 1990 yılına kadar afet yönetiminde geleneksel yaklaşım hakimken bu tarihten sonra bahsedilen çalışmalar sonrasında modern afet yönetimi yaklaşımı benimsenmeye başlanmıştır. Geleneksel afet yönetimi yaklaşımı genel olarak afete müdahale ve afet sonrası iyileştirme faaliyetlerine odaklanan bir yapı arz etmektedir. Geleneksel afet yönetimi anlayışında reaktif bir tepki sözkonusudur. Bu anlayış acil durum yönetimi, kurtarma ve iyileştirme süreçlerini içermektedir. 1990 yılından itibaren başlayan uluslararası çalışmaların sonucunda ortaya çıkan modern afet yönetimi anlayışı ise sadece müdahale ve iyileştirme çalışmalarını değil afet öncesi önleme, hazırlık ve zarar azaltma çalışmalarını da içine alan bir anlayışı ifade etmektedir. Son yıllarda afet sayılarındaki ve etkilerindeki artışa geleneksel yaklaşımın cevap vermede yetersiz kalması modern afet yönetimi anlayışının benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Özdemir, 2023: 829). Geleneksel afet yönetimi anlayışının sadece tehlikeye odaklanması ve tehlikeyi meydana getiren unsurları göz ardı etmesi bu anlayışın sorgulanmasının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Özmen & Özden, 2014: 9).

Modern afet yönetimi anlayışı esas alınarak geliştirilen üç temel afet yönetimi modeli bulunmaktadır. Bu modeller genel olarak modern afet yönetimi anlayışı süreçlerini temel almakta; ancak bazı noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Söz konusu modellerden biri Modern Afet Yönetimi Modeli'dir. Modern Afet Yönetimi Modeli afetlerin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla afet öncesi, sırası ve sonrasında afete hazırlık, müdahale, iyileştirme ve zarar azaltma evrelerini içine almakta; ancak sürecin etkili bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan yönetim ve örgütlenme şeklini ortaya koymamaktadır. Bütünleşik afet yönetimi modeli ise afet yönetimi sürecinin tüm aşamalarında risklerin belirlenmesine ve bu risklerin yönetilmesine odaklanmakta ve her evre için kapsamlı planlamayı gerekli kılmaktadır. Söz konusu modelde afet yönetiminde kullanılacak tüm kaynakların koordineli bir şekilde kullanılması esastır. Bu modelde afet yönetim sürecinin her aşaması bütünleşik bir şekilde ele alınmakta, önleyici ve zarar azaltıcı tedbirlerin alınmasına özen gösterilmektedir (Oktay, 2021: 16). Bütünleşik Afet Yönetimi Modeli afetlere karşı dirençli bir toplum oluşturmak amacıyla tüm tehlikeleri dikkate alan afet yönetiminin her aşamasında yapılması gereken çalışmaları tüm kaynakları etkili bir şekilde kullanarak gerçekleştiren bir yönetim sürecini ifade etmektedir (AFAD, 2024). Bu yönetim süreci iki ana basamaktan oluşmaktadır. Bu basamaklardan ilki afetlere hazırlık, risk ve zarar azaltma aşamalarını içeren risk yönetimi diğeri ise afetlerin meydana gelmesi sonrasında afete müdahale ve iyileştirme aşamalarını içeren kriz yönetimidir. En genel hali ile bütünleşik afet yönetimi; afet yönetim sürecinin yukarıda bahsedilen evrelerinde yapılması gerekenlerin, *“tüm toplumu kapsayacak biçimde planlanması, koordinasyonunun sağlanması, yönlendirilmesi, desteklenmesi, gerekli mevzuat ve kurumsal yapılanmaların oluşturulması, geliştirilmesi veya yeniden düzenlenmesi, etkin ve verimli bir uygulamanın sağlanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarının yanı sıra özel sektör ve sivil örgütlerin de kaynaklarının disiplinler arası bir yaklaşımla bu ortak amaçlar doğrultusunda yönetilmesini”* ifade etmektedir (Özkaya, 2016: 210).

Bir diğer modern afet yönetimi modeli ise Toplum Tabanlı Afet Yönetimi Modelidir. Bu modele göre afet yönetimi sadece kamu kurum ve kuruluşlarının görevi değildir. Etkili bir afet yönetimi için toplumun her kesimi afet yönetim süreçlerine aktif bir şekilde katılmalıdır. Gelişmiş ülkelerde afetlerle mücadelede genel olarak modern afet yönetimi yaklaşımı kullanılmaktadır. Afet yönetim sürecinin her bir evresinde risklerin belirlenerek önleyici tedbirlerin alındığı bütünleşik afet yönetimi modeli en çok tercih edilen model olarak öne çıkmaktadır (Oktay, 2021: 16). Bahsedilen bu üç model dışında afet yönetimini sürdürülebilir kalkınma politikaları ile bütünleştiren bir model daha bulunmaktadır. Sürdürülebilir Afet Yönetimi olarak ifade edilen bu model, *“var olan tehlike ve riskleri önleme, bunlardan sakınma veya etkilerini azaltma, daha güvenli ve gelişmiş yeni yaşam çevreleri oluşturma ana hedeflerinin yanı sıra ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmelere de katkı sağlayabilen”* afet yönetimi olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2024).

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE BM SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

Sürdürülebilir kalkınma, en genel anlamıyla, gelecek nesilleri de düşünerek onların ihtiyaçlarından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamayı esas alan kalkınma şeklinde ifade edilmektedir. Sanayi Devrimi ile başlayan üretim artışı, klasik iktisat anlayışının doğal kaynakların sınırsız olduğu savunusu ve II. Dünya Savaşı sonrası başlayan kalkınma yarışı dünya genelinde ekonomik kalkınmanın benimsenmesine yol açmış; ancak bu tip bir kalkınmanın doğaya verdiği zarar göz ardı edilmiştir. Bu durumun doğada geri döndürülemez tahribatlar yarattığının farkedilmesi ve bunun uluslararası platformlarda dillendirilmeye başlanması doğayı görmezden gelen salt ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olmadığını anlaşılmasına sebep olmuştur.

Birleşmiş Milletler nezdinde 1970’li yıllarda başlayan uluslararası çalışmalar ile söz konusu kalkınma anlayışı değişime uğramaya başlamış ve kalkınmada sürdürülebilirlik kavramı dillendirilmeye başlanmıştır (Yılmaz & Yücel, 2022: 695-696).

1980’li yılların sonlarına doğru kalkınmanın; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile ele alınması gereken bir konu olduğunun kabul edilmesi ile birlikte kalkınmada sürdürülebilirliğin sağlanması ve gelecek nesillerin refahı düşüncesi dünya çapında kabul görmeye başlamıştır. 1980’lerde bu alanda başlayan uluslararası çalışmalar sürdürülebilir kalkınmanın küresel bir iş birliği ile mümkün olacağını ortaya koymuştur. Bu anlamda yapılan uluslararası çalışmalar içerisinde BM tarafından 2000 yılında düzenlenen Binyıl Zirvesi ile 2015 yılında New York’ta düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin belirlenmesi ve bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için uluslararası iş birliğinin sağlanması noktasında önemli bir konumda bulunmaktadır. 2015 yılında gerçekleştirilen zirvede Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin devamı niteliğinde olan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi belirlenerek üye devletlerce imza altına alınmıştır. Belirlenen 17 temel hedefin 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri olarak bilinen 17 temel hedef şu şekildedir:

Yoksulluğa Son: Yoksulluğun bugün dünyanın en büyük sorunu olduğu genel bir kabuldür. Dünya’da hala günlük 1,25 doların altında gelir elde eden bir milyara yakın insanın var olduğu bilinmektedir. 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’nın ilki olan bu hedef 2030 yılına kadar dünyanın her yerinde yoksulluğu ortadan kaldırmayı, en azından günlük 1,25 dolar altında çalışan insanların gelir seviyesini bu rakamın üzerine çıkarmayı amaçlamaktadır (UN SDSN Türkiye, 2024).

Açlığa Son: Küresel sorunlardan biri olan açlık henüz çözülebilmekten uzaktır. Açlık ve yetersiz beslenmenin kalkınmanın önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesinden hareketle belirlenen bu hedef 2030 yılına kadar kötü beslenme ve açlığı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Tarımın geliştirilmesi, çiftçinin desteklenmesi, altyapı ve teknolojik yatırımların artırılarak tarımsal üretkenliğin sağlanması bu hedefin gerçekleştirilmesi için ön plana çıkarılan politikalar (UNDP, 2024b).

Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam: 2017 yılı verilerine göre dünya üzerinde yaşayan insanların neredeyse yarısı temel sağlık hizmetlerine erişimde sorunlar yaşamaktadır (Başpınar ve Özvarış, 2021: 5). Diğer taraftan en uzun ve en kısa yaşam süresi beklentisi konusunda ülkeler arasında 31 yıllık bir fark bulunmaktadır. Tüm bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve herkesin sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak bu hedefin temel amaçları olarak tanımlanmıştır (UNDP, 2024c).

Nitelikli Eğitim: Bu hedefin temel amacı dünya üzerindeki her bireyin eğitime eşit derecede ulaşımı, herkesin nitelikli eğitim alması ve eğitimin hayat boyu sürmesini sağlamaktır (Peşkircioğlu, 2016: 8). 2030 yılına kadar cinsiyet ayrımı olmadan her çocuğun ücretsiz eğitim imkânına kavuşması da bu hedefin amaçlarından biridir. Nitelikli eğitim sürdürülebilir bir kalkınma anlayışının temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: SKA’nın 5. hedefi cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmektir (Fonseca ve ark. 2020: 2). Toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ile kamuda kadın istihdamının artırılması, kız çocuklarının okullulaştırılması, kadınların işgücü piyasasına katılımının artırılması, cinsel şiddet, istismar, ücretlendirmede cinsiyet ayrımcılığı gibi kötü davranışların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

Temiz Su ve Sanitasyon: Su sıkıntısı özellikle sanayileşme ve küresel ısınmanın etkisi ile dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan birisidir. Yapılan araştırmalar 2050 yılında gelindiğinde dünya nüfusunun yüzde 25'inin su sıkıntısı çekeceğini göstermektedir. Temiz su ve sanitasyon hedefi 2030 yılına kadar makul fiyatlı ve güvenli suya herkesin erişimini sağlamayı bunun için de altyapı ve sanitasyon tesislerini teşvik ederek su ile ilgili ekosistemi korumayı amaçlamaktadır (UNDP, 2024d).

Erişilebilir ve Temiz Enerji: Son yıllarda yenilenebilir enerji yatırımları sebebiyle dünyada enerjiye erişim konusunda sorun yaşayan birçok insanın durumu iyileştirilmiştir; ancak enerjiye talep her geçen gün artmaktadır. Dünya nüfusunun yüzde 20'sinin elektriğe erişimi bulunmamaktadır. Bu SKA, dünya genelinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımı teşvik etmeyi, ayrıca fosil yakıtlara olan talebi azaltarak iklim krizinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır (UN SDSN Türkiye, 2024).

İnsana Yakınsır İş ve Ekonomik Büyüme: 20. yüzyılın ortalarında başlayan kalkınma atağı küresel anlamda ekonomide ciddi iyileşmelere sağlamıştır; ancak işsizlik sorunu aynı oranda iyileşme göstermemiştir. Devamlılığı olan, toplumun her kesimini kapsayan bir ekonomik büyüme, tam ve üretken istihdam ve herkes için insana yakınsır işleri desteklemek bu hedefin temel amaçları olarak sayılmaktadır. Bu amaçların yanında çocuk işçilik ile mücadele, istikrarlı büyüme, güvenli iş ortamları sağlama, çalışan haklarının korunması da hedefin temel göstergelerinden bazılarıdır (Straji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı: Sürdürülebilir kalkınmanın özellikle ekonomi ayağı için önemli üç unsur vardır. Bunlar altyapı, sanayi ve inovasyon yatırımlarıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerine, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine, yenilikçi endüstrilere yatırım yapılması gerekmektedir.

Eşitsizliklerin Azaltılması: Ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikler azaltılması bu SKA'nın temel felsefini oluşturmaktadır. 2030 yılına kadar dil, din, ırk, yaş, cinsiyet gibi özellikleri dikkate almaksızın toplumun her kesiminin desteklenmesi, ayrımcılığa zemin hazırlayan yasal düzenlemelerin yürürlükten kaldırılması, etkin ve hesap verebilir kurumların inşa edilmesi sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu için gerekli faaliyetlerdir (BM Türkiye, 2024).

Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Sanayileşme ile birlikte kırsal alanlardan kentlere doğru başlayan göç bugün kentler için ciddi bir sorun yaratmaktadır. Dünya nüfusunun yarısının kentlerde yaşadığı, bu sayının 2050 yılında yüzde 70'lere dayanacağı tahmin edilmektedir. Bu durum kent yapılarını yeniden ele almayı zorunlu kılmaktadır. Güvenli ve erişilebilir konutlar, istihdam, çarpık yapılaşma ile mücadele, toplu taşıma ve altyapılar bu hedef kapsamında ele alınması gereken konulardan sadece bazılarıdır.

Sorumlu Tüketim ve Üretim: Kaynakların ve atıkların sürdürülebilir yönetimi bu hedefin temel konusunu oluşturmaktadır. Kaynakların etkin kullanılması, israfın azaltılması, daha iyinin daha az ile olabileceği düşüncesinin yaygınlaşması yine sorumlu tüketim ve üretimin amaçları arasında sayılmaktadır (Straji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

İklim Eylemi: Dünya küresel bir iklim felaketinin kıyısında durmaktadır. Dünya üzerinde iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalmayan hiçbir yer bulunmamaktadır. Bu olumsuz etkilerin ekonomilere maliyeti ise milyar dolarlarla ifade edilmektedir. Küresel ısınmanın yıllık 1,5 santigrat derece ile sınırlandırılması, sera gazı yayılımının azaltılması sürdürülebilir kalkınma için hayati önem taşımaktadır (UNDP, 2024e).

Suda ve Karada Yaşam: Bu hedefler, okyanus sularının asitlenmesinin ve ısınmasının sınırlandırılması, deniz, kıyı ve kara ekosistemlerinin korunması, ormanların, bitki ve yaban hayatının zarar görmesinin engellenmesi, çölleşme ile mücadele gibi amaçlar etrafında kolektif bir çalışmayı teşvik etmektedir.

Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar: Kapsayıcı bir sürdürülebilir kalkınma ortamı için dünya genelinde bir barış ortamı gereklidir. Ayrıca herkes için adaleti sağlayacak güçlü kurumların varlığı, hukukun üstünlüğünü tesis edecek yasal düzenlemeler, yönetişimi sağlayacak kurumların varlığı kalkınmanın sürdürülebilir olması için önemlidir (UN SDSN Türkiye, 2024; Başpınar ve Özvarış, 2021: 11).

Amaçlar İçin Ortaklıklar: Küreselleşme ile birlikte dünyadaki hemen her ülke birbirine bağımlı hale gelmiştir. Bu sebeple sürdürülebilir kalkınma ile ilgili dünyanın herhangi bir yerindeki sorun dünyanın başka bir yerindeki kişi ve kurumları etkilemektedir. Ayrıca dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunlar ülkelerin tek başlarına altından kalkabileceği sorunlar değildir. Bu sebeple amaçlar için ortaklıklar hedefi, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkeleri desteklemesi prensibine dayanmaktadır. Dünyada birçok ülke buraya kadar sayılan hedefleri yerine getirmede kalkınma yardımlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu hedef; hem bu organizasyonun sağlanması hem de geliştirmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmalarına yardımcı olmak, adil, açık ve herkese fayda sağlayan evrensel, kurallara dayalı ve hakkaniyetli bir ticaret sistemi oluşturmak için gerekli bir hedeftir.

AFET YÖNETİMİ ANLAYIŞLARININ SKH'NE ETKİSİ

Yapıları itibarı ile öngörülmesi ve engellenmesi zor olan doğal afetler meydana geldikleri anda ciddi can ve mal kayıplarına neden olmakta, yerleşim merkezlerini tahrip etmekte, okul, hastane, yol, köprü vb. yapılara zarar vererek kamu hizmetlerinin sunumunda kesintilere yol açmaktadır. Bahsedilen bu fiziksel zararların yanında toplumsal travmalara sebep olan doğal afetler ülke ekonomileri için de ciddi bir tehdit barındırmaktadır. Sosyal, çevresel ve ekonomik etkileri düşünüldüğünde özelde doğal afetler genelde ise diğer tüm afet türleri sürdürülebilir kalkınma hedefleri üzerinde yıkıcı bir etki oluşturmaktadır (Oktay, 2021: 16). Yarattıkları yıkımlar sebebiyle bir kalkınma sorunu olarak görülen doğal afetler, ekonomik gelişmenin yanında yaşam kalitesinin ve sosyal refahın artırılması ile de doğrudan ilgilidir. Doğal afetlerin yıkıcı etkileri ülke ekonomilerini olumsuz etkilerken gıda, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik gibi temel gereksinimlerin karşılanmasını engelleyerek yaşam kalitesinin düşmesine sebep olmakta, bireylerin yaşamlarını idame ettirmelerini zorlaştırmaktadır (Özkaya, 2016: 209). Afetlerin bahsedilen zararlı etkileri özellikle gelişmemiş ya da geliştirmekte olan ülkelerde çok daha fazla hissedilmektedir. Normal şartlarda dahi sağlık, eğitim, barınma vb. sorunlar ile mücadele eden söz konusu ülkelerde afetler mevcut sorunları daha da derinleştirmektedir. Bunun yanında afete müdahale ve iyileştirme çalışmaları için yapılan harcamalar bütçe açıkları yaratmaktadır. Bu durum da sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için gösterilen çabaları sekteye uğratmaktadır (Kaya, 2022: 17). Afetlerin sürdürülebilir kalkınma önünde oluşturduğu engelin aşılması için etkin bir afet yönetimine ihtiyaç vardır. Özellikle afetlerin SKH'nin 17'sinden 10'u ile doğrudan alakalı olduğu düşünülürse bu durumun önemi çok daha iyi anlaşılabacaktır.

SKH'nin ilki olan "Yoksulluğa Son" hedefi yapısı itibarı ile büyük oranda afet ve afet yönetimi ile ilgilidir. Afetler can kayıplarının yanında mal yakıplarına da neden olmakta, bununla beraber ekonomik faaliyetleri de kesintiye uğratmaktadır. Ayrıca afet sonrasında yeniden inşa ve iyileştirme çalışmaları için harcanan kaynaklar yoksulluğu ortadan kaldırmak için benimsenen

politikalar için ayrılan fonlarda kesintiler oluşturmaktadır (Özkaya, 2016: 216). Bu durum yoksulluğu derinleştirerek bu hedefin gerçekleştirilmesini engellemektedir.

SKH’nden ikincisi “Açlığa Son” hedefidir. Özellikle küresel iklim değişikliği sebebiyle artan fırtına, sel, kuraklık, toprak kayması gibi iklim aşırılıkları gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Afetlerden “Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam” hedefi de etkilenmektedir. Yakın zamanda Kahramanmaraş’ta meydana gelen iki büyük deprem sebebiyle 53.537 kişi hayatını kaybetmiş 107.204 kişi yaralanmıştır. Sağlık kurumları hasar görmüş sağlık hizmetlerinde aksamalar meydana gelmiştir. Bununla beraber insanlar konteyner ve çadırlarda sağlıklı ortamlarda yaşamak zorunda kalmış milyonlarcası göç ederek kendi yaşam alanlarını terk etmişlerdir. Sadece bu doğal afet dahi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri olan sağlıklı ve kaliteli yaşam hedefinin gerçekleştirilmesinde ciddi bir engel oluşturmuştur. Benzer şekilde eğitim kurumlarının tahrip olması ve yaşanan göçler sebebiyle eğitim hizmetleri de kesintiye uğramış doğal olarak SKH’nin 4.’sü olan “Nitelikli Eğitim” hedefinin gerçekleştirilmesi çalışmaları da olumsuz etkilenmiştir.

Afetler yapıları itibari ile toplum içerisinde eşitsizlikleri de derinleştirmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadını dezavantajlı konuma getirdiği toplumlarda meydana gelen doğal afetler kadın erkek arasındaki eşitsizliği derinleştirmekte ve afetlerden kadınlar erkeklere göre daha fazla etkilenmektedir. Özellikle kadın ve erkek arasındaki biyolojik ve fiziksel farklılıklar ve sosyo-ekonomik eşitsizlikler afetlerin kadınların aleyhine bir durum oluşturmaya sebep olmaktadır (Ünür, 2021: 351). Başta iklim değişikliği olmak üzere, depremler ve diğer birçok doğal afet temiz suya erişimi engellemekte, enerji şebekelerine zarar vererek enerji arzında kesintilere sebep olmaktadır. Yarattıkları tahribatın giderilmesi için yapılacak harcamalar ülke ekonomilerinin toparlanmasını zorlaştırmakta, ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta ve işsizliği arttırmaktadır. Deprem, sel ve fırtına gibi doğal afetler sanayi tesislerine fiziksel zararlar vermekte altyapı hasarlarına neden olarak hizmet kesintilerine neden olmaktadır. Afetler özellikle kırılgan toplulukları çok daha fazla etkilemektedir. Gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler doğal afetlerin zararlı etkilerini daha derinden yaşamaktadır. Bu durum da SKH’nin 10.su olan “Eşitsizliklerin Azaltılması” hedefinde sapma meydana getirmektedir. İklim aşırılıkları suda ve karada yaşamı tehdit etmekte, deprem gibi jeolojik afetler yerleşim merkezlerini tahrip ederek sürdürülebilir şehirler ve topluluklar hedefine ulaşma çalışmalarını zorlaştırmaktadır.

Görüldüğü gibi Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin 10’u doğrudan doğal afetlerden etkilenmektedir. Doğal afetlerin ekonomik maliyetleri çok yüksektir. Bu durum SKH’ne ulaşmada mali kaynağa duyulan ihtiyaç ile birlikte düşünüldüğünde doğal afetlerin dolaylı olarak 17 hedefin tamamını etkilediği sonucuna ulaşılabılır. Söz konusu olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması ya da en azından minimize edilmesi yani nihayetinde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için etkin afet yönetimi anlayışlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Afetlerle mücadelede geleneksel yaklaşım afetin sonrasına odaklanmaktadır. Afetlerle mücadelede afete müdahale ve sonrasındaki iyileştirme ve yeniden inşa süreçleri önemli evrelerdir. Bu tip bir afet yönetimi anlayışı kısa vadede sürdürülebilir kalkınmaya olumlu bir etkiye bulunabilir; ancak bu durum sürdürülebilir değildir. Çünkü geleneksel afet yönetiminde afet anı ve sonrası için yapılan harcamalar çok ciddi boyutlara ulaşmakta ve afetle mücadelenin maliyeti ülkenin sürdürülebilir kalkınma için yapması gereken çalışmaları yavaşlatmaktadır. Bunun yanında geleneksel afet yönetiminde devlet iyileştirici konumdadır. Bu durum da toplumda bir kadercilik anlayışının hakim olmasına neden olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmada toplumsal mutabakat oldukça önemli bir konudur. İyileştirici devlet anlayışı ve kadercilik bu mutabakatın oluşmasını engellemektedir. Doğal afetlerle mücadelede

genel kabul iyileştirici devlet anlayışının koruyucu devlet anlayışına evrilmesi gerektiği yönündedir (Özmen & Özden, 2014: 9).

Geleneksel afet yönetimi anlayışından modern afet yönetimi anlayışına geçiş 1990'lı yıllarda geleneksel uygulamaların afetle mücadelede yetersiz kaldığının anlaşılması sonrasında başlamıştır. Afet sayılarında ve etkilerindeki artışa geleneksel afet yönetiminin cevap verememesi ve afetin sonrasında yapılan harcamaların afet riskini azaltmak için yapılacak harcamalardan daha fazla olduğu düşüncesi modern uygulamaların yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Yokohama Strateji Belgesi ile başlayan bu geçişin temel sebeplerinden biri geleneksel afet yönetiminin etkili ve verimli olmadığı kabul edilmeye başlanmasıdır. Nitekim Yokohama ve Hyogo strateji belgeleri / eylem planları ile başlayan ve Sendai strateji belgesi ile devam eden dönüşüm neticesinde afetlerin istenmeyen etkilerinin azaltıldığı görülmüştür (Macit, 2019: 175). Modern afet yönetimi anlayışı geleneksel afet yönetiminin aksine afet anı ve sonrasına değil, öncesine odaklanmaktadır. Bu durum hem daha ekonomik hem de can ve mal kayıplarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi noktasında daha etkilidir. Bu konuda yapılan son çalışmalar doğal afet riskinin azaltılması için yapılan harcamaların daha sağlıklı yatırımlar olduğunu göstermektedir. Nitekim afet öncesi risk azaltma, hazırlık gibi evreler için yapılan her 1 dolarlık harcamanın gelecekte 4 dolarlık bir fayda sağladığı yapılan fayda maliyet analizleri sonucunda tespit edilmiştir (National Institute of Building Sciences, 2005: 5; UNDRR, 2023: 22). Bu sebeple risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarını bütünleştiren, risk ve kriz yönetimini birlikte ele alan, afetlerle mücadelede yönetim temelli bir yaklaşımı esas alan modern afet yönetimi anlayışının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada daha etkili olduğu söylenebilir. Elbetteki doğal afetlerin tamamen engellenmesi imkansızdır. Ancak risk azaltma ve risk yönetimi anlayışı ile alınacak proaktif önlemler doğal afetlerin yaratacağı olası zararlı etkileri azaltarak kalkınmada sürdürülebilirliğe hizmet edecektir. Nitekim Sendai Eylem Çerçevesi ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında afet riskinin azaltılması çalışmalarının önemine dikkat çekilmiş ve afet riskinin azaltılması SKH'ne ulaşmada temel ilkelerden biri olarak kabul edilmiştir (Kaya, 2022: 21).

SONUÇ

Doğal afetler sürdürülebilir kalkınmanın önündeki önemli engellerden biridir. Bu sebeple sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında yapılacak çalışmaların başarısı büyük oranda afet yönetimine bağlıdır. Doğal afetlerle mücadelenin başarılı olması SKH'ne ulaşmada hükümetlerin işini kolaylaştırmaktadır. Doğal afetlerin etkilerinin çeşitli olması, meydana gelecekleri zamanın bilinmemesi, yıkıcı etkilerinin tam olarak tahmin edilememesi doğal afetlerle mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Bu sebeple geçmişten gelen tecrübeler ışığında doğal afetlerle mücadele kullanılan afet yönetimi anlayışları değişim ve dönüşüm yaşamakta ve afet yönetiminde etkililik ve verimlilik sağlanmaya çalışılmaktadır.

Afetlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden 10'una doğrudan, geri kalan hedeflere de dolaylı etkileri söz konusudur. 1970'lerde başlayan küresel sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması çalışmalarında 1990'lı yıllara kadar geleneksel afet yönetimi anlayışı aktif bir şekilde uygulanmış, bu tarihten sonra modern afet yönetimi yaklaşımı benimsenmeye başlanmıştır. Geleneksel afet yönetiminde kriz yönetimi odak noktasıyken modern afet yönetiminde risk yönetimi odak noktasına yerleştirilmiştir. Afet sonrası ile ilgilenen geleneksel yaklaşım kısa vadede sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olsa da can ve mal kayıplarını azaltmada etkisiz kalmış ve iyileştirme çalışmalarının ekonomik maliyeti uzun vadede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında beklenen faydayı sağlayamamıştır. Afetle mücadelede yetersiz kalan

geleneksel uygulamaların yerini alan modern afet yönetimi anlayışı ise afet öncesi ile ilgilenerek riskleri ve tehlikeleri belirleyerek riskleri azaltmayı ve afete afet meydana gelmeden hazırlanmayı, gerekli önlemler almayı ve bu sayede doğal afetlerin zararlı etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. Özellikle modern afet yönetimi anlayışı içerisinde yer alan bütünleşik afet yönetimi modeli afet yönetimi süreçlerini bir bütün olarak ele almakta, süreçlerin tamamına yönetim temelli bir anlayış ile yaklaşarak toplumun her kesimini afetle mücadeleye dahil etmektedir. Bu model sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Afet yönetiminde afet öncesinde risk azaltma ve hazırlık aşamalarında yapılan harcamaların afet sonrasında yapılan harcamalardan dört kat daha fazla fayda sağladığını göstermektedir. Ayrıca afet öncesinde yapılan çalışmalar sayesinde zararlı etkileri azaltılan doğal afetler sebebiyle can kayıpları da ciddi oranda azalmaktadır. Bu sebeple SKH'ne ulaşmada en etkin yolun modern afet yönetimi yaklaşımı olduğu söylenebilir. Ancak bu etkinin maksimum düzeyde görülebilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, örgütlenmelerin sağlanması, afet ile mücadeleye toplumun her kesiminin afet bilinci ile dahil olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AFAD. (2024). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden alındı

Altay, A., Aslanpay, E., & Karabulut, Ş. (2016). Afet Yönetimi Perspektifinden Risk Algılaması Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Öğrencileri Arasında Bir İnceleme. İçinde Z. Toprak Karaman, A. Altay (Ed.) *Bütünleşik Afet Yönetimi*. (ss. 305-325). İlkem.

Başpınar, A. ve Özvarış, Ş. B. (2021). Covid-19'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkileri. *Sağlık ve Toplum*, 31(2), 3-13

BM Türkiye. (2024). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. <https://turkey.un.org/tr/sdgs/10> adresinden alındı

Demirci, A., Bilgiç, E., & Demir, D. (2018). Doğal Afetlere Karşı Hazırlık ve Doğal Afet Lojistiği. 7. *Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, ULTZK 2018 Bildiriler Kitabı*, (ss. 197-205). Bursa.

EM-DAT. (2024). *2023 Disasters in Numbers*. CRED.

Fonseca, L. M., Domingues, J. P. ve Dima, A. M. (2020). Mapping the Sustainable Development Goals Relationships. *Sustainability*, 12(8), 1-15.

Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Doğal Afetlerin Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.

Toprak Karaman, Z., & Altay, A. (2016). *Bütünleşik Afet Yönetimi*. İlkem.

Kaya, E. (2022). Afet Risk Azaltma ve Sürdürülebilir Kalkınma. İçinde E. Aksoy Kendilci, S. Oğur (Ed.) *Afet ve Acil Durumlarda Beslenme Yönetimi*. (ss. 15-28). Akademisyen Kitabevi.

Macit, İ. (2019). Bütünleşik Afet Yönetiminde Sendai Çerçeve Eylem Planının Beklenen Etkisi. *Doğal Afetler Ve Çevre Dergisi*, 5(1), 175-186. <https://doi.org/10.21324/dacd.421564>.

Marangoz, M., & İzci, Ç. (2023). Doğal Afetlerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremler Bağlamında Girişimciler Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24 (52), 1-30.

National Institute of Building Sciences. (2005). *Natural hazard mitigation saves: An independent study to assess the future savings from mitigation activities (Vol. 1)*. National Institute of Building Sciences. https://www.nibs.org/files/pdfs/hms_vol1.pdf.

Oktay, F. (2021). Afet Yönetimi. İçinde Y. Saraç (Ed.), *Sosyal Bilimler Sözlüğü (1. Cilt)*. (ss. 16). TÜBİTAK Bilim Yayınları.

Özdemir, A. (2023). Afet Yönetiminde Belediyelerin Rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 828 - 839.

Özkaya, Y. (2016). Bütünleşik Afet Yönetimi Sürecinde Başarı Göstergesi Olarak Yoksulluk. İçinde Z. Toprak Karaman, A. Altay (Ed.), *Bütünleşik Afet Yönetimi*. (ss. 201-220). İlkem.

Özmen, B., & Özden, A. T. (2014). Türkiye'nin Afet Yönetim Sistemine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (49), 1-28.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporu*. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*. Ankara.

TDK. (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

UN SDSN Türkiye. (2024). Amaç 1 : Yoksulluğa Son: <http://unsdsn.boun.edu.tr/1-amac/> adresinden alındı

UNDP. (2024b). *Goal 2: Zero Hunger*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals#zero-hunger> adresinden alındı

UNDP. (2024c). *Goal 3: Good Health and Well-Being*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals#good-health> adresinden alındı

UNDP. (2024d). *Goal 6: Clean Water And Sanitation*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals#clean-water-and-sanitation> adresinden alındı

UNDP. (2024e). *Goal 13: Climate Action*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals#climate-action> adresinden alındı

UNDRR. (2023). *GAR Special Report: Measuring Resilience for the Sustainable Development Goals*. Geneva.

UNDRR. (2024a). *International Decade for Natural Disaster Reduction*. <https://www.preventionweb.net/organization/international-decade-natural-disaster-reduction> adresinden alındı

UNDRR. (2024b). *What is the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction?* <https://www.undrr.org/implementing-sendai-framework/what-sendai-framework#targets> adresinden alındı

Ünür, E. (2021). Afet Yönetiminde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Doğal Afetlerde Cinsiyete Dayalı Zarar Görebilirliklik Farkı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 351-381.

Yavuz, A., & Dikmen, S. (2015). Doğal Afetlerin Zararlarının Finansmanında Kullanılan Afet Öncesi Finansal Araçlar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(2), 303-322.

Yılmaz, H., & Yücel, T. (2022). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Uluslararası Çalışmalar ve Eleştirileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 691-702. <https://doi.org/10.33712/mana.1181239>.

6 ŞUBAT 2023 TARİHLİ DEPREM BÖLGESİNDE BULUNAN ELAZIĞ İLİNİN BÖLGE EKONOMİSİNDEKİ ETKİSİ

*Doktora Öğrencisi Mahire GÜL YİĞİT¹¹⁵
Prof. Dr. Recep KARABULUT¹¹⁶*

Özet

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Elazığ ili konum itibariyle doğuyu batıya bağlayan kavşak olma özelliği taşıyan bir ilimizdir. Elazığ ili tarım, sanayi, ticaret faaliyetleri ve zengin maden kaynaklarından dolayı ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Bu çalışma kapsamında afet bölgesinde bulunan Elazığ ilinin deprem bölgesi ekonomisindeki payı ve katkıları incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamında deprem bölgesinde bulunan illerin; nüfus, konut sayısı, istihdam, GSYH, ithalat, ihracat ve vergi gelirlerine ait 2022 yılına ait veriler TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı'nın resmi internet sitelerinden elde edilen veriler incelenmiştir. Elazığ ilinin söz konusu verileri, diğer deprem bölgesi illeri ile karşılaştırılarak bölge ekonomisindeki katkısı araştırılmıştır. Ayrıca deprem bölgesinde bulunan illerin diğer alt sektörler (sanayi, imalat sanayi, inşaat, hizmet, finans ve sigorta faaliyetleri, tarım, ormancılık ve balıkçılık, diğer hizmet faaliyetleri) ait 2021 yılı verileri TÜİK'in resmi internet sayfasından elde edilmiştir. Elazığ ilinin söz konusu verileri, diğer deprem bölgesi illeri ile karşılaştırılarak bölge ekonomisindeki katkısı araştırılmıştır. Sonuç olarak; Elazığ ilinin bölge ekonomisi içerisinde inşaat ve tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca, Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu (OSBÜK)'ün resmi internet sitesinden deprem bölgesine ait illerde bulunan 2023 yılına ait KSS ve OSB verileri elde edilmiştir. Elazığ ilinin söz konusu verileri, diğer deprem bölgesi illeri ile karşılaştırılarak bölge ekonomisine katkısı araştırılmıştır. Deprem bölgesinde Küçük Sanayi Sitesi (KSS)'de bulunan firmaların yaklaşık olarak %4'ünün, Organize Sanayi Bölgesi (OSB)'nin %7'nin Elazığ ilinde bulunduğu sonucu elde edilmiştir.

Ayrıca, TÜİK'in resmi internet sitesinde deprem bölgesinde bulunan illerin 2022 ve 2023 yılına ait ihracat ve ithalat verileri elde edilmiştir. Elazığ iline ait söz konusu verilerinde 2023 yılında 2022 yılına göre ihracatın düştüğü, ithalatı ise ters yönlü olarak 2023 yılında 2022 yılına göre artış meydana geldiği sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, depremler, Elazığ ili.

¹¹⁵ Türkiye, nes_mah_son@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6243-4435.

¹¹⁶ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, recep.karabulut@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4927-9789.

THE EFFECT OF ELAZIĞ PROVINCE, LOCATED IN THE EARTHQUAKE ZONE OF FEBRUARY 6, 2023, ON THE REGIONAL ECONOMY

Abstract

Elazığ province, located in the Eastern Anatolia Region, is a province that has the feature of being a crossroads connecting the East to the West. Elazığ province contributes greatly to the country's economy due to its agriculture, industry, trade activities and rich mineral resources. Within the scope of this study, the share and contributions of Elazığ province, located in the disaster area, to the economy of the earthquake region were tried to be examined.

Within the scope of the study, the provinces located in the earthquake zone; population, number of houses, employment, imports, exports and tax revenues for 2022, obtained from the official websites of TÜİK, the Ministry of Treasury and Finance and the Ministry of Commerce, were examined. The data of Elazığ province were compared with other earthquake zone provinces and its contribution to the regional economy was investigated. In addition, 2021 data for sub-sectors (industry, manufacturing industry, construction, service, finance and insurance activities, agriculture, forestry and fisheries, other service activities) of the provinces located in the earthquake zone were obtained from the official website of TÜİK. The data of Elazığ province were compared with other earthquake zone provinces and its contribution to the regional economy was investigated. In conclusion; it has been seen that Elazığ province has an important place in the regional economy in the fields of construction, agriculture, forestry and fishing.

In addition, Small Industrial Site (SSR) and Organized Industrial Zone (OIZ) data for 2023 in the provinces of the earthquake zone were obtained from the official website of the Organized Industrial Zones Supreme Organization (OSBÜK). The data of Elazığ province were compared with other earthquake zone provinces and its contribution to the regional economy was investigated. It has been concluded that approximately 4% of the companies in the Small Industrial Site (SSR) in the earthquake zone and 7% of the Organized Industrial Zone (OIZ) are in Elazığ province.

In addition, export and import data for 2022 and 2023 of the provinces located in the earthquake zone were obtained on the official website of TÜİK. In data of Elazığ province, it was concluded that exports decreased in 2023 compared to 2022, and imports increased in the opposite direction in 2023 compared to 2022.

Keywords: Economy, earthquakes, Elazığ province.

1. GİRİŞ

Doğal afetler, afetlerin büyüklüğüne göre ülkelerin büyümelerini, kalkınma potansiyelini ve ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. Bu doğal afetlerden biri olan depremin zararları ele alındığında ilk olarak akla fiziksel kayıplar, ölümler ve yaralanmalar akla gelse de bunun yanı sıra sosyal, psikolojik ve çevresel etmenler açısından da önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Altun, 2023:14). Türkiye’de afetler bakımından riskli bir ülkedir ve genç bir oluşum olduğundan depremlerin sık yaşandığı bir ülkedir. Son yılların en şiddetli deprem olan Kahramanmaraş merkezli deprem 11 ili ve büyük bir coğrafyada yüksek oranda yıkıma yol açmıştır. Deprem, Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa olmak üzere 11 ilde can ve mal kaybına neden olmuştur. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan depremlerin şiddetinin Türkiye’nin en şiddetli depremlerinden bir tanesi olan 1939 yılındaki Erzincan depreminin şiddetine benzediği söylenebilir. Fakat 6 Şubat depremi Türkiye tarihinde yaşanan depremlerle karşılaştırıldığında en fazla can kaybının olduğu depremdir. Asrın felaketi olarak nitelendirilen depremde yaklaşık olarak 50 bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte yüzbinlerce bina yıkılmış ve en çok can ve mal kaybına sebep olan doğal afet olarak ülke tarihinde yerini almıştır (Şen, 2023:46).

6 Şubat depreminin ardından, ilk olarak, deprem bölgesinde devam eden arama-kurtarma faaliyetlerinin hızlı ve etkin şekilde ilerlemesini temin etmek amacıyla olağanüstü hal ilan edilmiştir. Ardından, Hazine ve Maliye, Ticaret, Tarım ve Orman, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Borsa İstanbul A.Ş.(BİST) ve Türkiye Bankalar Birliği (TBB) başta olmak üzere, birçok kamu kurumu-kuruluşu tarafından finans piyasaları ve reel sektörü depremin yarattığı olumsuz koşullardan korumak amacıyla bir dizi önleyici ve iyileştirici düzenlemeler uygulamaya alınmıştır (Şen, 2023: 9).

Yıkıcı depremlerin sonucunda ülkeler ciddi sermaye kaybı yaşamaktadırlar. Bir ülkenin sermaye kaybetmesi üretimin aksamasına neden olmaktadır. Üretim durması sonucunda istihdam kaybı ve işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. İşsizlik sorunu da çeşitli sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzluklar sadece mikro düzeyde kalmayıp makro düzeyde de ülkeleri etkilemektedir. 6 Şubat depremi sonucunda 11 ilin tekrar inşa edilmesi, üretim kaybı, istihdam kaybı Türkiye’nin büyüme oranında olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur ve belli bir süre bu olumsuzluklar devamlılık gösterecektir.

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan iki büyük deprem Elazığ ilinde de şiddetli bir şekilde hissedilmiş olmasına rağmen can kaybı yaşanmamıştır. Fakat il genelinde mal, sermaye ve emek kaybının yaşanmasına neden olmuştur. Elazığ ilinde de birçok ekonomik sorunun yaşanmasına neden olmuştur ve bu sorunlar doğrudan bölge ve ülke ekonomisine de yansımaktadır. Çok sayıda konut ve iş yeri ağır hasar almış veya doğrudan yıkılmıştır. Bu durum beraberinde istihdam sorununu, gayri safi yurtiçi hâsıla kaybı ve vergi gelirlerinde kayıplara neden olmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Cumhuriyet tarihi boyunca yaşadığımız büyük depremler içerisinde, 27 Aralık 1939 Erzincan depreminde 32.962, 17 Ağustos 1999 Marmara depreminde 17.479 ve 12 Ekim 1999 Bolu- Düzce depreminde ise 894 kişi hayatını kaybetmiştir (Aktürk & Albeni, 2002:1). Son olarak etki alanı, yıkım ve can kaybının en fazla olduğu 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli aynı gün içerisinde meydana gelen iki büyük depremdir.

Depremelerin yaşandığı coğrafyalarda genel itibariyle üç soruna yol açtığı dikkat çekmektedir. Buna göre, deprem sonrasında sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunların görülmesi yaygın bir durumdur (Türkan & Sezer,2017:35). Ayrıca, depremler üretim, istihdam, enflasyon, cari açık gibi makroekonomik göstergeler üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Depremi neden olduğu olumsuz sonuçların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak doğru ve yeterli politikaların uygulanmaması durumunda ise; mülkiyet, gelir dağılımı, eğitim ve kalkınma gibi alanlarda uzun dönemli olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Akar, 2013, 188-189).

17 Ağustos 1999 Marmara depremi 7 ili etkilemiştir. Depremi etkilediği 7 ilin Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içindeki payı %34,7, sanayi katma değer içindeki payı ise %46,7 seviyesindedir. Bölge; petrol-kimya, tekstil, otomotiv ve metal sektörlerinde önemli bir yere sahiptir (Şen, 2023:35). 1998 yılında 204,6 milyar dolar olan GSMH 1999 yılında 185,9 milyar dolara düşmüştür. 2000 yılında ise yeniden bir önceki yıla kıyasla yüzde 6,1 artarak 201,5 milyar dolara ulaşmıştır (Aktürk & Albeni, 2002:13).

6 Şubat 2023 tarihli deprem sonrasında, 8 Şubat 2023 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 6785 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında; Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerinde saat 01:00'dan itibaren üç ay süreyle olağanüstü hal ilan edilmesine karar verilmiştir (Resmi Gazete 2023). 16 Şubat 2023 tarihinde MKYK toplantısı sonrası değerlendirmelerde bulunan AK Parti sözcüsü Ömer Çelik, ‘‘Elazığ, depremden etkilenmesi bakımından 11’inci il olarak değerlendirilecektir. Bundan sonrasında 11 il olarak zikredeceğiz’’ açıklamasında bulunmuştur (Hürriyet Gazete,2023). Böylece depremden etkilenerek afet bölgesine dâhil olan son il Elazığ ili olmuştur. Elazığ ilinin dâhil olması ile birlikte Türkiye yüzölçümünün %13,9’u, hane halkı sayısı olarak %13,7’si afet bölgesi olarak nitelendirilmiştir.

23 Şubat 2023 tarihli, Mahfi Eğilmez, ‘‘ Depremlerin Ekonomiye Etkisi’’ adlı yazısında, depremin ekonomi üzerinde yaratacağı etkileri incelemiştir. İncelemeye göre; depremin direkt maliyetini 48.7 milyar dolar hesaplarken, bu tutarın 46.2 milyar dolarının bölgenin yeniden inşası, 2.5 milyar dolarlık kısmının ise yapılacak nakdi yardımlardan oluşacağını belirtmiştir. GSYH ’da 25 milyar dolar, ihracatta 7 milyar dolar ve vergi gelirlerinde ise 3 milyar dolar olmak üzere toplam 35 milyar dolar azalma tahmin etmektedir (Eğilmez,2023).

Yaşanan deprem felaketinin Türkiye ekonomisinin temel taşlarından biri olan turizm sektörü üzerinde de olumsuz etkilere neden olmuştur. Depremi hissedildiği bölgede tarihi eserler zarar görmüş, turistik talepte %25’e yakın bir azalma olduğu belirlenmiştir (Kara & Zengin, 2023:31).

Deprem felaketinin ardından üretim tesisleri zarar görmüş, lojistik ağlarında aksamalar meydana gelmiştir. Bu durumun özellikle imalat sektörü üzerinde olumsuz etkileri olmuştur (Atabay & Kamilçelebi, 2023:1195). Tüm olumsuzluklara rağmen inşaat sektöründe faaliyette bulunan firmaların olumlu bir ivme kazanacağı, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması noktasında hayati bir öneme sahip olan inşaat sektörünün diğer sektörlerle göre daha hızlı toparlanacağı düşünülmektedir (Atabay & Kamilçelebi, 2023:1195).

3. METODOLOJİ

06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremin Türkiye’de ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve birçok yönden olumsuz etkileri olmuştur. Çalışmanın kapsamında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB), Türkiye Ticaret Bakanlığı, Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kurulu (OSBÜK), T.C. Ticaret Bakanlığı, TC. Cumhurbaşkanlığı

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB)’nin yayınlamış oldukları veriler incelenmiştir. Deprem etkileri, her açıdan incelenmesi ve araştırılması gerekli bir konudur. Bu çalışmada, deprem bölgesinde bulunan illerin ülke ekonomisindeki önemi ve deprem sonrası ekonomiye olan etkileri ve maliyetine dair görüşler, veriler derlenmiştir. Özellikle de Elazığ ilinin Türkiye ekonomisinde ki yeri ve önemi incelenmiştir.

4. BULGULAR

Türkiye’nin bulunduğu coğrafyada yaşanan savaşlar ve son olarak Ukrayna- Rusya savaşından kaynaklı finansal olumsuzlukların etkisi devam ederken, 6 Şubat depremi ile finansal sistemdeki olumsuzluklar derinleşmiştir.

Deprem bölgesi, ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Nüfusun %16’sı, istihdamın %13’ü, GSYH’nın %10’u, tarım üretiminin %15’i ve Dünya kültürel mirasımızın %21’i deprem bölgesindedir. Deprem bölgesinin lokomotif illerinden olan Gaziantep, Adana ve Hatay illeri bölge istihdamından %50, GSYH’dan %55, ihracattan %84, ithalattan %85 ve vergi gelirlerinden %76 pay almaktadır (<https://www.ekonomim.com>).

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ekonomik faturası 120 Milyar USD yaklaşacağı tahmin edilmektedir. Söz konusu tutar gelişmiş ekonomilerin bütçelerini dahi zorlayacak bir tutar olan 120 Milyar USD, Türkiye’nin 2022 yılı GSYH’nın %15’ine ve 2022 yılı vergi gelirlerinin tamamına yakındır (<https://www.ekonomim.com>).

Tablo 1. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Türkiye Ekonomisinde Payı % (2022)

İller	Nüfus	Konut Sayısı	İstihdam	GSYH	İhracat	İthalat	Vergi Gelirleri
Adana	2,7	2,4	2,4	2,0	1,2	1,3	1,3
Adıyaman	0,7	0,5	0,4	0,3	0,0	0,0	0,1
Diyarbakır	2,1	1,4	1,5	0,9	0,2	0,0	0,3
Elazığ	0,7	0,7	0,7	0,5	0,1	0,0	0,1
Gaziantep	2,5	2,2	2,5	2,0	4,4	2,3	0,7
Hatay	2,0	2,1	1,7	1,4	1,6	2,1	1,9
Malatya	1,0	0,9	0,9	0,5	0,2	0,0	0,2
K.Maraş	1,4	1,2	1,2	0,9	0,6	0,5	0,3
Şanlıurfa	2,5	1,8	1,4	0,8	0,1	0,1	0,2
Kilis	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Osmaniye	0,7	0,6	0,5	0,4	0,1	0,3	0,1
Bölge Toplamı	16,4	14,1	13,3	9,8	8,6	6,7	5,1
Türkiye Toplamı	85,0 Milyon	40,2 Milyon	30,7 Milyon	15,011 Milyar TL	254 Milyar USD	364 Milyar USD	2.353 Milyar TL

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>, <https://www.hmb.gov.tr>, <https://ticaret.gov.tr> (Erişim Tarihi: 08-09-10.08.2024).

2022 yılı verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan iller Türkiye nüfusunun %16,4’ünü oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,7’dir. 2022 yılı verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan illerdeki konut sayısı Türkiye’de bulunan toplam konut sayısının %14,1’ni oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,7’dir. 2022 yılı verilerine istinaden

deprem bölgesi Türkiye istihdamının % 13,3'ünü oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,7'dir. 2021 yıllık GSYH verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan illerin Türkiye GSYH'nın % 9,8'ni oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,5'dir. 2022 yılı verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan illerin Türkiye'nin toplam ihracatının %8,62'sını oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,1'dir. Depremden en çok etkilenen Kahramanmaraş, Hatay ve Gaziantep illerinin ihracattaki kaybının yüzde 30-35 düzeylerinde olabileceği (1,5-2,0 milyar dolar) hesaplanmıştır. Diğer illerin ihracat kaybının yüzde 10'larda kalacağı (1,5 milyar dolar) buna göre Türkiye'nin toplam ihracat kaybının 3-3,5 milyar dolar olacağı hesaplanmıştır (<https://www.turmob.org.tr>). 2022 yılı verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan illerin Türkiye'nin toplam ithalatının %6,7'ni oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı bulunmamaktadır. 2022 yılı verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan illerin Türkiye'nin vergi gelirlerinin %5,1'ni oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı % 0,1'dir. 2022 yılı verilerine göre Türkiye ekonomisinde ve deprem bölgesi ekonomisinde Elazığ ilinin en fazla nüfus, konut sayısı ve istihdam alanında katkısı bulunmaktadır, ithalatı ise katkısı bulunmamaktadır.

Tablo 2. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Alt Sektörler İçindeki Payı % (2021)

İller	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Sanayi	İmalat Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Finans ve Sigorta Faaliyetleri	Diğer Hizmet Faaliyetleri
Adana	2,5	2,2	2,1	1,7	1,9	1,5	1,5
Adıyaman	0,8	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2
Diyarbakır	2,2	0,4	0,2	1,2	0,5	0,4	0,6
Elazığ	0,8	0,2	0,2	1,3	0,3	0,2	0,4
Gaziantep	1,3	3,6	4,0	1,7	1,5	0,8	0,7
Hatay	1,3	1,8	1,9	1,0	1,4	0,5	0,6
Malatya	0,9	0,5	0,5	0,7	0,3	0,3	0,4
K.Maraş	1,4	1,4	1,3	0,8	0,4	0,3	0,3
Şanlıurfa	3,0	0,4	0,3	0,8	0,5	0,3	0,8
Kilis	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Osmaniye	0,6	0,7	0,7	0,3	0,2	0,1	0,2
Bölge Toplamı	15,1	11,4	11,5	10,0	7,4	4,6	5,6

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 12.08.2024).

2021 yılı verilerine istinaden deprem bölgesinde bulunan illerin Türkiye'nin tarım, ormancılık ve balıkçılığının %15,1'ni oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,8'dir. Sanayi alanında deprem bölgesi Türkiye ekonomisinin %11,4'ünü oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,2'dir. İmalat sanayi alanında deprem bölgesi Türkiye ekonomisinin % 11,5'ini oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,2'dir. İnşaat sektörü alanında deprem bölgesi Türkiye ekonomisinin %10,0'nu oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %1,3'dür. Hizmetler sektöründe deprem bölgesi Türkiye ekonomisinin %7,4'ünü oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,3'tür. Finans ve sigorta faaliyetleri alanında deprem bölgesi Türkiye ekonomisinin %4,6'sını oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı %0,2'dir. Diğer hizmet faaliyetleri alanında deprem bölgesinin Türkiye ekonomisinin %5,6'sını oluştururken, Elazığ ilinin bu orandaki payı

%0,4'dür. Elazığ ilinin hem deprem bölgesi genelinde hem de ülke ekonomisinde inşaat sektörü alanında kayda değer katkısı olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tablo 3. Deprem Bölgesinde Bulunan KSS İçerisindeki Firma Sayıları (2023)

İller	KSS	Büyük Firma Sayısı	Orta Firma Sayısı	Küçük Firma Sayısı	Mikro Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı
Adana	9	58	126	886	8.308	9.378
Adıyaman	5	4	13	96	1.817	1.930
Diyarbakır	10	4	34	285	3.209	3.532
Elazığ	3	3	12	124	1.703	1.842
Gaziantep	15	152	308	1.269	11.798	13.527
Hatay	12	23	60	285	4.148	4.516
Malatya	9	7	43	194	2.682	2.926
K.Maraş	10	55	92	301	3.863	4.311
Şanlıurfa	32	2	66	232	3.366	3.666
Kilis	3		8	26	358	392
Osmaniye	8	6	17	71	1.467	1.561
Bölge Toplamı	116	314	779	3.769	42.719	47.581

Kaynak: <https://osbuk.org> (Erişim Tarihi: 09.08.2024).

Deprem bölgesinde küçük sanayi sitesinde (KSS) bulunan büyük, orta, küçük ve mikro ölçekli toplam firma sayısı 47.581 adettir. Elazığ ilinde KSS'de bulunan büyük, orta, küçük ve mikro ölçekli firma sayısının toplam adedi 1.842'dir. Deprem bölgesinde KSS'de bulunan firmaların yaklaşık %4'ü Elazığ ilinde bulunmaktadır.

Tablo 4. Deprem Bölgesinde Bulunan OSB Sayıları (2023)

İller	Planlama Aşamasında OSB	Kamulaştırma Yapılıyor OSB	Altyapısı Hazırlanan OSB	Faaliyette Olan OSB	Toplam OSB Sayısı
Adana	3			3	6
Adıyaman	1	1		4	6
Diyarbakır			1	3	4
Elazığ	1			3	4
Gaziantep	1	1		5	7
Hatay	3		1	5	9
Malatya	1		1	3	5
K.Maraş	2		1	4	7
Şanlıurfa			1	5	6
Kilis			1	1	2
Osmaniye	1	1		2	4
Bölge Toplamı	13	3	6	38	60
Türkiye Toplamı	49	33	39	282	403

Kaynak: <https://osbuk.org> (Erişim Tarihi: 09.08.2024).

Türkiye genelinde bulunan Organize Sanayi Bölgesi (OSB) sayısı 403 adettir. Deprem bölgesinde bulunan OSB sayısı ise 60 adettir. Türkiye genelinde bulunan OSB'nin %15'i deprem bölgesinde bulunmaktadır. Deprem bölgesi içerisindeki OSB' nin %7'si Elazığ ilinde bulunmaktadır.

Tablo 5. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin 2023 Yılı İlk 5 Aylık İhracat Performansı (Bin USD)

İller	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs
Adana	245.090	212.296	258.911	236.543	252.163
Adıyaman	8.937	2.052	4.192	4.224	3.257
Diyarbakır	22.003	45.819	21.066	22.942	27.776
Elazığ	31.583	13.689	22.818	23.564	34.462
Gaziantep	810.891	503.936	934.825	819.351	882.370
Hatay	217.169	125.156	255.001	199.804	245.993
Malatya	34.108	16.388	33.451	28.634	30.444
K.Maraş	103.206	45.276	63.914	79.160	89.266
Şanlıurfa	24.954	15.816	26.396	24.429	32.093
Kilis	15.522	6.821	8.005	5.539	8.921
Osmaniye	19.957	13.953	12.803	11.200	13.756

Kaynak: [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](https://tuik.kurumsal.tuik.gov.tr), (Erişim Tarihi:11-12-13.08.2024).

Deprem bölgesindeki illerin 2023 yılı ilk beş aylık verileri incelendiğinde illerin ihracat tutarları depremden dolayı şubat ayı performansları ocak ayına göre büyük ölçüde düşüş meydana gelmiştir. En fazla düşüşün yaşandığı illerden biri Elazığ ili olup, 2023 yılı ocak ayı ihracat performansı 31.583,00 USD iken şubat ayı performansı 13.689,00 USD'ye düşmüştür. İhracat performansı düşmeyen tek il 45.819,00 USD ile Diyarbakır ili olmuştur.

Meydana gelen depremden dolayı son dönemlerde yüksek seviyelerde seyreden ihracat verileri de deprem ile beraber düşüşe maruz kalmış, bunun sonucunda depremin yaşandığı şubat ayı verilerine 1,5 milyar dolar zarar olarak yansımıştır (<https://www.tcmb.gov.tr>, Enflasyon raporu, 2023:33).

Tablo 6. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin İhracat Değişimi % (Bin USD)

İller	2022 Yılı	2023 Yılı	Değişim
Adana	3.117.029	2.977.520	-4,4
Adıyaman	97.263	64.732	-33,4
Diyarbakır	419.329	331.160	-21
Elazığ	366.888	335.167	-8,6
Gaziantep	11.197.256	10.490.403	-6,3
Hatay	4.065.689	2.905.329	-28,5
Malatya	456.190	387.311	-15
Kahramanmaraş	1.411.262	967.853	-31,4
Şanlıurfa	308.941	350.180	13,3
Kilis	111.930	122.458	9,4
Osmaniye	375.044	175.176	-53,2

Kaynak: [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](https://tuik.gov.tr), (Erişim Tarihi:11-12-13.08.2024).

Deprem bölgesinde bulunan illerden Şanlıurfa ve Kilis ili haricinde diğer illerde ihracat değişim oranı eksi yönlüdür yani bir önceki yıla göre ihracat tutarlarında düşüş meydana gelmiştir. Elazığ ilinde 2022 yılına göre 2023 yılı ihracat tutarı %8,6 oranında düşüş meydana gelmiştir. Elazığ ilinin 2023 yılı Türkiye ihracatında ki payı %0.13'tür (<https://ticaret.gov.tr>). Meydana gelen depremden dolayı son dönemlerde yüksek seviyelerde seyreden ihracat verileri de deprem ile beraber düşüşe maruz kalmış, bunun sonucunda depremin yaşandığı şubat ayı verilerine 1,5 milyar dolar zarar olarak yansımıştır (Enflasyon raporu, 2023:33).

Tablo 7. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin İthalat Değişimi % (Bin USD)

İller	2022 Yılı	2023 Yılı	Değişim
Adana	4.883.209	4.170.811	-14,5
Adıyaman	82.741	54.860	-33,6
Diyarbakır	129.454	151.089	16,7
Elazığ	46.317	71.596	54,5
Gaziantep	8.497.812	7.085.508	-16,6
Hatay	7.662.939	5.335.813	-30,3
Malatya	171.166	156.604	-8,5
Kahramanmaraş	1.731.378	1.143.344	-33,9
Şanlıurfa	336.153	345.340	2,7
Kilis	54.835	63.886	16,5
Osmaniye	911.014	596.119	-34,5

Kaynak: [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](https://tuik.gov.tr), (Erişim Tarihi:11-12-13.08.2024).

Deprem bölgesinde bulunan illerden Elazığ, Diyarbakır, Kilis ve Şanlıurfa haricinde diğer illerde ithalat değişim oranı eksi yönlüdür yani bir önceki yıla göre ithalat tutarlarında düşüş meydana gelmiştir. Elazığ ilinde 2022 yılına göre 2023 yılı ithalat tutarı %54,5 oranında artış meydana gelmiştir.

2022 yılına göre 2023 yılında Şanlıurfa ilinde ihracatın artmasının, Elazığ ilinde de ithalatın artmasının nedeni olarak depremin bu illeri diğer illere göre daha az etkilediğinden dolayı olduğu düşünülmektedir.

Depremin Türkiye ekonomisi üzerindeki toplam yükü içerisinde en önemli bileşenini %54,9 oranıyla konut hasarı oluşturmaktadır (1.073,9 milyar TL/56,9 milyar dolar). İkinci olarak kamu altyapısı ve hizmet binalarındaki yıkımdan oluşmaktadır (242,5 milyar TL/12,9 milyar dolar). Özel kesim hasarı ise (222,4 milyar TL/11,8 milyar dolar) (<https://www.sbb.gov.tr>).

5. SONUÇ

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen deprem Cumhuriyet tarihinde meydana gelen en şiddetli doğal afetlerdendir. Depremin öncelikle bölge ekonomisine ve Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bir yandan da önümüzdeki dönemlerde bu bölgede meydana gelecek yeniden yapılanma sürecinin hem bölge ekonomisine çok büyük katkı sağlayacak hem de Türkiye ekonomisine çok büyük katkı sağlayacağı gerçektir. Meydana gelen depremden dolayı Türkiye’de finansal risk ve enflasyon tarihinin en yüksek seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Halkın satın alma gücünün düştüğü ve yoksulluğun arttığı bir dönem meydana gelmiştir.

Sonuç olarak depremin yaşandığı bölgede nüfus, konut sayısı, istihdam, GSYH, tarım, ormancılık ve balıkçılık, sanayi, imalat-sanayi ve inşaat sektörünün her birinin Türkiye ekonomisindeki payları %10-%16,5 aralığında değere sahiptir.

Yapılan çalışma kapsamında Elazığ ilinde deprem sonrasında ihracat tutarında düşüş yaşandığı ve bunun sonraki birkaç ay devam ettiği görülmüştür. İthalat tutarında en fazla artışın olduğu il sonucu elde edilmiştir. Nedeninin ise diğer illere nazaran depremde daha az etkilenen il olduğu düşünülmektedir. Elde edilen veriler sonucunda Elazığ ilinin deprem bölgesi ve Türkiye ekonomisinde inşaat sektörü, tarım, ormancılık ve balıkçılık, nüfus, konut sayısı ve istihdam alanında önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Akar, S. (2013). Doğal afetlerin kamu maliyesine ve makroekonomiye etkileri: Türkiye değerlendirmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 11(21), 185-206.

Aktürk, İ. & Albeni, M. (2002). Doğal afetlerin ekonomik performans üzerine etkisi: 1999 yılında Türkiye'de meydana gelen depremler ve etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1).

Altun, F. (2018). Afetlerin ekonomik ve sosyal etkileri: Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-15.

Atabay, E. & Kamilçelebi, Ö. A. (2023),” Depremlerin Şirketlerin Finansal Durumları Üzerindeki Etkisi: 1999 ve 2011 Depremlerinden Hareketle 2023 Depremi” *Sosyal, İnsan Ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar*, ss:1191-1225.

Yarız, A.(2023), Depremin Ekonomik Kayıpları ve Gelecek Dönemlere Etkileri, (Erişim Tarihi: 09.08.2024)<https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/depremin-ekonomik-kayıplari-ve-gelecek-doneme-etkileri/692883>.

Eğilmez, M.(2023), Depremlerin Ekonomiye Etkisi, (Erişim Tarihi: 11.08.2024). <https://www.mahfiegilmez.com>,

Hürriyet Gazetesi, (Erişim Tarihi: 11.08.2024) <https://www.hurriyet.com.tr/bilgi/galeri-afet-bolgesi-ilan-edilen-iller-elazigda-ohal-mi-ilan-edildi-deprem-bolgesi-mi-oldu-elazigda-okullar-ne-zaman-acilacak-ak-parti-sozcusu-celikten-aciklama-42220609>.

Kara, G. & Sezgin, M. (2023). Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Türkiye'nin Turizm Ekonomisi Üzerindeki Etkisi. *Deprem ve Turizm*, 21.

Resmi Gazete (2023) ,Cumhurbaşkanlığı Kararı, (Erişim Tarihi: 11.08.2024), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/02/20230208-1.pdf>.

Şen, S. (2023). Kahramanmaraş depremlerinin ekonomiye etkisi. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, (1), 1-55.

Türkan, M.& Sezer, S. (2017). Yaşlı yoksulluğunun yarattığı sosyal ve psikolojik sorunlar: Muğla örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 35-57.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Enflasyon Raporu, (2023). Enflasyon Raporu 2023-II. (Erişim Tarihi: 10.08.2024), <https://www.tcmb.gov.tr>.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Raporu, (2023), (Erişim Tarihi:12.08.2024),<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf> .

<https://data.tuik.gov.tr> , TÜİK - Veri Portalı (tuik.gov.tr). (Erişim Tarihi:08-09-10-11-12.-13.08.2024).

<https://www.hmb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09-10-11.08.2024).

<https://osbuk.org> (Erişim Tarihi:09.08.2024).

<https://ticaret.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09-10-11.08.2024).

<https://www.turmob.org.tr> (Erişim Tarihi:10.08.2024).

BİLDİRİ ÖZETLERİ

19. Oturum

İSRAİL – FİLİSTİN ANLAŞMAZLIĞINDA ULUSLARARASI TOPLUMUN ROLÜ: BAŞARILAR VE BAŞARISIZLIKLAR

*Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ¹¹⁷
Merve TEMİZ¹¹⁸*

Özet

İsrail – Filistin anlaşmazlığı uzun yıllardır süregelen ve dünya siyasetinin çözülmesi en zor ve en karmaşık çatışmalarından biri olarak kabul edilebilir. Aynı topraklar üzerinde bir ulus- devlet inşası hedefinde olan iki farklı milleti barındıran bu topraklardaki sorun her geçen gün büyük çatışmaları beraberinde getirmiş ve tüm uluslararası çabalara rağmen çatışmalar çözüme kavuşturulamamıştır.

Avrupa’da asimile olma tehlikesinden kurtulmak isteyen Yahudiler, Theodor Herzl’in öncülüğünde bir Yahudi yurdu kurma fikrinde birleşmişlerdi ve çoğunluğa göre bir Yahudi devleti kurulacaksa kurulacak olan bu devlet Yahudilere vadedilmiş topraklar olan Filistin topraklarında kurulmalıydı. Bu süreçte vadedilmiş topraklara dönüş yolunda en büyük destek İngiltere’den gelmiş ve ilk somut adım olarak dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour 2 Kasım 1917 yılında Balfour Deklarasyonu’nu yayınlamıştır. İngiltere mektubunda Yahudiler için Filistin’de ulusal bir yurt kurulması fikrine olumlu baktığını ifade etmiş hedefe ulaşılması konusunda elinden geleni yapacağını belirtmiştir. O dönemde Osmanlı devletine ait olan Filistin topraklarında bir Yahudi yurdu kurma fikrinde birleşmiş olan İngiltere birbiriyle çelişen tahattütlerle Orta Doğu’da uzun sürecek olan bir çatışmanın ilk somut destekleyicisi olmuştur. 1924 yılında BM’nin Filistin’in İngiliz mandası olduğunu onaylamasıyla birlikte devlet kurma çabaları da hız kazanmıştır. Sonuç olarak uzun süren çabaların ardından 1948 yılında İsrail devleti resmen kurulmuştur ve İsrail’in devletleşme çabalarından bu yana bölgede sorunlar bitmemiş ve her bir çatışma bir yenisini beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı da uluslararası toplumun anlaşmazlığa dönük müdahaleleri ve bu müdahalelerin sonuçlarını incelemektir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, ABD ve Arap Ligi gibi uluslararası aktörlerin çatışmaya yönelik çözüm girişimleri, diplomatik çabaları, barış anlaşmaları, arabuluculuk faaliyetleri ve ekonomik yardımlar gibi farklı stratejilerin başarıları ve başarısızlıkları analiz edilecektir. Barış süreci inşasında süreci güçleştiren radikal grupların olaylara etkisi, taraflar arasındaki güvensizlik gibi içsel ve büyük güçlerin bölgeye yönelik stratejik çıkarları gibi dışsal faktörler ele alınacaktır.

Sonuç itibarıyla uluslararası toplumun çatışmadaki rolünün ne denli etkili olduğu, başarıların sürdürülebilirliği ve geleceğe yönelik barış girişimlerine yönelik geçmişten hangi derslerin çıkarılması gerektiği tartışılacaktır. Bu bağlamda Orta Doğu’da kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için uluslararası aktörlerin çatışmanın çözümüne yönelik daha etkili nasıl bir katkı sağlayabileceği konusunda öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, İsrail, uluslararası toplum.

¹¹⁷ Samsun Üniversitesi, Samsun, Türkiye, ayhan.toronto@gmail.com, 0000-0002-0597-6884

¹¹⁸ Samsun Üniversitesi, Samsun, Türkiye, mervetemiz@gmail.com, 0009-0001-2285-2357

THE ROLE OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY IN THE ISRAEL- PALESTINE CONFLICT: SUCCESSES AND FAILURES

Abstract

Israel-Palestinian conflict can be considered one of the most difficult and complex conflicts in world politics. The problem in these lands, which harbor two different nations aiming to build nation-state on the same territory, has brought major conflicts with each passing day and despite all international efforts, the conflicts have not been resolved.

Jews who wanted to escape the danger of assimilation in Europe were united in the idea of establishing Jewish homeland under the leadership of Theodor Herzl, and according to the majority, if Jewish state was to be established, it should be established in Palestine, the land promised to the Jews. In this process, the greatest support for the return to the promised land came from Britain, and as the first concrete step, the British Foreign Minister of the time, Arthur Balfour, issued the Balfour Declaration on November 2, 1917. Britain became the first concrete supporter of a long-lasting conflict in the Middle East with conflicting commitments. In 1924, when the UN recognized Palestine as British mandate, efforts to establish state gained momentum. As a result, after protracted efforts, the state of Israel was officially established in 1948. Since Israel's statehood efforts, the problems in the region have not ended and each conflict has brought new one.

The aim of this study is to examine the interventions of the international community in the conflict and the consequences of these interventions. The successes and failures of different strategies such as conflict resolution initiatives, diplomatic efforts, peace agreements, mediation activities and economic aid by international actors such as the UN, the EU, the USA and the AL will be analyzed.

In conclusion, it will be discussed how effective the role of the international community has been in the conflict, the sustainability of successes and what lessons should be learned from the past for future peace initiatives. In this context, suggestions will be presented on how international actors can contribute more effectively to the resolution of the conflict in order to achieve lasting peace in the Middle East.

Keywords: Israel, Palestine, International Community.

Giriş

İsrail – Filistin çatışması, günümüz siyasetinin en uzun ve en karmaşık çatışması olarak değerlendirilebileceğinden Orta Doğu’ nun siyasi, sosyal ve tarihsel dokusunu ciddi anlamda etkilemektedir. Söz konusu çatışma uluslararası gündemi uzun bir süre daha meşgul etmeye kuşkusuz devam edecektir. Filistin toprakları üzerinde devam eden şiddetli çatışma ve İsrail’in müdahil olduğu yerleşim yerindeki hareketler, çatışmanın derinleşmesinde büyük bir dini unsur olarak Kudüs’ün statüsü, güvenlik konusundaki kaygılar çatışmanın derinleşmesinde temel unsurlar olarak değerlendirilebilir. İsrail – Filistin sorunu, sadece iki devlet arasında görülen bölgesel bir sorun olarak değil, küresel anlamda birden fazla devletin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi büyük güçlerin ve birçok uluslararası kuruluşun aktif bir biçimde müdahil olduğu ve söz konusu müdahalelerle daha karmaşık bir çatışma haline gelmiş olan uluslararası bir sorun olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası toplum çatışmanın çözümüne yönelik üstlendiği rol itibarıyla birçok diplomatik süreci ve barış çabalarını belirginleştirmeye başlamıştır. Uluslararası toplum her ne kadar anlaşmazlığa müdahale etmek istese de her girişim kendi özelinde geçici bir süre için başarı veya başarısızlıkla sonuçlanmış sorun hala çözüme kavuşturulamamıştır. Oslo Anlaşmaları örneğinde olduğu gibi kısa dönemlik olumlu sonuçlar elde edilmiş olursa da kalıcı çözüm üretme noktasında küresel anlamda yetersiz kalmıştır. Bu duruma neden olarak uluslararası toplumun görece takındığı tavırlı tutumların çatışmanın çözümüne dönük kalıcı bir barış inşa sürecine ciddi anlamda engel teşkil etmesi verilebilir. Her bir devletin kendi çıkarları doğrultusunda algılamaya meyilli olduğu İsrail – Filistin çatışmasında başarısızlık tablosunun belki de en büyük sebebi, uluslararası toplumun taraflar arasında tesis edemediği güvendir. Çünkü barış ortamının tesis edilmesine dönük girişimlerde, çatışmanın tarafı olan her iki devletin sahip olduğu meşru haklarını aynı derecede tanıyan ve dengeli bir tutum içinde olması gereken yaklaşımlardan sık sık uzak durulmuştur. Anlaşmazlığın birçok sebebi olmakla birlikte tarihsel olarak kimlik, toprak, din ve egemenlik üzerine inşa edilmiştir. İngilizler tarafından Yahudilere Filistin topraklarında bir yurt tesisinin desteğinin verilmesinden ve 1948 yılında İsrail Devleti’nin resmen kurulmasından bu yana bölgede kalıcı bir barış sağlanamamış her bir çatışma bir yenisini beraberinde getirmiştir.

Kalıcı bir barışın sağlanamamasının ve barış sürecinin baltalanmasının önündeki en büyük engelin ABD’nin sergilediği İsrail yanlısı politikalar olduğu söylenebilir. Bu durum doğal olarak Arap devletlerinde bir güvensizliğe neden olmuş ve çatışma gün geçtikçe derinleşmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler (BM) tarafından alınan kararların etkisinin sorgulanması ve yetersiz kalmasıyla, hak mahrumiyetini ciddi anlamda hisseden Filistin’in uluslararası toplum tarafından beklediği ve istediği desteği alamadığı yönündeki genel algı güçlenmiştir. Bu durum, Filistin halkının hak arayışlarında uluslararası toplumdaki beklediği desteği alamadığı yönündeki algıyı da kuşkusuz güçlendirmiştir. Barış inşası süreci her ne kadar genel çerçevede başarısız olarak değerlendirilse de belirli zamanlarda sağlanan ateşkes, insani yardımların ulaşması noktasında koordine ve barış görüşmeleri gibi sağlanan başarıların ya da geçici iyileştirmelerin de göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Bu çalışma kapsamında İsrail- Filistin anlaşmazlığında uluslararası toplumun müdahalesinin başarılar ve başarısızlıklar kapsamında değerlendirilmesinin yapılması planlanmıştır. Bu bağlamda özellikle ABD, İngiltere, BM, Avrupa Birliği (AB) ve Arap devletleri gibi önemli aktörlerin çatışmanın çözümüne yönelik katkıları, politikaları ve tutumları ele alınacaktır. Bu bağlamda çatışmanın tarihsel kökeni, uluslararası unsurların etkileri, rolleri ve sorunun her geçen gün neden karmaşık bir hal aldığı, çözülemediği ve hangi aktörlerin olumsuz

anlamda barış sürecini etkilediği hususunda bir çerçeve çizmek amaçlanmıştır. Son olarak gelecekte nasıl adımlar atılabileceği veya atılması gerektiği konusu üzerinde durulacaktır. Çalışmanın İsrail – Filistin çatışmasında uluslararası toplumun rolünün kapsamlı bir şekilde daha iyi anlamlandırılabilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İSRAİL – FİLİSTİN SORUNUNA GENEL BİR BAKIŞ

İsrail – Filistin sorunu uzun yıllardır süregelen uzun ve karmaşık bir çatışmadır. Bu sorun hem tarihsel hem dini hem de birçok siyasi sebepten kaynaklanmakta küresel ve bölgesel olarak ciddi etkiler yaratmaktadır. Din konusunu da bir gerekçe göstermekle birlikte yine de meselenin sadece inanç meselesi olmadığını vurgulamak gerekir. Üç semavi dinin ortaya çıktığı bölgede olan Filistin toprakları, üç semavi din için de kutsal olarak kabul edilen Kudüs şehrini de içinde barındırması sebebiyle tarihsel süreçte birçok dinsel mücadelenin merkezi konumunda olmuştur (Kızıloğlu, 2012: 35). Yine de günümüzde Filistin – İsrail meselesini salt bir dini mesele olarak ele almak doğru olmayacaktır. Zaten söz konusu her iki ülke de dini anlamda homojen değildir. Günümüzde devam eden çatışmaların birden fazla nedeni vardır. Çatışma köken olarak 19. yüzyıla kadar götürülmekte ve günümüz siyasetinde çözülmemiş büyük bir kriz olarak varlığını devam ettirmektedir.

19. yüzyılın sonlarında Avusturya, Almanya ne de Rusya’da yaşanmış olan pogromların etkisi ve şiddeti ne de Fransa’da 1898 yılında görülen ünlü Dreyfus skandalının öncüsü olan sokak kırımlarına benzer bir durum vardı. Buna rağmen, yüzyılın sonlarına doğru anti-semitizm Orta Avrupa’da ortaya çıktı (Traverso, 2001: 94). Bu durum Yahudiler’ in Avrupa’da uzun süre dışlanmış bir şekilde yaşamalarına ve asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına sebep oldu.

İdeolojik anlamda, geleneksel dini temellere dayanan Yahudi düşmanlığından, ırkçılık temelinde yeni bir Yahudi düşmanlığına geçişi ifade eden anti – semitizmin (Traverso, 2001: 94) yaygınlaşmasıyla beraber bir Yahudi yurdu kurma fikri somutlaşarak gün yüzüne çıkmaya başladı. 19. yüzyılın sonlarına doğru anti – semitizmin Avrupa’da aşırı boyutlara ulaşması ise siyonizm dediğimiz Yahudi milliyetçiliği fikrini eyleme iten bir güç olarak karşımıza çıkmıştır (Öke, 2006: 261). Siyonizm kelime kökeni olarak Kudüs’ün eski isminden yani Sion’dan gelir. Siyonizm de atıf olarak Tevrat’ta bahsedilen İsraililere ait olan ve İbranice olarak “Eretz Yisra’el (İsrail Diyarı)” olarak anılan topraklara atıf yapar (Abdurahmanlı, 2022: 1780). Siyonizm bu sebeple sınırları Filistin’i de kapsayan bir Yahudi devleti kurma fikrinin bir ifadesi olarak görülebilir.

Yahudilerin yaşadığı asimile olma tehlikesinden ve antisemitizmden uzaklaşarak hayatlarına devam etmeleri için kendilerine ait bir devlete ve ülkeye ihtiyaçları vardı (Tokgöz, 2017: 186). Kurulacak olan bu yeni devlet birçoğuna göre Yahudi halkının tarihi bağlarının güçlü olduğu vadedilmiş topraklarda yani Filistin’i de içine alan topraklardan başka bir yerde kurulamazdı. Yahudilerin ulus-devlet kurma hedefinin öncülerinden olan Macar Yahudisi Theodor Herzl’in öncülüğünde siyonizm hareketi gün geçtikçe somut bir şekle büründü. Siyonizm kavramını siyasal bir kavram olarak ilk kez Nathan Birnbaum kullanmış olsa da siyonizmin siyasal bir düşünceye dönüşmesine sebep olan isim Theodor Herzl oldu (Gül, 2018: 16). Yaklaşık dört yüz yıl kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun hakimiyetinde olan Filistin I. Dünya Savaşı döneminde İngilizlerin kontrolüne geçmiştir. Bu durum Yahudiler için de bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. İngiltere’nin Filistin’e girmesiyle, Yahudilerin devlet kurma fikrine destek vermesi neredeyse bir olmuştur. İngilizlerin Yahudilere verdiği destek ve Filistin üzerindeki etkili ve aktif rollerinin somut bir yansıması olarak, dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour “Balfour Deklarasyonu” olarak bilinen mektubu 2 Kasım 1917 tarihinde Siyonist lider olan Lord

Rothschild'a göndermiştir (Kasalak, 2016: 69). Bu mektup uzun sürecek olan bir sorunun en somut ifadesi ve başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Mektupta, Filistin bölgesinde bir Yahudi yurdu kurulması fikrine yönelik İngiliz desteğinin ifadesine yer verilmiştir. Yine de mektupta Filistin'de bulunan ve Yahudi olmayan kesimin dini ve sivil haklarına, buna ek olarak da başka ülkelerde yaşamakta olan Yahudilerin sahip oldukları politik statü ve haklarına zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağını anlaşılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Sander (2017: 383)'e göre bu deklarasyonun yayınlanmasının en önemli nedeni ABD'nin topraklarında yaşamakta olan çok sayıda ve etkili olan Yahudilerin sempatisini kazanmak ve Almanya karşısında yürütülen savaşa ABD'nin katkısını sağlamak olarak belirtilmiştir. Yayınlanan bu deklarasyon, söz konusu Filistin topraklarının gelecekteki statüsü konusunda kuşkusuz çok büyük bir etkiye neden olmuş ve günümüze kadar sürmekte olan sorunun dönüm noktasını oluşturmuştur.

1920 yılında esasen Osmanlı ve Orta Doğu topraklarının savaştan sonra nasıl paylaşılması gerektiğine karar vermek amacıyla gerçekleştirilen San Remo Konferansı ile Filistin'in İngiltere'ye verilmesi planlandı. San Remo Konferansı ile Filistin'in İngiliz hükümetine verilmesi, dolaylı yoldan Filistin'in self-determinasyon hakkından fiilen çıkarılması anlamına geliyordu ve Balfour Deklarasyonu'nun da üzeri örtülü bir şekilde kabul edildiğini ifade ediyordu. Konferansta alınan kararların 1922 yılında Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanmasıyla beraber kararlar uluslararası arenada tamamen meşru bir nitelik kazandı (Balci, 2004: 17). Bu tarihten sonra Sykes-Picot Anlaşması ile tasarısı yapılan, San Remo Konferansı ile uygulamaya konulan kararlar günümüzde dahi Orta Doğu'da devam eden birçok çeşitli sorunun temelini teşkil etmektedir. Söz konusu konferans müttefikler için bir çözüm olarak görülürken, Orta Doğu toprakları ve halkı açısından ise uzun yıllar devam edecek olan çözümsüzlüğün belgesi olarak değerlendirilir (Umar ve Yenisu, 2020: 59-60).

Filistin'de Britanya mandasının kurulması diasporadaki Yahudilerin Filistin bölgesine göç edilmesine ikna edilmesi için Siyonistlere önemli bir fırsat sağlamış ve Avrupa'da antisemitizmin iki savaş arası dönemde tırmanışı gibi sebeplerle Yahudilerin Filistin'e göçü hızlanmıştır (Sönmezoğlu vd., 2021: 199). Araplar, Yahudi göçünün toprak kaybına yol açacağını fark etmişti ve bu sebeple göç eden Yahudilere toprak satışını yasaklayan bir karar aldılar. Bu karara rağmen Yahudilerin verdikleri cazip ve yüksek fiyatlara karşı koyamayan bazı Araplar, topraklarını satmaya devam etmiştir (Ercan, 2010: 395). Hem toprak satışı ile Yahudilere toprak verilmesi hem de bölgeye göçün artması İngiliz mandası altında bulunan Filistin topraklarında Araplar ve Yahudi toplulukları arasındaki gerilimi giderek artırmış ve sorunları beraberinde getirmiştir. Nitekim 1919-1929 yılları arasında Filistin'e göç eden kişi sayısı 120.000 iken, Avrupa'daki faşist rejimlerden dolayı 1929-1939 yılları arasında Filistin'e göç eden Yahudi sayısı 250.000 'e ulaşmıştır. Yahudilerin hızla artan göçü yerli Filistinli Arap nüfusta ciddi bir endişeye sebebiyet vermiş ve 1936 yılında Yahudilere ve İngiliz mandasına karşı büyük bir ayaklanma meydana gelmiştir (Sönmezoğlu vd., 2021: 199).

1936 – 1939 yılları arasında süren Filistin – Arap ayaklanması sebebiyle İngiltere bölgenin karışıklığını düzeltmek için girişimlerde bulunmuş ve her iki tarafı da memnun edememiştir. 1937 yılında Peel Komisyonu, 1938 yılında ise Woodhead Komisyonları kurulmuş ve çözüm bulma konusunda başarılı olunamamıştır. Bu tarihlerde İkinci Dünya Savaşı'nın da kapıda olduğunun bilinmesi üzerine İngiltere yeni bir çözüm arayışı içine girmiştir. İngiliz hükümeti çatışmaları durdurmak amacıyla Mayıs 1939'da Beyaz Kitap olarak anılan belgeyle hem Araplar ve Yahudiler için düzenlemeler getirmiş hem de Filistin'e Yahudi göçlerini sınırlandırma kararı almıştır (Duran, 2021: 76-77). Söz konusu belge Yahudi göçünü ve Yahudi devleti kurulması yönündeki hedefleri

sınırlandıran bir İngiliz politikasıydı ve bir anlamda Balfour Deklarasyonundan bu yana izlenen siyonist yanlısı politikadan bir anlamda vazgeçişini ifade ediyordu. Belgeyle hedeflenen Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmanın kontrol altına alınmasıydı fakat Yahudilerin şiddetli tepkileri nedeniyle istenilen sonuca ulaşamadı. Tür'e göre (2007: 245) İngiltere'nin politika değişikliğine gitmesinde önemli rol oynayan husus yaklaşmakta olan savaşta İngilizlerin, Arapların desteğini kazanmak istemesi olarak belirtilmiştir. Fakat İngiltere savaş boyunca kısıtlamaların devam etmesini isteyen Araplar ve kısıtlamaların derhal kaldırılmasını talep eden Siyonistler arasındaki çekişmelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın özellikle Yahudi Soykırımı (Holokost)'nın ardından Yahudiler güvenli bir yurda sahip olma konusundaki taleplerini güçlendirdi. Artık Yahudiler için devlet kurma fikri, savaşta yaşanan trajedilerin ardından zaruri olarak görüldü ve çok daha güçlü bir biçimde destek buldu.

1947 yılına gelindiğinde sorunu çözmekte başarılı olamayan İngiltere, savaşın ardından 2 Nisan 1947'de sorunu BM'nin gündemine taşımıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki İngiltere'nin meseleyi BM'ye taşımasındaki amacı mandayı sonlandırmak değil sorunu danışmaktır (Fildiş, 2012: 341). Bu durumla birlikte İngiltere'nin talebi üzerine BM Genel Kurulu 28 Nisan 1947 'de toplanmış ve 11 üyeden meydana gelen BM Filistin Özel Komitesi (UNSCOP – The United Nations Special Committee on Palestine) oluşturulmuştur (Yılmaz ve Alagöz, 2023: 116). UNSCOP'un yetkililerin Orta Doğu'ya yönelik tecrübesi olmadığı gibi Filistin'deki mevcut vaziyet hakkında da bilgileri yoktu. Yine de genel meclise 1947 yılında sundukları UNSCOP raporunda İngiliz mandasının sonlandırılması gerektiği konusunda hem fikirlerdi (Fildiş, 2012: 342-343). BM sorunun çözümü için 1947'de taksim planı önerdi. Buna göre Filistin, Arap ve Yahudi devleti olarak iki ayrı devlete bölünecekti. Taksim planını Yahudi tarafı olumlu karşılarken Arap liderler taksim planına karşı çıkmıştır. ABD'nin taksim planının kabulüne yönelik desteğinin BM'nin taksim planını kabul etmesi noktasında oldukça etkili olduğunu da vurgulamak gerekir (Balcı, 2004: 27). Sonuç olarak sorunun çözümüne yönelik BM Genel Kurulunda 181 sayılı karar kabul edilmiştir. Bu karara göre; Filistin'deki İngiliz mandasının sona ermesi ve 1 Ağustos 1948 tarihinden geç olmamak şartıyla İngiliz silahlı birliklerinin geri çekilmesi, bir Arap ve bir Yahudi devleti kurulması ve Kudüs için BM Konseyi tarafından yürütülecek olan özel bir uluslararası rejim, iki ülkenin ekonomik ve transit bir iş birliği kurabilmeleri için sulama, toprak muhafazası ve tarım faaliyetleri; devletler arasındaki demiryolu, kara yolu, iletişim, hava ulaşımı, taksim planının başarıyla uygulanabilmesi amacıyla beş üye devletten oluşan bir Filistin Komisyonu'nun kurulmasına karar verilmiştir (Koç, 2006: 118'den akt: Murat, 2019:457).

BM'nin 1947 tarih 181 sayılı taksim kararı esasen Filistin topraklarında Yahudiler ve Araplar arasında bir çözüm önerisi olarak sunulmuş olsa da planın Araplar tarafından reddi daha şiddetli çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Filistinliler ve Arap devletlerine göre Filistin tamamen Araplara ait olmalıydı. Bu sebeple Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasını kabul etmiyorlardı. Yahudiler ise BM'nin kararını olumlu karşılayıp devletleşme çabalarını hızlandırmaya başladılar. Bu durum da bölgede Yahudiler ve Araplar arasındaki gerilimin tırmanmasına sebep oldu ve gruplar arasında şiddetli çatışmalar başladı. Filistin sorununa BM'nin dahil olmasıyla sorun uluslararası bir niteliğe bürünmüştür. Ayrıca İngiltere'nin bölgeden sorunu uluslararası bir boyuta çevirerek sonlandırmayı arzu ettiği söylenebilir. Yine de BM'nin çoğunluk planı ve taksim kararı üzerine kurulan Yahudi ve Arap Devleti'nin meseleyi çözmekten ziyade terörün ve çatışmanın artmasına sebebiyet verdiği fikri de öne sürülebilir (Gül, 2018: 19). Zira bu tarihten sonra her bir çatışma bir yenisini beraberinde getirmiştir. Özetle Filistin-İsrail sorununun en kritik dönemeçlerinden biri olarak BM'nin 181 nolu kararı kabul edilebilir.

İngiliz mandasının 14 Mayıs'ın bitimiyle sona ereceğini İngiliz yönetimi önceden açıklamıştı. Manda yönetiminin bitmesine birkaç saat kala ise Yahudi Ulusal Konseyi Tel-Aviv'de toplanıp yayınladıkları bir deklarasyonla İsrail devletinin Filistin'de kurulduğunu ilan etti (Çalık, 2010: 19). 14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin kuruluşunun hemen ertesi gününde Irak, Lübnan, Suriye, Mısır, Ürdün gibi komşu Arap devletleri, yeni kurulmuş olan İsrail devletine savaş ilan etti. Bu savaş tarihe 1948 Arap – İsrail savaşı olarak geçti ve savaştan en yararlı çıkan ülke İsrail oldu. Arap devletlerinin savaş ilanı, sorunu kendi çıkarları etrafında çözmek istemelerinden kaynaklanıyordu. Nitekim çoğu devlet sorunu çözme noktasında samimi değildi. Özellikle Ürdün ve Mısır'ın savaşın bitiminde bölgesel olarak etkinliklerini artırmak hedefinde olduğunu söyleyebiliriz. Yine de Arap devletleri savaşta Filistinli Arap halkının desteklenme amacını taşıyorlardı fakat Arap devletlerinin dağınık, koordine olamamış hali ve yaptıkları stratejik hatalar İsrail'in savaştan büyük bir kazanç elde etmesine sebebiyet verdi. Savaşın sonunda İsrail, Filistin topraklarının neredeyse dörtte üçünü ele geçirmiş bulunuyordu. Ayrıca taksim kararında Kudüs'ün uluslararası bir statüde olacağını belirtmesine rağmen, savaşın sonunda Kudüs'ün yarısı da İsrail'in eline geçmişti. Şehrin diğer yarısı da Ürdün'de bulunuyordu. Nitekim 1967 savaşında Kudüs'ün diğer yarısı yine İsrail'in eline geçmiştir (Armaoğlu, 2020: 371). Söz konusu savaş Orta Doğu'nun dengelerini değiştiren nitelikte sonuçlar doğurmuştur. Savaşın bitiminde neredeyse 750.000 Filistinli, mülteci statüsüne düşmüş ve yüzyılın en ciddi ve büyük mülteci krizlerinden biri ortaya çıkmıştır.

Filistinli mülteciler çevre ülkelerde ikamete zorlandıklarından, gittikleri ülkelerde de siyasi dengelerin değişmesine, birçok çatışmaya ve krize neden olmuşlardır (Sönmezoğlu vd., 2021: 200). Lübnan iç savaşında yaşananlar, FKÖ'nün Ürdün'den sürgünü bu olaylardan sadece bir kaçıdır. Binlerce Filistinlinin yurdundan edilmesi olayı Filistinliler tarafından Nakba (felaket) olarak nitelendirilmiştir. Görüldüğü üzere İsrail'in devletleşmesi, Filistinliler için toprak kaybı ve mülteci durumuna düşmek anlamına gelirken, İsrail açısından ise bu durum yüzyıllardır süren diasporanın ardından ulusal yurt kurma zaferi anlamına geliyordu. Arap ülkelerinin İsrail devletinin kuruluşunu kabul edememesi bölgede kalıcı bir gerilim yaratmıştır. Nitekim 1948 savaşı sonrasında da İsrail ve komşu Arap devletleri arasındaki sınır çatışmaları, Filistinli mülteci krizi ve silahlı grupların faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle Mısır, Ürdün ve Suriye gibi ülkelerin İsrail'i kapsayan sınır bölgesinde etkili olmaya çalışması, Arap devletlerinin dağınıklığı ve siyasi bölünmeler, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu bölgesine olan müdahaleleri ile birleşmiş bölgedeki durum çok daha karmaşık hale getirilmiştir.

1967 yılına gelindiğinde özellikle Mısır'ın lideri Nasır'ın İsrail'e karşı olan sert tutumu ve İsrail'in tehdit altında hissetmesi, Altı Gün Savaşı'na giden zemini hazırlamış ve bu savaşla kriz daha da derinleşmiştir. Altı Gün Savaşı 1967 yılında İsrail ile Mısır, Ürdün ve Suriye arasında yaşanmış ve İsrail savaşın sonunda topraklarını neredeyse dört kat artırarak Gazze Şeridi, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası gibi geniş bölgeleri işgal etmiştir. Bu savaş, Arap dünyasının büyük bir bölümünde olduğu gibi Filistinlileri de büyük bir şok ve felç olmuş bir durumda bırakmıştır (Pappe, 2007: 264). Savaş sonrası statüko ise gelecek yıllarda yapılacak olan barış görüşmelerinin başlamasına zemin hazırladı. Özellikle İsrail tarafından elde edilen toprakların Arap ülkelere ait olması, Arap ülkelerinin İsrail karşısında takındığı tavrın değişmesine sebep olmuş ve Arap ülkeleri tepkisel dış politikadan vazgeçip kaybedilmiş olan toprakların geri alınması amacıyla realist bir dış politika izlemeye başlamışlardır (Balcı, 2004: 48). Savaş sonrası önemli bir adım olarak BM Güvenlik Konseyi tarafından 22 Kasım 1967 tarihinde 242 sayılı karar kabul edilmiştir. Orta Doğu 'da barışı sağlamaya yönelik diplomatik bir adım olarak görülebilecek bu kararda, savaş yoluyla toprak ediniminin kabul edilemezliği ve bölgedeki

her bir devletin güven içinde yaşayabileceği bir barış için çalışmanın gerekliliği vurgulanmış ve İsrail'in 1967 savaşında işgal etmiş olduğu topraklardan geri çekilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁹ Alınan karar yine de yeterli düzeyde ve net değildir. Aral (2023: 8-9)'a göre alınan karar en az iki sebeple sorunlu görünmektedir: Bunlardan birincisi, karar sadece son savaş ile sınırlandırılmıştır. 1967 öncesi işgal edilen Filistin topraklarına değinilmemiş ve işgaller adeta meşrulaştırılmıştır. Başka bir ifadeyle açıklamak gerekirse, önce Siyonist çeteler tarafından daha sonra da İsrail devleti tarafından gasp edilmiş olan Filistin topraklarındaki fiili hakimiyet Konsey tarafından göz ardı edilmiştir. İkinci sorun ise 242 sayılı kararda 1967 savaşında ele geçirilen topraklardan İsrail'in ne zaman çekilmesi gerektiğinin vurgulanmamasıdır.

Çekilmemesi durumunda İsrail'e hangi yaptırımların uygulanacağını belirtilmemesi de kararın yetersizliği olarak değerlendirilebilir. Özetle 242 sayılı karar, siyasi çözüm için yetersizlik, belirsizlik ve yaptırım mekanizması eksikliği gibi özellikler taşıdığından barış inşası için asgari şartları taşıma noktasında eksik ve taraflı olarak görülebilir. Alınan kararların yetersizliği ile sorunlar çözüme kavuşturulamadı. 5 Eylül 1972 yılına gelindiğinde Münih'teki Yaz Olimpiyatları'nda, Filistinli Kara Eylül örgütüne bağlı silahlı militanlar tarafından İsrail takımına yönelik bir katliam gerçekleştirildi. Bu katliam ile Arap – İsrail çatışmasının dünya çapında bir terör sorununa evrildiğinin sinyallerinin verildiği düşünülebilir. Tarihsel süreçten de anlaşılacağı üzere bölgedeki aktörler üzerinden çıkan her bir çatışma bir yenisini beraberinde getirmiş ve kalıcı barış girişimlerine dönük çaba yetersiz kalmıştır.

Altı Gün Savaşı'nın ve Hartum Konferansı'nın ardından kaybedilen toprakların ve Arap onurunun yeniden kazanılması için tek seçenek yolunun güç kullanmak olduğuna karar verilmiştir (Mengüaslan, 2018: 105). Bu sebeple Mısır ve Suriye, İsrail'e karşı koordineli bir saldırı planı hazırlamış 6 Ekim 1973'te Yom Kippur Savaşını başlatmıştır. Bu savaş, 1967 yılında işgal edilmiş olan toprakların İsrail'den geri alınabilmesi adına Arap ülkelerinin giriştiği son büyük askeri hamle olarak ifade edilebilir. Savaş dünya gündemini meşgul ettiğinden ve büyük güçleri de karşı karşıya getirdiğinden Arap – İsrail çatışmasında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Savaşın Mısır ve İsrail açısından çeşitli sonuçları olmuş, savaş sonrasında Mısır ve İsrail arasında barış süreçleri başlamıştır (Helvacı, 2024: 255-256). Ayrıca savaşın ardından Filistin meselesinde diplomatik boyutun ön plana çıktığı söylenebilir. Nitekim 1974 yılında FKÖ Filistin'in meşru temsilcisi olarak ilan edilmiş ve örgütün lideri olan Yaser Arafat ise BM Genel Kurulu'nda konuşma yapmıştır (Sönmezoğlu vd., 2021: 201). Yaser Arafat, Filistin'in meşru haklarına yönelik yaptığı konuşmada tarihe geçecek olan şu sözü söylemiş ve uluslararası toplumda Filistin için verdikleri mücadelenin tanınırlılığını artırmıştır (Akkan, 2017: 9 'dan aktaran Güzel, 2020: 43):

“Bugün bir elimde zeytin dalı, bir elimde kurtuluş savaşı veren birinin silahı var. Zeytin dalını düşürmeyin.”

Yine de bu dönemde İsrail ile FKÖ yoğun gerilimlerini ve çatışmalarını sürdürmüştür. İsrail'in gözünde FKÖ bir terör örgütü olarak değerlendirilmeye devam etmiştir. 1978 yılında Mısırlı ve İsrailli yöneticiler arasında imzalanan Camp David Anlaşması ile İsrail ilk kez bir Arap ülkesi tarafından tanınmış, ele geçirmiş olduğu topraklardaki meşruluğunu bir Arap ülkesi ilk kez kabul etmiştir. Anlaşmanın ardından Arap ülkeleri Mısır'a tepki göstermiş fakat ilerleyen süreçlerde Mısır'ı kınamış olan Arap devletlerinin Filistin meselesi için çok büyük bir çaba sarf

¹¹⁹ 242 Sayılı Kararın tamamı:

<https://digitallibrary.un.org/search?f1=author&as=1&sf=title&so=a&rm=&m1=e&p1=UN.+Security+Council+%2822nd+year+%3A+1967%29&ln=en>

etmediği de görülmüştür (Kişi, 2023: 268). İsrail'in yerleşim politikaları ve işgal altındaki topraklar Filistinlilerin özgürlük taleplerini artırmaya başlamıştı. Filistin halkı ise ortak bir bilinçle hareket ederek özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi adına 1987 yılının sonlarında Birinci İntifada sürecini başlattılar. 1993 Oslo Antlaşmalarına giden süreci başlattığından İntifada bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

1990'lı yıllar Filistin ve İsrail arasındaki barış umutlarının yükseldiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Nitekim Körfez Savaşı'nda ABD'nin öncüsü olduğu koalisyonun kesin bir üstünlük kazanması ve Sovyetler Birliği'nin dağılıp bölgedeki etkinliğini yitirmesi 1991'de ABD'nin askeri ve siyasal etkinliğinin Orta Doğu'da artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda İsrail'e ABD tarafından uygulanan baskıyla, AB ve Rusya'nın önderliğinde ağustos ayında Orta Doğu'da barış görüşmeleri başlamıştır (Sander, 2013: 289). Barış görüşmelerini genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Madrid Konferansı (1991), Oslo 1 Anlaşması (1993), Kahire Anlaşması (1994), Oslo 2 Anlaşması (1995), Hebron Protokolü (1997), Wye River Memorandumu (1998), Camp David Zirvesi (2000), Taba Zirvesi (2001), Annapolis Konferansı (2007), Doha Bildirisi (2012).

Barış sürecine dönük yapılan görüşmelerin büyük bir kısmının tam olarak uygulanamaması ve özellikle Kudüs'ün statüsü, güvenlik ve mülteci meselesinde taraflar arasında anlaşma sağlanmaması barış girişimlerinin başarısız olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Ne 2012 yılında Filistin'e BM'de üye olmayan gözlemci devlet statüsü verilmiş olması ne de 2017 yılında Paris'te gerçekleştirilen Orta Doğu Barış Konferansı barış sürecine olumlu katkı sağlamıştır. Ayrıca İsrail'in konferansta alınacak kararları kabul etmeyeceğini belirtmesi de barış inşa sürecini zorlaştırmıştır. Meselenin kırılma noktalarından biri de ABD Başkanı Trump'ın 2017 yılında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasıdır. Bu adım elbette Filistinliler ve uluslararası toplumun büyük çoğunluğu tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmış ve barış görüşmeleri süreci durma noktasına gelmiştir. 2020 yılında Trump'ın yüzyılın anlaşması olarak adlandırılan Orta Doğu Barış Planı'nı sunması ve plana göre Kudüs'ün bölünmeden İsrail'e verilmesinin önerilmesi Filistinlilerce sert bir biçimde reddedilmiştir. Günümüzde 7 Ekim 2023'den bugüne devam eden çatışmalar ise çatışmayı bambaşka bir boyuta taşımış ve bölgede ciddi bir insani kriz yaşanmasına sebep olmuştur. Bölgede kalıcı barış halen sağlanamamıştır ve kriz gün geçtikçe derinleşmeye devam etmektedir. Sorunun uzun süre daha dünya gündeminden düşmeyeceği ve kolay bir şekilde çözülemeyeceği açıktır.

ULUSLARARASI TOPLUMUN ANLAŞMAZLIĞA DAİR ÜSTLENDİĞİ ROLLER: BAŞARILAR VE BAŞARISIZLIKLAR

İsrail – Filistin çatışması uzun süredir uluslararası toplumun gündemini meşgul eden, uluslararası toplumun çözüm bulmaya çalıştığı en uzun ve komplike çatışmalardan biridir. Sorunun çözümü noktasında uluslararası aktörlerin ve kuruluşların elde ettiği başarılar bulunmakla birlikte, süreçler büyük bir ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bugün geline noktada geçmiş tecrübelerden ve çözüm süreçlerinden iz kalmadığı açıkça görülmekte ve krizin büyüyerek İsrail tarafından insan hakları ihlallerine kadar getirildiği bilinmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde İsrail – Filistin sorunu çeşitli aktörler, unsurlar, olaylar ve kararlar ekseninde başarılar ve başarısızlıklar başlığı altında ele alınacaktır.

Başarılar ve Başarısızlıklar

İsrail – Filistin sorununun başlangıcını oluşturan en temel olay 1917 yılında yayınlanan Balfour Deklarasyonu olarak değerlendirilebilir. Keza bu deklarasyonda o dönemde Osmanlı

Devleti'ne ait olan topraklarda bir ulusa başka bir ulus tarafından yurt tesisinin desteği ifade edilmiştir. Sorunun neredeyse başlangıç noktasını oluşturan bu deklarasyon karmaşık bir çatışmanın yapı taşını oluşturmuş, gelecekte çıkabilecek sorunları göz ardı ederek yayınlanmış bir başarısızlık örneğidir. Ayrıca İngiltere'nin bölgedeki mandaterlik döneminde göçlerin artması ve bu durumda gelecek sorunların göz ardı edilmesi yine taraflı, başarısız bir süreç olarak görülebilir.

BM'nin 1947 yılında sunduğu Taksim Planı, iki devletli çözüm arayışlarının temelini oluştuyordu. Yine de bu kararın da sorunlu olduğu belirtilebilir. İsrail için başarılı, Filistin için başarısız olarak değerlendirilebilecek bu karar İsrail devletinin kuruluşunun temelini oluşturmuş ve 1948 Arap-İsrail Savaşı'na neden olmuştur. Bu savaş bölgeyi derin bir istikrarsızlığa sürüklemiştir. Özetle taksim planı ile başlayan süreç, bölgedeki barışı sağlama noktasında başarısız olmuş ve aksine şiddetli çatışmaların başlamasına zemin oluşturmuştur.

1967 Savaşında ise İsrail'in Sina Yarımadası, Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Golan Tepeleri gibi önemli bölgeleri ele geçirmesi Arap tarafının başarısızlığı olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda savaşın ardından BM'nin yayınladığı 242 sayılı kararın belirsizliği ve somut bir yaptırımdan uzak oluşu çözüm noktasında BM kararının yetersizliğini göstermektedir. BM'nin 1973 yılında almış olduğu 338 sayılı karar ise Yom Kippur'un ardından taraflar arasında barışın sağlanması için atılan ve görece başarılı olan bir adımdır. Nitekim bu süreçten sonra Mısır ve İsrail barış görüşmelerine başlamış ve diplomatik süreçler ön plana çıkmıştır. Görüşmelerin ardından imzalanan Camp David Anlaşmaları ¹²⁰ (1978) sürecin somut ve başarılı bir adımı olarak değerlendirilebilse de imzalanan anlaşmada Filistin'in kendi kaderini tayin hakkının göz ardı edilmesi yine de eleştirilere sebep olmuştur.

Barış sürecine yönelik önemli adımlardan ve başarılarından biri 1993 Oslo görüşmeleri olarak ifade edilebilir. Bu süreçte FKÖ ve İsrail direkt temasa geçmiş, doğrudan görüşmeler başlamıştır. FKÖ'nün İsrail'in var olma hakkını tanıması ve İsrail hükümetinin Filistin halkının temsilcisi sıfatıyla FKÖ'yü tanımaya karar vermesi (Kaya ve Polat, 2023: 234-235) önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Geçici Yönetim Düzenleme İlkelerinin Bildirgesi olarak adlandırılan Oslo I, FKÖ'nün ve Arapların İsrail'i tanımasını ve bu ülkelerle olan ilişkilerini normalleştirmeye uzanan yolda önemli bir kilometre taşını temsil ediyordu. Bildirgenin imzalanmasının ardından yaşanan gelişmeleri Shlaim (2022: 682-683) şu şekilde aktarmıştır:

“Ürdün, İsrail televizyonunun Amman'daki muhabirlerinden birine ilk kez canlı yayın izni vermişti. Tunus ve Suudi Arabistan gibi birkaç Arap devleti, İsrail ile diplomatik ilişki kurulması konusunu ciddi biçimde düşünmeye başlamıştı. Arap Ligi de İsrail kurulduğundan beri yürürlükte olan ekonomik boykotu kaldırmaya ilişkin tartışmalar başlatmıştı. İsrail – FKÖ protokolünün ardından Arap dünyasında hiçbir şey eskisi gibi değildi. Ortadoğu'nun tümünde oyunun kuralları tamamen değişmişti.”

Yahudi yerleşimciler, mülteciler, sınırlar ve Kudüs gibi anlaşmazlığın en temelini oluşturan sorunların görüşülmesinin ertelenmesi esasen suni bir barış sürecine yol açtı. Bu konuların görüşülmesi ertelendi çünkü her iki tarafında bu kritik konular hakkında taviz vermeyeceği barizdi (Özkoç, 2009: 180). Ayrıca İsrail ve Filistin arasındaki temas her iki tarafın radikal unsurlarının tepkisini çekmiştir. Bu tepkiler, anlaşmazlıklar ve Ariel Şaron'un 2000 yılında Kudüs'deki Tapınak Dağı'nı (Haram al Sharif – Aksa Külliyesi) ziyareti şiddet olaylarını beraberinde getirmiştir.

¹²⁰ Ortadoğu'da barış için aşağıdaki çerçeve üzerinde anlaşılmıştır:

<https://web.archive.org/web/20131216211951/http://www.jimmycarterlibrary.gov/documents/campdavid/accords.phtml>

Nitekim bu süreç 2000 yılında başlayacak olan İkinci İntifada'nın en önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir. Barış sürecinde en kritik konuların görüşülmemesi de sürecin başarısızlıklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

2001 yılının aralık ayında Şaron, ABD'ye gerçekleştirdiği ziyarette Amerika ile İsrail'in savaşının benzer olduğunu her ikisinin de 'teröre karşı mücadelede' olduklarını yaptığı açıklamada belirtmiş ve FKÖ'ye karşı gerçekleştirmeyi planladığı operasyonu adeta meşrulaştırmıştır (Safire, 2001' den akt: Balcı, 2016: 128). Sonuç olarak İsrail 2002 yılında Savunma Kalkanı Operasyonu'nu başlatmış, güvenlik politikalarını büyük ölçüde sertleştirmiş ve bu operasyon İkinci İntifada'nın en ağır bölümlerinden biri olarak tarihte yerini almıştır. Savunma Kalkanı Operasyonu'yla bağlantılı olarak BM Güvenlik Konseyi 1405 sayılı kararı ¹²¹ kabul edilmiştir. Bu karar Cenin Mülteci Kampı'ndaki İsrail operasyonlarına yönelik uluslararası kaygıları yansıtmakla beraber, hem insani yardım kuruluşlarının gösterdiği faaliyetlere ilişkin kısıtlamaları kaldırma çağrısı yapıyor hem de sivilin güvenliğini sağlanması konusunda uluslararası hukukun evrensel olarak kabul ettiği normlara saygı gösterilmesi gerektiğini vurguluyordu. Kararın sahada çok başarılı olamadığı ve İsrail'in alınan karar özelinde iş birliğine yanaşmaması uluslararası toplumun başarısızlık tablosuna eklenebilir. Ayrıca İsrail'in 2002 yılında inşa etmeye başladığı güvenlik duvarı da derin siyasi, sosyal ve ekonomik etkiler yaratmıştır. Yadak (2014: 174)' in belirttiği üzere duvar inşasının temel amacı Batı Şeria'daki toprakların daha geniş kısmını kontrol etmek ve Filistin Devleti'nin gelecekte tekrar kurulmasını engellemek amacıyla topraklarının parçalanmasıdır. Bu sayede Filistinlilerin yaşam alanları bölünerek, bağımsız bir devlet kurma ihtimallerinin zayıflatılması amaçlanmıştır. BM Genel Kurulu İsrail'in inşa ettiği güvenlik duvarını 2003 Ekim ayında aldığı ES-10/13 sayılı karar ¹²² ile kınamış ve duvarın inşasını durdurması gerektiğini vurgulamıştır. İsrail, yerel mahkemeler ve uluslararası hukuk bağlamında BM, Uluslararası Adalet Divanı gibi yargı organlarının aldığı kararlara rağmen inşa politikasından vazgeçmemiştir. Kuşkusuz ABD tarafından verilen destek İsrail'in BM'nin kararlarını dikkate almaması noktasında önemli bir etken olarak değerlendirilebilir (Kaderli, 2019: 604). Ayrıca alınan kararların ağır bir yaptırımdan uzak oluşu da çözümsüzlüğün bir başka nedeni olarak görülebilir.

2007 yılına gelindiğinde El Fetih ve Hamas arasındaki iç bölünmeler ve siyasi istikrarsızlık da ulusal birliğin zayıflamasına ve müzakerelerden verim alınamamasına yol açmıştır. Nitekim 2008 yılında gerilim tırmanmış, İsrail Gazze'den kendi topraklarına fırlatılan Hamas füzelerine yönelik 'meşru müdafaa' gerekçesiyle dökme kurşun hareketini başlatmış ve hareketin bilançosu felaket olarak yorumlanmıştır (Turhan, 2009: 162). Operasyonda çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş, binlerce kişi ise yaralanmıştır. İsrail Gazze'deki altyapıyı büyük bir oranda tahrip etmiş özellikle su, elektrik ve sağlık hizmetleri büyük oranda hasar görmüştür. BM'ye göre saldırılarda 412'si çocuk, 1.300'ün üzerinde Filistinli hayatını kaybetmiş, 1.855'ini çocuklar oluşturmak üzere 5.450'nin üzerinde kişi yaralanmış ve saldırıların zaten çökmüş bir vaziyette olan Gazze'nin ekonomisine 1,9 milyar dolar zarar verdiği belirtilmiştir (Babahanoğlu, 2024:188). Yine de bu hareketin meşru müdafaa olmamasına rağmen, İsrail'in kadim dostu ABD ve kendilerinin bir uygarlık projesi yürüttüğünü ifade eden AB tarafından meşru müdafaa olarak görüldüğünün belirtilmesi gerekmektedir (Turhan, 2009: 163-164). Bu operasyon sonrasında da çatışmalar, Gazze'deki abluka ve İsrail'in yerleşim politikaları Filistinliler'in yaşam koşullarını zorlaştırmaya devam etmiştir.

¹²¹ Alınan kararın tamamı için bakılabilir: <https://digitallibrary.un.org/record/462780?v=pdf>

¹²² Alınan kararın tamamı için bakılabilir:

https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/ga_res_10_13_21102003.pdf

Filistin sorununun başarısızlıklar dönemi olarak adlandırabileceğimiz bir dönem Trump'ın başkanlık dönemidir. Trump yönetiminin izlediği politikalar sorun üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. ABD'nin 2017 yılında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması ve Büyükelçiliği'ni Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararı alması büyük tepkileri beraberinde getirmiş ve bölgede ciddi bir gerilime sebep olmuştur. Trump, uluslararası toplumun İsrail'in Doğu Kudüs üzerindeki hakimiyetini tanımayı reddetmesine ve BM'nin bu tür eylemi yasadışı olarak nitelendirmesine rağmen, ülkesinin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyan ilk dünya lideri olmuştur (Özçelik ve Okur, 2021: 10). Trump'ın en tartışmalı adımların biri de 2020 yılında açıklanan Yüzyılın Planı olarak adlandırılan barış planıdır. Geçmiş çözüm girişimleri ve Amerikan yönetimleri açısından bir kıyaslama yapıldığında bu planın gündeme getirilmiş olan en tartışmalı ve tek taraflı barış planı olduğu söylenebilir (Gürseler, 2021: 405). Trump'ın Orta Doğu politikasının bir diğer önemli bir parçası da 2020 yılında imzalanan İbrahim Anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar en temelde İsrail'in BAE, Bahreyn, Fas, Sudan gibi Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinin normalleştirilmesi amacıyla imzalanmıştır. Trump başkanlık seçimlerinin öncesinde iç kamuoyunu etkilemek, bir dönem daha iktidarda kalmak ve Orta Doğu üzerinde azalmış olan etkisini artırmak amacıyla tarihsel sorunları dikkate almadan bu anlaşmaları desteklemiştir (Başak, 2023: 14). Bu anlaşmalar Filistin meselesine doğrudan bir çözüm getirmemekle birlikte Filistin tarafından da ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır. Özetle Trump döneminde Filistin meselesi açısından başarı getirilememiş aksine bu dönem Filistin'i zayıflatan bir dizi gelişmeye sahne olmuştur.

2023 yılında başlayan Hamas-İsrail savaşı ise Orta Doğuda çözülememiş olan derin siyasi ve sosyal gerilimlerin bir yansıması ve başarısızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok ülke ve uluslararası örgüt tarafından kınanan bu savaş taraflar arasındaki derin güvensizlik ve karmaşık siyasi dinamikler sebebiyle her geçen gün şiddetlenmiş ve Gazze'deki insani krizi derinleştirmiştir. İsrail'in saldırılarında binlerce masum sivil hayatını kaybetmiş, binlerce insan evsiz ve en temel insani haklardan mahrum bir şekilde yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Arı (2023: 31)'nin de ifade ettiği üzere Gazze'de yaşanan süreç, 'Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi' başta olmak kaydıyla insani hukuk ve uluslararası belgelerde bulunan hükümler çerçevesinde soykırım suçu olarak değerlendirilebilecek bir duruma bürünmüştür. Uluslararası toplumun topyekûn başarısızlığı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Her geçen gün kayıp verilen bu bölgede hala caydırıcı tedbirlerin alınamaması ve ABD, İngiltere gibi başat faktörlerin İsrail yanlısı tutumu çatışmayı çözmekten çok kuvvetlendirmeye devam etmiştir.

Aktörler üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak olursa, BM çatışmayı çözmeye yönelik çabalar göstermiş olsa da çözüm bulma girişimleri İsrail'in BM kararlarını tanımaması ve ABD desteği nedeniyle büyük ölçüde başarısız olmuştur. ABD'nin ise özellikle Trump döneminde izlemiş olduğu politikalar Filistinliler için başarısızlık olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İsrail'in önemli bir müttefiki olan ABD'nin her koşulda İsrail'e desteği sürecin derinleşmesine de sebep olmuştur. AB ise Filistin için yaptığı mali yardımlarla meseleye daha çok ekonomik katkı sağlamakta, yayınlamış olduğu bildiriler yoluyla da soruna uluslararası sistem içinde karşılık bulmaya çalışmaktadır (Toçoğlu, 2016: 450-451). Günümüzde genel olarak üye devletlerin konuya dair farklı görüşleri sebebiyle çatışmaya dönük tam bir birlik ve katkı sağlanamamış olsa da AB ekonomik anlamda bölgeye destekte ¹²³ ve bölgede sürdürülebilir ateşkese sebep olacak şekilde derhal insani duraklama çağrısında bulunmuştur. Türkiye ise birçok devlete kıyasla Filistin

¹²³ Yapılan ekonomik yardımlar için bakınız:

https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-middle-east-peaceprocess_en

meselesinde daha samimi ve etkin bir rol izlemeye çalışmış, Gazze'ye en fazla insani yardım gönderen ülke olmuştur.

Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BM 79.Genel Kurulu'nda Gazze meselesinde uluslararası toplumu harekete geçme çağrısında bulunduğu konuşması¹²⁴ Türkiye'nin meseleye nasıl baktığının özetidir:

“[...] Bugün burada insanlığın ortak kürsüsünde insanlık adına bazı gerçekleri açık açık konuşmak arzusundayım.. İsrail'in temerküz kampına çevirdiği hapishanelerinde sızan görüntüler nasıl bir zulümle karşı karşıya olduğumuzu çok net biçimde gösteriyor. İsrail'in saldırıları sonucunda Gazze dünyanın en büyük çocuk ve kadın mezarlığı haline gelmiştir.. Gazze'de sadece çocuklar değil Birleşmiş Milletler sistemi de ölüyor, hakikat ölüyor, batının savunduğunu iddia ettiği değerler ölüyor.. Ey Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Gazze soykırımının önüne geçmek bu zulme, bu barbarlığa dur demek için daha neyi bekliyorsunuz? Filistin halkıyla birlikte kendi vatandaşlarının canını tehlikeye atan, siyasi ikbali için tüm bölgeyi savaşa sürükleyen katliam şebekesini durdurmak için daha neyi bekliyorsunuz.. Burada bir gerçeği de açık ve net söylemek istiyorum. İsrail yönetimi temel insan haklarını hiçe sayarak bir millete bir halka karşı etnik temizlik, apaçık bir soykırım uygulamakta, topraklarını adım adım işgal etmektedir.. Ateşkes için çalıştıklarını iddia edenler, İsrail'in katliamlarına devam edebilmesi için sahne arkasından silah ve mühimmat göndermeye devam ediyor. Bu tutarsızlık ve samimiyetsizliktir.. İsrail'in işlediği suçların cezasız kalmaması için Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından Uluslararası Adalet Divanında açılan davayı destekliyoruz... Bizim ülke ve millet olarak İsrail halkına yönelik herhangi bir düşmanlığımız yoktur. Müslümanların inançları dolayısıyla hedef alınmasına nasıl karşısak antisemitizme de aynı şekilde karşıyız...” (DHA, 2024).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tarihe geçecek olan bu konuşması Türkiye'nin meseleye dair samimiyetini ve çözüm için rol üstlenen kilit devletlerden biri olduğunu göstermektedir. Arap devletleri açısından ise durumun benzer olduğunu söylemek çok mümkün görünmemektedir. Nitekim Arap Ligi, Arap dünyası için kritik bir öneme sahip, bölgenin dengelerini yönlendirebilecek olan bir aktörden çok, kuruluşundan bu yana geçen süre boyunca var olma mücadelesi veren ve her zirve toplantısında dağılma noktasına gelen bir örgüt niteliği taşımaktadır (Akyol, 2017: 300). Arap Ligine üye devletlerden Suudi Arabistan'ın Prensi Selman'ın Filistin meselesini kişisel olarak önemsemediğini ifade etmesi (Foer, 2024) bu konuda bir fikir birliğinden uzak olunduğunun da örneği olarak yorumlanabilir. Ayrıca İbrahim Anlaşmaları ile Arap devletlerinin İsrail ile diplomatik ilişkiler kurması Filistin meselesine zarar verildiği gerekçesiyle de birliği zedeleyen bir husus olarak görülebilir.

Meseleye dair Armaoğlu (2017) 'nın şu sözleri özet niteliğindedir:

“[...] Orta Doğu'ya genel bir barış gelememişse bunun sorumlusu sadece İsrail de değildir. Arap dünyasının sorumsuzluktan doğan dağınıklığını ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bu dağınıklık içinde dalgalar arasında kalmış bir kayık gibi yönünü şaşırmasıyla da başarısızlık tablosunun ana unsurları arasına koymak gerekir” (s.179).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İsrail – Filistin sorunu, uzun yıllardır süren derin ve karmaşık bir çatışma örneği olarak hem bölgesel hem de küresel siyaseti ciddi anlamda etkilemektedir. Bu sorun sadece meselenin tarafları arasında toprak anlaşmazlığı olarak değil, kimlik, egemenlik ve haklar bağlamında da derin bir

¹²⁴ Konuşmanın tamamı: <https://www.youtube.com/watch?v=kNE8zGStLZQ>

mücadele örneğini yansıtmaktadır. Çatışma tarihsel olarak derin köklere dayandığından, her iki taraf için önemli görülen ulusal ve dini hassasiyetleri derinleştirmiş çözüm arayışlarını ve süreçleri zorlaştırmıştır.

Tarihten örnekleriyle görüldüğü üzere meseleye tek taraflı yaklaşan çözümler ve askeri yöntemler çatışmayı çözmekte son derece yetersiz kalmıştır. Çatışmanın çözümü için tarafsız bir şekilde ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yaklaşımların benimsendiği çok boyutlu bir barış sürecinin benimsenmesi gerekmektedir. Bunun da sadece uluslararası toplumun tarafsız bir şekilde üstlendiği aktif rol ve tarafların yapıcı bir diyalog sürecine girmesiyle mümkün olacağı belirtilmelidir.

Uluslararası toplumun çatışmada üstlendiği rol tartışmalıdır. Belirli çıkarlar etrafında özellikle batılı devletlerin İsrail ile kurmuş olduğu derin siyasi ve ekonomik bağlar İsrail'in adeta Avrupa'nın şımarık çocuğu gibi davranmasına sebebiyet vermektedir. Verilen destek de çözüm ve barış girişimlerini baltalamakta meseleyi derinleştirmektedir. BM kararlarını uygulamayan İsrail'in bu konuda en büyük destekçisi kuşkusuz ABD'dir. Aktif ve tarafsız yaklaşım günümüz şartlarında maalesef çok yakın bir ihtimal olarak görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Abdurahmanlı, E. (2022). Siyonizm'in Doğuşuyla Ortaya Çıkan İsrail-Filistin Sorunu: Arap-İsrail Savaşlarının Hüznü Sonu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(4), 1778-1798.

Akyol, C. P. (2017). Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 277-302.

Aral, B. (2023). Uluslararası Hukuk Bağlamında Birleşmiş Milletler'in Batı ve Doğu Kudüs'ün İsrail Tarafından İşgaline Yönelik Tutumu. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 23(1), 1-18.

Arı, Y. (2023). Bir İnsanlık Suçu ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*(5), 16-38.

Armaoğlu, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Kitap.

Armaoğlu, F. (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (27. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.

Babahanoğlu, V. (2024). İsrail'in "Yerleşimci" Politikası ve Filistin'e Yansımaları: Gazze Saldırıları. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 175-196.

Balcı, A. (2004). *Filistin Sorunu Bağlamında İsrail'in Soğuk Savaş Dönemi Ortadoğu Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Balcı, A. (2016). İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü. K. İnalt, B. Duran, & M. Ataman (Dü) içinde, *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları - 1.Cilt (4.Baskı)* (s. 99-164). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık .

Başak, K. (2023). İbrahim Anlaşmaları'nın Ortadoğu Bölgesel Barışına Etkileri. *Orta Doğu Ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3(2), 1-17.

Çalık, Z. (2010). *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

DHA. (2024, Eylül 24). Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM 79. Genel Kurulu'nda Açıklamalarda Bulundu. 10 5, 2024 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=kNE8zGStLZQ> adresinden alındı

Duran, M. A. (2021). Filistin'de Yaşanan Arap-Yahudi Çatışmaları Özelinde Peel Komisyonu Kararları ve Arapların Türkiye'den Beklentileri (1929-1939). *FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi*(10), 57-80.

Ercan, B. (2010). Ortadoğu'da Güç Paylaşımı ve Etkinlik Savaşı. H. Çomak, & H. Çomak (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar ve Yeni Gelişmeler* (s. 357- 400). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Fildiş, A. T. (2012). Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve Sorunun Yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 337-348.

Foer, F. (2024, Eylül 25). *The Atlantic*. Ekim 5, 2024 tarihinde <https://www.theatlantic.com/international/archive/2024/09/israel-gaza-war-biden-netanyahu-peace-negotiations/679581/> adresinden alındı

Gül, H. (2018). Filistin Sorununun Tarihsel Nedenleri. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 13-22.

Gürseler, C. (2021). Filistin-İsrail Sorununda Trump'ın Fait Accompli Girişimi: "Yüzyılın Planı". *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 378-415.

Güzel, M. R. (2020). *Bir Yer İki Algı: Filistin - İsrail Sorunu*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Helvacı, Y. (2024). Yom Kippur Savaşı'nın İstihbarat Başarısızlığı Olarak İncelenmesi. *Savunma Ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 243-258.

Kaderli, D. (2019). İsrail'in Duvar İnşasının Uluslararası Hukuku İhlali Yönünde Alınan Kararlar . *XI. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi* (s. 593-607). Bursa: XI. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Tam Metin Kitabı.

Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), 65-78.

Kaya, M., & Polat, E. (2023). Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Diplomasi Serüveni: Oslo Barış Süreci. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 226-240.

Kiş, E. (2023). 1948'den Bugüne, Tarihi ve Siyasi Yönleri ile "İsrail-Filistin Sorunu". *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 262-274.

Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizmin Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-64.

Mengüaslan, H. (2018). Yom Kippur'dan İkinci Lübnan Savaşı'na: İsrail'de Devlet - Toplum İlişkisi ve Savaş'a Bakış. *Yeni Fikir Dergisi*, 10(21), 102-114.

Murat, T. (2019). İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 449-468.

Öke, M. K. (2006). Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 261-270.

Özçelik, O. M., & Okur, M. A. (2021). Trump Yönetimi Döneminde ABD'nin İsrail ve İran Politikası: Köktenci Evanjeliklerin Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16(2), 1-25.

Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin - İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 167-195.

Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. (N. Plümer, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.

Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih (1918-1994)* (23. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Sander, O. (2017). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (32. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Shlaim, A. (2022). *Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası* (2. Baskı). (T. Demirci, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

Sönmezoğlu, F., Güneş, H., & Keleşoğlu, E. (2021). *Uluslararası İlişkilere Giriş* (8. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.

Toçoğlu, F. Z. (2016). Avrupa Birliği'nin Filistin Politikası. (K. İnat, Dü.) *Ortadoğu Yıllığı*, 437-454.

Tokgöz, H. (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*(1), 183-195.

Traverso, E. (2001). *Marksistler ve Yahudi Sorunu Bir Tartışmanın Tarihi (1843-1943)*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Turhan, T. (2009). Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İsrail'in Gazze Harekatı. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(41), 161-181.

Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin 1908 – 1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 223-251.

Umar, Ö. U., & Yenisu, M. (2020). Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36(101), 29-70.

Yadak, A. (2014). İsrail Güvenlik Politikası Ve Güvenlik Duvarının Filistin Halkına Etkileri. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum*, 3(9), 163-176.

Yılmaz, A. N., & Alagöz, V. (2023). Birleşmiş Milletler'in Filistin Politikası. *Journal of Economics and Political Sciences*, 3(2), 113-124.

İSRAİL’İN FİLİSTİN HALKINA YÖNELİK HUKUKSUZ UYGULAMALARI VE İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ: İHLALLERİN ANALİZİ

Dr. Nevzat NARÇİÇEK¹²⁵
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKAY¹²⁶

Özet

1897 yılında İsviçre’nin Basel kentinde bir Yahudi devletinin kurulmasına dair olan; “halkı olmayan bir ülkenin, ülkesi olmayan bir halka devredilmesi” düşüncesi İsrail’in, Filistin topraklarına ve Filistin halkına yönelik politikasını göstermesi açısından önemli tezler içermektedir. Zira takip eden süreç içerisinde imparatorlukların yıkılıp yeni ulus devletlerin ortaya çıkması ile birlikte 1948 yılında hayali kurulan Yahudi devletinin vücuda gelmesi ile birlikte Filistin topraklarına ve Filistin halkına yönelik hiçbir hukuk kaidesi dikkate alınmadan icraatlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Söz konusu bu icraatlar, tamamen bir soykırım ve gasp mahiyetinde olup uluslararası hukuku hiçe sayan bir muhteviyata sahiptir. Filistin topraklarına yönelik işgal girişimleri gasp mahiyetini taşıırken Filistin halkına yönelik sistematik öldürme politikası da soykırımın her türlü özelliğini barındıracak özellikler taşımaktadır. Uluslararası hukuk bağlamında ortaya konulan; doğal hukuk, adalet, eşitlik, kardeşlik, özgürlük, birey hak ve hürriyetleri gibi kavramlar İsrail’in Filistin toprakları ve Filistin Halkı üzerinde adeta rafa kaldırılmış bir görüntü sergilemiştir. Bu düşünce, İsrail’in bir yana, sair dünya insanlarının bir yana olması gerektiği mitolojisini destekler mahiyette olmuştur. Nitekim İsrail’in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde her mahkûm edilişinde ABD, alınan kararları veto etmiştir. ABD’nin söz konusu devlete kayıtsız şartsız desteği sayesinde Milletlerarası hukuk ve kararlar işlevsiz hale gelerek bir kâğıt parçası olması dışında bir görünüm aksetmemiştir. Bu çerçevede çalışmada İsrail devletinin Filistin halkına ve Filistin topraklarına yönelik uygulamış olduğu politikalar, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kapsamında ortaya konulan uluslararası argümanlar çerçevesinde irdelenmiştir. Uygulanan politikalar, bu kapsamda ele alınmış İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ekseninde kabul gören hak ve hürriyetlerin ihlalleri, İsrail’in kuruluşundan cari dönemde devam ettirdiği somut olay ve eylemler üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, soykırım, işgal

¹²⁵ Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Diyarbakır, nevzatnarcicek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5487-9036.

¹²⁶ Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, hasanakay2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9531-4875.

ILLEGAL PRACTICES OF ISRAEL TOWARDS THE PALESTINIAN PEOPLE AND THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS: ANALYSIS OF VIOLATIONS

Abstract

In 1897, the idea of ‘transferring a country without a people to a people without a country’ about the establishment of a Jewish state in Basel, Switzerland, contains important theses in terms of showing Israel's policy towards the Palestinian territories and the Palestinian people. Because in the following process, with the collapse of empires and the emergence of new nation states, with the emergence of the imaginary Jewish state in 1948, actions started to be taken against the Palestinian territories and the Palestinian people without taking into account any rule of law. These actions are in the nature of genocide and usurpation and have a content that disregards international law. While the occupation attempts against the Palestinian territories have the nature of usurpation, the systematic killing policy against the Palestinian people has all the characteristics of genocide. Concepts such as natural law, justice, equality, fraternity, freedom, individual rights and freedoms, which are put forward in the context of international law, have been almost shelved by Israel on Palestinian lands and the Palestinian people. This idea has supported the mythology that Israel should be on one side and the people of the world on the other. As a matter of fact, every time Israel was condemned in the United Nations Security Council, the USA vetoed the decisions taken. Thanks to the unconditional support of the US to the state in question, international law and resolutions have become dysfunctional and have not been seen as anything other than a piece of paper. In this framework, the policies of the State of Israel towards the Palestinian people and the Palestinian territories were analysed within the framework of the international arguments put forward within the scope of the Universal Declaration of Human Rights. The violations of the rights and freedoms accepted in the axis of the Universal Declaration of Human Rights are examined through the concrete events and actions that Israel has continued since its establishment in the current period.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, genocide, occupation

GİRİŞ

Medeniyet çağı veya modernizm çağı denilen bu yüzyılda sebepleri, sonuçları, etkileri ne olursa olsun Filistin coğrafyasında insanlık onurunu ayaklar altına alan vahşetlerin en şiddetlisi yaşanmaktadır. İnsanlık onurunu ve insanın en büyük değer olduğu hakikatinin çiğnendiği topraklarda, İsrail bir devletten ziyade bir terör örgütü veya bir çete politikası izlemektedir. İsrail, kuruluşundan itibaren aralıksız olarak Filistin topraklarında her türlü insan haklarını ihlal ettiği gibi uluslararası her türlü hukuku da görmezden gelmektedir. Kuşkusuz ki uluslararası hukuku görmezden gelme reaksiyonu Batılı devletlerin, özellikle ABD'nin Filistin coğrafyası üzerinde uygulanan insan haklarını ve hukuku ihlal edici politikalara göz yummasından kaynaklanmaktadır. Hatta göz yummaktan ziyade bu politikalara bizzat taraftar olmalarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki İsrail, Filistin toprakları üzerinde ve Filistin halkı üzerinde insanlığa karşı işlenebilecek ve hiçbir şekilde uluslararası hukukta kabul görmeyen jus cogens hakları ile self determinasyon haklarını dahi ihlal etmektedir. Bu durum karşısında ise özellikle demokratik rejimlerin beşiği olarak lanse edilen ABD'nin destekleyici konumda olması, Batı eliyle küresel coğrafyada uygulamaya konulan insan haklarının bizatihi kendi elleriyle ihlal edildiğinin teyidi hükmündedir.

Bu çalışmada, Batı düşünce tarihinde insan haklarının bir özeti ve önem açısından en üstün ahlaki ilkeler olarak görülen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kapsamında İsrail'in hukuksuz uygulamaları değerlendirilecektir. Hukuksuz uygulamalar neticesinde yapılan insan hakları ihlalleri, beyannamenin maddeleri ekseninde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. İNSAN HAKLARI

İnsan hakları kavramı, barındırdığı anlamlar açısından çok boyutlu bir kavramdır. İnsan hakları kavramındaki bu çok boyutluluk farklı açılardan incelenmeye sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde kavramın kökeni açısından da aynı durum söz konusu olmuştur. Nitekim tarihsel çizgi seyrinde Antik Yunan dönemlerine kadar dayandırıldığı gibi insan hakları kavramının aydınlanma çağıının bir ürünü olduğu da vurgulanmaktadır (Aybay, 2015:25). İnsan hakları, öncelikle insani değer temeline dayalı hakları içermektedir. Bu bakımdan insan, herhangi bir aidiyet olgusundan bağımsız olarak sadece insan olması hasebi ile bu haklara sahiptir. Herhangi bir devlete, kültüre, dine, millete veya etnik kökene bağlılık gibi bir bağlılık, insan haklarına sahip olmayı gerektiren ön koşul veya şart değildir. Özetle insan, sadece insan türünün bir üyesi olduğu için insan haklarına sahiptir. Farklı bir ifade ile insan hakları, evrensel olarak her insanın sahip olduğu haklardır (Düger, 2017:31).

Ütopycı yaklaşım olarak değerlendirilse de insan hakları, en üstün ahlak ilkeleri ve siyasi idealler olarak herkeste yer edinmektedir. Bu haklarla, birtakım vazgeçilmez hak ve özgürlükler veya toplumsal korumanın daha geniş ilkelerine vurgu yapılmaktadır. Ancak insan hakları bunlardan daha fazlasını içermektedir. Her şeyden öte, insan hakları, dünyayı daha iyi bir hale getirmek amacını hedefleyerek insanın haysiyet ve onurunu korumayı gaye edinmektedir. Aynı şekilde bu haklar, insana has olduğu için evrensellik kapsamında bir koruma da sağlamaktadır. En azından tanımsal veya kavramsal olarak bu şekilde bir mana ihtiva etmektedir veya çağrıştırmaktadır (Moyn, 2017:7). Diğer açıdan insan haklarının en üstün hak olması, onu konvansiyonel hukuki haklardan ayırmaktadır. İnsan haklarının en üstün hak olması aynı şekilde insan haklarına dayanan taleplerin sair diğer haklara karşın öncelikli bir konumda olduğu/olması gerektiğini vurgulamaktadır (Erdoğan, 1993-32).

İnsan hakları, her ne kadar çok boyutlu olarak değerlendirilse de bu hakların en önemli özelliği en üstün ahlaki ilke olmasıdır. Gerek insanların birbirleri ile gerekse de devlet veya

iktidarlar ile olan ilişkiler bu özelliğin önüne geçmemektedir. Kısaca Mourgeon'un (Mourgeon, 1991:12) öz ifadesi ile insan hakları, kişinin tek tek kişilerle ve iktidarlarla ilişkileri içinde kendi malı olarak elinde bulundurduğu kurallarla yönetilen ayrıcalıklar olarak tanımlanmaktadır.

İnsan hakları kavramının kaynağına değinmeden önce bir başka özelliğinin üzerinde durulmasında yarar bulunmaktadır. Özellikle modern çağda revaç bulan insan hakları düşüncesi, ekseriyetle demokratik yönetim biçimleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu açıdan insan hakları, demokratik yönetim şekillerinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Demokrasi ve insan haklarına ilişkin bu kabul, bu iki kavramının karşılıklı ilişkisi açısından önem taşımaktadır. İlk ekseriyetle doğru orantı biçiminde, demokrasi ile insan haklarının birbirlerinin tamamlayıcısı olması şeklinde kendini göstermektedir veya bu iki kavram arasındaki ilişkinin bu şekilde olduğu varsayılmaktadır. Dolayısı ile insan hakları demokratik rejimlerin olmazsa olmaz bir özelliği konumunda bulunmaktadır (Torun, 2010:416).

İnsan hakları kavramının geniş kapsamda birçok özelliği olsa da bu hakların en üstün ahlak ilkesine dayandırılması ve modern çağın alternatifsiz yönetim biçimi olarak kabul edilen demokrasinin vazgeçilmez ilkeleri arasında bulunması evrensel olarak bu hakların savunulması gerektiğini göstermesi açısından önem kazanmaktadır. Aynı şekilde doğal haklar bağlamında ortaya konulan insan hakları da bu düşünceyi pekiştirmektedir. Zira insan, sadece insan olması hasebi ile insan hakları olarak kabul edilen haklara sahiptir. Her ne koşul olursa olsun bu haklar vazgeçilmez ve dokunulmaz niteliktedir. Aydınlanma ve modern çağın gelişmeleri, uygulamalarda bu durumun bir ütopyadan ibaret olduğunu gösterse de bildiri, bildirge ve yasalarda adı demokratik rejim olarak konulan yönetim biçimlerinde insan hakları en üstün ahlaki ilke ve vazgeçilmez olarak kayıtlara geçmiştir.

İnsan hakları düşüncesi, farklı yönde görüşler olsa da, esas itibariyle modern düşüncenin ürünü olarak kabul edilmektedir. John Locke'un ortaya koyduğu doğal haklar, insan hakları düşüncesinin ilk adımı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu savlar, insan hakları düşüncesinin tarihi arka planının olmadığını göstermemektedir. Zira modern çağ döneminden önceki dönemlerde bu hakların ortaya konulduğu görülmektedir. Bu itibarla modern çağda uygulama düzeyinde insan haklarının ilk adımı 1688 Büyük Devrimi ile İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edilen Haklar Bildirisi (Bill of Rights) olarak kabul edilmektedir. Haklar Bildirisinden sonra John Locke'un ortaya koymuş olduğu Doğal Haklar Teorisi de Batı Dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim 1776'da Virginia Bildirgesi'nin Lock'un ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda kabul edilmesi, bu etki ve önemin tezahürü olmuştur. Bildirgenin en önemli iki sacayağı eşit özgürlük ve vazgeçilmez haklar olmuştur (Erdoğan, 2016:127-128).

Modern düşüncenin ürünü olarak ortaya çıktığı belirtilen insan hakları, Haklar Bildirisi ve Doğal Haklar Teorisi ile önemli etkilere sebep olsa da bu çerçevede her iki teori dışında meydana gelen gelişmeler olmuştur. Ancak aydınlanma çağı ile birlikte insan hakları ekseninde Batı düşünce tarihi ile diğer medeniyetler üzerinde de etkileri olan iki önemli gelişme vücuda gelmiştir. Bunlardan ilki 1789 yılından kabul edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi iken diğeri ise dünya savaşlarının etkileri nedeniyle 1948 yılında vücuda gelen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Her iki bildirge de dünyası siyasetini etkilediği gibi hukuk alanından değişikliklere sebep olmuştur (Birinci, 2017:51).

İnsan hakları ile ilgili olarak önemle üzerinde durulması gereken bir konu, yukarıda da zikredildiği gibi kavramsal olarak ve içerik olarak birçok literatürde Batı kaynaklı olarak altının çizilmesidir (Torun, 2010:421, Erdoğan, 2016:127-128). Ancak gerek kavramsal olarak gerekse de

içerik olarak insan haklarının Batı kaynaklı olduğunu kabul etmek kaynakstal olarak imkân dışı olduğu gibi rasyonalite açısından da kusurlar barındırmaktadır. Zira aydınlanma ve modernizm menşeli rasyonalist ve materyalist savunucular tarihin bir doğru çizgi üzerinde seyrettiği varsayımından yola çıkmaktadır. Rasyonalist ve materyalist düşünce savunucularına göre dünyanın gelişmesi sıfırdan başlamaktadır. Bu ise tarihin ileriye dönük devamlı bir seyir izlediğini göstermektedir. Ancak bu durumun bu şekilde olması mümkün görünmemektedir. Zira insan ve kültürün sıfırdan başlaması veya doğru bir çizgi üzerinde ilerlemesi söz konusu değildir (İzetsbegoviç, 2021:219).

İnsan haklarının Batı düşünce sistemine dayandırılmasının sebebi veya kaynağının Batı menşeli olduğunun kabul edilmesi, Paine'nin (2017:71) de ifade ettiği gibi tarihin tamamının yürünmemesinden kaynaklanmaktadır. Kısaca yolun tamamı yürünmemekte ve yeteri kadar geriye gidilmemektedir. Yol olarak tabir edilen tarih, şayet bir bütün olarak yürünmüyorsa yine Paine'nin (2017:72) İnsan Hakları adlı eserinde sormuş olduğu şu haklı sorunun da sorulması gerektiği gündeme gelmektedir: *Hazreti İsa'nın şeceresinin Hazreti Adem'e kadar uzandığı da kaydedilmeye değer. O halde niçin insanın hakları da insanın ilk yaradılış zamanına kadar götürülmesin?*

İnsan hakları ile demokratik yönetim sistemlerinin vazgeçilmez unsurları arasında sayılan eşitlik, özgürlük, kardeşlik gibi kavramların tarihsel çizgide en ilkel kabilelerde bile görüldüğü saptanmıştır. Morgan, Eski Toplum adlı eserinde ilkel kabilelere ya da en eski kabilelere yönelik yapmış olduğu çalışmalarında şu özelliklerin olduğunu dile getirmiştir (1986:261-267, 1986:410, 1987:37):

➤ Ortak soylardan teşekkül eden konfederasyon, beş ailenin eşitlik esasına dayanan yönetim şekli olarak oluşmaktadır. Kabileler ise yerel şeklindeki yönetimlerinde ise tam bağımsız bir özelliğe sahiptir.

➤ Konfederasyonda bulunan kabilelerin hakları tamamen eşitlik prensibine dayanmaktadır. Aynı şekilde kabilelerin ayrıcalıkları ve yükümlülükleri de eşitlik prensibine aykırılık teşkil etmemektedir. Belirli bazı dokunulmazlıkların tanınması mümkün olsa da bunların kabileler arasında eşitsizlik meydana getirmesi söz konusu olmamıştır.

➤ İlkel Grek Yönetimlerinde de kabileler arasında esas alınan ilişkiler, demokratik nitelikler taşımaktadır. Şöyle ki kabileler, kendi kendini yönetebilecek şekilde örgütlenmiş; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine dayanmaktadır.

➤ Soy'un her üyesi özgürdür. Haklar ve ayrıcalıklar yönünden herkes, herkes ile eşittir. Zenginlik veya fakirlik bu durumu değiştirmemektedir. Doğuştan kazanılmış bir hak olarak soyun adının taşındığı her değerden herkes eşit şekilde yararlanmaktadır.

Yukarıda maddeler halinde zikredildiği gibi tarih bir bütün olarak ele alındığında veya aydınlanma çağının ötesinde de objektif analizler yapıldığında, insan haklarının var olduğu üstelik modern demokratik ilkeler ile örtüştüğü de saptanabilmektedir. Dolayısıyla Morgan'ın ifade ettiği gibi (1987:93), haklar ve ayrıcalıklar gibi eşitlik, kişi özgürlüğü ve demokrasinin temel ilkeleri de bizlere soya dayanan toplumsal örgütlenme döneminden miras kalmıştır. Dolayısıyla insanların eşit olması düşüncesinin modern çağın bir ürünü olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi tarihe geçmiş en eski bir ilke olduğunu söylemek mümkün olmaktadır (Paine, 2017:73).

Aydınlanma ve modernizm ile birlikte Batı düşünce sisteminde ortaya çıkan insan haklarının uygulamada sorunları çözmek şöyle dursun (Moyn, 2017:7) ayrımcılık olgusunu güçlendirmesi Marks'ın ortaya koyduğu insan hakları tezini güçlendirmektedir. Karl Marks (1997:32), Yahudi Sorunu adlı eserinde bu savını şöyle dile getirmiştir: *"Biz her şeyden önce, insan hakları denen hakları, droits de fhomme'u, droits de citoyenden farklı olarak, sivil toplum üyesinin,*

yani egoist insanın, öteki insanlardan ve topluluktan koparılmış insanın haklarından başka bir şey olmayan haklar olarak kaydediyoruz.” Çalışmanın esas odak noktası da olan, ikinci dünya savaşından sonra kabul edilen ve evrensel niteliğe büründürülen İnsan Hakları Beyannamesi’nin sorunlara çözüm getirememesinin yanısıra uygulamada Batı dışında kalan sair milletler için adeta geçerli olarak görülmemesi veya görülmek istenmemesi Marks’ın tezini güçlendirmektedir. Bunun yanısıra aydınlanmanın etkisi ile Tanrısal veya dinsel olanın bir tarafa bırakılarak tamamen beşeri bir akıl ile şekillendirilen insan hakları kavramı(Arent, 2021:293) ve neticesinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi birçok krizde işlevsiz kalmıştır.

2. İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ VE İSRAL’İN HUKUKSUZ UYGULAMALARI

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmiştir. Bildirgenin tarihsel arka planı çok boyutlu olsa da esas olarak kabul edilmesindeki sebep, İkinci Dünya Savaşı neticesinde baskıcı rejimlere karşı duyulan tepkiler ile insan hakları düşüncesinin gündeme gelmesi olmuştur (Erdoğan, 2016:131). Bildirge ya da beyanname ile amaçlanan ise ırk, dil, din, cinsiyet gibi ayrımcılık ifade eden unsurlar göz önünde bulundurulmaksızın bütün insanların evrensel anlamda temel hak ve hürriyetlerinin muhafaza altına alınmasıdır (Uzun, 2010:464).

Birleşmiş Milletler ’in ekonomik ve sosyal temel yükümlülük alanları çeşitlilik göstermekle beraber insan hak ve hürriyetlerin korunması amacı ile tesis edilen temel ögesi İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’dir. Bildirgenin mahiyet itibari ile bağlayıcılığı olmasa da 1966 yılında kabul edilen Uluslararası Sözleşmeler olan Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICCPR) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR) ile bağlayıcılık alanı pekiştirilmeye çalışılmıştır (Heywood, 2017:536). Evrensel Bildirgenin bağlayıcılık alanı, bildiriye imza atan uluslar veya katılanlar için ahlaki taahhüt şeklindedir. Bu taahhüt bir çeşit niyet beyanı olarak görülmektedir (Erdoğan, 2016:132).

Kuşkusuz ki İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin tarihi arka planı bu çalışmanın konusu değildir bundan dolayı bildirge kapsamında bir bütün olarak vaat edilen ya da ulaşılmak istenen hedefler olarak kabul edilen insan hakları üzerinde durulacaktır. Nitekim bildirinin esas gayesi, bütün insanların sahip olması gerektiği temel hak ve hürriyetlerin evrensel olarak belirlenmesi ve güvence altına alınmasıdır. Hemen hemen bütün platformlarda kanuni bağlayıcılık işlevinin olmamasına vurgu yapılsa da demokratik rejimler ile yönetilen ulusların tamamının bildirgeye onay vermesi ve insan haklarına yönelik olması gereken ya da ulaşılması gereken hedeflerin bildirgede belirtilen haklar olduğuna vurgu yapılması yazısal olmasa da ahlaki ilkeler bağlamında bağlayıcılık unsurunu ihtiva etmektedir. Bundan dolayı yazısal bağlayıcılık unsuru olmadığı gerekçesi ile devletlerin menfaat ilişkisi kapsamında sürekli bildirgeyi ihlal etmesi demokratik yönetim anlayışından uzak olduğu gibi en üstün ahlaki ilke olarak belirtilen insan hakları ile de örtüşmemektedir.

İsrail’in Filistin topraklarında sömürgeci bir felsefe ile kurulması da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin kabul ediliş yılı olan 1948 yılında olmuştur. İsrail’in sömürgeci felsefe ile kurulduğuna ayrı bir parantez açmak gerekir. Zira İsrail’in bir Yahudi devleti olarak kuruluş felsefesi Theodore Herzl’a dayanmaktadır. Herzl ise söz konusu sözde devletin programının sömürgeci olduğunu açıkça beyan etmiştir. Siyonizm’in temel felsefesi de olan bu misyon; politik, milliyetçi ve sömürgeci bir doktrin şeklindedir (Garaudy, 2023:19). Nitekim İsrail’in 19. Yüzyılın sonunda Basel’de Osmanlı’ya bağlı olan Filistin’de bir Yahudi devleti kurma kararını alması bu

sömürgecilik anlayışının ilk tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Kararın neticesinde Filistin’e yoğun bir şekilde göçler olmaya başlanmıştır. Birinci dünya savaşından sonra ise bu topraklar İngiltere tarafından işgal edilmiş ve Balfour Deklarasyonu ile de İsrail’in kurulması sözü verilmiştir. Elbette ki İsrail’in kurulmasının tarihi arka planı, çalışmanın muhtevasını aştığından detaylı üzerinde durulmayacaktır. Ancak bu tarihi arka plan bile başlı başına hukuksuz bir seyir izleyerek tamamen işgal politikası şeklinde olmuştur. İşgal şeklinde Yahudilerin Filistin topraklarına yerleştirilmesi ile birlikte belirli bir paylaşım planı şeklinde hukuksuzca 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail kurulmuştur (Çalışır, 2017:107). Hukuksuz olarak kurulan İsrail, kuruluş ile bölgede dinmeyecek olan bir huzursuzluğa kapı aralamış oldu. Bölgede bu adım ile başlayan huzursuzluk uzun yıllar devam edecek (Murat, 2019:449) belki de İsrail’in sapkın devlet felsefisinden (Garaudy, 2023:17) dolayı hiç bitmeyecektir.

İsrail’in hukuksuz bir şekilde Filistin Topraklarında kurulması ile birlikte hukuksuz stratejiler ve uygulamalar da bahse konu coğrafyada meydana gelmeye başlamıştır. İsrail’in bundan sonraki stratejisi, güvenliği veya askeri gerekliliği bahane ederek sistematik olarak kaos çıkarmak olmuştur. Filistin topraklarına el koyma/gasp, bu toprakları devlet arazisi olarak ilan etme, belirli bahanelerle kamusal ihtiyaçlar için toprakları kamulaştırma, özel mülk olan alanların ilhakı, kayıt altına alınmamış veya kavramsal ifade ile kadastro görmemiş arazileri devralma gibi yöntemlerle işgal şeklinde genişleme/sömürme politikalar güdülmeye başlanmıştır (Balcı, 2012:68). Söz konusu bu politikaların sonu gelmediği gibi geleceğe de benzememektedir.

İsrail’in, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile kabul edilen hakları ihlal etmesi ile ilgili maddesel değerlendirmeye geçmeden önce yukarıda kısaca değinilmiş olan kuruluş misyonuna değinmekte fayda bulunmaktadır. İsrail’in kuruluş felsefesi anlaşıldığında bir nevi bu hakların neden ihlal edildiği veya hiçbir şekilde uluslararası bu hükümlerin dikkate alınmadığı daha da net ortaya konulmuş olacaktır. Zira İsrail için, ABD’nin kayıtsız şartsız desteği sayesinde, uluslararası kanun ve kararlar birer kağıt parçası hükmündedir (Garaudy, 2023:11). Gerek İsrail’in politikaları gerekse bir devletten öte bir terör faaliyetlerini andıran uygulamaları bunu açıkça göstermektedir. Daha doğrusu bu uygulamalar, uluslararası kanun ve kararların hiçbir şekilde dikkate alınmadığının göstergesidir. Öyle ki İsrail, Birleşmiş Milletler ‘in 29 Kasım 1947 tarihinde almış olduğu taksim planını bile hiç alınmamış gibi kabul ederek işgal planlarına devam etmektedir. Çünkü İsrail için, değinildiği gibi, önemli olan uluslararası kurumların almış olduğu kararlar değil, kendilerinin ve kutsallarının ne dediğidir. İsrail’in 6. Başbakanı olan Menahem Begin de bu düşüncüyü açıkça şu şekilde dile getirmiştir: “*İsrail Peygamber’in toprağı İsrail halkına teslim edilecektir! Tamamı ve ilelebet*” (Garaudy, 2023:187). İsrail’in Filistin topraklarını işgal ederek Ortadoğu coğrafyasına yerleşmesi ile birlikte bölgede aralıksız savaşlar, çatışmalar, katliamlar ve soykırım devam etmiştir/etmektedir. Bunun sebebi ise her uygulamada kendini gösterdiği gibi İsrail politikaların hiçbir hukuka ve kurala dayanmamasıdır. Başka bir anlatım ile bu toprakların İsrail için vaat edilmiş topraklar olduğuna inanılması ve emperyalizm faaliyetleri kapsamında kamuoyunun da buna ikna edilmiş olması ile birlikte bu şekilde bir Siyonizm faaliyetinin sair bazı devletlerin de çıkarına olmasıdır (Ataöv, 1970:29).

İsrail’in Filistin topraklarına ve Filistin halkına karşı 1948 yılından itibaren uyguladığı, tecrit, işgal, katliam, soykırım gibi daha nice hukuksuz uygulamalar, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin bütün maddelerinin açıkça ihlali hükmünde tezahür etmiştir. Bu kapsamda beyannamenin en önemli maddelerinden biri olan 3. maddede “*Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği*

herkesin hakkıdır” (İHUAM, 2024)¹²⁷ denilerek bu alan korunmaya çalışılmıştır. Ancak İsrail’in Filistin topraklarında yaptıkları bu hakkın adeta hiç olmadığına göstergesi gibidir.

Yaşamak, özgürlük ve kişi hakkı, geriye kalan bütün hakları neredeyse ihtiva eden bir haktır. Zira temel haklar olan yaşama, özgürlük ve güvenliğin olduğu yerde diğer haklardan söz edilebilmektedir. Bu hakların tanınmadığı veya hiçbir şekilde dikkate alınmadığı yerde diğer haklar çok kıymetsiz kalmaktadır. İşte İsrail henüz kurulmanın arifesinde bile Filistin topraklarında bu hakkı tanımayacağını ve ihlal edeceğini açıkça göstermiştir. 1948 yılında Deir Yasin katliamı bunun göstergesi olmuştur (Yaşar, Özcan ve Kor, 2010:18). Bu katliamda Deir Yasin köyünde 254 Filistinli sivil katledilmiştir. Ayrıca insanın temel haklarından olan barınma hakkı dikkate alınmayarak köydeki evler havaya uçurulmuş ve köyde kalan herkes kurşuna dizilmiştir. Bu şekilde Deir Yasin köyü haritadan silinmiştir (İHH, 2024). 1956 yılında yine bir devletten ziyade bir terör eylemini andıran Kafr Kasım Katliamı gerçekleştirilmiştir. Bir savaş cephesinden uzakta bir yer olmasına rağmen tamamen etnik temizlik amaçlı köyde yaşayan onlarca sivil katledilmiştir (Kıpramaz, 2023)

16 Eylül 1982 tarihinde yine Deir Yasin köyünde olduğu gibi etnik bir temizliği andıran Sabra ve Şatilla katliamı ile 3500’den fazla sivil Filistinli mülteci kamplarında katledilmiştir. Katliamın en ibretlik yönü ise bu kampların uluslararası sözleşme ile koruma altına alınmış mülteci kampları olmasıdır (Okuduci, 2022). Detayları çalışmanın konusunu aşsa da bu olayda da uluslararası hiçbir hukuk göz önünde bulundurulmadığı gibi üstelik uluslararası koruma altında bulunan kamplara saldırma cesaretinde bulunulması adeta İnsan Hakları Evrensel Beyannamenin kendileri için bir kâğıt parçasından ibaret olduğunun zımnen uygulamalı şekilde gösterilmesini ifade etmektedir.

Yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkının İsrail tarafından hiçbir şekilde önemsenmediği diğer bir katliam da intifada olarak bilinen katliamlar olmuştur. 9 Aralık 1987 tarihinde başlayan birinci intifadada 241’i çocuk olmak üzere 1162 Filistinli katledilmiş ve 90 bin kişi ise yaralanmıştır. Birinci intifadanın sürdüğü 1993 yılına kadar Filistin halkı üzerinde her türlü hukuksuzluk icra edilmiştir. Beş yıl süren İkinci intifadada yine 4 bin 412 Filistinli hayatını kaybederken 48 bin 322 Filistinli de yaralanmıştır. Bunun yanı sıra ikinci intifada süresince Batı Şeria ve Gazze’de binlerce ev yıkılarak tarım arazileri tahrip edilmiştir (Fikriyat, 2021). Bu süre zarfında en barışçıl eylemlere bile müsaade edilmediği gibi gösterilere katılanlara hukuksuz ve insan onuru ile bağdaşmayan her türlü muamele icra edilmiş ve keyfi tutuklamalar da rutin hale getirilmiştir.

İsrail’in hak ve hukuk sınırlarını hiçbir şekilde dikkate almadığı diğer bir örnek de Koruyucu Hat Operasyonu’dur. Bu Operasyon ile İsrail, Gazze’de her türlü uluslararası hukuku çiğnemekle beraber kendileri için insan haklarının hiçbir önemi olmadığını göstermiştir. Söz konusu operasyon ile Gazze’ye kare hareketi ve hava harekâtı düzenlenmiştir. 2014 yılında 51 gün süren bu operasyonda 144 katliam gerçekleştirilmiştir. Bu katliamlarda 551’i çocuk olmak üzere toplam 2 bin 158 Filistinli katledilmiştir. Ayrıca 11 binden fazla kişi yaralanmış ve şehrin alt ve üst yapısı neredeyse tamamen tahrip edilmiştir (Abu Aisha ve Karabacak, 2020). 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren ise İsrail bütün dünyanın gözü önünde Filistin halkına yönelik her türlü hukuksuzluğu dünyanın gözleri önünde işlemiştir ve işlemeye devam etmektedir. Mevcut durumda 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren 41 binden fazla Filistinli katledildiği gibi halen de hiçbir ilke

¹²⁷ İnsan Hakları Evrensel Beyannamenin bütün maddeleri <https://ihuam.ankara.edu.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/> (Erişim Tarihi: 12.09.2024) adresinden alınmıştır.

dikkate alınmadan katledilmeye devam edilmektedir. Bu sayının yaklaşık 17 bini çocuklardan oluşurken 11 binden fazlası ise kadınlardan oluşmaktadır. Sivillerin katledilmesinde ise hiçbir kıstas ve ilke göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu ölümlerin çoğu ise Hastanelerin, okulların, sivil yerleşim alanlarının ve koruma atındaki mülteci kampların bombalanması sonucu gerçekleşmiştir (TRT Haber, 2024). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin üçüncü maddesinin muhtevası olan yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkı, verilen somut örneklerde görüldüğü gibi hiçbir şekilde dikkate alınmayarak ihlal edilmiştir ve edilmektedir. Bu katliamların yanısıra; Nasruddin Katliamı, Hayfa Katliamı, Ebu Şuşa Köyü Katliamı, Lida Katliamı, Safsaf Köyü Katliamı, Davayima Köyü Katliamı, Kibya Katliamı, Kalkilya Katliamı, Han Yunus Katliamı, Samu Katliamı, Kudüs Katliamları, Hz. İbrahm Camii Katliamı, Koruyucu Kalkan Operasyonu ve Cenin Katliamı, Nuseyrat Katliamı, Refah Katliamı, Tövbe Günleri Operasyonu, Yaz Yağmurları ve Güz Bulutları Operasyonları, Sıcak Kış Operasyonları, Dökme Kurşun Operasyonu gibi katliamlar ile aralarında çocuk, kadın ve yaşlıların da bulunduğu binlerce insan öldürülmüş ve yaralanmıştır. Ayrıca bu saldırılarda okullar, hastaneler, alt yapı ve üst yapılar, resmi kurumlar ve özel mülkler hiçbir kaide sınırı tanınmadan yerle bir edilmiştir. Diğer taraftan bazı köyler tamamen tahrip edilerek tarım arazileri de kullanılmaz hale getirilmiştir (Yaşar, Özcan ve Kor, 2010:97-101).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde madde 5 ile “*Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez*” şeklinde bu alanın da ihlal edilmemesi gerektiği üzerinde anlaşılmaya varılmıştır. Madde 6’da “*Herkesin, her nerede olursa olsun, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı vardır*” hukuksal kişilik alanı koruma altına alınmıştır. Ancak İsrail tarafından Filistin topraklarında yaşayan insanlara karşı her türlü işkence, zulüm, insanlık dışı ve onur kırıcı davranışlarda bulunulduğu gibi Filistinli insanların hiçbir hukuki hakkı da tanınmamaktadır. Öyle ki Filistinli insanlara hukuki bir kişiliğin tanınması bir yana, apartheid sistemi kapsamında Filistinliler insan olmayan, Yahudi olmayan bir ırk olarak görülmektedir. Bu kapsamda İsrail tarafından Filistinlilerin Yahudi İsrailli vatandaşlarla eşit haklara sahip olmalarını önlemek ve Filistin halkını baskı altında tutmak için belirli yasalar, politikalar ve uygulamalar geliştirmiştir. Yasalar kapsamında ayrıca mülteci olarak başka yerlerde yaşayan Filistinlilerin kendi ülkelerine dönmelerini kısıtlayıcı normlar geliştirilerek topraklarından izole edilmesi amaçlanmaktadır. İsrail, bu yasalarla Filistin halkı üzerinde baskıcı ve egemen bir yönetim kurarak burada yaşayan insanları her türlü hukuksal alandan mahrum bırakmaktadır (Masudi, Mehdi ve Abbas, 2022:543).

İsrail, Filistinlilere eşit hayat hakkı tanımadığı gibi hayat hakkı da tanımamaktadır. Uygulanan baskıcı ve totaliter yönetim ile Filistin’de yaşayan insanlar tamamen görmezden gelinirken Filistin halkına yönelik aşırı şiddet politikalarını içeren her türlü insan hakkı ihlali hayata geçirilmektedir. Öyle ki bu şiddet ve onur kırıcı uygulamalar, özellikle Filistin’de yaşayan gençler üzerinde ciddi fiziksel ve psikolojik etkiler bırakmaktadır. Dikkat eksikliği, odaklanma problemleri, hafıza kaybı, depresyon ve üzüntü gibi birçok psikolojik bozukluklar da ortaya çıkmaktadır. Bu ve buna benzer gerek fiziksel gerekse de psikolojik sorunlara maruz kalma oranı Filistinli insanlar arasında ciddi boyutlara ulaşmıştır (Köylü, 2018:77). Bu insan hakları ihlallerinin boyutları korkunç rakamlara ulaştığı bir realite olmakla beraber detayları çalışmanın çerçevesini aşmaktadır. Ancak Beyannamenin insanlara hukuksal olarak eşitliğin sağlanması ve işkence, zulüm ve onur kırıcı davranışlarda bulunulmaması gerektiğini belirten maddelerin de İsrail yönetimi için hiçbir şey ifade etmediği bir hakikat ve bilimsel gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki somut veriler korkunç boyutlara ulaşmıştır. Bu uygulamalar, yine beyannamenin 7. Maddesinde belirtilen herkesin kanun önünde eşit olduğu ve herkesin ayrım

gözetilmeden bu yasalardan yararlanabileceği hakkını da sadece bir bildiride yazılan maddeden ibaret kılmaktadır. Zira İsrail'in Filistin üzerinde kurmuş olduğu baskıcı ve egemen yönetim, bırakın Filistin hakkına eşitliği sağlamayı, insan olarak görülmelerini bile neredeyse yasaklamaktadır.

Beyannamenin 9. Maddesi olan; *“Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez”* hükmü ise Uluslararası Af Örgütü ve diğer uluslararası kuruluşlarca da açıkça teyit edilmiştir ki hiçbir şekilde bu madde İsrail hükümeti tarafından göz önünde bulundurulmamaktadır. Masum protestolarda bile hiçbir hak gözetilmeden insanlar keyfi olarak gözaltına alındığı gibi, kalabalıklara sersemletici ses bombalarının atılması, aşırı güç ve onur kırıcı pis suların insanların üzerine atılması, ibadet edenlere karşı şok bombaları ve gerçek mermilerin kullanılması, İsrail yönetimi için en sıradan eylemler haline gelmiştir. (Uluslararası Af Örgütü, 2022). Kısaca İsrail Yönetimi, uluslararası kuruluşların rapor ve istatistiklerine konu olduğu gibi ve somut delillerle de ispat edildiği gibi her türlü keyfi tutuklamayı yapabilmekte ve istediği keyfi yakalamayı da gerçekleştirmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamenin 12. Maddesi ile mülkiyet, konut ve ailenin korunması gerektiğine ilişkin olan *“Kimsenin özel yaşamına, ailesine konutuna ya da haberleşmesine keyfi olarak karışamaz, şeref ve adına saldırılamaz. Herkesin bu gibi karışma ve saldırılara karşı yasa tarafından korunmaya hakkı vardır”* hükmü de İsrail yönetimi için dikkate değer görülmemektedir. Zira henüz İsrail'in kuruluşundan itibaren konutlara, mülklere el koyma bizzat devlet eliyle yürütülmüştür. Mülkiyete ve konutlara el koyma İsrail yönetiminin esas politikası olup Filistin topraklarının Yahudileştirilmesi politikasının en önemli ayağını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Filistinlilerin topraklarını işletmesini imkânsız hale getiren bazı yasalarla veya bu sözde yasaların yetersiz kaldığı durumlarda zorla Filistinlileri göç ettirmeye zorlayarak gerek konut gerekse de her türlü mülkiyet hakları gasp edilmiştir. Bu süreç sürekli artan ivme ile mevcudiyetini korumuştur (Yaşar, Özcan ve Kor, 2010:132). Filistin'in işgal sürecinde bu hukuksuzluğun somut yüzlerce verisi olması ile birlikte İsrail işgal yönetimi bu durumu esas politika haline getirdiğini gizleme gereği bile duymamaktadır. Zira İsrail yönetimi, Arapları sadece püskürtüp kovmak değil, bütün Filistin'i zapt etme düşüncesini politika haline getirmiştir. Zira onlar için Araplar bertaraf edilmeden ve onların topraklarına el konulmadan Siyonizm'den de Yahudi devletinden de söz edilmemektedir (Garaudy, 2023:59). Bu felsefe ile yola çıkıldığında İsrail yönetimi için Beyannamenin 13. Maddesi olan *“Herkesin bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır”* ve *“Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir”* hükümleri de geçersiz hale gelmiş olacaktır. Zira zorla toprakları elinden alınan ve tamamen tahakküm altına bir millet, kendi toprakları üzerinde bile hareket edemezken başka devletlerin topraklarında seyahat etmesi mümkün olmamaktadır. Diğer açıdan kendi ülkesinden ayrılan Filistinlilerin tekrar kendi ülkelerine dönüşlerinin engellenmesi de geri dönüşleri neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Yine beyannamenin 17. Maddesi olan *“Hiç kimse keyfi olarak mülkiyetinden yoksun bırakılamaz”* hükmü de İsrail'in Filistin topraklarını işgal politikası sebebi ile hükümsüz kalmaktadır. Hukuksuz bir şekilde Filistinlileri, Filistin topraklarından tecrit etme politikası burada yaşayan insanları mülksüzleştirmektedir. Zira 1948 yılında İsrail devletinin demografisi, Yahudi İsraillilerin yararına değiştirilmesi, İsrail için gereklilik olarak görülmüştür. Bu durumda ise Filistinlilerin sürülmesi, parçalanması, ayrıştırılması, denetim altında tutulması, topraklarının ve mülklerinin ellerinden alınması ve ekonomik ve sosyal haklarından mahrum bırakılması politika haline getirilmesi gereklilik olarak görülmüştür. Nitekim o şekilde bir politika izlenmiştir ve izlenmektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2022).

Diğer açıdan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin genel çerçevesini yansıtan insan hakları, İsrail yönetimi tarafından hukuksuzca ihlal edilmektedir. Filistinlilerin vatandaşlık ve ikametini reddeden yasalar, ailelerin birleşme ve ülkelerine veya evlerine dönme haklarını ihlal eden yasalar, hareket özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan yasalar, hepsi baskı ve egemenlik sisteminin bir parçasıdır. Diğer tarafta askeri yönetimce, siyasi katılımın ve halkın direnişinin kısıtlanması, ayrımcılık içeren bir tahsis süreciyle toprak ve mülklere el konulması bulunmaktadır. Bu uygulamalar, yaşam koşullarına erişim, sağlık hizmetlerine erişim, gıda güvenliği, su, istihdam ve eğitim gibi alanlarda ciddi insan hakları ihlallerine yol açmış ve bu ihlallerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bireysel Filistinlilerin insan hakları, İsrail'in hakları üzerinde yetkili olduğu her yerde bu yasal çerçeveler tarafından tekrar tekrar ve zalimce ihlal edilmiştir (Masudi, Mehdi ve Abbas, 2022:543).

Filistin'de karşılıklı olarak anlaşmaya varılıp Filistin Ulusal Yönetimi'nin kurulmasına rağmen, binlerce İsrail askeri, Batı Şeria'daki Filistinlilerin hayatlarının tüm yönlerini, geçim kaynaklarını, statülerini, dolaşımlarını, siyasal aktivizmlerini, gözaltı ve kovuşturma koşullarını ve doğal kaynaklara erişimlerini denetim altında tutmayı ve kısıtlamayı sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir. İsrail'in toprağı olmamasına rağmen ve hiçbir hukuki açıdan bağlayıcı olmamasına rağmen Batı Şeria'daki İsrail askeri mevzuatı askeri adalet sistemi tarafından uygulanmaktadır. 1967'den bu yana İsrail yetkilileri Doğu Kudüs ve Gazze Şeridi de dâhil olmak üzere Batı Şeria'da 800.000'den fazla Filistinli erkek, kadın ve çocuğu tutuklamıştır. Aynı şekilde birçoğunu sistematik olarak uluslararası adil yargılama standartlarını karşılamayan ve davaların büyük çoğunluğunun mahkûmiyetle sonuçlandığı askeri mahkemelerde yargılamıştır. Bu durum mevcut durumda da, daha hukuksuzca ve hiçbir insani hak ve ilke gözetilmeden devam etmektedir. Filistinli insanlar üzerinde uygulamaya konulan hukuksuz uygulamalar neredeyse bu insanları vatansız hale getirmektedir. Zira üçüncü bir ülkeden vatandaşlık alamayan Filistinliler tamamen vatansız statüsüne girmektedir. Bu durum Filistinler üzerinde nüfus kütüklerini denetlemeye kadar varmaktadır. Bu gibi kısıtlama, denetim ve tahakküm kurma faaliyetleri Filistin'in parçalanmasına sebep olmaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2022).

3. İHLALLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRME

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, her ne kadar bağlayıcı hükümler içermese de küresel anlamda en büyük birliktelik olan Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş ve en üstün ahlaki ilkeler bütünlüğü olarak ilan edilmiştir. Bu durum şu noktada önem arz etmektedir ki, ekseriyetle beyannamenin ihlal edilmesi tartışma konusu olduğunda, bağlayıcılığı olmadığı noktasından ihlaller bir nevi masumiyetleştirilmektedir ya da bağlayıcılık işlevinin olmaması bir çeşit taraf olan ülkeleri ve dünya ülkelerini bu ihlaller noktasında temize çıkaracakmış gibi bir izlenim oluşturulmaktadır. Ancak bağlayıcılığın olmaması noktasından ileri gidilerek bu sonuçların çıkarılması beyannameyi tamamen işlevsiz kıldığı gibi II. Dünya savaşıdan sonra küresel çapta vücuda gelmiş krizlere çözüm olarak sunulması, söylemden öte bir anlam taşımadığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan dünyanın demokrasi ile yönetilen ülkeleri tarafından insan hakları kapsamında Batı tarihinin özeti olarak sunulması da tamamen anlamsız hale gelmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin bağlayıcılığı olmadığı olgusundan yola çıkılarak yapılan diğer bir yorum da keyfi olarak uygulamayan ülkelerin güçlü olarak addedilmesi düşüncesidir. Özellikle İsrail'e yönelik olarak yapılan bu gibi bir yorumun yani İsrail'in keyfi olarak beyannamenin haklarını ihlal etmesi İsrail'in gücünün abartıldığı anlamının çıkarılması düşüncesidir (Yücel, 2018:55). Ancak bu hakların keyfi olarak ihlal edilmesi İsrail gibi bir devletin gücünün çokluğu anlamını taşımamaktadır. Daha doğrusu şayet bu minvalde bir gücü varsa bile

beyannamedeki hakların keyfi olarak ihlal edilmesi bu gücü göstermemektedir. Bu durumun anlamı, demokrasinin vazgeçilmez ilkeleri olarak gösterilen evrensel insan haklarının yine demokratik rejimlere sahip ülkelerin gözü önünde ihlal edilmesi helvadan yapılan putun yenilmesi anlamına gelmektedir. Zira küresel ölçekte taraf olunan haklarının alenen çiğnenmesi ve keyfi olarak ihlal edilmesi sonucu, taraf olanların bile hiç tavır takınmaması tam da bu anlamı içermektedir. Diğer bir alternatif ise ihlallerin faili ile ihlallere müsamaha gösteren tarafların menfaatsal işbirliğinin veya stratejik hedef birliğinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Filistin topraklarında Filistin halkına ve Filistin topraklarına yönelik olarak İsrail tarafından uygulanan politikalar, demokratik rejimlerin kendi elleri ile vücuda getirmiş oldukları İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi denen helvadan putun gerektiğinde tapınacak kadar değerli görülmesi gerektiğinde de yenilmesi anlamlarını içermektedir. Zira 10 Aralık 1948 tarihinden BM tarafından kabul edilen beyannamenin esas amacı, tüm insanların sahip olması gereken temel hak ve hürriyetleri evrensel olarak belirleyerek güvence altına almaktır. Bu durum ortaya konulurken insanlar arasında hiçbir ayrımın gözetilmeden özgürlük ve eşitlik vurgulanarak bütün insanların onurunun ve hürriyetini korunması amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda beyannamenin başlıca ilkeleri; yaşam, özgürlük ve güvenlik hakkı, eşitlik ve ayrımcılık yasağı, adil yargılama hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı, eğitim ve kültür hakkı, mülkiyet ve konut hakkı, aile birliği hakkı, seyahat hakkı gibi daha birçok hak insanın temel, vazgeçilemez ve sınırlarına tecavüz edilemez haklar olarak kabul edilmiştir. Ancak İsrail'in kuruluşundan itibaren Filistin'e yönelik uygulanan politikalarda bu hakların hiç biri dikkate alınmamıştır.

Kuruluş aşamasından itibaren İsrail tarafından Filistin'e yönelik gerçekleştirilen katliamlar, en başta Filistin halkının yaşam, özgürlük ve güvenlik haklarını ellerinden almıştır. Bu katliamlar gerçekleştirilirken kadın, çocuk ve yaşlı ayrımının gözetilmeksizin sivil ölümlere sebep olunması savaş hukukun bir bütün olarak ihlali anlamını taşımaktadır. Yine okul, mülteci kampları, hastaneler, resmi kurumlar gibi alanların da hedef alınması bu hakların tamamının ihlal edilmesi anlamını taşımaktadır. Diğer yandan en barışçıl protestoların bile insan onur ve haysiyeti ile bağdaşmayacak şekilde bastırılması ve aynı şekilde istenilen tutuklamaların keyfi olarak yapılması da beyannamenin her maddesi ile ilişkilendirilebilecek ihlalleri göstermektedir.

Tutuklu Filistin halkına yönelik yapılan işkenceler, beyannamenin işkence yasağı maddesinin açıkça ihlalini göstermektedir. Tutuklama ve gözaltı süreleri boyunca yargılama sisteminin bile tamamen İsrail yönetimi tarafından yürütülmesi adil yargılama hakkının ihlal edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan beyanname ile tanınan mülkiyet hakkı, konut hakkı vs. diğer haklar da zaten İsrail yönetimi tarafından uygulanan işgal politikaları ile tamamen işlevsiz hale gelmektedir. İsrail yönetimi tarafından Filistin topraklarına yönelik uygulanan keyfi müsadere, istimlak, devletleştirme ve zorla el koyma mülkiyet hakkının hiçbir şekilde tanınmadığını ve açıkça ihlal edildiği anlamını içermektedir. Toprakların işgal edilmesi ve işgal edilen topraklara İsrail halkının yerleştirilmesi, uluslararası hukukun bile ihlal edildiği anlamını taşıırken Filistin halkına yönelik toplu katliamlar da soykırım suçunun her türlüünü barındırmaktadır.

SONUÇ

İsrail, kurulduğu ilk günden mevcut duruma kadar Filistin halkı ve Filistin toprakları üzerinde her türlü insan haklarını ihlal etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Bu durum hemen hemen bütün uluslararası raporlara yansıdığı gibi özellikle 2023-2024 yılında yaptığı katliamları tabiri yerindeyse canlı olarak dünyaya izlettirmiştir ve izlettirmektedir. Bu süreçte, okullar,

hastaneler, resmi kurumlar, uluslararası koruma altında olan yerler, mülteci kampları, tarım arazileri, sivil yerleşim alanları gibi her türlü alanlar ile Filistin'in alt yapısı ve üst yapısı hiçbir kaide ve hukuk dikkate alınmadan hedef alınmaktadır. Diğer yandan yapılan saldırılarda çocuk, kadın, yaşlı gibi sivil insanların hayatlarının korunmasına yönelik hiçbir hassasiyet gözetilmediği gibi bile isteye özellikle çocukların hedef alındığı ulusal ve uluslararası raporlara konu olduğu gibi küresel basında da yer almıştır. Aynı şekilde Filistin'de yaşayan sivil halkın bilerek hedef olarak seçildiği ve çocukların bile özellikle katledildiği birçok platformlarda ispat edildiği gibi İsrail askerleri tarafından çocukların özellikle öldürüldüğü ve askerlerin bu ölümleri, insan olmanın vicdanını bile zorlayacak şekilde zevkle gerçekleştirdiklerine ilişkin dile getirdiği beyanlar küresel basına da yansımıştır. Bu durumda İsrail, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde kabul edilen her türlü hakkı ihlal ettiği gibi uluslararası sözleşmeler kapsamında tanınan bir halkın kendi ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel sistemini özgürce ve dış müdahaleler olmaksızın tayin etme hakkını ifade eden self determinasyon hakkını bile ihlal etmektedir. Diğer yandan uluslararası hukukun en üstün derecede bağlayıcı normu olan ve devletler arasında hiçbir şekilde ihlal edilmemesi gereken; soykırım yasağı, ırk ayrımcılığı yasağı, saldırgan savaş açma yasağı, işkence yasağı gibi hakları içeren jus cogens hakları da İsrail tarafından ihlal edilmektedir. Ancak İsrail'in bu kadar keyfi müdahalesi sadece kendi gücünden gelmemektedir. Başta ABD olmak üzere sair diğer demokratik rejimle yönetilen Batı ülkelerinin İsrail'e olan destekleri, İsrail'i bu noktada daha da saldırgan hale getirmektedir. Burada çelişki olan önemli bir durum ise batı siyaset düşüncesi ile evrensel hale getirilmeye çalışılan demokratik ilkelerin ve insan haklarının bizzat yine kendi elleriyle ihlal edilmesidir.

Kuşkusuz ki bu durum Batı değerlerini ve Batı'nın insanlığa sunmuş olduğu insan haklarını sorgular hale getirmektedir. Diğer açıdan Batı düşünce tarihinden mülhem olarak ortaya konulan insan haklarının insanlık için demokrasi getirmediği gibi ilgili ülkelerin bu hakları kendi çıkarları için kullandığı ile ilgili soru işaretlerini de beraber getirmektedir. Şöyle ki bu hak ve özgürlükler ekseninde ortaya konulan haklar neredeyse tamamen taraflı ve çıkar eksenli kullanılmaktadır. Örnekle, İsrail'e yönelik haklı veya haksız herhangi bir saldırı söz konusu olduğunda bütün Batı ülkeleri insan hakları ihlal ediliyor refleksi ile kamuoyu oluşturup gerekli her türlü yaptırımları uygulamaktadır. Diğer yandan saldırıya uğrayan kendi yönetimsel teorilerine yakın olmayan bir ülke ise ve saldıran kendi yönetimsel felsefelerine yakın bir çizgide ise her türlü hukuksal ve insani hak ihlal edilse bile ya görmemezlikten gelinmektedir ya da tevil edilmektedir. Dolayısı ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile kabul edilen temel ve vazgeçilmez insan haklarının ikircikli tutumlar ile değerlendirilmesi beyannameye karşı ve beyannameyi ortaya koyan otoritelere karşı bir güvensizlik meydana getirmektedir. Özellikle Filistin topraklarında uygulanan hak ihlalleri ve insani her türlü değerlerin çiğnenmesi bu düşünceleri teyit ettiği gibi bu gibi anlaşmaları da işlevsiz hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

Abu Aisha, N. M.A. & Karabacak, S. (2020). Gazze, İsrail'in 2014'teki Saldırısının Üzerinden 6 Yıl Geçmesine Rağmen Yaralarını Saramadı. 01.09.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazze-israilin-2014teki-saldirisinin-uzerinden-6-yil-gecmesine-ragmen-yaralarini-saramadi/1903669>

Arendt, H. (2021). *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*. (Çev. Şener, B.S.). İletişim Yayınları

Ataöv, T. (1970). Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25 (03), 29-66.

Aybay, R. (2015). *İnsan Hakları*. (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Balcı, A. (2012). Yahudi Yerleşimciler: Postmodern Bir İşgal. *Ortadoğu Analiz*, 4 (45), 67-76.

Birinci, G. (2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7 (2), 50-81.

Çalışır, H. (2017). Filistin-İsrail Çatışmasının Almanya-İsrail İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 1, 105-127.

Düger, Y. (2017). *İnsan Hakları Açısından Siyasal Bir Yönetim Biçimi Olarak Demokrasinin İrdelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erdoğan, M. (1993). İnsan Hakları Öğretisine Giriş. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 23-40.

Fikriyat. (2021). İntifada Nedir? Birinci ve İkinci İntifada' da Ne Oldu? Üçüncü İntifada Kapıda mı?. 05.09.2024. <https://www.fikriyat.com/galeri/islam-dunyasi/intifada-nedir-birinci-ve-ikinci-intifadada-ne-oldu-ucuncu-intifada-kapida-mi#:~:text=%F0%9F%94%B8%20Filistinlilerin%20%C4%B0srail%20i%C5%9Fgaline%20kar%C5%9F%C4%B1,2005%20y%C4%B1llar%C4%B1%20aras%C4%B1nda%20meydana%20gelmi%C5%9Ftir.>

Erdoğan, M. (2016). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. (5. Baskı). Orion Yayınları.

Garaudy, R. (2023). *İsrail Mitler ve Terör İsrail Siyasetinin Dayandığı Efsaneler*. (Çev. Aydın, C.). Timaş Yayınları.

Heywood, A. (2017). *Siyaset*. (Çev. Özdemir B.B., Seçilmişoğlu, B., Yayla, A. & Yücel, H.). Adres Yayınları.

İHH İnsani Yardım Vakfı. (2013). Deir Yasin Katliamı-9 Nisan 1948. 12.09.2024. <https://ihh.org.tr/haber/deir-yasin-katliami-9-nisan-1948-1659>

İHUAM. (2024). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. 12.09.2024, <https://ihuam.ankara.edu.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/>

İzetbegoviç, A. (2021). *Doğu Batı Arasında İslam*. (Çev. Nurikiç, E.). Ketebe Yayınları.

Kıpramaz, Ü.K. (2023). Filistinlilere Etnik Temizlik Planının Bir Parçası: Kafr Kasım Katliamı. 08.09.2024. <https://www.gzt.com/mecra/filistinlilere-etnik-temizlik-planinin-bir-parcasi-kafr-kasim-katliami-3771646>

Köylü, M. (2018). İsrail'in Filistinli Gençlere Yönelik İnsan Hakları İhlalleri. *Türkiye İnsna Hakları ve Eşitlik Kurumu*, 1, 63-95.

Marx, K. (1987). *Yahudi Sorunu*. (Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu). Sol Yayınları.

Masudi, J.A., Mehdi, S.K. & Abbas, S.J. (2022). Human Rights Violations By Israel Under International Law. *Pak.Journal of Int'L Affairs*, 5 (2), 538-551.

- Morgan, L.H. (1986). *Eski Toplum I.* (Çev. Oskay, Ü.). Payel Yayınevi.
- Morgan, L.H. (1987). *Eski Toplum II.* (Çev. Oskay, Ü.). Payel Yayınevi.
- Mourgeon, J. (1991). *İnsan Hakları.* (Çev. Ekmekçi, A.& Türker,A.). İletişim Yayınları.
- Moyn, S. (2017). *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları.* (Çev. Ev, F.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Murat, T. (2019). İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2), 449-468.
- Okuducu, İ. (2022). 40 Yıldır Hesabı Sorulamayan Katliam: Sabra ve Şatilla. 10.09.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/40-yildir-hesabi-sorulamayan-katliam-sabra-ve-satilla/2685857>
- Paine, T. (2017). *İnsan Hakları.* (Çev. Dostel, M.O.). İletişim Yayınları.
- Torun, Y. (2010). İnsan Hakları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16), 415-424.
- TRT Haber. (2024). 12.09.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ordusunun-gazzeye-duzenledigi-saldirilarda-son-10-gunde-321-filistinli-oldu-877534.html>
- Yaşar Tunç, F., Özcan Alkan, S. & Kor, Z. (2010). *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin.* (7. Baskı). İHH Yayınları.
- Yücel, Ö. (2018). Filistin’de İsrail’in İnsan Hakları İhlalleri ve Türkiye. *Türkiye Ortadoğu Etütleri*, 10 (1), 40-61.
- Uzun, L. (2010). Eleştirel Bir Bakışla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5 (3), 463-471.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

20. Oturum

GÜVENLİK TİPOLOJİSİNDE EPISTEMOLOJİK ZORLUĞU AŞMAK: ULUSAL, ULUSLARARASI, KÜRESEL VE ONTOLOJİK GÜVENLİK KAVRAMLARININ METATEORİSİ

Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ¹²⁸

Özet

Güvenlik çalışmaları alanı yeni ve dinamik bir alandır. Bu bağlamda teorilerde derinleşme ve başka disiplinlerden kavram ve kelime aktarımı devam etmektedir. Fakat bunun yanı sıra ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik ve küresel güvenlik gibi kategorilerin açık biçimde tanımlanmaması bir anlam karmaşasına neden olmaktadır. Alana son olarak kazandırılan ontolojik güvenliğin ise orijinininden oldukça farklı kullanımları görülmektedir. Bu makalede söz edilen kelimeler etimolojik ve epistemolojik boyutuyla incelenerek onlara açık bir tanım kazandırılmaya çalışılmış ve her birinin koruma alanları açıklanmıştır. Zaman zaman kesişen alanlara ve referans nesnelere sahip olan bu kelimelerin tanımlanması güvenlik çalışmalarının kapsayıcı bir tipolojiye sahip olabilmesi için gereklidir. Bu kapsamda ulusal güvenlik devlet merkezli, uluslararası güvenlik sistem merkezli, küresel güvenlik tüm dünya ile ilgili, ontolojik güvenlik ise bireylerin ve karar vericilerin psikolojileriyle ilgili güvenlik kategorileridir. Ayrıca bu makalede güvenliğin doğal bir hal olduğu güvensizliğin ise sosyo-politik olarak inşa edildiğine dikkat çekilerek, güvenlik çalışmaları içindeki eleştirel yaklaşımların güvenlik değil güvensizliği ele alan özgün çalışma alanı olduğunun altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik çalışmaları, güvenliğin metateorisi, güvenlik tipolojisi, ontolojik güvenlik, küresel güvenlik, ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik.

¹²⁸ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, fikret.birdisli@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3832-7749.

OVERCOMING THE EPISTEMOLOGICAL CHALLENGE IN SECURITY TYPOLOGY: METATHEORY OF NATIONAL, INTERNATIONAL, GLOBAL AND ONTOLOGICAL SECURITY CONCEPTS

Abstract

Security Studies is a new and dynamic field of International relations. Therefore its continues to deepen by new concepts transferred from other disciplines and theoretical approaches. However, the lack of clear definitions of categories such as national security, international security, and global security causes confusion. Additionally, the new concept of ontological security has been used in very different uses than its origin. Therefore, in this article, the words mentioned are examined in terms of their etymological and epistemological dimensions, an attempt is made to provide them with a clear definition, and the protection areas of each are explained. The definition of these words, which sometimes have intersecting areas and reference objects, is necessary for security studies to have a comprehensive typology. So, the findings of this research prove that national security is state-centered, international security is system-centered, global security is related to the entire world, and ontological security is related to the psychology of individuals and decision-makers. In addition, this article draws attention to the fact that security is a natural state and insecurity is constructed socio-politically and emphasizes that critical approaches within security studies are original fields of study that address insecurity, not security.

Keywords: Global security, international security, metatheory of security, national security, ontological security, security studies, security typology.

Giriş

Güvenlik Çalışmaları diğer disiplinlerle kıyaslandığında oldukça yeni bir alandır. Ayrıca kavramın çok disiplinli ve disiplinler arası çalışmalara yatkınlığı nedeniyle güvenlik alanı oldukça dinamik bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle güvenlik konusunda temel kavramlar üzerinde yapılan çalışmaların yanı sıra başka disiplinlerden kavram aktarımı da devam etmektedir. Örneğin güvenlikleştirme (securitization) iktisat alanından, ontolojik güvenlik psikolojiden, özgürleştirme (emancipation) insan hakları çalışmalarından, söylem (speech act) dilbiliminden güvenlik çalışmalarına aktarılmıştır. Bu kavramsal aktarımların yanı sıra güvenlik çalışmaları güvenliğin koruma alanlarının çeşitlenmesi ve devletin dışında yeni referans nesneler ve aktörler eklenmesiyle derinleşmeye devam etmektedir.

Güvenlik çalışmalarının nereden nereye geldiğini görmek için kısa bir tarihçe yeterli olur. Bu bağlamda Soğuk Savaşın 1955-65 yıllarını içeren dönemlerinde uluslararası politikada stratejiye olan ilgi güvenlik çalışmaları için verimli bir başlangıç olarak düşünülmüştür (Klein, 1994: 63). Bu nedenle söz konusu yıllar güvenlik çalışmaları için *altın çağ* (golden age) olarak adlandırılmaktadır.(Birdişi 2017:79) 1970’li yıllar ise güvenlik konusuna akademik ilginin arttığı, yöntem ve yaklaşım olarak çeşitlendiği ve güvenlik olgusunun teorilerle ilişkilendirilerek sistematik çalışmaların yapıldığı bir dönem olarak anılmaktadır. Bu dönem ise güvenlik çalışmaları için *rönesans* dönemi olarak adlandırılmıştır.(Walt 1991:212) Güvenlik çalışmalarının niteliğindeki bu dikkat çekici gelişmelere karşın güvenlik konusunun tehditler ve askeri gücün kullanımı ile sınırlı kalması bu dönemlere ait eleştirilerin başında gelmektedir. Nitekim güvenlik çalışmalarında bu duvarın yıkılması Soğuk Savaşın sembolü olan Berlin duvarının 1989’da yıkılmasıyla metaforik anlamda ilişkilendirilebilir. Böyle bir gelişmenin en belirgin işareti 1994 yılında BM tarafından yayımlanan İnsani Kalkınma Raporunda (Human Development Report-HDR) kendini göstermiş ve Raporda güvenlik konusunun insan merkezli olarak da ele alınması önerilmiştir.(UNDP 1994) Bu kapsamda çevre sorunları, ekonomik sorunlar, hatta insan hakları ile ilgili problemlerin güvenlik çalışmalarının koruma alanı içine dahil edildiğini görmekteyiz.

Güvenlik çalışmalarındaki genişlemeyi olumsuz karşılayanlar da bulunmaktadır. Örneğin Walt’a göre bu genişleme akademik açıdan entelektüel uyumu ve sorunlara çözüm bulmayı güçleştiren bir durumdur.(Walt 1991:213) Nitekim güvenlik alanının hızlı gelişmesinin bazı konularda kavram karmaşasına neden olduğunu kabul etmemek mümkün değil. Örneğin güvenlik çalışmalarında yer alan Ulusal Güvenlik, Uluslararası Güvenlik, Küresel Güvenlik kavramlarının tanımı, içeriği ve sınırları tam olarak ortaya konulmamıştır. Buna ek olarak psikolojiden aktarılan Ontolojik Güvenlik kavramının da sıklıkla orijininin farklı kullanımı söz konusudur.

Bu karmaşanın ilk nedeni Güvenlik kavramı ve olgusundan kaynaklanıyor. Güvenlik kavramının etimolojik açılımı ve kavramsal analizi hakkında pek çok şey yazılmış ve çoğu çalışmanın başında güvenliğin kaynağının ontolojide yattığı ve insanın temel ihtiyaçları arasında yer aldığı tekrarlanmıştır. Bu nedenle üzerinde durulması gereken ilk soru gerçekten güvenliğin ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alıp almadığıdır.

Karmaşanın ikinci nedeni ise referans nesne olarak devletin tüm güvenlik çeşitlerinde ortak bir sabite olarak yer almasıdır. Bu durum sınıflandırmada paylaşılan alanlar oluşturmaktadır. Karmaşanın diğer bir nedeni ise koruma alanlarından kaynaklanır. Tüm güvenlik sınıflarında bazı koruma alanları öz niteliğini korumakla birlikte ulusal sınırları aşabilmektedir.

Bu kapsamda metateori niteliğindeki bu çalışmanın amacı hacimsel olarak olgunluk aşamasına geldiği düşünülen güvenlik kateogorilerini epistemolojik olarak irdeleyerek referans nesneleri ve koruma alanları bağlamında aralarındaki ayrımı netleştirmek ve tanımlamaktır.

Bu çözümlemeye girmeden önce güvenlik çalışmalarının en yaratıcı ve otantik alanı olan eleştirel güvenlik yaklaşımından da söz etmemek olmaz. Zira eleştirel güvenlik çalışmaları güvenlikten ziyade güvensizliğe odaklanarak güvenliğin sağlayıcısı ve temel öznesi olan devletin aynı zamanda güvensizliğin de en önemli kaynağı olduğunun altını çizmektedir. Eleştirel çalışmalarda Frankfurt ekolünün izlerini görebiliriz.(Booth 2012:40) Eleştirel güvenlik çalışmalarında güç, otorite ve iktidar çözümlemeleri güvenlik sorunlarımızın sadece yüksek politika değil herkesin yüz yüze kaldığı, kalabildiği bir gündelik yaşam meselesi olduğunun altını çizmektedir. Bu bakımdan eleştirel çalışmalar içerik olarak zengin, felsefi olarak da yaratıcıdır.

Güvenlik çalışmaları içinde ele alınan fakat tipolojik olarak bir yerlere konumlandırmakta zorlandığımız çalışma alanları da mevcuttur. Bunların başında Çatışma Çözümü (Conflict Resolve) ve Barış Çalışmaları (Peace Researches) gelir. Çünkü Çatışma çözümü ateşkesten, terhis ve entegrasyona; adaletin sağlanmasından, sosyal kurumların yeniden inşasına kadar geniş ve eklektik bir süreci pek çok açıdan içermektedir.

Genel olarak güvenlik çalışmalarını realist güvenlik çalışmaları, inşacı (konstrüktivist) yaklaşımlar ve eleştirel yaklaşımlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.(Birdişli 2017:79) Bu kapsamda klasik güvenlik çalışmak isteyenler stratejiye, inşacı güvenlik yaklaşımına ilgi duyanlar sosyolojiye ve sosyal psikolojiye, eleştirel çalışmak isteyenler felsefe ve genel psikolojiye zaman ayırmalıdır.

Güvenlik çalışmalarının en önemli sorunu, alanın hızla gelişmesi ve genişlemesine karşın “arkasını toplamanın” zor olmasıdır. Yani her geçen gün güvenlik alanına yeni kavramlar ve yaklaşımlar eklenirken bu eklentilerin sistematik olarak ifade edilmesine ve bir tipoloji içine yerleştirilmesine adeta zaman kalmamaktadır. Ayrıca güvenlik konusu güncelle oldukça ilişkili olduğundan uluslararası politikanın akıcı gündemi güvenlik çalışanlarını peşinden sürüklemektedir. Bu durumda bazı kavramlar bir birinin yerine kullanılırken, bazı kavramlar ise bakış açısına göre içerik değiştirmekte ya da belirsiz bir ifade nesnesi olarak kimsenin dikkatini çekmeden tedavülde kalmaktadır. Örneğin Arnold Wolfers’a göre ulusal güvenlik belirsiz bir semboldür. (Wolfers 1952) Wolfers’ın bunu yazdığı 1952 yılından bugüne kadar bu konuda pek bir şey değişmemiştir. Buzan’a göre güvenliğe “uluslararası” eki getirmek konuyu ulus devletin sınırlarının ötesine taşımaz. (Buzan 2009:11) Bu nedenle çoğu yerde “ulusal güvenlik” ve “uluslararası güvenlik” birbirinin yerine kullanılabilir. (Birdişli, 2023:383) Güvenliği her yönüyle tartışmalı bulan Baylis ise bu belirsizliğin klasik felsefenin Hobbesçu, Kantçı ve Grotiusçu geleneğinden kaynaklandığını düşünmektedir. (Baylis 2008)

Yakın zamanda bu tartışmalı kavramlara bir de Küresel Güvenlik eklenmiştir. Ken Booth *Dünya Güvenliği Kuramı* kitabında Küresel Güvenlik kavramını Marksist yaklaşımla ilişkilendirmiş ve küresel güvenliğin klasik Marksizm’in stratejik çıktılarından biri olarak görüldüğünü yazmıştır.(Booth 2012:192)

11 Eylül saldırılarının ardından bazı devlet liderleri küresel güvenliği yeniden inşa etmekten söz ederken adeta hegemonik istikrar teorisini dillendiriyor gibi konuşmuşlardır.(Booth 2012:169) Kimi çalışmalarda ise küresel güçlerin hâkimiyetlerini devam ettirme ve garantiye alma çabalarını ifade etmek için çıkarımsal bir kavram olarak hegemonik güvenlik kavramını ortaya atmış ve

tartışmışlardır.(Körpe 2022:268) Kimi yerlerde ise askeri güvenlik adına dünyada olan biteni takip etmek ve aktarmak için gelişi güzel olarak Küresel Güvenlik kavramı kullanılmıştır.¹²⁹

Güvenlik çalışmalarında yaşanan başka bir karmaşa da ontolojik güvenlik kavramı etrafındadır. Ontolojik güvenlik psikolojiden güvenlik çalışmalarına aktarılan bir kavram olduğu için güvenliğe birey merkezli bir yaklaşımdır. Yani ontolojinin merkezinde benlik, beden, korku, kaygı, kimlik, rutin gibi kavramlar yer alırken bazı çalışmalar buradaki ontolojiyi felsefedeki varlık sorgusu üzerinden devletlerin var olma hakları gibi türevsel bir alana çekmektedirler. Oysaki psikolojiden ödünç alınan ontolojik güvenliğin anahtar kavramları devlet gibi tüzel kişilerden çok, gerçek kişiler hakkında kullanılabilir. Ayrıca ontolojik güvenlik, güvenlik çalışmalarına birey düzeyi analiz ekleyerek daha önce kullanılmayan bir alan eklemiş iken onu tüzel kişilikler için kullanmak kavram karmaşasına neden olmaktadır.

Bu kapsamda güvenlik çalışmalarında sıklıkla kullanılan tüm bu kavramların tanımları ve açılımları konusunda karşılaşılan belirsizlikleri ortadan kaldırmak ya da azaltmak bu çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada yorumsamacı bir yaklaşım kullanılarak ulusal, uluslararası, küresel ve ontolojik güvenlik kavramları tanımlanmakta, koruma alanları ve referans nesneleri açıklanmaktadır.

1. Güvenlik Çalışmalarında Karmaşayı Çözmenin İlk Adımı: “Güvenlik” Kavramı ve Olgusu

Güvenlik kavramının etimolojik açılımı ve kavramsal analizi hakkında pek çok şey yazılmış ve çoğu çalışmanın başında güvenliğin kaynağının ontolojide yattığı ve insanın temel ihtiyaçları arasında yer aldığı tekrarlanmıştır. Bu nedenle üzerinde durulması gereken ilk soru güvenliğin gerçekten bir var olma meselesi olup olmadığı ya da ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alıp almadığıdır.

Öncelikle etimolojik açıdan bakılacak olursa *güven*, *güvenlik* kavramı İngilizcede *security*, *safety* kelimeleri ile ifade edilirken Türkçe’de *güvenlik*, *emniyet* ve *asayiş* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Siyaset Biliminde, Uluslararası İlişkilerde ya da Güvenlik Çalışmalarında İngilizce *security*, Türkçe olarak ise *güvenlik* kelimeleri tercih edilmektedir. İngilizcedeki *security* kaygı ve endişeden uzak olma anlamına gelirken Türkçe’deki güvenlik –kuv kökünden geldiği için kişinin kendi hakkındaki emin ve olumlu duygularını ifade etmektedir. Dolayısıyla örnek olarak incelenen her iki dilde de güvenlik bir duygu durumunu ifade ediyor. Zamanla güvenlik, hakkında kaygı ve endişe duyulan herşey için genellenerek referans nesneler için alınan önlem ve takip edilen politikaları ifade eden sosyopolitik bir ifadeye bürünmüştür.

Güvenliğin insanın temel ihtiyaçları arasında yer aldığı düşüncesi Abraham Maslow’un 1943’de yazdığı “A Theory of Human Motivation” başlıklı makaleye dayanmaktadır. Maslow bu makalede insan ihtiyaçlarının belli bir hiyerarşi içinde kendini gösterdiğini ileri sürmüştür.(Anon 1943) Bu hiyerarşi içinde her bir basamak bir öncekinin tatmin düzeyiyle yakından alakalıdır. Maslow’a göre en temel ihtiyaç olan fizyolojik ihtiyaçtan sonra emniyet (*safety*) gelmektedir. Fakat Maslow’un bu makalede kullandığı “*safety*” kelimesi çoğu yerde güvenlik olarak çevrildiğinden ilk karmaşanın burada başladığını söyleyebiliriz.

İngilizcede “*safety*” kelimesinin kaynağı Latince *salvus* kelimesidir.¹³⁰ Kelime etimolojik olarak “*whole, well-kept*” anlamına gelen *Sol* kökünden türetilmişken, İngilizcede güvenlik

¹²⁹ <https://www.globalsecurity.org/org/overview/history.htm>

¹³⁰ <https://www.etymonline.com/search?q=safety>

kelimesi *se-cure* kökünden gelmektedir. Burada *se-* “without” -siz, -sız anlamına gelirken, *care* kaygı anlamına gelir. Yani *safety* bir şeyin mevcut durumunu korumak, sürdürmek anlamına (rutine) gelirken, *secure* kaygı ve endişeden uzak olmak, emin olmak anlamına gelir. İngilizce sözlüklerde her iki kavram güvenlik anlamında bir birinin karşılığı olarak verilmekteyse de aslından kullanım yerleri birbirinden farklıdır. Örneğin, silahlarda kazara ateşlemeyi engellemek için kullanılan kilit için *safety-lock* kullanılır ama *security-lock* denilmez.

Özetle Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinde kullandığı *safety* basamağı daha çok fizyolojik ihtiyaçların kesintisiz sağlanması ve rutin ile alakalıdır. Maslow tahmin edilebilir düzenli bir dünyanın, insanın kendini emniyette hissetmesini sağladığı belirtilmiştir. Bu nedenle *safety* doğal halin devamı, rutin anlamına gelirken *security* doğal halin bozulmuş hali ile ilgilidir. Bu nedenle *safety* rutinin bozulması, *security* ise rutini bozan şey ile ilişkilidir. Bu nedenle *safety*/emniyet rutini çağrıştırırken, güvenlik bir tehdidi yani güvensizliği çağrıştırır. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ikinci basamağında yer verdiği şey de güvenlik değil emniyettir.

Siyaset biliminde güvenliğe açılan alan sözleşmecî aydınlar nedeniyle olmuştur. Hobbes, Locke ve Rousseau’nun ortak düşüncesinde devleti ortaya çıkartan şey insanların güvenliğe olan ihtiyaçlarıdır. Hobbes, insanın en önemli arzularından birinin de kendini koruma arzusu olduğunu söyler.(Hampton 1985:47) Hobbes’a göre doğal durum “herkesin herkese karşı” bir savaş halinde olduğu bir durumdur (state of war).(Bird 2006:69) Böyle bir karmaşaya son vermenin yolu kolektif bir korumadır. Bunun için toplum bir sözleşme ile herkesin üstünde bir egemen ve otorite oluşturulmaktadır. Bu otorite devlettir. Dolayısıyla Hobbes’un düşüncelerinde böyle bir betimleme devlet, insan ve güvenlik arasında sıkı bir ilişki kurulmasına neden olur. Hobbes’un bu çıkarımına göre güvensizlik her daim mevcuttur ve gerçek anlamda güvenlik ancak devlet eliyle sağlanır.(Bird 2006:75)

Lock ise devleti çatışmanın çözümünde bir araç olarak görür fakat nihai ve tek kaynak olarak kabul etmez. Bireysel hak ve özgürlüklerin doğal haklarla kısıtlandığını öne süren Lock devlet otoritesinin de sınırlanması gerektiği görüşündedir.(Bird 2006:80) Bu bakımından Hobbes’un görüşünde bir güvenlikleştirme (securitization) eğilimi görülürken, Locke’da bir nevi güvensizleştirme (desecuritization) söz edebiliriz.

Rousseau’ya göre güvenlik sorunlarının arkasında eşitsizlik yatar. Bu durumda güvenlik insan doğası gibi ontolojik bir meseleye dayanmaz, sosyolojiktir. Rousseau’nun devletle ilgili görüşü ise Locke’da olduğu gibi devletin demokratik olması yönündedir.(Bird 2006:205) Kutsal kitaplarda Hz. Adem’in iki oğlu Habil ve Kabil arasında işlenen ilk çatışma ve cinayetin Tanrıya adanan sunaktan kaynaklandığı belirtilir.¹³¹ Bu açıdan ilk cinayet Hz. Âdemin çocukları arasında mülkiyet konusunda işlendiğine göre, ilk güvenlik sorununun da bu olduğu düşünülebilir. Bu durumda Hobbes’un ve Rousseau’nun düşünceleri uzlaşmış olur. Neticede sözleşmecî aydınların görüşleri incelendiğinde güvenliğin sosyolojik bir fenomen olduğu anlaşılmaktadır.

Güvenlik konusunda karmaşanın diğer bir sebebi güvenlik kavramının ontolojisinde yatar. Zira “güvenlik” her kavram gibi soyuttur, gerçek varlığı bulunmaz. Ayrıca güvenlik tümel bir kavram olduğu için gerçek hayatta güvenlik değil güvensizlik, başka bir ifade ile güvensizliğe neden olan sorun saptanabilir. Bu durumda sorun ortadan kalktığı anda ortaya çıktığı düşünülen duruma “güvenlik hali” denilir. Güvenlik eylem gerektirmez, güvensizlik ya da güvensizliğin kaynağı eylem gerektirir. Sorun ortadan kalktığı anda, aslında güvenlik için değil güvensizlik için müdahale edilmiştir. Neticede güvenlik sosyal bir kavramdır. Yani toplumun olduğu yerde

¹³¹ Tekvin 5:17, Maide 27-32

güvenlikten söz edebiliriz. Hiçbir insanın yaşamadığı ıssız bir adada güvenlik tartışma konusu değildir. Dolayısıyla güvenlik ontolojik değil sosyopolitik ve inşacı bir kavramdır. Bir şeyin dost ya da düşman olduğu veya tehdit olup olmadığı olgusu sosyal yapı içinde belirlenir.

Sonuç olarak güvenliğin kaynağının sosyo/politik olduğunu, güvenlik kavramının ise tümel bir kavram olduğu için somut bir varlığının bulunmadığını, güvenliğin ancak güvensizliğe neden olan sorun ortadan kalktığında kendiliğinden ortaya çıkan bir durum/hal olduğunu söyleyebiliriz. Ontolojide güvenlik arayışı değil güvensizlikten kurtulma çabası söz konusudur. Çünkü güvenlik varlığın doğal halidir. Güvenlik arayışı doğal hale dönme çabasıdır.

2. Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Ayrımı

Güvenlik çalışmalarının kaynağı politiktir ve bu konuda başlangıç, ABD’de 1947’de kabul edilen Ulusal Güvenlik Yasası (National Security Act) olarak görülür. Güvenlik ve devlet arasındaki ilişki yeni olmamasına rağmen ABD’de kabul edilen bu yasa, güvenliğin kendisinde değil ama güvenlik konusunda devlete yüklenen vazifeler ve iş bölümü hakkında yeni bir açılıma neden olmuştur. Bu yasadaki amaç ABD devlet teşkilatı içinde yer alan güvenlik ve istihbarat ile ilgili birimlerin koordinasyonunu sağlayacak ve bu yapıların çabalarını konsolide edecek bir üst yapı oluşturmaktır. Bu konsolidasyon devletin güvenliğini merkeze alan, askeri ve istihbarat faaliyetlerine ağırlık veren bir düzenlemedir.

Uluslararası Güvenlik için böyle çok belirgin bir başlangıç bulmak zordur. Ulusal güvenlik kapsamında atılan siyasi adımların ve ihtiyaç duyulan çalışmaların ulusal sınırları taşması sonucu ulusal ve uluslararası güvenlik birlikte anılan bir olgu haline gelmiştir. Fakat Soğuk Savaş sonrası BM’in sosyopolitik ve ekonomik fonksiyonunun artması ve uluslararası toplum fikrinin gelişmesiyle uluslararası güvenlik BM Sisteminin güvenliği halini almıştır. Haliyle ulusal ve uluslararası güvenlik arasında açık bir ayrım yapabilmek için her iki kavramın referans nesnelere ve koruma alanlarına bakmak gerekiyor.

2.1. Ulusal Güvenliğin Tanımı, Referans Nesnesi ve Koruma Alanları

Güvenlik Çalışmalarının çıkış noktası ulusal güvenlik, ulusal güvenliğin çıkış noktası ise strateji çalışmalarıdır. Ulusal Güvenlik devlet merkezlidir bu nedenle devletin çıkarlarını korumak ve bu çıkarlara yönelik tehditleri bertaraf etmek için alınan her türlü önlemi içerir. Ulusal Güvenliğin koruma alanlarının başında devletin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, egemenliği gelir. Bunun yanı sıra devletin türü ve yönetim biçimine göre koruma alanları artarak çeşitlenebilir. Örneğin otoriter devletlerde rejimin güvenliği, resmi ideolojinin korunması bir ulusal güvenlik meselesidir. Hegemonik devletler içinse uluslararası alanda üstünlüklerini devam ettirmenin her türlü vesilesi ulusal güvenlik politikasının parçasıdır. Ulusal güvenlik bazı konular değişmeyen koruma alanları içinde yer alır. Örneğin toprak bütünlüğü, egemenlik, bağımsızlık gibi. Bunlar aynı zamanda katı politika (hard politics) alanıdır. Bunun dışında toplumsal refah, su kaynaklarının azalması, doğal yaşamın bozulması gibi öncelikleri önemine göre değişen konular ulusal güvenlik sorunu ve esnek politika alanı (soft politics) olarak gündeme alınabilir.

Ulusal Güvenlikte güvenlik, devletin bekasıyla ilişkilendirildiğinden kavramın insanların zihninde bıraktığı imaj ve toplumdaki tesiri oldukça ağırdır. Öyle ki bir şeyin ulusal güvenlik sorunu olarak nitelendirilmesi o şeyi kamuoyunun sorgu ve denetiminden kaçırmakta, sıra dışı önlem ve harcamaları meşru kılmaktadır. Bu imaj sosyopolitik olarak inşa edilmiş bir imajdır. Bu durumdan yararlanarak bir sorunun ulusal güvenlik sorunu olarak nitelendirilmesi o sorun için

olağanüstü önlemleri gerekli ve meşru kıldığından bu işleme “Güvenikleştirme” (securitization) denilir. (Buzan 2009:214)

Sonuç olarak Ulusal Güvenlik referans nesnesi devlet olan bir olgudur. Ulusal güvenliğin koruma alanları ise öncelikle devletin bütünlüğü, bekası, egemenliği, bağımsızlığı gibi değerlerden oluşmaktadır. Ulusal güvenliğin koruma alanları ise “ulusal çıkarlar” olarak tanımlanır. Ulusal çıkarlar devletin bekasıyla birlikte refahını da içeren ekonomik ve sosyal alanı da kapsamaktadır. Ulusal güvenlikle ilgili konular geniş bir yelpazede ele alınmakla birlikte bu kategoride strateji çalışmaları, askeri önlemler ve yüksek politika ağırlığını korumaktadır.

2.2. Uluslararası Güvenliğin Tanımı, Referans Nesnesi ve Koruma Alanları

Pek çok çalışmada ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik arasında açık bir ayrıma gidilmediği, kimi zaman bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Hatta güvenlik çalışmalarında çok bilinen isimlerden biri olan Barry Buzan ulusal ve uluslararası güvenikte güvenliğin referans nesnesinin devlet olduğunu, bu nedenle uluslararası ekinin güvenliği ulus devletin sınırları ötesine taşıyan bir fenomen olmadığını ileri sürmektedir.(Buzan 2009:11) Buna karşın Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadar yaşanan gelişmeler uluslararası güveniğe ulus devletlerin sınırlarının ve egemenliklerinin korunmasından öte anlam ve içerikler kazandırmıştır. Bu nedenle günümüzde ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik arasında daha net bir ayrım yapmamız mümkün görünüyor.

Ulusal güvenliğin merkezinde devletler olduğu gibi uluslararası güvenliğin merkezinde de uluslararası sistem ve toplum vardır. Bu haliyle uluslararası güvenlik, güvenlik çalışmalarının devlet ya da insan merkezli geleneksel ayrımına bir de sistem ya da uluslararası toplumu eklemektedir. Uluslararası güvenlik bazı yerde ulusal güvenliğin koruma alanları ile örtüşse de uluslararası toplum fikri geliştikçe ondan pek çok konuda ayrılmaktadır.

Uluslararası toplum ortak değerlere ve kurumlara dayalı tüm dünyaya yönelik kolektif bir bilinç olduğundan zaman içinde gelişmiştir. (Birdişli 2023:388) Tarihte devletler arasındaki ilişkiler aslında uzun yıllar boyunca hanedanlıklar arasındaki ilişkiler şeklinde cereyan etmiştir. Fakat 1630 Vestfalya Barışı, 1713 Utrecht Barışı ve 1815 Viyana Kongresi Batıda devletler arasındaki ilişkileri yavaş yavaş ortak değerlere ve kurallara oturtacak şekilde geliştirmiş ve dönüştürmüştür. Bu kapsamda Vestfalya devletlerin egemen eşitliği ilkesini, Utrecht Barışı büyük güçler yönetimini, Viyana Kongresi ise uluslararası siyasete güçler dengesini kazandırmış ve uluslararası sistem olarak tanımladığımız olgunun adım adım ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Wallerstein uluslararası sistemin sadece politik düzlemi değil kitlesel üretimin neden olduğu bir ekonomik düzeni de içerdiğini belirtmektedir.(Wallerstein 2004:2) 1856’da Kırım Savaşı’nın ardından yapılan Paris Antlaşması ise yavaş yavaş olgunlaşan bu politik ve ekonomik yapıya “Avrupa Devletler Topluluğu” vurgusuyla sosyal bir içerik de eklemiştir. Böylelikle uluslararası sistem, devletlerin egemen eşitliğine dayalı, ekonomik ve sosyal boyutları olan bir kurum olarak ortaya çıkmış oldu. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının ardından kurulan Milletler Cemiyeti (MC) ve ardından gelen Birleşmiş Milletler (BM) ise bu sosyopolitik olguyu somut kurumsallaşma ile buluşturmuştur. Dolayısıyla BM Sistemi dediğimiz sistem ortaya çıkmıştır. BM Sistemi Ekonomik ve Sosyal Konseye eklenen uzmanlık kuruluşlarıyla devletlerin egemenlik alanları içinde yer alan pek çok konuda ortak düzenlemeler yapmaktadır. Günümüzde Kurallara Dayalı Düzen (rules-based order) veya Liberal Uluslararası Sistem de denilen bu işleyiş ve bağluları uluslararası güvenliğin koruma alanı içinde yer alır.

Bu bağlamda uluslararası güvenliğin referans nesnesi doğrudan devletler değil uluslararası sistem ve uluslararası toplumdur. Devletler bu sistemi ve toplumu oluşturan ana unsurlar olduğu için devletlerin varlığının, egemenliklerinin ve bağımsızlıklarının korunması uluslararası sistem ve toplum için gereklidir. Bu nedenle uluslararası güvenliğin koruma alanları ya da referans nesneleri şunlardır (Birdişi, 2023:390) :

- a. Uluslararası sistemin korunması
- b. Uluslararası toplumun korunması
- c. Devletlerin dış egemenliklerinin korunması
- d. Uluslararası düzenin korunması
- e. Savaşın engellenerek barışın sürekliliğinin sağlanması
- f. Uluslararası toplumun sosyal yaşamı için gereken ortak amaçların korunması.

3. Küresel Güvenlik: Tanımı ve Koruma Alanları

Küresel güvenlik kavramının kullanımı İkinci Dünya Savaşı sonrası başlamasına rağmen küresel güvenlikten tam olarak ne kast edildiği açık bir tanımda yer almamıştır. Bu nedenle kavramın başlangıçtan itibaren iğreti biçimde kullanıldığı, konjonktüre bağlı olarak içeriğinin belirlendiği ve değiştiği, çoğu zaman uluslararası güvenlikle eş anlamlı hale geldiği görülmektedir.

Geriye doğru akademik yazın incelendiğinde küresel güvenliğin içeriğinin farklı anlayışlarla doldurulduğu fark edilmektedir. Örneğin 1944-1955 yılları arasında yazılan makalelerde Küresel Güvenlik daha çok Savaş sonrası oluşan güçler dengesi ile ilgili olmuştur. Bu kapsamda 1944’de Schuman tarafından ele alınan bir makalede büyük güçler (Sovyetler Birliği, Avrupa ve ABD kastediliyor) arasındaki denge ve uzlaşmanın sağlayacağı faydaların Avrupa’nın ve küresel güvenliğin sağlanmasına hizmet edeceği belirtilmektedir. (Schuman 1944:470) 1947’de yazılan başka bir makalede ise Türkiye’nin Sovyet yayılmacılığına karşı ekonomik olarak desteklenerek küresel güvenlik sistemine dâhil edilmesi gerektiği gibi bir yoruma rastlanılmaktadır. (Alstyn, 1947:65) Bu kullanım biçimi dikkate alındığında araştırmacıların küresel güvenlikten hegemonik stabiliteyi kast ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca her ne kadar “küresel” ön eki yer alsa da aslında Batı merkezli bir güvenlik anlayışı da dikkatten kaçmamaktadır. 1955’den sonra yazılan makalelerde ise, Soğuk Savaşın artan yoğunluğu nedeniyle küresel güvenlik, strateji ve nükleer silahlanma hakkındaki çalışmaların üst başlığı halini almıştır. Küresel güvenliğin önündeki “küresel” vurgusu aslında bir yanılsama yaratır. Zira her ne kadar büyük güçler arasındaki rekabet uluslararası politikayı domine etse de güvenlikteki “küresel” vurgusuna rağmen üçüncü dünyanın göz ardı edildiği bilinen bir gerçektir. 1960’lı yıllara gelindiğinde küresel güçler arasında yaşanan *détenté* dönemi küresel güvenlik çalışmalarının perspektifine de yansımıştır. Nitekim, Jonathan D. Pollack (1979:42) tarafından yazılan *The Implication of Sino-American Normalization* başlıklı makalede Çin ve ABD arasında yaşanacak normalleşmenin Asya-Pasifik bölgesinde barış ve istikrara dolayısıyla bölgesel ve küresel güvenliğe hizmet edeceği vurgulanmaktadır. Benzer biçimde 1978’de Lincoln P. Bloomfield, ve Harlan Cleveland tarafından kaleme alınan “*A strategy for the United State*” başlıklı makalede silahsızlanma ve nükleer silahların kontrolü konusu BM’nin rolü ve ABD’nin sorumlulukları açısından ve Küresel Güvenlik vurgusuyla tartışılmıştır.

1980’li yıllarda ise güvenlik sorunlarına farklı açılardan yaklaşmak gerektiğinden söz eden çalışmalar belirmeye başlamıştır. Richard H. Ullman (1983:132) *Redifining Security* isimli

makalesinde sadece askeri tehditlere odaklanıp uluslararası alanda baş gösteren diğer sorunları ihmal etmenin ulusal güvenliği olumsuz etkileyeceğini ileri sürmektedir. Bu çalışmalarda dikkat çeken diğer bir şey ise küresel güvenlik ve uluslararası güvenlik kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasıdır. (Baldwin 1997:26)

2000’li yıllara gelindiğinde ise küresel güvenlik denildiğinde nükleer silahsızlanma, büyük güçler arasındaki ilişkilerin uluslararası alana yansması ve strateji konularının anlaşıldığı fark edilmektedir. (Solingen 1994:126) Buna ek olarak 2001 yılında ABD’ye yapılan terör saldırılarının ardından “küresel terör” kavramının önemli oranda küresel güvenlik çalışmalarının içeriğini oluşturduğu fark edilmektedir. Buna karşın küresel güvenliği ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlikten farklı bir düzleme oturtmamızı sağlayacak çok sayıda farklı içerikteki çalışmanın literatürde hızla artış gösterdiği de görülmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak, takip eden gelişmeler sıralanabilir:

- a. 1990 sonrası süreçte uluslararası alanda yaygın bir savaşın çıkmamış olması,
- b. Uluslararası toplum fikrinin gelişmesi ve devletler arasın ilişkilerde daha belirgin hale gelmesi,
- c. BM’in uzmanlık kuruluşlarının çalışmalarının hacim ve niteliğinin ve uluslararası toplumda desteğin artması
- d. Uluslararası hukukta İnsan hakları ve devletlerin sorumlulukları konusunda anlayışın gelişmesiyle devletlerin klasik egemenliklerinin *Just cogens*’e bağlı olarak daha da sınırlandırılmaya başlanması.
- e. Küreselleşmenin etkisiyle hümanist bilincin ve dünya hakkındaki farkındalığın uluslararası kamuoyunda gelişmesi
- f. Dünyanın artan nüfusu nedeniyle çevresel kirlenme, iklim sorunları, biyolojik çeşitlilik gibi gezegenle ilgili sorunların daha fark edilebilir hale gelmesi.

Tüm bu gelişmeler ışığında küresel güvenliği daha açık ve ayırt edilir bir konuma yerleştirmemiz ve onu özgün biçimde tanımlamamız mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda küresel güvenlik için en iyi tanım ve gerekçenin Segun Osisenya tarafından yapıldığı görülmektedir. Osisenya (2024)’ya göre küresel güvenlik doğanın ve küreselleşmenin devletlere yüklediği zorunluluklardan doğmaktadır. Bu zorunluluklar, hiçbir ulusal güvenlik aygıtının tek başına üstesinden gelemeyeceği taleplerdir ve bu nedenle devletlerin işbirliği yapması gerekir. Ayrıca Osisenya, küresel güvenlikle ilgili zorunlulukların güvenlik kompleksinden kaynaklandığını da vurgulamaktadır. Güvenlik kompleksi ise devletlerin güvenlik endişeleri ve güvenlik ihtiyaçlarının diğer devletlerin güvenlik ihtiyaçları dikkate alınmadan gerçekçi biçimde değerlendirilemeyeceği bir durum olarak ifade edilir (Buzan 2003).

Bu çerçevede küresel güvenlik için bir tanım yapacak olursak küresel güvenlik, doğanın ve küreselleşmenin zorlamasıyla uluslararası alanın aktörleri arasında iş birliğini gerekli kılan, insanlığın ortak kaygılarını içeren, gezegendeki yaşamı ve uluslararası politikanın işleyişini

olumsuz etkileyecek genel ve yaygın sorun alanlarını kapsayan bir güvenlik kategorisidir. Bu nedenle küresel güvenliğin referans nesnesi küre/gezegendir. Küresel güvenlik tek başına bir devletin üstesinden gelemeyeceği yaygınlıktaki sorunları içerdiğinden uluslararası alanın aktörlerinin kolektif eylemlerini gerektirir. Üye sayısı açısından evrensel bir görünüm taşıyan BM, küresel güvenlikle ilgili bir girişimci örgüt ve koordinasyon birimi olarak işlev görmektedir.

Bu durumda 1994 BM İnsani Kalkınma Raporunda verilen güvenlik tipolojisi küresel güvenliğin koruma alanları için uygun düşmektedir. Bunlar: ekonomik güvenlik küresel yoksullukla baş etme, gıda güvenliği açlıkla baş etme, sağlık güvenliği temel sağlık hizmetlerine erişebilme, çevresel güvenlik doğanın ve kaynakların korunması, kişisel güvenlik bireylerin her türlü suç ve şiddet baskısından uzak tutulması, toplumsal güvenlik etnik ve dini ayrımcılık ile şiddetten korunma, siyasal güvenlik ise politik baskılar ve insan haklarının suiistimal edilmesini önleme gibi içerikler taşır. BM tipolojisinde tüm bu sorun alanları herhangi bir devlete, bölgeye, etnisiteye bağlı kalmadan ele alındığından küresel nitelik taşıdığını düşünmek gerekir.

4. Ontolojik Güvenlik

Ontolojik güvenlik psikoloji disiplininin güvenlik çalışmalarına aktarılmıştır. Felsefede ise ontoloji, bir fenomenin arkasında yatan nedeni araştıran felsefi bir tanım ve kategori olarak tanımlanır. Bu çerçevede pozitivizm, post-positivizm, eleştirel realizm gibi teoriler kendi bağlamlarına uygun olarak ontoloji kavramından faydalanırlar. Örneğin felsefe, varlık nedir? pozitivizm, bilgi nedir? post-positivizm, gerçek nedir? eleştirel realizm ise altta yatan neden nedir? sorularına ontoloji çerçevesinde cevap aramışlardır. Ontolojik güvenlik ise ontoloji kavramı kişilerdeki güven ya da güvensizlik duygusunun derinliklerinde yatan nedeni araştıran psikososyal bir içerikte ele alınmaktadır.

Bununla birlikte var olma çabasına atıfla ontoloji ve devlet arasında bir ilişki kuran ve devletleri ontolojik güvenlik arayışında aktörler olarak tanımlayan yaklaşımlar da mevcuttur (Zarakol,2017,49). Fakat bu makalede bu kavram orjinine sadık olarak kullanılmaktadır. Zira bu ontoloji ve devlet arasındaki ilişkiyi konstrüktivist yaklaşımla da çözümlemek mümkündür. Fakat ontolojik güvenlik psikolojiye sadık kalarak ele alındığında daha önce güvenliğin analiz düzeylerinde yer almayan bir boyutu güvenlik çalışmalarına kazandırmış oluyor. Bu da birey düzeyi analizdir. Bu durumda ontolojik güvenlik anahtar kavramlar korku, kaygı, beden, benlik ve kimlik gibi şeylerdir. Nitekim ontolojik güvenlikle ilgili çalışmalar daha çok bu kavramlar etrafında şekillenmektedir (Rumelili ve Adısönmez, 2020:26). Nitekim bu kavramın ilk kullanımları olan Laing bir psikanalist olarak ontolojik güvenlik modernitenin neden olduğu kimlik bunalımına işaret etmek için yararlanırken (Laing,1990, s.39), bir sosyolog olan Giddens ise buna küreselleşmeyi de ekleyerek kavramın içeriğini daha da genişletmiştir. (Giddens, 1991, s.35)

Ontolojik güvenlik çalışmalarına diğer bir katkı da Kinnwall ve Mitzen'den (2017,s.5) gelmiştir. Bu akademisyenler günlük “rutinler” içine gömülmüş şiddet üzerinde durarak ontolojik güvenliği yine kaygı ve tehdit kavramları eşliğinde ele almışlar. Rumelili ve Adısönmez (2017,s.30) ise ontolojik güvenliği Kinnwall'a atıf yaparak, “gerek devlet, gerekse öteki üzerinden ve kimlik bağlamında tanımlanmış bir ayrıma dayalı ilişkinin sürekliliği” şeklinde tanımlamıştır (Rumelili ve Adısönmez, 2017, s.30). Birdişli ise ontolojik güvenliği açıklamak için mevcut kavramlara ek olarak “tekinsizlik” kavramını önermektedir. Ayrıca ontolojik güvenliğin kimlik, benlik ve beden arasında bir ayrıma gitmeden bunların tümünü birden kapsayan varoluşsal bir kavram olduğunun altını çizmektedir.

Sonuç

Güvenlik çalışma alanı akademik disiplinler arasında yeni gelişen bir alan ve güvenlik sorun alanı da oldukça dinamik bir doğaya sahip olduğu için güvenlik çalışmalarında çok hızlı bir kavram aktarımı bulunmaktadır. Bu durumda güvenlik çalışmalarının hacmi hızla artarken alanda ciddi bir kavram karmaşasını da beraberinde getirmektedir. Bu kavram karmaşası ulusal, uluslararası, küresel ve ontolojik güvenlik gibi güvenliğin temel çalışma alanlarında yaşandığından alanda kapsayıcı bir tipoloji geliştirmek de güçleşmektedir. Bu güçlüğü aşmak ve güvenlik çalışmalarının temel alanlarını ayrı ayrı tanımlandığı bu makalede ilk olarak güvenlik olgusu ve kavramı ele alınmaktadır. Bu konuda ilk tartışma toplumun doğal halinin ne olduğu sorusudur. Yani, güvenlik sağlanması gereken bir durum mu yoksa korunması gereken bir durum mu? Bu sorunun cevabı siyaset felsefesinde Hobbes, Lock ve Rousseau gibi düşünürlerin konuya yaklaşımları bağlamında ele alındığında birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Örneğin Hobbesçu yaklaşıma göre insanın ve toplumun doğal hali güvensizlik halidir. Nitekim bu güçlüğü aşmak ve güvenliğe ulaşabilmek için devlete gereksinim vardır. Hobbes'a göre güvenliğin tek sağlayıcısı da devlettir. Locke güvenlik konusunda devlete olan gereksinimi kabul etmekle birlikte devlet otoritesinin sınırlanması gerektiğini düşündüğünden devletin güvenliğin tek sağlayıcısı olmadığını altını çizer. Rousseau ise güvenliğin sosyopolitik bir kavram olduğunu ortaya koyarken güvensizliğin kaynağının da eşitsizlik olduğunu belirtir.

Bu çalışmada ise güvenliğin sağlanması değil korunması gereken bir durum olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani kişinin ve olguların doğal hali güvenlik, bozulmuş hali ise güvensizlik durumudur. Bu durumda Hobbesçu yaklaşıma göre güvensizlik her daim mevcuttur (state of war) güvenliği sağlamak için devlete gereksinim vardır aforizması gerçek durumu yansıtmamaktadır. Bunun yerine devlet olmayan bir şeyi yani güvenliği sağlamak için değil, özünde var olan şeyi yani güvenli hali devam ettirmek için vardır. Bu durumda devlet politikaları arasında güvenlik sorgulanamayan bir alan değil gözetim altında tutulması gereken bir alandır. Lock ve Rousseau'nun güvensizliğin kaynakları hakkındaki görüşleri dikkate alındığında güvensizliğin kaynağı ise ontolojik değil sosyo-politiktir. Başka bir ifade ile güvenlik ontolojik bir sorun alanı değil sosyo-politik bir sorun alanıdır.

Güvenlik çalışmalarında sıklıkla kullanılan ulusal güvenlik kavramı ulus devlete ait değerleri korumaya ve ulusal çıkarları gerçekleştirmeye yönelik bir kavramdır. Ulusal güvenlik devlet merkezli olduğu için uluslararası güvenlikle ulus devletin sınırlarının ve egemenliğinin korunması açısından ortak koruma alanına sahiptir.

Uluslararası güvenliğin koruma alanı ise uluslararası sistem ve toplumdan oluşur. Bu nedenle uluslararası güvenlik çalışmaları sistem düzeyinde yapılan çalışmaları içerir. Uluslararası toplum fikri geliştikçe bu olguya ait değerler de uluslararası güvenliğin koruma alanına dahil olur. Uluslararası alanda savaşın engellenmesi ve barışın korunması gibi konular da uluslararası güvenliğin hedefleri arasında yer alır.

Küresel güvenlik ise küreselleşmenin ve doğanın devletlere yüklemiş olduğu sorumluluklar nedeniyle ortaya çıkan yeni bir güvenlik kategorisidir. Küresel güvenlikte sorunlar hiçbir devletin tek başına çözemeyeceği yaygınlıkta ve tüm gezegeni ilgilendiren/etkileyen boyuttadır. Küresel güvenlikle ilgili sorunlarda BM ortak eylemler için harekete geçirici bir örgüt olarak önemli rol üstlenmektedir. Nitekim 1994'de BM tarafından yayımlanan İnsani Kalkınma Raporunda yer verilen güvenlik kategorileri küresel güvenliğin hedefleri ile örtüşüyor.

Güvenlik çalışmalarına psikoloji alanından aktarılan bir kavram olarak ontolojik güvenlik ise birey düzeyi analiz imkanı sağlamaktadır. Kimlik, korku, kaygı, benlik, rutin gibi kavramları

anahtar kavramlar olarak kullanan bu güvenlik kategorisi özelliği itibarıyla psikososyal bir kavramdır. Devletlerin var olma çabasını ontolojik güvenlik bağlamında ele almaya çalışan araştırmalar yanlış bir iş yapmamakla birlikte kavramı orjinine sadık olarak kullanmadıkları için bir karmaşaya neden olmaktadır. O nedenle kimlik ve var olma çabası bağlamında ele alınabilecek konular konstrüktivist çalışmaların sağladığı kolaylıklardan da yararlanabilirler. Fakat ontolojik güvenlik özellikle bireylerin ve karar vericilerin psikolojik kondisyonlarını açıklamak açısından çıkış noktasına sadık kalınarak ele alınması gereken bir kavram olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak ulusal, uluslararası, küresel ve ontolojik güvenlik ayrımı güvenlik çalışmalarının devlet, sistem, gezegen ve birey düzeyinde ele alınmasına olanak tanıyan, ortak koruma alanlarına sahip olmakla birlikte kendilerine özel koruma alanlarını içeren güvenlik kategorileridir.

KAYNAKÇA

Alstyne, Richard W. Van. (1947). "The Question of Turkish Straits." *Current History* 13(65–70).

Anon (1943). "A Theory of Human Motivation." *Psychological Review* (50):370–96.

Anon (2015) "What Is Global Security." *Infoscipedia*. <https://www.igi-global.com/dictionary/cyber-crimes/46705>

Baldwin, David A. (1997). "The Concept of Security." *Review of International Studies* 23(1):5–26.

Baylis, John. 2008. "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı." (43).

Bilgin, Pınar and Williams, Paul. and Bilgin, Pınar. 2010. *Global Security And International Political Economy Vol.2*. Oxford: EOLSS Publications.

Bird, Colin. (2006). *An Introduction to Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Birdişli, Fikret. (2017). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Birdişli, Fikret. (2023). "Uluslararası Kurumların Normatif Bir Unsuru Olarak Uluslararası Güvenlik." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 78(2):381–405. doi: 10.33630/ausbf.1131278.

Bloomfield, Lincoln P. ; Cleveland, Harlan. (1978). "A Strategy for the United States." *International Security* 2(4):32–55.

Booth, Ken. (2012). *Dünya Güvenliği Teorisi*. edited by Ç. Üngör. İstanbul: Küre Yayınları.

Burhanoglu, Burhan. (2015). "Kaygı Nedir, Nasıl Oluşur?" *Fethiye Psikiyatri*. Retrieved (<https://www.fethiyepsikiyatri.com/kaygi-nedir-nasil-olusur/>).

Burhanoglu, Sabri. (2019). "Kaygı, Korku ve Endişe Nedir? Farkları Nelerdir?" "Dr.Sabri Burhanoglu." Retrieved (<https://www.sabriburhanoglu.com/kaygi-korku-ve-endise-nedir-farklari-nelerdir>).

Buzan, Barry; Waeber, Ole. (2009). "Macrosecritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory." *Review of International Studies* 35:253–76.

Buzan, Barry and Lene Hansen. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, Barry and Ole Waever. (2005). *Regions and Powers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, Barry and Ole Waver. (2003). *Regions and Powers*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Frankl, Viktor E. (2022). *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyan Us.

Giddens, Antony. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

Hampton, Jean. (1985). "Hobbes's State of War." *Topoi* 4:47–60.

Hough, Peter. (2004). *Understanding Global Security*. Routledge.

Kinnvall, Catarina. (2004). "Globalization and Religious Nationalism : Self , Identity , and the Search for Ontological Security", *Political Psychology* , Vol . 25 , No . 5 pp . 741-767.

Kinnvall, Caterina. (2017). "Feeling Ontologically (in)Secure: States, Traumas and the Governing of Gendered Space", *Cooperation and Conflict* 52(1):90–108.

Kinnvall, Caterina and Mitzen Jennifer. (2017), "An Introduction to the Special Issue: Ontological Securities in World Politics." *Cooperation and Conflict* 52(1):3–11.

Klein, Bradley S. (1994). *Strategic Studies and World Order*. Cambridge: Cambridge University Press

Körpe, Özgür. (2022). "Reading the USA through Strategy Documents: An Analysis on the Change of Hegemonic Security Understanding." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 18(42):265–93. doi: 10.17752/guvenlikstrjtj.1104894.

Krickel-Choi, Nina C. (2022), "The Concept of Anxiety in Ontological Security Studies." *International Studies Review* 1–21.

Laing, R. (1990). *The Divided Self*. London: Penguins Book.

Lyons, John. (2009). *Semantic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Osisenya, Segun. n.d. "National Security versus Global Security." *UN Chronicle*. Retrieved (<https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-versus-global-security>).

Özen, Yener, and Fikret Gülaçtı. (2010). "Benlik-Kavramı ve Benliğin Gelişimi Bilen Benliğe Gereksinim Var mı?" *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12(2):21–37.

Pollack, D. Jonatha. (1979). "The Implications of Sino-American Normalization." *International Security* 3(4):37–57.

"RAND Cooperation." (2024). "Global Security." Retrieved (<https://www.rand.org/topics/global-security.html>).

Rumelili, Bahar; Adısönmez, U. Can (2017). "Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni Bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi." *Uluslararası İlişkiler* 17(66):23–39.

Rumelili, Bahar; Adısönmez, U. Can (2020). "A New Paradigm on the Identity-Security Nexus in International Relations: Ontological Security Theory." *Uluslararası İlişkiler* 17(66).

Schuman, Frederic L. (1944). "The Soviet Union and Future of Europe." *Current History* 6(34):465–73.

Solingen, Etel. (1994). "The Political Economy of Nuclear Restraint." *International Security* 19(2):126–69.

Ullman, Richard H. (1983). "Redefining Security." *International Security* 8(1):129–53.

UNDP. (1994). *Human Development Report*. New York.

Wallerstein, Immanuel. (2004). *Modern Dünya Sistemi*. İstanbul: Bakış Yayınları.

Walt, Stephen M. (1991). "The Renaissance of Security Studies." *International Studies Quarterly* 35(2):211–39.

Williams, Michael C. (2003). "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics." *International Studies Quarterly* 47(4):511–31.

Wolfers, Arnold. (1952). "'National Security' as an Ambiguous Symbol." *Political Science Quarterly* 67(4):481–502.

HİBRİT SAVAŞ ÇAĞINDA TRANSATLANTİK ENERJİ GÜVENLİĞİ: RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI ÖRNEĞİ

Dr. Meram TATLI¹³²

Dr. Zehra AKSU¹³³

Özet

Tarih boyunca gerçekleşen çatışmaların hemen hemen hepsinde, düşmanın zafiyetlerinden istifade eden asimetrik yöntemler kullanılmış ve bunun sonucunda da nizami/ gayri nizami ve geleneksel/geleneksel olmayan çeşitli taktiklerin birlikte kullanıldığı oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Hibrit savaşın yaygınlaşması temelde savaşın doğasında bir değişikliğe yol açmamış ancak savaşın kullanım alanını yeni bir boyuta taşımıştır. Bu savaş türü, özellikle enerji sektörü gibi kritik altyapı unsurlarına yapılan siber saldırıları kapsamaktadır ve düşmanın dezenformasyon yoluyla sivil toplumun ve demokratik kurumların kamuoyu nazarındaki itibarını sarsmayı hedeflemektedir.

Rusya'nın dış politika kapsamında yürüttüğü hibrit savaş girişimi en çok Ukrayna savaşında kullanılmıştır. Ukrayna'da yaşanan siber saldırılar, iktisadi ve politik baskılar, arz kesintileri, dezenformasyon faaliyetleri birleşerek Ukrayna'nın enerji güvenliğini zayıflatmış ve siyasi açıdan istikrarsızlık yaratmıştır. 2009 yılında Rusya'nın Ukrayna doğal gaz tedarikini sekteye uğratarak gerçekleştirdiği saldırılar en yıkıcı girişim olsa da eylemler devam etmiş ve her geçen gün daha komplike ve zorlayıcı hale gelmiştir. Kırım'ın Rusya tarafından 2014 yılında ilhak edilmesi ve Ukrayna'daki operasyonlar, Soğuk Savaş yıllarından bu yana süregelen müşterek enerji arz güvenliği anlayışının ve aynı zamanda bu yaklaşımın sürdürülebilirliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Enerji kaynaklarının tedariki konusunda AB üye ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıkları ve maruziyetleri ulusal güvenlik bağlamında ciddi sonuçlar yaratabilecek nitelikte olmuştur. Gaz tedariki ve transit geçiş hususunda yaşanan sorunlar, 2006 ve 2009 yılında gerçekleşen Rusya-Ukrayna gaz krizleri, Rusya'nın hem güvenilir bir arz sağlayıcı hem de enerjiyi bir silah gibi kullanmaya istekli ve buna hazır bir ülke olduğunu göstermiştir. Ukrayna konusundaki süregelen çatışmada enerji konusu bir silah unsuru gibi kullanılmaya devam edilirse bu durumdan en çok kimin etkileneceği sorusu, bu çalışmanın temel eksenini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Avrupa Birliği ve bilhassa Güneydoğu ve Orta Avrupa ile Baltık ülkelerinin gaz tedarikinde Rusya'ya olan bağımlılıkları önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Transatlantik iş birliğinde enerji güvenliğinin yeniden sorgulanmasına bağlı olarak Avrupa Birliği ve ABD, Rusya ile enerji alanındaki iş birliğinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar ile uluslararası alanda şeffaf ve küresel bir enerji ticareti ve yönetim mekanizmasının geliştirilmesine katkıda bulunulacağı öngörülmektedir. Temel amacı hibrit savaş stratejisinde kullanılan enerji faktörünün Rusya-Ukrayna krizi üzerinde nasıl bir etki yarattığının incelenmesi olan çalışmada, Rusya'nın izlemiş olduğu hibrit savaş politikasının transatlantik enerji güvenliğine etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit savaş, Enerji güvenliği, Rusya-Ukrayna Savaşı

¹³² Kahramanmaraş, Türkiye, tatlimeram@gmail.com, 0000-0002-4373-5096

¹³³ TÜBİTAK Doktora Sonrası Araştırmacı, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, zehraaksu46@gmail.com, 0000-0003-1073-4086

TRANSATLANTIC ENERGY SECURITY IN THE AGE OF HYBRID WARFARE: THE CASE OF RUSSIA-UKRAINE WAR

Abstract

In almost all conflicts throughout history, asymmetric methods have been used to exploit the enemy's vulnerabilities, resulting in a highly complex structure in which various tactics, both conventional and unconventional, traditional and unconventional, have been used together. The proliferation of hybrid warfare has not fundamentally changed the nature of warfare, but it has taken the use of warfare to a new dimension.

Russia's foreign policy initiative of hybrid warfare has been used most prominently in the Ukraine war. While the 2009 Russian attacks disrupting Ukraine's natural gas supplies were the most disruptive, the actions have continued and have become increasingly complicated and challenging. The annexation of Crimea by Russia in 2014 and the operations in Ukraine have called into question the Cold War-era notion of collective energy supply security, as well as its sustainability. The dependence and exposure of EU member states on Russia for energy supplies has had serious implications for national security. The Russian-Ukrainian gas crises of 2006 and 2009, as well as the problems with gas supply and transit, have shown that Russia is both an unreliable supplier and a country willing and ready to use energy as a weapon. The question of who will be most affected if energy continues to be used as a weapon in the ongoing conflict over Ukraine is the main axis of this study. In this context, the dependence of the European Union and especially Southeastern and Central Europe and the Baltic states on Russia for gas supply is an important issue. With energy security being questioned again in transatlantic cooperation, the European Union and the United States are working to reduce energy cooperation with Russia. These efforts are expected to contribute to the development of a transparent and global energy trade and management mechanism in the international arena. The main objective of this study is to analyze the impact of the energy factor used in the hybrid war strategy on the Russia-Ukraine crisis and to investigate the impact of Russia's hybrid war policy on transatlantic energy security.

Keywords: Hybrid warfare, Energy security, Russia-Ukraine War.

1.GİRİŞ

Bir düşmanın zaaflarına karşı jeopolitik avantaj elde etmek için teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması hibrit savaş olarak adlandırılmaktadır ve 21. yüzyılda bu durum giderek yaygınlaşmaktadır. Günümüzde hibrit savaş, çatışmasız rekabet, yeni nesil savaş ve gri bölge savaşı/stratejileri gibi çok sayıda eş anlamlı ifadesi kullanılmaktadır. Bu terimler, terminolojideki farklı yorumlara rağmen benzer özelliklere atıfta bulunmaktadır. Savaş terimi daima üstünlük elde etmek ve kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek için düşmana çeşitli şekillerde ve biçimlerde kayıplar verdirerek yürütülmüş bir süreç olsa da günümüzde yaşanan hibrit savaşların karakteristik yapısı silahsız araçların kullanılmasına önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Buna ek olarak hibrit savaşın faaliyet sahası geniş kapsamlı olup bütün yaşam alanlarını kapsamaktadır, dolayısıyla hibrit bir savaş evrensel ya da mutlak olarak adlandırılmaktadır. Hibrit savaş, 21. yüzyıla özgü nitelikler taşımakta ve asırlardır süregelen rakibin zaaflarından asimetrik yöntemlerle yararlanma yaklaşımına dayanmaktadır. Hibrit savaş yöntemlerinden biri olarak kullanılan enerji faktörü bu asimetrik araçlardan biridir. Enerji sektöründeki sorunlar hem ulusal hem de insani güvenlikle doğrudan bağlantılıdır. Hayati öneme sahip enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğine yönelik duyulan endişeler, toplumun görüş ve düşüncelerini, politik gündemini, ülke ekonomisinin sürdürülebilirliğini, politik sistemin istikrarını ve bütünselliğini etkilemektedir. Günümüzde enerji güvenliğine yönelik olarak geliştirilen stratejiler, enerji sektöründeki dönüşümlerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Enerji güvenliği, bir devletin enerji rezervlerinin çeşitliliği ve güvenlik düzeyi ile ilişkilidir. Enerji açısından güvenliğin tesisi, ülkelerde ulusal güvenlik ve enerji politikalarının odağında yer almaktadır.

Ukrayna'nın Rusya güçleri tarafından işgal edilmesiyle birlikte süregelen enerji krizi, hem petrol-gaz sektörüne bağımlılığın uzun süredir devam eden kırılganlıklarını gün yüzüne çıkarmış hem de ulusal enerji güvenliği konusundaki endişeleri yeniden gündeme getirmiştir. Ukrayna, Rusya'ya olan gaz bağımlılığını asgari düzeye indirmeye yönelik enerji bağımsızlığı ve gaz çeşitlendirme politikaları geliştirmiş ve bu süreç Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesiyle sekteye uğramıştır. Yaşanan kara savaşı hem Ukrayna'nın bağımsızlığına hem de uluslararası normların ihlaline yol açarken, Rusya'nın yürüttüğü hibrit savaş 2014 yılından bugüne Ukrayna'nın enerji güvenliğini aktif bir şekilde tehdit etmektedir. Dünya üzerinde kendi gücünü arttırmak ve NATO'nun etkisini kırmak isteyen Rusya, yalnızca Ukrayna'da değil transatlantik bölgede enerji güvenliğini adım adım tehdit eden hibrit savaş yöntemlerini kullanmaktadır. Günümüzde yaşanan ve silahlı çatışmaya dönüşen Ukrayna krizi, Rusya'nın hibrit savaşının Ukrayna sınırlarının çok ötesinde olduğunu göstermekte ve transatlantik ülkeleri de etkisi altına alarak enerji güvenliği konusunda nasıl meydan okuduğunun bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın enerji güvenliği konusuna odaklanmasının temelinde, hibrit savaş yöntemi olarak kullanılan enerji faktörünün bir ülkeyi ya da toplumu istikrarsızlaştırma konusunda en büyük potansiyele sahip olduğu iddiası yatmaktadır.

Bu makale Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü hibrit savaş stratejilerinden biri olan enerji güvenliği konusunu kapsamlı bir yaklaşımla incelemektedir. Araştırma, "Rusya'nın Ukrayna'da yürüttüğü hibrit argümanlardan olan enerji faktörünün savaşta nasıl etki yaratmıştır?" sorusu üzerine temellendirilmiştir. Bu minvalde araştırmanın başlıca savı, Rusya Ukrayna'da yürüttüğü hibrit savaş politikasını ve bu savaşın bir argümanı olan enerji faktörünü başarılı bir şekilde yürütmektedir. Rusya, enerji faktörünü hem bölgesel hem de uluslararası alanda bir silah olarak kullanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın önemi ve amacına yönelik olarak nitel araştırma tekniği kullanılmış ve bu yöntemle ulaşılan bilgiler analiz edilerek yorumlanmıştır. Çalışmada

hibrit savaş kavramı, uluslararası teorilerden birisi olan saldırgan realizm yaklaşımı temel alınarak vaka analizi için seçilen Rusya-Ukrayna savaşı çerçevesinde irdelenmiştir.

2. ENERJİ GÜVENLİĞİ VE HİBRİT SAVAŞ

Hibrit savaş, devlet veya devlet dışı unsurlarca yürütülen, aleni ve gizli, askeri ve askeri olmayan yöntemlerin bir araya getirilmesiyle hedefi zayıflatmayı veya zarar vermeyi amaçlayan operasyonlardır (Marahrens, 2023). Bu gibi faaliyetler uyumlu ve eş zamanlı bir şekilde gerçekleştirilmekte, kasten demokratik ülkelerin ve kurumlarının zafiyetlerini doğrudan etkilemeyi hedeflemektedir. Hibrit tehdit eylemlerinin ortak noktası, demokrasi ile kurulmuş devletleri, hükümetleri ya da müttefikleri baltalamayı veya onlara zarar vermeyi hedeflemeleridir (Jungwirth vd., 2023). Hibrit savaş yeni bir terim olmasa da rakibi güçsüzleştirme ve çoğunluğu silahsız olan yöntemlerle stratejik üstünlük kazanma şeklindeki ilkel arzuların geliştirilmiş bir formunu yansıtmaktadır (Mitrovic, 2019: 44). Hedefler yerel, bölgesel, devlet dışı olabilmekte ve fiziksel altyapıya ya da diğer ulusal egemenlik unsurlarına karşı yapılan saldırılara sınırlamalar getirilebilmektedir. Hibrit savaş, lineer ve lineer olmayan şiddet ve sabotaj yöntemlerinin, sinerjik etkileşim yaratmak için düşmanın zayıf yönlerini hedef alan bir kombinasyondur. Hibrit harbin iki özelliği vardır. Birincisi, barış ve savaş arasındaki ayrım kesin olarak yapılamaz. İkincisi, saldırı altındaki devletin hibrit saldırıları tespit edememesi veya bu saldırıları başlatan, destekleyen devletin hangisi olduğunu belirleyememesidir (Arsalan, 2021). Hibrit savaş ile ilgili ilk çalışmalar 2002 yılına kadar uzanıyor olsa da (Nemeth, 2002), bu terimi daha kapsamlı bir kesime tanıtmayı başaran Frank Hoffman'ın makaleleri olmuştur. Çoğu kişi tarafından bu kavramın dayandığı temel kaynak olarak kabul edilen 2007 yılındaki bir çalışmada Hoffman, hibrit savaşların geleneksel imkânlar, gayrinizami stratejiler ve yapılanmalar, ayrım gözetmeyen tehdit ve baskı dâhil terör saldırıları ve suç niteliğindeki düzensizlikler gibi farklı savaş tarzlarını kapsadığını savunmuştur. Bu bağlamda Hoffman'a göre hibrit savaşın özünde farklı muharebe türlerinin ve çeşitli aktörlerin belirsizleşmesi ya da birbirine yaklaşması yatmaktadır. Bu savaşlarda nizami ve gayri nizami güçler hem harekât açısından entegredir hem de stratejik açıdan iç içe geçmiştir. Başka bir deyişle aynı muharebe meydanında aynı gücün parçasıdırlar (Hoffman, 2007: 14). Genel anlamıyla, bir unsur (devlet ya da devlet dışı) belirli nüfuz alanında bir veya daha fazla araç birleşimi kullanarak bir dizi amaca yönelik belirli hibrit tehdit eylemleri gerçekleştirebilmektedir. Bu hedeflere ya kullanılacak aracın nüfuz alanına direkt etkisiyle ya da neden olduğu kademeli sonuçlarla ulaşılabilmektedir. Bir saldırgan unsur tarafından gerçekleştirilen hibrit tehdit eylemleri, tehditlerin hibrit niteliğinin belirleyici öğeleri olan çeşitli yükselme evreleriyle karakterize edilmektedir. Bu aşamalar üç temel safha ile tanımlanmaktadır (Giannopoulos vd., 2020:15-17):

a) Hazırlama: Bu aşamada oyuncunun gayesi rakibin kendi iradesiyle yanlış tercihler yapmasını sağlamaktır. Bu evrede, halihazırda askeri mücadeleye yönelik bir plan yapılmışsa, oyuncu hedefin iç bölgesine nüfuz etmeye ve darbeyi yeteneklerini yerleştirmeye çalışacaktır. Bu yöndeki çalışmalar, durumsal fark edilebilirliği belirsizleştiren girişimler aracılığıyla yürütülmektedir. Hibrit tehdit eylemlerinin saptanması ve karşı tedbirlerin alınması en uygun şekilde hazırlanma safhasında gerçekleşmektedir.

b) İstikrarsızlaştırma: Bir oyuncunun hibrit tehdit operasyonlarını bir saldırı kampanyası (çoklu operasyonlar) şeklinde derinleştirmesi veya istenen hedefe ulaşmak için yapması ile karakterize edilmektedir. Bir oyuncunun ne zaman yöntem değiştirdiğini belirlemek güçtür. Bu aşamada eylemler daha göz önünde, saldırgan bir hal almakta ve daha fazla şiddet içermektedir. Nizami ve gayri nizami yöntemler arasında sınırlar bulanıklaşmaktadır. Burada hedefin hibrit tehdiye karşı müdahale etme yetkinliğinde yavaş yavaş bir çöküş görülmektedir.

c) Zorlama: Bu aşamada hibrit tehdit faaliyetleri açık olarak hibrit savaş terimi olarak tanımlanmaktadır. Hibrit savaş, hibrit tehdit eylemlerinin gerilim seviyesinin yükseldiği aralığın en üst noktasını temsil etmektedir. Bu aşamada hedefe yönelik birçok araç (ekonomik yaptırımlar, tahribat, bilgi/dezenformasyon eylemleri ve propaganda/sahte haberler, özel kuvvetlerin gizli veya açık kullanımı, siber operasyonlar vb.) aktif şekilde kullanılmaktadır. Enerji altyapılarına karşı gerçekleştirilen bir saldırı aleni bir çatışmaya sebep olurken, hibrit tehditlerin de rakiplerin hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayabileceği göz önünde bulundurulduğunda bu durum oldukça önem kazanmaktadır.

Hibrit tehdit oyuncularını stratejik hedeflerine ulaşmak için kullandıkları yöntemler konusunda esnekler. Yalnızca kullanılan farklı yöntemlerin birleşimleri değil, aynı zamanda bu yöntemlerin nasıl uygulandığı, şiddeti ve zamanı da değişiklik gösterebilmektedir. Teknolojideki gelişmeler ve çatışma koşullarının kapsamı gibi diğer etkenler nedeniyle devamlı olarak hem yeni araçlar geliştirmek hem de var olan araçlar adaptasyona uğramaktadır (Jungwirth vd., 2023). Bu gibi sebeplerden ötürü, kullanılan yöntemlerin veya araçların listesi daima eksik kalmakta ve sürekli güncellenmesi gerekmektedir.

Hibrit savaş kapsamında araçsallaştırılan enerji faktörü, üreticiler, tüketiciler ve transit ülkeler açısından farklı şekillerde yorumlanan bir kavramdır. Günümüzdeki gelişmeler enerji mücadelesinin sakinleşmediğini göstermektedir. Bunun aksine, giderek şiddetlenmekte ve güç kazanmaktadır. Günümüzde geleneksel anlamda silahlanma rekabetinin yerini, enerji güvenliği konusunda enerji temin etme rekabeti almıştır. Enerji güvenliği, açıklanması oldukça güç olan çok kapsamlı bir terimdir. Enerji güvenliğinin güvence altına alınması çoğu ekonomideki milli güvenlik ve enerji stratejilerinin odağında yer almaktadır (Chester, 2010). Willrich'e (2003) göre enerji güvenliği, enerji ithal eden ve ihraç eden ekonomiler olmak üzere iki eksenle açıklanmaktadır. Enerji ihracatçıları açısından bakıldığında en önemli husus talebin (çeşitli dış pazarlara güvenli ulaşım) güvence altına alınmasıdır. Enerji ithal eden konumundaki ekonomiler bakımından ise enerji tedarikinin güvenli bir şekilde sağlanması büyük önem taşımaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) enerji güvenliğini, enerji rezervlerinin makul bir fiyat karşılığında sürekli olarak ulaşılabilir durumda olması olarak tanımlamaktadır (IEA, 2023). Enerji arz güvenliği ve talep güvenliği dikotomisinin haricinde, enerji güvenliği çoğunlukla arzın devamlılığı da dahil olmak üzere pek çok farklı açıdan incelenmektedir. Enerji, güvenlik perspektifinden değerlendirildiğinde üç kategoride yer alan ülke önemli olarak karşımıza çıkmaktadır (Mitrović, 2017):

a) Güvenliği dünya pazarındaki talebin devamlılığına dayanan enerji ihracatçısı konumundaki ülkeler;

b) Güvenliği, üretim kapasitelerinin ve teknolojilerinin güvenli bir biçimde gelişimini ve iyileştirilmesini etkileyebilecek enerji maliyetlerine bağımlı olan gelişmekte olan ülkeler;

c) Enerji güvenliği önemli bir enerji kaynağına sahip olmaktan geçen ithalata muhtaç ülkeler.

Bir ülkenin enerji güvenliği o ülkenin jeopolitik özelliklerine doğrudan bağlıdır ve sahip olduğu enerji, iktisadi kalkınma ve politik gücü bir çatı altında toplamaktadır. Bununla birlikte, her ülke için enerji güvenliği konusu hayati bir öneme sahiptir ve anlaşılabilir bir şekilde dünya üzerindeki hemen hemen tüm devletlerin stratejik dokümanlarında yer alan özel bir konudur. Enerji güvenliği 1970'lerin ilk dönemlerinden bu zamana kadar özellikle OECD ve diğer büyük petrol ithalatçısı ülkelerde dar anlamda petrol tüketimi ve ithalatına olan bağımlılığın azaltılması olarak

görülmüştür. O zamandan bu yana hem petrol hem de farklı enerji piyasalarındaki önemli değişiklikler bu resmi değiştirmiştir. Mevcut piyasa ortamında, enerji güvenliği hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeler için ortak bir konudur. İthalatçı konumundaki ülkeler sürdürülebilir enerji kaynaklarına ulaşabilmek için ne kadar güvenlik kaygısı taşıyorlarsa, ihracatçı konumundaki ülkeler de aynı şekilde sürdürülebilir gelir elde edebilmek için ihracat kaygısı taşımaktadırlar (Mitchell, 1997). Küresel ve bölgesel enerji kıtlığı her geçen gün daha ciddi boyutlara ulaşmakta ve arz güvenliğinin sağlanamaması (ticaretin aksamaması ve stratejik kaynakların savaş ya da sabotajlar neticesinde azalması gibi) risk oluşturmaktadır. Bu koşullar hem global hem de bölgesel ve ulusal enerji güvenliğinin güçlendirilmesi ihtiyacına işaret etmektedir.

Enerji insanoğlu için daima büyük önem taşımıştır. Ancak bu önem her geçen yıl daha da artmaktadır. Enerji tedarikindeki aksaklıklar (kısa süreler için bile olsa) büyük mali, iktisadi ve sosyal zararlara yol açabilmektedir. Günümüzde bazı enerji kaynakları ve taşıyıcıları modern hayatın ve iş alanlarının vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Enerji arzındaki bir aksama büyük mali zararlara yol açabilmekte ve hem şehirlerde hem de kent merkezlerinde büyük tahribata neden olabilmektedir. Bu sebeple, özellikle enerji arzının mutlak güvenliğinin sağlanması kritik önem taşımaktadır.

3. RUS ENERJİ HAKİMİYETİ: RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI

Ukrayna, batısında Avrupa yandaşları, doğusunda ise Rusya yandaşlarını bütünleştiren her iki tarafta da konumlanmış bir ülkedir. Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olan bu iki komşu ülke, SSCB'nin çöküşünden sonra (Berglund & Karasimeonov, 2019) bağımsızlıklarını 24 Ağustos 1991 tarihinde kazanmışlardır. Ukrayna ve Rusya'nın resmi olarak bağımsız birer ülke olmalarının ardından (Marples, 1993), 14 Şubat 1992'de diplomatik ilişkiler başlamış ve bunu 1997 yılında imzalanan birçok işbirliği ve anlaşma izlemiştir. Ayrıca, her iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler, politik alan da dahil olmak üzere bazı iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Bağımsızlığını kazanmasından bu zamana kadar Ukrayna, Rusya ile SSCB'nin nükleer silahlarının denetimi, Kırım Yarımadası'nın hukuki statüsü, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz donanmasının paylaşımı, doğalgaz fiyat politikası, Ukrayna'nın doğusundaki Rus azınlıklar, Azak Denizi'nde bulunan deniz limanlarının durumu gibi konularda sorunlar yaşamıştır. Transit ülke olarak Ukrayna enerji güvenliğinde de önemli bir role sahiptir. Rusya'nın Avrupa ülkelerine gaz ihraç edebilmesi için Ukrayna transit bir ülke konumundadır (Stegen, 2011: 6507).

Ukrayna bağımsızlığını kazandığından sonra 2004 Turuncu Devrim ve 2014 Haysiyet Devrimi isyanıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu isyanların sonucunda Rus yanlısı yönetim devrilmiştir. Ukrayna halkı 2014 yılında Rus destekçisi cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in görevden alınması için referanduma gitmiştir. Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini destekleyen Viktor'un politikası nedeniyle Avrupa Birliği lehine gösteriler düzenlenmiştir (Shevel, 2016: 260). Viktor'un iktidardan indirilmesi, Ukrayna yönetimindeki ihtilafların AB taraftarları ve Rus yanlıları olmak üzere iki gruba bölünmesine neden olmuştur. Rus hükümeti yanlısı kesim Kırım halkı ve politikacılarından oluşmaktadır. Kırım oldukça stratejik bir bölgede yer almakta ve Rusya bu bölgeyi Doğu ve Orta Avrupa'daki etkisi için avantaj olarak kullanmaktadır. 16 Mart 2014'te Kırım Parlamentosu yaptığı referandumla resmen Moskova'ya bağlanmayı ve Kiev'den ayrılmayı seçmiştir. Kırım işgalinin haricinde, 2022 yılının Şubat ayında NATO'nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) Ukrayna'yı üye olarak tanıması, Doğu Avrupa'ya nüfuz etme çabası Moskova ile Kiev hattındaki gerilimi tekrardan zirveye çıkarmıştır. Rusya, NATO'nun Doğu Avrupa bölgesine doğru ilerlemesini bir güvenlik tehdidi olarak görmekte, NATO ile Rusya 1990'da yapılan ortak anlaşmanın çiğnendiğini düşünmekte ve Rusya,

Ukrayna'nın kontrolünden çıkmasına izin vermek istememektedir. Ukrayna ise NATO'ya üyeliği kendi egemenlik hakkı olarak görmektedir. O günden bu güne Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği konusunda ciddi bir gerilim yaşanmış ve bu mesele Ukrayna ile Rusya ilişkilerinde bir ihtilaf konusu olmuştur. Ukrayna'nın 24 Şubat 2022'de Rusya ile yaşanan savaşın yarattığı siyasi, politik ve ekonomik etkiler sadece Doğu Avrupa'yı değil, tüm dünyayı etkilemiştir. Ukrayna, Rusya açısından taşıdığı büyük politik, tarihi ve ideolojik öneme ek olarak, dünyanın gıda ve enerji kaynakları için de hayati önem taşımaktadır (Demir, 2022: 21-22).

Rusya için enerjinin geliştirilmesi ve enerji alanında güvenliğin temini en önemli devlet politikalarından biridir. Bu yaklaşım, Rus yakıt ve enerji sisteminin ülke genelindeki rolünün özel bir niteliğe sahip olmasıyla karakterize edilmektedir. Rus dış politikasında enerji faktörünün politik maksatlarla kullanımının köklü bir tarihe sahip olduğu bilinmektedir. Rusya'nın 2003 yılında yayınladığı Enerji Strateji Belgesi'nde, ülkenin enerji ve kaynak tesislerinin hem ekonomik gelişmenin altyapısını oluşturduğunu hem de ulusal ve dış politika açısından büyük önem taşıdığı belirtilmiştir (IEA, 2022). Enerji (özellikle de doğal gaz tedariki), gerek Ukrayna gerekse AB ülkeleri ile ilgili politik hedeflerine ulaşmasında Rusya'ya bir güç ve bazı durumlarda da bir araç olarak hizmet etmiştir. Bu bağlamda ülkeler üzerinde elverişsiz koşullarda ticaretin empoze edilmesi, yolsuzluğun yayılması veya ifşa edilmesine ilişkin adımlar atılması ve hedeflenen stratejik amaçlara yönelik siyasi baskı oluşturulması gibi metotlar kullanılmıştır. Bununla birlikte, günümüzde Rus enerji sektörünün enerjiyi politik çıkarlar için kullanabilme gücü giderek zayıflamıştır. Piyasaların liberalleşmesi, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin gelişmesi ve ithalatındaki çeşitlilik nedeniyle NATO ülkeleri artık Rus enerji politikalarına karşı daha az savunmasız kalmaktadır (Tatlı, 2023: 1247).

Rusya, 15 Ağustos 2022 tarihi itibarıyla dünyadaki en çok sayıda liste bazlı yaptırımlara maruz kalan ülke durumundadır. Ülke vatandaşlarına, işletmelerine, otomobillerine ve uçaklarına ilişkin toplam 11.812 sınırlandırma uygulanmaktadır. Statista'ya göre 22 Şubat - 15 Ağustos 2022 tarihleri arasında 7.568 Rus vatandaşına toplam 10 ülkede kısıtlama getirilmiştir (Statista, 2022). Bu ülkelere Avustralya, Kanada, Avrupa Birliği (AB), Fransa, Japonya, İsviçre, Birleşik Krallık (İngiltere) ve Amerika Birleşik Devletleri dahildir. Buna ek olarak, o tarihte yaptırımlar 1.452 kuruluşu hedef almıştır. Bu yaptırımlar öncelikle ülkenin isyancı konumdaki Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetlerini (DPR ve LPR) tanımasıyla, daha sonra da Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdiği askeri saldırılar neticesinde uygulanmıştır (Aljazeera, 2022). BBC'nin yayınladığı haberde, Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlar arasında AB, ABD ve İngiltere'nin araç yedek parçaları gibi çift kullanıma yönelik malların ihracatını yasaklaması da yer almaktadır. Ayrıca Rusya'dan kalkan tüm uçakların AB, ABD, Kanada ve İngiltere hava sahasına girmeleri yasaklanmıştır. Rus menşeli altın ithalatına yasak getirilmiştir (Shepardson vd., 2022). ABD-AB öncülüğündeki NATO tarafından uygulanan yaptırımları bir tür ekonomik savaş olarak değerlendiren Rusya, bu yaptırımların uygulanmaya başlamasından bu yana daha fazla izolasyona maruz kalmıştır.

Rusya, hem Ukrayna krizinde hem de bundan sonraki süreçte enerji alanındaki gücünü etkin bir şekilde silah halinde kullanması, günümüzde kullanılmakta olan hibrit savaş anlayışına enerji unsurunun da eklenmesine neden olmuştur. Uluslararası alanda Ukrayna'nın Rus doğalgazına olan büyük bağımlılığı, Rusya açısından enerji sektörünü önemli bir güç ve baskı kaynağı haline getirmiştir. Ukrayna'da 2014-2017 arasındaki süreçte enerjiye ilişkin yaşanan bir dizi toplumsal olay iç karışıklığa neden olmuştur. Enerji alanındaki sorunların ilk ayağını, Rus güçlerinin önce Kırım'daki, daha sonra da Luhansk ve Donetsk bölgelerinde bulunan bazı enerji santrallerini vurarak bölgenin enerji kaynaklarının ve altyapı sisteminin belirli bir kısmının işgal edilmesi

oluşturmuştur. Altyapıyı doğrudan olumsuz yönde etkileyen (su, gaz ve elektrik tedarik sistemlerinin bombalanması) yöntemlere sıklıkla başvurulmuştur (Kuboniwa vd., 2005). Moskova, kendi nüfuz sahasında Ukrayna'yı tutabilmek için birtakım yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler içerisinde yeni tedarikçilerin ülkeye girmesini engelleyerek gaz ticaretini kendi tekeline almak; Polonya, Macaristan ve Slovakya üzerinden geçerek batıdan Ukrayna'ya uzanan enerji nakil hatlarına ulaşımı bloke etmek; anlaşmalarda uzun vade, ya alırsın ya ödersin ya da tekrar ihraç edemezsin gibi maddeler öne sürerek Ukrayna'nın gaz piyasasındaki reform çalışmalarını sekteye uğratmak; politik konularda taviz verilmesi karşılığında gaz fiyatlarının düşürülmesini önermek ve devlet yetkilileri ile özel şirket yöneticilerini yolsuzluklara teşvik edecek adımlar atmak yer almaktadır. Aracıların Ukrayna ve Rusya arasındaki enerji ticaretine müdahil edilmesi, şeffaf olmayan enerji sektöründe Rusya'nın lehine çalışan büyük bir destekçi kitlesi yaratmıştır (Balmaseda, 2008).

Enerji maliyetleri Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi nedeniyle yükselmektedir. Dünya genelindeki gaz rezervi bakımından Rusya toplamda %24,3'lük pay ile ilk sırada yer alırken, Rusya'yı İran, Katar, ABD ve Suudi Arabistan takip etmektedir. En fazla gaz üreten ülkeler arasında yıllık 914,6 milyar feet küp ile ABD yer alırken, onu 638,5 milyar ile Rusya, 250,8 milyar ile İran, 194 milyar ile Çin ve 171,3 milyar ile Katar izlemektedir (Worldpopulation, 2022). ABD, 2023 yılında boru hatları aracılığıyla 89,1 milyar metreküp gaz ve 114,4 milyar metreküp sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihraç ederek dünyanın önde gelen doğal gaz ihracatçısı olmuştur. Rusya, Katar ve Norveç'in ardından küresel olarak ikinci büyük doğal gaz ihracatçısı konumundadır (Satista, 2024). Aynı zamanda Rusya da dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biridir. Petrol ve gaz ihtiyaçları için başta Çin ve Avrupa olmak üzere çok sayıda ülke Rusya'ya büyük oranda bağımlıdır (Worldpopulation, 2022).

Ukrayna, Rusya'nın Kırım'ı işgalinden önce enerji gereksiniminin hemen hemen hepsini bu bölgeden temin etmiştir. Rusya, Kırım'ı işgal ettiği süreçte hızlı ve planlı bir şekilde enerji altyapı sistemine el koymuş ve bunun sonucunda Kırım'daki tüm enerji işletmeleri Rus hakimiyetine geçmiştir. Bununla birlikte devlet kurumları işgal edilmiş ve buradan bütün enerji faaliyetlerinin tekrardan yapılandırılması yönünde kararlar alınmıştır. Kırım Meclisi 17 Mart 2014 tarihinde aldığı Kırım Federasyonu'nun Enerji Güvenliğine İlişkin Karar ile Ukrayna'nın bazı milli enerji teşebbüslerini (Chornomornaftogaz) kamulaştırmıştır. Bu kapsamda yalnızca Kırım'da değil aynı zamanda Karadeniz kıyısındaki alanlarda (gaz, petrol rezervleri ve enerji tesisleri) ve Donbas'ta da (enerji üretimi için kullanılan madenler, enerji üretim santralleri, kompresör ve pompa istasyonları, boru hatları) çeşitli enerji yatırımlarına el konulmuştur (Gonchar vd., 2015: 19-20). Doğu Ukrayna'daki kriz gerek yakındaki kömür yataklarını gerekse kömürü tesise ulaştırmak için kullanılan tren nakil hatlarını etkilemiştir. 2014 yılının Kasım ayının sonlarında, elektrik üretiminin neredeyse %40'ını kömür kullanarak sağlayan Ukrayna, elektrik piyasasında acil durum kararı almak mecburiyetinde kalmıştır. Moskova, el koyduğu Donbas'ta ulaşım yollarını yıkmamanın haricinde Kiev ile Moskova sınırındaki ulaşımı da engellemiştir. Çatışmanın yaşandığı sınır hattı boyunca ve daha iç bölgelerde bulunan tren hatları ve geçitler patlatılırken, Ukrayna'nın termik tesislerine kömür sevkiyatını engellemek amacıyla Rusya'dan gelen kömür tedarığı de sınır hattında durdurulmuştur (Konoplyanik, 2009: 447-449). Rusya, Ukrayna savaşında etkin bir şekilde hibrit savaş araçlarından biri olan enerji faktörünü silah olarak kullanmış ve ülkenin enerjiye olan bağımlılığını kendi lehine çevirmiştir.

Hibrit savaş yöntemlerinin kullanıldığı Ukrayna savaşında enerji faktörü önemli bir savaş aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Son birkaç yıldır hem dünya çapında hem de Ukrayna özelinde

gerçekleşen siber saldırılar, dezenformasyon amaçlı faaliyetler ve örtülü askerî harekâtlar gibi hibrit tehditlerde ciddi bir yükselme görülmektedir. Bu tehditler gittikçe daha yaygın, kapsamlı, zarar verici ve baskıcı bir hal almaktadır. Bu durum özellikle enerji sektörüne uyarlandığında, hibrit savaşın daha büyük ölçekli güvenlik ve ekonomik etkilerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Rusya'nın en büyük baskı aracı enerji gücü ya da askeri müdahaleleridir. Bu yaklaşım her ne kadar kısa vadede Rusya'nın mevcut jeopolitik durumunu güçlendiriyor olsa da devletin doğalgaz ve petrol kaynaklarına olan bağımlılığı devam ettirdiği için bu durum uzun vadede ters etki doğurmakta ve sınırlarında istikrarsızlığı körüklemektedir.

4. HİBRİT SAVAŞIN TRANSATLANTİK ENERJİ GÜVENLİĞİNE YANSIMASI

Yeni bir kavram olmayan ancak günümüzde yaygın olarak kullanılan hibrit savaş, çatışma tekniklerinin değişkenliği, çıkar ilişkisinin lineer olmaması, aktörlerin ve araçların daha üst düzeyde bulunması, geleneksel olmayan ve silahsız bir nitelik taşıması ile klasik savaş anlayışından farklılık göstermektedir. Savaşın tanımlanmış hedefleri ile çatışma türleri ve formlarının çeşitliliği bir hibrit savaş biçimi olarak, rakiplerin savunma ve genel kabiliyetlerinin kontrol edilmesine ve zayıflatılmasına katkıda bulunmaktadır. Ekonomik ve enerji kaynakları için sürdürülen daimi mücadelenin yarattığı ikilemler de buradan kaynaklanmaktadır. Bu güç ve çıkar mücadelesine katılan aktörler perspektifinden bakıldığında, iktisadi ve enerji alanlarında egemenlik isteğinin bir nevi hibrit savaş anlamına gelip gelmediği ve hangi aşamada iktisadi ve enerji alanındaki çıkarların liberal piyasanın sınırlarını zorlayarak ulusal güvenliğe karşı hibrit bir tehdit haline geldiği soruları karşımıza çıkmaktadır.

Hibrit saldırıların ve tehditlerin Avrupa coğrafyasında endişe uyandıracak şekilde artması, Avrupa Birliği'nin stratejik altyapısındaki güvenlik açıklarını ve bu altyapıların birbirlerine olan bağımlılıklarını açıkça tehdit etmektedir. Bu tehditler arasında stratejik konumdaki kurum ve kuruluşlara karşı aralıksız devam eden siber saldırılar, yaşanan iklim değişikliği ve enerji kıtlığı kaynaklı sorunların artması yer almaktadır. Hem devlet hem de devlet dışı unsurlar toplumları destabilize etmek için iktisadi açıdan güçlü baskı uygulamak, yanıltıcı ve yanlış bilgi içeren propagandalar yapmak, politik süreçler üzerinde girişimlerde bulunmak ve mülteci akınını kötüye kullanmak gibi hibrit tehditler kullanmaktadır. Ukrayna'nın Rusya tarafından hibrit yöntemler kullanılarak işgal edilmesi, toplumların düzen ve işleyişini bozmak için enerji kaynakları üzerindeki zafiyetlerden yararlanmak isteyebilecek art niyetli aktörler ile enerji güvenliği ve hibrit tehditlerin potansiyel kesişim noktasını ortaya koymuştur (Kuzemko vd., 2022).

Avrupa Birliği, 17 trilyon dolarlık bir ekonomiye ve 450 milyon tüketiciyle dünyadaki en büyük alım-satım bloğuna sahiptir ve dünya ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (CIA Factbook, 2020). Söz konusu etki yalnızca ekonomiyle sınırlı olmayıp hem küresel hem bölgesel hem de politik ve toplumsal birçok değişkeni kapsamaktadır. Fakat Avrupa Birliği, varlığını devam ettirmek için gereken yerli enerji üretiminden yoksundur ve bu bakımdan ihtiyaç duyduğu enerjinin büyük bir bölümünü ithal etmek mecburiyetindedir. AB'nin yenilenebilir enerji kaynaklarını ve bazı durumlarda nükleer enerjiyi kullanarak düşük karbonlu bir enerji altyapısı geliştirme yönündeki çalışmaları bu enerji açığını daha da arttırmaktadır. 2022 yılında enerji maliyetinin artması ve daha az kullanılabilir olması Ukrayna'daki savaşın doğrudan etkisi olarak değerlendirilmektedir (Wallace vd., 2021).

Ukrayna krizinden önce özellikle doğal gaz, petrol ve kömür gibi Rus enerji kaynaklarının Avrupa'ya tedarik edilmesi hayati önem taşımıştır. Rusya ile Avrupa devletleri arasında yapılan işbirlikleri ve bu ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıkları hem enerji güvenliği hem de jeopolitik

dengeler açısından büyük önem taşımaktadır. Ukrayna savaşıdan önce Rusya'nın Avrupa'ya yönelik enerji tedarik zincirinin temel özellikleri şunlardır (Qi, 2023: 289-290):

-Bu unsurlardan ilkinin doğal gaz arzı oluşturmaktadır. Avrupa'nın en büyük doğal gaz tedarikçilerinden biri Rusya'dır. Kuzey Akım ve Kuzey Akım 2 gibi doğal gaz boru hattı ağları aracılığıyla doğal gaz sevkiyatı yaparak Avrupa'nın ticari, sanayi ve konut enerji ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır.

-İkinci olarak petrol arzı gelmektedir. Avrupa'ya petrol arzında da Rusya önemli bir role sahiptir. Hem deniz nakliyesi hem de boru hattı ağlarıyla Avrupa ülkelerine Rus petrol ithalatı yapılmaktadır. Rus petrolünün Baltık Denizi boyunca uzanan Primorsk ve Novorossiysk gibi limanlarından yapılan ihracat ise Avrupa ülkelerinin farklı enerji taleplerini karşılamaktadır.

-Kömür ihracatı ise üçüncü sırada yer almaktadır. Sınırları içinde zengin kömür yatakları barındıran Rusya, dünyadaki en büyük kömür üreten ülkelerden birisidir. Avrupa ülkelerine Rusya hem karayolu hem de deniz taşımacılığı yoluyla kömür ihracatı yapmaktadır. Kara taşımacılığında çoğunlukla demiryolu hattı tercih edilirken, deniz taşımacılığında hem Baltık Denizi hem de Karadeniz'deki limanlar kullanılmaktadır. Bu taşıma güzergahları Rusya'nın kömürü Avrupa'daki birçok noktaya ulaştırmasını sağlamaktadır.

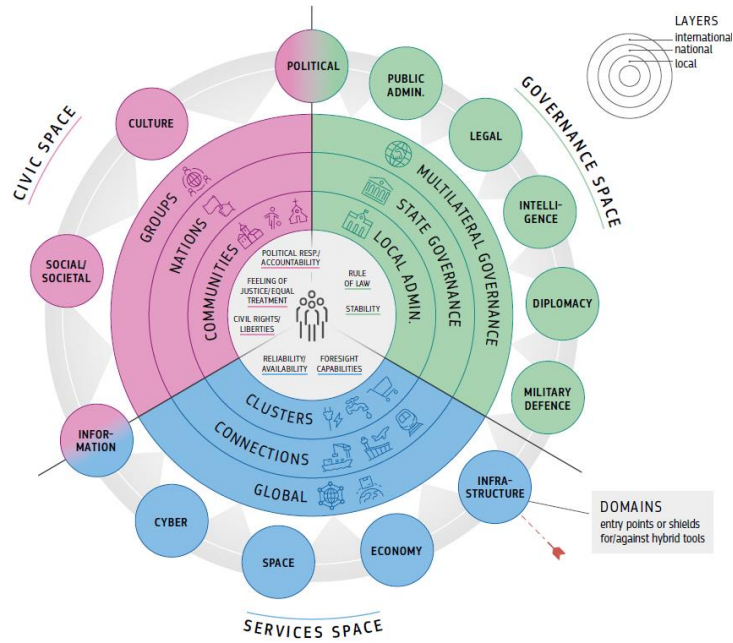
Rusya-Ukrayna savaşının yaşanmasıyla birlikte bu üç önemli enerji kaynağında önemli fiyat dalgalanmaları yaşanmıştır. Savaşın başlarında doğal gaz, kömür ve ham petrol fiyatlarında yükselme eğilimi görülmüştür. Rusya, Şubat 2022'de başta Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Japonya dahil olmak üzere çok sayıda ülke tarafından uygulanan enerji ve ekonomik yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupa'nın uyguladığı yaptırımlar ve Rusya'nın bu duruma gösterdiği misillemeler dünya enerji piyasasındaki dengelerin daha da bozulmasına ve bilhassa Avrupa ülkelerindeki enerji fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Ukraynayı düşünen Avrupa ülkeleri, Rusya'nın savaş finansmanı için kullanabileceği enerji gelirlerini kesmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Rusya'dan gelen kömür, gaz ve petrol ürünlerinin ithalatına sınırlama getirmiştir (Pirani ve Yafımava, 2016: 34-35). Fakat uygulanan sert kısıtlamalar ve ithalat yaptırımları dünya enerji piyasalarına büyük zarar vermiştir (Tuna, 2022: 74). Enerji piyasalarındaki temel enerji kaynakları doğalgaz ve petroldür. Ülkelerin 2022 yılındaki genel enerji arzının %50'sinden fazlasını bu iki enerji kaynağı oluşturmaktadır (Muqsit, 2022). Bu sebeple, enerji rezervlerine uygulanacak sert yaptırımlar yalnızca Avrupa ülkelerine ve Rusya'ya zarar vermekle kalmayacak, aynı zamanda enerji tedarik zincirini sekteye uğratarak Rusya'nın ürettiği doğalgaz ve petrole muhtaç olan tüm ülkelere de büyük zarar vermektedir. Bu durum, uluslararası enerji piyasasında istikrarı bozmakta ve fiyatların hızla yükselmesine neden olabilecek arz kesintilerine yol açmaktadır. Batının dayattığı yaptırım kararlarına karşı Rusya'nın almış olduğu bir dizi karşı tedbir, dünya çapında enerji arzında yaşanan aksaklıkları daha da derinleştirmiştir. Yaptırımlara karşı Rusya, enerji akışını kesintiye uğratmak ve sevkiyatı durdurmak da dahil olmak üzere iki misilleme yöntemi benimsemiştir. Mesela Moskova, enerji sevkiyatını durdurarak, gaz nakil hatlarını kapatıp ödemeleri ruble cinsinden almak suretiyle dost olmayan ülkelere enerji vermeyi reddetmiştir (McWilliams vd., 2022). 2 Eylül 2022 tarihinde Rusya, Kuzey Akım 1 doğalgaz taşıma hattını kapatmış ve Almanya'ya yapılan tüm gaz sevkiyatını durdurmuştur. Rus enerjisine ciddi ölçüde bağımlı olmalarından dolayı Rusya'nın atmış olduğu bu adımların etkileri en çok Avrupa coğrafyasında hissedilmiştir. Ayrıca Rus hükümeti, Avrupa ülkelerine yönelik ambargoları kaldırmaları için baskı yapmaktadır. Gazprom, doğalgaz sevkiyatını durdurma yönündeki tehditlerini sürdürmekte ve uygulanan ambargolar kaldırılmadan bir iyileşme olması beklenmemektedir. Rusya'nın bu eylemleri gaz ve petrol fiyatlarında ciddi

artışlara yol açmış ve bu durum Avrupa'nın enerji krizini daha da tırmandırmıştır (Tuna, 2022: 74). 2022 yılında Ukrayna'da patlak veren savaş, Putin yönetimindeki Moskova'nın oluşturduğu tehdide karşı bütün Avrupa'da bir uyanış yaratmıştır. Sonuç olarak Rusya'ya daha derin yaptırımlar uygulanmış ve Rus menşeli olmayan hidrokarbonların kaynak olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü (NATO) üyesi birçok ülkenin aynı zamanda AB üyesi olması ve AB'nin enerjiyle ilgili yetkilerine tabi olması göz önüne alındığında, bu potansiyel istikrarsızlığın ulusal ve bölgesel güvenlik üzerinde yarattığı ek bir etki söz konusudur. Bu nedenle, NATO Avrupa alt yapısına bağlı olarak faaliyet gösterdiğinden hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilen faaliyetler NATO misyonunu direkt olarak etkilemektedir. Günümüzde enerji, bir ulus-devlet varlığının devamı için elzem bir unsur olarak görülmekte, ucuz, istikrarlı ve güvenilir enerji arzının sağlanabilmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim böyle bir tedarikçinin önemli ve uzun süre sektöre uğraması yıkıcı sonuçlara (iktisadi çöküş, insan kayıpları, sivil ayaklanmalar vb.) yol açabilmektedir. Tüm bu riskler, düşük karbonlu enerji sistemine geçiş sürecini dengelerken bir yandan da geleneksel fosil yakıt temelli enerji altyapısına güvenmeyi sürdürmenin getirdiği risklerle yan yana gelmekte ve daha da artmaktadır. Sosyal ve iktisadi dengelerin korunabilmesi, tedarik güvenliğinin yanı sıra güvenilir dağıtım ve üretim tesisleri de kapsayan belli seviyelerde enerji güvenliğini gerektirmektedir (Qi, 2023: 289-290).

2016 yılından itibaren hem NATO hem de Avrupa Birliği hibrit tehditlere karşı koymayı bir işbirliği önceliği olarak belirlemiştir. Bu kapsamda hibrit tehditlerle mücadele merkezi adı altında (Hybrid CoE) 2017 yılında dokuz katılımcı devletin (Finlandiya, İsveç, Birleşik Krallık, Letonya, Litvanya, Polonya, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri) destekleriyle ortak bir yapı oluşturulmuştur. Hibrit tehditlerle mücadele merkezi, politikadan pratik sorunlara, yumuşak güçten askeri araçlara kadar çeşitli yönleri odaklanmaktadır. 2022'de, Hybrid CoE ve Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi, Hibrit Tehditler - Kapsamlı Bir Dayanıklılık Ekosistemi (CORE) adı altında bir çerçeve önermiştir. CORE modeli, söz konusu kuramsal yaklaşımı esas alarak hibrit tehditleri incelemekte ve bu tehditlerle mücadele edebilmek için daha kapsayıcı (ekosistem) bir çözümleme sunmaktadır. CORE modeli, farklı sektörleri ve toplumsal seviyeleri temsilen sırasıyla üç alandan (sivil, yönetim, hizmetler) ve üç kademeden (uluslararası, ulusal, yerel) oluşan bir bütün toplum yaklaşımına (European Commission, 2019) dayanmaktadır. Bu çerçeve üye devletler ve AB kurumları için hibrit tehditleri öngörmek, etkilerini değerlendirmek ve müdahaleye rehberlik etmek üzere stratejik bir kılavuz görevi görebilecek, toplumun tamamını kapsayan bir yaklaşım ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu konsept çerçevesinde oluşturulan on üç alan, söz konusu ekosisteme potansiyel giriş noktaları olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıkan hibrit tehditlere karşı dayanıklılık, güçlü ekosistem temellerini gerektirmektedir. Güçlü bir ekosistemin oluşmasını sağlayan yedi temel (CORE modeli) şunlardır (Jungwirth vd., 2023): -Eşit muamele ve hakkaniyet anlayışı -Bireysel haklar ve özgürlükler - Hesap verebilirlik ve Siyasi sorumluluk -Hukukun üstünlüğü ilkesi -İstikrar -Güvenilirlik / erişilebilirlik -Tahmin kabiliyeti

Şekil 1: CORE Modeli (Jungwirth vd., 2023)

Ülkelerde karşılıklı bağımlılığın sağlanması, ilişkilerin güçlü ve sağlıklı olması ve demokratik sistemlerin ayakta kalması güven ve güvenilirlik temeline dayanmaktadır. Bu yedi temel unsur demokratik bir toplumun temelidir ve hibrit tehditlere karşı dayanıklılık oluşturmak için vazgeçilmezdir. Dayanıklılık genel anlamda, dış şoklara karşı dayanıklı olmak ve bunların üstesinden gelmek, uyum sağlamak ve bozulmadan önceki orijinal dengeye yakın olabilecek yeni bir istikrarlı dengeye doğru ilerlemek anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, düşman aktörlerin hibrit tehditleri kullanmak suretiyle başlıca üç hedefe ulaşmaya çalışması nedeniyle gerekli görülmektedir (Jungwirth vd., 2023):

- Demokrasilerin işleyişini ve kurumsal bütünlüğünü bozmak ve zarar vermek;
- Kurumların güvenilirliğini ve karar alma sürecini etkilemek ya da değiştirmek
- Küresel ölçekte basamaklı etkiler yaratmak (toplumun üç alanı, üç katman ve 13 alan genelinde).

CORE yaklaşımı AB ve NATO iş birliği kapsamında, yukarıda belirtilen üç temel hedeften birine veya daha fazlasına ulaşmayı planlayan hibrit tehditleri ve bunların yarattığı etkileri incelemek ve nihayetinde bu tehditlere karşı koymak için de kullanılmaktadır. Hibrit tehditlere yönelik dayanıklılığı artırmak ve geliştirmek için toplumun tamamını kapsayan bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Enerji krizine yol açan savaşın uzaması transatlantik ülkelerin enerji stratejileri açısından bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Rus hükümetinin Avrupa'nın yaptırım kararlarına misilleme yaparak karşılık vermesi, jeopolitik bakımdan doğal gazı daha fazla güvenilmez kılmaktadır. Bu belirsizlik, Avrupa'nın enerji rezervlerine yönelik yaklaşımını değiştirmiş ve AB üye ülkelerini, yaşanan enerji krizinden kurtarabilmek ve Rus enerji arzına olan yüksek bağımlılığı azaltabilmek için enerji konusundaki politikalarını revize etmeye zorlamıştır (Osička and Černoch, 2022). Bu noktada Avrupa ülkelerinin seçebileceği iki olası seçenek bulunmaktadır; enerji güvenliğini ulusal ölçekte tesis etmek ve enerji geçiş sürecini hızlandırmak (Žuk and Žuk, 2022: 710-711).

Avrupa ülkeleri için ulusal enerji güvenliğine odaklanmak en önemli opsiyonlardan bir tanesidir. Enerji konusu genellikle enerji krizleri sonucunda gündeme gelmektedir (Wilson, 2019: 117). Enerji kaynaklarının giderek azalması ve artan maliyetler, AB'nin enerji konusundaki politikalarını dekarbonizasyona odaklanmaya, vatandaşlarının enerji kıtlığından korumasına ve enerji arz güvenliğini tesis etmeye yönelmiştir. Savaşın yarattığı enerji krizi sonrasında Avrupa ülkeleri, enerji tedarikini güvenli hale getirmek için olağanüstü önlemler almayı düşünmektedir. Örneğin, Rus enerji arzına olan bağımlılık başta olmak üzere enerji tedarik ortaklıkları tekrar gözden geçirilerek Rus enerji kaynaklarının Avrupa enerji piyasasından çıkartılması için bir dizi girişimlerde bulunulması planlanmaktadır (McWilliams vd., 2022). Uzun süre devam eden askeri savaflara sürüklenmek riskli bir durum olduğundan, Rus kaynaklarına olan bağımlılığın giderek azaltılması transatlantik bölgedeki ülkelerin enerji güvenliği için temel bir koşul haline gelmektedir (Osička and Černoch, 2022). Enerji dönüşümünü hızlandırmak, enerjide bağımsızlığı sağlamanın bir diğer yöntemidir. Bu yöntem, fosil yakıttan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş sürecini hızlandırmak ve enerji sistemlerini yenilemek gibi farklı stratejileri kapsamaktadır (Žuk and Žuk, 2022: 712). Artan enerji maliyetleri, yenilenebilir enerji alanındaki yatırımlar için her zaman bir teşvik unsuru olmuştur. Rusya'nın ihraç ettiği enerji kaynaklarının istikrarsız olması, Avrupa ülkelerini yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirmiş ve bu yönelme enerji bağımsızlığına yönelik bir önlem olarak görülmüştür. Gelecekte AB'nin enerji güvenliğinin oluşturulmasında yenilenebilir enerji konusunda daha fazla denetime haiz olması beklenmektedir. Enerji sektörünün yenilenmesi bakımından, konut sektöründe kullanılan ısıtma sistemleri gibi enerji verimliliğine dayalı yatırımların desteklenmesi, yalnızca ısınma sektöründe fosil yakıtlar kullanılmakla kalmayıp, aynı zamanda ısınma maliyetlerini stabilize ederek ülkelerin kendi nüfuslarını yükselen gaz fiyatlarından ve enerji kıtlığından korumasına da yardımcı olabilmektedir (Avanzini vd., 2022). Bununla beraber, her iki politika yaklaşımının da belirgin eksiklikleri bulunmaktadır. Ulusal enerji güvenlik yaklaşımına odaklanma, çevresel tahribatı arttırma ve dekarbonizasyonun gerçekleştirilmesini sektöre uğratma potansiyeline haiz milliyetçiliğe de atıfta bulunmaktadır (Kulin vd., 2021). Başka bir deyişle, enerji geçiş sürecini hızlandırmaya ilişkin bu politik yaklaşım büyük çaplı bir zaman yatırımına ihtiyaç duymakta ve mevcut enerji kıtlığı krizini çözememektedir. Bu sebepten ötürü, Avrupa ülkeleri mevcut hem enerji hem de çevresel bozulma problemlerini aynı anda çözmek için bu iki tür enerji yaklaşımını dengelemek durumundadır.

Transatlantik bölgesinde enerji krizini azaltmak ve güvenliği sağlamak için kısa ve uzun vadede olmak üzere iki enerji stratejisi oluşturulmuştur. Kısa vadede, enerji kaynaklarındaki kıtlığı çözmek ve kırılgan ülkeleri enerji konusundaki yoksulluktan koruyabilmek için birtakım geleneksel enerji yatırımlarını arttırmak planlanmaktadır. Ulusal enerji güvenlik konusu ve dekarbonizasyon ile ilgili konular uzun vadeli planlarda yer almaktadır.

Kısa süreli enerji stratejisinde, enerji tedarikinin güvence altına alınması, enerji arz kıtlığı yaşayan ülkeler için en önemli önceliklerden birisidir. Bu çerçevede, kömür kullanımının artırılması kısa vadede enerji tedarik sürecinde yaşanan güvenliği artıracak ve kömüre yapılan yatırım Rus doğalgazının yerine kullanılabilecektir. Bunun yanı sıra, hem konut hem de ulaşım sektörlerinde daha sert enerji tasarrufu koşullarının uygulanması, enerji sıkıntısının yarattığı baskıyı etkili bir şekilde azaltılabileceği düşünülmektedir. Hem konut hem de ulaşım alanları enerji tasarruf potansiyeli çok yüksek olan iki sektördür. Konut sektörü için devletler, soğutma ve ısıtma sıcaklıklarının düşük tutulması gibi daha sert enerji tasarrufu şartlarını zorunlu kılabilir. İstatiksel verilere göre, soğutma ve ısıtma dünya enerji tüketiminde sırasıyla %17 ve %50'den fazla paya sahiptir. Bilhassa iklimler en yüksek enerji harcayan unsurlardan biridir. Klima ayar noktası sıcaklığındaki 1 santigratlık bir düşüş, enerji tüketiminde %10'luk bir azalma sağlayabilmektedir.

Taşımacılık sektörü bakımından, istatistiki verilere göre dünya petrolünün ortalama %60'ı bu alanda kullanılmaktadır. Taşıt hız sınırını düşürmek, hususi araçları toplu taşımayla değiştirmek ve araç ortak kullanımını yaygınlaştırmak gibi uygulanabilir önlemler enerji tüketimindeki ciddi azalmaya katkıda bulunabilmektedir (IEA, 2022).

Uzun süreli enerji stratejisinde ise, uzun vadede gerçekleştirilecek reformlar için karar alıcılar enerji konusundaki güvenlik eksikliğini gidermeye ve aynı zamanda iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya odaklanmaktadır. Sürdürülebilir enerjinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için bu sektöre yapılacak yatırımlarla yeşil enerjiye geçiş sürecinin hızlandırılması, hem Avrupa'nın enerji bağımsızlığına kavuşmasını hem de enerjide sürdürülebilirliğin sağlanmasını teşvik edebilmektedir. Bir devletin ekonomik ve siyasi yapısı, enerji dönüşümlerine vereceği tepkiyi biçimlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. ABD, Avrupa'nın Rus enerjisine olan bağımlılığını azaltmaya ve Amerikan enerji ithalatının artmasına yönelik arzusunun gerçek olabileceği öngörülmektedir. Natural Gas Monthly tarafından yayınlanan rapora göre, 2022 yılında Amerika Birleşik Devletleri sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatında bir artışa ev sahipliği yapmıştır. Günlük ortalama ihracat hacmi bir önceki yıl olan 2021'e kıyasla %9 (0,8 Bcf/d) artarak günde 10,6 milyar fit küpe (Bcf/d) ulaşmıştır. ABD'nin Avrupa'ya gerçekleştirdiği LNG ihracatının 2021 rakamlarıyla karşılaştırıldığında 4,0 Bcf/d'ye denk gelen %141'lik artış özellikle dikkat çekmektedir (IEA, 2023). Rusya'nın petrol ve gazı ABD'deki kaya petrolü ve gazının baş rakipleri olmuştur. Uzun vadede bakıldığında Rusya'nın Avrupa'ya gaz ve petrol ihraç etme potansiyeli düşecek ve büyük enerji tüketicisi devletlerin enerji güvenliğini sağlamak konusunda kendi kendilerine yeterlilikleri artabilecektir. Enerji alanında yaşanan dönüşüm, dünya genelinde enerji alanının yeniden şekillenmesini ve düzenlenmesini hızlandıracaktır. Fakat alıcı-satıcı dinamiklerindeki piyasa kurallarına dayanan değişimler Rusya, ABD, Avrupa ve OPEC ekseninde yeni bir arz-talep oyununa yol açabilecektir. Amerika'nın kaya petrolü ve gazının Avrupa piyasasındaki rolünün önemli oranda artması, petrol ve gaz ithalatındaki çeşitliliğin artırılması ve yeşil enerjiye geçiş sürecinin hızlandırılması, Avrupa için enerji bağımsızlığını artırırken Rus enerjisine olan aşırı bağımlılığı da azaltacaktır. REPowerEU planı, enerji tüketiminin büyük bir payını yenilenebilir enerjiye dönüştürmeyi hedeflemektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması sayesinde Avrupa, Rus fosil yakıtlarına olan bağımlılığını 2027 yılına kadar azaltacağını taahhüt etmiştir. REPowerEU planı, Rus gazının yerine AB üye ülkeleri tarafından yenilenebilir enerji ve hidrojen üretiminin ikame edilmesini önermektedir (European Commission, 2019).

Avrupa Birliği için gaz ve petrol kullanımından uzaklaşmak önemli bir hedef olmuştur. AB'nin 2050 yılına kadar iklim açısından sıfır karbonlu hale gelmek gibi iddialı bir hedefi bulunmaktadır ve bu hedefin yol haritası Avrupa Yeşil Anlaşması'nda belirlenmiştir. Bu amaçlara yönelik olarak AB tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar içerisinde AB enerji dağılımındaki yenilenebilir enerji kaynaklarının payının mevcut hedef olan %40'ın üzerine çıkarılarak %45'e yükseltilmesi de yer almaktadır. Solar enerji kullanımının yaygınlaştırılması için Avrupa Solar Çatı Girişimi gibi girişimler başlatılmıştır ve özel bir AB Solar Enerji Stratejisi aracılığıyla fotovoltaik (PV) enerjinin yaygınlaştırılmasının hızlandırılması planlanmaktadır. AB buna ek olarak 2030 yılı için belirlediği bağlayıcı enerji tasarruf oranını %13'e yükseltmiş ve daha sürdürülebilir bir enerji geleceğini desteklemek için diğer stratejileri de uygulamaya koymuştur. REPowerEU projesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve yerli yenilenebilir enerji imalatının desteklenmesi sayesinde Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğinin artırılmasını ve enerji bağımsızlığının teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Fosil yakıttan yeşil enerji kaynaklarına doğru geçiş yalnızca çevre açısından fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kamu sağlığının

iyileştirilmesine de yardımcı olmaktadır. RE Power AB projesi çerçevesinde artan yenilenebilir enerji kapasitesi, yenilenebilir enerji sektöründeki yeni iş fırsatları açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Sürdürülebilir enerji yatırımları sadece ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda özel yatırımları da çekmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji yatırımları, temiz enerji teknolojilerindeki inovasyon ve araştırmaları teşvik ederek sürdürülebilir enerji çözümlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır (IEA, 2022).

Yürütülen politikalar ve piyasadaki mevcut koşullar altında, küresel yenilenebilir enerji potansiyelinin 2028 yılına kadar 7 300 GW'a yükselmesi ve yenilenebilir enerji sektörünün 2025 yılı itibariyle kömüre kıyasla dünya çapında elektrik üretiminin en büyük enerji kaynağı haline gelmesi beklenmektedir. Bu büyük değişim, tüm dünyada ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına olan desteğini arttırmasıyla, 2022 yılında yaşanan krizin ardından iç enerji güvenliğini güçlendirmek ve iklim konusunda ilerleme kaydetmek isteyen hükümetler tarafından gerçekleştirilmektedir. ABD'deki Enflasyonu Düşürme Yasası, Avrupa bölgesindeki REPowerEU projesi ve Japonya'daki GX Çevreci Dönüşüm planı, Rus işgalinin ardından harekete geçen politika yapıcılarının ortaya koyduğu güçlü adımlara sadece birkaç örnek oluşturmaktadır. COP28'de yaklaşık 200 hükümet, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nın 2050 yılına kadar sıfır emisyonla sahip bir enerji ağı kurma planı çerçevesinde, 2030 yılına kadar dünyanın yenilenebilir enerji potansiyelini üç katına çıkartarak 11.000 GW'ın üzerine çıkarmayı kabul etmişlerdir. IEA analizi, daha güçlü politika uygulamalarıyla bu hedefe yaklaşılabileceğini ve mevcut kapasitenin 2,5 kat artma eğiliminde olduğunu göstermektedir (IEA, 2023).

5. SONUÇ

Farklı yöntemlerin bir araya getirilerek belirsiz stratejik hedeflere ulaşılmasını sağlayan hibrit savaş yöntemleri, güvenliğin karşı karşıya olduğu yeni riskler arasında yer almaktadır. Rusya'nın saldırgan emelleri düşünüldüğünde, Batı karşısındaki dikkat çekici güç asimetrisi sebebiyle hibrit savaş Rusya için yalnızca cezbedici değil aynı zamanda stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Moskova'nın sahip olduğu askeri bütçe ve teknolojinin yanı sıra ekonomik büyüklüğü ve zenginliği de Batı ülkelerinin sahip olduğu çeşitli imkânlarla kıyaslanamayacak düzeydedir. Hibrit savaş, Rusya'nın potansiyel rakip olarak gördüğü ülkelere karşı bu güç eşitsizliğini azaltmasına olanak tanımaktadır. Batılı ülkelere karşı yürüttüğü hibrit savaşta Rusya'nın uyguladığı başlıca araçlar arasında enerji kaynaklarının siyasallaştırılması/silahlandırılması, gayri resmi aktörlerin ve atfedilemeyen güçlerin kullanılması, Rus yanlısı ve Rus eğilimli aktörlerin desteklenmesi, dezenformasyonun kapsamlı bir biçimde uygulanması ve seçimlerin manipüle edilmesi yer almaktadır. Bunlar sistematik bir şekilde senkronize edilmiştir.

Rusya-Ukrayna savaşı dünya enerji piyasası üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Küresel enerji piyasası 2022 yılında, 20. yüzyılda gerçekleşen iki petrol krizine benzeyen, benzeri görülmemiş ve oldukça geniş kapsamlı bir enerji kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz küresel enerji ticaretinin ana unsurları olan doğal gaz, petrol ve kömür fiyatlarındaki artışa neden olmuştur. Her üç kaynak da dikkate değer bir biçimde dönemsel ya da tarihsel olarak en yüksek değerlere çıkarak dünya enerji pazarını önemli oranda etkilemiştir.

Rusya devlet başkanı Putin'in 2022 yılı itibariyle hibrit savaş yöntemlerini kullanarak Ukrayna ve Baltık ülkelerinde yürüttüğü operasyonlar, Batı'nın yeniden inşasını engellemek, yitirilen bölgeleri tekrar ele geçirmek ve Moskova'nın eski imparatorluğu üzerinde kontrollü enerji kaynakları ve manipülasyon yoluyla hakimiyet tesis etmek konusundaki niyetini ortaya koymuştur.

Bu hamle aynı zamanda Rus petrol rezervlerine bağımlı olan ülkelere de bir nevi mesaj vermek için planlanmıştır. Bu mantığın temelinde Rusya'nın enerjiyi bir baskı aracı ve devlet gücünün bir unsuru olarak kullanmaya istekli olması yatmaktadır. Büyük enerji ihracatçısı ve üreticisi olan Moskova ile Kiev arasındaki savaş enerji güvenliği açısından önemli sorunlara yol açmıştır. Putin yönetimindeki Rusya, enerji kaynaklarından sağladığı gelirlerle güçlenerek, SSCB'nin dağılmasını müteakiben kaybettiği büyük güç statüsünü yeniden kazanmaya çalışmaktadır. Bu uluslararası itibarını tekrar kazanma girişimi, Moskova'nın enerji rezervleri konusundaki üstünlüğünü jeopolitik bir silaha dönüştürmesine neden olmuş ve enerji milliyetçiliğinin etkisiyle komşu ülkelere karşı agresif bir tutum takınmasına yol açmıştır.

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan çatışma Avrupa enerji politikalarında bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Avrupa devletleri arasında benimsenecek enerji stratejisi anlayışı, savaşın ne kadar süreceğine, Rus enerji ithalatına bağımlılık durumuna ve enerji ithalatçısı ülkelerin siyasi tutumuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Gerçekçi bir bakış açısıyla, enerji konusunda yalnızca tek bir stratejiye güvenmek son derece riskli bir seçenektir. Her iki strateji seçeneğinin de eksik yönleri bulunmaktadır. Kömürün kullanımdan kaldırılmasının ötelenmesi çevre tahribatını arttırırken, yenilenebilir enerji kaynaklarının hayata geçirilmesi ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi büyük çaplı yatırım ve zaman gerektirmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilebilmesi için en az iki yıllık bir süre, hidrojen üretiminin gerçekleştirilebilmesi için en az on yıllık bir süre ve nükleer enerji tesislerinin kurulup nitelikli bir hale dönüştürülebilmesi için de en az on beş yıllık bir süre gerekmektedir. Dolayısıyla, bazı geleneksel enerji türlerini yaygınlaştırmaya dönük kısa vadeli stratejiler, enerji geçiş sürecini hızlandıracak, enerji üretkenliğini yükseltecek ve daha fazla depolama yükümlülüğü doğuracak uzun vadeli stratejilerle desteklenmelidir.

Sonuç olarak, bu savaş nedeniyle ortaya çıkan zorluklar, Avrupa ülkelerinin enerji alanında bağımsızlıklarını gerçekleştirmeleri ve Rusya'nın enerji rezervlerinden uzaklaşmak için oluşan siyasi uzlaşıdan faydalanarak enerji alanında dönüşümü hızlandırmaları için bir fırsat yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, Avrupalı ülkelerin çabaları petrolün dünya genelinde kullanımdan kaldırılmasını teşvik ederek, enerji kaynaklarını siyasi hedeflerine ulaşmak için stratejik bir silah olarak kullanma eğiliminde olan ülkelerin etkisini daha da azaltabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aljazeera. (2022) Donetsk and Luhansk: What to Know about Ukraine's Rebel Regions, Al Arsalan, B. (2021). Гибридная война: новые угрозы, сложности и «доверие» как антидот 09.09.2024. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2021/11/30/gibridnaya-vojna-novye-ugrozy-sloyonosti-i-doverie-kak-antidot/index.html>.
- Balmaseda, M. (2008). Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union: Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006. Routledge. <https://www.e-ir.info/pdf/34975>
- Berglund, S., & Karasimeonov, G. (2019). In The Eu And Nato But Close To Russia--Post-Crimea Attitudes In Bulgaria And Hungary. Polish Political Science Review/Polski Przegląd Politologiczny, 7(2),1-18
- Chester, L. (2010). Conceptualising Energy Security and Making Explicit Its Polysemic Nature. Energy Policy 38 (2): 887–95. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.10.039>.
- CIA Factbook. (2020). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> 09.09.2024

Demir, S. (2022). The 2022 Russia-Ukraine War: Reasons And Impacts. Bölgesel Araştırmalar Dergisi. 6(1). 13-40.

Europe on Russian Aircraft Ban, Reuters. <https://www.reuters.com/business/airspace-closures-after-ukraine-invasion-stretch-global-supply-chains-2022-03-01/> 09.09.2024

European Commission. (2019). REPowerEU: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en 09.09.1992

Giannopoulos, G., Smith, H. and Theocharidou, M. (2020). “The Landscape of Hybrid Threats: A Conceptual Model (Public Version).” Ispra, Italy: European Commission (EC), Joint Research Centre (JRC). <https://euhybnet.eu/wp-content/uploads/2021/01/Conceptual-Framework-Hybrid-Threats-HCoE-JRC.pdf>

Gonchar, M., Chubyk, A. & Ishchuk, O. (2015). Energy Component in New Generation Warfare. Case of Russia's Hybrid Aggression Against Ukraine. <https://geostrategy.org.ua/en/analysis/research/energetichniy-komponent-viyni-novogo-pokolinnya-priklad-rosiyskoyi-agresiyi-proti-ukrayini/zavantazhiti-pdf-eng>

Hoffman, F. G. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies. https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

International Energy Agency (IEA), (2022). 15.02.2022. Energy Strategy of the Russian Federation for the period up to 2035. http://www.cpnt.ru/userfiles/files/normativ_energosafero_energostrategy.pdf. 09.09.2024

International Energy Agency (IEA), (2022). A 10-Point Plan to Reduce the European Union's Reliance on Russian Natural Gas. <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-to-reduce-the-european-unions-reliance-on-russiannatural-gas>. 09.09.2024

International Energy Agency (IEA), (2023). Analysing the impacts of Russia's invasion of Ukraine on energy markets and energy security. <https://www.iea.org/topics/russias-war-on-ukraine> 09.09.2024

International Energy Agency (IEA). (2023). Analysing the impacts of Russia's invasion of Ukraine on energy markets and energy security: Russia's War on Ukraine. <https://www.iea.org/topics/russias-war-on-ukraine>. 09.09.2024

Jungwirth R., Smith H., Willkomm E., Savolainen J., Alonso Villota M., Lebrun M., Aho A., Giannopoulos G., (2023). Hybrid threats: a comprehensive resilience ecosystem, Publications Office of the European Union, Luxembourg, DOI:10.2760/37899.

Konoplyanik, A. (2009). Gas transit in Eurasia: Transit issues between Russia and the European Union and the role of the Energy Charter. Journal of Energy and Natural Resources Law, 27(3), 445-486.

Kuboniwa, M., Tabata, S. & Ustinova, N. (2005). How Large is the Oil And Gas Sector of Russia: A Research Report. Eurasian Geography and Economics, 46(1), pp. 68-76.

Kulin, J., Sevä, I. J., & Dunlap, R. E. (2021). Nationalist Ideology, Rightwing Populism, And Public Views About Climate Change in Europe. Environmental politics. 30 (7):1111-1134.

Kuzemko, C., Blondeel, M., Dupont, C., & Brisbois, M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research and Social Science*, 93, 102-842.

Marahrens, S. (2023). The Russia-Ukraine Conflict From A Hybrid Warfare Perspective – A Year In The War. 09.09.2024. <https://tdhj.org/blog/post/russia-ukraine-hybrid-warfare/>

Marples, D. R. (1993). After the putsch: Prospects for independent Ukraine. *Nationalities Papers*, 21(2), 35-46.

McWilliams, B., Sgravatti, G., Tagliapietra, S. and Georg Z. (2022). Can Europe Manage if Russian Oil and Coal are Cut Off?. <https://www.bruegel.org/blog-post/can-europe-manage-if-russian-oil-and-coal-are-cut>. 09.09.2024.

Mitchell, J.V. (1997). Will Western Europe Face an Energy Shortage? Strasbourg: Energy Council of France.

Mitrović, M. (2017). Economic and energy aspects of hybrid threats to national security. *Vojno delo* 6: 304-315. <http://10.5937/vojdela1706304M>

Mitrovic, M. (2019). Strategic Communication in the function of National Security. *Vojno delo*, 1/2019, 41-54. <http://doi.org/10.5937/vojdela1901041M>

Muqsit, A. (2022). The War In Ukraine: A Moment Of Reckoning For The Oil And Gas Industry. <https://www.accenture.com/us-en/insights/energy/ukraine-oil-gas>. 09.09.2024

Nemeth, W. J. (2002) *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School.

Osička, J. & Černoch, F. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*. Vol.91:102757.

Qi. J. (2023). An Analysis of the Energy Crisis under the Ukraine Conflict. *Advances in Economics Management and Political Sciences*. 46(1):288-294.

Shepardson, D., Freed, J., & Chee, F. Y. (2022). 02.03.2022. US Follows Canada,

Shevel, O. (2016). The battle for historical memory in postrevolutionary Ukraine. *Current History*, 115(783), 258-263.

Statista Research Department, (2022) Most Sanctioned Countries Worldwide 2022. 04.01.2022. <https://www.statista.com/study/66329/moscow/>. 09.09.2024

Statista Research Department, (2024). 22.07.2024. Leading natural gas exporting countries in 2023. <https://www.statista.com/statistics/217856/leading-gas-exporters-worldwide/#:~:text=The%20United%20States%20was%20the,followed%20by%20Qatar%20and%20Norway>. 09.09.2024

Stegen, K. S. (2011). Deconstructing the “energy weapon”: Russia's threat to Europe as case study. *Energy policy*, 39(10), 6505-6513.

Tatlı, M. (2023). Hibrit Savaşın Enerji Boyutu ve Ukrayna Krizi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*. 10(96): 1244-1251

Tuna, F. (2022). A Political Assessment of The Effect of Russian-Ukrainian War on The Energy Markets. *Journal of Financial Economics and Banking*. 3(2): 73-76

Wallace, J. and Schechner, S. (2021). Follow Europe's industrial firms flash warning on energy costs. The Wall Street Journal, https://www.wsj.com/articles/europes-industrial-firms-flash-warning-on-energy-costs-11640345803?mod=Searchresults_pos5&page=1

Willrich, M. (2003). International Energy Issues and Options. *Annual Review of Energy* 1 (1): 743–772. www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.eg.01.110176.003523.

Wilson, J. D. (2019). A securitisation approach to international energy politics. *Energy Research & Social Science*. Vol.49:114-125.

World Population Review, (2022). Natural Gas by Country 2022. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/natural-gas-by-country>

Žuk, P. & Žuk. P. (2022). National Energy Security or Acceleration of Transition? Energy Policy after the War in Ukraine. 6(4):709–712.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

22. Oturum

ÇİN’İN “KUŞAK YOL” PROJESİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDE OLUŞTURACAĞI ETKİ

Dr. Metin KETBOĞA¹³⁴

Özet

Çin'in tarihi İpek Yolu güzergahında Doğu-Batı ticaretini yeniden canlandırma hedefiyle 2013'te başlattığı Kuşak Yol Projesi; Asya, Avrupa ve Afrika'yı kara ve deniz yolu ile birbirine bağlayarak Çin ile Avrupa arasındaki ticari ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen önemli bir projedir. Ana proje kapsamında alt projeleri de içeren bu önemli girişimde ulaştırma, enerji, iletişim gibi birçok önemli yatırım, Çin'in "yükselen güç" hedefini gerçekleştirme stratejisine katkı sağlayarak, Avrasya kıta kütlesi ve Asya'nın güneyini içeren deniz yolları üzerindeki etkinliğini artırmayı planlamaktadır. Çin'den başlayıp Özbekistan, Kazakistan, Rusya, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaşan "Kuşak-Yol" projesinin biri denizden ikisi karadan olmak üzere toplam beş güzergâhtan oluşmaktadır. Çin'den Avrupa'ya uzanan ilk güzergâh, "Yeni Avrasya Kara Köprüsü" olarak adlandırılmaktadır. Bu güzergâh, Çin'in kuzeybatısındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nden başlayarak Hazar Denizi'nin kuzeyini takip ederek Kazakistan üzerinden Rusya'nın batısına, oradan Doğu Avrupa'ya ve Almanya'ya kadar uzanan bir demir yolu ulaştırma ağını içermektedir. "Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru" olarak adlandırılan ikinci güzergâh ise aynı doğrultuda alternatif bir eksene dayanmaktadır. Bu güzergâh, Çin'in kuzeyindeki Şian şehrinden başlayarak Sincan'a, oradan Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan üzerinden Hazar Denizi bağlantısıyla Kafkaslara geçen ve burada Türkiye'yi geçerek Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya uzanan bir hattın oluşmaktadır. Öte yandan bu hatta alternatif olarak bir hat daha planlanmaktadır. Bu hat, Hazar Denizi'nin güneyinden başlayarak Afganistan ve İran üzerinden Türkiye'ye bağlanan bir kol içinde yer almaktadır. Türkiye, koridorun her iki kolu için de ana bağlantı noktası işlevini yerine getirmektedir. Türkiye'nin Asya-Avrupa-Asya bağlamında stratejik geçiş güzergâhlarının tamamını kontrol ediyor olması, Türkiye'yi "Kuşak Yol" projesi için kilit ülkelerden biri haline getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, projenin hayata geçirilmesi durumunda Türkiye'nin dış ticaretinin bundan olumlu veya olumsuz yönden etkilenip etkilenmeyeceğinin belirlenmesidir. Çalışmada, TÜİK ve çeşitli uluslararası kuruluşların verileri analiz edilerek yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuşak yol projesi, dış ticaret, ihracat.

¹³⁴ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye, info@ketboga.com.tr, ORCID: 0000-0002-0107-3557.

THE IMPACT OF CHINA'S "BELT ROAD" PROJECT ON TURKISH FOREIGN TRADE

Abstract

The Belt Road Project, which China launched in 2013 with the aim of reviving East-West trade on the historical Silk Road route, is an important project that aims to develop trade relations between China and Europe by connecting Asia, Europe and Africa by land and sea. This important initiative, which also includes sub-projects within the scope of the main project, plans to increase its influence on the Eurasian continental mass and sea routes that include the southern part of Asia, by contributing to China's strategy of achieving its "rising power" goal. The "Belt-Road" project, which starts from China and reaches Europe via Uzbekistan, Kazakhstan, Russia, Turkey and Greece, consists of a total of five routes, one by sea and two by land. The first route extending from China to Europe is called the "New Eurasian Land Bridge." This route includes a railway transportation network starting from the Xinjiang Uyghur Autonomous Region in northwest China, following the north of the Caspian Sea through Kazakhstan to the west of Russia, and from there to Eastern Europe and Germany. The second route, called the "China-Central Asia-West Asia Corridor", is based on an alternative axis in the same direction. This route consists of a line starting from the city of Xi'an in north China to Xinjiang, from there to Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan, connecting to the Caspian Sea and passing through Turkey to the Balkans and Central Europe. On the other hand, another line is planned as an alternative to this line. This line is located in an arm starting from the south of the Caspian Sea and connecting to Turkey via Afghanistan and Iran. Turkey serves as the main connection point for both arms of the corridor. Turkey's control of all strategic transit routes in the context of Asia-Europe-Asia makes Turkey one of the key countries for the "Belt Road" project. The aim of this study is to determine whether Turkey's foreign trade will be affected positively or negatively in the event of the project being implemented. In the study, data from Turkish Statistical Institute and various international organizations will be analyzed and interpreted.

Keywords: Road belt project, foreign trade, export.

GİRİŞ

“Kuşak Yol Projesi”, Çin’in küresel büyüme stratejisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Durdular, 2016:77). Bu proje; Asya, Avrupa ve Afrika’yı kara ve deniz yoluyla birbirine bağlayarak Çin ile Avrupa arasındaki ticari ilişkileri daha fazla geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu projenin ortaya çıkma fikri tarihi “İpek Ticaret Yoluna” dayanmaktadır. Çin Devleti, kara ve deniz yollarını kullanarak Çin ile Avrupa arasında transit sürenin kısılacağı bir sistem oluşturmak istemektedir. Ana proje kapsamında alt projeleri de içeren bu önemli girişimde ulaştırma, enerji, iletişim gibi birçok önemli yatırım, Çin’in “yükselen güç” hedefini gerçekleştirme stratejisine katkı sağlayarak, Avrasya kıta kütlesi ve Asya’nın güneyini içeren deniz yolları üzerindeki etkinliğini artırmayı planlamaktadır.

Çin’den başlayıp Özbekistan, Kazakistan, Rusya, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa’ya ulaşan “Kuşak-Yol” projesinin biri denizden ikisi karadan olmak üzere toplam beş güzergâhı vardır. Çin’den Avrupa’ya uzanan ilk güzergâh, "Yeni Avrasya Kara Köprüsü" olarak adlandırılmaktadır. Bu güzergâh, Çin’in kuzeybatısındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nden başlayarak Hazar Denizi’nin kuzeyini takip ederek Kazakistan üzerinden Rusya’nın batısına, oradan Doğu Avrupa’ya ve Almanya’ya kadar uzanan bir demir yolu ulaştırma ağını içermektedir. "Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru" olarak adlandırılan ikinci güzergâh ise aynı doğrultuda alternatif bir eksene dayanmaktadır. Bu güzergâh, Çin’in kuzeyindeki “Şian” şehrinde başlayarak Sincan’a, oradan Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan üzerinden Hazar Denizi bağlantısıyla Kafkaslara geçen ve burada Türkiye’yi geçerek Balkanlar’a ve Orta Avrupa’ya uzanan bir hattın oluşmaktadır. Öte yandan bu hatta alternatif olarak bir hat daha planlanmaktadır. Bu hat, Hazar Denizi’nin güneyinden başlayarak Afganistan ve İran üzerinden Türkiye’ye bağlanan bir kol içinde yer almaktadır. Türkiye, koridorun her iki kolu için de ana bağlantı noktası işlevini yerine getirmektedir.

“Kuşak Yol Projesi” Çin Devletinin son yıllarda Avrupa ile artan dış ticaret ilişkilerinin artmasını sağlayacaktır. Bu yönüyle Türkiye’nin en büyük stratejik dış ticaret pazarı olan Avrupa için bir risk unsuru oluşturmaktadır. Çin ile Avrupa arasındaki dış ticaret rakamları incelendiğinde 2013 yılından 2023 yılına kadar süreklilik arz eden ve Çin lehine olan bir dış ticaret fazlası görülmektedir. Çin ile Avrupa arasında son yıllarda ticari ilişkiler oldukça yoğunlaşmıştır. Zira, Çin-Avrupa dış ticaret hacmi Çin’in uzun yıllar boyunca en büyük ticaret partneri olan ABD ile olan dış ticaret hacminin üstüne çıkmıştır. Bunun yaşanmasının en büyük nedenlerinden biri eski

ABD Başkanı Donald Trump'ın başlatmış olduğu ABD-Çin ticaret savaşıdır. Bu dönemde ABD, Çin menşeli birçok ürüne yüksek vergi koyarak ithalatı kısıtlamaya çalışmıştır. Bu da Çin Devletinin Avrupa gibi gelişmiş bir pazara daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Yüksek teknoloji ürünü üretebilen, parasını sürekli devalüe eden, yaklaşık 1,4 milyar nüfusu ile yoğun bir istihdam olanağına sahip olan, düşük üretim maliyetleri ve işçiliğe sahip olan ölçek ekonomisini iyi değerlendiren bu devletin Avrupa piyasasındaki hızlı gelişimi Türkiye'nin en büyük ticari partneri olan Avrupa pazarı için önemli bir risk teşkil etmektedir.

ÇİN DEVLETİNİN DIŞ TİCARET FAALİYETLERİ

Çin Devleti, dış ticaretten daha fazla yararlanabilmek için ekonomide yapısal reformlara ihtiyaç duymuş 1978 yılında yapmış olduğu ekonomik reformlar ile devletçi ekonomik politikalardan uzaklaşarak liberal ekonomiye yönelmiş ve serbest ticaret faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Uygulamış olduğu açık kapı politikaları ile özel ekonomik bölgeler inşa ederek yabancı yatırımcıların bu bölgelere gelmesini sağlamıştır. Özel ekonomik bölgelerde dış ticaret firmalarına vergisel avantajlar sunularak ihracattaki sürdürülebilir artış sağlanmaya çalışılmıştır. Çin Devleti, 1978 yılından günümüze kadar ortalama %10'luk hızlı bir ekonomik büyüme ile dünyanın en büyük üreticisi ve ihracatçı ülkesi konumuna gelmiştir (DAİB, 2022).

1978'li yıllarda ülke ihracatında enerji ve gıda ürünlerinin yoğun olduğu görülmekle beraber 1980 yılından sonra açık piyasa ekonomisinin yoğun olarak uygulanmaya başlaması ile beraber imalat yoğunluklu üretim artmıştır. Bu artış, enerji ihtiyacının da artmasına sebep olduğu için enerji ihracatının toplam ihracat içindeki oranı düşmeye başlamıştır. Aynı zamanda hızlı nüfus artışı, gıda ürünleri arzının ülke içinde yetersiz olmasına sebep olmuştur. Gıda ürünlerinin ülke içindeki talebi karşılamaması, bu ürünlerinin ihracatının azalmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise makine ve otomotiv ihracatı %4,6'dan %33'e yükselmiştir. 2002 yılında Dünya Ticaret Örgütüne tam üyeliğin kabul edilmesiyle beraber üye ülkelerin GATT prensipleri doğrultusunda hareket ederek gümrük vergilerini minimum düzeye düşürmesi veya kaldırması ile beraber Çin Devletinin dış ticaret rakamları daha iyi seviyelere ulaşmıştır. 2010 yılına gelindiğinde ihracat 2002 yılına göre altı kat artmış, 2010 yılından sonra ihracattaki artış hızı kısmen azalmaya başlamıştır. Bu arada yaşanan bu gelişmeler Çin Devletinin ihraç ürünlerinin kompozisyonu da değiştirmiştir. İhracatta daha çok kimyasal malzemeler, makine ve otomotiv, mobilya, oyuncak,

spor ekipmanları gibi kalemler hızlı bir şekilde artış göstererek 2010 yılında Çin'in yapmış olduğu ihracatın %95'ini oluşturmuştur.

Değişimin gerçekleşmesinin önemli nedenlerinden bir diğeri Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarıdır. Bu dönemde ucuz hammadde ve işçilik giderleri Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların ülkeye gelmesini sağlamıştır. Yabancı sermaye ile beraber ülkeye bilgi transferi gerçekleşmiş özellikle yüksek teknolojik ürünlerin üretilmeye başlaması ile beraber farklı ürünlerin ihracatı hızlı bir şekilde artış göstermeye başlamıştır. Üretimde yaşanan bu gelişmeler ülke içinde de yüksek teknolojik ürünlerin uygun maliyetlerle satılmasına neden olmuştur. Yerel firmalar ise bununla rekabet etmek zorunda kalmış, bu rekabet yerel firmaları daha kaliteli, uygun maliyetli ve teknolojik olarak daha üstün yeni ürünler üretmeye itmiştir (Baylan ve Eskimeren, 2020:2098).

Çin Devletinin ihracat performansındaki hızlı artışın bir diğer nedeni AR-GE harcamalarına vermiş oldukları önemden kaynaklanmaktadır. AR-GE harcamalarındaki en büyük sıçrayış 2008-2013 yılları arasında yaşanmıştır. 2008 yılında 162,1 milyar ABD doları olan AR-GE harcaması 2013 yılında 345,2 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu rakamlar yıldan yıla artış göstermiş, 2018 yılında en yüksek rakam olan 526 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (Baylan ve Eskimeren, 2020:2098). 2023 yılında ise AR-GE harcamaları 485,5 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Minister of Science and Technology of China, 2024). Çin Devleti, AR-GE harcamalarına ABD'den sonra dünyada en fazla yatırım yapan ikinci ülke konumundadır.

Çin Devletinin ihracat performansındaki artışın bir diğer nedeni dış ticaret teşvikleridir. Türkiye'de de benzer uygulamaların yapıldığı Çin'in dış ticareti teşvik sisteminde; kurumlar vergisinin kısmen veya tamamen alınmaması, firmaların çalışanlar için devlete yapacakları ödemelerden ya muaf tutulmaları ya da düşük düzeyde ödeme yapmaları, bankaların imalatçı ihracatçılara düşük faiz oranları ile kredi vermesi, ihracatta vergi iadesi, bazı bölgelerde yapılan yatırımlar için gümrük vergisi muafiyeti gibi çeşitli teşvikler teknoloji yoğunluklu rekabetin yoğun olduğu bu piyasada firmaların farklı yüksek teknolojik ürün üretmeye itmiştir. Çin'de dış ticaret fazlasının olması ihracatı finansal açıdan teşvik etme noktasında Çin'i güçlü olmasını sağlamıştır.

Lie ve Jiang'ın 2018'de yapmış olduğu bir araştırmada Çin Devletinin yüksek teknolojik ürün ihracatını dünya geneli ile karşılaştırdıklarında 2016 yılı içinde Çin Devletinin yüksek teknolojik ürün ihracatının %32,6 iken dünya ortalamasının %21,3 olduğunu tespit etmişlerdir (Li

ve Jiang, 2018:583). Dünya Bankasının 2020 yılındaki verileri incelendiğinde ise Çin'in teknolojik ürün ihracatının toplam ihracatı içindeki payının ABD, Almanya ve Japonya'nın teknolojik ürün ihracatlarının toplam ihracatları içerisindeki payından daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin, 2016 yılında Çin'in teknolojik ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı %23,8 iken, ABD'nin oranının %13,8, Almanya'nın oranının %13,9, Japonya'nın oranının ise %13,8 olduğu görülmektedir (Worldbank, 2020).

Çin'de üretim alanında yaşanan değişimler ihracat yapısının değişmesine neden olduğu gibi ithalat yapısının da değişmesini sağlamıştır. 1980'li yıllarda ithalat en fazla sırasıyla: makine ve otomotiv ekipmanları, hafif tekstil ve endüstriyel malzemeler ile kauçuk ürünlerinde, yenilenemeyen diğer bazı ürünlerde, kimyasal malzemelerde ve son olarak gıda ürünleri ve canlı hayvanlardaydı. Doğrudan yatırımların artması ile yüksek teknoloji ürünlerin üretilmesi, AR-GE çalışmalarına daha büyük bütçelerin ayrılması, yerel rekabetin artması ve teşviklerin cazibesi, üretilen ürünlerin kompozisyonun değişmesini sağlayarak ithalat kalemlerinin değişmesine neden olmuştur. Özellikle ihracatta kullanılan ithal girdiler ithalatın yönünü değiştirmiştir. 2023 yılında Çin'in ithalat kalemleri sırayla makine ve otomotiv, kimyasal malzemeler, yenilenemeyen bazı ürünler, mineral yakıtlar yağlar ve ilgili malzemeler oluşturmuştur.

Çin Devletinin en büyük dış ticaret partneri uzun yıllar boyunca ABD olmuştur fakat son yıllarda Çin Devletinin Avrupa ile yapmış olduğu ticaret ABD ile yapmış olduğu ticaretin önüne geçmiştir. Çin Devleti ile Avrupa Devletleri arasındaki dış ticaret rakamları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Çin ile Avrupa Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Değer: Milyar ABD \$)

ÇİN - AB	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
İthalat	145	146	153	179	188	199	203	224	231	224
İhracat	257	296	299	323	343	364	385	474	627	514
Dış Ticaret Dengesi	112	150	146	144	155	165	182	250	396	290

Kaynak: (Eurostat, 2024)

Tablo 1, Çin ile Avrupa ülkeleri arasındaki son 10 yıla ilişkin dış ticaret rakamlarını göstermektedir. Tablo 1 incelendiğinde Çin'in Avrupa ile yapmış olduğu ihracat ve ithalat rakamlarının 2014-2023 yılları arasında sürekli artış gösterdiği, iki ülke arasındaki dış ticaret açığının da paralel bir şekilde Avrupa aleyhine hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 2014 yılında Çin 2,3 trilyon dolar ihracat yaparken, Avrupa'nın 112 milyar dolar ile bunun %4,8'ini oluşturduğu

görülmektedir. 2023 yılına gelindiğinde ise Çin'in ihracat miktarının 3,3 trilyon dolar olduğu Avrupa'nın bu ihracat içindeki yerinin 514 milyar dolar ile %16 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu rakamlar, Çin Devletinin son 10 yıl içinde Avrupa'ya yapmış olduğu ihracatı 4 kat artırarak Avrupa'yı önemli bir ihracat pazarı haline getirdiğini göstermektedir. Bu minvalde Çin Devletinin yaklaşık 3 trilyon ABD doları ithalatı olan Avrupa'dan daha büyük pay almak için her stratejiyi geliştirmek isteyeceği söylenebilir (Eurostat, 2024).

TÜRKİYE’NİN AVRUPA ÜLKELERİ VE ÇİN DEVLETİ İLE DIŞ TİCARET FAALİYETLERİ

Türkiye’nin 2014-2023 yılları arasında Avrupa ülkeleri ile yapmış olduğu ihracat rakamlarına ait detaylar Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye ile Avrupa Ülkeleri Arasındaki İhracat Oranları (Değer: Milyar ABD \$)

Yıllar	Avrupa Birliği Ülkeleri İle Yapılan İhracat	Diğer Avrupa Ülkeleri İle Yapılan İhracat	Avrupa Ülkeleri İle Yapılan Toplam İhracat	Toplam İhracat	Avrupa Ülkelerinin Toplam İhracat İçindeki Payı (%)
2023	\$104	\$39	\$143	\$255	56
2022	\$103	\$36	\$139	\$254	54
2021	\$93	\$31	\$124	\$225	55
2020	\$70	\$24	\$94	\$169	55
2019	\$76	\$24	\$101	\$180	55
2018	\$77	\$23	\$101	\$177	57
2017	\$67	\$20	\$88	\$164	53
2016	\$59	\$22	\$82	\$149	54
2015	\$56	\$25	\$82	\$151	54
2014	\$62	\$26	\$88	\$167	52
ORTALAMA	\$77	\$27	\$104	\$189	55

(Kaynak: TÜİK, 2024)

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’nin 2014-2023 yılları arasında ihraç ettiği malların ortalamasının 189 milyar 396 milyon ABD doları olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinin bu ortalama içindeki yeri 104 milyar 516 milyon ABD dolardır. Bu rakam Türkiye’nin son 10 yıl içinde ihracat ettiği malların %55’ini Avrupa ülkelerine gönderdiğini ortaya koymaktadır.

Avrupa ülkeleri Türkiye’nin en önemli dış ticaret partneridir. Avrupa ülkelerine genel olarak hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri, yaş meyve ve sebze, kuru meyve ve mamulleri, zeytin ve zeytinyağı, tütün ve süs bitkileri ve mamulleri gibi bitkisel ürünlerle hazır giyim ve

konfeksiyon, deri ve deri mamulleri, otomotiv endüstrisi, gemi, yat ve hizmetleri, elektrik ve elektronik malzemeler, makine ve aksamaları, demir ve demir dışı metaller, çelik, çimento, cam seramik, toprak ürünleri, mücevher, savunma ve havacılık sanayii ürünleri ihracatı yapılmaktadır (TÜİK, 2024).

Türkiye ile Avrupa Birliği arasından 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşması şu an sadece işlenmiş tarım ürünlerini ve sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Türkiye, özellikle gelişmiş bir pazar olan AB ile yapılan ticari faaliyetleri artırmaya yönelik olarak Gümrük Birliği anlaşmasının kapsamını genişletmeye çalışmaktadır.

Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki ithalat rakamları ise Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye ile Avrupa Ülkeleri Arasındaki İthalat Oranları (Değer: Milyar ABD \$)

Yıllar	Avrupa Birliği Ülkeleri İle Yapılan İthalat	Diğer Avrupa Ülkeleri İle Yapılan İthalat	Avrupa Ülkeleri İle Yapılan Toplam İthalat	Toplam İthalat	Avrupa Ülkelerinin Toplam İthalat İçindeki Payı
2023	\$106	\$78	\$184	\$362	50,9
2022	\$93	\$88	\$181	\$364	49,7
2021	\$85	\$45	\$130	\$271	47,9
2020	\$73	\$36	\$109	\$220	49,6
2019	\$142	\$37	\$179	\$210	85,2
2018	\$77	\$38	\$115	\$231	49,7
2017	\$82	\$39	\$121	\$239	50,7
2016	\$75	\$28	\$103	\$202	51,03
2015	\$77	\$35	\$111	\$214	52,1
2014	\$87	\$43	\$130	\$25	51,8
ORTALAMA	\$90	\$47	\$136	\$256	53,9

(Kaynak: TÜİK, 2024)

Türkiye’nin son 10 yıl içindeki ortalama ithalat miktarı 256 milyar 358 milyon ABD dolarıdır. Bunun yaklaşık %54’ü yani 136 milyar 455 milyon doları Avrupa ülkeleri ile yapılmıştır. Avrupa, ithalat yönü ile de Türkiye’nin en büyük ticari partneridir. Türkiye ile Avrupa arasındaki ticaret dengesine bakıldığında ise özellikle 2013 yıllarında yaklaşık 26 milyar ABD doları olan dış ticaret açığı yıldan yıla azalarak 2019 yılında dış ticaret fazlasına dönmüş; 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarında ise ortalama dış ticaret açığı 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Avrupa ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetlerin artması bu büyük pazarda Türkiye’nin kısa vadede dış ticaret fazlası verme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin Çin Devleti ile yapmış olduğu ticari faaliyetler ise Tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye Çin Devleti Arasındaki Dış Ticaret Rakamları

(Değer: Milyon ABD \$)

Yıllar	Çin ile Yapılan İhracat	Toplam İhracat	Çin'in Türkiye'nin Toplam İhracat İçindeki Payı	Çin ile Yapılan İthalat	Toplam İthalat	Çin'in Türkiye'nin Toplam İthalat İçindeki Payı	Dış Ticaret Dengesi
2023	\$3,305	\$255,412	1,2	\$44,980	\$361,763	12,4	-\$41,674
2022	\$3,281	\$254,169	1,2	\$41,354	\$363,710	11,3	-\$38,073
2021	\$3,662	\$225,514	1,6	\$32,238	\$271,425	11,8	-\$28,575
2020	\$2,865	\$169,637	1,6	\$23,041	\$219,516	10,4	-\$20,175
2019	\$2,726	\$180,832	1,5	\$19,128	\$210,345	9,09	-\$16,402
2018	\$3,078	\$177,168	1,7	\$21,506	\$231,152	9,3	-\$18,427
2017	\$3,037	\$164,494	1,8	\$23,753	\$238,715	9,9	-\$20,715
2016	\$2,378	\$149,246	1,5	\$24,852	\$202,189	12,2	-\$22,473
2015	\$2,500	\$150,982	1,6	\$25,283	\$213,619	11,8	-\$22,783
2014	\$2,970	\$166,504	1,7	\$25,732	\$251,142	10,2	-\$22,762
ORTALAMA	\$2,980	\$189,396	1,6	\$28,187	\$256,358	10,8	\$25,206

(Kaynak: TÜİK, 2024)

Türkiye'nin Çin Devleti ile yapmış olduğu ticari faaliyetler incelendiğinde, son 10 yıl içinde Çin Devletinin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payının %1,6 toplam ithalat içindeki payının ise %10,8 olduğu görülmektedir. Son 10 yıl içinde dış ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmiştir. Ortalama dış ticaret açığı 25 milyar 206 milyon ABD dolarıdır. Özellikle 2022 ve 2023 yılları arasında dış ticaret açığı oldukça fazla yükselmiştir. 2022 yılında dış ticaret açığı 38 milyar 73 milyon ABD doları iken 2023 yılında bu rakam 41 milyar 674 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Çin Devleti ile yapılan ticaret hacmi hızla artarken, bu artış Türkiye'nin lehine gerçekleşmemektedir.

SONUÇ

“Kuşak Yol” projesinin tamamlanması Çin Devletinin gücünü daha çok artıracaktır. Çünkü, özellikle ucuz hammadde ve işçilik giderleri uluslararası yatırımları hızlı bir şekilde kendisine çekmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki çok uluslu işletmelerin bu ülkede açmış oldukları üretim tesisleri ülkenin yüksek teknoloji ürün üretmesini ve bunu tüm dünyaya ihraç etmesini sağlamaktadır. Yerel firmaların ayakta kalmak için bu firmaları geçmeye çalışmak için rekabet etmesi ise ülke ekonomisinin hem gelişmesine hem de emek yoğunluklu ürün ihracatı yerine sermaye ve teknoloji yoğunluklu ürün ihracatı yapmaya itmiştir. Bugün özellikle ölçek ekonomisi sayesinde düşük birim

maliyetler birçok ülkenin Çin menşeli mallar ile rekabet edememesine neden olmaktadır. 2000’li yıllardan önce bazı ülkeler, yerel üretimi korumak adına yüksek gümrük vergisi uygulayarak bir savunma mekanizması oluştururken 2000 yılında Çin Devletinin Dünya Ticaret Örgütüne tam üyeliği, üye ülkelerin gümrük vergisinin kaldırmaları veya düşük gümrük vergisi uygulamalarına neden olmuştur. Zira, bu örgüte üye olan ülkeler gümrük vergisi uygulamasını asgariye indirmek adına anlaşılmıştır. Bu gelişmeler ucuz ürün üretimi yapan Çin Devletinin ticari yönden daha fazla gelişmesini sağlamıştır. Şu an bu ülke dünyanın en fazla ihracatını yapan ülke pozisyonundadır. 2023 yılında ülkenin ihracatı 3,38 trilyon dolar, ithalatı ise 2,55 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılında bu ülkenin dış ticaret fazlası 830 milyar dolardır.

Türkiye ise 2023 yılında 255 milyar 412 milyon dolar ihracat, 361 milyar 763 milyon dolar ithalat yapmıştır. Dış ticaret açığı yaklaşık 107 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin özellikle son yıllarda yüksek enflasyon nedeniyle artan işçilik maliyeleri, ülke içinde ihracat birim fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Özellikle 2024 yılı başındaki veriler, Çin’de 380 USD olan asgari ücretin Türkiye’de 580 USD olduğunu göstermektedir.

Çin Devletinin “Kuşak Yol” projesini başarı ile tamamlaması, Avrupa ile olan bağlantısının transit süre yönüyle oldukça kısalmasına neden olacaktır. Tahmini sürenin kara yolu ile 11 güne düşeceği düşünülmektedir. Özellikle son yıllarda Çin-Avrupa ticaret dengesinin Çin lehine gelişmesi Türkiye’nin Avrupa ile olan ihracat değerinin azalmasına sebep olması muhtemel bir sonuçtur. Bu nedenle “Kuşak Yol” projesinin tamamlanması ve hayat geçmesi Türkiye’nin aleyhine görünmektedir.

KAYNAKÇA

Baylan M. Eskimerge A. T. (2020). Çin’in Dış Ticaret Performansına Kısa Bir Bakış. 8(2): 2093-2120 doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1451>

Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği. 2022. Çin Ülke Raporu. <https://www.daib.org.tr/%2FMedya%2FDocs%2FDA%C4%B0B%20%C3%9Cİke%20Raporu%20%C3%87in.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2024)

Durdular, A. (2016). Çin’in “Kuşak-Yol” Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. Avrasya Etütleri Dergisi. S. 77.

Eurostat, (2024). European Union Imports. <https://tradingeconomics.com/european-union/imports#:~:text=Imports%20in%20European%20Union%20averaged,source%3A%20E>
Erişim Tarihi: 20.09.2028

Eurostat, (2024). China - EU - International Trade in Goods Statistics. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU -
_international_trade_in_goods_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics) Erişim Tarihi : 18.09.2024

Eurostat, (2024). Turkey-EU - International Trade In Goods Statistics. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Turkey-EU -
_international_trade_in_goods_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Turkey-EU_-_international_trade_in_goods_statistics) Erişim Tarihi: 15.09.2023

Kolay İhracat. 2024. Çin Halk Cumhuriyeti. <https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/cin-halk-cumhuriyeti> Erişim Tarihi: 16.09.2024

Minister of Science and Technology of China. (2024). China's R&D expenditure exceeds 3.3 trln yuan in 2023: [https://english.www.gov.cn/news/202403/05/content_WS65e6ff4dc6d0868f4e8e4b66.html#:~:tex
t=BEIJING%2C%20March%205%20%2D%2D%20China's,Technology%20Yin%20Hejun%20s
aid%20Tuesday](https://english.www.gov.cn/news/202403/05/content_WS65e6ff4dc6d0868f4e8e4b66.html#:~:text=BEIJING%2C%20March%205%20%2D%2D%20China's,Technology%20Yin%20Hejun%20s%20aid%20Tuesday). Erişim Tarihi: 18.09.2024

Li, K. ve Jiang, W. (2018). China's foreign trade: Reform, performance and contribution to economic growth, Garnaut, Ross (Ed.); Song, Ligang (Ed.); Fang, Cai (Ed.): China's 40 years of reform and development: 1978-2018, China Update Book Series, ISBN 978-1-76046-225-3, ANU Press, Acton, <http://dx.doi.org/10.22459/CYRD.07.2018>.

Ticaret Bakanlığı. (2024). Çin Halk Cumhuriyeti Pazar Bilgileri. [https://ticaret.gov.tr/data/5f3b93a313b876ea88e4c9cb/CHC%20Pazar%20Bilgileri%20Raporu%
202024.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5f3b93a313b876ea88e4c9cb/CHC%20Pazar%20Bilgileri%20Raporu%202024.pdf) Erişim Tarihi: 17.09.2024

TÜİK, 2024. Dış Ticaret İstatistikleri. [https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-
ticaret-104&dil=1](https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1) Erişim Tarihi: 13.09.2024

WorldBank (2020). China's High Technolgy Production. <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> Erişim Tarihi : 09.09.2024

BİLDİRİ ÖZETLERİ

23. Oturum

TÜKETİM KARŞITLIĞI VE DUYGUSAL DENGENİN İRRASYONEL TÜKETİME ETKİSİ

Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU¹³⁵

Prof. Dr. Kahraman ÇATI¹³⁶

Doktora Öğrencisi Nurefşan AKBAYIR¹³⁷

Özet

Araştırmanın amacı, tüketim karşıtlığı (gönüllü sadelik ve tutumluluk) ve duygusal denge algısının irrasyonel tüketim algısını etki edip etmediğini tespit etmektir. Ayrıca demografik faktörlere (yaş, cinsiyet, meslek, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, medeni durum) göre tüketim karşıtlığı (gönüllü sadelik ve tutumluluk), duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılaşp farklılaşmadığı da incelenmiştir. Araştırma verileri çevrimiçi uygulanan anket formu aracılığıyla 580 katılımcıdan toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 26 paket programıyla frekans analizi, faktör analizi, normallik testi, t-testi, ANOVA ve regresyon analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Tüketim karşıtlığı algısına yapılan faktör analizi neticesinde ortaya çıkan iki boyut “gönüllü sadelik” ve “tutumluluk” olarak isimlendirilmiştir. Duygusal denge algısına yapılan faktör analizi neticesinde ortaya çıkan boyut “duygusal denge” olarak isimlendirilmiştir. İrrasyonel tüketim algısına yapılan faktör analizi neticesinde ortaya çıkan boyut “irrasyonel tüketim” olarak isimlendirilmiştir. Yapılan t-testi neticesinde cinsiyete göre “gönüllü sadelik” algısında farklılık tespit edilirken erkeklerin algısı daha yüksek çıkmıştır. Tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algılarında cinsiyete göre farklılık tespit edilmemiştir. Medeni duruma göre gönüllü sadelik, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısında farklılık tespit edilirken; tutumluluk algısında medeni duruma göre farklılık tespit edilmemiştir. Yapılan ANOVA testi neticesinde yaşa, eğitim düzeyine ve mesleğe göre gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Post-Hoc testleri neticesinde yaşa göre gönüllü sadelik, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algılarının 63 yaş ve üzeri grupta; tutumluluk algılarının 27-35 yaş arası grupta olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyine göre tutumluluk algısının farklılık göstermediği; gönüllü sadelik, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının da 50.001 TL ve üzeri gelir grubunda farklı olduğu tespit edilmiştir. Eğitim düzeyine göre gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge algılarının lisans grubunda; irrasyonel tüketim algısının lisansüstü grubunda farklılaştığı tespit edilmiştir. Mesleğe göre gönüllü sadelik ve tutumluluk algılarının işçi grubunda; duygusal denge algısının ev hanımı grubunda; irrasyonel tüketim algısının ise diğer gurubunda farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Regresyon analizi neticesinde tutumluluk algısının irrasyonel tüketim algısını etkilediği, gönüllü sadelik ve duygusal denge algısını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim karşıtlığı, gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge, irrasyonel tüketim.

¹³⁵Mardin Artuklu Üniversitesi, İşletme Bölümü/ Pazarlama Anabilim Dalı, ebruoskaloglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9125-5110.

¹³⁶İnönü Üniversitesi, İşletme Bölümü/ Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, kahraman.cati@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7440-5436.

¹³⁷İnönü Üniversitesi, Uluslararası İşletme Bölümü, nurefsanakbayir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5293-3732.

THE EFFECT OF ANTI-CONSUMERISM AND EMOTIONAL BALANCE ON IRRATIONAL CONSUMPTION

Abstract

The aim of the study is to determine whether anti-consumption (voluntary simplicity and frugality) and emotional balance perception affect the perception of irrational consumption. It was also examined whether anti-consumption (voluntary simplicity and frugality), emotional balance and irrational consumption perception differed according to demographic factors (age, gender, occupation, income level, education level, marital status). The research data were collected from 580 participants through an online questionnaire form. The obtained data were analyzed using frequency analysis, factor analysis, normality test, t-test, ANOVA and regression analysis with the SPSS 26 package program. The two dimensions that emerged as a result of the factor analysis made on the perception of anti-consumption were named “voluntary simplicity” and “frugality”. The dimension that emerged as a result of the factor analysis made on the perception of emotional balance was named “emotional balance”. As a result of the factor analysis made on the perception of irrational consumption, the dimension that emerged was named as “irrational consumption”. As a result of the t-test, a difference was found in the perception of “voluntary simplicity” according to gender, while the perception of men was higher. No difference was found in the perceptions of frugality, emotional balance and irrational consumption according to gender. While a difference was found in the perception of voluntary simplicity, emotional balance and irrational consumption according to marital status, no difference was found in the perception of frugality according to marital status. As a result of the ANOVA test, it was concluded that the perceptions of voluntary simplicity, frugality, emotional balance and irrational consumption differed according to age, education level and profession. As a result of the post-hoc tests, it was found that the perceptions of voluntary simplicity, emotional balance and irrational consumption according to age were in the 63 age group and over; and the perceptions of frugality were in the 27-35 age group. It was found that the perception of frugality did not differ according to income level; It was found that voluntary simplicity, emotional balance and irrational consumption perceptions differed in the 50,001 TL and above income group. It was found that voluntary simplicity, frugality and emotional balance perceptions differed in the undergraduate group according to education level; irrational consumption perception differed in the graduate group. It was concluded that voluntary simplicity and frugality perceptions differed in the worker group according to profession; emotional balance perception differed in the housewife group; irrational consumption perception differed in the other group. As a result of regression analysis, it was concluded that frugality perception affected irrational consumption perception but did not affect voluntary simplicity and emotional balance perception.

Keywords: Consumption resistance, voluntary simplicity, frugality, emotional balance, irrational consumption.

1.GİRİŞ

Ekonomik büyüme veya kalkınmayla birlikte, toplumdaki kişi başına düşen gerçek (reel) gelir artışı sayesinde bireyler, hem çeşitlilik hem de miktar açısından arzu ettikleri mal ve hizmetleri daha fazla tüketebilecek refah seviyesine ulaşmıştır (Doru & Dabakoğlu, 2021; Demir, 2013: 134; Bayar & Dabakoğlu, 2024: 63-64). Refah düzeyinin değişmesine paralel olarak insanların tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimler de aşırı tüketime sebep olmuştur (Durmuş, 2022: 273; Bayar & Dabakoğlu, 2023: 415). Aşırı tüketim davranışı sergileyen bireyler, genellikle tüketimlerinden haz alma amacı gütmekte, davranışlarında aşırıya kaçmakta ve rasyonel fayda doğrultusunda hareket etmemektedirler (Ülker, 2021:786). Modernite, satın almayı teşvik edecek eylemlere odaklanırken, toplumların artan tüketim karşıtı eğilimlerinin önemini göz ardı etmektedir (Yeşilyurt, 2023: 213; Yüksel & Mirza, 2015). Ancak günümüzde tüketim karşıtı faaliyetlerin geleneksel tüketim faaliyetlerinden daha fazla uygulandığı görülmektedir (Yüksel & Mirza, 2015). Tüketmekten zevk duymama, tüketime direnme ve hatta tüketime karşı öfke gibi olumsuz duygular beslemeyi içeren tüketim karşıtı eylemler üzerinde, politik, çevresel veya kişisel gibi birçok faktör etkili olmaktadır (Yüksel & Mirza, 2015; Ülker, 2021: 786). Tüketim kültürüne ve tüketimle oluşturulan anlamlara karşı gelen bu bireyler, materyalizme karşı gönüllü sadeliğe yönelmekte ve minimalizmi benimseyerek tutumlu davranmaktadırlar (Ülker, 2021:786).

Alternatif tüketim arayışları içinde büyüyen sosyal bir hareket olarak görülen gönüllü sadelik kişisel nedenlerle tüketimin sınırlanmaya çalışılması rutinlerin değiştirilmesi olarak bilinmektedir (Taş, 2020: 48; Huneke, 2005:18). İlk olarak 1936 yılında, Gandi'nin öğrencisi olan Richard Gregg tarafından kullanılan gönüllü sadelik kavramı, varlık edinmekten ve boşa enerji harcamaktan kaçınmak anlamına gelmektedir (Taş, 2020: 48). Gönüllü sadelik aynı zamanda, satın alınan bir ürünün ihtiyaç olmasının yanı sıra nasıl, nerede ve kim tarafından üretildiğine dair çevresel ve sosyal sorumluluk bilincine sahip olmak anlamlarını da kapsamaktadır (Gambrel & Cafaro, 2010; Shaw & Newholm, 2002: 169). Gönüllü sadelik uygulayıcıları için, bireylerin tüketim karşıtı davranışlarını şekillendiren “kahraman” ve “proje kimliği” olmak üzere iki tür dirençli kimlik tanımlanmıştır. Sömürücü tüketime karşı sergilenen duruş kahraman kimliği iken, bireylerin kendi kimliklerini bulma çabası proje kimliği şeklinde ifade edilmiştir (Fournier, 1998). Bu direniş kimlikleri, tüketim karşıtı söylemler ile birleşerek bireylerin tüketim davranışlarını etkilemektedir (Cherrier, 2008). Davranışlara etki derecesi bireyler arasında farklılık gösteren gönüllü sadelik yaşam tarzı çoğunlukla konforlu yaşam sürebilecek maddi güce sahip bireyler tarafından tercih edilmekte olup, maddi tatmin değerli bulunmamaktadır (Leonard-Barton, 1981: 244, McDonald vd., 2006: 25). Gönüllü sadelik, ekonomik sıkıntı nedeni ile ortaya çıkan zorunlu tasarruf değil bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılandıktan ve kendilerini güvende hissettikten sonra yaptıkları bilinçli bir tercihtir (Druică vd., 2022). Bu sebeple, ekonomik baskı altında olan kişiler gönüllü sadelik yaşam tarzını benimsemiş kabul edilmemektedir. Bu ayrım, zorunlu tasarruf ile gönüllü sadelik arasındaki farkı ortaya koymaktadır (Etzioni & Etzioni, 1999).

Tüketicilerin karar verme süreçlerini etkileyen bir değer veya bir yaşam tarzı olarak görülüp görülmeyeceği konusunda tartışmalar bulunan tutumluluk kavramı “tüketicilerin uzun vadeli hedeflere ulaşmak için ekonomik mal ve hizmetlerin edinilmesinde ve kaynak olarak kullanılmasında ne ölçüde kısıtlandıkları ile karakterize edilen tek boyutlu bir tüketici yaşam tarzı özelliği” olarak tanımlanmaktadır (Yener, 2020: 3767-3768). Kavram pozitif anlamda “tasarruf, tedbir” gibi kavramlarla ilişkilendirilirken, “cimrilik ve pintilik” gibi olumsuz karşılıkları da bulunmaktadır (Goldsmith & Flynn, 2015). Tutumlu yaşam, bazıları için ailelerinden veya yaşam koşullarından gelen bir alışkanlıkken, diğerleri bunu öğrenmek için çaba sarf etmektedir. Tutumlu

yaşamın, bireylere hem maddi güvenlik sağladığı hem de basit ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine olanak tanıdığı ifade edilmektedir (Ambrose, 2011: 105). Tutumluluk davranışı hem dış hem de iç motivasyonların sonucudur. Dış motivasyondan dolayı insanların tutumlu olması; ya olumsuz ekonomik koşullar ve ekonomik belirsizliklerden dolayı tüketim ve harcama davranışlarının değişime zorlanması ya da tutumlu davranışların arzu edilebilirliğini vurgulayan ve insanları mütevazî bir şekilde yaşamaya yönlendiren bir kültürde yaşamaktan kaynaklanmaktadır (Arfa & Saied, 2021; Yener, 2020: 3767). İç motivasyon kaynağı ise insanların kişilik özellikleri açısından sahip oldukları farklılıklarıdır (Yener, 2020: 3767-3768). Tüketim karşıtı bu anlayışlar; bireyler ve gruplar arasında farklılık göstermekte, birçok davranışı, tutumu ve yaşam tarzını içerisinde bulundurmakta ve maddi olmayan değerler yoluyla duygusal refahı teşvik ederek tüketimin azaltılmasını savunmaktadır (Taş, 2020: 43; Vesterinen & Syrjälä, 2022: 10; Ballantine vd., 2010: 407; Özdemir, 2020).

Bireylerin tüketim karşıtı davranış sergilemesinde kişilik özellikleri açısından sahip oldukları farklılıkların etkisi kaçınılmazdır. Bu farklılıkların tespiti noktasında evrensel olarak kabul görmüş Beş Faktör Kişilik Özelliği, bireyin kendisini ve başkalarını tanımlamak için kullandığı sıfatları kullanır ve beş boyuttan oluşur (Dörnyei, 2014; Kurnaz & İraz, 2024: 172). Bu boyutlar dışa dönüklük, sorumluluk bilinci, duygusal denge, uyumluluk ve deneyime açıklıktır (Kurnaz & İraz, 2024: 172; Dörnyei, 2014). Bu boyutlardan duygusal denge, ürün çeşitliliğinden dolayı tüketicilerin duygusal kararlar almasında ve satın alma esnasındaki itici güç olması nedeniyle kritik rol oynamaktadır (Soodan & Pandey, 2016). Bu kişilik özelliği, tüketicilerin özsaygı ve güven sahibi olmalarını etkileyerek iyi olma gayretlerini arttırmada önemli bir faktör olurken, bireyin yaşam kalitesini artırarak duygusal sağlık durumunu desteklemektedir (Ayesha vd., 2020). Bu bağlamda, tüketicilerin sadece fayda amaçlı satın alımının zamanla sosyal boyut kazanarak rasyonelliğini kaybetmesi ve duygusal davranışlara yönelmeleri düşünüldüğünde araştırmacıların, duygusal tepkileri anlamak için kişilik özelliklerini göz önünde bulundurması gerekmektedir (Rybanská, 2015; Kantar, 2020).

Günümüz toplumlarında tüketicilerin karşı karşıya kaldıkları sorunların başında irrasyonel tüketim alışkanlıklarından kaynaklanan ekonomik problemler gelmektedir. Bu ekonomik problemlerin ortaya çıkmasına neden olan faktörlerden biri kuşkusuz, tüketicinin ihtiyacından fazlasını tüketme isteğinden dolayı yapılan irrasyonel tüketim harcamalarıdır (<https://www.researchgate.net/>, eriş. 02.10.2024; Çakır, 2019: 90). Tüketiciler tüketim kararlarında her zaman rasyonel kararlar verememektedirler. Bunun nedeni ise, tüketicinin satın alma kararı verme aşamasında mal ve hizmet alternatiflerini değerlendirirken kişisel, çevresel, sosyal, kültürel, psikolojik ve demografik gibi birçok faktörün etkisi altında kalmasıdır (Ceyhan & Taş, 2017: 108-112). İrrasyonel davranış; tüketicilerin satın alma davranışlarında yeterli bir bilgiye sahip olmadan, satın almak istediği ürün ya da hizmet hakkında herhangi bir araştırma yapmadan ve en çok ta duygularına yenik düşerek akılcı olmayan tüketim yapmasıdır (Çakır, 2019: 90; Ceyhan & Taş, 2017: 112).

Tüketim açısından değerlendirildiğinde, bireylerin kişiliklerinin doğru şekilde analiz edilmesi tüketim alışkanlıklarının ve satın alma davranışlarının nedenlerinin ortaya konması açısından önemli bilgiler sağlayacaktır (Solunoğlu & İkiz Nalçacı, 2020: 2345). Gil-Juárez (2009)'e göre gönüllü sadelik ve duygusal dengeyi bilinçli seçimleri teşvik ederek ve içsel değerleri tüketici arzularına göre önceliklendirerek irrasyonel tüketimi potansiyel olarak azaltmaktadır (Gil-Juárez, 2009). Bu bilgilerden yola çıkarak çalışmada, tüketim karşıtlığı ve duygusal dengenin irrasyonel tüketim üzerindeki etkileri ile bu etkilerin davranışlarını nasıl şekillendirdiği

açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın amacı, tüketim karşıtlığı tiplerinden gönüllü sadelik ve tutumluluğun, beş faktör kişilik modeli boyutlarından duygusal dengenin irrasyonel tüketim davranışı üzerindeki etkilerini belirlemektir.

2. LİTERATÜR

Günümüz tüketicilerinin satın alma davranışlarının ihtiyaçtan mı yoksa duygusal motivasyondan mı etkilendiğinin belirlenmesi önemlidir (Aşantuğrul vd., 2017). Geleneksel dönemlerde tüketim, fizyolojik ihtiyaçları giderme düşüncesi ile gerçekleşirken, alternatiflerin artmasıyla birlikte modern zamanda bireyler kendilerini tanıtmak, olumlu duygular oluşturmak ve sosyal kimliklerini güçlendirmek amacıyla satın alım yapmaktadır (Aşantuğrul vd., 2017; Cavanaugh vd., 2015; Arrow vd., 2004). Bu durum çevresel, psikolojik, kişisel ve demografik birçok faktörden etkilenen, tüketicilerin irrasyonel kararlar almasına yol açmaktadır (Soodan & Pandey, 2016; Ceyhan & Taş, 2017; Yıldız & Kuru, 2015). Rasyonel olmayan bu kararlar neticesinde meydana gelen bu çarpık tüketim kalıpları, doğal kaynakların hızlı tükenmesine sebep olduğundan kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak için tüketim kalıplarının değiştirilmesi önem arz etmektedir (Ehrlich & Goulder, 2007). Bu bağlamda irrasyonel tüketim anlayışının getirmiş olduğu aşırı tüketimden kaynaklanan zorlukları azaltacak ılımlı tüketim modellerinin potansiyel faydalarını dikkate almak önemlidir (Gerald & Higley 2022; Taş, 2020). Tüketim karşıtlığı kavramı da aşırı tüketimden rahatsız olan tüketicilerin alternatif yaşam tarzı arayışına yönelmesiyle ortaya çıkmıştır (Taş, 2020). Tüketim karşıtlığı, bireylerin belirli ürünleri kasıtlı olarak tüketmeyi reddetmesi, tamamen tüketimden kaçınmayarak sınırlandırması veya kendi ürünlerini yetiştirerek kimliklerini üretim yoluyla kazanması şeklinde ifade edilmektedir (Zavestoski, 2002; Lee vd., 2009).

Tüketim karşıtlığı alternatiflerinden biri olarak öne çıkan gönüllü sade yaşam tarzı, çevre dostu ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla ilişkilendirilse de, temel motivasyonu materyalist olmayan yaşam tarzını teşvik eden bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Zavestoski, 2002; Ovchinnikov, 2017: 21; Alexander, 2011). Dolayısıyla, gönüllü sadeleşme hareketinin temel değerleri, tüketim karşıtlığı ile ilgili konular üzerine kurulurken, sürdürülebilirlik ikincil değer olarak ele alınmaktadır (Ovchinnikov, 2017: 21). Bu yaşam tarzını seçen bireyler maddi mülklerin dışında tatmin bulduklarından toplumsal baskılar tarafından yönlendirilen irrasyonel tüketim dürtüsünü azaltmaktadır (Etzioni, 2004). Gönüllü sadeliği uygulayan bireyler genellikle daha yüksek düzeyde kişisel memnuniyet ve mutluluk bildirirler ve bu da zorlayıcı tüketim ihtiyacını (tutumluluk gibi) azaltabilir (McGouran & Prothero, 2016). Daha fazla tüket ve sahip ol anlayışı karşısında ortaya çıkan tüketim karşıtı bir diğer uygulama tutumluluktur (Cherrier, 2009). Tutumluluk, aşırı tüketimden kaçınarak bireylerin harcama alışkanlıklarını belirleyen özellikler şeklinde tanımlanmaktadır. Tutumlu bireyler, geleneksel tüketicilere göre daha az harcama eğiliminde olmaktadır (Lastovicka vd., 1999). Bu bireyler tüketimlerini sınırlayan davranışları ve daha bilinçli tercihler yapmaları sayesinde irrasyonel tüketimden kaçınmaktadır. Bu durum tutumluluğun bireylerin sosyal ve duygusal durumları ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Kasser, 2005: 13-14).

Günümüzde tüketicilerin sadece rasyonel beklentiler içerisinde alışveriş yapmadıkları, kişilik özelliklerine bağlı olarak oluşan duygularının da alışverişlerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Solunoğlu & İkiz Nalçacı, 2020: 2357). Bu nedenle insan davranışlarına yön veren etmenlerden biri olan kişilik özelliklerinin tespit edilerek, tüketim alışkanlıklarının ortaya konulması önemli kabul edilmektedir (Solunoğlu & İkiz Nalçacı, 2020: 2357; 2345). Bu kapsamda Costa & McCrae (1992) tarafından geliştirilen Beş Faktör Kişilik Modeli bireyin

kişiliğinin dışı dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevroitiklik ve deneyime açıklık olmak üzere beş bağımsız boyutta açıklanabileceğini belirtmektedir (Akdoğan & Durmaz, 2021: 785; Kurnaz, 2022; Kurnaz, 2023). Duygusal olarak dengeli olan bireyler, kibar, saygılı, güvenli, esnek, açık kalpli, fedakar, şefkatli ve merhametli kişilerdir (Gülaçtı & Baydaş, 2022: 530). Bu kişilik özelliğine sahip bireylerin, biyo-küresel endişe sebebiyle çevre ve modern yaşam arasında bir denge kurma olasılıklarının daha yüksek olduğu ve daha rasyonel tercihler yaptıkları bilinmektedir (Monteiro vd., 2008; Akdoğan & Durmaz, 2021: 785). Duygusal denge özelliğine sahip bireyler, irrasyonel tüketim davranışlarını sorguladıklarından ani satın alımlardan kaçınırken (Farid & Ali, 2018; Wang vd., 2022), irrasyonel tüketim gerçekleştiren bireyler, mantıklı kararlar vermeyip duygusal satın alımlar gerçekleştirmektedir (Maqsood & Javed, 2019).

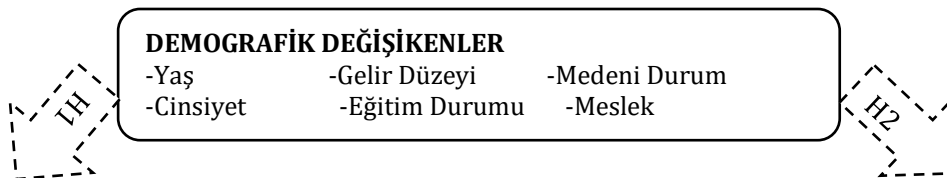
Sonuç olarak, tüketim karşıtlığı, bireylerin daha bilinçli tercihler yaparak duygusal tatmin yaşamalarını sağlamakta ve içsel denge arayışlarını yansıtmaktadır (Cherrier, 2009). Tüketici satın alma davranışlarında duygusal durumlarının yer alması, rasyonel süreçlerin göz ardı edilerek, irrasyonel tüketimi ortaya çıkarmaktadır. İrrasyonel tüketim ise, anlık ve plansız yapılan satın alım davranışlarını içermekte ve genellikle bireylerin duygusal durumlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Al-Masri, 2020: 6; Altınkan & Armağan, 2024:31). Elde edilen bu bilgiler, tüketim karşıtlığı ve duygusal dengenin, irrasyonel tüketim sürecinde ne kadar etkili olduğunu ifade etmede kritik rol oynamaktadır. Bu perspektifte gerçekleştirilen literatür analizinde, irrasyonel tüketim tarzını etkileyen çeşitli unsurların olduğu görülmüştür. Tüketim karşıtı bireylerin irrasyonel tüketim davranışlarından kaçınma eğiliminde oldukları (Chatzidakis & Lee, 2012), gönüllü sade yaşam tarzının irrasyonel tüketimi azalttığı (Alexander, 2012; Alexander & Ussher, 2012; McGouran & Prothero, 2016; Boujbel & d'Astous, 2012; Burgiel & Zralek., 2015; Taş, 2020; Köysüren & Şener, 2024; İrge & Karaduman, 2018; Sayın & Terzi, 2024), tutumluluğun irrasyonel tüketimi azaltıcı etkisinin olduğu (Hulme, 2019; Lastovicka vd., 1999; Wang vd., 2022; Mengov vd., 2018; Yeniaras, 2015; Sayın & Terzi, 2024), duygusal olarak dengeli bireylerin bazı araştırmalara göre irrasyonel tüketim eğilimi gösterdikleri (Farid & Ali, 2018; Otero-López vd., 2021), bazı çalışmalarda ise duygusal denge sahibi bireylerin irrasyonel tüketimden kaçınıp, mantıklı karar vererek rasyonel tüketim gerçekleştirdikleri (Levav & McGraw, 2009; Charupat vd., 2013; Pir, 2019; Podoshen & Andrzejewski, 2012; Beyaz, 2020) saptanmıştır.

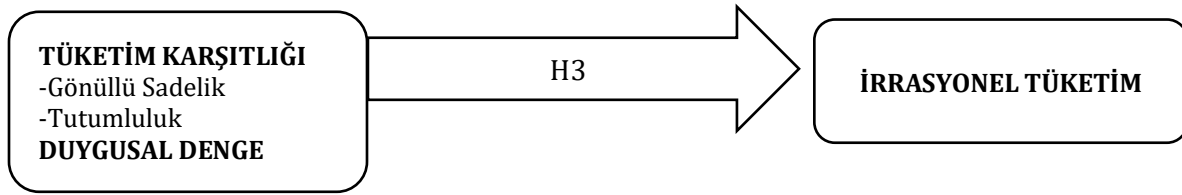
Bu çalışmaların incelenmesi neticesinde, tüketim karşıtlığı ve duygusal dengenin irrasyonel tüketime etki edip etmediğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda demografik faktörlere bağlı olarak gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketimin farklılık gösterip göstermediği de tespit edilmeye çalışılmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Çalışmada, tüketim karşıtlığı (gönüllü sadelik ve tutumluluk) ve duygusal dengenin irrasyonel tüketimi etkileyip etkilemediğinin tespiti amaçlanmıştır. Ayrıca gönüllü sadelik, tutumluluk ve duygusal dengenin demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin tespiti de amaçlanmıştır. Araştırma modeli araştırmanın amacına uygun olarak, Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın hipotezleri;

H1: Gönüllü sadelik irrasyonel tüketimi etkilemektedir.

H2: Tutumluluk irrasyonel tüketimi etkilemektedir.

H3: Duygusal denge irrasyonel tüketimi etkilemektedir.

H4: Gönüllü sadelik algısı (a) yaşa, (b) cinsiyete, (c) medeni duruma, (d) gelire,, (e) eğitim düzeyine ve (f) mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H5: Tutumluluk algısı (a) yaşa, (b) cinsiyete, (c) medeni duruma, (d) gelire, (e) eğitim düzeyine ve (f) mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H6: Duygusal denge algısı (a) yaşa, (b) cinsiyete, (c) medeni duruma, (d) gelire, (e) eğitim düzeyine ve (f) mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H7: İrrasyonel tüketim algısı (a) yaşa, (b) cinsiyete, (c) medeni duruma, (d) gelire, (e) eğitim düzeyine ve (f) mesleğe göre farklılık göstermektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki 18 yaş üzeri katılımcılar oluşturmaktadır. Verilerin toplanma sürecinde ana kütlenin tamamını incelemek, zaman ve maliyet bakımından zor olduğundan, örnekleme yoluna gidilmiştir (Güven vd., 2022: 471). Sekaran tarafından geliştirilen tabloya göre evreni 40.000 olan bir araştırma için 380 örnek büyüklüğü yeterli olduğundan (Karagöz, 2019: 308) 04.01.2024-14.01.2024 tarihleri arasında 580 katılımcıdan veri toplanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak online anket tekniği kullanılmıştır. Anket yöntemiyle göreceli olarak daha fazla veriyi ekonomik olarak elde etmek mümkündür (Güven vd., 2022: 471). Ayrıca toplanan verilerin standardize olmasına ve analizlerinin de kolay yapılabilmesine olanak tanımaktadır (Oskaloğlu & Yücel, 2024: 49). Araştırmada kullanılmak üzere düzenlenen online anket formu iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı 6 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan ölçeklerde; gönüllü sadelik ile ilgili 9 soru (Ülker, 2021), tutumluluk ile ilgili 8 soru (Ülker, 2021), duygusal denge ile ilgili (Deniz & Erçiş, 2008) ve irrasyonel tüketim ile ilgili 11 soru (Samırkaş Komşu & Akboz, 2019) bulunmaktadır. Daha önceden geçerliliği ve güvenilirliği sınanmış ölçeklerin tamamında 5’li likert kullanılmıştır. Ölçekte yer alan değerler; (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum şeklinde oluşturulmuştur.

3.4. Verilerin Analizi ve Bulgular

Online anket formu aracılığıyla 580 katılımcıdan veri toplanmıştır. SPSS 26 paket programına aktarılan verilere frekans analizi, faktör analizi ve farklılık testleri (t testi ve ANOVA testi) ve regresyon analizi yapılmıştır.

3.4.1. Frekans Analiz

Katılımcıların demografik özelliklerinin betimlendiği frekans analizi sonucuna ilişkin bulgular Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1: Frekans Analizi

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde Değeri	Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde Değeri
Yaş	18-26	87	15,0	Gelir düzeyi	0- 11.402	130	22,4
	27-35	190	32,8		11.403- 20.000	171	29,5
	36-44	120	20,7		20.001-30.000	105	18,1
	45-53	55	9,5		30.001-40.000	41	7,1
	54-62	40	6,9		40.001-50.000	39	6,7
	63 yaş ve üzeri	88	15,2		50.001 TL ve üzeri	94	16,2
	Toplam	580	100,0		Toplam	580	100,0
Cinsiyet	Kadın	290	50,0	Eğitim düzeyi	İlköğretim	75	12,9
	Erkek	290	50,0		Ortaöğretim	138	23,8
	Toplam	580	100,0		Lise	94	16,2
Meslek	Kamu	115	19,8		Ön Lisans	86	8,1
	Özel Sektör	161	27,8		Lisans	47	14,8
	Yönetici	68	11,7		Lisansüstü	140	24,1
	İşçi	23	4,0		Toplam	580	100,0
	Serbest	10	1,7	Medeni durum	Evli	281	48,4
	Öğrenci	29	5,0		Bekâr	299	51,6
	Ev Hanımı	30	5,2		Toplam	580	100,0
	Çalışmıyor	35	6,0				
	Diğer	109	18,8				
	Toplam	580	100,0				

3.4.2. Faktör Analizi

Faktör analizi, bir grup değişkenin kovaryans yapısını incelemek ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri, faktör olarak isimlendirilen çok daha az sayıdaki gözlenemeyen gizli değişkenler bakımından açıklamayı sağlamak üzere düzenlenmiş bir tekniktir (Erarslan vd., 2023: 146). Değişkenlerin faktör analizine uygunluğunu test etmek için ise KMO ve Bartlett’s testlerinden faydalanılmaktadır (Karyağdı vd., 2023: 13; Özkeser Kaya vd., 2024: 53). KMO katsayısı 0,6’dan büyük, Bartlett’in küresellik testi sonucu 0,05’den küçük ise değişkenler arasında faktör analizine uygun ilişkiler olduğu yorumu yapılmaktadır (Ergin vd., 2023: 274; Kayaoğlu & Gülmez, 2020: 1274). Ölçeklerde açıklanan varyans 0,50’den büyükse analiz istatistiksel olarak geçerlidir (Sever & Çatı, 2021: 565; Ergin vd., 2024: 189).

Gönüllü sadelik ölçeğine yapılan KMO ve Bartlett’s testleri sonucu KMO değeri 0,942 Bartlett’s değeri ise 0,000 çıkmıştır. Bu değerler araştırmanın örneklem değerinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeğe ait Cronbach alfa değeri 0,937’dir. Bu değer Cronbach alfa değerlerinin kabul edilebilir değeri olan $\alpha=0,60$ ’dan yüksektir (İslamoğlu & Alınacı, 2016; Dabakoğlu & Bakan, 2021: 257; Dabakoğlu, 2022). Katılımcıların gönüllü sadelik algısına yönelik ifadelerle ait faktör yükleri, özdeğer, açıklanan varyans ve ortalama değeri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Gönüllü Sadelik Algısı Faktör Analizi Bulguları

Gönüllü Sadelik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama
“Sade bir yaşam tarzına sahibim.”	,783	6,003	66,695	3,719
“Bir ürünü asla duygusal tatmin için satın almam.”	,805			
“Bir ürünün gerçekten gerekli olup olmadığını düşündükten sonra satın alırım.”	,827			
“Çok ürüne sahip olmaktan ziyade kişisel gelişim ve aktivitelerden alınan tatmin/haz ile ilgileniyorum.”	,842			
“Param olsa bile, asla plansız/anlık bir şey satın almam.”	,848			
“Gelecekte ürünlerimi (nane, soğan, domates vb.) kendim yetiştirmek istiyorum.”	,805			
“Gelecekte, kendi ürünlerimi (giysi, alet vb.) üretmek istiyorum.”	,789			
“Lüks bir hayat yaşama şansım olsaydı bile sade yaşardım.”	,830			
“Sade bir yaşam tarzı beni finansal olarak bağımsız hale getirir.”	,819			
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			,942	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		3768,166	
	df		36	
	Sig.		,000	
ÖLÇEK GÜVENİLİRLİĞİ	Cronbach's Alpha		,937	
Yükleme oranı %40'ın altında olan değişkenler değerlendirme dışında tutulmuştur.				

Faktör analizi sonucunda Kaiser Normalleştirilmesine göre özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz neticesinde gönüllü sadelik ile ilgili ölçeğin tek faktörden meydana geldiği saptanmıştır. Ortaya çıkan boyut Ülker (2021)' in çalışmasına paralel olarak “gönüllü sadelik” olarak adlandırılmıştır. Araştırmannın varyans yüzdesi toplamı 66,695'tir. Bu oran 0,50'dan büyük olduğu için analiz istatistiksel olarak geçerlidir.

Tutumluluk ölçeğine yapılan KMO ve Bartlett's testleri sonucu KMO değeri 0,911 Bartlett's değeri ise 0,000 çıkmıştır. Bu değerler araştırmannın örneklem değerinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeğe ait Cronbach alfa değeri 0,902'dir. Katılımcıların tutumluluk algısına yönelik ifadelerle ait faktör yükleri, özdeğer, açıklanan varyans ve ortalama değeri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Tutumluluk Algısı Faktör Analizi Bulguları

Tutululuk	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama
“Eşyalarımaya iyi bakarsam, uzun vadede kesinlikle para biriktirim.”	,637	4,760	59,500	3,528
“Hala faydalı olan bir ürünün çöpe atıldığını görünce üzölüyorum.”	,741			
“Kaynaklarımı daha iyi kullanmak beni iyi hissettiriyor.”	,784			
“Paramı harcama konusunda dikkatli olmaya çalışıyorum.”	,824			
“Paramdan en iyi şekilde yararlanmak için kendimi disipline ediyorum.”	,820			
“Tasarruf edebilmek için istediğim bir ürünü almayabilirim.”	,801			
“Mantıklı düşünüp almadığım ürünler sayesinde tasarruf edebiliyorum.”	,778			

“Sahip olduğum bir ürünü tekrar kullanabilirsem (bazı parçalarını değiştirme, tamir etme, yeniden dizayn etme vb.), yenisini satın almam gerekmez.”		,770		
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			,911	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		2498,497	
	df		28	
	Sig.		,000	
ÖLÇEK GÜVENİLİRLİĞİ		Cronbach's Alpha	,902	
Yükleme oranı %40'ın altında olan değişkenler değerlendirme dışında tutulmuştur.				

Faktör analizi sonucunda Kaiser Normalleştirilmesine göre özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz neticesinde tutumluluk ile ilgili ölçeğin tek faktörden meydana geldiği saptanmıştır. Ortaya çıkan boyut Ülker (2021)' in çalışmasına paralel olarak “tutumluluk” olarak adlandırılmıştır. Araştırmanın varyans yüzdesi toplamı 59,500'dür. Bu oran 0,50'dan büyük olduğu için analiz istatistiksel olarak geçerlidir.

Duygusal denge ölçeğine yapılan KMO ve Bartlett's testleri sonucu KMO değeri 0,937 Bartlett's değeri ise 0,000 çıkmıştır. Bu değerler araştırmanın örneklem değerinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeğe ait Cronbach alfa değeri 0,937'dir. Katılımcıların duygusal denge algısına yönelik ifadelerle ait faktör yükleri, özdeğer, açıklanan varyans ve ortalama değeri Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Duygusal Denge Algısı Faktör Analizi Bulguları

Duygusal Denge	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama
“Kolay strese girerim.”	,873	5,528	69,097	3,659
“Hemen her şeye üzülrüm.”	,864			
“Çok çabuk telaşlanırım.”	,851			
“Olaylar beni çok derinden etkiler, çabucak yıkılırım.”	,845			
“Ruh halimi çok şey etkiler.”	,838			
“Ruh hali çok sık değişen biriyim.”	,805			
“Çok kolay sinirlenirim.”	,789			
“Sık sık üzülrüm.”	,779			
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			,937	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		3408,116	
	df		28	
	Sig.		,000	
ÖLÇEK GÜVENİLİRLİĞİ	Cronbach's Alpha		,936	
Yükleme oranı %40'ın altında olan değişkenler değerlendirme dışında tutulmuştur.				

Faktör analizi sonucunda Kaiser Normalleştirilmesine göre özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz neticesinde duygusal denge ile ilgili ölçeğin tek faktörden meydana geldiği saptanmıştır. Ortaya çıkan boyut Deniz & Erçiş (2008)' in çalışmasına paralel olarak “tutumluluk” olarak adlandırılmıştır. Araştırmanın varyans yüzdesi toplamı 69,097'dir. Bu oran 0,50'dan büyük olduğu için analiz istatistiksel olarak geçerlidir.

İrrasyonel tüketim ölçeğine yapılan KMO ve Bartlett's testleri sonucu KMO değeri 0,953 Bartlett's değeri ise 0,000 çıkmıştır. Bu değerler araştırmanın örneklem değerinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeğe ait Cronbach alfa değeri 0,931'dir. Katılımcıların irrasyonel tüketim algısına yönelik ifadelerle ait faktör yükleri, özdeğer, açıklanan varyans ve ortalama değeri Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: İrrasyonel Tüketim

İrrasyonel Tüketim	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama
“Çok düşünmeden satın alırım.”	,666	6,584	59,854	2,624
“En çok satan markaları almayı tercih ederim.”	,716			
“Genellikle çok reklam yapan markalar en iyi markalardır.”	,755			
“Tüketim yaparken marka benim için önemlidir.”	,745			
“Pahalı markalardan alışveriş yapmayı severim.”	,832			
“Bir ürünün fiyatı ne kadar yüksekse o ürün o kadar kalitelidir.”	,806			
“Modayı takip etmek için internette alışveriş sitelerini gezerim.”	,799			
“İhtiyacım olduğu için değil zevk için alışverişe giderim.”	,831			
“Sırf eğlence olsun diye internette alışveriş yapmaktan keyif duyarım.”	,812			
“İnternette bir ürünü beğenirsem ihtiyacım olmasa da o ürünü alırım.”	,784			
“Bazen gereksiz yere alışveriş yaptığımı düşünüyorum.”	,748			
KMO and Bartlett's Test				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			,953	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		3964,857	
	df		55	
	Sig.		,000	
ÖLÇEK GÜVENİLİRLİĞİ	Cronbach's Alpha		,931	
Yükleme oranı %40'ın altında olan değişkenler değerlendirme dışında tutulmuştur.				

Faktör analizi sonucunda Kaiser Normalleştirmesine göre özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz neticesinde irrasyonel tüketim ile ilgili ölçeğin tek faktörden meydana geldiği saptanmıştır. Ortaya çıkan boyut Samırkaş Komşu & Akboz (2019)' un çalışmasına paralel olarak “irrasyonel tüketim” olarak adlandırılmıştır. Araştırmanın varyans yüzdesi toplamı 59,854'dir. Bu oran 0,50'dan büyük olduğu için analiz istatistiksel olarak geçerlidir.

3.4.3. Farklılık Testleri

Bir değişkene ilişkin dağılım değerlerinin normal dağılımdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek için kullanılan Kolmogorov- Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinin anlamlılık düzeyinin (sig.) 0,05'den daha küçük bir değerde olması, incelenen değişkenin dağılımının normal dağılım göstermediğini ifade etmektedir (Özkeser Kaya, 2024: 55). İslamoğlu & Alniaçık (2016)' ya göre; Kolmogorov- Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinin sonuçları çarpıklık ve basıklık değerleri ile birlikte değerlendirilmelidir (İslamoğlu & Alniaçık, 2016: 277). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 2,00$ sınırları içerisinde ve sıfıra yakın olduğu durumlarda dağılımın normal dağılım varsayımını sağladığını ifade edilmektedir (Özkeser Kaya, 2024: 55; İlhan Küçük & Çatı, 2021: 314). Araştırmada kullanılan ölçeklerin, Kolmogorov- Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinin anlamlılık düzeyi (sig.) 0,05'den küçükken, çarpıklık ve basıklık değerleri $\pm 2,00$ aralığı içerisinde yer aldığından, verilerin normal dağıldığı varsayılarak parametrik testlerden faydalanılmıştır.

3.4.3.1. t Testi

Bağımsız iki örneklem t testi (independent samples t-test) incelenen bir metrik değişken açısından bağımsız iki grubun ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesinde kullanılan bir testtir (Ergin vd., 2023: 276; Özkese Kaya, 2024: 55).

Tablo 6: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Gönüllü Sadelik, Tutumluluk, Duygusal Denge ve İrrasyonel Tüketim Algılarının Değerlendirilmesi

Cinsiyet Faktör	Kadın (Ortalama)	Erkek (Ortalama)	t	f	sig.
Gönüllü Sadelik	3,5812	3,8567	- 2,709	,289	,007*
Tutumluluk	3,5043	3,5513	- ,488	,097	,626
Duygusal Denge	3,5651	3,7539	- 1,759	,485	,077
İrrasyonel Tüketim	2,5561	2,6928	- 1,462	,108	,144
*P<0,05					

Yapılan t testi sonucunda sig. değeri 0,05’den küçük olduğundan; **H4b** hipotezi kabul edilirken; sig. değeri 0,05’den büyük olduğundan **H5b**, **H6b** ve **H7b** hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Gönüllü Sadelik, Tutumluluk, Duygusal Denge ve İrrasyonel Tüketim Algılarının Değerlendirilmesi

Medeni Durum Faktör	Evli (Ortalama)	Bekar (Ortalama)	t	f	sig.	
Gönüllü Sadelik	3,4373	3,8683	2,130	-	,036	,034*
Tutumluluk	3,4706	3,5815	1,153	-	,767	,250
Duygusal Denge	2,4471	2,7911	4084	-	3,588	,000*
İrrasyonel Tüketim	3,6070	3,8242	3,714	-	1,359	,000*
*P<0,05						

Yapılan t testi sonucunda sig. değeri 0,05’den küçük olduğundan; **H4c**, **H6c** ve **H7c** hipotezleri kabul edilirken; sig. değeri 0,05’den büyük olduğundan **H5c** hipotezi reddedilmiştir.

3.4.3.2. ANOVA Testi

Tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) incelenen bir metrik değişken açısından bağımsız ikiden fazla grup arasında karşılaştırmaların yapıldığı veya farklılıkların incelendiği analiz tekniği olarak bilinmektedir. Çoklu karşılaştırmada gruplar arasında farklılık varsa, öncelikle grupların homojen olup olmadığı saptanır. Akabinde hangi grubun (veya grupların) diğerlerinden farklı olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testleri (Post Hoc) kullanılır (Özkese Kaya, 2024: 56). Homojenlik şartı sağlanıyorsa, varyansların homojenliği yaklaşımını (Equal variances assumed) kullanan çoklu karşılaştırma testleri, homojenlik şartı sağlanmıyorsa, farklı varyans yaklaşımını (Equal variances not assumed) kullanan çoklu karşılaştırma testlerinden faydalanılır (Ergin vd., 2023: 276-277). Bu çalışmada homojenlik testi sonucunda ana kütle

varyansları homojen dağılmayan (Sig.<0,05) faktörler için diğer Post-Hoc testlerine göre daha güçlü olan Games-Howell testinden faydalanılırken, homojen dağılan (Sig.>0,05) faktörler için grup ortalamaları arasındaki farkı belirlemek için, daha güçlü olduğu düşünülen LSD testinden faydalanılmıştır (Oskaloğlu & Çatı, 2021: 1031).

Tablo 8: Katılımcıların Yaşına, Gelirine, Eğitim Düzeyine ve Mesleğine Göre Gönüllü Sadelik, Tutumluluk, Duygusal Denge ve İrrasyonel Tüketim Algılarının Değerlendirilmesi

		GÖNÜLLÜ SADELİK	TUTUMLULUK	DUYGUSAL DENGE	İRRASYONEL TÜKETİM
Yaş	f	8,007	3,654	8,329	3,725
	sig.	,000*	,003*	,000*	,003*
Gelir	f	2,327	1,723	4,277	5,549
	sig.	,042*	,127	,001*	,000*
Eğitim Düzeyi	f	2,789	4,333	6,587	5,056
	sig.	,017*	,001*	,000*	,000*
Meslek	f	2,742	2,618	10,040	5,134
	sig.	,006*	,008*	,000*	,000*

Yaşa bağlı olarak gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan ANOVA testi sonucunda tümünde farklılık çıkmıştır. “Gönüllü sadelik” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı 63 yaş ve üzeri yaş grubunda (4,2134), “tutumluluk” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı 27-35 yaş grubunda (3,7046), “duygusal denge” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı 63 yaş ve üzeri yaş grubunda (4,1149) ve “irrasyonel tüketim” boyutuna yapılan LSD testi sonucunda en yüksek algı 63 yaş ve üzeri yaş grubunda (2,9762) görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle; **H4a**, **H5a**, **H6a** ve **H7a** hipotezleri kabul edilmiştir.

Gelire bağlı olarak gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan ANOVA testi sonucunda tutumluluk dışındaki boyutlarda farklılık çıkmıştır. Tutumluluk boyutunda farklılık çıkmadığı için Post-Hoc testler yapılmamıştır. “Gönüllü sadelik” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı 50.001 tl ve üzeri gelir grubunda (4,0201), “duygusal denge” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı 50.001 tl ve üzeri gelir grubunda (3,9787) ve “irrasyonel tüketim” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı 50.001 tl ve üzeri gelir grubunda (2,9168) görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle; **H4d**, **H5d** ve **H7d** hipotezleri kabul edilirken **H5d** hipotezi reddedilmiştir.

Eğitime bağlı olarak gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan ANOVA testi sonucunda tümünde farklılık çıkmıştır. “Gönüllü sadelik” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı lisans grubunda (3,8405), “tutumluluk” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı lisans grubunda (3,7250), “duygusal denge” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı lisans grubunda (4,0505) ve “irrasyonel tüketim” boyutuna yapılan LSD testi sonucunda en yüksek algı lisansüstü grubunda (2,9826) görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle; **H4e**, **H5e**, **H6e** ve **H7e** hipotezleri kabul edilmiştir.

Mesleğe bağlı olarak gönüllü sadelik, tutumluluk, duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan ANOVA testi sonucunda tümünde farklılık çıkmıştır. “Gönüllü sadelik” boyutuna yapılan LSD testi sonucunda en yüksek algı işçi grubunda (4,0290), “tutumluluk” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en

yüksek algı işçi grubunda (4,1033), “duygusal denge” boyutuna yapılan Games-Howell testi sonucunda en yüksek algı ev hanımı grubunda (4,1417) ve “irrasyonel tüketim” boyutuna yapılan LSD testi sonucunda en yüksek algı diğer grubunda (2,9008) görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle; **H4f**, **H5f**, **H6f** ve **H7f** hipotezleri kabul edilmiştir.

3.4.4. Regresyon Analizi

Regresyon analizi; bağımlı değişkenin ortalama değerini bir veya daha fazla bağımsız değişkenin değerine dayanarak, tahmin ederek değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini araştırır (Güven vd., 2022: 10).

Tablo 9: Gönüllü Sadelik, Tutumluluk ve Duygusal Dengenin İrrasyonel Tüketime Etkisi

Gönüllü Sadelik, Tutumluluk ve Duygusal Dengenin İrrasyonel Tüketime Etkisi	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1,467	,165		8,873	,000
Gönüllü Sadelik	-,033	,059	-.037	-,566	,571
Tutumluluk	,289	,059	,297	4,917	,000*
Duygusal Denge	,072	,040	,082	1,782	,075
R: 0,310	R ² : 0,096	Düzeltilmiş R ² : 0,091		Durbin-Watson: 1,542	F: 20,371
*P<0,05					

R değeri 0,310 olup bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Belirleme katsayısı olarak bilinen R² değerine (0,096) göre bağımsız değişken bağımlı değişkendeki varyansın %9,6’sını açıklamaktadır. F testinin (20,371) sonucunun anlamlı olması modelin söz konusu bağımlı değişkeni açıklamada önemli katkı sağladığını göstermektedir. Regresyon analizi anlamlılık değeri (sig.) 0,05 değerinden ne kadar küçükse regresyon modelinin bağımlı değişkendeki varyansı o kadar iyi açıkladığı anlaşılmaktadır (Özkeser Kaya vd., 2024: 59). Analiz sonucunda “tutumluluk” boyutunda (0,000) değer 0,05’den küçükken, “gönüllü sadelik” (0,571) ve “duygusal denge” (0,075) boyutunda 0,005’den büyük çıkmıştır. Yani gönüllü sadelik ve duygusal denge irrasyonel tüketimi etkilememektedir. Bu sonuçlardan hareketle; “**H1**: Gönüllü sadelik irrasyonel tüketimi etkilememektedir.” ve “**H3**: Duygusal denge irrasyonel tüketimi etkilememektedir.” hipotezleri reddedilirken; “**H2**: Tutumluluk irrasyonel tüketimi etkilememektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

4. SONUÇ

Alternatiflerin çoğalması, kapitalizmin reklam ve modayı kullanarak tüketimi meşrulaştırılması, irrasyonel tüketime neden olmaktadır. İhtiyaç odaklı olmak yerine bilinçsizce gerçekleştirilen irrasyonel tüketim de, çevre sorunlarını beraberinde getirmektedir (Çelik & Küçük, 2020). Çevre sorunlarının, bir sonraki nesillere sürdürülebilir yaşam tarzı bırakma kaygısını ortaya çıkarmasıyla birlikte, bireyler tüketim karşıtı yaşam tarzları arayışına başlamıştır (Akova, 2020). Bu süreçte ortaya çıkan tüketim karşıtı yaşam tarzları gönüllü sadelik ve tutumluluktur (Zavestoski, 2002:121-126). Kısıtlı satın alma davranışı olarak tanımlanan tutumluluk irrasyonel tüketim davranışını kontrol altına almaktadır (Yeniaras, 2015; Kasser, 2015). Kişilik modeli boyutlarından duygusal denge ise bireylerin, harcama davranışlarını daha rasyonel hale getirerek, irrasyonel tüketimden kaçınmalarını sağlamaktadır (Soodan & Pandey,2016). Bu araştırma kapsamında irrasyonel tüketim davranışı üzerinde tüketim karşıtlığı (gönüllü sadelik, tutumluluk) ve duygusal dengenin etkisi incelenmiştir. Ayrıca, demografik faktörlere (yaş, gelir, eğitim düzeyi, meslek)

göre tüketim karşıtlığı (gönüllü sadelik ve tutumluluk), duygusal denge ve irrasyonel tüketim algısının farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiştir.

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde anket yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmanın evrenini 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. İki kısımdan oluşan anketin ilk kısmında demografik değişkenlere ait sorular yer almaktadır. Anketin ikinci kısmı ise gönüllü sadelik (Ülker, 2021), tutumluluk (Ülker, 2021), duygusal denge (Deniz & Erçiş, 2008), irrasyonel tüketim ile (Samırkaş Komşu & Akboz, 2019) ile ilgili sorulardan meydana gelmektedir. Araştırma kapsamında 7 hipotez saptanmıştır. Ülker (2021)'in çalışmasından uyarlanan yapılan tüketim karşıtlığı (gönüllü sadelik ve tutumluluk) ölçeğine yapılan faktör analizi neticesinde ortaya çıkan iki boyut çalışmaya paralel şekilde gönüllü sadelik ve tutumluluk olarak adlandırılmıştır. Samırkaş Komşu & Akboz (2019)' un çalışmasından uyarlanan irrasyonel tüketim ölçeğine ve Deniz & Erçiş (2008)'in çalışmasından uyarlanan duygusal denge ölçeğine yapılan faktör analizi sonucu ortaya çıkan boyutlar çalışmalara paralel biçimde isimlendirilmiştir. Yapılan t testi neticesinde literatüre benzer şekilde cinsiyet faktöründe gönüllü sadelik algısında farklılık (Karapınar, 2013; Meto, 2017; Birdişi, 2021) görülürken tutumluluk (Sayın & Terzi, 2024), duygusal denge (Soba vd., 2019) ve irrasyonel tüketim (Kuru, 2014; Özoğlu & Bülbül, 2017) algısında farklılık görülmemiştir. Medeni duruma göre gönüllü sadelik (Karapınar, 2013), duygusal denge (Yılmazoğlu & Topal, 2019), irrasyonel tüketim (Samırkaş Komşu & Akboz, 2019; Ceyhan & Taş, 2017) algılarında farklılık görülürken tutumluluk da farklılık tespit edilmemiştir. Yaş gruplarına yapılan ANOVA testi neticesinde literatürdeki çalışmalara benzer şekilde yaş gruplarında farklılık tespit edilmiştir (Antinienè vd., 2021; Sayın & Terzi, 2024; Topçu, 2013; Bove vd., 2009; Remr, 2023). Farklı gelir gruplarına göre gönüllü sadelik (Karapınar, 2013; Cengiz, 2014; Birdişi, 2021), duygusal denge ve irrasyonel tüketimde (Ceyhan & Taş, 2017; Abu Bashar vd., 2013) farklılık tespit edilirken; tutumluluk da farklılık tespit edilmemiştir (Sayın & Terzi, 2024). Eğitim düzeylerine göre gönüllü sadelik (Karapınar, 2013; Karaca & Gümüş, 2018; Craig-Lees & Hill, 2002; Özgül, 2011), duygusal denge, irrasyonel tüketim ve tutumluluk (Ceyhan & Taş, 2017; Abu vd., 2013; Sayın & Terzi, 2024) algılarında farklılık tespit edilmiştir. Mesleklere göre gönüllü sadelik (Karaca & Gümüş, 2018), duygusal denge (Yılmazoğlu & Topal, 2019), irrasyonel tüketim ve tutumluluk (Sayın & Terzi, 2024) algılarında farklılık tespit edilmiştir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre, gönüllü sadelik (Samuel, 2012; Alexander & Ussher, 2012; McGouran & Prothero, 2016; Boujbel & d'Astous, 2012; Burgiel vd., 2015; Taş, 2020; Köysüren & Şener, 2024; İrge & Karaduman, 2018; Terzi, 2024) ve duygusal dengenin (Levav & McGraw, 2009; Charuput vd., 2013; Pir, 2019; Podoshen & Andrzejewski, 2012; Beyaz, 2020) irrasyonel tüketimi etkilemediği tespit edilmiştir. Fakat literatürde gönüllü sadeliğin irrasyonel tüketimi azaltıcı yönde etkilediğine (Terzi, 2024; Taş, 2020; Seegebarth vd., 2016; Lastovicka vd., 1999; Samuel, 2012; Alexander & Ussher, 2012; McGouran & Prothero, 2016) dair çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışma sonuçlarının aksine duygusal dengenin irrasyonel tüketimi azalttığı (Levav & McGraw, 2009; Charuput vd., 2013) yönünde çalışmalar bulunurken, duygusal dengeli bireylerin irrasyonel tüketim eğiliminde oldukları (Farid & Ali, 2018; Otero-López vd., 2021) çalışmalar da bulunmaktadır.

Analiz sonucunda kabul edilen “tutumluluk irrasyonel tüketimi etkilemektedir.” hipotezini literatürde destekleyen çalışmalar (Hulme, 2019; Lastovicka vd., 1999) bulunmaktadır. Bu bulgu, tutumlu bireylerin gereksiz harcamalardan kaçındığını, tüketim davranışlarının yalnızca duygusal durumlar ile ilgili değil, finansal kararlar ile de ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Araştırmanın hedef kitlesi Türkiye olması ve Türk halkının %99'un Müslüman olması tutumluluk ile irrasyonel

harcama algısını etkilemiş olabilir. İslam öğretileri, maddi birikimle beraber manevi tatmin üzerine odaklanıp daha fazla tutumluluğu ve Allah'ın rızasını gözeterek ahlaki (etik) ve manevi değerlerle uyumlu tüketimi teşvik etmektedir (Furqani, 2017a; Aydın, 2017; Hasan,2017). Bu kapsamda Kur'an ve Sünnette de, ahlaki değerlerle uyumlu rasyonel tüketime yönlendiren, israfı ve aşırılığı caydırıcı teşvikler vermektedir (Furqani, 2017a; Aydın, 2017). “ Yiyin, içinin fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez” vb. (<https://kuran.diyaret.gov.tr/> , erş. 06.10.2024). Buna karşılık Khan (1986), zekat yükümlülüğünün yanlışlıkla tasarrufları azaltabileceğini ve potansiyel olarak mevcut tüketimin artmasına yol açabileceğini savunmaktadır (Khan, 1986). Kapsayıcı İslami bakış açıdaysa, tutumluluk, dikkatli harcama ve ihtiyaçların önceliklendirilmesi öne çıkmaktadır (Hasan, 2005; Choudhury & Khan, 1986). Bu yaklaşım, kaynakların ahlaki ilkelere uyarak dengeli bir şekilde kullanılmasını, finansal sorumluluk konularında bir denge kurulmasını, böylece kişisel istek tatmini yerine bireysel ve sosyal refahı vurgulayarak irrasyonel tüketimi azaltıp rasyonel tüketimi özendirir (Hasan, 2005; Choudhury & Khan, 1986; Aydın, 2017; Furgani, 2017b; Furgani, 2017a).

Araştırmanın en temel kısıtı online ortamdan kolayda örnekleme ile veri toplanmasıdır. Çalışma araştırmacılar tarafından yaşlar kuşaklara ayrılarak yapılabileceği gibi farklı yaşam tarzlarının tüketim tercihlerinin değerlendirilmesi amacıyla da yapılabilir. Bir diğer kısıtlılık olarak, analizde duygusal denge dışındaki kişilik özellikleri hariç tutulmuştur. Yapılacak yeni araştırmalarda tüm kişilik özelliklerinin bu modelle test edilmesi önemli olacaktır. Ayrıca bu araştırma modeli araştırmacılar tarafından, farklı yaşam tarzlarının (minimalizm, anti-tüketim vb.) irrasyonel tüketim noktasındaki tutumlarını belirlemek amacıyla da kullanılabilir. Sonuç olarak bu çalışma, yaşam tarzlarının ve duygusal durumların tüketici davranışları üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için bir sonraki çalışmalar için dayanak teşkil etmektedir. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular gönüllü sadelik, duygusal denge ve tutumluluğun irrasyonel tüketimi azaltmak için tüketicilere bir yol sunduğu, bununla birlikte toplumsal normlar ve ekonomik baskılar altında tüketim davranışlarının yönlendirebileceği, tüm bireylerin bu tüketim modellerini uygulamadığı ve kişilik özelliklerinden dolayı çekici bulamayacağı kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abu Bashar, A., Ahmad, I., & Wasiq, M. (2013). A study of influence of demographic factors on consumer impulse buying behavior. *Journal of Management and Research*, 13(3), 145-154.

Akdoğan, L., & Durmaz, Y. (2021). Kişilik Özelliklerinin Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 8(2), 782-814.

Akova, S. (2020). Yaşam Sanatında İyilik ve Kötülük İmgeleri Gönüllü Sadelik ve Tüketim Yaklaşımlarına İyilik ve Kötülük Göstergeleri Bağlamında Bir Bakış. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 1(21), 13-25.

Alexander, S. (2012). Degrowth implies voluntary simplicity: overcoming barriers to sustainable consumption. *Available at SSRN 2009698*.

Alexander, S., & Ussher, S. (2012). The voluntary simplicity movement: A multi-national survey analysis in theoretical context. *Journal of Consumer Culture*, 12(1), 66-86.

Al-Masri, A. R. I. (2020). Impulsive buying behavior and its relation to the emotional balance. *International Journal of Psychological and Brain Sciences*, 5(1), 5-20.

Altınkan, D., & Armağan, E. (2024). The Effect Of Consumer Personality Traits And Decision-Making Styles On Online Impulsive And Compulsive Buying Behaviors. *Journal of Business in The Digital Age*, 7(1), 30-50.

Ambrose, M. S. (2011). *Voluntary simplicity as an urban lifestyle: Resisting a consumer economy*. Library and Archives Canada / Bibliothèque et Archives Canada.

Antinienė, D., Šeinauskienė, B., Rutelionė, A., Nikou, S., & Lekavičienė, R. (2021). Do demographics matter in consumer materialism?. *Engineering Economics*, 32(4), 296-312.

Arfa, E., & Saied, K. (2021). Financial Well Being, Perceived Value And Consumption Frugality In Economic Crisis. *Academy of Marketing Studies Journal*, 25(3), 1-8.

Arrow, K.J., Partha, Dasgupta., Lawrence, H., Goulder., Gretchen, C., Daily., Paul, R., Ehrlich., Geoffrey, Heal., Simon, A., Levin., Stephen, H., Schneider., David, A., Starrett., Brian, Walker. (2004). 1. Are We Consuming Too Much. *Journal of Economic Perspectives*.

Aşantugrul, K., Öztürk, C., Çelik, M. S., & Tokay Argan, M., (2017). Tüketim Davranışında Tutumluluk, Fiyat Ve Değer Bilinci. I. Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ekonometri Öğrenci Sempozyumu (EFEOS) (pp.321-329). Sakarya, Turkey.

Aydin, N. (2017). Spirituality and subjective wellbeing: Living a fulfilled life without falling into the trap of consumer culture. *Humanomics*, 33(3), 300-314.

Ayesha, T., Akbar, W., & Shai, S. (2020). Mediating role of emotional stability and self-esteem between mindfulness and psychological wellbeing. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(1), 5161-5174.

Ballantine, P. W., & Creery, S. (2010). The consumption and disposition behaviour of voluntary simplifiers. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 9(1), 45-56.

Bayar, İ. & Dabakoğlu, M. (2023). Democracy, globalization and economic growth: An empirical analysis on Türkiye. *Turkish Studies - Economy*, 18(2), 413-428.

Bayar, İ., & Dabakoglu, M. (2024). How do economic growth, trade openness, and non-renewable and renewable energy affect environmental quality in VISTA Countries?. *Economic Journal of Emerging Markets*, 63-76.

Beyaz, R. (2020). Z Kuşağı tüketicilerin kişilik özellikleri ve bilinçli tüketim eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(22), 51-75.

Birdişli, N. E. (2021). *Tüketicilerin kişilik özelliklerinin gösterişçi tüketim ve gönüllü sadelik eğilimine etkisi* (Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi).

Boujbel, L., & d'Astous, A. (2012). Voluntary simplicity and life satisfaction: Exploring the mediating role of consumption desires. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(6), 487-494.

Burgiel, A., & Zralek, J. (2015). Is sustainable consumption possible in Poland? An examination of consumers' attitudes toward deconsumption practices. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 14(2).

Cavanaugh, L. A., Bettman, J. R., & Luce, M. F. (2015). Feeling love and doing more for distant others: Specific positive emotions differentially affect prosocial consumption. *Journal of Marketing Research*, 52(5), 657-673.

Cengiz, H. (2014). *Gönüllü sade yaşam davranışının ölüm tüketimi davranışına yönelik tutumlar üzerine etkisi: Türk Amerikan kültürleri arasında bir karşılaştırma* (Doktora tezi).

Ceyhan, M. S., & Taş, C. (2017). Rasyonel-irrasyonel tüketim: Bartın örneğinde karşılaştırmalı bir uygulama. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 107-134.

Charupat, N., Deaves, R., Derouin, T., Klotzle, M., & Miu, P. (2013). Emotional balance and probability weighting. *Theory and decision*, 75, 17-41.

Charupat, N., Deaves, R., Derouin, T., Klotzle, M., & Miu, P. (2013). Emotional balance and probability weighting. *Theory and decision*, 75, 17-41.

Chatzidakis, A., & Lee, M. S. (2013). Anti-consumption as the study of reasons against. *Journal of Macromarketing*, 33(3), 190-203.

Cherrier, H. (2009). Anti-consumption discourses and consumer-resistant identities. *Journal of business research*, 62(2), 181-190.

Cherrier, H. (2009). Anti-consumption discourses and consumer-resistant identities. *Journal of Business Research*, 62(2), 181-190.

Choudhury, M. A., & Khan, M. F. (1986). *Macro consumption function in an Islamic framework* (pp. 140-165). Palgrave Macmillan UK.

Craig-Lees, M., & Hill, C. (2002). Understanding voluntary simplifiers. *Psychology & Marketing*, 19(2), 187-210.

Çakır, K. (2019). Tüketim psikolojisi ve irrasyonel karar alma süreci: Konya ilinde bir nitel araştırma (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).

Çatı, K., & Küçük, H. İ. (2021). Çevrimiçi Satın Alma Kararına Tüketici Değerlendirmelerinin Etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(2), 301-332.

Çelik, A., & Küçük, A. (2020). Tüketim Toplumunun Çevre Sorunlarına Etkileri. *Econharran*, 4(5), 1-22.

Dabakoğlu, M. (2022). *Mardin'in tarımsal ihracat sorunları: sektör işletmeleri üzerine bir analiz*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Dabakoğlu, M., & Bakan, S. (2021). Tarım sektörünün ihracat sorunları: Mardin ili örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 251-272.

Demir, Ö. (2013). Din ekonomisi: İnanç, zenginlik ve mutluluk. Sentez Yayıncılık.

Deniz, A., & Erciş, A. (2008). Kişilik özellikleri ile algılanan risk arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 301-330.

Doru, Ö., & Dabakoğlu, M. (2021). Seçilmiş ülkelerde yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 295-313.

Dörnyei, Z. (2014). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Routledge.

Druică, E., Vâlsan, C., & Puiu, A. I. (2022). Voluntary Simplicity and Green Buying Behavior: An Extended Framework. *Energies*, 15(5), 1889.

Durmuş, H. (2022). Aşırı tüketim ve israf; çözüm olarak orta yollu tüketim. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 8(3), 272-298.

Ehrlich, P. R., & Goulder, L. H. (2007). Is current consumption excessive? A general framework and some indications for the United States. *Conservation Biology*, 21(5), 1145-1154.

Ergin, G., Çatı, K. & Oskaloğlu, E., (2023), Sorumluluk Bilinci ve Faydacı Tüketimin Demografik Faktörler Bağlamında İrdelenmesi, Ege 9th International Conference On Social Sciences , İzmir/ Türkiye, 268-285.

Ergin, G., Çatı, K., & Oskaloğlu, E. (2024). Intermediate Role of Rational Spending in The Effect of Responsibility Consciousness on Utility Consumption Style. *Sosyoekonomi*, 32(59), 173-206.

Etzioni, A., & Etzioni, A. (1999). Voluntary simplicity: Characterization, select psychological implications, and societal consequences. *Essays in socio-economics*, 1-26.

Etzioni, A., (2004). The Post Affluent Society. *Review of Social Economy*, 62(3): 407-420.

Farid, A., & Ali, S. (2018). Emotional stability and impulse buying: A study of the moderating effects of age, gender and income. *Journal of Business Studies Quarterly*, 9(3), 81- 93.

Fournier, S. (1998). "Consumer Resistance: A Conceptual Framework." *Advances in Consumer Research*, 25, 239-244.

Furqani, H. (2017a). Consumption and morality: Principles and behavioral framework in Islamic economics. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 30.

Furqani, H. (2017b). Consumption and morality: Principles and behavioral framework in Islamic economics. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 30.

Gambrel, J. C., & Cafaro, P. (2010). The virtue of simplicity. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 23, 85-108.

Gerald, M. S., & Higley, J. D. (2002). Evolutionary underpinnings of excessive alcohol consumption. *Addiction*, 97(4), 415-425.

Gil-Juárez, A. (2009). Consumption as an emotional social control device. *Theory & psychology*, 19(6), 837-857.

Goldsmith, R. E., & Flynn, L. R. (2015). The etiology of frugal spending: A partial replication and extension. *Comprehensive Psychology*, 4, 09-20.

Gülaçtı, F. & Baydaş, A. (2022). Beş faktör kişilik modelinin tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisi: Otomobil sektöründe ampirik bir çalışma. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(81), 528-543.

Güven, M. E. , Çatı, K. & Oskaloğlu, E. (2022). Akıllı Telefon Sektöründe Ülke Menşe ve Öz Saygının Marka Sadakatine Etkisinde Marka İmajının Aracılık Rolü. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-17.

Güven, M. E., Çatı, K., & Oskaloğlu, E. (2022). Akıllı Telefon Kullanımında Marka İmajı, Marka Sadakati ve Ülke Menşenin Demografik Faktörler Bağlamında İrdelenmesi, 3.

International Marmara Scientific Research And Innovation Congress 19-20 November 2022 İstanbul/ Turkey, 467-482.

Hasan, Z. (2005). Treatment of consumption in Islamic economics: An appraisal. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 18(2).

<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/985/31-ayet-tefsiri> , erş. 06.10.2024.

https://www.researchgate.net/profile/Yusuf-Kavas/publication/351110202_Kumeleme_Analizi_ile_Finansal_Okuryazarlik_ve_Irrasyonel_Satin_Alma_Davranislarina_Yonelik_Bir_Arastirma/links/60a22883299bf14769a30221/Kuemelem-e-Analizi-ile-Finansal-Okuryazarlik-ve-Irrasyonel-Satin-Alma-Davranislarina-Yoenelik-Bir-Arastirma.pdf , erş. 02.10.2024.

Hulme, A. (2019). The hedonic delights of frugality: Pound store shopping in austere times. *Journal of Consumer Culture*, 19(4), 551-566.

Huneke, M., (2005). “ The Face of the Un-consumer: An Empirical Examination of the Practice of Voluntary Simplicity in the United States”, *Psychology and Marketing* , 22(7): 527-550.

İrge, N. T., & Karaduman, İ. (2018). X ve Y kuşaklarında gönüllü sadelik algısının tüketici karar tarzlarına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 120-143.

İslamoğlu, A. H. & Alınacı, Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (6. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Kantar, G. (2020). Tüketim Kültürünün Yaşam Tarzları Üzerindeki Etkileri: Küreselleşme, Medya ve Tüketim Kültürü “Bir Lokma ve Bir Kardigan Felsefesi” Bağlamında. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(23), 2178-2199.

Karaca, Ş., & Gümü, N. (2018). Kültür ve tüketim: Hofstede kültür boyutları ve ülke örnekleri ile. *Ankara: Gazi Kitabevi*.

Karagöz, Y. (2019). *Spss Amos Meta Uygulamalı İstatistiksel Analizler* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karapınar, E. (2013). *Türkiye’de Gönüllü Sadelik: Bir Segmentasyon Yaklaşımı*, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Doctoral dissertation, yüksek lisans tezi, İstanbul).

Karyağdı, A., Çatı, K., Oskaloğlu, E., Karataş, M. (2023), Dini Yönelimin Çevreci Davranışa Etkisinde Öz Saygının Rolü, Editör: Neslihan Yalçınkaya, Uygulamada ve Teoride Pazarlama Tartışmaları, Yaz Yayınları, Afyonkarahisar, 1-32.

Kasser, T. (2015). The science of values in the culture of consumption. *Positive psychology in practice: Promoting human flourishing in work, health, education, and everyday life*, 81-102.

Kasser, T. (2005). Frugality, generosity, and materialism in children and adolescents. In K. A. Moore & L. H. Lippman (Eds.), *What do children need to flourish?: Conceptualizing and measuring indicators of positive development* (pp. 357–373).

Kayaoğlu, A. ve Gülmez Y. S., (2020), Sağlık Hizmetleri Tüketicisi Olarak Hastaların Özel Hastane Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Diyarbakır Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4): 1267-1286.

Khan, M. S. (1986). Islamic interest-free banking: A theoretical analysis (le système bancaire islamique: Analyse théorique d'un système qui ne fait pas appel à l'intérêt)(la prohibición islámica de los intereses bancarios: Análisis teórico). *Staff Papers-International Monetary Fund*, 1-27.

Köysüren, T., & Şener, E. (2024). Gönüllü Sadelik Ve Minimalizmin Sürdürülebilir Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Sürdürülebilir Çevresel Bilincin Aracı Rolü. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 17(3): 703-734.

Kurnaz, A. (2023). Gönüllü Basit Yaşam Tarzı ve Gösterişçi Tüketime Mutluluk Üzerindeki Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 12 (3), 2210-2234.

Kurnaz, G. & İraz, R. (2024). Examining the Effect of Five-Factor Personality Traits on Cultural Intelligence. *International Journal of Economics, Business and Politics*, 8(1): 170-184.

Kurnaz, G. (2022), Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kültürel Zekâ Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Uyumun Aracılık Rolü: Uluslararası Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kuru, H. A. (2014). *Tüketim rasyonalitesi ve Isparta uygulaması* (Doctoral dissertation, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Lastovicka, J. L., Bettencourt, L. A., Hughner, R. S., & Kuntze, R. J. (1999). Lifestyle of the tight and frugal: Theory and measurement. *Journal of consumer research*, 26(1): 85-98.

Lastovicka, J. L., Bettencourt, L. A., Hughner, R. S., & Kuntze, R. J. (1999). Lifestyle of the tight and frugal: Theory and measurement. *Journal of consumer research*, 26(1): 85-98.

Lee, M. S., Fernandez, K. V., & Hyman, M. R. (2009). Anti-consumption: An overview and research agenda. *Journal of Business Research*, 62(2): 145-147.

Leonard-Barton, D. (1981). Voluntary simplicity lifestyles and energy conservation. *Journal of consumer research*, 8(3), 243-252.

Levav, J., & McGraw, A. P. (2009). Emotional accounting: How feelings about money influence consumer choice. *Journal of Marketing Research*, 46(1): 66-80.

Maqsood, K., & Javed, I. (2019). Impulse buying, consumer's satisfaction and brand loyalty. *Journal of Economic Impact*, 1(2): 40-47.

McDonald, S., Oates, C. J., Young, C. W., & Hwang, K. (2006). Toward sustainable consumption: Researching voluntary simplifiers. *Psychology & Marketing*, 23(6): 515-534.

McGouran, C. & Prothero, A., (2016). Enacted voluntary simplicity – exploring the consequences of requesting consumers to intentionally consume less. *European Journal of Marketing*, 50(1):189-212.

Mengov, G., Egbert, H., Pulov, S., & Georgiev, K. (2008). Emotional balances in experimental consumer choices. *Neural Networks*, 21(9): 1213-1219.

Meto, H. (2017). *Voluntary simplicity movement: A comparative study amongst generations in Turkey* (Master's thesis, Social Sciences Institute, Bahçeşehir University, İstanbul).

Monteiro, P. R. R., Veiga, R. T., Gosling, M., & Gonçalves, M. A. (2008). Personalidade e consumo ecologicamente consciente. *Revista de Administração FACES Journal*, 7(2): 30-49.

Oskaloğlu, E. & Çatı, K. (2021). “Uzaktan Eğitimde Ergonomik Çalışma Koşullarının Öğrenci Memnuniyetine Etkisi”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 7(45): 1022-1044.

Oskaloğlu, E. & Yücel, M.M. & (2024), “Üretim İşletmelerinde Süreç İyileştirme Tekniklerinin Kullanılabilirliği Üzerine Bir Araştırma”, *Cumhuriyet 11th International Conference On Social Sciences*, Ankara/Türkiye: 45-63.

Otero-López, J. M., Santiago, M. J., & Castro, M. C. (2021). Big five personality traits, coping strategies and compulsive buying in Spanish university students. *International journal of environmental research and public health*, 18(2): 821.

Ovchinnikov, A. (2017). Voluntary simplicity and consumption: The effect of non-consumer lifestyle on purchase decision-making.

Özdemir, Ş. (2020). Tüketim karşıtı yeni yaşam biçimi köye dönüşün medyada sunumu: Yeni köylüler örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2): 833-852.

Özgül, E. (2011). Tüketicilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Açısından Değerlendirilmesi. *Ege Academic Review*, 11(1).

Özkeser Kaya, E., Çatı, K., Oskaloğlu, E., Ekinci, Ş., (2024) “Havayolu Firmalarında Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi”, *Akdeniz 11th International Conference On Social Sciences*, Mersin/Türkiye, 46-66.

Özoğlu, B., & Bülbül, H. (2017). İçgüdüsel Satın Alma Ve Demografik Özellikler İle İlişkisi: Teknoloji Ve Giyim Ürünlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3): 769-783.

Pir, E. Ö. (2019). Yeşil Tüketim Ve Gönüllü Sade Tüketim Davranışlarının Tüketici Haklarının Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4): 1555-1572.

Podoshen, J. S., & Andrzejewski, S. A. (2012). An examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3): 319-334.

Remr, J. (2023, June). Validation of the Health Consciousness Scale among the Czech Population. In *Healthcare* (Vol. 11, No. 11, p. 1628). MDPI.

Rybanská, J. (2015). Selected personality characteristics as predictors of emotional consumer behaviour. *European journal of business science and technology*, 1(2): 128-136.

Samırkaş Komşu, M., & Akboz, A. (2019). İnternet Alışverişlerinde Tüketici Davranışları: Rasyonel Ve İrrasyonel Davranış. *Turizm Ekonomi Ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 15-30.

Samuel, R. (2012). *Theatres of memory: Past and present in contemporary culture*. Verso Books.

Sayın, M. E., & Terzi, H. (2024). İhtiyaç Algısı, Kişilik Özellikleri, Tutumluluk Ve Gösteriş Tüketim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Karabük Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 1-21.

Seegebarth, B., Peyer, M., Balderjahn, I., & Wiedmann, K. P. (2016). The sustainability roots of anticonsumption lifestyles and initial insights regarding their effects on consumers' well-being. *Journal of Consumer Affairs*, 50(1): 68-99.

Sever S., & Çatı K., (2021). The mediating role of attitude towards distance education in the effect of digital literacy level on satisfaction with distance education. *Journal of Higher Education and Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(3): 559-574.

Shaw, D., & Newholm, T. (2002). Voluntary simplicity and the ethics of consumption. *Psychology & Marketing*, 19(2): 167-185.

Soba, M., Şimşek, A., & Demir, E. (2019). Üniversite öğrencileri üzerine ampirik bir uygulama: Beş faktör kişilik modeli. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 28-43.

Solunoğlu, A., & İkiz Nalçacı, A. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin hedonik tüketim üzerine etkisinin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3): 2344-2361.

Soodan, V., & Pandey, A. C. (2016). Influence of emotions on consumer buying behavior. *Journal of Entrepreneurship, Business and Economics*, 4(2): 163-181.

Taş, S. (2020). Tüketim Karşıtı Yaşam Tarzları: Freeganizm, Gönüllü Sadelik Ve Minimalizm. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (6): 38-64.

Topçu, F. (2013). *Tüketim kültürüne karşı gönüllü sadelik yaşam tarzı ve ilköğretim öğretmenleri üzerinde bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya).

Ülker, Y. (2021). Tüketim Karşıtı skorun Çevreci Reklamlara Olan Tutumları . *Selçuk İletişim*, 14(2): 784-804.

Vesterinen, E., & Syrjälä, H. (2022). Sustainable anti-consumption of clothing: A systematic literature review. *Cleaner and Responsible Consumption*, 5, 100061.

Wang, Y., Pan, J., Xu, Y., Luo, J., & Wu, Y. (2022). The determinants of impulsive buying behavior in electronic commerce. *Sustainability*, 14(12), 7500.

Yener, D. (2020). Tüketicilerin borca karşı tutumları ve tutumluluk eğilimleri üzerinde kişilik özelliklerinin etkisi. *Turkish Studies - Social*, 15(8): 3765-3780.

Yeniaras, V. (2015). İslami Dindarlık, Tutumluluk ve Materyalizm: Bir Yapısal Eşitlik Modeli. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1): 49-62.

Yeşilyurt, H. (2023). E-posta ve e-bülten yönetimi. In Y. S. Gülmez, A. Kayaoğlu, & K. Güllü (Eds.), *Pazarlama yönetiminde e-teknolojik trendler*. Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım.

Yıldız, Z., & Kuru, H. (2015). Rasyonel-İrrasyonel Tüketimin Belirleyicileri Ve Ispartada Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20): 655-682.

Yılmazoğlu, D., & Topal, B. (2019). Tüketicilerin Kişilik Özellikleri İle Demografik Özellikleri Ve Plansız Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Bir Kozmetik Mağazası Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3): 199-218.

Yüksel, Ü. ve Mirza, MM (2015). Postmodern Dünyanın Tüketicileri: Tüketim Karşıtı ve İzlenim Yönetimi Teorileri.

Zavestoski, S. (2002). The social-psychological bases of anticonsumption attitudes. *Psychology & Marketing*, 19(2): 149-165.

6 ŞUBAT 2023 DEPREM BÖLGESİNDE BANKACILIK FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ

*Doktora Öğrencisi Mahire GÜL YİĞİT¹³⁸
Prof. Dr. Recep KARABULUT¹³⁹*

Özet

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremler sonrasında bankacılık sektörü tarafından, depremde etkilenen vatandaşların, banka çalışanlarının ve müşterilerin acil ihtiyaçlarının karşılanması için öncelik verilmiştir. Finansal hayatın en kısa sürede normale dönebilmesi için resmi kurumlar aralarında etkili bir iletişim altyapısı oluşturmuştur. Deprem bölgesinde alınan ilk aksiyonlardan biri bankacılık hizmetlerinin kesintiye uğramaması için yapılan çalışmalardır. Ayrıca ödeme sistemlerinin aksamadan çalışabilmesi için alınan aksiyonlardır. Deprem yardımlarının bir an önce ihtiyaç sahiplerine, ilgili kurumlara ödenmesi en kısa sürede başlamıştır. Bu durum deprem bölgesinde finansal akışın sağlanması açısından çok önemli bir adımdır. Bunu sağlayan kurumlar başta bankacılık ile ilgili kurumlardır. Bankaların deprem bölgesi için aldıkları tedbirler, bölgenin en kısa sürede toparlanıp, kalkınması için yaptıkları kampanyalar sonucunda banka ürünlerinin kullanımı ve bakiyelerinin arttığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın kapsamında depremde önceki yıl olan 2022 yılı ve depremin meydana geldiği yıl olan 2023 yılına ait bazı bankacılık ürünlerine ait veriler Türkiye Bankacılık Birliği'nin resmi internet sayfasından elde edilerek karşılaştırılmıştır. Yapılan çalışmada Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) resmi internet sayfasında yayınlamış olduğu 2022 ve 2023 yılına ait bankalar mevduatı ve bankalar mevduatı hesap adedi, bankaların diğer mevduatı ve diğer mevduat adedi, bankaların tasarruf mevduatları ve tasarruf mevduat adedi, bankaların döviz tevdiat hesapları ve döviz tevdiat hesap adedi verileri karşılaştırılarak incelenmiştir. Ayrıca, deprem bölgesinde bulunan illerdeki 2022 ve 2023 yılına ait üye işyeri verileri, POS verileri ve ATM verileri TBB'nin resmi internet sitesinden alınarak karşılaştırılmıştır. Yine TBB'nin resmi internet sitesinden alınan, deprem bölgesinde bulunan illerde 2022 ve 2023 yıllarında kullanılan ihtiyaç dışı kredi tutar, ihtiyaç kredisi/diğer tutar ve ihtiyaç kredisi/gayrimenkul tutar verileri karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın sonucuna göre yaşanan büyük afete rağmen bölgede bankacılık faaliyetleri aksamadan devam etmiştir ve çalışma kapsamında incelenen bankacılık ürünlerinin kullanımı 2023 yılında 2022 yılına göre genel olarak artış göstermiştir. Bankaların süreçle ilgili olarak doğru aksiyonlar aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca çalışma kapsamında incelenen banka ürünlerinin kullanımında azalmanın çok az olduğu tespit edilmiştir. Hatta pek çok ürünün; mevduat hesap adedi, mevduat bakiyelerinin, üye işyeri sayısını, kredi kullanımlarının arttığı sonucu elde edilmiştir. Özetle, ürünlerin kullanım, kullandırım sayı ve bakiyelerinin arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Finansal kuruluş, banka, bankacılık ürünleri.

¹³⁸ Türkiye, nes_mah_son@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6243-4435.

¹³⁹ İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, recep.karabulut@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4927-9789.

INVESTIGATION OF BANKING ACTIVITIES IN THE 6 FEBRUARY 2023 EARTHQUAKE AREA

Abstract

Following the earthquakes that occurred in Kahramanmaraş on February 6, 2023, priority was given by the banking sector to meet the urgent needs of citizens, bank employees and customers affected by the earthquake. In order for financial life to return to normal as soon as possible, official institutions have created an effective communication infrastructure between them. One of the first actions taken in the earthquake region is the work done to prevent banking services from being interrupted. They are also actions taken to ensure that payment systems operate without disruption. Disbursement of earthquake aid to those in need and relevant institutions has started as soon as possible. This is a very important step in terms of ensuring financial flow in the earthquake region. The institutions that provide this are primarily banking-related institutions. It was concluded that the use of bank products and their balances increased as a result of the measures taken by the banks for the earthquake region and the campaigns they carried out for the rapid recovery and development of the region.

Within the scope of the study, data on some banking products for 2022, the year before the earthquake, and 2023, the year the earthquake occurred, were obtained from the official website of the Turkish Banking Association and compared. In the study, banks' deposits and the number of bank deposit accounts, other deposits of banks and the number of other depositors, savings deposits of banks and the number of savings deposits, foreign currency deposit accounts and foreign currency deposit account and foreign currency of banks for 2022 and 2023, published on the official website of the Banks Association of Turkey (TBB). It was examined by comparing the data on the number of deposit accounts. In addition, member business data, POS data and ATM data for 2022 and 2023 in the provinces located in the earthquake zone were taken from the official website of TBB and compared. Again, the nonconsumer loan amount, consumer loan, other amount and consumer loan estate amount data used in the provinces located in the earthquake zone in 2022 and 2023, taken from the official website of TBB, were compared.

According to the results of the study, despite the major disaster, banking activities in the region continued without disruption and the use of banking products examined within the scope of the study generally increased in 2023 compared to 2022. It is possible to say that banks took the right actions regarding the process. In addition, it was determined that the decrease in the use of the bank products examined within the scope of the study was very small. In fact, many products; It was concluded that the number of deposit accounts, deposit balances, number of member businesses and loan usage increased. In summary, it has been observed that the usage, number of disbursements and balances of the products have increased.

Keywords: Financial institution, bank, banking products.

1. GİRİŞ

Can ve mal kayıplarına neden olan, insanlar için psikolojik, sosyal ve ekonomik kayıplara neden olan olayları afet olarak tanımlamak mümkündür. Afetler sadece meydana geldiği ülkeyi değil, diğer ülkeleri de pek çok açıdan (ticari, ekonomi, sosyal, siyasi) etkilemektedir. Afetler sonucunda insanların psikolojisi bozulmakta, ekonomik kayıplar yaşanmakta hatta insanlar yaşamını kaybetmektedir.

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ta meydana gelen deprem, etkilediği alanın geniş olması ve yıkıcı etkilerinin büyük olmasından dolayı asrın veya yüzyılın felaketi olarak adlandırılmıştır. Bu deprem 11 ilde ciddi yıkımlara ve sorunlara neden olmuştur.

Depremi etkisi altında kalan 11 ilde yaklaşık olarak 14 milyon kişi yaşamaktadır. Bu sayı Türkiye nüfusunun yaklaşık %13,4'lük kısmını oluşturmaktadır. Deprem bölgesinin yüzölçümü 13,9 bin kilometre kare olup bu alan Türkiye'nin yüzölçümü bakımından %17,8'lik kısmını meydana getirmektedir. Bölgede ağırlıklı olarak tarım, sanayi ve hizmet sektörü yer almaktadır. Bu bağlamda ülke ekonomisini doğrudan güçlü bir şekilde etkileyeceği kaçınılmaz görülmektedir (Güreşçi, 2023:53).

20 Şubat 2023 tarihinde, Cumhurbaşkanı'nın açıklamasıyla depremde binaları hafif hasar alan her bir haneye 10 bin TL destek sağlanmıştır. Ağır ve orta hasar alan binalarda oturan haneye 15 bin TL taşınma ve 2-5 bin TL arasında kira desteği ve yakınları vefat eden vatandaşların acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 100 bin TL destek sağlanmıştır (Koç, 2023:172).

Meydana gelen depremden sonra ilk olarak olağanüstü hal ilan edilmiştir. Sonrasında birçok bakanlık, kurum ve kuruluş tarafından finans piyasalarının depremin yarattığı olumsuzlukların etkisini en aza indirgeyebilmek için bir dizi düzenlemeler uygulamaya almışlardır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve bu kurumların aldıkları kararları uygulayan bankalar finansal piyasalar için faaliyette bulunan kurumlardan bazılarıdır. Ayrıca bankaların her biri kendi bünyesinde de kararlar alarak depremin yarattığı olumsuzlukları en aza indirmeye çalışmıştır. Bölgenin finansal ihtiyaçları için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

2. LİTERATÜR

Afetlerin pek çok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Afetler altyapı üzerinde yapısal ve yapısal olmayan hasarlara ve/veya artan altyapı bozukluklarına, aynı zamanda güvenli ortamlarda saklanan kimyasal maddelerin çevreye salınımına neden olabilmektedir (Middelmann, 2007:9). Yani afetler yaşamın devamlılığını sağlayan doğal dengenin bozulmasına bile neden olabilir.

Doğal afetlerin neden olduğu olumsuz etkilerden birisi de kamu bütçeleri ve borçlarıdır. Genellikle ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi kamu gelirleri azalmaktadır, acil yardımlar ve yeniden yapılanma dolayısı ile kamu harcamaları artmaktadır (Laframboise & Loko, 2012:9). Bununla birlikte kamu bankalarının görev zararları, yerel yönetimlerin harcamaları ve sosyal fonlardan aktarılan kaynaklar da afetlerin mali etkileridir (Aktürk&Albeni,2002:9). Afetlerin maliyetlerini karşılamada, ek ödenekler doğal afet yardımlarının ve maliyetlerin karşılanmasında yaygın bir finansman kaynağıdır (Donahue&Joyce,2001:735). Ayrıca, afet sonrası stratejilerden biri ise, mali kaynakların afetten etkilenmeyen bölgelerden afetten etkilenen bölgelere aktarılmasıdır (Yang,2008:3).

Doğal afetler olağanüstü durumları ifade etmektedir ve bu dönemde yapılan harcamalar bütçe hazırlanırken öngörülememekte, her yıl tekrür etmemekte ve faydaları da devamlılık

göstermektedir (Türk,2010:68-69). Meydana gelen bu olağanüstü durum ise ülke genelinde kırmızı alarm oluşturmaktadır. Yüzyılın depremi olarak tanımlanan 6 Şubat depreminden sonra ülke genelinde kurumlar ivedili olarak tedbir kararları almışlardır. Hazine ve Maliye, Ticaret, Tarım ve Orman, Çalışma ve Sosyal Güvelik Bakanlıkları, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Borsa İstanbul A.Ş.(BİST) ve Türkiye Bankalar Birliği (TBB) başta olmak üzere, birçok kamu kurumu-kuruluşu tarafından finans piyasaları ve reel sektörü depremin yarattığı olumsuz koşullardan korumak amacıyla bir dizi önleyici ve iyileştirici düzenlemeler uygulamaya alınmıştır (Şen, 2023: 9).

Ülkemizde doğal afetlerin yaşanması kaçınılmazdır. Ne zaman ve nerede meydana geleceği belli olmayan bu olaylarının olumsuz etkilerinin en aza indirmek için hükümetler eğitimler, seminerler ve konferanslar düzenleyerek halkı bilinçlendirmeli, yapı denetimlerini daha sık ve düzenli yapmalı, afet sigortası daha yaygın hale getirilmeli ya da zorunlu kılınmalı ve diğer finansal araçların kullanımı yaygınlaştırılmalıdır (Yakuz&Dikmen,2015:319). Bankalar aracılığı ile bu finansal araçların kullanımına ulaşmak mümkündür.

Bankalar, belirli bir sermaye ile kurulmuş, belirlenen amaçlara göre örgütlenmiş, bazı hizmetleri yerine getirerek gelir sağlayan, hissedarları, borçluları ve alacaklıları olan işletmedir (Geylan, 1985:4). Para piyasasının örgütlenmiş sistemini bankalar oluşturmaktadır. Para piyasasının en önemli araçlarından biri mevduattır. Kişi veya kurumların istediklerinde geri alınmak üzere bankalara yatırdıkları Türk Lirası veya yabancı paralara mevduat denilmektedir. Türkiye’de mevduatlar; resmi mevduat, ticari mevduat, tasarruf mevduatı, bankalar mevduatı, diğer mevduatlar olarak sınıflandırılmaktadır. Resmi mevduat; genel ve katma bütçeli daire ve kuruluşlara, yerel yönetimlere, kanunla kurulmuş döner sermayeli kuruluşlara, mahkemelere, savcılıklara, icra ve iflas dairelerine, tereke hâkimlerine ve kanunla kurulmuş sosyal kurumlara ait mevduatlardır. Ticari mevduat; kooperatifler dâhil her türlü ortaklıklara, tüccarların, ticarethane ve firmalarına, vakıflar ve derneklere, sendikalara, birlikler ve mesleki kuruluşların kurdukları ve katıldıkları ticari işletmelere, kamu iktisadi teşebbüsleri ile yerel yönetimlerin ticari işletmelerine ait mevduatlardır. Tasarruf mevduatı; gerçek kişiler tarafından açtırılan, ticari işlemlere konu olmayan mevduattır. Bankalar mevduatı ise; bankaların ve özel kanunla kurulmuş mevduat kabulüne izin verilmiş kurumların birbirlerine yatırdıkları mevduatlardır. Bu mevduat dışında kalan mevduatlar ise diğer mevduatlar olarak sınıflandırılmaktadır (Delikanlı, 2018:10). Kredi genel olarak; belirli bir süre sonra ödeme vaadi ile; mal, hizmet ve para cinsinden satın alma gücünün sağlanması veya var olan satın alma gücünün belirli bir zaman sonra geri alınmak üzere başka bir kimseye devredilmesi şeklinde tanımlanabilir (Usta, 1992:1).

Yaşanan depremde dolayı bölgede bulunan pek çok işletme, kurum ve kuruluş doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmiştir. Afetlerde işletmelerin kayıp miktarı; fiziksel mal hasarı miktarı, hizmet kaybı, faaliyet kesintisi, yer sarsıntısının yoğunluğu olarak belirtilen dört gösterge üzerinden hesaplanmaktadır (Webb, Tierney & Dahlhamer,1999). İşletmelerde meydana gelen bu kayıpları bankalara uyarlayacak olursak; müşteri kaybı, çalışan kaybı, nakit kaybı, ciro kaybı, nakit akışlarında bozulma bankalardaki kayıplardan yalnızca birkaçıdır. Ayrıca deprem kurum ve kuruluşlar için yeni fırsatlarda oluşturur. Fırsatların oluşmasında taleplerin önemli etkisi bulunmaktadır. Depremle birlikte afet bölgesindeki kişilerin, tacir, esnaf, işletme ve kobilerin nakit ihtiyaçları oluşmuştur. Bankalar bu ihtiyaca karşılık çeşitli imkânlar sunmaya başlamıştır. Krediler, üye işyeri anlaşmaları, ATM hizmetleri bunlardan sadece bir kaçıdır.

3. METODOLOJİ

06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli deprem Türkiye’yi ekonomik ve finansal olarak birçok yönden etkilemiştir. Bu etkiler her açıdan incelenmesi ve araştırılması gerekli konulardır. Çalışmanın kapsamında Türkiye Bankalar Birliği’nin (TBB) yayınlamış olduğu veriler incelenmiştir. Deprem bölgesinde bulunan illerdeki bankacılık faaliyetlerine ve ürünlerine ait veriler incelenmiştir. Deprem bölgesinde bankacılık faaliyetleri ve ürünler bazında işlemler hakkında bilgiler derlenip özetlenmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Yapılan araştırma sonucunda bankacılık faaliyetlerine ait veriler aşağıda bulunan tablolarla ifade edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Bankalar Mevduatı ve Hesap Adedi Verileri (2022-2023)

İller	Banka Mevduatı (TL) 2022	Bankalar Mevduatı Hesap Adedi 2022	Banka Mevduatı (TL) 2023	Bankalar Mevduatı Hesap Adedi 2023
Adana	1.353.000	6.101	422.137.000	6.211
Adıyaman	0	3.702	18.774.000	3.761
Diyarbakır	959.000	3.719	2.551.000	6.664
Elazığ	1.068.000	3.181	2.385.000	3.252
Gaziantep	988.000	3.669	2.871.000	3.721
Hatay	5.000	5.322	6.682.000	5.418
K.maraş	36.000	2.995	2.423.000	3.175
Kilis	0	744	2.055.000	787
Malatya	1.000	3.071	2.012.000	3.247
Osmaniye	37.000	1.784	598.000	1.809
Şanlıurfa	0	5.906	1.545.000	5.857

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (13.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında en fazla banka mevduat tutarının bulunduğu il 1.353.000TL ve 422.137.000 TL ile Adana ilidir. Her iki yılda da en fazla bankalar mevduat adedinin bulunduğu il 6.101 adet ve 6.211 adet ile yine Adana ili olmuştur. Banka mevduatı tutarında önceki yıla göre en fazla oransal artışın olduğu il Adıyaman ilidir. Banka mevduatı adet olarak en fazla artışın yaşandığı il Diyarbakır ilidir. Deprem bölgesinde bulunan illerin tamamında 2023 yılında banka mevduat tutarları 2022 yılına göre artış göstermiştir. Bankalar mevduatı adet bazında ise Şanlıurfa ili hariç hepsinde artış meydana gelmiştir.

Tablo 2. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Diğer Mevduat ve Hesap Adedi Verileri (2022-2023)

İller	Diğer Mevduat (TL) 2022	Diğer Mevduat Adedi 2022	Diğer Mevduat (TL) 2023	Diğer Mevduat Adedi 2023
Adana	2.491.315.822	63.642	4.659.528.974	58.226
Adıyaman	143.841.848	7.172	301.727.330	7.064
Diyarbakır	564.011.406	22.129	1.112.997.684	21.583

Elazığ	206.337.078	8.048	429.092.230	9.647
Gaziantep	1.893.079.614	28.776	3.380.477.29	26.511
Hatay	729.341.085	19.136	1.373.557.983	17.668
K.maraş	435.018.783	12.743	1.085.349.028	11.815
Kilis	125.624.719	1.690	468.491.628	1.755
Malatya	365.423.441	12.995	862.932.929	12.539
Osmaniye	118.079.041	7.082	296.272.668	6.230
Şanlıurfa	711.655.307	12.974	1.560.486.807	12.914

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>,(13.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında en fazla diğer mevduat tutarının bulunduğu il 2.491.315.822 TL ve 4.659.528.974 TL ile Adana ilidir. Her iki yılda da en fazla diğer mevduat adedinin bulunduğu il 63.642 adet ve 58.226 adet ile yine Adana ili olmuştur. Fakat Adana ili 2023 yılında diğer mevduat adedi bakımından önceki yıla göre 5.416 adet ile en fazla düşüşün olduğu ildir. Kahramanmaraş ili diğer mevduat tutarının önceki yıla göre %150 olarak en fazla oransal artışın meydana geldiği ildir.

Tablo 3. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Tasarruf Mevduatı ve Hesap Adedi Verileri (2022-2023)

İller	Tasarruf Mevduatı (TL) 2022	Tasarruf Mevduat Adedi 2022	Tasarruf Mevduatı (TL) 2023	Tasarruf Mevduat Adedi 2023
Adana	53.821.159.649	6.767.164	119.616.656.042	7.153.082
Adıyaman	5.201.743.445	1.175.472	12.053.767.207	1.338.030
Dişarbakır	13.552.890.481	3.153.009	27.477.446.497	3.561.589
Elazığ	6.781.968.371	1.609.542	13.713.781.641	1.753.835
Gaziantep	24.227.422.703	4.739.146	52.356.518.144	5.233.888
Hatay	28.688.681.047	4.123.801	62.906.512.480	4.612.587
K.maraş	10.012.263.102	2.431.206	23.137.253.298	2.757.087
Kilis	814.232.494	307.121	1.513.368.602	355.981
Malatya	10.307.822.160	2.100.852	21.662.970.238	2.284.886
Osmaniye	5.043.572.487	1.189.840	10.694.550.564	1.337.499
Şanlıurfa	9.789.776.309	2.598.254	18.053.762.361	2.981.658

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>,(13.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında en fazla tasarruf mevduat tutarının bulunduğu 53.821.159.649 TL ve 119.616.656.242 TL ile Adana ilidir. Her iki yılda da en fazla tasarruf mevduat hesap adedinin bulunduğu il 6.767.164 adet ve 7.153.082 adet ile Adana ilidir. Ayrıca Adana ili tasarruf mevduat tutarının önceki yıla göre %122 ile en fazla oransal artışın olduğu ildir. Tasarruf mevduat adedi olarak en fazla artışın olduğu il Gaziantep'tir. Deprem bölgesinde bulunan illerin tamamında 2023 yılında tasarruf mevduat tutarları 2022 yılına göre artış göstermiştir. Deprem bölgesinde bulunan illerin tamamında tasarruf mevduat adetlerinde de artış meydana gelmiştir.

Tablo 4. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Döviz Tevdiat Hesapları ve Hesap Adedi Verileri TL (2022-2023)

İller	Döviz Tevdiat Hesapları (TL) 2022	Döviz Tevdiat Hesap Adedi 2022	Döviz Tevdiat Hesapları (TL) 2023	Döviz Tevdiat Hesap Adedi 2023
Adana	35.769.048.457	628.207	53.717.681.822	683.285
Adıyaman	3.696.320.446	80.112	6.242.450.824	94.758
Diyarbakır	7.076.120.747	238.277	10.244.876.370	275.865
Elazığ	7.555.448.079	110.560	12.498.345.891	124.220
Gaziantep	39.767.879.664	453.596	64.987.965.499	510.400
Hatay	27.178.513.629	429.902	40.498.266.126	507.668
K.maraş	12.638.859.888	212.147	20.809.653.671	238.432
Kilis	687.637.755	18.545	952.710.642	22.094
Malatya	8.052.232.718	139.418	12.725.871.369	158.441
Osmaniye	2.047.938.459	71.399	3.381.516.499	83.485
Şanlıurfa	3.912.892.131	156.622	5.997.751.180	178.247

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (13.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında en fazla döviz tevdiat hesapları tutarının bulunduğu il 35.769.048.457 TL ve 53.717.681.822 TL ile Adana ilidir. Her iki yılda da en fazla döviz tevdiat hesap adedinin bulunduğu il 628.207 adet ve 683.285 adet ile Adana ilidir. Döviz tevdiat tutarı önceki yıla göre %63 oran ile en fazla Gaziantep ilinde artmıştır. Döviz tevdiat hesap adedinin de önceki yıla göre 56.804 adet ile en fazla artışın olduğu il Gaziantep'tir. Deprem bölgesinde bulunan illerin tamamında döviz tevdiat hesap tutarları ve hesap adetlerinde artış meydana gelmiştir. Döviz tevdiat tutarındaki artışın nedenlerinden biri de döviz kurlarında meydana gelen artıştır.

Tablo 5. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin Üye İşyeri Verileri (2022-2023)

İller	2022 Yılı Üye İşyeri Sayısı	2023 Yılı Üye İş Yeri Sayısı
Adana	82.492	88.277
Adıyaman	14.030	12.770
Diyarbakır	30.701	32.856
Elazığ	16.909	18.182
Gaziantep	54.963	58.335
Hatay	45.251	39.536
K.maraş	25.999	24.632
Kilis	2.680	4.225
Malatya	21.893	21.231
Osmaniye	14.569	15.380
Şanlıurfa	27.312	30.168

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (14.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında üye işyeri sayısının en fazla bulunduğu il Adana'dır. Üye işyeri sayısının önceki yıla göre adet ve oran olarak artışın en fazla olduğu il de Adana ilidir. Depremden en fazla etkilenen Hatay, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman illerinde 2023 yılında üye işyeri sayısında düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 6. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin POS Verileri (2022-2023)

İller	2022 Yılı POS Sayısı	2023 Yılı POS Sayısı

Adana	73.296	80.763
Adıyaman	12.353	11.586
Diyarbakır	28.773	30.979
Elazığ	14.207	16.106
Gaziantep	50.088	54.330
Hatay	38.682	34.470
K.maraş	21.670	21.043
Kilis	2.215	3.889
Malatya	17.606	18.195
Osmaniye	12.197	13.261
Şanlıurfa	25.203	29.607

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (14.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında POS sayısının en fazla olduğu il Adana'dır. POS sayısında önceki yıla göre en fazla artışın olduğu iller 7.467 adet ile Adana ve 4.242 adet ile Gaziantep'tir. Adıyaman, Hatay ve Kahramanmaraş illerinde 2023 yıllarında POS sayısında düşüş meydana gelmiştir. Depremden en çok etkilenen illerden biri olan Malatya'da ise POS sayısında artış meydana gelmiştir.

Tablo 7. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin ATM Verileri (2022-2023)

İller	2022 Yılı ATM Sayıları	2023 Yılı ATM Sayıları
Adana	997	1.009
Adıyaman	167	144
Diyarbakır	412	428
Elazığ	218	219
Gaziantep	676	709
Hatay	581	479
K.maraş	373	343
Kilis	47	50
Malatya	312	263
Osmaniye	179	189
Şanlıurfa	394	412

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (14.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında ATM sayısının en fazla olduğu il Adana'dır. ATM sayısında önceki yıla göre en fazla artışın olduğu iller 33 adet ile Gaziantep ve 18 adet ile Şanlıurfa'dır. Depremden en çok etkilenen Kahramanmaraş, Hatay, Malatya ve Adıyaman illerinde bulunan ATM sayılarında düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 8. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin İhtiyaç Dışı Kredi (Nakit Dışı) Verileri (TL) (2022-2023)

İller	2022 Yılı İhtiyaç Dışı Kredi Tutarı (TL)	2023 Yılı İhtiyaç Dışı Kredi Tutarı (TL)
Adana	130.751.693.051	220.175.588.674
Adıyaman	11.327.084.299	16.100.550.000
Diyarbakır	34.955.061.989	62.349.204.000

Elazığ	15.819.547.342	26.795.501.000
Gaziantep	182.060.867.363	267.488.102.481
Hatay	65.069.618.410	105.275.557.139
K.maraş	42.937.820.540	62.785.222.000
Kilis	2.166.530.700	3.544.218.000
Malatya	19.498.692.102	27.365.328.000
Osmaniye	12.215.044.296	19.100.187.000
Şanlıurfa	25.917.382.100	45.663.216.000

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (14.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında ihtiyaç dışı kredi bakiyesinin en fazla olduğu il Adana'dır. Bu durumda Adana ilinin sanayi ve tarım şehri olması etkilidir. İhtiyaç dışı kredi tutarı önceki yıla göre %78 oranla en fazla artış Diyarbakır ilinde olmuştur. Deprem bölgesinde bulunan tüm illerde ihtiyaç dışı kredi tutarında artış meydana gelmiştir. Devletin bölge ekonomisini yeniden yapılandırmak ve canlandırmak için önemli katkısı bulunmaktadır.

Tablo 9. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin İhtiyaç Kredisi/Diğer Verileri (TL) (2022-2023)

İller	2022 Yılı İhtiyaç Kredi Tutarı (TL)	2023 Yılı İhtiyaç Kredi Tutarı (TL)
Adana	3.333.663.000	7.099.123.000
Adıyaman	1.436.831.000	3.281.908.000
Diyarbakır	880.238.000	2.038.525.000
Elazığ	693.069.000	1.496.939.000
Gaziantep	1.908.600.000	3.895.593.000
Hatay	2.204.368.000	4.877.093.000
K.maraş	1.718.153.000	3.865.596.000
Kilis	90.932.000	178.498.000
Malatya	569.309.000	1.461.140.000
Osmaniye	1.092.983.000	2.435.991.000
Şanlıurfa	3.060.228.000	6.360.056.000

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (14.08.2024).

Tablo 10. Deprem Bölgesinde Bulunan İllerin İhtiyaç Kredisi/Gayrimenkul Verileri (TL) (2022-2023)

İller	2022 Yılı İhtiyaç Kredisi/Gayrimenkul Tutarı (TL)	2023 Yılı İhtiyaç Kredisi/Gayrimenkul Tutarı (TL)
Adana	548.323.000	1.223.719.000
Adıyaman	166.008.000	354.855.000
Diyarbakır	539.484.000	1.017.547.000

Elazığ	154.455.000	350.098.000
Gaziantep	357.317.000	729.583.000
Hatay	718.056.000	1.444.638.000
K.maraş	216.146.000	549.646.000
Kilis	27.569.000	46.660.000
Malatya	134.483.000	324.001.000
Osmaniye	162.829.000	359.204.000
Şanlıurfa	303.413.000	607.950.000

Kaynak: <https://verisistemi.tbb.org.tr>, (14.08.2024).

2022 ve 2023 yıllarında ihtiyaç kredisi/gayrimenkul bakiyesinin en fazla olduğu il Hatay'dır. İhtiyaç kredisi/gayrimenkul tutarı önceki yıla göre en fazla Hatay ilinde artmıştır. İhtiyaç kredisi tutarı önceki yıla göre %154 oranla en fazla Kahramanmaraş ilinde artmıştır.

SONUÇ

Türkiye Bankalar Birliğinin verilerinden hareketle deprem bölgesinde bulunan illerdeki bankacılık işlemlerinden ve ürünlerinden bazılarını incelediğimiz çalışmanın kapsamında; bankalarda bulunan banka mevduat adedi, diğer mevduat adedi, tasarruf mevduat adedi ve döviz tevdiat hesap adetleri genel olarak 2023 yılında 2022 yılına göre artış meydana gelmiştir. Banka mevduatı tutarı, diğer mevduat tutarı, tasarruf mevduat tutarı ve döviz mevduat tutarı bakiyeleri de 2023 yılında önceki yıla göre artış meydana gelmiştir. Bölgede bulunan mevduatın artış nedenlerinden bazıları; bölge halkına ve esnafına tanınan kredi kullandırım imkânları, bankaların mevduat faiz oranlarındaki yüksek oranları, devam eden kur korumalı hesaplar ve afetten dolayı bölgede para akışının zayıflaması olarak sıralayabiliriz. Özel kanunlarla kurulmuş ve mevduat kabul eden kuruluşlarda deprem bölgesinden mevduatlarını çekmediği aksine mevduat tutarlarını arttırdıkları görülmektedir.

Deprem bölgesinde bulunan illerde üye işyeri sayısı, depremde en çok etkilenen iller olan Kahramanmaraş, Hatay, Malatya ve Adıyaman haricinde diğer illerde 2023 yılında önceki yıla göre artış meydana gelmiştir.

Deprem bölgesinde bulunan illerde POS sayısı, depremde en çok etkilenen iller olan Kahramanmaraş, Hayat ve Adıyaman haricinde diğer illerde 2023 yılında önceki yıla göre artış meydana gelmiştir.

Deprem bölgesinde bulunan illerde ATM sayısı, depremde en çok etkilenen iller olan Kahramanmaraş, Hatay, Malatya ve Adıyaman haricinde diğer illerde 2023 yılında önceki yıla göre artış meydana gelmiştir.

Deprem bölgesinde bulunan illerde, 2023 yılı ihtiyaç dışı kredi tutarı bütün illerde 2022 yılına göre artış göstermiştir. Bunda afet bölgesini kalkındırmak amacı ile devletin desteği, bankaların yapmış olduğu kampanyalar etkili olmuştur. Ayrıca deprem bölgesinde ülkenin sanayi, tarım ve turizm sektörü için lokomotif olan iller bulunmaktadır.

Deprem bölgesinde bulunan illerde, 2023 yılı ihtiyaç kredisi/diğer tutarı bütün illerde 2022 yılına göre artış göstermiştir. Bunda afet bölgesinde bulunan vatandaşların ihtiyaçlarını ivedili olarak giderebilmeleri için devletin desteklediği ve bankaların yapmış olduğu kampanyalar etkili olmuştur. Bankalar deprem bölgesi için uygun faizli deprem kredisi kampanyaları yapmışlardır.

Deprem bölgesinde bulunan illerde, 2023 yılı ihtiyaç kredisi/gayrimenkul kredi tutarı bütün illerde 2022 yılına göre artış göstermiştir. Bunun nedenlerinden biri artan gayrimenkul fiyatları sonucunda kullanılan kredi tutarının da artmasıdır. Genel olarak ülke genelinde yaşanan enflasyon ve artan fiyatlar kişilerin kullanmak istedikleri kredi tutarına da yansımaktadır. Bu neden dolayı kişiler daha yüksek tutarlı krediler kullanmak zorunda kalmışlardır.

Yaşanan büyük afete rağmen bölgede bankacılık faaliyetleri aksamadan devam etmiştir ve çalışma kapsamında incelenen bankacılık ürünlerinin kullanımı 2023 yılında önceki yıla göre genel olarak artış göstermiştir.

KAYNAKLAR

Aktürk, İ. & Albeni, M. (2002). Doğal afetlerin ekonomik performans üzerine etkisi: 1999 yılında Türkiye'de meydana gelen depremler ve etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1).

Delikanlı, İ. U. (2018). Bankacılık İşlemleri ve Banka Türleri. *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş*, 26-53.

Donahue, A. K.& Joyce, P. G. (2001). A framework for analyzing emergency management with an application to federal budgeting. *Public Administration Review*, 61(6), ss:728-740.

Geylan, R. (1985), Ticari Banka Yönetimi ve Türk Ticari Bankalarının Temel Sorunları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:86, Eskişehir.

Güreşçi, E. (2023). Kahramanmaraş depremi sonrası yeni bir tartışma konusu olarak deprem göçü. In *Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası için akademik öneriler* ss: 47-60, Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Koç, A. Kahramanmaraş'tan Türkiye'yi Sarsan Deprem Felaketinin Sosyal-Ekonomik Boyutu ve Çıkarmamız Gereken Dersler. In *Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası için Akademik Öneriler* ss:167-181, Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti..

Laframboise, M. N.& Loko, M. B. (2012). Natural disasters: mitigating impact, managing risks.

Middelmann, M. H. (2007). Natural Hazards. Identifying Risk Analysis Requirements in Australia. Chapter 2: Impact of Natural Disasters.

Şen, S. (2023). Kahramanmaraş depremlerinin ekonomiye etkisi. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, (1), ss: 1-55.

Türk, İ. (2010), *Kamu Maliyesi* (8.Baskı),Ankara: Turhan Kitabevi.

Türkiye Bankalar Birliği. 2023, (Erişim: 13-14.08.2024), https://verisistemi.tbb.org.tr/index.php?/tbb/report_bolgeler.

Usta, M. (1995). Temel Kredi Bilgileri. *Pamukbank TAS Eğitim Yayınları, İstanbul*, 1995, 2.

Yang, D. (2008). Coping with disaster: The impact of hurricanes on international financial flows, 1970-2002. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 8(1).

Yavuz, A. & Dikmen, S. (2015). Doğal afetlerin zararlarının finansmanında kullanılan afet öncesi finansal araçlar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(2), ss:303-322.

Webb, G.R., Tierney, K.J.& Dahlhamer, J.B. (1999), *Businesses and Disasters: Empirical Patterns and Unanswered Questions*. Disaster Research Center and Department of Sociology and Criminal Justice, University of Delaware, DE: University of Delaware.

COVID-19'UN KÜRESELLEŞMEYE ETKİSİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doktora Öğrencisi Mehmet Hanifi KAYA¹⁴⁰

Özet

Covid-19 salgını, özellikle küreselleşme olmak üzere birçok alanda önemli etkiler ve değişimler yaratmıştır. Bu çalışma kapsamında, Covid-19 sürecinin küreselleşme üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde değerlendirilmiş ve konu ile ilgili literatürün genel yapısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Öncelikle küreselleşme kavramı tanımlanmış ve bu kavramın tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ardından, küreselleşmenin ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi boyutlarının Covid-19'dan nasıl etkilendiği kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Ekonomik boyutta, Covid-19'un uluslararası ticaret, tedarik zincirleri, iş gücü piyasaları ve küresel piyasalardaki dalgalanmalara olan etkileri ele alınmıştır. Pandemi süresince uluslararası ticaretin durma noktasına gelmesi ve tedarik zincirlerindeki kırılmalar, küreselleşmenin ekonomik boyutunda önemli değişimlere neden olmuştur. Sosyo-kültürel boyutta ise, salgının toplumsal davranışlar, kültürel etkileşimler, dijitalleşme ve uzaktan çalışma gibi yeni normaller üzerindeki etkileri incelenmiştir. İnsanların sosyal mesafe kurallarına uymak zorunda kalmaları, kültürel etkinliklerin dijital platformlara taşınması ve uzaktan çalışmanın yaygınlaşması gibi değişiklikler bu boyutta öne çıkmaktadır. Siyasi boyutta ise, Covid-19'un; uluslararası ilişkiler, devlet politikaları ve küresel işbirliği üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Salgın, birçok ülkenin sınırlarını kapatmasına ve ulusal sağlık politikalarını ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Bu çalışmada ayrıca, Covid-19 ve küreselleşme kavramlarının literatürde nasıl tartışıldığını tespit etmek amacıyla, 2020-2023 yılları arasında kaleme alınmış ve Web of Science'da yayınlanmış 611 akademik çalışma kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. İlk olarak yapılan performans analizi ile Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili literatürün genel durumu tespit edilmiştir. Bu analiz, ilgili literatürün yıllara göre dağılımı, en çok atıf alan çalışmalar, en üretken yazarlar ve en çok yayın yapan ülkeler gibi bilgileri içermektedir. Bir sonraki aşamada ise kavram analizi yapılarak, Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili hazırlanan akademik çalışmalarda hangi kavramların daha çok ön plana çıktığı belirlenmiştir. Bu kapsamda, en çok kullanılan anahtar kelimeler, temalar ve kavramsal çerçeveler tespit edilerek, literatürde hangi konuların daha fazla tartışıldığı ortaya konulmuştur. Bu analizler sonucunda, Covid-19'un küreselleşme üzerindeki geniş kapsamlı etkileri ve bu etkilerin literatürde nasıl ele alındığına dair detaylı bir değerlendirme sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, küreselleşme, bibliyometrik analiz

¹⁴⁰ İstanbul Beykent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, mehmethanifikaya23@gmail.com, 0000-0001-9194-432X

A LITERATURE REVIEW ON THE IMPACT OF COVID-19 ON GLOBALIZATION

Abstract

The Covid-19 pandemic has had significant impacts and brought about changes in many areas, particularly globalization. This study aims to comprehensively evaluate the effects of the Covid-19 process on globalization and present the general structure of the related literature. Initially, the concept of globalization is defined, and its historical development is discussed. Subsequently, the economic, socio-cultural, and political dimensions of globalization and how they have been affected by Covid-19 are thoroughly assessed. In the economic dimension, the impacts of Covid-19 on international trade, supply chains, labour markets, and global market fluctuations are examined. The pandemic brought international trade to a near halt and caused disruptions in supply chains, leading to significant changes in the economic aspects of globalization. The pandemic's effects on social behaviours, cultural interactions, digitalization, and new norms such as remote work are investigated in the socio-cultural dimension. The necessity of adhering to social distancing measures, the shift of cultural events to digital platforms, and the widespread adoption of remote work are highlighted changes in this dimension. Politically, the effects of Covid-19 on international relations, state policies, and global cooperation are analyzed. The pandemic prompted many countries to close their borders and prioritize national health policies. Additionally, to understand how the concepts of Covid-19 and globalization have been discussed in the literature, a bibliometric analysis was conducted using 611 academic studies published in the Web of Science between 2020 and 2023. The initial performance analysis identifies the general status of the literature on Covid-19 and globalization, including the distribution of publications over the years, the most cited studies, the most prolific authors, and the countries with the most publications. In the subsequent phase, a conceptual analysis is performed to determine which concepts have been most prominently featured in academic studies related to Covid-19 and globalization. This includes identifying the most frequently used keywords, themes, and conceptual frameworks to understand the topics most extensively discussed in the literature. These analyses provide a detailed assessment of the broad-ranging impacts of Covid-19 on globalization and how these impacts have been addressed in the literature.

Keywords: COVID-19, globalization, bibliometric analysis.

GİRİŞ

Küreselleşme kavramı geçmişten günümüze, neredeyse birbirine zıt olarak nitelendirilebilecek görüşler etrafında tartışılmıştır. Küreselleşme ile ilgili oluşan bu zıt bakış açıları, konuyu ele alan kişi veya grupların sahip olduğu farklı sosyo-kültürel zihin yapılarından kaynaklanmaktadır. İdeolojik kaygılara bağlı olarak kişi veya grupların dünyayı algılayış biçimleri değişiklik göstermekte ve bu durum küreselleşme kavramının toplum üzerinde oluşturduğu etkinin farklı şekillerde yorumlanmasına yol açmaktadır.

Küreselleşme kavramı tanımlanırken ortaya çıkan fikir ayrılıkları, küreselleşmenin ortaya çıkışına dair ortaya atılan görüşlerinde farklılaşmasına sebebiyet vermektedir. Küreselleşmenin tek bir başlangıç noktası olmadığını savunan görüşlerin yanı sıra bir başlangıç noktası olduğu ve bu başlangıcın tarih öncesi dönemlere dayandığını savunan görüşler de mevcuttur.

Ayrıca küreselleşmenin ortaya çıkışını II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin küresel bir güç olarak ortaya çıkması gibi daha kapsamlı ve güncel olaylara dayandıran görüşlere de literatürde oldukça sık rastlanmaktadır. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, küreselleşmenin ortaya çıkışının; döngüler, evreler, olaylar ve kapsamlı güncel değişimlere bağlı olarak dört farklı biçimde ele alındığı görülmüştür (Ritzer & Dean, 2019: 40).

Anthony Giddens küreselleşmeyi, farklı bölgeler ve sosyal bağlamlar arasında belli bir ilişkiler ağı oluşturulması süreci olarak ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaşması, küreselleşme olarak adlandırılmaktadır (Giddens, 1990:72).Yapılan bu tanımlamadan yola çıkarak, küreselleşmenin dünya üzerindeki etkisinin giderek artmasında, insanlar arasındaki sosyal ilişkiler ağının hızlı bir şekilde gelişmesi son derece etkili olmuştur.

Küreselleşme, hızla büyüyen ve çok yönlü bir yapıya sahip olan mekan, insan, nesne ve bilgi gibi akışları ve bunları hızlandıran veya engelleyen tüm yapıları içerisinde barındıran bir süreci ifade etmektedir (Ritzer & Dean, 2019: 41). Özellikle mal, bilgi ve mekan hareketlerinin kolaylaştırılması, küreselleşmenin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Küreselleşme, ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve çevresel boyutları bulunan bir yapıdır. Küreselleşmenin çok boyutlu yapısı, yaşanan toplumsal ve küresel olaylardan etkilenmesi kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında, yakın zamanda ortaya çıkan ve 2019'dan beri tüm dünyayı etkileyen bir küresel salgına dönüşen Covid-19'un, küreselleşme üzerindeki etkilerini ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda öncelikle Covid-19'un küreselleşmeyi nasıl etkilediği ile ilgili, genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sonrasında ise Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiş ve konu ile ilgili literatür detaylı bir şekilde taranarak, elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

COVID-19'UN KÜRESELLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2020 yılının henüz başlarında varlığından ilk defa bahsedilen Covid-19 salgını dünyanın karşılaştığı ilk küresel salgın değildir. Orta Çağ'da Avrupa başta olmak üzere dünyanın büyük bir kesimi veba salgınıyla mücadele etmiştir. İlerleyen süreçlerde vebanın etkisi azalmış ancak bu seferde Kolera salgını baş göstermiştir. 1918-1919 yılları arasında yaşana İspanyol Gribi ise Covid-19'dan önce günümüze en yakın yaşanan küresel salgın hastalıktır. 1919'dan günümüze gelen kadar ki süreçte İspanyol Gribi kadar büyük çaplı olmasa da dünyanın tamamı için tehdit oluşturabilecek AIDS/HIV ve Ebola gibi birtakım hastalıklarda zaman zaman artış yaşanmıştır (Öner & Şen 2021: 967).

Yukarıda ifade edilen ve Covid-19 öncesinde yaşanan salgınların küreselleşme üzerinde elbette birtakım kaçınılmaz etkileri olmuştur. Ancak Covid-19'un, küreselleşmenin dünya üzerindeki etkilerinin hat safhaya ulaştığı bir dönemde yaşanması, küreselleşme üzerindeki etkisini arttırmıştır. Özellikle Covid-19'un ortaya çıktığı ve hastalığın yayılım hızının şiddetli bir şekilde arttığı zamanlarda, tüm dünyada adete küreselleşmenin etkilerinin ciddi bir kısmını ortadan kaldıracak birtakım tedbirler alınmıştır. Ülkeler hem kendi içlerinde hem de başka ülkelere olan uçuşları durdurmuş, sokağa çıkmayı yasaklamış ve belli başlı iş alanları dışında insanların çalışması yasaklanmıştır.

Pandeminin yol açtığı bu problemler küreselleşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Liberal ekonomik sistem içerisinde var olan üretim ve tüketim dengesi bu süreç içerisinde bozulmuş (Aslan, 2021: 1739) ve Covid-19'un küreselleşme üzerindeki etkileri ekonomik etkileri görülmeye başlanmıştır. Özellikle üretim alanında yaşanan problemler küresel ekonomik çarkların yavaşlamasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca küreselleşmenin de Covid-19'un yayılmasını kolaylaştırdığını ifade etmek gerekmektedir (Shrestha vd., 2020: 2).

Covid-19'un yaratmış olduğu sosyo-ekonomik kısıtlamalar neticesinde milyonlarca insanın ekonomik problemler yaşamasına neden olacak bir ekonomik krizi tetiklemiştir. Hastalığın yayılmasının önüne geçmek maksadıyla alınan önlemler, küresel ekonomilerde daralmaya neden olmuştur. Bu durum 1919 yılında ortaya çıkan ve büyük buhran olarak adlandırılan küresel ekonomik krizden beri görülmemiş işsizlik oranların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2020 yılının henüz ilk yarısında açıklanan ekonomik veriler, bir önceki yılın aynı zamanına oranla küresel hasılanın %10, küresel ticaretin ise %15 azaldığını göstermiştir (Söyler Aytaç, 2020: 1).

Yukarıda ifade edilen 1919 yılında yaşanan büyük buhran, Covid-19'un öncesinde küresel çapta yaygınlaşarak milyonlarca kişinin ölümüne neden olan İspanyol Gribi salgınını bitişinin ardından gerçekleşmiştir. Bu ikisi arasında bağlantı kuran ve büyük buhrana, İspanyol Gribi'nin yol açtığını savunan görüşler mevcuttur (Oğuzlu, 2020: 443). Ayrıca Avrupa'da vebanın yayılmasının, o dönemde ciddi ekonomik problemlere yol açarak, halkın fakirleşmesine neden olduğu bilinmektedir. Ancak bunlardan hiçbiri Covid-19'un yol açtığı kadar ciddi küresel problemlere neden olmamıştır. Bu durumun başlıca sebebi ise yukarıda ifade edildiği üzere küreselleşmenin etkilerinin geçmişte bu kadar yaygın olmamasıdır.

Covid-19'un, küreselleşme üzerindeki etkilerini ele alırken yukarıda ifade edilen küreselleşmenin ekonomik boyutu üzerindeki etkilerinin yanı sıra küreselleşmenin sosyal boyutu üzerindeki etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir. Covid-19 pandemisinin yalnızca tıbbi ve biyolojik boyutlarının bulunmadığı, buna ek olarak hastalığın, tıpkı küreselleşme gibi siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarının var olduğu görülmüştür.

Bu bağlamda Covid-19 pandemisi, insanların daha önce bilim kurgu filmlerinde görmüş olduğu durumları gerçek hayatta tecrübe etmelerine neden olan olumsuz bir deneyimi dönüştürmüştür. Özellikle pandeminin ölümcül olmasından kaynaklı, toplumlarda oluşan panik ve kaos sosyolojik olarak bir şok etkisi oluşturmuştur. Bu durum toplumsal travmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kurttaş, 2020: 532). Çünkü bireysel özgürlüklerin zirveye ulaştığı modern dönemde, sağlık kaygıları nedeniyle olsa da insanların özgürlüklerinin kısıtlanması, sosyolojik açıdan olumsuz sonuçların doğmasına neden olmuştur.

Covid-19'un küreselleşme üzerindeki etkileri değerlendirilirken ele alınacak olan son kavram siyasettir. Küreselleşmenin siyasi boyutu üzerinde oluşan, Covid-19 etkilerini ele alırken özellikle devletlerin pandemi karşısında sergilemiş oldukları tutumların dikkate alınması son

derece önemlidir. Covid-19 pandemisi sürecinde, özellikle hastalığın önüne geçmek için alınan tedbirlerin, demokratik devletler ile totaliter devletler arasında nasıl farklı biçimlerde uygulandığı net bir şekilde gözlemlenmiştir.

Salgının ortaya çıkış yeri olan Çin’de Covid-19 pandemisi kapsamında uygulanan tedbirler zaman içerisinde mevcut halkı baskılamak için siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum demokratik devletlerde ise sokağa çıkma yasakları ve seyahat kısıtlamaları ile yıllardır var olan liberal düzenin getirmiş olduğu, bireysel özgürlüklerin ihlal edilmesine neden olmuştur. Covid-19 pandemisi devam ederken alınan tüm bu tedbirler karşısında, toplumsal ayaklanmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Avrupa’da, özellikle kısıtlamaların katı bir şekilde uygulandığı İtalya’da, cezaevlerinde çıkan isyanlar ile başlayan tepkiler, sokak protestolarının da tetiklenmesine yol açmıştır. Çin’de ise günümüzde tüm devletler tarafından sürdürülen Covid-19 sonrası normalleşme sürecinin aksine sıfır vaka politikası kapsamında uygulanan katı tedbirler devam etmektedir. Çin hükümetinin bu konudaki tutumu, halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve Şanghay, Pekin, ve Wuhan gibi şehirlerde toplu halk protestoları ve yürüyüşler gerçekleştirilmiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte iletişim, ulaşım ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile beraber küreselleşme altın çağına ulaşmıştır. Ancak küreselleşme ile beraber tüm dünyada ortaya çıkan ekonomik eşitsizliklerin yanı sıra mal, hizmet ve sermayenin hızlı hareket edebilme kabiliyetine erişmesi, suç, terör ve hastalık gibi olumsuz durumlarında bundan istifade etmesine yol açmıştır. Covid-19 pandemisi boyunca ABD ve Çin arasında süren ticaret savaşları ve dünyada devam eden çatışmalar, devletlerin kendi çıkarlarını öncelemeye başladığını ve küresel iş birliğine gereken önemi vermediği görülmüştür (Üstündağ & Sağır 2020: 7).

Küresel bir salgı olan, Covid-19 pandemisi sürecinde uluslararası sistemde küresel dayanışmanın yerine ulusal dayanışmanın ön plana çıkması, devletlerin uluslararası sistemdeki rolünün yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin etkisini artmasıyla beraber öneminin giderek azaldığı savunulan ulus devletlerin, Covid-19 pandemisi süreciyle birlikte yeniden eski önemine kavuşup kavuşmayacağı tartışılmaya başlanmıştır (Valiyeva, 2020: 390). Ancak ulus devlete dair yapılan bu değerlendirmelerin biraz erken olduğu ve Covid-19 pandemisinin etkilerinin henüz tam anlamıyla ele almanın mümkün olmadığını da ayrıca vurgulamak gerekmektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma kapsamında ele alınan Covid-19’un küreselleşme üzerindeki etkilerini daha detaylı bir şekilde görebilmek adına, araştırmanın bu bölümünde, birtakım analizler yapılmıştır. Bu analizler yapılırken öncelikle Web of Science sisteminde Covid-19 ve küreselleşme kavramları birlikte aratılmıştır. Yapılan bu arama sonucunda elde edilen veriler, R tabanlı Bibliometrix programı aracılığıyla analiz edilmiş ve böylece konu ile ilgili literatürün genel yapısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Öztürk vd., 2021: 8).

Ayrıca Covid-19 ve küreselleşme kavramlarının literatürde nasıl tartışıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda önce performans analizi yapılarak alanın genel durumu tespit edilmiş daha sonra kavram analizi yapılarak konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda ön plana çıkan kavramlar ortaya koyulmuştur. Öncelikle konu ile ilgili yapılan çalışmaların yıllar içerisindeki değişimi, bu çalışmalar ile ilgili genel bilgiler, bu alanda en çok çalışma yapan ülkeler ve en çok atıf alan çalışmalar incelenmiştir. Sonraki aşamada ise konu ile ilgili akademik çalışma hazırlayan

yazarların en çok hangi kavramlar üzerinde durduğu ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler ağı tespit edilmiştir. Ayrıca bu kavramların zaman içerisinde nasıl evrildiği de ayrıca gösterilmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre Yapılan Akademik Çalışma Sayısı

Year	Articles
2020	164
2021	229
2022	217
2023	1

Araştırma kapsamında, elde edilen veriler üzerinde yapılan incelemeler neticesinde ilk olarak Tablo 1’de Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre oranlarına yer verilmiştir. Covid-19’un 2020 yıllarının başlarında ortaya çıkması ve 2021 yılında etkisinin giderek artması konu ile ilgili yapılan çalışmaların sayısında yaşana artışı açıklamaktadır.

2022 yılı itibariyle aşılarda ortaya çıkması, Covid-19’un etkilerinin azalması ve ülkelerin normalleşmeye başlamasıyla beraber yapılan çalışmaları sayısında görece bir düşüş tespit edilmiştir. Ancak aslında Covid-19’un küreselleşme üzerindeki etkileri, olayın sıcaklığının geçmesiyle daha net bir şekilde görülebilmektedir. Bundan dolayı günümüzde 2023 yılında yapılacak olan çalışmalarda konu ile ilgili daha sağlıklı sonuçların elde edilebileceği öngörülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen diğer bulgulara bakıldığında, Tablo 2’de 2020-2023 yılları arasında, konu ile ilgili toplam 611 çalışmanın bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda doküman başına atıf oranının 10,66 olduğu görülmüştür. Ayrıca konu ile ilgili yapılan çalışmaların artış oranının -81,73 olduğu görülmüştür. Bu durumun başlıca nedeni 2023 yılının henüz ilk ayında olduğumuzdan, bu yıl içinde yapılan henüz bir adet çalışmanın Web of Science sisteminde yayınlanmış olmasıdır.

Description	Results
Timespan	2020:2023
Sources (Journals, Books, etc)	430
Documents	611
Annual Growth Rate %	-81.73
Document Average Age	1.91

<i>Average citations per doc</i>	10.66
<i>References</i>	31527
<i>Keywords Plus (ID)</i>	1074
<i>Author's Keywords (DE)</i>	2138
<i>Authors</i>	1809
<i>Authors of single-authored docs</i>	195
<i>Single-authored docs</i>	197
<i>Co-Authors per Doc</i>	3.07
<i>International co-authorships %</i>	28.48
<i>Article</i>	567
<i>Review</i>	44

Tablo 2. *Yapılan Akademik Çalışmalar ile İlgili Genel Bilgiler*

Tablo 3’e bakıldığında ise konu ile ilgili en çok çalışma hazırlayan ülkelerin hangileri olduğu ve konu ile ilgili kaç adet çalışma yayınladığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili yapılan çalışmalarda toplamda 240 akademik çalışma ile ABD’nin ilk sırada, 166 çalışma ile Çin’in ikinci sırada, 83 çalışma ile İngiltere’nin üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür.

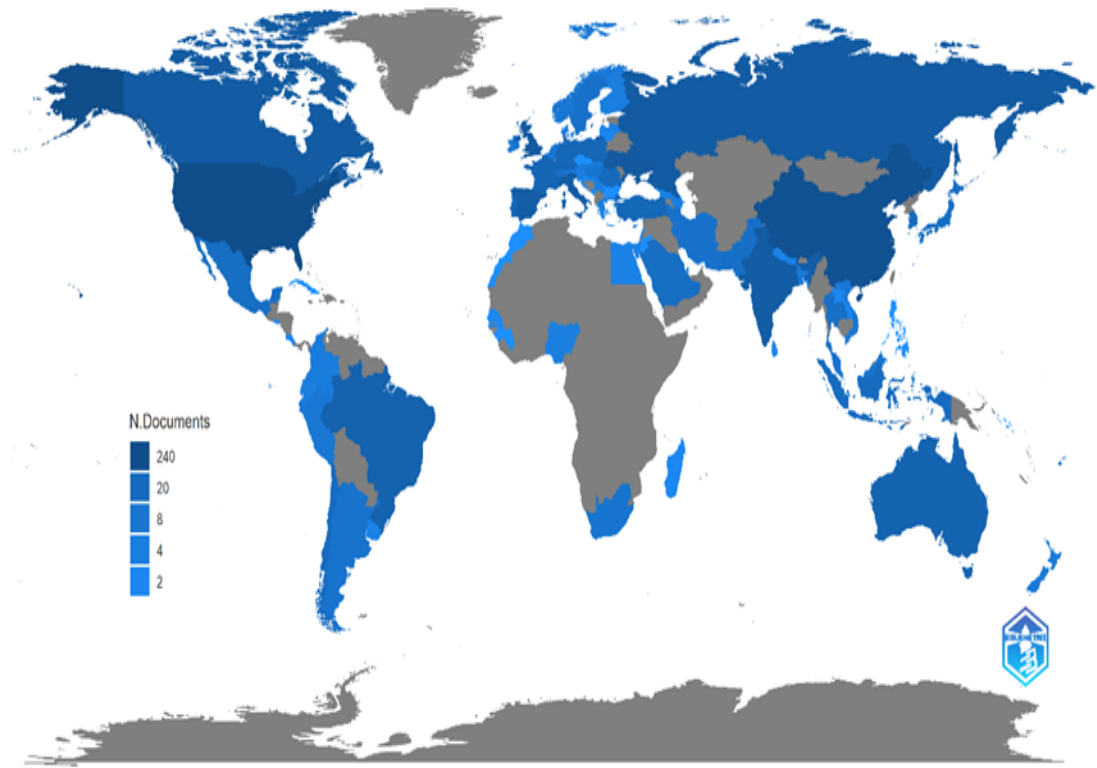
Ayrıca Tablo 3’te yer alan veriler, görselleştirilerek bir harita formuna dönüştürülmüş ve Şekil 1’de renklendirilerek görselleştirilmiştir. Şekil 1’de yer alan haritada koyu mavi ile gösterilen ülkelerin konu ile ilgili daha fazla çalışma ürettiği, açık renklilerin ise daha az çalışma ürettiğini ifade etmek gerekmektedir.

Tablo 3. *Konu ile İlgili En Çok Akademik Çalışma Hazırlayan Ülkeler*

REGION	FREQ
USA	240
CHINA	166
UK	83
UKRAINE	83

CANADA	73
RUSSIA	70
INDIA	66
ITALY	63

Country Scientific Production

Şekil 1. En Çok Akademik Çalışma Hazırlayan Ülkelerin Harita Üzerinde Gösterimi

Tablo 4. Konu ile İlgili En Çok Atıf Alan Akademik Çalışmalar

Paper	Writer	Total Citations
Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19	Stefan Gössling, Daniel Scott, C. Michael Hall (2021)	1508

The SARS, MERS and novel coronavirus (COVID-19) epidemics, the newest and biggest global health threats: what lessons have we learned?	Noah C Peeri, Nistha Shrestha, Md Siddikur Rahman, Rafdzah Zaki, Zhengqi Tan, Saana Bibi, Mahdi Baghbanzadeh, Nasrin Aghamohammadi, Wenyi Zhang, Ubydul Haque (2020)	713
Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for	C. Michael Hall, Stefan Gössling, Daniel Scott (2020)	429
COVID-19: A promising cure for the global panic	Balachandar Vellingiri, Kaavya Jayaramayya, Mahalaxmi Iyer, Arul Narayanasamy, Vivekanandhan Govindasamy, Bupesh Giridharan, Singaravelu Ganesan, Anila Venugopal, Dhivya Venkatesan, Harsha Ganesan, Kamarajan Rajagopalan, Pattanathu K.S.M. Rahman, Ssang-Goo Cho, Nachimuthu Senthil Kumar, Mohana Devi Subramaniam (2020)	292
Managing uncertainty during a global pandemic: An international business perspective	Piyush Sharmaa, T.Y. Leung, Russel P.J.Kingshott Nebojsa S.Davcik, Silvio Cardinali (2020)	127
COVID-19 is expanding global consciousness and the sustainability of travel and tourism	Adriana Galvani, Alan A. Lew, Maria Sotelo Perez (2020)	101
The COVID-19 lockdowns: a window into the Earth System	Noah S. Diffenbaugh, Christopher B. Field, Eric A. Appel, Ines L. Azevedo, Dennis D. Baldocchi, Marshall Burke, Jennifer A. Burney, Philippe Ciais, Steven J. Davis, Arlene M. Fiore, Sarah M. Fletcher, Thomas W. Hertel, Daniel E. Horton, Solomon M. Hsiang, Robert B. Jackson, Xiaomeng Jin, Margaret Levi, David B. Lobell, Galen A. McKinley, Frances C. Moore, Anastasia Montgomery, Kari C. Nadeau, Diane E. Pataki, James T. Randerson, Markus Reichstein, Jordan L. Schnell, Sonia I. Seneviratne, Deepti Singh, Allison L. Steiner & Gabrielle Wong-Parodi (2020)	98

Ongoing global and regional adaptive evolution of SARS-CoV-2	Nash D. Rochman, Yuri I. Wolf, Guilhem Faure, Pascal Mutz, Feng Zhang, Eugene V. Koonin (2021)	83
COVID-19-associated cardiovascular morbidity in older adults: a position paper from the Italian Society of Cardiovascular Researches	F. Moccia, A. Gerbino, V. Lionetti , M. Miragoli, L. M. Munaron, P. Pagliaro, T. Pasqua, C. Penna, C. Rocca, M. Samaja, T. Angelone (2020)	78
The impact of COVID-19 on globalization	Nistha Shrestha, Muhammad Yousaf Shad, Osman Ulvi , Modasser Hossain Khan, Ajlina Karamahic-Muratovic, Uyen-Sa D.T. Nguyen, Mahdi Baghbanzadeh, Robert Wardrup, Nasrin Aghamohammadi, Diana Cervantes, Kh. Md Nahiduzzaman, Rafdzah Ahmad Zaki, Ubydul Haque (2020)	74

Araştırma kapsamında Tablo 4’de yer alan veriler bakıldığında, Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili en çok atıf alan akademik çalışmalar, bu çalışmaların yazarları ve bu çalışmaların almış oldukları toplam atıf sayıları ortaya koyulmuştur Stefan Gössling, Daniel Scott, C. Michael Hall (2021) tarafında kaleme alınan “Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19” isimli akademik çalışma toplamda 1508 atıf alarak, konu ile ilgili en çok atıf alan çalışma olmuştur.

Bunu takiben, Noah C Peeri, Nistha Shrestha, Md Siddikur Rahman, Rafdzah Zaki, Zhengqi Tan, Saana Bibi, Mahdi Baghbanzadeh, Nasrin Aghamohammadi, Wenyi Zhang, Ubydul Haque (2020) tarafından yazılan “The SARS, MERS and novel coronavirus (COVID-19) epidemics, the newest and biggest global health threats: what lessons have we learned?” isimli çalışma ise 713 atıf alarak en çok atıf alan ikinci akademik çalışma olmuştur. Covid-19 ve küreselleşme ilgili en çok atıf alan üçüncü akademik çalışmanın ise toplamda 429 atıfla, C. Michael Hall, Stefan Gössling, Daniel Scott (2020) tarafından kaleme alınan “Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for” isimli eser olduğu görülmüştür.

Şekil 2. Yazarların En Çok Kullandığı Anahtar Kelimeler

Yukarıda Şekil 2’te Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili en çok kullanılan anahtar kelimelerin yüzdelik oranları tespit edilmiştir. Bu şekilde yer alan verilerin incelenen akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin taranması sonucunda elde edilmiştir. Bu veriler ışığında, Covid-19 kavramının 250 kez tekrar edildiği ve diğer kelimelere oranla %28’lik bir dilimi kapsadığı tespit edilmiştir. Küreselleşme kavramı ise toplamda 155 kez tekrar edilmiş ve diğer kelimelere oranla %18’lik bir yer kapladığı görülmüştür.

Bu veriler içerisinde özellikle pandemi, Çin, eğitim, kriz, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, kamu sağlığı ve turizm gibi kavramların da ayrıca öne çıkan diğer kelimeler olduğu görülmüştür. Bu veriler içerisinde özellikle dikkat çeken iki kavram ise milliyetçilik, neoliberalizm ve yerli ekonomiyi koruma anlamına gelen “protectionism” kavramlarının ön plana çıktığı görülmüştür. Bu durum, çalışmanın ikinci bölümünde ifade edilen ve Covid-19’un ulus devletler ve milliyetçilik düşüncelerini yeniden gündeme getirdiği yönündeki iddiaları doğrular nitelikte olduğu söylenebilir.

Covid-19 ile birlikte bu iki kavramın önemini yitireceği öngörüldürken, pandemi sürecinde bu kavramlarının öneminin giderek arttığını savunan görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak bu görüşü savunanları doğrulamak için henüz erken olduğu söylenilebilir. Çünkü Covid-19’un küreselleşme üzerindeki etkileri henüz sona ermemiş ve pandeminin ilk zamanlarındaki şartlar ile şu an ki şartların son derece farklı olduğunu söylemek mümkündür.

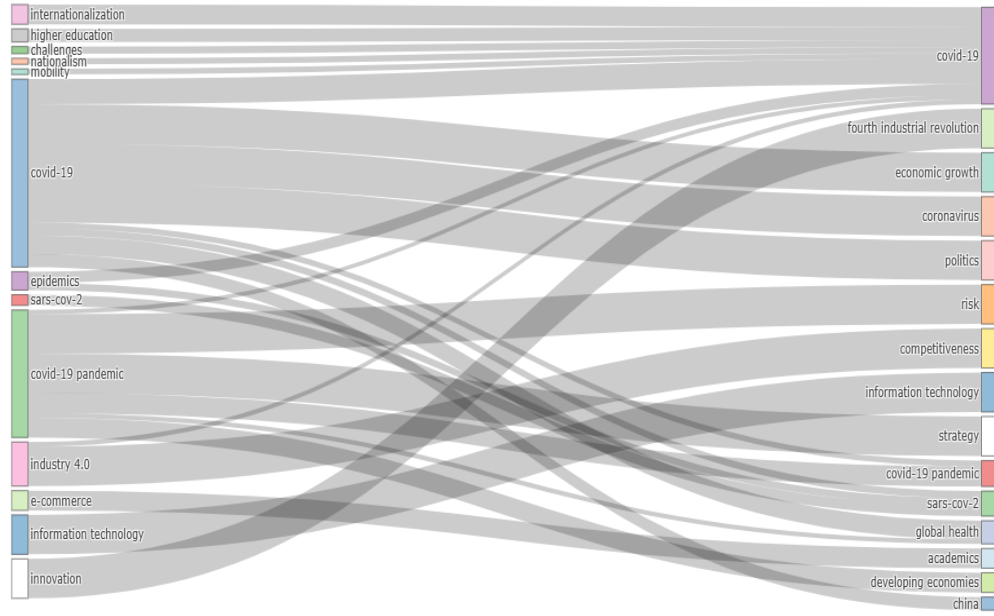
Bundan dolayı bilimsel bir ifade olarak ulus devletlerin ve milliyetçiliğin öneminin Covid-19 pandemisi sürecinde önem kazandığı için gelecekte de bu önemin giderek artacağını belirtmek doğru bir tespit olmayacaktır. Aşağıda yer alan Şekil 3'te ise Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili, incelenen akademik çalışmalar içerisinde en sık kullanılan kavramlar kelime bulutu şeklinde görselleştirilmiştir.

Şekil 3. En Çok Kullanılan Anahtar Kavramların Kelime Bulutu

2020-2021

2022-2023

Şekil 4. En Çok Kullanılan Anahtar Kavramların Dönüşümü

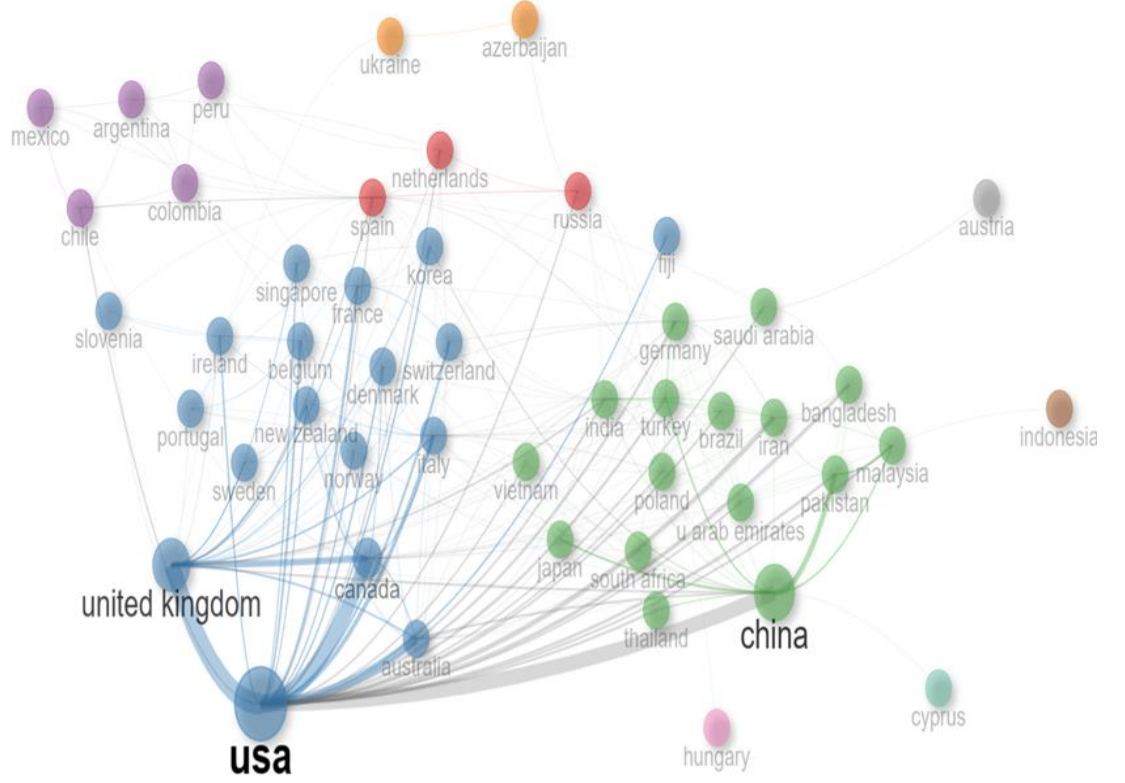
Yukarıda yer alan Şekil 4'te Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili incelenen akademik çalışmalarda, pandeminin ilk zamanları ve son zamanları arasında ön plana çıkan kavramlarda yaşanan değişim ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda Covid-19 pandemisinin başında alınan tedbirler katı olduğu için insanların bir anda dünyanın farklı bir yere dönüşeceğini düşünmüş ve bu düşünceler konu ile ilgili akademik çalışmaları da etkilemiştir.

Pandeminin başında yaşanan kapanmalar ve insan gücünün iş hayatından çekilmesi, endüstri 4.0 ve inovasyon kavramlarının öne çıkmasına neden olurken, birçok alışveriş merkezinin bu süreçte kapatılması ve sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ise e-ticaret kavramının öne çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca pandeminin başında, devletlerin kendi çıkarlarını önceleyerek küresel iş birliğinden kaçınmaları, burada milliyetçilik kavramının ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Pandeminin son zamanlarına doğru ise değişen şartlar ile beraber Covid-19 ve küreselleşme ile ilgili incelenen akademik makalelerde kullanılan kavramlar da değişmiştir. Burada artık pandemi sonrası süreçte ortaya çıkan olumsuzluklar ile nasıl baş edilebileceğine dair araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak strateji, rekabet ve gelişen ekonomiler gibi kavramların ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca öne çıkan ekonomik büyüme, politika ve risk gibi kavramlar, yukarıda ifade edilen durumu destekler niteliktedir.

Pandeminin son zamanlarında hazırlanan akademik çalışmalarda, milliyetçilik veya ulus devlet gibi kavramların bulunmaması özellikle dikkat çekmektedir. Bu durum, yukarıda ifade edilen ve Covid-19 ile beraber ulus devletler ve milliyetçiliğin öneminin yeniden giderek artacağını savunan görüşleri reddeder niteliktedir.

ek olarak Kanada ve Avustralya'nın da bu ilişkiler ağı içerisinde ana merkez olan bu üç ülkeye ek olarak önemli bir yerde olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Şekil 6. Konu İle İlgili Çalışma Hazırlayan Ülkelerin İş Birliği Haritası

SONUÇ

Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar ve analizler sonucunda Covid-19'un küreselleşme üzerindeki etkilerinin neler olduğu ve bu etkilerin zaman içerisinde nasıl şekillendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle küreselleşmenin farklı boyutları olarak bilinen, ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi açıdan Covid-19'un etkileri değerlendirilmiştir.

Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde öncelikle ekonomik etkilerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda Covid-19 ile beraber ekonomide ortaya çıkan olumsuz koşullar, 1929 yılında ortaya çıkan büyük buhrandan beri görülmemiş işsizlik oranlarını ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küresel ekonomilerin daralmasına yol açan Covid-19 süreci ekonominin temel taşlarını yerinden oynatmıştır. Bundan dolayı günümüzde Covid-19'un etkileri azalmış ve ülkelerin birçoğu normalleşme sürecine girmiş olsa da pandeminin yol açtığı ekonomik etkiler halen tüm dünyayı etkilemeye devam etmektedir.

Covid-19'un küreselleşmenin sosyo-kültürel boyutu üzerindeki etkisi, çalışma kapsamında ele alınan bir başka konu olmuştur. Covid-19'un virüsünün öldürücü etkisinin bulunması ve bu virüsün oldukça kolay bir şekilde bulaşıyor olması toplumsal açıdan ciddi tedirginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca pandemide bulaşı önlemeye yönelik alınan tedbirlerin katılaşması da bu süreçte toplumsal gerginliğin artmasına neden olmuştur.

Küreselleşmenin başka bir boyutu olan siyaset, Covid-19'dan etkilenen unsurlar arasında ön plana çıkmaktadır. Covid-19'un siyaset üzerindeki etkisi özellikle devletler üzerinden net bir şekilde okunabilmektedir. Pandemi sürecinden demokratik devletler ve otoriter devletler benzer önlemler almış ancak otoriter olan devletler pandeminin etkileri azalmasına rağmen alınan sıkı tedbirleri kaldırmamıştır. Bu durumun başlıca nedeni ise bu devletlerin Covid-19'u öne sürerek, toplumu baskı altında tutmaya çalışmasıdır.

Pandemini başlarında Çin'in süreci iyi yönetmesi, otorite rejimlerin yeniden yükselebileceği yönünde birtakım düşünceler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte böyle bir durumun mümkün olamayacağı ve Çin'in tek niyetinin Covid-19 ile mücadele olmadığı aynı zamanda kendi halkını baskı altında tutarak rahat kontrol edebilme arzusunun bulunduğu görülmüştür.

Benzer bir durum Covid-19 sürecinde ulus devletlerin ve milliyetçiliğin yeniden önem kazandığı ve bu önemin gelecekte de giderek artacağı yönünde yapılan birtakım değerlendirmelerde de görülmüştür. Pandeminin ilk zamanlarında küresel iş birliğinin sağlıklı bir şekilde sağlanamaması ve devletlerin kendi çıkarlarını öncelemeleri bu değerlendirmelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte bu durumun, olağanüstü koşullarda devletlerin sergilemiş oldukları ani reflekslerden daha fazla bir anlam içermediği anlaşılmıştır.

Ulus devlet ve milliyetçilik ile ilgili olarak pandeminin başında yapılan değerlendirmeler, henüz şartlar olgunlaşmadan yapılmış olan yorumlar olduğu için zaman içerisinde bu görüşü savunan akademik çalışmalar da azalmıştır. Çalışma kapsamında yapılmış analizler bakıldığında da bu durumu doğrular nitelikte birtakım verilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle Şekil 4'te yer alan verilere bakıldığında, pandeminin başında milliyetçilik kavramının öne çıktığını fakat pandeminin son zamanlarında bu kavramın önemini giderek yitirerek öne çıkan kavramlar arasındaki etkisini kaybettiği görülmektedir.

Covid-19'un küreselleşme üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği çalışmalarda küreselleşmenin mezar taşının dikildiği ve Covid-19 sürecinin küreselleşme için bir son olduğunu savunan birtakım görüşler ortaya çıkmıştır (Covid-19 Çalışma Grubu, 2020: 5). Pandeminin henüz başlarında ortaya çıkan bu görüşün büyük oranda hatalı olduğu görülmüştür. Hem bu çalışma kapsamında yapılan analizler hem de zaman içerisinde Covid-19'un etkilerinin giderek daha sağlıklı bir şekilde görülebilmesi, küreselleşme için yapılan yorumların yeniden değerlendirilmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur.

Covid-19 sürecinin küreselleşme üzerinde hiç şüphesiz çok ciddi etkileri olmuştur ancak bu etkileri, küreselleşmenin bittiği ve mezar taşının dikildiği şeklinde yorumlamanın doğru olmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Covid-19 sürecinde aşı ve ilaçların geliştirilmesi için iş birliğinin sağlanması, online eğitime geçilmesi ve evden çalışma imkanlarının değerlendirilebilmesi gibi durumlar küreselleşmenin Covid-19 süreci açısından doğurmuş olduğu olumlu sonuçlardır.

Çalışma kapsamında, Covid-19 ve küreselleşme kavramlarıyla ilgili 2020-2023 yılları arasında hazırlanmış olan 611 akademik çalışma ele alınmış ve bu çalışmalar Bibliometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Öncelikle incelenen bu çalışmaların hangi yıllarda hangi oranlarda yapıldığı tespit edilmiştir. 2020 yılında konu ile ilgili 164, 2021 yılında 229, 2022 yılında, 217, 2023 yılında ise 1 adet akademik çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir.

Analizlerin bir sonraki aşamasında konu ile ilgili en çok akademik çalışma yapan ülkelerin hangileri olduğu incelenmiştir. Bu bağlamda ABD'nin 240 çalışmayla birinci, Çin'in 166

çalışmayla ikinci, İngiltere ve Ukrayna'nın 83 çalışma ile üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. Yapılan bir diğer inceleme de ise konu ile ilgili en çok akademik çalışma hazırlayan ele alınmıştır. Stefan Gössling, Daniel Scott, C. Michael Hall (2021) tarafından kaleme alınan "Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19" isimli akademik çalışma toplamda 1508 atıf alarak ilk sırada, Noah C Peeri, Nistha Shrestha, Md Siddikur Rahman, Rafdzah Zaki, Zhengqi Tan, Saana Bibi, Mahdi Baghbanzadeh, Nasrin Aghamohammadi, Wenyi Zhang, Ubydul Haque (2020) tarafından yazılan "The SARS, MERS and novel coronavirus (COVID-19) epidemics, the newest and biggest global health threats: what lessons have we learned?" isimli çalışma ise 713 atıf alarak ikinci sırada yerini almıştır. Son olarak üçüncü sırada 429 atıfla, C. Michael Hall, Stefan Gössling, Daniel Scott (2020) tarafından kaleme alınan "Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for" isimli eseri bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında analiz edilen bir diğer husus, yazarların konu ile ilgili çalışmalarda en sık kullandığı anahtar kelimelerin incelenmesini içermektedir. Yapılan incelemeler neticesinde Covid-19 ve küreselleşme kavramlarına ek olarak pandemi, Çin, eğitim, kriz, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, kamu sağlığı ve turizm gibi kavramların ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca ise milliyetçilik, neoliberalizm ve yerli ekonomiyi koruma anlamına gelen "protectionism" kavramlarının ortaya çıkması Covid-19 sürecinde ulus devletler ve milliyetçilik gibi fikirlerin yeniden tartışıldığını göstermiştir.

Şekil 4'te yapılan analize bakıldığında ise pandeminin ilk ve son zamanları arasında konu ile ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan kavramların nasıl değiştiği ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda pandeminin başlarında daha özel kavramlar kullanılırken sonlarında daha genel kavramlar kullanıldığı tespit edilmiştir. Başta kullanılan kavramlar daha çok Covid-19'a yönelik alınan tedbirlere yönelik geliştirilen reflekslerle ilişkilendirilirken, sonda kullanılan kavramlar daha çok Covid-19 sürecini doğurmuş olduğu olumsuz sonuçların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler ile ilişkilendirilmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan son analizde ise konu ile ilgili en çok kullanılan kelimelerin kavramsal ağ haritası ve konu ile ilgili çalışma hazırlayan ülkelerin iş birliği haritasına yer verilmiştir. Kavramlar arasındaki en güçlü bağın Covid-19, küreselleşme ve pandemi arasında olduğu görülmüştür. Ülkeler arasındaki iş birliği ağının ise ABD, Çin, İngiltere, Kanada ve Avustralya'nın ön plana çıktığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Aslan, Seyfettin. 2021. "COVID-19 Salgınının Küreselleşmeye ve Ulus Devletlere Etkisi". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 20(80): 1735–52.

Covid-19 Çalışma Grubu., 2020. Covid-19, Küreselleşme ve Sonrası Covid-19 Çalışma Grubu.

Giddens, Anthony. 1990. The Consequences of Modernity. Polity Press.

Kurdaş, M Çağlar. 2020. "Covid-19 ' un Toplumsal Etkileri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". Şehir ve Medeniyet Dergisi Journal.

Oğuzlu, H .Tarık. 2020. Küresel Salgın Sonrası Küresel Eko-Politik Dönüşüm.

Öner, Şerif, & Mustafa Lütfi Şen. 2021. "COVID- 19 Etkisi Altında Küreselleşmenin Geleceği Üzerine Notlar Notes on the Future of Globalization Under the Influence of COVID-19 Giriş". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 23(September): 958–78.

Öztürk, Oğuzhan & Gürler, Gökhan (Ed.) 2021. Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz. ed. Oğuzhan Öztürk ve Gökhan Gürler. Nobel Yayıncılık.

Ritzer, George, & Paul Dean. 2019. Küreselleşme Bir Temel Metin. Orion Kitabevi.

Nistha Shrestha, Muhammad Yousaf Shad, Osman Ulvi, Modasser Hossain Khan, Ajlina Karamahic-Muratovic, Uyen-Sa D.T. Nguyen, Mahdi Baghbanzadeh, Robert Wardrup, Nasrin Aghamohammadi, Diana Cervantes, Kh. Md Nahiduzzaman, Rafdzah Ahmad Zaki & Ubydul Haque. 2020. “The Impact of COVID-19 on Globalization”. One Health 11: 100180. <https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2020.100180>.

Söyler Aytaç, Duygu. 2020. COVID-19 ’ un Küresel Eğilimlere Etkisi : Küreselleşme , İstihdam ve Çevre.

Üstündağ, Ceyda, & Dilan Sağır. 2020. “Covid-19 Sonrası Değişen Dünya Düzeni”. Social Science Development Journal 5(22): 1–11.

Valiyeva, Kamala. 2020. “Covid-19 İle Ulus Devleti Yeniden Düşünmek”. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 19(37): 390–403.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

24. Oturum

FINANSAL HİZMETLER GÜVEN ENDEKSİ İLE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ UZUN VADELİ İLİŞKİLER: BİR AMPİRİK İNCELEME

Dr. Nergis TOSUN¹⁴¹

Özet

Finansal piyasalar ülke içinde meydana gelen ekonomik, sosyal, siyasal gelişmelerin yanı sıra uluslararası gelişmelerden de oldukça çabuk etkilenen, likit piyasalardır. Finansal piyasaların bu özelliği yatırımcılar için piyasa belirsizliklerini arttırmaktadır. Belirsizlik altında işlem yapan yatırımcılarda piyasa hakkında fikir sahibi olabilmek için bir takım değişkenleri takip etmektedirler. Bunu yapmalarındaki amaç geleceğin belirsizliğini azaltmaktır. Finansal piyasa aktörlerinin belirsizlik durumunda takip ettikleri göstergeler hem ulusal hem de uluslararası göstergelerdir. Türkiye’de merkez bankası tarafından piyasa eğilimlerini belirleyebilmek için anket verileri ile hazırlanan endeksler bulunmaktadır. Bu endekslerden biri de Finansal Hizmetler Güven Endeksi’dir (FHGE). FHGE, finansal kuruluşların yöneticilerinin iş durumuyla ilişkili yakın geçmişe dair değerlendirmelerini ve geleceğe yönelik beklentilerini baz alınarak finansal hizmetler sektörünün eğilimlerini yansıtmaktadır. Piyasa aktörleri endeksin sonuçlarına bakarak piyasa beklentileri hakkında fikir sahibi olabilir ve bu bilgiler doğrultusunda karar verebilmektedirler. Endeksin azalması (artması) finansal piyasalara olan güvenin azaldığını (arttığını) göstermektedir. FHGE 2012 yılından bu yana aylık ve çeyreklik veriler halinde yayınlanmaktadır. Bu çalışmada da FHGE’ ni etkileyen finansal değişkenler incelenmek istenmiştir. Çalışmaya dahil edilen finansal değişkenler; altın, BİST100, Dolar kuru, CDS ve faizdir. Değişkenlerin FHGE üzerindeki etkisini tespit etmek için 2012: 05- 2024: 06 dönemi aylık verilerine öncelikle Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi yapılmış olup sonra sırasıyla Hatemi-J (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve Hacker-Hatemi-J (2006) nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan birim kök testi sonucunda değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eş bütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu yorumu yapılmıştır. Nedensellik testi ile de FHGE değişkeninden altın ve kur değişkenlerin doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında kısa vadeli bir dalgalanma olsa dahi uzun vadede dengeye geleceklerdir ve birlikte hareket edeceklerdir. Nedensellik testi sonucunda FHGE’den altın değişkenine nedensellik çıkması finansal hizmetler sektörüne olan güven, ekonomik koşulları, yatırımcı davranışlarını ve piyasa dinamiklerini etkileyerek altın fiyatlarını dolaylı yoldan etkileyebileceğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca güven endeksinin yüksek veya düşük olması, yatırımcı davranışlarını, sermaye akışlarını, para politikalarını ve ekonomik beklentileri etkileyerek dolar kurunda değişimlere neden olabilir.

Anahtar Kelimeler: Finansal hizmetler güven endeksi, finansal değişkenler, finansal piyasalar.

¹⁴¹ Bağımsız Araştırmacı, Malatya, Türkiye, nergisbingol89@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5760-2596.

LONG-TERM RELATIONSHIPS BETWEEN FINANCIAL SERVICES CONFIDENCE INDEX AND MACROECONOMIC VARIABLES: AN EMPIRICAL INVESTIGATION

Abstract

Financial markets are liquid markets that are quickly affected by international developments as well as economic, social and political developments within the country. This feature of financial markets increases market uncertainties for investors. Investors who trade under uncertainty follow a number of variables in order to have an idea about the market. The purpose of doing this is to reduce the uncertainty of the future. The indicators that financial market actors follow in case of uncertainty are both national and international indicators. In Turkey, there are indices prepared by the central bank using survey data to determine market trends. One of these indices is the Financial Services Confidence Index (FSCI). FSCI reflects the trends of the financial services industry based on the recent past assessments and future expectations of financial institutions' managers regarding the business situation. Market actors can have an idea about market expectations by looking at the results of the index and make decisions in line with this information. A decrease (increase) in the index indicates a decrease (increase) in confidence in financial markets. FSCI has been published in monthly and quarterly data since 2012. In this study, we wanted to examine the financial variables affecting FSCI. Financial variables included in the study; gold, BIST100, Dollar exchange rate, CDS and interest. To determine the impact of the variables on FSCI, the Fractional Frequency Fourier ADF Unit Root Test was first applied to monthly data for the period from May 2012 to June 2024. Subsequently, the Hatemi-J (2008) structural break cointegration test and the Hacker-Hatemi-J (2006) causality test were conducted sequentially. As a result of the unit root test conducted, it was concluded that the variables are stationary at their first difference. It was interpreted that there was a long-term relationship between the variables with the cointegration test. With the causality test, it was concluded that there is a one-way causality between the FSCI variable and the gold and exchange rate variables. According to the analysis results, even if there is a short-term fluctuation between the variables, they will balance and act together in the long term. As a result of the causality test, the finding of causality from FSCI to the gold variable can be considered as an indicator that trust in the financial services sector may indirectly affect gold prices by affecting economic conditions, investor behavior and market dynamics. In addition, a high or low confidence index may cause changes in the dollar exchange rate by affecting investor behavior, capital flows, monetary policies and economic expectations.

Keywords: Financial services confidence index, financial variables, financial markets.

1.GİRİŞ

Duygular insan davranışlarının öngörülememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla duygular nedeniyle insanların karar sürecinde ne zaman, nasıl ve neye göre karar verdikleri, politik ve sosyoekonomik açıdan karar verme sürecinin nasıl şekillendiği önemli bir inceleme konusu olmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda özellikle insanların duyguları nedeniyle üretim, tasarruf, yatırım ve tüketim gibi karar süreçlerinde rasyonel davrandıklarını kabul eden çalışmalar olduğu gibi irrasyonel davrandıklarını savunanlarda olmuştur. Özellikle insan duygularının dahil edildiği çalışmaların merkezine beklenti ve güven oturtulmuştur (Öztürk, 2020: 59- 60). Beklenti, geleceğin bugün edinilen bilgiler ile tahmin edilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Süsay & Ünal, 2020: 3). Beklentiler toplumsal ve kurumsal açıdan ele alındığında güven kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Güven ise bireylerin birbirlerinden zarar görmeyecekleri hususunda karşılıklı olarak duymuş oldukları emin olma durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Şeker & Karanfil, 2024: 156). Bu nedenle beklentiler mikro ölçekte bir kavramken, güven makro ölçeklidir (Öztürk, 2020: 60).

Finansal piyasalar açısından ele alındığında finansal piyasaların şekillenmesinde beklentiler önemlidir. Beklentiler, ekonomik göstergeler, psikolojik önyargılar ve piyasa eğilimleri gibi faktörlerin etkisi altında kalmaktadır (Kamışlı & Meriç, 2024: 799). Finansal piyasalardaki beklentilerin yönünü belirlemek amacıyla çeşitli anketler yapılmaktadır. Bu anketler güven endeksi olarak adlandırılmaktadır (İskenderoğlu & Akdağ, 2017: 625). Güven endeksleri, tüketicilerin veya işletmelerin hali hazırda var olan koşullara ve gelecekteki olası gelişmelere ilişkin beklentileri belirlemek için uygulanan anketler aracılığı ile elde edilen bilgiler ve istatistiksel verilerle oluşturulmaktadır. Çoğu ülkede, belirli grup ve kişilere beklenti anketleri yapılması yoluyla farklı güven endeksleri hesaplanmaktadır (Kamışlı & Meriç, 2024: 799).

Piyasalarda faaliyette bulunan finansal piyasa aktörlerinin piyasa hakkındaki beklenti ve risk algıları fiyat hareketlerinin istikrarının belirlenmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle finansal piyasaları beklentiler şekillendirmektedir (Özekenci, 2024: 2). Bu nedenle hem üretici hem de tüketici beklentilerini yansıtan güven endeksleri hesaplanmaktadır (Tüzün, vd. 2021: 178). Söz konusu endekslerin bir örneği de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından 2012 yılından bu yana hesaplanan Finansal Hizmetler Güven Endeksidir.

TCMB (2024) tarafından yapılan tanıma göre Finansal Hizmetler Güven Endeksi; finansal hizmetler sektöründeki beklenti ve eğilimlerin izlenmesi maksadıyla hizmet talebi, istihdam, iş durumu, faaliyet gider- gelirleri, sermaye harcaması, karlılık, yurt içi ve dışı piyasalardaki rekabet gücüne ilişkin üretilmiş olan bir endekstir. Finansal Hizmetler Güven Endeksinin hesaplanmasında ki temel amaç; finansal kuruluş yöneticilerinin geleceğe yönelik beklentilerini takip etmek ve geçmiş iş durumları ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri aracılığıyla sektör eğilimlerini yansıtan veriler elde etmektir (Alptürk, vd. 2021: 286). Bu endeks Türkiye’de finansal piyasalara olan ulusal güvenin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Finansal Hizmet Anketinin iş durumu, gelecek üç ayda hizmetlere olan talep (iş hacmi), son üç ayda hizmetlere olan talep (iş hacmi) hakkındaki beklenti sorularına verilen cevapların bir fonksiyonu olarak hesaplanmaktadır. Bu sorulara verilen cevapların ağırlıklı olarak toplulaştırılan denge değerlerine 100 rakamı eklenerek endeks değerlerine ulaşılmaktadır. Söz konusu endeks değerlerinin basit aritmetik ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Endeks aylık ve üç aylık olarak hesaplanmaktadır. Finansal Hizmetler Anketinin aylık soruları aşağıda yer almaktadır (TCMB, 2024).

- 1- Son 3 ayda işlerinizin durumu nasıl değişti?
- 2- Son 3 ayda hizmetlerinize olan talep (iş hacminiz) nasıl değişti?
- 3- Gelecek 3 ayda işyerinizin hizmetlerine olan talebin (iş hacminizin) nasıl değişeceğini bekliyorsunuz?
- 4- Son 3 ayda işyerinizin toplam çalışan sayısı nasıl değişti?
- 5- Gelecek 3 ayda işyerinizin toplam çalışan sayısının nasıl değişeceğini bekliyorsunuz?

Finansal Hizmetler Anketinin üç aylık soruları aşağıda yer almaktadır (TCMB, 2024).

- 1- Son 3 ayda işlerinizin durumu nasıl değişti?
- 2- Son 3 ayda hizmetlerinize olan talep (iş hacminiz) nasıl değişti?
- 3- Gelecek 3 ayda işyerinizin hizmetlerine olan talebin (iş hacminizin) nasıl değişeceğini bekliyorsunuz?
- 4- Son 3 ayda işyerinizin toplam çalışan sayısı nasıl değişti?
- 5- Gelecek 3 ayda işyerinizin toplam çalışan sayısının nasıl değişeceğini bekliyorsunuz?
- 6- Faaliyet gelirleriniz son üç ayda ne yönde değişti?
- 7- Faaliyet gelirlerinizin gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 8- Faaliyet giderleriniz son üç ayda ne yönde değişti?
- 9- Faaliyet giderlerinizin gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 10- Kârlılığınız son üç ayda ne yönde değişti?
- 11- Kârlılığınızın gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 12- Sermaye harcamanız son üç ayda ne yönde değişti?
- 13- Sermaye harcamanızın gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 14- Yurt içi piyasalardaki rekabet gücünüz son üç ayda ne yönde değişti?
- 15- AB içindeki yurt dışı piyasalarda rekabet gücünüz son üç ayda ne yönde değişti?
- 16- AB dışındaki yurt dışı piyasalarda rekabet gücünüz son üç ayda ne yönde değişti?
- 17- Yurt içi piyasalardaki rekabet gücünüzün gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 18- AB içindeki yurt dışı piyasalarda rekabet gücünüzün gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 19- AB dışındaki yurt dışı piyasalarda rekabet gücünüzün gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?

Güven ve finans piyasaları arasındaki ilişki aracı başka faktörler üzerinden olabileceği gibi doğrudan da olabilmektedir. Buna göre finansal hizmetlere olan güven ve ekonomide sıklıkla takip edilen değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi önemlidir (İskenderoğlu & Akdağ, 2017: 631). Bu durumdan hareketle bu çalışmada da TCMB tarafından hesaplanan Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Türkiye ekonomisinde sıklıkla takip edilen altın, kur, faiz, hisse senedi endeksi, CDS gibi değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. 2012: 05 ile 2024: 06 dönemi aylık verilerine

Hatemi-J (2008) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi ve Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş bölümü olup çalışmanın teorik çerçevesi incelenmiştir. İkinci bölümde konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmaların incelendiği literatür bölümüdür. Üçüncü bölüm de veri, metodoloji ve bulgular üzerinde durulmuştur. Son bölüm ise sonuç bölümüdür.

2.LİTERATÜR

Çevikalp (2017) 2012: 05- 2017: 03 dönemi için finansal hizmetler güven endeksini etkileyen faktörleri incelemiştir. Bu amaçla ARDL sınır testini ve Granger nedensellik testini kullanmıştır. Çalışmaya dahil ettiği diğer değişkenler; TÜFE bazlı reel kur endeksi, Sanayi üretim endeksi, işsizlik oranı, enflasyon, altın fiyatı, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, net uluslararası rezervler, tüketici güven endeksi, kur, sanayi üretim endeksidir. ARDL testi ile enflasyon, altın, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, işsizlik, TÜFE bazlı reel kur endeksi, sanayi üretim endeksi değişkenlerinin finansal hizmetler güven endeksi üzerinde etkili olduğu, nedensellik testi ile de imalat sanayi kapasite kullanım oranından finansal hizmetler güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

İskenderoğlu ve Akdağ (2017) finansal hizmetler güven endeksi ile BIST100 ve TCMB net fonlama arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2012: 05- 2017: 08 dönemi için Granger nedensellik ve Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik analizlerini kullanmışlardır. Elde edilmiş olan bulgulara göre finansal hizmetler güven endeksinden TCMB net fonlamaya değişkenine doğru tek yönlü ve orta vadede geçici nedensellik, finansal hizmetler güven endeksi ve BIST100 arasında ise karşılıklı, kalıcı ve uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.

Dilber, vd. (2018) çalışmalarında ekonomik büyüme ve Finansal Hizmetler Güven Endeksi ilişkisini incelemişlerdir. 2012- 2017 yılları üçer aylık verileri arasında korelasyon olup olmadığını incelemişlerdir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre değişkenler arasındaki ilişki anlamlı ve doğru yönlüdür. Değişkenler arasındaki korelasyon düşük düzeylidir.

Tüzün ve Ceylan (2018) CDS ve finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bootstrap nedensellik testi ile 2012: 05- 2018: 11 dönemi verilerin analiz yapmışlardır. Nedensellik testi ile CDS'den finansal hizmetler güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aktürk, vd. (2019) BIST100, gecelik faiz, altın fiyatı, VIX, verilen kredi miktarı ile finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2012: 05- 2019: 02 dönemi verileri ve ARDL testini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre; verilen kredi miktarı, VIX, BIST100 finansal hizmetler güven endeksini negatif etkilerken, gecelik faiz ve altın fiyatları finansal hizmetler güven endeksini pozitif yönde etkilemektedir.

Canöz ve Erdoğan (2019) hizmet sektörü güven endeksi, finansal hizmetler güven endeksi, perakende ticaret sektörü güven endeksi ve inşaat sektörü güven endeksi ile BİST sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2011: 01- 2019: 06 dönemi aylık verilerine Hacker ve Hatemi-J (2006) simetrik nedensellik ve Hatemi- J (2012) asimetrik nedensellik testlerini uygulamışlardır. Analiz sonucunda finansal hizmetler güven endeksi ile BİST Mali Sektör Endeksi arasında simetrik bir nedensellik ilişkisi olmadığı, diğer taraftan BİST Mali Sektör Endeksinin pozitif şokundan finansal hizmetler güven endeksinin pozitif şokuna doğru, finansal hizmetler güven endeksinin

pozitif şokundan BİST Mali Sektör Endeksinin negatif şokuna doğru bir nedensellik olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Kılıcı (2020) makro- finansal değişkenler ile finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaya dahil etmiş olduğu değişkenler ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik oranı, cari işlemler açığı, Euro kuru, Dolar kuru, gösterge faiz oranı, sanayi üretim endeksi, BİST100'dür. 2012: 05- 2019: 05 dönemi verileri ile Fourier Toda Yamamoto nedensellik testini yapmıştır. Analiz sonucunda finansal hizmetler güven endeksinden borsa endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Kocabıyık ve Alptürk (2020) Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Tüketici Güven Endeksi ve Kredi Temerrüt Takas Primlerinin (CDS), BIST100 üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Analizler 2012: 05- 2019- 09 dönemi aylık verilerini kapsamaktadır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek amacıyla Toda- Yamamoto testini kullanmışlardır. Analiz sonucunda BIST100'den Finansal Hizmetler Güven Endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Süsay ve Ünal (2020) çalışmalarında CDS, VIX, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Büyümeyi temsilen Sanayi Üretim Endeksini kullanmışlardır. 2014: 02- 2019: 12 dönemi için analizi yapmışlardır. Çalışmada kullanılmış olan ekonometrik yöntem; Toda- Yamamoto nedensellik testidir. Analiz sonucunda Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve büyüme arasında bir ilişki tespit edememişlerdir.

Alptürk, vd. (2021) BİST şehir endeksleri (XSADA, XSANK, XSANT, XSBAL, XSBUR, XSDNZ, XSIST, XSIZM, XSKAY, XSKOC, XSKON, XSTKR) ve finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2012: 05- 2020: 01 dönemi aylık verilerine Toda- Yamamoto nedensellik testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda finansal hizmetler güven endeksinden XSBUR endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusuna ulaşmışlardır. XSDEN, XSKON endeksleri ile finansal hizmetler güven endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu elde etmiş oldukları bir diğer bulgudur.

Hamurcu(2021) çalışmasında yerli yatırımcıların yurt dışı portföy ve hisse senedi yatırımları üzerinde finansal güven hizmetler güven endeksinin etkisinin olup olmadığını analiz etmiştir. 2012: Q2- 2020: Q3 dönemi çeyreklik verilerine VAR metodolojisi ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Nedensellik testi sonucunda finansal hizmetler güven endeksinden yurt dışı hisse senedi ve portföy yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Tüzün, vd. (2021) finansal hizmetler güven endeksinin de dahil olduğu Türkiye'de hesaplanan güven endeksleri ile hisse senedi piyasası ve alt sektörleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 2012: 05- 2018: 11 dönemi verilerine Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik testi ile Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan Pencere (Bootstrap Rolling Windows) nedensellik testleri uygulanmıştır. Analizler ile finansal hizmetler güven endeksinden BİST Sanayi endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır.

Albayrak (2022) çalışmasında güven endeksleri ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu ilişkiyi incelerken 2012: 05- 2021: 12 dönemi aylık verilerine ARDL sınır testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda iki değişken arasında ilişki bulunmamıştır.

Karabıyık (2022) 2012: 05- 2020: 03 dönemi için finansal hizmetler güven endeksi ve reel sektör güven endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunun için OLS tahmincisi kullanılmış ve

Granger nedensellik testi yapılmıştır. OLS sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Nedensellik testi ile de değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özekenci (2024) Borsa İstanbul’da işlem gören çeşitli endeksler ile finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. 2012- 05- 2023: 12 dönemini incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken ARDL sınır testini kullanmıştır. Analiz sonucuna göre finansal hizmetler güven endeksi ile kimya ve tekstil sektörü endeksi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 1. Literatür Özet Tablosu

Yazar/Yıl	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuçlar
Çevikalp (2017)	2012:05-2017:03	Enflasyon, altın fiyatları, işsizlik oranı, TÜFE bazlı reel kur, sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı	ARDL sınır testi, Granger Nedensellik Testi	Enflasyon, altın, işsizlik ve sanayi üretim endeksi etkili; imalat sanayi kapasite kullanım oranından tek yönlü nedensellik
İskenderoğlu & Akdağ (2017)	2012:05-2017:08	BIST100, TCMB net fonlama, Finansal Hizmetler Güven Endeksi	Granger Nedensellik Testi, Breitung & Candelon Frekans Nedensellik Analizi	Finansal hizmetler güven endeksinden TCMB net fonlamaya doğru tek yönlü nedensellik, BIST100 ile karşılıklı ilişki
Dilber vd. (2018)	2012-2017	Ekonomik büyüme, Finansal Hizmetler Güven Endeksi	Korelasyon analizi	Değişkenler arasında anlamlı, doğru yönlü ve düşük düzeyli korelasyon tespit edilmiştir.
Tüzün & Ceylan (2018)	2012:05-2018:11	CDS, Finansal Hizmetler Güven Endeksi	Bootstrap Nedensellik Testi	CDS’den finansal hizmetler güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik
Aktürk vd. (2019)	2012:05-2019:02	BIST100, gecelik faiz, altın fiyatı, VIX, kredi miktarı, Finansal Hizmetler Güven Endeksi	ARDL Testi	Kredi miktarı, VIX ve BIST100 negatif; gecelik faiz ve altın pozitif etkili
Canöz & Erdoğan (2019)	2011:01-2019:06	Finansal, perakende ticaret ve inşaat sektörü güven endeksleri, BIST sektör endeksleri	Hacker & Hatemi-J (2006) Simetrik Nedensellik Testi	Finansal hizmetler güven endeksi ile BIST Mali Sektör Endeksi arasında simetrik nedensellik yok, şoklar arası nedensellik var
Kılıcı (2020)	2012:05-2019:05	Ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, cari açık, Euro, Dolar, gösterge faiz oranı, sanayi üretim endeksi, BIST100	Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Testi	Finansal hizmetler güven endeksinden borsa endeksine doğru tek yönlü nedensellik
Kocabıyık & Alptürk (2020)	2012:05-2019:09	Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Tüketici Güven Endeksi, CDS, BIST100	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	BIST100’den finansal hizmetler güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik
Süsay & Ünal (2020)	2014:02-2019:12	CDS, VIX, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi, Sanayi Üretim Endeksi	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Finansal hizmetler güven endeksi ile büyüme arasında ilişki tespit edilmemiştir
Alptürk vd. (2021)	2012:05-2020:01	BIST şehir endeksleri (XSADA, XSANK, XSANT vb.), Finansal Hizmetler Güven Endeksi	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Finansal hizmetler güven endeksinden XSBUR’a doğru tek yönlü, XSDEN ve XSKON ile çift yönlü nedensellik
Hamurcu (2021)	2012:Q2-2020	Finansal Hizmetler Güven Endeksi, yurt dışı hisse senedi ve portföy yatırımları	VAR Metodolojisi, Granger Nedensellik Testi	Finansal hizmetler güven endeksinden yurt dışı portföy yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik
Tüzün vd. (2021)	2012:05-2018:11	Güven Endeksleri, Hisse Senedi Piyasası, Alt Sektörler	Hacker & Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik Testi	Finansal hizmetler güven endeksinden BIST Sanayi Endeksine doğru tek yönlü nedensellik
Albayrak (2022)	2012:05-2021:12	Güven endeksleri, döviz kuru	ARDL Sınır Testi	Güven endeksleri ile döviz kuru arasında ilişki bulunmamıştır
Karabıyık (2022)	2012:05-2020:03	Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Reel Sektör Güven Endeksi	OLS, Granger Nedensellik Testi	Değişkenler arasında karşılıklı nedensellik vardır
Özekenci (2024)	2012:05-2023:12	Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Borsa İstanbul’da işlem gören çeşitli endeksler	ARDL Sınır Testi	Finansal hizmetler güven endeksi ile kimya ve tekstil endeksleri arasında negatif ve anlamlı ilişki

Bu tablo, alışmalaradaki bulguları özetlemekte ve finansal hizmetler güven endeksinin birçok farklı ekonomik değişkenle olan ilişkisini göstermektedir.

3.VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM ve BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında öncelikle değişkenler açıklanmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılmış olan ekonometrik yöntemler açıklanmıştır. Son olarak da ekonometrik analizlerin sonuçları incelenmiş ve yorumlanmıştır.

3.1.Verİ Setİ

Çalışmanın amacı, 2012: 05 ile 2024:06 dönemi aylık verilerini kullanarak Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile altın, kur, faiz, BIST100 ve CDS arasındaki ilişkiyi incelemektir. İncelenecek olan doğal logaritmik model aşağıdaki gibidir:

$$LNFHGE_t = \beta_0 + \beta_1 LNALTIN_t + \beta_2 LNBIST100_t + \beta_3 LNCDS_t + \beta_4 LNFAİZ_t + \beta_5 LNKUR_t + e_t$$

Ampirik modelde incelenen değişkenlere ait detaylı bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler ve Kaynakları

Sembol	Değişken	Kaynak
<i>LNFHGE</i>	Finansal Hizmetler Güven Endeksi	TCMB
<i>LNALTIN</i>	Altın Fiyatı	TCMB
<i>LNBIST100</i>	BIST100	TCMB
<i>LNCDS</i>	Kredi Risk Primi	investing.com
<i>LNFAİZ</i>	Türkiye 2 Yıllık Tahvil Faizi	investing.com
<i>LNKUR</i>	Dolar/TL	TCMB

Tablo 3’de model kapsamında ele alınan serilere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Verilen tanımlayıcı istatistiklere incelendiğinde, *LNBIST100* ve *LNKUR* değişkenlerinin standart sapma değerlerinin diğerlerine göre daha değişken olduğunu belirtmektedir. Çarpıklık değerlerine bakıldığında, *LNFHGE* sola, *LNBIST100* ise sağa çarpıktır. Basıklık değerleri, *LNFHGE* ve *LNBIST100*’n verilerinin tepe noktalarının daha sivri olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre, sadece *LNCDS* değişkeninin normal dağılıma uyduğu görülmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>LNFHGE</i>	<i>LNALTIN</i>	<i>LNBIST100</i>	<i>LNCDS</i>	<i>LNFAİZ</i>	<i>LNKUR</i>
Ortalama	5.085	7.308	7.177	5.691	2.550	1.668
Medyan	5.107	7.242	6.887	5.641	2.422	1.510
Std. Sapma	0.088	0.198	0.758	0.450	0.454	0.865
Çarpıklık	-1.112	0.309	1.506	0.199	0.670	0.609
Basıklık	4.319	1.801	4.058	2.288	3.113	2.254

Jarque-Bera	40.686	11.068	62.004	4.043	11.015	12.42
Olasılık	0.000	0.003	0.000	0.132	0.004	0.002

3.2.Ekonometrik Yöntem

Çalışmada değişkenliklerin durağanlığını tespit etmek amacıyla Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi kullanılmıştır. Analize dahil edilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenirken Hatemi- J (2008) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Hacker ve Hatemi- J(2006) Nedensellik testi ile incelenmiştir. Bu bölümde söz konusu ekonometrik yöntemler incelenmiştir.

3.2.1.Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi

Fourier ADF birim kök testi yapısal değişimlerin konumunun, yapısının ve sayısının bilinmesini gerektirmeden birden fazla yapısal değişime izin veren bir birim kök testi olarak tanımlanmaktadır. Bu test için veri yaratma süreci denklem 1’de yer almaktadır.

$$\Delta y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_3 y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-i} + v_t \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan

t: Trend,

T: Gözlem Sayısı,

k: Uygun Frekans Sayısıdır.

Enders ve Lee (2012) test için uygun olan frekans değerini belirlerken 1’den 5’e kadar olan tam sayı değerleri içerisinde yukarıdaki eşitlik 1 için en küçük kalıntı kareler toplamını veren değer şeklinde belirlemişlerdir. Bu şekilde k değerinin belirlenme aşamasında sadece tam sayıların değil ondalık sayılarında kullanılabileceğini göstermişlerdir. Enders ve Lee (2012) frekans sayısını kesirli olacak şekilde 0- 2 aralığında belirlemişlerdir. Bozoklu vd. (2020) bu aralığı 0- 5 olarak belirlemişlerdir (Fendoğlu ve Gökçe, 2021: 209- 210).

3.2.2.Hatemi-J (2008) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi

Değişkenlerin uzun vade de birlikte hareketlerinin olup olmadığı eş bütünleşme testleri ile incelenmektedir. Hatemi- J(2008)’nin geliştirmiş olduğu eşbütünleşme testleri iki yapısal kırılmaya izin vermektedir. Testteki yapısal kırılma denklem 2’deki gibidir.

$$y_t = a_0 + a_1 D_{1t} + a_2 D_{2t} + \beta'_0 x_t + \beta'_1 D_{1t} x_t + \beta'_2 D_{2t} x_t + u_t \quad (2)$$

α_0 : Yapısalılık açısından değişimlerden önce yer alan statik terim,

α_1 : Birinci yapısal değişim,

α_2 : ikinci yapısal kırılma sebebiyle statik terimde meydana gelen değişim,

β_0 : yapısal değişimlerden önce yer alan eğim değişkeni,

β_1 : birinci yapısal değişimin eğimde oluşturduğu etki,

β_2 : ikinci yapısal değişimin meydana getirdiği etki.

Y_t : bağımlı değişken,

X_t : bağımsız değişken vektörüdür.

$r_t > [\tau_1]$ ise $D1_t = 1$, değilse 0; eğer $t > [\tau_2]$ ise $D2_t = 1$, değilse 0 olarak anlandırılmış kukla parametrelerdir. τ_1 ve τ_2 terimleri, değeri 0 ile 1 arasında değişen ve yapısal kırılma zamanlarını belirten bilinmeyen göstergeleri anlatmaktadır. HatemiJ testinde parametreler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını belirten temel hipotezi test etmek amacıyla ADF*, Z_t ve $Z\alpha$ test istatistiklerinden kullanılmaktadır (Buluş ve Cutcu, 2022: 909).

3.3.3. Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Testi

Hacker ve Hatemi- J (2006) tarafından geliştirilmiş olan nedensellik testinde Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi uygulanmaktadır. Toda- Yamamoto nedensellik testinde hata terimlerinin normal dağılım göstermemesi sebebiyle Hacker ve Hatemi- J (2006) testi ile kritik değerler bootstrap Monte Carlo simülasyonu ile belirlenerek bu problem ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde söz konusu yöntemle elde edilen sonuçların daha güçlü ve tutarlı olduğu ifade edilmektedir. Toda- Yamamoto (1995) nedensellik testinin ilk adımı VAR modeliyle uygun gecikme uzunluğunun (p) belirlenmesidir. Yöntemin ikinci adımında, en yüksek entegrasyona sahip değişkenin entegre seviyesi (dmax) p'ye eklenir. Bundan hareketle Toda- Yamamoto Nedensellik testinin denklemi denklem 3'deki gibidir (Beşoluk ve Keskin, 2023: 279).

$$\begin{aligned} Y_t &= \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} \alpha_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^{k+d_{\max}} \beta_j X_{t-j} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} \beta_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \\ X_t &= \gamma_0 + \sum_{j=1}^k \delta_j Y_{t-j} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} \delta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^{k+d_{\max}} \theta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t} \end{aligned} \quad (3)$$

Denkelimde (p) ve (t)'ye Wald testi uygulanmaktadır. H_0 hipotezi nedeni değildir, H_1 hipotezi ise nedenidiolarak yorumlanmaktadır.

3.3.Bulgular

Tablo 4'de Kesirli frekanslı Fourier ADF birim kök test sonuçları yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi değişkenler düzey değerinde durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan olmaktadır.

Tablo 4. Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	k	l	min. KKT	F İst.	FADF
<i>LNFHGE</i>	1	10	0.871	21.157***	-2.556
$\Delta LNFHGE$	3	6	0.548	10.267***	-7.013***
<i>LNALTIN</i>	1	5	0.975	348.444***	-2.436
$\Delta LNALTIN$	3	7	0.144	24.112***	-5.250***
<i>LNBI100</i>	0.5	11	12.162	418.518***	-1.506
$\Delta LNBI100$	0.5	12	0.739	25.443***	-4.308**
<i>LNCDS</i>	0.5	1	10.138	136.499***	-1.893
$\Delta LNCDS$	3	1	1.963	21.790***	-8.558***
<i>LNFAİZ</i>	0.5	12	12.898	94.471***	-1.185
$\Delta LNFAİZ$	1.5	11	2.047	10.845***	-5.198***
<i>LNKUR</i>	0.5	2	4.405	1692.240***	-1.717
$\Delta LNKUR$	0.5	9	0.258	13.156***	-4.761***

Not: *** ve ** ifadeleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. F istatistiği için kritik değerler Becker vd. (2016); Kesirli Frekanslı Fourier ADF birim kök testi için kritik değerler Christopoulos ve Leon-Ledesma (2011) çalışmasında yer almaktadır. “l” uygun gecikme uzunluğunu ve “k” uygun frekans sayısını göstermektedir.

Durağanlık sınavından sonra yapılan Hatemi-J (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Analiz sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Eşbütünleşme Sonuçları

Model	Test İstatistiği		Kırılma Tarihleri	
$LNFHGE_t$ $= f(LNALTIN_t, LNBIST100_t, LNCDS_t, LNFAİZ_t, LNKUR_t)$	ADF	-8.949***	2018:08:00	2018:09:00
	Zt	-9.224***	2018:10:00	2019:06:00
	Za	-149.239***	2018:10:00	2019:06:00

Not: *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Kritik değerler Hatemi-J (2008) çalışmasında yer almaktadır.

Tüm bu değişkenler, finansal hizmetler güven endeksi ile uzun dönemli bir ilişki oluşturur. Çünkü finansal piyasalar, sürekli değişen ekonomik ve politik koşullardan etkilenir. Finansal hizmetler sektörü, bu değişkenlerin etkilerine duyarlı olduğu için, bu faktörlerin uzun vadede sektördeki güveni etkilediği görülür. Ayrıca, bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki, finansal piyasaların entegre yapısından kaynaklanır. Ekonomik şoklar veya risk unsurları (döviz kuru dalgalanmaları, faiz artışları, CDS primleri gibi), finansal hizmet sağlayıcılarının risk yönetimi yeteneklerini ve piyasa güvenini doğrudan etkileyebilir. Bu faktörler arasındaki ilişki, finansal piyasalarda süregelen risklerin ve fırsatların sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi nedeniyle kalıcıdır.

Değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri araştırmak için uygulanan Hacker-Hatemi (2006) nedensellik testi sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da yer almaktadır. Tablo 6 incelendiğinde, $LNFHGE$ değişkeninden hem $LNALTIN$ hem de $LNKUR$ değişkenine doğru tek yönlü nedensellik olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Nedensellik Test Sonuçları

H_0	Test İst.	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
$LNFHGE \rightarrow LNALTIN$	5.874*	9.968	6.099	4.961
$LNALTIN \rightarrow LNFHGE$	4.072	9.771	6.747	4.863
$LNFHGE \rightarrow LNBIST100$	0.005	7.109	3.987	2.878
$LNBIST100 \rightarrow LNFHGE$	0.151	7.148	4.073	2.676
$LNFHGE \rightarrow LNKUR$	5.053*	9.542	6.205	4.698
$LNKUR \rightarrow LNFHGE$	2.853	9.268	5.844	4.497
$LNFHGE \rightarrow LNCDS$	0.402	10.111	6.553	4.798
$LNCDS \rightarrow LNFHGE$	0.562	9.349	5.943	4.593
$LNFHGE \rightarrow LNFAİZ$	0.817	6.657	4.119	2.851
$LNFAİZ \rightarrow LNFHGE$	0.595	7.440	3.829	2.630

Not: * ifadesi %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

FHGE ve BIST 100 arasında bu dönemde ilişki olmamasının nedeni, temel olarak her iki göstergenin farklı ekonomik alanları ve piyasa dinamiklerini temsil etmesidir. FHGE finans

sektörünün güvenini ve beklentilerini ölçerken, BIST 100 Türkiye'deki en büyük 100 şirketin piyasa performansını yansıtır. Makroekonomik şoklar, yerel politik gelişmeler, sektör bazlı farklılıklar ve bu göstergelerin tepki sürelerindeki ayrışmalar, iki gösterge arasında korelasyon oluşmamasına yol açmıştır.

CDS ve FHGE'nin 2012-2024 döneminde ilişkisiz olmasının temel nedeni, her iki göstergenin farklı risk ve güven unsurlarını ölçmesidir. CDS primleri, küresel yatırımcıların Türkiye'nin dış borç ödeme riskine yönelik algısını ve politik belirsizliklere karşı duyarlılığını yansıtırken, FHGE finansal hizmetler sektöründeki aktörlerin iç ekonomik koşullara ve yerel dinamiklere dair güvenini ölçer. Bu iki farklı risk ve güven unsuru, birbirinden bağımsız hareket edebilir ve dolayısıyla bu dönemde belirgin bir ilişki gözlenmeyebilir.

Faiz ve Finansal Hizmetler Güven Endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin olmaması, bu iki değişkenin farklı ekonomik ve finansal süreçlerle şekillenmesi ve farklı piyasa dinamiklerinden etkilenmesiyle açıklanabilir. Tahvil faizleri, merkez bankası politikaları ve makroekonomik beklentilere daha duyarlı iken, finansal hizmetler güven endeksi sektörel beklentilere ve piyasa oyuncularının güvenine dayanır. Bu nedenle, bu iki değişkenin birbirini doğrudan etkilemesi beklenmeyebilir.

Finansal hizmetler güven endeksindeki düşüş, yatırımcılar için bir risk artışı veya ekonomik belirsizlik işareti olabilir. Bu durum, özellikle güvenli liman arayışındaki yatırımcıların altına yönelmesine yol açabilir ve altın fiyatlarını yukarı çekebilir. Finansal hizmetler güven endeksi ile altın fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasının temel nedeni, finansal piyasalardaki güven kaybının, riskten kaçınma davranışını tetiklemesi ve altın gibi güvenli liman varlıklarının talebini artırmasıdır.

Finansal hizmetler güven endeksindeki düşüşler, döviz kurları üzerinde dolaylı ve doğrudan birçok yoldan etki yaratabilir. Finansal hizmetler sektöründeki güven kaybı, sermaye çıkışlarına, risk algısının artmasına ve dövize olan talebin yükselmesine neden olabilir. Bu faktörler, finansal hizmetler güven endeksindeki değişimlerin döviz kurları üzerinde etkili olmasını ve iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasını açıklar.

SONUÇ

Finansal piyasalardaki her geçen gün artan hacim karar sürecinde piyasa aktörlerine yol gösterici olarak bazı göstergeler hesaplanmasına neden olmaktadır. Bu göstergelerden biride Türkiye için 2012 yılından bu yana hesaplaması yapılan Finansal Hizmetler Güven Endeksidir. Finansal hizmetler sektöründe çalışmakta olan yöneticilerin duyarlılık ve düşüncelerini ifade etmeye yarayan diğer bir ifadeyle Türkiye finans piyasalarına olan güveni yansıtan bir endekstir. Bu endeks hesaplamasındaki diğer amaçlar; finansal kuruluş yöneticilerinin yakın geçmiş değerlendirmeleri, gelecek beklentilerini izlemek, finansal hizmetler sektöründeki gelişme ve eğilimleri yansıtacak bir göstergeye ihtiyaç duyulmasıdır.

Bu çalışmada da Türkiye ekonomisinde sıklıkla takip edilen kur, faiz, CDS, BIST100, altın fiyatları değişkenleri ile Finansal Hizmetler Güven Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. 2012: 05 ile 2024: 06 dönemi aylık verilerine Hatemi-J (2008) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi ve Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Eşbütünleşme testi sonucunda Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile kur, faiz, CDS, BIST100, altın fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç göstermektedir ki finansal piyasalar, sürekli değişen ekonomik ve politik koşullardan

etkilenmektedir. Finansal hizmetler sektörü, bu değişkenlerin etkilerine duyarlı olduğu için, bu faktörlerin uzun vadede sektördeki güveni etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Finansal piyasalardaki entegre yapı bu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca ekonomik şoklar veya risk unsurları finansal hizmet sağlayıcılarının risk yönetimi yeteneklerini ve piyasa güvenliğini doğrudan etkileyebilir. Finansal piyasalarda süregelen risklerin ve fırsatların sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi nedeniyle değişkenler arasındaki ilişki kalıcı olmaktadır.

Nedensellik testi sonucunda ise Finansal Hizmetler Güven Endeksinden kur ve altın fiyatları değişkenlerine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Finansal hizmetler güven endeksindeki düşüş, yatırımcılar için bir risk artışı veya ekonomik belirsizlik işareti olabilir. Bu durum sermaye çıkışlarına, risk algısının artmasına ve güven kaybına neden olarak döviz talebinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca finansal piyasalarda ortaya çıkan güven kaybı riskten kaçma isteği nedeniyle altın gibi daha güvenli varlıklara yönlendirmektedir. Bu durumlar bu iki değişkene doğru nedensellik çıkmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktürk, E., Akan, Y., & Gültekin, S. (2019). Finansal hizmetler güven endeksini etkileyen ekonomik faktörler. *4. Uluslararası sosyal Bilimler Kongresi*.

Albayrak, Ş. G. (2022). Türkiye’de döviz kuru oynaklığı ile güven endeksleri arasındaki ilişki (2012-2021). *Journal of Business Research- Turk*, 14(3), 2458- 2469.

Alptürk, Y., Tunçel, M. B., Çetenak, E. H. & Bekci, İ. (2021). Finansal hizmetler güven endeksi ile bist şehir endeksleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 271- 293.

Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.

Beşoluk, E. & Keskin, A. (2023). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri: Hacker ve Hatemi-J nedensellik analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 266-284.

Buluş, E. & Cutcu, İ. (2022). Econometric analysis of Türkiye's foreign trade in terms of The inward processing regime. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(4), 902-914.

Canöz, İ. & Erdoğan, A. (2019). Sektörel güven endeksleri ve BİST sektör endeksleri arasındaki ilişkilerin simetrik ve asimetrik nedensellik analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 26(3), 833-849.

Christopoulos, D. K., & Leon-Ledesma, M. A. (2011). International output convergence, breaks, and asymmetric adjustment. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 15(3), 1-31.

Çevikalp, S. (2017). Finansal hizmetler güven endeksini etkileyen faktörlerin analizi. *Ekonomik, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Dilber, İ., Yalçınkaya, M. K. & Şeker, N. (2018). Finansal Hizmetler Güven Endeksi. İçinde Mustafa Mıynat, Hüseyin Aktaş, Ahmet Vecdi Can, Abdulmecit Nuredin, Mensur Nuredin, Coşkun Çılbant, Burak Özdoğan, Tuna Can Güleç, Osman Gülden, Şükrü Çağrı Çelik, Tolga

Çağlayansudur (Ed.), Sosyoekonomik Boyutlarıyla İnovasyon (ss.19- 26). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Fendoğlu, E. & Gökçe, Canpolat, E. (2021). Türkiye’de eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: fourier yaklaşımı. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 203- 216.

Finansal Hizmetler Anketi (Aylık). (28.09.2024).
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e7c8b5ec-5fc8-482b-a13e-3ca2e7d7e9e2/FHA-Ayl%C4%B1k+Anket+Formu-web.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e7c8b5ec-5fc8-482b-a13e-3ca2e7d7e9e2-nWaUCR>.

Finansal Hizmetler Anketi (Üç Aylık). (28.09.2024).
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/54a5566a-d41a-4409-80a9-59deb5f2e2bc/FHA-%C3%9C%C3%A7+Ayl%C4%B1k+Anket+Formu-web.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-54a5566a-d41a-4409-80a9-59deb5f2e2bc-nWaUCQJ>.

Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.

Hamurcu, Ç. (2021). Finansal hizmetler güven endeksi, yerli yatırımcıların yabancı hisse senedi ve portföy yatırımlarını etkileyebilir mi? *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1141-1161.

Hatemi- J, A. (2008). Test for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, (35), 497-505.

İskenderoğlu, Ö. & Akdağ, S. (2017). Finansal hizmetler güven endeksinin geçerliliğinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 625- 633.

Kamışlı, S. & Meriç, E. (2024). Güven endeksleri ile pay senedi piyasası ilişkisi: sektörel yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 797- 815.

Karabıyık, E. (2022). Empirical analysis of the relationship between financial services and real sector confidence index in the Turkish economy. İçinde Erkan Alsu (Ed.), *Current Financial Studies Volume I*, (115- 126).

Kılıcı, E. N. (2020). Do confidence indicators have an impact on macro-financial indicators? An analysis of the financial service and real sector confidence indexes: evidence from Turkey. *European Journal of Government and Economics* 9(1), 74- 94.

Kocabıyık, T. & Alptürk, Y. (2020). Güven endeksleri ve cds primleri ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin keşfi. *International Journal of Business, Economics and Management Perspectives*, 5(4), 150- 168.

Özekenci, Yılmaz, S. (2024). Finansal hizmetler güven endeksi ile seçilmiş BİST sektör endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Economics and Financial Researches*, 6(1), 1-12

Öztürk, M. (2020). Türkiye’de güven endeksleri ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(25), 59- 79.

Süsay, A. & Ergin Ünal, A. (2020). Seçilmiş güven endeksleri, VIX ve CDS primlerinin büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 83-97.

TCMB. (2024). Finansal Hizmetler İstatistikleri ve Finansal Hizmetler Güven Endeksi. 24.09.2024.<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/egilim+anketleri/finansal+hizmetler+istatistikleri+ve+finansal+hizmetler+guven+endeksi>.

Tüzün, O. & Ceylan, Erem, I. (2018). Finansal hizmetler güven endeksi ile kredi temerrüt takası (CDS) arasındaki nedensellik ilişkisi. *Business and Organization Research (International Conference)*.

Tüzün, O., Ceylan, I. E. & Ceylan, F. (2021). Güven endeksleri ile hisse senedi piyasası arasındaki nedensellik analizi: Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 166- 181.

İNOVASYON VE İHRACAT İLİŞKİSİNİ İNCELEYEN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Öğr. Gör. Meliha Elif GÜVEN

Prof. Dr. Kahraman ÇATI

Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU

Özet

İnovasyon kavramının, rekabet avantajı sağlama, işletme performansının artırılması, ihracat performansının artırılması gibi kavramlarla birlikte çalışıldığı görülmektedir. İhracat kavramı ise inovatif faaliyetlerin etkisiyle artan ekonomik değer yaratma süreci olarak değerlendirilebilmektedir. Pazarların küreselleşmesi inovasyonun önemi arttırmış ve dış kaynaklı rekabetin artması, işletmeleri farklı ürün veya hizmetler yapma mecburiyetine götürmüştür. İhracatçı işletmelerin içinde bulundukları yüksek rekabet gücüne sahip küresel pazarlar inovasyon ihracat ilişkisini güçlendirmiş ve bu alandaki çalışmaların artmasına neden olmuştur. Yapılan çalışmaların her biri bu alanda literatüre katkıda bulunmuştur. İhracat ve inovasyon kavramlarının birbirleriyle olan bağlantısı göz önüne alındığında bu alanda yapılan çalışmaların incelenmesinin literatüre katkı sağlamak adına önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bakış açısıyla yola çıkılarak yapılan bu araştırmanın amacı Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan dergilerde yayımlanan konu başlıklarında “inovasyon” ve “ihracat” kelimelerini içeren araştırmalarının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesidir. Bu amaçla, SSCI, SCI-Expanded ve AHCI indekslerinde yer alan dergilerde 2013-2023 yılları arasında yayımlanan dokümanlara erişim sağlanmıştır. Gerekli hariç tutulma kriterleri uygulandıktan sonra elde edilen 849 açık erişimli yayın analizlere dâhil edilmiştir. Verilerin analizi sürecinde bibliyometride niceliksel araştırma yürütmek için bir dizi araç sağlayan açık kaynaklı bir yazılım olan bibliometrix R-paket yazılımı kullanılmıştır. Yıllar içerisinde inovasyon ve ihracat ilişkisine ilginin artmasıyla yayın sayılarının sürekli arttığı tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalardaki artışın, küresel ticaretin gün geçtikçe artması, teknolojinin hızla ilerlemesi, COVID-19 sonrası değişen ekonomik dinamikler, inovasyonun entelektüel sermaye ile olan ilişkisi, ihracata konu olan mallarının katma değerinin önem arz etmeye başlaması ve işletmelerin rekabet avantajını elinde bulundurmak için inovasyon ve ihracatı birlikte ele almasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Yıllar içinde dergilerin yayın sayılarının sürekli artmasıyla birlikte Sustainability dergisinin yıllar içerisinde diğer dergilere oranla yayın sayısının daha fazla artış gösterdiği saptanmıştır. İnovasyonun sürdürülebilirlik, ekoloji, ekonomi ve sosyal ihtiyaçların dengelenmesi gibi alanlarda etkili olması ve bu derginin sürdürülebilirlik alanındaki çalışmalara öncelik verdiği düşünüldüğünde ortaya çıkan sonucun tutarlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ön plana çıkan kavramlara ve konulara yönelik daha detaylı çalışmaların alan uzmanları tarafından yapılması tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, ihracat, bibliyometrik analiz.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN INNOVATION AND EXPORT

Abstract

It is seen that the concept of innovation is studied together with concepts such as providing competitive advantage, increasing business performance, and increasing export performance. The concept of export can be evaluated as the process of creating increasing economic value with the effect of innovative activities. The globalization of markets has increased the importance of innovation and the increase in external competition has forced businesses to produce different products or services. The highly competitive global markets in which exporting businesses are located have strengthened the innovation-export relationship and have led to an increase in studies in this field. Each of the studies has contributed to the literature in this field. Considering the connection between the concepts of export and innovation, it is thought that examining the studies conducted in this field is important in order to contribute to the literature. The aim of this research, which was conducted from this perspective, is to examine the studies containing the words “innovation” and “export” in the subject titles published in journals in the Web of Science (WoS) database using the bibliometric analysis method. For this purpose, access was provided to documents published between 2013-2023 in journals included in SSCI, SCI Expanded and AHCI indexes. After applying the necessary exclusion criteria, 849 open access publications were included in the analysis. In the data analysis process, bibliometrix R-package software, an open source software that provides a set of tools for conducting quantitative research in bibliometrics, was used. It has been determined that the number of publications has increased continuously with the increasing interest in the relationship between innovation and export over the years. It is thought that the increase in studies in this field is due to the increasing global trade, rapid advancement of technology, changing economic dynamics after COVID-19, the relationship between innovation and intellectual capital, the importance of the added value of goods subject to export, and the fact that businesses consider innovation and export together in order to maintain their competitive advantage. With the continuous increase in the number of publications in journals over the years, it has been determined that the number of publications in Sustainability journal has increased more than other journals over the years. Considering that innovation is effective in areas such as sustainability, ecology, economy and balancing social needs, and that this journal prioritizes studies in the field of sustainability, the result is seen to be consistent. It is recommended that more detailed studies on the concepts and topics highlighted in this study be conducted by field experts.

Keywords: Innovation, export, bibliometric analysis.

Giriş

Rekabet hızının arttığı küresel ticaret ortamında inovasyonun yeri büyük önem arz etmektedir (Guan & Ma, 2003). İnovasyon fikir üretiminden başlayarak uygulama sürecine kadar ilerleyen, yeni fikirlerin yaratılıp benimsenmesini sağlayan dinamik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Mary vd., 2024). İşletmeler inovasyonu problem çözme, farklı alanlarda ve dönemlerde uygulanabilirlik ve hayatta kalmayı sağlayan rekabet avantajını sağlaması açısından tüm süreçlerde kullanabilmeyi amaçlamaktadır (Khan vd., 2020; Bruce vd., 2024). İnovasyonun aynı zamanda yaratıcılığa önem vererek işletmelerdeki ekonomik verimliliği arttırıp rekabet gücünü ellerinde bulundurmalarını sağlaması işletmeler için kilit bir rol olarak görülmektedir (Tatiana vd., 2022).

İhracat, bir ülkenin dış ticaretinde elde ettiği gelir ve pazar payını artırma amacıyla gerçekleştirilen mal ve hizmet satışı olarak açıklanmaktadır (Çeviker & Bilgütay, 2011). Ülkelerin ekonomik büyümesi ve işletmelerin küresel ortamda rekabet gücünü elinde bulundurabilmesi açısından ihracat önemli bir rol üstlenmektedir (Abutalipov & Değer, 2024). İhracat performansının değerlendirilmesi finans, pazarlama ve operasyonel faaliyetlerin performanslarıyla ilişkili olarak yapılabilmektedir (Çelik & Çatuk, 2023). İmalatçı işletmeler, inovasyon ve ihracat performansı ilişkisine giderek daha fazla önem vermektelerdir (Gedik, 2017). İnovasyonun farklı çağrışımları olsa da genel anlamda işletmelere başarı sağlayan yenilikler olarak ele alınmaktadır (Turanlı & Sarıdoğan, 2010:14-15). İhracat ayrıca inovatif faaliyetlerin etkisiyle artan ekonomik değer yaratma süreci olarak da değerlendirilebilir (Çütçü, 2017). İnovasyon, özellikle yeni ürün tanıtımları yoluyla, ürün kalitesini artırıp firmaların uluslararası pazarlarda daha yüksek fiyatlar talep etmelerini sağlayarak ihracat performansını artırmaktadır (Kevin vd., 2024).

İhracat ve inovasyon kavramlarının birbirleriyle olan bağlantısı göz önüne alındığında bu alanda yapılan çalışmaların incelenmesinin literatüre katkı sağlamak adına önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da inovasyon ve ihracat kavramlarının birlikte incelendiği bilimsel çalışmalar üzerinde durulmuştur. WoS veri tabanında yer alan “inovasyon ve ihracat” terimlerini birlikte içeren çalışmaların betimsel analizleri yapılarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. İnovasyon ve İhracat İlişkisi Literatür Taraması

İşletmelerin hayatta kalabilmeleri ve rekabet üstünlüğünü elde etmeleri için önemli bir kavram olan inovasyon (yenilik), Latince bir sözcük olan ‘innovatus’ tan türemiştir. Birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde de tanımlanan inovasyon kavramı; “Pazardaki bir gereksinimin sentezlenmesi ve bu gereksinime yanıt veren ürünün üretilmesi” olarak tanımlanabilmektedir (Moore & Tushman, 1982).

Literatürde inovasyon kavramının, rekabet avantajı sağlama (Angelmar, 1990; Lengnick-Hall, 1992; De Mello, vd. 2008; Adhikari, 2011; Hana, 2013; Reguia, 2014; Distanont & Khongmalai, 2018; Anning-Dorson, 2018; Efrata, vd., 2019; Musiello-Neto, 2021), işletme performansının arttırılması (Yavuz, 2010; Erdem & Gül, 2013), ihracat performansının arttırılması (Çetin & Gedik 2017; Ayar & Erdil, 2018) gibi kavramlarla birlikte çalışıldığı görülmektedir. İnovasyon ve ihracat performansı ilişkisini inceleyen çalışmalarda; inovasyon düzeyinin işletmelerin ihracat performanslarını (satış oranlarını) olumlu yönde etkilediğine ve aralarında anlamlı bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır (Wakelin, 1998; Guan & Ma, 2003; Golovko & Valentini, 2011; Sarıçay, 2012; Şahbaz & Çakmak, 2013; Yıldırım & Erul, 2013; Çetin & Gedik, 2017; Ayar & Erdil 2018). İhracat davranışları birbirlerinden farklılık gösteren işletmelerin inovasyon faaliyetlerinin de farklılık gösterdiği ve bu bağlamda inovatif davranışları pozitif yönde

artış gösteren işletmelerin ihracat performanslarının da orantılı arttığı görülmektedir (Wakelin, 1998: 829; Ayar & Erdil, 2018). Ayrıca özellikle ihracat yapan işletmelerin büyüme oranları üzerinde inovasyonun olumlu etkisi olduğu görülmektedir (Golovko & Valentini, 2011: 375). Bu bağlamda, inovasyon kapasitesinin artması ve ihracatın büyümesi arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi olduğu görülmektedir (Guan & Ma 2003: 744).

İnovasyon ve ihracat ilişkisinin ele alındığı çalışmalar genel olarak incelendiğinde birbirleriyle çift yönlü olarak ilişkide oldukları ve özellikle işletme alanında yapılan birçok çalışmanın konusunu oluşturdukları görülmüştür (Damijan vd., 2008; Zhao & Li 1997; Guan & Ma 2003; Cassiman & Golovko, 2007; Golovko & Valentini, 2011; Çavuşgil & Zou, 1994; Douglas & Craig, 1989; Albaum vd., 1989; Márquez-Ramos vd., 2009; Şeyhanoğulları vd., 2024). Literatürde sıklıkla rastlanan inovasyon ihracat ilişkisinin nitel yöntemlerden biri olan bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenip yorumlanmasının literatüre katkı vereceği düşünülerek bu çalışma planlanmıştır.

2. Yöntem

Araştırmada yöntem olarak nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz tercih edilmiştir. Bibliyometrik analiz, bilimsel literatürün değerlendirilmesi amacıyla yayımlanmış çalışmaların tanımlanması, değerlendirilmesi, izlenmesi ve birbiriyle bağlantılı olanların karşılıklı ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla kullanılan bir yöntemidir (Özen & Yavaş, 2022: 218; Akhan vd., 2021: 334). Bu ihtiyaca yönelik olarak kullanılan çeşitli programlar bulunmaktadır (R, CiteSpace, VOSviewer, SciMAT).

Bu çalışmada, bibliyometride niceliksel araştırma yürütmek için bir dizi araç sağlayan açık kaynaklı bir yazılım olan bibliometrix R-paket yazılımı kullanılmıştır (Agbo vd., 2021: 4-5). Çalışmada, Bibliometrix'in WoS'tan BibTex formatında veri içe aktarması için biblioshiny'nin doğasında bulunan fırsatlardan yararlanılmıştır.

2.1. Veri Kaynakları

Çalışmada WoS'da yer alan 'inovasyon ve ihracat' kelimelerini içeren tüm çalışmalar seçilerek çalışmaların genel yapısına ulaşılmıştır (n=849). Nihai arama ve verinin sonraki işlemler için kaydedilmesi işlemi 30 Ocak 2024 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Arama sürecinde başlangıç yılı olarak 2013 bitiş tarihi olarak 2023 yılı belirlenmiştir.

WoS'un filtreleme özellikleri yardımıyla tüm çalışmalar tespit edilerek yayım yılı (2013-2023 yılları arası)¹⁴², doküman tipi (article, review article) ve açık erişim alanlarında filtrelemeye gidilerek 849 çalışma tespit edilerek analizlere dâhil edilmiştir.

Bu çalışma WoS veri tabanında inovasyon ve ihracat konusunda yayınlanan makaleleri tanımlayıcı bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Betimsel araştırma modeli, alanda mümkün olduğunca çok sayıda uygun bilimsel çalışmanın taranıp analiz edilmesi ve sonuçların genelleştirilmesi için kullanılan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Atabey & Evren Yapıcıoğlu, 2021: 771). Bibliyometrik göstergeler kullanılarak oluşturulan alt araştırma soruları aşağıda yer almaktadır.

- Yıllara göre inovasyon ve ihracat üzerine yayın sayılarının dağılımı nasıldır?
- İnovasyon ve ihracat üzerine yayın sayılarının en popüler 10 dergiye göre dağılımı nasıldır?

¹⁴² Henüz 2024 yılı bitmediği için bu yıla ait veriler kullanılmamıştır.

2.2. Verilerin Analizi

WoS üzerinden indirilen 849 dokümana ait bibliyografik bilgi bibliometrix R-paket yazılımı programına yüklenilerek analiz edilmiştir.

İlgili yayınların yıllar içerisindeki seyri incelendiğinde yayın sayılarının 2013'den 2023 yılına kadar belirli bir kararlılıkta ilerleyerek artış gösterdiği görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Yıllara Göre Yayınların Dağılımı

Yıl	Yayınlar
2013	30
2014	27
2015	35
2016	43
2017	58
2018	76
2019	75
2020	103
2021	111
2022	131
2023	160

Rekabet ortamının dışında kalmamak küresel pazarlardan pay alarak gelişmişlik düzeylerini koruyabilmek dış ticaret için büyük önem taşımaktadır (Dabakoğlu & Bakan, 2020: 252; Erdiñç & Aydınbaş, 2020: 497). Günümüzde ülkelerin ihracata konu olan mallarının katma değerinin önem arz etmeye başlaması ülkelerin yenilikçi çıktılar oluşturmalarını yolunu açmıştır (Doru & Dabakoğlu, 2021: 297; Bayar & Dabakoğlu, 2023: 423). Bu durumun yıllar içerisinde inovasyon ve ihracat ilişkisine ilginin artmasına ve bu ilginin de yayın sayılarında artışla kendini gösterdiği düşünülmektedir.

Tablo 2: Yayınların Dergilere Göre Dağılımı

Sources	Yayınlar
SUSTAINABILITY	96
INTERNATIONAL BUSINESS REVIEW	19
JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH	16
MARKETING AND MANAGEMENT OF INNOVATIONS	14
INTERNATIONAL MARKETING REVIEW	13
RESEARCH POLICY	12
ECONOMIC RESEARCH-EKONOMSKA ISTRAZIVANJA	11
FRONTIERS IN ENVIRONMENTAL SCIENCE	11
PLOS ONE	11
ECONOMIES	10

Tablo 2 incelendiğinde inovasyon ve ihracat ilişkisi konusundaki çalışmaların sayısının farklı dergilerde farklılık gösterdiği saptanmıştır. Farklılık göstermesi doğaldır. Bu durumun dergilerin odaklandıkları konu alanlarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir

Sonuç ve Tartışma

İşletmelerin yerel pazarlardaki büyüme hedeflerine ulaşmaları, ticaretin küreselleşmesiyle birlikte ortaya çıkan rekabetin artmasıyla zorlaşmaktadır (Ayar & Erdil, 2018). Küresel pazarlara açılarak büyümeyi hedefleyen işletmelerinse bu hedeflerini gerçekleştirebilmesi için uluslararasılaşma yolunda ihracat bir seçenek olarak düşünülmektedir. Diğer uluslararasılaşma türleri göz önünde bulundurulduğunda, daha az kaynak gerektiren ve içermiş olduğu düşük risk sebebiyle küresel fırsatlardan yararlanmak isteyen işletmeler için en çok tercih edilen uluslararasılaşma şekli olarak ihracat kabul edilmektedir (Yücel, 2019). Rekabet gücü yüksek olan işletmeler dış pazarların avantajından yararlanmak için ihracatı tercih etmekte ve karlılık ve büyümelerini bu şekilde geliştirmeyi amaçlamaktadırlar (Kahveci, 2012). İnovasyon ise şirket içerisinde ki verimliliği ve kârlılığı arttırdığından firmanın yeni pazarlara girmesini ve girdiği pazarlarda rekabet edebilmesini sağlar (Elçi, 2006). İnovasyon ve ihracat kavramlarının işletmeler için önemi yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bulgularla ispatlanmaktadır (Damijan vd., 2008; Zhao & Li 1997; Guan & Ma 2003; Cassiman & Golovko, 2007; Golovko & Valentini, 2011; Çavuşgil & Zou, 1994). Günümüzde birçok işletme rekabette inovasyonun en önemli güç olduğunu kabul etmektedirler (Güven & Demirtaş, 2023; Demirci vd., 2013).

Bu çalışmada WoS veri tabanındaki 2013-2023 yılları arasındaki “inovasyon ve ihracat” terimlerini içeren çalışmalar tespit edilmiş ve bu bilimsel çalışmaların betimsel analizi yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak veriler analiz edilmiştir. WoS’un filtreleme özellikleri yardımıyla tüm çalışmalar tespit edilerek yayım yılı, doküman tipi (article, review article) ve açık erişim alanlarında filtrelemeye gidilerek 849 çalışma tespit edilerek analizlere dâhil edilmiştir. Bibliometrix R-paket yazılımı programına 849 çalışma yüklenerek yayınların yıllara ve dergilere göre dağılımları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgularda 2013 yılından 2023 yılına kadar geçen süreçte “inovasyon” ve “ihracat” terimlerinin birlikte incelendiği çalışmalarının sayısında artış tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalardaki artışın, küresel ticaretin gün geçtikçe artması, teknolojinin hızla ilerlemesi, COVID-19 sonrası değişen ekonomik dinamikler, inovasyonun entelektüel sermaye ile olan ilişkisi, ihracata konu olan mallarının katma değerinin önem arz etmeye başlaması ve işletmelerin rekabet avantajını elinde bulundurmak için inovasyon ve ihracatı birlikte ele almasının etkisi olduğu düşünülmektedir (Doru & Dabakoğlu, 2021: 297; Perker & Karaman, 2021; Şeker & Danacı, 2021; Bayar & Dabakoğlu, 2023). Bununla birlikte bu iki kavramın birlikte incelendiği yayınları içeren dergiler analiz edildiğinde çalışmaların sayısının farklı dergilerde farklılık gösterdiği saptanmıştır. Farklılık göstermesi doğaldır. Bu durumun dergilerin odaklandıkları konu alanlarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. İhracat ve inovasyon terimlerinin birlikte kullanıldığı yayınların en fazla yayımlandığı dergi olarak **“SUSTAINABILITY”** dergisi dikkat çekmektedir. İnovasyonun sürdürülebilirlik, ekolojik, ekonomik ve sosyal ihtiyaçların dengelenmesi ve mevcut yeniliklerin gelecek nesillere sistematik bir şekilde aktarılmasını sağlaması ile birlikte bu derginin sürdürülebilirlik alanındaki çalışmalara öncelik verdiği düşünüldüğünde ortaya çıkan sonucun tutarlı olduğu görülmektedir.

Yaptığımız araştırma sonucunda WoS veri tabanı üzerinde inovasyon ve ihracat ilişkisini inceleyen makaleler incelenmiş ve bu alanda literatüre katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Bu çalışmanın genişletilmesi ve bibliyometrik anlamda bu iki terimin içerisinde bulunduğu çalışmaların analiz edilmesinin, ileride bu alanda yapılacak çalışmalar için bir yol haritası olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Çeviker, A., & Bilgütay, H. (2011). Türkiye ve İsrail'in ihracat performansı üzerine bir karşılaştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 89-99.

Agbo, F. J., Oyelere, S. S., Suhonen, J., & Tukiainen, M. (2021). Scientific production and thematic breakthroughs in smart learning environments: a bibliometric analysis. *Smart Learning Environments*, 8, 1-25.

Akhan, C.E., Korkmaz, Ü.İ., Strugo, R., Altıntaş, M.H., 2021, Hizmet Kalitesi Ve Servqual Ölçeği Literatürünün Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), 329-352

Al, U. & Tonta, Y. (2004), “Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar”, *Bilgi Dünyası*, 5(1), s. 19- 47.

Albareda, L. & Hajikhani, A. (2019). Innovation for sustainability: Literature review and bibliometric analysis. *Innovation for Sustainability: Business Transformations Towards a Better World*, 35-57.

Albaum, G., Stroudskov, J., Duerv, E., Laurence Powd, (1989). “International Marketing and Export Management”, Addison-Wesley Publishing Company, Meulo Park, California.

Albort-Morant, G., Henseler, J., Leal-Millán, A. ve Cepeda-Carrión, G. (2017). Mapping the field: A bibliometric analysis of green innovation. *Sustainability*, 9(6), 1011.

Ale Ebrahim, N., & Bong, Y. (2017). Open innovation: A bibliometric study. *International Journal of Innovation (IJI)*, 5(3).

Atabey, N. & Yapıcıoğlu-Evren, A. (2021). Bibliometric Analysis of the Articles in the Field of Argumentation in Science from 1976 to 2020. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(45), 766-789.

Ayar B, Erdil S, (2018), ‘İnovasyon ve ar-ge Faaliyetlerinin İhracat Performansına Etkisi: Türk işletmeleri üzerine algısal bir araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 13, Sayı 49, Ocak 2018, ISSN 1300-0845, ss. 45-68.*

Ayar, Bahadır & Erdil, T. Sabri (2018). “İnovasyon ve Ar-Ge Faaliyetlerinin İhracat Performansına Etkisi: Türk İşletmeleri Üzerine Algısal Bir Çalışma”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(49), 45-68.

Bayar, İ., & Dabakoglu, M. (2024). How do economic growth, trade openness, and non-renewable and renewable energy affect environmental quality in VISTA Countries?. *Economic Journal of Emerging Markets*, 63-76.

Bruce, Rawlings., Simon, M., Reader. (2024). *What Is Innovation?* doi: 10.1093/oxfordhb/9780198869252.013.11

Bruno, Cassiman., Elena, Golovko. (2007). Innovation and the Export-productivity Link. *Research Papers in Economics*,

Calheiros-Lobo, N., Vasconcelos Ferreira, J., & Au-Yong-Oliveira, M. (2023). SME internationalization and export performance: A systematic review with bibliometric analysis. *Sustainability*, 15(11), 8473.

Campigotto-Sandri, E., Caciatori-Junior, I., Chapaval-Pimentel, P., ve Meira-Teixeira, R. (2020). Social entrepreneurship and social innovation: A bibliometric analysis. *Estudios Gerenciales*, 36(157), 511-524.

Cavusgil, S. Tamer & Zou, Shaoming, (1994). "Marketing Strategy – Performance Relationship: An Investigation Of The Empirical Link In Export Market Ventures", *Journal of Marketing*, (58), 1- 21.

Chalioti, E., Drivas, K., Kalyvitis, S., & Katsimi, M. (2020). Innovation, patents and trade: A firm-level analysis. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économie*, 53(3), 949-981.

Chistov, V., Aramburu, N. & Carrillo-Hermosilla, J. (2021). Open eco-innovation: A bibliometric review of emerging research. *Journal of cleaner production*, 311, 127627.

Çavuşgil Köse, B. (2020). Turizm & Covid-19: Bir bibliyometrik analiz yaklaşımı. *Journal of Humanities and Tourism Research*, (Special Issue 5): 99-111.

Çavuşgil, S. T. & Zou, S. (1994). "Marketing Strategy - Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures", *Journal of Marketing*, 58, 1-21.

Çeviker, A., & Taş, İ. (2011). Türkiye’de ihracat çeşitlendirmesi ve büyüme ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-10.

Dabakoğlu, M., & Bakan, S. (2020). Tarım Sektörünün İhracat Sorunları: Mardin İli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 251-272.

Dagnino, G. B., Levanti, G., Mina, A., & Picone, P. M. (2015). Interorganizational network and innovation: a bibliometric study and proposed research agenda. *Journal of Business & Industrial Marketing*.

Damijan, J., Kostevc, Č. and Polanec, S. (2010) From innovation to exporting or vice versa, *The World Economy*, 33, 374–98.

De Fuentes, C., Niosi, J., & Peerally, J. A. (2021). Exploring innovation and export interplay in Canadian firms. *Economics of Innovation and New Technology*, 30(8), 786-806.

De Paulo, A. F., Carvalho, L. C., Costa, M. T. G., Lopes, J. E. F. ve Galina, S. V. (2017). Mapping open innovation: A bibliometric review to compare developed and emerging countries. *Global Business Review*, 18(2), 291-307.

Dodgson, M., & Gann, D. (2018). *Innovation: A very short introduction*. Oxford University Press.

Doru, Ö., & Dabakoğlu, M. (2021). Seçilmiş Ülkelerde Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 295-313. <https://doi.org/10.33399/biibfad.883553>

Douglas, S.P. & Craig, C.S. (1989), "Evolution of global marketing strategy: scale, scope and synergy", *Columbia Journal of World Business*, Vol. 24 No. 3, pp. 47-59.

Elena, Golovko., Cindy, Lopes-Bento., Wolfgang, Sofka. (2023). Learning by exporting for marketing innovation. *Industry and Innovation*, 30:607-635. doi: 10.1080/13662716.2022.2161874

Emre, Çelik., Cüneyt, Çatuk. (2023). Uluslararası Ticarete İhracat ve İşletmelerin İhracat Performansını Etkileyen Faktörler. doi: 10.58830/ozgur.pub270.c1095

Erdinç, Z., & Aydınbaş, G. (2020). Yüksek teknoloji ürünleri ihracı ve belirleyicileri: Panel veri analizi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(30), 496-507.

Foroudi, P., Akarsu, T. N., Marvi, R., & Balakrishnan, J. (2021). Intellectual evolution of social innovation: A bibliometric analysis and avenues for future research trends. *Industrial Marketing Management*, 93, 446-465.

Gaitán-Angulo, M., Díaz, J. C., Vilorio, A., Lis-Gutiérrez, J. P. & Rodríguez-Garnica, P. A. (2018). Bibliometric analysis of social innovation and complexity (Databases Scopus and Dialnet 2007–2017). *International Conference on Data Mining and Big Data (23-30)*. Springer, Cham.

Golovko E. & G. Valentini. (2011). Exploring The Complementarity Between Innovation and Export for SMEs' Growth. *Journal of International Business Studies*. 42.3, 362-380.

Guan, J., & Ma, N. (2003). Innovative capability and export performance of Chinese firms. *Technovation*, 23, 737–747. doi:10.1016/S0166-4972(02)00013-5

Gülmez, D., Özteke, İ., & Gümüş, S. (2020). Uluslararası dergilerde yayımlanan Türkiye kaynaklı eğitim araştırmalarının genel görünümü: Bibliyometrik analiz. *Eğitim ve Bilim*, 46(206).

Güven, E., & Demirtaş, Ö. (2020). İşletmelerin İnovatif Performanslarının İhracat Performanslarına Etkisi: Bir Alan Çalışması. *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(1), 1-17.

Han, L., Wojan, T. R., Tian, Z., & Goetz, S. J. (2024). How export performance is mediated by innovation, owner characteristics, and location. *Economics Letters*, 237, 111657.

Harmancıoğlu, Nükhet, (2012). “İnovasyon Süreci: Yeni Ürün Geliştirmede İnovasyon Literatürünün Teorik Meta Analizi”. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 1(1), 1-23.

Hotamışlı, M., Erem, I., (2014), “Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi”, *Journal of Accounting & Finance*, (63), 1-20.

İbrahim, Çütçü. (2017). İnovasyonun ihracat performansına etkisi: yatay-kesit analizi uygulaması. *The Journal of International Social Research*, 10(48):586-596. doi: 10.17719/JISR.2017.1528

Janik, A., Ryszko, A. ve Szafraniec, M. (2021). Exploring the social innovation research field based on a comprehensive bibliometric analysis. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(4), 226.

Kahveci E., (2012). “İşletme Stratejileri ve İhracat Performansı İlişkileri”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4 (6), ss.2-34.

Kahveci, A. (2023). İhracat Performansı: Vosviewer İle Bibliyometrik Bir Analiz. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 118-133.

Khan, M. T., Khan, T. I., & Khan, S. (2020). Innovation & Its Diffusion in Business: Concept, Stages & Procedural Practices. *sjesr*, 3(4), 174-186.

Mahdieh, Mokhtari, Moughari., Tugrul, U., Daim. (2023). Developing a model of technological innovation for export development in developing countries. *Technology and society*, doi: 10.1016/j.techsoc.2023.102338

Maier, D., Maier, A., Aşchilean, I., Anastasiu, L. & Gavriş, O. (2020). The relationship between innovation and sustainability: A bibliometric review of the literature. *Sustainability*, 12(10), 4083.

Martins, T., Braga, A., Ferreira, M. R., & Braga, V. (2022). Diving into social innovation: a bibliometric analysis. *Administrative Sciences*, 12(2), 56.

Mary, A., Pei., Jonathan, A., Plucker. (2024). *Innovation*. 264-267. doi: 10.4337/9781035317967.ch58

Mortazavi, S., Eslami, M. H., Hajikhani, A., & Väättänen, J. (2021). Mapping inclusive innovation: A bibliometric study and literature review. *Journal of Business Research*, 122, 736-750.

Murat, Abutalipov., Mustafa, Kemal, Değer. (2024). İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Geçiş Ekonomileri Üzerine Panel Veri Analizleri. *Sosyoekonomi Journal*, 32(61):341-367. doi: 10.17233/sosyoekonomi.2024.03.16

OECD-EUROSTAT, (2005). Oslo Kılavuzu, Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler, (Tubitak, çev.). *Paris: Oecd ve Eurostat Ortak Yayını*, 50-117.

Özkan Özen, Y.D., & Yavaş, V. (2022). Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Anlayışına Yönelik Bir Bibliyometrik Analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 209-228.

Palangkaraya, A. (2012). The link between innovation and export: Evidence from Australia's small and medium enterprises. *ERIA Discussion Paper*, 8.

Perçin, S. (2005). İhracat Performansını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Firmaların İhracat Performans Ölçülerine Göre Sınıflandırılmasındaki Rolü: İSO 1000 Sanayi Firmaları Uygulaması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 139-155.

Perker, B., & Karaman, A. (2021). Covid-19'un inovasyon ve ihracat üzerine etkisi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 83-96.

Pham, Tien, Thanh., Duong, The, Duy. (2023). Innovation and export: evidence from manufacturing SMEs in a developing economy. *International Journal of Development Issues*, 22(2):278-297. doi: 10.1108/ijdi-02-2023-0051

Salam, S., Senin, A. A., Sheeraz, M. I. S., ve Zainab, S. S. (2020). Innovation management: a bibliometric analysis. *Journal of Public Value and Administrative Insight*, 3(4), 169182.

Savrun, B., Mutlu, H.M. (2019). Kent Lojistiği Üzerine Bibliyometrik Analiz, *Kent Akademisi*, Volume, 12 (38), Issue 2, Pages, 364-386.

Schumpeter JA. The theory of the business cycle. *Keizaigaku Ronshu*. 1931;4:1–32.

Sesini, G., & Lozza, E. (2023). Understanding Individual Attitude to Money: A Systematic Scoping Review and Research Agenda. *Collabra: Psychology*, 9(1), 1-25.

Shang, T., Miao, X. & Abdul, W. (2019). A historical review and bibliometric analysis of disruptive innovation. *International Journal of Innovation Science*, 11(2), 208-226.

Shang, T., Miao, X. & Abdul, W. (2019). A historical review and bibliometric analysis of disruptive innovation. *International Journal of Innovation Science*, 11(2), 208-226.

Sidheswar, Panda. (2022). Does Innovation Spur Export Performances across Countries An Investigation from Meta-regression Analysis. *Millennial Asia*, 097639962211003-097639962211003. doi: 10.1177/09763996221100302

Sin, I., Fabling, R., Jaffe, A. B., Maré, D. C., & Sanderson, L. (2014). Exporting, innovation and the role of immigrants. *Available at SSRN 2537149*.

Singer, L. M., & Alexander, P. A. (2017). Reading on paper and digitally: What the past decades of empirical research reveal. *Review of educational research*, 87(6), 1007-1041.

Şeker, A., & Danacı, T. (2021). İhracat ve İnovasyon Temelli Markalaşma İlişkisi: Türkiye Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 995-1006. <https://doi.org/10.18506/anemon.767899>

Şeyhanoğulları, T., Çatı, K. & Güven M. E. (2024). The Intermediary Role of Innovation in the Effect of Market Orientation on Export Performance. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(101), 451-470.

Tatiana, N., Skorobogatova., Inna, Yu., Marakhovskaya., E., O., Aborkina. (2022). Innovation: activity and result, the association with the service; innovation as the main factor improving efficiency. *Èkonomika stroitel'stva i prirodopol'zovaniâ*, 80(3):103-110. doi: 10.37279/2519-4453-2021-3-103-110

Tian, Wang., Cangfeng, Wang. (2022). Innovation activity and exports by destination. *Applied Economics*, 55:3623-3636. doi: 10.1080/00036846.2022.2117775

Torlak, Omer, Ozdemir, Suayıp & Kula, Veysel, (2007). “Türk İşletmelerinin İhracat Performansı Belirleyicileri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 103-114.

Umut Zan, B. (2013), Türkiye’de bilim dallarında karşılaştırmalı bibliyometrik analiz çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, (Türkiye).

Uyar, K., & Oralhan, B. (2017). Innovation capability and export performance of Turkish export firms. *Chinese Business Review*, 16(10), 481-495.

Vatananan-Thesenvitz, R., Schaller, A. A. & Shannon, R. (2019). A bibliometric review of the knowledge base for innovation in sustainable development. *Sustainability*, 11(20), 5783.

Yeo, W., Kim, S., Park, H. & Kang, J. (2015). A bibliometric method for measuring the degree of technological innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 95, 152162.

Yücel A, (2019) ‘İhracat pazarlaması stratejileri ile firma performansı ilişkisi’ *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences* Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 205-225, Ocak – 2019

Zhang, X., Chen, H., Wang, W., & Ordóñez de Pablos, P. (2016). What is the role of IT in innovation? A bibliometric analysis of research development in IT innovation. *Behaviour & Information Technology*, 35(12), 1130-1143

Zhao, H. & Li, H. (1997). R&D and Export: An Empirical Analysis of Chinese Manufacturing Firms. *The Journal of High Technology Management Research*. 8.1, 89-105.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

25. Oturum

1921 VE 1924 ANAYASALARINDA MODERN DEVLET İRADESİNİN YEREL YÖNETİMLER KAVRAYIŞINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Hakan EVİN¹⁴³
Arş. Gör. Hasan PEKDEMİR¹⁴⁴

Özet

Ulus-devlet denilen modern siyasal yapılar ile onun hemen öncesinin siyasal yapıları olan imparatorlukları birbirinden ayırın en önemli gösterge egemenliğin kaynağı (auctoritas) ve kullanım şeklidir (potestas). Modern siyasal yapılarda, modern öncesinden farklı olarak auctoritas, doğrudan toplumun kendisine hitap eden ulus ve/veya halk kavramları üzerinden kurulur. Potestas ise buna bağlı olarak, “toplumsal sözleşme” vesikaları olan anayasalar tarafından kesin ve net bir şekilde güvence altına alınır. Dolayısıyla anayasa denilen metinler, devletlerin temel idare edilme biçim ve yöntemlerini göstermekten öte modern bir siyasal iradenin varlığının kanıtıdır. İktidarın kaynağı (auctoritas) ve biçimi (potestas) doğrudan halkla/ulusla ilişkilendirildiğinde, mahalli idarelerin anayasal konumları, merkezi idarenin şekli ve işleyişine göre devletin karakteri açısından çok daha bilgi vericidir. Siyasal bir yapı içerisinde, yönetilenlerin iradesinin etki ve tesiri, merkezi yönetimlere nazaran en hızlı ve en az dolayım ile yerel yönetimlerde gösterir kendini. Bu çalışmada Türkiye’de modern siyasal iradenin varlığının göstergesi olarak 1921 ve 1924 anayasaları, yerel yönetimlere açtıkları alan üzerinden tartışılacaktır. Anayasal kurumsallaşmanın biçimsel olarak ortaya koyduğu ulus-devlet olma iddiası, içerik açısından egemenliğin modern kullanımının en dolayimsız göstergesi olan yerel yönetim anlayışı ile ne kadar uyup uymadığı sorgulanacaktır. Yerel yönetimlerin devlet örgütlenmesi içerisinde sahip olduğu ağırlık bir ölçüt kabul edilerek bu çerçevede kuramsal bir tartışma yürütülecektir. Günümüzde farklı alanlarda yaşanan kriz ve tartışmaların konu özelindeki yansımaları ve imkanları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, egemenlik, anayasa, yerel yönetimler.

¹⁴³ Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, Türkiye, hevin@adiyaman.edu.tr, 0000-000220144621

¹⁴⁴ Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, Türkiye, pekdemir135@gmail.com, 0000-0002-7983-9719

EVALUATION OF THE MODERN STATE WILL IN THE 1921 AND 1924 CONSTITUTIONS THROUGH THE PERSPECTIVE OF LOCAL GOVERNANC

Abstract

The most important indicator that differentiates modern political structures known as nation-states from the political structures of empires, which existed just before them, is the source of sovereignty (*auctoritas*) and the way it is authority (*potestas*). In modern political structures, unlike in pre-modern ones, *auctoritas* is established directly through the concepts of nation and/or people, which address society itself. *Potestas*, accordingly, is guaranteed clearly and definitively by constitutions, which are documents of the “social contract”. Therefore, texts called constitutions are evidence of the existence of a modern political will, rather than merely showing the basic forms and methods of states. When the source of power (*auctoritas*) and its form (*potestas*) are directly associated with the people/nation, the constitutional positions of local administrations are much more informative about the character of the state than the form and functioning of the central administration. Within a political structure, the influence and impact of the will of the governed manifests itself most rapidly and with the least mediation in local governments, compared to central governments. This study will discuss the 1921 and 1924 constitutions as indicators of the existence of a modern political will in Turkey, through the field they provided for local governments. The claim of becoming a nation-state, as formally presented by the process of constitutional institutionalization, will be questioned in terms of its alignment with local governments which is the most direct indicator of modern sovereignty. In this connection a theoretical discussion will be conducted, by accepting the weight of local governments within the state organization as a criterion. In the present age, the reflections and opportunities of crises and debates occurring in different areas on the specific subject will be assessed.

Keywords: State, sovereignty, constitution, local governments.

GİRİŞ

Devlet kavramı Arapça devri daim etmek, el değiştirmek anlamına gelen davla kelimesinden gelir. Dolayısıyla kavram ezelden ebede bir devamlılığı belirtmez aksine geçiciliği vurgular. Oysa günümüzde kavrama yüklenen anlam bunun tam tersidir. Devlet dendiğinde neredeyse Adem'den günümüze miras kalmış bir gelenekten söz ediliyor gibi bir anlam ortaya sunulur. Kelimenin kökü ile günümüzde kazandığı anlam farklılığının temelinde modernitenin dünya kavrayışı yatar. Modernite değişen, dönüşen yok olan karşısında sabit, elde tutulabilir olanı arar. Birinci durumda kontrol etmek, denetlemek ve hüküm altında tutmak imkansızdır. İkincisinde ise kolayca öngörülebilir ve kontrol edilebilir bir sabite mevcuttur. Bu nedenle hüküm sürmek, egemenlik kurmak kolaylaşır. Modern Batı dillerinde devlet kavramı bu anlayışla türer. State, statistic, school ortak kökten gelir. Latince kökeni koşul, hal, durum, tavır, tutum, davranış anlamlarına sahip olan *status* olduğu anlaşılır. Aynı zamanda kişinin, içinde yer aldığı sınıfsal konumunun yasal durumunu da belirtir (Brancourt, 2011: 179). Modern siyaset felsefesi görüşünde devlet dediğimiz yapı bu açıdan ölçmeye, öngörülebilir olmaya, hesap etmeye uygun biçimde tasarlanmıştır. Machivelli (2011), Hobbes (2012), Rousseau (2016) devleti bu kavrayışla tasarlamışlardır.

Devletin bu modern tasarımı daha önce tebaa olan yönetilenleri halk, ulus, yurttaş konumlarına yükseltmiştir. Egemenliğin daha kurumsal bir hal alması yönetilenler nezdinde hükmetmeye yeni bir meşruluk kazandırırken yönetilenler nezdinde ise bir takım demokratik haklara sahip olmayı beraberinde getirmiştir. Modern siyaset dilinde demokrasi kavramının ağırlıklı yer edinmiş olması bu nedenledir. Egemenlik halka dayandığında halkın da belli bir takım haklara sahip olması gerekir. Bu durumun en önemli kazanımı yönetim süreçlerine katılımdır. Merkezi hükümetlerin seçim süreçleri ile oluşması bu açıdan bir göstergedir fakat daha da önemlisi yerel yönetim süreçlerine katılımdır.

Siyasal süreçlerin demokratikleşmesinin en önemli ayağı bu açıdan yerel yönetimlerdir. Çünkü sadece seçim mekanizmasının işlediği kurumlar değildir yerel yönetimler. Bundan daha da önemli olan halka yakınlığı, hizmet alma süreçlerinden halkın doğrudan etkilenmesi ve karar alma süreçlerinde merkezi hükümetlere göre halkın sahip olduğu imkanların daha fazla olmasıdır.

Türkiye, tanzimattan bu güne modernleşme sürecinin içinde olan bir ülke olarak bu süreçten uzak durmamıştır. Osmanlı bir imparatorluk olduğu halde yönetimde modernleşme süreçlerine dahil olmuştur. Koşulların zorlaması veya başka gerekçelerle olmuş olması sürecin olgusal gerçekliğini değiştirmez. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde öyle ya da böyle modern bir siyasal yapıya sahibiz ve yapı o günlerden başlayarak kurumsallaştı. Modern devlet olma sürecimiz içerisinde yerel yönetimler de oldukça dikkat çekici bir gelişim sergilemiştir. Özellikle 1921 Anayasası süreci, tüm bu tarihsel sürecin kısacık fakat en zirve noktası olarak karşımıza çıkar.

1. OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİ MİRASI

Osmanlı'nın klasik döneminde Merkezin taşra uzantısı olarak İlmiye teşkilatı varlık gösterir. İlmiye sınıfı Osmanlı'da eğitim ve fetva dışında özellikle yargı alanı başta olmak üzere yönetim ve beledi görevleri olan bir teşkilattı. Kazaskerlik makamının bir memuriyeti olarak kadılar, sancak ve kazalarda yargı görevinin yanında mülki, mali, beledi ve hatta asayiş sağlamada adına askeri alanlarda görevli kişilerdi (Ortaylı, 1979: 170). Osmanlı klasik döneminde bu açıdan modern anlamda bir yerel yönetimlerden bahsetmek mümkün olamamaktadır. İlmiye sınıfının görev ve yetki çeşitliliği, onu, günümüz modern devlet yapılanması içerisinde bir yere

konumlandırmayı oldukça zorluyor. Kendi yapılanması içerisinde modern öncesi bir yapılanmadır ve ancak o şekilde ele almayı gerektirir.

Tanzimatla birlikte merkeziyetçiliği artıran yönetim tekniklerine ve kurumlarına yöneldi Osmanlı. Buradaki amaç eyalet idaresinin ıslahı ile gelirlerin artırılmasını ve yönetimin tutarlılığını sağlamaktı. Böylece merkezi hükümetin taşradaki egemen gruplar üzerindeki otoritesi artacaktı (Ortaylı, 1979: 287). Türkiye’de kentlerin birçoğunun belediye teşkilatının 1867 ve sonrası yıllara dayanması bu nedenledir. Özellikle sahil kentlerinde ticaret limanlarına sahip olduğundan dolayı belediye yapılanmalarına erken tarihte başlanmıştır. Ancak bu belediyeler bir merkezi hükümet bürosu olmaktan öteye pek geçemediler.

Belediye teşkilatları ilk önce liman şehirlerinde başladı. Bunun sebebi Avrupa ile ticaretin kolaylaştırılması gereği idi. Ulaşım, su, kanalizasyon, aydınlatma, sağlık hizmetleri gibi alanlarda şehirlerin düzenlemesi Avrupalı tüccarların yatırım için ön koşulu idi. Bu nedenle ilk önce Beyoğlu (Galata Belediyesi), Selanik, İzmir, Beyrut 1877 Belediye Kanunundan önce Vilayet Nizannamesi (1864) ile belediye teşkilatına kavuşmuştur (Ortaylı, 1979: 295).

1877 kanunu belediyelere tüzel bir kişilik tanıyor. İmar işlerini düzenleme ve kontrol, bayındırlık hizmetleri, aydınlatma, temizlik, belediye mallarının yönetimi, emlak tahriri, nüfus sayımı, pazar ve alışveriş kontrolü, hijyenik tedbirler almak, mezbaha, okul açmak, itfaiye ve belediye vergilerini tahsil etmek gibi görevler veriyor (Ortaylı, 1979: 299).

Kanun ayrıca belediye organlarını da belirlemiştir. Reis, 6 – 12 kişilik belediye meclisi üyeleri içerisinde hükümet tarafından seçilip tayin edilir. Taşradaki uygulamada ise reis, mahalli eşraftan gelir. İstanbul’da ise şehremaneti meclis üyeleri hep hükümet tarafından tayin edilmiştir.

Tanzimatla birlikte belediye teşkilatlanmasına başlanmış olsa bile devletin eski alışkanlıkları kendini sürdürmeye devam etmişti. Bu durum ilmiyenin yukarıda bahsedilen konumunun bir alışkanlık olarak devamı niteliğindedir. Merkezi idare eski alışkanlık gereği belediyeler üzerindeki kontrolünü sürdürmeye oldukça hevesliydi. Hatta bu açıdan merkeze uzak taşra kentleri daha avantajlı olmuştur. Galata Belediyesi’nin göz önünde olmasından kaynaklı üyelerinin belirlenmesi, yönetim ve bütçe kontrolü gibi alanlarda merkezi hükümetin doğrudan etkisi altında olması kaçınılmazdı. Bu açıdan bir yerel yönetim özerkliğinden bahsetmek imkansız oluyor. Taşra bu kanuda biraz daha avantajlı gibi görünüyor. Mahalli eşraf bu konularda daha belirleyici bir konumda oluyordu fakat onları da zorlayan asıl mesele bütçe konusu oluyordu.

2. 1921 ANAYASASI: MODERN DEVLETİN KURUCU İRADESİ

Öncelikle 1921 ve 1924 anayasalarının meclis tarafından yapılan anayasalar olduğunu belirtmek gerekir. Bu ikisinden sonra yapılan anayasaların hepsi darbe anayasalarıdır. Modern bir ulus devlet olma açısından bunun önemi yadsınamaz. Meclis tarafından yapılmış olmaları, özellikle 1921 Anayasası yapılma koşulları göz önünde bulundurduğunda daha da bir önem arz etmektedir. Bu önem 1921 anayAnayasası’nın ilk olması ya da savaş koşulları içerisinde yapılmış olmasından kaynaklanmaz. Bundan daha da önemli olan husus herşeyden önce anayasayı yapan meclisin üyelerinin oluşum sürecidir. O dönemin 66 vilayetinden 5 üye şeklinde toplanan bir meclisin ürünüdür 1921 Anayasası. Ne 1876 tarihli Kanun-ı Esasi gibi padişah buyruğu biçiminde ne de kendinden sonrakiler gibi yukarıdan aşağı dikte edilen bir anayasadır.

1921 Anayasası savaş koşullarında, geçici olduğu çok belli olan 23+1 (ek. Md.) maddeden oluşan kısa bir anayasadır. Yine de türkiye’de anayasa geleneğini oluşturan Anayasa olarak anılır. Önsöz, değiştirilme yöntem ve koşulları, hak ve özgürlükler gibi bölümleri yoktur. Sadece devletin

kuruluşunu gösterir (Parla, 2016: 21). Eksik helleri ile birlikte dahi dünya anayasa geleneğine uygun bir anayasa olduğunu belirtmek gerekir.

Birinci maddenin ilk hali “*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”. 1923 değişikliği ile “*Hâkimiyet, bilâ kaydü şart Milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.*” Şeklini almıştır. Bu madde modern devlet oluşumu iradesinin açık bir beyanıdır. Egemenliğin ilkesinin halka dayandırıldığı daha ilk madde ile ilan edilmiş oluyor. 1923 değişikliği ile birlikte açık bir şekilde rejimi ilan edilerek ve adı da belirtilerek (Türkiye) “devlet” vurgusunu öne çıkartır. Böylece modern bir devletin en önemli iki göstergesi daha ilk maddede açığa çıkar: egemenliğin ilkesi ve hukuka dayanma. Hukuki bir metinle kurucu iradenin tavrı fiilen ve hukuken kendini ortaya koymaktadır.

Meclis’in 1921 anayasası ile birlikte aşağıda belirtilen 307 ve 308 nolu kararlar birlikte düşünüldüğünde artık bir ulus devlet olma iradesi kendini açıkça orta koymaktadır.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN İNKIRAZ BULIP TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ TEŞEKKÜL ETTİĞİNE DAIR

No. 307

“Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dahilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilâtı esasiye kanuniyle hukuku hükümrani milletin nefesine verildiğinden İstanbul'daki Padişahlığın madum ve tarihe muntakıl bulunduğuna ve İstanbul'da meşru bir Hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisine ait ve binaenaleyh oraların umum idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümetinin hakkı meşruu olan Makamı hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi (Cilt: 24 - Sayfa: 311). 30 teşrinievvel 1338¹⁴⁵

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN, HUKUKU HÂKİMİYET VE HÜKÜMRANININ MÜMESSİLİ HAKİKİSİ OLDUĞUNA DAIR

No. 308

Bir kaç asırdır Saray ve Babıâlinin cehalet ve sefaheti yüzünden Devlet azîm felâketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk milleti Anadolu'da hem haricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Babıâli aleyhine mücahedeye atılarak Türkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti ve ordularını bitteşkil haricî düşmanlar, Saray ve Babıâli ile fiilen ve müsellehan ve malûm müşkülâtı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş, bugünkü halâs gününe vasil olmuştur.

Türk milleti Saray ve Babıâlinin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye kanununu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat

¹⁴⁵ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

millete ve ikinci maddesiyle icraî ve teşriî kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cemylemiştir.

Binaenaleyh; o zamandanberi eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandanberi Padişahlık merfu olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiç bir meşru ve gayriecnebi kuvvete ve müzaheretî milliyeye malik olmayıp bir zilli zail halindedir. Millet şahsî hükümranlılık ve saray halkı ve etrafının sefahati esasî üzerine müessis bir Saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk Hükümeti idaresi tesis ve vazetmiştir.

Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların elan hukuku Hilâfet ve Saltanat ve hukuku Hanedandan bahseylemelerini görmekte müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acip ve hilafı mevâka bir vesika tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi berveçhiati mevaddı neşir ve ilâna karar vermiştir:

1. — Teşkilâtı Esasiye kanunıyla Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümransininin mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve fera olmak üzere temsile ve bilfiil istimal ve iradei milliyeye istinat etmiyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle misakı millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli Hükümeti 16 mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2. — Hilâfet, Hanedanı Âli Osmana ait olup Halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâkan erşet ve eslâh olanı intihap olunur. Türkiye Devleti Makâmı Hilâfetin istinatgahıdır (Cilt: 24 - Sayfa: 328). 1/2 teşrinisani 1338¹⁴⁶

Bu iki karar modern devlet olma iddiasını pekiştirir. Meclis tarafından alınmış olan hukukî karar olmaları, Osmanlı hakimiyetine son vermeleri, alınan kararları halka dayandırmaları, saltanatı lavetmeleri, anayasaya dayanarak hukukî karar almaları vb. açılarından daha önce ortaya konulmuş olan kurucu iradenin perçinlenmesi biçimde okunabilir.

Anayasanın ikinci maddesi “(Özgün hali) İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder. (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır. Resmi lisanı Türkçedir.” Ve 3. Madde: “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ unvanını taşır. Bu iki madde bu yazıdadaki iddiamız açısından mühimdir. 2. Madde ile egemenliğin kaynağı ve ilkesine tekrar göndermede bulunur. Meclise ise egemenliğin kullanımını vermiştir. Böylece meclis, halka dayandırılan egemenliğin kullanımını; meclisin yasama ve yürütme erki olduğunu belirterek hukukî olarak kendi uhdesine almıştır. İlkesi halk olan egemenliğin yasama ve yürütme biçiminde meclis tarafından kullanıma alınmış ve Meclise tanınan

¹⁴⁶ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

bu hak halkı temsilcisi olması hasebiyle verildiği belirtilmiştir. 3. Madde ile de. 2. Madde ile kurmuş parlamenter meşrutî sistemi, yasama üstünlüğü biçiminde pekiştirir. Burada eksik olan şey temsil mekanizmasının işleyiş biçimi ve yöntemidir.

Modern devlet olma iradesinin göstergelerinden biri de temsil meselesidir. Anayasada egemenliğin ilkesi ve kullanımı açıkça beyan olunurken ilke ve temsil arasında kurulan ilişkinin de tatmin edici olduğu görülür. 2. Maddede, Meclis'in "yegâne ve hakikî" temsilci olduğu belirtiliyor. Temsil mekanizmasının kurulması ve işleyişine oldukça çoğulcu ve renkli bir yapısı vardı. Bu açıdan 21 Anayasası'nın egemenliğin temsili açısından bir meşruiyet sorununu bünyesinde barındırmadığı açıkça görülür. Madde 4'de "Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntahap âzadan mürekkeptir. [(Değişik: 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şubâtı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder]" denilerek bu durum açıkça ortaya konur.

Aynı durum meclisin üye kompozisyonuna bakıldığında da ortaya çıkar. Temsilde çoğulculuk kendini açıkça gösteriyor. 400 civarındaki vekilin 330'u, 66 sancağın 5 kişilik üyeleri tarafından oluşuyor. Bazı sancaklarda seçim yapılamaması bir kısmının da Ankara'ya gelememesi geç gelmesi hasebiyle sayının değiştiği görülür. Meclis-i Mebusan üyelerinin de bir kısmının yeni meclis çalışmalarına dahil olması 400'e yakın vekille meclisin işlediği söylenebilir (Goloğlu, 2010, s. 169).

Buna ek olarak 9. Madde 21 Anayasası'ndaki iradeyi sakatlayıcı bir hükümdedir: Madde 9.- "Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiidir." Hem devletin hem yasanın hem de yürütmenin başı "reislik" makamında toplanmıştır.

Bu durum savaş koşullarının bir zorunluluğu olarak karşımıza çıkar. Anayasanın yapılış sırasındaki tartışmalarda bu durum kendini açığa çıkartır. (Sevinç & Demirken 2017). Burada asıl önemli olan "Türk Parlamentosu ilk defa hanedan ve onun atadığı üyeler olmaksızın sadece seçim yoluyla halktan gelen kişilerden oluşuyor" olmasıdır. (Bozkurt, 2010, s.175).

Birinci Meclis, tüm bu süreç kendi içinde değerlendirildiğinde Türkiye Anayasacılık geleneğinde milli iradeyi layıkıyla temsil eden bir meclistir. Kanun-u Esasi padişah tarafından seçilmiş ve atanmış bir komisyon tarafından yapılmıştı. 24 anayasası ise tek parti diktatörlüğü koşullarında yapıldı (Parla: 2016).

1921 Anayasası'nı da bizim burada odaklandığımız modern devlet olma iradesi açısından tek sorun olan mevzu yurttaşlık meselesidir. Egemenliğin kaynağı ilkesi açısından tartışma götürmeyecek bir irade ortadadır. Keza temsil konusunda da kusursuza yakın diyebiliriz fakat yurttaşlık meselesinde aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Modern bir devlet yapılanmasının olmazsa olmaz unsuru yurttaşlıktır. O nedenle bu şekilde bir irade ortaya koymuş olan bir meclisten yurttaşlığın belirlenmesi konusunda da bir irade beklenebilirdi. Egemenlik halka dayandırıldığına göre devlet ile yurttaş arasındaki toplum sözleşmesi açıkça ilan edilmeliydi. Temel haklar ve ödevler buna ek olarak devlet yurttaş ilişkisinde sınırları belirginleştirilebilirdi. Keza egemenliğin modern dönemde devlet dediğimiz siyasal örgütlenme biçiminin belkide olmazsa olmaz koşulu egemenliğin sınırlarını çizmektir.

1921 Anayasası her ne kadar bu açıdan sorunları bünyesinde barındırsada yerinden yönetim ilkesi açısından anayasacılık tarihimizin en ileri anayasasıdır. Vilayet, kaza ve nahiye yerel yönetim

birimleri olarak belirlenmiştir. Vilayet ve nahiye şuraları oluşturulmuş ve kendilerine özerklik verilmiştir. Vilayet şurası, idare heyeti ve vilayet reisi vilayetin üç organıdır. Şura, vilayet halkınca seçilen üyelerden oluşur ve idare heyetini ve reisi seçer. İdare heyeti yürütme görevini yapar. Şuraların kararlarının alınmasında, kesinleşmesinde ve uygulanmasında valinin ya da merkezi hükümetin bir yetkisi yoktur. Vilayet ve nahiyelerin özerkliği ve tüzel kişiliği vardır. Vilayet şuraları; sağlık, eğitim, iktisat, tarım, medreseler ve sosyal yardımlaşma gibi alanlarda yetkilidir. Merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerindeki denetimi umumi müfettişler aracılığıyla sağlanır.

Tüm bunlar gösterir ki, halk egemenliği anlayışının bir ürünü olarak 1921 anayasası'nda yerel yönetimler ayrıcalıklı bir yer tutar. Anayasanın büyük çoğunluğu yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeleri içerir. Yukarıda merkezi hükümete ilişkin belirttiğimiz hususlar dışında anayasanın geri kalan hükümleri bu konuyu düzenler. Meclisin oluşumundan anayasanın yapılış sürecine kadarki her aşamada görülen demokratik işleyiş biçimi burada da kendini belli eder. Geniş bir yerel temsilin olduğu bir mecliste sonucun bu şekilde olması pek tabiidir. 1924 Anayasasına baktığımızda ise durum oldukça farklılık gösterir.

1924 Anayasası modern devlet olma iddiasını terketmemiştir. Egemenlik yine millete aittir. Hükümet sistemi açısından değişiklikler olması da doğaldır (bkz. Parla: 2016). Bizim burada ilgilendiğimiz mesele açısından 1921 Anayasası'nın oldukça gerisindedir. Öncelikle temsil açısından son derece sorunludur. İkinci Meclis'in oluşumu birincisinde olduğu gibi demokratik koşullarda olmamıştır. Büyük çoğunluğu Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ve onun üyelerinden oluşan bir meclistir. Parla bu durumu "parti ile devleti özleştirme eğilimi" olarak niteler. (Parla, 2016: 29). Yerel yönetimler açısından da benzer durum kendini gösterir. 1921 Anayasası'nın yarısı yerel yönetimlerle ilgili düzenlemelere ayrılmışken, 1924 Anayasası'nda bu konuya ilişkin düzenlemeler birkaç madde ile geçiştirilir.

Her iki anayasa temsil ve yerel yönetimler açısından siyahla beyaz gibidir. Birinin olabildiğince demokratik koşullarda ortaya devrimci bir irade koymuş olması karşısında diğeri tek parti iradesini mecbur kılmıştır. Üstelik 1924 Anayasası savaş koşullarında yapılmamıştır. Dolayısıyla 1921 Anayasası'na göre daha demokratik bir sonuca sahip olması gerekirdi.

SONUÇ

Türkiye'de 1876 Kanun-ı Esasi ile başlayan süreç aslında modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucudur. Devlet iradesini elinde bulundurun otarite, alışlageldik konumunu tamamıyla elden bırakmak istemediğinden bu süreç gönüllü bir biçimde ilerlememiştir. Yer yer mecburiyetten, yer yer denetim alanını daha da genişletme fırsatı doğmuş olduğundan bu sürece devam edilmiştir. 1921 Anayasası ise tüm bu gönülsüz modernleşme sürecinden bir kopuşu ifade eder. Koşulların mecbur bıraktığı bir süreç olması bile onun ortaya koyduğu iradeyi sakatlayamaz. Pek tabi savaş koşulları içerisinde katı bir anayasa olabilir. Öyle olması durumunda ise bugün hiç kimse bu durumu yadırgamazdı. Buna rağmen 1921 Anayasası bir modern devlet iradesini tüm diğer anayasa süreçlerine göre kıyaslanamayacak derecede demokratik kavrayışla ortaya koymuştur. Sadece demokratik de değil aynı zamanda kararlı. Yerel yönetimlere karşı açtığı alan bu kararlılığın göstergesidir. Egemenlik halka verildiğine göre, onun kullanımı da halka en yakın birimler aracılığıyla olabilir. Belli ki 1921 Anayasası'nı yapan irade bunun farkındaydı. 1924'e geldiğimizde ise Türkiye'nin geleneksel devlet refleksi demokrasinin önüne geçmiştir denebilir. Tıpkı ilk belediye teşkilatlarının olduğu süreçte, merkezi hükümetin yeni oluşturulan yerel

birimler üzerinde özerkliğe imkan vermeyen uygulamaları gibi 1924 Anayasası da otariter bir irade ortaya koymuştur. Halk egemenliği, anayasada bir madde olmamın pek ötesine geçememiştir.

KAYNAKÇA

Anayurt, Ö. & Tekin, Y. (2022). 1921 anayasası'nın kabul edilişinin 100. Yılı sempozyumu. TBMM basınevi.

Brancourt, J.P. (2011). “Estat’lardan devlete: bir sözcüğün evrimi, çev. Ozan Erözden, Devlet kuramı. içinde, der. Cemal Bali Akal. Dost Yayınları.

Goloğlu, M. (2010). Cumhuriyet’e doğru (1921-1922). *Milli mücadele tarihi IV*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Hobbes, T. (2012), Leviathan, çev. Semih Lim. YYK.

Keleş R. (2012), Yerinden Yönetim ve Siyaset. Cem yayınevi.

Machiavelli, N. (2011). Hükümdar. çev. Necdet Adabağ. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ortaylı, İ. (1979). Türkiye idare tarihi. Doğan basımevi.

Parla, T. (2016). Türkiye’de Anayasalar. Metis yayınları.

Rousseau, J.J. (2016). Toplumsal sözleşme veya siyasal hukukun irensipleri. çev. Cenap Kararakaya. İletişim Yayınları.

Sevinç, M (2012). *Türkiye’de anayasal düzen*. 1920’den günümüze Türkiye’de toplumsal yapı ve değişim. İçinde. Phoenix yayınları.

Sevinç, M. & Demirkent D. (2017). Kuruluş’un ihmal edilmiş istisnası: 1921 Anayasası ve tutanaklar. İletişim yayınları.

Yamaç, M. (2020). Türkiye devleti’nin ilk anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*.

| 17-19 Ekim 2024 |

- İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
- Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü